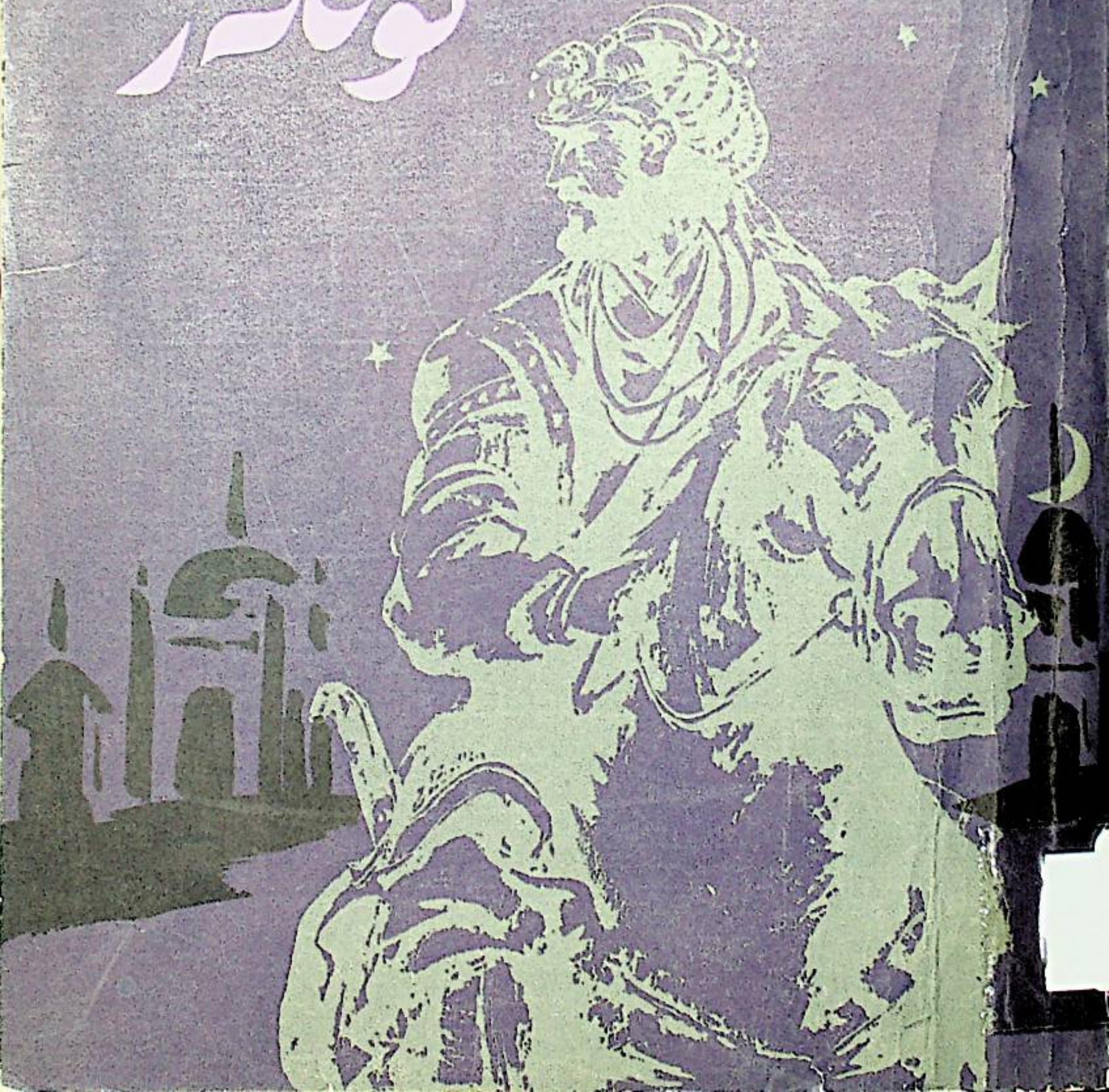
پولتسوزلوق

تۇنلىرى

يولتشوزلوق توغلر

نەشرىياتتىن

ئاتاقلىق سوۋېت ئۇزۇبېك يازغۇچىسى پىرىمقۇل قادىروۋنىڭ «يۇلتۇزلۇق تۇنلەر» رومانىدا 16-ئەسىردە ئۆتكەن زاھىرىددىن مۇھەممەد بابىرنىڭ ھاياتىي پائالىيەتلىرى جانلىق، تەسىرلىك تەسۋىرلەنگەن.

بۇ رومان سوۋېت ئۇزۇبېكىستانىدا ئىككى قېتىم بېسىلغان ۋە مۇكاپاتقا ئېرىشكەن. بۇ رومانىنى ئۇيغۇر كىتابخانلىرىغا تونۇشتۇرۇش مەقسىتىدە ئۇزۇبېكچىدىن تەرجىمە قىلىپ باستۇق.

مۇندەرىجە

بىرىنچى قىسىم توپلاق

قۇۋا. قىل ئۇستىدە تۇرغان تەقدىرلەر..... (1)
ئاخسى. ئەجەلگە داۋا يوق..... (29)
ئەنجان. گۈل ۋە قۇيۇن..... (46)
قۇۋا. جاسارەتنىڭ جازاسى..... (85)
ئوش. نىجاتلىق نەدە؟..... (108)
سەمەرقەند. زەپەر ۋە كۈلپەت.....(172)
ئەنجان. ئۇۋال بولغان ئارزۇلار..... (202)
سەمەرقەند. ھەل قىلغۇچى ئېلىشىش..... (253)
تاشكەنت. ئۆرە تۆپە. ئىسپەرە. كۆچكۈن باسقان بۇلاق...
..... (357)

ئىككىنچى قىسىم پەلەكنىڭ گەردىشى

ھىرات. تولغان پەيمانىلەر ..... (414)
قۇندۇز. سەمەرقەند. ئىككى قىلىچ ئوتتۇرىسىدا..... (492)
كابۇل. تاشقان دەريا ئۆزەن ئىزدەيدۇ..... (571)
لەخور. پەنىپەت. دېھلى. يېڭى قىرغاقلار..... (626)
ئەگرە. تەقدىر تەقەززاسى..... (674)
سىبكرى. قايتا كۆز ئاچقان بۇلاق..... (726)
ئەگرە. يۇلتۇزلار گىردابى..... (750)
خاتىمە..... (775)

(1) .....

(29) .....

(44) .....

(85) .....

(103) .....

(121) .....

(202) .....

(252) .....

(322) .....

(414) .....

(428) .....

(521) .....

(565) .....

(614) .....

(724) .....

(758) .....

(775) .....

بەرىنچى قىسىم

توپىلاڭ

قۇۋا. قىل ئۈستىدە تۇرغان تەقدىرلەر

1

مىلادى 1494 ـ يىلنىڭ يېزى. تومۇز ئىسسىقتا پەرغانە ۋادىسىنىڭ ئاسمىنىغا چىققان قويۇق بۇلۇتلار ھاۋانى كۈن بويى دىمىق قىلىپ تۇردى ـ دە، كەچتە بىردىنلا ئېچىلىپ كەتتى. قىزىل تۇپراقلىق دۆڭلۈكلەر ئارىسىدىن ئۆتۈپ كېلىۋاتقان سۇيى كۆپ قۇۋا ساي قان قوشۇپ ئېقىتىلغاندەك قىپقىزىل بولۇپ كەتتى.

ساي بويىدىكى مەجنۇنتاللار دالدىسىدا بىر يىگىت بىلەن بىر قىز پىچىرلىشىپ سۆزلەشمەكتە ئىدى.

ــ رابىيە، ئىشەنگىن، مەن ھايات بولسام، سېنى بالا ـ قازاغا يولۇقتۇرمايمەن.

ــ خۇدا سىزنىمۇ پاناھىدا ئاسرىسۇن، تاھىرئاكا!... دۇشمەننىڭ مىڭلىغان ئەسكىرى بار. قايسى بىرىگە تەڭ كېلەلەيسىز؟ ئەنە، قاچ ـ قۇنلارغا قارىڭ!...

تاھىر ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ، قۇۋا ساينىڭ تۆۋەن تەرەپلىرىگە كۆز

يۇگۈرتتى. پەستە قوموشلۇق، پاتاقلىق ۋە ئۇنىڭ ئۇستىدىن ئۆتكەن ئۇزۇن ياغاچ كۆۋرۈك بار ئىدى. كۆۋرۈكتىن چۈمۈلىدەك ھېسابسىز ئادەملەر، ئاتلار، ماللار، ھارۋىلارنىڭ تىزىلىپ ئۆتۈپ كېلىۋاتقانلىقى يامغۇر پەردىسى ئارىسىدىن خىرە كۆزگە چېلىقاتتى. سەمەرقەند پادىشاھى قوقاننى بېسىۋېلىپ، ئۇنى قوشۇنىغا بۇلاتقان ۋە مەرغىلانغا ھۇجۇم قىلغانىدى. باسقۇنچىلار شەھەر-يېزىلارنى بۇلاش بىلەن قانائەتلەنمەي، چىرايلىق قىزلارنى چۆرىلىككە ئېلىپ كېتىشەتتى. بۇلارنى ئاڭلىغان ئادەملەر دۈشمەندىن قېچىپ تىنچ جاي ئىزدەپ كېتىشۋاتاتتى.

— ئۇلۇسنىڭ شورى قۇرىسۇن! — دېدى تاھىر، — كاساپەت پادىشاھلار ئۇرۇش قىلماي تۇرالمىسا؛ بىرىدىن قاچساڭ باشقىسىغا تۇتۇلىساڭ. ئۇنىڭدىن كۆرە قاچمايمىز! تەۋەككۈل، پېشانىمىزگە يېزىلغىنى بولار!

تاھىر يامغۇردا ھۆل بولۇپ، بەدىنىگە چاپلىشىپ تۇرغان ئالدى ئوچۇق ماتا يەكتەك ئۇستىدىن خەنجەر تېقىۋالغانىدى، رابىيە خەنجەرگە قورقۇپقىنا كۆز تاشلىدى-دە:

— بىلمىدىم، — دېدى، — ئاتامىلار مېنى قورغانغا ئاپىرىپ قويماقچى.

— قايسى قورغانغا؟

— ئەنجان قورغىنىدا تاغام① بار ئەمەسمۇ؟

تاھىر رابىيىنىڭ ھازىرلا كېتىپ قېلىشىدىن قورقىۋاتقانىدەك ئۇنىڭ بىلىكىدىن تۇتۇۋالدى. ئىلگىرى شاش كېيىكتەك تۇتقۇزمايدىغان

---

① ئاتىسىنىڭ ئەر بىر تۇغقانلىرى كۆزدە تۇتۇلدۇ. — تەرجىماندىن.

رابیه هازىر نهمىشقىدۇ ياۋاش بولۇپ قالغاندى. ئۇنىڭ خىنه قويۇلغان قوللىرى گۈلدەك چىرايلىق، بېشىغا ئاتىسىنىڭ قارا يۇڭ چاپىنىنى يېپىنىپ چىققانىدى. يامغۇردا ھۆل بولۇپ ئېغىرلاشقان چاپان ئۇنىڭ نازۇك بويىغا ئېغىرلىق قىلدى. رابیه چاپانىنى يەلكىسىگه چۈشۈرۈشى بىلەن ياقىسىنىڭ بىر بۇغمچى يېشىلىپ كەتتى ـ ده، قىزغۇچ مەرمەردەك سىلىق بوينىنىڭ تۆۋىنى كۆرۈنۈپ قالدى. يېشىل جىلىتكىسى ئون يەتته ياشلىق قىزلاردىلا بولىدىغان ئىنچىكه بېلىدىن تارتىپ قاتتىق كۆكسىنى چىڭ ئوراپ تۇراتتى.

بالا چېغىدىن رابیه بىلەن ئارىتام قوشنا بولۇپ ئۆسكەن تاھىر ئۇنىڭ قانچىلىك جازىبىلىك ئىكەنلىكىنى، باسقۇنچى بەگ ۋە نەۋكەرلەرنىڭ مانا مۇشۇنداق قىزلارغا قانچىلىك ھېرىس بولۇشىنى گويا ئەمدى چىندىن ھېس قىلدى.

بۇ يىل باھاردا ئاتا ـ ئانىلىرى ئۇلارنى ماقۇللاشتۇرۇپ قويغان چاغلىرىدىمۇ رابیه تاھىرغا ھازىرقىدەك چىرايلىق كۆرۈنمەيتتى. رامىزان ئېيى ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ تويى بولۇشى كېرەك. تاھىر رابیه بىلەن يېقىن ئارىدا بىر ياستۇقا باش قويۇشلىرىغا ئىشىنىپ، پەرۋاسىز يۈرگەنىدى. بىراق ئەمدى ئۇرۇش بوران قۇۋاغا يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان مۇشۇ خەتەرلىك چاغلاردا رابیه ئۇنىڭغا ئاۋۋالقىدىنمۇ ئەزىز، ئاۋۋالقىدىنمۇ غەنىمەت كۆرۈندى.

تاھىر رابىيىنىڭ ئەنجان قورغىنىدا بىرەر مۇشتۇمزور بەگنىڭ تۇزىقىغا ئىلىنىپ قېلىشى مۇمكىنلىكىنى ئويلىدى ـ ده:

ـــ ياق! ـــ دېدى، ـــ مېنى دېسەڭ قورغانغا بارما!

رابیه تاھىرنىڭ مەخمەلدەك يۇمشاق بۇرۇتى تېگىدە بىلىنەر ـ بىلىنمەس تىترەپ تۇرغان لېۋىگه ۋە ئىزتىراپ بىلەن چاقناۋاتقان

قوڭۇر كۆزلىرىگە تىكىلدى.

ــ مېنىڭمۇ سىزدىن يىراقتا كەتكۈم يوق... لېكىن نېمە قىلاي... قورقمەن!...

تاھىر قىزنى چاپىنى بىلەن قوشۇپ قۇچاقلاپ، باغرىغا باستى. رابىيەنىڭ يۇمشاق چاچ تالالىرى يىگىتنىڭ يۈزىگە تەگدى. بىرمەھەل ئىككىسىنىڭ تىنىقى تىنىققا قوشۇلۇپ كەتتى. تاھىر قىزنىڭ بەدىنى تىترەۋاتقانلىقىنى سەزدى ــ دە:

ــ راستىنلا قورقمىغۇ بۇ، رابىيە؟ ــ دېدى، ــ ساڭا نېمە بولدى؟...

ــ مەن بىر خەتەرلىك چۈش كۆردۈم، تاھىرئاكا! خۇدا، چۈشۈم ئوڭ كەلمىسۇن!

ئەمدى تاھىرمۇ ئەنسىرەپ قىزنى قۇچىقىدىن بوشاتتى ــ دە، ئۇنىڭ چەكچىيىپ كەتكەن كۆزلىرىگە قارىدى:

ــ يامان چۈشمۇ؟

ــ ئېيتىشقىمۇ تىلىم بارمايدۇ.

ــ چۈشكە نېمىلەر كىرمەيدۇ!... ئېيت!... مەيلى.

ــ سىزنى بىر قارا ئۆكۈز خەنجەردەك مۈڭگۈزلىرى بىلەن ئۇسۇپ... ياق! ياق! ئەسلىسەم بەدىنىم شۇركۈنۈپ كېتىدۇ!

تاھىر يامان بىر پالاكەتنى ئالدىن سەزگەندەك يۈرىكى سىقىرىدى:

ــ ئالدىرىماي گەپ قىل! ئۇسكەن بولسا، قان ئاقتىمۇ؟

ــ قان؟ھە ــ ھە... قان جىرقىراپ كەتتى.

ــ ئۇنداق بولسا قورقما، چۈشتىكى قان ــ يوروقلۇق. ئاتام دائىم شۇنداق دەيدۇ.

ــ خۇدايىم شۇ تەبىرنى راست قىلسۇن! تاھىرئاكا، مەن... ئەگەر ئەنجانغا سىز بارمىسىڭىز...مەنمۇ كەتمەيمەن. نېمە بولساق مۇشۇ يەردە...بىللە...

مەجنۇنتال بەرگىلرى ئارىسىدىن سارقىپ چۇشۇۋاتقان يامغۇر تامچىلىرى قىزىنىڭ قوشۇما قاشلىرىغا، زىپ كىرپىكلىرىگە تەگكەنىدى. تاھىرنىڭ نەزىرىدە، رابىيە يامان بىر بەختسىزلىك بولۇشىنى ئالدىن بىلىپ، كۆزىگە ياش ئېلىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى.

ــ مەندىن كۆپ ئەنسىرىمە، رابىيە. مەن دېھقان ئادەمەمەن. ھاۋا ئېچىلسا ئېتىزغا چىقىپ قوشۇمنى ھەيدەيمەن، ئورامىنى ئورۇيمەن. دۇشمەننىڭ مەن بىلەن نېمە ئىشى بار؟ لېكىن سەن... ئېھتىيات قىل. ئەنجان قورغىنىدا تاغلىرىڭ بار.

ــ ئەنجاندا سىزنىڭمۇ مولىلا تاغىڭىز بارغۇ! ياكى بىللە كېتەيلىمۇ؟

تاھىر ئويلىنىپ قالدى. ئۇنىڭ ئەنجاندا مېمار بولۇپ ئىشلەيدىغان تاغىسى پەزلىددىن خەلق ئارىسىدا تونۇلغان مەشھۇر ئادەم. قۇۋۋا ساي پاتقىقىنىڭ ئۇستىدىن ئۆتكەن مانا شۇ ئۇزۇن ياغاچ كۆۋرۈكمۇ موللاپەزلىددىن سىزىپ بەرگەن لايىھە بويىچە قۇرۇلغان. ئەنجان ئوردىسىدا موللاپەزلىددىن ساماۋى نەقىشلەر ۋە گۈللۈك چاقچۇقلار بىلەن بېزەپ قۇرغان دىۋانخانا تاجدار ئۆمەرشەيخ مىرزىغا ياراپ كەتكەنلىكتىن ئۇنىڭغا بىر ئۇچقۇر ئات ۋە بىر ھەميان ئالتۇن ئىنئام قىلغىنىنى تاھىرمۇ ئاڭلىغان. ئۇ تاغىسىنىڭ① شەھەر قورغىنىنىڭ تېشىدا باغات مەھەللىسىدە تۇرۇشىنى بىلەتتى. موللا-

---

① ئانىسىنىڭ ئەر بىر تۇغقانلىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ــ تەرجىماندىن.

پەزلددىن قۇۋادا تۇرغان ۋاقتىلىرىدا تاھىرغا خەت-ساۋات ئۆگەتكەندى. ئەمدى جىيەنى① پاناھ ئىزدەپ بارسا قانات ئاستىغا ئېلىشى مۇمكىن. لېكىن بۇ يەردە بوۋاي-مومايلار نېمە دېيىشەركىن؟ تاھىر يالغۇز ئوغۇل، رۇخسەت بەرمەسلىكى مۇمكىن. ئۇ ئەنجانغا رابىيە تۇپەيلىدىن باردىغانلىقىنى ئاتا-ئانىسىغا ئېيتىشتىن ئۇيالدى...بەلكى بۇنى رابىيىنىڭ ئاكىسى مەھمۇدقا ئېيتار؛

— رابىيە، مەيلى، ئىلاج بولسا، ئەنجانغا بىللە كېتەرمىز. لېكىن ئاتامىلارنى كۆندۈرۈش ئاسان ئەمەس. مەھمۇد ئاكاڭ ئۆيدىمۇ؟

— دۇكانغا چىققانىدى. ئىپتارغىچە كېلىپ قالىدۇ. نېمە گەپ؟

— ئىپتاردىن كېيىن بىزنىڭكىگە بارسۇن. مەسلىھەت بار.

— خوپ مەن دەيمەن.

رابىيە يۈزىنى تاھىرنىڭ كۆكسىگە قويدى:

— خۇدا بىزنى بىر-بىرىمىزدىن ئايرىۋەتمىسۇن! — دېدى-دە، مەجنۇنتال شاخلىرى ئارىسىدىن چىقتى.

ساي بويىدا تۇرغان بوش مىس كورىنى يامغۇر تامچىلىرى چېكىپ-چېكىپ قويياتتى. رابىيە سۇغا كەلگىنىنى شۇ كورىغا قاراپ ئەسلىدى ۋە ئۇنى تولدۇرۇپ، ئۆيى تەرەپكە كۆتۈرۈپ كەتتى.

مۇھەببەتداشلار ئادەملەرنىڭ كۆزىدىن يىراقتا — يوشۇرۇن ئۇچرىشىپ تۇرۇشاتتى. قىز يىراقلىشىپ كەتكەندىن كېيىن تاھىرمۇ مەجنۇنتاللارنىڭ دالدىسىدىن چىقتى.

شۇ چاغدا رابىيىنىڭ چۈشىگە كىرگەن قورقۇنچلۇق ۋەقە ئۇنىڭ

---

① ئايال بىر تۇغقىنىڭ بالىلىرى. — تەرجىماندىن.

ئېسىگە چۈشتى ـ دە، نامەلۇم بىر خەتەر ۋۇجۇدىغا قاتتىق تىترەك سېلىپ ئۆتتى.

2

بۇ يېلىقى روزا يېز چىللىسىگە توغرا كەلگەن قاتتىق ئىسسىق كۈنلەردە تاك سەھەردىن كەچقۇرۇن قارائىغۇ چۈشكىچە ناشتا قىلماي ئاچ يۈرۈش نۇرغۇن ئادەمنى ماغدۇرىدىن كەتكۈزەتتى. بۇنىك ئۈستىگە تەشنالىق ئازابى قوشۇلاتتى. روزا تۇتقانلار كۈننى قانداق كەچ قىلىشلىرىنى بىلمەي پاتراق قاش قارىيىشىنى ئىنتىزارلىق بىلەن كۈتۈشەتتى.

گۈگۈم قارائىغۇلۇقتا قۇۋا مەسچىتىنىك مۇنارىسىدىن ئەزان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇرۇش تەھلىكىسى قانچىلىك كۈچلۈك بولسۇن، داستىخان ئەتراپىغا يىغىلغان ئادەملەر روزىسىنى ئېچىش بىلەن تەڭ ئۇلارنىك ئاچلىق ۋە تەشنالىقتىن قىينالغان ۋۇجۇدلىرى راھەتلىنىپ، دۇنيا غەملىرى بىردەم بولسىمۇ خىياللىرىدىن يىراقلاشتى.

تاھىر قېرى ئاتا ـ ئانىسى بىلەن بىللە ئىپتار قىلىۋاتاتتى. داستىخاندىن سىيادان سېلىنغان ئىسسىق نان ۋە چىلگە پۇرىقى كېلەتتى. نان يەپ، بىر چىنىدىن قېتىق قوشۇلغان ئاش ئىچكەندىن كېيىن تاھىر ئەنجانغا كېتىش ھەققىدىكى گېپىنىك ئۇچىنى چىقىرىشقا تەمشەلدى.

شۇ ۋاقىتتا قامچا دەستىسى بىلەن بىرسى دەرۋازىنى تاقىلداتتى. ھويلىدا ياتقان قېرى ئىت يوغان ۋە خىرە ئاۋازى بىلەن ھاۋشىدى. تاھىر ئورنىدىن تۇرغاندى، ئاتىسى:

ـــ ئېھتىيات قىل! ـــ دېدى ئاۋازىنى پەسەيتىپ، ـــ ئاۋۋال

كىملىكىنى سوراپ ئۇققىن.

تالادا يامغۇر توختىغان، لېكىن ئاسمان بۇلۇتلۇق، قاراڭغۇلۇقتا ھېچ نەرسىنى كۆرگىلى بولمايتتى. تاھىر دەرۋازىغا يېقىن بېرىپ:

— كىم؟ — دەپ سوردى. ئىت قاتتىقراق ھۆرۈشكە باشلىدى.

تالادىكى ئادەم ئاۋازىنى يۇقىرىلىتىپ:

— تاھىر جىيەن؟ — دەپ سوردى، — ئاچ، مەن تاغاڭمەن!

تاھىر تالادىكى ئاۋازنى تونۇپ، ئوچۇق دېرىزە ئارقىلىق ئىچكىرىگە:

— ئانا، پەزىلىدىن تاغام! — دېدى-دە، يۇگۇرۇپ بېرىپ دەرۋازىنىڭ زەنجىرىنى چۈشۈردى.

ئىچكىرىدىن چىققان بوۋاي-مومايلار مېھمان بىلەن كۆرۈشۈۋاتقاندا تاھىر قارىيىپ تۇرغان ئىككى چاقلىق سايىۋەنلىك ھارۋىنى كۆردى. ھارۋىغا قېتىلغان ئاتنىڭ ئېگىرى ئۇستىدىن بىرسى چۈشۈۋاتاتتى.

— موللاتاغا ھارۋا سىزنىكىمۇ؟

— ھە، جىيەنىم. يۈك-تاقلىرىم بىلەن كەلدىم.

— شۇنداقمۇ؟ — دېدى تاھىر ھەيران بولۇپ، ئۇنىڭ كۆڭلىدە بايا تاغىسىنى كۆرگەندە پەيدا بولغان خۇشاللىق ئەمدى تەشۋىشلىك ئويلار بىلەن ئالماشتى. تاھىرنىڭ ئەنجاندىكى باش پاناھى مانا مۇشۇ تاغىسى ئىدى. تاغىسى كۆچۈپ كەلگەن بولسا، تاھىرنىڭ قورغانغا بارىدىغان يولى ئېتىلگىنى شۇ، رابىيە قانداق بولار؟

— تاھىر، نېمىشقا ھاڭقىيىپ تۇرىسەن؟ يۈكلەرنى چۈشۈرۈش-كىن! — دېدى ئانىسى، — موللاتاغاڭ يامغۇردا كۆپ جاپا تارتقان ئوخشايدۇ.

ـــ هەي، جاپا دەيسزغۇ، هەدە! هارۋا پاتقاقتا پېتىۋېرىپ جېنىـ
مىزدىن تويـغۇزدى. يوللار قىستا ـ قىستاك، قاچقۇنـلار هېسابسىز.
تاهىر هارۋىدىن يۇك چۈشۈرۈۋاتقاندا، ئاتنىك ساغرىسىغا قولى
تېگىپ كەتتى. شۇ چاغدا ئۇ قولىغا شىلمشىق لاينىك چاپـلاشقىنىنى
سەزدى. لاي ئاتـنىك ساغرىـسىغىچە چىققان بولسا، بۇ بـچارىلەر
كەلگۈچىلىك قانچـىلىك قىينالغانـىكىن؟ هەممە ئادەم دۇشـمەنـدىن
قېچىپ ئەنجانـغا قاراپ كېتىۋاتـقاندا بۇلار نېـمىشـقا قۇۋاغا كۆچۈپ
كەلدىكىن؟ تاهىر چوڭ تاغارغا سېلىنغان يۇكـنى هارۋىدىن چۈشۈرـ
مەكچى بولغاندا تاغىسى:
ـــ ئىهتىيات قىل، ناھايىتى ئېغىر، ئىككـىلار كۆتـۈرۈلمىلار، ـــ
دېدى هارۋىكەشكە.
تاهىر تاغارنىڭ ئىچىدە ئانچە چوڭ بولمـىغان پـولات ساندۇق
بارلىقىنى سەزدى. مولـلاپەزلىددىن ئوتتا كۆيمەيدىغان، سۇ كىرمەيـ
دىغان بۇ ساندۇقنى قۇۋانىڭ تۆمۈرچى ئۇستىلىرىغا بۇيرۇتۇپ ياساتـ
قانىدى. ئۇنىڭ ئىچىدە پىلان ـ لايىھىلەر، رەسىملەر ساقلىناتتى. موللا
پەزلىددىن ئۇچ يىل سەمەرقەندتە، تۆت يىل هىراتتا بىلىم ئالغان.
شۇ تەرەپتە مېمارلىق سەنئىتى بىلەن بىللە رەسساملىقنىمۇ ئۆگـىنىپ
كەلگەنىدى. هىراتتا جەڭـنامە كىتابـلار ئىچـىگە رەسـىم سىزىـش
ئادەتكە ئايلىنىپ قالغان. مەۋلانا بېهزاد سىزغان ئەلىشىر ناۋايـى ۋە
هۈسەين بايقارانىڭ رەسىملـىرى بەلگىلـىك دائىرىـلەردە شۆھـرەت
قازانغان، لېكىن سەمەرقەندتە، بولۇپمۇ، پـەرغانە ۋادىسـىدا ئادەم
شەكلىنى سىزىش هېلىغىچە قۇرئان نامىدىن قاتتىق چـەكلىنىپ كېلىـ
ۋاتاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن موللاپەزلىددىن ئۆزى سىزغان رەسىملەرنى
مانا شۇ پولات ساندۇقتا دائىم مەخپىي ساقلايتتى.

تاهىر تاغاردىكى پولات ساندۇقىنى ھارۋىسىغا بىلەن كۆتۈرۈپ شۇڭا ئۆيگە ئېلىپ كىردى.

موللاپەزلىددىن ھۆل بولۇپ ئېغىرلاشقان نېپىز چاپىنىنى ۋە ئۆتۈكىنى دالانغا يېشىپ قويدى. پۇتىغا كەشىنى كىيىپ، ئەۋرەز يېنىدا يۇز-قولىنى يۇدى. كېيىن بايا تاھىرلار ئولتۇرغان داستىخان سېلىنغان ئۆيگە كىردى.

ئۇنىڭ چەكمىنىدىن ئۆتكەن يامغۇر قىسقا يەڭلىك چاپىنىنى نەم قىلغانىدى. لېكىن ياز ئاخشىمى ئىسسىق بولغانلىقى ئۈچۈن، كىيىم ئالماشتۇرۇش يادىغا كەلمىدى. يولدا قاتتىق چارچىغانلىقى ئۈچۈن تۈزۈكرەك تاماقمۇ يېمىدى. پەقەت بىر-ئىككى تىلىم چىلگە يېدى ۋە ئۈچ-تۆت چىنە چاي ئىچتى. ھارۋىسىكەش يىگىت لەق ئىككى قاچا قېتىق قوشۇلغان ئاشنى ئىچكەندىن كېيىن ئاتلىرىغا قاراش ئۈچۈن ھويلىغا چىقىپ كەتتى.

ــ ئاپلا! مولىلاپەزلىددىن! ــ دېدى تاھىرنىڭ ئاتىسى ئۈزۈن ئاق ساقلىنى ئويچان سلاپ، ــ كەلگىنىڭىز ئوبدان بولدى. شۇ مالىمان كۈنلەردە بىللە بولغانلىقىمىزغا نېمە يەتسۇن!

ــ ھەممە ئادەم دۇشمەندىن قېچىۋاتقاندا بىزنىڭ ئەجدىھانىڭ ئاغزىغا يېقىن كېلىپ قالغانلىقىمىز غەلىتە بولدى، ــ دەپ مولىلاپەز-لىددىن جىيەنىگە مەيۇس كۆزلىرى بىلەن قارىدى.

ــ بىرەر سەۋەب بىلەن كەلگەنسىز، مولىلاتاغا؟ ــ سورىدى تاھىر.

ــ سەۋەب شۇ، جىيەن، ئۇرۇش باشلانسا قۇرۇلۇش توختايدۇ. مېمارنىڭ لازىمى بولماي قالىدۇ...

ــ نېمە، سىزنى پادىشاھنىڭ ئۆزى خىزمەتكە ئالغان

ئەمەسمىدى؟

— پادىشاھ ئاخىرى قورغىنىدا مۇداپىئە بىلەن ئاۋارە. تاشكەنت خانى مەھمۇدخانىمۇ خوجەند تەرەپتىن بىزگە قوشۇن تارتىپ كېلە-ۋاتقۇدەك ئىمىش. قەشقەر ھاكىمى ئابۇبەكر دوغلات دېگەن يەنە بىر باسقۇنچى شەرقتىن ئۆزگەنتنىڭ ئۈستىگە باستۇرۇپ كېلىۋېتىپتۇ.

تاھىرنىڭ قېرى ئاتىسى قورقۇپ ياقىسىنى تۇتتى:

— تۇۋا! بۇ تەرەپكە سەمەرقەند قوشۇنى...ئۇچ تەرىپىمىزدىن دۇشمەن باستۇرۇپ كەپتىمۇ-ھە؟ بۇ نېمە كۆرگۈلۈك، موللاپەز-لىددىن؟ بۇ پادىشاھلار سەل مۇرەسسە قىلىشسا بولماسمىدى؟ ھەممىسى بىر-بىرسىگە قېرىنداش ئىكەنغۇ، شۇ راستما؟

— ھە، راست. تاشكەنت خانىغا بىزنىڭ پادىشاھىمىز كۈيئوغۇل بولىدۇ. قوقاننى تالاپ، بىزنىڭ ئۈستىمىزگە قوشۇن تارتىپ كېلە-ۋاتقان سەمەرقەند پادىشاھى سۇلتان ئەھمەد مىرزا بولسا بىزنىڭ پادىشاھىمىز بىلەن بىر ئاتىدىن بولغان ئاكا-ئۇكىلار. يەنە بۇ ئىككى پادىشاھ بىر-بىرى بىلەن قۇدا بولۇشماقچى ئىدى. سەمەرقەند پادىشاھىنىڭ قىزى بىزنىڭ ۋەلىئەھدىمىز بابىر مىرزىغا بەش ياش چېغىدىلا سۆزلىشىپ قويۇلغانىدى. شۇنىڭدىن بىلىڭكى، ئاكا ئۇكىسىغا، قېيىن ئاتا كۈيئوغۇلغا قارشى قىلىچ كۆتۈرۈپ چىققان گەپ!

— يا پاك پەرۋەردىگار! ئاخىر زامان دېگىنى شۇمسكىن، موللاپەزلىددىن؟

— بىلمىدىم پاچچە①، ھەر ھالدا يامان تاجدارلارنىڭ زامانى ئاخىرلىشىپ قېلىۋاتقان ئوخشايدۇ. كاشكى ئۆزلىرى بىلەن ئۆزلىرى

---

① ھەدىسىنىڭ ئېرى. — تەرجىماندىن.

ئېلىشىپ بىزنى تىنچ قويمىسچۇ! ئۇرۇشنىڭ پۈتۈن جەبر-جاپاسى خەلقنىڭ بېشىغا چۈشىدۇ.

— كۆرگۈلۈكمىز بار ئىكەن-دە!

— ھە، تەلەي بولمىسا قېيىن ئىكەن! مەن نى-نى ئازۇلار بىلەن ئىلىم-ھۈنەر ئۆگىنىپ كەلگەنىدىم! ۋەتىنىمىز بولغان پەر-غانە ۋادىسىدا سەمەرقەندتېكىدەك، ھىراتتېكىدەك مەدرىسىلەر ۋە كۆركەم ئابىدىلەر قۇرماقچى ئىدىم. بۇ سەلتەنەتلىك پادىشاھلاردىن نېمە قالدۇ؟ ھەممىسى نام-نىشانسىز كېتىدۇ، بىزدىن يادىكارلىق بولۇپ قالسا ئۇلۇغبەگ مەدرىسىدەك، ناۋايى ئۇنسىيەسىدەك سەنئەت ئەسەرلىرى قالىدۇ!

موللاپەزلىددىن ئېغىزدىن چىقىپ كەتكەن ئاخىرقى گەپلەردىن ئەنسىرەپ ئىشىك تەرەپكە قاراپ قويىدى. ئۇنىڭ ساراي ئەھلىگە يېقىن بۇرۇپ، ئايىغاقچىلاردىن يۇرىكىنى ئالىدى بولۇپ قالغانلىقىنى تاھىرمۇ سەزدى.

— موللاتاغا، سۆزلەۋېرىڭ، بۇ يەردىكى ھەممەيلەن ئۆز...ئەنجان قورغىنىدىن نېمە ئۈچۈن سىزگە ئورۇن بەرمىدى؟

موللاپەزلىددىن كېينىكى كۈنلەردە بېشىدىن ئۆتكۈزگەن مۇدھىش ھادىسىلەرنى ئەسلەپ، بىردەم ئېغىر جىملىقلىقا چۆمدى...

ئۆتكەن كۈنى خۇپتەن ۋاقتىدا موللاپەزلىددىن ئۆزلىرىدىن بەش-ئالتە ئۆي يىراقتا تۇرىدىغان بىر خەتتات دوستىنىڭكىدە ئىپتار قىلىپ ئولتۇرغاندا، قانداقتۇر نامەلۇم كىشىلەر ئۇنىڭ ئۆيىگە باستۇرۇپ كىرگەندۇ. قورۇدىكى ئىت ھاۋشىپ توختىمىغاندىن كېيىن، ئۇنى قىلىچ بىلەن چېپىۋېتىدۇ. بۇگۈن بۇ يەرگە ھارۋىنى ھەيدەپ كەلگەن خىزمەتكار يىگىتنىڭ ئاغزىغا لاتا تىقىپ پۇت-قولىنى باغلاپ

قازناقتا تاشلۇۋېتىدۇ. ئاندىن ئۆيگە كىرىپ، ئاختۇرىدۇ ۋە ساندۇقنى كۆرىدۇ. لېكىن ئۇنى ئېچىشنىڭ ئىلاجىنى تاپالمايۋ، قۇلۇپنى پالتا بىلەن چېقىشقا كىرىشىدۇ...

قىلىچ بىلەن چېپىلغان ئىت قاتتىق ھاۋشىغاندا تام قوشنىلار بىر پالاكەت بولغانلىقىنى سېزىدۇ. ئۇلاردىن بىرسى چىقىپ موللاپەز-لىددىنىدىن خەۋەر ئالماقچى بولۇپ قارىسا، دەرۋازا ئۇدۇلدىكى دەرەخ دالدىسىدا بىر ئادەم تۆت ئاتنىڭ چۇلۇۋۇرىنى تۇتۇپ تۇرۇۋېتۇ. ئۇنىڭ يۈزى قارا نىقاپ بىلەن ئېتىۋىلىنغان، پەقەت كۆز-لىرى كۆرۈنىدۇ. ئىچكىرىدىن بولسا پولات ساندۇقنىڭ قۇلۇپىغا ئۇرۇلۇۋاتقان پالتا ئاۋازى ئاڭلىنىدۇ.

موللاپەزلىددىنگە قەدىردان بولغان قوشنا ئۇنىڭ ئۆيىگە يامان ئادەملەر كىرگەنلىكىنى سېزىپ، دەرھال خەتتاتنىڭكىگە يۈگۈرىدۇ. ئۇنىڭدىن ۋەقەنى ئاڭلىغان موللاپەزلىددىن ئۆيىگە يۈگۈرۈپ كېلىدۇ.

پولات ساندۇقنىڭ قۇلۇپىنى چېقىپ ئېچىپ، ئۇنىڭدىكى قەغەز-لەرنى چۇۋۇشتۇرۇۋاتقان باسقۇنچىلار ئۆي ئىگىسىنى كۆرۈپ، دېرد-زىدىن پېشايۋانغا سەكرىشىدۇ.

— توختا، ئەبلەخ! — دەپ موللاپەزلىددىن بىرىنىڭ ئۇدۇلـ-دىن چىقىدۇ، يۈزىگە قارا نىقاپ تۇتقان ئېيىقتەك يوغان يىگىت ئۇنى يەلكىسى بىلەن ئۇرۇپ ئىتتىرىۋېتىپ كوچىغا ئېتىلىدۇ. باشقىلارمۇ كوچىدىكى ئاتلارغا مىنىپ، دەرھال غايىب بولىدۇ.

موللاپەزلىددىن ئۇلارنى قوغلاپ يېتەلمەيدىغانلىقىنى بىلىپ، ئاس-تىن-ئۈستۈن بولغان ئۆيگە قاراپ ئىنتىلىدۇ ۋە ئوچۇق ياتقان پولات ساندۇقنىڭ يېنىغا كېلىدۇ. تەكچىدە قوش شام يېنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ يورۇقىدا ئوكتەي-توكتەي بولغان، بەزى جايلىرى يىرتىلغان

لايهەلەر ۋە پىلانلار كۆزگە چېلىقاتتى. ساندۇق ئىچىدە پادىشاھ ئىنىئام قىلغان ئالتۇننىڭ بىر قىسمى قاپچۇق بىلەن تۇراتتى، قارىسا شۇ يوق. لېكىن ھازىر مۇللاپەزلىددىنىڭ كۆزىگە ئالتۇنمۇ كۆرۈنمەيدۇ. ئۇنىڭ پۈتۈن خىيالى ساندۇق تېگىگە جايلاشتۇرۇلغان مەخپىي قۇتىدىكى سۆرەتلەردە قالىدۇ. ئۇ ساندۇق ئىچىدىكى قەغەزلەرنى ئالدىراپ-تېنەپ پەسكە ئېلىپ قويغاندىن كېيىن، قۇتىنى يېپىپ تۇرغان سىلىق مىس پارچىسىغا قارايدۇ. ئۇنى ئاستا سولغا سۈرىدۇ، قۇتىنىڭ ئاچقۇچ سېلىنىدىغان ئورنى ئېچىلىدۇ. مۇللاپەزلىددىن ئەتراپىغا قارىسا، ئۆيدە باشقا ئادەم يوق، قوشنىسى قازناقتىكى چاكارنىڭ پۇت-قولىنى بوشتىش بىلەن ئاۋارە. مۇللاپەزلىددىن قويىنىدىن كىچىك ئاچقۇچنى ئېلىپ قۇتىنىڭ قۇلۇپىغا سالىدۇ. قۇلۇپ ئېچىلغاندىن كېيىن قۇتىنىڭ مىس قاپقىقىنى ئاستا كۆتۈرۈپ، نېپىز جىلد ئىچىدىكى سۆرەتلەرنى ئېچىپ كۆرىدۇ. ياشانغان باغۋەننىڭ ئۇلاق ئۇلاۋاتقان ۋاقتى...چىلمەھرەم تاغلىرىدىكى ئوۋ تەسۋىرى...ئەڭ تېگىدە چاڭ چېلىۋاتقان گۈزەل بىر قىزنىڭ سۈرىتى...

بۇ — ئۆمەرشەيخ مىرزىنىڭ قىزى خانزادە بېگىم. مۇللاپەزلىددىن ھىراتتىن كېلىپ ئەنجان چاربېغىدا پادىشاھ ئائىلىسى ئۈچۈن ئالتۇندىن ھەل بېرىلگەن ساراي قۇرغان ۋاقىتلىرىدا ئون ئالتە ياشلىق خانزادە بېگىم ئۇنىڭ رەسسام ئىكەنلىكىنى بىلىپ قېلىپ، ئۆزىنىڭ سۈرىتىنى سىزدۇرغان. مۇللاپەزلىددىن بۇ ئىشنى يوشۇرۇنچە قىلغان، ئەگەر شەرىئەت پېشۋالىرى ئۇنىڭ ئادەم سۈرىتىنى سىزغانلىقىنى بىلىپ قالسا، ساق قويمايتتى. شۇنداقلا گۈزەل مەلىكە بىلەن يوشۇرۇن تىل بىرىكتۈرۈپ سۈرەت سىزغىنى قىزنىڭ پادىشاھ

ئاتىسىغا مەلۇم بولۇپ قالسا، موللاپەزىلدىننى پارە-پارە قىلىۋېتىشى ھېچ گەپ ئەمەسدى. شۇ سەۋەبتىن، ھازىر ئۇنى قاتتىق قورقۇتقان نەرسە بۇ سۈرەتلەرنىڭ باسقۇنچىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قېلىش ئېھتىمالى ئىدى. ھېلىمۇ ياخشى، ئۇلار ساندۇقنىڭ تېگىدە مەخپىي قۇتا بارلىقىنى سەزمەپتۇ. لېكىن ساندۇقنى ئاتلىرىغا ئارتىپ كەتسە قانداق بولاتتى؟ ئۇنداقتا قۇتىدىكى سۈرەتلەرنىمۇ ئەلۋەتتە تېپىپ ئېلىشاتتى!...

خىزمەتكار يىگىت سەل ئۆزىگە كەلگەندىن كېيىن موللاپەزىلدىن ئۆنىگىدىن ۋە قوشنىلىرىدىن ۋەقەنىڭ تەپسىلاتىنى سوراپ بىلىدۇ. ئۆزىنىڭ كۆرگەنلىرىگە بۇنى سېلىشتۇرۇپ شۇنداق خۇلاسىگە كېلىدۇ: ئۇنىڭ ئۆيىگە كەلگەنلەر — ئاددىي ئوغرىلار ئەمەس، بەلكى قانداقتۇر بىر زوراۋان بەگنىڭ يىگىتلىرى. ئۇلار ئۆيىنى ئاختۇرۇپ نېمىنى ئىزدىگەن؟ لايىھىلەرنى تاشلاپ كېتىپتۇ. دېمەك، سۈرەتلەرنى ئىزدىگەن... موللاپەزىلدىننىڭ سۈرەت سىزىدىغانلىقىنى بىلىدىغان ئادەم...ئۇنداقتا بۇ يىگىتلەرنى قەستى بار بەگ ئەۋەتكەن بولۇشى مۇمكىن!...

ئەنسىرەكلىك ئويلار كېچىچە موللاپەزىلدىننىڭ كۆزىگە ئۇيقۇ كەلتۈرمىگەن. ئۇرۇشنىڭ ئالىتوپىلىگىدا بارغانسېرى زوراۋانلىشىپ كېتىۋاتقان يۇگەنسىز بەگلەر ئېسىگە كەلگەنسېرى كۆڭلى بىئارام بولغان.

ئەنجانلىق بەگلەردىن ھەسەن ياقۇب دېگىنى شۇ يىلى باھاردا موللاپەزىلدىننى چاربېغىغا چاقىرتىپ، چوڭ بىر ئىشنى تاپشۇرماقچى بولغان.

— مىرزا ھاممامدىنمۇ چوڭراق قىلىپ بىر ھاممام سالدۇرماق-

چىمەن... يازدا سالقىنلايدىغان مەرمەرخانىلىرى بولسۇن،... — ياقۇب- بەگ ئاۋازىنى پەسەيتۈرۈپ داۋاملاشتۇرغان، — چىرايلىق ئەسىرە قىزلارنى سېتىۋالىمەن، ئالتۇنۇم يېتەرلىك. مۇشۇ قىزلار هامماننىك مەرمەر كۆلچىكىدە چۆمۈلگەنىدە مەن ئولتۇرۇپ تاماشا قىلىدىغان مەخپىي تۆشۈكلىرىمۇ بولۇشى كېرەك. ئۇقتىكىزمۇ؟ — دەپ ياقۇب- بەگ قاقاقلاپ كۈلىدۇ- دە، گەپنىڭ خۇلاسىسىنى ئېيتىدۇ، — ئەنە شۇ هاممانىڭ لايىهىسىنى ئۆزىڭىز سىزىڭ. قۇرۇلۇشىغىمۇ سىز سەركار بولۇڭ. قانچە هەق تىلىسىڭىز بېرەي، ماقۇلمۇ؟

مېمارلىقنى مۇقەددەس بىر سەنئەت دەپ ئىشىنىدىغان موللاپەز- لىددىن ياقۇببەگنىڭ شەهۋانىي نىيەتلىرىنى ئاڭلاپ نەپرەتلەنگەن.

— جاناب بەگ، كەچۈرۈڭ، مەن هارام ئىشتىن قورقىمەن!...

— نېمىسى هارام؟...، — مەن هامامنى ئۆز پۇلۇم بىلەن ياساتماقچىمەن!

— هامامغا مەخپىي تۆشۈكلەر قويۇپ ياسايدىغان سەركارلار باشقا... سىز ئاشۇلارغا مۇراجىئەت قىلىڭ. ماڭا سىرزا هەزرەتلىرى پاكىز بىر دەرگاه سالدۇرماقچى. مۇشۇ كۈنلەردە مەدرىس لايىهە- سىنى سىزىش بىلەن بەندىمەن. رۇخسەت قىلىڭ، مەن كېتەي...

ئورۇنلىرىدىن تۇرغاندا ياقۇببەگ موللاپەزلىددىنگە هومىيىپ قارىغان.

— لېكىن مەن ئېيتقان گەپ مۇشۇ يەردە قالسۇن، جانابىي مېمار. ئۇنداق بولمىسا...

— ئەلۋەتتە، بۇ گەپ مۇشۇ يەردە قالىدۇ! لېكىن سىزمۇ مەندىن رەنجىپ قالماڭ. ئارىمىز ئوچۇق! بولامدۇ، جانابى بەگ؟

— بولىدۇ!

مولـلاپەزلـددىن شۇنىڭ بىلەن بۇ زوراۋان بەگدىن قۇتۇلدۇم، دەپ ئويلىغان. لېكىن بۇنىڭدىن ئون-ئون بەش كۈن بۇرۇن ئەھمەد تەنبەل دېگەن يەنە بىر باي بەگ مولـلاپەزلـددىنىنى سوراشتۇرۇپ كەچتە ئۇنىڭ ئۆيىگە كەلگەن. ئىككىسى خالي قالغاندا ئەھمەد تەنبەل يانچۇقىدىن بىر قاپچۇق ئالتۇن ئالغان-دە موللاپەزلىددىنگە ئۇزاتقان.

ــ تەقسىر، مانا مۇشۇ ئالتۇننى ئېلىڭ-دە، بىر سۈرەت سىزىپ بېرىڭ.

ــ قانداق سۈرەت؟

ــ يېشى يىگىرمە بەشتىن ئاشقان بولسىمۇ يۈزىگە تېخى تۈزۈك-رەك ساقال چىقمىغان، كوسا چىراي ئەھمەد تەنبەل ئاغزىنى مېھمانىڭ قۇلىقىغا يېقىپ تۇرۇپ پىچىرلىغان:

ــ مەلىكىمزنىڭ سۈرىتى كېرەك ماڭا!

ــ قايسى مەلىكىمز؟ ــ سەگەكلىشىپ سورىغان موللاپەزلـددىن.

ــ چارباغدا ئالتۇندىن ھەل بېرىلگەن ساراي سالغىنىڭىزدا كۆرگەنسىز... خانزادە بېگىم... ئۆزىمۇ سىزنىڭ سەنئىتىڭىزگە ئىخلاس-مەن ئىكەنغۇ...

موللاپەزلىددىنىنىڭ يۈرىكى پوكۇلداپ كەتكەن. بۇ بەگ پولات ساندۇقتىكى سۈرەتتىن خەۋەردار بولۇپ قالغانمۇ، نېمە؟!

ــ كىم سىزگە شۇنداق دېدى؟... مەن مېھمانمەن... مەن پەقەت ئىمارەتلەرنىڭ سۈرىتىنى سىزىمەن...

ــ مەندىن يوشۇرماڭ، جاناب مېھمار! مەن شەرىئەت پېشۋاسى ئەمەسمەن سۈرەت سىزىش بىزدە چەكلەنگەنلىكىگە مەنمۇ قارشى! ھىراتتا شاھرۇھ مىرزا بايسۇنقۇر مىرزا ئۈچۈن سالدۇرغان

سارايـنىڭ تاملـرى كۆزەل قـزلارنىڭ سۆرىـتى بىلەن بەزەلگەنىكەن توغرىمۇ؟

ــ توغرا، لېكـن... ھەر جايـنىڭ ئۆز تاش ۋە تارازىـسى بار. ئەگەر خانزادە بېگىمـنىڭ سۆرىتى ھەققـدە سـز ئېيتـقان گەپـنى پادىشاھ ھەزرەتلىرى بىلىپ قالسا نېمە بولۇشىنى ئويلىدىـڭىزمۇ؟

ــ بىلمىسۇن! ــ دەپ پىچىرلىغان ئەھمەد تەنبەل، ــ ئىككىمىزدىن باشقا ھېـچكىـم خەۋەر تاپمىـسۇن! ماقۇل دەڭ! مەڭ، ئالـتۇنـنى ئېلىـڭ!

ــ ئالدىرىماڭ، بەگ، مېنى سۆرەت سىزىـدۇ، دەپ سىزگە كىم ئېيتـتى؟...

ــ ئاڭلىدۇق ــ دە!

ــ كىمدىن؟... ھەسەن ياقۇببەگدىنمۇ؟...

ــ ھەسەن ياقۇببەگ بىر باغۋەندىن ئاڭلىغانىكەن...

"دېـمەك ، ئەھـمەد تەنبەلـنىڭ بۇ يەرگە كەلگىنىدىن ھەسەن ياقۇببەگ خەۋەردار! ــ دەپ ئويلـغان مولـلاپەزلـددىـن ــ بۇلار بىرلـىشـپ مېـنى قولـغا چـۈشۈرمەكچى بولـسا كېرەك. سەنـدەك تاشپاقاسمان بەگ ئۆچۈن خانزادە بېگىمـنىڭ سۆرىتىـنى سـزىـپ بېرىپ مەن ئەخمەق ئەمەسمەن!"

ــ جاناب ئەھمەدبەگ، پېقىر باغلارنىڭ سۆرىتىـنى سـزغانـدا بىر چېتىدە باغۋەننىمۇ تەسۋىرلىشـم مۇمـكىن. مېـمارلىق سەنئىـتى بۇنى ئىنكار قىلمايدۇ. ئەمما مەلىكـنىڭ سۆرىتىـنى سىزىش ئۆچۈن مەندە نە سەنئەت بولسۇن، نە ھەق، نە جۈرئەت بولسۇن!

ــ ئاخىر، مېنىڭ سۆزۈمنى يەردە قالدۇرماقچىمۇسىز؟

ــ باشقا ئىلاجىم يوق. مېـنى كەچۈرۈڭ. جاناب بەگ بۇنـداق

تەكلىپ بىلەن كېلىش سىز ئۇچۇنمۇ خەتەردىن خالىي ئەمەس!

ــ ھە، مەن قورقۇنچاقلاردىن ئەمەسمەن! ــ دەپ ئەمەد تەنبەل قەھرى بىلەن ئورنىدىن تۇرغان ۋە يىرىك چىشلىرىنى ئىرجايتىپ قوشۇپ قويغان، ــ لېكىن سىز مېنىڭ رايىمنى قايتۇرغانلىقىڭىز ئۈچۈن تېخى پۇشايمان قىلمىسىز!

بۇ تەھدىت مانا ئەمدى تۆت باسقۇنچىنىڭ قىياپىتىگە كىرىپ، قاراڭغۇدا ئۇنىڭ ئۆيىگە باستۇرۇپ كەلگەن بولسا ئەجەب ئەمەس. قورالسىز، نەۋكەرسىز موللاپەزلىددىن ئەھمەد تەنبەلدەك يۇزلىگەن ـ ئىككى يۈزلىگەن قوراللىق يىگىتلىرى بار بەگلەرگە قانداق تەڭ كېلىدۇ؟ لېكىن "بولارى بولدى" دەپ ئۇنچىقماستىن يۈرىۋەرسە، بۇ قۇتۇرغان بەگ ئەتىگە تېخىمۇ كۆپ يامانلىقلار قىلىشى مۇمكىن ئەمەسمۇ؟

موللاپەزلىددىن ئەتىگەندە پادىشاھ ئىنئام قىلغان ئۇچقۇر ئاتنى مىنىپلا شەھەر ھاكىمى قوبۇل قىلىدىغان مەھكىمىگە يول ئالغان. ئۇزۇن ھەسەن ئىسمىلىك ئىنچىكە ئېگىز ھاكىم ئەسكەرلىككە ئادەم ئېلىش ۋە شەھەرنى يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان دۇشمەنىدىن قوغداش تەشۋىشى بىلەن بەند ئىكەن. ئۇ موللاپەزلىددىنىڭ ئەرزىنى ئەگىدۇ كەتمەكچى بولۇپ ئالدىراپ تۇرغان مەزگىلىدە ئاڭلىغان:

ــ لايىھىلىرىڭىزگە تەگمەي، قاپچۇقىڭىزنى ئېلىپ كەتكەن بولسا، بۇ ــ ئورمانلىقتىن كەلگەن ئوغرىلارنىڭ ئىشى، ــ دېگەن ئۇ، ــ دۇشمەن تەشۋىشىدىن قۇتۇلساق، ئورمانىدىكى ئوغرىلارنى تازىلايمىز... ھازىر ئەھۋالنى كۆرۈپ تۇرۇپسىز!...

قول قوشتۇرۇپ تىك تۇرغان موللاپەزلىددىن ھاكىمغا يېقىنراق

كەلـگەن:

ــ مېنىڭ باشقا گۇمانىم بار، جاناب ھاكىم، ــ دېـگەن، ئاندىن ئەھمەد تەنبەلنىڭ سۇرەت سىزدۇرماقچى بولغىنىنى، رەت قىلغاندىن كېيىن ئاچچىقلىنىپ كەتكەنلىكىنى ئېيتىپ بەرگەن.

ــ كىمنىڭ سۇرىتى؟ ــ دەپ ھاكىم قىزىقىپ قالغان. موللاپەز-لىددىن خانزادە بېـگىمـنىڭ نامـىنى تىلـغا ئېلىشـتىن قورققان، ــ پەرىلەرنىڭ سۇرىتىمىدىكەن؟ ياخشى چۈشەنمـىدىم.

ــ ساندۇقىڭزدا پەرىلەرنىڭ سۇرىتى بارمىدى؟ باسقۇنچىلار شۇنى ئېلىپ كېتىپتىمۇ؟

ــ سۇرەت ئۆزى بولمىسا نېمىنى ئېلىپ كەتسۇن! مەن ھەزرىتى ئالىيلىرى بۇيرۇغان مەدرىس لايـھىسىنى سىزىش بىلەن بەنـدىمەن. سۇرەتچىلىككە ۋاقـتىم يوق. ساندۇقتا تېـخى پۈتمىگەن لايىھىلىرىـم بار ئىدى.

ــ ئۇلار جايـدا قالـغانـمۇ؟ ئۇنـداق بولـسا ئەھـمەدبەگدىن نېمە ئۈچۈن گۇمانلىنىسىز؟

ــ سەۋەبىنى ئېيتىم، جاناب ھاكـىم! تەكشۈرۈپ بېقىشىڭـىزنى سورايـمەن!

ــ ئەھـمەدبەگ سۇلتانلار ئەۋلادىـدىن ئىكەنـلىكىنى ئۇنـتۇغان بولسىڭىز مەن ئەسلىتىپ قويايى. ھەزرىتى ئالىيلىرىنىڭ چوڭ خوتۇنى پاتىمە بېگىم ئەھمەدبەگـكە قېرىنـداش بولـدۇ، پاتـمە بېگىمـنىڭ چاقىرىقى بىلەن سۇلـتان ئەھـمەدبەگ بۈگۈن ئەزاندا پايتەخـتىمىز ئاخسىغا كەتتى.

"ئەگەر ئاشۇ بەگ سانـدۇقتـىكى سۇرەتـلەرنى قولغا چۈشۈرسە، ئاخسىغا ئاپىرىپ، پادىشاھ ئائىلىسىگە كۆرسەتمەكچى بولغانمىكىن؟ ــ

دېگەن ئوي موللاپەزلىددىنىڭ ئىچىنى مۇزلىتىپ ئۆتكەن، بۇلار مېنىڭ قېنىمغا شۇنچىلىك تەشنامىدۇ؟ بەلكى ئەھمەد تەنبەل خانزادە بېگىمنىمۇ شۇ سۈرەت ئارقىلىق قولغا چۈشۈرمەكچىدۇ؟ تېخى ئۆيلەنمىگەن بۇ بەگ پادىشاھقا كۆيئوغۇل ۋە خانزادە بېگىمدەك گۈزەل قىزغا ئەر بولۇشنى جان-دىلىدىن خالىسا كېرەك!"

ئۆمۈچۈك تورىغا ئوخشاش يېپىشقاق بىر بالايىئاپەت ئەتراپىنى ئوراپ كېلىۋاتقانلىقىنى سەزگەن موللاپەزلىددىن پۈتۈن كۈچى بىلەن بۇ تورنى يىرتىپ چىقىپ كېتىشكە ئۇرۇنغان:

— جاناب ھاكىم! مەن سىزدىن ئادالەت ئىزدەپ كەلدىم! پادىشاھ ھەزرەتلىرى مېنى سىزنىڭ ھىمايىڭىزگە تاپشۇرغانىدى! ئەگەر باسقۇنچىلارنى تېپىپ جازا بەرمىسىڭىز، مەن پادىشاھ ھەزرەتلىرىنىڭ ھۇزۇرىغا پاناھ ئىزدەپ كېتىشكە مەجبۇر بولىمەن!

— ئەمما شۇنى بىلىپ قويۇڭكى، جاناب مېمار، ھەزرەت ئالىيىنىڭ ھۇزۇرىغا سىزدىنمۇ بۇرۇن بەزىبىر گەپلىرىڭىز يېتىپ بېرىشى مۇمكىن.

— يەنى، قايسى گەپلىرىم، جاناب ھاكىم؟

— بەزى مېمارلار ئۆزلىرىنى پادىشاھلاردىنمۇ يۇقىرى قويۇشىدىكەن. "بۇ تەخت ۋە سەلتەنەتلەر نام-نىشانسىز يوقىلىدۇ، پەقەت مېمار ۋە رەسساملار ياراتقان زور سەنئەت ئەسەرلىرى تىرىك قالىدۇ" دېگەن قوپال چۈشەنچىلەر بىزگە مەلۇم!

موللاپەزلىددىن بۇگۈن قۇۋۋادا پاچچەسىنىڭ ئۆيىدە ئېھتىياتسىزلىقتىن دەۋەتكەن بۇ تونۇشىنى باشقا ئىشەنچلىك ئادەملىرىگىمۇ ئېيتقان پەيتلىرى بولغان. ئەنە شۇ ئىشەنگەنلەردىن قايسىبىرسى ئايغاقچىلىق قىلىپ، بۇ گەپنى ھاكىمغا يەتكۈزگەنلىكىنى، ئەمدى

هاكىم بۇنى پادىشاھقا داستىخان قىلىپ ئېلىپ بېرىشى مۇمكىنلىكىنى سېزىپ، بەدىنىدىن سوغۇق تەر چىقىپ كەتكەن، لېكىن هاكىمغا سىر بېرىپ قويۇش قانچىلىك خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى بايقاپ:

ــ بۇنىڭ هەممىسى ئىغۋا! ــ دەپ خىتاب قىلغان، ــ جاناب هاكىم، سىزنىڭ ئۇستىڭىزدىن ئىغۋا قىلغۇچىلارمۇ ئاز ئەمەس! بۇنى بىلەرسىز! مەن ئەنجاندا ئەمەلگى بىنا قىلغان بولسام، هەممىسىگە مىرزا هەزرەتلىرىنىڭ نامىنى يېزىۋاتىمەن! ئوردىدىكى دۇئانخانىنى كۆرۈڭ! چارباغدىكى سارايىنى كۆرۈڭ! مەن ئۇلارنىڭ بىرەر جايىغا ئۆز نامىمنى يېزىپتىمەنمۇ؟ قېنى، ئىغۋاگەرلەر دەلىل كەلتۈرسۇن! مەن هەممىسىگە مىرزا هەزرەتلىرىنىڭ مۇبارەك نامىنى يازدىم! دېمەك، تارىختا مېنىڭ نامىم ئەمەس، مىرزا هەزرەتلىرىنىڭ نامى قالسۇن، دېگەنمەن! شۇنداقمۇ، ئەمەسمۇ؟ قېنى ئېيتىڭ!

هاكىم بۇ مەنتىقلىك دەلىللەرنى رەت قىلالماستىن مۇنداق دېگەن:

ــ شۇنداقلىقى شۇنداق، ئەمما...

ــ بىراق، جاناب هاكىم! سىز مېنى باسقۇنچىلاردىن هىمايە قىلىش ئۈرنىغا ئايغاقچىلارنىڭ تۆھمىتىگە ئىشىنىدىغان بولسىڭىز، مەن دەرھال ئاخسىغا بېرىپ، مىرزا هەزرەتلىرىگە ئەرز قىلىمەن!...

ئۇزۇن هەسەن بۇ دوقنى پىسەنت قىلماي:

ــ مەيلى، بېرىڭ، ئەرز قىلىڭ! ــ دېگەن، ــ لېكىن شۇنى بىلىپ قويۇڭكى، ئەتراپىمىزنى دۇشمەن باسقان بۇ خەتەرلىك ۋاقىتلاردا پادىشاھقا مېھماندىن كۆرە نەۋكەرلەر مۇھىمراق! ئەھمەد-بەگدەك، مەندەك جەڭگىۋار بەگلەر ئۇچۇن پادىشاھ هازىر سىزدەكلەرنىڭ قانچىسىنىڭ بەھرىدىن كېچەر!

ــ ئاخسىغا بارغاندا كۆرەرمىز، ــ دەپ مولـلاپەزلـددىـن مەھكـ-
مەدىن غەزەپ بىلەن تاشـقىرىـغا چىقـقان، ئۇ تۇرقـىدىن ھازىـرلا
ئاخسىغا، پادىشاھ ھۇزۇرىغا ئەرزگە بارىدىغانلىغا ئوخشايتتى.

لېكىن ئۇ ئاتلىنىپ ئۆيىگە قايتقاندا سەل غەزىپىدىن يانغان-دەك، ئۇزۇن ھەسەن ئېيتقان ئاخىرقى گەپـلەردە ئاچـچـىق بىر ھەقىقەت بارلىقىنى سەزگەن. دۇشـمەن قورشاۋىـدا قېلىـۋاتـقان ئۆمەرشەيخ مىرزا بىر مېمارنى دەپ ئۇچىۋۇز-تۆتىۋۇزدىن نەۋكىرى بار زوراۋان بەگـلەرگە قارشى چىقـماسـلىقـى ئېـنىق. ئەھـمەد تەنـبەل بۇگۈن ئاخسىدا ــ شاھ سارىيىدا. ئەگەر ئۇ موللاپەزلىددىنىڭ مەلىكە سۇرد-تىنى سىزغىنى ھەققـىدە گەپ تارقاتـــا...لېكىـن ئەھـمەد تەنبـەل بۇنى قانداق بايقىغانـىكىن؟ موللاپەزلـىددىن خانـزادە بېـگىمـنىڭ سۇرىـتـىنى سـىزىش ئۇچۇن ئۇنىڭ بىلەن ئالـتۇن ھەل بېرىلـگەن سارايدا يوشۇرۇن ئۇچـراشـقىنىـدا بۇنى ئاستىرتىن كۆرۇپ قالغان كېـنـىزەكـلەر ياكـى سەۋدەرلەر[1] بولسا، ئەھـمەد تەنبەل شۇنىڭ بىر ئۇچىنى ئاڭلاپ، ھېلىقـى قاپـچۇقنى كۆتۇرۇپ كەلگەنـمىكىن؟ باسقۇنچى يىگىتلىرىنى ئىشقا سېلىپمۇ مەقسىتىگە يېتەلمىگەن بۇ قەبىھ بەگ ئەمدى شاھ سارىيىغا بېرىـپ يالاقچـلىق قىلـىشى مۇمـكـىن. ئەگەر ئۇ ئۆزى ئاڭلىغان مىش-مىشنى ھەرەمدىكى ئاياللار ئارقىلىق پادىشاھنىڭ قۇلىقىغا يەتكۇزسە...ئۆمەرشەيخ مىرزا بۇ بوي يەتـكەن قىزىنىڭ نەدىكى بىر مېـمار بىلەن يوشۇرۇن ئۇچـرىشـىپ، سـۇرەت سىزدۇرغىنىنى ئۆز شەنىگە چوڭ ئىللەت دەپ بىلىشى ئېنىق. شاھنىڭ تىڭ-تىڭـچـىلىرى ئىشقا چۇشۇرۇلسە، مولـلاپەزلـىددىن يوشۇرۇپ

---

① سەۋدەر ــ خاس خىزمەتكار.

يۇرگەن سۇرەتنى تېپىۋېلىپ، ئەھمەد تەنبەلنىڭ گېپىگە دەلىل قىلىش قوللىرىدىن كېلىدۇ. ئەنە ئۇنىڭدىن كېيىن شاھ قىزىغا ئىلھەت كەلتۈرگەن رەسسامنى مىڭبىر قىيناقتا سېلىپ ئۆلتۈرۈشلىرى تۇرغان گەپ...

مولىلاپەزلىددىن خانزادە بېگىمنىڭ سۇرىتىنى سىزىش بىلەن قانچىلىك خەتەرلىك ئىشقا قول سالغانلىقىنى ئەمدى چىنىدىن ھېس قىلغان. ئەگەر سۇرەت قولىغا چۈشسە ئۇ قىزمۇ كۆڭۈل ئايرىقىغا قالىدۇ. دۇنيا بۇنىڭسىزمۇ تەشۋىش-تەھلىكە بىلەن توشقان...مولىلا پەزلىددىن قۇتىدىكى مەلىكىنىڭ سۇرىتىنى قوللىرى تىترىگەن ھالىلا جىلدىدىن ئالغان. ئىغۋاگەر ئەبلەخلەرگە دەلىل قالدۇرماسلىق ئۈچۈن بۇنى يوق قىلىشى كېرەك! مولىلاپەزلىددىن ئوچاقتا يېنىۋاتقان ئوتقا يېقىن بارغان.

رەڭلىك بوياقلار بىلەن ئىشلەنگەن مۆجىزىگە ئوخشاش سۇرەتكى گۈزەل قىز شۇ ئان ئۇنىڭغا تىرىك بىر ئادەم بولۇپ كۆرۈنگەن. ئوت يا لقۇنىدا قىزنىڭ كىرپىكلىرى، لەۋلىرى بىلىنەر-بىلىنمەس مۇلايىم بىر ھەرىكەت قىلىۋاتقانىغا ئوخشاپ كەتكەن. قىزنىڭ ئەقىل ھەيران قالغۇدەك بىر جىلۋىسى بار ئىكەن. بۇ جىلۋە مولىلاپەزلىددىننى ھەر قېتىمدىكىدەك يەنە سېھىرلەپ ئالغان، بايىقى تەھلىكە خىيالىدىن يىراقلىشىپ قەلبىدە يىللىق تۇيغۇلار ئويغانغان. "مەن بۇ قىزغا ئاشىق بولۇپ قالمىغاندىمەن؟ — دەپ ھەيرانلىق ئىچىدە ئويلانغان مولىلاپەزلىددىن. — قارا خەلق ئارىسىدىن چىققان مەندەك بىر سۇرەتكەشنىڭ شاھ قىزىغا مۇھەببەت باغلىشى كۈلكىلىك ئەمەسمۇ؟ ياق! مەن پەقەت ئۆزەم سىزغان سۇرەتكە — ئۆز ئىجادىمغا مۇھەببەت باغلىغانمەن،

خالاس! بېشىم ئامان بولسا، بۇنداق سۈرەتنى يەنە سىزىمەن!"

شۇ ئۇي بىلەن سۈرەتنى ئوتقا تاشلىماقچى بولۇپ ئېگىلگەن. قىز تەسۈرى ئوتقا يېقىنلاشقاندا يۈزى قىزىرىپ ئېسىلگەندەك، كۆزلىرى بولسا چاقناپ كەتكەندەك كۆرۈنگەن. مولىلاپەزلىددىن تىرىك ئادەمنى ئۆلتۈرۈۋاتقاندەك، سۆيگىنىنى ئوتقا تاشلاۋاتقاندەك سەسكىنىپ ئارقىغا چېكىنگەن. ئىچكى بىر ئاۋاز ئۇنى "قورقۇنچاق- سەن!" دېگەندەك قىلىپ جىمىلىغان. "دۈشمەنلىرىڭ ئۈستۈڭگە باستۇرۇپ كېلىۋاتقىنى يوقمۇ! ئەھمەد تەنبەل تېخى ئاخسىدا. بىلىپ قويغىن. سەن بۇنداق گۈزەل سۈرەتنى ئىككىنچى قېتىم سىزالمايسەن! تەسۈرىگە بۇنچىلىك تىرىك جانىۋە بەخش ئېتەلە- گىنىڭ تەكرارلانماس بىر ئىلھامىنىڭ نەتىجىسى. باتۇر بولساڭ قۇتقۇزۇپ قال!"

مولىلاپەزلىددىن سۈرەتنى قۇتسىغا قايتۇرۇپ سالغان-دە، خىزمەتكار يىگىتنى چاقىرغان:

— يۈگ-تاقلارنى يىغىشتۇر! ھارۋىنى قوش! قۇۋاغا ماڭىمىز!... تېز!... تېزرەك!...

مانا ھازىر ھەيسىنىڭ ئۆيىدە ئولتۇرۇپ، يۈز بەرگەن ۋەقەنى پاچچەسى بىلەن جىيەنىگە سۆزلەپ بېرىۋېتىپ، پولات ساندۇقتا خانزادە بېگىمنىڭ سۈرىتى بارلىقىنى ئۇلارغىمۇ ئېيتمىدى. بۇ سىرنى ھېچكىمگە ئېيتماقچى ئەمەس ئىدى...

— ۋا دەرىخ! — دەپ تاھىرنىڭ ئاتىسى ئېغىر ئۇھ تارتتى, — بىزنىڭ تايانغان تېغىمىز سىز ئىدىڭىز، مولىلاپەزلىددىن!...ئەمدى سىزمۇ قوغلانغان بولىسىڭىز.

— نېمە چارە؟ ھەممىمىزنىڭ تەقدىرىمىز قىل ئۈستىدە تۇرۇپتۇ!

ـــ پادىشاھقا ئەرزگە بارسىڭىز دەردىڭىزگە يەتمەسمىكىن، موللاتاغا؟

ـــ بۇ توپىلاڭلار بېسىلسا، بىر قېتىم بېرىپ ئەرز قىلىشىم ئېنىق. ئەگەر دەردىمگە يەتسە يەتتى، يەتمىسە، يەنە ھېراتقا قايتىپ كېتەرمەن! ئەلىشىر ناۋايى شېئىرىيە دېگەن بىنا قۇردۇرماقچى، دەپ ئاڭلىغانىدىم. ئالەمدە بىز ئۇچۇن يانغان يېگانە ئۇمىد چىرىغى مۇشۇ سىيما بولۇپ قالدى.

ـــ ھېراتنى ئارزۇ قىلماڭ، مولىلاپەزلىددىن، پەرغانىدىمۇ ھۇنەرنىڭىزنىڭ قەدرىگە يېتىدىغان ئادەملەر بار. قۇۋانىڭ كۆۋرۈكى سىزنىڭ پىلانىڭىز بىلەن قۇرۇلغانىدى. خەلق ھازىرغىچە سىزگە دۇئا قىلىپ يۇرۇپتۇ.

ـــ خەلق! قېنى ئەمدى بۇ كۆۋرۈكتىن پەقەت خەلق ئۆتسە! ئەتە ـ ئۆگۈن بۇ كۆۋرۈكتىن دۇشمەننىڭ قوشۇنلىرى ئۆتۈپ كېلىدۇ! خەلقنىڭ بېشىغا كېلىدىغان بالايىئاپەتنى ئويلىسام، بۇگۈنكى شىددەتلىك يامغۇر كەلكۈنگە ئايلىنىپ مۇشۇ كۆۋرۈكنى ئېقىتىپ كەتمىگەنلىكىگە ئەپسۇس قىلىمەن! ئەگەر ردۇشمەن بۇ تەرەپكە ئۆتەلمىسۇن دەپ مۇشۇ كۆۋرۈكنى ھازىر كۆيدۇرۇۋەتسە مەن جان ـ دىل بىلەن رازى بولاتتىم!

"راستتىنلا، ـــ ئويلاندى تاھىر ئۆزىچە، ـــ ياغاچ كۆۋرۈك ماي قۇيسا يانىدۇ. دۇشمەن پەقەت مۇشۇكۆۋرۈكتىن ئۆتۈشى مۇمكىن. كېچىكمۇ يوق، ھەممە تەرەپ پاتقاقلىق، قومۇشلۇق، ئەگەر كۆۋرۈك كۆيدۇرۇلسە دۇشمەن ئۆتەلمەيدۇ!" تاھىر كۆتۈلمىگەن جايدىن نىجات يولىنى تاپقاندەك بولدى. تەسەۋۋۇردا گەۋدىلەنگەن يانغىنىڭ يالقۇنىدىن گويا ئۇنىڭ بەدىنى قىزىپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلدى.

رابىينى بالا ـ قازادىن ساقلايدىغان ئەڭ زور قالقان ئەنە ئاشۇ ئوت بولۇشى مۇمكىن! تاھىر قالتىس ئۇمىدتىن كۆزلىرى يېنىپ ئاتىسىغا قارىدى. "ئېيتسامىمكىن؟ ياق! رازىلىق بەرمەس. يالغۇز ئوغۇلمەن. تاغام...نازۇك ئادەم، ئارىلاشمىغىنى تۈزۈك. تەۋەككۈلچى يىگىت ـ لەردىن تېپىشىم كېرەك!"

تاھىر ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ، ھويلىغا چىقتى.

ئاسمانىنى قاپلىغان بۇلۇتلارنىڭ ئارىلىقىدىن بىرده ـ يېرىم يۇلتۇز ـ لار كۆرۈنۈپ قالاتتى. ئۆيلەر چىراغسىز، كوچىلار جىمجىت. بەزى ـ بەزىده كۈچۈكلەرنىڭ قاۋاشلىرى ئاڭلىناتتى.

ئىپتار قىلىپ چىققان مەھمۇد تاھىرغا دەرۋازا ئالدىدا ئۇچرىدى. رابىيىنىڭ ئاكىسى بولغان بۇ كاسىپ يىگىت ئەنجان قورغىنىغا كېتىش ھەققىده گەپ ئاچقانىدى،

ـــ ھە، بۇ نىيەتلەرنىڭ ھەممىسى بىكار بولىدى! ـــ دەپ تاھىر ئۇنىڭغا تاغىسىدىن ئاڭلىغانلىرىنى ئېيتىپ بەردى. مەھمۇدنىمۇ بىردىنلا غەم بېسىپ:

ـــ ئەمدى نەدىن نىجات ئىزدەيمىز، ئەي خۇدا! ـــ دېدى.

ـــ ئۆزەڭ ئۈچۈن ئۆل يېتسەم، دېگەن گەپ بار، مەھمۇد... يۈر، دەرۋازىخانىغا كېرەيلى بىر سىر ئېيتىمەن ئاغزىڭدىن چىقارما! كۆۋرۈككە ئوت قويىمىز!...

ـــ قانداق قىلىپ؟ ـــ ھەيران قېلىپ سورىدى مەھمۇد.

تاھىر ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ پىلانىنى پىچىرلاپ چۈشەندۈردى:

ـــ ماي سەپسەڭ، ياغاچ تېز يانىدۇ. ئۇقتۇڭمۇ؟

ـــ ساراڭ بوپسەن! كۆۋرۈكته ساقچىلار بارغۇ؟

ـــ ئۆزىمىزنىڭ بەگلىرى قويغان ساقچىلارمۇ؟ ھېلى دۈشمەن

يېقىن كەلسە، ھەممىسى قورغانغا قاچىدۇ. شۇ چاغدا بىز...

ــ ياق، ئالدىرىما! ئاخسىدىن بىزنىڭ پادىشاھىمىز قوشۇن تارتىپ كېلىۋاتقان ئىمىش، بۇ كۆۋرۈك تېخى ئۆزىمىزگە كېرەك!...

ــ پادىشاھنىڭ قورغىنىدىن چىقسا، بۇ چاققىچە چىقاتتى! ئەنە، مەرغىلانمۇ قولدىن كېتىپتۇ! پادىشاھتىن دېرەك يوق!...

ــ بىلمىدىم، قىشلاق ئاقساقىلى بازاردا ئىشەنچ بىلەن ئېيتتى، "پادىشاھ ھەزرەتلىرى يولدا، ئەتە-ئۆگۈن بىزنى قوغداشقا يېتىپ كېلىشى ئېنىق!" دېدى.

ــ راستتىن يولغا چىقىپتۇمۇ؟

ــ ھە، ئۆز قۇلىقىم بىلەن ئاڭلىدىم! بۇلتۇر پادىشاھىمىز دۇشمەن بىلەن خوجەنىددىن يېراق خاۋاسقا بېرىپ ئۇرۇشقان ئىكەنغۇ؟ قۇۋۋا ئاخسىغا خاۋاستىن يېقىنراق ئەمەسمۇ؟

ــ يېقىنلىقى يېقىنغۇ!...كاشكى سېنىڭ ئېيتقىنىڭ راست چىقسىغۇ، مەھمۇد؟

ــ ھە، ئۇنداقتا، كۆۋرۈككە ساقچىلارنى بىكارغا قويغانمۇ؟... پادىشاھىمىز ئەتە-ئۆگۈن كېلىپ جېنىمىزغا ئارا بولىدۇ...مانا، كۆرەرسەن!...

شۇ تاپتا تاھىرنىڭ كۆڭلىدىمۇ ئۇمىد ئۇچقۇنلىغاندەك بولدى. ئۇ قاراڭغۇ ئاسمانىنىڭ يېراق بىر چېتىدە ــ سىر دەريادىن نېرىراق جايلاشقان ئاخسى تەرىپىگە ئىنتىزارلىق بىلەن تىكىلدى.

ئاخسى. ئەجەلگە داۋا يوق

1

ئېگىز دۆڭلۈك ئۈستىگە قۇرۇلغان ئاخسى قەلئەسى تۇن قويندا قىيا تاشقا ئوخشاش قارىيىپ كۆرۈنىدۇ. قەلئە ئېتىكىدە كاسانسا‌ينىك سىر دەريا‌غا شارقىراپ قۇيۇلۇۋاتقىنى، ئىككى دەريا دولقۇنىنىك بىر-بىرى بىلەن قوشۇلۇپ قىرغاقتا شالاقلاپ ئۇرۇلۇۋاتقىنى يىراقتىن ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

ئاخسىنىك ھۆكۈمرانى ئۆمەرشەيخ مىرزا بۇ كېچە ھەرەمدە ئون سەككىز ياشلىق قارا كۆز بېگىمنىك خابگاھىدا① ئۇخلاپ يېتىپتۇ. شاھانە تۆشەكتىنىك يېپەك پەردىسى ئارقىسىدا بىرلا شام پىلىلداپ يېنىپ تۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ زەئىپ نۇرى تاشقىرىدىن بېسىپ كىرمەكچى بولۇۋاتقان تۇن قاراڭغۇسىدىن قورققاندەك تىترەيتتى.

سەھەر پەيتىدە قەلئەنىك جىملىقىنى بۇزۇپ مۇڭلۇق سۇناي ئاۋازى ياڭرىدى. كېيىن ئۇنىڭغا قوش ناغرا ئاۋازى قوشۇلدى. روزا تۇتۇش — شاھ ۋە مالايغىمۇ باراۋەر بولغان مەجبۇرىيەت بولغىنى ئۈچۈن سۇناي ۋە ناغرا ساراي ئەھلىنى زولۇقتا ئويغاتماقتا ئىدى.

ياز كېچىلىرى قىسقا، ئۇيقۇغا تويماي زوغا قوپۇش ئانچە خۇش ياقمايتتى. شۇنداق بولسىمۇ قارا كۆز بېگىم ئورنىدىن ئاستا تۇرۇپ يۇيۇنىدى، كىيىندى. لېكىن ماموق تۆشەكتە كۈچلۈك قوللىرىنى يېپەك يوتقاندىن چىقىرىپ ئۇخلاۋاتقان ئۆمەرشەيخ مىرزا تېخى

---

① خابگاھ — ياتاق ئۆيى.

ئويغانمىغانىدى.

خابگاھتىن ئىككى خانا نەرىدا ھەشمەتلىك ئۇزۇنچاق ئۆيدە ئاللىقاچان راسلاپ قويۇلغان داستىخان مىرزىنى ساقلاپ تۇراتتى. ئۇنىڭ تۇنۇگۈن ئىپتاردىن كېيىن بەرگەن ئەمرىگە مۇۋاپىق بۇگۈنكى زولۇق ھەر ئۈچىلا خوتۇنى ۋە باللىرى بىلەن بىللە قىلىنىشى كېرەك ئىدى. مىرزىنىڭ بىرىنچى خوتۇنى پاتىمە سۇلتان، ئىككىنچى خوتۇنى قۇتلۇق نىگارخانىم، ئون يەتتە ياشلىق قىزى خانزادە بېگىم ۋە ئون ياشلىق ئوغلى جاھانگىر مىرزا ھەممىسى مۇشۇ ئۇزۇنچاق ئۆيگە يىغىلغانىدى. لېكىن ھەزرەتنىڭ ئۆزى كەلمىگۈچە ھېچكىم ئېغىز تېگەلمەيتتى.

ئىچكىرىكى ئىشىكتىن قارا كۆز بېگىم چىقىپ كەلدى. خۇش پېچىم بۇ ياش جۇۋان تۆپپىدە يېنىۋاتقان قەندەل يورۇقىدا تولىمۇ چىرايلىق كۆرۈندى. ئۇ چوڭ بېگىملەرگە ئۇيىلىپراق سالام بەردى- دە، ھەزرەتىنى ئويغىتىشقا جۇرئەت قىلالمىغانلىقىنى ئېيتتى. قارا كۆز بېگىمنىڭ ياشلىقى، گۈزەللىكى، خۇسۇسەن ئۇيىلىپ گەپ قىلىشى ھازىر ئۇنىڭ ئەڭ سۆيۈملۈك خوتۇن ئىكەنلىكىنى ئېسىگە چۈشۈردى-دە، پاتىمە سۇلتاننىڭ كۈندەشلىكىنى قوزغىدى.

— ھەزرىتىمنى مۇنچۇالا قاتتىق ئۇخلىتىپسىز، ئەمدى ئويغىتىش نېمە ئۈچۈن قولىڭىزدىن كەلمەيدۇ؟

قۇتلۇق نىگارخانىم بالىلار ئالدىدا قىلىنغان بۇ كىنايىدىن رەنجىگەندەك بولۇپ:

— قويۇڭ، خانىش ئانا. بۇ بېگىمدە ئەيىب يوق! — دېدى.

خانزادە بېگىم ئانىسىنىڭ يۈزىگە مەنىلىك كۆز تاشلاپ: "ئەيىب بىزنىڭ ئاتىمىزدىمۇ؟" دېمەكچى بولدى. پادىشاھ ئاتىنىڭ قىزى

دېمەتلىك قارا كۆز بېگىمنىڭ خابگاھىدا قانـلىق ئۇرۇش ھەممىنى بىسەرەمجان قىلـىپ تۇرغان شۇنـداق خەۋپلـىك كېچـىدە ئۇخلاپ يېتىشى ئۇنىڭغا ناھايىتى يېقىمسىز تۇيۇلدى. ھازىر ئاتىسى كەلسە، خانزادە بېگىم ئۇنىڭ يۈزىگە قارىيالماسلىقىنى سەزدى ـ دە، ئانىسىدىن ئىلتىماس قىلدى.

ـــ رۇخسەت بېرىڭ، مەن كېتەي...زولۇقنى باشقا قىزلار بىلەن يەي...

ـــ ھەزرەت ئاتىڭىز سورىـسا بىز نېمە دەيمىز؟ خاپا بولمىـسۇن يەنە. سەۋر قىلىڭ قىزىم...مۇنچىلىك ئالدىرىماڭ...

تاشقىـرى ئىشىكـتىن تەزىم قىلـىپ كىـرگەن چاشنەگىر① ئايال ئاۋازىنى قورقۇنچ بىلەن پەسەيتىپ خەۋەر بەردى:

ـــ ئاسماندا يۇلتۇزلار شالاڭلاشتى. ھە دېگىچىلا تاڭ يورۇيـدۇ. ھەزرىتى ئالىي زولۇقسىز قېلىپ قالارمۇ؟

تاڭ ئېتىـپ، ئەزان ئېيتىلغانـدىن كېيىـن، روزا ئۇڭ كۈچـىگە ئىگە، ھېچكىم ھېچ نەرسە يەپ ـ ئىچىشى مۇمـكىن بولماي قالـىدۇ. ئۇزۇن ۋە ئىسسـىق ياز كۈنىـدە پادىـشاھنى زولۇقـسىز قالـدۇرۇش بېگىملەر ئۈچۈن ئۇزلىرىنىڭ ئاچ ـ ناشتىسىز قېلىشلىرىدىن قورقۇنچ ـ لۇقراق ئىدى.

بارچە كۆزلەر ئىچكى ئىشىك ئالدىدا ئەيمىنىپ تۇرغان قارا كۆز بېگىمگە تىكىلدى. مىرزا ئۇنىڭ خابگاھىدا يېتىپتۇ، ئۇ يەرگە كىرىپ ھەزرەتنىڭ شېرىن ئۇيقۇسىنى بۇزۇشقا باشقا ھېچكىـم پېتىنالمايـدۇ. چاشنەگىر ئايال قارا كۆز بېگىمگە ئىلتىجا قىلدى:

---

① چاشنەگىر ـــ پادىشاھ داستىخىنىغا قارايدىغان خادىم.

ـــ ئىلاھا، رۇستەمدەك ئوغۇل كۆرۈك، بېگىم!... پۈتۈن ئۈمىدىمىز سىزدە!

قارا كۆز بېگىم تەشۋىشلىك يۈز بىلەن ئاستا بۇرۇلدى ـ دە، ئىچكى ئىشكىلەردىن ئۆتۈپ، خابگاھقا قايتىپ كىردى. ئۆمەرشەيخ مىرزا بېشى ياستۇققا پېتىپ، قاتتىق ئۇخلىماقتا ئىدى. قارا كۆز بېگىم ئالتۇن شامدانىنى پەردە ئارقىسىدىن ئېلىپ، نەقىشلىك تەكچىگە قويدى. شام يورۇقى مىرزىنىڭ يۈزىگە چۈشتى. ئەما بۇمۇ ئۇنى ئويغۇتالمىدى ـــ مىرزا كېچىسى مەجۇن يېگەنىدى.

قارا كۆز بېگىم ئۇنى چۆچۈتۈۋېتىشتىن قورقۇپ، يۇمشاق ئاۋاز بىلەن:

ـــ ھەزرىتىم! ـــ دەپ چاقىردى. بۇمۇ كار قىلمىدى. قارا كۆز بېگىم گىلەمگە تىزلىنىپ، ۋەھىمىدىن ئازراق تىترەۋاتقان نەپىس قوللىرىنى ھەزرەتنىڭ يۇمشاق چايشاپ ئۈستىدە ياتقان سالماقلىق بىلىكىگە قويدى. تۆشەكتىن گۈل ھىدى كەلمەكتە ئىدى ـــ تۈنۈگۈن ئاخشام چايشاپلارغا گۈل ئەتىرى چېچىلغانىدى. قارا كۆز بېگىم مىرزىنىڭ ئويغانمايۋاتقانلىقىدىن ئەجەبلىنىپ، ئۇنىڭغا تىكىلىپ قارىدى. لەۋلىرى يېرىم ئوچۇق، ئېقىش يۈزى خاتىرجەم، شۇ پېتىشىدا ئۇ قورقۇنچلۇق پادىشاھ ئەمەس، تېخى قىرىق ياشقا تولمىغان ۋە باھادىرانە ئۇيقۇغا چۆمگەن گۈزەل بىر يىگىت بولۇپ كۆرۈندى. بۇ يىگىت قارا كۆز بېگىمگە بىردىنلا ناھايىتى غەنىمەتتەك تۇيۇلدى. ھازىر يۇرت تىنچ ئەمەس. ئاخسىغا دۈشمەن باستۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ. مىرزىنى ئەجەل كۈتۈۋاتقانلىقىنى ئالدىن سەزگەنىدەك، قارا كۆز بېگىمنىڭ يۈرىكى جىغىدە قىلىپ كەتتى. ئۇ توساتتىن ئېگىلىپ، مىرزىنىڭ يۈزىدىن، كۆزلىرىدىن ۋىدالاشقاندەك سۆيۈشكە

باشلىدى.

ئۆمەرشەيخ مىرزىنىڭ كىرپىكلىرى تىترىدى. ئۇ كۆزىنى ئېچىپ، ئالدىدا تۇرغان قارا كۆز بېگىمگە تاڭ قېلىپ بىرمەھەل تىكىلىپ تۇردى.

قارا كۆز بېگىمنىڭ چوڭ-چوڭ كۆزلىرى خاتىرجەمسىزلىك تۇيغۇسىدىن يەنىمۇ چوڭىيىپ كەتتى. ئۇ ئۇيقۇدىكى مىرزىنى سۆيۈش بىئەدەبلىك ھېسابلىنىشىدىن تەشۋىشكە چۈشكەنىدى.

مىرزا:

— سىزمۇ؟ — دېدى-دە، نېمە بولغانلىقىنى پەملەپ كۈلۈمسىرىدى.

قارا كۆز بېگىم ئەمدى يەڭگىللەشتى ۋە دادىللىشىپ تەزىم قىلدى.

— ھەزرىتىم، زو ۋاقتى ئۆتۈپ كەتمىسۇن.

— سىزنىڭ سۆيگىنىڭىز زولۇقتىنمۇ شېرىنرەك...

بېگىم جىددىي گەپ قىلدى:

— خانىش ئانا، خانىم ئانا، ھەممىسى ھەزرىتىمگە قاراپ تۇرۇشىدۇ.

ئۆمەرشەيخ مىرزا بۈگۈنكى پىلانلىرى ۋە ئۇرۇش تەشۋىشلىرىنى ئەسلەپ قاپىقىنى سىلىپ ئۈنچىقماستىن ئورنىدىن تۇردى.

ئۇ زەر كۆرپىلەر سىلىنغان ئۇزۇنچاق ئۆيگە تۆردىكى ئىشىكتىن كىرىپ كەلدى. سەللىسى ۋە كەمرىگە قادالغان قىممەت باھا گۆھەرلەرشام يورۇقىدا نەپىس جلۋىلىنەتتى. ئادەتتىكى تەزىملەردىن كېيىن، ئايالىلار دەملىرىنى ئىچىگە يۇتۇپ بىرمەھەل جىم بولۇشتى. پادىشاھ كىمنى قايسى يېنىغا تەكلىپ قىلسا، كىمنىڭ

هۇرمتى قانچىلىك دەرىجىدە ئىكەنلىكى شۇنىڭ بىلەن بەلگىلىنىدۇ.

پەرغانە ۋادىسىغا ئۇچ تەرەپتىن دۇشمەن ھۇجۇم قىلىپ كىرىۋاتقان شۇ ئېغىر ۋەزىيەتتە ئۆمەرشەيخ مىرزا ھەممە خوتۇنلىرىغا بار ئىلاج بىلەن ئىلتىپات كۆرسەتمەكچى بولدى. خوتۇنلىرىنىڭ ئارىسىدا يېشى ئەڭ چوڭراقى، ئەڭ ئابرويپەرىسى پاتىمە سۇلتان بولغانلىقى ئۈچۈن مىرزا بىرىنچى بولۇپ ئۇنى يۇقىرىغا تەكلىپ قىلدى. پاتىمە سۇلتاننىڭ كۆزلىرى خۇشاللىقتىن چاقناپ كەتتى. ئۇ پادىشاھنىڭ ئوڭ تەرىپىگە ئۆتمەكچى بولۇپ كېتىۋاتقانىدى، ئەمما ئۆمەرشەيخ مىرزا ئۇنىڭغا سول تەرەپتىن ئورۇن كۆرسەتتى. ئەڭ مۆتىۋەر ھېسابلانغان ئوڭ تەرىپىگە بولسا، قۇتلۇق نىگار-خانىمنى تەكلىپ قىلدى. خانىم تەخت ۋارىسى زاھىرىددىن مۇھەممەد بابىرنىڭ ئانىسى ئىدى، ئۇنىڭ ئوڭ تەرەپتە ئولتۇرۇشى ئادالەتلىك ئىكەنلىكىنى كىچىك خوتۇنلىرى تەن ئالاتتى. ئەمما پاتىمە سۇلتان ئۆزىنىڭ ھۇرمىتى قۇتلۇق نىگارخانىمدىن تۆۋەن ئىكەنلىكىنى يەنە بىر قېتىم ھېس قىلىپ، كۆزلىرى ئەلەم بىلەن قىسىلدى.

داستىخانغا تارتىلىۋاتقان كېيىك كاۋېپى، كەكلىك گۆشلىرى ھەزرەتتىن كېيىن قۇتلۇق نىگارخانىمغا قويۇلۇپ، ئۇنىڭدىن كېيىن پاتىمە سۇلتانغا نۆۋەت كېلەتتى. شۇ سەۋەبتىن ئېغىزدا ئېرىيدىغان ئەڭ ئەلا گۆشلەرمۇ پاتىمە سۇلتانغا يېلىمان تاماقتەك مەززىسىز تۇيۇلاتتى.

ئاخشام ئىپتاردا يېيىلگەن تاماقلار تېخى ھەزىم بولۇپ كەتمىگەنىدى. داستىخان ئەتراپىدىكىلەرنىڭ كۆپچىلىكى كۈن بويى ئاچ يۈرۈشنى ئويلاپ، ئۆزىنى مەجبۇرلاپ بولسىمۇ كۆپرەك تاماق

يېيشكه ئىنتىلىشەتتى. قۇتلۇق نىگارخانىمنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان قارا كۆز بېگىم تاماقتىن كۆرە كۆپرەك تەرخەمەك، چىلىگە يەپ، شەرۋەت ئىچەتتى، تۇنۇگۈن كۈن ئىسسىقىدا تەشنالىقتىن ناھايىتى قىينالغانلىقى ئېسىدىن چىقمايتتى.

ئاسمان ئاقىرىپ قالدى. تاڭ يورۇغانسېرى قەندەلدىكى شامـ لارنىڭ نۇرى خىرەلىشىشكە باشلىدى. ئەزان ئېيتىدىغان مەزگىل يېقىنلىشىۋاتاتتى. ئوردىدىن تاشقىرىدىكى مەسچىتنىڭ ئىمامى چاقچۇقـ لۇق مۇنارىغا چىقىپ، باكاۋۇلنىڭ① ئىشارىتىنى سەۋرسىزلىك بىلەن كۈتمەكتە ئىدى. چۈنكى مىرزا ھەزرەتلىرى زولۇق قىلىپ بولماستىن ئەزان ئېيتىش خەتەردىن خالىي ئەمەس ئىدى.

تاماقتىن كېيىن چاي ئىچىلىۋاتقاندا ئۆمەرشەيخ مىرزا خوتۇنلىرىغا ۋەزىيەتنىڭ قانچىلىك ئېغىرلىشىۋاتقانلىقىنى ئېيتىپ بەردى.

شۇ چاغدا مەسچىت تەرىپىدىن ئەزان ئاۋازى ئاڭلاندى. چاي ئىچىۋاتقان خانزادە بېگىم ئالدىراپ چىنىسىنى داستىخانغا قويدى. ئۆمەرشەيخ مىرزا خوتۇنلىرىغا بىر-بىردىن قاراپ دېدى:

— مويىسپىتلەر "تۆت ئەزايىڭ پۈتۈن بولسۇن" دەپ دۇئا قىلىدۇ. پاتىمە سۇلتان، قۇتلۇق نىگارخانىم، قارا كۆز بېگىم، پەرزەنتلىرىمىز خانزادە بېگىم، جاھانگىر مىرزا — ھەرقايسىڭلار ئائىلىمىزنىڭ ئەزىز بىر ئەزاسى. بۇ مۇشكۈل ۋەزىيەتتە ھەممە ئەزالىرىمىزنىڭ پۈتۈن بولۇشىنى، بىر-بىرىگە مېھر-شەپقەت كۆرسىتىشىنى ئۈمىد قىلىمەن. قول ئۆز ئورنىدا ئەزىز، كۆز ئۆز ئورنىدا مۆتىۋەر. ئەگەر كۆز بىلەن قول بىر-بىرى بىلەن نىزا-

---

① باكاۋۇل — پادىشاھ ئاشخانىسىنىڭ جاۋابكار خادىمى.

لاشسا، بۇنىڭدىن ھەر ئىككىسى جاپا چېكىدۇ.

ئاخىرقى گەپ پاتىمە سۇلتان بىلەن قۇتلۇق نىگارخانىمغا قارىتىلغىنىنى ھەممىسى سەزدى. خانىمنىڭ خىيالىي شۇ خەتەرلىك ۋەزىيەتتە ئاتا-ئانىسىدىن يىراقتا — ئەنجاندا تۇرۇۋاتقان يالغۇز ئوغلى بابىردا ئىدى، ھەزرەت ئۇنى نېمىشقا پەرزەنتلىرىنىڭ قاتارىدا تىلغا ئالمىدى؟

— ھەزرىتىم، بەرگەن نەسىھىتىڭىزنى بېشىما گۆھەر ئورنىدا قوبۇل قىلىمىز، — دېدى نىگارخانىم، — ئىجازەت بەرسىڭىز، بىرلا ئۆتۈنۈشۈم بار.

— ئىجازەت.

— ئۇرۇش خەتىرى كۈچلۈك ئىكەن، بابىر مىرزىنى ئەنجانىدىن پايتەختكە چاقىرتىسىڭىز، يېنىمىزدا بولسا...

— ئەنجان قەلئەسى مۇستەھكەم. بابىر مىرزا ئۇ يەردە بولسا قەلئە تېخىمۇ مۇستەھكەم بولىدۇ. بىزنىڭ مىرزىغا ئىشەنچىمىز چوڭ.

بۇ جاۋاب بىلەن خانىمنىڭ ئىلتىماسى رەت قىلىندى. پاتىمە سۇلتان يېنىدا ئۇيقۇسىراپ ئولتۇرغان ئوغلى جاھانگىر مىرزىنى ئاستا باغرىغا بېسىپ، بېشىنى سىلاپ قويدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇ قۇتلۇق نىگارخانىمدىن كۆرە ئۆزىنىڭ ئەھۋالى ياخشىراق ئىكەنلىكىنى نامايىش قىلماقچى ئىدى.

— بابىر مىرزىنىڭ ئانىسى سىزدىن ئۆمۈرۋايەت مىننەتدار، ھەزرىتىم، — دېدى قۇتلۇق نىگارخانىم، — پەقەت تېخى ئون ئىككى ياشقا توشمىغان بالا...ئۇرۇش مەيدانىدا...

— خانىم، ئارتۇقچە ئەنسىرەشكە ئورۇن يوق. بابىر مىرزىنىڭ يېنىغا ئەڭ ياخشى بەگلىرىمىز ئەۋەتىلگەن. ياش بولسىمۇ سەركەردە-

لمككه تەييارلىنىشى زۆرۈر. ئەگەر مېنىڭ كۈنۈم تۈگسە، ئورنۇمنى بابىر مىرزا ئالسۇن.

ئەمدى ئوتتۇز توققۇز ياشقا كىرگەن ۋە كۈچ-قۇۋۋەتىكە تولغان يىگىتلىك يېشىنى ياشاۋاتقان مىرزىنىڭ ئۆز ئۆلۈمى ھەققىدىكى سۆزلىرىدىن ھەرەم ئەھلى ئېغىر جىملىققا چۆكتى. ھەممىنىڭ خىيالى قانلىق ئۇرۇشقا كەتتى. خانزادە بېگىم ئاتىسى ھەققىدىكى بايىقى كۆڭۈلسىز ئويلىرىنى ئۇنتۇپ، ئۇنىڭغا كۆزىنى مۆلدۈرلىتىپ قارىدى. ئۆمەرشەيخ مىرزا گېپىنىڭ تەسىرىنى يەنمۇ ئاشۇرغۇسى كېلىپ داۋاملاشتۇردى:

— ئەگەر مەن بۇ پانىي دۇنيادىن كۆز يۇمسام، ھەممىگلار بابىر مىرزىنىڭ ئەمرىنى ھازىرقى مېنىڭ ئەمرىمدەك بەجا كەلتۈرۈڭلار. جاھانگىر مىرزا!

پادىشاھ ئاتىسى بىلەن ياخشى مۇئامىلە قىلىشقا ئۆگىتىلگەن ئون ياشلىق بالا دەرھال سەگەكلىشىپ، قولىنى كۆكسىگە قويدى:

— لەببەي، ھەزرىتىم!...

— مېنىڭ بۇ سۆزلىرىمنى سەنمۇ ئېسىڭدە تۇتقىن. بابىر مىرزا سەندىن پەقەت ئىككى ياش چوڭ بولسىمۇ ئەگەر مېنىڭ ئورنۇمدا قالسا، سەن ئۇنىڭغا پەرزەنتتەك سادىق بولغىن.

— خوپ، ھەزرىتىم!

بالا ئاتىسىنىڭ سۆزلىرىنىڭ مەنىسىنى توغرا چۈشەنمىگىنى ئۈچۈن تېز ۋە ئاسان "خوپ" دېدى. ئەما ئاياللار مۇرەككەپ ھېسلارنىڭ ئالاكچىلىقىدا قېلىشتى. قارا كۆز بېگىمنىڭ ئۆمەرشەيخ مىرزىغا تەلمۈرۈپ تۇرغان كۆزلىرىدە ياش ئالامىتى كۆرۈندى. مىرزا بۇنى كۆردى-دە، سۆيۈملۈك خوتۇنىنىڭ بايىقى سۆيۈشلىرى

ئېسىگە چۈشتى ۋە ئۇ ۋىدالىشىش ئالامىتىگە ئوخشاش تۇيۇلدى. ئۆمەرشەيخ مىرزا ئۆزىنىڭ ئاخىرقى گەپلىرىنىڭمۇ ۋەسىيەتكە ئوخشاپ كەتكەنلىكىنى ئەمدى سەزدى. يۈزىگە بىردىن ئەجەل شەپىسى تەككەندەك، يۈرىكى "جىغ" قىلدى. "ماڭا نېمە بولدى؟ ئۆلۈمنى بوينۇمغا ئېلىپ ۋەسىيەت قىلدىممۇ؟ ياق، ياق!"

مىرزىنىڭ ئۆز گەپلىرىدىن ئۆزى قورقۇپ كەتكەنلىكىنى بايقىغان خانزادە بېگىم بۈگۈن ئاتىسىنىڭ قانداقتۇر ياردەمگە موھتاج بىر ئەھۋالدا ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭغا توساتتىن رەھىمى كەلدى.

— ھەزرىتىم، مەن مەڭگۈلۈك قىزىڭىز، سىزگە خۇدادىن شەيخ سەئىدىنىڭ ئۆمرىنى تىلەيمەن! ئىلاھىم يۈزگە كىرىڭ!

— ئېيتقىنىڭ كەلسۇن قىزىم! — دەپ ئۆمەرشەيخ مىرزا يېنىك نەپەس ئالدى. ئۇ قىزىنىڭ زېرەكلىكىنى، كېيىنكى ۋاقىتلاردا بويىغا يېتىپ، ھۆسنى يېتىلىپ، كۆزگە ناھايىتى يېقىن بولۇپ قالغانلىقىنى كۆيا ئەمدى سەزدى ۋە شۇنداق دەپ قوشۇپ قويدى: "مەن ھامان سېنىڭ تويۇڭنى ئۆتكۈزمەكچىمەن!".

خانزادە بېگىمنى سەمەرقەند پادىشاھىنىڭ ئوغلى بايسۇنقۇر مىرزىغا سوراتقانىدى. لېكىن ئۆمەرشەيخ مىرزا بۇنىڭغا رازى بولمىغانىدى. مانا ئەمدى ئەگەر ناھايىتى قىستاپ كەلسە، بەلكى ئۇ قىزىنى پادىشاھ ئاكىسىنىڭ ئوغلىغا بېرىپ، شۇ يول بىلەن ئۇرۇشنى يارىشىشقا ئايلاندۇرار؟ لېكىن بۇنداق ئىستىقبال خانزادە بېگىمگە قارىغۇ كېچىدەك خىرە ۋە ۋەھىمىلىك تۇيۇلاتتى. ئۇنىڭ باشقا ئارزۇلىرى بار ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاتىسىنىڭ ئاخىرقى نىيىتىدىن قورقۇپ، گەپنى باشقا تەرەپكە بۇرىدى:

— ئەگەر ئىنىمىز بابىر مىرزىنى چاقىرتىش ئىمكانسىز بولسا،

مەن بىلەن ئانامغا رۇخسەت بېرىڭ، بىز ئەنجانغا بارايلى!

— قىزىم، سەن مېنىڭ ئەڭ بىباھا گۆھەرلىرىمدىنسەن. بۇ خەتەرلىك پەيتتە سېنى قانىتىم ئاستىدىن چىقارغۇم يوق!

— ئۇنداق بولسا ماڭا رۇخسەت بېرىڭ، ھەزرىتىم! — دېدى قۇتلۇق نىگارخانىم.

— خانىم، مەرغىلاندىن چاپارمەن كۈتۈۋاتىمىز. ۋەزىيەت ئېنىق-لانسا رۇخسەت ئالىسىز.

ئۆمەرشەيخ مىرزا داستىخانغا پاتمە ئوقۇپ، ئورنىدىن تۇردى-دە، ئالدىراش تەدبىرلەر ئويلاپ، ھەرەمدىن چىقتى.

ھەرەمگە كىرىش ھوقۇقىدىن مەھرۇم مۇھاپىزەتچىلەر كېچىچە تاشقىرىدا مۇھاپىزەتچىلىك قىلغانىدى. ئەمدى ھەزرىتى ئالىيىنىڭ دىققىتىنى تارتماسلىققا ۋە خىيالىنى بۆلمەسلىكە تىرىشىپ، ئاستا ئۇنىڭ كەينىدىن ماڭدى.

2

تاڭ ئەمدى ئاتقان، تېخى قۇياش چىقمىغان بولسىمۇ كۆپچىلىك بەگلەر ۋە مۇلازىملار دىۋانىئامدا① ھازىر ئىدى. ھەممىسى مىرزىنى تەزىم بىلەن قارشى ئېلىشتى. زەرباپ تون كىيگەن، بېلىگە ئالتۇن كەمەر باغلىغان قويۇق ساقاللىق ئىشىك ئاغا بىرىنچى ۋەزىر دەرىجىسىدىكى ئەڭ چوڭ بەگ ئىدى. مىرزا ئۇنىڭغا قاراپ قەيەردىن چاپارمەن بارلىقىنى سورىدى.

— ھەزرىتى ئالىيلىرى، ئىسپەرەدىن.

ئىشىك ئاغا ئىككى پۇكلىنىپ تەزىم قىلغانىدى، ئۇنىڭ يۈزى

① دىۋانىئام — باش ۋەزىر ئىشخانىسى.

سولغۇن كۆرۈندى.

ــ قانداق خەۋەر، بەگ؟

ــ ھەزرىتىم، قۇلىگىزنىڭ بىر قوشۇق قېنىدىن كېچىڭ...

دېمەك، ئىسپەرەمۇ دۇشمەن قولىدا! مىرزا ئىچىدىن تىترىگەن ھالدا مەرغىلان چاپارمىنىنى سورىدى.

ــ ھەزرىتىم، مەرغىلان چاپارمەنلىرىگە ئىنتىزارمىز.

مەرغىلانمۇ تەسلىم بولغاندىمۇ؟ ئۇنداقتا ئەنجانمۇ خەۋپ ئاستىدا قالىدۇ! ياكى چاپارمەنلەر دۇشمەن قولىغا چۈشتىمىكىن؟ بەلكى بىرەرسى خىيانەت قىلىپ، ئۇ تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكەندۇ؟

ــ ھەزرىتى ئالىيلىرى، يەنە چاپارمەن ئەۋەتىشكە پەرمان بېرەمدىلا؟

ــ چاپارمەن ئەۋەتىپ يەنە نەچچە كۈن يولىغا قارايلى؟!

ئىشىك ئاغا ئۆزرە سورىغاندەك تەزىم قىلىپ، ئارقىسىغا چېكىندى.

ئاخسى قەلئەسىنىڭ قامالدا قېلىشى مىرزىغا ئەمدى مۇقەررەردەك تۇيۇلدى. ئۇ ئىشىك ئاغاغا ئالتە ئايلىق زاپاس تەييارلىتىشنى بۇيرۇدى. قەلئە ئېگىز دۆڭلۈكتە بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭغا سۇ چىقمايتتى، سۇنى سۇ ساتىدىغانلار ئەكىلىپ بېرەتتى. مىرزا ئوتتۇز ياشلىق، قامەتلىك قاسىمبەگكە قەلئە ئىچىگە يېڭى بىر تاش كۆلچەك ياستىش ۋە ئۇنى سۇ بىلەن تولدۇرۇشنى بۇيرۇدى.

مىرزىنىڭ كەيپىنىڭ يامانلىقىنى سېزىپ تۇرغان بەگلەر دەر ھال ئۇنىڭ پەرمانىنى بېجىرىشكە كىرىشتى. مىرزىنىڭ ئۆزى بولسا ئاتلىنىپ ئوردىدىن چىقتى. مۇلازىملار ۋە قورچىلارمۇ① ئاتلىنىپ،

---

① قورچىلار ــ مۇھاپىزەتچىلەر.

ئادەتتىكىدەك ئۇنىڭ كەينىدىن مېڭىشتى.

ئۆمەرشەيخ مىرزا قەلئەنىڭ بىر چېتىدە دەريانىڭ ئېگىز قىرغىقى ئۈستىدە، يار لېۋىدە تۇرغان كەپتەرخانىغا قاراپ يول ئالدى. ئاتلىق چاپارمەنلەردىن دېرەك بولمىغانلىقى ئۈچۈن مىرزا ئەمدى قاناتلىق چاپارمەنلەرنى ئىشقا سالماقچى بولدى.

كەپتەرلەرنىڭ دان ۋە سۇلىرىغا قارايدىغان كەپتەر باققۇچىلار پادىشاھنى يېقىن كېلىپ قالغاندا كۆرۈشتى ـ دە، ئالدىراپ ـ تېنەپ تەزىمگە چىقتى. مىرزا ئېتىنى توختاتتى. كەينىدىكى مۇلازىملاردىن ئىككىسى ـــ ئۇزەنگىچى بىلەن تىزگىنچى تېز ئاتتىن چۈشۈشتى. بىرسى مىرزا مىنگەن قاراقاشقا ئاتنىڭ ئالتۇن يۈگىنىدىن، ئىككىنچىسى كۈمۈش ئۇزەنگىسىدىن تۇتتى. مىرزا قورساق سالغان سېمىز ئادەم ئىدى، ئاتتىن ئېھتىيات بىلەن ئاستا چۈشتى.

مەرغىلان ۋە قوقانغا ئۇچىدىغان مەخسۇس كەپتەرلەر ئېلىپ كېلىندى. نەيچە قىلىنغان قىسقا خەتلەر ئۇلارنىڭ قانىتى ئاستىغا بېكىتىلدى. ئۆمەرشەيخ مىرزا كەپتەرلەرنى ئۆز قولى بىلەن ئۇچۇرۇشنى ياخشى كۆرەتتى. ئۇ ھاۋا رەڭ چىن كەپتىرىنى قولىغا ئېلىپ ياغاچ شوتا بىلەن كەپتەرخانىنىڭ ئۆگزىسىگە چىقتى.

ئۆگزىدىن ئەتراپ ناھايىتى ياخشى كۆرۈنەتتى. يىراقتىكى تاغ كەينىدىن قۇياش ئاستا كۆتۈرۈلمەكتە، پەستە شارقىراۋاتقان دەريا دولقۇنلىرى نەپىس جىلۋىلىنىپ تۇراتتى، غۇر ـ غۇر چىققان ئەتىگەنلىك شامال يېپەكتەك مەيىن تۇيۇلاتتى. ئۆمەرشەيخ مىرزا ئۆگزىدە تۇرۇپ، ئۆزى مۇستەھكەملەتكەن ۋە پايتەختكە ئايلاندۇرغان ئاخسىغا كۆز يۈگۈرۈتۈپ چىقتى. قورغانىنىڭ قول يەتمەس ئېگىزلىككە قۇرۇلغىنىدىن ۋە ئەتراپ چوڭقۇر ئۆڭكۈرلەر بىلەن ئېھاتە قىلىنغانلىقىدىن

ئالاهده بىر مەمنۇنىيەت سەزدى. "تېخى بۇ يارلارغا قانچە-قاد-چىلىغان دۇشمەنلىرىم غۇلايدۇ" دېگەن ئوي كۆڭلىنى شاد قىلدى.

بىراق بۇ ھەيۋەتلىك ئۆڭكۈرلەر ئاياغ ئاستىدىكى زېمىنىنى ئىچىدىن ئۆتمەشۈك قىلىۋەتكەنلىكىنى، كەپتەرخانا كەينىدىكى يارنىڭ ئاستىنى سۇ ئويۇپ كەتكەنلىكىنى، يەر گۈمۈرۈلگۈدەك بولۇپ تۇرغىنىنى مىرزىمۇ، ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى مۇلازىملارمۇ زادى سەزمەيتتى. توپىرىقى تۆكۈلۈپ، ئۇرۇلۇشكە باھانە تاپالمايتۇرغان يارنىڭ ئىچكىرىسىدە خەتەرلىك بىر شەپە بارلىقىنى ھازىر پەقەت كەپتەرلەر سېزىۋاتقان بولسا ئېھتىمال. چىرايلىق تورلار ۋە ئازادە كەتكەلەر ئىچىدە ئولتۇرغان بۇ جانىۋارلار بۇگۈن كېچىسى نېمىشقىدۇ ناھايىتى بىئارام بولۇپ، پىتر-پىتر قىلىپ چىقىشتى، ھازىرمۇ ئۇلار دان-سۇغا قارىمايى، پۈتۈنلەي تاشقىرىغا ئىنتىلىشەتتى. كەتەكنىڭ چۆرىسىدىكى تېرىكچىپ چوقۇشاتتى. كەپتەر باققۇچىلار بۇنىڭ سەۋەبىنى چۈشەنمەي ھەيرانىدى.

پەقەت ئۆمەرشەيخ مىرزىنىڭ قولىدىكى چىن كەپتىرى كەتەكتىكى خەتەردىن قۇتۇلغاندەك خاتىرجەم بولۇپ قالغانىدى. ھازىر پۈتۈن ئالەم ئۆمەرشەيخ مىرزىغا مانا شۇ كەپتەردەك پاك ۋە خاتىرجەم تۇيۇلدى. ئۇ ئۆگزىنىڭ ئوتتۇرىسىغا بېرىپ، كەپتەرنىڭ يۇمشاق قانىتىنى يۇزىگە باستى. ئۇنى ئۇچۇرۇشتىن بۇرۇن:

— مەرغىلانغا ئۇچ، قاناتلىق چاپارمىنىم! — دەپ پىچىرلىدى.

تەكتىدىن يالىنىپ تۇرغان يار شۇ ئەسنادا بىردىنلا گۈمۈرۈلدى. كەپتەرلەر قوندىغان پەغەز "غاچ" قىلىپ پەسكە چۈشۈپ كەتتى. ئادەملەر نېمە بولۇۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ ئۈلگۈرمەستىنلا كەپتەرخانا نىڭ نېرىقى تېمى يار بىلەن بىللە ئۆڭكۈرگە غۇلاپ، ئۆگزىنىمۇ

سۆرەپ كەتتى. ئۆگزىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرغان ئۆمەرشەيخ مىرزا چاڭ-توزان ئىچىدە قالتىق بىر چايقالدى-دە، سەنتۇرۇلۇپ يىقىلدى. ئۇنىڭ جان ئاچچىقى بىلەن ۋارقىرىغىنى ۋەھىمىلىك قاراسلاش ۋە گۈرسىلدەشلەرگە قوشۇلۇپ ئاڭلاندى. ئۇ يىقىلىپ كېتىۋاتقاندا قولىدىكى كەپتەرنى قويۇۋەتكەنىدى. چىن كەپتىرى چاڭ-توزان ئارىسىدىن يۇلقۇنۇپ چىقىپ، ئاسمانغا قاراپ ئېتىلدى. مىرزىنىڭ ئۆزى بولسا ئۆگزىنىڭ ياغاچلىرىغا، سامانلىق سۇۋاقلىرىغا، يار توپراقلىرىغا ئارىلىشىپ، ئۇچ تېرەك بويى پەسكە غۇلاپ چۈشتى.

مىرزىنىڭ كەينىدىن ئۆگزىگە ئەمدى چىققان كەپتەر باقىقۇچى شوتىدىن ئۆزىنى يەرگە ئاتتى. مۇلازىملار ۋە قورچىلار كۆتۈلمىگەن پالاكەتتىن ۋەھىمىگە چۈشۈپ كەينىگە قاچتى. ئاتلار ئۇركۈپ، نوختىلىرىنى ئۈزگۈدەك يۇلقۇناتتى ۋە كىشنەيتتى.

ھەزرەت ئالىينى خەۋپ-خەتەردىن ساقلايمىز، دەپ يۈرگەن قورچىلار ئاۋۋال نېمە بولغىنىنى پەملىيەلمەي ئېسەنكىرەپ قېلىشتى. كېيىن ئۇلار يارنىڭ گۆمۈرۈلگەنلىكىنى پەملىدى، لېكىن مىرزىنىڭ ئالدىغا تېز يېتىپ بارالمىدى. چۈنكى باش قايغۇدەك ئېگىزلىكتىن پەسكە چۈشكىلى بولمايتتى، گۆمۈرۈلۈپ تۇرغان يارنىڭ لېۋىگە ئادەم بارسا يەنە گۆمۈرۈلۈشى مۇمكىن ئىدى. قورچىلار ۋە مۇلازىملار قەلئەدىن ئات چاپتۇرۇپ چىقىپ، مىرزا غۇلاپ كەتكەن يار ئېتىكىگە يېتىپ بارغۇچە، ئاندىن دۆۋىلىنىپ ياتقان تۇپراق، كېسەك ۋە ياغاچلار ئارىسىدىن ئۇنى تېپىپ، قېزىۋالغۇچە ئۇنىڭ ئون چېنىدىن بىر جېنىمۇ قالمىغانىدى.

ئۇنىڭ جەسىدىنى ئوردىغا ئەكىرىپ يۇدى. مىجىقلىنىپ، تونۇغىلى بولمىغۇدەك بولۇپ كەتكەن يۈزىنى ئاق شايى بىلەن يېپىپ قويدى.

بۇگۈن ئەتىگەنـدە ئۆمەرشەيخ مـرزا زولۇق يېـگەن ئۈزۈنچاق ئۆيدە قاراكۆز بېگىم قۇتـلۇق نىگارخانىمـنى قۇچاقلاپ ئۇن سېلـپ يىغلايتتى.

ــ مەن سەۋەبچى بولدۇم، خانىم ئانا! ھەزرىتىمنى مەن نېمشقا ئويغاتتىـم؟! ئويغاتـمـسام ئاشۇ جايـغا كەچـرەك باراتـتىغۇ! مەن يۈزى قارا سەۋەبچى بولدۇم بۇ ئۆلۈمگە! مەن!

بۇگۈن زولۇق پەيتـدە مـرزا خۇددى ئۆلۈشـنى بىلگەنـدەك ۋەسىيەت قىلـغانلىقـنى ئەسلەپ، قۇتـلۇق نـگارخانىمـمۇ ئۆزىـنى يىغدىن تۇتالمايتتى.

ــ ۋاي خۇدايىمەي، رەھمەتلىـك كۈنى توشقانـلىقنى نەدىـن بىلگەن ئىكىن ـ ھە؟! شۇنداق گەپلەرنى ئېيتتى...

قاراكۆز بېگىم خانىمنىڭ قوچۇقىدىن چەكىپ، كىچىككىنە مۇشتۇمى بىلەن پېشانىسىگە ئۇردى.

ــ مەن تېخى تۇغۇلمىغان پەرزەنتىمنى ئاتىسىدىن جۇدا قىلدىم، خانىم ئانا! ــ دەپ ئەلەم بىلەن پىچىرلىدى، ــ بويۇمـدا بارلىقىنى مۇشۇ كېچە بىلگەنىدى! "ئوغۇل بولسۇن!" دەپ ئارزۇ قىلغانـدى! ئەمدى بۇ بالىغا ئاتىسىنى نەدىن تاپىمىز؟! نەدىـن تاپـمىز؟! مەن ھەزرىتىمنى نېمە ئۈچۈن ئويغاتتىم، خانـم ئانا؟ ئۇ كىشىگە كەلگەن ئەجەل مېـنى ئالـسا بولـماسـمـدى؟ ئاشۇ ياردىن مەن غۇلـسام بولماسمىدى؟

ــ ئۇنداق دېمەڭ، جېنىـم! بىزمۇ ئەمـدى يار لېۋىدە قالدۇق! پۈتۈن ئەتراپىمىز تەھلىكىلىك يار!

قۇتلۇق نىگارخانىم ئېرىـنىڭ كۈتۈلمىـگەن ئۆلۈمـدە قانداقتۇر سىرلىـق بىر مەنە بارلىقىنى ھازىر تىلىـغا كەلگەن شۇ سۆزلەردىـن

سەزدى. ئۆمەرشەيخ مىرزىدەك جەڭگىۋار ئادەم قانلىق ئۇرۇشلاردا قىلىچ چېپىپ يۈرگەندە ئۆلمەستىن ئەمدى ياردىن غۇلاپ ئۆلگىنى تاسادىپىيمىكىن؟ مىرزىنىڭ ئاتا-بوۋىلىرى بەرپا قىلىپ كەتكەن دۆلەت مانا شۇنداق ئېگىز يارلار لېۋىگە قۇرۇلغان بىنالارغا ئوخشىماسمىكىن؟ پارچە-پارچە بولۇپ كەتكەن ۋە ئۆزئارا ئۇرۇشلاردا يىمىرىلىۋاتقان زور دۆلەت قۇتلۇق نىگارخانىمنىڭ تەسەۋۋۇرىدا يارغا غۇلاپ چۈشۈۋاتقان ئاشۇ بىنالارغا ئوخشاش كۆرۈنىدى-دە، ۋۇجۇدىنى شۇركۈندۈرۈۋەتتى. ئاخىر، ئۇنىڭ يالغۇز ئوغلى، ياخشى كۆرىدىغان پەرزەنتى بابىرمۇ مانا شۇ بىنالارنىڭ بىرىدە ئىستىقامەت قىلىۋاتامدۇ؟ ئاتىسىنى ئېلىپ كەتكەن گۆمۈرۈلۈشلەر بابىرنىڭ بېشىغىمۇ چۈشۈپ قالارمۇ؟!

ياق، ياق! خۇدايىم ئۇنى پاناھىدا ساقلىسۇن! مەن باراي، بېگىم، ئەنجانىغا چاپارمەن ئەۋەتەي! بابىر مىرزىنى بۇ پالاكەتلەردىن خەۋەردار قىلاي!

قۇتلۇق نىگارخانىم كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈپ، ئۆز خانىسىغا چىقتى ۋە ئەڭ ئىشەنگەن ئەمرلىرىدىن قاسىمبەگنى چاقىرتتى. ئۇنى تېپىپ كەلگۈچە ئەنجان چاربېغىدا بابىر بىلەن بىللە تۇرۇۋاتقان ئانىسى ئېسەن دۆلەت بېگىم نامىغا مەكتۇپ يازدى.

پاتىمە سۇلتان بېگىمنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن ئەنجانىغا يوشۇرۇن ماڭغان ئەھمەد تەنبەل بۇ ئارىلىقتا سىر دەريا كۆۋرۈكىدىن ئۆتۈپ، بەندىسالار يولى بىلەن خېلى يەرگە بېرىپ قالغانىدى. كۆزگە چېلىقماسلىق ئۈچۈن بىرلا نەۋكەر ئەگەشتۈرۈپ كېتىۋاتقان ئەھمەد تەنبەل تۈنۈگۈن ئەنجاندىن ئاتمىش نەۋكەر بىلەن كەلگەنىدى. بۈگۈن پاتىمە سۇلتان ئۇنىڭغا چوڭ ۋەدىلەرنى بەردى. ئەگەر

ئەھمەد تەنبەل ئەنجاندىكى سادىق بەگلىرىنىڭ بېشىنى بىرلەشتۈرۈپ، بابىرنى نېرى قىلىپ، تەختكە جاھانگىر مىرزىنى ئولتۇرغۇزسا، ئۇتۇق ئۇنىڭكى، ئەھمەد تەنبەل ئۆمەرشەيخ مىرزا ساريېيدا ئىككىنچى دەرىجىلىك بەگلەر قاتاريدا شۇنچە يىل كۆڭلى سۇنۇپ يۈردى. ئەمدى بەس! جاھانگىر مىرزا پادىشاھ بولسا، ئەھمەد تەنبەل ئۇنىڭ ئەڭ بىرىنچى ۋەزىرىگە ئايلىنىدۇ. نارەسىدە پادىشاھقا ۋەزىر بولۇش بولسا پادىشاھ بولۇش بىلەن باراۋەر! ئەنە شۇ چاغدا نەلەردىكى رەسسامدىن خانزادە بېگىمنىڭ سۈرىتىنى سوراپ يۈرمەيدۇ. ئۇ خانزادە بېگىمنىڭ ئۆزىنى ئالىدۇ! مانا شۇ ئارزۇ بىلەن ئەنجانغا ئات چاپتۇرۇپ كېتىۋاتقان ئەھمەد تەنبەل كەينىگە ئوغرىلىقچە ئۆرۈلۈپ قاراپ قويدى.

بەندىسالار يولدا باشقا ھېچكىم كۆرۈنمەيتتى ئارىدىن بىر-نەچچە سائەت ئۆتۈپ، ئەھمەد تەنبەل كۆزگە كۆرۈنمەي كەتكەندىن كېيىن ئاخسىدىن قاسىمبەگ قاۋچىن تۆت نەۋكىرى بىلەن ئات چاپتۇرۇپ چىقتى. ئۇمۇ تېزرەك ئەنجانغا يېتىپ بېرىشقا ئىنتىلەتتى. بابىر مىرزا تەرەپدارلىرىنى يىغىپ، ئۇنى تەختكە ئولتۇرغۇزۇش ئىشتىياقى بىلەن كۆيەتتى.

ئەنجان. گۈل ۋە قۇيۇن

1

چاپارمەنلەر تېخى يولدا، ئۇرۇش توپلىڭى ئەنجانغا يېتىپ كەلگىنى يوق. شەھەرنىڭ شىمالىدىكى كۆركەم چارباغ ئېگىز تام بىلەن ئورالغان، دەرۋازىلارغا ساقچىلار قويۇلغان. چارباغ ئىچىدە

ئون ئىككى ياشلىق بابىر مىرزا چەۋەندازلىق مەشقىنى ئۆتكۈزمەكتە. ئۇ چارباغ چېتىدىكى ئوچۇقچىلىقتىن بوز ئاتنى چاپتۇرۇپ چىقتى ـ دە، بىردىنلا تىزگىنىنى قويۇۋەتتى. ئوقياغا چەبدەسلىك بىلەن ئوق ئورناتتى ۋە چېپىپ كېتىۋاتقان ئات ئۈستىدىن ئاماچقا ئاتتى. يانىك ئوقى ئاماچ ياغىچىغا "تاق" قىلىپ ئۇرۇلغىنى ئېنىق ئاڭلاندى.

بىر توپ ئاتلىقلار مەشقىنى چىنار سايىسىدە تۇرۇپ كۆزىتىشۋاتاتتى. قارا ئاتلىق مەزىدبەگ ئاماچقا بىرىنچى بولۇپ يېقىنلاشتى. ئۇ بابىرنىك بەگ ئەتكەسى① ئىدى. بابىر ئېتىنى قايتۇرۇپ كېلىۋاتقاندا، مەزىدبەگ ئۇنىڭغا:

ــ مۆلچەرنى سەل ئېگىزرەك ئاپسىز، ــ دېدى، ــ ئەمما زەر-بىگىز ناھايىتى ياخشى.

مەزىدبەگ سېپىغا سەدەپ قادالغان يا ئوقنىنى ئاماچتىن ئاۋايلاپ سۇغۇرۇۋالدى ـ دە، قانچىلىك چوڭقۇر كىرگەنلىكىنى بارمىقى بىلەن ئۆلچەپ كۆردى:

ــ بىلىكىگىزدە كۇچ كۆپ، ئەمىرزادەم! شىرپەنجىسىز②. پادىشاھ ھەزرەتلىرىنىڭ سىزنى بابىر دەپ ئاتىشى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس. بابىر ئەرەبچە شىر دېمەكتۇر!

بابىر مىرزىنىڭ نەۋكەرلىرى، ياراغبەردار③، تەڭتۇش ـ كۆكەلداش مۇلازىملىرىمۇ ئاماچ ئەتراپىغا يىغىلدى. ئۇلار بابىرنىك تېخى ياش

---

① بەگ ئەتكە ــ ياش مىرزىلارنى قوغداش ئۈچۈن پادىشاھ تەيىنلىگەن مەسئۇل بەگ.

② شىرپەنجە ــ قولىدا شىرەك كۇچى بار. ــ تەرجىمانىدىن.

③ ياراغبەردار ــ ياراغ باشقۇرغۇچى. ــ تەرجىمانىدىن.

ئۆسمۇر ئىكەنلىكىنى، قولىدىكى يانىڭ بوي-بەستىگە ماس قىلىپ كىچىكلىتىپ ئىشلەنگىنىنى بىلەتتى. شۇنى ئويلاپ، بابىر ماختاشلارنى ئۆزىگە ئالغۇسى كەلمىدى.

ــ شىرپەنجە دەپ ئاتامنى ئېيتىڭلار. مەن كۆرگەنىدىم، زەربىسى بۇنىڭدىن ئون ھەسسە ئارتۇق. مۇشت ئۇرسا، ئەڭ زور يىگىتنىمۇ يىقىتىدۇ.

ــ كەمىنەمۇ ئېيتماقچى ئىدىمكى، ئەمرزادەمنىڭ شىرپەنجىلىكى پادىشاھ ئاتىڭىزغا تارتقانلىقىنىڭ نىشانىسىدۇر!

مەزىدبەگ گەپنى ماھىرلىق بىلەن بۇرىغانلىقىنى سېزىپ، بابىر كۈلۈپ قويدى. ئۇنىڭ يۇمشاق سارغۇچ تۈكلۈك پېشانىسىدە يۇقىرىقى كالپۇكىنىڭ ئۈستىدە تەر تامچىلىرى يالتىرىدى.

ــ كۈن ئىسسىدى، ئەمرزادەم، ياز روزىسى ماغدۇرىنى كەتكۈزىدۇ. ئېتارغىچە ھالسىزلىنىپ قالماڭ، ئەمدى بېرىپ، سالقىندا مۇتالىئە قىلىڭ. كەمىنە ئەنجان قورغىنىنى مۇداپىئەگە تەييارلاش بىلەن بەند بولىمەن.

بابىر مۇلازىملىرى بىلەن مەشىق مەيدانىدىن چىقىۋاتقىنىدا كۆڭلىدە يېڭى بىر ئىستەك ئويغىنىپ كۆزلىرى شوخ پارقىرىدى. ئۇ ئېتىنى توختىتىپ كەينىگە ئۆرۈلدى ۋە جىرەن قاشقا ئات مىنگەن نەۋكەرنى يېنىغا چاقىردى. نەۋكەر ياندىشقانىدا، قولىنى سوزۇپ، ئاتنىڭ ئېگىرىنى سىلكىپ كۆردى. ئېگەر مەھكەم توقۇلغانىدى. بابىر نەۋكەرگە ئەللىك قەدەمچە نېرى بېرىشنى، ئاتىتىن چۈشۈپ، تىزگىندىن ئاستا يېتەكلەپ كېتىۋېرىشنى بۇيرۇدى.

مۇلازىملارنىڭ ئارىسىدا ئەڭ ئېتىبارلىقى بابىرنىڭ ھەدىسى بىلەن بىر ئانىنى ئېمىپ ئۆسكەن ئون ئالتى ياشلىق نويان كۆكەل-

داش ئىدى. مەزىدبەگ يوق چېغىدا بابىرنى ئېھتىيات قىلىش نويانغا تاپشۇرۇلغانىدى. نويان بابىرنىڭ نېمە قىلماقچى ئىكەنلىكىنى پەملەپ، بىئارام بولدى:

— ئەمىرزادەم، ھازىرلا بىر مەشغۇلنى چىقىرىڭ، باشقا مۇشكۈل مەشغۇلەرنى ئەتىگە قالدۇرۇڭ.

— خوپ، مۇشكۈلى ئەتىگە قالسۇن، ھازىر ئاسىنىنى كۆرەيلى، — كۈلۈپ دېدى بابىر.

نەۋكەر ئېيتىلغان جايغا بېرىپ ئاتتىن چۈشتى ۋە جىرەن قاشقىسىنى ئاستا يېتەكلىدى. بابىر بوز ئاتىنى چاپتۇرۇپ بېرىپ، نەۋكەرگە يەتكەندە پۇتلىرىنى ئۈزەنگىدىن بوشاتتى، قامچىنى چىشىغا چىشلەپ، بوز ئات جىرەن قاشقا بىلەن ياندىشىقان ھامان بوي سوزۇپ، نېرىقى ئاتنىڭ ئېگىرىدىن ئىككى قوللاپ تۇتىتى-دە، بارلىق كۈچى بىلەن ئېگەردىن ئېگەرگە سەكرىدى.

بىراق نەۋكەرنىڭ ئېتى سەكرەش زەربىسىدىن چۆچۈپ، ئۇركۈپ كەتتى. بابىرنىڭ كىچىك گەۋدىسى بىرمەھەل ھاۋادا مۇئەللەق بولۇپ قالدى. كېيىن پەسكە چۈشۈپ كەتتى. پۇتلىرى يەرگە "گۈپ" قىلىپ ئۇرۇلدى. ئەمما ئۇ قوللىرىنى ئېگەردىن بوشاتمىدى، بوشاتسا يامان يىقىلىشىنى سېزىپ جان-جەھلى بىلەن يېپىشتى. بىلەكلىرى ھەققەتەنمۇ كۈچلۈك ئىكەن. شۇنداق ئېغىرلىقتا بەرداش بەردى. پەقەت نەۋكەر ئېتىنى توختىتىپ ئالغۇچە بابىرنىڭ پۇتلىرى يەرنى تىرناپ سۆرۈلۈپ باردى-دە، يېڭى يىپەك سەللىسى بېشىدىن ئۇچۇپ كەتتى.

نويان كۆكەلداش ياردەمگە يېتىپ كەلگەندە بابىر ئۆزىنى ئوڭلاپ تۇراتتى. بىراق رەڭگى تولىمۇ ئاقىرىپ كەتكەنىدى. نويان

ئاتتىن سەكرەپ چۈشتى ۋە بابىرغا سەللىسىنى ئېلىپ بەرمەكچى بولدى. ئەمما بابىرنىڭ تۇپراققا چۈشكەن سەللىگە قارىغۇسىمۇ كەلمىدى. قامچا تېخىچە چىشىدا ئىدى، ئۇنى قولىغا ئالدى، نەۋكەر يېتەكلەپ كەلگەن بوز ئاتقا زۇۋان سۈرمەي مىندى. ئاندىن ئېتىغا قامچى ئۇرۇپ، چارباغ دەرەخلىرى ئارىسىدىن ئات چاپتۇرۇپ كەتتى.

نويان ئۇنىڭ كەينىدىن ۋەھىمە بىلەن تىكىلگىنىچە قاراپ قالدى. ھەممە تەرەپ دەل-دەرەخ، ئېرىق، ئاتلىقلار يۈرىدىغان چوڭ يول چارباغنىڭ نېرىقى چېتىدىن ئۆتىدۇ. بابىر بولسا ئۇدۇل كەتكەن چىغىر يولدىن، قېلىن دەرەخلەر ئارىسىدىن شامالدەك ئۇچۇپ كېتىۋاتىدۇ! ئات ئېرىقتىن سەكرەپ ئۆتۈۋاتقاندا بابىرنىڭ بېشى ئېرىق بويىدا ئۆسكەن ئۆرۈكنىڭ چوڭ بىر شېخىغا ئۇرۇلماقچىدى، ئەمما ئۇ ئاتنىڭ بوينىنى قۇچاقلاپ، پەسكە شۇنداق ئېگىلىدىكى، ئۆرۈك شاخلىرى دۇمبىسىنى جىراپ ئۆتتى. پىشقان ئۆرۈكلەردىن بىرقانچىسى ئۈزۈلۈپ، ئېرىقتىكى سۇغا "چولتۇك-چولتۇك" قىلىپ چۈشتى.

— سەن نېمىشقا ئاتىنى مەھكەم تۇتمىدىڭ، كالۋا! — دەپ نويان نەۋكەرنى ئەيىبلىدى، — ھەممىمىز ئەمرزادىنىڭ غەزىپىگە قالدۇق! بىزدىن خاپا بولۇپ كەتتى!

بابىر باغ تۆرىدىكى ھەشمەتلىك ساراي ئالدىغا بېرىپ، ئېتىنى توختاتتى. خىزمەتكارلاردىن بىرسى ئالدىراپ كېلىپ ئاتنىڭ چۈلۈۋۇرىدىن ئېلىۋېتىپ بابىرنىڭ يالغۇز ۋە يالاڭباش قايتقانلىقىدىن ھەيران بولدى. سارايدا بابىرنىڭ مومىسى ئېسەن دۆلەت بېگىم ئۇنى كۈتۈپ ئولتۇرغان بولسا كېرەك. ئەگەر ھازىر ئۇ بابىرنىڭ قانداق

ئەھۋالدا قايتقانلىقىنى كۆرۈپ قالسا ۋە نېمىلەر بولغانلىقىنى بىلسە، مۇلازىملارمۇ، نەۋكەرلەرمۇ جازالىنىشى ئېنىق. چۈنكى پادىشاھ ھەزرەتلىرى بابىرنى كۆز قارىچۇقىدەك ئاسراشنى ئېسەن دۆلەت بېگىمگە تاپشۇرۇپ، چارباغ ۋە قەسىرنى ھەممە خىزمەتكارلىرى بىلەن ئۇنىڭ ئىختىيارىغا بەرگەنىدى.

مۇلازىم ۋە نەۋكەرلەر قورقۇپراق سارايغا يېقىنلاشقاندا، مەرمەر كۆلچەكنىڭ بېرىسىدىكى بېھى شېخىغا قاگتۇرۇپ قويۇلغان بوز ئاتقا كۆزى چۈشتى. بابىرنىڭ كۆلچەك بويىدىكى ئالتۇن ھەل بېرىلگەن راۋاقتا كىرگىنىنى سېزىشىپ، شۇ يەردە ئاستا ئاتتىن چۈشۈشتى. نويان كۆكەلداش بابىرنىڭ سەللىسىنى قېقىپ، قولىدا ئاۋايلاپ تۇتۇپ كېلىۋاتاتتى. شۇ پەيتتە راۋاق ئىچىدىن بېشىغا دوپپا كىيگەن بابىر چىقتى. ئېتى ئۇركۈگەن نەۋكەر ئۆزىنى بابىرنىڭ پۇتى تېگىگە تاشلاپ ئۆزرە سوراشقا تەمشەلدى.

نويان كۆكەلداشنىڭ سەللىنى ئېسىل سوۋغىغا ئوخشىتىپ ئاۋايلاپ كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقانلىقى بابىرغا بىردىنلا ناھايىتى كۈلكىلىك تۇيۇلدى. ئۇنىڭدىن قاتتىق دەشنەم كۆتۈپ باش ئېگىپ تۇرغانلار توساتتىن كۈلكە ئاۋازىنى ئاڭلاپ، ھەيرانلىقتا باشلىرىنى كۆتۈردى. بابىر باللارچە زوق بىلەن چالقىسىغا ئېگىلىپ قاقاقلاپ كۈلەتتى. نويان كۆكەلداشمۇ قولىدىكى سەللىگە ئەمدى باشقىچە كۆز بىلەن قارىدى ۋە كۈلۈۋۈەتتى. باشقىلارمۇ يەلكىسىدىن تاغ ئۆرۈلۈپ چۈشكەندەك يايراپ كۈلەتتى ۋە ھەجىيىشاتتى. بابىر كۈلكىدىن توختاپ، ئېتى ئۇركۈگەن نەۋكەرگە يۈزلەندى:

— سىزدە ئەيىب يوق ئىدى...

نەۋكەر ئۇنىڭدىن چوڭ بىر ئىنئام ئالغاندەك ئەستايىدىل مىننەتدار

بولۇپ تەزىم قىلدى. بابىر نويانغا تەيىنلىدى:

— چوڭ ئانام بىلمىسۇن.

— مۇددىئايىمىزنىڭ ئۆزى شۇ، ئەمىرزادەم، — كۆلدى نويان ۋە باشقا مۇلازىملارغا سىرداشلارچە كۆز قىسىپ قويدى.

شۇنداق پەيتته كۆكەلداش ۋە تەڭتۇشلەر ئۆزلىرىنى تەخت ۋارىسىغا خىزمەت قىلىۋاتقان ياش مۇلازىملار دەپ ئەمەس، ئۇنىڭ سىرلىرىغا شېرىك بولغان يېقىن دوستلار دەپ بىلىشەتتى ۋە بۇنىڭدىن كۆڭۈل-لىرى كۆتۈرۈلۈپ، بابىرغا نىسبەتەن مېھرى ئېشىپ باراتتى.

سارايدىن چىققان سەۋدەر بابىرنىڭ ئۇدۇلىدا قول قوشتۇرۇپ، ئىچكىرىدە مۇدەررىس ئۇنى كۈتۈپ تۇرغانلىقىنى ئېيتتى. بابىر بۇگۈن شەرىئە ئىلمىدىن دەرس ئېلىش كېرەكلىكىنى ئەسلىدى ۋە تەڭتۇشلىرىدىن خالاس-خالىماس ئايرىلىپ، سارايغا كەتتى.

ئىشكىلىرى نەپىس نەقىشلەر بىلەن بېزەلگەن، ئىچىدىكى ئالتۇن-كۈمۈش بۇيۇملار كۆزنى قاماشتۇرىدىغان سارايدا ھازىر بابىرنى پەقەت بىرلا ئۆي ئۆزىگە تارتاتتى. مۇدەررىسنىڭ كۈتۈپ ئولتۇرغىنىغا قارىماي، بابىر ياخشى كۆرگەن كىتابلىرى قويۇلغان شۇ ئۆيگە بۇرۇلدى. مەخمەل ۋە كۆن مۇقاۋىلار ئىچىدە سەھىپىلەرگە يېزىلغان قۇرلاردا ئۇلۇغ شائىرلارنىڭ ئوتلۇق نەپەسلىرى سېزىلىپ تۇرغاندەك بولاتتى. بابىر فىردەۋسىدىن، سەئىدىدىن مىڭلاپ بەيتىلەرنى يادقا بىلىدۇ. ھازىر ئۇ كىتابلىرى ئارىسىدىن «خەمسە»نى ئېلىۋېتىپ، يىراق ھىراتتا ياشاۋاتقان ئەلىشىر ناۋائىينى خىيال كۆزى بىلەن كۆرۈۋاتقاندەك بولدى. ھىراتتا تەلىم ئېلىپ كەلگەن ئەنجانلىق مېھمار مولىلاپەزلىددىن مانا شۇ ساراي ۋە مەرمەر كۆلچەكنىڭ ئالتۇن ھەل بېرىلگەن راۋىقىنى ياسىغان چاغلىرىدا ياش بابىرغا

ناۋايى ھەققىدە ناھايىتى كۆپ ئاجايىپ ھېكايىلەرنى ئېيتىپ بەرگەنىدى. مېھمار ھىراتتىن ئەلىشىر ناۋايىنىڭ بېھزاد سىزغان رەسىمدىن ياخشى بىر نۇسخا كۆچۈرتۈپ كەلگەنىدى. بابىرنىڭمۇ ناۋايىغا ئىخلاس قىلىدىغانلىقىنى سەزگەن مېھمار ئۇنىڭغا مانا شۇ رەسىمنى ئىنئام قىلغانىدى. بابىر «پەرھاد ۋە شېرىن» داستانى ئىچىدىن شۇ رەسىمنى ئالدى-دە، شەرىئە ئىلمىگە ئائىت دەپتىرىنىڭ ئىچىگە سالدى. ئاندىن مۇدەررىس ئولتۇرغان ئۆيگە چىقتى.

ئاپئاق ساقىلى كۆكسىگە چۈشكەن، چوڭ ئاق سەللە ئورىغان، قاشلىرى ئۆسكەن قېرى مۇدەررىس دەرسخانا تۆرىدە، شايى كۆرپە ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، قۇرئاندىن قىرائەت بىلەن سۈرىلەر ئوقۇپ، پارس تىلىدا فىقھ① ئىلمىنىڭ قانۇنلىرىنى چۈشەندۈرۈشكە كىرىشتى. بابىر ئەرەب-پارس تىللىرىنى ياخشى ئۆگەنگەنىدى، قۇرئان سۈرىلىرىنىڭ كۆپىنى يادا بىلەتتى، مەنىسىنمۇ چۈشىنەتتى. فىقھ ئىلمىنىڭ بەزى نۇقتىلىرىغىمۇ قىزىقاتاتتى، ئەمما ھازىر شۇ دەقىقىدە ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن سۇھراب ۋە پەرھادلارنىڭ قەھرىمانانە ئىشلىرى شاۋقۇن-سۈرەن سىلىپ ئۆتمەكتە ئىدى. چارباغدىكى مەشقىلەر ۋاقتىدا تېنىگە سىغمايدىغان ئەۋج ئېلىپ كەتكەن شوخ، بەكباش بىر كۈچ ھازىرغىچە قەلبىنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈپ تۇراتتى.

ئۇنىڭغا يادا بولۇپ قالغان سۆيۈملۈك بېيتلەر گاھى تۈركىي، گاھى پارسى ئاھاڭلاردا مۇدەررىس قىرائىتىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، خىيالىدا جاراڭلاپ ئاڭلىنىشقا باشلىدى:

"قاشى ياسىنمۇ دېيىن، كۆزى قاراسىنمۇ دېيىن؟" "زى مەردانى

---

① فىقھ — ئىسلام دىنى قانۇنشۇناسلىق ئىلمى.

جاهان مەردی بىيامۇز!"①

ياد بولۇپ قالغان بۇ قۇرلار خىيالىدىن ئۆتۈۋاتقاندا، بابىر دەپتىرىنىڭ ئىچىگە سېلىنغان سۈرەتنى مۇددەررىسكە كۆرسەتمەسلىككە تىرىشىپ ئاستا ئالدى. كۆزلىرىدىن ئىلھام ۋە مېھىر يېغىۋاتقان ناۋايى ئۇزۇن قارا چاپان كىيگەن، ئىنچىكە ھاسىغا تايانغان. ئۇنىڭ پۈتۈن قىياپىتى ياخشىلىق ئىستەپ كەلگەن ھەربىر كىشىگە چوڭ ياخشىلىقلار قىلالىشىدىن دالالەت بېرەتتى. بابىر سۈرەتكە قاراپ تۇرۇپ ئۆزىچە سوردى: "ئۇلۇغ ئەمىر نېسىپ قىلسا، ھۇزۇرىڭىزغا بارسام، يولۇمدا ئالۋاستى ۋە ئەجدىھالار ئۇچرىسا، پەرھادىڭىزدەك ھەممىسىنى يېڭىپ ئۆتسەم. شۇ چاغدا سىز ماڭا...شېئىرىيەت تىلسىماتىنى ئاچقۇچنى بېرەرسىزمۇ؟"

مۇددەررىس قىرائەت بىلەن ئۇقتۇرۇۋاتقان دەرسلىرى بىھۇدە كېتىۋاتقانلىقىنى بىردىنلا سېزىپ قالدى، ئاستا ئورنىدىن تۇردى-دە، بابىرنىڭ يېنىغا كەلدى. بابىر سۈرەتنى يوشۇرۇشقا ئۇلگۈرەلمىدى.

— ئادەم سۈرىتى؟! — غەزەپ بىلەن سوردى مۇددەررىس، — سىز قۇرئانى شەرىپتىن دەرس ئاڭلاش ئورنىغا شەرىئەت قەتئىي مەنئى قىلغان سۈرەتچىلىك بىلەن مەشغۇلمۇسىز، مىرزام؟

— مۇددەررىس جانابلىرى، بۇ سۈرەتنى مەن سىزغان ئەمەسمەن. بۇنى ماڭا ھىراتتىن ئېلىپ كەلگەن. بۇ ئۇلۇغ زات — ئەمىر ئەلىشىر.

مۇددەررىس ناۋايىنى شائىر دەپ ئاڭلىغان. ئەسەرلىرىنى تېخى ئوقۇمىغانىدى.

— ئادەم سۈرىتىنى تارقىتىش — شەيتان لەنىتىنىڭ ئىشى! قېنى بۇ سۈرەتنى ماڭا بېرىڭ، مىرزام! بېرىڭ!

---

① "مەردلىكنى جاھان مەردلىرىدىن ئۆگەن"

مۇدەرريسنىڭ غەزەپلىك كەيپىياتى سۇرەتنى يىرتىپ تاشلاشتىنمۇ قايتمايدىغانلىقىنى كۆرسىتەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بابىر سۇرەتنى بەرمەي تۇرۇۋالدى. مۇدەرريسنىڭ غەزىپى كەلدى، ئەمما تەخت ۋارىسىغا قاتتىق سۆز قىلىشتىن قورقتى. بابىردىن خاپا بولۇپ، ئېسەن دۆلەت بېگىمگە شىكايەت قىلىشقا كەتتى.

ئەللىك بەش ياشلاردىكى سالاپەتلىك موماي سىدام ئاق ئەتلەس كۆڭلىكىنى لەپىلدىتىپ دەرسخانىغا كىرىپ كېلىۋاتقاندا بابىر دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ، مومىسىغا سالام بەردى. ئېسەن دۆلەت بېگىم سۇرەتنى قولىغا ئالدى ۋە ناۋايى تەسۋىرىگە ئىختىيارسىز قىزىقىپ:

— يۈزلىرىدە پەرىشتىلىرى بار زات ئىكەن، — دەپ قويدى. ئاندىن نېپىز يىپەك رومالىنىڭ بىر ئۇچى بىلەن يۈزىنى مۇدەرريستىن توسۇپ، ئۇنىڭغا يېرىم ئۆرۈلگەن ھالدا دېدى، — مۇدەرريس جانابلىرى، بۇ سۇرەت ھىراتتا شەرىئەت پېشۋالىرىنىڭ رۇخستى بىلەن سىزىلغانغۇ؟

— مېنى كەچۈرۈڭ، ھەزرىتى خانىم، — دېدى ئىشىك ئالدىدا قاپقىنى سېلىپ يەرگە قاراپ تۇرغان مۇدەرريس، — ئەمما ھىراتتا شەرىئەت قانۇنلىرى بۇزۇلغان. شۇئەلەر تەسىرىدە سىزىلغان بۇ سۇرەت بىزنىڭ پاك سۇننىي مەزھىپىمىزگە مۇتلەق توغرا كەلمەيدۇ. مەن تەخت ۋارىسىنى ئاگاھلاندۇرماقچىمەنكى، بىزگە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ۋەسىيەت قىلغان ھەقىقىي مۇسۇلمانچىلىق شۇ پەيتتە خۇراساندا ئەمەس، ماۋەرائۇننەھردەدۇر!

ئېسەن دۆلەت بېگىم مۇدەرريس بىلەن مەزھەپلەر توغرىسىدا مۇنازىرىلىشىپ تۇرۇشنى خالىمىدى. بابىرغا يۈزلىنىپ:

— بىرتەرەپتىن ئالغاندا، مۇدەرريس جانابلىرى ھەقلىق، —

ذېدى، ــ فىقھ دەرسىدە سۇرەت كۆرۈش ئورۇنسىز، ئەزىزىم، خۇدا نېسىب قىلسا، سىز ھۆكۈمدار بولۇپ يۇرت سورايسىز، شۇنىڭ ئۈچۈن فىقھ قانۇنلىرىنى باشتىن ئاخىرىغىچە بىلىۋېلىڭ. سۇرەتنى مەن ئېلىپ كېتەي.

بابىر سۇرەتنى مومىسىدىن بىرەملىك سوراپ ئالدى-دە، ئاۋايلاپ كىتاب ئارىسىغا سېلىپ بەردى.

ــ ئېھتىيات قىلىڭ، سىزگە ئارزۇيۇمنى تاپشۇردۇم، ــ دېدى.

ئېسەن دۆلەت بېگىم نەۋرىسىنىڭ سۆزلىرىنى ياقتۇرۇپ دېدى:

ــ بەلكى ئەلىشىربەگنى ئەنجانغا تەكلىپ قىلارسىز.

ــ كېلەرمىكىن؟ ــ كۆزلىرى يېنىپ سورىدى بابىر.

ــ سەمەرقەندكە كەلگەنغۇ، پەرغانە ۋادىسىنىڭ تەرىپى ئالەمگە مەشھۇر. ئىلاج تاپسا ئەلۋەتتە كېلىدۇ. ئەلىشىربەگ ناھايىتىمۇ پاك، ئەۋلىيا تەبىئەت ئادەم دەپ ئاڭلىغانىدۇق. ئۆزى كەلسە، مۇدەررىس جانابلىرىغىمۇ يېقىپ قىلىشى شۇبھىسىز!

مۇدەررىسنىڭ ئەمدى چىرايى سەل ئېچىلدى. قەددىنى رۇسلاپ:

ــ ھەر ھالدا شۇنداق بولغاي! ــ دەپ قويدى.

ئېسەن دۆلەت بېگىم ئۇلارنى ئۇستىلىق بىلەن ياراشتۇرغىنىدىن مەمنۇن بولۇپ دەرسخانىدىن چىقتى.

2

كۈن قىيامىغا كېلىپ، پېشىن نامىزى ئوقۇلغاندىن كېيىن سارايىنىڭ ئىچى-تېشى جىمجىت بولۇپ قالدى. روزىنىڭ ئازابى ئەمدى بىلىنىشكە باشلىغانىدى، ياز كۈنىدە ئۇسساپ ھالسىزلانغان ئادەملەر كۈننى قانداق كەچ قىلىشنى بىلمەي تاقەتسىزلىنەتتى.

هەشمەتلىك بىنا ئىگىلىرى سالقىن ئۆيىلەردە جىم يېتىپ، ئۇخلاش بىلەن جان ساقلاشنى ئادەت قىلغانىدى.

بابىرمۇ بۇگۈنكى دەرسلەرنى تۈگىتىپ، ئۆز خانىسىدا يانپاشلاپ يېتىپتۇ. بىراق بايىقى شېرىن ئارزۇلار ھامان خىيالىنى دولقۇنلىتىپ، كۆزىگە ئۇيقۇ كەلتۈرمەيتتى. ئۇ قەغەز-قەلەم ئېلىپ، شېئىر يازماقچى بولدى. لېكىن ھازىر ئۇنىڭ خىيالىغا ياد بولۇپ قالغان مەشھۇر بېيىتلەردىن باشقا شېئىر كەلمەيتتى. شۇ چاغدا ئۇ ئىككىنچى بىر دەپتەرنى ئالدى-دە، پەرغانە ۋادىسى ھەققىدە بىلگەنلىرىنى ئاددىي نەسىر تەرىقىسىدە يېزىشقا باشلىدى: "قاتمۇقات تاغلار، ئوۋ قۇشى كۆپ، ئاق كېپەكنى ئاخسى چۆلىدە كۆرگەنمىز. مەرغىلان ئەتراپىدىمۇ بار". بابىر پەرغانە ۋادىسىدا نېمىكى گۈزەللىك كۆرگەن بولسا، ھەممىسىنى يازغۇسى كېلەتتى. كېيىن ھىراتقا ئەمىر ئەلىشىر-نىڭ ھۇزۇرىغا بارغاندا بۇ يازغانلىرى ناھايىتى كېرەك بولىدىغانلىقىنى قىلاتتى.

ئۇ يېزىشقا بېرىلىپ كېتىپ، سارايدا ئالدىغىچە چېپىپ كەلگەن ئاتنىڭ دۈپۈرىنى ئاڭلىمىدى. بىردىنلا جىمجىت سارايغا قايسىبىر ئۆيدە ئايال كىشىنىڭ پەريادى ئۇرۇپ يىغلىغىنى ئاڭلاندى. بابىر چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈردى. يىغا ئاۋازى ئېسەن دۆلەت بېگىمنىڭ خانىسى تەرىپىدىن كەلمەكتە ئىدى. بابىر ئورنىدىن سەكرەپ تۇردى، تەكرار ئاڭلانغان ئەلەملىك يىغىدىن بەدىنى شۇركۈنۈپ، مومىسىنىڭ خانىسىغا قاراپ يۈگۈردى.

ئىشىك ھاللاڭ ئوچۇق. ئېسەن دۆلەت بېگىمنىڭ رومالى بېشىدىن چۈشۈپ كەتكەن. ئۇ قىزى قۇتلۇق نىگارخانىم ئەۋەتكەن خەتنى ئېچىپ ئوقۇماقچى بولدى، ئەمما ياشلىق كۆزلىرى ھېچ نەرسىنى

كۆرمەيتتى.

ئاخسىدىن ئۆلۈم خەۋىرىنى ئېلىپ كەلگەن قاسىمبەگ يەلكىسى بىلەن تامغا ئاران يۆلىنىپ، زورغا ئۆرە تۇراتتى. ئۇ سەكسەن چاقىرىم يولنى ئاتلىق دەم ئالماي بېسىپ ئۆتكەن ۋە كىرىپكلىرى گىچە چاك باسقانىدى.

ھازىرلا گۈلدەك نەپىس تۇيغۇلار ئىچىدە يۈرگەن بابىرغا ئۆلۈم خەۋىرى شۇ گۈل ئارىسىدىن چىقىقان يىلان بولۇپ تۇيۇلدى. ئۇ قاسىمبەگدىن سەسكەنگەندەك رەڭگى ئۆچۈپ، بىردىن ئارقىسىغا داجىدى. قاسىمبەگ بولسا ئۇنىڭغا ئىنتىلدى. بابىرنىك ئۇدۇلىدا تىز چۆكۈپ، بوغۇق ۋە يېلىنغان ئاۋاز بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى:

— مىرزام!...خۇدا سىزگە قۇۋۋەت بەرسۇن! ئەمدى بىزنىك پۈشتىپاناھىمىز ئۆزىڭىز سىز! ئىككى تەرىپىمىزنى دۈشمەن باسقان. ۋالىدىڭىز تەينىلەپ ئەۋەتتى. دەرھال ئەنجان قورغىنىغا بېرىپ، بەگلەرنى يىغىش كېرەك!

ئېسەن دۆلەت بېگىم قايغۇغا بېرىلىپ يىغلاپ ئولتۇرىدىغان پەيت ئەمەسلىكىنى ئەمدى سەزدى. قاسىمبەگنى ئورنىدىن تۇرغۇزدى — دە:

— ساداقىتىڭىزدىن مىننەتدارمىز، — دېدى، — سىز بابىر مىرزا بىلەن بىللە ئاتلىنىك! بىزمۇ ئەمدى چارباغدىن قورغانغا كۆچىمىز.

مۇدھىش خەۋەر بابىرنى جىمجىت قىلىپ قويدى. ئۇ تېڭىرقىغان ئەھۋالدا كىيىندى، ئېتىغا مىندى. شۇ چاغدا ئۇنىك كۆزىگە ياشناپ تۇرغان دەرەخلەر، سۈيى لىق مەرمەر كۆلچەكلەر ئاللىقاندىاق مۇڭلىنىپ تۇرغاندەك كۆرۈندى. بۇلارنىك ھەممىسىنى ئاتىسى بىنا قىلغانىدى. ئەمدى ئۇ ئادەم بۇ جايلارغا ھېچقاچان كەلمەيدۇ. ئەنە ئاشۇ نەشپۈتلەرنىك كۆچىتىنى ئۆمەرشەيخ مىرزىنىك ئۆزى

تىككەنىدى. ھازىر ئۇلار مېۋە بەردى، ئاز كۈندە پىشىدۇ. ئەمما ئۇلارنى تىكتۈرگەن ئادەم ئەدى مەڭگۈ بۇ مېۋىلەردىن تېتىپ كۆرەلمەيدۇ.

چارباغدىن چىقىپ، تاش يولدا كېتىۋاتقىنىدا بابىر ئاتىسىنى يەنە ئەسلىدى. بۇ يولغا ئاتىسى ياتقۇزغان تاشلارمۇ تۇرۇپتۇ. يىراقتا كۆرۈنگەن ئېگىز قورغانىنىمۇ ئاتىسى سالدۇرغانىدى. ھەممىسى پۈتۈن، ھەممىسى بار. پەقەت ئۇنىڭ ئۆزى يوق. بابىر ئەدى ئاتىسىنى ئۆمۈرۋايەت كۆرەلمەيدىغانلىقىنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ھېس قىلدى ۋە ئاچچىق جۇدالىق تۈيغۇسى بىردىن ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايىنى تولدۇرۇپ، كۆزلىرىدىن ياقىسىغا ياش بولۇپ تامدى.

ئالدىدا سۇ توشقۇزۇلغان كۆلچەك ۋە ئون بىر قۇرلۇق① ئېگىز تام بىلەن ئورالغان ئەنجان قورغىنى كۆرۈندى. ئۇلار مىرزا دەرۋا-زىسىغا يېقىنلاشقاندا ئىچكىرىدىن بەش-ئالتە كىشى ئات چاپتۇرۇپ چىقتى. ئالدىدا قۇلا ئات مىنىپ كېلىۋاتقان قىڭغىر كۆزلۈك موغۇل-سىمان بەگ ــ بابىرنىڭ ئانىسىغا قېرىنداشلىقى بولغان شېرىم تاغا ئىدى. ئۇ بابىرنىڭ يۈزىدە ئېغىر مۇسىبەت ئالامىتىنى كۆردى-دە، ئاتتىن سەكرەپ چۈشتى، كۆزىگە ياش كەلمىسمۇ ھۆركىرەپ:

ــ مەن ئىشەنمىگەنىدىم، ئەمىرزادەم! ــ دېدى، ــ پۇشتىپانا-ھىمزىدىن ئايرىلغىنىمىز راستمۇ؟ ئاھ، بۇئاپا دۇنيا!

ــ كىمدىن ئاڭلىدىڭىز، ــ سورىدى قاسىمبەگ، ــ بۇ خەۋەر ھازىرچە سىر ساقلىنىشى كېرەك ئىدى!

شېرىمبەگ ياقىسىنى تۈتۈپ:

---

① "قۇر" ئەنجان تېمىنىڭ قۇرى كۆزدە تۈتۈلىدۇ. ــ تەرجىماندىن.

ــ خۇدانىڭ قۇدرىتىنى قاراڭكى، ــ دېدى، ــ بىر ئالاقىچى كەپتىرىم ئاسمانىدا ئۇچۇپ يۈرۈپ بىردىنلا يوقاپ كەتتى. "كىم ئۇنى چۈشۈرۈۋالدى" دەپ ئۆكۈزىگە چىقتىم. بىرئازدىن كېيىن كەپتەر ئالدىمغا كېلىپ قوندى. قانىتىنىڭ ئاستىدىن بىر قەغەز كۆرۈندى. ئېلىپ كۆرسەم، مانا شۇ قايغۇلۇق خەۋەر! كىم يازغان؟ ئاسماندا پەرىشتىلەر يېزىپ ئەۋەتتىمۇ، بىلمىدىم!

شېرىمبەگ بابىرنىڭ ئېگىزىگە بىر قولىنى قويۇپ، يۈزىنى ئۇنىڭغا يېقىنلاشتۇردى ـ دە، پەس ئاۋاز بىلەن:

ــ مىرزام، قورغانغا كىرمەڭ، خەتەرلىك، ــ دېدى. بۇ سۆزلەرنى قاسىمبەگمۇ ئاڭلىدى. ئۆمەرشەيخ مىرزا ھايات چېغىدا تۈزۈكرەك لاۋازىمات ئالالماي روھى چۈشۈپ يۈرگەن شېرىمبەگ ئەمدى بابىر مىرزىغا باشقىلاردىن بۇرۇنراق مېھرۇشەپقەت كۆرسىتىپ، ئۇنىڭ ئىشەنچىگە ئىگە بولماقچى ۋە چوڭراق مەرتىۋىگە ئېرىشمەكچى ئىدى. قاسىمبەگ بۇنى سېزىپ بابىرغا خاتىرجەم سۆزلىدى:

ــ ئەمىرزادەم، ئارتۇقچە قورقۇشنىڭ ئورنى يوق. تېزرەك قورغانغا كىرىپ سادىق بەگلەرنى يىغايلى.

شېرىمبەگ ئات ئۈستىدىكى قاسىمبەگ بىلەن يەردە تۇرۇپ سۆزلىشىنى ئۆزىگە ئەپ كۆرمىدى. ئالدىراپ ئېتىغا مىندى ـ دە، غەزەپ بىلەن دېدى:

ــ سىز تېخى ئەھۋالنى بىلمەيسىز، جاناب قاسىمبەگ! سادىق بەگلىرىڭىز خوجەندنى دۈشمەنگە تاپشۇردى! ئىسپەرنى تاپشۇردى! مەرغىلانىنى تاپشۇردى!

ــ مەرغىلانىنى؟! ــ سەسكىنىپ سورىدى بابىر، ــ قاچان؟

ــ هازىر خەۋەر كەلدى! دۇشمەن چېكەتكىگە ئوخشاش يامراپ قۇۋاغا يېقىنلاشتى! ئەمدى نۆۋەت ئەنجانغا. سادىق بەگلەر ئەنجانغا قوشۇپ مىرزامنىمۇ دۇشمەنگە بېرىۋەتسۇنمۇ؟ ياق! مەن تىرىك بولسام، بۇنىڭغا يول قويمايمەن!

ئېغىر مۇسىبەت ئۇستىگە قوشۇلغان بۇ شۇم خەۋەرلەر بابىرنى ناھايىتى ئېسەنگىرىتىپ قويدى. ئۆزى كۆن بويى روزا تۇتۇپ، دەرمانى كېتىپ باراتتى، ناھايىتى قاتتىق چاڭقىغانلىقىدىن تىلى تاڭلىيىغا چاپلىشىپ قالغاندەك تۇيۇلاتتى. ئۇنىڭ تەشنا كۆزلىرى قورغان تېمى ئاستىدىكى خەندەكىكە تولدۇرۇلغان قارامتۇل سۇغا چۈشتى. تۇرۇپ قالغان شۇ قارا سۇمۇ ئۇنىڭغا ئاللىقانداق جازىبىلىك كۆرۈندى. ئۇ قۇرۇپ كەتكەن لەۋلىرىنى نەمسىز تىلى بىلەن يالاپ قويدى.

شېرىمبەگ دادىل بېرىپ، بابىر مىنگەن بوز ئاتنىڭ ئالتۇن بېزەكلىك يۈگىنىدىن تۇتتى:

ــ مەن سادىق تاغىڭىز مەن، مىرزام، ئىجازەت بېرىڭ، سىزنى بۇ خەتەرلەردىن يىراققا ئېلىپ كېتەي!

بابىر شېرىمبەگ ئېيتقۇاتقان خەتەرلەرنى ھازىر ئانچە ئويلىمايتتى ۋە ئېنىق ھېس قىلمايتتى. ئەمما ئۇنىڭ قايغۇدىن ئېزىلگەن كۆڭلىمۇ، تەشنالىقتىن قېينىلىۋاتقان بەدىنىمۇ كۆز ئالدىدىكى ئېتىكلىك ۋە دىمىق قورغانىدىن كۆرە، يىراقتىكى دەرەخزارلىقلارنى، كەڭ ئوچۇق جايلارنى ئەۋزەل كۆرەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن شېرىمبەگ ئۇنىڭ ئېتىنى ئارقىغا بۇراۋاتقاندا بابىر قارىشلىق قىلمىدى. قاسىمبەگ ئەنسىرەپ:

ــ مىرزام، ۋالىدىڭىزنىڭ تەينىلىگىنى باشقىچە ئىدى! ــ دېدى.

ــ ۋالىدىسى بۇ يەردىكى ئەھۋالنى بىلمىگەندۇ! ــ دەپ بابىرنىڭ

ئورنىغا شېرىمبەگ جاۋاپ بەردى. ئەمما قاسىمبەگ ئۇنىڭ گېپىگە قۇلاق سالماي بابىرغا يانداشتى:

— خانىم ھەزرەتلىرى بۇگۈن دەپنە مۇراسىمىنى ئۆتكۈزۈپ ئەتە ئەنجانغا كېلىدۇ. چوڭ ئانىڭىزمۇ چارباغدىن قورغانغا كۆچمەكچى ئىدى. ئۇلار سىزنى نەدىن تاپىدۇ؟

بابىر ئەمدى سەل خىيالىنى يىغىپ، شېرىمبەگدىن سورىدى:

— قاياققا بارماقچىمىز؟

شېرىمبەگ قاسىمبەگكە ئاڭلاتماسلىقتا تىرىشىپ، بابىرنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى:

— ئالاتاغ تەرەپلىرىگە، ئوشقا، بەلكىم ئۆزگەنتكە.

بابىر بۇنى قاسىمبەگتىن سىر تۇتۇشىنى خالىمايلا، ئاستا ئۇنىڭغا ئېيتتى:

— ئوش يولىدا بولىمىز، ئانامغا خەۋەر بېرىڭ.

— مەن ئاۋۋال قورغانىدىكى بەگلەر بىلەن سۆزلىشەي، ئەمرىزادەم! ئۇلارنىڭ كەيپىياتىنى بىلەي!

— ئۇنىڭدىن كۆرە خوجائابدۇللاغا يولۇقۇڭ.

— بۇ ئەمرىڭىزنى دەرھال بەجا كەلتۈرىمەن!

قاسىمبەگ ئېتىنى قورغان دەرۋازىسى تەرەپكە بۇرىدى. بابىر بولسا يېنىدىكى ئەللىككە يېقىن ئاتلىق بىلەن قورغاندىن يىراقلىشىپ كېتىشكە باشلىدى.

3

قورغان ئىچىدىن دەرۋازىخانىنىڭ ئۆگزىسىگە چىقىۋالغان پاكار بىر نەۋكەر تام پەنجىرىسى ئارىسىدىن ئۇلارنى كۆزىتىپ تۇرغانىدى.

قاسىمبەگ مىرزا دەرۋازىسىدىن ئالدىراش كىرىۋاتقاندا بۇ نەۋكەرىمۇ ئۆگزىدىن ئاستا چۈشتى-دە، تام ئالدىغا باغلاپ قويغان ئېتىنى مىنىپ، خوجايىنى ئەھمەد تەنبەل ساقلاپ تۇرغان يەرگە قاراپ كەتتى.

مېۋىلىرى پۈتۈنلەي پىشقان چوڭ باغنىڭ يۇقىرىسىدا مەرمەر گۈمبەزلىك ھاممام بار ئىدى. باغ ئىگىسى ياقۇببەگ يازنىڭ ئىسسىق كۈنلىرىدە شۇ ھاممامنىڭ مېھمانخانىغا ئوخشىتىپ بېزىتىلگەن سالقىن بىر خانىسىدا دەم ئالاتتى. ئېسىل گىلەملەر سېلىنغان بۇ خانىنىڭ تۆرىدە ھازىر ئەھمەد تەنبەل ئولتۇرۇپتۇ. ئۇ كۈمۈش بىلەن زىننەتلەنگەن قىمىز قاپىقىدىن جىگدە گۈللۈك چىنىگە قىمىز قويۇپ، بىر سۈمۈردى، ئاندىن سارغۇچ بۇرۇتىنى ئالىقىنى بىلەن ئېرتىۋېتىپ:

— خۇدايىم مېنى كەچۈرسۇن، بۇگۈن روزىنى بۇزدۇم، — دېدى، — يولدا تەشنالىقتىن تىلىم تاتىلىيىمغا چاپلىشىپ قالدى. ھوشۇمدىن كېتىپ ئاتتىن يىقىلدىغان ھالەتكە كەلدىم.

— بۇگۈن سىزگە راۋا، — دېدى ياقۇببەگ، — زۆرۈر ئىكەن، كەچۈرۈشكە بولىدۇ. مۇشكۈل ئىشقا بەل باغلاپسىز. ئەگەر مۇۋەپپەقىيەت قازىنىپ، تەخت جاھانگىر مىرزىغا ئۆتسە، سىز ئۇنىڭ ئەڭ ئىشەنگەن رەھنەماسى① بولىسىز.

ئەھمەد تەنبەل بۇ نۇرلۇق ئىستىقبالنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، بىر ئەندىكتى. ئالدىنقى چىشلىرىدىن ئىككىسى چۈشۈپ كەتكەن سېمىز ياقۇببەگ ئۇنىڭغا سىناش نەزىرى بىلەن قاراپ تۇراتتى. ياقۇببەگنىڭ

---

① رەھنەما — يول كۆرسەتكۈچى. — تەرجىماندىن.

قارىشىدا "مېنىڭ بۇ خەتەرلىك ئىشقا نېمە ئۈچۈن قاتناشقانلىقىمنى ئۇنتۇماسمىكىن؟" دېگەن مەنە بار ئىدى. ئەھمەد تەنبەل سەگەكلەشتى:

— بەگ جانابلىرى، سىز بىلەن بىز ئەسلى موغۇل① ئۇرۇقىدىن. بارلاسلارنىڭ② پەرغانە ۋىلايىتىدە شۇنچە ۋاقىت ھۆكۈم سۈرگىنى يېتەر. ئەمدى نۆۋەت بىزنىڭكى. مەن سىزنى موغۇل بەگلىرىنىڭ ئەڭ ئۇلۇغى دەپ بىلىمەن. خۇدا ئامەت بېرىپ، ئەگەر مەن تەخت ۋارىسىغا رەھنەما بولسام، شۇ چاغدىمۇ ماڭا سىز رەھنەمالىق قىلغايسىز!

— ئىنشائاللا! — دەپ ياقۇبېبەگ مەمنۇنلۇق بىلەن كالتە ساقىلىنى سىلاپ قويدى، — قېنى، ئەھمەدبەگ، ئۇسسۇزلۇق بېسىلغاندىن كېيىن ئاچلىق بىلىنىدۇ. سوغۇق گۆشتىن يەپ بېقىڭ.

ئەھمەد تەنبەل چىن لېگىنىدىكى گۆشكە ئەمدى قول ئۇزاتقاندا ئىشىك ئاستا ئېچىلدى. ئەھمەد تەنبەل لېگەننى بىر چەتكە سۈرۈپ، ئىشىككە قادىلىپ قارىدى. بايىقى پاكار نەۋكەر خوجايىنىنىڭ تىنچلىقىنى بۇزغانلىقى ئۈچۈن ئۆزرە سورىغاندەك بوسۇغىدىن نېرى تۇرۇپ، تەزىم قىلدى:

— بەگ جانابلىرى، سۈيۈنچە بېرىڭ! — دېدى، — بابىر مىرزا قورغانغا كىرمەي قايتىپ كەتتى.

— شېرىمبەگ بىلەن بىللىمۇ؟

---

① ئۆزبېكلەشكەن موغۇللارنى دېمەكچى.

② بارلاس — تۆمۈرىلەر دەۋرىدىكى بىر ئۆزبېك قەبىلىسىنىڭ نامى. — تەرجىماندىن.

ــ هەڭە، شۇنداق!

ئەھمەد تەنبەل ئۇچۇن بۇ راستتىنلا خۇشاللىق خەۋەر ئىدى، كۆن قاپچۇقتىن بىر ئالتۇن تەڭگە ئېلىپ، بوسۇغا ئالدىغا تاشلىدى، پاكار نەۋكەر تەڭگىنى ئالدىراپ-تېنەپ ئېلىپ، ئىككى پۇكلىنىپ رەھمەت ئېيتتى. ئاندىن ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئىشارىتى بىلەن ئىشىكنى ئاستا يېپىپ، ئارقىغا چېكىندى.

ئاخسىدىن ئەنجانغا كېلىپ توغرا ياقۇببەگنىڭگە چۇشكەن ئەھمەد تەنبەل پادىشاھنىڭ ئۆلۇمى هەققىدىكى خەۋەرنى ئەڭ ئاۋۋال شەرىم تاغىسىغا يەتكۈزگەنىدى. ئۇ هودۇقما مىجەزىنى ئىشقا سېلىپ، ئۆزى چەتتە تۇرۇش ئۇچۇن ئىمزاسىز خەتنى كەپتەر ياردىمىدە ئاسماندىن چۇشۇرگۈزگەنىدى.

ــ مەسلىھەتسىز بىلەن تۇزۇلگەن پىلان شاراپەتلىك چىقتى! ــ دېدى ئەھمەد تەنبەل ئۆي ئىگىسىگە مەمنۇن كۆز تاشلاپ.

ــ هە، شەرىمبەگ ئەمدى جىيەننىڭ خەۋپ-خەتەردىن ياخشىلاپ "قۇتقۇزىدۇ". ئۇنىڭ ئەڭ نوپۇزلۇق بېگىگە ئايلىنىش ئۇچۇن ئالاتاغدىنمۇ ئاشار.

ــ ئەمدى بىز بابىرنىڭ خەتەردىن قورقۇپ قاچقىنىنى خالايىقنىڭ قۇلىقىغا يەتكۈزۈشىمىز كېرەك. بابىر مۇشۇنداق پەيتتە ئاتا يۇرتى ئەنجانىنى تاشلاپ كەتكىنىنى خەلق بىلسۇن، ئۇنىڭدىن ئىخلاسى قايتسۇن. ئەنە ئۇنىڭدىن كېيىن جاھانگىر مىرزىنىڭ تەختكە ئولتۇرۇشىغا هېچبىر توسالغۇ قالمايدۇ.

ياقۇببەگ ساقلىنى تۇتاملاپ، بىرمەھەل ئويلىنىپ تۇردى-دە:

ــ ئىغۋا تارقىتىشىنىڭ ئەڭ ئەۋزەل جايى بازار، ــ دېدى، ــ مېنىڭ سودىگەر چۆپقەتلىرىم بار.

ــ ئەمما ئىغۋا بىزدىن چىققىنىنى ھېچكىم بىلمەسلىكى زۆرۈر!
ــ خاتىرجەم بولۇڭ، جاناب ئەھمەدبەگ. سىر ساقلاشقا قادىرمىز...

* * *

ئەنجان ئاھالىسى دۇشمەن قوشۇنلىرى يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقاندىن ئاگاھلاپ، مۇشۇ كۈنلەردە تولىمۇ خەۋپسىرەپ يۈرەتتى. شۇنىڭ ئۈستىگە "پادىشاھ ياردىن يېقىلىپ ئۆلگەنمىش، شەھەرنى بۈگۈن دۇشمەن باسقۇدەك، بابىر مىرزا قورقۇپ قاچقانمىش"، دېگەن ئىغۋا تارقالدى. ئەنجان رەستىلىرىدىكى ۋە لاپاس ئاستىدىكى دۇكانلار سودا ئەڭ قىزىپ تۇرغان پەيتته كەينى-كەينىدىن يېپىلىشقا باشلىدى. ھېلىقى ئىغۋانىڭ قەيەردىن چىققىنىنى ھېچكىم ئېنىق بىلمەيتتى، لېكىن خالايىق ئۇنىڭغا بىر-بىردىن ۋەھىمىلىك تەپسىلاتلارنى قوشاتتى. تېخى "ئاخسىنىمۇ دۇشمەن بېسىپ-ئۇدەك، دۇشمەن پادىشاھنى ياردىن تاشلاپ ئۆلتۈرۈپتۇدەك"، دېگەن گەپلەرمۇ پەيدا بولدى. خالايىق ئارىسىدا يۈرگەن جاسۇسلار دەھشەتلىك مش مش گەپلەرنى شەھەر ھاكىمىغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئوردا تەرەپكە ئالدىرىدى.

بۇ ئارىلىقتا قاسىمبەگ بابىر مىرزىنىڭ ئۇستازى خوجائابدۇللانى ئىزدەپ ئۆيىدىن تاپقاندى، ئۇلار ئىككىسى، ئوردىدىكى بەگلەر ئالدىغا چىقىشقاندى. خوجائابدۇللامۇ، بەگلەرمۇ پادىشاھنىڭ ئۆلۈمىدىن پۈتۈنلەي بىخەۋەر ئىدى. بۇ خەۋەرنى قاسىمبەگدىن ئاگلىغاندىن كېيىن ئۇرۇش خەتىرى كۆزلىرىگە تېخىمۇ قورقۇنچلۇق كۆرۈندى. يامان ئۆزگىرىشلەر بولۇشىنى سېزىشىپ تەمتىرەپ قېلىشتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بازاردا دەللال بولۇپ يۈرىدىغان ئىشەنچلىك بىر

جاسۇس كېلىپ، ھېلىقىدەك خەۋەرلەردىن ھەممە تەرەپ پاتپاراق بولۇپ كەتكەنلىكىنى ئېيتىپ بەردى، ئۇزۇن ھەسەن ناملىق ئېگىز ھاكىم ئېسەنگىرەپ قالدى.

— بىزدىن ئامەت كەتتى، جانابلار! — دېدى يىغلامسىراپ، — تاشقىرىدا دۇشمەن، ئىچكىرىدە توپىلاڭ. بابىر مىرزىنىڭ قورغانغا كىرمەي كەتكىنى بىكار ئەمەس!

— بىزمۇ جان ساقلاش ئۈچۈن ھەر تەرەپكە تارقىلىپ قاچساق-مىكىن؟ — كىنايە بىلەن سورىدى خوجائابدۇللا.

ئۆزۈنمۇ، ساقال-بۇرۇتىمۇ قاپقارا كەلگەن خوجائابدۇللا چوڭ ئالىم بولۇشىدىن تاشقىرى، ئەنجان بەگلىرىنىڭ ئەڭ نوپۇزلۇق پىرى ھېسابلىناتتى. بابىر مىرزىمۇ ئۇنى ئۆزىگە پىر ساناپ قول بەرگەنىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇزۇن ھەسەن خوجائابدۇللانىڭ كىنايىسىگە قارشى كەسكىن جاۋاب بېرەلمىدى.

— پىرىم، بابىر مىرزا يىراقلاشماستىن تۇرۇپ قايتۇرۇپ كېلىش زۆرۈر! — دېدى قاسىمبەگ.

— بابىر مىرزىنىڭ كۆڭلى ماڭا ئايان، — دېدى خوجائابدۇللا، — ئۇ ئالىي زات قورقۇپ قاچقان ئەمەس. بەگلەرنىڭ ساداقىتىنى بىلىش ئۈچۈن شۇنداق قىلغان. بازاردىكى ئىغۋا — پىتنىنىڭ بەلگىسى. ئەگەر پىتنە بولمىسا، پادىشاھنىڭ قازا قىلغىنىنى بىزدىن ئاۋۋال بازاردىكىلەر قانداق بىلىشىدۇ؟

ئۇزۇن ھەسەن ئۆزىنىڭ ئەقلى يەتمىگەن بۇ مەنتىقلىق پىكىرگە تەن بەردى. بابىرنىڭ كۆڭلىدە نېمە بارلىقىنى خوجائابدۇللانىڭ مۇشۇ يەردە تۇرۇپ بىلگىنىگە قايىل بولدى. خوجائابدۇللا ئۇنىڭ كۆزىگە ھەقىقەتەن ئەۋلىيا بولۇپ كۆرۈندى:

ـــ پىرىمگە ھەممىسى ئايان بولغانىكەن! ـــ دېدى ئۇ چوڭقۇر ئېتىقاد بىلەن، ـــ ئەمدى پىرىم نېمە دېسە بىز شۇنىڭغا تەييارمىز!

ـــ ماڭا ئايان بولغىنى شۇكى، ـــ دېدى خوجائابدۇللا ئاۋازىنى پەسەيتىپ، ـــ ئەگەر بىر تەن-بىر جان بولۇپ، بابىر مىرزىغا خىزمەت قىلساق، ھەممىمىز ئامان قالىمىز، ھېچقايسىمىزنىڭ بىر تال مويىمۇ تەۋرىمەيدۇ!

خوجائابدۇللانىڭ كامىل ئىشەنچ بىلەن ئېيتقان بۇ سۆزلىرى ئۇزۇن ھەسەننى بىرئاز ۋەھىمگە سالدى. ئەگەر ئىش خوجائابدۇللا ئېيتقاندەك بولۇپ چىقىپ قالسا، بابىر مىرزا پادىشاھ بولسا...ئۇ چاغدا ئۇزۇن ھەسەننىڭ بۇگۈنكى ئىككىلىنىشلىرى قانداق ئاقىۋەتكە ئېلىپ كېلىدۇ؟ ئۇنىڭ رەقىبلىرى بۇ ئىككىلىنىشلەرنى بولغۇسى پادىشاھقا ئېيتىپ، ھاكىملىق ئەمىلىنى تارتىۋېلىشلىرى مۇمكىن ئەمەسمۇ؟ ياق، ئۇزۇن ھەسەن بۇنىڭغا يول قويماسلىقى كېرەك:

ـــ پىرىم، ماڭا پاتمە بېرىڭ، بابىر مىرزىنىڭ ھۇزۇرىغا مەن ئۆزەم بارای. بەگلەرنىڭ نامىدىن ساداقەت ئىزھار قىلىپ، قورغانغا تەكلىپ قىلای!

ـــ نىيىتىڭىز ماختاشقا سازاۋەر، جاناب ھەسەنبەگ. ئەمما سىز ھاكىمسىز. سىز ئاۋۋال شەھەردىكى غۇلغۇلىنى بىر تەرەپ قىلىڭ، پىتنىنىڭ ئۇۋۇسىنى تېپىڭ، ئەنە شۇ چاغدا بابىر مىرزىنىڭ ئىلتىپاتىغا سازاۋەر بولىسىز.

ـــ يەنە كارامەت قىلدىڭىز پىرىم! بىز تېزلىك بىلەن بۇ ئىشقا كىرىشىمىز!

* * *

ياز ئاپتېپى يەر ۋە كۆكنى شۇنچىلىك قىزىتىۋاتاتتىكى، ئادەم-

تۇياقلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ يۈزگە ئوت يالقۇنىدەك تېگەتتى. ھاۋا دىمىق، "غۇر" قىلغان شامال يوق. توپىسى پۈركىراپ تۇرغان تار كوچىدىن كېتىۋاتقاندا بابىرنى تەرباستى. ئۇ ناھايىتى ئۇسسىغان-لىقىدىن ئاغزى لاۋزىلىشىپ كەتكەنىدى. تۇنۈگۈن مۇشۇ پەيتلەردە ئەنجانسايى بويىدا سالقىنلاپ ياتقىنى ئېسىگە چۈشتى. بۇنىڭدىن بىرنەچچە سائەت بۇرۇنقى ھاياتى، چارباغنىڭ ساپ ھاۋاسى، سۈزۈك سۇلۇق كۆلچىكى، سالقىن سارايى، خاتىرجەم چاغلار — ھەممىسى بىردىنلا يىراق ئۆتمۈشكە ئايلانغانىدى. ئۇنىڭ قارىشىچە، شىددەتلىك بىر قۇيۇن ئۇنى ئاشۇ سائادەتلىك ھاياتتىن يۇلۇپ ئېلىپ، نەلەرگىدۇ ئۇچۇرۇپ پىرقىرىتىپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. ئات تۇياقلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ ئۇنىڭغا مانا مۇشۇ قۇيۇنىنىڭ چېكىدەك تۇيۇلدى. ئۇنى ئاتىسىدىن جۇدا قىلغان، پۇشتىپاناھىدىن ئايرىپ، خەۋپ-خەتەرنىڭ ئىچىگە تارتقان بىر شۇم كۈچ گويا مانا مۇشۇ قۇيۇنىنىڭ كۈچى ئىدى. ئۇنى قوغداپ كېلىۋاتقان ئەللىكە يېقىن ئاتلىقىمۇ بابىرغا مانا شۇ قۇيۇن ئىچىدە يۈرگەنىدەك خىرە كۆرۈنەتتى. روزا تۇتۇپ كۈن بويى ئاغزىغا بىرنېمە سالمىغانلىقتىن ئۇنىڭ بېشى ئايلانماقتا ئىدى. ئەتراپىدىكى ئاتلىقلار توغرا مېڭىپ كېتىۋاتقان بولسا، بابىرنىڭ نەزىرىدە ئۇلارنىڭ ھەممىسى مۇشۇ قۇيۇن قورشاپ ئايلاندۇرۇۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى.

ئۆزگەنت يولى بىلەن مېڭىپ نامازشامغا يەتكەندە يىراقتا قارلىق تاغلار كۆرۈندى. بابىر تاغ سالقىنىنى كۆزى بىلەن ھېس قىلغاندەك بولدى ۋە ئاشۇ يەرگە تېزرەك يېتىپ بارغۇسى كېلىپ، ئېتىنى دېۋىتتى. چاڭقىغان لەۋلىرىنى تەسلىكتە ئېچىپ شېرىمبەگكە:

— تېزرەك! — دېدى.

شېرىمبەگ بولسا ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ قاراپ:
— چاپارمەن كېلىۋاتىدۇ! — دېدى، — توختايلى.
ئەنجان بەگلىرى ئەۋەتكەن چاپارمەن خوجائابدۇللانىڭ قولى بىلەن يېزىلغان مەكتۇپنى بابىرغا تاپشۇردى. بابىر يۆگەم قىلىپ ئەۋەتىلگەن مەكتۇپنىڭ يېپەك بوغقۇچنى ئۈزۈپ، يېنىدا تۇرغان نويان كۆكەلداشقا بەردى:
— ئوقۇڭ.
مەكتۇپتە ئەنجان بەگلىرىنىڭ بابىرغا ساداقەت بىلدۈرگەنلىكى ئېيتىلغانىدى. سۆز ئاڑىسىدا يامان گەپ-سۆزلەر تارقىلىۋاتقانلىقى، نامەلۇم پىتنىچىلەر "بابىر مىرزا قورقۇپ قاچتى" دېگەن تۆھمەتنى تارقىتىپ، بۇنىڭغا ئەلنى ئىشەندۈرمەكچى بولۇۋاتقانلىقى ئېيتىلغانىدى.
— مەن سىز توغرۇلۇق ئەنە ئاشۇ پىتنىچىلەردىن ئېھتىيات قىلغانىدىم، ئەمىرزادەم! — دېدى شېرىمبەگ بابىرغا، — ھازىر ۋەزىيەت ياماڭ، قورغان ئىغۋانىڭ ئۇۋۇسى. قورغانغا قايتماڭ، ئەمىرزادەم! سادىق بەگلەر بولسا كەينىڭىزدىن كەلسۇن!
"ئاتا يۇرتىنى تاشلاپ، قورقۇپ قاچتى" — بۇ ئىغۋا ئېغىزدىن ئېغىزغا ئۆتۈپ، شەھەرمۇشەھەر، قىشلاقمۇقىشلاق تارقاپ كېتىشى مۇمكىن!
— ياق! — دېدى بابىر ئېتىنى كەينىگە بۇراپ، — مەن قاچماقچى ئەمەسمەن!
— ئەمىرزادەم، بۇ ھەممىسى ئىغۋا!
— مەن بۇنىڭ ئىغۋالىقىنى ئىسپاتلايمەن! ھەممىڭلار قايتىڭلار، قورغانغا قايتىڭلار!
بابىر كەينىگە بۇرىلغان ئېتىنىڭ تىزگىنىنى بوشاتتى-دە، ساغرد-

سىغا قامچا ئۇردى. ئات چېپىپ كېتىۋاتقاندا كۆكسىگە شامال تېگىپ، ئۆزىنى بىرئاز يەڭگىل سەزدى. بايىقى دەھشەتلىك قۇيۇن ئەمدى ئۇنىڭدىن ئارقىدا ئىز بېسىپ چاپتۇرۇپ كېلىۋاتقان نەۋكەر ۋە سەۋدەرلەر ئارىسىدا قېلىپ كېتىۋاتقاندەك بولدى.

ئۇلار قۇياش ئۇپۇققا يېقىنلاشقان پەيتتە ئەنجان قورغىنىغا كىرىپ كەلدى. كەچقۇرۇن كۆجۇم بولىدىغان كوچىلار ھازىر نېمە ئۈچۈندۇ جىمجىت ئىدى. دوكانلار ئېتىك. ئىنىس-جىن كۆرۈنمەيدۇ. پۇتۇن شەھەر خەۋپ-خەتەردىن قورقۇپ يوشۇرۇنۇۋالغانغا ئوخشايتتى.

شېرىمبەگ ئالدىدا كېتىۋاتقان بابىرنى قوغدىماقچى بولۇپ، نەۋكەرلىرىگە "قورشاپ مېڭىڭلار" ئىشارىسىنى قىلدى. ئۆزى بولسا بابىرنىڭ ئالدى تەرىپىگە ئۆتۈشكە باشلىدى. ئەتراپىنى ئاتلىقلار ئوراپ ئېلىشقا باشلىغاندا بابىر يەنە قۇيۇنىنىڭ ئىچىگە چۈشۈپ قالغاندەك بوغۇلدى. كۆز ئالدىدا يەنە ئاتلار، ئادەملەر پىرقىراپ ئايلىنىشقا چۈشتى. بابىر يۇلقۇنۇپ ئالدىغا ئىنتىلدى، ئېتىنى قامچىلاپ، نەۋكەرلەر قورشاۋىنى يېرىپ چىققاندا يۈزىگە يىللىق شامال تېگىپ ئازراق يەڭگىللەشتى. شېرىمبەگ يەنە ئالدىغا ئىنتىلىپ، بابىرغا يانداشماقچى بولغاندا نويان كۆكەلداش ئۇنىڭ تىزگىنىدىن مەھكەم تۇتتى:

— بەگ جانابلىرى، قويۇڭ، ئەمرزادەم ئالدىدا ماڭسۇن. پۇقرالار تەخت ۋارىسىنى كۆرسۇن، كۆڭلى ئارام تاپسۇن، ئاۋۇ تام تۆشۈكلىرىدىن مارىلاپ تۇرغان ئادەملەر ئىغۋاگەرلىرىنىڭ گېپىنىڭ يالغانلىقىغا ئىشەنسۇن!

— پىتنىچىلەر بىرەر تۆشۈكتىن ئەمرزادەمنى ئوققا تۇتسچۇ؟

— ياخشى نىيەتتە بولۇڭ!

بابىر باشلىق ئاتلىقلار ئوردىغا يېقىنلاشقاندا چوڭ دەرۋازىنىڭ ھەر ئىككى قانىتى كەڭ ئېچىلدى. خوجائابدۇللا ۋە بىر توپ بەگلەر، مۇلازىملار، بابىرنى قارشى ئېلىشقا چىقىشتى. بابىر ئاتتىن چۈشۈپ ئۇستازى بىلەن كۆرۈشۈۋېتىپ، بىردىن كۆكلى يۇمشاپ، كۆزلىرىگە ياش قويۇلۇپ كەلدى. خوجائابدۇللا رەڭگى ئۆچكەن، لەۋلىرى تىترىگەن بابىرنى باغرىغا بېسىپ تەسەللى بەرگۈسى كەلدى. ئەمما بەگلەر ۋە نەۋكەرلەر ئالدىدا تەخت ۋارىسىنى قۇچاقلاش ئەدەبسىزلىك سانىلىشىنى ئويلاپ ئۆزىنى تۇتتى. ئۇمۇ كۆزىگە ياش ئېلىپ:

— كۈلپەتتە قالدۇق، ئەمرزادەم، مۇسىبەتتە قالدۇق! — دېدى، — ئەمدى بىزنىڭ پۇشتىپاناھىمىز ئۆزىڭىزسىز!

مەزىدبەگ مەنسەپدارلار توپىدىن بىر-ئىككى قەدەم ئالدىغا چىقتى. ئۆزىنىڭ بابىرغا بەگ ئەتكە ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ قويغۇسى كېلىپ، خوجائابدۇللانىڭ گېپىنى تارتىۋېلىپ:

— ئەمرزادەم، ھەممە بەگلەر سىزگە سادىق خىزمەت قىلىشقا تەييار دۇر! — دېدى.

بابىر توپلىنىپ تۇرغان بەگلەرگە كۆز تاشلىغاندى، ئۇلار ھەممىسى مەزىدبەگنىڭ گېپىنى تەستىقلاپ، قوللىرى كۆكسىلىرىدە، تەزىم ئادا قىلىشتى. بابىر ئاۋازى تىترەپ:

— مىننەتدارمەن، — دېدى.

ئۇ يەنە ئاتلىنىپ ئوردا دەرۋازىسىدىن كىرىۋاتقاندا كەينىدىن ياقۇببەگمۇ يېتىپ كېلىپ، بەگلەر توپىغا قوشۇلدى. ئۇ بابىرنىڭ قايتقىنىنى ئاڭلىغان ھامان ھەرقانداق شۇبھىدىن خالىي بولۇش ئۈچۈن دەرھال ئاتلىنىپ، ساداقەتلىك بىلدۈرۈشكە ئالدىرىغاندى. خوجائابدۇللا ئوڭ تەرەپتە مەزىدبەگ سولدا يۈرۈپ، بابىرنى ئوردا

تۆردىكى قىشلىق قەسرگە باشلاپ كەلدى.

ئىلگىرى پايتەخت ئەنجاندىكى ۋاقتىدا تەخت مانا مۇشۇ قەسرگە ئورنىتىلغانىدى. كېيىن پايتەخت ئاخسىغا كۆچۈرۈلگەچكە، تۇۋرۇك-لىرى نەقىشلەر بىلەن بېزەلگەن مەرمەر پەلەمپەيلىك بۇ قەسر ئاۋۋالقى ھەشمەتىدىن مەھرۇم بولۇپ، كۆرۈمسىزلىشىپ قالغانىدى. بۈگۈن بابىر كېلىشتىن بۇرۇن خوجائابدۇللانىڭ پەرمانى بىلەن قەسرنىڭ پەلەمپەيلىرىگە يەنە پايانداز سېلىنىدى. ئىلگىرى تەخت قويۇلغان شاھنىشىنغا① تۈركمەن گىلەملىرى ۋە كىمخاب كۆرپىلەر سېلىنىپ، مەخسۇس جاي ھازىرلاندى.

بابىر بىنەپشە رەڭ پايانداڭغا قەدەم قويغاندا قۇرۇپ كەتكەن گىلىنى ھۆللىمەكچى بولۇپ يۈتۈندى. ئەمما ئاغزىدا نەملىك بولمىغانلىقتىن گىلىنى قانداقتۇر بىرنەرسە قىردىپ ئۆتكەنىدەك بولدى. بولغۇسى پادىشاھقا خىزمەت قىلىش ئۈچۈن توپلانغان بەگلەرنىڭ ھېچقايسىسى بابىرغا ھازىر بىر يۈتۇم سۇ لازىملىقىنى سېزىنىمەيتتى. بىرەر-يېرىم سەزگەنلىرىمۇ شۇنچە ئادەملەر ئالدىدا ياش پادىشاھ-نىڭ روزىسىنى ئاچقۇزۇش مۇسۇلمانچىلىقتا توغرا كەلمەيدۇ، دەپ بۇنداق ئىشنى قىلىشتىن قورقۇشاتتى.

ھەممىسى ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن، خوجائابدۇللا قۇرئان ئوقۇپ، ئاخسىدا بۈگۈن دەپنە قىلىنغان ئۆمەرشەيخ مىرزىنىڭ روھىغا بېغىشلىدى. بىرنەچچەيلەن:

— ئىلاھىم جايى جەننەتتە بولسۇن! — دەپ قويىدى. يەنە بىرنەچچە كىشى بابىرغا ئۆرۈلۈپ كۆڭۈل ئېيتتى.

---

① شاھنىشىن — پادىشاھنىڭ تەختى قويۇلغان مەخسۇس ئۆي.

ـــ مۇھتەرەم بەگلەر، دۆلەتخاھلار①! ـــ دەپ سۆز باشلىدى خوجائابدۇللا، ـــ ئۇرۇش تەشۋىشى بولمىغاندا بىز ئاۋۋال ماتەم مۇراسىمنى ئۆتكۈزگەن بولاتتۇق. ئاڭلىشىمىزچە، ئاخسىدا ھەزرىتى ئالىينى ھۈرمىتىگە لايىق مەرىكە ئۆتكۈزۈپ قەبرىگە قويۇپتۇ. ئەنجانغا دۈشمەن يېقىن كېلىپ قالغان شۇ ئېغىر كۈندە بىزنىڭ دەسلەپكى كېڭىشىمىز دۆلەتنى يېڭى پادىشاھقا تاپشۇرۇش توغرىسىدا بولغىنى مۇۋاپىق.

مەزىدبەگدىن نېرىراقتا سېمىز ياقۇببەگ ئولتۇرغانىدى. ئۇ خوجا-ئابدۇللانىڭ سۆزلىرىنى ھەممىدىن ئاۋۋال يۈلۈۋالدى:

ـــ دانا تەدبىرنى ئوتتۇرىغا قويدىڭىز، پىرىم. پېقىرىڭىزنىڭ پىكرىچە، زاھىرىددىن مۇھەممەد بابىر مىرزىنى قانۇنىي پادىشاھ ئاتاپ، مۇبارەك ناملىرىنى قۇتبىگە قوشۇپ ئوقۇتۇش لازىم!

بابىر "يالىت" قىلىپ ياقۇببەگكە قارىدى. ئۇنىڭ ئاۋازىدىكى مەيىنلىك، يۇزىدىكى ھاياجان، ھەتتا ئالدى چىشى چۈشۈپ كەتكەن ئاغزىنىڭ كەمتۈكلۈكى بابىرغا قانداقتۇر يېقىملىق تۇيۇلدى. ياقۇب-بەگنىڭ ئەڭ نوپۇزلۇق ۋە قەيسەر موغۇل بەگلىرىدىن ئىكەنلىكىنى ھەممە ئادەم بىلەتتى. پەقەت ئۇنىڭ بۇنىڭدىن بىرنەچچە سائەت ئىلگىرى بابىرغا قارشى پىتنە ئۇيۇشتۇرۇپ يۈرگىنى ئولتۇرغانلار ئۈچۈن سىر ئىدى. ئەمدى ياقۇببەگ مۇشۇ سىرنى ياخشىراق يوشۇ-رۇش ئۈچۈن بابىرغا ھەممىدىن ئارتۇق ساداقەت بىلدۈرۈۋاتاتتى. ئۇنىڭ شۇ سىر ئېچىلىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، دەردلىك ۋە ھاياجان-لىق كۆزلەر بىلەن بابىرغا قارىشى، ئۇنىڭدىن نىجات كۈتكەندەك

---

① دۆلەتخاھ ـــ ھۆكۈمەتكە سادىق كىشىلەر. ـــ تەرجىماندىن.

بولۇپ هاياجانلىنىشى ئۆزى قىينىلىپ ئولتۇرغان بابىرغا غەلىتە تەسىر قىلدى. ياقۇببەگ بىرنەچچى بولۇپ بابىرنى پادىشاھ دەپ ئاتىغىنى ياش ئۆسمۇرنىڭ كۆيۈپ تۇرغان قەلبىگە گويا سالقىن بىر مەيىن شامال بولۇپ تەگدى. قاچاندۇ بىر ۋاقىت تەختكە چىقىش ۋە مۇشۇ يۇرگەن بەگلەرنىڭ ھەممىسىگە باش بولۇپ، غالىبانە جەڭلەر قىلىش بابىرنىڭ ئەڭ كۆچلۈك ئارزۇلىرىدىن ئىدى. ياقۇب-بەگدىن كېيىن گەپ قىلغان بەگلەرمۇ كەينى-كەينىدىن بابىرنى پادىشاھ دەپ تەن ئېلىشى بىلەن ئۇنىڭ مانا شۇ ئارزۇسى بۇلۇت ئارد-سىدىن چىقىقان تولۇن ئايدەك پارقىراپ كۆرۈندى-دە، كۆڭلىنى بىردىن يوروتۇۋەتتى. بېشىغا چۈشكەن مۇسىبەتمۇ، ئىچىنى كۆيدۈ-رۈۋاتقان تەشنالىقمۇ خىيالىدىن يىراقلاشتى.

شۇ چاغدا ئىشىكتىن شەھەر ھاكىمى ئۇزۇن ھەسەن تەزىم قىلىپ كىردى.

ــ ئەمرزادەم! ــ دېدى ئۇ ئەندىكىپ، ــ قۇلىڭىزنى ئەپۇ قىلىڭ، سىزنى كۈتۈۋالالمىدىم. مەن ئەنجاندا ناموناسىپ گەپلەر تارقاتقان پىتنىچىلەرنى ئوۋلاش بىلەن بەند ئىدىم. ھازىر بىر پىتنىچى ئەربابنى تۇتۇپ كەلدىم.

بابىر ئىختىيارسىز ئالدىغا ئىنتىلىپ:

ــ قايسى ئەرباب! ــ دېدى، ــ كىم ئۇ؟ ئەكىلىڭ!

ــ بەجانىدىل، ئەمرزادەم! ــ دېدى ئۇزۇن ھەسەن ۋە ئالدىراپ كەينىگە ياندى.

ھەممە كۆزلەر ئوچۇق ئىشىكە قادالدى. ياقۇببەگنىڭ رەڭگى تاتىرىپ كەتتى. ئەھمەد تەنبەل قولىغا چۈشۈپ قالغان بولمىغاي؟ ئۇ چاغدا سىر ئېچىلىدۇ. ياقۇببەگ ھودۇققان كۆزلىرى بىلەن دېرد-

زىنى ئىزدەپ تاپتى. دېرىزە ئۇ ئولتۇرغان جايدىن ئازىراق يىراق. دېرىزىدىن نېرىدا ئوردىنىڭ ئون قۇرلۇق ئېگىز تېمى بار. ياق، بۇ يەردىن قېچىپ قۇتۇلۇشقا بولمايدۇ! ياقۇببەگنى تىترەك باستى...

شۇ چاغدا ئىشكتىن نېرىراقتا بىرسىنىڭ يوغان ئاۋاز بىلەن:

ــ قولۇمنى بوشىتىڭ، مەن گۇناھكار ئەمەسمەن! ــ دېگىنى ئاڭلاندى. ئاۋازىدىن ئەھمەد تەنبەلگە ئوخشمايتتى.

ئاق شايى يەكتەك كىيگەن يوغان گەۋدىلىك ئېگىز كىشىنى ئىككى نەۋكەر ئىككى يېنىدىن مەھكەم تۇتۇپ ئېلىپ كىردى.

ــ ھە، بۇ دەرۋىش كالىغۇ! ــ دېدى ياقۇببەگ بىردىنلا يېنىكلىگەندەك بولۇپ.

ئەنجان مىرابلىرىنىڭ باشلىقى بولغان بۇ ئادەم گەدىنى ناھايىتى گۆشلۈك بولغانلىقى ئۈچۈن كالىغا ئوخشاش بويىنىنى بىرئاز ئالدىغا ئېگىپ يۈرەتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنى كەينىدىن "كالا" دەپ ئاتىشاتتى. ئەنجان قورغىنىغا توققۇز ئېرىق سۇ كىرسىمۇ، باغ-ۋاراڭلارنىڭ كۆپلۈكىدىن ياز ئايلىرىدا سۇ يېتىشمەيتتى. ئەمەلدارلار ئاددىي پۇقرانىڭ نۆۋىتىنىمۇ ئېلىشقا ئۇرۇناتتى. شۇنداق ۋاقىتلاردا دەرۋىش كالا كۆپىنچە پۇقرالار تەرىپىدە تۇراتتى. بەگلەرنىڭ نۆۋىتى كەلمىگۈچە سۇ بەرمەيتتى. "بەگ بولساڭ ئۆزەڭگە، خودانىڭ ئالدىدا ھەممە بەندىسى باراۋەر!" دەپ تەپ تارتماستىن سۆزلىگەنلىكىنى نۇرغۇن كىشىلەر ئاڭلىغان. شۇنىڭ ئۈچۈن بەگلەر دەرۋىش كالىنى يامان كۆرۈشەتتى. بولۇپمۇ ھاكىم ئۇزۇن ھەسەن ئۇزۇندىن بۇيان ئۇنىڭغا ئاداۋەت ساقلاپ يۈرەتتى.

قولى باغلاقلىق دەرۋىش كالا بابىرغا ۋە ئۇنىڭدىن بېرىراقتا ئولتۇرغان خوجائابدۇللاغا باش ئېگىپ تەزىم قىلدى-دە:

ـــ ئادىللىق قىلىڭ ئەمىرزادەم! ـــ دېدى، ـــ مەن پىتنىچى ئەمەسمەن. ئۇستازىم! بازاردا بىر پاكار نەۋكەر ماڭا ئېيتتى. "پادىشاھ ئاخىرىدا مەس بولۇپ ياردىن يىقىلىپ ئۆلۈپتۇ، بابىر مىرزا دۇشمەندىن قورقۇپ ئالاتاغ تەرەپكە قېچىپتۇ" دېدى.

بابىرنىڭ غەزىپى كېلىپ:

ـــ بوھتان بۇ! ـــ دېدى.

ـــ بوھتانلىقىنى مەن كېيىن بىلدىم، ئەمىرزادەم، مېنى ئەپۇ قىلىڭ! ـــ دەپ دەرۋىش كالا بىر ئىككى قەدەم يېقىنلاپ، قولى كەينىگە باغلانغان پېتى تىز چۆكتى، ـــ تۆھمەتلىكىگە بۇ يەردە مۇبارەك يۈزىگىزنى كۆرۈپ ئىشەنمىدىم. ئەمما بازاردا خەلق ۋەھىمسىگە چۈشۈپ پاتىپاراق بولۇپ قاچقاندا ئۆزەمنى يوقىتىپ قويدۇم. بىر ئادەمنى توختىتىپ، "شۇنداق گەپلەرنى ئاڭلىدىم، راستمىدۇ؟" دەپ سوراۋاتقىنىمدا ھاكىم جانابلىرىنىڭ مەخپىي ئادەملىرى كېپىمنى ئاڭلاپ تۇرغانىكەن...

ـــ ياق، سەن گەپ سوراش باھانىسى بىلەن بۇ قەبىھ ئىشۋانى تارقىتىپ يۈرگىنىڭدە قولغا چۈشتۇڭ! ـــ دېدى ئۇزۇن ھەسەن.

ـــ كەلامۇللانى بېرىڭ، قەسەم ئىچىمەن!

ـــ كەلامۇللانىمۇ خار قىلماقچى بۇ قەسەمخور! ـــ دېدى ياقۇببەگ بابىرغا قاراپ، ـــ ئەمىرزادەم، ئەگەر بۇ ئەبلەخ ساداقەتلىك قۇلۇڭىز بولغاندا يامان ئىشۋا تارقاتقان ئاشۇ نەۋكەرنى قولىدىن تۇتۇپ ھاكىمغا تاپشۇرماسمىدى؟ ۋەھالەنكى، بۇ ئۆزى ئاشۇ ئىشۋانى باشقىلارغا ئېيتقان، يەنى ئىشۋا تارقاتقان. بۇنى ھازىر ئۆز ئىلىدىنمۇ ئاڭلىدۇق!

دەرۋىش كالا ھاڭ-تاڭ بولۇپ:

ــ يا خۇدا، ئۆزەڭ ساقلا! ــ دېدى.

ياقۇببەگ بابىرغا بايەقدەڭ مۇلايىم كۆز تاشلاپ، كەمشۇك ئاغزىنى سادىق بىر تەبەسسۇم بىلەن ئاچتى:

ــ ئەمرزادەم، سىزنىڭ رەھمەتلىك ئاتىڭىز دەرۋىش كالىنى مىرابلارغا سەردار قىلىپ قويغانىدى. ئاتىڭىزنىڭ ئىلتىپاتى بىلەن شۇنداق مەرتىۋىگە ئېرىشكەن بۇ كالا ئەمدى ھەزرىتى ئالىينى مۇقەددەس رامىزان ئېيىدا مەس بولۇپ يەقىلغان دېسە-ھە! بۇ قانداق نائىنساپلىق!

بابىرنىڭ ياش قەلبى بۇ خەۋىلىك ئىغۋاغا قارشى غەزەپ تۇيغۇسى بىلەن تولۇۋاتاتتى. "ئالداش ئۇچۇن بالا ياخشى!" ئويلاندى ياقۇببەگ ئۇمىد بىلەن. ئىغۋا تارقاتقان بۇ ئادەم ئۆزىنىڭ ئەيىبىنى جان-دىلى بىلەن دەرۋىش كالىغا ئاغدۇرۇپ، بابىرنى بۇنىڭغا ئىشەندۈرۈشكە پۇتۇن كۈچىنى سەرپ قىلىۋاتاتتى. بۇ ئىشتا ياقۇببەگ يالغۇز ئەمەس ئىدى، بەگلەرنىڭ كۆپچىلىكى دەرۋىش كالىنى ئەيىبدار دەپ تونۇشماقتا ئىدى.

ــ ئىغۋا تارقاتقانلىقىنى ئۆزى بويىنىغا ئالدى! ــ دېدى ياقۇببەگ.

ــ تىلىدىن تۇتۇلدى، جازاسىنى بېرىش كېرەك! ــ دەپ ئەلى دوستبەگ ناملىق قاپىقى يامان كوسا بىر كىشى ياقۇببەگنى قوللىدى.

ئويچان ئولتۇرغان قاسىمبەگ بايىقى شېرىمبەگ تاغىنىڭ ئىمزاسىز خەت ئېلىپ كەلگەن كەپتەر ھەققىدىكى گېپىنى ئەسلىدى-دە:

ــ بەلكى يەنە تەكشۈرۈپ بېقىش لازىمدۇ؟ ــ دېدى.

ئۇنىڭغا مەزمۇنىدىن بىلدۈردى:

ــ ئارتۇقچە تەكشۈرۈشلەرگە ۋاقىت قېنى؟ دۈشمەن مەرغىلانىنى ئېلىپ، ئەنجانغا باستۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ. قانلىق ئۇرۇش پەيتىدە

ئەلنى ۋەھىمگە سالغان، پادىشاھنىڭ ئىناۋىتىگە داغ كەلتۈرمەكچى بولغان ئىغۋاگەرلەرگە رەھىم قىلىنمايدۇ!

— ئىبرەت ئۈچۈن مەيداندا ياساقلا يەتكۈزۈش كېرەك، باشقىلارغا ئۈلگە بولسۇن! — دېدى ئۇزۇن ھەسەن.

"ياساقلا يەتكۈزۈش" خالايىق ئالدىدا كاللىسىنى ئېلىش دېگەن گەپ ئىدى.

دەرۋىش كالىنىڭ يۈزىگە ئۆلۈم شەپىسى سايە چۈشۈرۈپ ئۆتكەن دەك بولدى، ئۇ تىزلىنىپ مېڭىپ بابىرغا يېقىنلىشىپ، يىغلاپ تۇرۇپ ئىلتىجا قىلدى:

— ئەمىرزادەم، مەن ئىغۋاگەر ئەمەسمەن! مەن ئىغۋاگەرلەرنىڭ قۇربانىمەن! ماڭا رەھىم قىلىڭ! بەش كىچىك بالام بار! نائۈمىد قىلماڭ، ئەمىرزادەم!

دەرۋىش كالىنىڭ يوغان گەۋدىسى سىلكىنىپ، ھۆركىرەپ يىغلايتتى، قولى باغلاقلىق بولغىنى ئۈچۈن يۈزىنى يوشۇرالمايتتى، كۆز ياشلىرى ئارىلاپ ئاق چۈشكەن ساقىلىغا تامچىلاپ ئېقىپ چۈشەتتى.

شۇنداق ياشانغان ئادەمنىڭ بۇنچىلىك زارلىنىپ يىغلىغىنى بابىرنىڭ قەلبىنى كۆيدۈرۈپ تۇرغان غەزەپنى بىردىن باستى. ئۇنىڭ دەرۋىش كالىغا رەھمى كەلدى-دە، ئۇستازى خوجائابدۇللاغا سوئال نەزىرى بىلەن قارىدى. خوجائابدۇللادىن "مۇشۇ بىچارىنىڭ قېنىدىن كېچىڭ!" دەمدىكىن دەپ كۈتتى.

بىراق خوجائابدۇللا ئېغىز ئاچقۇچە، يەنە ياقۇبېگ سۆز باشلىدى:

— بەش بالىسى بار ئادەم تىلىنى يىغىپ يۈرسە بولماسمىدى!

ـــ هه، بۇ كالا ئـۆزى هەددىدىن ئاشـقان! ـــ دېـدى ئۇزۇن هەسەن.

ـــ بولمسا، پادىشاھ هەققىده ئىغۋا قىلغانلارنىڭ گېپىنى ئاڭلىغان هامان ئاغزىـغا ئۇرماسـمىدى! ياكى ئۇ تۇز كورلارنى بىزگه تۇتۇپ بەرمەسمىدى!

بىر-بىرىنى ئىنكار قىلىـدىغان بۇ گەپلەر بابىرنىڭ خىياللىرىـنى چېكىشلەشتۇرۇۋەتتى. ۋۇجۇدىنى ياندۇرۇۋاتـقان تەشـنالىق يېڭى بىر كۈچ بىلەن قايتىلاندى. تورۇسلار، تاملار، گـىلەملەر، بىر-بىرىـگه قوشۇلۇپ، چاپـلـىشىپ، پىر-پىر پىرقىراشـقا باشلىـدى. دەرۋىش كالىنىڭ يىغلاپ قىلغان سۆزلىرى گويا يىراقتىن ئاڭلاندى:

ـــ ئەمـىرزادەم! ئادالەتـلىك قىلىڭ! مەن ئاتـىڭنىڭ سادىق پۇقرالىرىدىنـمەن! سىز تېخى ياش، ساپ دىل. سىز تېخى بۇ بەگ-لەرنى بىلمەيسىز! بۇلارنىڭ مەندە ئۆچى بار! بەگلەرگە ئىشەنمەڭ، ئەمىرزادەم! خەلقتىن سوراڭ! مېنى ئەل-ئۇلۇس بىـلىدۇ! پۇقرالار بىلىدۇ.

ئەلى دوستبەگ مىرابنى قولى بىلەن جونۇپ:

ـــ ئاڭلىدىـڭىزمۇ، ئەمـىرزادەم، بۇ كالىـنىڭ قارا نىيەتلىكـىنى كۆردىڭىزمۇ؟

ياقۇببەگ بابىر تەرەپكە تەزىم بىلەن ئېگىلىپ، بايىقىدەك مۇلايىم ئاۋاز بىلەن چۈشەندۈردى:

ـــ بۇ كالا ئەل-ئۇلۇسنى بەگلەرگە قارشى قوزغىماقچى، ئەمىر-زادەم. دۈشمەن هۇجۇم قىلىۋاتقاندا بەگلەر بىلەن پۇقرانىڭ ئارىسىغا ئىختىلاپ سالماقچى!

ـــ نىيىتىنىڭ بۇزۇقـلۇقى شۇنىڭـدىنمۇ ئايان! ـــ دېـدى ئۇزۇن

ھەسەن ۋە نەۋكەرلەرگە بۇيرۇق قىلدى، ــ بەس، ئېلىپ چىق!

بايىقى ئىككى نەۋكەر دەرۋىش كالىنى ئىككى قولىتۇقىدىن تۇتۇپ، ئورنىدىن تۇرغۇزدى-دە، كۇچ بىلەن ئىشكىتىن ئېلىپ چىقىشقا باشلىدى. ئەمدى بابىردىنمۇ ئۇمىدىنى ئۈزگەن مەھبۇس:

ــ مەن بىگۇناھىمەن! ــ دەپ ۋارقىرىدى، ــ بەش بالامنىڭ ئۇۋالى ئۇرىدۇ سەن بەگلەرنى! مېنىڭ بىگۇناھ قېنىم تۇتىدۇ ھەممىلارنى!

بۇ قارغىش بابىرنىڭ قەلبىگە ئۆتكۈر تېغىدەك قادالدى. ئۇنىڭ قول-پۇتى تىترەپ، ئولتۇرغان جايىدا كۆزى قارائىغۇلاشتى. بايىقى قۇيۇن ئاۋۋالقىدىن بەتتەر ھۇجۇم قىلغانىدەك، ئۇنى مانا شۇ ئادەملەرگە قوشۇپ يۆگەپ ئايلاندۇرۇۋاتقانىدەك بىلىنەتتى. ئەتراپ كۆزىگە چاڭ-توزان ئاربىسىدا قالغانىدەك خىرە كۆرۈنەتتى. ئۇ ئولتۇرغان جايىدا يېقىلىپ كەتمەسلىك ئۈچۈن ئىككى قولىنى ئىككى يېنىغا تىرىدى.

دەرۋىش كالىنىڭ قارغىشىدىن غەزىپى ئۆرلىگەن بەگلەر ئەمدى ئۇنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىنى يەنىمۇ قاتتىق تۇرۇپ تەلەپ قىلدى:

ــ بۇ تۈزكور ياساقنى يەتمىگۈچە ئەلدىكى ۋەھىمە بېسىلمايدۇ!

ــ ئىبرەت ئۈچۈن بىرەر ئىغۋاگەرنىڭ كاللىسىنى ئېلىش زۆرۈر!

ــ ياساق!

ــ ياساق!

بابىرنىڭ كۆز ئالدىدىن بايىقى ئادەمنىڭ ساقلىدىن ئېقىپ چۈشكەن كۆز ياشلىرى كەتمەيتتى، قولىقىنىڭ تۈۋىدە ئۇنىڭ ھەسرەت بىلەن ۋارقىرىغىنى ھامان جارانىلاپ تۇراتتى. ئاشۇ تىرىك ئادەم مۇردىغا ئايلىنىشى كېرەك، بابىر بۇنىڭغا پەرمان بېرىشى كېرەك،

نېمە ئۇچۇن؟ بەگلەر ئۇ ئادەمنى گۇناھكار دەپ، بابىرنى ئىشەندۇر-گەنلىكى ئۇچۇنمۇ؟

بەلكى بۇ بەگلەر راستتىنلا بابىرنى ئالداۋاتقاندۇ، بەلكىم مانا مۇشۇنداق بەگلەر ئاخسىدا ئۆمەرشەيخ مىرزىنى ياردىن ئىتتىرىۋېتىپ ئۆلتۇرگەندۇ، بەلكى ئەتە-ئۆگۈن بابىرنىڭ جېنىغمۇ قەست قىلىشىدىنغاندۇ.

بىردىنلا بابىرنىڭ بىغەم يۈرگەن دەۋرى يادىغا چۈشتى. تۇنۇگۈنلا ئۇ تەكتۇش دوستلىرى بىلەن ئات چاپتۇرۇپ ئويناپ يۈرمەگەنمىدى؟ ئەلىشىر ناۋايىنىڭ رەسىمگە تىكىلىپ پاك ياشلىق خىيالىغا بېرىلگىنى قاچان ئىدى؟ ئاردىدىن بىرنەچچە يىل ئۆتكەنگە ئوخشايدۇ. ھالبۇكى، بۇگۈن ئەتىگەندە، بۇگۈن چۈشتە ئۇنىڭ ھاياتى قۇياشلىق ئاسمانىدەك سۈزۈك ۋە ساپ ئىدىغۇ؟ بۇ قارا بۇلۇتلار ئۇنىڭ ئەتراپىغا قەيەردىن قاپلاپ كەلدى؟ "ياساق!" دەپ ۋارقىراۋاتقان ھەربىر غەزەپلەنگەن بەگ بابىردىن قۇياشنى توسۇۋالغان بىر قارا بۇلۇتقا ئوخشايتتى. بابىرنى چىرماپ ئايلانىدۇرۇۋاتقان دەھشەتلىك قۇيۇن مانا شۇ قارا بۇلۇتلارنىڭ شامىلى ئەمەسمىكىن؟ ئەجەبا، بۇ بۇلۇتلار دائىم تاجۇتەخت بىلەن بىللە يۈرسە ۋە دەرۋىش كالىغا ئوخشاشلارنىڭ قېنىغا شۇنچىلىك تەشنا بولسا، ھە؟! بايا بابىرغا خۇددى بۇلۇتلار ئارىسىدىن ئۇزۇپ چىققان تولۇن ئايدەك گۈزەل كۆرۈنگەن تاجۇتەخت ئەمدى ئاي تۇتۇلغان كېچىدەك ۋەھىمىلىك تۇسكە كىردى. بابىر نامەلۇم خەۋپ-خەتەرلەردىن سەسكىنىپ، خوجائابدۇللاغا ياردەم سورىغاندەك قارىدى:

— ئۇستاز!

خوجائابدۇللا ئۇ تەرەپكە سۈرۈلۈپ:

ـــ ئەمرزادەم، تېتىك بولۇڭ، ـــ دېدى.
ـــ نېمە قىلاي، ئېيتىڭ!... ـــ پىچىرلىدى بابىر.
ـــ ھۆكۈم چىقىرىڭ! بەگلەر ياساققا تاپشۇرۇلسۇن دەپ تەلەپ قىلىشماقتا.
ـــ سىزچۇ ئۇستاز؟
ئەگەر خوجائابدۇللا ئولتۇرغانلارغا قارشى چىقىپ، دەرۋىش كالىنى قوللىسا، شۇنچە چارە ـ تەدبىر بىلەن تەسلىكتە جەم بولۇشقان بەگلەرنىڭ يەنە چېچىلىپ كېتىشى ئېنىق ئىدى.
ـــ ئەمرزادەم، ـــ پىچىرلىدى خوجائابدۇللا، ـــ پادىشاھلىق ئۇدۇمىغا بىنائەن خەتەرلىك ئۇرۇش پەيتىدە تاجدارلار شەنىگە نامۇناسىپ گەپ قىلغان ئادەم جىنايەتچى ھېسابلىنىدۇ! دەرۋىش كالا يەنە بۇ يەردىمۇ تىلىنى باسماي چاتاق قىلدى. بارلىق بەگ ـ لەرنى يامانلاپ، قارغاپ، ئوتقا ياغ چاچتى! ئەمدى سىز... بىرەر دەرۋىش كالىنى دەپ بارلىق بەگلەردىن ۋازكېچەلمەيسىز. ۋەزىيەت خەۋپلىك... ئىبرەت ئۈچۈن كالىنى ياساقىقا يەتكۈزۈشتىن باشقا چارە يوق.

* * *

ئەتىسى كۈنى پېشىندا ئەنجان ئوردىسىنىڭ ئۇدۇلىدىكى جازا مەيدانىدا ناغرىلار چېلىندى. توپلانغان خالايىقنىڭ كۆزى ئالدىدا دەرۋىش كالا يامان ئىغۋا تارقىتىشتا ئەيىبلىنىپ، بېشى كېسىلدى.
ياقۇببەگ ئەھمەد تەنبەلنى پاكار نەۋكىرى بىلەن بىللە شۇ كۈنى كېچىسى ئاخسىغا يوشۇرۇن يولغا سالغانىدى. ئىككى ئاردىكى سىر سىرلىقى بويىچە قالدى.
دۈشمەن مەرغىلانىنى ئېلىپ، ئەنجانغا تەھدىت سېلىۋاتاتتى.

خوجائابدۇللا باشلىق ئەلچىلەر بابىرنىڭ نامىدىن سەمەرقەند پادىشاھىنىڭ مەرغىلانىدىن بېرىراقتىكى قارارگاھىغا بېرىپ سۇلھ تۈزۈشنى تەكلىپ قىلدى.

ــ سىز بىلەن ئۇرۇش باشلىغان ئىنىڭىز ئۆمەرشەيخ مىرزا ياردىن يىقىلىپ ۋاپات بولدى! بابىر مىرزىنى پەرزەنت ئورنىدا كۆرگەيسىز! ئاخىر ئۇ زات سىزگە كۈيۈ بولۇش ئارزۇسىدا! سىزنى باش ھۆكۈم-دارىمىز، دەپ تەن ئالىدۇ! ئولپان تۆلەيمىز! ئۇرۇشنى توختىتىڭ، ھەزرىتىم!

خوجائابدۇللانىڭ بۇ تەكلىپىكە سەمەرقەندلىك بەگلەر قاتتىق قارشى چىقىشتى. ئۇلار ئەنجان ۋە ئاخسىنى بېسىپ، تالاپ، چوڭ-چوڭ ئولجا ئېلىش ئۈمىدىدە ئىدى. سۇلھ ئۇلارنى مانا شۇ ئولجە-لاردىن مەھرۇم قىلاتتى، ئولپاننى پادىشاھنىڭ بىر ئۆزى ئالاتتى.

ــ شۇنچە جايدىن قان كېچىپ، جان ئېلىپ-جان بېرىپ كېلىپ، ئەمدى يەتتۇق دېگەندە قۇرۇق قايتىمىزمۇ؟ ــ دېدى مۇھەممەد تارخان ناملىق بەگ.

ــ سۇلھ تۈزمەڭ، ھەزرىتىم!

ــ قاتتىق تۇرۇڭ! ــ دېيىشتى باشقا بەگلەرمۇ.

سۇلتان ئەھمەد مىرزا بەگلىرىنىڭ رايىنى قايتۇرالمايدىغان زەئىپ تاجدارلاردىن ئىدى. خوجائابدۇللا باشلىق ئەلچىلەر ئۇنىڭدىن رەت جاۋابىنى ئېلىپ قايتىشتى.

ئەمدى ئاۋۋالقىدىن بەتتەر قىرغىن بولۇشىنى سەزگەن بەگ ۋە نەۋكەرلەر ئەنجان قورغىنىغا كىرىپ يوشۇرۇنۇشقا باشلىدى.

قۇۋا. جاسارەتنىڭ جازاسى

1

ئۆتكەن كۈنى ئاتلىنىپ ئەنجانغا كەتكەن مولـلاپەزلىددىن بۈگۈن قاتتىق خاتىرجەمسىزلىك ئىچىدە يەنە قۇۋاغا قايتتى.

ئۇ بابىرنىڭ ئاتىسى ئۇرنىغا ھۆكۈمـدار بولغانـلىقـنى ئاڭـلاپ، ئۇنىڭدىن ھمايە سوراش نىيىتىدە ئوردىغا بارغانىدى. ئەگەر ئۇنىڭ ھۇزۇرىـغا كىرسە ناۋۇمـد قايتماسـلىقىغا ئىشىنەتتى. چۈنكى موللا-پەزلـىددىن چارباغدا ساراي قۇرغان پەيتـلىردە بابىر بىلەن كۆپ ھەمسۆھبەت بولغان، ئۇنىڭ زېھنى ئۆتكۈر، شائىر تەبىئەت، چېچەن ئۆسمۈر ئىكەنلىكىنى سېزىپ، ئەلىشىر ناۋايى سۈرىتىنى ھەدىيە قىلغا-نىدى. بابىر ئۇنىڭغا جاۋابەن موللاپەزلىددىنگە زەرباپ تون كىيدۈر-گەنـدى. ئەمـدى مولـلاپەزلىددىـن زوراۋان بەگـلەردىن كۆرگەن يامانلىقلىرىنى ئېيتىپ بەرسە، بابىر ئۇنى ھمايىسىز تاشلاپ قويماس-لىقى كېرەك ئىدى. لېـكىن ئوردا دەرۋازىـسى ئالدىـدا ئاشۇ ھاكىم ئۇزۇن ھەسەن تۇرغانىكەن.

ــ بابىر مىرزىنىڭ ھۇزۇرىغا كىرىش ئۈچۈن مەخسۇس رۇخسەت كېرەك، ــ دەپ ئۇنىڭ يولىنى توستى.

ــ رۇخسەتنى كىم بېرىدۇ، جاناب ھاكىم؟

ــ ئىشىك ئاغا ياقۇببەگ جانابلىرى!... ئەنە، ئۆزى ئىچكىرىدىن چىقىۋاتىدۇ!...

ئونچە نەۋكەرنىڭ ھمايـسىدە ئىچكىرىسـىدىن ئاتـلىق چـىقىپ كېلىۋاتقان ياقۇبـبەگ پەقەت بىرنەچى ۋەزىر دەرىجىسـىدىكى ئىشىك

ئاغىلار تاقايىدىغان كەڭ ئالىتۇن كەمەرنى بېلىگە باغلۇۋالغانىدى. پۇلى جىق بۇ بەگ ئەنجان مۇداپىئەسىگە ھەممىدىن كۆپ مەبلەغ ئاجراتقانىدى. ئۇنىڭ نەۋكەرلىرىمۇ باشقا بەگلەرنىڭكىدىن كۆپرەك ئىدى. ئۇزىمۇ بابىرغا قاتتىق ئىخلاسمەنلىكىنى ھەر ئىشىدا نامايىش قىلىپ، كېچە-كۈندۈز تىنمايتتى. ئۇ بىرىنچى كۈنىلا بابىرغا ئۆزىنى سادىق كۆرسەتكەنىنىڭ ئۈستىگە بۇلارنىڭ ھەممىسى قوشۇلۇپ ئاخىرى، تولۇق ھوقۇقلۇق ئىشىك ئاغا بولۇۋالغانىدى. بۇنى ئەمدى بىلگەن موللاپەزلىددىن ئازراق ئەنسىرىدى. لېكىن ئۆزىنى دادىل تۇتۇشقا تىرىشىپ، ئاتلىق كېلىۋاتقان ياقۇببەگنىڭ ئۈدۈلىدىن چىقتى:

— جاناب ئىشىك ئاغا، ئىجازەت بېرىڭ، كەمىنە بابىر مىرزا ھۇزۇرىغا كىرمەكچى ئىدىم!

ياقۇببەگ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ، سەل توختىدى-دە، قولىنى كۆكسىگە قويۇپ تۇرغان موللاپەزلىددىنگە ئات ئۈستىدىن يارىتمىغاندەك نەزەر سالدى:

— كىرىپ نېمە قىلماقچىسىز؟

— ئەرزىم بار... مېمارلىق سەنئىتىگە ئائىت...

— ھازىر ياش پادىشاھىمىزغا مېمارلار ئەمەس، مەملىكەت مۇداپىئەسىگە يارايدىغان نەۋكەرلەر لازىم! ئۇرۇش تۇغقىنىدىن كېيىن كېلىڭ!

ياقۇببەگ "گەپ تامام!" دېگەندەك قىلىپ ئېتىنى تېز ماڭدۇرۇپ ئۆتۈپ كەتتى. موللاپەزلىددىن بىرمەھەل ھاڭقىيىپ تۇرۇپ قالدى. بىر چاغدا ئۇزۇن ھەسەنىڭ:

ــ جاناب مېمار، تەۋاچىلار① نەۋكەرلىككە ئادەم ئېلىۋاتىدۇ، خالىسىڭىز بېرىپ نەۋكەر بولۇڭ! ــ دېگەن كىنايىسى ئۇنى ئۆز هوشىغا كەلتۈردى.

ــ ئۆلمىسەك تېخى مېمار كېرەك بولىدىغان كۈنلەرگىمۇ يېتىشەر-مىز! ــ دېدى موللاپەزلىددىن هاكىمغا نەپرەتلىك نەزەر تاشلاپ.

ئەمدى ئۇنىڭ بابىر هۇزۇرىغا كېرەلمەسلىكى ئېنىق. ياقۇببەگ بىلەن ئۇزۇن هەسەنىڭ ئىختىيارىغا ئۆتكەن قەلئەدە قېلىش بولسا ناھايىتى خەتەرلىك. دەرۋىش كالىنىڭ ئۆلۈمىگە ئاشۇ بەگلەر سەۋەبچى بولغىنىنى موللاپەزلىددىن ئاڭلىغانىدى. هازىر ئۇنىڭ ئۈچۈن سەل بىخەتەررەك جاي ــ قۇۋادىكى هەدىسىنىڭ ئۆيى ئىدى...

موللاپەزلىددىن خۇپتەن پەيتىدە هويلىغا كىرىپ كەلسە، پاچچەسى بىلەن هەدىسى دۇشمەن يېقىنلىشىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ قورقۇنچ بېسىپ ئولتۇرۇشقانىكەن.

قۇۋا سايىدىن نېرىراقتا ــ كەركىدان ئېدىرىدىكى دۇشمەن قوشۇنى-نىڭ چارلىغۇچىلىرى ياققان گۈلخانلار ۋىل-ۋىل قىلماقتا ئىدى.

ــ موللاپەزلىددىن، دۇشمەن كەلسە پولات ساندۇقىڭىزنى ساق قويماس، ــ دېدى پاچچەسى، ــ بۇنى تېزرەك يوشۇرۇڭ.

ــ بوش ئورىڭىز بارمۇ، پاچچە؟

ــ بار. ئەنە، بېدىخانىدا.

ــ تاھىر قېنى؟

ــ مەھمۇد بىلەن كۆۋرۈك تەرەپكە كەتتى. بىلمىدىم، نېمە ئىشى بار؟ سورىسام ئېيتمىدى.

---

① تەۋاچى ــ پادىشاھنىڭ بۇيرۇقىنى يەتكۈزگۈچى ئەمەلدار.

موللاپەزلددىن پاچەسىنىڭ ياردىمىدە پولات ساندۇقنى يەنە تاغارغا سېلىپ، بېدىخانىدىكى بوش ئورىغا سېلىپ قويدى-دە، ئورىنىڭ ئاغزىنى تاختايلار بىلەن ئەتتى. كېيىن بۇ تاختايلار ئۈستىگە بېدە باغلىرىنى ئېگىز قىلىپ دۆۋىلەپ قويدى.

* * *

ئاسمانىنى يەنە قويۇق بۇلۇت قاپلىغان، ئانچە-مۇنچە يامغۇر تامچىلاپ قوياتتى. قۇۋا كوچىلىرى جىمجىت. دۇشمەن يېقىنلاشقانلىقىنى سەزگەن ئادەملەر ئۆي-ئۆيلىرىگە يوشۇرۇنۇۋالغان. ئاندا-ساندا ئىتلارنىڭ ھاۋشىغىنى ئاڭلانمىسا، پۈتۈن قۇۋا كۆچۈپ كەتكەنگە ئوخشايتتى. قۇۋا ساي ئۈستىدىن ئۆتكەن ياغاچ كۆۋرۈكتىمۇ ئىنس-جىن كۆرۈنمەيتتى. ئەلچىلەر يامان خەۋەر بىلەن قايتقاندىن كېيىن كۆۋرۈكتىكى ساقچىلار قورغانغا قېچىپ كېتىشكەن...

تۈن يېرىملىغاندا شۇ كۆۋرۈكىكە قاراپ كېتىدىغان يول چېتىدە ئۈچ-تۆت قارا كۆرۈندى. يول بويىدىكى دەرۋازىنىڭ بىر قانىتى ئاستا ئېچىلدى-دە، ئۇنىڭدىن تۆلۈم كۆتۈرگەن پاكار ئادەم چىقتى.

تاھىر پىچىرلاپ سورىدى:

— چاقماق بىلەن تۇتۇرۇقنىمۇ ئالدىڭمۇ؟

— ئالدىم.

پاكار يىگىتنىڭ كىيىملىرىدىن زىغىر مېيىنىڭ پۇرىقى كېلەتتى. ئۇ جۇۋازچى ئىدى.

تاھىر يۈزىگە يامغۇر تامچىلىغانلىقىنى سېزىپ ئاسمانغا قارىدى. بۇلۇت قويۇقلىشىپ، يۇلتۇزلار كۆرۈنمەي قالغانىدى.

"يامغۇر قۇيۇۋەتسە ئوت يانماي بالا بولارمىكىن؟ — ئويلاندى

ئۇ ــ كۆۋرۈكنىڭ ياغاچلىرىمۇ ھۆل بولۇپ كەتكەندۇ".

ــ مەھمۇد، مەن بىر پالتا ئالدىم، ئەمدى يەنە بىر پالتا بىلەن ئىككى كىشىلىك چوڭ ھەرە كېرەك. سەن ياغاچچى، ئەسۋابلىرىڭ تولۇق.

ــ ھەرىنى نېمە قىلىسەن؟

ــ كېرەك! ئۆمۈرزاق سەنمۇ بىللە بار. دەرھال ئېلىپ چىقىڭلار.

ئىككى يىگىت بىر تار كوچىغا كىرىپ كېتىشتى ــ دە، ئاز ئۆتمەيلا ئېيتىلغان نەرسىلەرنى ئېلىپ كېلىشتى. كېيىن ھەممىسى تام تۈۋى بىلەن ئىلگىرى ــ ئاخىر كۆۋرۈككە يېقىنلاشتى.

تاھىر كۆۋرۈكتە قاراۋۇل يوقلۇقىنى بايا ئېنىقلىغانىدى. ئەنجان قوشۇنى ئارقىغا چېكىنىپ، قورغانغا كىرىپ كەتكەن. باستۇرۇپ كېلىۋاتقان دۈشمەن بۇنى ياخشى بىلەتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن قۇۋۋادەك جايلاردا ھېچقانداق خەۋپ ــ خەتەر بولۇشىنى ئويلاشمايتتى.

تاھىر كۆۋرۈكتىن بېرىراقتا قارىيىپ تۇرغان چوڭ بىر دەرەخنىڭ تۆۋىدە ھەمراھلىرىنى توختاتتى:

ــ سىلەردىن يوشۇرىدىغان گەپ يوق، بەگلەر بىلەن نەۋكەرلەر بىزنى دۈشمەننىڭ ئايىغى ئاستىغا تاشلاپ كەتتى. "ئۆزەڭ ئۈچۈن ئۆل يېتىم" دېگەن گەپ بار. خۇدا ئىشىمىزنى ئۇتۇقلۇق قىلسا، ھەممىمىز ئۆيۈمىزگە بىلەن بىر بالادىن قۇتۇلۇپ قالىمىز. ناۋادا ئىشىمىز ئوڭدىن كەلمىسە... بىرەرسىمىز قولغا چۈشۈپ قالساق...

ــ شۇ چاغدىمۇ مەرد بولۇش كېرەك، ــ دېدى مەھمۇد، ــ قەسەم قىلايلى، كىمكى دۈشمەنگە سىر بەرسە، ئانىسى خوتۇنى بولسۇن!

ـــ ئامىن!

ـــ ئامىن!

ھەممىسى دۇئا قىلىشتى ـ دە، كەينى ـ كەينىدىن كۆۋرۈكنى چىقىشتى. تاھىرنىڭ مۆلچىرى قىرىق ـ ئەللىك قەدەم ئىچكىرىلەپ كىرىپ، كۆۋرۈكنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئوت قويۇش ئىدى. ئەمما ئۇلار ئىلگىرىلىگەنسىرى ئەتراپلىرى ئېچىلىپ، ئۆزلىرىنى ھمايىسىز سېزىشكە باشلىدى. سۇنىڭ ئوچۇق يۈزى قىرغاقنا نىسبەتەن يوروقراق ئىدى. كۆۋرۈك دۈشمەن قوشۇنلىرى ئۇدۇلىدا نىشان تاختىسىغا ئوخشاپ تۇرغاندەك خەۋپلىك تۇيۇلاتتى.

بىرچاغدا ياغاچچى يىگىتنىڭ قولىدىكى چوڭ ھەرە ئېگىلىپ، يۇپقا پولات تاھىرنىڭ پالتىسىغا تېگىپ كەتتى. ئۇنىڭ جاراڭلىشى قاراڭغۇدا شۇنداق كەسكىن ئاڭلاندىكى، يىگىتلەر سەسكىنىپ توختاشتى. ئەتراپىغا قۇلاق سېلىپ، بىرمەھەل قېتىپ تۇرۇشتى. پاقىلار بىر تەكشى كۇركىراشماقتا ئىدى.

ـــ تاھىركۆپ نېرىغا بارمايلى! ـــ دەپ شۇبرلىدى مەھمۇد، ـــ كېلىپ قالسا قېچىپ قۇتۇلۇشنىمۇ ئويلاڭلار.

ـــ نېرىقى تەرەپتىن كېلەمدۇ؟ ئۆمۈرزاقنى شۇ تەرەپكە قاراۋۇل قىلىپ قويىمىز قورقماڭلار، دۈشمەن يىراقتا.

شۇ پەيت يامغۇر تامچىلاشقا باشلىدى. ئەندى يىراقتىكى گۈلخانلارمۇ كۆزدىن يوقالدى. دۈشمەننىڭ ئۇلارنى كۆرۈپ قېلىش ئېھتىمالى پۈتۈنلەي بىر تەرەپ بولغىنىنى سېزىپ، تاھىر ئىچىدىن خۇش بولدى.

كۆۋرۈك خېلىلا ئۇزۇن بولغىنى ئۈچۈن ئۇچ ـ تۆت جايىدا تېگىدىن قويۇلغان زور ئۇچ ئاچا تىرەكلىرى بار ئىدى. تاھىر كۆۋرۈكنىڭ

قانتىدىن پەسكە ئېگىلىپ قاراپ، شۇ تىرەكىلەرنىڭ بىرسىنى مۆلچەرگە ئالدى-دە، توختىدى. ئۆمۈرزاق كۆۋرۈكنىڭ نېرىقى چېتىدە قاراۋۇل بولۇپ تۇرۇش ئۈچۈن كەتتى. قالغانلىرى كۆۋرۈك ياغاچلىرىنىڭ ئاسانراق يېنىشى مۇمكىن بولغان جايلىرىنى تالىلاپ، پالتا بىلەن چېپىندى چىقىرىشتى، تۈلۈمدىكى مايدىن چېچىشتى. ئۈچەيلەن چاقماقنى تاشقا ئۇرۇپ، تۈتۈرۈقنى يامغۇردىن دالدىلاپ ئۇزۇن ھەپىلەشكەندىن كېيىن، ئاخىرى، ئاچچىق پاختا تۈتۈنى دىماقلىرىغا ئۇرۇندى. ئوت يېقىشقا ئەپچىلىرەك بولغان جۈۋازچى يىگىت تۈتۈرۈقنى پۈۋلەپ-پۈۋلەپ چوغ قىلدى. تاھىر چاپىنىنىڭ ئېچىدىن قولىتىقىغا قىسىپ ئېلىپ كەلگەن قۇرۇق پاخالنى شۇ چوغقا تۈتتى.

پاخالنىڭ زەئىپ ئوتى زىغىز مېيى چىچىلغان چېپىندىلارغا ئاردىلىشىپ ئەمدى سەل كۆتۈرۈلەي دېگەندە، شامال قايرىپ ئۇرۇۋاتقان يامغۇر تامچىلىرى "پىژ-پىژ" قىلىپ تەگدى-دە، ئوتنى ئۆچۈرۈپ قويدى.

— يانمايدىغان دۇغ ماي ئىكەن! — دېدى مەھمۇد جۈۋازچى يىگىتكە تەنە قىلىپ.

— يامغۇر ئۆچۈردىغۇ! مۇشۇ ماينى تېپىپ چىقىرىمغۇ جان دېگىن!

— بەس، — شۇنىلىدى تاھىر جۈۋازچى يىگىتكە، — تۈتۈ-رۇقنى ئۆچۈرمەي تۇرغىن!

تاھىر ئىككى تال بەلبېغىنى بىر-بىرىگە ئۇلاپ، بىر ئۇچىنى بېلىگە باغلاپ، كۆۋرۈكنىڭ تېگىگە ئېسىلىپ چۈشتى. تىرەكلەرنىڭ نەملەشمىگەن جايلىرىدىن چېپىندى چىقىرىۋېلىپ، ماي چېچىپ

مـك جاپادا ئەمـدی تۇتاشـتۇرۇۋاتقانـدا شامالـنىڭ كۈچلـۈك بىر ئۇرۇشى يېنىۋاتقان چېپىندىـلارنى سۇغا ئۇچۇرۇپ كەتتى.

تاھىر كۆۋرۈككە قايتىپ چىقتى ـ دە، پالتـنى قولـغا ئېلـىپ، غـەزەپ بىلەن كـۆۋرۈكـنىڭ قاناتـلىرىـنى ئۇرۇپ سۇنـدۇرۇشـقا باشلىدى:

ـــ مانا يانمساڭ! مانا يانمساڭ! مانا! مانا!

جۇۋازچى ئىككىنـچى پالتىنى قولىغا ئېلىپ، كۆۋرۈكنىڭ نېرىقـى قانىتىنى سۇندۇرۇشقا چۈشتى.

ـــ تاھىر، بۇ ئىشلىرىڭدىن نېمە پايدا؟ ـــ دېدى مەھمۇد.

ـــ ئەڭ ياخـسـسى پالتىنى ماڭا بەرگـىن. مانا بۇ مـىخلانـغان ياغاچلارنى قومۇرۇپ تاشلايلى.

ھاسىرىغان تاھىر مەھـمۇدنىڭ ئالدىغا كەلـدى. قاراڭغـۇدا مىخ كۆرۈنمىسىمۇ، كەسپى ياغاچچى بولغان مەھمۇد ياغاچقا مىخ قېقىلغان جايىنى سلاپ تاپتى. تاھىر ئىككىسى كۆۋرۈكـكە توغـرىسـىغا قويۇپ مىخلانغان تاختايىسمان بىر ياغاچـنى قومۇرۇۋالدى. ئەمما ئىككىنچى ياغاچنى قومۇرۇش ناھايىنى قىيىن بولـدى.

ـــ راستلا، ھەرە بارغۇ! ـــ دېدى مەھمۇد.

بىر چەتتە ياتـقان ھەرىـنى تاھىر سىلاشتۇرۇپ تاپـتى. ئىككى يىگىـت ئۇنىڭ ئىككى دەسـتىسىدىن تۇتۇپ، كۆۋرۈك ياغاچلىرىنى ھەرىلەشكە باشـلىـدى.

ـــ ئالـدىرىما! ـــ دېدى تاھـىر، ـــ بۇ يەردىـكى بەش ـ ئونـچە ياغاچنى ھەرىلىگىنىمىز بىلەن ھېچ نەرسە چىقمايدۇ.

ـــ نېمىشقا چىقمايدۇ؟ ئات ـ ھارۋا ئۆتەلمەيدىغان قىلىمىز!

ـــ بىرەر ئۇستىنى ئەكىلىپ كـۆۋرۈكـنى ئوڭـشىتىپ، ئۆتۈپ

كېتىۋەرسىچۇ؟

— پايدىسى يوق ئىشقا ئۇرۇنۇپتىمىز — دېدى جۇۋازچى يىگىت ئۈمىدسىزلىنىپ.

— ياق، بىزكۆڭۈرۈكنى بويىغا ئەمەس، ئېنىگە قاراپ ھەرىلىشىمىز كېرەك.

— توغرىسىغا قويۇلغان ياغاچلار جۇۋاز باستۇرۇقىدەك يوغانغۇ، ھەرىلەشكە بولامدۇ؟

— بولىدۇ!

تۆت كىشى نۆۋەتلىشىپ ھەرە تارتىپ كۆۋرۈكنىڭ توغرىسىغا قىلىپ قويۇلغان يوغان ۋە قاتتىق ياغاچنى ھەرىلەۋاتقاندا قارا تەرگە چۆمۈپ كېتىشتى. ئاق يېغىن ھېلىمۇ تامچىلاپ تۇراتتى، ئۇلار-نىڭ يۈزلىرى ۋە بەدەنلىرىدىن ئاققان تەر يامغۇر سۈيىگە قوشۇلۇپ كىيىملىرىنى ھۆل قىلىۋەتكەنىدى. يىگىتلەرنىڭ مەقسىتى كۆۋرۈكنى ئىككى تەرىپىدىن تۇتۇپ تۇرغان ئوق ياغاچلارنى ھەرىلەپ، ئۇنى بىر-ئىككى جايىدىن ئۈزۈپ تاشلاش ئىدى. ئەمما ئۇلار كۆۋرۈكنىڭ ھەر ئىككى تەرىپىدىكى يوغان ئوق ياغاچلارنى ھەرىلەپ تاشلىغان بولسىمۇ، لېكىن كۆۋرۈك ئۇلار كۈتكەنىدەك ئۈزۈلۈپ چۈشمىدى. ئۇنى يەنە قانداقتۇر مىخلار، بىر-بىرىگە چىشلەشتۈرۈپ قويۇلغان بالالار ۋە "بەلباغ" ياغاچلار مەھكەم تۇتۇپ تۇراتتى. تاھىر بىلەن مەھمۇد ھەرىنى قويۇپ، يەنە پالتىنى قولىغا ئېلىشتى، قاراڭغۇدا تىمسىقلاپ، بالالارغا چىشلىتىلگەن قاماق مىخلارنىڭ بەش-ئالتىسىنى تېپىشتى ۋە قومۇرۇپ تاشلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن كۆۋرۈكنىڭ قانداقتۇر بىر يېرى غىچىرلىدى، ئاممۇ ئۆزى ئاۋۇالقىدەك تۇرىۋەردى.

— بولدى! — دېدى مەھمۇد ماغدۇرسىزلىنىپ، — قولىمىزدىن

كەلمەيدىغان ئىشقا ئۇرۇنۇپتىمىز!

ــ ھۇ، ئاناڭنى! ــ دەپ تاھىر قولىدىكى پالتا بىلەن يەنە كۆۋرۈك قاناتلىرىنى غاچىلىدىتىپ سۈندۈرۈشقا باشلىدى. شۇ چاغدا كۆۋرۈكنىڭ نېرىقى چېتىدىن ئۇلار قاراۋۇل قىلىپ قويغان يىگىت يۈگۈرۈپ كېلىپ:

ــ قوي بولدى! مۇنچۇالا غاچىلداتما! نېرىقى ئېدىرىدىن دۇشمەن كېلىۋاتقاندەك تۇرىدۇ.

ــ ھە؟! كۆردۈڭمۇ؟

ــ ئاۋازلىرىنى ئاڭلىدىم. "ئاتلان!"، "سەپلەن!" دەپ ۋارقىراپ ــ جارقىراشقانلىرى قۇلىقىمغا چېلىندى!

ــ باستۇرۇپ كېلىپ قېلىشى مۇمكىن! ــ دەپ جۇۋازچى قېچىشقا تەمشەلدى.

ــ ھەرەڭنى ئال، بۇ يەردە ھېچنېمىنى قالدۇرماڭلار! دەپ تاھىر يانمىغان چېپىندىلارنى، ياغاچ پارچىلرىنى سۇغا تاشلىدى.

بەش يىگىت مۇۋەپپەقىيەتسىزلىكە ئۇچرىغانىدەك روھسىرى چۈشۈپ، ئۆيلىرىگە قايتىشقاندا تاڭ يورۇشقا باشلىغانىدى.

2

زولۇقنى يەپ يولغا چىقىقان دۇشمەن قوشۇنىنىڭ ئالدىنقى توپى كۆۋرۈككە چىقىشقا باشلىغاندا تاڭ قاراڭغۇسى تېخى تارقالمىغانىدى. يامغۇر تاغلاردا قاتتىق يېغىۋاتقانلىقى ئۈچۈن قۇۋۇا ساينىڭ سۈيى بارغانسېرى ئۇلغايماقتا ئىدى. ئالدىدا كېلىۋاتقان ئاتلىق چارلىغۇچىلار ئۇنچىۋالا كۆپ ئەمەس ئىدى، شۇنىڭ ئۈچۈن كۆۋرۈكتىن شالاڭ سەپ بىلەن ئۆتۈپ كەتتى.

ئەمما ئۇلاردىن كېيىن كېلىۋاتقان سەپلەر ناھايىتى زىچ ئىدى. ھەربىر بەگنىڭ نەۋكەرلىرى ئۆزلىرىگە قاراشلىق يۈكلەرنى تۆگە قېتىلغان ئېغىر ھارۋىلارغا بېسىپ كەلمەكتە ئىدى.

قارا قۇشقاچتەك ھېسابسىز قوشۇن ئاتلىرى، تۆگىلىرى، ھارۋىلىرى بىلەن بىللە يامغۇرلۇق تاڭدا قاپقارا سەلكە ئوخشاپ، كۆۋرۈكنى لىق توشقۇزۇپ كېلىشۋاتاتتى.

كۆۋرۈكنىڭ ئوتتۇرىسىدا بايىقى يىگىتلەر مىخلارنى قومۇرۇپ، خاياغاچلارنى ھەربلەپ كەتكەن جاي مۇنچىۋالا ئېغىر يۈكنى بەرداشلىق بېرەلىشى ناتايىن ئىدى. بۇنىڭ ئۈستىگە خۇددى ئاشۇ جايدا بىر ئەبگار ئاتنىڭ ئالدى ئىككى پۇتى مىخى قومۇرۇلغان ياغاچلارنىڭ يېرىقىغا كىرىپ كەتتى. ئات مەيدىسى بىلەن يىقىلدى، پۇتىنى تارتىۋالالماي تېپىرلاشقا باشلىدى. ئېگەردە ئولتۇرغان نەۋكەر ئاتنىڭ بېشىدىن ھالقىپ، باشقا ئاتلارنىڭ ئاياغ ئاستىغا ئۇچۇپ چۈشتى ۋە ھېسابسىز تۈياقلار ئاستىدا قېلىپ يەنچىلىشىنى سېزىپ، داد-پەريات سېلىپ ۋارقىرىدى. ھەمراھلىرى ئىختىيارسىز تىزگىنلىرىنى تارتىشتى. بەزى ئاتلار قورقۇپ ئارقىسىغا شوخشىدى.

ئارقىدىكىلەر بولسا ھېچ نەرسىدىن خەۋەرسىز يامرىشىپ كەلمەكتە ئىدى. بىردەمدە كۆۋرۈكنىڭ شۇ جايى ھەددىدىن تاشقىرى تىقمۇ تىقماق بولۇپ كەتتى. ھەرە ۋە پالىتا زەربىسىدىن ئاجىزلاشقان كۆۋرۈك ياغاچلىرى توساتتىن غاچىلداپ سۇندى. كەپلىشىپ قالغان ئونلىغان ئاتلار، ئادەملەر كۆۋرۈك ياغاچلىرىغا قوشۇلۇپ سۇغا غۇلاشتى، تېشىپ تۇرغان سايىنىڭ سۇيى غۇلاپ چۈشكەنلەرنى لەپەكشتىپ ئېقىتىپ كەتتى.

كۆۋرۈك ئۈستىدە قالغانلار جان ھەلەكچىلىكىدە ئارقىغا بۇرۇلۇپ

قاچماقچی بولۇشتی. ئەمما ئارقىدىن داۋاملىق ئاتلىقلار، ھارۋىلار، تۆگىلەر كۆچكۈندەك باستۇرۇپ كەلمەكتە ئىدى. ئالدىدا نېمە ھادىسە بولغانلىقىدىن بىخەۋەر پادىشاھ ئەتىگەن يېقىن بەگلىرى بىلەن ساينىڭ نېرىقى چېتىدە تۇرۇپ، قوشۇننىڭ كۆۋرۈك تەرەپكە ماڭدۇرماقتا ئىدى. لېكىن كۆۋرۈك ئوتتۇرىسىدىن كۆتۈرۈلگەن قىيا-چىيا بارغانسېرى ئۇلغىيىپ باراتتى. ۋەھىمىگە چۈشكەن قوشۇن بىردىنلا ئۆزىنى ئارقىغا تاشلىدى، ئەمما قالايمىقانچىلىقتا كۆۋرۈككە سىغماي، ئات-ئۇلاغلىرى بىلەن سۇغا ئۇجمىدەك تۆكۈلۈشكە باشلىدى.

كۆۋرۈك قاناتلىرىنىڭ نۇرغۇنلىغان جايى سۇندۇرۇلغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ غۇلاپ چۈشۈشىنى ئاسانلاشتۇراتتى. تەرتىپى بۇزۇلغان ھارۋىلار بىر-بىرىنى ئىتتىرىشىپ، كۆۋرۈكنىڭ ساق تۇرغان قاناتلىرىنمۇ سۇندۇرۇپ غۇلىماقتا ئىدى. بەزى نەۋكەرلەر يولدا ئۇچرىغان تىرىك جانلارنىڭ ھەممىسىنى قامچىلاپ ئۆتسە، بەزى بەگلەر قىلىچ يالىڭاچلاپ، قالايمىقانچىلىقنى تىنىچ بىلەن باسماقچى بولۇشاتتى. ئەمما قۇرتتەك مىژ-مىژ بولۇپ قاينىۋاتقان قوشۇن كۆۋرۈككە شۇنداق كەپلىشىپ قالغاندىكى، ئۇنىڭغا نە قامچا، نە قىلىچ كار قىلمايتتى. تۆگىلەر بۆرقىرىشاتتى، ئادەملەر ۋارقىرىشاتتى. قاتتىق قورقۇنچقا چۈشكەن خالايىق تىنچ كۆتۈرگەن بەگلەرنىڭ ئۆزىنى ئات-ئۇلاغلىرى بىلەن سۇرۇپ بېرىپ كۆۋرۈكتىن دۇملىتىۋەتتى.

پادىشاھ بىلەن بىللە قىرغاقتا تۇرغان خاس نەۋكەرلەر سۇدا ئېقىپ كېتىۋاتقانلارنى قۇتقۇزۇشقا پەرمان ئالدى. ئۇلار قومۇشلارنى شىلدىرلىتىپ، سوغا يېقىن كەلگەندە ئۆزلىرىمۇ پاتقاققا پېتىپ قېلىشقا

باشلىدى. كېيىن ئارقىدا قالغانلىرى ئارغامچا تاشلاپ ئۇلارنىڭ ئوچ-توتنى تەسلىكتە قوتقۇزۇۋالدى. باشقىلىرىنى قومۇشلۇق پاتقاق ئىچىگە تارتىپ كەتتى.

سۇغا غۇلاپ چۈشكەنلەرنىڭ چۆككىنى چۆكۈپ ئۆلدى. ئوزۇشنى بىلمەيدىغانلىرى ئاتلارنىڭ بوينىغا ئېسىلىشىپ قومۇشلۇق قىرغاقىغا چىقاي دېگەندە پاتقاققا پېتىشتى. سېسىق پاتقاقلىق ئەجدىهاغا ئايلىنىپ ئادەمنىمۇ، ئاتنىمۇ ئايمغدىن پەسكە تارتاتتى. ئاتلار جان ئاچچىقىدا سلكىنىپ كىشنىشەتتى، ئادەملەرنىڭ قوللىرى قومۇشلاردىن تىلىنىپ دادلىشاتتى، ئەمما ئۇلار قورقمانسىرى پاتقاقتا چوڭقۇرراق چۆكۈشۈپ جىق ئازابلار بىلەن جان بېرىشەتتى.

ئوتتۇرىسى سۇنۇپ كەتكەن كۆۋرۈكنىڭ ئۇستىدە ــ ئاغدۇرۇلغان هارۋىلار، يىقىلىپ يېتىشقان ئات ۋە تۆگىلەر ئارىسىدا نۇرغۇن نەۋكەرلەرنىڭ مىجىلانغان جەسەتلىرى قالدى. دۈشمەننىڭ شۇ بىر-ئىككى سائەت ئىچىدىكى يوقىتىشى ئۇرۇش باشلانغاندىن بۇيانقى بارلىق يوقتىشلىرىدىن كۆپرەك ۋە دەهشەتلىكرەك بولدى. يەنە، بۇ پالاكەتنىڭ سەۋەبىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. شۇنچە ئادەمنىڭ مىسلىسز قېينىلىشتا جان بەرگەنلىكىنى كۆرگەن جەڭچىلەر مەغلۇ-بىيەتكە ئۇچرىغاندىن بەتتەر ئېسەنگىرەپ روھسزلىنىپ كەتتى.

3

قۇۋالقلار تاڭ يورۇغاندىن كۈن چىقىقۇچە بولۇپ ئۆتكەن بۇ پالاكەتنى نېرىقى قىرغاقتىكى ئۆگزە ۋە تاملاردىن مارىلاپ كۆرۈپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ بەزىسى "دۈشمەن تېخىمۇ تۈگەشسۇن" دەپ خۇشال بولسا، بەزىسى نى-نى يىگىتلەرنىڭ سۇغا ئېتىپ، پاتقاقتا

پېتىپ، مىڭ ئازابتا ئۆلگەنلىكىگە ئىچىناتتى. تاھىر كېچىسى دوستلىرى بىلەن قىلغان ئىشلىرىنى بايا پەزىلدىن تاغسىغا "دېگەن يەردىن چىقماي قالدى" دېگەن مەنىدە مەيۇسلىنىپ ئېيتىپ بەرگەنىدى. كېيىن يۈز بەرگەن ھادىسىنى ئۆگزىگە چىقىپ كۆرگەن موللاپەزىلدىن شوتىدىن چاپسان پەسكە چۈشتى-دە، تاھىرنى بىر چەتكە ئىملاپ چاقىرىۋالدى:

— دوستلىرىڭغا ئېيت! ھەممىڭلار چاپسانراق مۆكۈنۈڭلار!

— نېمە ئۈچۈن موللاتاغا؟

— كۆۋرۈك ھەربىلەنگەن جايىدىن سۇنغان ئوخشايدۇ. ئەگەردە كۆۋرۈككە ئوت قويۇۋەتكەن بولسىمۇ مۇنچىۋالا يوقىتىش بولماس ئىدى. چۈنكى دۈشمەن كۆۋرۈكنىڭ كۆيگەن جايىنى ئوڭشىماستىن ئۈستىگە چېرىگ چىقارمايتتى. ئۇلار غەپلەتتە قېلىپ بالاغا يولۇققان! ئەگەر قىلغان ئىشىڭلارنى سېزىپ قالسا، ھەممىزنى قىرىۋېتىشى ئېنىق!

— دۈشمەن تېخى نېرىقى تەرەپتىغۇ؟

— چارلىغۇچىلىرى بۇ تەرەپكە ئۆتكەنىكەن، مەن كۆردۈم. گەپنى ئۇلغايتماي پاتراق يوشۇرۇن. توقايلىققا چىقىپ كېتىڭلار، چاپسان!

تاغىسىنىڭ ئەستايىدىل ئەنسىرەۋاتقانلىقىنى سەزگەن تاھىر باشقا ئېتىراز بىلدۈرمىدى ۋە دوستلىرىغا ئاستا خەۋەر بېرىپ چىقتى:

— ئارغامچا بىلەن ئورغاق ئېلىڭلار. كىم سورىسا، ئوتۇنغا بارىمىز، دەڭلار. لېكىن ئوزۇق ئىككى-ئۈچ كۈنلۈك بولسۇن.

بەش يىگىت ئادەملەرنىڭ كۆزىگە چىلىقماسلىقا تىرىشىپ قىشلاقتىن يەككە-يەككە چىقىشتى ۋە توقاي ئىچىدە ئۇچراشتى.

كۆرۈك سۇنماستىن ئاۋۋال بۇ تەرەپكە ئۆتۈۋالغان چارلىغۇچىلار قۇۋانىك كەدخۇداسىنى① تېپىپ ئۇنىك ياردىمىدە ياغاچچى ئۇستىلارنى كۆرۈكنى تۈزۈتۈشكە ھەيدەپ چىقتى. نېرىقى تەرەپتە قالغان نەۋكەرلەر ئارغامچا تاشلاپ ياغاچ توشۇپ، ئۇلارغا ھەمكارلىشىشقا باشلىدى.

كۆرۈك تۈزەشكە چىققانلارنىك ئارىسىدا تاھىرنىك ئاتىسىمۇ بار ئىدى. ئۇ كېچىسى ئوغلىنىك نەگىدۇ بېرىپ، سەھەردە چارچاپ قايتقانلىقىنى سەزگەنىدى. ياغاچچىلاردىن بىرى ياغاچنىك ھەرىلەنگەن يېرىنى تاھىرنىك ئاتىسىغا كۆرسىتىپ، ئۆز شۇبھىسىنى ئېيتماقچى بولغاندا، ئۇستا بۇنىك ئالدىنى ئېلىپ لېۋىنى چىشلىدى:

— ئۇنچىقماك، — دەپ پىچىرلىدى، — ئەگەر دۇشمەن بىرەر گۇمانىمىزغا ئىشەنسە، پۈتۈن قۇۋاغا ئوت قويىدۇ. ھەممىمزنى قىلىچتىن ئۆتكۈزىدۇ!

— سۆزىڭىز راست!

شۇنىڭدىن كېيىن بۇ توغرۇلۇق ھېچكىم ئېغىز ئاچمىدى. ئىككى كۈن دېگەندە كۆرۈكنى ئاندا-مۇندىلا تۈزىتىلىپ، دۇشمەنىنىك ئاتلىق ئەسكەرلىرى بىرىدىن-ئىككىدىن ئېھتىيات بىلەن ئۆتۈشتى. شۇنداقلا پادىشاھىمۇ مۇلازىملىرى بىلەن كۆرۈكتىن ئۆتۈپ، قۇۋادا توختىماستىن يولىنى داۋاملاشتۇردى.

دۇشمەننىك ھارۋىلاردىكى ئېغىر يۈكلىرى ۋە تۆگە كارۋانلىرى كۆرۈكنىك نېرىسىدا قېپ قالدى. شۇنىڭغا قارىغاندا دۇشمەننىك پلانىدا قانداقتۇر بىر ئۆزگىرىش يۈز بەرگەنىدى.

---

① كەدخۇدا — شەھەر ئاقساقىلى،

توقايدا يوشۇرۇنۇپ يۈرگەن تاھىر رابىيدىن ئەنسىرەيتتى. ئاتا-ئانىسى قىزىنى قولىدىن كەلگۈچە ئاۋايلاپ، يوشۇرۇپ يۈرگەنلىكىنى بىلسىمۇ، دۈشمەننىڭ ھامان قۇۋۇا ئەتراپىدا ئايلىنىپ يۈرگىنى ناھايىتى خەۋپلىك ئىدى. ئۇچىنچى كۈنى يىگىتلەرنىڭ ئوزۇقلىرىمۇ تۈگىدى. ئەھۋالنىڭ قانداقلىقىنى بىلىش ۋە ئوزۇق تەييارلاپ كېلىش ئۈچۈن تاھىر ئۆزى بارماقچى بولدى. ئۇ كەچكى پەيتتە بىر باغ قومۇشنى يۈدۈپ ھويلىغا ئاستا يېقىنلاشتى. دەرۋازا زەنجىرلاقلىق ئىكەن، قولىنىڭ ئۇچىنى تىقىپ، زەنجىرنى چۈشۈردى. مولىلاپەزلىددىن لاپاسنىڭ ئالدىدا ھارۋىنىڭ چاقلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈۋاتاتتى. قومۇش كۆتۈرۈپ كىرگەن تاھىرنى كۆرۈپ ئۇنىڭغا قاراپ يۈگۈردى:

— سۈلە مۇبارەك، جىيەنىم! سۈلە!

— ئۇرۇش تۈگىدىمۇ؟

— خۇداغا شۈكۈر، تۈگىدى.

تاھىر يەلكىسىدىكى قومۇشنى يەرگە تاشلىۋەتتى.

تاغىسى ئۇنى باغرىغا بېسىپ قۇلىقىغا پىچىرلىدى:

— جاسارىتىڭلار بىكارغا كەتمىدى، جىيەنىم! سەمەرقەند پادىشاھىنىڭ ئۆزى سۈلە تەكلىپ قىلغانىمىش! كۆۋرۈكتىكى يوقىتىش دۈشمەننىڭ بېلىنى ئوشتۇغانكەن!

موللاپەزلىددىن ئۇچىسىغا تار جىيەك تىكىلگەن ئۆرە ياقلىق كۆڭلەك كىيگەنىدى. تاھىر ئېگىنىنى جىيەكنىڭ بېغىچىغا قويۇپ ۋە كۈتۈلمىگەن خۇشاللىقنىڭ زوردىن ئۆپكىسى تولۇپ:

— ياخشى بوپتۇ، — دېيەلىدى خالاس.

موللاپەزلىددىن ئۇنىڭ كۈچلۈك يەلكىسىنى سىلاپ پەس ئاۋاز

بىلەن:

ــ ئالامەت بولدى، ــ دېدى، ــ نى ـ نى بەگلەرنىڭ قولىدىن كەلمىگەن ۋەزىپىنىڭ سىنىگىدەك ئاددىي يىگىتلەرنىڭ قولىدىن كەلگىنى ئالامەت بولدى! سەن ئورغاقچى دېھقان، بىر دوستۇڭ ياغاچچى، بىرى كاسىپ، يەنە بىرى كىم ئىدى؟

ــ جۇۋازچى.

ــ ھە، جۇۋازچى! ــ دەپ موللاپەزلىددىن زوقلىنىپ كۈلدى ـ دە، جىمەنىنى قۇچقىدىن بوشىتىپ، ئۇنىڭ يۈزىگە تىكىلدى، ــ ئېسىلزادىلەر سەندەكلەرنى "قارا خەلق" دەپ پىسەنت قىلمايدۇ، ئامما بۇگۈن شۇ "قارا خەلق"نىڭ جاسارىتى بىلەن ئۇرۇش بالا ـ سىدىن قۇتۇلغانلىقىنى بىلسە ئىدى.

ــ لېكىن مۇنچىلىك بولۇشىنى بىز ئۆزىمىزمۇ بىلمىگەنىدۇق موللا تاغا. بىر تەرىپى، سىزنىڭ كېلىپ قالغىنىڭىز ياخشى بولدى. سىز بولمىغىنىڭىزدا بۇ ئىش مېنىڭ خىيالىمغىمۇ كەلمەس ئىدى.

ــ شۇنداقمۇ، ھە، جىمەنىم؟ ئەگەر شۇنداق بولسا مېنىڭ بېشىمنى سەن كۆككە يەتكۈزدۇڭ! ــ موللاپەزلىددىن ئاۋازىنى داۋاملىق پەسەيتىپ، قانداقتۇر خەۋپ سېزىپ سۆزلىمەكتە ئىدى.

ــ موللا تاغا، قۇۋادا ھېلىمۇ دۇشمەن بارمۇ؟ ــ دېدى تاھىر.

ــ ھە، دۇشمەن تامامەن ئۆتۈپ بولغىنى يوق. پادىشاھى ئەنجاندىن بىر ياغاچ① بېرىدا سۇلھ تۈزۈپ ئارقىغا قايتقانمىش. چېرىگىنىڭ بىر قىسمى كۆۋرۈكنىڭ نېرىسىغا ئۆتۈپ كەتكىنىنى ئۆزەم كۆردۇم. ئەمما قالغان ـ قاتقانلىرى ئەمدى قايتقانغا ئوخشايدۇ.

---

① بىر ياغاچ ــ تەخمىنەن ئون ئالتە چاقىرىم.

ئېهتىيات قىلىش كېرەك، جىيەنىم، ئۆيگە كىر.

تاھىر ئۇستىبېشىغا يېپىشقان قومۇش پۇپەكلىرىنى قېقىپ ئۆيگە كىرىۋاتقاندا قوشنىسىنىڭ ھويلىسىدىن ئايال كىشىنىڭ ئەللەي ئېيتىۋاتقىنى ئاڭلاندى.

تاھىر رابىيىنى ئەسلىدە، يۇرىكى بىر سىقىلدى. سۇلھ تۇزۇلگىنىنى ئاڭلىدىمىكىن؟ تاھىر ئۇنى ناھايىتى سېغىنغانىدى. قېنى ئەمدى ئىلاجى بولسا ۋە ھازىر تام ئارتىلىپ قوشنىسىنىڭ ھويلىسىغا كىرسە، رابىيگە ئۇرۇش قانداق بېسىلغانلىقىنى ئېيتىپ بېرىپ، ئۇنىڭ خۇشاللانغانلىقىنى كۆرسە! لېكىن ماقۇللۇق① ئەخلاقى بۇنىڭغا يول قويمايدۇ. تاھىر رابىيە بىلەن پەقەت يوشۇرۇن ئۇچرىشاتتى.

تاھىر ئەمدى ئۆيگە كىرىپ، ئانىسىنى سۇلھ بىلەن مۇبارەكلەۋاتقانىدى، كوچىدا بىردىنلا ئىتلار قاتتىق قاۋاپ، ئات دۇپۇرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. تاھىر ھودۇقۇپ دەرۋازىدىن ھويلىغا كىردى. ئايۇاندىن پەستە تۇرغان مولىلاپەزلىددىن ئۇنىڭغا ئوتۇنخانىنى كۆرسىتىپ:

— بۇياققا چىق! — دەپ پىچىرلىدى، — يوشۇرۇنۇۋال!

تاھىر بىلىگە ئېسىلغان خەنجەرنى سېپىدىن تۇتۇپ، ئايۇان ئارقىلىق ئوتۇنخانىغا يۇگۈرۈپ ئۆتتى ۋە قومۇش باغلىرىنىڭ ئارىسىغا يوشۇرۇندى.

دەرۋازىنىڭ بىر قانىتى شارت قىلىپ ئېچىلدى. ئېگەرلىرىنىڭ قېشىغا ياي ئېسىلغان، باشلىرىغا دۇبۇلغا كىيگەن، كەڭ شالۋۇرلىرى ئۆتۈكلىرىنىڭ قونچىسىنى يېپىپ تۇرغان ئاتلىق چېرىگلەر ھويلىغا

---

① ماقۇللۇق — قىزنىڭ يىگىتكە ماقۇللۇق بىلدۈرگەنلىكى.

كىرىۋېتىپ ئەترابىغا ئالاڭ-بۇلاڭ كۆز يۈگۈرۈتۈپ چىقتى. ئۇلاردىن ئىككىسى بىر قارا ئاتقا مىنگىشىپ ئالغاندى.

دۇبۇلغىسىنىڭ ئۇچىغا يېشىل رەختتىن بايراقچە قادالغان پانساد① لاپاستىكى ياۋىداق ئاتنى كۆردى-دە، مىنگىشىپ كېلىۋاتقانلارغا قاراپ:

— ئەنە ئۇ سېنىڭكى! — دېدى.

ھەبەشتەك قاريىپ كەتكەن ئۆسۈك بۇرۇتلۇق يىگىت قارا ئاتنىڭ ساغرىسىدىن سەكرەپ چۈشتى-دە، لاپاسقا قاراپ يۈگۈردى. قالغان يىگىتلەر پانسادنىڭ ئىشارىسى بىلەن ئۆيگە كىرىپ، يېڭىراق كىگىز بارمۇ، گىلەم بارمۇ، بوخچا بارمۇ ھەممىسىنى ھويلىغا كۆتۈرۈپ چىقىشقا باشلىدى.

ئايۇانىنىڭ تۈۋرۈكىگە يۆلىنىپ جىم تۇرغان موللاپەزلىددىن بۇلارنى "كۆۋرۈك ۋەقەسىدىن خەۋەر تېپىپ تاھىرلارنى ئىزدەپ كەلگەنمىكىن" دەپ قاتتىق قورققاندى. ئەمدى بۇلارنىڭ نەپسانىيەتچى بۇلاڭچىلار ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ نەپرىتى كەلدى. ئاتتىن چۈشمەي ھويلا ئوتتۇرىسىدا تۇرغان پانسادقا قاراپ:

— مېھمان، ئىنساپ كېرەك! — دېدى، — پادىشاھلىرىمىز سۈلھ تۈزگىنىدىن كېيىن مۇنچۇالا تالان-تاراج قىلىش مۇسۇلمانچىلىققا توغرا كەلمەسمىكىن؟

لاپاستا موللاپەزلىددىنىڭ ئېتىنى ئاللىقاچان ئۆزىنىڭكى قىلىپ ئۇنى ئېگەرلەۋاتقان قارا يىگىت:

— سۈلھ، ئامان-ئامان! — دەپ، بۇ سۆزلەرنى مەسخىرىلىگەندەك

---

① پانساد — ئەسكەر باشلىقى (ئۇنۋان).

دەك كۆلدى.

باشقا بىر يىگىت بوخچىنى ئاختۇرۇپ، ئۇنىڭدىن بىر جۈپ ئەتلەس تاپتى-دە پانسادقا ئۇزىتىپ:

— مالى ئامان①! — دېدى.

پانساد ئەتلەسنى ئېلىپ خۇرجۇنغا سېلىۋېتىپ موللاپەزلىددىنگە غەزەپلىنىپ سەمەرقەندچە تەلەپپۇز بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى:

— ئالمىشتا ئېتىمىز ۋابا تېگىپ ئۆلدى. بىزگە كاساپەتچىلار تەگدى. سەن بۇ يەردە ئاتلىق يۈرگىن، مېنىڭ يىگىتىم سەمەرقەندكە پىيادە كەتسۇنمۇ؟ ئىككى كىشى بىر ئاتقا مىنگىشىپ كىرگىنىنى كۆرمىدىڭمۇ؟

— كۆردۇم. ئەگەر ھارۇنغا قوشۇلغان ئەبگار ئات يىگىتىڭىزنى سەمەرقەندكە كۆتۈرۈپ بارالسا مەيلى، ئېلىڭ. لېكىن ئايالىلارنىڭ بوخچىسىنى كولاش سىزدەك ئالىيجاناب پانسادقا مۇناسىپمىكىن؟

— بىزنىڭ ئاياللىرىمىز پەرغانە ئەتلىسىدىن سوۋغا ئالغاچ كېلىڭ، دەپ تاپىلىغان. بىز شۇنچە جايدىن ئاۋارە بولۇپ كېلىپ ئەمدى سوۋغاتسىز قايتايلىمۇ؟ ئىنساپ شۇمۇ؟!

پانساد ئاخىرقى سۆزىنى ئەلەم بىلەن ئېيتقىنىغا قارىغاندا، ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىز تۈگىگەنلىكىدىن ناھايىتى نارازى ئىدى. بۇ ئادەملەر، ئۇرۇشتىن چوڭ ئولجىلار ئېلىش ئۈمىدىدە ئايلاپ-يىللاپ قان كېچىپ، ھەممە ئازاب-ئوقۇبەتلەرگە بەرداشلىق بېرىپ يۈرەتتى. ئەگەر ئەنجان ۋە ئاخسىدەك باي شەھەرلەر بېسىپ ئېلىنسا، جەڭچىلەرنىڭ ھەربىرى ئولجىلىق بولۇشى شۈبھىسىز ئىدى.

---

① مالى ئامان — ئۇرۇشتا تۆلىنىدىغان جان ھەققى.

براق قوۋادىكى يوقىتىشتىن كېيىن دەرھال سۈلھ تۈزۈلدى. ئەنجاندىن ياريىشش ئۈچۈن چىقىلار سەھەرقەند پادىشاھىغا ئالتۇن-كۈمۈش سوۋغىلار، قىممەت باھالىق سەرپايىلار، بىرنەچچە يۈز چاپقۇر ئات ۋە تۆگىلەر ئىنئام قىلىشتى. بۇ ئىنئاملار پادىشاھنىڭ ئەلچىلىرى، مۇلازىملىرى، بەگلىرى ۋە باشقىلاردىن ئاشماي قالدى. مانا بۇ پانسادقا ئوخشىغان جەڭچىلەر بولسا ئولجىسىز قالدى. شۇنىڭ ئەلىمگە ئۇلار ئارقىغا قايتىشىدا يولدا ئۇچرىغان قىشلاقلارنى ئاختۇرۇپ ئولجا ئىزدەشكە چۈشكەنىدى.

ئۇلاردىن بەشى ھازىر رابىيلەرنىڭ ھويلىسىغىمۇ باستۇرۇپ كىرگەنىدى. ئوتۇنخانىنىڭ بىر تېمى رابىيلەرنىڭ ھويلىسىغا تۇتاش بولغانلىقى ئۈچۈن تاھىر قوشنا ھويلىدىمۇ توپلاڭ كۆتۈرۈلۈۋاتقاندەك قىلىنى ئاڭلاپ قالدى.

تۇنۇگۈن ئېھتىيات قىلىپ ئىچكىرىدە مۆكۈنۈپ ئولتۇرغان رابىيە ئۇرۇش تۇغىغەنلىكىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ھويلىغا كالا ساغقىلى چىققانىدى. كالىغا موزايىنى قويۇپ، ئۇنى ئەمدۇرۇش بىلەن بەنت بولدى-دە، ھويلىسىغا ئاتلىق ئەسكەرلەرنىڭ كىرگەنلىكىنى كېيىنرەك سەزدى.

ئانىسى ئېغىلغا يۈگۈرۈپ كىردى.

— ۋاي ئۆلەي، سەن مۇشۇ يەردىمىدىڭ؟

— نېمە بولدى ئانا؟

— دۇشمەن! توختا! ھويلىغا چىقما!... ئاۋۇ تۆشۈكتىن ساماندىخانىغا ئۆتكىن!

ئولجا ئات ئىزدەپ يۈرگەن نەۋكەرلەرنىڭ ئىككىسى دەرھال ئېغىلغا كىردى-دە، ئۇنىڭ تۆرىدىكى تۆشۈكتىن نېرىقى تەرەپكە

ئۆتۈپ كېتىۋاتقان قىزنى كۆرۈپ قالدى. قىسىق كۆزلۈك قىپچاق يىگىت يېنىدىكىگە قاراپ:

— چىرايلىق قىزغا ئوخشايدۇ! — دېدى.

— ئات يوق ئىكەن-ده! — دېدى شېرىكى ئەپسۇسلىنىپ.

— ياخشى قىز ئاتتىنمۇ قىممەت بولىدۇ. ماڭ ئېلىپ چىقايلى، سەمەرقەندكە ئاپىرىپ پازىلبەگكە ساتىمىز!

سىيرىنىڭ دالدىسىدا تۇرغان ئانا بۇ دەھشەتلىك سۆزلەرنىڭ مەنىسىنى چۈشەندى-ده، يۈگۈرۈپ بېرىپ تۆشۈكىنىڭ ئاغزىنى گەۋدىسى بىلەن توسۇۋالدى.

— مۇسۇلمان بولساڭلار قىزىمغا تەگمەڭلار! مېنى ئۆلتۈرسەڭلار ئۆلتۈرۈڭلار، قىزىمغا يېقىنلاشماڭلار! بىرسىنىڭ ئامانىتى! بىرسىگە پاتمە ئوقۇتۇپ قويۇلغان. بۇ سۆزلەر قىسىق كۆزلۈك يىگىتنىڭ نەزىرىدە قىزنىڭ قىممىتىنى يەنىمۇ ئاشۇرغانىدەك بولدى. ئۇ مومانىنى قولىدىن بىر سىلكىپ ئوقۇرغا ئىتتىرىۋەتتى. كەمپىر ئوقۇرغا بېشى بىلەن ئۇرۇلۇپ چىرقىرىدى-ده هوشىدىن كەتتى.

قىپچاق يىگىت تۆشۈكتىن سامانلىققا ئۆتكەنده رابىيە سامانلىقنىڭ ئىشىكىدىن قېچىپ هويلىغا چىقتى. شۇ چاغدا ئىككىنچى يىگىت ئۇدۇ-لىدىن يۈگۈرۈپ چىقىپ ئۇنى تۇتۇۋالدى، ئىچكىرىدىن قىسىق كۆزلۈكى يېتىپ كەلدى. قىز ئۇلارنىڭ قولىدىن چىقىپ كەتمەكچى بولۇپ بېلىقتەك تېپىرلايتتى. ئۇچىنچى بىر يىگىت ئېگىرىدىن تاغار ئېلىپ، تاغارنىڭ ئاغزىنى ئاچقىنىچە ئۇلارغا يېقىنلىشىشقا باشلىدى. قىز هازىر بېشىغا تاغار كىيدۈرۈلىدىغانلىقىنى سەزدى-ده، پۈتۈن ئاۋازى بىلەن دادلاپ ۋارقىراشقا باشلىدى.

تاهىر شۇ ۋاقىتقىچە چىشىنى-چىشىغا قويۇپ، ئۆيلىرىده بولۇۋاتقان

تالان - تاراچقا چىداپ تۇرغاندى. ئەمما رابىينىڭ چىرقىرىغىنى ئاڭلانغاندىن كېيىن كۆزىگە ھېچ نەرسە كۆرۈنمەي قالدى. ئوتۇن-خانىدىن يۇگۈرۈپ چىقتى-دە، قوشنا ھويلىسىنىڭ تېمىغا ياماشتى. تامنىڭ سۇۋاقلىرىنى چۇشۇرۈپ ئۇ تەرەپكە ئارتىلىپ چۇشۇۋېتىپ، شۇنچە كۈندىن بۇيان ئۇنى ئەنسىزلىككە سېلىپ يۈرگەن ئەڭ ياماندەختسىزلىك ئۇ كۈتكەنىدىنمۇ دەھشەتلىكرەك بىر ئەھۋالدا يۈز بېرىۋاتقانلىقىنى كۆردى. بىرى رابىينى پۈتىدىن تۇتۇۋالغان، ئىككىنچىسى ئۇنىڭ قوللىرىنى بېلىگە قوشۇپ مەھكەم قىسىپ تۇرغان ۋە ئۈچىنچىسى قىزنىڭ بېشىغا تاغار كىيدۈرمەكچى بولۇۋاتقان يىگىتلەر تاھىرنىڭ بەدىنىگىمۇ زەھەرلىك يىلان بولۇپ بېپىشىۋاتقاندەك تۇيۇلدى. تاھىر ۋارقىراۋەتتى. ھويلىدا بىر يىگىت ئاتلارنى تىزگىنلىدىن تۇتۇپ تۇرۇپتۇ. يەنە بىرى قولىدا ئۇزۇن نەيزىسى بىلەن ئات ئۈستىدە تۇرۇپتۇ. ھەممىسىنىڭ بېلىدە قىلىچ. يېنىدا ئوق-ياي. تاھىر بىر ئۆزى بۇلارغا تەڭ كېلەلەمدۇ، يوقمۇ، بۇنى ئويلاپ تۇرىدىغان ۋاقىت ئەمەس. رابىيگە يېپىشقان يىلانلارغا چاپسانراق تىغ ئۇرۇشتىن باشقا ئۇي-خىيالىمۇ يوق. ئۇ يۈگۈرۈپ كېتىۋېتىپ خەنجىرىنى غىلاپىدىن چىقاردى. نەيزە كۆتۈرگەن ئاتلىق:

— توختا! توختا! — دەپ ئۇنىڭ كەينىدىن ئات سالدى. تاھىر ئىككى سەكرەپ مۆلچەرلىگەن يېرىگە يېتىپ باردى. رابىينى پۇتىدىن قۇچاقلىۋالغان قىسىق كۆزلۈك يىگىتنىڭ بېقىنىغا خەنجەر سالدى. خەنجەر ساپىقىغىچە كىرىپ كەتكىنى، قىسىق كۆزلۈك يىگىتنىڭ ئىڭراپ رابىينىڭ پۇتلىرىنى قويۇۋۈەتكىنى ئېسىدە. تاھىر خەنجەرنى تارتىپ ئېلىۋاتقاندا ئۆزىنىڭ گەجگىسىگە غاچىلىداپ سانجىلغان نەيزە زەربىدىن گاڭگىراپ كەتتى. ئۇنىڭ خەنجەر

تۇتقان قوللىرى دەھشەتلىك بىر ئاغرىقىتىن بوشاشتى. ئات ئۈستىدىن ئۇنىڭغا نەيزە سانجىغان يىگىت نەيزىسىنى ئۈزۈن سىپىدىن تارتىپ سۇغۇرۇپ ئېلىۋىدى، تاھىرنىڭ گەجگىسىدىن — كۆكلىكى بىلەن بىللە كېسىلگەن بەدىنىدىن — قان ئوقىتەك ئېتىلىپ چىقتى. ئۇ ئۆزى يەتتەقان قىسىق كۆزلۈك يىگىتنىڭ ئۈستىگە يىقىلىپ چۈشۈۋېتىپ رابىينىڭ قورقۇپ چانىقىدىن چىقىپ كېتەي دەپ قالغان كۆزىنى كۆردى. قىزنىڭ:

— ۋاي تاھىر ئاكام! — دەپ ۋارقىرىغىنى يىراقلاردىن كەلگەن شەپىدەك زورغا ئاڭلاندى. كېيىن بۇمۇ چوڭقۇر قاراڭغۇلۇققا شۇڭغۇپ يوق بولدى.

تاھىر قېنىغا مىلەنگىنىچە قالدى، رابىينى سەمەرقەند تەرەپكە ئېلىپ كېتىشتى.

ئوش. نىجاتلىق نەدە؟

1

ئېگىز قىيا تاشلار بىلەن تەكشى ۋادىلار بىر-بىرىگە غەلىتە كىرىشىپ كەتكەن ئوش ئەتراپلىرى بىرنەچچە كۈندىن بۇيان ناھايىتى مالمان. ئەنجاندىن تۆگىلەرگە ئارتىپ كېلىنگەن ھەشەمەتلىك چېدىرلار بۇراتاغ① ئېتىكىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان جەنىنەتىرىق

① بۇراتاغ — بەزى مەنبەئەلەردە "ئاق بۇراسای" دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بىراق "ئاق بۇراسای" مۇ ئەسلى "بۇرا" سۆزىدىن كەلگەن بولۇشى مۇمكىن. تۈركىي تىللاردا نار تۆگىنىڭ ئەڭ چوڭى "بۇرا" ياكى "بۇغرا" دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ تاغ راستىنلا تۈز جايدا چۆكۈپ ياتقان چوڭ نار تۆگىگە ئوخشاپ كېتىدۇ. — ئاپتوردىن.

بويغا تىكىلدى. ئاق بۇراساي بويىلىرىدىمۇ، چىلمەھرەم تېغىنىڭ ئېتەكلىرىدىكى كۆكئولمەيدانلاردىمۇ يۈزلەپ چىدىرلار ۋە ئوتاقلار پەيدا بولدى. تاغدىن ھەيدەپ كېلىنگەن قۇيرۇقلۇق قويلار سويۇلدى، كاۋاپدانلاردا ئارچىلارنىڭ ئاچ يېشىل كۆمۈرى كۆيدۈرۈلدى، داش قازانلاردا گۆش قاينىشقا باشلىدى.

بۇگۈن ئوشقا بابىر مىرزا باشلىق دۆلەت باشلىقلىرىنىڭ ھەممىسى كېلىشى كۈتۈلمەكتە ئىدى.

موللاپەزىلددىن ياش پادىشاھنىڭ ئەمرى بىلەن بۇرا تاغنىڭ چەقىش قىيىن بولغان مەنزىرىلىك بىر قىيا تېشى ئۈستىگە كىچىككىنە ھۇجرا قۇرغان. بابىر مىرزا ئۆتكەن يىلى مۇشۇ ئىشنى ئۈنىڭغا تاپشۇرغانىدىن كېيىن سەمەرقەندكە قوشۇن تارتىپ كەلگەن ۋە ئوشقا مانا ئەمدى ئۆتۈش توغرا كەلگەنىدى. مولاپەزىلددىن سەۋدەرلەر بىلەن پەسكە چۈشۈپ، ھۇجرىغا يارىشىدىغان گىلەم ۋە زەرباپ كۆرپىلەرنى ئۆزى تاللايتتى. تىك، تېيىلغاق قىيا تاشقا چەقىپ ئۆگەنمىگەن سەۋدەرلەر جاھازلىرىنى ئېلىپ كېلىۋاتقاندا خېلى قېينىلىشتى. قەشقەرچە كۈمۈش ئابىدەستە كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقان سېمىز ئاپتۇۋۇنچى ھەر ئون قەدەمدە بىر توختاپ قالاتتى. موللا-پەزىلددىن ئۇنىڭ قولىدىن ئابىدەستىنى ئېلىپ، ئۆزىنى يۆلەپ چىقتى.

سەۋدەربېشى ئايۋاننىڭ تاش ياتقۇزۇلغان پەلەمپەيلىرىگە گۈللۈك پاياندаз سالدۇرغانىدى. موللاپەزىلددىن ئىلتىماس قىلىپ ئۇنى ئالدۇرۇۋەتتى. چۈنكى پەلەمپەيلەرگە ئىشلىتىلگەن رەڭلىك تاشلار ھەرقانداق پاياندازدىن قىممەترەك ۋە گۈزەلرەك ئىدى. تاغ لېۋىدە تۇرغان ھۇجرىدىن پۈتۈن ئوش شەھىرى ۋە ئۇنىڭ

ئەتراپلىرى ئالقاندا تۇرغاندەك ئېنىق كۆرۈنەتتى. ھېلىغىچە دېمىنى توختىتالماي ھاسىراپ ئولتۇرغان ئاپتۇۋۇچى پەسكە تىكىلىپ قاردى-دە، ئورنىدىن سەكرەپ تۇردى:

ــ ئەنە، كېلىشۋاتىدۇ!

مولىلاپەزلىددىن ئايۇۋان چېتىگە بېرىپ، پەسكە كۆز يۈگۈرتتى.

ئاق ئاتلىق بابىر مىرزا يۈزدىن ئارتۇق بەگلىرى ۋە خاس نەۋكەرلىرى بىلەن جەۋزا مەسچىتىدىن ئۆتۈپ تاغ ئېتىكىگە يېقىنلىشىپ قالغاندى، ئۇلار ھەممىسى جەنىنەتئېرىق بويىغا قۇرۇلغان بارگاھ① ۋە خىرگاھ② ئالدىدا توختاشتى. ئىچى زەرلىك يىپەك، قىممەت باھالىق يۇمشاق مۇۋۇت بىلەن قاپلانغان بۇ چېدىرلارنىڭ زەرھەل باغلىرى كۈمۈش قوزۇقلىرىغا باغلانغاندى. چېدىرلاردا دەم ئېلىش ۋە چوڭ زىياپەتلەر بېرىش ئۈچۈن ھەممە تەييارلىقلار كۆرۈپ قويۇلغىنىنى مولىلاپەزلىددىن بىلەتتى، "بۈگۈن بابىر مىرزا مۇشۇ يەردە دەم ئېلىشى مۇمكىن، بىزنىڭ ھۇجرىغا بەلكى ئەتىلەردىن چىقار" دېگەن ئۇي بىلەن ئىشىنى ئاستا داۋاملاشتۇردى. ئەمما ئاردىدىن بىر سائەت ئۆتەر-ئۆتمەي تۆۋەندىن سېرىق ساقال قورچىبېشى③ تۆت ساقچىسى بىلەن ھاسراپ چىقىپ كەلدى.

ــ ھازىر بۇ يەرگە ئالىي زاتلار قەدەم تەشرىپ قىلىدۇ. تەختىراۋان قەيەردە؟

---

① بارگاھ ــ پادىشاھنىڭ خاس چېدىرى.

② خىرگاھ ــ پادىشاھ تەختى قويۇلىدىغان ۋە قوبۇل مۇراسىملىرى ئۆتكۈزۈلىدىغان چېدىر.

③ قورچىبېشى ــ مۇھاپىزەتچىلەر باشلىقى.

سەۋدەربەشى موللاپەزلددىنگە ياردەم سورىغاندەك قىلىپ قاردى. ئاچ يېشىل بەقەسەمدىن نېپىز تون كىيگەن موللاپەزلددىن قورچىبېشىنىڭ ئۈدۈلىدا قول قوشتۇرۇپ:

ــ كەچۈرۈڭ، جانابىي بەگ، ــ دېدى.

ــ خوش؟

موللاپەزلددىن مۇشۇ ھۇجرىنى قۇرۇشتا خىشلارنى زەمبىلگە سېلىپ كۆتۈرتۈپ چىقماقچى بولغان، ئەمما ئىلاجنى تاپالمىغاندى. چۈنكى بۇ تىك قىياغا ئادەم پەقەت بىردىن-بىردىن بولۇپ، گاھى قولى بىلەن قىياغا تايىنىپ چىقىشى مۇمكىن ئىدى. تەختىراۋاننى بولسا تۆت كىشى تۆت تەرىپىدىن كۆتۈرەتتى، ئۇنىڭ ئىچىدە پادىشاھ ياكى مەلىكىلەر ئولتۇراتتى.

ــ بىز تەجرىبە قىلىپ كۆردۇق، بۇ قىياغا تەختىراۋان كۆتۈرۈپ چىقىش مۇمكىن ئەمەس، ــ دېدى موللاپەزلددىن.

قورچى بېشى ئۈچ تەرىپى تامدەك تىك قىيا، پەقەت بىر تەرىپىدىن يالغۇز ئادەم تەسلىكتە ئۆتەلەيدىغان تاغقا تەپسىلىيرەك قارىدى-دە، تەختىراۋان ئىشلىتىش پىكرىدىن ياندى. سەۋدەربېشىغا ھومىيىپ:

ــ بۇ يەردە ئارتۇق ئادەم بولمىسۇن! ــ دەپ بۇيرۇدى.

ھۇجرا ئەتراپىدىكى مەيدان تارراق بولسىمۇ قىيانىڭ شىمال تەرىپىدە ــ ئۆيدەك ئېگىز تاشلار ئارقىسىدا كىچىككىنە مەيدان بار ئىدى. ساقچىلاردىن ئىككىسى ئاپتۇۋچى ۋە سەۋدەربېشى بىلەن بىللە مۇشۇ تەرەپكە ئۆتۈپ تۇرۇشتى. باشقا سەۋدەرلەر تۆۋەنگە چۈشۈپ كېتىشتى. قورچىبېشى موللاپەزلددىنگە قاراپ:

ــ جانابىي مېمار، سىز يولنى ياخشى بىلىسىز، پادىشاھنىڭ

ئالدىغا چىقىڭ، ــ دەپ بۇيرۇدى. قائىدىنگە بىنائەن، قورچىـ
بېشىنىڭ ئۆزىمۇ تۆۋەنگە يېنىپ چۈشۈپ، پادىشاھ بىلەن بىللە
چىقىشى كېرەك ئىدى. ئەمما بۇ تاغقا ئىككى قېتىم كەينى ـ كەينىدىن
چۈشۈپ چىقىش ناھايىتىمۇ قىيىن ئىدى. بۇنى سەزگەن ئوتتۇرا
ياشلىق قورچىبېشى ئىككى ساقچىنى مۇللاپەزلىددىنگە قوشۇپ
تۆۋەنگە چۈشۈرۈۋەتتى ـ دە، ئۆزى ھۇجىرا يېنىدىكى سىلىق تاش
ئورۇندۇققا ئولتۇرۇپ، تەرلەپ كەتكەن يوغان بويۇنلىرىنى ئېرتىشقا
باشلىدى.

مۇللاپەزلىددىن بۇراتاغقا ھەر كۈنى نەچچە قېتىملاپ چىقىپ ـ
چۈشۈپ ئۆگىنىپ قالغان بۇ ئايىغىدىكى ئىنچام چورۇقى بىلەن
تاشتىن تاشقا يېنىك ـ يېنىك ئاتلايتتى. ئەمما كۆڭلى خاتىرجەم
ئەمەس. ھازىر پادىشاھ ۋە ئۇنىڭ بەگلىرىگە دۇچ كېلىشى كېرەك ـ
لىكى، ئۇلار بىلەن مۇئامىلە قىلىشنىڭ قىيىنلىقى كۆڭلىگە تەھلىكە
سالدى.

بابىر مىرزا ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرى تاغنىڭ كۈنچىقىش تەرە ـ
پىدىن ئاتلىق ئايلىنىپ ئۆتۈپ، قىيا تاشقا جەنۇبتىن يېقىنلاشتى ـ دە،
مازارلىقتىن يۇقىرىراقتا ئاتتىن چۈشۈشكە باشلىدى. شۇ ۋاقىتتا مۇللا ـ
پەزلىددىن بەگ ۋە نەۋكەرلەرگە قوشۇلماي ئالاھىدە توپ بولۇپ
كېلىۋاتقان ئاياللارنى كۆرۈپ قالدى. يۈۋاش قارا ئاتقا مىنگەن ۋە
ئاپئاق كىيىنگەن ئوتتۇرا ياشلىق ئايال ــ بابىرنىڭ ئانىسى قۇتلۇق
نىگارخانىم ئىدى. بادام گۈل رەڭلىك ئويناق ئاتتا قىزىل يىپەك
قەبا① كىيگەن خانزادە بېگىم كېلىۋاتاتتى. مۇللاپەزلىددىن ئۇنى

① قەبا ــ ئىسلىزادە ئاياللار كىيىدىغان ئۇزۇن يەڭلىك سىرتقى كىيىم،
كەمزۇلغا ئوخشايدۇ.

شوخ ئات ئۇستىده چەۋانداز يىگىتلەردەك ياخشى ئولتۇرغانلىقىدىنمۇ تونۇدى ـ ده، ۋۇجۇدى بىردىنلا قىزىپ كەتكەندەك بولدى. كۆڭلىدىكى بايىقى تەشۋىش ئۇستىگە ئوتلۇق بىر ھاياجان قوشۇلۇپ، يۈرىكى قېپىدىن چىققۇدەك ھودۇقۇپ كەتتى. مۇللاپەزلىددىن ئۆزىده بىردىن يۈز بەرگەن ئۆزگىرىشنى بىرەرسىگە سەزدۈرۈپ قويۇشتىن قورقۇپ، پادىشاھنى كۈتۈۋېلىۋاتقان مۇلازىملارنىڭ دالدىسىغا ئۆتتى ـ ده، باش ئېگىپ، قول قوشتۇرۇپ تۇردى. شۇ ۋاقىتتا تىزلىرىمۇ تىترەۋاتقانلىقىنى سېزىپ، "خۇدا، ئۆزەڭ شەرمەندە قىلما!" دېگەن سۆزلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى.

2

بابىر مىرزىنىڭ ئاچىسى خانزادە بېگىم موللا پەزلىددىنىنى كۆپتىن بېرى ھەيران قالدۇرۇپ كېلىۋاتاتتى. بۇنىڭدىن تۆت يىل بۇرۇن موللاپەزلىددىن ھىراتتىن كېلىپ ئۆمەرشەيخ مىرزىنىڭ ئەنجاندىكى چاربېغىدا ساراي سېلىشقا باشلىغان مەزگىلىده خانزادە بېگىم ئون ئالته ياشتا ئىدى. ئېسىلزادە قىزلار ئارىسىدا ئەڭ گۈزىلى بولغان خانزادە بېگىم بىر قېتىم ئەرلەرچە كىيىنىپ، ئات مىنىپ، ئىنىسىنىڭ ئۆسمۇر مۇلازىملىرى بىلەن چەۋگان① ئوينىغان، موللاپەزلىددىن بۇنى كۆرۈپ، بىر ھەيران قالغانىدى. ئارىدىن ئىككى يىل ئۆتكەندىن كېيىن، موللاپەزلىددىن ئەنجان ئوردىسىدىكى تۆرخانىنىڭ بەزى نەقىشلىرىنى پىكىلاش ئۈچۈن چاقىرىلدى.

---

① چەۋگان ــ ھازىرقى ھاكىكى ئويۇنىغا ئوخشايدۇ. پەقەت ئوچۇق مەيداندا ئاتلىق ئوينىلىدۇ.

شۇ چاغدا ئون سەككىز ياشلىق خانزادە بېگىمنى تەڭ بويلۇق كېنىزەكلەر ئارىسىدا ساتار چېلىپ ئولتۇرغان پەيتىدە يەنە بىر كۆردى ـ دە، ئۆز كۆزلىرىگە تەستە ئىشەندى. چۈنكى بىر ۋاقىتلاردا ئەرەنچە كىيىنىپ چەۋگان ئوينىغان ئاشۇ قىز ئەمدى ساتاردا شۇنداق چىۋالا نەپىس، شۇنچىۋالا مەيىن كۈي چالاتتى. ئۇنىڭ ئۆزىمۇ شۇ قەدەر گۈزەللىككە تولۇپ ئولتۇراتتىكى، موللا پەزلىددىن ئىختىيارسىز ئۇنىڭ سېھرىگە بېرىلىپ، غەلىتە بولۇپ كەتكەنىدى.

كېيىن موللاپەزلىددىن تامغا نەقىش ئۇلگىلىرىنى سىزىۋاتقانىدا، خانزادە بېگىم ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئىشىنى قىزىقىپ تاماشا قىلىشقا باشلىدى. موللاپەزلىددىنىڭ قولىدىكى سېركول هاياجانلانغانلىقىدىن قولىدىن چۈشۈپ كەتتى.

ــ ئاجايىپ نەقىش سىزغانسىدىگىز، كۆزۈم تەگدىمۇ مەۋلانا؟ ــ دېدى خانزادە بېگىم ئەيىبنى ئۆزىگە ئالغانىدەك بولۇپ.

موللاپەزلىددىن سېركولنى يەردىن ئېلىۋېتىپ:

ــ ياق، ئەكسىچە، بېگىم، سىزنىڭ نەزىرىڭىز چۈشكەن نەقىش يەنىمۇ ياخشىراق سىزىلدۇ!

ــ مەن مەۋلانانى رەسسام ئىكەن دەپ ئاڭلىدىم.

ــ ئەسلىدە مېمارلار رەسساملىق سەنئىتىدىن خەۋەردار بولۇشى زۆرۈر.

ــ ئۇنداق بولسا مېنىڭ سۈرىتىمنى سىزىپ بېقىڭ!

كۆتۈلمىگەن بۇ تەكلىپتىن چۆچۈگەن موللاپەزلىددىن ئەتراپقا ئالاڭلاپ قارىدى. تۆرخانىدا باشقا هېچكىم يوق. شۇنداق بولسىمۇ ئاۋازىنى پەسەيتىپ دېدى:

ــ بەجانىدىل سىزاتتىم...پەقەت...

ــ ئەنسىرىمەك، مەۋلانا، مەن سىر ساقلاشقا قادىرمەن!

ــ ئەگەر مەن سىزغان رەسىم ئۇ دۇنيادا جان تەلەپ قىلسا، نەدىن تاپىمەن، بېگىم؟

موللاپەزلىددىن بۇ سۆزلەر بىلەن شەرىئەت رەسىم سىزىشنى مەنئى قىلغىنىنى، ئەگەر قولغا چۈشسە جېنى خەۋپ ئاستىدا قېلىشنى ئېيتماقچى ئىدى. خانزادە بېگىم ئۇنىڭ ئوچۇق ئېيتالمىغان پىكرىنى چۈشەندى ـ دە، كۈلۈمسىرىدى:

ــ ئەگەر رەسىمىم ئۈچۈن سىزدىن جان تەلەپ قىلسا، ماڭا ئېيتىڭ، مەن ئۆز جېنىمنى بېرىمەن.

مولـلاپەزلىددىن پولات سانـدۇقـتا يوشۇرۇپ يۈرگەن رەسىمنى مانا شۇ سۆزلەردىن كېيىن سىزىشقا جۈرئەت قىلـغانىدى. شۇنىڭدىن كېيىنكى توپىلاڭلاردا ئۇ خانزادە بېگىمنى ئۇزاق ۋاقىت ئۇچراشتۇرالماي يۈردى.

ئەت ئۆتكەن يىلى كۈزدە مانا شۇ بۇراتاغقا خانزادە بېگىمنىڭ ئۆزى كېلىپ قالـدى. بابىر سەمەرقەندكە كېتىشىدە ئۆز ئانىسى ۋە ئېگىچىسىگە "ئوشتىكى ھۇجرىدىن خەۋەر ئالارسىلەر" دەپ تاپىلاپ قويغانىكەن. مىزان ئېيىدا ئوشقا مېھمان بولۇپ كەلـگەن خانزادە بېگىم بىر كېنىزىكى بىلەن بۇراتاغقا چىقـتى. موللاپەزلىددىن مۇشۇ پەيتـتە يالغۇز شاگىرتى بىلەن ئىشـلىمەكتە ئىدى. ھەربىر خىشنى، ياغاچنى، ھەربىر كوزا سۇنى تۆۋەندىن ئېلىپ چىققۇچە تامىقى قۇرۇپ كېتەتتى. مەرمەر يونۇپ تاشچىلىق قىلىشقا تاشتاراش يوق، سىرلاغان چاقچۇق ئېلىشقا پۇل يوق. بۇنىڭ ھەممىسى موللاپەزلىددىننى ناھايىتى قىينىاپ قويغانىدى. لېكىن بۇ قىينىچىلىقنى خانزادە بېگىمگە قانداق ئېيتىدۇ؟ بېگىمنىڭ مەرۋايىت قادالـغان يىپەك دوپپىسىدىن

تارتىپ ئۇچى قايرىلغان قىزىل ئۆتۈكىگىچە ھەممىسى شۇنداق نەپىس كۆرۈنەتتى، بۇ كائىنات گۈزەللىكى ئالدىدا تاش ۋە خىشتىن گەپ ئېچىش تېخىمۇ غەلىتە تويۇلاتتى. بىراق خانزادە بېگىم موللاپەز-لىددىندىن بولغۇسى ھۈجرىسىنىڭ كۆرۈنۈشى سىزىلغان لايىھىنى سوراپ ئالدى. قەغەزگە قاراپ تۇرۇپ:

— گۈمبەزنى چاقچۇق بىلەن بېزىمەكچى بولۇپسىز، چاقچۇقىغىز يېتىشەمدۇ؟ — دېدى.

موللاپەزلىددىن ئەمدى دەردىنى ئېيتىشقا مەجبۇر بولدى. بۇ قىز مېمارلىق سەنئىتىدىنمۇ خەۋەردار ئىكەن، خېلى كىتاب مۇتالىئە قىلغانىكەن.

— بابىر مىرزا غەلبە بىلەن قايتىسا، خۇدا رەھمىتى ئاتامنىڭ ئاشۇ ئارزۇسىنى ئەمەلگە ئاشۇرار، — دېدى، — شۇ چاغدا يەنە ئۆزىڭىز باش بۇلارسىز، مەۋلانا!

دۇنيادا تېخى ھېچبىر تاۋۇش موللاپەزلىددىنگە مۇنچىلىك يېقىملىق تۇيۇلمىغاندى. خانزادە بېگىم ھەر قېتىم ئۇنى "مەۋلانا" دەپ ئۇلۇغلاش بىلەن گويا پارلاق بىر ئىستىقبال ۋەدە قىلغاندەك بولاتتى. پادىشاھ ئائىلىسىدىن مېمارلىق سەنئىتىنى شۇنچىلىك بىلىدىغان، قەدىرلەيدىغان ئىتتىپاقداش تېپىلغىنى موللاپەزلىددىنىنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈپلا قالماستىن، قەلبىدە غەلىتە بىر زوق ۋە دادىللىق ئويغاتتى.

ئۇ تېيىلغاق قىيا تاشقا چمقىشتىن كۆرە چۈشۈشىنىڭ قىينىلقىنى بىلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن خانزادە بېگىمنى كۆزىتىپ چۈشۈشكە باشلىدى. خەلق "قىل كۆۋرۈك" دەپ نام قويغان تار ۋە خەتەرلىك تاش سوقماقتىن ئۆتۈۋاتقىنىدا خانزادە بېگىمنىڭ تېگى سىلىق

چەمدىن تېكىلگەن ئۆتۈكى تېپىلىپ كەتتى. خانزادە بېگىم نەپىسى تۇرغۇنلۇقنى يوقىتىپ، يېنىدا كېتىۋاتقان كېنىزەكلەرگە قول سوزدى. ئەمما كېنىزەكلەر تەسلىكتە كېلىۋاتاتتى. ئەكسىچە باراۋۇر چايقىلىپ كەتتى. كېنىزەك قورقۇپ چىرقىراپ كەتتى. ئۇلار تۆۋەندىكى قىرلىق تاشلارغا يېقىلىپ چۈشەي دەپ قالغاندا مولىلاپەرزلىددىن ئالدىغا سەكرەپ ئۆتۈپ، ئىككىسىنى ئىككى قولىغا بىلەن قۇچاقلاپ تۇتۇۋالدى. ياشقىنا كېنىزەك قورقىنىدىن مولىلاپەرزلىددىنمۇ يەلكىسىگە يېپىشىۋالدى، كېيىكتەك چاققان خانزادە بېگىم يىگىتنىڭ يەلكىسىدىن تۇتۇپ، ئۆزىنى چاپسان ئوڭلىدى ۋە ئۇنىڭغا ئاستا رەھمەت ئېيتتى. شۇچاغ مولىلاپەرزلىددىن ئۆز يۈزىدە خانزادە بېگىمنىڭ يىللىق نەپسىنى سەزدى. قىزنىڭ يۈزىدىمۇ، لەۋلىرىدىمۇ، گۈل ئەتىرىگە ئوخشىمايدىغان، ئەمما ئۇنىڭدىنمۇ يېقىملىقراق، سىرلىق-راق بىر ھىد بار ئىدى. مولىلاپەرزلىددىن شۇ ھىدنى ھىدلىدى-دە، خانزادە بېگىمنىڭ شاھ قىزى ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇغانىدەك بولدى. قىزنىڭ سالقىن، يۇمشاق قولىدىن تۇتۇپ نېرىقى تەرەپى تۆز چىغىر يولغا چىقىۋاتقىچە قويۇۋەتمىدى. بەش-ئون قەدەملىك يولدا ئاددى مېھمار بىلەن مەلىكە ئوتتۇرىسىدىكى پەرق يوقىلىپ كەتكەندەك بولدى، ئۇلار بىر-بىرىگە پەقەت كۈچلۈك يىگىت ۋە گۈزەل قىز بولۇپ تۇيۇلدى.

لېكىن ئۇنىڭدىن نېرىغا بارغاندا كېنىزەكلەر، تىزگىنچىلەر، سەۋدەرلەر ئارىغا قېتىلىپ خانزادە بېگىمنى قورشاپ ئېلىپ كېتىشتى. مولىلاپەرزلىددىن غەلىتە بىر چۈش كۆرۈپ ئويغانغان ئادەمدەك ھەيرانلىقتا قېلىۋەردى.

ئەتىسى خانزادە بېگىم يارەمگە ئەۋەتكەن ئىككى كۈچلۈك يىگىت

مولـلاپەزلىددىنگە كېرەكلـىك يۈكـلەرنى پەسـتىن توشۇپ چىقىـشقا باشلىدى. ئاردىدىن بىر ھەپتە ئۆتۈپ، تۆگىگە ئارتىلغان چاقچۇقلارمۇ يېتـىپ كەلدى. خانـزادە بېگىم ئەۋەتـكەن ھەربىر نەرسىدە موللا-پەزلىددىن ئۇنىڭ ئۆزىنى كۆرگەندەك بولاتـتى. پولات ساندۇقتىكى رەسىمنى ئاخشاملىرى يالغۇز قالغىنىدا قولىغا ئېلىپ ئۇنـىڭغا ئۇزاق-لارغىچە تىكىلەتتى. قىز تېيىلىپ كەتكەن مانا شۇ تاغنىڭ تاشلىرىدىن خانزادە بېگىمنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى يىللىق نەپـسى ۋە سىرلـىق ھىدى ھامان كېلىپ تۇرغانـغا ئوخشايتتى. "بۇ مۇھەبـبەتمـىدۇ؟ — دەيتتى موللاپەزلـىددىـن ئۆزىگە-ئـۆزى، — ياق، ياق! مەندىكى تۇيغۇ، غەرەزسىز بىر ئىلاھىي مېھىرنىڭ نىشانىسى، خالاس. باشقىچە بولۇشى مۇمكىن ئەمەس!".

ھازىـر يەنە خانـزادە بېگىمـنىڭ يېقىنلىشـىپ كېلىـۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، تەمتىرەپ قالغان مولـلاپەزلىددىن ئۆزىـنىڭ مانا شۇ ئېتە-قادىدا تۇرۇشقا مەھكەم تىرىشاتتى ۋە ئايالـلار تەرىپـىدىن كۆزىـنى ئېلىپ قاچاتتى.

3

بابىر مىرزا ئاتتىن چۈشكەندە بويى ئۆسـۈپ چـوڭ يىـگىتلەرگە تەڭلىشىپ قالغانلـىقى بىلىنـدى. قەدەم ئېلىشـمۇ خېلى سالماقلىق. تەختكە ئولتۇرغاندىن بۇيان ئۆتكەن ئۇچ يىل ئۇنى ناھايىتى چاپسان چوڭايتقان، كۆز قاراشلىرى كۆپنى كۆرگەن ئادەمـلەرنىڭكىدەك ۋەز-مىن. پەقەت ئىنچىكە قامىتى بىلەن تېخى ئانچە توشـمىغان يەلكىلىرى ئۇنىڭ تېخى ئون بەش ياشقا كىرگەنلىكـىنى ئەسـلىتـىپ تۇراتـتى.

ئەمما تاغقا چىقىشتا بابىرنىڭ ئۆسمۈرلۈكى تازا كارغا كەلدى. ئۇ

هەممنىڭ ئالدىدا تاشتىن تاشقا يېنىك چىقىپ كېتىۋاتاتتى، بەزىدە ئانىسىغا، بەزىدە ئاچىسىغا يۇقىرىدىن قولىنى سوزۇپ ياردەملىشىپ قويياتتى.

بەگلەر ۋە مۇلازىملارنىڭ كۆپچىلىكى پەستە قېلىشتى. يول تار، ھۇجرا كىچىك بولغانلىقى ئۈچۈن ھازىر بىرىنچى نۆۋەتتە پادىشاھ ئائىلىسى ۋە بابىرنىڭ ئەڭ يېقىن كىشىسى بولغان ئىشىك ئاغا قاسىم-بەگ چىقماقتا ئىدى. كاۋچىن ئۇرۇقىدىن چىققان قاسىمبەگ سېمىز، بەستىلىك كىشى بولغاچقا، تاغنىڭ يېرىمىغا چىقىۋچە نەپىسى بوغۇلۇپ، قىينىلىپ قالدى. بابىر بۇنى كۆرۈپ، تۇزرەڭ تاش ئۈستىدە توختىدى. قاسىمبەگمۇ توختاپ، ئارقىدىن كېلىۋاتقان موللا پەزلىدىنگە قاراپ دېدى:

— جانابىي مېھمار، بۇ تاشلاردىن پەلەمپەي يونۇش ئېسىنگزگە كەلمەپتۇ-دە؟

موللاپەزلىددىن پەسرەكتە توختاپ قول قوشتۇردى-دە، يەڭگىل بىر تەزىم بىلەن جاۋاب بەردى:

— ئەگەر ئالىي زاتلىرى ئەمر بەرسە، پەلەمپەي يونۇش ئىمكانىيىتى بار.

قاسىمبەگ يۇقىرىغا بۇرۇلۇپ، بابىرغا سوئال نەزىرى بىلەن قارىدى. بابىر كۈلۈمسىرەپ:

— ئەجەبا! — دېدى ئەمدى چوڭىيىۋاتقان ئۆسمۈر ئاۋازى بىلەن، — تاغ چوققىسىغمۇ پەلەمپەي بىلەن چىقامدۇ؟

ساددىراق ئادەم بولغان قاسىمبەگ تەكلىپى ئورۇنسىز چىققىنىنى سەزدى-دە، ئىززەت-نەپسىگە تارتماي گەپنى كۈلكىگە يۆتكىدى:

— ئەمرزادەم ئىلتىپات قىلدىڭىز. كەمتىنى بۇ تەرلەپ ھاسى-

راشلاردىن پەلەمپەيلەرمۇ قۇتقۇزالمايتتى.
ئەمدى قۇتلۇق نىگارخانىممۇ كۈلدى:
ــ قاسىمبەگ جانابلىرى ھەقلىق. ئات ـ ئۇلاغ ئۆتەلمەيدىغان بۇ چوققىلارغا شاھمۇ پىيادە چىقىدۇ، مەلىكىمۇ!
ــ ھەتتا، خانزادىلەرمۇ! ــ دەپ بابىر ئاچىسىغا قاراپ شوخ كۈلۈمسىرىدى.
شۇنداق خۇش چاقچاقلار بىلەن ھۇجرىغا يېتىپ بېرىشتى. ئاسمان رەڭ گۈمبەزلىك كىچىككىنە بىنا كۆكلەم قۇياشىدا شۇنداق نەپىس جۇلالىنىپ كۆرۈندىكى، بابىرنىڭ دىلى بىردىنلا روشەنلىشىپ كەتتى.
ئەتراپىدىكى تەبىئەتنىڭ گۈزەللىكى، باھار ۋە تاغلار ئايۋانغا ئىشلىتىلگەن نەقىشلەرنى، گۈمبەزدىكى چاقچۇقلارنىڭ رەڭگىنى تېخىمۇ ئېچىپ كۆرسىتەتتى.
قاسىمبەگ بابىرنى، ئۇنىڭ ئانىسى ۋە ئاچىسىنى ئىززەت ـ ھۆرمەت بىلەن ئىچكىرىگە ئۈزىتىپ قويىدى ـ دە، ئۆزى مەرمەر پەلەمپەي ئالدىدا قول قوشتۇرغىنىچە قالدى. ئۇ ئاياللار بار جايغا پادىشاھدىن بېشارەت بولمىغۇچە كىرمەيتتى.
مولىلاپەزلىددىن قاسىمبەگدىن بېرىراقتا ــ ئايۋان تۆۋىسىگە كېلىپ تۇردى.
ھۇجرا ئىشىكى ياڭاق ياغىچىدىن ئويما نەقىش قىلىنىپ زەر بىلەن ئىشلەنگەنىدى. بابىر گۈزەل ئويىما نەقىشلەرگە، تام ۋە تورۇس بېزەكلىرىگە بىرقۇر كۆز يۈگۈرۈتۈپ چىقتى ـ دە، ھۇجرىنىڭ ئىشىكىنى ئاچتى. ئانىسى بىلەن ئاچىسىغا يول بېرىپ، كېيىن ئۆزى ئىچكىرىگە كىردى.
ھۇجرىنىڭ ئىچى قاراڭغۇ بولمىسىمۇ، قائىدىگە بىنائەن غەرب

تەرەپتىكى مېھرابقا شام بېقىپ قويۇلغانىدى. كۈندۈركى يورۇقلۇقتا كۆزگە تەشلىكتە كۆرۈنۈۋاتقان شام نۇرى ئۆپچۆرىدىكى چىرايلىق نەقىشلەرگە چۈشۈپ، بىلىنەر-بىلىنمەس جىلۋىلىنەتتى. بۇنىڭ ھەممىسى بابىردا ئاجايىپ بىر زوق ئويغاتتى. ئۇ شام يېنىدىكى توق قىزىل نەقىشلەرنى خانزادە بېگىمگە كۆرسىتىپ:

— ئىسلىمى گۈلخان① شۇمۇ؟ — دەپ سورىدى.

خانزادە بېگىم بىر ئۆكسىسىغا، بىر نەقىشكە قارىدى-دە، شوخ كۈلۈمسىرىدى:

— بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچكىنز ئىيتىمەن.

بابىرمۇ كۈلۈمسىرەپ:

— كەچتىم، ئىيتىڭ، — دېدى.

خانزادە بېگىم ئۇنىڭغا قايرىلىپ، ئىشىك ئۈستىدىكى قىپقىزىل نەقىشلەرنى كۆرسەتتى:

— ئىسلىمى گۈلخان مانا بۇ. سىز نەقشى لالەنى② بۇنىڭغا ئوخشىتىپسىز، ئەمرزادەم.

خانزادە بېگىم كۆرسەتكەن نەقىشلەر ھەقىقەتەن قىپقىزىل ئوت يالقۇنلىرىنى ئەسلىتەتتى، ئۇنىڭ ئىشىك ئۈستىگە نەقىشلىنىشىمۇ بىكار ئەمەس ئىدى. "كەلگۈچىگە ئەگەشكەن بالا-قازانى ئوت يالقۇنى ئىلىپ قالىدۇ" دېگەن قەدىمكى ئىبتىقاد ۋە كېلىن-كۈيئوغۇلنى ئىشىك ئالدىغا يېقىلغان ئوت يالقۇنىدىن ئايلاندۇرۇپ ئۆتۈش ئادەتلىرى بابىرنىڭ ئېسىگە چۈشتى. ئۇ ئاچىسىغا تەن بەرگەندەك قاراپ:

— سىز ھەقلىقسىز، مەن سەۋەنلىك قىپتىمەن، — دېدى.

---

①② نەقىش تۈرلىرى.

شۇچاغدا قۇتلۇق نىگارخانىم سۆز قاتتى:

ــ بابىر مىرزىنىڭ سەۋەنلىكىنى كەچۈرۈشكە تېگىشلىك. چۈنكى بۇ ھۇجىردا نەقشى لالەمۇ خۇددى گۈلخانىدەك يېنىپ كۆرۈنىدۇ!

ئانىسىنىڭ ئىلتىپات قىلىپ ئېيتقان سۆزلىرى بابىرنىڭ ھۇجىرىدىن ئالغان زوقىنى يەنە بىر دەرىجە ئاشۇردى.

ئۇچەيلەن ئايۇانغا قايتىپ چىقىۋاتاتتى، پەستە تۇرغان موللا-پەرزىلىدىن بابىرنىڭ چىرايىنىڭ ئېچىلىپ كەتكىنىنى كۆردى. بابىر پەلەمپەي ئالدىدا تۇرغان قاسىمبەگكە قاراپ:

ــ بۇراتاغقا تېخىمۇ مۇناسىپ! ــ دەپ قويدى.

بۇراتاغنى بابىر ياشلىقىدىنلا ياخشى كۆرەتتى. تۇز ۋادىسىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان بۇ ئېگىز تاغ ئادەملەرنى ھەيران قالدۇرۇشى ئۇچۇن يارىتىلغانغا ئوخشايتتى. گويا ئۇ چوڭ تاغنىڭ بىر پارچىسىنى ئىلاھىي بىر كۈچ شۇنداق كۆتۇرۇپ ئېلىپ كەلگەن ۋە تاماشا ئۇچۇن ئوچۇقچىلىققا چىرايلىق قىلىپ ئورنىتىپ كەتكەندەك ئىدى. مانا شۇنداق تاغقا سېلىنىشى، بۇ ھۇجرا ئۇچۇن ناھايىتى قالتىس بىر خىسلەت ئىكەنلىكىنى سەزگەن قاسىمبەگ بىر چەتتە قول قوشتۇرۇپ جىم تۇرغان مېمارنى چاقىردى.

بابىر پادىشاھ بولغاندىن بۇيان ئۆز كۆڭلىدىن چىقىرىپ سالدۇرغان بۇ بىرىنچى ئىمارىتى ناھايىتى كىچىك بولسىمۇ ئەمما ئۇنىڭغا ئەزىز ۋە غەنىمەت تۇيۇلدى. ئۇ تاغ لېۋىدە شۇنداق جازىبە بىلەن تۇرغان بۇ ھۇجرىنىڭ ئۇزاقىراق ۋاقىت ئۇزۇنىراق تۇرۇشىنى خالىغاندەك مېمارغا سوئال نەزىرى بىلەن قارىدى:

ــ تاغدا قار-يامغۇر كۆپ بولىدۇ. ھۇجرا ئۇزۇن ۋاقىتقا چىداشلىق بېرەلەرمۇ؟

ئايۋاندا تۇرغان قۇتلۇق نىگارخانىم بىلەن خانزادە بېگىمنۇ مېھمانغا كۆز تىكىشتى. موللاپەزلىددىن ھاياجانلانغانلىقىدىن تىزلىرى پۈكۈلۈپ-پۈكۈلۈپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ قولىنى تەزىم بىلەن كۆكسىگە قويۇپ:

ــ ئىنشائاللا، چىداشلىق بېرىدۇ، ــ دېدى. قاسىمبەگ ئۇنىڭ سۆزىنى تەستىقلاپ:

ــ ھە، قىرىق-ئەللىك يىل ياخشى تۇرىدۇ، ــ دەپ قويدى.

"قىرىق-ئەللىك" يىل دېگەن سۆزلەر موللاپەزلىددىنگە ئازار بەرگەنلىكى ئۈنىڭ قاسىمەگكە قىسقا بىر كۆز تاشلاپ قويغىنىدىن سېزىلدى. شۇ چاغدا موللاپەزلىددىن ئۆز يۈزىگە كېمىنگىدۇ مۇلايىم-غىنا نەزەر سالغانلىقىنى ھېس قىلدى. بېشىنى كۆتۈرسە خانزادە بېگىم يۈزىگە سېلىنغان نېپىز ئاق يېپەك پەردە ئارقىلىق موللاپەز-لىددىنگە قاراپ تۇرۇپتۇ. موللاپەزلىددىنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدى ئوت كەلكۈنى ئىچىدە قالغاندەك بولدى. ئۇ ھازىر سىرىنىڭ پاش بولۇشى مۇمكىنلىكىنى سېزىپ يەنە تەزىمگە باش ئەگدى. شۇ چاغدا خانزادە بېگىم بابىرغا ئىزاھ بەردى:

ــ ئەمىرزادەم، خۇدا خالىسا، بۇ ھۇجرا كۆپ ئەۋلادلارنى كۆرگۈسى. قاراڭ، قار-يامغۇر تېگىدىغان جايلىرى تاشتا ياسالغان. ئۇلى قىيا تاشقا مۇستەھكەم ئورنىتىلغان. موللاپەزلىددىنىڭ ماھارىتى يۇقىرى، ئۇ ھىرات بىلەن سەمەرقەند مېمارلىرىدىن تەلىم ئاپتىكەن.

موللاپەزلىددىن خانزادە بېگىمنىڭ ماختىشىنى ئىشقا ئائىت ئاددىي سۆزلەردەك قوبۇل قىلمىسا، كۆڭلىدىكى نازۇك ھېسلىرىنى سەزدۇرۇپ

قويسا، ئون جهنى بولسا بىرىمۇ ئامان قالمايدىغانلىقىنى سەزدى. ئاقئۆمت ئاددىي بىر مېھمانىڭ شاھ قىزىغا مۇھەببىتى پادىشاھ ئائىلىسىگىمۇ، ئۇنىڭ بەگلىرىگىمۇ ھاقارەتتەك تۇيۇلۇشى مۇمكىن!

ھېلىمۇ ياخشى، ھۆكۈمدارلار ئالدىدا ھاياجانغا چۈشۈش ۋە تەزىم قىلىش ئادەتكە ئايلىنىپ قالغان. موللاپەزلىددىن خانزادە بېگىمىنىڭ يىللىق سۆزلىرىگە جاۋابەن يەنە بىر تەزىم قىلدى-دە، يەرگە قاراپ، خۇددى قىلىچىنىڭ تىغىنى ئۇستىدە مېڭىۋاتقاندەك ئېھتىيات قىلىپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— ھەزرىتى ئالىيغا ئەرزىم شۇكى، سەمەرقەندتە ئۇلۇغبەگ مەدرىسىسىنىڭ تاملىرى ئۇچۇن قانداق گەچ، گىلەمايە[1] خىش ۋە چاقچۇقلار ئىشلىتىلگەن بولسا، بۇ ھۈجرىنىڭ تاملىرىغىمۇ پېقىر شۇلارنى ئىشلەتتىم. خۇدادىن ئۇمىدىم بار: بابىر مىرزىنىڭ مۇبارەك نامىلىرىغا مەنسۇپ بۇ ھۈجرا ئەسىرلەر داۋامىدا مۇستەھكەم تۇرىدۇ[2].

---

① گىلەمايە سوۋاق قىلىنىدىغان ماتېرىيال.

② راستىنلا ئوشتىكى بۇ ھۈجرا تۆت يۈز ئەللىك يىلدىن ئارتۇق ئۆمۈر كۆردى. ئەسىرلەر ئۆتۈشى بىلەن ئۇنىڭ گۈمبىزىدىكى چاقچۇقلىرى قومۇرۇلۇپ چۈشتى. ئىچىدىكى نەقىشلىرى ئۆچۈپ كېتىپ، قايتىدىن قۇم سۇۋاق قىلىندى. بەزىلەر رەڭدار مەرمەرلىرىنى قومۇرۇپ كېتىپ، پىچاقلىرىغا دەستە قىلىشتى. ھۈجرىنىڭ ئۆزىنى بولسا تەمەخور شەيخىلەر "سۈلەيمان پەيغەمبەر تەرىپىدىن قۇرۇلغان مۇقەددەس جاي" دەپ ئېلان قىلىشتى. ساۋاتسىز ئادەملەرنىڭ خىلمۇخىلىنى بۇنىڭغا ئىشەندۈرۈپ، نۇرغۇن يىللار داۋامىدا ئاسانلا خەير - سەدىقە توپلىدى. سوۋېت ئالىملىرى تارىخىي ھەقىقەتنى تىكلەپ، بۇ ھۈجرىنى

بابىر بۇ سۆزلەردىن تەسىرلىنىپ:

ــ ئېيتقىنىڭىز كەلسۇن، ــ دېدى، ــ ھۇجرا بىز خالىغاندىنمۇ ياخشى!

قاسىمبەگ "قىرىق ـ ئەللىك يىل تۇرار". دەپ ھۇجرىنىڭ ئۆمرىنى قىسقا قىلىپ قويغانلىقىدىن ئەمدى خىجالەت بولدى. ھۇجرىنىڭ نېرىسىدا چوڭ تاش ئارقىسىدا بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرغان سەۋدەر-بېشىغا بىر قارىۋېلىپ، كېيىن مىمارغا ئۆرۈلدى:

ــ ئاپىرىن سىزگە موللاپەزلىددىن!

بابىر قاسىمبەگنىڭ سۆزىنى ئوڭشاپ:

ــ مەۋلانا پەزلىددىن! ــ دېدى.

شۇنىڭ بىلەن مىمارغا مۆتىۋەر مەۋلانىلىق ئۇنۋانى بېرىلگەندەك بولدى. قاسىمبەگ پادىشاھنىڭ ئالدىدا بىرنەچچە قېتىم ئۈستى-ئۈستىگە سەۋەنلىك ئۆتكۈزگەنلىكىنى بىر ئىش بىلەن توغرىلىغۇسى كەلدى ـ دە، سەۋدەربېشىغا بۇيرۇدى:

ــ مەۋلانىغا تون كەلتۈرۈلسۇن!

سەۋدەربېشى تەمتىرەپ پەسكە قارىدى. مۇكاپات ئۈچۈن ئېلىپ يۈرۈلىدىغان تونلار تاغ ئېتىكىدىكى چېدىرلاردا قالغانىدى. قاسىمبەگ بۇنى سەزدى ـ دە، ئۆزىنىڭ ئۈستىدىكى يېڭى كىمخاب تونىنى

ياش بابىر قۇرغانلىقىنى ئىسپاتلىدى، ئۇنىڭ پەشتىقىغا بۇنى بىلدۈرىدىغان يادىكارلىق لەۋھە ئېسىپ قويىدى. ئەمما جاھىل شەيخلەر بۇ جايىنى داۋاملىق "سۇلەيمان تەختى" دەپ ئاتاۋەردى. شۇنىڭدىن كېيىن ئارىلىقتا باشقا ئۇقۇشماسلىقلارمۇ قوشۇلۇپ، بۇ ھۇجرا 1963 ـ يىلى بۇزۇپ تاشلاندى. ھازىر پەقەت ئۇلى پۈتۈن تۇرۇپتۇ.

يەشمەكچى بولۇپ:

ــ مىرزا ھەزرەتلىرى، ئىجازەت قىلىڭ! ــ دېدى.

بابىر ئۇنىڭ مەردلىكىگە تەن بەرگەندەك ھىجىيىپ باش لىڭشىتتى.

قاسىمبەگ زەرياقىلىق كىمخاپ تونىنى يېشىپ، موللاپەزلىد-دىننىڭ يەلكىسىگە ئارتتى.

ــ مەۋلانىغا تېزدىن جابدۇقلىرى بىلەن بىر ئات ئىنئام قىلىنسۇن، ــ قوشۇمچە قىلدى بابىر.

موللاپەزلىددىن تەزىمگە ئېگىلىپ مىننەتدارلىق بىلدۇرۇۋېتىپ، بىرنەچچە كىشىنىڭ:

ــ مۇبارەك! مۇبارەك! ــ دېگەن سۆزلىرىنى ئاڭلىدى.

بۇ سۆزلەرنىڭ ئاڭىسىدا ئەڭ يېقىملىقى خانزادە بېگىمنىڭ مۇبا-رەكلىشى بولدى. مەۋلانا پەزلىددىن ئۇنىڭغا ئىككىنچى قېتىم قاراشقا جۇرئەت قىلالماي يەرگە كۆز تىكىپ تۇرغان بولسىمۇ، شۇ مىنۇتلاردا ئۆزىنى بەختىيار سېزەتتى.

4

كەچلىكى ھۇجرىدا بابىرنىڭ يالغۇز ئۆزى قالدى. قاسىمبەگ كېرەكلىك ئادەملەرگە "ھۇجرا ــ مىرزا ھەزرەتلىرىنىڭ خىلۋەتگاھى بولدى، كېچىسىمۇ شۇ جايدا قونۇشى مۇمكىن"، دەپ بىلدۇرۇپ قويدى. مۇھاپىزەتچىلەر بابىرنىڭ كۆزىگە كۆرۈنمەسلىكە تىرىشىپ، ھۇجرىنىڭ ئارقا تەرىپىدە مۇھاپىزەتچىلىك قىلىشقا باشلىدى.

داۋاملىق كۆپچىلىكنىڭ دىققەت مەركىزىدە بولۇش ۋە پادىشاھ-نىڭ ھەربىر سۆزى، ھەربىر ھەرىكىتى كىمنىڭدۇ تەقدىرىگە تەسىر قىلىشىنى ئۇنتۇيالماي ھەمىشە سەگەك ۋە ئېھتىياتكار ھالەتتە

تۇرۇشتىن بابىر ناھايىتى سەللاتتى. ياش بەدەنلىك ئەركىن بولۇشنى، ئاددىي تەڭتۇشلىرى ئوخشاش ئوچۇق-يورۇق يايراپ يۈرۈشنى ئارزۇ قىلاتتى. ھازىر ئۇ ھۇجرا ئىچكىرىسىگە تاشلانغان بەقەسەم كۆرپىلەر ئۈستىگە چىقىپ بېشىغا ياستۇق قويىماستىن بىرپەس ئوڭدىسىغا ياتتى. كېيىن ئېغىناپ دۇم بولدى-دە، ئېڭىكىنى ئالقىنىدا تىرەپ، تامدىكى نەقىشلەرگە تىكىلدى. كۈن بويى ئاتتا يۈرۈپ تېلىققان بولسىمۇ دەم ئېلىپ ياتقۇسى كەلمەيتتى. ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ، بىر-ئىككى قېتىم غۇلىچىنى سوزۇپ كېرىلدى، ئەسنىدى. كېيىن ئايۋانغا چىقتى-دە، يەنە ئەتراپنى تاماشا قىلىشقا باشلىدى.

تۆت تەرەپنىڭ ھەممىسى باھار گۈزەللىكىگە تولغان. ھاۋا تازا بولغانلىقى ئۈچۈن پەستە يېقىلىۋاتقان گۈلخانىنىڭ تۈتۈنىمۇ ئادەتتىكىدىن سۈزۈكرەك كۆرۈنەتتى. ئاخىرى قارلىق تاغلار بىلەن تۇتۇشۇپ كەتكەن ۋادىنىڭ كۆزگە چېلىققان ھەممە جايى ياپيېشىل. بىر يېنىدا ئۆزگەنىت، بىر يېنىدا مەرغىلان، يىراقلاردا ئىسپەرە، خوجەند، كاسان ۋە ئاخسى بۇ ئۆرچىنلەرنىڭ① ھەممىسىدە باغ-ۋارانلارنىڭ گۈل-چېچەككە تولغىنىنى بابىر گويا خىيال كۆزى بىلەن كۆرۈپ تۇرۇپتۇ. ئۇلۇغۋار تاغلار ئەپسانىۋى قەلئە تامالىرىدەك ئەتراپنى ئوراپ تۇرغان بۇ گۈزەل ۋادى ھازىر ئاۋۋالقىدىن خېلىلا خاتىرجەم. ئۇرۇش تۈگىگىنىگە ئىككى يىلدىن ئاشتى.

بۇنداق تىنچ، بەختىيار ۋاقىتلاردا ئۇنى قەغەز-قەلەم ئۆزىگە تارتاتتى. سەۋدەرلەر ھۇجرىغا منز① كەلتۈرۈپ قويۇشقان. بابىر

---

① ئۆرچىن — ھازىرقى "رايون" چۈشەنچىسىگە توغرا كېلىدۇ.

① منز — ئالتە پۈتلۈك شىرە.

مىز يېنىغا ــ بەقەسەم كۆرپە ئۈستىگە ئولتۇرۇپ «ۋەقەئىي» دەپ ئاتىغان خاتىرە دەپتىرىنى ئاچتى. كېيىنكى يازغانلىرى ئۆزى يېقىندا كۆرگەن كانىبادام ۋە ئىسپەرە ھەققىدە ئىدى. ئەمدى بۇنى داۋام قىلىپ، ئوش توغرىسىدا يېزىشقا باشلىدى: "ئوش يېزىسى ئەنجاندىن تۆت ياغاچلىق يول...بۇرا تاغنىڭ تۈمشۇقىدا تارىخى توققۇز يۇز ئىككىدە مەن بىر ئايۋانلىق ھۇجرا سالدىم. بۇ ھۇجرا ناھايىتى ياخشى چىقتى، پۈتۈن شەھەر ۋە مەھەللە ئۇنىڭ ئاستىدا كۆرۈنىدۇ."

بابىر ئوشىنىڭ بىنەپسىسى، لالەلىرى، ئېقىن سۇلىرى، پارقىراپ دىغان قىزىل تاشلىرى ھەققىدىمۇ بىرلىپ يېزىۋاتاتتى.

توساتتىن قاسىمبەگ ئىشىك ئالدىدا پەيدا بولدى:

ــ ئەمرزادەم خىيالىڭىزنى بۆلسەم كەچۈرۈڭ. بۇخارىدىن ــ سۇلتان ئەلى مىرزىدىن مەكتۇپ كەپتۇ!

بابىردىن ئىشارە بولغاندىن كېيىن، قاسىمبەگ ئىچكىرىگە كىرىپ، يۆگەم قىلىنغان ئالتۇن بوغقۇچلۇق مەكتۇپنى بابىرغا ئۇزاتتى. بابىر مەكتۇپنى ئېچىپ ئوقۇدى ـ دە:

ــ سۇلتان ئەلى مىرزا بىزنى سەمەرقەنىد يۇرۇشىگە تەكلىپ قىلىپتۇ، ــ دېدى.

ــ بىتتىم تۈزگەن ئىدىكىزغۇ، ئەمرزادەم. سەپەرگە چىقىش كېرەك؟

ــ ئالدىرىماڭ، بەگ. ئاۋۋال ئانام ھەزرەتلىرىنىڭ رازىلىقىنى ئالايلى.

بابىرنىڭ ھەربىر مۇھىم ئىشتا ئانىسىدىن مەسلىھەت سورىشى قاسىمبەگكە ئانچىۋالا ياقمايتتى. چۈنكى ئاياللار جەڭ ـ جېدەللەردىن

به‌كمۇ بىزار بولغاندى. جه‌گگۆار به‌گله‌ر بولسا، ئۇرۇشسىز يۈرسه قىلىچلىرى داتلىشىپ قالدىغاندەك تاقه‌تسىزلىنه‌تتى.

قاسىمبه‌گ قۇتلۇق نىگارخانىمنىڭ چېدىرىغا بابىر بىله‌ن بىللە چۈشۈپ كه‌لدى.

خانزاده بېگىمۇ ئانىسىنىڭ هۇزۇرىدا ئولتۇرغانىكه‌ن. ئۇلار بابىر ئۇچۇن داستىخان سالدۇرۇپ، ئالتۇن لېگه‌نده كاۋاپ كه‌لتۇر-دى. كاۋاپتىن كېيىن قىمىز ئىچىلدى. قاسىمبه‌گ بۇرۇتىغا ته‌گگه‌ن قىمىز يۇقىنى ئالىقىنى بىله‌ن ئېرتىۋېتىپ سۆز باشلىدى:

ــ ئه‌مىرزادەم سۇلتان ئه‌لى مىرزا بىله‌ن ئىتتىپاق تۇزگه‌ن. بۇ يه‌ردىن چېرىك باشلاپ بېرىشقا ۋەده قىلغاندۇق.

ــ خۇدايىم بىزنى خۇشال كۇنىلەرگە يه‌تكۇزدى، ــ دېدى قۇتلۇق نىگارخانىم، ــ ئه‌مدى شۇنى غه‌نىمه‌ت بىله‌يلى، جانابىي قاسىمبه‌گ. سۇلتان ئه‌لى مىرزا ئۆز ئاكىسى بايسۇنقۇر مىرزا بىله‌ن سه‌مه‌رقه‌ند ته‌خىتىنى تالىشىۋاتىدۇ. بابىر مىرزا ئۇلاردىن يۇقىرى تۇرۇشى كېرەك. خۇداغا شۇكۇر، ئه‌مىرزادەمنىڭ ئه‌نجانىدا ئۆز ته‌ختى بار.

قاسىمبه‌گ بۇ سۆزلەرگە ده‌رهال جاۋاب تاپالمايۇ ئويلىنىپ قالدى. شۇ چاغدا خانزاده بېگىم سۆزگه ئارىلاشتى:

ــ ئه‌مىرزادەم، سه‌مه‌رقه‌ند يۇرۇشىنىڭ چىقىمىغا ئه‌نجاندا سارايلار، مه‌دىرسه‌ر قۇرسىقىز بولار. ئه‌نجانىمۇ سه‌مه‌رقه‌ندته‌ك كۆز چاقنىتىپ تۇرىدىغان جاي بولسا، نامىقىز ئۇلۇغبه‌گ مىرزىنىڭ نامىدەك شۆهرەت قازانسا، بىز ئاجىزلىرىقىزنىڭ ئارزۇيىمىز شۇ!

بابىر چاقچاق ئارىلاش كۇلۇمسىرىدى:

ــ مه‌ن ئاۋۋال سه‌مه‌رقه‌ند زىننه‌تلىرىنى بىر كۆرمەكچىمه‌ن.

ئىبرەت ئالساق، ئۇنىڭدىن كېيىن ئالارمىز.
قاسىمبەگ بابىرنىڭ سۆزلىرىنى ياقتۇرۇپ:
ــ ئىلتىپات قىلدىڭىز، ئەمىرزادەم! ــ دەپ قويدى.
ــ لېكىن ئەمىرزادەم سەمەرقەندنى ياش ۋاقتىدا كۆرگەن، ــ دەپ ئېتىراز بىلدۇردى قۇتلۇق نىگارخانىم.
ــ بەش يېشىمدا كۆرگىنىم يادىمدا ئانچە قالماپتۇ.
خانزادە بېگىم كۈلدى:
ــ بۇلتۇر سەمەرقەند ئادەملىرى بىلەن كېتىپ بىزنى تازا سېغىنىدۇرغانىدىڭىزغۇ؟
بابىر بۇلتۇرقى مۇڭۇپىقىيەتسىز يۈرۈشىنى ئەسلەپ جىددىيلەشتى:
ــ راست، بۇلتۇر تۆت ئاي سەمەرقەند ئەتراپىنى كەزدۇق. ئەما شەھەر دەرۋازىلىرى بىز ئۈچۈن بىرەر قېتىم ئېچىلمىدى. بىز بوۋىلىرىمىزنىڭ پايتەختىنى كۆرۈشكە مۇناسىپ ئەمەس ئوخشايمىز!
بابىر بۇ سۆزلەرنى شۇنداق ئېچىنىپ، غەزەپى كەلگىنىنى يوشۇرالماي لەۋزلىرى تىترەپ ئېيتتىكى، ئۇنىڭ تېخى ناھايىتى ياش ئىكەنلىكى بىردىنلا بىلىنىپ قالدى. ھالبۇكى، ئۇ سەمەرقەندكە قوشۇن تارتىپ بارغان، ئەگەر شەھەرگە كىرسە تەختكە ئولتۇرۇشى كېرەك ئىدى. توغرا، بايسۇنقۇر مىرزىمۇ تۆمۈربىلەر ئەۋلادىدىن ئىدى. يەنە شۇنداقلا بابىردىن بەش ياش چوڭ ئىدى، دېمەك، تەختتە ئولتۇرۇشى قانۇنىي ئىدى. بىراق ئەنجان بەگلىرى بايسۇنقۇر مىرزىدىن يۈز خىل كەمچىلىك تېپىپ، ئۇنى ھەمىشە يامانلاپ سۆزلەشتى ۋە سەمەرقەند تەختىگە پەقەت بابىرنى لايىق كۆرۈشەتتى. بايسۇنقۇر مىرزا بۇنى بىلگەنلىكى ئۈچۈن بابىرنى

سەمەرقەندكە يولاتمايتتى. مۇبادا بابىر شەھەرگە قوشۇنسىز پايتەختنى كۆرۈش ئۇچۇن مۇنداقلا كىرىدىغان بولسا، بايسۇنقۇر مىرزا ئۇنى تۇتۇۋېلىپ، يوق قىلۋېتىشى مۇمكىن ئىدى. چۇنكى ئوتتۇرىدىكى تەخت تالىشى ۋە بەگلەرنىڭ ئاداۋىتى ئۇلارنى بىر-بىرىگە دۇشمەنلەشتۇرۇپ قويغانىدى.

قۇتلۇق نىگارخانىم ئەمدىلا ئون بەش ياشقا كىرگەن ئوغلىنىڭ بۇ تالاشلار ۋە ئاداۋەتلەرگە ئارىلاشماسلىقىنى ئۆز مەملىكىتىدە خاتىرجەملىكىنى سۇرۇشنى خالايتتى. ئۇ بابىرنىڭ غەزەپتىن ئۆزگىرىپ كەتكەن يۈزلىرىگە ئانىلارچە كۆيۈنۈپ قارىدى-دە، ئۇنىڭغا جانىدىلىنى بەرگۈسى كېلىپ سۆزلىدى:

— بابىرجان، سۆزۈمگە ئىشىنىڭ، بۇ بەش كۈنلۈك دۇنيا سىزنىڭ ئېچىنىشىڭىزغا ئەرزىمەيدۇ!

ئانىسىنىڭ ئوغلىنى پادىشاھ بولماستىن ئاۋۋالقى نامى بىلەن ئاتاپ، كۆيۈنۈپ سۆزلىگىنى بابىرغا ناھايىتى يېقىملىق تۇيۇلدى. بىرپەس ئۇ ئۆزىنى مېھرىبان بىر ئانىنىڭ بىغەم، تەشۋىشسىز پاخلان ئوغلىدەك سەزدى-دە، يەلكىسىدىكى زور يۈك يەرگە چۈشكەندەك يېنىكلىك ھېس قىلدى.

— ۋاقتى سائىتى كېلەر، سەمەرقەند ئارزۇسىغمۇ يېتىشەرسىز، — دەپ داۋام قىلدى قۇتلۇق نىگارخانىم، — بىراق ھازىر خەلق خاتىرجەملىكتە ئۆمۈر كەچۈرۈشكە تەقەززا. قانىتىڭىز ئاستىدا قاسىمبەگدەك تەدبىرلىك ئەمىر-ئۆمەرالىرىڭىز بار. مانا مۇشۇ ئوشتىكى ھۇجرىنى قۇرغان مېمارداەك ھۈنەرۋەنلەر سىزنىڭ خىزمىتىڭىزدە. ئەمدى ئانىڭىز سىزدىن ئىلتىماس قىلىدۇكى، سەمەرقەندكە بولغان ھەربىي يۈرۈشنى بەش-ئالتە يىلغا كېچىكتۈرسىڭىز. ھەممىمىزگە

باش بولۇپ، ۋادىنى ئاۋات قىلىڭىز، ئەنجاندا، مەرغىلاندا، ئوشتا زور ئابىدىلەر قۇرسىڭىز!

قۇتلۇق نىگارخانىم پادىشاھ ئوغلىغا ئۇزۇندىن بۇيان مۇنچىلىك جىددىي، مۇنچىلىك قەتئىي ئىلتىماس بىلەن مۇراجىئەت قىلمىغانىدى. قاسىمبەگ يەرگە قاراپ جىمىپ كەتتى. بابىرمۇ بىرمەھەل داستىخان چېتىلىدە ئالتۇن جامدا قىزغۇچ كۆرۈنۈۋاتقان قىمىزغا كۆز تىكىپ جىم بولدى. ئومۇمىي جىملىقتا خانزادە بېگىمنىڭ نەپەس، سۇزۇك ئاۋازى ئاڭلاندى:

ــ ئەمرزادەم، سىز ناۋايىنىڭ داستانلىرىنى ياد بىلىسىز. پەرھاد قانداق ئاجايىپ بىنالار قۇرغانلىقىنى بىر ئەسلەڭ. مەن بىر مۇڭلۇق ئېگىچىڭىز دائىم شۇنى ئارزۇ قىلىمەنكى: سىزمۇ پەرھادتەك قۇرغۇچى بولۇڭ! دۇنيادا بۇنىڭدىن ئۇلۇغ، بۇنىڭدىن ساۋابلىق ئىش يوق!

بابىر ئوشتا ئۆزى قۇردۇرغان كىچىك بىر ھۇجرىدىن بۇگۈن قانچىلىك زوق ئالغىنىنى ئەسلىدى ـ دە، ئانىسى بىلەن ئاچىسىنىڭ تىلەكلىرىنى قوللاپ ـ قۇۋۋەتلىگۈسى كەلدى. ئەمما ئۇ مۇنداق مۇھىم دۆلەت ئىشلىرىنى بىر ئۆزى ھەل قىلالمايدىغانلىقىنىمۇ بىلەتتى. بابىر قاسىمبەگكە يارەم سورىغاندەك قاراپ:

ــ چارىسى تېپىلامدىكىن؟ ــ دېدى.

سۆز سەمەرقەند يۇرۇشىنى قالدۇرۇش ھەقىدە ئىكەنلىكىنى قاسىمبەگ سەزدى. ئەسلى ھەربىي ئادەم بولغان ۋە نۇرغۇن جەڭ جېدەللەرگە قاتناشقان قاسىمبەگ بابىر خالىغان چارىنىڭ تېپىلماسلىقىنى ئېچ ـ ئىچىدىن سېزىپ تۇراتتى. چۈنكى سەمەرقەند يۇرۇشى ھەممە نوپۇزلۇق بەگلەرنىڭ كېڭىشىدە ماقۇللانغان، تەييار ـ

لىق ئىشلىرى ئاللىقاچان باشلىنىپ كەتكەن. زور بىر توسالغۇدىن ئۆتۈش ئۈچۈن پۈتۈن كۈچى بىلەن سەكرەۋاتقان ئاتنى بىردىنلا توختاتقىلى بولمايدۇ، مۇبادا زورغا توختىتىلغاندىمۇ ئات يەنىلىشى، چەۋەندازنى يەرگە تاشلىشى مۇمكىن. قاسىمبەگ بۇنى ئوچۇق ئىپتىشقا جۈرئەت قىلالمىدى ـ ده، قولىنى كۆكسىگە قويۇپ:

ــ ئەمىرزادەم، قۇلىڭىز چارە تېپىشتىن ئاجىزمەن، ــ دېدى.

بۇ جاۋاپ بابىرغا ئېغىر كەلدى:

ــ ئانامنىڭ ئىلتىماسلىرىنى رەت قىلايلىمۇ؟

بابىر بۇ سۆزلەرنى شۇنداق زەردە بىلەن ئېيتتىكى، قاسىمبەگ ئۇنىڭ ھازىر ئانىسى ۋە ئاچىسى ئېيتقان ئىشلارنى قىلغۇسى كېلىپ تۇرغانلىقىنى ئېنىق سەزدى. كېيىن ئۇ بابىرنىڭ تۇنۇگۈنلا سەمەر-قەند يۇرۇشىگە قوشۇلۇپ، جەڭلەرگە قاتنىشىش ئىشتىياقىدا قىزغىن ئېيتقان سۆزلىرىنى ئەسلىدى ـ ده، كۆڭلى غەش بولدى. بابىردىكى بۇ ئۆزگىرىشچانلىقنى قاسىمبەگ ياشلىقىدىن، خاملىقىدىن كۆرەتتى، خۇسۇسەن، مۇنداق مۇرەككەپ دۆلەت ئىشلىرىدا ئايالالارنىڭ سۆزىگە كىرىشنى زور بىر ئاجىزلىق بەلگىسى دەپ بىلەتتى. ئەمما قاسىمبەگ قۇتلۇق نىگارخانىم بىلەنمۇ ھېسابلاشمىسا بولمايدۇ، چۈنكى ياش پادىشاھقا ئانىسىنىڭ تەسىرى كۈچلۈك ئىكەنلىكىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرمەكتە ئىدى.

ــ خانىم ھەزرەتلىرىنىڭ ئىلتىماسلىرى ماڭا تاج بولسۇن، ــ دېدى قاسىمبەگ تىزلىنىپ ئولتۇرغان پېتى باش ئېگىپ، ــ قۇلىڭىز ئېيتماقچىمەنكى. بۇنداق مۇھىم ئىشتا بارلىق نوپۇزلۇق بەگلەرنىڭ رازىلىقىنى ئالمىساق بولماس.

پادىشاھ ئائىلىسى قاسىمبەگكە ئالاھىدە ئېھتىرام بىلدۈرگىنىدە

ئۇنىڭ نامىغا "ئەمرلەر ئەمرى" دېگەن ئۇنۋاننى قوشۇپ ئېيتاتتى. هازىرمۇ قۇتلۇق نىگارخانىم:

ــ جانابىي ئەمرۇل ئۆمەرا، ــ دېدى ئۇنىڭغا، ــ سىز باشقا بەگلەرنىڭ رازىلىقىنى ئېلىشتا بابىر مىرزىغا ياردەم بېرەرسىزمۇ؟

ــ جېنىم بىلەن! ئەمما بەگلەرنىڭ بەزى ئەندىشلىرىدىن پەقەر خەۋەردارمەن... ئەدەبسىزلىك سانالمىسا ئېيتاي.

ــ ئېيتىڭ، ــ دېدى بابىر.

قاسىمبەگ يەرگە قاراپ، بىردەم ئويلاندى، تېخى ئاق چۈشمىگەن قارا قوڭۇرراق ساقلىنىڭ ئۇچلىرى سەقارلات چەكمىنىڭ① زەر ياقىسىغا تېگىپ قايرىلدى. ئاخىرى قاسىمبەگ بېشىنى كۆتۈرۈپ بابىرغا قارىدى ــ دە، سەمەرقەندتىكى ئۇلۇغ ئابدۇلەر زور بىر دۆلەتنىڭ كۈچى ۋە پۈتۈن ۋىلايەتلەرنىڭ ئىشتىراكى بىلەن قۇرۇلغىنىنى، هازىر مۇشۇ يېگانە دۆلەت پارچىلىنىپ كەتكىنىنى، پەرغانە چوڭ ۋادى بولسىمۇ، ئەمما ماۋەرائۇننەهرنىڭ پەقەت بىر قىسمى ئىكەنلىكىنى سۆزلەشكە باشلىدى. ئۇنىڭ نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىنى سەزگەن خانزادە بېگىم كىنايىلىق كۈلۈمسىرەپ سورىدى:

ــ جانابىي ئەمرۇل ئۆمەرا، ئەنجاندا ئابدۇلەر قۇرۇشقا كۈچىمىز يەتمەيدۇ، دېمەكچىمۇسىز؟

ــ ئالىي نەسەب بېگىم، سىز سەمەرقەندتەك ئۇلۇغ شەهەر قۇرۇش هەققىدە سۆز ئاچتىڭىز. بەگلەر ئېيتقىدەك، ئۇلۇغ شەهەر بەرپا قىلىش ئۈچۈن يەنە مۇشۇ ئۇلۇغ دۆلەتنى تىكلەش كېرەك.

---

① سەقارلات چەكمەن ــ تۆگە يۇڭىدىن ياسالغان يەڭگىل قىممەت باهالىق چاپان.

پۈتۈن ۋىلايەتلەرنىڭ كۈچىنى بىر جايغا يىغىش لازىم. ھازىرقى پاراكەندىچىلىك ئۇلۇغ قۇرۇلۇشلار قۇرۇشقا ئىمكان بەرمەيدۇ.

قاسىمبەگنىڭ بۇ سۆزلىرى، بابىرغا تېخىمۇ مەنتىقلىق تۇيۇلدى. ئۇ ئانىسىغا قاراپ بۇنىڭدىنمۇ مەنتىقلىقراق بىر سۆز كۈتتى.

ــ جانابىي قاسىمبەگ، ئۇلۇغ ئابدۇللەرنى پەقەت ئەمىر تۆمۈردەك ساھىبقىرانلارلا قۇرغان ئەمەس، ــ دېدى قۇتلۇق نىگارخانىم، ــ ھىراتتا ئەلىشىربەگ ئىخلاسىيە، ئۇنسىيە ئاتالىق بىنالارنى قۇرغان. بابىر مىرزىنىڭ ھاكىمىيىتىچىلىك ئەمەسمۇ؟ ئاقۇەت ئەلىشىربەگ بىر تاجدارنىڭ سۆھبەتدىشى بولسا، بابىر مىرزا مۇستەقىل دۆلەتنىڭ پادىشاھىغۇ!

قۇتلۇق نىگارخانىمنىڭ بۇ سۆزلىرى بابىرنىڭ قەلبىدە چۆكۈپ ياتقان ئەڭ ئوتلۇق ئارزۇلىرىنى لەيلىتىپ چىقارغانىدەك بولدى. ئۇنىڭ ياشلىق ھېس-تۇيغۇسى بىلەن قەلبىگە تۇگۈپ يۈرگەن ئەڭ كۈچلۈك ئارزۇسى ــ جەڭلەردە زور غەلىبىلەرگە ئېرىشىپ ياكى ئاجايىپ شېئىرلار، داستانلار يېزىپ ئەل ئاغزىغا چىقىش، ئاندىن ناۋايىدەك ئۇلۇغ ئادەملەرگە تونۇلۇش ۋە ئۇلارنىڭ ئالاھىدە ئېتىبارىغا سازاۋەر بولۇش ئىدى. يەتتە ئاي ئاۋارە بولۇپ سەمەرقەندنى ئالالماي كەلگەندىن كېيىن جەڭلەردە زور غەلىبىلەرگە ئېرىشىش ھېلىمۇ ئەمەلگە ئاشمايدىغان بىرئارزۇ ئىكەنلىكىگە ئۇنىڭ كۆزى يېتىپ قالدى. ئۇلۇغ شائىر بولۇش ئارزۇسىمۇ قول يەتمەس بىر ئېگىزلىكتە ئۇچۇپ يۈرگەن بەخت قۇشىغا ئوخشايتتى، بابىر ئۇنى تۇتۇشقا تېخى يەتمەسلىكنى سەزدى. ئەمما ھازىر ئانىسى ناۋايى قۇرغان ئىمارەتلەرنى تىلغا ئېلىشى بىلەن بابىرنى مۇشۇ ئوتلۇق ئارزۇسىغا يەتكۈزىدىغان باشقا بىر يول "يالت" قىلىپ كۆزىگە كۆرۈ-

نۇپ كەتتى. ناۋايى قۇرغان ئىخلاسىيە ۋە ئۇنسىيىلەرنىڭ شۆھرىتى ئېغىزدىن ئېغىزغا ئۆتۈپ، پەرغانە ۋادىسىغا يېتىپ كەلگەنىكەن، ئەمدى بۇ يەردە ئون بەش ياشلىق پادىشاھ مۇشۇنداق ئابىدىلەرنى قۇردۇرسا، داڭقى ھىراتقىمۇ يېتىپ بارماسمىكىن؟ كېيىن، ئېھتىمال، ناۋايىمۇ بۇنى ئاڭلار، بابىرنىڭ كىملىكىنى سوراپ ئۇقار، ئۇنى سىرتىدىن تونۇپ قالار. كېيىن بەلكى بابىر ھىراتقا بارار ياكى ناۋايى ئۆزى بۇ تەرەپلەرگە كېلىشنى ئىختىيار قىلار. ناۋايى ھۈسەين بايقارانىڭ سارىيىدىن بېزىپ يۈرگىنىنى بابىرمۇ ئاڭلىغانىدى. بەلكى ئۇلۇغ شائىر خۇراسانىدىن پەرغانە ۋادىسىغا كېلىپ، ياش بابىرغا مۇرەببي بولار. خىيالى مۇشۇ يەرگە يەتكەنىدە بابىر تېخىمۇ ھاياجانلىنىپ كەتتى. كۆزلىرى چاقناپ، قاسىمبەگكە قارىدى ـ دە:

ـ ئانام ھەقلىق، ـ دېدى، ـ بەگلەرنى كۆندۈرۈش كېرەك!

بابىرنىڭ ئاخىرقى سۆزى پەرمانىدەك ئاڭلانىدى ـ دە، قۇتلۇق نىگارخانىم بىلەن خانزادە بېگىمنىڭ چىرايلىرى ئېچىلىپ كەتتى. ئۇلار، "قاسىمبەگ ئەمدى يېڭىلىدى" دەپ ئويلاشتى. ئەمما زور گەۋدىلىك قاسىمبەگ ئۆزىنىڭ كەڭ يەلكىسىنىڭ ئارقىسىدا زور بەگلەرنىڭ تۇرغانلىقىنى ھېس قىلغاندەك ھامان تەسلىم بولمايتتى.

ـ ئەمرزادەم، بۇيرۇقىڭىزنى ئادا قىلىشتىن ئاۋۋال بەگلەرنىڭ يەنە بىر ئەندىشىسىنى ئېيتىشقا رۇخسەت قىلىڭ.

بابىر خالار ـ خالىماس بېشىنى لىڭشىتىپ، رۇخسەت بەرگەن بولدى. قاسىمبەگ لەۋلىرىنى يېپىپ تۇرغان ئۇزۇن قوڭۇر بۇرۇتىنى قولى بىلەن ئىككى يېنىغا سۈردى ـ دە، كۈلۈمسىرەپ خانزادە بېگىمگە قارىدى:

ـــ بېگىم، سىز ئەمرزادەمنى پەرھادقا ياخشى سېلىشتۇردىڭىز. بەگلىرىمىز زامان پەرھادىنىڭ خىزمىتىدە بولۇشتىن پەخىرلىنىدۇ. بىزنىڭ ئارزۇيىمىز ـــ پەرھادىمىزنى ئۆز شېرىنىگە يەتكۈزۈشتۇر. ئەمما، ـــ دەپ قاسمبەگ بىردىن جىددىيلەشتى، ـــ سىزگە مەلۇمكى، بىزنىڭ شېرىن بۇگۈن سەمەرقەندتە دۇشمەن قورشاۋىدا ئەسىرە سۈپتىدە ئازاب چەكمەكتە.

بابىرنىڭ يۈزى ۋىللىدە قىزىرىپ كەتتى. ئۇ ئۈيالغانلىقىنى سەزدۈرگۈسى كەلمەي، بېشىنى ئەگدى ـ دە، ئۆز تىزلىرىغا قارىدى.

قاسمبەگ تېخىمۇ مۇشكۈل ۋە نازۇك بىر سۆزنى قوزغىغانىدى. بابىر بەش يېشىدا ئۇنىڭغا سەمەرقەند پادىشاھى سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ئوتتۇرانچى قىزى ئايىشە بېگىمنى ماقۇللاشتۇرۇپ قويۇشقا ـ نىدى. ھازىر شۇ قىز ئون ئۈچ ياشقا كىرگەن. بابىر ئۇنى يېقىنقى يىللاردا كۆرگەن ئەمەس. ئەمما كۆرگەنلەرنىڭ ھەممىسى ئايىشە بېگىمنىڭ غۇنچىدەك گۈزەللىكىنى ماختاپ كەلگىنىنى ئاڭلىغان. مۇشۇ گۈزەل قىزچاق بابىرنى ئۆز نىجاتكارىنى كۆتكەنىدەك كۈتىدۇ، بۇنىمۇ بابىرغا كېلىپ ئېيتقۇچىلار بار. بابىرمۇ ئۆزىنىڭ مەلىكىسىگە قەھرىمانلىقلار كۆرسىتىپ ئېرىشىشنى خالايدۇ. ئۇ ئايىشە بېگىمنىڭ ئۆزىنى ئەسلىيەلمىسىمۇ، بەش ياش ۋاقتىدا سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا ئۇزىتىلغان تېرمىزلىق گۈزەل بىر كېلىنىنى يېقىندىن كۆرگىنى يادىدا.

"يۈز ئاچار" دېگەن ئادەتكە بىنائەن، ياش كېلىنىنىڭ يۈزىدىكى پەردىسىنى پاك نەپەسلىك ياش بالا ئېچىش كېرەك ئىدى. شۇ كۈنلەردە قۇتلۇق نىگارخانىم بەش ياشلىق كىچىك ئوغلى بابىرنى سەمەرقەندكە تويغا ئېلىپ بارغانىدى. سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ئوغلى يوق ئىدى، بابىرغا پادىشاھ ئائىلىسى ھەۋەس بىلەن

قارايتتى. شۇنىڭ ئۇچۇن ئاقىللار "يېڭى چۈشكەن كېلىنمۇ مانا شۇ شەرەڭ ئوغۇل كۆرسۇن"، دېيىشىپ، يۈز ئېچىشقا بابىرنى مۇناسىپ تېپىشتى. بۇ ھادىسىنىڭ كۆپ تەپسىلاتلىرى بابىرنىڭ خاتىرىسىدە قالمىغان. ئەمما ئالتۇن قوشۇپ توقۇلغان ئاق يىپەك پەردىنى كېلىنىنىڭ يۈزىدىن ئالغاندا پۈتۈن ۋۇجۇدىنى ناھايىتى يېقىملىق بىر تۈيغۇ قاپلاپ ئالغىنى ھېچ ئېسىدىن چىقمايدۇ. بۇ — گۈزەللىك تۈيغۇسى ئىكەنلىكىنى ئۇ ئەمدى بىلدى. تېرمىزلىق كېلىننىڭ ئەقلىنى ئازدۇرىدىغان دەرىجىدە گۈزەل بولغىنىغا بەش ياشلىق بالىنىڭ پەمى يەتمىگەن بولسىمۇ، ئەمما گۈزەڭ قەلبى ئەپسانىۋى بىر جازىبىلىكتىن جۇش ئۇرغانلىقى يادىدا قالغان. شۇنىڭ ئۇچۇن ھازىر باشقىلار ئۇنىڭ سەمەرقەنددىكى لايىقىنىڭ ھۆسنىنى ماختىغىنىدا شۇ كېلىن ئېسىگە چۈشەتتى. باشقا تەپسىلاتلار ئوقۇغان كىتابلىرىدىكى گۈزەللەر تەسۋىرىدىن كېلىپ قوشۇلاتتى. بابىر سەمەرقەنددىكى لايىقىنى ئۆسمۈرلەرچە بىر ساپلىق بىلەن غايىبانە سۆيەتتى. مانا شۇ سۆيۈملۈكى بۈگۈن بابىرنىڭ دۈشمەنلىرى ئاسارىتىدە تۇرسا، ئۇ ئەنجاندا ئەندىشە قىلماي يۈرەلەمدۇ؟

— جاناب قاسىمبەگ، — دېدى قۇتلۇق نىگارخانىم، — كېلىنىمىزنىڭ تەقدىرى بىزنىمۇ سىقىلىشقا سالىدۇ. بىز ئانىسىدىن ئايىشە بېگىمنى تاشكەنتكە — ئاچىسى رابىيە بېگىمنىڭ ھۇزۇرىغا ئەۋەتسە، دەپ ئىلتىماس قىلىپ خەت ئەۋەتكەنىدۇق. ئېھتىمال، شۇ ئىلتىماسىمىز بەجا كەلتۈرۈلگەندۇ؟

قاسىمبەگ مەيۈس باش ئېگىپ:

— ئەپسۇس، خانىم ھەزرەتلىرى، ئەپسۇس! — دېدى، — قۇلىڭىز سەمەرقەنددىكى مەخپىي خادىملاردىن كەلگەن بىر خەۋەرنى

ئەمرزادەمگە كۆرسەتمەكتىن تارتىنغانىدىم. سىلەرنىمۇ تەشۋىشكە سالماقچى ئەمەس ئىدىم.

ــ نېمە خەۋەر؟ تىنچلىقمۇ؟ ــ تەشۋىشلىنىپ سورىدى بابىرنىڭ ئانىسى.

ــ ئايىشە بېگىم ئانىسى، ئاچىسى بىلەن بىللە تاشكەنتكە يوشۇرۇن كەتمەكچى بولغىنىدا بايسۇنقۇر مىرزا بىلىپ قېلىپ توسقۇنلۇق قىلىپتۇ. دۇشمەن ئورنىدا قوپال گەپلەرنى قىلىپتۇ. ئۆي ئەتراپىغا ئادەم قويۇپتۇ. هويلىسىدىن چىقارمايدىكەن. ئەسىرەلەر ئەمدى پۈتۈن نىجاتلىقنى ئەنجاندىن كۈتىدىكەن.

ئاخىرقى سۆزلەر بابىرنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى سېقىرتىۋەتتى. ئۇنىڭ لايىقىغا قوپال سۆزلەرنى قىلىپ، بىچارىنى ئەسىرەدەك ئازابلاۋاتقان بايسۇنقۇر مىرزا شۇنداق غەزىپىنى كەلتۈردىكى، ئەتىلا ئۇنىڭ ئۈستىگە قوشۇن تارتىپ، باستۇرۇپ بېرىش ۋە سۆيگۈنىنى ئاسارەتتىن قۇتۇلدۇرۇش خىيالى بابىرنىڭ قەلبىدىكى باشقا هەممە خىياللىرىنى بېسىپ كېتىشكە باشلىدى.

خانزادە بېگىم ئۈكسىدىكى ئۆزگىرىشنى سېزىپ:

ــ ئەمرزادەم، خۇدا ئەسىرەلەرنى قۇتقۇزۇشنى سىزگە تېزرەك نېسىپ قىلسۇن! ــ دېدى، ــ ئەمما نىجاتلىقنى پەقەت قورال كۈچىلا كەلتۈرەمدۇ؟ زەئىپە ئېگىچىگىزنىڭ ئېتىقادى شۇكى، قان تۆكۈلسە، ئاداۋەت كۈچەيىدۇ. بايسۇنقۇر مىرزا ئەسىرەلەرگە تېخىمۇ ئۆچلىشىدۇ. نىجاتلىق ئۇرۇشتا ئەمەس، ئەمرزادەم، نىجاتلىق سۆلهتە!

بېگىمنىڭ هاياجانلىنىپ ئېيتقان بۇ سۆزلىرى بابىرنىڭ كۆڭلىدە قوزغالغان بايقى غەزەپنى سەل پەسەيتۈردى. "سۆلهە" سۆزى

قەلبىگە يىللىق تۇيۇلدى.

خانىم دەرھال قىزنىڭ سۆزىنى قۇۋۇۋەتلەپ، ئوغلىغا قارىدى:

ــ باسيۇنقۇر مىرزىغا ئەلچى ئەۋەتىڭ ئەمىرزادە! ئارىلىقتىكى ئاداۋەتنى يوقىتىڭ!

ــ بايسۇنقۇر مىرزا زوراۋانلىق قىلسۇن! مەن مۆمىنلەرگە باش ئېگىپ ئەلچى ئەۋەتەي!

بابىر بۇ سۆزلەرنى ئېيتىش بىلەن، ئۇنىڭ زورلۇقىغا زورلۇق، زەربىگە زەربە بىلەن جاۋاب بېرىش ئويى قانچىلىك كۈچلۈك ئىكەنلىكى هەممىگە ئايدىڭلاشتى. قاسىمبەگ ئۇنىڭدىكى بۇ ئارزۇنى قوللاپ ـ قۇۋۇۋەتلەشكە چۈشتى.

ــ خانىم هەزرەتلىرى، هازىرقى زاماندا زوراۋانلىقنا ياۋاشلىق قىلىش مۇتلەق توغرا كەلمەس. زورلار ئارىسىدا زور بولۇش كېرەك! هازىر شەيبانىخان سەمەرقەندكە شىمالدىن كۆز تىكتى، هىسار هۆكۈمدارى خىسراۋشاه ئىلاجى تاپسا، سەمەرقەندكە جەنۇبتىن چاك سالىدۇ. بايسۇنقۇر مىرزا قولىدىن ئىش كەلمەيدىغان تاجدار، پايتەختتىنى ئەتە ـ ئۆگۈن تارتىقۇزۇپ قويۇشى مۇمكىن. ئەگەر بابىر مىرزا سەمەرقەندنى تېزرەك ئىگىلمىسە، بوۋىلىرىدىن قالغان سەلتەنەت ياتلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كېتىدۇ، خۇدا كۆرسەتمىسۇن، ئەگەر شەيبانىخانمۇ، خىسراۋشاهمۇ، ــ بىرەرسى سەمەرقەندنى بېسىۋالسا، كۈچ ـ قۇۋۇتتى ئېشىپ، پات ئارىدا ئەنجانغىمۇ قوشۇن تارتىپ كېلىدۇ.

ــ بارلىق تۆمۇرىيلەر بىرلىشىپ ئىتتىپاق تۈزۈشسە بولماسمىدى؟ ــ دېدى نىگارخانىم كۆيۈنۈپ.

ــ بارلىق تۆمۇرىيلەرنىڭ پاراكەندە كۈچلىرىنى يىغىپ بىرلەشـ

تۇرۇش ئۇچۇنمۇ قۇدرەت كېرەك، ئەقىل كېرەك! بايسۇنقۇر مىرزىغا ئوخشىغانلاردا نە ئۇبار نە بۇ؟ ماۋەرائۇننەھردىكى تۆمۇرىيلەر ئارىسىدا ئەڭ ئەقىللىقى، ئەڭ قۇدرەتلىكى بابىر مىرزا. شۇنىڭ ئۇچۇن بىز جەنۇبىي مىزنى ئەمىرزادەم كۆزلىگەن ئۇلۇغ مەقسەتلەر يولىغا تىككەنمىز. ئىنشائاللا، سەمەرقەندنى بۇ يىل ئىشغال قىلساق، خەۋپ-خەتەرلەر بىر تەرەپ بولىۇسى. مانا شۇنىڭدىن كېيىن ھەقىقىي تىنچ دەۋر كېلىدۇ، ھەرقانچە بىنا قۇرساق ئاسان بولىدۇ.

خانزادە بېگىم قاسىمبەگكە تىكىلىپ سورىدى:

— دېمەك، مۇھتەرەم ۋالىدىمىزنىڭ ئىلتىماسى رەت قىلىنامدۇ؟

قاسىمبەگ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ باش ئەگدى:

— قۇلىڭىزنىڭ ئەدەبسىزلىكىنى ئەپۇ قىلىڭ، بېگىم، مەن ئەمىرزادەمنىڭ ئىجازەتلىرى بىلەن كۆڭلىمدە بارىنى سۆزلىدىم.

بابىر ئالاڭلىتا قېلىپ قىينىلاتتى. ئانىسىنىڭ شۇنچىلىك ئىشەنىدۇرۇپ ئېيتقان ھەقلىق ئىلتىماسلىرىنى رەت قىلىشقا ئۇنىڭ تىلىمۇ بارمايتتى، كۆڭلىمۇ سوقمايتتى. ئەمما قاسىمبەگ ئۇنىڭ قەلبىدە شۇنداق تاشقىنلىق ھېسلارنى قوزغىدىكى، ئۇلاردىن قۇتۇلۇشنىڭمۇ ئىلاجى كۆرۈنمەي قالدى. ئەگەر ئۇ سەمەرقەندتىن ۋازكەچسە، نېرىقى زوراۋانلار پايتەختىنى ئېلىشى، كېيىن ئەنجانغا باستۇرۇپ كېلىشى مۇقەررەر ئىكەنلىكى ئۇنىڭغا ھازىر تېخىمۇ ئېنىق سېزىلمەكتە ئىدى. پۈتۈن ماۋەرائۇننەھردە ئۇرۇش گىردابىدىن قېچىپ قۇتۇلىدىغان بىرەر ۋىلايەت كۆزىگە كۆرۈنمەيتتى. بابىر بۆرىلەر قورشاۋىغا چۈشۈپ قالغاندەك ئازابلىناتتى. ئانىسىنىڭ "سۈلھ تۈزۈڭ، بىناكار بولۇڭ!" دېگىنى "كېيىكتەك بىئازار ياشاڭ" دېگىنى ئىدى. لېكىن بابىر يىرتقۇچلار ئارىسىدا كېيىك بولۇپ كۈن كۆرەلـ

مەسلىكىنى ئىچ-ئىچىدىن ھېس قىلاتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئەتراپىنى قورشاپ كېلىۋاتقان بۆرىلەر بىلەن شىر بولۇپ ئېلىشىشنى خالايتتى. بۇنى سېزىپ تۇرغان قاسىمبەگ مۇنازىرىنى ئارتۇق سوزۇپ ئولتۇرغۇسى كەلمىدى.

— ئەمىرزادەم بۈگۈن ئاتلىق سەيلىگە چىقماقچىدىڭىز، خانىم ھەزرەتلىرىنىڭ تەكلىپىنى ھەممە بەگلەر بىلەن كېڭىشىپ كۆرەرمىز. كەچتە خىرگاھتا كېڭەش ئۆتكۈزەيلى.

خانزادە بېگىم ئانىسىغا: "يالت" قىلىپ قايتىدى-دە، "ھازىر بىرلا قاسىمبەگكە ئۆتكۈزەلمىگەن تەكلىپلىرىمىزنى كېيىن بارلىق بەگلەرگە قانداق ئۆتكۈزەرمىز؟" دېمەكچى بولدى. قۇتلۇق نىگارخانىم بابىرغا يەنە نېمىلەرنىدۇ ئېيتماقچى بولۇپ تەمشەلدى. ئەمما بابىر قاسىمبەگكە قاراپ:

— كېڭەش ئەتىگە چاقىرىلسۇن، ياخشىراق ئويلاپ كۆرەيلى، — دېدى-دە، ئورنىدىن تۇردى. ئاندىن قاسىمبەگ باشلىق مۇلازىملىرى بىلەن ئاتلىق سەيلىگە چىقىپ كەتتى.

5

ئوشۇنىڭ جەنۇبىدىكى كەڭ تۈزلەڭلىكلەر، دولقۇنسىمان قىر ۋە ئېدىرلار، تۈرلۈك-تۈمەن دالا گۈللىرى — ساپسېرىق قاقىلەلەر، كۆك-قىزغۇچ نوقۇدىلار، بىنەپشە رەڭ ئەرباھالەر ئارىسىدا ئۇزاقتىن قىپقىزىل گىلەمگە ئوخشاپ كۆزگە تاشلىنىدىغان تەكتى ئېچىلغان لەيلىقازاقلار بىلەن بېزەلگەنىدى.

بابىر يىراقتىكى قارلىق تاغلارغا قاراپ كېتىۋاتاتتى، ئۇ تىزغا چىقىدىغان يۈمشاق كۆكات ئۈستىدە ئاتلارنىڭمۇ مەيىن قەدەم تاشلاپ

مېڭىۋاتقانلىقىنى سېزەتتى. باھار گۈزەللىكى ھازىر ئۇنىڭ كۆزىنى ئەركىلىتىۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما دىلىغا تەسىر قىلالمايتتى. بايىقى مۇشكۈل زىددىيەتلەر ھېلىمۇ خىيالىنى بەند قىلىپ، كۆڭلىدە تۈگۈن بولۇپ تۇرۇۋېتىۋ. بابىر بۇ چىگىش تۈگۈنلەرنى ئۆزى يېشەلمەسلىكىنى سەزدى. بۇ تۈگۈنلەرنى ئۇ خالىغاندەك يېشىپ بېرەلەيدىغان دانا ئادەم بارمىكىن؟ ئۇنىڭ يادىغا ئۇستازى خوجائابدۇللا چۈشتى. بىتاب بولۇپ ئوشقا بىللە كېلەلمىگەن خوجائابدۇللامۇ بابىرنىڭ سەمەرقەندكە قوشۇن تارتىپ بېرىشىغا تەرەپدار ئىدى.

"ماۋەرائۇننەھردىكى پاراكەندىلىكنى تۈگىتىپ، قۇدرەتلىك دۆلەت تۈزمىگۈچە چوڭ ئارزۇيىمىز ئەمەلگە ئاشمايدۇ!" دېگەن سۆزلەرنى بابىر ئۇستازىدىنمۇ كۆپ ئاڭلىغان. ئەمما بۇنىڭ ئۈچۈن يەنە ئۇرۇشۇش كېرەك. ئۇرۇشقا بولسا ئانىسى قارشى. كىمنىڭ ھەق؟ بابىر بۇ سوئالغا جاۋاب تاپالمايدۇ.

ئاتلىقلار ئۇزۇن بىر تۆپىلىكىكە چىققىندا قاسىمبەگ تاغ تەرەپنى كۆرسىتىپ:

— قوي-ئۆچكە پادىلىرى نېمىدېگەن كۆپ؟ — دەپ تەئەججۇپلەندى.

بابىر ئۇ كۆرسەتكەن تەرەپكە كۆز يۈگۈرتتى. قىر ۋە ئىدىرلارنىڭ ھەربىرىدىن بىرقانچىلىغان پادىلار قاپلاپ چۈشۈپ كەلمەكتە ئىدى. خوجاكالان دېگەن يىگىرمە بەش ياشلىق قاپقارا بەگ قولىنى پېشانىسىگە سايە قىلىپ كۈنپېتىش تەرىپىگە قارىدى-دە:

— ئوھوي! — دېدى، — بۇ تەرەپتە ئۇنىڭدىنمۇ جىق!

— كۈنچىقىش تەرەپتىمۇ بار!

پادىلارنىڭ غۇرمەك بولۇپ كېلىۋاتقىنىغا قارىغاندا يېيىلىپ

مەسلىكىنى ئىچ-ئىچىدىن ھېس قىلاتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئەتراپىنى قورشاپ كېلىۋاتقان بۆرىلەر بىلەن شىر بولۇپ ئېلىشىشنى خالايتتى. بۇنى سېزىپ تۇرغان قاسىمبەگ مۇنازىرىنى ئارتۇق سوزۇپ ئولتۇرغۇسى كەلمىدى.

— ئەمىرزادەم بۈگۈن ئاتلىق سەيلىگە چىقماقچىدىڭىز، خانىم ھەزرەتلىرىنىڭ تەكلىپىنى ھەممە بەگلەر بىلەن كېڭىشىپ كۆرەرمىز. كەچتە خىرگاھتا كېڭەش ئۆتكۈزەيلى.

خانزادە بېگىم ئانىسىغا: "يالت" قىلىپ قارىدى-دە، "ھازىر بىرلا قاسىمبەگكە ئۆتكۈزەلمىگەن تەكلىپلىرىمىزنى كېيىن بارلىق بەگلەرگە قانداق ئۆتكۈزەرمىز؟" دېمەكچى بولدى. قۇتلۇق نىگارخانىم بابىرغا يەنە نېمىلەرنىدۇ ئېيتماقچى بولۇپ تەمشەلدى. ئەمما بابىر قاسىمبەگكە قاراپ:

— كېڭەش ئەتىگە چاقىرىلسۇن، ياخشىراق ئويلاپ كۆرەيلى، — دېدى-دە، ئورنىدىن تۇردى. ئاندىن قاسىمبەگ باشلىق مۇلازىملىرى بىلەن ئاتلىق سەيلىگە چىقىپ كەتتى.

5

ئوشۇنىڭ جەنۇبىدىكى كەڭ تۈزلەڭلىكلەر، دولقۇنسىمان قىر ۋە ئېدىرلار، تۈرلۈك-تۈمەن دالا گۈللىرى — ساپسېرىق قاقىلەلەر، كۆك-قىزغۇچ نوقۇدىلار، بىنەپشە رەڭ ئەرباھالەر ئارىسىدا ئۈزاقتىن قىپقىزىل گىلەمگە ئوخشاپ كۆزگە تاشلىنىدىغان تەكتى ئېچىلغان لەيلىقازاقلار بىلەن بېزەلگەنىدى.

بابىر يىراقتىكى قارلىق تاغلارغا قاراپ كېتىۋاتاتتى، ئۇ تىزغا چىقىدىغان يۈمشاق كۆكات ئۈستىدە ئاتلارنىڭمۇ مەيىن قەدەم تاشلاپ

مېگۈاتقانلىقىنى سېزەتتى. باھار گۈزەللىكى ھازىر ئۇنىڭ كۆزىنى ئەركىلىتىۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما دىلىغا تەسىر قىلالمايتتى. بايىقى مۇشكۈل زىددىيەتلەر ھېلىمۇ خىيالىنى بەند قىلىپ، كۆڭلىدە تۇگۈن بولۇپ تۇرۇۋېتۇۋ. بابىر بۇ چىگىش تۇگۈنلەرنى ئۆزى يېشەلمەسلىكىنى سەزدى. بۇ تۇگۈنلەرنى ئۇ خالىغانىدەك يېشىپ بېرەلەيدىغان دانا ئادەم بارمىكىن؟ ئۇنىڭ يادىغا ئۇستازى خوجائابدۇللا چۈشتى. بىتاب بولۇپ ئوشقا بىللە كېلەلمىگەن خوجائابدۇللامۇ بابىرنىڭ سەمەرقەندكە قوشۇن تارتىپ بېرىشىغا تەرەپدار ئىدى.

"ماۋەرائۇننەھردىكى پاراكەندىلىكنى تۇگىتىپ، قۇدرەتلىك دۆلەت تۇزمىگۈچە چوڭ ئارزۇيىمىز ئەمەلگە ئاشمايدۇ!" دېگەن سۆزلەرنى بابىر ئۇستازىدىنمۇ كۆپ ئاڭلىغان. ئەمما بۇنىڭ ئۈچۈن يەنە ئۇرۇشۇش كېرەك. ئۇرۇشقا بولسا ئانىسى قارشى. كېمىنىڭ ھەق؟ بابىر بۇ سوئالغا جاۋاب تاپالمايدۇ.

ئاتلىقلار ئۇزۇن بىر تۆپىلىكىكە چىققىنىدا قاسىمبەگ تاغ تەرەپنى كۆرسىتىپ:

— قوي-ئۆچكە پادىلىرى نېمىدېگەن كۆپ؟ — دەپ تەئەججۇپلەندى.

بابىر ئۇ كۆرسەتكەن تەرەپكە كۆز يۈگۈرتتى. قىر ۋە ئېدىرلارنىڭ ھەربىرىدىن بىرقانچىلىغان پادىلار قاپلاپ چۈشۈپ كەلمەكتە ئىدى. خوجاكالان دېگەن يىگىرمە بەش ياشلىق قاپقارا بەگ قولىنى پېشانىسىگە سايە قىلىپ كۈنپېتىش تەرىپىگە قارىدى-دە:

— ئوھوي! — دېدى، — بۇ تەرەپتە ئۇنىڭدىنمۇ جىق!

— كۈنچىقىش تەرەپتىمۇ بار!

پادىلارنىڭ غۇرۇمەك بولۇپ كېلىۋاتقىنىغا قارىغاندا يېيىلىپ

يۇرگەن قويلار ئەمەس. ئەنە ئۇدۇلدىكى قىرلار ئارقىسىدىن يەنە ئىككى پادا چىقىپ كەلدى. ئاندىن يىراقتىكى ئېدىرلار ئارىسىدىن كەينى-كەينىدىن ئۈچ ئۈيۇر يىلقا ئېتىلىپ چىقتى-دە، بۇ ياققا قاراپ كەلكۈن-دەك باستۇرۇپ كېلىشكە باشلىدى. سول تەرەپتىن يەنە ئۈچ-تۆت ئۈيۇر يىلقا كۆرۈندى. يىلقىلارمۇ، قوي پادىلىرىمۇ يىراقتىكى قارلىق تاغلاردىن ئوشۇقا قاراپ كەلمەكتە ئىدى. ئاخىرىدا، تاغ تەرەپتىن تىزىلىپ چۈشۈپ كېلىۋاتقان ئاتلىق ئەسكەرلەر كۆرۈندى.

شۇ ۋاقىتتا بابىر تاغلارغا قوي ۋە يىلقا يىغىش ئۈچۈن ئۈچ يۈز ئەسكەر بىلەن قورالىلىق چاپقۇن قىلىشقا كەتكەن ئەھمەد تەنبەلنى ئەسلىدى. قاسىمبەگ خۇشاللىنىپ:

— ئەزمەتلەرنىڭ ئولجىسى ناھايىتى كۆپقۇ! — دېدى. خوجا-كالانمۇ ھاياجانلىنىپ:

— ھەددى-ھىسابسىز! — دەپ خىتاپ قىلدى، — باتۇرلارچە ئولجا! ئادەتكە بىنائەن، بۇ ھېسابسىز قوي ۋە يىلقىلارنىڭ بەشتىن بىرى پادىشاھ ئىختىيارىغا ئۆتىدۇ، قالغان تۆت قىسمى بارلىق بەگ ۋە مۇلازىملارغا تەقسىملىنەتتى. شۇنى بىلگەن بەگلەر گويا ئاسماندىن چۈشۈۋاتقان بۇ زور بايلىققا قاراپ خۇشاللىقىنى يوشۇرالمايتتى.

بابىر ئېتىنى تاغدىن كېلىۋاتقان ئەسكەرلەر تەرەپكە بۇراپ، تىز-گىنىنى بوشاتتى. ئۇچقۇر ئات قۇشتەك ئۇچۇشقا باشلىدى. باشقىلارمۇ بابىرنىڭ كەينىدىن ئات چېپىشتى. بىر قىردىن ئۆتۈپ، ئىككىنچى-سىگە كۆتۈرۈلگەندە، نېرىقىلارمۇ بۇلارنى كۆرۈپ، بۇرۇلۇپ كېلىشكە باشلىدى. بابىر ئېگىز بىر جايدا ئېتىنى توختاتتى.

ئەسكەرلەرنىڭ ئالدىدا كېلىۋاتقان ئەھمەد تەنبەل قۇياق كىيگە-نىدى، يەلكىسى ۋە كۆكسىنى يېپىپ تۇرغان قۇياقنىڭ تۆمۈرى

ئاپتاپتا پارقىرايتتى. ئۇنىڭ بويىنغا يا ئوقى تەگكەن، ياردىار بولغان يېرىنى يېشىل رەخت بىلەن باغلىۋالغانىدى. ئۆزى ئۆزگىرىپ، موغۇلچە ياڭاقلىرىنىڭ سۆڭەكلىرى يەنىمۇ بۆرتۈپ چىقىقانىدى. ئۇ بابىردىن ئەللىك قەدەم نېرىراقتا ئېتىلىپ چۈشۈپ، قول قوشتۇرۇپ كېلىپ يەر سۆيۈپ يۇكۇندى:

— مىرزا ھەزرەتلىرىگە دۇشمەن بولغان چەگرەكلەر ئولپان تۆلەشتىن باش تارتقانلىقى ئۈچۈن، ئون ئالتە مىڭ قوي، ئىككى يېرىم مىڭ يىلقىسى جەرىمانە تەرىقىسىدە تارتىپ ئەكىلىندى!

— چاپقۇن چىقمىسىز بولدىمۇ؟

— مىرزا ھەزرەتلىرى، بىزنىڭ ئۇچ ئادىمىمىز ھالاك بولدى، ئون كىشى يارىلانىدى. ئەمما بىز دۇشمەندىن بۇنىڭ ئىنتىقامىنى ئالدۇق.

ئەھمەد تەنبەل ئالدىنقى سەپتە تۇرغان يىگىتلىرىدىن بىرسىگە ئىشارەت قىلىدى. ئېيىقتەك، قوپال بىر يىگىت ئېگەرنىڭ تۆپىسىدە تومپىيىپ تۇرغان خۇرجۇنىنى ئالدى-دە، پادىشاھقا يېقىنلاشتى. پالاستىن تىكىلگەن خۇرجۇننىڭ ھەممە تەرىپى قان ئىدى. ئېيىقتەك يىگىت ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئىشارىتى بىلەن خۇرجۇننىڭ ھەر ئىككى بېشىغا تولغان نەرسىنى يەرگە تۆكتى. ئون-ئون بەشچە ئادەم كالا-لىسى كۆكاتلار ۋە لەيلىقازاقلار ئۇستىگە دومىلاپ چۈشتى. بابىر كاللىلارنى كۆرگەن ھامان "چەگرەكلەرمۇ بىزنىڭ ئادەملەرگە ئوخ-شايدىكەنغۇ!" دېگەن خىيالدىن بەدىنى تىكەنلىشىپ كەتتى. چارۋا-دار تۈركىي قەبىلە بولغان چەگرەكلەرمۇ بابىرنىڭ ۋەتەنداشلىرى ئىكەنلىكىگە، ھەممىسى بىر ئەل، بىر ئۇلۇستىنلىقىغا ئۇنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى. چۈنكى چەگرەكلەر ئۇنىڭ ھۆكۈمىگە بويسۇنمايتتى،

ئەۋەتكەن كىشىلىرىنى قىلىچ بىلەن قارشى ئېلىشاتتى. مانا ئەمدى ئۆزلىرى قىلىچىنىڭ تېغىدىن ئۆتۈپ، باشلىرى ئايىغ ئاستىدا دومىلاپ يېتىپتۇ. بۇ جانسىز باشلاردىن بىرسىنىڭ ساقلى يوق، كۆك سارغۇچ يۈزى سىلىق، بۇرۇتى ئەمدىلا چىقىشقا باشلىغان. بابىر ئۇنىڭ ئون يەتتە-ئون سەككىز ياشلىق يىگىت ئىكەنلىكىنى بايقىدى-دە، ئېچىكى ئاستىدىن كېسىلگەن گۆش ئارىلاش قانلىق بوينىغا قاراپ، كۆڭلى بىردىنلا ئېلىشقانىدەك بولىدى، يارەم سورىغاندەك، ئوڭ تەرىپىدە تۇرغان قاسىمبەگكە قارىدى.

سۇلتان ئەھمەد تەنبەلمۇ، ئۇنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرىمۇ بابىردىن ماختاش ۋە مۇكاپات كۈتۈشمەكتە ئىدى. ئون ئالتە مىڭ قوي، ئىككى يېرىم مىڭ يىلقا ئاز بايلىق ئەمەس ئىدى. ئۇچ يىگىت ئۆلگەن بولسا، ئۇلارنىڭ بەدىلىگە ئون بەش-يىگىرمە دۇشمەننىڭ بېشىنى كېسىپ كېلىشمۇ شۇ تۇرغانلارنىڭ ئادىتىگە ئاساسەن مەردانە ئىش ھېسابلىناتتى، بۇنى ماختىماسلىق بولسا ئادالەتسىزلىك سانىلاتتى.

قاسىمبەگ بابىرنىڭ يۈزى ئاقىرىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ ھەيران بولدى. ئۇنىڭ پىكرىچە، كېسىلگەن باشلار بابىرغا مۇنچۇالا تەسىر قىلماسلىقى كېرەك ئىدى. ئۆتكەن يىلقى سەمەرقەند ئۇرۇشىدا ياش پادىشاھ مۇنداق باشلارنى نۇرغۇن كۆرگەنىدى. ئادەتتە "پالانچى يۈز دۇشمەننى ئۆلتۈرۈپتۇ" دەپ قۇرۇق ماختاشسا، ئانچۇالا ئىشەنچلىك بولمايتتى، چۈنكى ئاز ئىشنى كۆپ قىلىپ كۆرسىتىپ، پوچىلىق قىلىدىغان بەگ ۋە نەۋكەرلەرمۇ بار. جەڭچىنىڭ خىزمىتى ئىشەنچلىك بولۇشى ئۈچۈن ئۆلتۈرۈلگەن دۇشمەنلەرنىڭ بېشىنى كېسىپ ئەكىلىپ ھېساب بېرىش كونا ئادەتكە ئايلىنىپ قالغان.

— ئەمىرزادەم، — دەپ پىچىرلىدى قاسىمبەگ، — قۇلىڭىز

سۆزلەيمۇ؟

بابىر تەستىقلىغاندەك بېشىنى لىڭشىتتى. قاسىمبەگ يۈزىنى بابىرغا يېقىنراق كەلتۈرۈپ، يەنە ئاڭلىنار-ئاڭلانماس قىلىپ سورىدى:

ــ مۇكاپاتقا قىلىچ بەرسەك... رازىمۇسىز؟

بابىرنىڭ ياراقسىزلىقى ئېلىپ يۈرگەن تىغلار ئارىسىدا ئالتۇن دەستىلىك ناھايىتى قىممەتلىك باغدات قىلىچى بار ئىدى، بابىر بىر-ئىككى قېتىم تاقىقاندا بەكمۇ ئېغىر تۇيۇلغانىدى. بابىرنىڭ كۆزى شۇ قىلىچقا چۈشكىنىنى كۆرگەن قاسىمبەگ "چۈشەندىم" دېگەندەك باش لىڭشىتتى.

ــ سۇلتان ئەھمەد جانابلىرى، ــ دەپ ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ سۆزلىدى قاسىمبەگ، ــ سىزنىڭ باتۇرلارچە زەپەر بىلەن قايتقىنىڭىز مىرزاھەزرەتلىرىنى چەكسىز خۇشال قىلدى. سىز بابىر مىرزىغا قانچىلىك سادىق ئىكەنلىكىڭىزنى يەنە بىرقېتىم ئىسپات قىلدىڭىز. پۈتۈن مەۋكەب① بۈگۈن سىلەرنى ئالقىشلايدۇ! ئوشتىكى قارارگاھتا ئاخشاملىقا سىلەر-نىڭ شەرىپىگىلارغا تەنتەنىلىك زىياپەت بېرىلىدۇ، ھەممە يىگىتلىرىڭىز شاھانە ئىنئاملار ئالىدۇ. ھازىر مىرزا ھەزرەتلىرى سۇلتان ئەھمەد جانابلىرىغا ئالتۇن دەستىلىك خاس شەمشەرنى ئىنئام قىلدى!

قاسىمبەگ باغدات قىلىچىنى ياراغبەرداردىن ئالدى-دە، يەرگە تەزىم قىلىپ تۇرغان سۇلتان ئەھمەدكە سۇندى. سۇلتان ئەھمەد تىز پۈكۈپ قىلىچىنى غىلاپىدىن تۆت ئىلىكچە چىقاردى-دە، پولاتنى سۆيدى، ئاندىن ھاياجانلانغانلىقتىن تىترەپ دېدى:

ــ مىرزا ھەزرەتلىرى، ئۆلگۈچە بۇ مەرھەمىتىڭىزنى ئۇنتۇمايمەن!

---

① مەۋكەب ــ پادىشاھ ۋە ئۇنىڭ بارلىق مۆتىۋەرلىرى، يېقىنلىرى.

تا ئۆمرۇمنىڭ ئاخىرىغىچە سىزگە سادىق خىزمەتتە بولىمەن!

* * *

شۇ كۈنى ئاخشام ئوش قەلئەسىنىڭ مۇنارلىرى ئۇستىدە، شەھەر ئەتراپىغا تىكىلگەن يۇزلەپ چېدىر ۋە ئوتاقلار ئالدىدا كانايلار، ناغرىلار چېلىندى، ئوتقاشلار يېقىلىپ، چوڭ تەنتەنىلەر باشلاندى. مىڭ-مىڭلاپ قوي ۋە يىلقىلارنى ئىنئام تەرىقىسىدە بىكارغا ئالىدىغان بارلىق بەگلەر، نەۋكەرلەر ۋە مۇلازىملار بۇگۈن ئەستايىدىل خۇشال-لانماقتا ئىدى. پادىشاھنىڭ ھەشمەتلىك خىرگاھىدا كەچلىكى قوبۇل مۇراسىمى ۋە بەزمە بولدى. سازەندىلەر ئەڭ مۇڭلۇق كۈيلەرنى چېلىشتى، ھاپىزلار ياخشى ناخشىلارنى ئېيتىشتى.

بابىر خىرگاھ تۆرىدە تۆت ئالتۇن پەلەمپەي بىلەن چىقىدىغان ئېگىز شاھ سۇپا ئۇستىدە يالغۇز ئولتۇراتتى. بۇگۈن ئۇنىڭ ئوڭ قولىدا كۈمۈش رەڭ سەللە كىيگەن، پادىشاھ ئىنئام قىلغان ئالتۇن ساپلىق قىلىچنى كۈمۈش كەمەرگە تېقىۋالغانىدى. ھەممە ئۇنى مۇكاپات بىلەن مۇبارەكلەشتى. تەبرىكلەشلەرنىڭ ھەممىسىدىن يېقىملىقى — بابا خىرگاھقا كىرگەندە قۇتلۇق نىگارخانىمنىڭ مۇبارەكلىشى بولدى. پادىشاھنىڭ ئانىسى بىلەن ئېگىچىسى ھازىر چوڭ داستىخاننىڭ نېرىقى تەرىپىدە ئەھمەد تەنبەلگە سىگايان ئولتۇرۇپ، سازەندىلەرنىڭ كۈيىنى ئاڭلىماقتا. ئەھمەد تەنبەل ئارىلاپ ئۇلارغا كۆز قىرىنى سېلىپ قويۇاتتى. خانزادە بېگىمنىڭ نەپىس قەددى-قامىتى، ھەپتىكار① يىپەك رەختتىن كىيگەن ھەسەن-ھۈسەنىدەك تاۋلىنىپ

① ھەپتىكار — يەتتە خىل رەڭ.

تۇرغان كىيىمى ئەھمەد تەنبەلگە بۇگۈن ھەرقاچانقىدىنمۇ جازىبىلىك كۆرۈنەتتى.

ياش پادىشاھنىڭ بەزمىلىرىدە ئىچىملىك ئىچىلمەيتتى، بابىرتېخى مەينى ئاغزىغىمۇ ئېلىپ باقمىغانىدى. قاسىمبەگمۇ ئىچكۈلۈكنى يامان كۆرەتتى ۋە ئۇنى بەزمىلەرگە يېقىن كەلتۈرمەيتتى. لېكىن ئۆمەرشەيخ مىرزا دەۋرىدە مەي ئىچىپ ئۆگەنگەن باشقا بەگلەر مانا مۇشۇنداق بەزمىلەردە بابىردىن يوشۇرۇن چەت ياقىدا ئېچىشۇالاتتى.

ئەلى دوستبەگ دېگەن قاتما، كوسىغا ئوخشاش بىر بەگ ئارقىدا شەربەت كۆتۈرۈپ تۇرغان شەربەتچىگە سىرلىق كۆز قىستى دە، ئەھمەد تەنبەلنى كۆرسەتتى. شەربەتچى مەنىلىك كۈلۈمسىرەپ ئەھمەد تەنبەلگە يېقىنلاشتى ۋە كۈمۈش كوزىدىن چىن پىيالىسىگە توشقۇزۇپ كۆكۈش "شەربەت" قۇيۇپ بەردى. ئەھمەد تەنبەل پىيالىنى قولىغا ئالغاندا، دىمىقىغا ئۆتكۈر مەي پۇرىقى ئۇرۇلدى.

— ئېلىڭ، بەگ، ئىلاھىم سەمەرقەندتە بۇنىڭدىنمۇ ئۇلۇغ مۇڭەپپەقىيەتلەرگە مۇيەسسەر بولۇڭ! — دېدى ئەلى دوستبەگ. ئەھمەد تەنبەل مىننەتدارلىق بىلەن بېشىنى لىڭشىتىپ، مەينى سۈمۈردى-دە، كېيىن داستىخاندىكى تونۇر كاۋىپىغا قول سوزدى.

— مانا ئەمدى سەمەرقەندنى، بۇخارانى ئېلىشقا يېتىدىغان زاپىسىمىز بار! — دېدى شىركەيپ دوستبەگ، — ئۇرۇشنى تېزلىتىش كېرەك.

ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئوڭ تەرىپىدە ئۇزۇن ھەسەن ئولتۇرغانىدى. تۇرۇپ يۇرگەندە ناھايىتى ئېگىز كۆرۈنىدىغان بۇ قاتاڭغۇر ئادەم ئولتۇرغاندا گويا قاتلىنىپ، كىچىككىنە بولۇپ قالاتتى.

— شەيبانىخان قىپچاق دەشتىدىن سەمەرقەندكە بويۇن

سوزىدىكەن، ــ دېدى ئۇزۇن ھەسەن.

ــ چۈشىنى سۇغا ئېيتسۇن! سەمەرقەند بىزنىڭ بولىدۇ! ــ دېدى مەيدىن بەدىنى قىزىشقا باشلىغان ئەھمەد تەنبەل ئاۋازىنى سەل كۆتۈرۈپ.

ئۇنىڭ بۇ سۆزلىرى بابىرنىڭ قۇلىقىغىمۇ ئاڭلاندى. بۇگۈن تاغدىن ھەيدەپ كېلىنگەن ھېسابسىز قوي ۋە يىلقىلار ساراي ئەھلىنىڭ سەمەرقەندكە يۈرۈش قىلىش ئىشتىياقىنى يەنىمۇ ئاشۇرۇۋەتكەنلىكى بابىرغا بارغانسېرى ئېنىق سېزىلمەكتە ئىدى. ئاۋۋالمۇ ئۇلارنىڭ بۇ ئىشتىياقلىرىغا قارشى تۇرۇش قىيىن ئىدى. ئەمما ھازىر بەگ ۋە نەۋكەرلەرنىڭ سەمەرقەندكە ئىنتىلىشى تاغ دەرياسىنىڭ يۇقىرىدىن تۆۋەنگە قاراپ ئېتىلىشىغا ئوخشايتتى. بۇ دەريانى ئارقىسىغا قايتۇرۇش ھېچكىمنىڭ قولىدىن كەلمەيتتى.

6

ئېقىن سۇلۇق جۇشقۇن بۇ راساي ئوش قەلئەسىنىڭ تاش ياتقۇ-زۇلىغان ئۇلىغا باش ئۇرۇپ، ئۆركەشلەپ ئۆتىدۇ. سايىنىڭ ئوڭ يۇزىدىكى دەرەخزار مەھەللىدە مەۋلانا پەزلىددىن بۇلتۇردىن بۇيان ئىستىقامەت قىلىۋاتقان پىشايۋانلىق ئاجايىپ بىر ئۆي بار. ئۇنىڭ ئالدىدىكى بەش ـ ئالتە تۇپ ئامۇت ۋە بېھى دەرەخلىرى ھازىر ئاپئاق بولۇپ چېچەكلەپ تۇرۇپتۇ. ھويلىنىڭ چېتىدىكى لاپاسقا ئىككى ئات باغلاپ قويۇلغان. بۇ تەرەپتىكى پۇتلىرى ئۇزۇن تورۇق قاشقا ئاتنى جابدۇقلىرى بىلەن بابىر مىرزا ئىنئام قىلغاندى. مەۋلانا پەزلىددىن پادىشاھنىڭ خاس مېمارى قىلىپ بەلگىلەنگەن، ئۇنىڭغا ياخشىراق مائاش ۋە تۇرار جاي بەلگىلەنگەندى. بۇنىڭ

هەممىسىدىن مەۋلانا پەزلىددىن پەۋقۇلئاددە خۇشال بولۇپ يۈركەندى. بىراق كېيىن بەزىبىركۆڭلىگە ياقمايدىغان خەۋەرلەرنى ئاڭلاپ كۆڭلى بىئارام بولۇشقا باشلىدى.

مەۋلانا پەزلىددىن ئەنجاندا قۇرماقچى بولغان زور ئىمارەتلىرىنى مۇشۇ يىل يازدىلا باشلاش ئارزۇسىدا ئىدى. بابىر مىرزا كۆرسەتكەن مەرھەمەتلەر بۇ ئارزۇنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا يول ئاچقاندەك بولغانىدى. ھەتتا بابىر مىرزىنىڭ ئۆزى ئۇنى بارگاھىتا قوبۇل قىلىپ، قانداق مەدرىس، قانداق خانىقا ۋە كۈتۈپخانىلار قۇرۇش ھەققىدە سۆزلەشكەن، مەۋلانىنىڭ بۇ ھەقتىكى تەكلىپلىرىنى ماقۇللىغان، "خانزادە بېگىم بىز يوق ۋاقىتتا ئىش باشلىقى بولىدۇ، پىلاننى پۈتۈن تەپسىلاتى بىلەن تۇزۇپ بېگىمگە كۆرسىتەرسىز" دېگەنىدى. ئىش ئۇستىدە يەنە خانزادە بېگىم بىلەن ئۇچرىشىشنى ئويلىغاندا مەۋلانىنىڭ قەلبىدە قورقۇش ئارىلاش شېرىن بىر ھاياجان قوزغىلاتتى.

بىراق بابىرنىڭ يېقىندا يەنە سەمەرقەندكە قوشۇن تارتىپ بارماقچى ئىكەنلىكى، دۆلەتنىڭ پۈتۈن كۈچى شۇنىڭغا كېتىپ، قۇرۇلۇشلار بىرمەزگىل كېچىكتۈرۈلۈشى مەلۇم بولدى. ئەگەر بابىر سەمەرقەندنى ئالالماي، ئۇرۇشتا يېڭىلسە، ئۇنىڭدا مەۋلانىنىڭ بارلىق ئارزۇلىرى ئۆز-ئۆزىدىن بىكار بولىدۇ. ئەگەر بابىر سەمەرقەندنى ئالسا، تەبئىي، مۇشۇ يەردە پادىشاھ بولۇپ قالىدۇ. كېيىن ئۇ پەرغانە ۋادىسىدا زور قۇرۇلۇشلار قىلامدۇ، يوق؟ ئادەتتە، پادىشاھلار قەيەرنى پايتەخت قىلسا، شۇ يەر كۆپرەك ئاۋات بولىدۇ. ئەنجانىڭ يەنە پايتەخت بولۇشى گۇمانلىق. دېمەك، مەۋلانىنىڭ بۇ يەردە قىلماقچى بولغان ئىشلىرى، بارلىق پىلانلىرى قۇم ئۈستىگە قۇرۇلغاندەك ئامانەت بىر گەپ.

هازىر ئايۇاندا كونا گىئومېتريە، ئالگېبرا كىتابلىرىنى ئاختۇرۇپ، كېرەكلىك بىر جەدۋەلنى ئىزدەۋاتقاندا، مەۋلانا مانا شۇ نەرسىلەرنى ئويلاپ تىت-تىت بولماقتا ئىدى.

بىر چاغدا دەرۋازا كەينى-كەينىدىن تاقىلدىدى. لاپاستا ئاتلار-نىڭ ئاستىنى تازىلاۋاتقان قېرى خىزمەتچى ياغاچ كۇرىكىنى تامغا يۆلەپ قويۇپ، دەرۋازا تەرەپكە ماڭدى. بىرپەستىن كېيىن خىزمەتچى ئايۇانىنىڭ ئالدىغا قايتىپ كەلدى-دە:

— مەۋلانا، بىرسى ھۇزۇرىڭىزغا كىرمەكچى، — دېدى.

— كىم؟

— كىيىمى ئەسكى، ئۆزى ئازادە بىر يىگىت. "جىيەنى بولىمەن" دېدى، ئەمما مەن سىزدىن رۇخسەتسىز كىرگۈزمىدىم.

— جىيەنىم؟ ئالدىرىماڭچۇ! — دەپ، مەۋلانا ئورنىدىن تۇردى. يالاڭ ئايىغىغا كۆن كەش كىيىپ، يېرىم ئوچۇق دەرۋازىنىڭ ئالدىغا باردى.

يول-يول تونىمۇ، ئايىغىدىكى چاڭ باسقان چورۇقىمۇ يىرتىلىپ كەتكەن ئېگىز بىر يىگىت كۆزلىرى يالتىراپ، كۈلۈمسىرەپ، ئۇنىڭغا قاراپ ماڭدى. قەدەم ئېلىشى، قارىشى ناھايىتى تونۇش. يىگىت:

— مولىلاتاغا! — دەپ قۇچاق ئاچقانىدا مەۋلانا ئۇنىڭ ئاۋازىنى تونۇدى-دە:

— تاھىر! تاھىرجان! — دەپ ئۇنىڭ بىلەن قۇچاقلىشىپ كەتتى، — شۇنچە ئۆلۈملەردىن ئامان قالغان جىيەنىم، سېنى تەستە تونۇپتىمەن. شۇنچىۋالا ئۆزگىرىپ كېتىپسەن! يۈزۈڭگە نېمە بولدى؟

— ھە، سورىماڭ، موللاتاغا...

— مەيلى، ماڭ، ئاۋۋال دېمىگىنى ئال. كېيىن ئېيتىپ

ئۇلار ئايۇانغا چىقىۋاتقاندا، مەۋلانا پەزىلەددىن بۇنىڭدىن سەل كەم ئۇچ يىل بۇرۇن قۇۋا ساي بويىدا بولۇپ ئۆتكەن قانلىق ۋەقەلەرنى يەنە بىرقۇر ئەسلىدى. شۇ ۋاقىتتا تاھىرغا نەيزە سانجىغان سەمەرقەندلىك باسقۇنچى ئۇنى ئۆلتۈرگىنىگە ئىشىنىپ كەتكەنىدى. ئانىسى يالغۇز ئوغلىنىڭ قېنىغا مىلىنىپ، جانسىزلىنىپ ياتقىنىنى كۆرۈپ، ئۇنى "ئۆلدى" دەپ ئويلىغان ۋە تېلىقىپ يىقىلىپ قالغانىدى. بىچارە ئانا شۇ ياتقىنىچە تۇرالماستىن، ئەتىسى كۈنى ۋاپات بولدى. تاھىر بولسا دادىسى تېپىپ كەلگەن تېۋىپلار ۋە دورا-دەرمانلار تەسىرىدە ئۇچ كۈندىن كېيىن هوشىغا كەلدى. نەيزە ئۆپكىنىڭ بىر چېتىنى كېسىپ ئۆتكەن بولسىمۇ يۈرەك ۋە جىگەردەك نازۇك ئەزالىرىغا تەگمىگەن، تاھىرنىڭ ياشلىقى ۋە قۇۋۋىتى ئۇستۈن كېلىپ ئاستا-ئاستا، تۇزىلىپ كەتكەنىدى. قولۇم-قوشنىلار "تاھىرغا كەلگەن ئۆلۈمنى ئانىسى ئۆزىگە ئالدى-دە، بۇ تىرىك قالدى" دېيىشەتتى. مەۋلانا پەزىلىددىن شۇ چاغدا ئاچسىنىڭ قىرقىنى ئۆتكۈزۈپ كەلگەندىن بۇيان قايتىپ قۇۋۋاغا بارمىغانىدى.

— ئاتاڭ قانداق، تېتىكمۇ؟— سورىدى مەۋلانا پەزىلىددىن تاھىرنى يۇقىرىغا تەكلىپ قىلىۋېتىپ:

تاھىر چاڭ باسقان چورۇقى بىلەن كۆرپىگە چىقىشتىن ئىزا تارتتى-دە، پەگادىكى پالاس ئۈستىگە ئولتۇردى.

— ئاتام سىزگە سالام ئېيتىپ ئەۋەتتى. مەن بىر يىلغىچە قىشلاقتا بولمىدىم... قېرىنداشلار "بوۋاينىڭ ئىسسىق-سوغۇقلىرىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرسۇن" دەپ بىر تۇل مومايىنى ئېلىپ بېرىشىپتۇ... ئانام رەھمەتلىك ئېسىمگە چۈشتى-دە، ئۆيدە تۇرغۇم كەلمىدى.

پەقەت ئانىسىنىڭ مۇسىبىتىلا ئەمەس، باسقۇنچىلار باغلاپ ئېلىپ كېتىۋاتقاندا تاھىردىن نىجاتلىق كۆتۈپ ۋارقىرىغان رابىيەمۇ ئۇنىڭ خىيالىدىن نېرى كەتمەيتتى. قىزنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى ئاۋازى ھېلىمۇ تاھىرنىڭ قۇلىقىغا ئاڭلىنىپ تۇرغاندەك بولاتتى. ئۇ ئالدىنقى يىلى سەمەرقەندكىچە پىيادە بېرىپ كەلدى. يوللاردا ئورمىچىلىق قىلىپ، كارۋانلارغا قوشۇلۇپ يۈرۈپ، ئىلاجى بولغان جايدىن رابىيىنى ئىزدىدى، "سىگلىم ئىدى، سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ نەۋكەرلىرى بىلەن قېچىپ كەتكەنىدى"، دەپ سوراشتۇردى، ئەمما ھېچنەدىن رېكىنى تاپالمىدى.

سۇلتان ئەھمەد مىرزا شۇ يىللا ئۆلۈپ، قوشۇنى تارقىلىپ كەتكەن، بىر يىل داۋامىدا سەمەرقەند تەختىدە ئىككى قېتىم پادىشاھ ئالماشقان، نۇرغۇن توپىلاڭلار بولۇپ، ئىت ئىگىسىنى تونۇمايدىغان ئەھۋالغا كەلگەنىدى. جىززەخلىق بىر كىشى تاشكەنت تەرەپلىرىدە چۆرىلەرنىڭ كۆپ سېتىلغانلىقىنى ئېيتىپ بەردى. بۇلتۇر كۈزدە تاھىر پىيادە تاشكەنتكىچە باردى، يەنە ھەر جايدا مەدىكارلىق بىلەن كۈن ئۆتكۈزۈپ رابىيىنى سۈرۈشتۈردى، ئەمما ھېچ نەتىجە چىقمىدى. زامان تىنچسىز، يۇرت قالايمىقان، ھايات ھەممە جايدا لېيىغان دەريا سۈيىگە ئوخشاپ ئاقىدۇ. رابىيىنى تېپىش لېيىغان دەريىغا چۈشۈپ كەتكەن گۆھەرنى تېپىشتەك قىيىن ئىكەنلىكىنى تاھىر ئىچ-ئىچىدىن سېزەتتى. لېكىن بەربىر ئۈمىدىنى ئۈزەلمەيتتى. مەۋلانا پەزلىددىن تاھىرنىڭ سۆزلىرىدىن شۇنى بايقاپ:

— جىيەنىم، سېنىڭ مۇشۇ بىچارە قىزنى ھېلىغىچە ئۇنتۇمايدىكى ئىككى يىل ئىزدىگىنىڭ ناھايىتى ئاجايىپ بىر كۆڭلۈڭنىڭ بارلىقىدىن دالالەت بېرىدۇ. مەن سېنىڭ ساداقىتىڭگە تەن بەردىم! ئەمما

سەن ئەمدى ئۆزۈڭگىمۇ جەبىر قىلماسلىقىڭ كېرەك. ئۇ قىز تەقدىر-
رىدە بارىنى كۆرەر. ئەگەر تىرىك بولسا، بەلكى ... بىرسى
ئۇنىڭغا ئۆيلەنگەندۇ. بەلكى پەرزەنتلىكىمۇ بولغاندۇ. ئاخىر ئۇنى
ئۇچ يىل بوش قويۇشى مۇمكىنمۇ؟ سەن ئۆزەڭ بىر ئويلاپ
كۆرگىن...

— مەن بۇنىڭ ھەممىسىنى ئالىلقاچان كۆڭلۈمدىن ئۆتكۈزدۈم،
موللاتاغا... پەقەت مەن ئۇ قىزنىڭ ئالدىدا ئۆز گۇناھىمنى يۇماقچى،
خالاس.

— قايسى گۇناھىڭنى؟

— مۇشۇ يەردە رابىينى ئەنجانغا قاچۇرماقچى بولغىنىدا مەن
قۇۋادا ئېلىپ قالغانىدىم. ئەگەر ئەنجانغا كەتكىنىدە بۇ پالاكەتلەر
بولمايدىكەن.

— سەن نېمە بولۇشىنى نەدىن بىلەتتىڭ، جىيەنىم؟

— قانداقلا بولسا، مەن ئۇنى تېپىپ، شۇ گۇناھىمنى يۇمغۇچە
تىنىم تاپمايمەن. رابىيە سىز ئېيتقانىدەك، ئۆي-ئوچاقلىق بولۇپ،
تىنچىپ قالغان بولسا، ئۇنىڭدا ... مەيلى ... تەقدىرگە تەن بېرەر-
مەن. ئەگەر ھېلىمۇ نىجات ئىزدەپ مېنى كۈتۈپ يۈرگەن بولسىچۇ؟
ھامان مەن ئۇنى ئۇنتۇيالماي يۈرۈپتىمەنغۇ؟ ئۇنىڭغىمۇ مەن كېرەك
بولسامچۇ؟

مەۋلانا پەزلىدىن باش چايقاپ:

— دىل دەردىگە داۋا يوق ئىكەن-دە، — دېدى ۋە ماۋزۇنى
ئۆزگەرتىتى، — يوقلاپ كەپسەن، ئەمدى مېھمان بولغىن. قېنى،
داستىخانغا قارا...

تاغا-جىيەن بىللە ئولتۇرۇپ سۈتلۈك چاي ئىچىشتى. كېيىن

مولـلاپـەزلـددىن تاھىرنىڭ كـىيىم-كېچەكلىرىگە بىرقۇر كـۆز يۈگۈرتتى-دە:

ــ جىيەنىم، تاغاڭ ھازىرخېلىلا ھاللىق، ــ دېدى قوينىغا قول سېلىپ، پۇپۇكلۇك بېغى بار قارا كۆن قاپچۇق ئالدى. ئۇ قاپـچۇقنى ئېچىپ، جىيەنىگە بىرقانچە ئالتۇن تەڭگە ئېلىپ بەرمەكـچى ئىدى. قاپچۇق چاپسان ئېچىلمىغانلىقتىن، مەۋلانا ئۇنى ئاچماستىن جىيەنىگە ئۇزاتـتى، ــ مە، ئوشـىنىڭ دۇكانـلىرىـغا چـىق، بۇگـۈن جـۇمە، ئال كۆپ، ئۆزەڭگە لازىملىق كىيىم-كېچەك ئالغىن.

تاھىر قاپچۇقنى ئالماستىن تۇرۇپ دېدى:

ــ ياق، موللاتاغا، ماڭا ئۆزىڭىز ساناپ، قەرز بېرىڭ.

ــ ھە، خـوپ. قەرز! ئـۆزەڭگە يەتـكۈچە ئالـغىن، پۇلـلۇق بولغىنىڭدا قايتۇرارسەن.

ــ ئۇنداق بولسا، مەيلى.

تاھىر قاپچۇقنى قوينىغا سېلىپ چىقىپ كەتكىنىچە چۈشتىن كېيىن پۇتىغا يېـڭى ئەسـكەرچە ئۆتۈك، بېشـىغا موغۇلـچە قالـپاق كىيىپ، چەكمەنـگە ئوخـشىغان يىـرىك يۇڭ پەشـمەتنى يەلـكىسىگە سېـلىپ كەلـدى. ئۇنىڭ قولـىدا غـلاپـى كونـراپ كەتـكەن ئەرزان بىر قىلىچمۇ بار ئىدى. مەۋلانا پەزىلددىن ھەيران بولۇپ:

ــ نېمە ئۈچۈن بۇنداق كىيىملەرنى ئالدىڭ؟ــ دېدى، ــ قىلىچنى نېمە قىلارسەن؟

ــ موللاتاغا، يالغۇز سەرگەردان بولۇپ يۈرۈش مېنىڭ جېنىمغا تەگدى. ئەمدى سەمەرقەندكە بابىر مىرزىـنىڭ قوشۇنى بىلەن بىللە بارماقچىمەن.

ــ ئەسكەر بولۇپمۇ؟

ــ هه، تەۋاچىلار ئەسكەرلىككە ئادەم ئېلىۋاتقانمىش...
جىيەنى ئوشقىمۇ شۇ نىيەت بىلەن كەلگەنلىكىنى مەۋلانا پەزىلدىن ئەمدى سەزدى ــ دە، ئۇنىڭدىن قاتتىق رەنجىدى.
ــ سارائ بوپسەن، تاھىر! ھەممىسى ئۇرۇشتىن قېچىشسا، سەن بۇ ئەجدىھانىڭ ئاغزىغا ئۆز ئىختىيارىڭ بىلەن بارماقچىسەن! بىر قېتىم نەيزە يەپ، ئۆلۈمدىن قۇتۇلغىنىڭ ئازمىدى؟!
ــ موللاتاغا، ئۇنىڭدىن كېيىن مەن يەنە نەچچە ئۆلۈملەردىن قالغىنىمنى سىز بىلمەيسىز. تاشكەنتتە بىر موغۇل بېگى بىچارە بىر كاسپىنىڭ قىزىنى زوراۋانلىق بىلەن تارتىۋالماقچى بولغاندا مەن چىداپ تۇرالمىدىم. ئاڭا چۈشكەنلىكىم ئۈچۈن مانا، يۈزۈمدە شۇ بەگنىڭ خەنجىرىدىن تاتۇق قالدى.
ــ زامانە زورىنىڭلىقىنى تېخىچە بىلمەمسەن؟
ــ بىلگىنىم ئۈچۈن مەن مۇشۇنداق زومىگەرلەر بىلەن كۈچلۈك قوشۇننىڭ سېپىدە تۇرۇپ ئېلىشماقچىمەن، مولالاتاغا. مەن كۆپ يۈرتلارنى كۆردۈم، ھەر خىل ئادەملەر بىلەن بىللە ئىشلەپ، بىللە بولدۇم. بابىر مىرزىنىڭ پاك تەبىئەت، غەيرەتلىك ئىكەنلىكىنى نۇرغۇنلىغان ئادەملەر بىلىدىكەن. "ئەتراپتىكى پادىشاھلاردىن ياخشىلىق كەلمىسۇ بابىر مىرزىدىن بىر يورۇقلۇق چىقار"، دەپ ئۈمىد قىلىمەن.
مەۋلانا پەزىلدىن يەرگە قاراپ:
ــ بىلمىدىم ــ دېدى، ــ بابىر مىرزا تېخى ياش. مەنمۇ شۇ زاتقا ئۈمىد باغلىغانىدىم... لېكىن يەنە ئۇرۇش، قان... ھەممىمىز كېچىنىڭ زۇلمىتىدەك پايانسىز بىر قاراڭغۇلۇق ئىچىدە يۈرمەكتىمىز. مەملىكەت پاراكەندە، زالىم تاجدارلار قان ئۈستىگە قان تۆكىدۇ. بابىر مىرزە-

نىڭ ئەترابىدىكى بەگلەرمۇ رەھىم-شەپقەتسىز ئۇنتۇشتى، مۇھىت شۇنداق مەككار بولغاچقا، سەنمۇ يامان بەگلەر خىزمىتىدە يۈرۈپ ئۆزەڭگە ئوخشاش جاپا-مۇشەققەت چەككەنلەرنىڭ كۆشەندىسىگە ئايلىنىپ قالامسەنكىن، جىيەنىم؟

— ئىشىنىڭ، موللاتاغا، مەن يامان بەگلەرنىڭ زۇلمىغا ئىلاجىمىنىڭ بارىچە قارشى تۇرىمەن!

— بابىر مىرزا ھۆكۈمدار بولۇپ تۇرۇپ يوق قىلالمىغان ئادالەتسىزلىكلەرنى سەن قانداق يوق قىلارسەن؟

— بەلكى بابىر مىرزىنىڭ مەندەك نەۋكەرلىرى بولمىغىنى ئۈچۈن يوق قىلالمىغاندۇ؟ بەلكى ئۇ زاتقا مەن كېرەكتۇرمەن، موللا تاغا! مەن ئۆزەم ئۈچۈن مۇشۇنىڭدىن باشقا مۇڭاپىق يول تاپالمىدىم. يالغۇز ياشىشىمنىڭ مەنىسى قالمىدى. نېمە قىلاي؟

مەڭلانا پەزىلەتىدىن جىيەنىنىڭ يۈزىگە تىكىلىپ قارىدى-دە، ئۇنى نىيىتىدىن قايتۇرغىلى بولمايدىغانلىقىنى سەزدى. تاھىر بۇنىڭدىن ئۈچ يىل بۇرۇن قۇۋاساي كۆۋرۈكىنى بۇزۇپ، دۈشمەن قوشۇنىغا زور تالاپەت كەلتۈرگەن چاغلاردا تارىخ دەرياسىنىڭ قۇدرەتلىك ئېقىنىغا تارتىلمىغانمىدى؟ ئەمدى ئۆمۈرۋايەت مۇشۇ ئېقىنىدىن چىقالماستىن، تارىخىي ۋەقەلەرنىڭ ئىچىدە يۈرۈشكە مەھكۇم قىلىنمىغانمىكىن؟ نېمە بولمىسۇن، جىيەنىنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى مەڭلانىنى ئويلاندۇرۇپ قويدى. ئۇ بىرپەس جىم تۇرغاندىن كېيىن:

— تەڭاچىغا ئۇچراشتىڭمۇ؟ — دېدى.

— ئۇچراشتىم. "ئېتىك يوق ئىكەن، پىيادە قوشۇنىغا ئالىمىز"، دېدى. مەن پىيادە يۈرۈپ ئۆگىنىپ قالغان، موللا تاغا.

— ئەمما جەڭدە ئەڭ كۆپ تالاپەت پىيادىلەر ئارىسىدا بولىدۇ.

بۇنى بىلەمسەن؟

— مەيلى-دە؟ قىرىق يىل قىرغىن بولسىمۇ ئەجىلى يەتكەن ئۆلىدۇ.

— بەس!

موللاپەزىلدىن بۇ ھەقتە باشقا گەپ قىلمىدى. ئەتىگەنلىك ناشتىدىن كېيىن خىزمەتكارىغا ئېيتىپ، لاپاستا تۇرغان ھەر ئىككى ئېتىنى ئېگەرلەتتى، تاھىرغا ئاياغلىرى ئۇزۇن جىرەن ئاتنى كۆرسىتىپ:

— سەن مانا شۇنى مىن، — دېدى، — مەن سېنىڭ پىيادە ئەسكەر بولۇشۇڭنى ئۆزەمگە مۇناسىپ كۆرمەيمەن!

موللاپەزىلدىنىڭ ئۆزى بابىر ئىنئام قىلغان تورۇق قاشقىنى مىندى. ئاندىن ئىككىسى بابىرنىڭ قارارگاھىغا ئاتلىق يول ئېلىشتى.

ئادەتتىكىدەك، بابىر ھۇزۇرىغا كىرىش ئۈچۈن ئىشىك ئاغادىن رۇخسەت ئېلىش كېرەك. تاغا-جىيەن سەككىز بۇرجەكلىك يوغان ئاق ئوتاقتىن بىرىراقتا ئاتلىق كېلىۋاتقان قاسىمبەگنى كۆردى ۋە ئۇنىڭ ھۇرمىتىگە ئاتتىن چۈشۈپ قول قوشتۇرۇشتى.

— جانابىي ئەمرۇل ئۆزەمرا، جىيەنىمۇ بابىر مىرزىغا سادىق خىزمەت قىلىش ئارزۇسىدا كەلدى، — دېدى مەۋلانا پەزىلدىن، — ئىجازەت بەرسىڭىز، ئەمىرزادىنىڭ ھۇزۇرلىرىغا كىرسەك.

— ئەمىرزادەم ھازىر ناھايىتى ئالدىراش، مەۋلانا، بەلكى ئىلتىماسىڭىزنى ماڭا ئېيتارسىز؟...

— جىيەنىم تاھىرنىڭ...ئەمىرزادەمنىڭ خاس نەۋكەرلىرى قاتارىغا ئېلىنىشىنى ئۆتۈنۈپ سورىماقچى ئىدىم.

قاسىمبەگ تاھىرنىڭ بەستلىك گەۋدىسىگە ۋە يۈزىدىكى تاتۇقنىغا قارىدى-دە:

— يىگىت، سەن ئەسكىرىي خىزمەتتە بولغانمۇ؟ — دېدى.

قاسىمبەگنىڭ "سەنلەپ" سۆزلىگىنى تاھىرغا ئانچە ياقمىدى.

— تېخى بولمىغان، — دېدى ياقتۇرمىغاندەك ئاھاڭدا.

مەۋلانا پەزىلەتدىن ئارىغا چۈشۈپ:

— جانابىي ئەمرۇل ئۆمەرا، جىيەنىمىز ئەسلى دېھقان بولسىمۇ، لېكىن تەبىئىتىدە جەڭگىۋارلىق بار. ئېسىلزادە بولسا كېرەك، قۇۋۋا-نىڭ كۆۋرۈكىدە دۈشمەنلىرىمىز ناھايىتى زور تالاپەت كۆرۈپ، ئۆزلىرى سۈلھ تەكلىپ قىلغانىدى. شۇ چاغدا بىزگە غەلىبە كەلتۈر-گەن ئەزىمەت يىگىتلەرنىڭ بىرى مانا مۇشۇ تاھىر!...

— غەلىبە كەلتۈرگەن؟! — ئىشەنمەي سورىدى. قاسىمبەگ، — قانداق قىلىپ؟

مەۋلانا پەزىلەتدىن قۇۋۋادا ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ۋەقەلەرنى قاسىمبەگكە قىسقىچە سۆزلەپ بەردى. ئۇنىڭ ھېكايىسىگە ئاساسلان-غاندا، جەڭگىۋار بەگلەر ۋە نەۋكەرلەر ئەپلىيەلمىگەن دۈشمەننىڭ بىلىنى ئاددىي "يالاڭغىداقلار" سۈندۈرغان بولۇپ چىقاتتى. قاسىم-بەگ بۇنىڭغا ئىشەنگۈسى كەلمىدى.

— قۇۋۋادا غەلىبىنى تەڭرىم ئۆزى بىزگە ئىنئام قىلغان، مەۋلانا! — دېدى قاسىمبەگ.

بۇ سۆزگە قارشى چىققىلى بولمايتتى.

— ئەلۋەتتە، بۇلارنىڭ كۆڭلىگە شۇ ئىشنى خۇدا ئۆزى سالغان. لېكىن شۇ چاغدىكى جاسارىتى ئۇچۇن دۈشمەنلەر تاھىرغا نەيزە سانجىپ، ئۇنى ئېغىر يارىدار قىلىشتى. جىيەنىم نەق بىر ئۆلۈمدىن

قالدی، جانابىي قاسىمبەگ!

ــ شۇنداقمۇ؟ ــ دەپ قاسىمبەگ ئەمدى تاھىرغا يللىقراق نەزەر بىلەن قاردى، ــ سەمەرقەندتىكى دۇشمەنلىرىمزدە ئۆچىڭىز بارمۇ، يىگىت؟

ــ ھە، ئۆچۈم بار.

قاسىمبەگ كەينىدە جىم تۇرغان تەۋاچىغا ئۆرۈلۈپ:

ــ بۇ يىگىتنى چىلمەھرەم تېغىدىكى ئەسكىرىي مەشىق ئۆتكۈزۈۋاتقان نەۋكەرلەر قاتارىغا قوشۇڭ! ــ ئاندىن ئۇ موللاپەز-لىددىنگە ئىزاھ بەردى، ــ جىيەنىڭىزنىڭ مەشىق قىلىشى يېتىلسۇن، ھەربىي مۇئاملىلەرنى ئۆگەنسۇن. ئۇنىڭدىن كېيىن ئەمىرزادەم مۇۋاپىق كۆرسە، خاس نەۋكەرلەر قاتارىغا ئالار.

تاھىر مەۋلانا پەزلىددىن بىلەن قۇچاقلىشىپ خوشلاشتى-دە، ئېتىغا مىندى ۋە تەۋاچىنىڭ كەينىدىن چىلمەھرەم تېغىغا قاراپ يولغا چۈشتى.

7

بەگلەرنىڭ كېڭىشىدە سەمەرقەند يۇرۇشىنى رامىزان ئېيىدا باشلاش، تەييارلىق ئىشلىرىنىڭ ئاساسىي قىسمىنى ئوشىنىڭ ئۆزىدىلا تۆگىتىپ كېتىش قارار قىلىندى.

بابىر ئانىسىنىڭ سۆزىنى يەردە قالدۇرغانلىقىغا خىجالەت بولۇپ، قۇتلۇق نىگارخانىمنىڭ كۆزىگە چىلىقماسلىققا تىرىشاتتى. سەپەر تەييارلىقلىرىدىن بوشىغان چاغلىرىدا ئۆز چېدىرىدا يالغۇز ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇيتتى.

بۇگۈن نامازشامدىن كېيىنرەك بابىر «ۋەقەئىسي»① ناملىق دەپ-
تەرگە ئاتسىسىنىڭ ئۆلۈمى ھەققىدە يېزىۋاتقانىدى، ياساۋۇل كىرىپ
قۇتلۇق نىگارخانىم بىلەن ئەلى دوستبەگنىڭ چېدىرغا كىرىشكە ئىجا-
زەت سوراۋاتقانلىقىنى ئېيتتى. بابىر دەپتىرىنى يېپىپ، ئانىسىنى
ئىشىك ئالدىدا قارشى ئالدى ۋە تۆرگە ئۆتكۈزدى.

قۇتلۇق نىگارخانىمنىڭ رەڭگى سەل ئۆچكەن، ئۇنىڭ پېشانىسى-
نىڭ يۇقىرىسىدا ــ چېچىنىڭ يامىسى ئېچىلغان جايىدا بابىر بىر تۇتام
ئاقارغان چاچ تالالىرىنى كۆردى. ئەمدىلا قىرىق ياشقا كىرگەن
بىچارە ئانا مومايلاردەك ئاددىي كىيىنەتتى ۋە قەددىنى ئېگىپرەك
يۈرەتتى. بابىر ئانىسىغا نېمە ئۈچۈندۇ رەھمى كېلىپ، پەس تاۋۇش
بىلەن سۆزلىدى:

ــ جېنىم ئانا، سۆزۈم يەردە قالدى دەپ رەنجىمەڭ. نېسىپ
بولسا، سەمەرقەندتىن قايتقاندا بارلىق ئېيتقانلىرىڭىزنى قىلارمەن.

ــ خۇدانىڭ خاھىشى شۇنداق بولسا، بىز بەندىلەر قانائەت
قىلىمىز، ئىلاھا ياخشى نىيەتلىرىڭىزگە يېتىڭ، شاھ ئوغلۇم!

ئەلى دوستبەگ قۇۋۋەتلىك قوللىرىنى پاتمە ئۈچۈن ئېچىپ:

ــ ئىلاھا ئامىن! ــ دېدى.

ئاندىن چوڭ-چوڭ ئالىقانلىرى بىلەن قاپقارا سىلىق يۈزىنى،
ساقالسىز ئۇزۇن ئېڭىكىنى سىلىدى.

يۈزى موغۇلچە بۆرتكەن بۇ قاتاڭغۇر كوسا ئادەم بابىرنىڭ
مومىسى ئېسىن دۆلەت بېگىمگە بىر نەۋرە بولىدۇ. شۇ سەۋەبتىن ئۆز

---

① «ۋەقەئىي» ــ "ئەملىيەتتە يۈز بەرگەن ۋەقەلەر" دېمەكتۇر.
«بابىرنامە» ئەڭ ئاۋۋال شۇنداق دەپ ئاتالغان.

نامىغا "تاغايى"① دېگەن سۆزنى ئۇنۇتۇپ قالغان قوشۇپ ئېيتاتتى ۋە قۇتلۇق نىگارخانىمغا ئاكىلارچە مېھرىبانلىق كۆرسىتىپ يۈرەتتى. ھازىرمۇ كۆرپە ئۈستىگە ئولتۇرغاندىن كېيىن ئەلى دوستېمگ قۇتلۇق نىگارخانىمغا "سۆز ئاچايمۇ؟" دېگەندەك بىر قارىۋالدى. خانىم تەستىق مەنىسىدە بېشىنى لىڭشىتقاندىن كېيىن، ئەلى دوستېمگ تامىقىنى قىرىپ، ئىلتىماس بىلەن سۆز باشلىدى:

— ئەمرزادەم، ۋالىدىڭىز ئىككىمىز نازۇك بىر مەسىلىدە سىزنىڭ مەسلىھىتىڭىزنى ئالغىلى كەلدۇق، مۆھتەرەمە ئېگىچىڭىز خانزادە بېگىم ھازىر يىگىرمە ياشتا. نەق ئۇزىتىلىدىغان ۋاقتى. بېگىم ئاي دېسە ئايدەك، كۈن دېسە كۈندەك، ئەقىللىق ۋە پەزىلەتلىكتۇر. مۇشۇ ۋاقتچە مۇناسىپ كۈيئوغۇل ئۇچرىمای غەمدە ئىدۇق. ۋالىدىڭىزمۇ، تاغىڭىزمۇ ۋاقىت ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىقىدىن ئېچىناتتۇق.

— يەنە بىر-ئىككى يىل ئۆيدە ئولتۇرۇپ قالسا، "قېرى قىز" دەپ قالىدۇ، — دېدى قۇتلۇق نىگارخانىم.

ئاچىسىنىڭ تەقدىرىگە ئائىت مۇڭداق سۆزلەرنى بابىر ئاۋۋالمۇ ئاڭلىغانىدى. ئەمما بۈگۈن دوستېمگىنىڭ سۆزلىرىگە قارىغاندا، قانداق-تۇر كۈيئوغۇل تېپىلغانغا ئوخشايتتى. بابىرنىڭ شۇنى بىلگۈسى كېلىپ، ئۆسمۈرلەرچە قىزىقىش بىلەن سورىدى:

— كىم بىزگە پاچچە بولماقچى؟

توغرىدىن-توغرا بېرىلگەن بۇ سوئال، دوستېمگنى ھودۇقتۇرۇپ قويدى. ئۇ يەنە سۆزنى ئايلاندۇرۇپ:

— سىزدەك ئالىي زاتقا "مۇناسىپ پاچچە بولىمەن"، دەپ ھېچ-

---

① تاغايى — ئايالنىڭ ئاكا-ئۇكىلىرى. — تەرجىماندىن.

كىم جۇرئەت قىلىپ ئېيتالمايدۇ. ئەمما ئۆمەرالىرىڭز ئارىسىدا ئېسىل-زادە بەگلەر بار. مەسىلەن، سۇلتان ئەھمەدبەگ يىگىرمە بەش ياشقا كىرگەن كېلىشكەن يىگىت. چاپقۇنغا بېرىپ باتۇرلارچە غەلىبە بىلەن قايتتى. بەگلەر ئارىسىدا ئابرويى زور. يېنىدا ئۇچ زەبەر-دەست ئىنىسى بار، ئۇچ يۈز نەۋكەرى بىلەن ھەممىسى سىزگە تا ئۆلگۈچە سادىق خىزمەت قىلماقچى.

بابىر تېخى ئائىلىنىڭ نېمىلىكىنى، كۈيئوغۇل، كېلىن قانداق بولۇشىنى بىلمەسمۇ، ئاچىسى خانزادە بېگىمنى ئەھمەد تەنبەلنىڭ يېنىغا قويۇپ تەسەۋۋۇر قىلدى-دە، ئىككىسىنى بىر-بىرىگە توغرا كەلتۈرەلمىدى. ئاندىن ئانىسىغا قاراپ:

— سىز رازىمىسىز؟ — دېدى.

قۇتلۇق نىگارخانىم ئېغىر تىنىپ:

— نېمە چارە؟ — دېدى، — خانزادە بېگىم تاجدار، تەختدار كۈيئوغۇلغا مۇناسىپ قىز. ئەمما ھازىرقى تىنچ بولمىغان زاماندا قېنى بىز خالىغان كۈيئوغۇل؟ بىز تاغىڭىز بىلەن سۆرۈشتۈرۈپ ئۇقتۇق. سۇلتان ئەھمەد بەگنىڭ ئەۋلادى ئېسىلزادىلەردىن ئىكەن. بوۋىلىرى جۇجىخان، چىڭگىزخانلارغا قان قېرىنداش بولغان سۇلتانلار ئىكەن. ھازىر تىلىبە سۇلتان ناملىق ئاكىسى تاشكەنتتە تاغىڭىز مەھمۇدخاندا ئالاھىدە ھوقۇقلۇق ئىشىك ئاغا ئىكەن. ئەمدى بۇ ئەھمەد بەگ كۈيئوغۇل بولسا، ئارىلىقتا ئاكىسى ئارىلىشىپ، تاغايىڭىز مەھمۇدخان بىلەن سىزنى يېقىنلاشتۇرارمىكىن؟ شۇنداق نوپۇزلۇق بەگ سىزگە كۈيئوغۇل بولۇپ، پۈتۈن ئۇرۇقلىرى، نەۋكەرلىرى بىلەن قانىتىڭىز ئاستىغا كىرسە، ئىشىڭىزنىڭ راۋاجلىنىشى ياخشىراق بولارمىكىن؟

ـ شۇبھىسىز، شۇنداق بولـدۇ! ـ دېـدى دوستـىبەگ چوڭـقۇر ئېتىقاد بىلەن.

بابىر نېمە دېيـشىنى بىلمەي يەلكسىنى قىسـتى. ياش ئۆسـمۈر ئۆزىدىن چوڭ ئاچىسىنى كىمگە ئەرگە بېرىش ھەققـىدە ئويلاشتىنمۇ تارتىناتتى. ئەمما ئانىسى ۋە تاغىسى بۇ ئىشنى ئۇنىڭ پادىـشاھـلىق ھۆكۈمى بىلەن ئەمەلگە ئاشۇرۇشنى خالايتتى.

ـ بېگىمـنىڭ ئۆزى ئۇچۇنـمۇ ياخـشى بولـدۇ، ـ دەپ داۋام قىلدى دوستىبەگ، ـ ئەگەر باشـقا بىر يۇرتتىكى تاجدارغا چۈشـسە، ئانىڭىزدىن يىراقتا بولىدۇ، ئەمىرزادەمـدەك سۆيۈملـۈك ئىنىسـىنىڭ ھمايىسىدىن يىراقلىشىدۇ.

ـ ھە، ئۇنىڭدىن كۆرە يېنـىمىزدا بولغـىنى ئەۋزەل، ـ دېـدى قۇتلۇق نىگارخانىم، ـ خانزادە مېنىڭ تۇنجى قىزىـم، مەسلىھەتدەشىم، ئەھمەدبەگكە بەرسەك، كـۆز ئالدىمدا مېنىڭ يالغـۇزلۇقۇمنى بىلىندۈرمەي يۈرەر.

بابىر بۇ ساھەدە ئۆزى بىلمەيدىغان كۆپ نەرسىلەرنى ئانىسىنىڭ ياخشى بىلىدىغانلىقىنى ئويلىدى ـ دە:

ـ ئانام رازى بولسا، بولدى، ـ دېدى.

دوستىبەگ خـۇش بولۇپ كەتتى:

ـ توغرا گەپ قىلدىڭىز، ئەمىرزادەم، ناھـايىـتى توغـرا! ئانا رازى ـ خۇدا رازى، دەپ بىكار ئېيتمىغان!

قۇتلۇق نىگارخانىم ھامان خامۇش ئىدى. بابىر بۇنىڭ سەۋەبىنى سەزگەندەك بولۇپ:

ـ بېگىمنىڭ ئۆزى قانداق؟ ـ دەپ سورىـدى.

قۇتلـۇق نىگارخانىم ئېغىر تىنىپ:

— بېگىم رازى ئەمەس، — دېدى، — ئاڭلاپ كۆپ يىغلىدى.
— بۇنداق چاغلاردا يىغلاش قىزلارنىڭ ئەسلى ئادىتى، — دەپ كۈلۈپ قويدى دوستىبەگ.
— ئەمما خانزادە بېگىمنىڭ ئەھۋالىدىن مەن ئەنسىرەيمەن، ئەمرزادەم، — دېدى قۇتلۇق نىگارخانىم، — "ئۆزەمنى ئۇلتۇرىمەن" دېگەن سۆزلىرىنى ئاڭلاپ قالدىم.
— ئەجەبا؟ — دېدى بابىرمۇ بىردىنلا ئەنسىرەپ.
— ئېگىچىكىز سىزنى جېنىدىن ئەزىز كۆرىدۇ، مىرزا ھەزرەتلىرى، سۆزىگىزنى قايتۇرماس، — دېدى دوستىبەگ، — مۆھتەرەم ئانىگىز بىلەن ئىككىمىز سىزدىن ئىلتىماس قىلغىلى كەلدۇق. خانزادە بېگىمنى ھۇزۇرىگىزغا قېچقىرىپ نەسىھەت قىلىڭ. دۆلىتىگىزنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن ئېگىچىكىز رازىلىق بېرىشى كېرەك. سۇلتان ئەھمەدبەگ ئوتتۇرىغا ئادەم قويغان. پۈتۈن ئۇرۇقلىرى بىلەن سىزنىڭ مەرھەمەتىگىزگە قاراشلىق. رەت جاۋابى ئۇلارنى سىزدىن...سوۋۇتۇپ قويۇشى مۇمكىن. كېيىن، ئەگەر خانزادە بېگىم رازى بولماي، يەنە ئۈچ-تۆت يىل ئۆيدە ئولتۇرۇپ قالسا، "ئەر تېپىلماپتۇ، قېرى قىز بوپتۇ" دەپ دۇشمەنلىرىگىز تەنە قىلىشىدۇ. مۇنداق سۆزلەر پادىشاھ ئائىلىسىنىڭ شەنىگە مۇتلەق توغرا كەلمەيدۇ. ئەگەر خانزادە بېگىم سىزگە ياخشىلىقىنى خالىسا، رازى بولۇشى كېرەك. بۇنى ئەمدى بېگىمگە پەقەتلا سىز چۈشەندۈرىسىز، مىرزا ھەزرەتلىرى!
بابىر بېشىنى چاڭگاللاپ بىرمەھەل جىم تۇردى. بۇنداق نازۇك، بۇنداق چىگىش ئىشقا ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم دۇچ كېلىشى ئىدى، يات بولسىمۇ بىر سېرى ئىدى، سۆزلىشىش ئاسان بولاتتى. ئۆزىنىڭ جانىجان ئاچىسى. بابىر خانزادە بېگىم بىلەن بۇ ھەقتە سۆزلىشىش-

كىمۇ ئەيمنەتتى. لېكىن بۇ تەرەپتە ئانىسى مۇشكۈل ئەھۋالغا چۈشۈپ، ياردەم كۈتۈپ ئولتۇرۇپتۇ. بۇ تەرەپتە ئاچىسى جېنىغا قەست قىلماقچىمىش.

ــ مەيلى، ــ دېدى بابىر ئانىسىغا مەيۈس كۆز تاشلاپ، ــ بېگىم كەلسۇن، ئۆزەم بىر سۆزلىشەي.

قۇتلۇق نىگارخانىم تېز ئورنىدىن قوزغىلىپ:

ــ ھازىر...ھازىر بېرىپ چاقىرتىپ قويايى، ــ دېدى ۋە چېدىر ئىشىكىگە قاراپ ماڭدى.

دوستىبەگ يىرىك چىشلىرىنى كۆرسىتىپ مەنمۇن كۈلۈمسىرىدى-دە، چېدىردىن كەينىچە مېڭىپ چىقىشقا باشلىدى. ئىشىك ئالدىدا تەزىم قىلدى-دە:

ــ ئەمىرزادەم، سىز شاھسىز، سىزنىڭ ھۆكۈمىڭىز ۋاجىپ، ــ دەپ بابىرنى دادىلراق بولۇشقا ئۇندەپ كەتتى.

* * *

بابىر قاتار شاملىرى پىلىلداپ يېنىۋاتقان ئىككى ئالتۇن قەندەل ئارىلىقىدا سەدەپ بىلەن بېزەلگەن بېجىرىم مىزگە كۆكسىنى تىرەپ كىتاب ۋاراقلاپ ئولتۇرغىنىدا خانزادە بېگىم چېدىر ئىشىكىدىن ئاستا كىرىپ كەلدى. ئۇستىدە سىدام سېرىق ئەتلەس كۆڭلەك. ئۇ غەمكىن ئاۋاز بىلەن سالاملىشىپ، بابىر تەكلىپ قىلغان زەرباپ كۆرپە ئۈستىگە كېسەل تارتقاندەك بوشۇشۇپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ قاپاقلىرىنىڭ ئىششىغانلىقىنى كۆرگەن بابىر:

ــ نېمە مۇنچۇالا غەمكىنسىز، بېگىم؟ ــ دېدى.

ــ ئەمىرزادەم، مەن ھۇزۇرىڭىزغا نىجاتلىق ئىزدەپ كەلدىم! خانزادە بېگىمنىڭ سولغۇن يۈزىگە كۆزلىرىدىن ياش ئېقىپ

ـــ بېگىم رازى ئەمەس، ـــ دېدى، ـــ ئاڭلاپ كۆپ يىغلىدى.

ـــ بۇنداق چاغلاردا يىغلاش قىزلارنىڭ ئەسلى ئادىتى، ـــ دەپ كۈلۈپ قويدى دوستىبەگ.

ـــ ئەمما خانزادە بېگىمنىڭ ئەھۋالىدىن مەن ئەنسىرەيمەن، ئەمرزادەم، ـــ دېدى قۇتلۇق نىگارخانىم، ـــ "ئۆزەمنى ئۆلتۈرىمەن" دېگەن سۆزلىرىنى ئاڭلاپ قالدىم.

ـــ ئەجەبا؟ ـــ دېدى بابىرمۇ بىردىنلا ئەنسىرەپ.

ـــ ئېگىچىگىز سىزنى جېنىدىن ئەزىز كۆرىدۇ، مىرزا ھەزرەتلىرى، سۆزىگىزنى قايتۇرماس، ـــ دېدى دوستىبەگ، ـــ مۆھتەرەم ئانىگىز بىلەن ئىككىمىز سىزدىن ئىلتىماس قىلغىلى كەلدۇق. خانزادە بېگىمنى ھۇزۇرىگىزغا قىچقىرىپ نەسىھەت قىلىڭ. دۆلىتىگىزنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن ئېگىچىگىز رازىلىق بېرىشى كېرەك. سۇلتان ئەھمەدبەگ ئوتتۇرىغا ئادەم قويغان. پۈتۈن ئۇرۇقلىرى بىلەن سىزنىڭ مەرھەمەتىگىزگە قاراشلىق. رەت جاۋابى ئۇلارنى سىزدىن...سوۋۇتۇپ قويۇشى مۇمكىن. كېيىن، ئەگەر خانزادە بېگىم رازى بولماي، يەنە ئۈچ-تۆت يىل ئۆيدە ئولتۇرۇپ قالسا، "ئەر تېپىلماپتۇ، قېرى قىز بوپتۇ" دەپ دۇشمەنلىرىگىز تەنە قىلىشىدۇ. مۇنداق سۆزلەر پادىشاھ ئائىلىسىنىڭ شەنىگە مۇتلەق توغرا كەلمەيدۇ. ئەگەر خانزادە بېگىم سىزگە ياخشىلىقىنى خالىسا، رازى بولۇشى كېرەك. بۇنى ئەمدى بېگىمگە پەقەتلا سىز چۈشەندۈرىسىز، مىرزا ھەزرەتلىرى!

بابىر بېشىنى چاڭگاللاپ بىرمەھەل جىم تۇردى. بۇنداق نازۇك، بۇنداق چىگىش ئىشقا ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم دۇچ كېلىشى ئىدى، يات بولسىمۇ بىر سېرى ئىدى، سۆزلىشىش ئاسان بولاتتى. ئۆزىنىڭ جانجان ئاچىسى. بابىر خانزادە بېگىم بىلەن بۇ ھەقتە سۆزلىشىش-

كىمۇ ئەيمىنەتتى. لېكىن بۇ تەرەپتە ئانىسى مۇشكۈل ئەھۋالغا چۈشۈپ، ياردەم كۈتۈپ ئولتۇرۇپتۇ. بۇ تەرەپتە ئاچىسى جېنىغا قەست قىلماقچىمىش.

ــ مەيلى، ــ دېدى بابىر ئانىسىغا مەيۈس كۆز تاشلاپ، ــ بېگىم كەلسۇن، ئۆزەم بىر سۆزلىشەي.

قۇتلۇق نىگارخانىم تېز ئورنىدىن قوزغىلىپ:

ــ ھازىر...ھازىر بېرىپ چاقىرتىپ قويايى، ــ دېدى ۋە چېدىر ئىشىكىگە قاراپ ماڭدى.

دوستبەگ يېرىك چىشلىرىنى كۆرسىتىپ مەنمۇن كۈلۈمسىرىدى-دە، چېدىردىن كەينىچە مېڭىپ چىقىشقا باشلىدى. ئىشىك ئالدىدا تەزىم قىلدى-دە:

ــ ئەمىرزادەم، سىز شاھسىز، سىزنىڭ ھۆكۈمىڭىز ۋاجىپ، ــ دەپ بابىرنى دادىلىراق بولۇشقا ئۈندەپ كەتتى.

* * *

بابىر قاتار شاملىرى پىلىلداپ يېنىۋاتقان ئىككى ئالتۇن قەندەل ئارىلىقىدا سەدەپ بىلەن بېزەلگەن بېجىرىم مىزگە كۆكسىنى تىرەپ كىتاب ۋاراقلاپ ئولتۇرغىنىدا خانزادە بېگىم چېدىر ئىشىكىدىن ئاستا كىرىپ كەلدى. ئۇستىدە سىدام سېرىق ئەتلەس كۆڭلەك. ئۇ غەمكىن ئاۋاز بىلەن سالاملىشىپ، بابىر تەكلىپ قىلغان زەرباپ كۆرپە ئۈستىگە كېسەل تارتقانەك بوشۇشىپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ قاپاقلىرىنىڭ ئىششىغانلىقىنى كۆرگەن بابىر:

ــ نېمە مۇنچۇالا غەمكىنسىز، بېگىم؟ ــ دېدى.

ــ ئەمىرزادەم، مەن ھۇزۇرىڭىزغا نىجاتلىق ئىزدەپ كەلدىم! خانزادە بېگىمنىڭ سولغۇن يۈزىگە كۆزلىرىدىن ياش ئېقىپ

چۈشتى. بابىر يېقىندىلا يايراپ ـ ياشناپ يـۈرگەن ئاچىسـىنى ھازىر بۇ ئەھۋالدا كۆرۈپ، يۈرىكىنى بىرنەرسە تاتىلاپ ئۈتـتى. ئانىسـىنىڭ ئۇنىڭ زىممىسىگە يۈكلەپ كەتكەن ۋەزىپىسـىنىڭ قانچىلىك مۇشـكۈل ئىكەنلىكىنى ئۇ ئەمدى ئەستايىدىل ھېس قىلدى. تەقدىر ئۇنىڭ بېشىغا سېلىۋاتقان مۇشكۈللۈكلەر ئازمىدى، ئۇستىگە بۇمۇ قېتىلدى! بابىر كۆيۈنۈپ سۆزلەشكە باشلىدى:

ــ مەن ئۆزۈم بۇ پالاكەتنىڭ دەستىدىن نىجاتلىق ئىزدەيمەن، بېگىم. يېشىلمەس تېپىشماقلار بىرىنىڭ ئۇستىگە بىرى قىتىلىۋاتىدۇ. شۇ ئەھۋالدا سىزمۇ مېنىڭ مۇشـكۈللۈكـلىرىمنى كـۆپەيتـمەكـچى بولامسىز؟

خانزادە بېگىم ئۇكىسىنىڭ ئۆزى راستتىن يارەمـگە موھتاجلىقىنى، يېشىغا مۇناسىپ ئىشـلار ئۇنى ناھايـىتى قىيـناۋاتقانلىـقىنى سەزدى ـ دە، كۆزىنى چاپسان سۇرتتى. بايىقىدىن تېتىـكرەك ئاھاڭ بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى:

ــ ئەمىرزادەم، مەن بىر گەپ ئاڭلىدىم. راستمىكەن؟

ــ قايسى گەپ؟

ــ ئەھمەد تەنبەل تاغدىن بىر خۇرجۇن ئادەم كاللىسىنى ئېلىپ چۈشكەنمىش...

بابىر ئۆتكەن كۈنى كـۆرگەن كېسىلـگەن كاللـلارنى، بولۇپمۇ، تېخى ساقلى ئۆسۈپ ئۇلگۈرمـىگەن ياش يىگىتـنىڭ گۆشى چىقىپ قالغان قانلىق بوينىنى ئەسلىدى ـ دە، بىردىنلا سەسكىنىپ كەتتى.

ــ جەڭ ئۆلۈمسىز بولمايـدۇ، ــ دەپ بابىر گويا ئۆزىـنى ئۆزى باسماقچى بولدى، ــ دۈشمەنلەرمۇ بىزنىڭكىلەرنى ئۆلتۈرىدۇ. بۇ ــ كونا ئادەت. سىز بۇنى ئۇنتۇڭ، بېگىم.

ـ بۇنىسىنى ئۇنتۇسام، ساۋاتسىزلىقى گېرىلىكى بار، مەن ئۆمرۈمنى پەزىلەتلىك ئادەم بىلەن ئۆتكۈزۈش ئارزۇسىدا ئىدىم. ئەمدى ئەھمەد تەنبەل قولى قان، رەھىمسىز ئادەم. ئەمرزادەم، سىز مېنى ئۇنىڭغا مۇناسىپ كۆرەمسىز؟

ـ سىزگە مۇناسىپ يېگىت، بەلكى يەتتە ئىقلىمدىمۇ يوقتۇر. ئەما...سەۋەبلىرىنى ئانام ئېيتقاندۇ...مەنمۇ...مەجبۇرمەن!

خانزادە بېگىم قەندەلدە پىلىلداپ يېنىۋاتقان شامىلارغا قاراپ تۇرۇپ، ئەھمەد تەنبەلنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى-دە، مۇشۇ توڭقاپاق يېگىت بىلەن بىر ياستۇقتا باش قويۇشنى ئويلاپ بەدىنى تىكەنلىشىپ كەتتى.

ـ مەن بەگدىن قورقمەن!

ـ بىز بار تۇرۇقلۇق، سىز ھېچكىمدىن قورقماڭ، بېگىم. مەن سىزگە قىلچىلىك زۇلۇم ئۆتكۈزۈشلەرگە يول قويمايمەن.

ـ مېنى كەچۈرۈڭ، ئەمرزادەم. ئەما ئېگىچىڭىزنى خالىمىغان ئادەمگە زورلاپ ئۇزاتساڭلار، شۇنىڭ ئۈزى چوڭ بىر زۇلۇم بولماسمۇ؟

بۇ مەنتىقلىق سۆزلەر بابىرنى گاڭگىرىتىپ قويدى:

ـ زورلۇق...ھە، پەلەكنىڭ ئۆزى زالىم! مەنمۇ ھەر كۈنى سۆيمىگەن ئادەملىرىم بىلەن مۇئامىلە قىلمەن، خالىمىغان ئىشلىرىمغا مېنى ئارىلاشتۇرىدۇ. دۆلەت مەنپەئەتلىرىنى ئويلاپ ئۆزەمنى ئۆزەم مەجبۇر قىلمەن. باشقا ئىلاجىم يوق!

بابىرنىڭ ئۆز يېشىغا ياراشمايدىغان بۇ سۆزلەرنى قانچىلىك قېينىلىپ ئېيتىۋاتقانلىقىدىن، كۆڭلىگە ياقمايدىغان، ئەما مۇھىت، ۋەزىيەت تەلىپى بىلەن مەجبۇرەن ئادا قىلىدىغان ئىشلارنى

ئۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق ئازابلار بىلەن قىلىشى سېزىلىپ تۇراتتى. بابىر بۇ مۇشكۈل ئەھۋالدىن چىقىشنىڭ يولىنى تاپالمايۋاتقان ئىدى. ئۇنىڭ ئېزىلىپ يۇرگىنىنى خانزادە بېگىم ئەندى بايقىدى-دە، ئۇكىسىغا رەھمى كەلدى. بابىرنىڭ پادىشاھلىقىنى ئۇنتۇپ، ئۇنى كىچىكلىكىدە ئەركىلىتىپ سۆيگەن پەيتلىرىنى ئەسلىدى.

— بابىرجان، — دېدى، — سىز يالغۇز ئىنىم، پۇشتىپاناھىمسىز. مەن سىز ئۈچۈن جېنىمنىمۇ ئايىمايمەن! ئەگەر سىزگە راستىنى شۇ زۆرۈر دەپ ئىشەنسەم، ھازىرقى سۆزىڭىزگىمۇ رازى بولاتتىم. لېكىن مەن سىزنىڭ كۆيۈنگەن كۆڭلىڭىزنى بىلىمەن. ئەگەر مەن ئۆمۈرۋايەت بەختسىز بولۇپ قالسام، كېيىن سىز ھازىرقىدىن ئارتۇقراق ئازاب چېكەرسىز!

— خۇدا خالىسا، بەختسىز بولماسسىز.

— كۆڭلۈم سېزىپ تۇرۇپتۇ، ئەگەر شۇ ئادەمگە چۈشەم بەختسىز ئۆتىمەن. بابىرجان، ئېگىچىڭىزنىڭ سۆزىگىمۇ ئىشىنىڭ. "دۆلەت مەنپەئەتلىرى" دەپ ئۆزۈڭىزنى كۆپ ئەزمەڭ. سىز بىلەن بىز ئۈچۈنمۇ بۇ ئۆمۈر غەنىمەت. ئۆز كۆڭلىمىزگىمۇ ئىشىنىشىمىز كېرەك! كۆڭۈل تازا بولسا، كىشىنى ئالدىمايدۇ!

خانزادە بېگىم شۇنداق بىر سەممىيەت بىلەن قاياپ سۆزلىمەكتە ئىدىكى، ئۇنىڭ قەلبىدىكى يالقۇن گويا بابىرنىڭ قەلبىگىمۇ ئۆتتى. شەپقەتسىز بەگلەر مۇھىتى ۋە پادىشاھلىق مەجبۇرىيەتلىرى ياش بابىرنىڭ قەلبىنى قەھرىتان قىشنىڭ مۇزلىرىدەك سوغۇاتاتتى. خانزادە بېگىم بولسا ئۆزىنىڭ ئوتلۇق نەپسى بىلەن گويا شۇ مۇزلارنى ئېرىتەتتى، بابىرنىڭ قەلبىگە باھار مۇلايىملىقى، ياشلىق ئەركىنلىكى يەنە قايتىپ كېلىۋاتقاندەك، بەدىنى چىم-چىم قىلاتتى. خانزادە

بېگىم يەنە كۆزلىرىگە ياش ئالدى:

ــ بابىرجان سىزنىڭ دىلىڭىز ساپ، سىز نادىر ئىستېداتلىق پىداكار يىگىتسىز! بۇ بەگلەر ئۆز مەنپەئەتلىرىنىمۇ "دۆلەت مەنپەئەتلىرى" دەپ كۆرسىتىشكە ئۇرۇنىپ قالغان. بۇلار سىزنىڭ ياشلىقىڭىزدىن پايدىلىنىدۇ، ئەمما سىز خالىمىغان ئىشنى "دۆلەت مەنپەئەتى ئۈچۈن" دەپ قىلدۇرماقچى بولغىنىدا كۆڭلىڭىزگىمۇ بىر قۇلاق سېلىڭ. ئەڭ سىرداش دوستىڭىز ــ سىزنىڭ ساپ قەلبىڭىزدۇر. سىز بۇ دوستىڭىزغا ئېشىنىڭ، جېنىم!

خانزادە بېگىم ئولتۇرغان پېتىچە ئۇكىسىغا قول سوزۇپ، يىغا ئارىلاش ئىلتىجا قىلدى:

ــ مەن سىزنىڭ پاك قەلبىڭىزدىن ئادالەت ئىزدەيمەن! قەلبىڭىز نېمە بۇيرۇسا، سىز ماڭا شۇنى بۇيرۇڭ! مەن رازىمەن!

بابىر سەكرەپ ئورنىدىن تۇردى-دە، ئاچىسىنىڭ قوللىرىدىن تۇتۇپ، ئۇنى ئورنىدىن تۇرغۇزدى:

ــ يىغلىماڭ، بەس! ــ دېدى. ئەمما بابىرنىڭ ئۆزىمۇ، كۆڭلى ئېرىپ، كۆز يېشىنى تەسلىكتە تۇتۇپ تۇراتتى، ــ سىز ماڭا بارلىق بەگلىرىمدىن يېقىنراقسىز. بىر تۇغقان يىگانە ئېگىچىمسىز. سىز ئۈچۈن قانچىلىك ئېغىرلىق كەلسە مەيلى، كۆرەي! خاتىرجەم بولۇڭ! مەنلا بولسام، خالىمىغان ئادىمىڭىزگە ئۆزاتقۇزمايمەن!

خانزادە بېگىم خۇدا ھەققىدە خۇشاللىقىدىن ئۇكىسىنى مەھكەم قۇچاقلاپ، پېشانىسىدىن، كۆزلىرىدىن سۆيدى.

سەمەرقەند. زەپەر ۋە كۈلپەت

1

بابىرنىڭ قوشۇنى سەمەرقەنـدنى پۈتۈن ياز ۋە كۈز بويى قامال قىلدى. بايسۇنقۇر مىرزا يەتتە ئاي شەھەر دەرۋازىلىرىنى ئېتىۋېلىپ ياتتى ـ دە، ئاخىرى ئاچلىق ۋە قىسنچىلىققا بەرداشلىق بېرەلمەستىن، سوغۇق قىش كېچىلىرىنىڭ بىرىدە يېقىـن ئادەملىرى بىلەن سەمەر-قەندتىن يوشۇرۇنچە چىقىپ، ھىسار تەرەپكە قاچتى.

شەھەردە قالـغان بەگلەر بۇنىڭـدىن خەۋەر تاپقاندىن كېـيىن، قەلئە دەرۋازىلىرىنى ئاچقۇزدى. بابىرنىڭ ئۇچ مىڭغا يېقىن قوراللىق كىشىلىرى زەپەر سازىنى چېلىپ، قوش ناغرىلار ۋە كانايلار ساداسى ئاستىدا شەھەرگە كىرىشكە باشلىدى.

بابىرنىڭ بەش يېشىدا كورگەنلىرى ئېسىدە ياخشى قالمىغانىدى. سەمەرقەنـدنىڭ ھەر يەر ـ ھەر يېرىدىن كۆكۈچ تاغلارغا ئوخـشاش ئاسمانـغا تاقاشـقۇدەك ئۇلۇغۋار گۈمـبەزلەرنىڭ قايسـسى ئۇلۇغبەگ مەدرىسى ئىكەنلىكىنى، قايسسى ببى خانىم مەدرىسسى ئىكەنلىكىنى يېنىدا كېتىۋاتقان قاسـمبەگـدىن سوراپ ئۇقـتى. پەقەت ئوردىـغا يېقىنلاشقاندا سول تەرەپتە كۆرۈنگەن چوڭ ئابىدىنىڭ گۆرى ئەمر[1] ئىكەنلىكىنى جەڭچىنىڭ دوبۇلغىسىغا ئوخشاش گۈمبەزنىڭ ئەپـسانە-ۋى گۈزەل يول ـ يول تالالىرىدىن تونۇدى. قانچە دەۋرلەر ئۆتسىمۇ، بويالقلىرى خۇددى بۇگۈن بېرىلگەندەك يېپيېڭى تۇرغان بۇ ئاجايىپ

---

① گۆرى ئەمر ــ تۆمۈرلەڭنىڭ مازىرى.

بىنالار، ئۇلارنىڭ تەنتەنىلىك كۆرۈنۈشى ۋە ئاپتاپتا غەلىتە تاۋلىنىشى بابىرنىڭ قەلبىدىكى زەپەر زوقىغا يەنە زوق قوشاتتى.

ئوردا جايلاشقان ئېگىزلىككە چىقىۋاتقاندا بابىر ئوڭ-سولدا كۆرۈنۈۋاتقان ئايۋانلىق ئۆيلەرگە ۋە هويلىلارغا كۆز تاشلىدى ۋە بىردىنلا ئۆزىنىڭ ئەسىرە لايىقى ئايىشە بېگىمنى ئەسلىدى. ئەجەب ئەمەس، بېگىم مۇشۇ ئويلەرنىڭ بىرەرسىنىڭ دېرىزە يوچۇقىدىن غالىبلارغا قاراپ تۇرغان بولسا. ئۇ بىچارە ئەمدى بارلىق ئازاب-ئوقۇبەتلەردىن قۇتۇلۇپ، سەمەرقەند قىزلىرى ئارىسىدا ئەڭ مۆتىۋەر بولۇشىنى، هەممىسى ئۇنى "ياش پادىشاهىمىزنىڭ لايىقى" دەپ ئەزىزلىشىنى بىلەمدىكىن؟

بابىر ئېتىنى قاسىمبەگنىڭ ئېتىغا يېقىنلاشتۇرۇپ، پەس ئاۋاز بىلەن سورىدى:

— ئەسىرلەردىن خەۋەر ئېلىشقا ئادەم تەيىنلەندىمۇ؟

قاسىمبەگ بۇ سوئالنىڭ يوشۇرۇن مەنىسىگە بىردىنلا چۈشىنەلمىدى:

— ئەمىرزادەم، قايسى ئەسىرلەرنى دەيسىز؟

بابىر ئاتىسى قاتارلىق قاسىمبەگنىڭ ئالدىدا لايىقىنى تىلغا ئېلىشتىن ئۇيىلاتتى. ئۇنىڭ قانداقتۇر ئەيمىنىپ قاپىقىنى سالغانلىقىدىن قاسىمبەگ سۆزىنىڭ نېمىدە ئىكەنلىكىنى پەملىدى-دە:

— هە، ئەسىرلەرمۇ؟ — دەپ، بابىر ئېيتالمىغان سۆزنى ئۆزى ئېيتتى، — بۇ ئىشقا نويان كۆكەلداشنى تەيىنلىگەنىدىم. ئاۋۋال سۇلتان ئەهمەد مىرزىنىڭ پەرزەنتلىرىدىن خەۋەر ئېلىنىدۇ. قۇلىڭىز ئېيتقانىدىم، كەچقۇرۇن نويان سىزگە ئاخبارات بېرىدۇ.

ئوردا ئىچىگە كىرىشتى. بۇ يەردىكى ئەڭ چوڭ ۋە سالاپەتلىك

بىنا ــ تۆت قەۋەتلىك كۆك سارای ئىدى. كۆك سارايدا نۇرغۇنلىغان پاجىئەلەر بولغان، نۇرغۇن شاھزادىلەر شۇ يەردە ئۆلتۈرۈلگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن سەمەرقەندنىڭ كېيىنكى تاجدارلىرى كۆك سارايدا تۇرمايتتى، پەقەتلا مەشھۇر كۆكتاش ئۈستىگە چىقىپ، تەنتەنە بىلەن تەختكە ئولتۇرۇش مۇراسىمنى ئۆتكۈزەتتى. بابىرمۇ ئوردىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە جايلاشقان بوستان سارايغا چۈشتى.

ئاخشىمى بوستان سارايدا قەندەللەر ياندۇرۇلغاندا بابىر ئولتۇرغان خاس خانىغا نويان كۆكەلداش كىرىپ كەلدى. زەر بىلەن نەقىشلەنگەن بۇ خانا ھازىر ناھايىتى سوغۇق ئىدى. ئۇلار ئىككىسى تون ۋە تۇماقلىرىنى يەشمەستىن كۆرپە ئۈستىدە ئولتۇرۇپ پاراڭلىشىشقا باشلىدى.

نويان كۆكەلداشنىڭ ئاۋازىدا يىللىق بىر ھاياجان سېزىلدى. بابىر پادىشاھ بولغاندىن بۇيان مەشھۇر بەگلەر ئەتراپىنى ئوراۋېلىپ، نويان كۆكەلداشتەك تەكتۇشلىرى ئازراق چەتلەپ قالغانىدى. بۇگۈن ئارىلىقى يەنە بۇرۇنقىدەك يېقىن بولۇپ قالغانلىقىدىن خۇشال بولغان نويان زوقلىنىپ سۆزلەشكە باشلىدى:

ــ ئەمىرزادەمنىڭ نامىدىن ئالتۇن بىلەزۈكلەر، ئېسىل رەختلەر، خورمىلار، لاۋزىنىلەر① ئېلىپ باردۇق. چوڭ ھامماتاچىگىز مېھىر نىگارخانىم كۆتۈۋالدى...

بابىر ئۆز ئانىسىنى ئەسلىدى. مېھىر نىگارخانىم قۇتلۇق نىگار-خانىمنىڭ بىر تۇغقان ئاچىسى ۋە سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ چوڭ خوتۇنى ئىدى. ئايىشە بېگىمنىڭ ئانىسى ياش چېغىدا ئۆلۈپ

---

① لاۋزىنە ــ بادام قوشۇپ ئىشلەنگەن شېرىنلىك.

كەتكەن، ئۇنى پەرزەنتسىز مېھىر نىگارخانىم تەربىيلەپ ئۆستۈرگەن، هازىرمۇ ئۇنىڭغا ئانا ئورنىدا غەمخورلۇق قىلاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن مېھىر نىگارخانىم بابىرغا هەم هامما، هەم كەلگۈسى قېيىن ئانا ئىدى.

ــ ئورۇقلاپ كېتىپتۇ، ــ دەپ داۋام قىلدى نويان، ــ ئاشلىقتىن ناهايىتى قىينىلىپتۇ. "قەهەتچىلىك بولۇپ، پۇلغا ئاشلىق تېپىلماي قالدى" دېيىشىدۇ. "زاغرا نانغىمۇ زار بولدۇق" دەپ يىغلىۋەتتى. ئوتۇنلىرىمۇ يوق ئىكەن. "سوغۇقتا تىترىشىپ ئولتۇرۇپتىمىز" دېيىشتى.

ــ بايسۇنقۇر مىرزا شۇنچىۋالا نائىنساپلىق قىلىپتۇمۇ، هە؟!

ــ مىرزىنىڭ ئۆزىمۇ ئاخىرقى پەيتلەردە قورسىقى تويۇپ تاماق يېمىگەن بولۇشى مۇمكىن، ئەمىرزادەم. يەتتە ئاي قامالدا يېتىش ئاسانمۇ؟ كوچىلاردا ئاچلىقتىن ئۆلگەن ئادەملەرنىڭ ئۆلۈكلىرى يېتىپتۇ. پېقىر بىچارىلەر ئاچلىقتىن ئۆلىمەسلىك ئۈچۈن ئېشەك گۆشى، ئىت گۆشى يېيىشكىچە يېتىپ بېرىپتۇ...بىز بۇنىڭدىن خەۋەرسىز ئىكەنمىز، دەرهال قايتىپ كېلىپ، قاسىمبەگ قاۋچىنغا ئۇچراشتىم. بىر هارۋا ئۇن، گۈرۈچ، بىر هارۋا ئوتۇن، ئون قوي ئالدۇق. كېيىن هەممىسىنى ئۆزەم ئېلىپ بېرىپ تاپشۇردۇم. شۇ چاغدا مېنى ئىچكىرىكى ئۆيگە تەكلىپ قىلىشتى.

نويان كۆكەلداش سىرلىق كۈلۈمسىرەپ، بىرهازا تەرەددۇتلىنىپ تۇردى، بابىر ئۇنىڭ هازىر ئايىشە بېگىم هەققىدە سۆزلىمەكچى ئىكەنلىكىنى سېزىپ تاقەتسىزلەندى:

ــ سۆزلەڭ، نويان، سۆزلەڭ!

ــ ئالتۇن هەل بېرىلگەن ئۆيدە ئايىشە بېگىم يۈزىگە ئاق يېپەك چۈمبەل يېپىپ ئالدىمغا چىقتى...، ــ نويان بىر توختىۋالدى. ئايىشە

بېگىم ئۇنىڭ كۆزىگە ناھايىتى كىچىك ناھەسدە ئۆسمۈر قىزدەك كۆرۈنگەنىدى. ئۇ بۇنى بابىرغا ئېيتىشقا جۈرئەت قىلالمىدى، — ناھايىتىمۇ نازۇك كۆرۈنىدى. خۇش كەپسىز دېدى. ئاۋازلىرى شۇنداق مەيىن، شۇنداق ساپ.

بابىر ئەنجاندىن ئايىشە بېگىمنى ئويلاپ كېلىپ، ئەمدى ئۇنى كۆرەلمەسلىكى، كۆرۈشسە ئادەتكە خىلاپ ئىش قىلىپ، تەنىگە قېلىشى، بەلكى سەۋرسىزلىك قىلغانغا ئوخشاش قىز تەرەپنىمۇ رەنجىتىشى ئۇنىڭغا راۋاسىز بىر دەرد بولۇپ تۇيۇلدى.

نويان كۆكەلداش بۇ دەردكە دورا تاپماقچى بولغاندەك قوينىغا قول سالدى-دە، كىچىككىنە ئاق يىپەك خالتىنى ئالدى.

— ئايىشە بېگىمنىڭ نامىدىن سىزگە بۇنى مېھىر نىگارخانىم ئەۋەتتى.

بابىر خالتىچاقنى قولىغا ئالغاندا ئىچىدە ھېچ نەرسە يوقتەك تۇيۇلدى. بوغقۇچىنى يېشىپ خالتىچاقنى ئالىقىنىغا ئاستا تۆككەنىدى، ئىككى دانە گۆھەر چۈشتى. ھەربىرسى گۈرۈچتىن سەل چوڭراق، ئەمما خېلىلا ئېغىر. ئۆزى نەپىس ۋە قالتىس پارقىرايتتى.

— تېشىغمۇ قاراڭ، — دېدى نويان.

نازۇك مۇنچاقلار بىلەن بېزەلگەن خالتىچاقنىڭ تېشىغا كەشتىگە ئوخشىتىپ تىكىلگەن چىرايلىق يىپەك يېزىقنى بابىر ئەمدى كۆردى. "نىجاتكارىمىزغا" دېگەن بىرلا سۆز ئۇنىڭغا پۈتۈن بىر مۇھەببەتنامىدەك شېرىن تۇيۇلدى. ئايىشە بېگىم بۇ يىپەك يېزىقنى ئالدىن تىكىشكە باشلىغان بولسا كېرەك. بولمىسا نويان بارغاندا دەرھال تىكىپ ئۈلگۈرمەيتتى. دېمەك، ئۇ بابىرنىڭ نىجاتلىق كەلتۈرۈشىگە ئىشەنگەن!

ــ ئەمرزادەم، قولىڭىزدىكى گۆھەرلەرنىڭ تارىخىنى ئاڭلاڭ، ــ دەپ داۋام قىلدى نويان، ــ بۇلار سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ سەلـ لىسىگە قادالغان ئېسىل گۆھەرلەردىن ئىكەن. ئۇنىڭ ئاجىزەلىرى سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ شۇ گۆھەرلىرى سىز بىلەن بىللە يەنە سەمەرقەند تەختىگە چىقسۇن، سىزنىڭ ئەزىز بېشىڭىزدا يۈز يىل ئۆچمەي نۇر چېچىپ تۇرسۇن دەپ ئۇمىد قىلدۇ.

سۇلتان ئەھمەد مىرزا تىلغا ئېلىنغاندا بابىرنىڭ كۆڭلى كىچىككىنە قارا ئىغۇلاشتى. ئەمما ئۇنىڭ قولىدىكى گۆھەرلەر شۇنداق ئوچۇق تاۋلىناتتى، ئۇلاردىن چېچىلغان گۈزەل نۇر لايىقىنىڭ كۆزلىرىدىن نىشان بېرىپ تۇرغانغا ئوخشايتتى.

ــ مەيلى، ئاجىزەلەر تىلىگەندەك بولسۇن! ــ دېدى بابىر نويانغا.

كېيىن ئاستا چاۋاك چېلىپ، دەستار پېچنى① قىچقارتتى. دەستار پېچ بۇ گۆھەرلەرنى بابىرنىڭ تەنتەنىلىك مۇراسىملاردا ئورايدىغان سەللىسىگە قاداپ قويدى.

شۇ ئاخشىمى بابىرغا غايىبانە مېھر قويغان لايىقىنى كۆرگۈسى كېلىپ غەزەل يېزىشقا باشلىدى:

جەمالىڭ ۋەسپىنى، ئەي ئاي، نېچە ئېلىدەن ئېشىتكەيمەن،
نې كۈن بولغاي ۋىسالىڭگە مېنى دىلخەستە يېتكەيمەن؟

2

قىشنىڭ چىللىسى ئەۋجىگە چىققان. ئىزغىرىن شامالـلار چىقماقتا

① دەستارپېچ ــ پادىشاھنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرىگە قارايدىغان خىزمەتكارى.

ئىدى. قول-پۇتلىرىغا كىشەن سېلىنغان، كىيىملىرى يىرتىق مەھبۇسلار سەمەرقەندنىڭ رېگىستان مەيدانىدا سوغۇقتىن غالىلداپ، شەھەر قازىسىنىڭ ھۆكۈمنى ئاڭلىماقتا.

ئىشەنچلىك ئەمەلدارلارنىڭ ئېنىقلاشلىرىغا قارىغاندا، بۇلار بابىر مىرزىغا خىيانەت قىلغانلار. قامال پەيتىدە ئۇنىڭغا مەخپىي ئادەم ئەۋەتىپ، "كېچىسى كېلىڭلار، دەرۋازىنى ئېچىپ بېرىمىز" دەپ بابىرنىڭ بىر تۇركۈم باتۇر نەۋكەرلىرى غارى ئاشقان ئالدىدىن قەلئەگە ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا، خىيانەتچىلەر ئۇلارنى دۈشمەنلەرگە تۇتۇپ بەرگەنىدى.

— بىز ئەمەس! تۇتۇپ بەرگەنلەر قېچىپ كېتىشتى! — يىغلاماسراپ ۋارقىرىدى مەھبۇسلارنىڭ بىرى.

ئەمما ئۇنىڭ سۆزىگە ھېچكىم ئېتىبار بەرمىدى. ئالىي پەرمانغا بىنائەن جاللات ئۇلارنىڭ قوللىرىنى ئارقىسىغا باغلاپ، مەخسۇس چوڭقۇر ئالدىغا تىزلاندۇرۇپ قويدى-دە، بوغۇزلىرىغا خەنجەر سۈردى. قەتل قىلىنغانلارنىڭ ئىسىق قېنى مەيدانىنىڭ تاشلىرىغا چاچراپ سوغۇقتا ھور چىقىراتتى...

كېچىسى لەپىلدەپ ياغقان قار بۇنىڭ ھەممىسىنى يېپىپ، بارلىقنى ئاپئاق قىلىۋەتتى. ئەتىسى چۈشتىن كېيىن ھاۋا بوشاپ، گۈمبەز-لەرنىڭ قارلىرى ئېرىشكە باشلىدى.

پېشىن نامىزىدىن كېيىن بابىر مىرزا ئاتلىنىپ سەمەرقەند رەستىلىرىنى ئايلىنىشقا چىقتى. يېنىدا ئىشىك ئاغا قاسىمبەگ، ئەھمەد تەنبەل ۋە خانقۇلى دېگەن يەنە بىر بەگ ئارقىسىداراقتا نەۋكەرلەر بىلەن كېلىشمەكتە ئىدى. شەھەرنىڭ قەيىرىدە نېمە بارلىقىنى ياخشى بىلىدىغان سەمەرقەندلىك قېرى شائىر جەۋھەرىي ئۇلارغا يول

كۆرستىپ ئالدىدا كېتىۋاتاتتى.

ئۇلۇغبەگ قۇردۇرغان چوڭ گۈمبەزلىك خانىقادىن ئۆتكىنىدىن كېيىن جەۋھەرىي كۈنچىقىش تەرەپتىكى كوچىنى كۆرسەتتى.

ــ ئەمىر ئەلىشىر سەمەرقەندكە كەلگىنىدە مانا شۇ كوچىدىن كۆپ ئۆتەتتى. مەزكۇر كوچىنىڭ ئاخىرىدا ئەلىشىربەگنىڭ ئۇستازى فەقىھ ئابدۇللەيىس ئىستىقامەت قىلاتتى. ئۆيى ھازىرمۇ بار.

ــ سىزمۇ ئەلىشىرنىڭ سۆھبەتلىرىدە بولغانمىدىڭىز؟ ــ سورىدى بابىر.

ــ ھە، يېشىمىز ئەلىشىربەگ بىلەن تەڭ ئىدى، ئەمما پېقىر ئۇ زاتنى ئۇستاز ئورنىدا كۆرەتتىم. دائىم شېئىرلىرىمنى ئوقۇپ بېرىپ، مەسلىھەت ئالاتتىم. ئۇنتۇمىغانكەن، «مەجالىسۇن نەفائىس» ناملىق كىتابىدا پېقىرنىمۇ تىلغا ئاپتۇ.

ساقاللىرى ئاپئاق، قاشلىرىغىمۇ ئاق چۈشكەن جەۋھەرىي ھازىر بابىرنىڭ ھەۋىسىنى كەلتۈردى. قېنى ئۇمۇ ناۋايىنىڭ نەزىرى چۈشكەن شائىرلاردىن بولسا! ئەمما بابىر تېخى مەشىق تەرىقىسىدە شېئىرلار يېزىشتىن نېرىغا ئۆتكەن ئەمەس، ئۇلارنى بىرسىگە كۆرسىتىشكە ئۇيىلاتتى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇ چوڭ شائىر بولۇش ئارزۇسىدىن ھېچ ۋازكېچەلمەيتتى. مانا شۇ ئارزۇنىڭ تەسىرىدە بۇگۈن ئۆزىگە يول كۆرسىتىشكە سەمەرقەندنىڭ مەشھۇر بەگلىرىنى ئەمەس، ناۋايىنى كۆرگەن مۆتىۋەر شائىرنى تەكلىپ قىلغانىدى.

جەۋھەرىي ئۇلارنى ناۋايىلار مەھەللىسىگە باشلىدى. كوچىلار غۇڭگىرە بولۇپ قالغان. بېسىلمىغان قار ئاتلارنىڭ تىزىغىچە چىقاتتى. سايە جايلاردا ئىزغىرىن شامال يۈزنى يالاپ ئۆتسىمۇ، ئاپتاپ چۈشۈپ تۇرغان پاكار تاملار ۋە ئۆگزە گىرۋەكلىرى ئېرىگەن

قاردىن ھۆل بولۇپ كېتىۋاتاتتى.

بابىر ئۆگزىلەرگە قاردى، بىرەرسى كۆرۈنمىدى. ئۆگزىنى كۆرەۋاتقان بىرەرمۇ ئادەم كۆرۈنمەيتتى. ناۋايىلىق رەستىسىگە كەلسە، قاتار دۇكانلارنىڭ ھەممىسى يېپىق. بابىرنىڭ تەئەججۇپى ئېشىپ، جەۋھەرىيگە قاردى:

— مەۋلانا ناۋايىلار كۆچۈپ كەتكەنمۇ؟

— مىرزا ھەزرەتلىرى، ئۇچ ئايدىن بۇيان، رەستىگە نان چىقمىدى. چۈنكى ئۇن يوق. قامالدا كۆپ ناۋايىلار ئاچلىقتىن ئۆلۈپ كەتتى. ئادەملەر ھالىدىن كەتكەن. ئۆگزىگە چىقىپ قار كۆرەشكىمۇ مادارى قالمىغان.

بابىر بۇنىڭغا سەۋەبچى بولغان ئادەمدەك ئوڭايسىزلىنىپ قاسىمبەگگە قاردى. قاسىمبەگ بولسا شائىرغا تەگكۈزۈپىرەك سۆزلىدى:

— ناۋايىلارنىڭ تېرىك قالغانلىرىمۇ باردۇ، مەۋلانا؟

— ئەلۋەتتە بار. لېكىن يارەمگە موھتاج. قېنى ئەمدى ئەمىرزادەم بۇيرۇسىڭىز ناۋايىلارغا ئۇن بېرىلسە. رەستىلەر يەنە ئېچىلسا، سەمەرقەندنىڭ مەشھۇر نانلىرىدىن ئادەملەر تويۇپ يېسە.

بابىر جەۋھەرىينىڭ ئېيتقىنىنى قىلماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى سېزىپ، قاسىمبەگ ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا ئىنتىلدى:

— ئەمىرزادەم، بىزدىمۇ ئاشلىق ئاز قالدى. قوشۇنغا ئوزۇق كېرەك. رەستىلەرگە ھازىر ئۇن بېرەلمەسمىز. بەلكى كېيىنرەك...

قېرى شائىر بابىرغا ئۈمىد بىلەن قاراپ تۇرۇپتۇ... شۇ ۋاقىتدا ئۇنىڭ قارا موۋۇت تونىمۇ، بىلىنەر-بىلىنمەس سەل ئېگىك يەلكىسىمۇ، كالتە قىرقىلغان ساقىلىمۇ، نېمىسىدۇ بابىرغا ناۋايىنىڭ

بهزاد سزغان رەسمنى ئەسلەتتى. بابىر مەۋلانىنى ناتۇمىد قىلسا، ناۋايىنىڭ ئۇمىدىنمۇ ئاقلىيالمايدىغاندەك بولدى.

ئۇ قاسىمبەگكە بۇيرۇق ئاھاڭدا سۆزلىدى:

ــ بىز ئۇننى رەستىلەرگە ئەمەس، ناۋايلارغا بېرىشىمىز كېرەك. ئىشەنچلىك بىر كىشى نازارەت قىلسۇن، ناۋايلار نان يېقىپ، بىزنىڭ ئامىمىزدىن ئاچلارغا تارقاتسۇن. بەش ئالتە تاغار ئۇن بىلەن قوشۇن ئۇزۇقسىز قالماس. جىززاخقا ئەۋەتىلگەن كارۋان ئەتە-ئۆگۈن ئاشلىق ئېلىپ قايتىدۇ!

ــ ساخاۋەتكەرگە رەھمەت، مىرزا ھەزرەتلىرى! ــ دەپ بابىرنىڭ سۆزلىرىگە پەقەتلا جەۋھەرىي خۇشاللىق بىلدۈردى.

سېمىز تورۇق ئايغىرنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ تۇرغان ئەھمەد تەنبەل مەۋلانىغا قاراپ غۇڭشىدى:

ــ ئەمىرزادەم بايسۇنقۇردىن قالغان ئاچلارنىڭ قايسىبىرىگە ئاشلىق يەتكۈزەلەيدۇ؟ بىز بۇلارنى بېقىشقا كەلدۇقمۇ؟

ئەھمەد تەنبەل، "ئەمىرزادەم" دەپ، گويا بابىرغا جان كۆيدۈرۈپ سۆزلىگەن بولسىمۇ، ئەسلىدە بابىرنىڭ ھازىرقى بۇيرۇقىدىن نارازىلىقى سېزىلىپ تۇراتتى.

ئەھمەد تەنبەل ئوشتا خانزادە بېگىمگە ئادەم قويۇپ نېيىتىگە يېتەلمىگەندىن بۇيان بابىرغا قارشى ئاداۋىتى ئاۋۋالقىدىن ئون ھەسسە ئارتۇق بىر كۈچ بىلەن ئاشماقتا ئىدى.

ــ جانابىي ئەھمەدبەگ، ــ دېدى بابىر، ــ بىز سەمەرقەندنى بېقىش ئۈچۈن كەلمىگەن بولساق، تالاش ئۇچۇنمۇ كەلگەن ئەمەس!

تەنبەل تۇنۇگۈن زەرگەرلەرنى تالاتقانلىقىنى ئەسلەپ، كۆزلىرى سەل ئالاقزادە بولدى. ئەمما ئۆزىنى خاتىرجەمرەك كۆرسىتىپ:

— سۆزىگىز توغرا. مىرزا ھەزرەتلىرى، — دېدى، — بىراق شۇنىچە ئۇرۇش-ماجىرا بىلەن ئالغان شەھىرىمىزدىن ئازغىنا ئولجىلىق بولۇشقىمۇ ھەقتىمىز يوقمۇ؟ غالىبلارنىڭ ئولجا ئېلىشى ئاتا-بوۋىلىرىمىزدىن قالغان قائىدىغۇ!

تەنبەلنىڭ سۆزى نەۋكەرلەر ئارىسىدا تۇرغان خانقۇلىبەگكە ناھايىتىمۇ يېقىپ كەتكىنى ئۈنىڭ كۈلۈمسىرەپ بېشىنى لىڭشىتقاندىلا مقىدىن بىلىندى. كۆپچىلىك نەۋكەرلەرمۇ ئەھمەد تەنبەلنىڭ توغرا دەپ بىلىشەتتى. سەمەرقەندتىن راۋۇرۇس ئولجا ئالالمىغان بەگلەرنىڭ ھەممىسى نارازى بولۇپ يۈرگەنلىكى مەلۇم بولدى.

شۇ تاپتا بابىر ئۆزىنى ئىككى ئوت ئوتتۇرىسىدا قالغاندەك سەزدى. بەگلەر ۋە نەۋكەرلىرىنىڭ كۆڭلىگە قاراي دېسە، بۇ تەرەپتە خەلق ئاچارچىلىقتىن ئۆلمەكتە. خەلقنى ئاچلىق چاڭگىلىدىن قۇتقۇزاي دېسە، بەگلەر ۋە نەۋكەرلەر: "بۇلار نېمىشقا بىزنىڭ نېسۋىمىزگە شېرىك بولىدۇ" دەپ دادلىشىدۇ.

بابىر قاسىمبەگكە ئۈمىد بىلەن كۆز تىكتى-دە:

— ئاچارچىلىقتا پەقەت بايسۇنقۇر مىرزا سەۋەبچىمۇ؟ — دېدى، — ئەگەر بىز شەھەرنى يەتتە ئاي قامال قىلمىساق، بۇ بەختسىزلىك بولماسلىقى مۇمكىن ئىدىغۇ!

قاسىمبەگ بابىرنىڭ تەنبەل ئالدىدا يالغۇزلۇق قىلىپ قېلىشىنى خالىمىدى-دە، مۇنازىرىنى چاپسانراق تۈگىتىشكە تىرىشتى:

— ئەمىرزادەمىنىڭ سۆزلىرى قۇلىڭىزغا تاج بولسۇن! ئەتىلا ناۋايىلارغا ئۇن بېرىپ، ئاچلارغا نان ياقتۇرۇپ تارقىتىشنى مەن ئۆز زىممەمگە ئالىمەن!

بابىر قاسىمبەگكە مىننەتدارلىق بىلەن قاراپ:

ـــ سۆز تۈگىدى، ـــ دېدى، ئاندىن جەۋھەرىيگە قاردى، ـــ قېنى ئەمدى كىتابپۇروشلار رەستىسىگە ئۆتەيلى.

جەۋھەرىي ئۇلارنى قىزغىن ـ قىيىق بىر كوچىغا باشلىغانىدى. ئەھمەد تەنبەل قاپقى سېلىنغان هالدا بابىرنىڭ كەينىدىن ئەگەشتى. كەڭ بىر مەيدانغا چىقىشتى. ئېتىك تۇرغان كىتابپۇروشلىق دۇكانلىرى كۆرۈندى. ئىككى دۇكان ئارىلىقىدىكى ئىككى قاناتلىق دەرۋازا ئىچىدىن ئاۋۋال قانداقتۇر كۈچلۈك ئاۋاز ئاڭلاندى. كېيىن يالاڭغىداق، يالاڭباش بىر موماي داد سېلىپ چىقتى.

ـــ ۋاي بالامنى ئۆلتۈرگەن خۇدانىڭ ئۆزى ئۆلسۇن! ئاچ قېلىپ ئىششىپ ئۆلسۇن!

موماينىڭ كەينىدىن ئوتتۇرا ياشلىق ئورۇق بىر ئەر يۈگۈرۈپ چىقتى ـ دە، ئاتلىقلارنى كۆرۈپ قورقىنىدىن بىرپەس تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى. موماي داۋاملىق بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىراپ خۇدانى قارغايتتى:

ـــ خۇدانىڭ ئۆزى قامالدا قېلىپ ئۆلسۇن! ئىلاهىم مېنىڭ بالامدەك ئاچتىن ئۆلسۇن! ئۆلسۇن!

جەۋھەرىي ئېتىنى ئەر كىشى تەرەپكە بۇراپ:

ـــ موللا قۇتبىدىن، نېمە بولدى؟ ـــ دەپ سورىدى.

موللا قۇتبىدىن ئەمدى هوشىنى يىغىپ، موماينا قاراپ يۈگۈردى. ئورۇققىنا ماغدۇرسىز موماينى سۆرەپ هويلىغا ئېلىپ كىرىپ كەتتى ـ دە، هاسىراپ قايتىپ چىقتى. قول قوشتۇرۇپ ئاتلىقلار تەرىپىگە كېلىۋېتىپ:

ـــ ئەپۇ قىلىسىلا، ـــ دېدى، ـــ ئاكامنىڭ ئايالى پەرزەنت دەردىدە سارىڭ بولۇپ قالدى. بىچارىنىڭ ئوغلى ئاچلىقتىن

كۈنجۇره يەپتىكەن، ئىشىپ ئۆلۈپتۇ.

ئېغىر جىمجىتلىقتا بابىرنىڭ:

ــ يەنە بۇ بىچارىلەردىن ئولجا ئالماقچى بولۇشىدۇ! ــ دېگەن كىنايىلىك سۆزلىرى ئاڭلاندى-دە، ئەھمەد تەنبەل بىلەن خانقۇلە-بەگكە ئوقتەك تەگدى.

موللا قۇتبىددىن سەمەرقەندنىڭ داڭلىق كىتابپۇروشلىرىدىن ئىدى. مەۋلانا كىم كەلگەنلىكىنى كىتابپۇروشقا ئاستا ئېيتتى. موللا قۇتبىددىن ئۇزۇندىن بۇيان ئېچىلمىغان دۇكىنىنى ئالدىراپ-تېنەپ ئاچتى. بابىر ئاتتىن چۈشۈپ، مەۋلانا بىلەن بىللە دۇكانغا كىردى. موللا قۇتبىددىن بىساتتىدا بار ئەڭ نادىر كىتابلارنى بىر-بىرلەپ ئېلىپ، توپا-چاڭلىرىنى سۈرتۈپ، بابىرغا كۆرسەتكەندىن باشلىدى. قىممەت باھالىق زەرھەل مۇقاۋىلار ئىچىدە مەھمۇد قەشقەرى، ئابدۇراھمان جامى...شەرەفىددىن ئەلى يەزدىينىڭ بېھزاد سۈرەتلىرى بىلەن بېزەلگەن «زەپەرنامە»سى... ئابدۇرازاق سەمەرقەندى ...ھە، مانا، ناۋايىنىڭ «مىزانۇل ئەۋزانىي»، بۇ كىتابلارنى بابىر ئۇزاقتىن بۇيان ئىزدەپ يۈرگەنىدى. ئۇ ئالتۇنغا تېپىلمايدىغان ئاجايىپ كىتابلارنىڭ كۆپلۈكىنى كۆرۈپ، ئەپسانىۋى خەزىنىگە كىرىپ قالغاندەك هاياجانلىنىپ، ئۇلاپلا:

ــ يەنە نېمە بار؟ يەنە؟ ــ دەپ سورىدى.

موللا قۇتبىددىنمۇ بىرى بىرىدىن كەم ئۇچرايدىغان كىتابلارنى ئۇنىڭ ئالدىغا دۆۋىلىۋەتتى. مەشھۇر خەتتاتلار نۇرغۇن پۇل بەدىلىگە كۆچۈرگەن، ھەربىر ۋارىقىغا نەپىس بېزەكلەر ئىشلەنگەن بۇ قول يازما كىتابلارنىڭ ھەربىرى بىرنەچچە مىڭ دىنار تۇرىدىغانلىقىنى بابىرنىڭ يېنىدا تۇرغان قاسىمبەگمۇ بىلەتتى. ئۇ سەمەرقەند

خەزىنسىنىڭ سىپسىدام ئىكەنلىكىنى، ئەنجاندىن ئېلىپ كەلگەن ئالتۇنلىرى بولسا ئۇزاققا يەتمەسلىكىنى ئويلاپ، بابىر تاللاۋاتقان كىتابلارغا تەشۋىشلىنىپ قاراپ تۇراتتى. ئاخىر، بابىر تاللىۋالغان كىتابلار ئوندىن ئاشقاندا، قاسىمبەگ ئاستا پىچىرلىدى:

— مىرزادەم، ھازىر خەزىنىچى يوق...

كىتابلاردىن باشقا نەرسىنى ئۇنتۇغان بابىر قاسىمبەگنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنمىدى.

— خەزىنىچىنى ئەۋەتەرمىز، — دېدى ۋە تاللانغان كىتابلارنى كىتابپۇروشقا كۆرسەتتى، — ھەممىسىنى ھېسابلاپ قويۇڭ. كىتابدار بىلەن خەزىنىچى پۇلنى تۆلەپ ئېلىپ كېتىدۇ.

موللا قۇتبىدىن قول قوشتۇرۇپ:

— باش ئۈستىگە! — دېدى-دە، ئەمما ئۇنىڭ نېمىنىدۇ ئېيتالماي قىسىلىۋاتقانلىقى بابىرغا سېزىلدى.

— نېمە تىلىكىڭىز بار، موللا؟ ئېيتىڭ، تارتىنماڭ. كىتابلىرىڭىز بىباھا!

بابىر بۇ كىتابلار ئۈچۈن مال ۋە دۇنياسىنى ئايىمايدىغاندەك كۆرۈندى. كىتابپۇروش دادىللىشىپ:

— مىرزا ھەزرەتلىرى، — دېدى، — ھازىر پۇلغا ئاشلىق تېپىلمايدۇ. باللىرىم "نان" دەپ يىغلاپ، ھەر كۈنى يۈرەك-باغرىمنى ئېزىدۇ. ئەگەر ئىلاجى بولسا، ئازراق ئۇن...

بابىرنىڭ كۆز ئالدىغا بايىقى ساراڭ موماي كەلدى-دە، كىتابپۇروشنىڭ موھتاجلىقىنى ئالدىنراق سەزمىگىنى ئۈچۈن ئۆز-ئۆزىنى كايىدى. قاسىمبەگنىڭ ناۋايىلىق رەستىسىدىكى ئېتىرازلىرى ئېسىگە چۈشۈپ، ئۇنىڭغا ھېچنېمە دېمىدى. يەنە بەگلەرنىڭ جىنىنى

قوزغىماسلىق ئۈچۈن كىتابپۇروشقا كىرەكلىك نەرسىنى ساراي ئاشپىزىدىن بىرئوبتىدىنانلىقنى كۆكلىگە ئالدى. كىتابپۇروشقا پەس ئاۋاز بىلەن:

ــ غەم قىلماڭ ــ دېدى، ــ تىلىكىڭىز ھەل بولۇپ قالار، خەير!

بابىر تالاغا چىقتى. ئەھمەد تەنبەل ئېتىدىن چۈشمەي دومسىيىپ تۇراتتى.

شۇ كۈنى نامازشامدا كىتابلارنى ئېلىپ كېتىشكە كەلگەن كىتابدار ۋە سەۋدەرلەر كىتابپۇروشقا سورىغان پۇلىنى بەردى ـ دە، ئۇنىڭ ئۆيىگە بىر تاغار ئۇن ۋە بىر سېمىز قوي چۈشۈرۈپ كېتىشتى.

ئەتىسى كۈنى ناۋايلىق رەستىسىگە قاسىمبەگنىڭ نەۋكەرلىرى بىر ھارۋا ئۇن ئەكەلگەنلىكى، قار تەكتىدە سوۋۇپ ياتقان تونۇرلارغا ئوت قالىنىپ، ئىسسىق نان پۇرىقى ئەتراپقا تارقالغىنى، ئاتلىق جارچىلارنىڭ پادىشاھ نامىدىن ئاچلارغا نان ئۈلەشتۈرۈپ بېرىشنى ئېلان قىلغانلىقى ھەممىنىڭ قۇلىقىغا بېرىپ يەتتى. ناۋايلىق رەسمىتىسىگە كېلىپ، خۇش بۇي بۇغداي نېنىنىڭ تەمىدىن كۆزى ۋالىلداپ ئېچىلىۋاتقان ئاچلار بابىردىن شۇنچىۋالا مەمنۇن بولۇشسا، تەمەخور بەگ ۋە نەۋكەرلەر: "بىزنىڭ ئاغزىمىزدىن ئېلىپ چاكىنىلارغا بەردى!" دەپ، ياش پادىشاھتىن شۇنچىلىك نارازى ئىدى. سەمەرقەندتىكى ئاچلىق ۋە قىسىنچىلىقتىن بەزگەن بىر قىسىم جەڭچىلەر ئەنجانغا قايتىپ كېتىشكە ئىنتىلىشكە باشلىدى.

3

تونۇردىن قومۇرۇلغان نانلارنى تاغارغا سېلىپ چىقىپ ئاچلارغا ئۈلەشتۈرۈۋاتقان نەۋكەرلەردىن بىرى تاھىر ئىدى. ئاۋۋال ئۇمۇ

"ماڭا نەيزەسانجىپ، ئانامنىڭ ئۆلۈمىگە سەۋەبچى بولغان دۇشمەن-لەرگە خىزمەت قىلغىلى كەلگەنمىدىم؟!" دەپ ئاچچىقلاندىيۇ، لېكىن ئەسكى كىينىگەن، بويۇنلىرى قىلتىرىقتەك بولۇپ قالغان ئاچ ئۆسمۈرلەرگە، قېرىلارغا، ئايالىلارغا كۆزى چۈشكەندىن كېيىن هورى بېسىلدى. ئىچكىرىدىن ئالا تاغاردا ئىسسىق نان كۆتۈرۈپ چىقىۋېتىپ: "بەلكى بۇ ئايالىلارنىڭ ئارىسىدا رابىيمۇ باردۇ؟ — دەپ ئويلىدى، — ياكى رابىينى كۆرگەن-بىلگەنلەر ئۇچراپ قالار؟"

تاھىرنىڭ بېشىدا تۇلكە تۇماق، ئۇچىسىدا تۇلكە پۇچقاق جۇۋا. كىينىكى ئايلاردا داۋاملىق ئاتىلىق يۈرۈپ، قەدەم ئېلىشى خېلى ئۆزگەرگەن. ئۇزەكتىكە ئۆگىنىپ كەتكەن پۇتلىرى يەردە ئاۋۇال-قىدەك راۋان چامدىيالمايتتى. ئەمما قوللىرى چەۋاندازدەك بىر چاققانلىق بىلەن تاغارغا چاپسان چۈشۈپ چىقاتتى.

كۆزلىرى تىكىلىپ تۇرغان ئاچلار تاھىرنىڭ ئۆزىنى ئەمەس، نان ئۆلەشتۇرۇۋاتقان قوللىرىنى كۆرۈشەتتى، خالاس. ئۇلارنىڭ تولىسى سۆرىلىپ، كىچىك-كىچىك قەدەم تاشلىشىپ ناھايىتى ئاستا هەرىكەت قىلىشاتتى. يوللىرىدا كىچىككىنە ئېرىق ياكى دۆڭلەر ئۇچراپ قالسا، ئۆتەلمەي توختاپ قېلىشاتتى. ئۇلارنى سەل ماغدۇرى بارلىرى يۆلەپ، يارەملىشىپ ئۆتكۈزۈپ قويۇشاتتى.

تاھىر كىشىلەرنىڭ هەربىرىنى سىنچىلاپ كۆزدىن كەچۈردى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا رابىينى كۆرگەن-بىلگەن بىرەر ئادەم يوقمىدۇ؟

ئەنە، بىر ئايال تون يېپىنىپ، يېرىم ئۆرۈلۈپ تۇرۇپتۇ، تاھىر ئۇنىڭ يېنىدىكى مومايغا قاراپ:

— ئاچىلار، ئاراڭلاردا ئەنجانلىق ياكى قۇۋالىق ئايالىلار بارمۇ؟ — دەپ سورىدى.

موماي تاجىكچه تەلەپپۇز بىلەن:
ــ ئوندىقىلار يوق، ئۆرگىلەي، ــ دېدى.
تاھىر يۇز قېتىملاپ ئېيتقان سۆزلىرىنى تەكرارلاپ:
ــ سىڭلىمنى ئىزدەپ يۈرۈپتىمەن، ــ دېدى، ــ سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ئەسكەرلىرى قۇۋادىن ئەپقېچىپ كەتكىنىگە تۆت يىل بولدى.
ــ بىچارە! ــ دەپ قويدى مومانىڭ يېنىدىكى ئايال.
نېرىراقتا نانغا كۆز تىكىپ تۇرغان بىركىشى سەۋرسىزلىنىپ يۆتەلدى. تاھىر نان ئۇلەشتۈرۈشنى داۋام قىلىۋېتىپ ئوتتۇز بەش ياشلاردىكى شالاڭ مەللە بۇرۇتلۇق ئېگىز بىركىشىنىڭ ئۈدۈلىدا توختىدى.
ــ سىز ئىلگىرى نەۋكەر بولغانمىدىڭىز؟
يۈزى ئىششىپراق قالغان بۇ ئادەم ئېھتىياتچان ئاۋاز بىلەن:
ــ ھە، ــ دېدى.
ــ قاچان؟
ــ كۆپ يىل بولدى.
ــ ئەنجانغا بارغانمىدىڭىز؟
ــ جوق...بېرىراقىدىن قايتقانىدۇق.
بۇ ئادەمنىڭ تەلەپپۇزى شۇ چاغدا رابىينى قاپقا سېلىپ ئېلىپ كەتكەن "جوق"چى يىگىتلەرنى ئەسلەتتى-دە، تاھىرنىڭ ژۇجۇدى تىترەپ كەتتى. ئېھتىمال، بۇ شۇ باسقۇنچىلارنىڭ بىرىدۇ؟
تاھىر ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ، ناۋايخانا تەرەپتە تۇرغان شەرىكىنى قىچقاردى. تاغارنىڭ تەكتىدە قالغان نانلارنى ئۇنىڭغا بەردى-دە، مەللە بۇرۇتلۇق كىشىنى بىلىكىدىن تۇتۇپ بىر چەتكە تارتتى. ئۇ

ئادەم قورقمىدىن بوشىشىپ، دەلدەڭشىپ توختاپ قالدى:

ــ ئۇكام، مەن بىچارە ئادەممەن! مېنى قويۇۋېتىڭ! نانغا كەلگەنىدىم... نانغا!...

تاھىر يىپ ئۈچىنى مۇشۇ ئادەم تېپىپ بېرىشى مۇمكىنلىكىنى سېزىپ مۇلايىمراق سۆزلەشكە تىرىشتى:

ــ نان ئالمىسىز، سىزگە كۆپرەك نان بېرىمەن. ماڭا راستىنى ئېيتىڭ. سۇلتان ئەھمەد مىرزىدا نەۋكەر بولغانمىدىڭىز؟

ــ بولغانمەن.

ــ ئەنجانلىق بېرىمسىدىكى قۇۋانلىق كۆۋرۈكىدىن ئۆتكەنمىدىڭىز؟

ــ قايسى كۆۋرۈك؟ سۇنۇپ كېتىپ، بىزنى خاراپ قىلغان كۆۋرۈكمۇ؟

ــ خۇددى ئۆزى! ــ دېدى تاھىر غەزەپ ئارىلاش خۇشاللىق بىلەن. مانا ئاشۇ باسقۇنچى! تاھىر ئۇنىڭغا ھازىر خەنجەر ئۇرسا بىر ئەلەمدىن چىقاتتى. ئەمما رابىيە نېمە بولدۇ؟ بۇنى ئۆلتۈرسە، رابىيىنى كىمدىن سۈرۈشتۈرۈپ تاپىدۇ؟ تاھىر مەللە بۇرۇتلۇق يىگىتنى ياقىسىدىن تۇتۇپ قەھرى بىلەن سىلكىدى، ــ رابىيە قېنى؟ ئېيت تېزرەك!

ئاچچىقىتىن ھالسى كېتىپ، ئارانلا يۈرگەن يىگىت تاھىرنىڭ سىلكىشىدىن پارچىلىنىپ كېتىدىغاندەك تۇراتتى. ئۇنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ:

ــ قا ــ قايسى راكىيە؟ ــ دېدى.

ــ راكىيە ئەمەس، رابىيە! ئۇ قىزنى قۇۋادىن ئەپقېچىپ نەگە ئېلىپ باردىڭلار؟ ھازىر نەدە؟ راستىنى ئېيتمىساڭ كالاڭنى

ئالىمەن! ئېيت!

— ئۇكا! ئۇكام! مەن رابىيە دېگەن قىزنى كۆرگىنىم يوق. ئۆلتۈرسەك، مەيلى ئۆلتۈر، لېكىن مەندىن بىكارغا گۇمانسىرىما، شۇ ۋاقىتتا مەن قىز ئەپقاچىدىغان ئەھۋالدا ئەمەسىدىم. بىر تۇغقان ئۇكام كۆۋرۈكتىن يىقىلىپ، سۇدا ئېقىپ ئۆلدى. قومۇشلارنىڭ ئارىسىدىن ئۇچ كۈن ئىزدەپ ئۆلۈكىنى تاپالمىدىم. پاتقاق يۈتۈپ كېتىپتۇ.

تاھىر شۇ كۆۋرۈكنى ئۆزى بۇزغانلىقىنى ئەسلىدى. مەللە بۇرۇتلۇق يىگىتنىڭ كۆزلىرى ياشلانغانلىقىنى كۆردى-دە، ئۇنىڭ ياقىسىنى قويۇپ بەردى.

رابىيىنى تاغارغا سېلىۋاتقان "جوق"چى يىگىتلەردىن بىرى ئىككىنچىسىنى "جۇمان" دەپ ئاتىغىنى تاھىرنىڭ يادىدا قالغانىدى. ئۇ قارىسىدا كۆزلىرى مۆلدۈرلەپ تۇرغان ئادەمگە تىكىلىپ:

— ئېتىك نېمە؟ — دېدى.

— ئېتىم مەمەت.

— مەمەتمۇ ياكى جۇمانمۇ؟

— ئۇكا، ئىشەنمىسىڭىز مانا شۇ مەھەللىنىڭ ئادەملىرىنى قىچقىرىپ سوراڭ. ئېتىم مەمەتلىكىنى ھەممىسى بىلىدۇ، ئۆزەم كۆنىچى كاسىپمەن.

تاھىر ئۆزىچە ئويلاندى: "ئەگەر ئۇكىسى قۇۋادا پاتقاقتا پېتىپ ئۆلگەن بولسا، بۇمۇ مېنىڭ ياقامدىن ئېلىشقا ھەققى بار!" شۇ ئۈي تەسىرىدە تاھىر ئاچچىقىدىن يانىدى. مەمەتكە يەنە"سىز"لەپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— جۇمانىنى بىلەتتىڭىزمۇ؟

مەمەت پىشانىسىنى تۇتۇپ، نېمىندۇ ئەسلەشكە تىرىشتى:

— توختاك، توختاك جۇمان مايماق دېگىنىمىز بار ئىدى. شېرىكلىرى بىلەن شۇ تەرەپتىن ئىككى قىز ئەپقېچىپ كەلگەن دەپ ئاڭلىغانىدىم.

— سەمەرقەندكە ئېلىپ كەلگەنمۇ؟

— قىزلارنىمۇ؟ بۇنىسىنى بىلمىدىم. ئۆرەتۆپىنىك نېرىقى تەرىپىدە ئاقسۇ دېگەن ساي بار. ئاقسۇغا يەتكىنىمىزدە پادىشاھىمىز ئۆلۈپ قالدى. شۇ ۋاقىتدا ئالتوپىلاك باشلاندى، مانا، ھازىرغىچە بېسىلمايدۇ. نەۋكەرلىكمۇ جېنىمغا تەگدى، بوشىنىپ كەتتىم.

— جۇمان مايماق ھازىر نەدە؟

— بىلەلمىدىم. ئۇچ-تۆت يىلدىن بۇيان كۆرمىدىم. ئەسكى يېگىت ئىدى، ئۆلۈپ كەتتىمۇ ياكى باشقا پادىشاھنىك خىزمىتىگە ئۆتۈپ كەتتىمۇ؟ پادىشاھىمۇ كۆپقۇ؟ تاشكەنتتە مەھمۇدخان دېگىنى، تۇركىستاندا شەيبانىخان دېگىنى، ھىساردا يەنە بىرسى.

— بۇ پادىشاھلارنىك ئۇرۇش-جاڭجاللىرى ئۆز بېشى بىلەن كەتسۇن! — دېدى تاھىر غەزەپلىنىپ، — سىز بىر كاسىپ بولسىڭىز. مەن بىر دېھقان ئىدىم. كېلىپ-كېلىپ بىزدەك جاپاكەشلەرنى بىر-بىرىمىزگە دۇشمەن قىلىپ قويغان زامانىنىك ئۆيىي كۆيسۇن!

مەمەت تاھىرنىك خەنجەر ئىزى قالغان يۇزىگە ئەمدى پېتىنىپراق قارىدى:

— ئۇ قىز نېمىڭىز بولاتتى، ئۇكا؟ سىڭلىڭىزمىدى؟

— كۆزۈمنىك ئېقى ھەم قارىسىدى!

مەمەت سۆزىنىك نېمىسىدە ئىكەنلىكىنى پەملەپ، تاھىرغا ئازراق ئەجەبلىنىپ تىكىلدى. كېيىن ئۇنىك ئارمان بىلەن تولغان كۆزلىرىنى

كۆرۈپ، بۇ يىگىتكه ئۆزىنى ئاللىقانداق يېقىن سەزدى ۋە ئۇنىڭغا تەسەللى بەرگۈسى كەلدى:

ــ خۇدا خالىسا تېپىلىدۇ! مېنىڭ تونۇش-بىلىشلىرىم كۆپ، ئۇكا. سۈرۈشتۈرىمەن، خوتۇنىمغا ئېيتىمەن، ئايالىلاردىن سۈرۈشتۈرىدۇ.

مەمەتنىڭ ئەستايىدىل ياردەم بەرمەكچى ئىكەنلىكىنى سەزگەن تاھىر ئۇنىڭ يېڭىدىن ئالدى-دە:

ــ بۇ تەرەپكە يۈرۈڭ، ــ دېدى. مەمەتنى ناۋايىخانىنىڭ ئارىلىقىغا ئېلىپ كىردى-دە، ئىچكىرىدىن تۆت نان ئېلىپ چىقتى.

ــ ئېلىڭ! سىز بۇ يەرگە نانغا كەلگەنىدىڭىز.

مەمەت نانلارنى تىترىگەن قوللىرى بىلەن ئېلىپ، قويىنغا تىقتى. ئىسسىق بۇغداي نېنىنىڭ ھىدى ۋە تەپتىدىن ئېغىر-ئېغىر نەپەس ئېلىپ ئۈستى-ئۈستىگە يۇتۇندى. ئۇ ھەرقانچە بولسىمۇ تاھىرنىڭ ئالدىدا دەرھال نان يېيىشتىن ئۆزىنى تارتتى. پەقەت نانىنىڭ ھىدىدىن مەس بولغاندەك ئېزىلىپ سۆزلەشكە باشلىدى:

ــ نانىدەك ئەزىز بولۇڭ، ئۇكا. بىز كۆرگەن كۈنلەرنى زادى كۆرمەڭ. قولدىن بەرگەنگە قۇش تويماس. يېتىپ يېسەڭ بۇ نان ئىككى كۈنگىمۇ يەتمەيدۇ. لېكىن مەن شۇنىڭ كۈچى بىلەن قىشلىقىمغا يېتىۋالمەن. ئەنە ئۇ تاغنىڭ كەينىدە ئاكا-ئۇكىلىرىم بار. بىز ئۆز-بېكىنىڭ قويانقۇلاق ئۇرۇقىدىنمىز. قىشلىقىمغا يېتىپ بارسام بىر-ئىككى تاغار ئاش تېپىپ كېلىمەن. لېكىن بوش تاغار تىڭ تۇرمايدىكەن، ئۇكا. بىر چىپار ئېتىم بار ئىدى، كۈزدە سويۇپ يەپ قويدۇق. پىيادە كېتەي دېسەم، ئاچ ئادەم تاغدا يىقىلىپ سوغۇقتا توڭلاپ ئۆلىمەن دەپ قورقتۇم، مانا ئەمدى قورقمسام بولىدۇ...

ـــ مەن سىزنى نەدىن تاپمەن؟ ـــ دېدى تاھىر ئۇنىڭغا ئاۋۋالقى ۋەدىسىنى ئەسلىتىپ.

ـــ كۆڭۈلدىكىدەك ئويۇم بار. مەمەت پالۋان دېگىنىمىز، ھەممىسى بىلىدۇ. بىر ۋاقىتلاردا پالۋان ئىدۇق، ئۇكا. مانا ئەمدى گەۋدىمىزنى تەسلىكتە كۆتۈرۈپ يۈرۈپتىمىز.

ـــ ئېسىگىزدە بولسۇن، قىزنىڭ ئېتى رابىيە.

مەمەت پالۋان بۇ نامىنى بىر-ئىككى تەكرارلاپ خاتىرىسىگە پۈكۈپ:

ـــ ئەگەر خەۋىرى چىقسا، سىزنى نەدىن تاپمەن؟ ـــ دېدى.

ـــ قاسىمبەگنىڭ نەۋكىرىمەن. ئىسمىم تاھىر.

ـــ خوپ، تاھىربەگ، مەن سىزنى ئىزدەپ تاپىمەن. بىزنىڭ ئادەملەر سىزگە يامانلىق قىلغان بولسا، سىز ماڭا ياخشىلىق قىلدىڭىز. بۇ ياخشىلىقىڭىزنى ئەلۋەتتە قايتۇرىمەن. خەير!

تاھىر ئۇنىڭ كەينىدىن قاراپ قالدى. "قۇۋۋادا ئۇكىسىنىڭ پاتقاقتا پېتىپ ئۆلگىنىگە مەن سەۋەبچى بولغىنىمنى بىلسە نېمە قىلار ئىكىن؟" دەپ ئويلاندى.

مەمەت بولسا نېرىراقتا بېرىپ ئالدىراپ-تېنەپ قوينىغا قول تىقتى-دە، ئىسسىق نانىدىن بىر بۇردا ئۈزۈپ ئېلىپ، چاپسان ئاغزىغا سالدى.

4

ئەنجانلىق بەگ ۋە نەۋكەرلەر "سەمەرقەندنى ئالساق ھەممە مۇشكۇللۇكلىرىمىز ئاسان بولىدۇ" دەپ ئويلىغانىدى. بىراق ئەك زور مۇشكۇللۇك سەمەرقەندنى ئالغاندىن كېيىن باشلانىدى.

ئۇچ مىڭ كىشىلىك قوشۇننىڭ بەش-ئالتە مىڭ ئات-ئۇلىغى بار. قەھرىتان قىشتا قامالدىن ئەبگارلاشقان شەھەردە نە ئاچلارنى تويدۇر-غىلى بولسۇن، نە قوشۇنغا ئۇزۇق-تۇلۇك يەتكۈزگىلى بولسۇن، نە ئاتلارنى يەم-خەشەك بىلەن تەمىنلىگىلى بولسۇن. شەھەر دەرۋازىلىرى ئېچىلغان، بۇ تەرىپى ئۆرەتۆپىگىچە، بۇ تەرىپى قارشىغىچە ھەممە تەرەپلەرگە تۆگە كارۋانلىرى ئەۋەتىلگەن، بازار ۋە رەستىلەرنى تىرىلدۇرۇش ئۈچۈن تۇرلۇك چارىلەر كۆرۈ-لۈۋاتقان بولسىمۇ پايتەختتە ھايات يېقىن ئاردىدا بىر ئىزغا چۈشىدىغاندەك ئەمەس ئىدى. سەمەرقەند كېيىنكى يىللاردا نۇرغۇن قېتىم قولدىن قولغا ئۆتۈپ، دەھشەتلىك تالان-تاراچلاردىن قاششاقلىشىپ قالغانىدى.

— بۇ مۇشكۈللۈكلەر كۆز يۇمۇپ-ئاچقۇچە ئۆتۈپ كېتىدۇ، — دەپ، كېڭەشلەردە بابىرنىڭ ئۇستازى خوجائابدۇللا ئەنجانلىق بەگلەرنى سەۋر-قانائەتكە چاقىراتتى، — باھار يېقىن، يىغىم-تېرىمغا ئۇلاشساق ئېغىر كۈنلەرنى كۆرمىگەندەك بولۇپ قالىمىز. تەڭقىسلىقلار ئۆتۈپ كېتىدۇ، ئەمما بۇ تەرىپى قارشى، شەھرىسەبزگە-چە، ئۇ تەرىپى ئوش، ئۆزگەنتكىچە شۇنداق ئۇلۇغ مەملىكەت قالىدۇ. تەڭرىم بىزگە شۇنداق چوڭ مەملىكەتنى ئىلتىپات قىلغانلىقى ئۈچۈن، بىز سەمەرقەندتەك ئالەمشۇمۇل سەلتەنەت ئورنىغا مۇيەسسەر بولغانلىقىمىز ئۈچۈن شۈكۈر قىلىشىمىز كېرەك. بابىر مىرزىنىڭ ئارزولىرى شۇكى، ماۋەرائۇننەھر يەنە ئۇلۇغبەگ دەۋرىدىكىگە ئوخشاش بىرلەشسە، پايتەخت ئەسلىگە قايتسا، ھەممە ۋىلايەتلەر تەڭ ئاۋات بولسا. ئەمىرزادەمنىڭ بۇ ئارزۇلىرى سىز ۋە بىزنىڭ مۇقەددەس مەقسىدىمىزدۇر. ئىلاھا ئامىن پەرۋەردىگارى ئالەم

بىزنى بۇ مەقسەتسىزگىمۇ يەتكۈزسۇن!

بۇ سۆزلەر خانقۇلىبەگ ۋە ئەھمەد تەنبەلگە ئوخشىغان بەگلەرنىڭ زېتىغا تەگسىمۇ ئۇلار كېچەشكە يېغىلغان باشقا بەگلەر قاتارىدا:

ــ ئىلاھا ئامىن! ــ دېيىشىپ پاتمە قىلىشتى. ياندىن قارىغان ئادەم بۇنى يەكدىللىك بەلگىسى دەپ ئويلايىتتى.

ئەمما بەگلەر كېچەشتىن يېڭى بىر ۋەزىپىنى ئۈستىگە ئېلىپ، ئۆي-ئۆيلىرىگە تارقالغاندىن كېيىن بۇلۇڭ-پۇچقاقتا ئىككى-ئۈچتىن بولۇۋېلىپ، غەيۋەتكە چۈشۈپ كېتىشەتتى.

ــ گەپنىڭ قىسقىسى، بابىر مىرزىنىڭ ئۇلۇغبەگدەك ئۇلۇغ ئادەم بولماقچى ئىكەن-دە، ئەھمەدبەگ؟ ــ سورىدى خانقۇلىبەگ مەسخىرە قىلىپ.

ئۇلار مەخمەل كۆرپە يېپىلغان ئىسسىق سەندەلنىڭ ئىككى يېنىدا ئولتۇرۇپ كەچلىك تاماقنى بىللە يېمەكتە ئىدى. ئەھمەد تەنبەل قېزىدىن بىر پارچە ئېلىپ، كىنايە بىلەن كۈلدى:

ــ ھە، بابىر مىرزىنىڭ ئۇلۇغ ئادەم بولۇشى ئۇچۇن يەنە بىرلا نەرسە يەتمەي تۇرغانمىش.

ــ خوش؟

ــ بۇگۈن كېچەشتە ئېيتتىغۇ! سەمەرقەند دېھقانلىرى ئاچارچىلىقتىن ئۇرۇقلۇق ئاشلىقلىرىنى يەپ قويغانمىش. بىز قارشىغا كارۋان ئەۋەتىپ ئېلىپ كەلگەن ئاشلىقلىرىمىزنى دېھقانلارغا قەرز بېرىدىكەنمىز.

ــ كۆتۈرەلمىسەڭ ساڭگىلىتىۋال!

ــ ئىلاج قانچە، خانقۇلىبەگ! ياش پادىشاھىمىزنىڭ ئۇلۇغ

بولۇشى ئۇچۇن ھەممىسگە چىدايسىز. يەنە بۇ كىشىم سەمەرقەندكە كۈيئوغۇل، لايىقى بار. كۈيئوغۇل پۇقراغا ئۆزىنى ياخشى كۆرسەتىشى زۆرۈر. بۇمۇ يەتمىگەندەك، ياش پادىشاھىمىز ھەر ھەپتىدە شائىرلارنى يىغىپ مۇشائىرە ئۆتكۈزۈۋاتىدۇ.

— شائىر بولماقچىمۇ ئوخشايدۇ-دە!

— ھە، بىزنىڭ نېسۋىمىزگە نە-نەلەردىكى شائىرلارنى شەھرىمىزگە قىلغانلىقى مانا شۇ سەۋەبتىن! خەزىنىدىكى ئالتۇنلارنى سۇغۇرۇپ، كەينى-كەينىدىن قىممەت باھالىق كىتابلارنى ئېلىشىمۇ مانا شۇنىڭدىن!

خانقۇلىبەگ ساقلىنى تۇتاملاپ:

— پەش قېقىپ ئەنجانغا كېتەي دېسەم رۇخسەت بەرمەيدۇ، — دېدى، — تەڭرى ھەققى، بابىرنىڭىزدىن تويدۇم، ئەھمەدبەگ!

ئەھمەد تەنبەل زەھەرخەندىلىك بىلەن كۈلدى-دە، ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشكنى ھىم ياپتى. ئورنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ:

— خانقۇلىبەگ، — دەپ ئاۋازىنى پەسەيتىپ سۆزلەشكە باشلىدى، — بەگلەر بولمىسا، پادىشاھلارنىڭ قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيدۇ. نەۋكەرنىڭ كۆپچىلىكى بىزنىڭ. جەڭنى بىز قىلدۇق، جاپانى بىز تارتتۇق. ئەمدى بۇنداق بېقىندى بولۇپ، ياش يىگىتتىن رۇخسەت سوراپ ئولتۇرۇشنىڭ نېمە ھاجىتى؟

— سۆزىڭىز راست! — پىچىرلىدى خانقۇلىبەگ، — پادىشاھ بولسا ئۆزىگە! رۇخسەت بەرمىسە بەرمىسۇن، مەن بەربىر كېتىمەن!

— مەنمۇ بۇ يەردە خار بولۇپ يۈرمەكچى ئەمەسمەن، ئامان بولسام، پادىشاھ تېپىلار، ئاخسىدا جاھانگىر مىرزا بار. بۇخارادا

سۇلتان ئەلى مىرزا بار. بۇلارنىڭ ئۇرۇقى كۆپ. ھەممىسگە سىزدەك بىزدەك بەگلەر كېرەك. سىزگە مېنىڭ مەسلىھىتىم، ئەنجاندا كۆپ تۇرماڭ. قولغا چۈشۈپ قالمىسۇن.

ــ ئاخسىغا بارايمۇ؟

ــ ھە، ئاخسىدا ئۇزۇن ھەسەنگە يولۇقۇڭ. سىزنى جاھانگىر مىرزىنىڭ خىزمىتىگە ئالار.

ــ ئالامدىكىن؟ بەلكى جاھانگىر مىرزا بابىرغا قارشى چىقالماس.

ــ سىز ۋە بىزدەك بەگلىرى كۆپەيسە قارشى چىقالايدۇ! جاھانگىر مىرزا ئەنجان تەختىگە ھېرىس...

...ئىككى بەگ شۇ كۈنى گەپنى بىر قىلىپ ئەتىسى كەچتە ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئىشەنچلىك ئادەملىرى پىروزە دەرۋازىسىدا كۆزەتكەن چىلىك قىلىۋاتقاندا خانقۇلىبەگ ئەللىكچە نەۋكىرى بىلەن ئاستا شۇ دەرۋازىدىن چىقىپ قاچتى. ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن، ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئۆزى زامانغا كارۋانلارنى كۆزىتىپ بېرىش باھانىسى بىلەن نەۋكەرلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ كەتتى-دە، سەمەرقەندكە قايتماي، توغرا ئاخسىغا يول ئالدى. شۇنىڭدىن كېيىن شەھەردىن سىرتقا زۆرۈر ئىش بىلەن ئەۋەتىلگەن بەگ ۋە نەۋكەرلەرنىڭ قايتىپ كەلمەسلىك ئەھۋاللىرى بارغانسېرى كۆپەيىشكە باشلىدى. كېچىلىرى قەلئە دەرۋازىلىرىدىن ئارتىلىپ چۈشۈپ قېچىۋاتقانلار بۇنىڭ ئۇستىگە قوشۇلدى. قىشنىڭ ئاخىرىغا بارغاندا سەمەرقەندكە بابىر بىلەن كەلگەن بەگ ۋە نەۋكەرلەرنىڭ يېرىمىمۇ قالمىدى. ئادىمى ناھايىتى ئازىيىپ قالغان بابىر كەتكەنلەرنى قايتۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن ئەڭ سادىق بەگلىرىدىن بىرىنى ئەنجانغا ئەۋەتتى. بىراق ئارىدىن يىگىرمە كۈن ئۆتۈپ، بۇ بەگنى

ئەھمەد تەنبەل ۋە ئۇنىڭ تەرەپدارلىرى ئەنجان بىلەن ئاخسى ئارد-
لىقىدا تۇتۇۋېلىپ ئۆلتۈرگەنلىكى ھەققىدە خەۋەر كەلدى. پەرغانە
ۋادىسىدا ياماق بىر پىتنە باشلانغىنىغا ئەمدى شۇبھە يوق ئىدى.

پىتنىچى بەگلەرنىڭ بىرقانچىسى خوجائابدۇللاغا قول بېرىپ،
ئۇنىڭغا مۇرىت بولغانلىقى مەلۇم ئىدى. بابىر قاسىمبەگ بىلەن
مەسلىھەتلىشىپ، ئاخىر خوجائابدۇللانى ئەنجانغا ئەۋەتتى. بابىر
تەختكە ئولتۇرغان ۋاقىتلاردا خوجائابدۇللانىڭ سۆزىگە كىرگەن
ئۇزۇن ھەسەن ۋە باشقا پىتنىچى بەگلەر بۇ قېتىم ئۇنىڭ نەسىھەت-
لىرىگە، ۋەدىلىرىگە مۇتلەق قۇلاق سالمىدى. ئاخىر، پىتنىچىلەر
ئەنجانغا ھۇجۇم قىلىشتى. خوجائابدۇللا باشلىق سادىق بەگلەر
شەھەر دەرۋازىلىرىنى ئېتىۋېلىپ، قامالدا قېلىشتى.

* * *

بۇ مۇدھىش خەۋەر سەمەرقەندكە كەلگەندە بابىر قاتتىق بىتاب
بولۇپ، بوستان سارايىنىڭ ئىككىنچى قەۋىتىدىكى خابىگاھىدا
قىزىتمىسى ئۆرلەپ ياتقانىدى. ئەنجاندىن كەلگەن خەۋەرچى
يۆگەم قىلىپ سۈرغۇچىلانغان مەكتۇپنى ياساۋۇلغا كۆرسەتتى،
ئەما بەرمىدى:

— ھەزرىتى خانىم "ئەمىرزادىنىڭ ئۆز قولىغا بېرىڭلار"
دەپ بۇيرۇغانىدى!

بابىر ھەركۈنى نەچچە قېتىم "ئەنجاندىن خەۋەرچى بارمۇ" دەپ
سورايتتى. ياساۋۇل خەۋەرچىنى دەرھال يۇقىرىغا باشلىدى.

خابىگاھ ئىشىكى ئالدىدا ئۇلارنى بابىرنىڭ شەخسى تېۋىپى
بولغان، ۋېنىك كەلگەن مويسىپت توختاتتى:

— بۇ خەتنى ئاۋۋال قاسىمبەگ ئوقۇشى كېرەك. ئەگەر خۇش

خەۋەر بولسا، كېيىن ئەمرزادەمگە بېرەرسىز.

ــ ئانىسى تاپشۇرغانىدى، ئۇستازى خوجائابدۇللامۇ تاپشۇرغانىدى. ئەمرزادەمنىڭ ئۆزى ئوقۇشى كېرەك.

ــ ياماڭ خەۋەر مىرزا ھەزرەتلىرىنى خاراپ قىلىشى مۇمكىن! ــ دېدى تېۋىپ كۆيۈنۈپ، ــ ئەسلى ئۆزى زۇكام تېگىپ تۇزلەي دەپ قالغانىدى. تەشۋىش ئۇستىگە ھاياجانلىق، ھاياجانلىق ئۇستىگە كۈلپەت، ھەممىسى قوشۇلدى ــ دە، داۋالىنىشنى ئاخىرىغا يەتكۈزمەي تۇرۇپ كەتتى. مانا بۇگۈن ئۇزۇلۈپ قېلىپ ئەھۋالى ئېغىرلىشىپ يېتىپتۇ!

ــ ئەنجان خەۋپ ئاستىدا. ئەگەر تېزرەك ئۇقتۇرمىساق، كېيىن كېچىكىدۇ، بىزدىن نارازى بولىدۇ!

ــ ياق، مەن ھازىر ئىجازەت بېرەلمەيمەن!

ــ جانابىي تېۋىپ...

ــ ياق، ياق!

بۇ تالىشىش ئىچكىرىدە ياتقان بابىرنىڭ قۇلىقىغا ئاڭلانىدى. ئۇ يۇقىرى ئاۋاز بىلەن:

ــ خەۋەرچى بولسا كىرسۇن! ــ دەپ بۇيرۇغاندىن كېيىن، تېۋىپ خەۋەرچىگە يول بەردى.

بابىر چوڭ ئۇزۇنچاق خانىنىڭ تۆرىدە يەردىن بىرگەزچە ئېگىز قىلىپ سېلىنغان ماموق تۆشەكتە ياتقانىدى. خەۋەرچى تۆشەكتىن خېلى بېرىدا يۆكۈنىدى ــ دە، تىزى بىلەن سۈرۈلۈپ بېرىپ، مەكتۇپنى بابىرغا ئىككى قوللاپ سۇندى.

قىزىتما تەسىرىدىن ئوت ــ كاۋاپ بولۇپ ياتقان بابىر سىگايان تۇرۇپ، مەكتۇپنى تىترىگەن قوللىرى بىلەن ئاچتى. قاتمۇقات ئىككى

خەت. بەرىدە خوجائابدۇللانىڭ ئىمزاسى. بەرىنى قۇتلۇق نىگار-خانىم يازغان. ئۇلار ئىككىلىسىمۇ ئەنجانىنىڭ دەھشەتلىك ئەھۋالى، قامال تەپسىلاتلىرى ھەققىدە يېزىشقان، بابىردىن باشقا ئىجاتكارلىرى يوقلۇقىنى ئېيتىشىپ، تېزرەك يېتىپ كېلىشىنى ئىلتىجا قىلىشقانىدى.

ئەنجان قورشاۋدا! پىتىنچى بەگلەر ئەنجان تەختىگە جاھانگىر مىرزىنى ئولتۇرغۇزماقچى. ئەھمەد تەنبەلنى لەشكەر بېشى قىلىشىپ، بابىردىن ئاتا يۇرتىنى تارتىۋالماقچى! بابىر ئۇلارنى بۇنچىۋالا بولۇپ كېتىدۇ، دەپ ئويلاپمۇ باقمىغان. توساتتىن ئۇنىڭ ئۇستىدىن بىر چىلەك سوغۇق سۇ قۇيۇلغاندەك بولدى-دە، ئەزايى بەدىنى مۇزلاپ، بوشىشىپ، بېشى ياستۇققا "لەسسىدە" چۈشتى.

تەنبەل بىلەن جاھانگىر غەلىبە قىلسا، ئۇلار تەرەپكە قېچىپ ئۆتكۈ-چىلەر يەنە كۆپىيىدۇ. بابىركىم بىلەن قالىدۇ؟ بەلكى ھازىرمۇ تەنبەل تەرەپكە قېچىپ ئۆتۈۋاتقانلار باردۇ؟ بەلكى قاسىمبەگنىڭ ئۆزىمۇ... كۈتۈلمىگەندە خىيالىغا كەلگەن بۇ ئويدىن بابىر شۇنداق دەھشەتكە چۈشتىكى، پۈتۈن كۈچىنى يىغىپ، ئورنىدىن سەكرەپ تۇردى:

— قاسىمبەگ قېنى؟!

— ھازىر كېلىدۇ، ئادەم ئەۋەتتۇق، — دېدى تېۋىپ مۇلايىم ئاۋاز بىلەن، — ئەمرزادەم، يېتىڭ، سىزگە ئارام ئېلىش كېرەك!

كېسەلچان بابىرنىڭ خىيالىدا بىردىنلا قىلىچ تۇتقان تەنبەل گەۋدىلەندى. بابىر بۇ قىلىچنى تونۇدى. ئوشتا تەنبەل شۇ قىلىچنى سۆيۈپ "تا ئۆلگۈچە سادىق قۇلىڭىزمەن" دېگەنىدى. تەنبەل ئاشۇ قىلىچنى ھازىر گويا بابىرنىڭ بېشى ئۈستىدە ئوينىتىشقا باشلىدى... تەنبەلنىڭ پۈتى ئاستىدا تاغدىن خۇرجۇنغا سېلىپ كېلىنگەن كاللىلار يۇمىلاپ يېتىپتۇ. ئۇلارنىڭ بىرى تونۇش ئوخشايدۇ. قۇتلۇق نىگار-

خانمنىڭ بېشى... بابىرنىڭ خىيالى بۆلۈنۈپ كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەن بۇ قورقۇنچلۇق ئوي ئۇنى گويا تۆشەكتىن ئېتىۋەتتى. ئۇ كىلەم ئۈستىدە ئىچكى كىيىم بىلەن يالاڭغىداق تۇرغىنىچە:

ــ شەمشەرنى بېرىڭ! ــ دەپ ۋارقىرىدى، ــ ماڭا شەمشىرىمنى بېرىڭ!

تېۋىپ ئۇنى مەھكەم قۇچاقلىۋالدى:

ــ ئەمرزادەم، كېسەلسىز، يېتىشىڭىز كېرەك... ئەمرزادەم! ــ تېۋىپ بابىرنى تەنبەلنىڭ قىلىچىغا تۇتۇپ بېرىۋاتقانىدەك كۆرۈنەتتى. بابىر ئۇنىڭ قۇچىقىدىن يۇلقۇنۇپ چىقىپ، ئىشىككە ئىنتىلدى:

ــ ئات كەلتۈرۈڭ! مەن ئەنجانغا بارىمەن! شەمشەر قېنى؟ بەگلەرگە خەۋەر قىلىڭ! تېزرەك تەييارلانسۇن!

تېۋىپ ئۇنىڭ كەينىدىن يۈگۈردى. دەستارپېچ بابىرنىڭ كىمخاپ تونىنى ئېلىپ بېرىپ ئۇچىسىغا ياپتى، پۇتىغا كەشنى بەردى. بابىر كەشنىڭ بىر پېيىنى كىيىدى-دە، ئىككىنچىسىنى كىيىشكە مادارى يەتمىدى. ئۇنىڭ بېشى پىر-پىر پىرقىرايتتى، ھاۋا يېتىشمەي، نەپىسى قىسىلاتتى. كۆز ئالدىدا ھامان شۇقانلىق قىلىچ ۋە كېسىلگەن كاللىلار.

ــ خائىن! ــ دېدى ئۇ تەنبەلگە قارىتىپ، ــ قانخور!

بابىر ئايۇان ئىشىكىگە قاراپ يۈگۈردى. لېكىن ئىشىك ئالدىدا دەلدەڭشىپ يىقىلدى. تېۋىپ بىلەن دەستارپېچ ئۇنى بىھوش ھالدا تۆشەككە كۆتۈرۈپ ئەكىلىپ ياتقۇزدى.

كېيىن يېرىم كېچىدە سەل ھوشىغا كەلدى. كۆزىنى ئېچىپ، ئاغزىغا پاختىدىن سۇ تېمىتىۋاتقان تېۋىپنى كۆردى. تىلى ئىشىشىپ، شۇنداق چوڭىيىپ كەتكەنىدەك، پۇتۇن تېنىنى تاغ بېسىۋالغاندەك

بولۇپ ياتاتتى. بابىر كۆزىنى ئاچقىنىنى سېزىپ، قاسسىبەگ ئۇنىڭ ئۇستىگە كەلدى:

ــ خۇداغا شۈكۈر!... ئەمىرزادەم، بىزنى شۇنچىۋالا قورقۇتتىڭىز؟

بابىر كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ نېمىلەرنىدۇ دېمەكچى بولدى، ئەمما تولىمۇ ئېغىرلىشىپ كەتكەن تىلىنى قىمىرلىتالمىدى!

ــ ئەمدى ئوڭشالدىڭىزمۇ، ئەمىرزادەم؟

بابىر جىم قارايتتى، لېكىن سۆزلىيەلمەيتتى. ئۇنىڭ تىلىدىن قالغانلىقىنى سەزگەن قاسسىبەگ كۆزىدىن تارامىلاپ ئاققان يېشىنى كۆرسەتمەسلىك ئۈچۈن يۈزىنى تەتۈر ئۆرۈدى.

ئەنجان. ئۇۋال بولغان ئارزۇلار

1

كېچىنىڭ قاراڭغۇسى ئۇستىگە ئاسمانىنى قويۇق بۇلۇت قاپلىدى-دە، قەلئەنىڭ ئىچىنى زۇلمەت بېسىۋالدى. ئەنجان كوچىلىرى قورقۇنچلۇق سىر جىملىققا چۆكتى. جىمجىت كېچىدە ئوردا دەرۋازىسىنىڭ غىچىلداپ ئېچىلغىنى يىراقلارغا ئاڭلىناتتى. دەرۋازىخانىدىن چۈشكەن خىرە يورۇقتا ئوردىدىن چىقىپ كېلىۋاتقان بىر توپ قوراللىقلار كۆرۈندى. ئالدىدا ئەرەنچە تون ۋە بۆرك كىيگەن، بېلىگە كەمەر باغلاپ، خەنجەر ئاسقان خانزادە بېگىم. ئۇنىڭ نەۋكەرلىرى ئارىسىدا كېلىۋاتقان مەۋلانا پەزلىددىنمۇ تونىنىڭ ئۈستىدىن نەۋكەرچە كەمەر باغلاپ، بېلىگە قىلىچ ئېسىۋالغان.

سەمەرقەندتىن قايتقان چاپارمەن بابىرنىڭ هايات بىلەن ئۆلۈم ئارىسىدا بېھوش بولۇپ ياتقانلىقىنى ئېيتىپ بەرگەندىن كېيىن،

قەلئە همايىچىلرىنىڭ بىر قسمى پىتىنچىلەر تەرەپكە قېچىپ ئۆتۈپ كەتتى. قورغان تاملىرىنىڭ ھەربىر گەز ئارىلىقىنى قوغداپ تۇرۇشقا ئادەم يېتىشمەي قالدى. قاراڭغۇ كېچىدە دۇشمەنلىنىڭ تامغا شوتا قويۇپ، ئارتىلىپ چۈشۈش خەۋپى كۈچەيدى. ئون ئالتە يېشدا شوخلۇق بىلەن يىگىتچە كىيىنىپ، چەۋگان ئويناپ يۈرگەن خانزادە بېگىم ئەمدى راستىنلا قورالىنىپ، ھايات-ماماتى قىل ئۈستىدە تۇرغان قەلئە همايىچىلرىگە يارەمگە كېتىۋاتاتتى.

تۇم قاراڭغۇلۇقتا ئاتلارنىڭ تاقىلىرى كوچا تاشلىرىغا ئۇرۇلۇپ ئۇچقۇن چىقىراتتى. ھاۋادىن يامغۇر پۇرىقى كېلەتتى. مەيىن شامال چىقىۋاتاتتى. مەۋلانا پەزلىددىن باھار كەلگەنلىكىنى، قەلئە ئىچىدىكى باغچىلاردا ئۇرۇك ۋە بادام چېچەكلىگىنىنى ئەسلىدى ۋە ئەتراپىغا سىنچىلاپ قارىدى، ئەمما بىرەرمۇ ئاقارغان نەرسەكۆزىگە چىلىقمىدى، كېچە ھەممىگە قاپقارا پەردە تارتىپ قويغانىدى.

مەۋلانا پەزلىددىن مانا مۇشۇ شەھەردە قۇرماقچى بولغان مەدرىس ۋە ساراي لايىھىسىنى خانزادە بېگىمگە كۆرسىتىپ، ئۇنىڭ ماختىشىنى ئاڭلىغان يورۇق كۈنلەرنى ئەسلىدى-دە، يۈرىكىنى ئارمان مىجىپ ئۆتتى. بابىرنىڭ سەمەرقەندنى ئالغانلىقى ھەققىدە خەۋەر كەلگەندىن كېيىن مەۋلانا پەزلىددىن ئۆز ئارزۇسىنىڭ ئەمدى ئەمەلگە ئېشىشىغا ئەستايىدىل ئىشەنگەنىدى. خانزادە بېگىمۇ ئۇنى بىرنەچچە قېتىم ئۆز ھۇزۇرىغا قىچقىرىپ، بولغۇسى قۇرۇلۇشلارغا نەدىن ئۇرۇن تالىلاش ۋە تەيىارلىق ئىشلىرىنى قانداق باشلاش ھەققىدە ئۇزۇندىن-ئۇزۇن سۆزلەشكەنىدى.

ئوردىدىن چىققان ئاتلىقلار قاراڭغۇدا تەخمىنەن قەلئەنىڭ مىرزا دەرۋازىسى تەرەپكە بارماقتا، مەۋلانا پەزلىددىن ئالدىدا خامۇش

كېتىۋاتقان خانزاده بېگىمنىڭ مۇشۇ سۆھبەتلەر ۋاقتىدىكى پاك ۋە خۇشال قىياپىتىنى ئەسلەشكە باشلىدى.

ئادەتتە خانزاده بېگىم ئۇنى كېنىزەكلىرى بىلەن ئىستىقامەت قىلىدىغان ئالتەخانىلىق سىرلانغان ئۆينىڭ تاشقى بۆلىمىسىده قوبۇل قىلاتتى. بېگىم ئەرلەر بىلەن سۆزلەشكەندە مەخسۇس ئىشلەنگەن يىپەك پەردىنىڭ ئارقىسىدا ئولتۇراتتى. لايىھىنىڭ بەزى جايلىرىنى سۆز بىلەن ئىزاھلاش مۇشكۇل بولۇپ قالسا، خانزاده بېگىم ئارىلىقتىكى پەردىنى ئېچىپ:

— قېنى، گۇمبەز بىلەن مۇنارلەر ئارىسىدا نېمىلەر بولىدۇ؟ — دەپ سورايتتى.

ئۇلار ئىككىسى ئىككى تەرەپتىن قەغەز ئۇستىگە ئېگىشكەنده گاھى نەپەسلىرى بىر-بىرىنىڭكىگە قوشۇلۇپ كەتكەندەك بولاتتى. مەۋلانا پەزىلىددىن ئوشتا، قىيا تاش ئۇستىده بىرىنچى قېتىم باشتىن كەچۈرگەن ئاجايىپ تۇيغۇ يەنە ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى مەس قىلاتتى. ئۇ ئىشتىن باشقا نەرسە ھەققىده سۆز ئېچىشقا قورقاتتى، ئەتراپىدا يۈرىدىغان كېنىزەكلەرگە ھاياجىنىنى سەزدۈرمەسلىككە تىرىشاتتى، قوتلۇق نىگارخانىم ئۇچراپ قالسا، ئېگىلىپ تەزىم قىلىش بىلەن كۆزىنى ئۇنىڭدىن يوشۇراتتى. بىراق ئاخىرقى قېتىم ئۇچراشقىنىدا خانزاده بېگىمنىڭ ئۆزى توساتتىن:

— مەۋلانا، نېمە ئۈچۈن شۇ ياشقىچە ئۆيلەنمىدىڭىز؟ — دەپ سوراپ قالدى.

قىز ئېسىلزادىلەرگە خاس بىر نازاكەت بىلەن ئۆزىنى ئەركىن تۇتۇپ كۈلۈمسىرەۋاتقان بولسىمۇ، كۆزىنىڭ ھاياىدىن پارقىراپ كەتكەنلىكىنى مەۋلانا پەزىلىددىن بايقىدى. مەۋلانا سىرى ئېچىلىپ

قېلىشىدىن قورقۇپ، چاقچاق بىلەن قۇتۇلماقچى بولدى:

ــ بېگىم. پېقىر دۇنيادىن تاق ئۆتمەكچىمەن.

ــ ماڭا ئوخشاشمۇ؟

ــ ياق. بېگىمنىڭ تاق ئۆتۈشىگە ئەقلىم ئىشەنمەيدۇ.

ــ نېمە سەۋەبتىن؟

ــ سىز دېگەن... بۇ دۇنيادا... نى-نى شاھزادىلەر، ئېسىلزادىلەر بار.

ــ بولسا باردۇ. ئەمما مەۋلانا ئۆزلىرى بىلگەن شاھزادىلەر ئېسىلزادىلەرنىڭ قايسىبىرىگە... مېنى مۇناسىپ كۆرۈشىدىلا؟

ــ ئەگەر بولسا، پەقەت پەرھادنى سىزگە مۇناسىپ كۆرەتتىم.

ــ نېمە ئۈچۈن پەقەت پەرھادنى؟

مەۋلانا جاۋاپ تاپالماي جىددىيلەشكەندى، خانزادە بېگىم يەنە سوئال بەردى:

ــ پەرھادمۇ سىزدەك مېمار ۋە بىناكار بولغىنى ئۈچۈنمۇ؟

ــ بۇنداق دېيىشكە پېقىرنىڭ ھەددى يوقتۇر.

مەۋلانا مەيۇسلىنىپ ئېيتقان بۇ سۆزلەر خانزادە بېگىمنىمۇ مەيۇسلەندۈرۈپ قويدى. ئۇ ئېغىر نەپەس ئالدى-دە،

ــ خۇدايىم مېنى نېمىشقا شاھ قىزى قىلىپ ياراتتىكىن؟ ــ دېدى، مەنمۇ پېقىر قىز بولسام، بەختىمنى تېپىشىم بەلكىم ئاسانراق بولاتتى...

مەۋلانا پەزىلىددىن بېگىمنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ھەر ئەسلىگەندە كۆڭلى بىر دەرىجە كۆتۈرۈلەتتى. دېمەك، خانزادە بېگىم ئۇنىڭ مۇھەببەت دەردىنى بىلەتتى. بىلەتتىلا ئەمەس، بەلكى ئۆز قەلبىدە ئۇنىڭغا ھېسداشلىقنىمۇ سېزەتتى. شاھ قىزى بىلەن ئاددىي مېمار

ئوتتۇرىسىدىكى تاغدەك پەرقلەر بېگىمنىمۇ ئېزەتتى. ئەگەر خانزادە بېگىم ئۇنىڭغا ئەستايىدىل كۆڭۈل بۆلسە، مەۋلانا بۇ توسقۇنلارنى يېڭىپ ئۆتۈشى مۇمكىن ئەمەسمىكىن؟ ئوشتا قۇرغان كىچىك بىر ھۇجرىسى ئۈچۈن بابىر مىرزا ئۇنى شۇنچىلىك ئىززەتلىگەنىدى. ئەمدى ئەگەر بۇ ۋادىدا زور ئابىدىلەر قۇرسا، مەۋلانىنىڭ ئابرويى بەزى ئېسىلزادىلەرنىڭكىدىن كەم بولماسلىقى مۇمكىن. بابىر مەرد يىگىت، ئاچسىنى ياخشى كۆرىدۇ. بەلكى ئۇلارغا شەپقەت كۆرسىتەر. بۇنىڭدىن قەتئىينەزەر، مەۋلانىنىڭ مېھرىگە خانزادە بېگىمنىڭ قارشى ئەمەسلىكى، ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىپ تۇرۇشقا مەيلى بارلىقى ــ مانا شۇنىڭ ئۆزىمۇ مەۋلانىنىڭ قەلبىنى ئىسسىق، يورۇق تۇيغۇلارغا تولدۇرۇپ يۇرەتتى.

بىراق ئەنجان قامالدا قالغاندىن كېيىن مەۋلانىنىڭ ئارزۇ-ئۇمىدلىرىنى مانا شۇ كېچە ئوخشاش قارائۇغۇ-زۇلمەت ئۆز قەھرىگە تارتىپ كەتتى. بارلىق لايىھىلىرى كېرەكسىز قەغەزگە ئايلاندى. مەۋلانا پەزىلەتىن ئۇرۇشنىمۇ، نەۋكەرلىكنىمۇ پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن يامان كۆرەتتى. بىراق بۇگۈن ئوردىغا بېرىپ سەمەرقەندتىن كەلگەن يامان خەۋەرنى ئاڭلىدى ۋە خانزادە بېگىمنىڭ قوراللىنىپ چىقىۋاتقانلىقىنى كۆردى-دە، پەرۋاسىز قاراپ تۇرالمىدى. بۇ مۇشكۈل ۋەزىيەتتە تىنتەپ-لاغلداپ، تەقدىرنىڭ زەربىسىنى كۈتۈپ ئولتۇرغاندىن كۆرە، قورال بىلەن مۇداپىئەگە چىقىش ياخشىراق ئىكەنلىكىنى سېزىپ، ئۆمرىدە بىرىنچى قېتىم بېلىگە قىلىچ ئاستى. مانا، ھازىر ۋەھىمىلىك قارائۇغۇلۇقتا سۇ قۇيغاندەك جىم ياتقان شەھەرنى ئارىلاپ بېرىۋاتقىنىدا بىرنەچچە قەدەم ئالدىدا خانزادە بېگىمنىڭمۇ كېتىۋاتقىنى، مەۋلانا ئۇنى شۇ نەۋكەرلەر قاتاردا ھمايە

قىلىشى مۇمكىنلىكى كۆڭلىگە بىرقەدەر تەسەللى بېرەتتى.

ئۇلار مىرزا دەرۋازىسىغا يېقىنلاشقاندا قەلئەنىڭ تاشقىرىسىدىن بىردىنلا كاناي ۋە ناغرا چېلىنغىنى، يۇزلەپ نەۋكەرلەرنىڭ ۋارقىراشلىرى ئاڭلاندى، خانزادە بېگىم كەينىگە ئۆرۈلۈپ:

ــ دۇشمەن دەرۋازىنى ئاچماقچى! ــ دېدى-دە، ئېتىنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋەتتى. باشقىلار ئۇنىڭ كەينىدىن ئات چاپتۇرۇشتى.

دۇشمەننىڭ بىر قىسىم كۈچلىرى مىرزا دەرۋازىسى ئۈدۈلىدا غوۋغا كۆتۈرۈپ، قەلئەگە يېنىپ تۇرغان ئوقلار ئېتىۋاتقان چاغدا باشقا بىر گۇرۇھ نەۋكەرلەر قەلئەنىڭ دالدا تەرىپىگە شوتا قويۇپ، ئاستا چىقىپ كېلىۋاتاتتى. تامنىڭ تۆشۈكلىرىنىڭ بىرسىدە تۇرغان قاراۋۇل يىگىت بۇنى سېزىپ، دەرۋازىخانىنىڭ ئۈستىدە ئوتقاش يورۇقىدا ئادەملەرگە ئىش بۇيرۇپ تۇرغان خوجائابدۇللاغا ۋارقىرىدى.

ــ پىرىم، دۇشمەنلەر بۇ تەرەپتىن شوتا قويۇپ چىقىشماقتا! شوتا!!

خانزادە بېگىم نەۋكەرلىرى بىلەن مۇشۇ قاراۋۇل تۇرغان جايغا بېرىپ ئېتىدىن چۈشتى. نەۋكەرلەردىن بىرى ئوتقاش ياقتى. ئۇنىڭ يورۇقىدا تامغا چىقىدىغان پەلەمپەي كۆرۈندى. موللاپەزلىددىن تام ئۈستىدىكى خەتەرگە خانزادە بېگىمنىڭ ھەمىدىن ئاۋۋال دۇچ كېلىپ قېلىشىدىن قورقتى-دە، پەلەمپەيگە بىرىنچى بولۇپ قەدەم قويدى. قاراۋۇلخانىغا يەتكىنىدە بېگىمنىڭ قولىدىكى ئوتقاشنى ئالدى:

ــ ئېھتىيات قىلىڭ، بېگىم، دۇشمەنگە كۆرۈنمەڭ!

تامغا سىرتىدىن قويۇلغان كەڭ شوتىلارنىڭ ئۈچلىرى ئازراق

چىقىپ تۇراتتى. يارەمچىلەر يېتىپ كەلگەنلىكىدىن دادىلىلانغان بايىقى قاراۋۇل يىگىت شوتىلارنىڭ بىرسىنى ئىككى قوللاپ ئىتتىرىپ، ئاغدۇرۇۋاتقان چاغدا تۆۋەندىن زەربە بىلەن ئېتىلغان يا ئوقى ئۇنىڭ كۆكسىگە قادالدى. بىچارە يىگىت تۇتۇۋېلىشقا ئۇلگۈرەلمەي، شوتا بىلەن بىللە قەلئەدىن سىرتقا ئۇچۇپ كەتتى.

قاراۋۇلخانا ئەتراپىغا قىرلىق تاشلار تەييارلىنىپ قويۇلغانىدى. خانزادە بېگىم شۇ تاشلارنىڭ بىرسىنى ئىككى قوللاپ ئالدى-دە، پەسكە ئاتتى. باشقا نەۋكەرلەرمۇ شوتا قويۇلغان جايىنىڭ تېگىنى مۆلچەرلەپ تاش ئىتتىشقا باشلىدى. تۆۋەندە ئاڭلانغان داد-پەرياد ۋە ئىگراشلارغا قارىغاندا، بۇ تاشلار مۆلچەرگە تەگمەكتە ئىدى.

شۇ چاغدا قەلئەنىڭ نېرىقى تەرىپىدە — خاقان دەرۋازىسى تەرەپتە قوش كانايلارنىڭ غات-غۇتى، دۇمباق ۋە ناغرا ئاۋازلىرى، كىملەرنىڭدۇ غالىبانە ۋارقىراشلىرى ئاڭلاندى. مەۋلانا پەزلىددىن شاۋقۇن كېلىۋاتقان تەرەپكە قۇلاق سېلىپ تۇرۇۋېلىپ قورقۇپ كەتتى. بۇ قېتىمقى غوۋغا شەھەر ئىچىدە كۆتۈرۈلمەكتە ئىدى.

— بېگىم، قۇلاق سېلىڭ! دۇشمەن قەلئەگە كىرگەنمۇ، نېمە؟

شەھەر ئىچىدىن بۇ تەرەپكە يامراپ كېلىۋاتقان شاۋقۇندىن خانزادە بېگىممۇ سەسكىنىپ كەتتى. تۆۋەندىن نويان كۆكەلداش جان-جەھلى بىلەن ۋارقىرىدى:

— بېگىم، خىيانەتچىلەر خاقان دەرۋازىسىنى دۇشمەنگە ئېچىپ بېرىشىپتۇ. تېزرەك ئوردىغا قايتىڭ! ئوردىغا!

نويان ئات چاپتۇرغىنىچە مىرزا دەرۋازىسى تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى. خانزادە بېگىم پەلەمپەيدىن يۇگۈرۈپ چۈشۈپ كېتىۋاتقاندا، مەۋلانا پەزلىددىن قولىدىكى ئوتقاش بىلەن ئۇنىڭ ئىزىدىن

يۈگۈردى. ئاتقا منگەندىن كېيىن خانزادە بېگىم:

ــ ئوتقاشنى تاشلاڭ! ــ دەپ بۇيرۇدى.

ئوتقاش مەۋلاننى دۇشمەن ئوقىغا نىشان قىلىپ بېرىشى مۇمكىن ئىدى. مەۋلانا پەزلىددىن يېنىپ تۇرغان ئوتقاشنى يەرگە تاشلىدى ـ دە، بېگىم بىلەن بىللە ئوردىغا قاراپ ئات چاپتۇرۇپ كەتتى.

ئەمما ئۇلار ئوردىغا يېقىنلاشقاندا بىرنەچچە يۈز ئاتلىقلار ئالدىدىن توغرا چىقتى ۋە دەرۋازا يولىنى توسۇپ قويدى. قوراللىق ئاتلىقلار ئارىسىدا ئوتقاش كۆتۈرگەن نەۋكەرلەرمۇ بار ئىدى. ئوتقاش يورۇقىدا بېلىگە ئالتۇن كەمەر باغلىغان، دوبۇلغا ۋە قۇياق كىيگەن ئەھمەد تەنبەل كۆرۈنۈش بىلەن مەۋلاناپەزلىددىنىڭ تېنى مۇزلاپ كەتكەندەك بولدى. تەنبەلنىڭ قوشۇنى خانزادە بېگىمنى ۋە ئۇنىڭ نەۋكەرلىرىنى دەرھال قورشاۋغا ئالدى. ئەھمەد تەنبەل يېنىدىكى نەۋكەرگە شوخ ئاۋاز بىلەن سۆزلىدى:

ــ ئوتقاشنى يېقىنراق تۇت! ھە، خانزادە بېگىملەرمۇ؟ كۆزلىرىمگە ئىشەنمەيمەن! بېگىم، بۇ نېمە ئىش؟ نېمە ئۈچۈن مەردانە كىيىم كىيدىڭىز؟

ــ نامەردلەر كۆپىيىپ كەتكىنى ئۈچۈن مەردانە كىيىندىم!

تەنبەل بۇ كىنايىنى ئۆزىگە ئالغۇسى كەلمەي كۈلدى:

ــ قورغاندا مەردلەر قالمىغان بولسا، مانا، بىز كەلدۇق بېگىم!

تەنبەلنىڭ كەينىدە تۇرغان ئۇزۇن ھەسەن بۇ سۆزنى ياقتۇرۇپ قاقاقلىدى. ئوتقاش يورۇقى بەگلەر ئارىسىدا ئېچىنىشلىق كۈلكىمسىرەپ تۇرغان كوسا ساقال ئەلى دوستبەگكە چۈشتى. بابىر ئەنجانىنى مانا شۇ ئادەمگە ئىشىنىپ تاپشۇرۇپ كەتكەنىدى. ئەلى دوستبەگ بولسا بابىرنى ئۆلەر ھالەتتە يېتىپتۇ، دەپ ئاڭلاپ ئۇنىڭدىن ئۈمىدىنى

ئۇزگەندى. بايا تەنبەلنىڭ قوشۇنى مىرزا دەرۋازىسىنىڭ ئالدىدا قەستەن غوۋغا كۆتۈرگەن، تامغا شوتا قويۇپ چىقماقچى بولغانلارمۇ ھمايىچىلارنى ئاتايىن قايمۇقتۇرغاندى. ئەھمەد تەنبەل بىلەن تىل بىرىكتۈرگەن ئەلى دوستبەگ بۇگۈن مانا شۇ توپلاڭ پەيتىدە قەلئەنىڭ نېرىقى چېتىدىكى خاقان دەرۋازىسىنى دۇشمەنگە ئاستالا ئېچىپ بەرگەندى. خانزادە بېگىم بۇنى ئەمدى پەملىدى ـ دە، دوستبەگ بىلەن ئەھمەد تەنبەلگە نەپرىتى ئارتىپ، يىرگىنىپ كۆز يۇگۈرتتى.

ـــ سىلەرمۇ مەردمۇ؟! سىلەر ئۇچۇن مەردلىك بىلەن خائىنلىقنىڭ پەرقى قالمىدىمۇ؟! كېچىلا بابىر مىرزىغا سادىقمىز، دەپ قەسەم قىلغانلار بۇگۈن ئۇنىڭغا شۇنچىلىك يامانلىق قىلىۋاتسىلەر! مەن ئىشىنمەنكى ئەتىگە سىلەر جاھانگىر مىرزىغىمۇ خىيانەت قىلىسىلەر!

ئەھمەد تەنبەل قىلىچىنىڭ سېپىنى چاقىگا لاپ:

ـــ ھەددىڭىزدىن ئاشماڭ، بېگىم! ـــ دېدى، ـــ بابىر مىرزا ئادالەتسىزلىك قىلدى. سەمەرقەند ئېلىنغاندىن كېيىن ئەنجان جاھانگىر مىرزىغا بېرىلىشى كېرەك ئىدى. بابىر مىرزا بەرمىدى! بىز ئادالەت ئۇچۇن جەڭ قىلىپ، مانا بۇگۈن غەلىبىگە ئېرىشتۇق! ئەمما سىز شەرم ـ ھايانى ئۇنتۇپ، نېمە ئۇچۇن بىزنى مۇنچىۋالا ھاقارەتلەيسىز؟ شاھ قىزىغا ياراشمايدىغان بۇ قىلىقنى سىزگە كىم ئۆگەتتى؟ يېنىڭىزدىكى موللىچاق ئۆگەتتىمۇ؟!

ئەھمەد تەنبەلنىڭ غەزەپلىك كۆزلىرى مەۋلانا پەزلىددىنگە قادالدى. مەۋلانا پەزلىددىنمۇ ئۇنىڭ كۆزلىرىگە كۆزدىنى تىكىپ سۆزلىدى:

ـــ بېگىم شەرم ـ ھايادىن سىز ۋە بىزگە تەلىم بېرىشكە قادىر دۇر! بېگىمنىڭ ھەق سۆزلىرىنى پەقەت ئالدامچىلار ھاقارەت دەپ چۈشىنىدۇ!

ـ كىم ئالدامچى؟ ـ ئەھمەد تەنبەل قىلچىنى سۇغۇرۇپ، مەۋلانىغا قاراپ ئات چاپتۇردى. شۇ چاغدا خانزادە بېگىم ئېتىنى دېۋىتىپ ئۇنىڭ يولىنى توستى:

ـ ئىلىم ۋە ھۈنەر ئەھلىگە تىغ چىقىرىش ئۇيات!

ئىككىسىنىڭ ئېتى بىر-بىرىگە ئۇرۇلۇپ، گىرەلىشىپ كەتتى. ئەھمەد تەنبەل قىلچىنى ھاۋادا ئويناتىپ:

ـ بېگىم، بۇ موللىچاقنى مەشۇقىنىزدەك ھمايە قىلىشىڭىز ئۇيات ئەمەسمۇ؟ ـ دېدى، ـ بىز مەخپىي خادىملاردىن ئاڭلىغانىدۇق، ئامما لايىھە سىزىش باھانىسى بىلەن ئۇ موللىچاقنىڭ بېگىمنى مۇنچۇالا رام قىلغانلىقىنى بىلمەيدىكەنمىز!

كۆپچىلىك ئالدىدا ئەھمەد تەنبەلنىڭ خانزادە بېگىمنىڭ نامىغا داغ چۈشۈرمەكچى بولغىنى خانزادە بېگىمنى شۇنچىلىك غەزەپلەندۈردىكى، ئۇ بېلىدىن خەنجىرىنى سۇغاردى:

ـ ماڭا بەتنام چاپلىيالمايسەن، قىساسچى خائىن! ـ دەپ بارىكۆچى بىلەن تەنبەلنىڭ كۆكسىگە تىغ ئۇردى. خەنجەر ئەھمەد تەنبەلنىڭ تونى ئىچىدىن كىيگەن قۇياقنى تەگدى-دە، جاراڭلاپ، تېيىلىپ كەتتى. ئەھمەد تەنبەل قىلىچ بىلەن خانزادە بېگىمنىڭ بېشىغا نوقۇدى. قىلىچ زەربىدىن خانزادە بېگىمنىڭ بېشىدىكى بۆكى ئۇچۇپ كەتتى-دە، ئۇزۇن چاچلىرى يېيىلىپ يەلكىسىگە چۈشتى.

شۇ چاغدا ئارقىدىن ئون تۆت ياشلىق جاھانگىر مىرزا بىر توپ مۇلازىملىرى بىلەن كېلىپ قالدى. بۇنى كۆرگەن دوستېبەگ ئەھمەد تەنبەلنى ئاگاھلاندۇردى:

ـ ئەھمەدبەگ جانابلىرى، بەس بولدى!

خانزادە بېگىم ئۆگەي بولسىمۇ، ھەر ھالدا جاھانگىر مىرزىنىڭ

ئاچسى ئىدى، شاھ قىزىنى كۆپچىلىكىنىڭ ئالدىدا سازايى قىلىشىغا يول قويمايتتى. ئەھمەد تەنبەل جاھانگىر مىرزا تەرەپكە ئېتىنى بۇرىدى ۋە ئۆزىنى ئاقلىماقچى بولۇپ سۆزلىدى:

— بۇ قانداق گەپ، ئەمىرزادەم؟ ھالىبۇكى ئېگىچىگىز سىزگە قارشى قورال كۆتۈرۈپ چىقسا؟ يېنىدىكى پىتىنچى مېھمار ئېگىچىگىزنى يولدىن ئازدۇرغان، ئەمىرزادەم!

— مەۋلانا پەزىلەتنى سىزدەك خىيانەتچى بەگدىن مىڭ ھەسسە ساپ دىل، مىڭ ھەسسە ئالىيجاناب! — دېدى خانزادە بېگىم، — مەۋلانىنىڭ مېھمانلىق سەنئىتى ئەنجانىنىڭ ئىپتىخارى بولۇشى مۇمكىن ئىدى. ئەمما سىزدەك قانخورلار ئۇنىڭ ئارزۇلىرىنى يوققا چىقاردى! ئىلاھىم شۇ ئارزۇلىرىنىڭ ئۇۋالى تۇتسۇن سىزنى!!

خانزادە بېگىم كېيىنكى سۆزلىرىنى يىغلاپ ئېيتتى-دە، ئېتىنى قامچىلاپ، ئوردا دەرۋازىسىغا قاراپ ماڭدى. بىراق دەرۋازىنى تامدەك توسۇپ تۇرغان نەۋكەرلەر ئۇنىڭغا يول بەرمىدى. بېگىم ياشلىق كۆزلىرى بىلەن ئارقىسىغا — مەۋلانا پەزىلەتنىگە ئۆرۈلۈپ قارىدى.

مەۋلانا پەزىلەتنى بېلىنى سىيپاشتۇرۇپ، قىلىچىنىڭ سېپىنى تاپتى-دە، ئۇنى غىلاپىدىن ئاڭسىز ھالدا سۇغۇرۇۋېلىپ خانزادە بېگىمنىڭ يولىنى توسقان نەۋكەرلەرگە قاراپ ئېتىلدى. ئەمما ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئاتلىق نەۋكەرلىرى مەۋلانا پەزىلەتنىڭ يولىنى توسۇپ چىقىشتى. ئىككىسى مەۋلانا مىڭەن ئاتنى چۈلۈۋۇردىدىن تۇتۇپ توختاتتى. بىرى ئېغىر چوقماق بىلەن مەۋلانىنىڭ بىلىكىگە ئۇرۇپ، قىلىچىنى قولىدىن چۈشۈرۈۋەتتى.

بۇ ئاردا جاھانگىر مىرزىنىڭ ئىشارىسى بىلەن نېرىقى نەۋكەرلەر

خانـزاده بېـگمـگه يول بەرگەنـدى. بېـگم يالـغۇز ئۆزى ئوردا دەرۋازىـسدىن ئات سېـلىپ ئۆتۈۋېـتىپ، يەنه ئارقـسغا ئۆرۈلۈپ قارىدى. نەۋكەرلەر يەنه تامـدەك بولۇپ، دەرۋازا يولـنى توسۇپ ئالغاندى. مەۋلانا پەزلىددىن دۇشمەن قولـدا قالـغىنىنى سەزگەن بېگم ھۆركىرەپ يىغلىدى.

ئۇنىڭ يىغسىغا پەقەت دەرۋازىخانىنىڭ تورۇسى بوغۇق بىر سادا بىلەن جاۋاب بەردى، خالاس.

تەنـبەلـنىڭ ئادەمـلىرى مەۋلانا پـەزلـددىنـنى ئاتتىن تارتىپ چۈشۈرۈپ قولىنى ئارقىسغا باغلاپ، پىيادە ھەيدەپ كېتىشتى.

2

چوماق زەربىدىن جاراھەتلەنگەن بىلىكى قاتتىق ئاغرىۋاتقانلىقىنى مەۋلانا پەزلـددىن قارائغۇ بىر ھەپسخاندا يالغۇز ئۆزى قالغاندا سەزدى. ئۇنى ئەنـجانـنىڭ چاقارىـدىكى تاش ئىستىھـكام ئىچىگە، ئۆلۈم جازاسـنى كۈتىدىغان مەھبۇسلار ھۇجرىسىغا قاماپ ئىشىكنى تېشىدىن قولۇپلاپ قويدى. بۇنىڭ بىلەنـمۇ قانائەتـلەنمەي، ئىشىك ئالدىغا ئىككى ساقـچى قويۇپ قويۇشـتى. بايـقى ئوردا دەرۋازىسى ئالدىـدا ئەھمەد تەنبەل بىلەن جاھانگىر مىرزىنىڭ ئۆزئارا سۆزلە-رىدىن مەۋلانا پەزلىددىن شۇنى ئېنىق سەزدىكى، ئۇنى شاھ قىزىنى تەمە قىلىشتا ۋە ئالىي زاتلارغا ئەدەبسىزلەرچە مۇناسـۋەتتە بولۇشتا ئەيىبلەپ ئەتىسى تاشـبوران قىلىپ ئۆلتۈرمەكـچى ئىـدى. شۇنىڭ بىلەن ئەھـمەد تەنـبەل خانـزادە بېگمـگىمۇ بەتنام چاپـلاپ، بىر ئەلەمدىن چىقـسا كېرەك. بابىر ۋە ئۇنىڭ تەرەپـدارلـرىنىڭ خەلق ئارىسىدا يامان ئاتلىق بولۇشىدىن جاھانگىر مىرزا ۋە ئۇنىڭ ئانىسى

پاتمه سۇلتان بېگممۇ مەنپەئەتدار ئىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئەنجان تەختىنى نېرىقىلاردىن تارتىۋېلىپ توغرا ئىش قىلغانلىقىنى ئىسپاتلىغانىدەك بولاتتى.

زەي ھۇجرىدا قاراڭغۇلۇققا تىكىلىپ ئولتۇرغان مەۋلانا پەزلىدىن ئارقىسىغا باغلانغان قوللىرىنى بېلىگە بېسىپ، بىلىكىنىڭ ئاغرىقىنى توختاتماقچى بولاتتى، لېكىن ئاغرىق پەسىيش ئورنىغا بارغانسېرى كۈچىيەتتى. بۇ تېخى بىرلا چوقماقىنىڭ زەربىسى ... ئەتىگە ئۇنىڭ ئۇستىگە مۆلدۈرەك ياغدىغان تاشلارنىڭ ئاغرىقى قانچىلىك دەھشەتلىك بولىدىكىن؟ مەۋلانا بۇنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگىنىدە بەدىنى جۇغۇلداپ، ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. گويا ئۇ ھازىر ھەپسىخانىدا ئەمەس، بىر-بىرىگە قاراپ ئۆرۈلۈۋاتقان ئىككى تاغنىڭ ئارىلىقىدا تۇرۇپتۇ-دە، ئەمدى ھەر ئىككى تەرەپتىن ئۇچۇپ چۈشكەن قىيا تاشلار ئۇنى ئېزىپ مىجىلاۋېتىدۇ. مەۋلانا بۇ بالادىن قۇتۇلماقچى بولغانىدەك ئىشىك تەرەپكە تەمشىلدى. يەلكىسىنى يېپىق ئىشىككە ئۇرۇپ، قەھر-غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى:

— ئېچىڭ! ئېچىڭ دەيمەن! ئېچىڭ!

كۈتۈلمىگەن بۇ ۋارقىراشتىن چۆچۈپ كەتكەن بىر ساقچى قەھرى بىلەن سورىدى.

— جىن ئۇردىمۇ؟ نېمە گەپ؟

— قولۇمنى يېشىڭلار! جېنىم كېرەك بولسا، ئەتە ئالارسىلەر! قولۇم جاراھەتلەنگەن! يېشىپ قويۇڭلار!

ساقچىلار بۇ يەردە پايلاقچى بولۇپ تۇرغىنىغا ناھايىتى تېرىكىپ تۇراتتى. چۈنكى ھازىر باشقا غالىبلار بابىر تەرەپدارلىرىنىڭ مال-مۈلۈكلىرىنى تالان-تاراج قىلىپ بېيىۋاتاتتى. تۈن يېرىمىدىن ئۆتكەن

بولسمۇ ئەنجاننىڭ كوچىلىرى ۋە ھويلىلىرىدىن ئاتلارنىڭ دۇپۇر-لەشلىرى، ئىتلارنىڭ ۋاڭشىشى، ئايالىلارنىڭ داد-پەريادى، بىمەھەل قوزغىتىلغان كالا ۋە قويلارنىڭ مەرىشى ئاڭلانماقتا ئىدى. بۇ يەردە قالغان ساقچىلار قانچىلىك كۆپ ئولجىلاردىن مەھرۇم بولۇۋاتقانلىقىنى مانا شۇ ئاۋازلاردىن بايقاپ، ئۆز گۆشىنى ئۆزى يەپ ئولتۇراتتى. بۇنىڭ ئۈستىگە مەھبۇسنىڭ ئاچچىق گەپلىرى قوشۇلۇپ، ئۇلارنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈردى. خىرىلدىغان ئاۋازغا قارىغاندا ياشىنىپ قالغان بىر ساقچى:

— قولى جاراھەتلەنگەنسىمش-ھە! — دېدى، — ئەتىگە جەھەننەمگە كېتىدىغان ھارىمى بۇگۈن قولۇڭنى ئويلاپ نېمە قىلىسەن؟

ئىشىك كەينىدىكى مەھبۇسنىڭ نەپرەت بىلەن:

— جاللاتلار! — دېگىنى ئاڭلاندى.

خىر-خىر ساقچى ئۇرنىدىن چاپچىپ تۇرۇپ دوق قىلدى:

— جىم يات، ئۆلۈمتۇك! ھازىر كىرىپ، بىر جاراھىتىڭنى ئونغا يەتكۈزىمەن!

"قانداق كۈنلەرگە قالدىم؟ — دېدى مەۋلانا ئۆزىگە ئۆزى، — ئادىمىزات شۇنچىلىك شەپقەتسىزمۇ؟" ئۆلۈم شۇنچىلىك تەييار ئىكەن. بۇگۈن مانا بۇ مەخلۇقلاردىن گەپ ئاڭلاپ، ئەتىگە تاشبوراندا خار بولۇپ ئۆلگەندىن كۆرە تەنبەل بىلەن ئېلىشىپ، قولىدا قىلىچى بىلەن جان بەرگىنى ياخشى ئەمەسمىدى؟ بايا خانزادە بېگىمنىڭ ئالدىدا مەۋلانا شۇنىڭغا قادىر ئىدىڭغۇ! نېمىشقا تەقدىر ئۇنى شۇنىڭدىنمۇ مەھرۇم قىلدى؟

تالادا ئات تاقىسىنىڭ ھويلىدىكى تاشلارغا ئۇرۇلۇپ قارسىلدىغىنى ئاڭلاندى.

ــ كىم كەلدى، توختا!
هويلىغا كىرىپ كەلگەن ئۇچ ئاتلىقتىن بىرى:
ــ خوجائابدۇللا مەۋلانا قازى ياش پادىشاھنىڭ بۇيرۇقى بىلەن كەلدى! ــ دېدى.
كەلگەنلەر كەينى-كەينىدىن ئاتتىن چۈشۈشتى. ئىككى ساقچى ئۇزۇن نەيزىلىرىنى ئۇلارغا توغرىلاشتى:
ــ بۇيرۇقنى ئاۋۋال ئون بېشىغا كۆرسىتىش كېرەك! ــ دېدى خىرىلداق ساقچى.
ئۇنىڭ ئۈستىدە خىرە پانۇس يېنىپ تۇراتتى. مەللە تون كىيگەن خوجائابدۇللا ساقچىلارنىڭ نەيزىسىگە قاراپ كېلىۋېتىپ:
ــ ئون بېشىنى تاپالمىدۇق! ــ دېدى، ــ نېمە ئۈچۈن بۇ يەردە سىزلەردىن باشقا ھېچكىم يوق؟
ياشراق ساقچى ئەلەملىك ئاۋاز بىلەن:
ــ باشقىلار ئولجىنىڭ كەينىدىن قوغلىشىپ كەتكەندۇ، ــ دېدى.
خوجائابدۇللا قولىدا يۆگەم قىلىنغان قەغەز بىلەن ئىككى ساقچىنىڭ نەيزىسىنىڭ ئۈدۈلىغا كېلىپ:
ــ ئوندىاق بولسا بۇيرۇقنى سىز بېجىرىشىڭىز كېرەك، ــ دېدى، ــ ئېلىڭ، ئوقوڭ!
نېرىقى ئىككى نەۋكەر ئاتلىرىنى تام تۈۋىدىكى تىرەك ياغاچقا باغلاپ، ئۆزلىرى خوجائابدۇللانىڭ كەينىدىن كېلىۋاتاتتى.
ــ سىزلەر مۇشۇ جايدا توختاڭلار! ــ دېدى خىر-خىر ساقچى. نەۋكەرلەر توختاشتى. خىر-خىر ساقچى نەيزىسىنى كۆتۈرۈپ، خوجا-ئابدۇللاغا يول بەردى. كېيىن ئۇنىڭ قولىدىكى قەغەزنى ئىنچىپ كۆردى. قىممەت باھا قەغەزدىكى قىسقىلا يېزىق تەكىتگە شاھانە مۆھۈر

بىسلغاندىدى. خىر-خىر ساقچى مۆھۈرنى چىراغ يورۇقىغا ئاپىرىپ كۆردى، ئەمما ئوقۇيالمىدى. ئۇ چالاساۋات ئىدى.

— قېنى، سەن ئوقوغىنا، — دەپ ياشراق ساقچىغا بەردى. بىراق ئۇ پۈتۈنلەي ساۋاتسىز ئىدى. قەغەزنى قولىدا ئايلاندۇرۇپ، خوجائابدۇللاغا قايتىدى:

— پىرىم، بۇ قانداق بۇيرۇق؟

— بۇ يەردە ياتقان ئەبلەخ ناھايىتى خەتەرلىك مەھبۇس، ئۇنى ئوردىغا ئەكىتىشىمىز كېرەك.

كەينىدە تۇرغان نەۋكەرلەردىن بىرى قوشۇمچە قىلدى:

— مەۋلانا قازى ئوردىدا ئۇ ھارامزادىنى سوراق قىلىشى زۆرۈر!

خوجائابدۇللا ئەنجانىنىڭ ئەڭ مەشھۇر قازىسى ۋە ناھايىتى كۆپ مۆتىۋەر ئادەملەرنىڭ پىرى ئىكەنلىكىنى ساقچىلارمۇ بىلەتتى. ئۇلار خوجائابدۇللانى بىر قاراپلا تونۇغانىدى، ئەمما ئۇنىڭ بابىرتەرىپىدە تۇرۇپ جەڭ قىلغانلىقىنى ئەسلەپ ئىككىلەنگەنىدى.

— بۇ ئۆزى جاھانگىرمىرزىنىڭ بۇيرۇقىمۇ؟ — سورىدى خىر-خىر ساقچى.

— شۇبھىلەنمىسىز ئوقۇپ كۆرۈڭ!

— مەھكەم ساقلاڭلار، دەپ ئەۋەتكەنىدى پىرىم.

— مەھكەم ساقلىغانلىرىڭ شۇمۇ؟ يۈزبېشى قېنى؟ نېمە ئۈچۈن پەقەت ئىككىڭلار قالدىڭلار؟ بۇ ئەبلەخنىڭ تەرەپدارلىرى ئولىشىپ ھۇجۇم قىلسا قانداق قىلىشىلەر؟ ياق، بۇنى چاپسانراق ئوردىغا ئېلىپ كېتىش زۆرۈر! ئىشكنى ئېچىڭلار!

ياش ساقچى قېرىسىغا قاراپ: "بۇ قازىمۇ ئەمدى جاھانگىر مىرزا تەرەپكە ئۆتۈپىتۇ-دە، بولمىسا مۇنچىلىك جان كۆيدۈرەتتىمۇ؟"

دېمەكچى بولدى. بىراق يەنە بىرسى هامان ئىككىلىنەتتى:

ــ بىز كېيىن نېمە دەيمىز؟

ــ سىلەر ئىككىڭلار هازىر بىز بىلەن بىللە كېتىسىلەر! ــ دېدى خوجائابدۇللا، ــ بۇنى كۆپ ئادەم قوغداپ بارمساق، تارتقۇزۇپ قويۇشىمىز مۇمكىن!

شۇنىڭدىن كېيىن خىر-خىر ساقچىمۇ بوشاشتى. نەيزىسىنى تامغا يۆلەپ قويۇپ، ئىشىكنى ئاچتى. ئۇ ئىچكىرىگە قەدەم قويۇشى بىلەن خوجائابدۇللانىڭ هەمراهلىرىدىن بىرى ياش ساقچىنىڭ بېشىغا قارا بىرنەرسىنى يېپىپ، ئۆزىنى يەرگە دومىلاتتى. ئىككىنچى ھۆكەرخىر-خىر ساقچىنىڭ بېشىدىكى دوبۇلغىسىغا چوقماق بىلەن قارىسىلدىتىپ ئۇرۇپ، ئۇنى ئىچكىرىگە يېقىتتى-دە، ئۇستىدىن بېسىۋالدى.

خوجائابدۇللا هەمراهلىرىغا پىچىرلىدى:

ــ ئۆلتۈرمەڭلار، ئۇۋالىغا قالمايلى!

ــ ئۆلتۈرمىسەك كېيىن بۇلار سىزنى تۇتۇپ بېرىشىدۇ!

مەۋلانا پەزلىددىن جىيەنى تاهىرنىڭ ئاۋازىنى تونۇپ:

ــ جىيەنىم! تاهىرجان! ــ دەپ قىچقاردى.

قارا پەردە ئىچىدە ئازابلىنىۋاتقان ياش يىگىت بولسا:

ــ پىرىم، شەپقەت قىلىڭ!، ــ دېدى، ــ پىرىم! سىزگە زىنهار يامانلىق قىلمايمىز! قۇتقۇزۇڭ، پىرىم!

ــ بەس! ــ دەپ پىچىرلىدى خوجائابدۇللا تاهىرغا، ــ پۇت-قوللىرىنى باغلىساڭلار بولدى!

مەۋلانا پەزلىددىن تاهىر بىلەن خوجائابدۇللاغا قاراپ ئېتىلدى:

ــ ئۇستاز!... جىيەنىم!... نىجاتكارلىرىم!...

تاهىر نەرىقىلارنىڭ قول-پۇتىنى باغلاش بىلەن ئاۋارە ئىدى.

— مەۋلانا پەزىلەتىن نەدە سىز؟ — دېدى خوجائابدۇللا.

خوجائابدۇللا مەۋلانىنى باغرىغا بېسىۋېتىپ، ئۇنىڭ قولى باغلاق-لىق ئىكەنلىكىنى سەزدى-دە، قوچاقلىغان پېتى ئىشكىتىن تاشقىرى-غا ئېلىپ چىقتى. پانۇس يورۇقىدا بېلىدىن خەنجەرنى ئېلىپ، مەۋلانىنىڭ قولى باغلانغان ئالا ئارغامچىنى كېسىۋەتتى.

تاهىر شەرىكى بىلەن نەرىقى ئىككى ساقچىنى ئىچكىرىگە قاماپ، ئىشىكنى قولۇپلىدى-دە، تاغىسىنىڭ قۇچىقىغا ئېتىلدى.

— جىيەنىم، خۇدا سېنى نەدىن يەتكۈزدى؟

بايا سەمەرقەندتىن چاپارمەن بولۇپ كەلدىم!

— بابىر مىرزا ساقمۇ؟

— ھە، ئوڭشىلىپ قالدى. يارەمگە يېتىپ كەلمەكچى!

— ئەنجان قولدىن كەتكىنىنى بىلەمدۇ؟

— تېخى بىلمەيدۇ!...

خوجائابدۇللا ئۇلارغا پىچىرلىدى:

— ئەمدى جىم!

تاهىر تاغىسىنى ئېتىغا مىنگەشتۈرۈۋالدى. چاقاردىن ئاستا چىقىپ، قەلئەنىڭ يىراقراق بىر چېتىگە قاراپ كېتىشتى. غالىبلار ھويلىلاردا ھامان تالان-تاراج بىلەن بەند ئىدى. تۆتەيلەن ئۇچ ئاتتا قەلئە تامىلىرىنىڭ تېگىگە كېلىشتى. ئەمدى ھەممە ھىمايە-چىلەر تارقاپ كېتىپ، تام ئەتراپىدا ئىنىس-جىن قالمىغانىدى.

— مانا شۇ يەردە ئارتىلىپ چۈشۈشكە ئەپلىك جاي بار، — دېدى خوجائابدۇللا.

ھەممىسى ئاتلىرىدىن چۈشۈشتى. تاهىرنىڭ شەرىكى خۇر-جۇندىن

يۆگەم قىلىنغان ئارغامچا ئالدى. تۆتەيلەن مەخسۇس پەلەمپەيدىن تام ئۈستىگە چىققاندا خوجائابدۇللا مەۋلانا پەزلىددىنگە ياندىشتى:

ــ مەۋلانا سىزنى دەرۋازىدىن ئاتلىق چىقىرىش خەتەرلىك. تونۇپ قالىدۇ.

ــ مىننەتدارمەن، ئۈستازىم!

خوجائابدۇللا قويىندىن بىرنەرسە ئېلىپ، مەۋلانىنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى. بۇ ــ ئىچى ئالتۇنغا تولغان ئېغىر كۆن قاپچۇق ئىدى.

ــ بۇنى سىزگە خانىم ھەزرەتلىرى ئەۋەتكەنىدى، ــ دېدى خوجائابدۇللا.

ــ ۋەقەدىن خانىم ھەزرەتلىرىمۇ خەۋەر تاپتىمۇ؟

ــ ھەزرەت خانىم يېغلاپ مەندىن ئىلتىماس قىلدى. ئەمدى تەنبەل سىز ئارقىلىق بېگىم ۋە خانىملارنى شەرمەندە قىلماقچىكەن. ئەمما بىز تىرىك بولساق، بابىر مىرزىنىڭ ئائىلىسىگىمۇ، مۇبارەك نامىغىمۇ داغ چۈشۈرمەيمىز!

مەۋلانا قاپچۇقنى ئېلىپ قويۇن يانچۇقىغا سېلىۋېتىپ:

ــ مەن توغرا بابىر مىرزىنىڭ ھۇزۇرىغا يول ئالىمەن! ــ دېدى.

ــ مەۋلانا، ــ دېدى خوجائابدۇللا مەيۈس ئاۋاز بىلەن، ــ بىز خانىم ھەزرەتلىرى بىلەن سىزگە باشقا بىر مەسلىھەت بەرمەكچىدۇق.

ئەنجانىدا ئەرەب تىلىنى خوجا ئابدۇللاچىلىك ياخشى بىلىدىغان ئادەم يوق ئىدى. بىر چاغلاردا مەۋلانا پەزلىددىنمۇ شۇ ئادەمدىن ئەرەب تىلىدىن ساۋاق ئالغانىدى ۋە شۇنىڭدىن بۇيان ئۇنى ئۈستاز دەپ ئاتايتتى:

ــ قانداق مەسلىھەت بولسا باش ئۈستىگە، ئۈستازىم!

ـــ سەمەرقەندكە تاھىربەگ باردۇ.
ـــ مەن تاغامنى بىللە ئېلىپ كەتسەمچۇ؟ ـــ دېدى تاھىر.
ـــ ياق، تاھىربەگ، سىز چاپارمەنسىز، بەلكى بابىر مىرزا سەمەر-
قەندنى تاشلاپ چىققاندۇ... مەۋلانا، سىزنىڭ ئالاھىدە ئىستېدا-
تىڭىز بار. سىز ئۆزىڭىزگە ئېھتىيات قىلىشىڭىز كېرەك. ماۋەرائۇن-
نەھردىكى بۇ پاتىپاراقچىلىق يېقىن ئاردىدا بېسىلماسلىقى مۇمكىن.
مەۋلانا، سىز بىرۋاقىتلاردا ھىراتقا كېتىش پىكرىڭىز بارلىقىنى
ئېيتقاندىڭىز. ئەمدى شۇ پىكرىنى ئەمەلگە ئاشۇرىدىغان پەيت كەلدى.
ھىراتقا بىر قېتىم بېرىپ كەلگەن مەۋلانا پەزىلەتدىن تىنچىمىغان
ئۆلكىلەردىن ئايلار داۋامىدا مېڭىپ ئۆتىدىغان چەكسىز مۇشەققەتلىك
يوللارنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى-دە، يۈرىكىنى غەم باستى.
جاراھەتلەنگەن قولىنىڭ ئاغرىقى بايا ئېسىدىن چىقىنىدى، ئەمدى
بۇ ئاغرىق يېڭى بىر كۈچ بىلەن قايتىپ كەلدى. مەۋلانا ئاغرىۋاتقان
بېلىكىنى چاڭگاللاپ:
ـــ مەن ۋەتەننى قانداق تەرك ئېتەي، پىرىم؟ ـــ دېدى.
ـــ ھازىر ئەلىشىر ناۋايى ياشاپ تۇرغان خۇراسانمۇ بىزگە
ۋەتەن ئەمەسمۇ، مەۋلانا؟
ـــ ۋەتەن، ئەلۋەتتە...ئەمما مەن...بەلكى قايتىپ كېلەلمەسمەن.
ئۆيۈمدە كىتابلىرىم، لايىھىلىرىم قالغان. تاھىر جىيەن!...
ـــ ھازىرلا قايتىپ بېرىپ، ھەممىسىنى تىقىپ قويىمەن، خاتىرجەم
بولۇڭ، موللا ناغا!
مەۋلانەپەزىلدىن خانزادە بېگىمنى ئەمدى ئۆمۈرۋايەت
كۆرەلمەسلىكىنى ئالدىن سېزىۋاتقانىدەك يۈرىكى ئۈيۈشتى.
خوجائابدۇللا بىلەن قۇتلۇق نىگارخانىمنىڭ ئۇنى ھىراتقا كەتكۈزۈۋاتـ

قانلىقىنىڭ بىر سەۋەبى مەۋلانا بىلەن خانىزادە بېگىم ئارىسىدىكى نازۇك مۇناسىۋەت ۋە شۇنىڭغا ئائىت يۇقىرى-تۆۋەن سۆزلەر ئىدى.

مەۋلانا ھېراتقا كېتىشى بىلەن خانىزادە بېگىمنىڭ ئەتراپىدا بولۇۋاتقان گەپ-سۆزلەر چاپسانىراق بېسىلىشى مۇمكىن ئىدى. مەۋلانا شۇنى ئويلىدى-دە:

— مەيلى، ئۇستازىم، — دېدى، — مەن بابىر مىرزىنىڭ نامىنى پاك تۇتۇش ئۈچۈن ھەر ئىشقا تەييارمەن. ئەمما بىر ئىلتىماس: خانىم ھەزرەتلىرىگە ئېيتسىلا، يالغان گەپ-سۆزلەرگە ئىشەنمىسۇن. خانزادە بېگىم ھالال ۋە پاكىزلىكتە تەڭدىشى يوقتۇر!

— سىزمۇ شۇنداقسىز، مەۋلانا، مەن بىلىمەن. بىز بۇنىڭغا ئىشەنمەسلىك جېنىمىزنى گۆرۈگە قويۇپ، بايىقى ساقچىلارنى ئالداپ يۈرمەيتتۇق. مەن ئۆمرۈمدە شۇنداق ئىشلارنى قىلارمەن، دەپ ھېچ ئويلىمىغانىدىم. مانا تاھىر بەگ ماڭا كۈچ-قۇۋۋىتىنى بەردى. ئەمما دۈشمەنلەرنىڭ پىتنىخورلۇقىمۇ كىشىنى مەجبۇر قىلىدىكەن!

— سىلەر ماڭا يېڭىدىن جان ئاتا قىلدىڭلار، ئۇستازىم! ئەمدى ئۆزىڭىزمۇ ئېھتىيات قىلىڭ! جېنىڭىز سەنمۇ!...

— راست، پىرىنىمۇ ئەنجاندىن ئۇزاقراقتا كەتسە، خاتىرجەم بولاتتۇق! — دېدى تاھىر.

— ھەممىمىزكەتسەك، خانىم ۋە بېگىملەرگە كىم مەدەت بولىدۇ؟ — دېدى خوجائابدۇللا، — شورلۇق ئاجىزلەر ھازىر ھېنى كۆتۈپ تۇرغان بولۇشى مۇمكىن.

ئاسمانىنىڭ شەرق تەرىپىدىن بىر پارچىسى سەل ئاقىرىپ كېلىۋاتاتتى. مەۋلانا پەزلىددىن شۇنى كۆرۈپ ئارغامچىنى بېلىگە باغلاشقا باشلىدى.

ـ نېسىپ بولسا تېخى يەنە كۆرۈشەرمىز، موللاتاغا!

ـ تاھىر جىيەنىم، مېنىڭ لايىھىلىرىم...سىزغان سۈرەتلىرىم يوقلىپ كەتمىسۇن. سەن نەۋكەر ئادەمسەن، ئاسىرىشلىك قېيىن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىلاجى بولسا ھەممىسنى خانزادە بېگىمگە بەرگىن

ـ بەجانىدىل!

ـ مەن بۇ ئىلتىماسىڭىزنى خانزادە بېگىمگىمۇ يەتكۈزىمەن! ـ دېدى خوجائابدۇللا.

ئۇلار قۇچاقلىشىپ خەيرلەشتى. كېيىن مەۋلانىنى بېلىگە باغلىغان ئارغامچا يارىدىمىدە ئون بىر گەز ئېگىز تامدىن تۆۋەنگە چۈشۈردى. مەۋلانا تاڭ يورۇغاندا قۇۋانىڭ يولىغا چىقىۋالدى.

ئەمما قورغان ئىچىدە قالغان خوجائابدۇللا ئەتىسى كۈنى چاشكا ۋاقتىدا خاقان دەرۋازىسىنىڭ يېنىدا تۇرىدىغان بىر مۇرىدىنىڭ ھويلىسىدا يوشۇرۇنۇپ ئولتۇرغاندا ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئادەملىرى ئۈنى قولىغا چۈشۈردى. چاقاردا قولى باغلاقلىق ياتقان ساقچىلار قاتتىق قىستاق ئاستىدا مەۋلانا پەزىلىددىننى كىم ئازاد قىلغىنىنى ئەھمەد تەنبەلگە ئېيتقانىدى.

ئەھمەد تەنبەل خوجائابدۇللا تۇتۇلغان جايغا ئات چاپتۇرۇپ كەلگەندە كوچىغا ئادەملەر توشۇپ كەتكەنىدى. قولى كەينىگە باغلانغان كۆكلەكچان خوجائابدۇللا قوراللىق نەۋكەرلەر قورشاۋىدا ئاستا مېڭىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ پۇتلىرىنىڭ ماغدۇرى قالمىغان، رەڭگى ئۆچكەن ئاق سەللىسى ۋە كۆكلىكىنىڭ ئاقلىقى ئۆسكەن ساقلىنى ئادەتتىكىدىن قاراراق كۆرسىتەتتى.

خەلق ئەھمەد تەنبەلگە يول بېرىپ چەتلەندى. خوجائابدۇللانى ھەيدەپ كېتىۋاتقانلار توختىدى. ئەھمەد تەنبەلمۇ ئېتىنى تىزگىنىدىن

تارتىپ توختاتتى:

— ھە، ئالدامچى پىر! — دېدى، — بىزگە شۇنچە دۇشمەن-لىكلەر قىلغىنىڭىز ئازمىدى؟ ئەمدى ساقچىلارنى ئالداپ، ھارىمى موللىچاقنىمۇ قاچۇرۇپسىز!

— مەن پىر بىگۇناھ ھۇنەرۋەنىنى ئادالەتسىز ئۆلتۈرمىدىن قۇتۇل-دۇردۇم، خالاس!

— ساقچىلارغا يالغان مۆھۈرلەركۆرسەتكىنىڭىز ئۈچۈنمۇ، ئالدامچى پىر؟

ئونلاپ كۆزلەر خوجائابدۇللاغا تىكىلدى، ئەگەر خوجائابدۇللا تەنبەلدىن قورقۇپ ھودۇقسا، ئۆزىنى يوقىتىپ قويسا، گۇناھى بوينىغا چۈشكەندەك كۆرۈنۈشى مۇمكىن ئىدى، شۇنى ئويلاپ خوجا-ئابدۇللا ئىلاجسىزلىقتا بارىچە دادىل سۆزلەشكە تىرىشتى:

— مەن ساقچىلارغا بابىر مىرزىنىڭ مۆھۈرىنى كۆرسەتتىم. چۈنكى بابىر مىرزىنى ئەنجانلىق يىگانە پادىشاھى دەپ بىلىمەن!

— سەن، ئىمانسىز، مۇرتىدلىرىڭنى يەنە ئالداۋاتسەن! بابىر مىرزا سەمەرقەندتە ۋاپات بولغان. ھازىر تاجۇتەختا جاھانگىر مىرزىنىڭكى!

— مۇسۇلمانلار، بۇ گەپكە ئىشەنمەڭلار! ئەلھەمدۇلىللاھ، بابىر مىرزا تىرىك! ئەنجانغا يەنە كېلىدۇ!

— يالغان! خالايىق، سىلەرگە ئوخشاش مۇرتىدلىرىنى ئالداپ يۈرگەن ئەيىبىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن ئىپلاس بىر ھارامدىن بولغانىنى بىزدىن قاچۇرغان بۇ ئىمانسىز پىر تاشبۇران قىلىپ ئۆلتۈرۈلۈشى كېرەك! تاش ئېتىڭلار بۇنىڭغا! ساۋاب تىلىسەڭلار تاش ئېتىڭلار!

ئەھمەد تەنبەل ئېگەر ئۈستىدىن ئوغلاقچىلارغا ئوخشاپ

پەسگە ئېگىشتى-دە، ئۇزۇن قولى بىلەن يەردىن مۇشتەك بىرتاشنى ئالدى. كېيىن قەددىنى ئوڭشاپ، تاشنى خوجائابدۇللاغا قارىتىپ ئاتىتى. خوجائابدۇللانىڭ كەڭ كۆكسىگە "گۈپ" قىلىپ تەگكەن تاش ئاق كۆڭلىكىدە چاك-توپا ئىزى قالدۇرۇپ، يەرگە يۇمىلاپ چۈشتى. ئاغرىقىدىن خوجائابدۇللانىڭ كۆزلىرى ياشلاندى، نەپىسى سىقىلدى. نەۋكەرلەردىنمۇ بەزىلىرىنىڭ يەرگە ئېگىشىپ تاش ئىزدەۋاتقانلىقىنى كۆرگەن خوجائابدۇللا ئاۋازى تىترەپ:

— مۇسۇلمانلار! — دېدى ۋە هامان جسم تۇرۇشقان خالايىقا تىكىلدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا يىگىرمە ياشلاردىكى بويىنى يوغان بىر يىگىتنى كۆردى-دە، بىر چاغلاردا ياللىغان پىتىنە-پاسات تارقاتتى دەپ ئەيىبلىنىپ ئۆلتۈرۈلگەن مىراب دەرۋىش كالىنى ئەسلىدى. بۇ يىگىت ئاشۇ مىرابنىڭ ئوغلى ئىدى. خوجائابدۇللا شۇ چاغدا ياش بابىرغا بىر ئېغىز: "بۇنى قەتل قىلدۇرماڭ" دېسە، ئېھتىمال مىراب هازىرغىچە تىرىك يۈرەتتى. شۇ چاغدا ئەهمەد تەنبەلگە ئوخشاش بەگلەرنىڭ كۆڭلىگە قاراپ دەرۋىش كالىنى قۇتۇلدۇرۇپ قالالمىغىنى ئۈچۈن ئەمدى خوجائابدۇللانىڭ قەلبىدە ئارمان قوزغالدى. هازىر ئۆزىمۇ ئاشۇ مىرابنىڭ ئەهۋالىغا چۈشتىغۇ! نېمە ئۈچۈن پەرۋاسىزلىق قىلدى؟ مىرابنىڭ ئوغلى ئاتىسىنىڭ قەستى ئۈچۈن خوجائابدۇللاغا تاش ئاتسا، بەلكى هەقلىق بولار!... لېكىن بىگۇناه مېهمارنى قۇتقۇزۇپ، ئۆزى بالاغا قېلىۋاتقان خوجائابدۇللاغا هېچكىم تاش ئاتمىدى، — مۇسۇلمانلار! — يالۋۇرۇپ تەكرارلىدى خوجائابدۇللا، — مەن ئادالەت يولىدا جان بېرىشتىن قورقمايمەن! ئادالەت كىم تەرەپتە، شۇنى بىر ئويلاپ كۆرۈڭلار. ئىنىنى ئاكىسىغا دۇشمەن قىلغانلار كىملەر؟ ياخشىلارغا

هەسەت قىلىپ، پىيىگە پالتا چىپىۋاتقانلار كىملەر؟! بۇ قارا كۈنلەرنى بېشىمىزغا سالغانلار كىملەر؟!

— سەن ئۆزەڭ! — دەپ ۋارقىرىدى ئەھمەد تەنبەل.

— مەن بابىر مىرزىغا كىچىكىدىن ئىلىم ئۆگەتتىم. لىسان ئۆگەتتىم. مەن ئۇنى ئادىل پادىشاھ بولۇشقا ئۇندىدىم. ماۋەرائۇننەھر يەنە بىرلەشسۇن ۋە يۇرت ئىچكى ئۇرۇشلاردىن قۇتۇلسۇن، دېدىم. بابىر مىرزا مەردانە ئىشلارنى قىلىپ، سەمەرقەند بىلەن ئەنجانىنى بىرلەشتۇرگەندە مەن ياخشى ئارزۇلىرىمغا يەتكەنىدەك خۇشاللانغانىدىم. ھالبۇكى، مەملىكەت يەنە پارچىلاندى، يۇرت ۋەيران بولدى! خالايىق، ئەگەر مېنى ئۆلتۈرۈش بىلەن مۇشكۈلۈڭلار ئاسان بولسا، مەيلى، ئۆلتۈرۈڭلار!

— تاشبوران قىلىڭلار! — بۇيرۇدى ئەھمەد تەنبەل خالايىققا.

ئادەملەر توپىنىڭ كەينىدەرەك يىغلامسىرىغان ئاۋاز ئاڭلاندى:

— شەيخۇلئىسلام پەتىۋا بەرمىگۈچە تاشبوران قىلىشقا ھەققىمىز يوق!

قېرى بىر كىشى:

— پىرىنىڭ قارىغىشىدىن قورقىمىز! — دېدى.

نەۋكەرلەرمۇ قوللىرىدىكى تاشلىرىنى خوجائابدۇللاغا ئېتىشقا جۈرئەت قىلالماي، ئەھمەد تەنبەلگە قاراشتى. ئەھمەد تەنبەل يۇز بېشىغا بۇيرۇدى:

— ئۇنداق بولسا قىلىچىڭنى ئال، كاللىسىنى كەس! بويىنىغا تېغ ئۇر!

زەڭگىدەك قاپقارا ئوتتۇرا ياشلىق يۇز بېشى كۈمۈش ساپلىق قىلىچىنى غىلاپىدىن ئېرىنىپرەك سۇغۇردى. خوجائابدۇللا ئۇنىڭغا

تىكلىپ، پەس ئاۋاز بىلەن دېدى:

ــ مىربەدەلبەگ، ھوشيار بولۇڭ، مېنىڭ قېنىم يەتتە پۇشتىگىزغا چاچرايدۇ!

خالايىق ئارىسىدىن قورقۇش ئارىلاش سادا ئاڭلاندى:

ــ پىرىنىڭ قېنى تۆتىدۇ ھەممىزنى!

يۈزبېشىنىڭ قولىدىكى قىلىچى تىترەشكە باشلىدى. ئۇ ئەھمەد تەنبەلگە قاراپ يېلىندى:

ــ ئۆتۈنمەن، بۇ ئىشتىن مېنى ئازاد قىلىڭ!

ئەھمەد تەنبەل ئۇنىڭغا غەزەپ قىلىپ يەلكىسىگە قامچا ئۇردى.

ــ سېنى يۈز بېشىلىقتىن قالدۇرىمەن، قورقۇنچاق!

ئەھمەد تەنبەل باشقا نەۋكەرلىرىگە بۇيرۇدى:

ــ بۇ ئىمانسىزنى دەرۋازىخانىغا ھەيدەڭلار! خالايىق شۇ يەردە قالسۇن! كىم بىزگە ئەگەشسە قىلىچ بىلەن چېپىڭلار! ئايماڭلار!

نەۋكەرلەرنىڭ بىر قىسمى خوجائابدۇللانى دەرۋازىخانىغا ھەيدەپ كەتتى. قالغان نەۋكەرلەر خالايىقنىڭ يولىنى توسۇپ، خوجائابدۇللانىڭ كەينىدىن بارغىلى قويمىدى.

ئارىدىن يېرىم سائەت ئۆتكەندىن كېيىن ئەھمەد تەنبەل ئادەملىرى بىلەن ئوردا تەرەپكە ئات چاپتۇرۇپ قايتىپ كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن دەرۋازىخانىغا بارغان ئادەملەر خوجائابدۇللانىڭ تورۇستىكى يوغان لىم ياغىچىغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈلگىنىنى كۆرۈشتى. مەرھۇمنىڭ ئاق سەللىسى ئايىغى تېگىدە چۈۋۈلۈپ ياتاتتى. بوينى بولسا تېرىك ۋاقتىدىكىدىن بىلىنەرلىك بىلىنمەس ئۇزارغانىدى. ئادەملەر ئۇنى داردىن ئاستا چۈشۈرۈپ ئېلىشتى. كېيىن ئورنىغا سەللىسىگە ئوراپ، شېھىتلەردەك كۆمۈشتى.

3

ئۇستى-ئۇستىگە ياغقان باھار يامغۇرى يوللارنى پاتقاق قىلىۋەتكەن. ئەنجاندا يۇز بەرگەن پاجىئەلەر خەۋىرىنى تېزرەك سەمەرقەندكە يەتكۈزۈش ئۈچۈن لاي چاچرىتىپ، ئات چاپتۇرۇپ كېتىۋاتقان تاھىرئەمدى قۇۋۇاغا يېقىنلاشتى. ئەگەر بابىر مىرزا ئوكشالغان بولسا ۋە ئەنجانغا ئىشىنىپ، سەمەرقەندنى تاشلاپ چىقسا، ئەھۋال ھازىر-قىدىن يامان بولۇشى مۇمكىن. تاھىر شۇنى ئويلاپ، ئاستىدىكى ئۈچقۇر ئېتىنى دېۋىتەتتى. ئەمما ئات قانچىلىك زور ۋە ئۈچقۇر بولمىسۇن، تىزغا چىقىدىغان پاتقاق ئۇنىڭ يولىنى ئاينىتمايتتى، ھالىنى كەتكۈزەتتى. چىپچ كېلىۋاتقان ئات پاتقاقىقا يېقىلىپ چۈشتى-دە، قايتىدىن تۇرالماستىن، بۇرنىدىن قان كېلىپ، جان بەردى. تاھىر ئۇنى يول ئۈستىدە قالدۇرۇپ، ئېگەر، يۈگەنلىرىنى ئالدى-دە، قۇۋۇادىن باشقا ئات تاپتى ئەمما بىر كۈن ماڭماستىن بۇ ئاتمۇ ھالىدىن كېتىپ يىقىلدى. نېرى تەرەپتە خوجەند، جىزاخ يەنە ئون كۈنلۈك يول... تاھىر ئاسماندا ئۇچۇپ كېتىۋاتقان قۇشلارغا ھەۋەس ۋە ئارمان بىلەن قاردى.

* * *

بىراق تاھىر قۇش بولۇپ ئۇچقاندىمۇ ئەمدى بابىرنى سەمەرقەندتىن تاپالمايتتى. بابىر كېسەلدىن تۇرغان پېتى ئانىسى ۋە ئۇستازىنى قۇتقۇزۇشقا ئالدىراپ، سەمەرقەندنى ئاللىقاچان تاشلاپ چىققانىدى. ئۇنىڭغا كەلگەن خەۋەرلەرگە ئاساسلانغاندا، ئەنجان قامالى تېخى ئۈزۈن داۋام قىلىشى كېرەك ئىدى. ئەنجاندا بىر يىلغا يېتەرلىك زاپاس بار ئىدى. شۇنچىلىك ئەبگارلىقى بىلەن

سەمەرقەند يەتتە ئايلىق قامالغا چىدىغاندا ئون ئىككى مىڭ قويى بار ئەنجان قورغىنى خوجائابدۇللادەك يۇرەكلىك ئادەم رەھىمسىزلىكىدە تېخى بەش-ئالتە ئاي "غىڭ" قىلماي تۇرۇشى شۇبھىسىز سىزدىلەتتى. شۇ تۇيغۇ بىلەن مىڭغا يېقىن ئادەمنىڭ ھەممىسىنى سەمەرقەندتىن ئېلىپ چىقىپ كېلىۋاتقان بابىر بۇلۇنغۇر، خالىلىيە① قىشلاقلىرىدىن ئۆتۈپ، سەنگىزار دەرياسىغا يېقىنلىشىپ قالغانىدى.

ئېغىر كېسەللىكتىن يېقىنىدا تۇرغان بابىر يەنە ئۇزۇلۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن ئۇنى تۆت ئاتلىق مەپىگە ئولتۇرغۇزغانىدى، تەكتىگە يۇمشاق ماموق سالغانىدى. مەپىنىڭ ئىشىك ۋە دېرىزىلىرىگە ئېسىلغان قىزغۇچ يىپەك پەردىلەر يولنىڭ ئويمان-چوڭقۇرلىرىدا ئۇزۇلۇكسىز سىلكىنىپ ئويناپ باراتتى. پەريا ستۇقا يانباشلاپ ئولتۇرغان بابىر ئارىلاپ-ئارىلاپ ئورنىدىن قوزغىلىپ، مەپىنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى پەردىنى قايرىپ يىراقلارغا تىكىلىپ قارايتتى.

ئۇنىڭ قوشۇنىدىن بەش-ئالتە چاقىرىم يىراقلىقتا يەنە بىر مەپە كېلىۋاتاتتى بىرمۇنچە ئاتلىقلار قوغدىاپ كېلىۋاتقان بۇ چىرايلىق مەپىدە بابىرنىڭ ھاماچىسى مېھىر نىگارخانىم. ۋە لايىقى ئايىشە بېگىم سەپەر قىلماقتا ئىدى. بابىر سەمەرقەندنى تاشلاپ كەتمەكچى ئىكەنلىكىدىن بۇخارادىكى سۇلتان ئەلى مىرزا ئاللىقاچان خەۋەر-تاپقان ۋە پايتەختتىنى دەرھال ئىگىلەش ئۈچۈن شەھرىسەبزگە كېلىپ تەييارلىنىپ تۇراتتى. بابىر ئۆز رەقىبى سۇلتان ئەلى مىرزىدىن ياخشىلىق كۈتمەيتتى ۋە لايىقىنى ئۇنىڭ قولى ئاستىدا قالدۇرغۇسى كەلمەيتتى. بىرچاغلاردا بايسۇنقۇر مىرزىدىن قاتتىق جەبر

① خالىلىيە — ھازىرقى غەللە ئارال يېنىدىكى قەدىمكى قىشلاق.

كۆرگەن مېھر نىگارخانىم ۋە ئايىشە بېگىملەرمۇ بۇنىڭدىن كېيىنكى خەۋپ-خەتەرلەردىن تېزرەك قۇتۇلغۇسى كېلەتتى. ھازىر ئۇلار ئۇچۇن ئەڭ بىخەتەر جاي تاشكەنت ئىدى. تاشكەنت خانى مەھمۇدخان مېھر نىگارخانىمنىڭ ئاكىسى، ئايىشە بېگىمنىڭ ئاچىسى رازىيە سۇلتان بېگىممۇ تاشكەنتكە، مەھمۇدخانغا ياتلىق قىلىنغان. تاشكەنت يولى جىزاخقىچە ئەنجان يولى بىلەن بىر. مانا شۇ سەۋەبلەرگە، ئاساسەن، بابىر ھاماچىسى ۋە لايىقىنى پۇتۇن ئادەملىرى، كۆچ ۋە يۈك-تاقلىرى بىلەن بىللە قوغداپ ئېلىپ كېتىۋاتاتتى. پەقەت ئۆرپ-ئادەتنى بۇزماسلىق ئۇچۇن كۈيئوغۇل بىلەن بولغۇسى كېلىن ئارىلىقىدا بەش-ئالتە چاقىرىملىق مۇساپە قالدۇرۇلۇپ، ئىككى توپ بولۇپ كېتىۋاتاتتى. كەچقۇرۇن سەنگىزاردىن ئۆتۇپ كۆپكۆك ئېدىرلاردا تۇنەش ئۇچۇن توختىغاندىمۇ شۇ مۇساپىنى ساقلاپ، ئىككى جايغا چېدىر ۋە ئوتاق تىكىشتى.

يانبېغىرلاردا لالىلەر ئېچىلغان، ھاۋا ناھايىتى يېقىملىق، بابىر يۇمران كۆكات ئۇستىگە قەدەم قويغاندا ئۆزىنى خېلى يەڭگىل سەزدى.

سەمەرقەندتىن چىقىۋاتقاندا ۋۇجۇدىنى بېسىپ ياتقان ئېغىر غەم-غۇسسىلار ئەمدى ئاستا-ئاستا تارقاپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلدى. پايتەختىنى شۇنچە مۇشەققەتلەر بىلەن ئېلىپ، ئاخىر ئۆز ئىختىيارى بىلەن باشقىغا قالدۇرۇپ كېتىشى ئۇنىڭغا كېيىنكى يىللاردا قىلغان بارچە ھەرىكەتلىرىنى بىھۇدە كۆرسىتىپ، كۆڭلىنى بىئارام قىلغانىدى. ھازىر مانا بۇ كۆكلەم ئېدىرلاردا يايراپ نەپەس ئېلىۋېتىپ، ئانىسى ۋە ئۇستازىنى قۇتقۇزۇش نىيىتىدە كېتىۋاتقىنىنى، بۇنىڭدا بىرئالىيجانابلىق بارلىقىنى، لايىقىنى ئاسارەتتىن قوغداپ

ئېلىپ كېتىۋاتقانلىقىنىڭمۇ مەردلىكتىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى ئويلىدى-دە، كۆڭلى بىرقەدەر ئارام تاپتى.

تۆمۈر داڕۋازىسى دەپ ئاتالغان داڭلىق دارادىن ئۆتكەندىن كېيىن بابىر مەپىنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ مىراخورنى① قىچقارتتى.

مىراخور مەپىگە يېقىن كەلگەندە:

— ب-ب. بوز ئا-ئا-ئېتىمنى كەل-ت-ت-تۇرۇڭ، — دەپ بۇيرۇدى.

ئۇ ساقىيىپ كەتكەنىدەك كۆرۈنسىمۇ، ئەمما تېخى تىلدا ئاشۇ كېسەلنىڭ ئاسارىتى بار ئىدى. ئۇنىڭ دۇدۇقلىنىپ سۆزلىشىدىن ئەنسىرىگەن قاسىمبەگ:

— ئەمرزادەم، ئات نېمىگە كېرەك؟ — دېدى، — مىنمەكچىمۇسىز؟

بابىر يەنە تىلى تۇتۇلۇشى مۇمكىنلىكىنى سېزىپ، تەستىق مەنىسىدە سۆزسىز بېشىنى لىڭشىتتى-دە، مىراخورغا "ئېيتقىنىمنى قىلىڭ!" دېگەندەك قارىدى.

مەپە يۈرۈپ كېتىۋاتاتتى. مىراخور:

— باش ئۇستىگە! — دەپ ئاتقا كەتتى.

قاسىمبەگ ئارقىداراق كېلىۋاتقان تېۋىپنى قىچقارتتى، كالتە ئاق ساقاللىق ۋېجىك تېۋىپ مەپىگە يانداشىپ، بابىردىن يەنە ئۇچ تۆت كۈن ئات مىنمەسلىكنى ئىلتىماس قىلدى. ئەمما بابىر ئۆزىنى ياخشى ھېس قىلماقتا ئىدى:

— ب.ب بىر-پەس ئاتلىق يۈرەي!

---

① مىراخور — "ئەمىرى ئاخور" دېگەن سوزدىن كەلگەن بولۇپ پادىشاھ ئات باققۇچىلىرىنىڭ باشلىقى، دېگەنلىك بولىدۇ.

ـــ تىلىگىزدىكى دۇدۇقلۇق كەتمىگۈچە سەۋر قىلىڭ، ئەمزادەم!

ئېگەر ـ جابدۇقلىرىدىكى ئالتۇن بېزەكلەر قۇياش نۇرىدا يالت-يۇلت قىلىۋاتقان بوز ئاتنى ئات باقار يېتىلەپ كەلدى.

قاسىمبەگ ئۇنىڭغا:

ـــ قايت! ـــ دېدى ـ دە، بابىرغا مەپىدە تەنچراق كېتىۋېرىشنى مەسلىھەت بەردى.

ئۇنىڭ بىلەن تېڭىپ بابىرنىڭ يەنە ئۇزۇلۇپ قېلىشىدىن ئەستايىدىل قورقماقتا ئىدى. ئەمما بابىر ئاتنى ئارقىغا يېتەكلەپ كېتىۋاتقان ئات باقارغا كۇلۇپ قارىدى ـ دە:

ـــ يا ـ ياق، ئاتنى كەـ كەل ـ تۇرۇڭ! ـــ دېدى. كېيىن قاسىمبەگكىمۇ كۇلۇمسىرەپ سۆزلىدى، ـــ ئە ـ ئە ـ ئەنسىرىمەڭ!

ئات باقار ئاتنى يەنە مەپە ئالدىغا يېتەكلەپ كەلدى، مەپە توختىدى، بابىر ئۇنىڭ باسقۇچىغا دەسسەپ، بوز ئاتنىڭ ئېگىرىدىن تۇتتى ـ دە، بىر سەكرەپ ئاتقا مىندى. ئات باقار بۇنىڭدىن زوقلىنىپ ھەجايىدى ۋە تىزگىننىڭ ئۇچىنى بابىرنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى.

قاسىمبەگ بابىرنى كەينىدىن ئاستا كۆزىتىپ باردى، ئەگەر ئۇنىڭ ھالسىزلانغىنى سېزىلسە دەرھال ياردەم قىلماقچى بولدى.

ئەمما جىززاخقا يېتىپ بارغاندىمۇ ئات ئۇستىدىكى بابىرنىڭ ھالسىزلانغانلىقى سېزىلمىدى.

كېچىكىدىن ئات مىنىپ سۆزۈكىكى قاتقان چەۋاندازلىقىنى كۇنلەردە ئاتقا مىنىشنى ناھايىتى سېغىنغانىدى. مەپىنىڭ يۇمشاق ماموقلىرى ئۇنىڭغا كېسەل ياتقىنىغان تۆشەكنى ئەسلىتەتتى. تەكتىدىكى بوز ئاتنىڭ شوخ قەدەم ئېلىشى ۋە ساغلام بىر قۇدرەت بىلەن

ئويناقلىشى بولسا بابىرنىڭ ئەزالىرىدا خېلىدىن بېرى ئۇيغىدەپ ياتقان ياشلىق كۈچلىرىنى ئويغاتقاندەك بولاتتى. ئۇ ئاتلىق يۈرگەنسېرى بەدىنى يايراپ، كۆڭلى-كۆكسى ئېچىلىپ باراتتى.

جەزىراختىن نېرىراقتىكى يېشىل ئېدىرلارغا بېرىپ تۇنەش ئۈچۈن توختىدى ۋە ئىككى جايغا چېدىر تىكتى. بابىرنىڭ بۇگۈن ئاتلىق يۈرگىنى ۋە ئۆزىنى ناھايىتى ساغلام سېزىۋاتقىنى ھەققىدىكى خەۋەر ھاممامچىسى بىلەن لايىقىمۇ يېتىپ بارغانىدى.

مېھىر نىگارخانىمنىڭ كۈيئوغۇلىغا ھامما، شۇنىڭ بىلەن بىللە، قىزغا ئانا ئىكەنلىكى سۈيۈنۈشى ئەۋەتىش ۋە باردى-كەلدى قىلىش ئۈچۈن قولايلىق ئىدى. نامازشام پەيتىدە مېھىر نىگارخانىمنىڭ ئىشىك ئاغىسى بابىر مىرزىغا سۆيۈنۈپ كەلدى: چىرايلىق زەرباپ تون، ئالتۇن كەمەر، كۈمۈش دەستىلىك قىممەت باھا قامچا. تون — بابىرنىڭ ساقايغانلىقىغا خۇشال بولغانلىق ئىپادىسى، كەمەر- "كۈيئوغۇلنىڭ بېلى يەنىمۇ چىڭ بولسۇن" دېگەن تىلەكنى بىلدۈرەتتى. قامچا — بۇگۈن بابىر ئاتلىق يۈرگەنلىكى تۈپەيلىدىنمىكىن؟ ياكى "پادىشاھ ئېتىنى قامچىلاپ، تېزرەك ئەنجانغا يېتىسۇن ۋە دۈشمەنلەرنى ساۋىسۇن!" دېگەن مەنىسىمۇ بارمىكىن؟ ھەر ھالدا بابىر بۇ سۆيۈنلاردىن ناھايىتى تەسىرلىنىپ كەتتى.

ئەتىسى ئۇلار خوشلىشىشى كېرەك. تاشكەنت يولى شىمالغا بۇرۇلۇپ كېتىدۇ. بابىر تەرەپتىنمۇ سۆيۈنۈشى ئەۋەتىلىشى لازىم. بىراق ئايالىلارغا ياقىدىغان قىممەت باھا رەختلەر ۋە بېزەكلەرنى ئۇلار قەيەردىن تاپىدۇ؟ ھەممىسى ئەرلەر. قونغان يەرلىرىمۇ چۆل. قاسىمبەگ شۇنى بابىرغا ئېيتىپ:

— كۈمۈش لېگەنلەردە ئالتۇن پۇل ئەۋەتىپ باقسامىكى؟ —

دېدى.

بابىر بولسا شۇ لېگەن ۋە ئالتۇنلارنى بۇگۈن بوش قالغان مەپىگە سېلىپ ئەۋەتىشنى تەكلىپ قىلدى.

— مەپمۇ سوۋغا بولسۇنمۇ؟ بەلكى ئەتىلەرتسەن ئۆزىڭىز مەپىدە يۈرەرسىز، ئەمىرزادەم؟

— خۇ-خۇدا خاھ-لاسا، يۈر-مەسمەن. ئا-ئاجىزەلەر يۈرس-سۇن.

ئاخىرقى سۆزىنى بابىر بۇيرۇق ئاھاڭىدا ئېيتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن قاسىمبەگ باشقا ئېتىراز بىلدۈرمىدى.

ئەتىسى كۈنى ئەتىگەندە ئىككى ھەشمەتلىك مەپە كۆچ ئارتىلغان تۆگىلەر ۋە ھارۋىلىرى بىلەن بىللە شىمال تەرەپكە بۇرۇلۇپ، مىرزاچۆل ئارقىلىق تاشكەنتكە يول ئالدى.

بابىر ئۆز قوشۇنىدىن يۈز كىشىنى قوغداشقا ئاجراتقانىدى، ئۇلارمۇ مەپىلەر بىلەن بىللە يېراقلىشىپ كېتىشكە باشلىدى.

ئەنجان يولىدىن چەترەكتە چوڭ بىر قاراۋۇل دۆڭ كۆرۈنىدى. بابىر يالغۇز ئۆزى شۇ دۆڭنىڭ ئۈستىگە ئات چاپتۇرۇپ چىقتى-دە، ئېگەردىن چۈشتى. ئاتنىڭ چۈلۈۋۈرىدىن تۇتقىنىچە چەكسىز چۆلدە بارغانسېرى كىچىكلەپ كېتىۋاتقان مەپىلەرگە ئاز ۋاقىت تىكىلىپ تۇردى. گويا ئۇ شۇ تۇرۇشىدا لايىقى بىلەن خوشلاشتى، ئۇنىڭغا ئۆز ئېھتىرامىنى بىلدۈرۈپ، ئاق يول تىلىگەن بولدى.

بابىر يۈز كۈن سەمەرقەندتە تۇرۇپ ئايىشە بېگىم بىلەن بىرەر قېتىم يۈزمۇيۈز كۆرۈشكەن ئەمەس. بۇنىڭغا ئۆرپ-ئادەتمۇ يول بەرمىدى، ياشلىق ھاياسىمۇ توسالغۇ بولدى. كۆك سارايدا يېزىشقا باشلىغان غەزىلىنىڭ "نە كۈن بولغاي ۋىسالىڭگە مېنى دىلخەستە

يەتكەيمەن" دېگەن قۇرى ئېسىلغە چۈشتى. كېيىن ئات ئۈستىدە كۈن بويى يول يۈرۈپ كېتىۋېتىپ ئويدا مۇشۇ غەزەلنى داۋام ئەتكۈزدى:

مۇيەسسەر بولماسە باشمنى قويماقلىك ئاياغىگە،
باشمنى ئالىپ، ئەي بابىر، ئاياغ يېتگۈنچە كېتكەيمەن.

كەچقۇرۇن تۈنەش ئۈچۈن قوشتۇگمەن دېگەن جايدا توختىغاندا بابىر بۇ قۇرلارنى قەغەزگە يېزىپ قويدى. شېئىر شۇ قۇرلار بىلەن تاماملىنىشى كېرەك. لېكىن ئوتتۇرىدا يەنە ئۇچ-تۆتچە بېيىت بولۇشى كېرەك. ئۇلارنى كېيىنرەك، خاتىرجەمرەك پەيتتە تاپماقچى بولدى.

* * *

ئەنجاندا بولغان ۋەقەلەرنىڭ دەھشىتى تاھىرنىڭ قىياپىتىگە كىرىپ، بابىرغا بارغانسېرى يېقىنلاشماقتا ئىدى.

بابىر ئادەملىرى بىلەن ناۋادىن ئۆتكەندە تاھىر قوقاندىن ئۆتۈپ، خادەرۋىش چۆلىگە كىردى. بابىر چۆللەردە ئالتە قېتىم تۈنەپ، يەتتىنچى كۈنى كەچتە خوجەندكە يەتكەندە قارا ئېتى لايغا مىلەنگەن، ئۆزى تونۇغۇسىز دەرىجىدە قارىيىپ، جۈدەپ كەتكەن تاھىر ئۇنىڭ ئۇدۇلىدىن چىقتى.

بابىرنىڭ هەممە بەگ، نەۋكەرلىرى بىلەن كېلىۋاتقىنىنى كۆرگەن تاھىر ئاتتىن ئۆزىنى يەرگە تاشلاپ، داد سېلىپ يىغلاپ سۆزلىدى:

— نېمە ئۈچۈن سەمەرقەندنى تاشلاپ كەلدىڭىز، ئەمرزادەم؟!

بابىر ئەنجان قولدىن كەتكەنلىكىنى ئاڭلىدى-دە، ئۇنىڭغا پۈتۈن ئالەم زىلزىلە ئىچىدە قالغاندەك، يەر ۋە ئاسمان چايقىلىپ، سلكىنىپ كەتكەندەك، سولدا پارقىراپ كۆرۈنگەن سىر دەريا قىرغاق-

لىرىدىن تېشىپ چىقىۋاتقاندەك تۇيۇلدى.

دەريانىڭ نېرىسىدا خوجەنىد تاغلىرى. بۇ يەردىن ئەنجان قانچىلىك يىراق! سەمەرقەندمۇ قانچىلىك يىراق! ئۆگەي تەقدىر بابىرنى بۇ يەرگە گويا ئالداپ ئېلىپ كەلگەن ۋە بىراقلا سەمەرقەندتىنمۇ، ئەنجاندىنمۇ مەھرۇم قىلغان! ئەمدى ئۇنىڭ ئارا يولدا مۇئەللەق بولۇپ قالغىنىنى ئەنجاندىكى ئەھمەد تەنبەلمۇ، سەمەرقەندتىكى سۇلتان ئەلى مىرزىمۇ، تۇركستاندىكى شەيبانىخانمۇ گويا يىراقتىن كۆرۈپ تۇراتتى ۋە "بالىدەك ئالدىنىپتۇ" دەپ قاقاقلاپ كۈلەتتى. ئۇلارنىڭ كۈلگەنلىرى ئەتراپىدىكى تاغلاردىن ئەكس سادا بولۇپ قايتىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى.

تاھىر ئەلى دوستبەگنىڭ خىيانەت قىلىپ، دەرۋازىنى كېچىسى ئېچىپ بەرگىنىنى خوجائابدۇللانىڭ بولسا بابىرغا ساداقىتى سەۋەبىدىن شۇ دەرۋازىغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ئېيتقاندا بابىر ئارتۇق بەرداش بېرەلمەي ئېتىغا قامچا سالدى. قايتىقا كېتىۋاتقانلىقىنى ئۆزىمۇ بىلمەيتتى. چاكىقىغان ئات ئۇنى دەريانىڭ يار بولۇپ كەتكەن ئېگىز قىرغىقىغا ئېلىپ كەلدى. بىردىنلا بابىر ئاخسىدا يارنىڭ ئۆرۈلۈشىدىن ھالاك بولغان ئاتىنى ئەسلىدى. ئۇ تۇرغان زېمىنمۇ ھازىر ئۆرۈلۈپ چۈشۈۋاتقاندەك بىلىندى. بابىر ئېتىنى ئارقىغا بۇرىدى. لېكىن ئارقىدىكى پەس ۋە ئېگىز يەرلەرمۇ جەھەنەمنىڭ قەھرىگە غۇلاپ چۈشۈۋاتقاندەك پۇلاڭلاپ كۆرۈندى.

بابىر ئاتىنىڭ بوينىدىن قۇچاقلىدى-دە، ئۆزىنى تۇتالماي يىغلىۋەتتى.

قاسىمبەگ بىلەن تېۋىپ چال ئۇنىڭ يېنىغا كېلىشتى. قاسىمبەگ قايغۇلۇق ئاۋاز بىلەن يىغلامسىراپ سۆزلىدى:

ــ ئەمىرزادەم، ھەممىزلا خانۇدىران بولدۇق. مېنىڭ مال-مۈلكۈمنى تالاتقۇزۇپتۇ. ئوغلۇم ئېغىر يارىدار ئىمىش...

بابىر بېشىنى كۆتۈردى، كۆز يېشىدىن يۈزى نەم تېۋىپ ئۇنىڭ يەلكىسىنى سىلىدى.

ــ ئەمىرزادەم، شۈكۈر، ئامانكىز، ئېگىچىكىز سالامەت ئىكەن. كۆپ ئېچىنماڭ، بېشىكىز ئامان بولسا، دۆلەت تېپىلىدۇ... ئۆزىڭىزنى ئاسراڭ، يەنە ئاغرىپ قالماڭ!

بابىر دەرۋازىخانىغا ئېسىلغان ئۇستازىنى ئەسلىدى-دە، كۆزىگە يەنە ياش قۇيۇلۇپ كەلدى:

ــ پىرىم، مېنى كىملەرگە تاشلاپ كەتتىڭىز؟ شۇنداق ئادەمنى ئېسىپ ئۆلتۈرسە؟! مەن ئۇستازىم ئۈچۈن قىساس ئېلىشىم كېرەك! قىساس!

ئەلەم بىلەن سۆزلەۋاتقان بابىرنىڭ تىلى تۇتۇلمىغانلىقىدىن تېۋىپ چال ھەيران بولۇپ، ئۇنىڭغا تىكىلىپ قاراپ قالدى.

ــ ئاخىرقى نەپەسىم قالغۇچە ئېلىشىمەن!

بابىرنىڭ يۈزى قەھر-غەزەپتىن بىر ئاقىرىپ، بىر قىزىرىپ كېتىۋاتقان بولسىمۇ سۆزلىرى راۋان ئىدى. سەمەرقەندتە بابىرنى تىلدىن قالدۇرغان كېسەللىك-غايەت كۈچلۈك بىر روھىي زەربىنىڭ ئاقىۋىتى ئىدى. ئەمدى ئۇنىڭدىنمۇ كۈچلۈكرەك زەربە بابىرنىڭ تىلىدا قالغان دۇدۇقلۇقىنى بىردىنلا يوق قىلىۋەتتى. دۈشمەنلىرىگە قارشى چەكسىز بىر نەپرەپ ۋە غەزەپ ئۇنىڭغا كۈچ-قۇۋۋەت بەرمەكتە ئىدى.

ــ خائىنلار جازاسىنى ئالىدۇ! چېكىنىش يوق! ئادەملەرنى يىغىڭ! ھەممىگە ئېيتىڭ! ئەنجانغا بارىمىز!

بابىر ئېتىنى كەسكىن بۇرىدى-دە، پەرىشان بولۇپ تارقىلىۋاتقان ئادەملەرنىڭ قاراپ كەتتى.

4

شۇ يىلى بابىر ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن ئېلىشىپ، مەرغىلان ۋە ئوشنى قولغا كەلتۈردى، ئەنجان يېنىدا دۇشمەنىنىڭ بىر قىسىم ئەسكەرلىرىگە زەربە بېرىپ، ئۇلارنى قورغان ئىچىگە چېكىنىشكە مەجبۇر قىلدى.

بىراق، بابىرنىڭ بەگلىرى دەسلەپكى غەلىبىلەردىن مەغرۇرلىنىپ، يەنە بىپەرۋالىق قىلىشتى. بىر كۈنى ئەنجان يېنىدىكى خاق ئېرىق بويىدا ئوچۇق جايدا قاراۋۇل قويماي ئۇخلاپ قېلىشتى. تاڭ ئاتقاندا كىمدۇ: "دۇشمەن باستى!" دەپ ۋارقىرىدى-دە، ئۇيقۇسىرىغان ئادەملەر ۋەھىمە ئىچىدە پاتىپاراق بولۇپ كەتتى. بابىر ئۇ يان-بۇ يېنىغا قارىسا ئونچە نەۋكىرى قاپتۇ. نېرىراقتا دۇشمەنىنىڭ بەش-ئونچە چارلىغۇچىسى قاچقانلارنىڭ كەينىدىن ئوق ئېتىۋېتىپتۇ. بابىرغا دۇشمەن ئاز كۆرۈندى. ئۇ چاپسان ئاتلىنىپ قالغان نەۋكەرلىرى بىلەن دۇشمەن چارلىغۇچىلىرىغا ھۇجۇم قىلدى. ئۇلار ئارقىغا بۇرۇلۇپ قاچتى. بابىر ئۇلارنى قوغلاش بىلەن بولۇپ، دەرەخلەر-دالدىسىدىن چىقىپ كېلىۋاتقان يۈزچە ئاتلىقنى كېيىنرەك كۆردى.

تاڭ يورۇپ قالغانىدى. ھەممىنىڭ ئالدىدا باشتىن ئاياغ زىرىھلىق كىيىم كىيىپ، قولىدا قالقان تۇتقان ئەھمەد تەنبەل كېلىۋاتاتتى. بابىر ئۇنى تونۇپ، ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ، ئارقىسىغا قارىدى. يىگىتلەر ئەدەت ئۇچى قاپتۇ، باشقىلارى قېچىپ بوپتۇ. ئەگەر بابىرمۇ شۇ تاپتا ئارقىغا قاراپ قاچسا، بەلكى ساق قالماس ئىدى.

لېكىن ئۇنىڭغا شۇنچە ئەلەملەرنى كەلتۈرگەن، شۇنچە خىيانەت-
لەرنى قىلغان ئەھمەد تەنبەل ئەمدى بىرنېچى قېتىم جەڭ مەيدانىدا
يۈزمۈيۈز دۇچ كەلدى. بۇنداق پۇرسەتنى قولدىن بېرىش مۇمكىنمۇ؟
ئۇ دەرھال تىزگىنىنى قويۇۋېتىپ، ئوقياغا ئوق سالدى. ئەھمەد
تەنبەل قىلىچىنى سۇغۇرۇۋاتقاندا ئۇنىڭ ياڭىقى دومسىيىپ چىققان
يۈزىنى ۋە قىيسىق كۆزلىرىنى مۆلچەرگە ئېلىپ ئوق ئاتتى، ئوق
تەنبەل كىيگەن دوبۇلغىنىڭ پېشانىسىگە تېگىپ سۇرۇپ ئۆتتى.
بابىر ئىككىنچى ئوقنى ئۇنىڭ بوينىغا توغرىلاپ ئاتتى. دوبۇلغا ۋە
قۇياق كىيگەن ئادەمنىڭ يۈزى بىلەن بوينىلا سەل ئوچۇق قالاتتى.
لېكىن تەنبەل قالقىنى بىلەن بوينىنى توسۇشقا ئۇلگۈردى. بابىر
ئاتقان ئىككىنچى ئوق قالقانغا ئۇرۇلۇپ قاڭقىپ كەتتى. بۇ ئاربدا
تەنبەلنىڭ يېنىدىكى كىشىلەر بابىرغىمۇ ئوق ياغدۇردى. بىر ئوق
ئۇنىڭ تىزىدىن پەسرەك پاقالچىقىغا كىرىپ كەتتى. ئەھمەد تەنبەل-
نىڭ ئۆزى ئېتىنى "چۇ-چۇ" دەپ قولىدا قىلىچ بابىرغا ئۇدۇلمۇ
ئۇدۇل كەلدى. بابىر ياردار پۇتىنىڭ زىڭىلداپ كۆيۈپ ئاغرىغىنىنى
ۋە ئەھمەد تەنبەلنىڭ قولىدىكى قىلىچنىڭ قانداقتۇر تونۇش ئىكەن-
لىكىنى تەڭلا ھېس قىلدى. بۇ بابىرنىڭ نامىدىن ئەھمەد تەنبەلگە
ئوشتا ئىنئام قىلىنغان ئالتۇن ساپلىق باغدات قىلىچى ئىدى. بۇ
قىلىچنى سۆيۈپ، بابىرغا سادىق بولىدىغانلىقى ھەققىدە قەسەمياد
قىلغان ئەھمەد تەنبەل ئەجەبا ئەمدى ئۇنى ئېگىسىگە قارشى كۆتۈرسە؟
بابىر بۇنى ئويلاشقىمۇ ئۆلگۈرمەيلا ئالتۇن ساپلىق قىلىچ ئۇنىڭ
بېشىدىكى دوبۇلغىغا كېلىپ چۈشتى. بابىرنىڭ كۆزلىرىدىن گويا ئوت
ئۇچقۇنلىرى چاقناپ كەتتى، بېشى باشقا ئادەمنىڭ بېشىدەك سەزىمەس
بولۇپ قالدى. قىلىچنىڭ تىغى دوبۇلغا كىگىزىنى كېسىپ ئۆتەلمە-

گەن بولسمۇ باش يارىلانغاندى. بابىرنىڭ بويىنغا دوبۇلغا چىتىدىن قان سىرقىپ چۈشتى. پاچاقتىكى ياردىن ئۆتۈكى ئىسسىق قانغا تولماقتا ئىدى.

ئەھمەد تەنبەل غالىبانە ھۆركىرەپ قىلىچىنى يەنە كۆتۈردى. ئۇ ئەمدى ئۆتكۈر قىلىچىنى بابىرنىڭ زىرىھلىق كىيىملىرى ئارىسىدىن سەل-پەل كۆرۈنۈپ تۇرغان بويىنىغا ئۇرماقچى ۋە بېشىنى كېسىپ چۈشۈرمەكچى ئىدى.

شۇ پەيتتە ئارقىدىن تاھىر يېتىپ كەلدى-دە، بابىر مىنگەن بوز ئاتنىڭ تىزگىنىنى سىلكىپ تارتتى. ئۇچقۇر ئات سەكرەپ چاپچىدى، ئەھمەد تەنبەل بويىنىنى مۆلچەرلەپ ئۇرغان قىلىچ بابىرنىڭ يايى ئوقلىرى سېلىنغان سادىقىغا تېگىپ، شارت قىلىپ كېسىپ چۈشتى.

— ئەمىرزادەم! تىزگىنىنى تۇتۇڭ! — ۋارقىرىدى تاھىر ۋە ئۆزى بابىرنىڭ ئېتىغا قامچا ئۇردى.

قامچا يەپ ئۆگەنمىگەن ئۇچقۇر ئات ئالدىغا ئوقتەك ئېتىلىپ، ئېگىسىنى بالا-قازادىن ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

ياردار بابىر ئوشقا قايتىتى، خېلى كۈنگىچە بېشى گۈگۈلداپ، پۈتى ئاقساپ يۈردى.

ئۇنى يارا ئاغرىقىدىنمۇ ئارتۇق قىينىغان دەرد ئەھمەد تەنبەلگە بەرگەن قىلىچىنىڭ ئايلىنىپ كېلىپ ئۆز بېشىغا چۈشكىنى ئىدى. قاتىلغا كىم قىلىچ بەرسە، بۇ قىلىچ ئاخىرى كېلىپ ئۆز ئېگىسىنى چاپامدىكىنە؟ بىراق دۇنيادا ئادالەت بولسا، شۇنچە يامانلىقلار قىلغان ئەھمەد تەنبەلدىن ھايات نېمە ئۈچۈن ئۆچ ئالمايدۇ؟ شۇنداق رەزىللىكلەرنى قىلغان ئادەم... بابىر بىلەن يۈزمۈيۈز توقۇنۇشقاندا نېمە ئۈچۈن ئۇنىڭ قولى غالىب كەلدى؟

قۇتلۇق نىگارخانىم ئوغلىغا تەسەللى بېرىپ:

ــ ئامان قالغىنىڭىزغا مىڭ شۈكۈر! ــ دېدى، ــ سىز تېخى ئون ئالتە ياشتا جېنىم. تەنبەلنىڭ يېشىغا يەتكۈچە كۆپ غەلىبىلەرنى كۆرەرسىز. ھالبۇكى بۇ ئۇرۇشلاردىن ئەل-ئۇلۇس ناھايىتى زېرىكتى، تاشكەنتلىك تاغىڭىز مەھمۇدخان ئارىغا چۈشۈپ، سىزنى جاھانگىر مىرزا بىلەن ياراشتۇرۇپ قويماقچى. مەيلى، ئاخىرى جاھانگىر مىرزىنىڭ بولسۇن. ئەنجان سىزگە قالىدۇ.

ــ ئەمدى پەرغانە ۋادىسىدىكى بىرلا كىچىك دۆلەتمۇ ئىككىگە ئاجرىلىپ، پارچىلىنىپ كەتسۇنمۇ، ھە؟ پۈتۈن ماۋەرائۇننەھرنى بىرلەشتۈرۈپ، قۇدرەتلىك دۆلەت قۇرۇش ئورنىغا تېخىمۇ پارچىلەنىپ، زەئىپلىشىش!... تەقدىرنىڭ كىنايىسى شۇنچە ئاچچىق؟!

ــ ھازىر بۇ كىنايىگە چىداشتىن باشقا چارە قالمىدى، جېنىم! تاشكەنتتە لايىقىڭىز بىزگە ئىنتىزار ئىكەن... ماڭا خەۋىرى كەلدى. ئېگىچىسى "كېلىنىڭلارنى تېزرەك يۆتكۈپلىڭلار" دېگەن مەزمۇندا خەت ئەۋەتىپتۇ.

بابىر تېخى ئۆزى كۆرمىگەن، لېكىن خىيالىدا ئەپسانىۋى گۈزەل قىز دەپ تەسەۋۋۇر قىلىپ يۈرگەن لايىقىنىڭ ئەمدى ئون تۆتكە توشۇپ، ئون بەشكە قەدەم قويغانلىقىنى ئەسلىدى. ئانىسىغا: "تېخى بىز ياشىقۇ!" دەپ ئېتىراز بىلدۈرگۈسى كەلسىمۇ، لېكىن بۇنداق دېيىشكە تىلى بارمىدى. ئۇ شۇنچە ۋاقىتتىن بۇيان بىر كۆرۈشنى ئارزۇلاپ يۈرگەن قىزىغا يېتىشىنى ئىچ-ئىچىدىن خالايىتى... ئانىسىمۇ بابىرنى سۆيگىنىگە ئۆيلەپ سەل خاتىرجەم بولماقچى ئىدى.

* * *

ئاردىن ئىككى يىل ئۆتتى.

جەۋزا ئېيىنىڭ يىللىق ئاخشاملىرىنىڭ بىرىدە، ئەنجان ئوردىسىدىكى ھەرەمدە ئىككى ئايلىق كېلىنچەك ئايشە بېگىمنىڭ خابگاھىدا كېنىزەكلەر شاھانە داستىخان سېلىشتى. ئالتۇن-كۈمۈش بۇيۇملار ۋە يىپەك گىلەملەر بىلەن بېزىتىلگەن ئۈزۈنچاق ئۆيىنىڭ دەھلىزىگە گۈلدار پاياندىز سېلىندى. ئايشە بېگىمنىڭ قېشىغا قويۇلغان ئوسما تېخى قۇرۇپ ئۈلگۈرمەستىن كىمدۇ ھاياجان بىلەن پىچىرلىدى:

— كېلىشتى.

ئايۋاندا بېشىغا ئالتۇن ئوتنىغات تاقىغان بابىر كۆرۈندى.

كېيىنكى يىللاردىكى تىنىمسىز ئېلىشىشلار ئۇنى خېلىلا چېنىقتۇرغان. يەلكىلىرى توشۇپ ئون سەككىز ياشلىق بېجىرىم يىگىتكە ئايلانغان.

خابگاھ ئالدىدا بابىرنى تەزىم بىلەن كۈتۈۋالغان ئون ئالتە ياشلىق ئايشە بېگىم كۈيۈگە نىسبەتەن كىچىككىنە، ئىنچىكىلا كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ بېشىغا كىيگەن، بېزەكلەر بىلەن تولغان ئېگىز دوپپىسى، بوينىغا ئېسىلغان بويۇن بېزەك ۋە مارجانلار نازۇك قامىتىگە ئېغىرلىق قىلىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى.

كېنىزەكلەر تەزىم قىلا-قىلا چېقىشىپ كەتتى. بابىر ئۇلاردىن بەزىلىرىنىڭ كۆزلىرى شوخ چاقنىغىنىنى بايقاپ ئوڭايسىزلاندى. كۈيۈ ھەرەمدە تۇنەيدىغان كېچىنى كېنىزەكلەر ۋە سەۋدەرلەر ئالدىن بىلىشىپ، مەخسۇس تەييارلىق كۆرۈشتى، ياتاقتا شۇنچە ئادەمنىڭ كىرىپ چىقىشى ئۇنىڭغا ئانچە ياقمىدى.

بۇنىڭ ئۈستىگە ئايشە بېگىم ھەددىدىن ئارتۇق ئۇياتچان. ئۇ

بابىرنى:

ــ مەرھەبا، ھەزرىتىم! ــ دەپ تۆرگە تەكلىپ قىلغىنىدا ئاۋازى ھايادىن تىترەپ تەسلىكتە ئاڭلاندى.

ئۆينىڭ تۆرىدە ــ يېپەك پەردە ئارقىسىدا ئىككى كىشىلىك ئېگىز تۆشەك بار. ئايىشە بېگىمنىڭ ئۇياتچانلىقى بابىرنى تېخىمۇ ئوڭايسىزلاندۇردى. ئۇ يۈزىرىغا ئۆتۈپ ئولتۇرۇۋاتقاندا تۆردىكى تۆشەككە قارىماسلىققا تىرىشتى. كۆزىنى داستىخانغا تىكىپ:

ــ خۇشال ـ خۇرام يۈرەمسىز، بېگىم؟ ــ دەپ ھال سورىدى.

ــ شۈكۈر.

ئايىشە بېگىم تارتىنغىنىدىن داستىخانىنىڭ بابىردىن ئەڭ يىراق چېتىگە ئولتۇردى. كېيىن ئارىغا كىشىنى خىجالەت قىلدىغان جىملىق چۈشتى.

ئايىشە بېگىم چىرايلىق بولسىمۇ تېخى يېتىلمىگەن نارەسىدە قىز ئىدى. ئاتا ـ ئانىسىدىن كىچىك قالغان بۇ قىز كۆپ كېسەل تارتىپ ياداپ كەتكەن.

بىر چاغلاردا ئۇنى كۆرمەستىن بۇرۇن بابىر تەسەۋۋۇر قىلىپ يۈرگەن ئەپسانىۋى پەرىزات پۈتۈنلەي باشقا ئىدى. خىيال بىلەن ھايات ئارىسىدىكى پەرق قانچىلىك چوڭ بولۇشىنى بابىر ئەمدى بىلدى.

ئۆرپ ـ ئادەتكە بىنائەن ئۇلار بىر ـ بىرىنى تويدىن كېيىن كۆشۈگىدە بىرىنچى قېتىم كۆرۈشتى. ئۇلار تېخى بىرەر قېتىم ھەمسۆھبەت بولمىغانلىقى ۋە روھىي جەھەتتىن يېقىنلىشىشقا ئولگۈرمەستىن ئالدىن باشلانغان جىسمانىي يېقىنلىق بابىرغا ئۇيات ئىشتەك تۇيۇلاتتى ۋە ئۇنىڭ ئىلگىرىكى ساپ تۇيغۇلىرىنى ئاياغ ئاستى قىلىۋاتـ

قاندەك بولاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن كېچىلىرى دۆلەت ئىشلىرى بىلەن بولۇپ، كۆپىنچە ئۆزىنىڭ خابگاھىدا قونۇپ قالاتتى... ھۆكۈمدار-لىق ئەنئەنىسىگە بىنائەن ئۇنىڭ پەقەت بەزى كېچىلەرنى ئايالى بىلەن ئۆتكۈزۈشى رەسىم-قائىدىگە خىلاپ ھېسابلانمايتتى، بابىرنىڭ ئاتىسى ئۆمەرشەيخ مىرزىمۇ شۇنداق قىلاتتى. لېكىن ياش كېلىن بىلەن كۈيۈ ئارىسىدا ئاۋۋالقى خىيالىي ئارزۇ بىلەن ھازىرقى ئەھۋالنىڭ كەسكىن پەرقىدىن كېلىپ چىققان يېقىمسىز بىر مۇرەكە-كەپلىك بارلىقىنى ئايىشە بېگىمۇ بايقايتتى ۋە ئۆزىنى بابىرغا ناموناسىپ سېزىپ، ئىچ-ئىچىدىن قينىلاتتى.

ئايىشە بېگىم ئارىغا چۈشكەن كىشىنى خىجىل قىلىدىغان جىملىقتا قىزغۇچ چەينەكتىن ئالتۇن پىيالىگە چاي قۇيۇپ ھۇرمەت بىلەن بابىرغا سۇندى.

بابىر پىيالىنى ئېلىۋاتقاندا ئايىشە بېگىمنىڭ تېخى ئانچە تولمىغان يادائىغۇ قوللىرى تىترەپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆردى.

— رەھمەت، — دېگەندە، ئۇنىڭغا ئۆز ئاۋازىمۇ گۇناھكارنىڭ ئاۋازىدەك ئاڭلاندى.

بابىر بىر چاغلاردا خىيالىدا ئەتىۋارلاپ، پۈتىغا باش قويغۇسى كېلىپ شېئىر يازغان لايىقىنى ئەمدى مۇنچىۋالا ئۇيالدۇرۇۋاتقانلىقى ئۈچۈن ئۆزىنىمۇ گۇناھكار سېزەتتى.

چاشنەگىر① ئايال ئالتۇن لېگەندە زىرە پۇرىقى كېلىۋاتقان كاۋاپ كۆتۈرۈپ كىردى. يېشى ئەللىكە بارغان بولسىمۇ يېپەك ياغلىقىنى چېككىسىگە تىك قىلىپ ئۇرىغان بۇ شەددات ئايال كۈيۈ

---

① چاشنەگىر — پادىشاھنىڭ تاماق باشقۇرغۇچىسى.

بىلەن كېلىن ئارىسىدىكى تارتىنچاقلىقنى سېزىپ چاقچاق قىلدى:

ــ ئەمرزادەم، يېگىت كىشى ياش كېلىنچەكنى سۆزگە سېلىپ ئولتۇرۇشى كېرەك ئەمەسمۇ؟ قىزىق-قىزىق پاراڭلاردىن سۆزلەپ بېرىك. سەمەرقەندتىن ئەلچىلەر كەلگەنمىش. قانداق خۇش خەۋەرلەر بار؟

چاشنەگىر ئايال لېگەننى كۆيۈ بىلەن كېلىنىنىك ئوتتۇرىسىغا قويۇپ، كۆمۈش ساۋرىنى① ئاچتى. ئاق كېپىكنىك گۆشىدىن قىلىنغان يېگى كاۋاپنىك پۇرىقى زىرە پۇرىقىغا قوشۇلۇپ ئەتراپقا تارالدى.

ــ بېگىم، سىزمۇ ئېچىلىپقىنا ئولتۇرۇڭ. بۇنداق بەختلىك ياشلىق بىر قېتىم كېلىدۇ. زوقىنى سۈرۈپ قېلىڭ، ئايلىناي بېگىم، بىزگە ئوخشاش قېرىغىنىڭىزدا ئەسلەپ يۈرىسىز!

چاشنەگىر كۆلۈپ چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ "زوقىنى سۈرۈپ قېلىڭ" دېگەن سۆزلىرى ئايىشە بېگىمدىكى ئۇياتچانلىقنى كەمەيتىش ئورنىغا تېخىمۇ ئاشۇرغانىدى. بابىر بولسا بىرئاز دادىللىنىپ:

ــ قېنى، بېگىم، ــ دېدى ۋە لېگەن ئۇستىگە قول سوزدى-دە، لېكىن ئايىشە بېگىمنىڭ كاۋاپقا قول ئۇزىتىشىنى كۈتتى.

ــ سىز باشلاڭ، ــ پىچىرلىدى كېلىنچەك.

ــ خوپ، مانا، قېنى، ئەمدى، سىز...

شۇ تەرىقىدە بىرئاز كاۋاپ يېگەندىن كېيىن يەنە چايغا ئۆتۈشتى.

ــ بېگىم، شەھىرىڭىزنى سېغىنمىدىڭىزمۇ؟

---

① ساۋرى ــ تاماق سوۋۇپ قالماسلىق ئۈچۈن ئۈستى يېپىلىدىغان مەخسۇس ئىدىش.

ئایشه بېگىم ئەمدى بابىرنىڭ يۈزىگە پىتىنىپراق قارىدى:
ــ سەمەرقەندمۇ؟... سېغىندىم.
ــ ئەگەر نېسىپ قىلسا، يازدا سەمەرقەندگە قايتارسىز.
ــ شۇنداق بولسىچۇ... بىراق مەن... ئۆزەم كېتىمەنمۇ؟
ــ ياق، سەمەرقەند نېسىپ بولسا، بۇ يەردىن ھەممىمىز كۆچۈپ كېتىمىز.
ــ كۆچۈپ؟... ئەنجان كىمگە قالىدۇ؟
بابىر ھارغىن ئاۋاز بىلەن:
ــ ھازىرچە ئەھمەد تەنبەل بىلەن جاھانگىر مىرزىغا، ــ دېدى.
ئايشە بېگىم ھېچنىمىگە چۈشىنەلمەي تەئەججۈپلىنىپ قالدى.
بابىر ئەنجاننى يېگىباشتىن قولغا كەلتۈرگىچە ئاز جاپا تارتتىمۇ؟ ئەمدى نېمە ئۈچۈن ئەنجانىنى ئۆز ئىختىيارى بىلەن تاشلاپ كەتمەكچى؟
ــ مەن سەمەرقەندنى سېغىنغان بولسامۇ، ــ دېدى ئايشە بېگىم، ــ لېكىن سىزنىڭ ئاتا يۇرتىڭىزدا خاتىرجەم ياشاشنى ئەۋزەل كۆرىمەن!
ئايشە بېگىم بايىقى ئۈياتچانلىقىنى ئۇنتۇپ، ئېچىلىپ سۆزلەشكە باشلىغاندا بابىرغا ئۇنىڭ يۈزى ئاۋۋالقىدىن جازىبىلىكرەك كۆرۈندى.
ــ سىزدىنمۇ ئۆتۈنىمەن، ھەزرىتىم، ــ داۋاملاشتۇردى ئايشە بېگىم، ــ كۆپ ئازاب تارتتىڭىز. سەمەرقەند سىزگە جەڭسىز دەرۋازا ئاچماس. ئەمدى ئۆزىڭىزنى ئايىڭ. ئۇرۇشقا بارماڭ، ئۆتۈنىمەن!
ــ بېگىم، بۇ يەردىكى ھازىرقى ئەھۋالىمىز سىزگىمۇ مۇناسىپ ئەمەس، ماڭىمۇ.

— نېمه ئۈچۈن بۇنداق دەيسىز؟ سىز يەنىلا ئۆز يۇرتىڭىزدا پادىشاھسىزغۇ.

بابىر كىنايىلىق كۈلۈمسىرەپ، باش چايقىدى:

— ھازىر پەقەت نامىم پادىشاھ، — دەپ قويىسىدىن بىر ۋاراق قاتلانغان قەغەزنى ئالدى-دە، ئايىشە بېگىمگە سۇندى.

كېيىنكى ئايلاردا بابىر كۆڭۈل دەردلىرىنى قەغەزگە چۈشۈرۈشكە كۆپ موھتاج بولاتتى ۋە ھەر كۈنى دېگۈدەك شېئىر مەشىق قىلاتتى. بۇ قەغەزدە ئۇنىڭ مانا بۇگۈن يازغان بىر قىتئەسى بار ئىدى. ئايىشە بېگىم قەغەزنى ئېچىپ قۇرلارغا كۆز يۈگۈرتتى:

قالمەدى ھۇرمەت ئەھلى ئالەمدە،
ئالەمۇ ئالەم ئەھلىدەن يۈز ئۆلۈك.
بابىرا ئىككى پادىشاھلىغدىن
ياخشىراق بۇ زاماندا بىر بېكلىك.

— ھەزرىتىم، شېئىرىڭىز مۇبارەك بولسۇن!

— قۇللۇق. ئەمدى مېنىڭ دەردىمنى چۈشەنگەنسىز؟

— چۈشەندىم. سىز جاھانگىر مىرزىنىڭ ئاخسىدا ئىككىنچى پادىشاھ بولۇۋالغانلىقىدىن دەرد تارتىۋاتسىز. ئاۋۋالقى يېگانە دۆلەت ئىككىگە بۆلۈنگەن...

— بېگىم، گەپ پەقەت جاھانگىردا ئەمەس. جاھانگىر مىرزا تېخى بالا. گەپ ئەھمەد تەنبەل بىلەن ئەلى دوستىبەگدە.

بابىر شۇنداق دەپ، ئەلى دوستىبەگ بىلەن ئۆزبېكنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى چىگىش ۋە مۇرەككەپ مۇناسىۋەتلەر ھەققىدە سۆزلەشكە باشلىدى.

بابىر بۇلتۇرقى بىر توپ نەۋكىرى بىلەن ئۆرەتۆپىنىڭ جەنۇبىدا

دىكى تاغلار ئارىسىدا ناھايىتى قىيىن ئەھۋالدا يۈرگەنىدە ئەلى دوستىبەگدىن چاپارمەن بېرىپ قالدى. شۇ چاغدا ئەلى دوستىبەگ مەرغىلان ھاكىمى ئىدى ۋە ئەھمەد تەنبەل بىلەن مۇناسىۋىتى بۇزۇلغانىدى. "ئەگەر بابىر مىرزا ئەنجان دەرۋازىسىنى ئەھمەد تەنبەلگە ئېچىپ بەرگەن گۇناھىمنى كەچۈرسە، بۇرۇنقىدەك ياخشى مۇئامىلىدە بولسا، مەرغىلانغا كەلسۇن، شەھەرنى بېرىمەن"، دېدى. بابىر دەرھال مەرغىلانغا يېتىپ كەلدى. ئەلى دوستىبەگمۇ ئۆز سۆزىدە تۇردى. كېيىن ئۇنىڭ ياردىمى بىلەن بابىر ئەنجانىنمۇ ئالدى.

كۆڭلىدە ئاداۋەت ساقلىمايدىغان بابىر ئەلى دوستىبەگنىڭ بۇ يار-دىمىنى مەردلىك دەپ بىلىپ، ئۆزى بۇنىڭدىنمۇ چوڭ بىر مەردلىك قىلدى: ئەلى دوستىبەگنىڭ گۇناھىدىن كېچىپلا قالماي، ئۇنى قاسىمبەگنىڭ ئورنىغا تولۇق ھوقۇقلۇق ئىشىك ئاغا قىلىپ كۆتۈردى.

لېكىن ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان ئەلى دوستىبەگ بارلىق بەگلەرنى ئۆز تەرىپىگە قارىتىۋېلىپ، بابىردىنمۇ ئۈستۈن تۇرۇشقا ئۇرۇندى. بۇنىڭغا قارشىلىق قىلماقچى بولغان قاسىمبەگنى ئەلى دوستىبەگنىڭ تەرەپدارلىرى تۆھمەتچىلىكتە ئەيىبلىدى. ھازىر ئەگەر بابىر ئەلى دوستىبەگكە قارشى كەسكىن بىر چارە كۆرىدىغان بولسا، ئىچكى جەھەتتە ئۇنىڭ تەرەپدارلىرى باش كۆتۈرىدۇ. سىرتىدا ئەھمەد تەنبەل قىلىچىنى بىلەپ تۇرۇپتۇ. ئەنجانغا باستۇرۇپ كىلىش ئۈچۈن باھانە ئىزدەۋېتىپتۇ. ئەگەر شۇنداق باھانە تېپىلسا، ئىچكى-تاشقى كۈچلەر بىرلىشىپ، بابىرنىڭ بېشىغا يەنە قارا كۈنلەرنى سالىدۇ. شۇ سەۋەبلەرگە ئاساسەن بابىر چىشنى-چىشىغا چىشلەپ، ھەممىسگە چىداشقا مەجبۇر.

ــ هازىر ئەلى دوستىمىز بىلەن ئەھمەد تەنبەل بىزنى ئۆمۈچۈك توردىكى چىرماپ كەلمەكتە، ــ دېدى بابىر ئايىشە بېگىمگە، ــ ئەگەر بىز شۇ ئۆمۈچۈك توردىن بۆسۈپ چىقىپ كەتمىسەك، كېيىن بۇلارغا يەم بولىمىز!

ــ ھەزرىتىم، سەمەرقەنىدىكى دۈشمەنلىرىڭىز بەكمۇ ئۇرۇش باشلانسا...

ــ سەمەرقەندىكى ھازىر دوستلىرىمىزمۇ ئاز ئەمەس.

ــ كەلگەن ئەلچى سىزنى پايتەختكە تەكلىپ قىلدىمۇ؟

بابىر ئەلچى بىلەن بولغان سۆزلىرىنى ھازىرچە ناھايىتى مەخپىي تۇتۇشى زۆرۈر ئىدى.

سەمەرقەندە بەگلىرى بىلەن سۇلتان ئەلى مىرزا ئوتتۇرىسىدا ئىختىلاپ كۈچەيگەن. مەزىد تارخان باشلىق بەگلەر مىڭدىن ئارتۇق نەۋكەرلىرى بىلەن شەھەرنى تاشلاپ چىقىقان. ئۇلار ئۇرگۇتتە بابىرغا ئىنتىزار بولۇپ تۇرغانىمىش. يېقىندا بۇخارىنى ئىگىلىگەن شەيبانىخان ئەمدى سەمەرقەندكە كۆز تىكىكەنمىش. ئەگەر بابىر تېزدىن يېتىپ بارمىسا، سۇلتان ئەلى مىرزا پايتەختىنى شەيبانىخانغا بېرىپ قويۇشى ئېنىق. شەيبانىخاننىڭ رەھىمسىزلىكىنى كۆپ ئاڭلىغان ئادەملەر ئۇنىڭدىن قورقۇپ، ئەمدى شەھەر دەرۋازىلىرىنى بابىرغا يوشۇرۇنچە ئېچىپ بەرمەكچىمىش. بابىر مانا شۇ قولاي پەيتتىن پايدىلىنىپ قېلىشنى خالايتتى.

ــ ئەلچى بىزنى تەكلىپ قىلغىنى راست، ــ دەپ، ئۇ ئايىشە بېگىمگە ئۇمۇمىيراق جاۋاب بەردى، ــ ئەمما سۇلتان ئەلى مىرزا تەختىنى بىزگە ئاسانلىقچە بەرمەس.

ــ دېمەك، يەنە ئۇرۇش! يەنە خەۋپ ــ خەتەر!...

ـــ بېگىم، تاغىنىڭ بېشى قارسىز بولمايدۇ، يىگىتىنىڭ بېشى خەتەرسىز.

ـــ ھەزرىتىم بايا ئۆمۈچۈك توردىدىن سۆز ئاچقانىدىڭىز. ئەگەر سىز كەتسىڭىز، ئۆمۈچۈك توردا بىز قانداق قالىمىز؟

ـــ خالىسىڭىز سىزنى بىللە ئالغاچ كېتىمەن!

ـــ جەڭ مەيدانىغىمۇ؟

ئايىشە بېگىمنىڭ سوئالىدا ئازراق كىنايىمۇ بار ئىدى. بۇنى سەزگەن بابىر خىجالەتچىلىكتە بىلىنەر-بىلىنمەس قىزاردى.

ـــ ئۇرۇش تۇغقۇچە ئانام بىلەن خانزادە بېگىم ئۇچۇقلار ئۆرە-تۆپىدە تۇرۇشۇقلار مۇمكىن، ھاۋالىق يەر. شەھەر ھاكىمىنىڭ ئايالى ئانامنىڭ بىر تۇغقان سىڭلىسى، ئۇ يەردىن سەمەرقەندكە بېرىشىڭلارمۇ ئاسان.

ـــ ئۆرەتۆپە تاغلىق يەرمۇ؟ يوللىرى ناھايىتى يامانىدۇ؟ مەن ئاتلىق يۈرەلمەيمەن.

ـــ مەپىدە بېرىشىڭىز مۇمكىن.

شەھەر قىزى بولغان ئايىشە بېگىم بىر يەردە مۇقىم ياشاشنى ياخشى كۆرەتتى، يول ئازابىنى كۆتۈرەلمەيتتى.

بابىرنىڭ ئاخىرقى سۆزىگە باش چايقاپ:

ـــ مەپىدىن قورقمەن، ـــ دېدى.

"ئۆگەي تەقدىر ماڭا بۇ جەھەتتىمۇ كنايە قىلدى! ـــ دېدى بابىر ئىچىدە، ـــ مەندەك بىر يەردە مۇقىم تۇرالمايدىغان سەيياھ مېجەز كىشىگە بۇنىڭدەك نازۇك ۋە مۇقىم تەبىئەت رەپىقە بېرىپتۇ!"

ئايىشە بېگىم ھازىر ھەمايىگە موھتاج بىر ئاجىز قىز بولۇپ كۆرۈندى. بابىر ئۇنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرگۈسى كېلىپ مۇلايىم

ئاھاڭدا سۆزلىدى:

ــ ئاتتا يۈرەلمىسىڭىز، بېگىم، مەپىدىن قورقىسىڭىز، ئۇنىڭدا مەن سىزنى... ئالقىنىمدا ئېلىپ يۈرىمەن!

ــ زادىلىق قىلماڭ، مىرزا ھەزرەتلىرى! مەن ئالقىنىڭىزدا يۈرۈشكە مۇناسىپ ئەمەسمەن...

ئايشە بېگىمنىڭ كېيىنكى سۆزلىرى بابىرغا ئاللىقانداق شېرىن تۇيۇلدى. ئۇنىڭ يىگىتلىك قېنى كۆپچىگەندەك بولۇپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە:

ــ ياق، مۇناسىپسىز! ــ دېدى.

ــ زادىلىق قىلماڭ...

ــ مۇناسىپلىقىڭىزنى ئىسپاتلايمۇ؟

ئايشە بېگىم ئۇركۈگەك كېيىكتەك چاققانلىق بىلەن ئورنىدىن تۇردى ۋە قېچىشقا ھازىرلاندى. بابىر توي كېچىسى ئۇنى مەپىدىن قانداق ئەركىن كۆتۈرۈپ چۈشۈرگەن بولسا، ھازىرمۇ ئاشۇنداق كۆتۈرۈۋالدى. ئۇنى تۆردىكى تۆشەك تەرەپكە ئېلىپ ئۆتۈۋېتىپ، پەستكى قەندەلدە يېنىپ تۇرغان شامنىڭ پۈۋلەپ ئۆچۈردى.

ھازىر شۇ دەقىقىلەردە ئايشە بېگىم بابىرنىڭ كۆزىگە ئوتلۇق جازىبىگە تولۇپ كۆرۈندى. ئۆزىنىڭ بۇ خاپىگاھتا ئۇچ ـ تۆت كۈندە بىر قېتىم قونۇشى ئەمدى چۈشىنىپ بولمايدىغان ئوقۇشۇلماسلىقتەك تۇيۇلدى. "بۇنىڭدىن كېيىن ھەر كۈنى شۇ خاپىگاھقا كېلىمەن! ــ دەپ ئۆزىچە ئەھدە قىلدى. ــ مەن سەمەرقەندكە كەتسەم، نەچچە ئاي، نەچچە ھەپتىلەر ئايرىلىشتا ئۆتىدۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە ئەنجانىدا مۇرەسسەلىشىپ قانائەت بىلەن ياشاۋەرسەممىكىن؟"

* * *

تاك ئاتتى. كېچىسى بابىرنىڭ پىلانلىرىنى ئۆزگەرتمەكچى بولغان سېھرىلىك تۈيغۇلار ئەتىگەنلىكى قۇياشتىن قاچقان يۇلتۇزدەك قەيەرگىدۇ يوشۇرۇندى. ئەر-خوتۇن ناشتا قىلىپ ئولتۇرغىنىدا ئەھمەد تەنبەل بىلەن ئەلى دوستىبەگنىڭ ئۆمۈچۈك تورلىرى يەنە ئۇنىڭ خىيالىنى چىرمىۋالدى. بابىر تۇنۇگۈن ئەلچىگە "سەمەرقەندكە ئەلۋەتتە بارىمىز"، دەپ ۋەدە بەرگەن، قاسىمبەگ باشلىق سادىق كىشىلەر يېڭى يۇرۇش تەييارلىقىنى باشلىۋەتكەندى. بابىرنىڭ ۋەدىسىدىن قايتىشى مۇمكىن ئەمەسلىكى ئەتىگەندىكى يورۇقلۇقتا ئېنىقراق كۆرۈنۈۋاتقانغا ئوخشايتتى.

ئايىشە بېگىم ئۇنىڭدىكى خامۇشلۇقنى سېزىپ، جىم ئولتۇرۇپتۇ. بابىر ئۇنىڭ يۈزىگە پېتىنىپ قارىيالماي كۆكسىدىكى ئالتۇن زىب-زىننەتلىرىگە كۆز سالدى:

— بېگىم، ئۆرەتۆپىگە بارىدىغان بولدىڭىزمۇ؟

بابىرنىڭ سەمەرقەندكە يەنە يۇرۇش قىلىشى قەتئىي ئېكەنلىكى ئۇنىڭ سۆز ئاھاڭىدىن سېزىلدى. ئالدىدىكى بىرنەچچە ئايلىق ھىجران ئايىشە بېگىم ئۈچۈن ناھايىتى ئېغىر ئىدى. بۇ ئېغىرلىقنى بابىرنىڭ ئانچە سەزمەيۋاتقانلىقى ئايىشە بېگىمگە خۇددى مېھىرسىزلىك نىشانىسىدەك تۇيۇلدى-دە، بىردىنلا كۆڭلى غەش بولدى.

— ھەزرىتىم، ئاۋۋال سەمەرقەند سىزگە مۇيەسسەر بولسۇن. كېيىن بارسام بىراقلا شەھرىمگە بارارمەن. ئۆرەتۆپىگە ئەمەس!

بابىرنىڭ نەزىرىدە، ئايىشە بېگىم ئۇنىڭ سەمەرقەندنى يېڭىباشتىن ئېلىشىغا ئانچە ئىشەنمەيۋاتقاندەك كۆرۈنىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بابىر ھەرەمدىن چىقىپ كېتىۋېتىپ:

— مەيلى، بېگىم، — دېدى سوغۇق ئاھاڭدا، — خۇدا خالىسا،

شەھرىگەزدە كۆرۈشكەندە بۇ سۆزلەرنى يەنە داۋاملاشتۇرارمىز.

سەمەرقەند. ھەل قىلغۇچى ئىلىشىش

1

بوستان سارايىنىڭ بىر چېتىدە رەڭمۇرەڭ تاشلار ياتقۇزۇلغان مەرمەر كۆلچەكلىك ھاممام بار ئىدى. كەچتە شۇ ھاممامغا سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ ھەرىمدىكى ئەڭ چىرايلىق قىزلار چۆمۈلۈشكە كەلدى. ھاممامنىڭ ئىچىدە گىلەملەر ۋە كۆرپىلەر سېلىنغان، شاھانە داستىخان راستلاپ قويۇلغان مەخسۇس بىر خانە بار ئىدى. بىر چاغلاردا سۇلتان مەھمۇد مىرزا ھايات چېغىدا شۇ خانىدىن قىزلار چۆمۈلۈدىغان بۆلمىگە مەخپىي بىر تۆشۈك ئېچىلغانىدى. شەھۋانىيەتەرەسلىك بىلەن داڭ چىقارغان سۇلتان مەھمۇد مىرزا ئاشۇ تۆشۈكتىن قىزلارنىڭ چۆمۈلۈشىنى تاماشا قىلاتتى.

سۇلتان مەھمۇد مىرزا ئۆلۈپ كەتكىنىگە بەش يىل بولدى. ھاممامدا مەخپىي تۆشۈك بارلىقىنى ئۇنىڭ ئون يەتتە ياشلىق ئوغلى — ھازىر سەمەرقەند تەختىدە ئولتۇرغان سۇلتان ئەلى مىرزا يېقىندا بىلىپ قالدى. ئۇنى بۇ سىردىن ۋاقىپ قىلغان ئەبۇ يۈسۈپ ئارغۇن ھەرەمگە بىرقانچە چىرايلىق قىزلارنى كەلتۈرۈپ بېرىپ، ياش پادىشاھنىڭ تولۇق ھوقۇقلۇق، سىرداش بېگىگە ئايلاندى.

ھازىر سۇلتان ئەلى مىرزا قولىدا مەي تولدۇرۇلغان بىللۇر قەدەھ بىلەن مەخپىي تۆشۈك ئالدىدا ئولتۇرۇپتۇ. مەرمەر كۆلچەكتە قىيا-چىيا قىلىپ چۆمۈلۈۋاتقان يالىڭاچ قىزلار ئۇنىڭ كۆزلىرىنى ياندۇرۇپ، ۋۇجۇدىنى مۇجۇۋاتقاندەك بولاتتى. ئۇ كېلى قۇرۇغاندا

مەي ئوتلاپ قويياتتى-دە، ئەمما كۆزىنى تۆشۈكتىن ئالمايتتى.
بىر قېتىم ئۇنىڭ بۇ تاماشاسىغا كىمدۇ پۇتلىكاشاڭ بولدى.
— مىرزا ھەزرەتلىرى، مەخپىي ئادەملىرىمىز پەۋقۇلئاددە خەۋەر كەلتۈردى.
سۇلتان ئەلى مىرزا ئەبۇ يۈسۈپ ئارغۇنىنىڭ سىلىق ئاۋازىنى تونۇدىيۇ، ئەمما ئۇنىڭغا ئۆرۈلۈپ قارىغۇسى كەلمىدى:
— نېمە خەۋەر بولسا ئانامغا ئېيتىۋېرىڭ.
— بېگىم ھەزرەتلىرى مېنى سىزگە ئەۋەتتى، ئەمىرزادەم!
سۇلتان ئەلى مىرزا ئەمدى ئەبۇ يۈسۈپكە ئۆرۈلۈپ قارىدى.
ئۇنىڭ تەكرار تەزىمىمۇ، پەستكى چىشلىرى چۈشۈپ كەتكەن كەمشۇك ئاغزىنىڭ تەبەسسۇمىمۇ كۆزىگە ناھايىتى يامان كۆرۈندى:
— جانابىي بەگ، ئۆزىڭىزغۇ بىزگە مېھرىبانلىق كۆرسىتىپ گۈزەل قىزلارنى سوۋغا قىلدىڭىز... ئەمدى نېمىشقا ئارام ئالغىلى قويمايسىز؟
— مىرزا ھەزرەتلىرى، سەلتەنەتىڭىز خەۋپ ئاستىدا! مەن شۇنىڭ ئۈچۈن ئارامىڭىزنى بۇزۇشقا جۈرئەت قىلدىم!
— يەنە قانداق خەۋپ؟ ئانام قەيەردە؟
— دىۋانى خاستا سىزگە قاراپ ئولتۇرىدۇ.
سۇلتان ئەلى مىرزا كەيپىنى بۇزغانلىقىدىن ئاچچىقى كېلىپ قولىدىكى قەدەھنى مەيى بىلەن مەرمەر تامغا ئېتىپ ئۇرۇپ چۈل-چۈل قىلىۋەتتى.
كېيىن ۋاقتىسىز سەمرىگەن يوغان گەۋدىسى كەيپچىلىكىتىن سەل چايقىلىپ، تاشقىرىغا چىقتى.
قاراڭغۇ چۈشۈپ قالغانىدى.

دئوانى خاسنىڭ ئىشكى ئالدىدا ئەللىك ياشلاردىكى دۆڭ-قاپاق، بۇدره ساقاللىق بىر بەگ قول قوشتۇرۇپ، بېشىنى ئېگىپ تۇرۇپتۇ. ئۆيىنىڭ تۆرىسىده تىك تۇرغان زۆھره بېگىمنىڭ يۈزى غەزەپتىنمۇ ياكى قورقانلىقتىنمۇ تاتىرىپ كەتكەن:

ــ ئەمرزادەم، سىز ئەيش-ئىشرەت بىلەن بەندسىز. خيانەت-چىلەر پايتەختنى دۇشمەنگە يوشۇرۇنچە تاپشۇرماقچى بولغانلىقىدىن بىخەۋەرسىز!

سۇلتان ئەلى مىرزىدىن نارازى بولۇپ شەھەرنى تاشلاپ چىققان مىگدىن ئارتۇق بەگ ۋە نەۋكەرلەر ئەنجانىدىن قوشۇن تارتىپ كەلگەن بابىر بىلەن بىللە دەرغام بويىلىرىدا پۇرسەت كۈتۈپ يۈرگەنلىكى مەلۇم ئىدى. ئەمما سۇلتان ئەلى مىرزا پۈتۈن دەرۋا-زىلارغا ئەڭ ئىشەنچلىك كىشىلىرىنى قويۇپ، شەھەرنى مەھكەم ئېتىپ ياتاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئانىسىغا زەردە قىلىپ:

ــ يەنە نېمە ۋەھىمە؟ ــ دېدى.

ــ ماڭا ئىشەنمىسەڭ، مانا مۇھەممەد سۇلتان جانابلىرىدىن سورا. بۇ بەگ ھازىرلا بابىرنىڭ قارارگاھىدىن قېچىپ كەپتۇ. شەھەر ئىچىدىكى پىتنىچىلەر بۈگۈن كېچىده سۆزەنگەران دەرۋازى-سىنى بابىرغا يوشۇرۇن ئېچىپ بەرمەكچىمىش. پىرىگىز خوجا يەھيامۇ سىزدىن يۈز ئۆرۈپ، بابىر تەرەپدارى بولغانمىش.

ــ ئىشەنمەيمەن! ــ دەپ سۇلتان ئەلى مىرزا قول قوشتۇرۇپ تۇرغان مۇھەممەد سۇلتانغا تىكىلدى.

ــ ئەمرزادەم، سۆزۈم يالغان بولسا بۈگۈن كېچىسى تەكشۈرۈپ كۆرۈڭ! مەن دۇشمەنلىرىگىز بىلەن دەرغام بويىدا ئىككى ھەپتە يۈردۈم. خوجايەھيانىڭ رازىلىقىنى بابىر توغرا ئۇن بىر كۈن

كۆتتى. ئاخىر، بۇگۈن ئەتىگەندە مەمەدەلى كىتابدار خوجانىڭ رازىلىقىنى ئېلىپ بېرىپتۇ. "تۈن يېرىمدا كېلىڭلار، شەھەرگە كىرگۈزىمىز" دېگەنمىش. بابىر بۇگۈن سەھىدا ئىشەنچلىك بەگلەرنى يىغىپ، كېڭەش ئۆتكۈزگەن. شەھەرگە كىرگەندە كىم قانداق ئىش قىلىشنى چۈشەندۈرگەن. خۇداغا شۈكۈر، ئۇنىڭ ئىشەنگەن بەگلىرىدىن بىرى مەن — سىزنىڭ سادىق قۇلىڭىز ئىدىم!...

سۇلتان ئەلى مىرزا دۆڭقاپاقبەگكە مەمنۇن نەزەر سالدى-دە:

— ئوغرىنى قاراقچى ئۇرغاندەك بولۇپتۇ! — دەپ قاقاقلاپ كۈلدى.

ئۇنىڭ كەيپ بىلەن بىسپەرۋا كۈلۈشى زۆھرە بېگىمنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈردى:

— ئەمىرزادەم، ھەربىر دەقىقە غەنىمەت. خاس نەۋكەرلىرىڭىز ئاتلانغان. ھەممىسى بۇيرۇقىڭىزغا قاراشلىق.

— بۇيرۇقمۇ؟ — دەپ سۇلتان ئەلى مىرزا بىرپەس ئويلىنىۋالدى، — مەيلى، بابىر دەرۋازىدىن كىرسۇن. كېيىن تۈتۈۋېلىپ كۆزىگە مىل تارتىش كېرەك! بىزگە قەست قىلغىنى ئۈچۈن ئەبەدىي كور بولۇپ قالسۇن!

ئەبۇ يۈسۈپبەگ ئاق كىرگەن قېلىن ساقىلىنىڭ ئۇچىنى تۈتاملاپ بېشىنى چايقىدى:

— تۈتۈۋالالىساق ياخشى ئىدىغۇ، ئەمما بۇ پىلان دېگەندەك ئوبدان ئەمەس ئەمىرزادەم. دەرۋازىنى ئاچساق كېيىن يېپىشقا بولمايدۇ. بابىرنىڭ زور قوشۇنى بار. قەلئە ئىچىدىمۇ تەرەپدارلىرى كۆپ. ئۆتكەن قېتىم سەمەرقەندكە كىرگىنىدە ئاچلارغا نان ئۈلەشتۈرۈپ، دېھقانلارغا ئۇرۇقلۇق قەرز بېرىپ، ئاممىنىڭ كۆڭلىنى

ئالغانكەن. بىر تەرەپتىن خوجايەھىيانىڭ پەتۋاسى بىلەن پۇقرالار كۆتۈرۈلسە، سىرتتىن قوشۇن كىرسە...

— ياق، بۇ ناھايىتى خەتەرلىك! — دېدى زۆھرە بېگىم.

— ھە، ئۇنىڭدىن كۆرە تېزرەك سۆزەنگەران دەرۋازىسىغا بېرىپ، ئۇ يەردىكى ساقچىلارنى ئالماشتۇرۇش لازىم، — دېدى ئەبۇ يۈسۈپ ۋە زەرھەل جىلدىغا سېلىنغان بىر قەغەزنى ئالدى، — ئەمىرزادەم، مانا بۇ — سىزنىڭ مۇبارەك نامىڭىزدىن يېزىلغان بۇيرۇق. بۇنىڭدا پىتنىچى بەگلەرنىڭ ناملىرىمۇ كۆرسىتىلگەن. شۇلار بۇگۈن كېچىسى قولغا ئېلىنىشى لازىم.

— پىتنىچىلەرنىڭ مال-مۈلۈكلىرى مانا بۇ مۇھەممەد سۇلتان ئوخشاش ساداقەتلىك بەگلەرگە ئېلىپ بېرىلسۇن! — دەپ قوشۇمچە قىلدى سۇلتان ئەلى مىرزا.

دۆڭقاپاقبەگنىڭ جاسۇسلۇق قىلىشىدىن مەقسىتىمۇ شۇ ئىدى. ئۇ سۇلتان ئەلى مىرزىغا ئىككى پۈكلىنىپ تەزىم قىلدى:

— ئۆلگۈچە خىزمىتىڭىزدىمەن، ئەمىرزادەم. ئىجازەت قىلىڭ، مانا بۇ مۇبارەك بۇيرۇقنىڭىزنى بەجا كەلتۈرۈشتە پېقىرمۇ نەۋكەر-لىرىم بىلەن قاتناشاي.

بۇ بەگ پىتنىچىلارنىڭ ھويلىلىرىنى بۇلاشتا بۇاستە قاتناشسا كۆپرەك ئولجا ئېلىشى مۇمكىنلىكىنى سېزىپ شۇنداق دېمەكچى ئىدى.

— ئىجازەت بەردۇق.

مۆھۈردار چاقىرتىلدى ۋە قەغەزدىكى بۇيرۇقىغا پادىشاھنىڭ مۆھۈرى بېسىلدى.

— قالغان ئىشنى بىز بەجا قىلىمىز؟ — دېدى ئەبۇ يۈسۈپ.

سۇلتان ئەلى مىرزا تىل ئۇچىدا:

ــ مەنمۇ بىللە باراي، ــ دېدى.

ــ ياق، ياق! ــ دېدى زۆھرە بېگىم ئالدىراپ. ئۇ يالغۇز پەرزەنتىنى قارائغۇ كېچىدە دۇشمەن كۆپىيىپ كەتكەن شەھەرگە چىقىرىشنى خالىمايتتى. مىرزا ئانىسىغا يۈز كېلەلمىگەندەك بولۇپ سارايدا قالدى.

كېيىن ئانا-بالا بوستان سارايىنىڭ ئىككىنچى قەۋىتىدىكى ئوچۇق ئايۋانغا چىقىپ، سۆزەنگەران دەرۋازىسى تەرەپكە قۇلاق سېلىشقا باشلىدى.

كېچىنىڭ جىمجىتلىقىدا ئاتلارنىڭ دۇپۇرلىشى قۇلاقنى ئېنىق ئاڭلىناتتى. گۆرى ئەمىرنىڭ سەل نېرىراقتا جايلاشقان سۆزەنگەران دەرۋازىسى بوستان سارايغا ئانچىۋالا يېراق ئەمەس ئىدى.

يېرىم كېچىدە بابىرنىڭ ئاۋانگارتلىرى دەرۋازىغا ئاستا يېقىنلاشقاندا، ئەبۇ يۈسۈپ ۋە مۇھەممەد سۇلتاننىڭ نەۋكەرلىرى دەرۋازىخانا ئۇستىدىن ئۇلارغا ئوقيادىن ئوق ئېتىپ بىرقانچە كىشىنى يارىدار قىلدى.

قارائغۇدا تام ئۇستىدىن قارىسىغا ئېتىلغان بەزى ئوقلار ئاتلارغىمۇ تەگكەنىدى، ئاغرىقتىن ئەسەبىيلەشكەن ئاتلارنىڭ قاتتىق كىشنىگىنى بوستان سارايغىمۇ ئاڭلاندى.

دەرۋازىخانا ئۇستىدىكى قوغدىغۇچىلار بابىرنىڭ ئادەملىرىنى زاڭلىق قىلىپ كۈلۈشەتتى:

ــ مىرزىگىز چۆچۈرىنى خام سانىپتۇ!

ــ ھا-ھا-ھا!

ــ سەمەرقەندنى ئەمدى چۈشۈڭلاردا كۆرۈڭلار!

ـ كېيىن چۈشۈڭلارنى سۇغا ئېيتارسىلەر!
ـ ھا ـ ھا ـ ھا!
بابىرنىڭ قوشۇنى كەينىگە قايتىپ كېتىشى بىلەن دەرۋازا ئالدىدا شاۋقۇن تۈگىدى ـ دە، كېيىن شەھەرنىڭ ئۇ يەر ـ بۇ يېرىدە ئىتلار ـ نىڭ ئاچچىق قاۋاشلىرى، ئادەملەرنىڭ قاتتىق پەريادى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ئەبۇ يۈسۈپ باشلىق خاس نەۋكەرلەر دەرۋازىنى تىنچ ـ لاندۇرۇپ، ئەمدى پىتنىچىلەرنى ئۈۋلاشقا كىرىشكىنىنى ئايۇاندا ئولتۇرغان سۇلتان ئەلى مىرزا ئۇ يەر ـ بۇ يەردىن ئاڭلىنىۋاتقان داد ـ پەريادلارنى سەزدى.
ـ ئەمدى تىنچ ئۇخلىساق بولار، ـ دەپ خابگاھىغا كىرىپ كەتتى.
ئەمما زۆھرە بېگىم قەندەللەر يېنىپ تۇرغان ئۆز خانىسىغا كېلىپ، تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلىماي ئولتۇردى.
ھازىرلا بىر پالاكەتنىڭ ئالدىدا ئېلىنغان بولسىمۇ، ئامما كېلەچەكتىكى مۇشكۈللۈكلەر ئۇنىڭ ئۈيقۇسىنى قاچۇرماقتا ئىدى. بابىر سەمەرقەندنى يەنە قامال قىلىشى مۇمكىن. ئۇنىڭ ئۆتكەن نۆۋەتتىكى قامالى تېخى كۆپچىلىكنىڭ ئېسىدىن چىقمىدى. ئىچكى تەرەپتە زۆھرە بېگىم ئىشىنىدىغان ئادەملەر بارغانسېرى كەمىيىپ كېتىۋاتىدۇ. بۇگۈن پىتنىچى بەگلەر جازالانسا ۋە بۇلانسا، سۇلتان ئەلى مىرزىدىن نارازى بولغۇچىلار يەنە كۆپىيىدۇ. ئۇلارنىڭ باشلامچىسى خوجايەھيا ناھايىتى نوپۇزلۇق روھانىي. سۇلتان ئەلى مىرزا خوجا ـ يەھياغا قارشى كەسكىن چارە كۆرەلمەيدۇ. چۈنكى پۇتۇن دىندارلار خوجىنىڭ تەرىپىدە. ئەگەر خوجا ئومۇمىي خەلقە پەتىۋا بېرىپ، پۇتۇن موللىلارنى ئىشقا سالسا، غۇلغۇلا كۆتۈرۈلۈپ كېتىشى

مۇمكىن.

زۆهره بېگىم خىيالىدا ئۆزىگه تايانچ ئىزدەۋېتىپ يېقىندا بۇخارانى ئالغان، ئەمدى سەمەرقەندكه قوشۇن تارتىپ كېلىشى كۆتۈلۈۋاتقان شەيبانىخاننى ئەسلىدى. بۇنىڭدىن ئۇچ كۈن بۇرۇن نەقشبەندى دەرۋىشلەردىن بىرى زۆهره بېگىمگه شەيبانىخاندىن مەخپىي بىر خەت ئەكىلىپ بەرگەنىدى. بېگىم پەردىلىك مەخسۇس تەكچىده تۇرىدىغان ئالتۇن ساندۇقچىسىغا ئاچقۇچ سېلىپ ئاچتى-ده، ئاشۇ خەتنى ئېلىپ، قەندەل يورۇقىدا قايتا ئوقۇشقا باشلىدى.

زەر ۋاراقلا يېزىلغان چىرايلىق يېزىقتا زۆهره بېگىمنىڭ ئەقلى ۋە هۆسنى ئۈستىلىق بىلەن تەرىپلەنگەن، ياش ئۆمرىنى ئوغلىغا پىدا قىلىپ ئەرسىز يۈرگىنىنى ئالاهىده ئېهتىرام بىلەن تىلغا ئېلىنغا-نىدى. خەتنىڭ ئەڭ غەلىته جايى ــ شەيبانىخاننىڭ زۆهره بېگىمگه غايىبانه كۆڭۈل قويۇپ، ئۇنىڭغا ئۆيلەنمەكچى ئىكەنلىكىنى شېئىر بىلەن ئېيتقىنى ئىدى:

ئوغلىڭىز ئوغلۇمۇ ئۆزىڭىز ياردىم،
دىلبەرۇ هەمنەپەسۇ دىلدارىم.

هازىر شۇ قۇرلارنى ئوقۇغاندا زۆهره بېگىم قۇۋۋەتلىك بىر ئەرنىڭ ئوتلۇق تىنىقىنى ئۆز يۈزىده هېس قىلغانىدەك بولدى. زۆهره بېگىم ئالته يىلدىن بۇيان مانا بۇ تۆشەكته يالغۇز ياتاتتى. ئۇنىڭ گۈلدەك ئۆمرى تۇللۇقتا سولۇپ كېتىۋاتىدۇ. زۆهره بېگىم تېگىمەن دېسه ئۇنى ئالىدىغان ئېسىلزادىلەر تېپىلاتتى. ئاخىر ئۇ داڭقى چىقىقان گۈزەل قىز بولغىنى ئۈچۈن سۇلتان مەهمۇد غاندەك پادىشاهنىڭ قەدىرلىك خوتۇنىغا ئايلانغانىدى. بىراق غلى تەختكه ئولتۇرغان زۆهره بېگىم پەقەت ئۆزىگه مۇناسىپ

پادىشاهقا تېگىشى مۇمكىن، ئۇدۇم شۇنداق.

مانا ئەمدى ئۇنىڭغا خېرىدار پادىشاھمۇ تېپىلدى. بېگىم شەيبا-نىخانىڭ شېئىرىدىكى ئىككىنچى قۇرنى يەنە بىر ئوقۇغاندا غايىبانە بىر ئەر ئۈنى قۇچاقلاپ، "دىلبەر يارىم، دىلدارىم!" دەپ ئەركىلىتىۋاتقاندەك بولدى-دە، بەدىنى قىزىپ كەتتى.

ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، چوڭ تاشئەينەك ئالدىغا باردى-دە، ئۆزىنىڭ ئەكسىگە تىكىلىپ قارىدى. ئۇيقۇسىز كېچىدىن كۆزلىرىنىڭ تېگى ئازراق كۆكسۇپ يانغان. ئەمما قاشلىرى قارلىغاچنىڭ قانىتى. قارا كۆزلىرى ئۇچقۇن چېچىپ چاقنايدۇ. كۆكرەكلىرى كۆتۈرەڭگۈ، بوينى ئاق مەرمەردەك سىلىق، لەۋلىرى ئاتەشتەك.

شەيبانىخانىڭ يېشى ئەللىككە يېقىنلاشقان، خوتۇنلىرى ۋە باللىرى بار، زۆھرە بېگىم بۇنى بىلەتتى. ئەمما بېگىم ئۆزىنىڭ ئەينەكتىكى ئەكسىگە مەمنۇن تىكىلىپ تۇرغان شۇ دەقىقىلەردە "شەيبانىخانىنىڭ سەھرالىق خوتۇنلىرى نېمە بوپتۇ؟ — دەپ ئويلاندى، — مەن خانىنى ئۆزەمگە شۇنداق رام قىلايكى، ھەممىسى ئاغزىنى ئېچىپ قالسۇن!"

ئەتە ئاشۇ دەرۋىش كېلىپ، بېگىمنىڭ جاۋابىنى ئېلىپ كېتىشى كېرەك. بېگىم شەيبانىخانىغا خەت يېزىش ئۈچۈن قەغەز، قەلەم ئالدى.

بىراق قەندىللەردە خېلىدىن بۇيان يېنىۋاتقان شامىلارنىڭ ئىسسىدىن ئۆيۈ سەل خىرەلىشىپ قالغانىدى. زۆھرە بېگىم ھاۋا رەڭ بەرقۇت ئىشىك پەردىسىنى ئاچتى-دە، سەھەر سالقىنىغا يۈزىنى تۇتۇپ، ئايۋان ئىشكى ئالدىدا بىرپەس تۇردى.

شۇ چاغدا ئوردىغا يېقىن بىر مەھەللىدىن ئەر كىشىنىڭ جان

ئاچچىقى بىلەن ۋارقىرىغىنى ئاڭلاندى. ئايال كىشىنىڭ ھۆركىرەپ يىغلىغىنى ئۇنىڭغا جور بولدى.

ئەبۇ يۈسۈپ بىلەن مۇھەممەد سۇلتان ھامان پىتنىچىلەرنى ئوۋلاپ يۈرگىنى، ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىنى بۇلاپ بېيىۋاتقىنى، كىملەر-نىڭدۇر ئوق ياكى تىغ زەربىدىن جان بېرىۋاتقىنى زۆھرە بېگىمنىڭ كۆز ئالدىغا كەلدى. شۇ ۋاقىتتا خىيالى بىردىنلا باشقا ياقىقا بۇرۇلدى.

شەيبانىخان سەھەرقەندنى جەڭسىز ئېلىش ئۈچۈن زۆھرە بېگىمگە يالغاندىن ئىشىق ئىزھار قىلىۋاتقان بولسىچۇ؟ سەمەرقەندنى ئالغاندىن كېيىن سۆزىدىن قايتىسا ۋە زۆھرە بېگىمنى مانا شۇ قاراڭغۇ كېچىدە ھۆركىرەپ يىغلىغان ئايالنىڭ ئەھۋالىغا سالسىچۇ؟

بۇ شۆبھىدىن بېگىمنىڭ پۈتۈن ئەزايى مۇزلاپ كەتتى. ئۇ ئارقىسىغا قايتىپ شەيبانىخاننىڭ مەكتۇپىنى يەنە قولىغا ئالدى. خان ئۇنىڭ شۇنداق شۇبھىلەردە بولۇشىنى ئالدىن سەزگەنىدەك، مەكتۇپ-نىڭ يەنە بىر يېرىگە شېئىر يازغانىدى.

مېن سەمەرقەندنى سېنسىز نېتەيىن،
جەسەدى تىيرەنى جانسىز نېتەيىن؟

بۇ قۇرلارنىڭ تەپتىدىن زۆھرە بېگىمنىڭ قەلبىگە يەنە يىللىقلىق سېزىم يۈگۈردى. شۇ تاپتا بېگىمنىڭ ئۆزىگىمۇ يارسىز سەمەرقەند جانسىز تەنەك سوغۇق تۇيۇلاتتى. شەيبانىخان ئۇنىڭ تۇللۇق ھاياتىغا ئىسسىق جان بولۇپ كىرىپ كېلىشى كۆز ئالدىدا گەۋدە-لەندى-دە، قەلەمنى قولىغا ئېلىپ، خانغا جاۋاپ يېزىشقا كىرىشتى. قۇر بېشىدىن خاننىڭ تەرىپىنى يۈكسەك دەرىجىگە كۆتۈرۈپ:

"ھەزرىتى ئىمامى زامان، خەلىفەئى رەھمان"، دەپ يېزىشقا

باشلدی...

2

سەمەرقەند قەلئەسىنىڭ سىرتىدىكى باغ كوچىلار، ئۇلۇغبەگ رەسەتخانىسىنىڭ ئەتراپلىرى، ئابىرەھىمەت ئېرىقىنىڭ بويىلىرى ھېسابسىز قوشۇنغا تولۇپ كەتكەن. چوپان ئاتا تېغىنىڭ ئېتەكلىرىدە، ئېرىقى تەرىپى زەرەپشان ساھىلىدا يۈزلەپ ئوتاقلار ۋە چېدىرلار پەيدا بولغان.

بۇ قوشۇننىڭ سەركەردىسى شەيبانىخان باغى مەيدانغا، ئۇلۇغ-بەگ قۇردۇرغان مەشھۇر چىلسۇتۇن سارىيىغا كېلىپ چۈشكەنىدى. شەيبانىخان ساراينىڭ يۇقىرىقى قەۋىتىدە تۆت تەرىپى ئايۋانلىق چوڭ ئۆيدە پېشىن نامىزىنىمۇ ئوقۇپ بولغانىدى، ياساۋۇل كىرىپ، سۇلتان ئەلى مىرزا بىرنەچچە سارأي خىزمەتچىلىرى بىلەن قەلئەدىن خان ھۇزۇرىغا كەلگەنلىكىنى ئېيتتى.

شەيبانىخاننىڭ كىچىك-كىچىك كۆزلىرى خۇشاللىقىدىن پاللىداپ كەتتى.

— سولتانلارنى بۇ يەرگە تەكلىپ قىلىڭ، كېيىن مىرزىنى باشلاپ كىرىڭ.

— ھەزرىتىم، تەختىڭىز پەستىكى قەۋەتتە.

— جايىنامازىم تەختىمدىن ئۇستۇن!

— ئىلتىپات قىلدىڭىز، ھەزرىتىم!

ياساۋۇل ئىككى پۇكلىنىپ تەزىم قىلغىنىچە كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى.

شەيبانىخان بوتلاق يۇڭدىن توقۇلغان مەيىن مەللە جايىناماز

چېتىگە قايتىپ ئولتۇردى.

ياساۋۇل پەگادىكى ئىشكىتىن سولتان ئەلى مىرزىنى باشلاپ كىرگەندە شەيبانىخان تېخىچە شاھنىشىندا ئاشۇ جايناماز ئۈستىدە ئولتۇرغانىدى. شاھنىشىندىن تۆۋەندە ئۈنىڭ ئونغا يېقىن سۇلتانلىرى تىزلىنىپ ئولتۇرۇشۇپتۇ.

شەيبانىخان بېزەكسىز، ئاددىي كىينىگەنىدى. سۇلتان ئەلى مىرزا ئىشكىتىن كىرىش بىلەن ئۈنىڭ سەللىسىگە قادالغان دۇر ۋە گۆھەرلەر، تونىغا تىكىلگەن ئالتۇن، مەرۋايىتلار ھەيۋەتلىك يالتىراپ كۆزگە تاشلانىدى. ئەمما مىرزىنىڭ كۆزلىرى بىسەرەمجان، سېمىز گەۋدىسى بوشاشقان. ئۇ ئانىسىنىڭ ۋە ئەبۇ يۈسۈپ ئارغۇنىنىڭ سۆزىگە كىرىپ، قەلئەدىن قوشۇنسىز چىقىپ كەلگەنىدى. بۇ يەردە خانىنىڭ بېھىساب قوشۇنىنى كۆرۈپ، يۈرىكى پوكۇلداپ كەتتى.

شەيبانىخان بىلەن بۇرۇنقى تىل بىرىكتۈرۈپ يۈرگەن ئەبۇ يۈسۈپ سولتان ئەلى مىرزىنى خان ھۇزۇرىغا ئالداپ ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن بايا چۈشلۈك تاماق ۋاقتىدا مىرزىغا ياخشى كۆرگەن مەيلىردىن خېلى ئىچكۈزگەنىدى. ھازىر سۇلتان ئەلى مىرزا شەيبانىخانغا قاراپ تەزىم بىلەن كېتىۋاتقىنىدا پۇتلىرى گىلەمگە پۇتلىشىپ، گەۋدىسى سەنتۈرۈلۈپ كەتتى. ئەبۇ يۈسۈپ يۆلىۋالمىغىنىدا يېقىلىپ چۈشەتتى.

شەيبانىخان ئورنىدىن تۇرۇپ، مىرزا بىلەن كۆرۈشۈۋاتقاندا خۇش بۇي مەي پۇرىقى دىماغىغا ئۇرۇلدى. ئۇ مىرزىنىڭ كەيپ ئىكەنلىكىنى دەرھال سەزدى-دە، ئۈنى ئوغلى تۆمۈر سۇلتان ۋە كۈيئوغلى جانىبەگ سۇلتاندىن تۆۋەنگە ئۆتكۈزۈشنى ياساۋۇلغا شەرەت قىلىپ بۇيرۇدى.

شەيبانىخان بېشىغا قىزىل بۆرك ئۈستىدىن ئاق سەللە ئورىغان، كۆرك موڭۇتتىن تون كىيگەن. ئالتۇن تۈگمىلىك تون تېگىدىن كىيگەن يېشىل كۆڭلىكى مۇسۇلمان بايرىقىنىك رەڭگىنى ئەسلىتەتتى. جايناماز ئۈستىدە ئولتۇرغىنىمۇ ئۇنى خۇداگۇي بىر ئادەمگە ئوخشىتىپ كۆرسىتەتتى. بۇنىڭ ھەممىسى سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ ۋەھىمسىنى سەل باستى-دە، ئەمما تۆۋەندىن ئورۇن كۆرسىتىلگىنى ئۈنىڭ ئىززەت-نەپسىگە تەگدى. باشقا سۇلتانلار شەيبانىخانىنىڭ ئالدىدا تىزلىنىپ ئولتۇرغاندا، سۇلتان ئەلى مىرزا ئاتايىن چازا قۇرۇپ ئولتۇردى. شەيبانىخاننىڭ ئوغلى ئۈنىڭغا خاپا بولۇپ قاراپ قويدى.

— سىز ماڭا پەرزەنتىتەك يېقىن بولماقچىمۇسىز، مىرزا؟ — سورىدى شەيبانىخان مۇلايىم ئاۋاز بىلەن.

— خان ھەزرەتلىرى ئىنتىپاق تۈزۈش ئۈچۈن چاقىرىپسىز...

— مۆھتەرەم ۋالىدىڭىز كەلمىدىمۇ؟

— ئانام مېنى ئەۋەتتى.

— ئامما، ئۆزىمۇ كەلمەكچى ئىدى.

— ئايال كىشى، تارتىنىدۇ.

— ئادەم ئەۋەتىڭ، مىرزا، ئانىڭىزمۇ كەلسۇن.

سۇلتان ئەلى مىرزا يېنىدا تىزلىنىپ ئولتۇرغان ئەبۇ يۈسۈپبەگكە قارىدى. ئەبۇ يۈسۈپ دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ، شەيبانىخانغا تەزىم قىلدى:

— ئىجازەت قىلىڭ، خان ھەزرەتلىرى، مەن ھازىر بېرىپ زۆھرە بېگىمنى قىچقىرىپ كېلەي.

بۇ نازۇك ئىشلارنىڭ ھەممىسى ئەبۇ يۈسۈپنىڭ ھەرىكەتلىرى

بىلەن پۈتۈۋاتقانلىقىنى بىلدىغان شەيبانىخان ياساۋۇلغا بۇيرۇدى:

— ئەبۇ يۈسۈپكە مېنىڭ ئەڭ ئۇچقۇر ئاتلىرىمدىن بىرىنى ئىنئام قىلىڭ!

— مىننەتدارمەن ھەزرىتىم!

— بەگ، قايتىشتا خوجايەھىياغىمۇ خەۋەر قىلىڭ. سۇلتان ئەلى مىرزا كەلگەن يەرگە خوجا كەلمىسە ئىش قاملاشمايدۇ.

— ھەق سۆزنى ئېيتتىڭىز خان ھەزرەتلىرى!

ئەبۇ يۈسۈپ بۇ تاپشۇرۇقنى بېجىرىش ئۈچۈن كەتكەندىن كېيىن شەيبانىخان ئورنىدىن تۇردى-دە، سۇلتانلارغا قاراپ:

— مىرزا بىلەن سۆھبەتلىشىپ ئولتۇرۇڭلار، — دېدى. ئۆزى بولسا ئارقا ئىشىكتىن ئايۇانغا چىقىپ، پەسكە چۈشۈپ كەتتى.

سۇلتان ئەلى مىرزا ئەتراپىدىكى سۇلتانلارنىڭ ئاداۋەتلىك چىرايىغا قاراپ، ئۇلار ئارىسىدا يالغۇز قېلىشقا قورقىتى ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ، يان ئىشىككە قاراپ ماڭدى. شۇنىڭدا تۇركستانلىق سۇلتانلاردىن بىرى ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ يولىنى توستى.

— ئەمىرزادە، بۇيرۇق بولدى، ئەمدى بىزنىڭ يېنىمىزدىن كەتمەيسىز!

بەستلىك بىر نەۋكەر قولىنى خەنجىرىنىڭ سېپىغا ئاپىرىپ، ئىشىككە توغرىسىغا بولۇۋالدى. سۇلتان ئەلى مىرزا قاپقانغا چۈشكەندىلىكىنى ئەمدى سەزدى-دە، كەيپى بىردىنلا تارقاپ كەتتى. يۈزى بەزدەك بولۇپ، بايىقى جايىغا بېرىپ ئولتۇردى.

ئارىدىن بىر-ئىككى سائەت ئۆتكەندىن كېيىن زۆھرە بېگىمۇ تۆت كېنىزىكى بىلەن باغى مەيدانغا كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ بېشىدا

كېلىنچەكلەرنى ئەسلەتكۈچى ئاق يېپەك رومال، پېشانىسىگە بولسا تىللاقاش تېقىلغان. ئۇچىسىدا ئىنچىكە بەللىك گۈلدار تون، ئۇنىڭ ئىچىدىن كىيگەن ئاق ئەتلەس كۆڭلەكلىرىنىڭ ئېتىكى شۇنچىلىك ئۇزۇنكى، ئىككى كېنىزەك ئىككى تەرىپىدىن كۆتۈرۈپ كېلىۋاتاتتى.

زۆھرە بېگىمنى چىلىۋتۇنىنىڭ تۆۋەنكى قەۋىتىدىكى مەخسۇس بېزىتىلگەن خاس خانىغا باشلاپ كېتىۋاتقانلىقىنى شەيبانىخانىنىڭ قىرىق ياشلاردىن ئاشقان چوڭ خوتۇنى كۆرۈپ قالدى.

— بۇ نېمىدېگەن يۈزسىز خوتۇن؟ — دەپ يېنىدىكى ئايالىغا پىچىرلىدى ئۇ، — ئەرسىرىگەن مېكىجىن ئىززىتىنى بىلمەپ ئۆيىدە ئولتۇرامدۇ؟ ئەلچى بېرىپ ئىشنى تۈگەتكۈچە ئالدىرىماي تۇرامدۇ؟ ئىلاھىم كاساپىتى ئۆزىدىن باشقىغا تەگمىسۇن!

زۆھرە بېگىمنىڭ يۈزى ئاق يېپەك تورنىڭ كەينىدىن ئېنىق كۆرۈنمەيتتى. خان ئۇنىڭ گۆھەر كۆزلۈك ئالتۇن ئۈزۈكلەر سېلىنغان قوللىرىغا قارىدى. تومۇرلىرى بۆرتۈپ تۇرغان بۇ تېتىرەك

قوللار بېگىمنىڭ خېلى ياشقا كەلگەنلىكىدىن دالالەت بېرەتتى. شەيبانىخان يېقىندا بۇخارادا نىكاھلاپ ئالغان ئون توققۇز ياشلىق كىچىك خوتۇنىنى ئەسلىدى. كېيىن زۆھرە بېگىمنىڭ چوڭلا ئوغلى سۇلتان ئەلى مىرزا كۆز ئالدىدىن ئۆتتى.

ــ خاتىرجەم بولۇڭ، بېگىم. سىزنىڭ مەقسىتىڭىز بىزگە مەلۇم. خۇدا! خالىسا مۇرادىڭىز ھاسىل بولماي قالماس.

شەيبانىخان باشقا ھېچ نەرسە دېمىدى. ياساۋۇل زۆھرە بېگىمنى خاس خانىدىن ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ئۇنى كېنىزەكلىرى بىلەن باشقا بىر كىچىكرەك خانىغا كىرگۈزۈپ، ئىشىكنى سىرتىدىن ئېتىۋالدى.

* * *

شەيبانىخاننىڭ نېمە قىلماقچى ئىكەنلىكىنى ھېچكىم چۈشەنمەيتتى، ئەمما بۇگۈن باغى مەيداندا پەۋقۇلئاددە بىر ھادىسە بولۇۋاتقانلىقىنى سەزگەن بارلىق لەشكەر باشلىقلىرى ۋە مۆتىۋەرلەر چىلىسۇتۇن بىناسىنىڭ ئۆپچۆرىسىدە ئىككى-ئۈچتىن بولۇپ ئايلىنىپ يۈرۈشەتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا شائىر مۇھەممەد سالىھمۇ بار ئىدى. ئۇنىڭ يېپەك سەللىسى سېپتا ئورالغان، كالتە يەڭلىك يېپەك چاپىنى ئۆزىنگە ناھايىتى يېپىشىپ تۇراتتى. يازدىمۇ تەلپەك كىيىپ يۈرىدىغان، ئۇرۇشتىن باشقا نەرسىنى بىلمەي قوپاللىشىپ كەتكەن كۆچمەنچى سۇلتانلار ئۇنىڭ تالىپلارچە سېپتا كىيىنىشىنى ياقتۇرمايتتى، تۆمۈرىلەر كەچۈرگەن ئېغىر ئۆتمۈشنى ئەسلىتىپ تۇرۇشنى ياخشى كۆرەتتى.

نايمان ئورۇقنىڭ باشلىقى قەمبەربي باغدا مۇھەممەد سالىھقا تەگدى:

ـــ هه، جانابي شائير، سه‌مه‌رقه‌ندتين مرزىڭىز بىله‌ن يه‌ڭگىڭىز كېلىپ، خۇش بولۇپ قالدىڭىزمۇ؟

ـــ قه‌مبه‌ربي جانابلىرى، زۆهره بېگىم ئه‌سلى ئۆزبېكنىڭ نايمان ئۇرۇقىدىن بولىدۇ. بېگىمنى مه‌ندىن بۇرۇن سىز يه‌ڭگه دېيىشىڭىز لازىم.

مانغىت، دورمان ۋه قۇشچى ئۇرۇقىنىڭ سۇلتانلىرى بۇ سۆزنى ياقتۇرۇپ قاقاقلاپ كۈلۈشتى. قه‌مبه‌ربيىنىڭ ئاچچىقى كه‌لدى. مۇهه‌مه‌د سالىهقا دوق قىلىپ:

ـــ سىزچۇ؟ ـــ دېدى، ـــ سىز بارلاس تۇركلىرىدىنمۇ؟!

تۆمۇر ۋه تۆمۇربىله‌ر چىقتان بارلاسلار شه‌يبانىخانىنىڭ ئه‌ڭ يامان كۆرىدىغان ئۇرۇقى ئىدى. مۇهه‌مه‌د سالىه هۇسه‌ين بايقارا ساربيدا خىزمه‌ت قىلغان، سۇلتان ئه‌لى مىرزىغىمۇ مۇلازىم بولغان. ئاخىردا مىرزىلاردىن يۈز ئۆرۈپ، شه‌يبانىخان ته‌رىپىكه قېچىپ ئۆتكه‌نىدى. ئۇ سۇلتان ئه‌لى مىرزىنىڭ هه‌ربىي مه‌خپىيه‌تلىكىنى شه‌يبانىخانىغا ئېيتىپ بېرىپ بۇخارا ۋه دەبۇسىيه قه‌لئه‌سىنىڭ ئېلىنىشىغا يارده‌مله‌شكه‌نلىكى ئۈچۈن خان ئۇنى ياقتۇرۇپ قالغانىدى. ئه‌مما قه‌مبه‌ربىي ئىچىدىن ئۇنى "خىيانه‌ت يولى بىله‌ن ئابروي تاپقان بىقارار تۈرك!" دەپ يامان كۆره‌تتى.

مۇهه‌مه‌د سالىه قه‌مبه‌ربيىنىڭ بۇ هاقارىتىنى ئۆزىگه ئالغۇسى كه‌لمەي، سۆزنى چاقچاققا ئايلاندۇردى:

ـــ جانابى قه‌مبه‌ربي، مه‌ن هازىر ئۆزبېك تۈركلىرىدىنمه‌ن!

ـــ مۇغه‌مبه‌رلىك قىلماڭ، ئۆزبېك باشقا، تۈرك باشقا!

ـــ لېكىن ئۆزبېكته "ئاتا يۇرتۇم تۈركىستان" دېگه‌ن نه‌قىل بارغۇ، بۇنىڭغا نېمه دەيسىز؟

— ۋاي-ۋوي، — دېدى كۆپەكبي، — ماۋۇ شائىرلىك بىزنىڭ تۈركستانىنمۇ تۈركلەرگە بېرىۋەتمەكچىغۇ!

دەشتى قىپچاقتىن چىققان ساۋاتسىز كۆپەكبىينىڭ تۈركستاندەك مەدەنىي شەھەرنى ئۆزلىگەنلىكىدىن مۇھەممەد سالىھنىڭ كۈلگۈسى كەلدى:

— جانابىي كۆپەكبي، سىز ئاۋۋال تۈركستان دېگەن سۆزنىڭ مەنىسىنى چۈشىنىڭ! تۈركستان — تۈركلەر ماكانى دېگىنىغۇ!

— نېمە دېمەكچىسەن؟ بىز رۇم① تۈركلىرىدىن تارقالغانمۇ؟

— ياق، رۇم تۈركلىرى باشقا، بىز باشقىمىز! چۈنكى ماۋەرا-ئۇننەھر خەلقى رۇم تۈركلىرىدىن نەچچە ئەسىرلەر ئاۋۋال مانا بۇ ۋادىلارنى ئاۋات قىلغان. سەمەرقەند قورغانىنىڭ بېرىسىدا تۇرغان ئەنە ئاۋۋۇ دۆڭلەرگە بىر قاراڭ. مانا ئاشۇ يەردە بۇنىڭدىن مىڭ يىل بۇرۇن ئەفراسىياب دېگەن چوڭ شەھەر بولغان. ئەفراسىياب ماۋەرائۇننەھر تۈركلىرىنىڭ ئەپسانىۋى قەھرىمانى ئىدى. "ئۇنىڭ ئەسلى ئىسمى ئالىپ ئەرتۇڭا بولغان" دەپ، «قۇتادغۇبلىك»دە يۇسۇپ خاس ھاجىب يازغان.

— بۇ شائىر ئۆزبېكنىڭ نېمىنى يەپ، نوقۇل تۈركنى ماختايدىغۇ!

— جانابىي قەمبەربي، ئۆزبېك، قازاق، تۈركمەن، قىرغىز — ھەممىسى تۈركي ئۇلۇسلاردۇر. بىر ئاتىنىڭ بالىلىرىدەك يېرىمىز بىر، تارىخىمىز بىر. سىلەر ئۆزبېك ئۇرۇقلىرىنىڭ تارىخىنى

---

① رۇم — تۈركىيە.

ئۆزبېك خاندىن① باشلايسلەر، بۇ توغرا ئەمەس.

ــ نېمىشقا توغرا بولمايدىكەن؟ ــ زەردە قىلدى كۆپەكبىي، ــ بىز ئۆزبېك خاندىن تارقىغان ئەمەسمىزما؟

ــ جانابىي كۆپەكبىي، سىزنىڭ قىپچاق ئۇرۇقىڭىز ئۆزبېك خاندىن بەش يۈز يىل بۇرۇن مەشھۇر بولغان. قوڭۇرئات ئۇرۇقىنىڭ تارىخىمۇ ئالتە-يەتتە ئەسىرگە بارىدۇ. مانغىت، نايمان، دورمان، قۇشچى ئۇرۇقلىرىمۇ قەدىمدىن تارتىپ بار. بۇ ئۇرۇقلار ھەممىسى ھازىر ئانھەززىتىم شەيبانىخان قول ئاستىغا بىرلىشىپ، "ئۆزبېك ئۇلۇسى" دېگەن ئومۇمىي نام ئالغان، سلەر بۇ ئۇلۇسنىڭ تارىخىنى ئېسىڭلاردىن چىقارماڭلار. ئۆزبېك دېگەن ئىسىم تۈركىي خەلقلەردە ئۆزبېك خاندىن نەچچە يۈز يىل بۇرۇنمۇ مەۋجۇت بولغان. مەن خارەزمدە ئۆسكەن، مەن قەدىمكى كىتابلاردىن ئوقۇدۇم، چىڭگىزخاندىن بۇرۇن شاھ بولغان خارەزم شاھ مۇھەممەد ئۆز ئوغۇللىرىدىن بىرىگە ئۆزبېك دەپ ئات قويغان. شۇنىڭدىن مەلۇمكى، بۇنام يۇرتىمىزدا چىڭگىزخان كەلمەستىن بۇرۇنمۇ مەشھۇر بولغان. ئۆزبېك دېگەن نامنى بىزنىڭ ئۇلۇسىمىز ئۆزبېك خاندىن ئالغان ئەمەس. ئەكسىچە، بۇ قەدىمىي نامنى ئۆزبېك خان بىزنىڭ تۈركىي ئۇلۇسلاردىن ئالغان!

ــ يەنە تۈركىي دېدى-ھە! ئاپلا، سارتنىڭ بالىسىيەي!

ــ تارىخ شۇنداق تۇرسا مەن قانداق قىلاي، جانابىي قەمبەر-

---

① ئۆزبېك خان ــ ئالتۇن ئوردا خانى، 1312 ــ 1342 ــ يىللاردا ھۆكۈمرانلىق قىلغان، ئۇنىڭ پايتەختى ــ سارايبېركىپ ۋولگا بويىدا، ھازىرقى ۋولگاگراد يېنىدا بولغان.

بىي؟ مىڭ يىللاردىن بۇيان خۇراسانـدىن نېرىـسى ئىران، بېرىـقى تەرىپى تۇران دەپ يۈرگۈزۈلىدۇ... خان ھەزرەتلىرى بۇنى ياخشى بىلىدۇ. ئىمامى زامان بۇخارا مەدرىسىدە تەھسىل كۆرگىنىـدە ناھا- يىـتى نۇرغۇن تۈركـىي شېئىرلارنى يادقا ئالغانـكەن. ئۆزلىرىـمۇ تۈركىي تىلدا غەزەللەر يازغان. مەن ئانھەزرەتنىڭ غەزەللىرىـدىن بىر بېيىت كەلتۈرەي، ئاڭلاڭ:

"فىرقەت ئاتىدىن يىقىلدىم، يار كېلدى سورغالى،
ئەي شەيبانىي يار دەردىگە دەۋا قىلدى يەنە"

ــ خان ھەزرەتلىرىنىڭ بۇ شېئىرى تۈركىيـچە ئەمەس، ئۆز- بېكچە! ــ دېدى قەمبەربىي.

ــ لېكىن ھەممە تۈركـىي تىلـلىق شائىـرلار خۇددى شۇ تىلدا شېئىر يازغانغۇ! ئەگەر بۇ ــ ئۆزبېك تىلدا بولسا، دېمەك، ناۋايىمۇ ئۆزبېك تىلدا يازغان. دېمەك، كەمىنىمۇ ھازىر سىلەر بىلەن ئۆزبېك تىلـدا سۆزلـىشىۋاتـىمەن. دېـمەك، ماۋەرائۇنـنەھرنىڭ تۈركـىي تىلىمۇ، ئۆزبېك تىلـىمۇ ئەسلـىدە بىر تـىل. جانابـلىرى، ئەمـدى دىلـىمىزمۇ بىر بولۇشى كېرەك. تۆمۈربىلەر تۈرك ۋە ئۆزبېـك دەپ ئۇلۇسنى ئۇلۇستىن ئاجرىتىپ، خەلقنى پاراكەندە قىلدى، مەملىكەت پارچىلىنىپ، خاراب بولدى. ئەمدى ئىمامى زامان، ئىسـكەنـدەرىي سانىي① يەنە شۇ ئۇلۇسنى بىرلەشتۈرۈپ، مەملىكەتـكە يىـگانە جان ئاتا قىلماقچى. ئىلاھىم، ھەزرەت خانىمىز شۇ مەقسىتىگە يەتسۇن! مۇھەممەد سالىھنىڭ بۇ سۆزىگە ئەمـدى ھېچـكىم ئېتىراز قىلالـ-

---

① ئىسكەندەرىي سانىي ــ ئىككىنچى ئىسكەندەر، شەيبانىخانـغا بېرىلگەن يۇكـەك تەرىپلەردىن بىرى.

مىدى. مۇنازىرىـده ئۇستـىلىق بىلەن غالـىب بولغان شائىر سارايـغا قاراپ كەتتى.

كۆپەكبىي قەمبەربىيگە قاراپ:

ــ سارتنىڭ بالىسنى كۆردىـڭىزمۇ؟ ــ دېـدى، ــ بۇلارنى سۆز بىلەن يېڭىشكە بولمايدۇ!

ــ سـۆز بىلەن يەڭـمـسـەك قىلـىچ بىلەن يېڭـىمىز! ــ دېـدى قەمبەربىي. ھەممىسى قاقاقلاپ كۈلدى.

* * *

سارايغا ياساۋۇل چىقىپ، باغدا قاراپ تۇرغان لەشـكەربېـشى ۋە مەنسەپدارلارنى خـان يۇقىرىـقى قەۋەتـكە كېڭەشـكە چاقىرغىنىـنى ئېيتتى.

باغدىكى دۆلەت ئەمەلدارلىرى سارايـنىڭ تۆت بۇرجىكىـگە مۇنا-رىغا ئوخشىتىپ ئىشلەنگەن ۋە تار يول ئىچىدىن ئۆتكەن پەلەمپەيلەر بىلەن يۇقىرىغا چىقىشقا باشلىدى.

خانىنىڭ ئۆزى تېخىچە خاس خانـدا يەنە نېمىنـدۇ كۈتمەكـتە ئىدى.

كەچلىكى سەمەرقەندتىن بەش-ئالتە مۇرىتـىنى ئەگەشـتۇرۇپ، خوجايەھـيامۇ چىقىپ كەلدى. ئۇ باغـى مەيـدانغا كىرىـپ ئاتتىـن چۈشۈۋاتقاندا ھودۇقۇپ، پۇتى ئۈزەنگە قېيىشـىغا ئورۇلۇپ قالدى. مۇرىتلىرى ئۇنى يۆلەپ چۈشۈردى.

چوڭ ئاق سەللە ۋە مەلـلە سەقەرلات پەشـمەت كىيـگەن خوجا يەھيا شەيبانـىخان ئولـتۇرغان تەختـىنىڭ ئالدىـغىچە تەزىم قىلـىپ باردى. قىرائەتتە ئۆگەنگەن جاراڭلىق ئاۋازى بىلەن:

ــ ئەسـسالامۇئەلەيـكۇم، خـان ھەزرەتـلىـرى، ــ دېـدى، ــ

سەمەرقەند دەرۋازىلىرى سىز ئۇلۇغ زات ئۈچۈن ئوچۇقتۇر!

شەيبانىخان خوجايەھىيا بىلەن ئورنىدىن تۇرماي تىنچلىق سوراشتى-دە، كىنايە قىلىپ دېدى:

— سەمەرقەند قاپقىلىرىنى بىز ئۈچۈن سىز ئېچىپ كەلدىڭىزمۇ؟

— ھەزرىتىم، ھەر ئىش خۇدانىڭ خاھىشى بىلەن بولىدۇ.

— بىراق سىزنىڭ خاھىشىڭىز سەمەرقەندنى بابىرغا بېرىش ئىدىڭىزمۇ؟

— ئاسىي بەندىلەر بىز، خان ھەزرەتلىرى، خاتالىق ئۆتكەن بولسا، ئەپۇ قىلىڭ، ھۇزۇرىڭىزغا باش ئېگىپ كەلدىم... — خوجا-يەھيا كۆزىگە ياش ئالدى.

شەيبانىخان ياساۋۇلغا بۇيرۇدى:

— يۇقىرىغا ئېلىپ چىقىپ مىرزىسىنىڭ سايىسىگە ئولتۇرغۇزۇڭ!

خوجايەھيانى ئېلىپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن شەيبانىخان ئۆزىنىڭ ئەڭ يېقىن مەسلىھەتچىسى بولغان ئاتمىش ياشلىق مويسەپىت موللا ئابدۇرەھمىنى چاقىردى ۋە ئۇنىڭ بىلەن نېمە توغرىسىدىدۇ يەككە-يېگانە سۆزلىشىشكە باشلىدى.

خانىنىڭ ئالدىرىماسلىقى بەزى سۇلتانلارنى تەئەججۇپقا سالماقتا ئىدى. سەمەرقەند دەرۋازىلىرى ئوچۇق ۋاقتىدا نېمىشقا پايتەختكە ئات سېلىپ كىرمەستىن، بۇ يەردە ئېزىلىپ يۈرىدۇ؟

3

شەيبانىخان تۆردىكى ئىشىكتىن كىرگەندە بارلىق ئولتۇرغانلار ئورۇنلىرىدىن چاچراپ تۇرۇپ، خانغا ئېگىلىپ تەزىم قىلىشتى. خان شاھىنشىغا سېلىنغان كىمخاپ كۆرپە ئۈستىگە چازا قۇرۇپ

ئولتۇردى. ئۇنىڭ ئوڭ تەرىپىدە يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان موللا ئابدۇرەھىم قۇرئاندىن قىسقا بىر ئايەت ئوقۇپ، خان ھەزرەتلىرىگە ئەڭ ئالىي تىلەكلەر بىلدۈردى-دە، ئاندىن مەقسەتكە ئۆتتى:

— ئىمامى زامان، خەلىفەئى رەھمانىنىڭ نىيىتى پەقەت شەھەر ئېلىش ئەمەس، دىن ۋە مىللەت دۈشمەنلىرىنى پاش قىلىپ، سىز ۋە بىزنى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام يۈرگەن مۇقەددەس يولىغا يېتەكلەشتۇر. ئەگەر پەقەت مال-مۈلۈكنى ئويلايدىغان پادىشاھ بولسا، سەمەرقەند قاپقىلىرى ئېچىلغان ھامان چۈقان سېلىپ قەلئەگە ئات چاپتۇرۇپ كىرەتتى. كاناي-سۇناي چالدۇرۇپ، ئۆز غەلىبىسىنى تېز-رەك خەلقە ئاشكارا قىلاتتى. ئەمما بىزنىڭ ئۇلۇغ خانىمىز — دانا-لىقتا ئىسكەندەرىي زامان. شەيبانىخان مال-مۈلۈكتىن ئاۋۋال ئىنسان ۋە ئىمانىنى ئويلايدۇ.

— بەرھەق! — دەپ قويدى موللا ئابدۇرەھىمدىن تۆۋەنرەك ئولتۇرغان مۇھەممەد سالىھ.

— پادىشاھ ئىنساپ ۋە ئىمانىنى ئۇنتۇسا قانچىلىك ئىپلاسلىقلار-نىڭ يۈز بېرىشى، مەملىكەتنىڭ قانچىلىك خاراب بولۇشى تۆمۈر-رىيلەرنىڭ قىلمىشلىرىدىن بىزگە مەلۇم، ئابدۇللىتىپ مىرزا ئۆز ئاتىسى ئۇلۇغبەگ مىرزىنى ئۆلتۈرگۈزدى. ھىراتتا ھۈسەين بايقارا ئۆز نەۋرىسى مۇمىن مىرزىنى ئۆلتۈردى. مانا ھازىر بىز بىلەن ئولتۇرغان سۇلتان ئەلى مىرزا ئۆزىنىڭ ئاكىسى بايسۇنقۇر مىرزىنى تۇتقۇزۇپ ئۆلتۈرمەكچى بولغىنىدا ئاكىسى قېچىپ قۇتۇلدى. كېيىن بايسۇنقۇر مىرزا بۇ ئىنىسىنى تۇتقۇزغانىدا كۆزىنى كور قىلماقچى بولدى. ئەمما جاللاتنى ئالتۇنغا سېتىۋېلىپ، بۇ مىرزىمۇ قېچىپ قۇتۇلدى. مىرزىلارنىڭ ساراىيدا ساتقۇنلۇق، خىيانەت، بۇزۇقلۇق

ئەۋج ئالدى. قۇرئانى شەرىف مەينى مەكرۇھ دەپ قەتئىي چەكلىگەن، ئەمما سورۇنمىزدا ئولتۇرغان مانا بۇ ياش مىرزا جايىناماز ئۈستىدە ئولتۇرغان ئىمامى زامان ھۇزۇرىغا مەي ئىچىپ شىركەيىپ كەپتۇ! بۇ مىرزىنىڭ شەھۋانىيپەرەسلىكى، شۇ يېشىدىن تارتىپ ھارام يولغا يۈرگەنلىكى ئىمامى زامان خانىمىزغا ئەزەلدىن مەلۇم ئىدى!

كۆپەكبىي غەزەپلىنىپ سۆز قاتتى:

— ئېسىپ ئۆلتۈرۈش كېرەك مۇنداق مىرزىنى!

— ئەيىب پەقەت بۇ ياش مىرزىدا ئەمەس، — دەپ مۇھەممەد سالىھ ئۇنىڭغا ئېتىراز قىلدى، — بۇنىڭ ئاتىسى مەھمۇد مىرزا ناھايىتىمۇ ئىمانسىز بۇزۇق ئادەم ئىدى. سەمەرقەندتە پادىشاھلىق قىلغاندا خوتۇنپەرەسلىككە قانائەت قىلماي، بەچچىۋازلىقنىمۇ ئەۋجىگە چىقارغانىدى. بىچارە خەلق چىرايلىق ياش ئوغۇللىرىنىمۇ كوچىغا چىقىرىشقا قورقۇپ، قىزلارنى يوشۇرغانىدەك ئىچكىرىگە يوشۇراتتى.

— ئوغلى ئاتىسىغا تارتىپتۇ-دە؟

— ئانىسىچۇ؟ مىرزىنىڭ ئانىسى قانداق؟

بۇ قالتىس سوئالدىن ھەممە بىردەم جىم بولۇپ قالدى. چۈنكى "شەيبانىخان زۆھرە بېگىمنى نىكاھلاپ ئالماقچىمىش" دېگەن گەپ-چۆچەك كۆپچىلىكنىڭ ئېسىگە چۈشتى. خان بۇ ئايالىغا ئۆيلەنسە ئابرويي چۈشۈشىنى بۇرۇنلا سەزگەن ۋە ئۆيلەنمەيدىغانلىقىنى موللا ئابدۇرەھىمگە ئېيتقانىدى. ھازىر موللا ئابدۇرەھىم مىش-مىش گەپ-سۆزلەرنى بىر تەرەپ قىلىشقا ئالدىرىدى:

— مىرزىلارنىڭ كاساپىتى خوتۇنلىرىغىمۇ يېتىپتۇ. بۇ مىرزىنىڭ ئانىسى ئۆز نەپسى ئۈچۈن يالغۇز ئوغلىنى قۇربان قىلىدىغانغا

ئوخشايدۇ!

موللا ئابدۇرەھمنىڭ بۇ سۆزىدىن كېيىن خانىنىڭ زۆھرە بېگىمگە بولغان مۇناسىۋىتىمۇ كۆپچىلىككە مەلۇم بولدى. سۇلتانلاردىن بىرى:

— قۇتۇرغان بايتالغا سۆرىتىپ ئۆلتۈرۈش كېرەك ئۇنداق خوتۇننى! — دېدى.

يەنە بىرى:

— تاغارغا سېلىپ ئەكىتىگىز مۇنارىدىن تاشلاش كېرەك! — دېدى.

شەيبانىخان مۇنازىرىگە يول قويۇپ، ئۆزى ھەممىنىڭ سۆزىگە ئاستىرتىن قۇلاق سېلىپ ئولتۇردى. بىر-بىرىدىن قورقۇنچلۇق تەكلىپلەر كۆپىيىپ كەتكەندىن كېيىن شەيبانىخاننىڭ ئىشارىتى بىلەن موللا ئابدۇرەھىم ھەممىنى جىممىتتى.

خان سۆزلىگەندە ئونلاپ كىشىلەر ئۇنىڭ سالماقلىق، ۋەزمىن ئاۋازىدىن، دانە-دانە قىلىپ ئېيتىۋاتقان سۆزلىرىدىن سېھرىلەنگەندەك قېتىپ قۇلاق سېلىشقا باشلىدى. شەيبانىخان مىرزىلارنىڭ ئىنسابىنى، ئىمانىنى ئۇنتۇغانلىقى، ئەل-ئۇلۇسنى ۋەيران قىلغانلىقىغا يەنە بىرمۇنچە مىساللارنى كەلتۈردى-دە، بىردىنلا خوجايەھىياغا قارىدى:

— بۇ مىرزىلارنىڭ پىرى سىزنىڭ ئاتىڭىز خوجائەھرار ئىدى. "مەن ئەۋلىيا" دەپ، پادىشاھلارغا ھۆكۈمىنى ئۆتكۈزۈپ، ناھايىتى زور بايلىققا ئىگە بولغانىدى. بىزنىڭ خەۋىرىمىز بار، ئاتىڭىزدىن سىزگە ناھايىتى كۆپ ئالتۇن قالغان. ئاتىڭىز ئۆلگەندىن كېيىن، مانا، ئۇنى بىر پىلدىن بۇيان سىز سەمەرقەندكە روھانىي ئاتا بولۇپ

يۇرۇپسىز. سىزمۇ نەپسىگىزگە بېرىلىپ، ناھايىتى كۆپ ئالتۇن-كۈمۈش توپلىدىڭىز. بېلىق بېشىدىن بۇزۇلىدۇ، پىر قانداق بولسا مۇرىتىمۇ شۇنداق بولىدۇ. كەينىگىزدە ئولتۇرغان مانا شۇ شەھۋا-نىيپەرەس ياش مىرزا سىزنىڭ مۇرىتىڭىز، خۇدا ئالدىدا سىز شۇنىڭغا جاۋاب بېرىمەن دەپ قولىنى ئالغان!

شەيبانىخان بېگىز بارمىقى بىلەن، ئاۋۋال مىرزىنى، كېيىن خوجا-يەھيانى كۆرسەتتى-دە، ئاندىن شۇ بارمىقىنى پەسكە قارىتىپ سىلكىتتى:

— سىزنىڭ يەنە بىر مۇرىتىڭىز ئايال تۇرۇقلۇق ئەر ئىزدەپ كېلىپ پەستە ئولتۇرۇپتۇ. سىزنىڭ قانداق پىرلىكىڭىزنى مانا شۇلار كۆرسىتىپ تۇرۇپتۇ! سىز ئاۋۋال مۇرىتلىرىڭىزغا خىيانەت قىلىپ، سەمەرقەندنى بابىرغا بەرمەكچى بولدىڭىز. كېيىن بۇلار پىرىغا خە-يانەت قىلىپ، مېنىڭ ئالدىمغا كەلدى. خىيانەت ئۇستىگە خىيانەت! بىرى ئۇ ياققا تارتسا، بىرى بۇ ياققا تارتىدۇ! پادىشاھ ئۆزبېچە، دىنىي پېتەكچى ئۆزبېچە! بىرى بىرىنى ئالدايدۇ. بىرى بىرىنىڭ گۆشىنى يېمەكچى بولىدۇ! مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ھەم پەيغەمبەر ئىدى، ھەم پادىشاھ ئىدى، ھەم لەشكەربېشى ئىدى. كىم شۇنىڭغا قادىر بولمىسا، كىم پەيغەمبىرىمىزنىڭ مۇقەددەس يولىدىن يۈرمىسە، مانا شۇ پىر بىلەن مۇرىتىغا ئوخشاش كاپىرلىق يارىغا غۇلايدۇ!

شەيبانىخان بۇ سۆزلەرنى ئۆزبېنىڭ قول ئاستىدىكى مەنسەپدار-لىرىغىمۇ تەككۈزۈپ سۆزلىمەكتە ئىدى. چۈنكى ئۇلارنىڭ بەزىسى "خانىمىز تەختۇتاجغا قانائەت قىلماي ئىمامى زامان، خەلىفەئىي رەھمانىمۇ بولۇۋالدى" دەپ پىچىرلىشاتتى، تۆمۈرىيلەرنىڭ ئىشىنى خىلىدىن بۇيان كۆزىتىپ يۈرگەن شەيبانىخان ئۇلارنىڭ سەلتەنەت-

لىرىسىده خوجائەھىرارەك دىنىي رەھبەرلەر ئۆزلىرىچە مۇستەقىل
ھۆكۈمدار بولۇۋېلىپ، مىرزىلارنىڭ ھاكىمىيىتىنى ئىچىدىن زەئىپلەش-
تۈركەنلىكىنى ياخشى بىلەتتى، شەيبانىخان خانلىق ھاكىمىيىتى بىلەن
دىنىي ھاكىمىيەتنى ئۆز قولىدا بىرلەشتۈرۈپ تۆمۈرىيىلەرگە نىسبەتەن
زور بىر ئۈستۈنلۈككە ئېرىشىمەكتە ئىدى. ئۇ بۇخارادا مەدرىسە
ئوقۇپ يۈرگىنىدە شەرىئەت ۋە تەرىقەت ئىلمىنى ياخشى ئۆگەنگەن،
قۇرئاننى يادا بىلەتتى. ھازىر شەيبانىخانىنىڭ قارارگاھىدا ئىسلام
دىنىنى ئۇنىڭدىن ياخشى بىلىدىغان، قۇرئانىنى قىرائەت بىلەن
ئوقۇشتا ئۇنىڭدىن ئۆتىدىغان ئادەم يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئىمامىلىق
ۋە خەلىفىلىك ئۇنۋانلىرى شۇنىڭدىن كېلىپ چىققانىدى. شەيبانىخان
مەركەزلەشكەن ئۇلۇغ بىر دۆلەت تۈزۈشكە ئىنتىلگىنىدە، بۇ مەقسە-
تىگە تېزرەك يېتىش ئۈچۈن قول ئاستىدىكى ئادەملەرنىڭ ئىخلاس ۋە
ئېتىقادىنىمۇ قازىنىشقا، ئۇلارنىڭ مەپكۇرىسىنى ئۆزىگە بويسۇندۇ-
رۇپ ھەممىسىنى بىر داھىي ئەتراپىغا جىپسىلاشتۇرۇشقا ئالاھىدە
ئېتىبار بېرەتتى. ئۇ ئۆز دەۋرىنىڭ ئەڭ زور مەپكۇرىسى — دىنىي
مەپكۇرە ئىكەنلىكىنى ياخشى بىلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھازىر ئۆزى
ئېرىشىۋاتقان مۇۋەپپەقىيەتلىرىنىمۇ دىنغا ۋە ئىلاھىي كۈچلەرگە
باغلاپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— بىزنىڭ سەمەرقەندتىكى دۇشمەنلىرىمىز يەتتە باشلىق ئەجدا-
ھادەك زور ئىدى. بۇ ئەجدىھا نى-نى قوشۇنلارنى دەم تارتىپ
يۇتۇۋەتكەن. ئەمما بىزنىڭ ئىمانىمىز پاك، نىيىتىمىز خالىس. ئاللا-
تائالا ئاشۇ ئەجدىھانى ئىنسىدىن تارتىپ چىقىرىپ، بىزنىڭ ھۇزۇرى-
مىزغا ئېلىپ كەلدى، "نېمە قىلساڭ قىل!" دەپ قولىمىزغا بەردى.
خۇدانىڭ قۇدرىتى بىلەن سەمەرقەندتەك شەھەرنىڭ قاپقىلىرى

بىزگە جەڭسىز ئېچىلدى!

سەمەرقەندنىڭ ئۇرۇشسىز تەسلىم بولۇۋاتقانلىقى، ئۇنىڭ پادىشاھى ۋە دىنىي رەھبىرى ئۆز پۇتى بىلەن شەيبانىخان ھۇزۇرىغا كىرىپ كەلگەنلىكى نەقەدەر چوڭ بىر زەپەر ئىكەنلىكىنى بارلىق ئەمەلدارلار گويا ئەمدى ئەستايىدىل ھېس قىلىشتى. بۇ زەپەرنىڭ خۇدا تەرىپىدىن بېرىلگەنلىكى بولسا شەيبانىخاننى ئۇلارنىڭ كۆزىگە خۇدانىڭ نەزىرى چۈشكەن بىر ئەۋلىيا قىلىپ كۆرسىتەتتى. شەيبانىخان دۇئاسى ئۈتكۈر ئەۋلىيا بولمسا، بۇنچىلىك مۇرەككەپ، بۇنچىلىك قىيىن ئىشنى شۇنچىلىك دانالىق ۋە ئۇستىلىق بىلەن ئەمەلگە ئاشۇرالايتتىمۇ؟

موللا ئابدۇرەھىم ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ:

ــ ئىمامىي زامانىمىز مىڭ يىل ئۆمۈر كۆرسۇن! ــ دەپ ئالقىشلىدى.

باشقىلارمۇ ئۈرە تۇرۇشۇپ، ئۇستى-ئۇستىگە چاۋاك چېلىشتى:

ــ ئىسكەندەرىي سانىيغا ئاپىرىن!

ــ ھەزرىتى ئەۋلىياغا مىڭ رەھمەت!

ــ خەلىفەئىي رەھمان، دۇنيا تۇڭگىچە ھايات تۇرسۇن!

بارلىق ئەمەلدارلار ئورۇنلىرىدىن تۇرغاندىن كېيىن سۇلتان ئەلى مىرزا بىلەن خوجايەھىيامۇ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. ئەمما ئۇلار تىرىك مۇرىدەك تەستە ئۈرە تۇرۇشاتتى. ئەگەر ھازىر شەيبانىخان مانا بۇ ئالقىش ئېيتىۋاتقانلارغا بىر ئېغىز بۇيرۇسا، ئۇلار مىرزا بىلەن خوجانى تىتما-تىتما قىلىۋېتىشى ئېنىق ئىدى.

خانىنىڭ ئىشارىسى بىلەن ئالقىشلار توختىدى، ھەممە جايىغا

قايتىدىن ئولتۇردى.

ــ ماۋۇ خوجا بىلەن مىرزىغا، ــ دېدى شەيبانىخان، ــ مىڭ ئازاپ بېرىپ ئۆلتۈرسەك ھەققىمىز بار. بىراق ئىنساپ ۋە ئىمانىڭ قانچىلىك بولۇشىنى بۇلارغا يەنە بىر كۆرسىتىپ قويايلى. مەيلى، قانلىرىدىن كېچەيلى، جانلىرى ئامان قالسۇن!

بايىاتىن بېرى ئۆلۈمنى بويۇنلىرىغا ئېلىپ، جانلىرىدىن ئۈمىد ئۈزۈپ ئولتۇرغان مىرزا بىلەن خوجا ئەمدى بىردىنلا ئېگىلىپ، خانغا مىننەتدارچىلىق بىلدۈرۈشتى. خوجايەھىيانىڭ كۆڭلى يۇمشاپ، كۆزىگە ھەتتا ياش كەلدى:

ــ خۇدا ئۆمرىڭىزنى بەرسۇن، خان ھەزرەتلىرى!...

ــ بىراق، ــ دېدى خان ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ، ــ جانابىي خوجا-يەھيا مال ۋە دۇنياغا ھېرىس بولۇپ، تەۋپىقنى ئۇنتۇغان. ئىمانىنى پاكلاش ئۈچۈن مەككەنى مۇكەررەمگە سەپەر قىلسۇن. خوجىغا ئەتىگەنگىچە مۆھلەت بېرىمىز. كېرەكلىك نەرسىلىرىنى يىغىشتۇرۇپ، ئىككى ئوغلى بىلەن بىللە ھەجگە ماڭسۇن. كۆپەكبىي!

ــ لەببەي، خان ھەزرەتلىرى!

ــ خوجايەھيانى ئوغۇللىرى بىلەن ئەتە ئەتىگەندە سەمەرقەندىن چىقىرىپ قويۇشنى سىزگە تاپشۇردۇق!

ــ باش ئۈستىگە، خان ھەزرەتلىرى!

ــ مانا بۇ ياش مىرزا، ــ دەپ شەيبانىخان سۇلتان ئەلى مىرزىغا قاراپ داۋاملاشتۇردى، ــ بىزگە ئوغۇل بولغۇسى كەپتۇ. مەيلى، دېندىن چىققانىنى يەنە دىنىغا كىرگۈزۈش ساۋاب ئىش. شاھزادە تۆمۇرخان ئۇنى ئۆز ئادەملىرى قاتارىغا ئالسۇن.

ئاتىسىغا يېقىن ئولتۇرغان يىگىرمە ياشلىق كېلىشكەن تۆمۇرخان

سېمىز مىرزىغا نەپىرەت بىلەن بىر نەزەر سالدىيۇ، ئەمما خانغا تازىم قىلىپ، بۇيرۇقنى بېجىرىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

ــ ياخشى بولسا ئېشىنى يەر، ــ قوشۇپ قويدى شەيبانىخان، ــ يامان بولسا بېشىنى!

سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ ۋاقتىنچە تىرىك قېلىۋاتقانلىقىنى كۆپ ئادەم شۇ سۆزلەردىن سەزدى. ئەمدى پەستكى قەۋەتتە ئولتۇرغان زۆھرە بېگىمنىڭ تەقدىرىنى ھەل قىلىش كېرەك ئىدى.

شەيبانىخان بىرۋاقتىلاردا زۆھرە بېگىمنى ناھايىتى گۈزەل دەپ ئاڭلاپ، "ئۆزەمگە غۇنچەچى① قىلىۋالارمەن" دەپ ئويلىغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بېگىمگە يازغان خېتىگە بىرنەچچە قۇر شېئىر قوشقانىدى. ئەمما ئۇنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەندىن كېيىن بېگىمدىن ئىخلاسى قايتتى. توغرا، شېئىر يېزىپ بېگىمنى ئالدىغىنى كۆڭلىنىڭ بىر چېتىنى خىرە قىلىپ تۇراتتى. ئەمما بۇ يەردە زۆھرە بېگىمدىن نەپرەتلىنىپ سۆزلىگەن ئەمەلدارلار ئۇ خوتۇنىنىڭ بۇزۇقلۇقىغا خاننىمۇ ئىشەندۈردى ـ دە، كۆڭلىدىكى بۇ خىرەلىكنى تارقىتىۋەتتى. "ئۆزى شۇنداق ئالدىنىشقا مۇناسىپ خوتۇن ئىكەن، ــ دەپ ئويلاندى خان، ــ ئەگەر ھازىر قويۇپ بەرسەم، سۇلتانلار ئۇنى قۇتۇرغان بايتالغا سۆرىتىپ ئۆلتۈرىدۇ، لېكىن مەن مۇرادىگىزغا يېتىسىز! دېدىم. مۇرادى ئەرگە تېگىش ئىكەن. زور بىر ئەر تېپىپ بېرىپ، سۆزۈمنىڭ ھۆددىسىدىن چىقاي!"

خاننىڭ كۆزلىرى سورۇندا ئولتۇرغان سۇلتانلارنى ئارىلاپ ئۆتۈپ، پەگاداراق ئولتۇرغان يوغان گەۋدىلىك چوقۇر قارا كىشىگە

---

① غۇنچەچى ــ ۋاقتلىق خوتۇن.

كېلىپ توختىدى. مەنسۇر باخشى دەپ ئاتىلىدىغان بۇ ئادەم تېۋىپلىك قىلاتتى. ئۇ داپ چېلىپ سۇپكۆچلۈك قىلىشنىمۇ بىلەتتى. "كۆتۈرگۈچى" دېگەن لەقىمى بار ئىدى. ئۇنىڭدا خوتۇن توختىمايتى. ئالغان خوتۇنلىرى يا بىر-ئىككى يىل ئۆمۈر كۆرمەي ئۆلەتتى، ياكى قېچىپ كېتەتتى.

— مەنسۇر باخشى، سىز خوتۇنىغا قانماي يۈرۈپسىز، — دېدى شەيبانىخان، — پەستكى بېگىم كېلىنچەكتەك ياسىنىپ كەپتۇ. شۇنى سىزگە ئۇزىتايلىمۇ؟

مەنسۇر باخشى ئورنىدىن سەكرەپ تۇردى، خۇشاللىقىدىن ئاغزى قۇلىقىغا يەتكۈدەك بولۇپ، كۈلۈپ تەزىم قىلدى:

— مەرھەمىتىڭىزدىن ئايلىناي، ھەزرىتىم، جان دەيمەن!

ھەممىسى كۈلۈۋەتتى. شەيبانىخان بۇ تۇگۈننىمۇ سۇلتان ۋە ئەمەلدارلارغا ياقىدىغان بىر ئۇستىلىق بىلەن يەشكەندەك كۆپچىلىك مەنىۋن ئىدى:

— خان ھەزرەتلىرى دانا يول تاپتى!

— مەنسۇر كۆتۈرگۈچى ئەمدى بېگىمنى قۇچقىدىن قويماي راسا كۆتۈرىدۇ.

— بىرى بىرىگە مۇناسىپ!

— بىراق، — شەيبانىخان يەنە سۆز باشلىغانىدى، ئۆزئارا سۆزلەر ۋە كۈلكىلەر دەرھال بېسىلدى، — باخشىنىڭ تويىنى سەمەرقەندتە قىلىمىز. ھەممىمىز شەھەرگە تەرتىپ بىلەن كىرىمىز...

سەمەرقەندتە بىرنەچچە قېتىم بولغان ۋە قەيەردە نېمە بارلىقىنى ياخشى بىلىدىغان خان ئۆز قوشۇنلىرىنىڭ شەھەرگە كىرىش ۋە جايلىشىش تەرتىپىنى ئالدىن ئويلاپ قويغانىدى. ھازىر شۇنى بۇيرۇق

شەكلىگە كەلتۈرۈپ، لەشكەر باشلىرىغا ئېنىق يوليورۇق بېرىشكە باشلىدى.

شەيبانىخاننىڭ بەش مىڭ كىشىلىك قوشۇنى چارىرەھە دەرۋازىسىدىن سەمەرقەندكە كىرىپ كەلگەندە شەھەرنىڭ نېرىقى تەرىپىدىكى سۆزەنگەران دەرۋازىسىدىن يۈزلەپ ئادەملەر قېچىپ چىقىپ كەتمەكتە ئىدى. بابىر ھازىر شەھەرسەبزدە ئىدى. سەمەرقەندىن قېچىپ چىققان ئۇنىڭ تەرەپدارلىرى شەھەرسەبزگە قاراپ ئالدىراشماقتا ئىدى.

ئەمما شەيبانىخاننىڭ قۇيۇندەك يۈگۈرۈك ئاتلىقلىرى ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكىنى قوغلاپ يېتىپ، كۆچىلەرنى بۇلاشتى، كۆپىنى رەھىمسىز ئۆلتۈردى.

كېچىسى شەھەردە بۇلاڭچىلىق ئەۋج ئالدى. پەقەت خوجايەھەيانىڭ ھەشمەتلىك ئۆيىگە ۋە كەڭ ھويلىسىغا بۇلاڭچىلار كىرگۈزۈلمىدى. كۆپەكبىينىڭ يۈزچە نەۋكىرى خوجايەھەيانىڭ ھويلىسىنى قوغداپ تۇردى. بىراق كۆپەكبىي قويغان مەخسۇس ئادەملەر خوجا ئەھراردىن قالغان بايلىقلار، ئالتۇن ۋە گۆھەرلەرنىڭ قايسى ساندۇقلارغا جايلاشتۇرۇلۇۋاتقانلىقىنى ئوغرىلىقچە كۆزىتىپ كۆرۈپ قويۇشتى.

خوجايەھەيا ئىككى ئوغلى، ئۇچ خوتۇنى، ئون بەشچە خىزمەتكارىنىڭ يارىمىدە كېچىچە يۈك-تاقىنى يىغىشتۇردى. تاڭ ئاتقاندا بارلىق سانـدۇق ۋە بوخچىلىرىنى، يۈك-تاقلىرىنى تۆت ھارۋىغا ۋە ئون ئىككى تۆگىگە ئارتتى. ئايالىرىنى سايۋەنلىك ھارۋىغا چىقاردى. خوجايەھەيانىڭ ئۆزى، ئىككى ئوغلى ۋە ئونچە قوغدىغۇچى خىزمەتكار يىگىتى ئەڭ ياخشى ئاتلىرىنى مىنىشتى، سەمەرقەنـد بىلەن

غەمكىن خوشلىشىپ، قەلئەدىن چىقىشتى. كۆپەكبىي ئۆز نەۋكەرلىرى بىلەن بىللە خوجايەھىيانى ئاھاكلىق تېغىغچە قوغداپ باردى. تېرمىز يولىغا تاغ ئېشىپ ئۆتۈش كېرەك ئىدى. بىر تاغ ئارىسىدىكى ساي ئىچىدە كۆپەكبىي خوجايەھياغا قاراپ:

ــ بىز ئانھەزرىتىمىنىڭ بۇيرۇقىنى بېجىردۇق، ئەمدى ئۇ تەرىپىگە ئۆزىڭىز كېتىۋېرىڭ! ــ دېدى-دە، نەۋكەرلىرى بىلەن ئارقىغا بۇرۇلدى.

ئۇ كۆرۈنۈشىدىن سەمەرقەندكە قايتماقچى بولغاندەك قىلاتتى. سايدىن چىققاندىن كېيىن يولىنى ئوڭغا بۇرىدى، باشقا بىر ساي ئارقىلىق خوجايەھيانىڭ ئوڭ تەرىپىدىن ئايلىنىپ ئۆتتى.

خىرە قاراڭغۇلۇق چۈشۈپ، ئادەمنى ياخشى تونۇيالمايدىغان ۋاقىت بولغاندا كۆپەكبىي بارلىق ئەسكەرلىرى بىلەن يۇقىرىدىن كۆچكۈنىدەك يامراشىپ چۈشتى. قىيا-چىيا، داد-پەريادلارغا قارىماي، خوجايەھيانىڭ ئۆزىنىمۇ، ئىككى ئوغلىنىمۇ، قوغدىغۇچى يىگىتلىرىنىمۇ قىلىچتىن ئۆتكۈزدى . تىرىك قالغان ئايالار كۆپەك-بىينىڭ ئونبەشىلىرىغا باشقا ئولجىلار قاتارىدا ئۈلەشتۈرۈلدى. ساندۇقتىكى گۆھەرلەر ۋە ئالتۇن-كۈمۈشلىرىنىڭ يېرىمى كېچىسى خانىڭ خەزىنىسىگە ئەكىلىپ تاپشۇرۇلدى. چۈنكى كۆپەكبىينىڭ خوجايەھيانى ھەجگە يولغا سېلىش باھانىسى بىلەن تاغ ئىچىدە ئۆلتۈرۈشى ۋە بايلىقىنى مۇسادىرە قىلىشى شەيبانىخانىنىڭ ئىمارىتىسى بىلەن قىلىنغانىدى.

بۇ ۋەقەدىن خەۋەر تاپقان سۇلتان ئەلى مىرزا ئۆلۈم خەۋپىنىڭ ئۆزىگىمۇ يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقانلىقىنى سەزدى-دە، قانداق قىلىپ بولمىسۇن قېچىپ قۇتۇلۇشنىڭ پېيىگە چۈشتى. قويۇق تۇمان چۈش-

كەن كۈنى ئەزان ۋاقتىدا ئىككى نەۋكىرى بىلەن فېرۇزە دەرۋازىسىدىن يوشۇرۇن چىقىپ، پەنجەكەنت تەرىپكە قاچتى. بىراق تۆمۈر سۇلتان ئۇنىڭ كەينىگە قويغان پايلاقچىلار بۇ ۋەقەدىن خەۋەردار ئىدى. سۇلتان ئەلى مىرزا قەلئەدىن قېچىپ چىقىۋاتقان ئۇنى ئاتايىن قويۇۋەتكەنىدى. چۈنكى ئۇنىڭ ئەيىبىنى بويىنىغا قويۇپ قېچىپ كېتىۋاتقان پەيتته تۇتۇپ ئۆلتۈرمەكچى ئىدى. سۇلتان ئەلى مىرزا سىياب بويلىرىغا بارماستىنلا كەينىدىن تۆمۈر سۇلتان ئىككى يۈز نەۋكىرى بىلەن ئۇنى قوغلاپ يەتتى ۋە دەرھال ئۇراپ ئېلىپ، بىر قىلىچ زەربى بىلەن بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلدى.

مەنسۇر باخشىغا نىكاھلاپ بېرىلگەن زۆھرە بېگىم يالغۇز ئوغلى-نىڭ تاۋۇتتا باشسىز ياتقان بەدىنىنى كۆرگەنىدە ئۆزىنىڭ بېشىغا مۇشتلاپ داد سالدى، يۈزىنى قولى بىلەن تاتىلاپ قانىتىۋەتتى، كۆڭلىكىنىڭ ياقىسىنى يىرتىپ چىرقىرىدى. لېكىن غالىبلار بۇنىڭ ھەممىسىگە: "خوپ بولدى، ئۆزەڭ سەۋەبچىسەن" دېگەنىدەك بىر زەھەرخەندە كۆز بىلەن قاراشتى.

4

سۇلارنىڭ يۈزىنى غازاڭلار قاپلاپ ئاقىدىغان شامالىلىق كۈز كۈنلىرى باشلانىدى. سەمەرقەندتىن ئوتتۇز چاقىرىمچە شەرقىي جەنۇب تەرەپتە، پەنجەكەنتتىن تۆۋەنىدە زەرەپشان دەرياسىنى كېچىپ ئۆتكەن ئىككى يۈزدىن ئارتۇق قوراللىق ئاتلىقلار قاراڭغۇ چۈشكەنىدە سىياب بويىغا يېقىنلاشتى. ئۇلار يولىدا ئۇچرىغان قىشلاقلارنى يانداپ ئۆتۈپ، ھېچقانداق يەردە توختىماستىن، شاۋقۇن-سۈرەن كۆتۈر-مەستىن مۈمكىنقەدەر جىمجىت كېلىشۋاتاتتى. ئۇلارغا ئاندا-ساندا

دۇچ كېلىپ قالغان دېھقانلار قورقۇپ ئۆزلىرىنى چەتكە ئالاتتى. شەيبانىخاننىڭ ئەسكەرلىرى ھەممىنى يۇرەكسىنالدى قىلىۋەتكەنىدى. ھازىر سەمەرقەنىد ئەتراپىلىرىدا خانىنىڭ بەش مىڭدىن ئارتۇق قوشۇنى بار ئىدى. ئادەملەر مانا بۇ ئاتلىقلارنىمۇ شۇ قوشۇننىڭ بىر بۆلۈكى دەپ ئويلاپ ئۇلاردىن بالادىن قاچقاندەك قاچاتتى.

بىراق ئاتلىقلارنىڭ ئۆزلىرى بىرنېمىدىن ئەنسىرىگەنىدەك ئېھتىيات بىلەن كېتىپ باراتتى. قاراڭغۇدا سىيابتىن ئۆتۈۋاتقاندا، ئاتلىرىنىڭ بەش-ئالتىسى پاتقاققا تىقىلىپ قالدى. ئۇلارنى پاتقاقتىن چىقىرىشقا ئۇرۇنۇپ، ئۆزلىرىمۇ لايغا پاتقان، يۈزلىرىنى قومۇشلار تاتىلىغان نەۋكەرلەر ئاچچىقىدا يۇقىرى ئاۋاز بىلەن سۆزلەشكەنىدى، تونۇش ئاۋاز ئۇلارغا كايىدى:

— مۇنچۋالا دادلايسىلەر؟ دۈشمەنگە خەۋەر بەرمەكچىمۇ؟

بابىرنىڭ ئاۋازىنى تونۇغان بىر نەۋكەر:

— كەچۈرۈڭ، ئەمىرزادەم، — دېدى، — ھارام ئۆلۈكدىغان ئات يامان پېتىپ قالدى!

بۇلاق سۇلىرىدىن يىغىلغان سىياب سوغۇق كۈز كېچىسىدە ھورلىنىپ ئاقماقتا ئىدى. تۈن قاراڭغۇسى ئۈستىگە سۇ ھورلىرىمۇ قوشۇلۇپ، پاتقاقنى قۇرۇق يەردىن ئاجراتقىلى بولمايتتى. لايغا پاتقان ئاتلار خېلى ئادەمنى يولدىن تۇتۇپ قېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن بابىر:

— بولدى، چىقىرىشقا بولمىسا، قالسۇن! — دېدى.

قاسىمبەگ دەرھال ئۇنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلىدى:

— پىيادە قالغانلار مېنىڭ ئاتلىرىمدىن ئالسۇن!

ئېتى لايغا پاتقان نەۋكەرلەردىن بىرى تاھىر ئىدى.

ـــ تاغلاردا قانچه ئات ۋه تۆگىلەر قالدى، تىك قىيالاردىن ئۆتۈپ كەلگەن ئېتىم ئەمدى مۇشۇ پاتقاقتا قالامدۇ-ھە؟ ـــ دېدى تاھىر ئېتىغا ئېچىنىپ.

ـــ ئۆزىمىزنىڭ جېنىمۇ قىل ئۈستىدە! ـــ دېدى بابىر.

تاھىر قاسىمبەگ ئۈچۈن يېتەكلەپ كېلىنئۇاتقان ئاتلاردىن بىرىگە مىندى. يەنە ئىككى نەۋكەر پىيادە قالغانىدى. ئۈلارغا بابىر ئۆزىنىڭ تۆت ئېتىدىن ئىككىسىنى بەردى.

ھازىر ئۇنىڭ كۆزىگە ئات-ئۇلاغ كۆرۈنمەيتتى. ئەڭ مۇھىمى، ئۇنىڭ سەمەرقەندكە يېقىنلىشىۋاتقانلىقىنى شەيبانىخان مۇتلەق سەزمەسلىكى كېرەك.

بابىر يېزىچە تاغلاردا يۈردى، شەھرىسەبزدىن ھسارغا، ئۇنىڭدىن پان دەريا بويلىرىغا ئېشىپ ئۆتتى. سەمەرقەند بەگلىرى پۈتۈن نەۋكەرلىرى بىلەن ھىسار ھاكىمى خىسراۋشاھ تەرىپىگە ئۆتۈپ كەتتى. ئەنجاندىن بابىر بىلەن كەلگەن ئادەملەرنىڭ كۆپچىلىكى ئىسكەندەركۆل بويلىرىدىن ئۆرەتۆپە ئارقىلىق پەرغانە ۋادىسىغا قايتتى.

جەڭ بورانلىرى بۇ خەۋەرلەرنىڭ ھەممىسىنى ئاللىقاچان شەيبانىخانغا يەتكۈزگەنىدى. بابىرنىڭ بىرنەچچە يۈز كىشى بىلەن تاغ ئارىسىدا قېينىلىپ يۈرگىنىنى ئېنىق بىلىدىغان شەيبانىخان ئەمدى ئۇنىڭ ئەنجانغا كېتىشىگە ياكى ئۆزگەنتىتىن نېرىدا خانلىق قىلىۋاتقان تاغىسى ئالىچخان ئالدىغا بېرىشىغا شۇبھە قىلمايتتى. شەيبانىخان دۈشمەننىڭ ھۇجۇم قىلىشىنى ئويلىمايتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن شەھەردە بەش يۈز كىشىلىك قوشۇن قالدۇرۇپ، ئۆزى ئاساسىي لەشكىرى بىلەن شەھەرنىڭ نېرىسىدىكى خوجادىيدار دېگەن جايىنى

قارارگاه قىلغانىدى.

شەيبانىخاننىڭ خاتىرجەم يۇرگىنىدىن خەۋەر تېپىپ، سەمەر-قەندكە تەۋەككۈل قىلىپ كېتىۋاتقان بابىر ناھايىتى قالتىس بىر ئىشقا بەل باغلىغانلىقىنى سېزەتتى. شەيبانىخاننىڭ جاسۇسلىرىنىڭ كۆپلۈكى ئۇنىڭغا مەلۇم ئىدى. خان ئۆزىنى سەزمىگەنىگە سېلىپ، بابىرنى شەھەرگە يېقىن كەلگۈچە قويۇپ بېرىشى، كېيىن قورشاۋغا ئېلىشى مۇمكىن ئىدى. شەھەر ئىچىدىكى قوشۇنىمۇ بابىرنىڭ ئادەم-لىرىدىن ئىككى-ئۈچ باراۋەر كۆپ. بابىر شەيبانىخانىنىڭ قولىغا چۈشسە تىرىك قۇتۇلمايدىغانلىقىنى بىلىدۇ. نەۋكەرلەر، بەگلەر ئامان قېلىشى ۋە خان ئەسكەرلىرى سېپىدە خىزمەت قىلىپ كېتىشى مۇمكىن، سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ كۆپچىلىك بەگ ۋە نەۋكەرلىرىنى خان ئۆز لەشكەرلىرىگە قوشۇۋالغىنى ھەممىگە مەلۇم. ئەمما يېڭى بىر سۇلالىگە ئاساس سالماقچى بولغان شەيبانىخان تۆمۈرىيلەرنى رەھىم-سىز ئۆلتۈرۈشكە نىيەت قىلغانلىقىنى بابىر بىلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەگەر بىرەر پالاكەت بولۇشى بىلەنلا قۇتۇلۇپ كېتەلمىسە، ئاخىرقى نەپىسگىچە جەڭ قىلىشقا، خانىنىڭ قولىغا تىرىك چۈشمەسلىككە ئەھدە قىلىپ كېتىپ باراتتى.

قاراڭغۇدا يەنە بىرمۇنچە ئېرىقلاردىن ئۆتتى، كۈز كىرىپ، ئىگىلىرى كۆچۈپ كېتىپ كىشىسىز قالغان باغۇبوستانلارنى ئارىلاپ بېرىپ، سەمەرقەندتىن بېرىراقتىكى گۈلىماغاتى كۆۋرۈكى ئالدىدا توختاشتى. بۇنىڭدىن ئىككى كۈن بۇرۇن تۆت ئىشەنچلىك نەۋكەر دېھقان كىيىمىدە شۇ يەرگە ئەۋەتىلگەن، ئۇلار قەلئە تېمىغا قويۇپ چىقىش ئۈچۈن چوڭ شوتىلار تەييارلىغان، شۇنىڭ بىلەن بىللە، ۋەزىيەتنى ئۆگەنگەنىدى. ئالدىن تۈزۈلگەن پىلانغا ئاساسەن، نەۋ-

كەرلەردىن يەتمىش-سەكسىنى شۇ يەردە ئاتتىن چۈشتى ۋە شوتە-
لاردا كۆتۈرۈشۈپ، غاربىئاشقان دەپ ئاتلىلدىغان ئېگىز يارلىقا
ئاستا پىيادە كېتىشتى.

بابىر قالغان نەۋكەرلەر بىلەن فېرۇزە دەرۋازىسىغا يېقىن بېرىپ،
دەرەخزار دۆڭىنىڭ دالدىسىدا توختىدى.

ئەتراپ جىمجىت. بىراقتا خورازنىڭ بىرىنچى چىللىشى ئاڭ-
لاندى. ئاسمان ئالا بۇلۇت. قارىيىپ تۇرغان ئېگىز قورغان كۆزگە
ئارانلا كۆرۈنىدۇ. بابىر يېنىدىكى قاسىمبەگنىڭ ئۇسساپ، تىترەپ
نەپەس ئالغىنىنى سەزدى ۋە ئۆزىنىڭمۇ بەدىنى تىترەشكە باشلىدى.

قەلئەدىن ئەجەل سوغۇقى چىقىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. بۇنىڭدىن
تۆت ئاي بۇرۇن مانا مۇشۇنداق قاراڭغۇ كېچىدە خوجايەھىيانىڭ
شەھەر دەرۋازىسىنى يوشۇرۇن ئېچىپ بېرىشىگە ئىشىنىپ بارغان
بابىرنىڭ سىرى پاش بولغىنى، يىگىتلىرى ئوق يەپ، دۈشمەننىڭ
زاڭلىق قىلغىنىنى ئاڭلاپ يانغىنى ئېسىگە چۈشتى. ئۇنىڭدىن بۇرۇن
غاربىئاشقانغا كېچىسى بارغان يىگىتلەرنىڭ ئالدىنىپ، قولغا
چۈشۈپ ھالاك بولغىنى كۆز ئالدىغا كېلىپ، كۆڭلىگە قورقۇنچ
سېلىپ ئۆتتى. بابىر بۇ قېتىم يەنە ئالدانماسلىق ئۈچۈن شەھەر
ئىچىدىكى تەرەپدارلىرىنىڭ ھېچقايسىغا خەۋەر قىلماستىن، پەقەت
ئۆز كۈچىگە ئىشىنىپ، تەۋەككۈل قىلىپ كەلدى. ئەمما ئۇنىڭ
ئىككى يۈز قىرىق كىشىلىك بىر قوشۇنى شەيبانىخاننىڭ بەش-ئالتە
مىڭ كىشىلىك لەشكىرىگە قانداق تەڭ كېلىشى مۇمكىن؟ يەنە
كېلىپ خان قوشۇنى مۇستەھكەم قەلئە ئىچىدە. تاربختا بۇنچىلىك
تەۋەككۈلچىلىك بولغانمىكىن؟

قورغانغا يوشۇرۇنچە يېتىۋالدى. ئەگەر شەيبانىخان ئىچكىرىسىگە

"قاپقان" قۇرغان بولسىچۇ؟ بابىر بۇ "قاپقان"غا ئۆز پۇتى بىلەن چۈشەمدۇ؟

بەزى بەگلەر مانا شۇ ئەندىشىلەرنى ئېيتىپ، بابىرنى قالتىس نېيتتىدىن قايتۇرماقچىمۇ بولدى.

ئەمما بۇ نېيتتىدىن قايتىش يا ئەنجانغا دۈگدىيىپ بېرىپ، يەنە ئەلى دوستبەگكە قارام بولۇش، ياكى ئۆيسىز، ماكانسىز، كۈزنىڭ شۈبرغانلىرى، قىش سوغۇقلىرىدا خار-زار بولۇپ يۈرۈش كېرەك دېگەن سۆز ئىدى. بابىر قارام بولۇش ۋە خار-زارلىقتىن كۆرە بىر ئۆلۈمنى ئۈستىگە ئېلىپ شەيبانىخانغا يولۇاستەك دادىل ئېتىلىشنى ئەۋزەل كۆرگەن ۋە بەگلەرنىمۇ شۇنىڭغا كۆندۈرگەنىدى. ئەگەر ئىشى تەتۈرىدىن كەلسە، شەيبانىخاننىڭ قاپقىنىغا چۈشسە، ئەجەل سىرتمىقى ئەڭ ئاۋۋال بابىرنىڭ بوينىغا چۈشۈشىنى هەممىسى بىلەتتى. بابىرنىڭ هەممە هەرىكىتى ــ دۈشمەن "قاپقىنى"نىڭ قىسۋالىدىغان جايىغا تەگمەستىن ئۆتۈشكە قارىتىلغانىدى. شۇ يەرگىچە شەپىسىنى دۈشمەنگە سەزدۈرمەستىن كەلدى. ئەمدى بۇ تەرىپى قانداق بولىدىكىن؟

بابىر پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئەتراپقا قۇلاق سېلىۋېتىپ كېچە جىمجىتلىقىدا ئۆز يۇرىكىنىڭ دۈكۈلدەپ ئۇرۇشىنى ئېنىق ئاڭلىدى. بۇ دۈكۈلدەشتە گۈيا تەقدىر ئېتىنىڭ ئاياغ تاۋۇشىمۇ بار ئىدى.

* * *

ئېغىر شوتىلارنى ئاستا كۆتۈرۈپ، قەدىمكى چەقەردىزە① قەبرىستانىنى ئايلىنىپ ئۆتۈۋاتقان نەۋكەرلەرنىڭ بىرى تاھىر ئىدى. ئۇلار

---

① چەقەردىزە ــ كېيىنرەك "شەكەرجىزا" دەپ ئاتىلىدىغان بولغان.

قاراڭغۇدا ئۇرۇلۇپ ـ سوقۇلۇپ شاھى زىندەنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى يوغان بىر ئۆڭكۇرگە يېقىنلاشتى. ئۆڭكۇرنىڭ ئوستى ئېگىز يار، ئۇنىڭ ئېتىكىدە غارمۇ بار. بۇ ۋەھىمىلىك جايلارغا كۈندۈزىمۇ ھېچكىم كەلمەيتتى. ئاياغ ئاستى چاتقاللىق، قورغانىنىڭ تېمى مانا مۇشۇ يار ئوستىدىن ئۆتىدۇ. شوتىلارنى تام تۈۋىگە كۆتۈرۈپ بارغۇچە يىگىتلەر قارا تەرگە پېتىپ كەتتى.

ئۇلارغا باشچىلىق قىلىۋاتقان نويان كۆكەلداش تام ئوستىگە تىكىلىپ بىرپەس ساقلىدى. تېرەك بويى كېلىدىغان خىش تام ناھايىتى كەڭ ئىدى. ئۇنىڭ ئوستىدىن بىرنەچچە كىشى بىمالال يۈرۈپ ئۆتۈشى مۇمكىن ئىدى. بىراق يۇقىرىدا ھېچبىر شەپە سېزىلمەيتتى، قاراۋۇللار سوغۇقتىن توڭۇپ پەسكە چۈشۈپ كەتكەندەك تۇراتتى.

شۇتىلارنى ئاستا تىكلىدى، ئۇچىنى تامنىڭ قىرىغا تىرەپ قويدى.

ــ قېنى، چىقىڭلار! ــ پىچىرلىدى نويان كۆكەلداش غۇجمەك بولۇپ تۇرغان نەۋكەرلەرگە. ئەمما ئون ئۈچ گەز ئېگىزلىكتىكى تام ناھايىتى خەتەرلىك، ئۇنىڭدىن يىقىلغان ئادەم تىرىك قالماسلىقى ئېنىق ئىدى. ئېھتىمال، قاراۋۇللار سېزىپ قېلىپ چىقىۋاتقانلارغا تاش ئاتار، ئوق ياغدۇرار؟ سەل ئىتتىرىۋەتسىلا بولىدى. شۇنى سەزگەن نەۋكەرلەرگە ئەڭ ئالدىدا چىقىش ناھايىتى دەھشەتلىك تۇيۇلاتتى.

ئاخىر نويان كۆكەلداش ئۆزى شوتىنىڭ بالدىقىغا پۇتىنى قويۇپ:

ــ بىر ئۆلۈم ھامان بار، مەردانە بولۇڭلار، قېنى! ــ دېدى.

تاهىر ئىككىنچى شوتىدىن چىقىشقا باشلىدى. شوتىلاركەك، مۇستەھكەم قىلىپ ئىشلەنگەن، ھەربىرى ئالتە-يەتتە كىشىنى بىمالال كۆتۈرەتتى. يىگىتلەر ئىلگىرى كېيىن يۇقىرىغا چىقىۋاتاتتى، نويان ھەممىدىن ئاۋۋال تام ئۈستىگە چىقتى. تامنىڭ ئۈستى پىيا-دىلەر يولىچىلىك كەڭ، ئاتلىق يۈرسىمۇ بولىدۇ. يېقىن ئارىدا ھېچكىم يوق.

تاھىرمۇ چىقىپ، ئۆزىنى ئۈگەكنىك① دالدىسىغا ئالدى ۋە تۆۋەن-دىن چىققان نەۋكەرلەرنى قولىدىن تارتىپ پىچىرلىدى:

— پالتا قېنى؟

— مانا.

ئىككىنچى نەۋكەر بېلىگە قىستۇرۇلغان پالتىنى تاھىرغا ئېلىپ بەردى.

— قاراۋۇل ئۆيىگە يوشۇرۇن! — كىمگىدۇ پىچىرلىدى نويان.

ئۈكەك ۋە قاراۋۇل ئۆيى بولمىسا، تام ئۈستىدىكى ئادەملەرنىڭ قارىسى تۆۋەندىن كۆرۈنۈپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن تۆۋەندىن چىققان نەۋكەرلەر قاراۋۇل ئۆيىلىرىگە يوشۇرۇنۇپ تۇرۇشتى. ھەممىسى چىقىپ بولغاندىن كېيىن ئاستا-ئاستا مېڭىپ، ئېڭىشىپ، تام ئۈستى بىلەن غېرۇزە دەرۋازىسى تەرەپكە بېرىشقا باشلىدى.

تامنىڭ مەلۇم جايلىرىدا قاراۋۇلخانىلار بار ئىدى. بىر قاراۋۇلخا-نىغا يېقىن كەلگەندە ئىچكىرىسىدىن كىمدۇ نايمان تەلەپپۇزى بىلەن ئۇيقۇ ئارىلاش:

---

① ئۈكەك — سېپىل ئۈستىگە ئارىلىق قويۇپ ياسالغان كىچىك تام.

ـــ ئىرىسباي، كەلدىڭمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى.

تام ئۈستىدە كېلىۋاتقانلار دەرھال توختىدى. تاھىر قولىدىكى پالتىنىڭ سېپىنى ئىككى قوللاپ سىقتى-دە:

ـــ ھە، ـــ دېدى.

ئەمما ئىچكىرىدىكى قاراۋۇل ئۈنىڭ ئاۋازىنى تونۇماي خۇدۇك-سىنىپ، ئۈيقۇسى بىردىنلا قېچىپ:

ـــ كىمسەن؟ ـــ دېدى.

نويان كۆكەلداش قاراۋۇلخانىغا قاراپ ئېتىلدى. قاراۋۇل ئىچە-دىن ئالدىراپ چىقىۋاتقىنىدا كۆكسىگە غاچىلدىتىپ خەنجەر سانجىدى. قاراۋۇل جان ئاچچىقىدا ۋارقىرىۋەتتى، تۆۋەندىكى قاراۋۇللارمۇ ئويغىنىپ كەتتى.

ـــ تاھىر توختىماستىن دەرۋازىغا يۈگۈر! ـــ دېدى نويان كۆكەلداش. ئۇ يىگىتلەرنىڭ بەش-ئونىنى پەستە ئويغانغان قاراۋۇل-لارنى بىر تەرەپ قىلىش ئۈچۈن قالدۇردى-دە، ئۆزى باشقا نەۋكەرلەرنى ئەگەشتۈرۈپ، فېرۇزە دەرۋازىسىغا يۈگۈرۈپ كەتتى.

شەيبانىخان بۇ دەرۋازىنى قوغداشنى پازىل تارخان بىلەن ئۈنىڭ بىر يۈز ئەللىك يىگىتىگە تاپشۇرغانىدى. ھازىر بۇ يىگىتلەر-نىڭ كۆپچىلىكى ئۆي-ئۆيلىرىگە تارقاپ كەتكەن، دەرۋازا قاراۋۇل-خانىسىدا يىگىرمىچە ئادەم ئۇخلاپ ياتاتتى. ئۇلار ئويغىنىپ، قورال-ياراغلىرىنى قوللىرىغا ئالغۇچە پالتا كۆتۈرگەن تاھىر دەرۋازا قولۇپىغا يېقىنلاشتى. ئاتىنىڭ كاللىسىدەك كېلىدىغان قۇلۇپ بىر ئىككى زەربىگە پەسەنت قىلمىدى. ئۆيى بۇ يەرگە يېقىن بولغان پازىل تارخان ئوتقاش كۆتۈرگەن يىگىتلەر بىلەن دەرۋازىخانىغا يېتىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ بىرى دەرۋازا قولۇپىغا پالتا ئۇرۇۋاتقان

تاهىرغا قاراپ نەيزە ئاتتى. نەيزە تاهىرنىڭ دوبۇلغىسىغا يېنىچە تېگىپ تېيىلىپ ئۆتتى-دە، دەرۋازا ياغىچىغا قادالدى. دەرۋازىخا-نىدا نەيزىئوازلىق ۋە قىلىچۋازلىق باشلاندى. نويان كۆكەلداش باشلىق يىگىتلەر كۆپرەك ئىدى. پازىل تارخان بويىنىدىن قىلىچ يەپ، ئاتتىن يىقىلىپ چۈشتى.

تاهىر پالتىنى ئىككى قولىلاپ كۆتۈرۈپ، گاھ قۇلۇپىقا، گاھ دەرۋازا زەنجىرىنىڭ قاغىتۇمشۇقىغا ئۇراتتى، تۆمۈردىن ئۇچقۇن چاچرايتتى، ئەمما چوڭ قۇلۇپ، "مىت" قىلمايتتى. ئاخىرى قاغىتۇمشۇق سۇندى-دە، زەنجىر شالاقلاپ چۈشتى.

قورغان ئەتراپىدا سۇ تولىتۇرۇپ قويۇلغان چوڭقۇر ئورەك بار ئىدى. ئورەكتىن دەرۋازىغا ئۆتىدىغان كۆۋرۈكمۇ مەخسۇس زەنجىر بىلەن دەرۋازا تەرەپكە كۆتۈرۈپ قويۇلغانىدى. تاهىر دەرۋازىنى ئېچىۋاتقاندا يىگىتلەردىن بىرى كۆۋرۈكنىڭ زەنجىرىنىمۇ بوشاتتى.

بابىر ۋە قاسىمبەگلەر ئېچىرىدىكى ئېلىشىش شاۋقۇنىنى ئاڭلاپ، ئورەك لېۋىگە كېلىپ تۇرغاندى. دەرۋازا ئېچىلىپ، كۆۋرۈك چۈشۈش بىلەن ئۇلار ئېچىرىگە ئات سېلىپ، قىلىچ يالىڭاچلاپ كىرىشتى. پازىل تارخاننىڭ تىرىك قالغان نەۋكەرلىرى شەھەر ئېچىگە قاراپ قاچتى.

قاسىمبەگ باشلىق ئاتلىقلار ئۇلارنى قوغلاپ كەتتى. نويان كۆكەلداشقا ئېتىنىپ ئەكىلىپ بەردى. تاهىرمۇ، باشقا پىيادىلەمۇ يەنە ئاتلاندى. بابىر نەۋكەرلىرىنىڭ بىر قىسمىنى نويان كۆكەلداش بىلەن بىللە چارىرەھە دەرۋازىسىنى ئىگىلەشكە ئەۋەتتى. ئۆزى قالغان نەۋكەرلىرى بىلەن سۆزەنگەران دەرۋازىسىغا قاراپ ئات

چاپتۇروۇپ كەتتى. ئەگەر دەرۋازىلار تېزرەك ئېگىلەنمىسە، تاشقىرىدىن شەيبانىخان پۈتۈن قوشۇنى بىلەن كىرىپ كېلىشى مۇمكىن ئىدى.

فېرۇزە دەرۋازىسى ئالدىدىن باشلانغان جەڭ شاۋقۇنى بىردەمدىلا پۈتۈن شەھەرنى قاپلاپ كەتتى. شەھەر ھاكىمى جانۇاپا شەيخزادە دەرۋازىسى تەرىپىدە ــ خوجايەھيادىن تارتىۋېلىنغان ھەشەمەتلىك ھويلىدا ئۇخلاپ ياتقانىدى. توپىلاڭدىن چۆچۈپ ئويغىنىپ، بارلىق نەۋكەرلىرى بىلەن ھويلىدىن ئاتلىنىپ چېقىۋۇچە، قاسىمبەگنىڭ يېگىتلىرى پازىل تارخانىنىڭ ئادەملىرىنى قوغلاپ كەلدى. چارىرەھە دەرۋازىسىدىن قوغلانغان كۆپەكبېينىڭ نەۋكەرلىرىمۇ ھاكىم ياتقان جايغا قېچىپ كېلىۋاتاتتى. قاراڭغۇدا دۇشمەن قايسى، ئۆزىنىڭ ئادەملىرى قايسى، ھاكىم ئاجرىتالماي قالدى. ئۇنىڭ كۆزىگە بارلىق يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقانلار دۇشمەن بولۇپ كۆرۈندى. سەمەرقەندكە بىرنەچچە مىڭ كىشىلىك دۇشمەن باستۇرۇپ كىرگەن ئوخشايدۇ، دەپ قالدى.

ھاكىم "بېھسىاب دۇشمەنگە تاقابىل كېلەلمەيمەن"، دەپ ئويلاپ، ئېتىنى شاھزادە دەرۋازىسى تەرەپكە بۇرىدى. بابىرنىڭ ئادەملىرى تېخى بۇ دەرۋازىغا يېتىپ كېلەلمىگەنىدى. ھاكىم ئۆز نەۋكەرلىرىگە بۇيرۇپ، دەرۋازىنى ئاچقۇزدى ــ دە، يۈزچە ئادىمى بىلەن خان قارارگاھىغا قاراپ ئات چاپتۇرۇپ كەتتى.

سەھەرگى غەرق ئۇيقۇدىن قورقۇپ ئويغانغان كۆپچىلىك سەمەرقەندلىكلەر خان نەۋكەرلىرىنى بابىرنىڭ ئادەملىرى قوغلاپ يۈرگىنىنى تاڭ يورۇغاندا بايقىدى. شەيبانىخاندىن نارازى كىشىلەر ناھايىتى نۇرغۇن ئىدى. ھۇنەرۋەنلەر بۇلانغان، دېھقانلارنىڭ ئېتىز-

لىرنىى كۆچمەنچى قوشۇننىڭ بەھىساب مالىلىرى چەيلىۋەتكەن. ھەج يولىدا ئىككى بىگۇناھ ئوغلى بىلەن ۋەھشىلەرچە ئۆلتۈرۈلگەن خوجا-يەھيانىڭ تەرەپدارلىرى قاتىللاردىن قىساس ئېلىش ئۈچۈن كاسىپ ۋە دېھقانلارنى قوزغاتتى. ھاكىمىيەت ئۆزگەرگەندىن كېيىن مەنسەپدىن ئاجرىغان ئىلگىرىكى ئەمەلدارلار شەيبانىخانىڭ ئادەملىرى سۇلتان ئەلى مىرزىنىمۇ نامەردلەرچە ئۆلتۈرۈشتى، دەپ خۇن تەلەپ قىلىپ چىقىشتى. بابىرنىڭ ئىككى يۈز قىرىق كىشىسى يېنىغا بەش-ئالتە مىڭ كىشىلىك قىساسكار خالايىق قوشۇلدى. كەلكۈندەك دەھشەتلىك خالايىق خانىنىڭ ئادەملىرىنى يوشۇرۇنغان يەرلىرىدىن تېپىپ چىقاتتى، كوچىدا قېچىپ يۈرگەنلىرىنىڭ ئالدىنى توساپ قورشۇالاتتى، پىچاقمۇ، پالتىمۇ، تاياقمۇ، تاشمۇ، خىشمۇ، قوللىرىغا نېمىلا چىقسا شۇنىڭ بىلەن زالىملارنى ئۇرا-ئۇرا ئۆلتۈرۈپ، يەنچىپ تاشلايتتى. قوزغالغان خەلق ئارىسىدا ئاۋۋالقى مىرزىلار ۋە بەگلەردىن جەبىر كۆرگەن ئادەملەرمۇ كۆپ ئىدى، ئۇلار بەش-ئون يىل بۇرۇنقى قىساسلىرىنىمۇ ئەمدى مانا بۇ زالىملاردىن ئالماقتا ئىدى.

كۈن چىقىۋاتقاندا شەھەر سىرتىدا بىر قىسىم قوشۇن بىلەن شەيبانىخان پەيدا بولدى، ئەمما سۇ تولغان ئوره كىتىن بىرىگە ئۆتەلمىدى. بارلىق دەرۋازىلار بابىرنىڭ ئادەملىرى تەرىپىدىن ئېتىۋېلىنغان، ئوره كەلەرنىڭ كۆۋرۈكلىرى تارتىۋېتىلگەن، ئىچكىرىدە ئىنتىقام داۋام قىلماقتا ئىدى.

5

تاھىر كىچىچە ئۇخلىماي سوكۇلداپ يۈگۈرۈپ يۈرگەن بولسىمۇ

غەلىبىنىڭ شادلىقىدىن چارچىغىنىنى سەزمەيتتى، پەقەت قورسىقى ئېچىپ، سەمەرقەندنىڭ ناۋايلىق ۋە ئاشپەزلىك رەستىلىرى ھېلىدىن ھېلىغا ئېسىگە چۈشەتتى. ئەتىگەندە ھەممە دەرۋازىغا قاراۋۇللار قويۇلغاندىن كېيىن قاسىمبەگ تاھىرغا رۇخسەت بەردى. تاھىر ئېتىغا مىنىپ، يەنە ئاتلىق ئىككى دوستى بىلەن ناۋايلىق رەستىسىگە كەلدى. بۇ يەردىمۇ بىرنەچچە يۈز كىشىلىك ئادەملەر توپى بەش-ئالتە خان نەۋكىرىنى ئورىۋېلىپ، تاشبوران قىلىشماقتا ئىدى. نەۋكەرلەرنىڭ بەزىلىرى يىقىلىپ، تاش كېسەكلەر ئاستىدا جان بەرگەندى، بىر-ئىككىسى قولى بىلەن يۈزىنى توسۇپ داد سالاتتى، ئىڭرايتتى. يالاڭباش بېشىدىن قان ئېقىۋاتقان، يىرتىلغان كۆڭلىكى ئارىسىدىن كۆكۈرۈپ كەتكەن بەدىنى كۆرۈنۈپ تۇرغان، ئۆزى تىزلىنىپ، ئادەملەردىن شەپقەت سوراۋاتقان يىگىرمە ياشلاردىكى يىگىتكە تاھىرنىڭ رەھمى كەلدى. ئۇ خەلق توپى ئارىسىغا ئاتلىق كىرىپ:

— خالايىق، بابىر مىرزا پەرمان بەردى! — دەپ ۋارقىرىدى، — تەسلىم بولغانلارنى ئەسىر ئېلىش كېرەك! بۇلارمۇ مۇسۇلمان! خالايىق، بولدى قىلىڭلار! بىزمۇ نەۋكەرمىز! نەۋكەر ئەيىبدار بولماسلىقى مۇمكىن! ھەممە ئەيىب بۇلارنىڭ خانلىرىدا! خالايىق، توختاڭلار! بابىر مىرزىنىڭ پەرمانىنى ئورۇنداڭلار!

ئادەملەر بابىرنىڭ نامىنى ئاڭلاپ ئاتلىق يىگىتنىڭ سۆزىگە قۇلاق سېلىشقا باشلىدى. شۇ ۋاقىتتا نېرىقى ئىككى ئاتلىق خەلق توپىي ئارىسىغا يېرىپ كىردى. ئۇچەيلەن بولۇپ تاشبورانىنى توختاتتى.

تاھىر بۇ يەرگە نېمىشقا كەلگەنلىكىنىمۇ ئۇنتۇدى. چالا ئۆلۈك

يىگىتلەردىن ئۇچىنىڭ قولىنى ئارقىسىغا باغلىتىپ، ئەسىر قىلىپ ئېلىپ كەتمەكچى بولدى.

شۇ ۋاقىتتا خەلق توپى ئارىسىدا تۇرغان سەرىق بۇرۇتلۇق، ئېگىز بويلۇق بىر كىشى:

— توختا، يىگىت سەن... تاھىر ئەمەسمىدىڭ؟ — دەپ قالدى.

تاھىر ئۇزۇن كالىتەك كۆتۈرۈۋالغان بۇ ئادەمگە تىكىلىپ قاراپ — دە، بۇنىڭدىن ئۇچ يىل بۇرۇن مانا شۇ كوچىدا ئاچلارغا نان تارقاتقان پەيتىنى ئەسلىدى.

— مەمەت ئاكا! سىز نېمىشقا كالىتەك كۆتۈرۈپ يۈرسىز؟ ئۆزىڭىزمۇ ئۆزۈبېك ئۇرۇقىدىن ئەمەسمىسىز؟

— ھە ئوكا، بۇلار ئۆزۈبېكچە كۆپ يامانلىق قىلدى. مېنىڭ بىچارە خوتۇنۇم شۇلارنىڭ دەستىدىن ئۆلۈپ كەتتى!

مەمەتنىڭ كۆزلىرىدە ياش يالتىرايتتى. تاھىر بۇ ئادەم بىلەن رابىيە ھەققىدە سۆزلەشكىنىنى ئەسلىدى — دە، ئۇنىتۇلغان ئەلەملىرى بىردىنلا يېڭىلاندى. ئۇ ئەسرلەرنى نېرىقى ئىككى شېرىكىگە ھەيدەتتۇرۇپ، ئۆزى ئېتىنى يېتەكلەپ، مەمەتنى چەتكە باشلاپ چىقتى.

— مەمەت ئاكا، مەن تاپشۇرۇپ كەتكەن گەپ ئېسىڭىزدىمۇ؟

— قايسى؟... ھە، ھە... ئېيتماقچى، بىچارە خوتۇنۇم ھايات چېغىدا بىر سۆز ئاڭلاپ كەلگەنىكەن... سىز ئېيتقان قىز ئەنجانلىقمىدى؟

— قۇۋالىق.

— بىلمىدىم، ئىشقىلىپ، شۇ تەرەپتىن ئەپچىپ كەلگەنىكەن. كېيىن تۈركستانلىق بىر سودىگەر تارخان سېتۇۋېلىپ ئەكەتكەن.

ـــ تۇركستانغىمۇ؟

ـــ ھە، كېيىن شۇ تارخان شەيبانىخان بىلەن سەمەرقەندكە كۆچۈپ كەپتۇ.

ـــ قىز بىلەنمۇ؟ قىزتىرىكمۇ، يوق؟

ـــ تىرىك!

تاھىر مەمەتنىڭ كالتەك تۇتقان قوللىرىدىن مەھكەم توتتى-دە، ئالدىراپ سورىدى.

ـــ ئىسمى رابىيەمۇ، ھە، رابىيەمۇ؟

ـــ رەھمەتلىك خوتۇنۇم ئىسمىنى بىلمەيتتى.

ـــ ئۆزىنى كۆرۈپتىمۇ؟ قەيەردە كۆرۈپتۇ؟

ـــ پازىل تارخاننىڭ ئۆيىدە.

ـــ قايسى پازىل تارخان؟

ـــ بۇگۈن كېچىدە ئۇنى ئۆزەكلەر ئۆلتۈرۈپسلەرغۇ؟.

ـــ ئۆيى قەيەردە، ئۆيى؟

ـــ يۈرۈڭ، مەن كۆرسىتىپ قويايي!

تاھىر سىر سەكرەپ ئېتىغا مىندى-دە، مەمەتنى ئارقىسىغا مىنگەشتۈردى. مەمەت كالتىكىنى تاشلىدى، تاھىرنىڭ قولتۇقى تېگىدىن تۇتۇپ، ئۇنى قىڭغىر-قىيسىق كوچىلاردىن باشلاپ مېڭىشقا باشلىدى.

ئېتىنى يۈرۈتۈپ كېتىۋاتقان تاھىر: "ئىلاھىم نائۇمىد قىلمىغىن پەرۋەردىگارىم! ـــ دەيتتى ئىچىدە، ـــ ئىلاھىم رابىيە بولسۇن-دە!". ئۇ ئالتە يىلدىن بۇيان رابىيىنى ئىزدەپ-ئىزدەپ، ئاخىرى، ئەمدى تېپىلمايدۇ، دېگەن پىكىرگە كەلگەن ۋە بۇ پىكىرگە كۆنۈكۈپ قالغا-نىدى. ھازىر چاقماقتەك چاقنىغان ئۇمىد ئۇنىڭ ۋۇجۇدىغا گۈلدۈر-

مامدەك تەسىر قىلۇاتاتتى. بۇ ئۇمىدنىڭ چاقماقتەك تېز ئۆچۈشى مۇمكىنلىكى يۈرىكىنى دەككە-دۈككىگە سالاتتى، ئەزايى بەدىنى زىر-زىر تىترەتتى.

— ئەنە مۇشۇ ئۆي! — دەپ مەمەت ئارقىسىدا چوڭ بېغى بار ئىككى قەۋەتلىك خىش ئىمارەتنى كۆرسەتتى.

دەرۋازا ھالاك ئوچۇق، قورالىق يىگىتلەر ئىچكىرىسىدىن نەقىشلىك ساندۇقلارنى ۋە چوغدەك گىلەملەرنى كۆتۈرۈپ چىقىۋاتاتتى. يېقىنراق بېرىپ، تاھىر قاسىمبەگنىڭ نەۋكەرلىرىنى تونۇدى. ئۇلارغا چوڭ سودىگەر باي ۋە شەيبانىخانىنىڭ يېقىن كىشىسى پازىل تارخاننىڭ مال-مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىش تاپشۇرۇلغانىدى.

تاھىر دەرۋازا ئالدىدا ئاتتىن چۈشتى-دە، تونۇش نەۋكەر-لەرنىڭ ۋارقىراشلىرىغا ئېتىبار بەرمەي، توغرا ئىچكىرى ھويلىغا ماڭدى. ئايۋاننىڭ يولىدا پازىل تارخاننىڭ قانغا مىلەنگەن مۇردىسى يېتىپتۇ. يۇقىرىقى قەۋەتتىن ئايالىلارنىڭ يىغا-زارى ئاڭلانىدى. پازىل تارخاننىڭ خوتۇنلىرى ئەرلىرى ئۆچۈن ھازا ئاچقان، بەزىلىرى بايلىقىغا تولغان ساندۇقلاردىن ئايرىلىۋاتقانلىقى ئۈچۈنمۇ دادلىشاتتى، بەزىلىرى بولسا دۈشمەندىن قورقۇپ يىغلىشاتتى.

تاھىر تۆۋەن قەۋەتتىكى ئوچۇق ئىشكىلەرگە باش تىقىپ قارىدى، ھېچكىم يوق. پەقەت ئايالارنىڭ كىيىملىرى ۋە بېزەكلىرى تۇرۇپتۇ. بۇ تارخاننىڭ نەچچە خوتۇنى بولغانىكەن؟ رابىيە شۇنىڭغا چۈشكەن بولسا، ئۇنىمۇ خوتۇن قىلىپ ئالغانمىكەن؟ تاھىرنىڭ خىيالىغا توساتتىن كەلگەن بۇ پىكىر قەلبىنى كۆيدۈرۈپ ئۆتتى. ئۇ ئايۋاندىن پەسكە سەكرەپ چۈشۈپ، ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلدى-دە، يۇقىرىدا يىغلاۋاتقان ئايالارغا قارىتىپ ۋارقىرىدى:

ــ هەي، رابىيە بارمۇ؟ رابىيە! قۇۋالىق رابىيە مۇشۇ يەردە بارمۇ؟

خوتۇنلارنىڭ يىغىسى بىردىنلا توختىدى. يۇقىرىقى قەۋەتنىڭ ئايۇنىدىن يېشىل رومال ئارتقان بىر چوكانىنىڭ بېشى كۆرۈندى. ئۇنىڭ قاش-كۆزى رابىينىڭكىگە ئوخشايتتى. تاھىر يۇقىرىغا تەلپۈنۈپ، غالىلداپ:

ــ رابىيە ــ دېدى، ــ رابىيە!

يېشىل رومالىلىق چوكان ئۇنى كۆردى-دە، ئۆزىنى ئارقىغا ئالدى، كېيىن يەنە ئايۇان چېتىگە يۈگۈرۈپ كەلدى. تاھىر ئەمدى ئۇنىڭ مەخمەل نىمچىسىنى، بوينىدىكى مارجانلىرىنىمۇ كۆردى. چوكانغا يىگىتنىڭ تاۋۇشى تونۇش تۇيۇلاتتى، ئەمما قىلىچ ۋە خەنجەر تاققان، يۈزىدە چوڭ تاتۇقى بار، ساقال بۇرۇتى ئۆسكەن ھەيۋەتلىك نەۋكەر ئۇنىڭ قورقۇسىنى كەلتۈردى. چوكان ئالدىنىشتىن قورقۇپ يەنە ئارقىغا قاچتى. تاھىر يۇقىرىقى قەۋەتكە قاراپ يۈگۈردى، ئەمما تەمتىرەپ قالغانلىقىدىن ئايۇان چېتىدىكى پەلەمپەيىنى تاپالمىدى. نېمىشقىدۇ ئۆپكىسى تىقىلىپ كۆزىگە ياش كەلدى:

ــ رابىيە، مەن تاھىرمەن! تاھىر!

يۇقىرىدىن چوكاننىڭ ۋارقىرىغىنى ئاڭلاندى:

ــ تاھىر ئاكا!!

كېيىن يېشىل رومالىلىق چوكان چاچ پۇپكىسىنى شىلدىرلىتىپ، پەلەمپەيدىن ئۆزى يۈگۈرۈپ چۈشۈشكە باشلىدى. يۈز-كۆزى رابىيەنىڭكى، ئەمما مارجانلىرى، كىيىملىرى، يەنە نېمىسىدۇ باشقىچە. تاھىر ئۇنى كۆرۈپ جايىدا قېتىپ تۇرۇپ قالدى. رابىيەمۇ

پەلەمپەي ئالدىدا توختىدى، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ قورقۇش ئارىلاش پىچىرلىدى:

ــ سىز تاھىر ئاكامنىڭ ئەرۋاھىسىز!

رابىيە تاھىرنى ئاشۇ نەيزە زەربىسىدىن ئۆلۈپ كەتكەن دەپ ئويلايتتى، ئۇنىڭ ئەرۋاھىغا بېغىشلاپ دۇئالار ئوقۇيتتى. "ئەمدى تىرىك كۆرمەيمەن، ئەرۋاھىنى كۆرسەمۇ رازى ئىدىم" دەپ خۇدادىن ئەستايىدىل سورىغان پەيتلىرى كۆپ بولاتتى. ئۇنىڭ شۇ ئىلتىماسىغا پەرىشتىلەر ئامىن دېگەنمىكىن؟

ــ ئەرۋاھىڭىزمۇ جېنىمدىن ئەزىز، تاھىر ئاكا!

ــ مەن تىرىكمەن رابىيە! سېنى ئالتە يىلدىن بۇيان ئىزدەپ يۈرۈپتىمەن!

ــ تىرىكسىز؟! ــ دەپ رابىيە تاھىرغا يېقىن كەلدى. ئۇنىڭ چاپىنىنى، قىلىچىنى، قوللىرىنى بىر-بىرلەپ تۇتۇپ كۆردى. تاھىر ئۇنى يەلكىسىدىن قۇچاقلاپ باغرىغا باسقانىدى. رابىيە ئۇنىڭ ئەرۋاھ ئەمەسلىكىگە ئەمدى ئىشىنىپ يىغلىۋەتتى:

ــ تىرىك! تىرىك! خۇداغا شۈكۈر، تىرىك!

تاھىر ئۇنىڭ سېرىق ئەتلەس كۆڭلىكى ئۈستىدىن يەلكىسىنى سىلاپ:

ــ رابىيەم، جېنىم! ــ دېدى، ــ خۇداغا شۈكۈر، ئۆزەڭمۇ تىرىك ئىكەنسەن! مەن سېنى ئالتە يىل ئىزدىدىم، نە-نەلەردە يۈردۈڭ؟ نېمە بولدى؟

رابىيە پازىل تارخانىنىڭ يەتتىنچى خوتۇنى بولۇپ ئۆتكۈزگەن يىللىرىنى ئەسلىدى-دە، بىردىنلا ئارقىغا سلكىنىپ، تاھىرنىڭ قوللىرىدىن يۇلقۇنۇپ چىقتى:

— مېنى قۇچاقلىماڭ، تاھىر ئاكا! مەن سىزگە مۇناسىپ ئەمەسمەن!

رابىيە ئەلەملىك كۆزلىرى بىلەن ئايۇاندا ياتقان ئۆلۈكىكە قاراپ قويدى. پازىل تارخان ئۇنى باسقۇنچىلاردىن بىر قاپچۇق ئالتۇنغا سېتىۋالغانىدى. رابىيە ئەللىكتىن ئاشقان بۇ قېرىدىن ھەزەر قىلاتتى. پازىل تارخان تۇركىستانلىق يەسسى شەھىرىدە ئۇنى نىكاھلاپ ئالغاندىن كېيىن بەش-ئون كۈن تۇرار-تۇرماس، سودا ئىشى بىلەن بۇخاراغا كەتتى، ئۇ يەردىن باشقا بىر چىرايلىق قىزنى ئېلىپ قايتىپ، كېيىن ئاشۇنىڭ بىلەن بولۇپ كەتتى. رابىيە ئالتە يىلدىن بۇيان ئۇنىڭ ھەرىمىدە تۇل ياشىغان. لېكىن بۇنى ئەمدى تاھىرغا قانداق تونۇشتۇرىدۇ؟ تاھىرغا پاتمە قىلىنغان رابىيە كېيىن بىرسىگە خوتۇن بولغان، بۇنىڭ دېغىنى قانداق يۇيۇش مۇمكىن؟

رابىيە يۇزىنى قوللىرى بىلەن توسۇپ مۆل-مۆل يىغلاشقا باشلىدى. ئۇنىڭ بويىنىدىكى مارجانلىرى، چېچىغا تېقىلغان چىرايلىق كۈمۈش چاچ پۈپۈكلىرى، ئۇچىسىدىكى ئەتلەس كۆڭلىكى — ھەممىسى مۇشۇ باي سودىگەرنىڭ پۇلىغا كەلگەن. تاھىر شۇنى ئويلىدى-دە، ئۇنىڭ نەزىرىدە، رابىيە ئۆلگەن ئېرىگە كۆيۈنۈپ يىغلاۋاتقاندەك كۆرۈندى.

— رابىيە، راستىنى ئېيت، سەن ئېرىڭگە... سادىقمىسەن؟!

— مېنى پۇلغا ساتتى! زورلاپ نىكاھلىدى!

— بولمىسا نېمە ئۈچۈن مۇنچىۋالا ئېچىنىپ يىغلايسەن؟

— مەن سىزگە ۋاپا قىلالمىغىنىمغا ئېچىنىمەن! سىزنى ئۇنتۇغىنىم يوق، تاھىرجان ئاكا! مانا، ئۈستىمىزدە خۇدا تۇرۇپتۇ! بۇ سودىگەر سىزنىڭ تىرىنقىڭىزغىمۇ ئەرزىمەيتتى! لېكىن مېنى ئۇنىڭغا قۇل

قىلىپ بېرىشتى.

تاھىر چىشىنى-چىشىغا چىشلەپ سوردى:

— بالاڭ بارمۇ؟

رابىيە يىغا ئارىلاش بېشىنى چايقىدى:

— مەن نامىغا خوتۇن ئىدىم... ئەسلىدە تۇل...

بىر چاغلاردا گۈلدەك قىز بولغان رابىيىنىڭ ئۆزىنى "خوتۇن"، "تۇل"، دەپ ئاتىشى تاھىرنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى قاقشىتىۋەتتى. رابىيەدەك قىزغا ئالتە يىلدىن بۇيان "چۈمۈن قونماي" يۈرۈشى مۇمكىن ئەمەسلىكىنى ئۇ ئىلگىرىمۇ خىيالىدىن نۇرغۇن ئۆتكۈزەتتى، "پەقەت تىرىك تاپسام بولدى!" دەپ ئىزدەيتتى. بىراق رابىيىنى تاپقىنى بىلەن ياشىلقتىكى ساپ، ساددا بەختى ئەمدى ئەبەدىي تېپىلماسلىقىنى ئۇ ئىلگىرى بىلمەيتتى. بەدەنىدىكى ئىغىر جاراھەت تۈزەلگەندىمۇ تاتۇقى ئۆمۈرۋايەت قالغىنىدەك، باشلىرىغا چۈشكەن سەۋدانىڭ دەھشەتلىك ئىزى كۆڭلىدىن ئاسانلىقچە كەتمەسلىكىنى تاھىر ئەمدى سەزمەكتە ئىدى. رابىيەمۇ ئەبەدىي يوقالغان غۇبار-سىز ياشلىقىغا ئېچىنىپ يىغلىماقتا ئىدى.

— رابىيە، بولدى! ئامان قالغانلىقىمىزغا شۈكۈر قىل، قېنى يۈر!

تاھىر رابىيىنىڭ بىلىكىدىن تۇتۇپ تاشقىرىغا باشلىدى. قىز يىغىدىن توختاپ:

— قاياققا؟ — دېدى.

— سەن ھېلىمۇ مېنىڭ لايىقىمسەن. يۈر، چاپسان!

— ئاخىر مەن... مەن... نەرسىلىرىمنى ئالاي!

— ھېچ نەرسە ئالمايسەن. ھەممىسىنى ئۇنتۇغىن. ئىككىنچى يادىمغا سالما!

تاشقىرىقى هويلىغا چىققاندا رابىيە يۇك توشۇۋاتقان نەۋكەرلەرنى كۆردى-دە:

— كوچىدا... ئۇيلىمەن! — دېدى، — پۇركەنچەم يوق.

تاھىر چاپىنىنى يېشىپ بەردى. رابىيە تاپىنىغا چۈشىدىغان ئۇزۇن كۈمۈش رەڭگىدىكى چاپاننى بېشىغا يېپىندى-دە، تاھىرنىڭ ئېتىغا مىنگىشىپ چىقىپ كەتتى.

كېيىن تاھىر قاسىمبەككە ئەرز قىلىپ فەقىھ ئابدۇللەيس مەھەللەسىدىن شەيبانىخاننىڭ ئادەملىرى تاشلاپ كەتكەن يامان ئەمەس بىر هويلىنى ئالدى. رابىيەنىڭ ئىددىتى توشقاندىن كېيىن، مەھەللە ئىمامى ئۇنى تاھىرغا نىكاھلاپ قويدى.

كېچىسى ياغقان قىلىن قار ئۆگزىلەرنى، تاملارنى، دەرەخ ۋە گۈمبەزلەرنى مەيىن ئاق رەڭ بىلەن بېزەپ چىققانىدى.

بابىر بوستان سارايىنىڭ يۇقىرىقى قەۋىتىدىن شەھەرگە قاراپ تۇرۇپتۇ. پاكىز قار ئارىسىدىن ئويما گۈلدەك بولۇپ كۆرۈنۈۋاتقان دەرەخ شاخلىرى هازىر ئۇنىڭ نەزىرىدە خۇددى ئاق قەغەزگە يېزىلغان نەستەئلىق① خېتىگە ئوخشاپ كېتەتتى. بۇگۈن هىراتتىن، ئەلىشىر ناۋايىدىن كەلگەن خەتمۇ نەستەئلىق بىلەن يېزىلغىنى ئېسىگە چۈشتى-دە، قەلبىدىكى خۇشاللىق ۋە پەخىرلىنىش يېڭى بىر كۈچ بىلەن ئەۋج ئېلىشقا باشلىدى.

---

① نەستەئلىق — ئەرەب يېزىقىدىكى هۇسنىخەتنىڭ كەڭ تارقالغان بىر تۈرى.

بابىر سەمەرقەندنى شەيبانىخاندىن تارتىۋالغاندىن بۇيان ئۇنىڭ جاسارىتىگە تەن بېرىپ شېئىر يازغانلار، قۇرلاردىن ئەبجەد ھېسابى بىلەن غەلىبىنىڭ ئېنىق يىل ھېسابىنى چىقارغان تارىخ يازغۇچىلار نۇرغۇن ئىدى. ئەلىشىر ناۋايىدىن بابىرغا كەلگەن تەبرىك بولسا ھەممىسىنىڭ گۈلتاجى بولدى. ھىرات سەمەرقەندتىن قانچىلىك يىراق. ناۋايىنىڭ دىققەت-ئېتىبارىنى بەند قىلىدىغان مەشھۇر ئادەملەر ۋە مۇھىم ئىشلار قانچىلىك كۆپ! شۇنىڭغا قارىماي، ناۋايى بابىرنىمۇ بىلدىكەن، ئۇنىڭ تەقدىرىگە يىراقتىن قىزىقىپ قارايدىكەن. سەمەرقەندنى ئاۋۋال بىر قېتىم ئالغانلىقىدىن خەۋەردار ئىكەن. "بۇ نۆۋەت سەمەرقەندنى ئۆز نامىگىزغا مۇناسىپ ھۇجۇم بىلەن ئاپسىز"، دەپ، بابىرنىڭ نامى يولۋاس سۆزىدىن ئېلىنغىنىغا ئىشارە قىلىپتۇ. بەلكى بۇ سۆزلەردە باشقا بىر ئىشارىمۇ باردۇ؟ ناۋايىنىڭ خەلقىپەرۋەرلىكى مەلۇم. بابىر ئۆتكەن نۆۋەت سەمەرقەندنى يەتتە ئاي قامال قىلغاندا، شەھەر خەلقى ئاچلىقتىن قانچىلىك ئازاپ تارتقىنىنى ناۋايىمۇ ئاڭلىغان بولسا كېرەك. بۇنداق قامالالارنى ئۇ بابىرغا مۇناسىپ كۆرمىگىنى ئۈچۈن شۇنداق دەپ يازغانمىكىن؟

بابىر قىممەت باھا جاۋەنلىرىگە كىتابلار تىزىپ قويۇلغان خاس خانىنىڭ تۆرىگە ئۆتتى. خۇش بۇي سەندەل دەرىخىدىن ئىشلەنگەن مىز ئۈستىدە ناۋايىدىن كەلگەن ئالتۇن بوغقۇچلۇق خەت ئۇرۇپىتۇ، بابىر مىز ئالدىغا سېلىنغان زەر باپ كۆرپىگە ئولتۇرۇپ، خەتنى باشقىدىن ئوقۇشقا باشلىدى.

ھەربىر قۇر تۈركي تىلنىڭ گۈزەل جىلۋىلىرى بىلەن تولغان. بابىر بىرنەچچى ئوقۇشىدا ئانچە ئېتىبار بەرمەي ئۆتكۈزۈۋەتكەن

بىرقانچه جۇملىگه بۇ نۆۋەت قايتا-قايتا تىكىلىدى. ناۋايى بابىرنىڭ شائىرلىق ئارزۇسى بارلىقىنى ئەنجانلىق بىر مېماردىن ئاڭلاپ، ئۇنى دادىلىراق يېزىشقا ئۇندىگەنىدى. بۇ مېمار مەۋلانا پەزلىددىن بولسا كېرەك. ئەگەر مەۋلانا ھىراتقا يېتىپ بېرىپ، ناۋايىنىڭ ھۇزۇرىغا كىرگەن بولسا، باشقا كۆپ نەرسىلەرنىمۇ ئېيتىپ بەرگەن بولۇشى مۇمكىن. بابىر ناۋايىغا يوللىماقچى بولغان جاۋاب مەكتۇپىغا ياخشى بىر شېئىرنىمۇ قوشۇپ ئەۋەتمەكچى بولدى-دە، مەشھەلىرى يېزىلغان قېلىن دەپتىرىنى ئېلىپ ۋاراقلاشقا باشلىدى.

كۆپچىلىكى يولدا، ئات ئۈستىدە خىيالىغا كەلگەن ئۇرۇش ۋە جەڭلەر ئارىسىدا دەپتەرگە چالا-بۇلا يېزىپ قويۇلغان، ئەمما تېخى تولۇقلانمىغان شېئىرلار. خىيانەت ئۈستىگە خىيانەت بولغان، بابىر مال-مۈلكىدىن ئايرىلغان، ئەتراپىدا بىرەر سىرداش دوست تاپالماي ئۆزىنى ناھايىتى يالغۇز سەزگەن ئېغىز كۈنلەردە بىر غەزەل باشلىغانىدى.

"جانىمدەن ئۆزگە يارى ۋاپادار تاپمادىم،
كۆڭلىمدەن ئۆزگە مەھرەمى ئەسرار تاپمادىم"

ئەمما بۇ غەزەل چالا يېتىپتۇ. بەلكى شۇنى تۈگىتىپ ئەۋەتىش كېرەكتۇر؟ ئەلىشىر ناۋايىمۇ ئەتراپىدىكى كىشىلەردىن كۆپ بىۋاپالىق كۆرگىنىنى ھەتتا يېقىن دوستى ھۈسەين بايقارانىڭمۇ ئۇنىڭ سىرلىرىغا سىرداش بولالمايۋاتقانلىقىنى بابىر ئىشەنچىلىك بىر ئادەمدىن ئاڭلىغانىدى. قېنى بابىر ناۋايىنىڭمۇ كۆڭلىدىكىنى تېپىپ ئېيتالىسا!

بۇ غەزەل ناۋايىغا يېقىشى مۇمكىن. ئۇنى چاپسانراق تولۇقلاش كېرەك. بابىر قەغەز قەلەم ئالدى.

شۇ چاغدا سەۋدەربەشى ئىشكىتىن ھودۇقۇپ كىرىپ، تەزىم

قىلدى:

— مىرزا ھەزرەتلىرى، قۇلىڭىزنى كەچۈرۈڭ.

— خوش؟ — دېدى بابىر نارازى بولۇپ.

— خانىم ھەزرەتلىرى قوبۇل قىلىشىڭىزغا ئىنتىزار.

— ئانامۇ؟ — دەپ بابىر سەكرەپ ئورنىدىن تۇردى، — كەلدىمۇ؟

— بېگىملەرمۇ كەلدى!

— ۋا، ئەجەب! — دەپ بابىر خۇشاللىنىپ ئىشىك تەرەپكە ئالدىرىدى.

* * *

ئۇلار ئاز كەم ئالتە ئايدىن بۇيان كۆرۈشمىگەنىدى. قۇتلۇق نىگارخانىم ئايىشە بېگىم ۋە خانزادە بېگىملەر بىلەن ئۆرەتۆپىدە قالغانىدى. كېيىن سەمەرقەندتىن بابىر ئەۋەتكەن ئىشەنچلىك ئادەم-لەر ئۇلارنى ئۆرەتۆپىدىن بۇ يەرگە كۆچۈرۈپ كېلىشتى.

بابىر ئۇلار بىلەن بوستان سارايىنىڭ بىرىنچى قەۋىتىدىكى چوڭ ئۇزۇنجاق ئۆيدە كۆرۈشتى. ئانىسى ئۇنى باغرىغا باسقانىدا، بابىر ئانىسىنىڭ يادىغا، قوللىرى يەڭگىللىشىپ قالغىنىنى سەزدى. ئاچىسى خانزادە بېگىم بولسا سوغۇقتىن كىرگىنى ئۈچۈنمۇ، يۈزلىرى چوغ-دەك يېنىپ، كۆزلىرى چاقناپ تۇرۇپتۇ. يىراق يول ئۇنى ھېچقاچ-داق قىينىمىغاندەك ئوچۇق چىراي. ئاۋۋالقىدىنمۇ چىرايلىق. بابىر ئۇنىڭغا ئوڭ يەلكىسىنى قىلىپ ئەھۋال سوراشتى:

— نېمە ئۈچۈن مۇنچىۋالا ھايال بولۇپ قالدىڭلار؟ — دېدى، — نەچچە ھەپتىدىن بۇيان كۆزىمىز سىلەردە!

— ھە، سورىماڭ، ئەمرزادەم، ئۆزرىلىك سەۋەبلىرىمىز بار، —

خانزاده بېگىم نېرىراقتا ئىسسىق يۇك رومالغا ئورىنىپ، يەرگە قاراپ تۇرغان ئايىشە بېگىمگە قاراپ قويدى.

بىر چاغلاردا ئايىشە بېگىمنى كۆرمەستىن ياخشى كۆرۈپ يۈرگەن مەزكىللەردە ئۇنىڭ پۇتىغا باش قويغۇسى كېلىپ غەزەل يازغىنى ئەمدى بابىرغا تەبىرى خاتا چىققان بىر چۈشتەك تۇيۇلاتتى... ئۇ ئايىشە بېگىمنى ئايلار داۋامىدا كۆرمىسىمۇ سېغىنمايتتى... شۇنداق بولسىمۇ ئۇ ئايىشە بېگىمگە ئىلاجى بارىچە ياخشى مۇئامىلە قىلاتتى. هازىرمۇ جۇغى كېچىك قاتىما كېلىنچەككە يېقىنلىشىپ:

ــ ياخشى كۆرۈشتۇق، بېگىم! ــ دېدى ــ دە، ئۇنىڭغا ئۇك يەلكەسىنى تۇتتى.

ئايىشە بېگىم ياداڭغۇ قولىنى ئۇنىڭ يەلكىسىگە قويۇپ كۆرۈشۈۋېتىپ:

ــ هەزرىتىم، غەلىبىڭىز مۇبارەك! ــ دېدى.

هەممىسى بابىرنى "ئەمىرزادەم" دېسە، ئايىشە بېگىم ئۇنى تېخىمۇ ئۇلۇغلاپ "هەزرىتىم" دەيتتى.

ــ سىزگە ئانا شەهىرىڭىز مۇبارەك بولسۇن، بېگىم!

ــ قوللۇق، ــ دەپ ئايىشە بېگىم تەزىمگە باش ئەگدى.

ــ كېلىنىمىز يولدا كۆپ ئازاب چەكتى، ــ دېدى خانزاده بېگىم.

بابىر خوتۇنىنىڭ بېلى يوغىناپ، قورسىقى تومپىيىپ قالغىنىنى كۆردى. ئەجەبا، بابىر ئاتا بولامدىغاندۇ؟ كۆرۈشمىگىنىگە ئالته ئاي بولدى. دېمەك، ئاز بولغاندا ئالته ئايلىق.

ئايىشە بېگىمنىڭ ياداڭغۇ يۈزىدە هاملدار خوتۇنلاردا بولىدىغان داغلار پەيدا بولغانىدى. ئىلگىرىمۇ ئاتتا يۈرەلمەيدىغان، مەپىدە

بەشى ئايلىنىدىغان بېگىم ئەمدى ئۇيغۇرئاياغلىقىدا قانچىلىك قىينىغاز-لىقىنى، ئۇنىڭغا قاراپ قانچىلىك ئاستا يول يۈرگەنلىكىنى بابىر ئۆزىچە تەسەۋۋۇر قىلدى.

ــ خۇدا خاھلىسا، ئەمدى بارلىق مۇشەققەتلەردىن قۇتۇلدۇڭ-لار، ــ دېدى، ــ ھەممىڭلار ئۇچۇن مەخسۇس ئورۇن ۋە جاھازلار تەييارلاندى. يەنە نېمىلەر لازىم بولسا بۇيرۇرسىز. بوستان سارايدا كىملا بولساق، ھەممىمىز خىزمىتىڭلاردا بولىمىز!

خانزادە بېگىم خۇش خۇي كۈلۈپ:

ــ مىننەتدارمىز! ــ دېدى، ــ ئەمرزادەم بىلەن دىدار كۆرۈ-شۈپ بېشىمىز ئاسمانغا يەتتى. ئەمدى شۇ ئاساندا سۆھبىتىڭىزدىن بەھرىمەن قىلسىڭىز بولدى.

ــ كەمىنەمۇ سۆھبىتىڭىزنى سېغىنىدىم. سىلەر جايلاشقۇچە ئاساندا داستىخان ھازىرلىنىدۇ، ــ دەپ بابىر قولى بىلەن يۇقىرى قەۋەتكە ئىشارە قىلدى.

ئۇنىڭ ئاسمانغا يۆلەپ چاقچاق قىلغىنىدىن ھەممىسى كۈلۈشۈ-ۋالدى.

بابىر يۇقىرىقى قەۋەتكە يېنىپ چىقىۋېتىپ، قەلبىنى تولدۇرغان شادلىقلار ئارىسىدا سۇناي ئاۋازىدەك جارانلىق ۋە يېقىملىق بىر تۇيغۇ ياڭراپ ئاڭلىنىۋاتقانلىقىنى سەزدى، بۇ ئۇنىڭ دىلىدا بىردىن ئويغىنىپ كەتكەن ئاتىلىق تۇيغۇسى ئىدى. ئۇنىڭ بولغۇسى پەرزەنتىنى باغرىدا كۆتۈرۈپ يۈرگەن ئايىشە بېگىم يۈزىدىكى قوڭۇر داغلىرى بىلەن بابىرغا ئاۋۋالقىدىن قەدىرداناراق تۇيۇلاتتى.

بۇنى سەزگەن ئايىشە بېگىم ئاۋۋالقىدىن دادىلراق مۇئامىلە قىلاتتى. ئەر-خوتۇن خابگاھتا چىراغنى ئۆچۈرۈپ ياتقاندا بېگىم

كۆزىنى يۇزىگە تارتىپ:

ــ مەن پەخرلىنىمەن، ــ دەپ پىچىرلىدى.

بابىر ئۆز سۆزىنىڭ ھۆددىسىدىن چىققانلىقى ئۈچۈن، "ئەمدى سەمەرقەندتە ئۇچرىشىمىز" دەپ كېتىپ، ئاخىرى شۇ ئىپتقىنىنى قىلغىنى ئۈچۈن خوتۇنى ئۇنىڭدىن پەخرلەنمەكتە ئىدى.

ئۇ بابىرنىڭ بولغۇسى پەرزەنتىگە ئانا بولۇش بىلەن پەخرلىنىشىنمۇ ئىپتىماقچى ئىدى. بابىر بۇنى چۈشەندى ــ دە، ھامىلىنىڭ نەچچە ئايلىق بولغىنىنى بىلگۈسى كەلدى، ئەمما توپتوغرا سوراشقا تىلى بارماي سۆزىنى ئەگىتتى:

ــ ئەمدى... تەنتەنىسى قاچان؟

ــ سەل كەم ئۈچ ئاي بار... ئويلىسام، قورقۇم كېلىدۇ.

ــ قورقۇشنى قويۇپ تۇرۇڭ. ھازىر پەخىردىن گەپ ئاچتىڭىزغۇ؟

ــ ھە، ئەگەر خۇدا ئوغۇل بەرسە، ئىسمىنى پەخرىددىن قويىمىزمۇ؟

ئايىشە بېگىم بابىرنىڭ نامى زاھىرىددىن ئىكەنلىكىنى ئويلاپ، شۇنىڭغا ئاھاڭداش نام تاپقانىدى. بابىر مەمنۇن ئاۋاز بىلەن:

ــ خوپ، ئوغۇل بولسا، پەخرىددىن، ــ دېدى، ــ ئەگەر قىز بولسا، پەخرىنىسامۇ؟

ئايىشە بېگىم قىز بولۇشىنى خالىمايتتى، چۈنكى ئوغۇل تۇغۇپ، تەخت ۋارىسىغا ئانا بولۇشىنى ئارزۇ قىلاتتى. شۇنداق بولسىمۇ بابىرغا:

ــ مەيلى، ــ دېدى، ــ لېكىن مەن خۇدادىن ئوغۇل تىلىگەنمەن.

ــ ئىپتقىنىڭىز كەلسۇن!

پەخرىدىن... پەخرىنسا... شۇ كۈنلەردە بابىرنىڭ كۆڭلىدىكى تولۇپ تاشقان ئىپتىخار تۇيغۇسىغا بۇ ئىسىملار ناھايىتى ماس ئىدى.

* * *

ئامەتمۇ بىر كەلسە قوشلاپ كېلىشىنى بابىر ئەمدى بىلمەكتە ئىدى. سەمەرقەند ئۇنىڭ قولىغا ئۆتكەندىن كېيىن بۇ تەرىپى ئۇرگۈت، ئۇ تەرىپى سوغد ۋە دەبۇسىيە قەلئەسى كەينى-كەينىدىن شەيبانىخان-نىڭ ئىختىيارىدىن چىقىپ، بابىرنىڭ ھاكىمىيىتىنى تەن ئالدى. مانا بۈگۈن قارشى ۋە غۇزاردىن خۇش خەۋەر كەلدى. بۇ شەھەرلەر شەيبانىخان قويغان ھاكىملارنى قوغلاپتۇ، بابىرغا سوۋغا-سالاملار ئەۋەتىپ، ئۇنىڭ ئىختىيارىغا بىرنەچچە يۈز نەۋكەرمۇ يوللاپتۇ. بابىر بۇ نەۋكەرلەرنى باشلاپ كەلگەن بەگلەرنى خاس دىۋانىدا قوبۇل قىلىپ، ھەممىسگە سەرپاي كىيدۈردى ۋە تەمنات بەلگىلىدى.

كېيىن تۇنۇگۈن تۇغمەي قالغان مەكتۇپىنىڭ داۋامىنى يېزىش ئۈچۈن ئىككىنچى قەۋەتكە چىقىۋاتقاندا، كەڭ مەرمەر پەلەمپەيدە ھەدىسى خانزادە بېگىمگە دۇچ كەلدى.

— ئەمرزادەم، ھىراتتىن خەت كەلگىنى راستمۇ؟

بابىر توختاپ، ھەدىسىنىڭ يۈزىگە سىناش كۆزى بىلەن قارىدى-دە:

— راست، ھەزرەت ئەلىشىر بەگدىن، — دېدى.

— مۇبارەك بولسۇن!

— قۇللۇق.

خانزادە بېگىم ئىنسىدىن يەنە قانداقتۇر مۇرەككەپ، بىر خەۋەر كۈتۈپ، ئۇنىڭ يۈزىگە تەلمۈرۈپ قارىدى. بابىر ھەدىسنىڭ كۆڭلىدىكى دەردنى سېزىپ، بىردەم ئوغايسىزلاندى. كېيىن راست گەپنى

يوشۇرسا يالغان سۆزلىگەندەك بولۇشىنى ئويلىدى ـ دە:

ـــ يۇرۇڭ، خەتنى كۆرسىتەي، ـــ دېدى.

خانزادە بېگىم خاس خانىدا بابىرنىڭ ئۇدۇلىدا ئولتۇرۇپ، ئەلشىر ناۋايىنىڭ مەكتۇپىنى ئوقۇۋېتىپ، ئەنجانلىق مېمار تىلغا ئېلىنغان يېرىگە يەتكەندە كۆزىدە ياش يالتىرىدى.

ـــ نېمە ئۈچۈن كۆزىڭىز ياشلاندى بېگىم؟ مەن سىزنى خۇشاللاندۇرماقچى ئىدىمغۇ!

ـــ قانداق قىلاي، كاج تەلەي ئىكەنمەن.

ـــ ئۇكىڭىز پادىشاھ بولۇپ تۇرۇپ، ئەجەبا سىزگە ياردەم بېرەلمىسە؟

ـــ سىز ھېلىغىچە مېنى دەپ كۆپ جاپا چەكتىڭىز. ئەگەر ئاشۇ يىلى... ئوشتا مەن رازى بولسام، ئېھتىمال كېيىن ئەھمەد تەنبەل سىزگە مۇنچۇالا دۇشمەنلىك قىلماس ئىدى.

ھەدىسىنىڭ بۇنچىلىك مەردلىك بىلەن ئېيتقان سۆزلىرى گويا بابىرنى يەنىمۇ مەرد بولۇشقا ئۈندەيتتى. كۆڭلى ياخشى تۇيغۇلارغا تولۇپ يۇرگەن شۇ كۈنلەردە ئەجەبا بىر تۇغقان ئېگىچىسىگە چوڭ بىر ياخشىلىق قىلالمىسا؟

مانا، ھازىر ئۇلار سەمەرقەندنىڭ ھەشىمەتلىك بىر بىناسىغا كۆچۈپ كېلىشتى. بۇ يەردە قانچىلىغان ئېسىلزادىلەر ۋە شاھزادىلەر ياشىغان. ئەمما كۆپچىلىكى ئىز قالدۇرماي كەتكەن. پەقەت مېمارلار يارانقان گۈزەللىكلەر تېخىچە كۆرگەن كۆزنى قۇۋۇاندۇرۇپ، پال-پۇل قىلىپ يېنىپ تۇرۇپتۇ. ياخشى بىر مېمار ھۈنەرسىز ئېسىلزادىنىڭ يۈزىدىن ئەۋزەل ئەمەسمۇ؟

ـــ بېگىم، سىز تەنبەلنىڭ دۇشمەنلىكى ئۈچۈن خىجالەت بولماڭ.

يىلان بەربىر يىلانلىقىنى قىلاتتى.

ــ مىننەتدارمەن، ئەمرزادەم.

ــ ھەزرىتى ئەلىشىر بەگمۇ بىزدىن ئۇلۇغ ئىشلارنى كۈتۈپ خەت ئەۋەتىپتۇ. نېسىپ قىلسا، بىزمۇ ئۆمۈر باقى ئابدىلەر قۇرار-مىز، ھۈنەرۋەنلەر يەنە يىغىلىپ كېلەر. مەن بۇ مۇبارەك خەتنىڭ جاۋابىنى مەخسۇس ئەلچىدىن ئەۋەتىپ بېرىمەن. ئەگەر ھىراتقا بارغان ئاشۇ ئەنجانلىق مېمار ــ مەۋلانا پەزلىددىن بولسىلا، ئەلچى ئۈنى تېپىپ، سەمەرقەندكە تەكلىپ قىلىدۇ.

خانزادە بېگىمنىڭ تېخى يېشى قۇرۇمىغان كۆزلىرىدە ئەمدى شادلىق ئۇچقۇنلىرى. ئۇ ئۇكىسىغا زوق بىلەن تىكىلىپ پىچىرلىدى:

ــ سىز ماۋەرائۇننەھر ئاسمىنىدا بىزنىڭ يېگانە ئۈمىد يۇلتۇزىمىز!

ــ ئەمدى پەرۋەردىگار شەيبانىخاننى چاپسانراق يوق قىلسۇن، يۇرت تىنچىسۇن، دەڭ. شۇ چاغدا دېمىمىزنى رۇسلاپ، ئوشتا قىلغان ئارزۇلىرىمىزنى ئىجرا قىلىشقا كىرىشىرمىز.

مەۋلانا پەزلىددىن ئەنجاندا قۇرماقچى بولغان مېمارلىق ئابىدە-لىرىنىڭ پىلانلىرىنى، لايىھىلىرىنى خانزادە بېگىم ئانىسىدىن ئېلىپ، دائىم ساقلاپ يۈرەتتى. ھازىر بۇنى بابىرغا ئېيتىشتىن ئەيمەندى ــ دە:

ــ ئەمرزادەم، مەن ئەمدى كىچىك ــ كۈندۈز خۇداغا ئىلتىجا قىلىمەن، ــ دېدى، ــ ئىلاھىم شۇ ئارزۇلىرىمىز ئەمەلگە ئاشسۇن!

خانزادە بېگىم روھى كۆتۈرۈلۈپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن بابىر ساندۇقچىدىن شېئىر دەپتىرىنى ئالدى ــ دە، تۇنۇگۈنكى مەشقىنى داۋاملاشتۇرماقچى بولدى. دەپتىردىكى بىر بېيىت ئۇنىڭ

هازىرقى روھىغا ماسراق ئىدى:

"ھەركىمكى ۋاپا قىلسا ۋاپا تاپقۇسىدۇر،

ھەركىمكى جاپا قىلسا، جاپا تاپقۇسىدۇر..."

ئەلىشىر ناۋايىغا شۇ شېئىرنى تۇنجىتىپ ئەۋەتسە ياخشىراق بولاتەمەسكىن؟ ئۇ يەنە بىر قۇر يازدى، ئۆزىگە ياقمىغاندىن كېيىن ئۆچۈرۈپ، يەنە يازدى، يەنە ئۆچۈردى، ئاخىرى ئۇچىنچى ئۇرۇنۇشدا:

"ياخشى كىشى كۆرمەگەي يامانلىق ھەرگىز"

دېگەن مىسرانى تاپتى-دە، ئۇنى ئىچ-ئىچىدىن ياقتۇرۇپ، ئىلھام ھاياجىنىدىن ۋۇجۇدىدا تىترەك پەيدا بولدى. نەزىرىدە، ناۋايى ئۇنىڭ مۇرىسى ئۈستىدىن قاراپ بۇ يېڭى مىسرانى ئوقۇۋاتقاندەك قىلاتتى. ئۇ ئادەملەرگە ناۋايىدەك كۆپ ياخشىلىق قىلغان قىياپەتتىنىڭ ھېچقاچان يامانلىق كۆرمەسلىكىنى خالايتتى، ئەمدى شۇ خاھىشنى شېئىرنغمۇ سىڭدۈرمەكچى بولاتتى.

بابىر تۆتىنچى مىسرانى باشلىغاندا سەۋدەربەشى ئىشكىتىن باش ئېگىپ كىرىپ، قورقۇپراق:

— مىرزا ھەزرەتلىرى، — دېدى.

— مېنى تىنچ قويۇڭلار دېمىگەنمىدىم؟

— قۇلىڭىزنى ئەپۇ قىلىڭ...

— يەنە نېمە تەشۋىش؟

— ئەمىرزادەم، ئەگەر مۇللابىنائىينى ئەكەلسە، دەرھال خەۋەر قىل، دەپ بۇيرۇغانىدىڭىز.

— شائىر بىنائىي شەھرىسەبزدىن كەپتىمۇ؟

— قاسىمبەگ جانابلىرى چاقىرتىپتۇ.

بابىر بۇ خەۋەرنى ئاڭلىدى-دە، يېزىشنى توختىتىپ قەلىمنى مىز چېتىگە قويىدى. تۆۋەندىكى قوبۇلخانىغا چۈشۈپ كېتىۋاتقۇچە بىنائىينىڭ تەقدىرىگە ئائىت مۇرەككەپ ۋەقەلەر خىيالىدىن تەكرار ئۆتۈشكە باشلىدى.

* * *

بابىر ھىراتلىق مەشھۇر شائىر كامالىدىن بىنائىي بىلەن بۇنىڭدىن ئۇچ يىل بۇرۇن سەمەرقەندكە بىرىنچى قېتىم كەلگەن مەزگىللىرىدە تونۇشقانىدى. بىنائىينىڭ سەنئەتكار خەتتاتلار تەرىپىدىن كۆچۈرۈلگەن ئالاھىدە بىر قول يازما كىتابى بار ئىكەن. كىتاب يىغىشقا ھەۋەسمەن بابىرنىڭ بۇ كىتابقا ناھايىتى ھەۋىسى كەلدى. بىنائىي كىتابنى ئۇنىڭغا سوۋغا قىلماقچى بولدى. بابىر بىنائىينىڭ سەمەرقەندتە مۇساپىر ئىكەنلىكىنى، يوقسۇزلۇق تارتىپ قىينالغانلىقىنى بىلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بابىر كىتابپۇرۇشلارنى چاقىرىپ، بۇ كىتابنىڭ ئەڭ يۇقىرى باھاسى قانچە بولۇشىنى سورىدى، كىتابپۇرۇشلار "ئەڭ يۇقىرى باھاسى بەش مىڭ دەرھەم" دېيىشتى. بابىر بۇ پۇلنى بىنائىيغا ئەۋەتىشكە ئۆلگۈرمەي قاتتىق ئاغرىپ يېتىپ قالغانىدى.

كېيىن ئۇ كېسەللىكتىن تۇرۇپ، ئەنجانغا بېرىش ئۈچۈن يول ھازىرلىقىنى كۆرۈۋاتقاندا «مەجمۇئەتى رەشىدى» دەپ ئاتىلىدىغان ئاشۇ كىتابنى كۆردى-دە، بىنائىيغا تېخى ھەققىنى بەرمىگەنلىكى ئېسىگە چۈشتى. دەرھال خەزىنىچىنى چاقىرىپ، بەش مىڭ دەرھەم ئالتۇنىنى ساناتتى. كېيىن پۇلنى كىتابدارغا بېرىپ، بىنائىيغا ئەۋەتتى.

بىر چاغدا كىتابدار بىنائىينى تاپالماي قايتىپ كەلدى. مۇساپىر شائىر نىڭ سەمەرقەندتە مۇقىم تۇرىدىغان ئۆيى يوق، ئۇ بۈگۈن

نەگسدۇ مېھمانغا كەتكەنىدى. بابىرنىڭ ئادەملىرى ئەنجانغا پاتراق مېڭىش ۋە كۈچ يىغىش ئالاڭچىلىقى بىلەن ناھايىتى ئالدىراش بولغانلىقى ئۈچۈن ھازىر بىنائىينى ئىزدەپ يۈرۈش ئۇلارغا ئىنتايىن تەس كەلدى. لېكىن بابىر:

ــ شۇ قىيامەتلىك قەرزنى تۆلىمىگۈچە سەمەرقەندتىن قوزغالمايمەن! ــ دەپ تۇرۇۋالدى.

شۇنىڭدىن كېيىن سەۋدەر ۋە نەۋكەرلەر شەھەرنىڭ تەرەپ تەرىپىگە ئات چاپتۇرۇشۇپ، ئاخىر بىنائىينى تېپىشتى، ئۇنىڭغا بولغان ۋەقەنى ئېيتىپ، بەش مىڭ دەرھەم پۇلنى تاپشۇردى.

كىشى مېلىغا ئاچكۆز پادىشاھلارنى كۆپ كۆرگەن بىنائىي ئون ئالتە ياشلىق بابىر مىرزىنىڭ مۇنچۇالا ھالاللىقىدىن ناھايىتى قاتتىق تەسىرلەندى ــ دە، ئۇنىڭغا ئاتاپ بىر شېئىر يازدى. بۇ شېئىردىن بىر نۇسخىسىنى خەتتاتقا كۆچۈرتۈپ، بابىر مېڭىۋاتقاندا ئۇنىڭغا خاتىرە قىلىپ ئەۋەتتى. قىرىق تۆت قۇرلۇق بۇ شېئىردا ئۇ بابىرنى كۆپ ماختىغان:

"شاھ سۇلتانى زاھىرىددىن بابىر،
كى جاھان شۇد زى ستى ئەدلەش پۇر!"

دەپ، گويا جاھان بابىرنىڭ ئادالەت بابىدىكى شۆھرىتىگە تولغىنىنى ئېيتقانىدى. بابىر، "جاھان نەدە، مېنىڭ شۆھرىتىم نەدە!" دەپ، بۇ قۇرلاردىكى مۇبالىغىدىن كۈلگەن بولسىمۇ، لېكىن زامانىدىن كۆپ جەبىر كۆرگەن بىنائىيغا شۇ كىچىككىنە ياخشىلىق سەۋەبىدىن ئېھتىمال، پۈتۈن جاھان ئادالەتكە تولۇپ كۆرۈنگەندۇ، دەپ ئويلىدى.

بىراق كېيىنچىرەك سەمەرقەندگە شەيبانىخان خان بولدى ۋە شەھەر

شائرلرنى يىغىپ بىر مۇشائىرە① ئۆتكۈزدى. بۇ مەجلىسكە بىنائىيمۇ قاتنىشىپ شېئىر ئوقۇدى. خان ئۇنىڭ شېئىرىنى ياقتۇردى-دە، بىنائىينى ئۆزىگە مۇلازىم قىلىۋالدى ۋە ئىرىشكەن مەلىلىرىنىڭ تارىخىنى يېزىشقا تاپشۇردى. بىنائىي «شەيبانىينامە» دېگەن ئەسىرنى ئەمدى يېزىشقا باشلىغان پەيتىدە سەمەرقەند يەنە بابىرنىڭ قولىغا ئۆتتى. شەيبانىخان ئەتراپتىكى جايلاردىنمۇ قوغلىنىپ، بۇخاراغا قاراپ چېكىنگەن كۈنلىرىدە بىنائىي ئۇنىڭ قارارگاھىدىن قېچىپ، سەمەرقەندكە كەلدى. ئۇ بابىر بىلەن ئۇچراشماقچى بولدى، لېكىن قاسىمبەگ ئۇنى شەيبانىخان تەرەپدارى دەپ، بابىرنىڭ ھۇزۇرىغا كىرگۈزمەي، شەھىرسەبزگە ماڭدۇرۇۋەتتى. بابىر بۇ ھادىسىدىن يىقىندا خەۋەر تېپىپ، قاسىمبەگكە:

— ئورۇنسىز ئىش قىلىپسىز، — دېدى، — موللابىنائىي چوڭ شائىر. ئۆزى كەلگەن بولسا رۇخسەت قىلىش كېرەك ئىدى.

قاسىمبەگ سەۋەپ كۆرسىتىپ:

— چوڭ شائىر ئىكەنلىكىنى ماختاپ شېئىر يازغان.

بابىر كۈلدى:

— بىزنى ماختاپ شېئىر يازغىنىنى بىلمەمتىكىن؟ تاجدارلار ماختاشنى خالىسا، شائىر نېمە قىلسۇن!

قاسىمبەگ جىددى تۇرۇپ ئېتىراز بىلدۈرگەندى:

— ئەمرزادەم، بۇ ئادەم شەيبانىخانىنىڭ مەخپىي كىشىسى بولۇشى مۇمكىن.

بابىر ئويلاپ تۇرۇپ:

---

① مۇشائىرە — شېئىر ئېيتىشىش مۇسابىقىسى.

ـــ ياق، ـــ دېدى، ـــ ھىراتتا ھۇسەين بايقارادەك شاھقا مەخپي خادىم بولمىغان كىشى شەيبانىخانغا مەخپي خادىم بولماس.

ـــ ئەمما بۇ شائىر خوجايەھىيانىك ھويلىسىدا تۇرۇپ، ئۇنىك تۇزىنى يېگەن، كېيىن خوجايەھىيانى ئىناپسىزلارچە ئۆلتۈرگەن شەيبانىخانغا مۇلازىم بولغان. شۇ ياخشىمۇ؟

ـــ بۇ ياخشى بولمسا، ياخشىلىق قانداق بولۇشىنى بىز كۆرسەتمىمىز كېرەك. ئادەم ئەۋەتىك، موللابەنائىيىنى سەمەرقەندكە زىيان-زەخمەت يەتكۈزمەي ئېلىپ كەلسۇن.

ئاخىرقى سۆز بۇيرۇق تېرىقىدا ئېيتىلغىنى ئۈچۈن قاسىمبەگ ئۇنى بېجىرىشكە مەجبۇر بولغاندى.

...بابىر پەسكە چۈشۈپ دىۋانى ئامغا تۆردىكى ئىشكىتىن كىردى. كۆپ ئۆتمەي پەگادىكى ئىشكىتىن قاسىمبەگ بىنائىيىنى باشلاپ كىردى.

بىنائىينى بابىر بۇنىڭدىن ئىككى-ئۈچ يىل بۇرۇنمۇ بىر كۆرگەنىدى. شۇ چاغدا ناھايىتى سالاپەتلىك ئىدى. ھازىر بولسا ناھايىتى ياداپ، گەۋدىسى ئاللىقانداق كىچىكلەپ قالغان، تونىمۇ، سەللىسىمۇ كونىراپ كەتكەنىدى، پەقەت چوڭ-چوڭ كۆزلىرى ئاۋۋالقىدەك مەغرۇر چاقناپ تۇرۇپتۇ. بابىر ئۇنى قارشى ئېلىپ، ئۆي ئوتتۇرىدا سىدا قول بېرىپ كۆرۈشتى. ئوڭ يېنىغا قاسىمبەگنى، سول تەرىپىگە بىنائىينى ئولتۇرغۇزۇپ ھال-ئەھۋال سورىدى. شۇ ۋاقىتتا بىنائىي يادقا بىر رۇبائىي ئېيتىپ، يېگۈدەك ئاشلىقى يوقلۇقىنى، كىيەي دېسە تاغارمۇ تېپىلماسلىقىنى ئېيتتى:

نې غەللە مەرا كەز تەۋانەم نوشد،
نې مۇھمەلى غەللە تاتەۋانەم پوشد.

دېگەن قۇرلاردىكى نازۇك سۆز ئويۇنىنى سېزىپ، بابىر ئىختىيارسىز كۈلۈمسىرىدى. "مۇھەبەل" ئەسلىدە "ئېنىق ئەمەس" دېگەن مەنىنى بىلدۈرەتتى. بۇ سۆز بىلەن موللابىسنائىنىڭ ئۆز ئەھۋالىنىڭ ئېنىق ئەمەسلىكىنى ئىشارە قىلماقچى ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە "مۇھەبەلى غەللە" يەنى تاغار كىيىدىغان دەرىجىگە يەتكەنلىكىنىمۇ ئېيتىپ، ئۆز ئەھۋالىنى پۇراتماقتا ئىدى، "خان ھۇزۇرىدا تاپقان مەرتىۋىمىز شۇ بولدى!" دېمەكچى ئىدى.

بابىر بۇنىڭ ھەممىسىنى چۈشەنگەن مەنىدە بېشىنى لىڭشىتتى-دە، بارماقلىرىنى پېشانىسىگە تىرەپ، بىردەم جىم تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئۇزايىدىن شېئىرگە بىلەن جاۋاب پەرمەكچى ئىكەنلىكىنى سەزگەن قاسىمبەگ بىنائىيغا "ئالدىمايۇ تۇرۇڭ" دېگەنىدەك شەرەت قىلدى. شۇ ۋاقىتتا بابىر قولىنى پېشانىسىدىن ئالدى-دە، بىنائىيگە كۈلۈمسىرەپ قارىدى:

ئىنتىمۇ ۋەزىپە بارى بۇيرۇلغۇسىدۇر،
مۇھەبەلگە بويۇ، غەللەگە ئۆي تولغۇسىدۇر.

بابىردا بۇنچىلىك شېئىرىي ئىستېداد بار دەپ ئويلىمىغان بىنائىي بىردەم ھەيران بولۇپ تۇردى-دە، كېيىن تاجىكچە تەلەپپۇز بىلەن:

— يەنە بىر تەكرارلاڭ ئەمىرزادەم، پېقىر رادىئىنى ئۇقۇۋالماڭ-چىمەن! — دېدى.

بابىر شېئىرنى ئىككىنچى ئېيتىشىدا بەزى جايلىرىنى سەلقىلاپ، "غەللىگە ئۆي" جۈملىسىنى "غەللىدىن ئۆي تولغۇسىدۇر"، دەپ توغرىلىدى. "بوي" ۋە "ئۆي" دېگەن ئىچكى قاپىيىلەر ئۆزىگىمۇ يېقىملىق تۇيۇلۇپ، زوقىنى كەلتۈردى.

ـ شېئىرىي تالانتىڭىزغا تەن بەردىم، ئەمرزادەم! ـ دېدى بىنائىي. كېيىن ئۇ ئاق چۈشكەن قويۇق ساقلىنىڭ ئۇچلىرىنى تۇتاملاپ بىرمەھەل جاۋاب ئىزدىدى. تاپقانىدەك قىلىپ، بېشىنى چاپسان كۆتۈرۈپ قەددىنى تىكلەپ:

بىر مۇھەل ئۇچۇن مۇنچە ئىنايەت بولدى،
مۇستەئىمەل ئەگەر دېسەم نېلەر بولغۇسىدۇر.

بىنائىينىڭ تۇركىي شېئىرغىمۇ مۇنچىۋالا ئۇستىلىقى ئەمدى بابىرنى ھەيران قالدۇردى. بۇ يەردە "مۇھەل" سۆزى ئۇچىنچى بىرمەنىدە ئىشلىتىلگىنى، يەنى بىنائىينىڭ ئاۋۋالقى رۇبائىيىسىغا كەمتىرانە باھا بېرىپ، ئۇنى "مۇھەل"، يەنى "خام" دەپ ئاتىغىنىمۇ ئاجايىپ ئىدى. "مۇھەل"گە "مۇستەئىمەل"، يەئنى "پىششىق"، "مۇكەممەل" سۆزىنىڭ ئەچكىي قاپىيە قىلىنغىنىمۇ بابىرغا ناھايىتى ياقتى. ئۇ كاتىپنى چاقىرىپ، موللابىنائىي ئېيتقان رۇبائىيىلارنى يېزىۋېلىشقا بۇيرۇدى.

ئىككى ئوتتۇرىدا بولۇپ ئۆتكەن مۇشائىرەدىن قاسىمبەگمۇ خېلى تەسىرلەنگەنىدى. شۇ كۈنىلا بىنائىينى ياخشى بىر ھويلىغا ئورۇنلاشتۇردى، بابىرنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ھارۋىدا ئۇن، گۈرۈچ، بىر قوي، ئىسسىق سەنسەن جۈۋا ئەۋەتىپ بەردى. بىنائىي پادىشاھ مۇلازىملىرى قاتارىدا تەمىنات ئېلىشقا باشلىدى.

ئاردىدىن ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، يېڭى سۇر بەقەسەم تون ئۇستىگە سەنسەن جۈۋا كىيگەن بىنائىي يەنە بوستان سارايغا كەلدى. بابىر بۇ نۆۋەت ئۇنى ئىككىنچى قەۋەتتىكى مېھمانخانىدا قوبۇل قىلدى.

بۇ نۆۋەت ئۇلار داستىخان ئەتراپىدا يالغۇز سۆزلەشتى. بىنائىي

بابىرنىڭ شەيبانىخان ھەقىقىدە سوئال سورىشىنى كۈتۈپ، خان ساراىيدا كۆرگەنلىرىنى مەسخىرە بىلەن سۆزلەپ بېرىشكە تەييارلىنىپ كەلگەنىدى.

لېكىن بابىر بىنائىيىنى خىجالەت قىلماسلىق ئۈچۈن ئۆتكەن قېتىملىرى، بۈگۈنكى سۆھبىتىدىمۇ شەيبانىخانىنى ئاتايىن تىلغا ئالمىدى. كېيىنكى كۈنلەردە ناۋايىدىن كەلگەن خەتنىڭ تەسىرىدە يۈرگەن بابىر ھىراتتىن سۆز ئاچتى. ئۇ ناۋايى بىلەن بىنائىيىنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىرى ھەققىدە بەزىبىر سۆزلەرنى ئاڭلىغان، ئەمدى بۇنىڭ تەپسىلاتلىرىنى بىلگۈسى كېلەتتى.

شەيبانىخان تىلغا ئېلىنمىغانلىقىدىن يېنىكلەشكەن بىنائىي كۈلۈپ گەپ باشلىدى:

— ئەلىشىربەگنىڭ قۇلاقلىرى ئاغرىغاندا كۆك قېيىق باغلىغانىكەن. بۇنى گەزلىمىچىلەر ئاڭلاپ، كۆك رومالغا "نازى ئەلىشىرىي" دەپ نام قويۇپ ساتىدىغان بولۇشتى. ئەلىشىربەگ ئۇلۇغ سىيما، نامىغا يارىشىدىغان ئۇلۇغ ئىختىرالارنى قىلغان. يەڭگىلتەك كىشىلەرنىڭ ئەرزىمىگەن نەرسىلەرگىمۇ "ئەلىشىرىي" دەپ نام قويۇپ، پۇل تېپىشلىرى پېقىرنىڭ دىتىغا ياقمىدى. ئېشىكىمگە غارايىپ ئېگەر ياساتتىم-دە، بۇنىڭغىمۇ "ئەلىشىرىي" دەپ ئات قويدۇم. كېيىن شۇ ئېگەرمۇ مەشھۇر بولدى! مەن بۇنىڭ بىلەن سودىگەرلەرنىڭ قاملاشمىغان سۆزلىرىنى مەسخىرە قىلغانىدىم. ئەمما ئىغۋاگەرلەر بۇنى "ئەلىشىربەگكە ھۇرمەتسىزلىك" دەپ سۆز-چۆچەك قىلىشتى، ئىككى ئوتتۇرىغا داغ چۈشۈرۈشتى.

مولىلابىنائىي چاقچاق ئارىلاش باشلىغان سۆزىنى ھەسرەتلىك ئاۋاز بىلەن تۈگەتتى:

ـــ ئەمرزادەم، مېنىڭ ئەلىشىر ناۋايىغا ئېھتىرامىم چەكسىز! پېقىر ئۇزاتنىڭ سۆھبەتلىرىدىن بەھرىمەن بولغان چاغلىرىمنى ئەسلىسەم يۈرىكىم ئېزىلىدۇ.

ـــ يامان ئادەملەر چۈشۈرگەن داغنى ئوتتۇرىدىن ئېلىۋېتىش مۇمكىن ئەمەسمىكىن؟

ـــ مەن ھازىر شۇ داغنى تارقىتىش ھەرىكىتىدىمەن: مۇساپىر-چىلىقتا يۈرۈپ، ئەلىشىر ناۋايىغا ئاتاپ بىر قەسىدە يازدىم. رۇخسەت قىلىنسا، بەزى جايلىرىنى ئەمرزادەمگە ئوقۇپ بېرەي.

ـــ مەرھەمەت!

موللا بىنائىي ئۆزى يازغان شېئىرىي ئەسەرلىرىنىڭ ھەممىسىنى يادا بىلەتتى. ھازىرمۇ بىر بۇلۇڭغا تىكىلىپ، «مەجمەئۇل غەرايىب» دېگەن قەسىدىسىنى يادقا ئېيتىشقا باشلىدى. موللا بىنائىي ناۋايىدىن يىراقتا ئۇنىڭ سۆھبىتىنى سېغىنىپ:

بې تۇچۇن ئابى دەرغەمەم دەرغەم،
بې تۇچۇن رۇدى كوھەكەم گىريان①.

دېگەندە بابىر زوقلىنىپ بېشىنى سىلكىپ:

ـــ ئۇھ، ـــ دەپ قويدى.

قەسىدە ئوقۇلۇپ توختىلغاندا بابىر تەسىرلەنگەنلىكىدىن قەسىردە ئولتۇرغىنىنمۇ ئۇنتوغاندى. ئۇ ئەتراپىغا قاراپ، گويا مېھمانخانىغا يىراقلاردىن قايتىپ كەلگەندەك بولدى.

ـــ مەۋلانا، بۇ قەسىدىنى ئەلىشىر بەگكە نېمىشقا ئەۋەتمەيسىز؟

---

① سەنسىز دەرغەم سۆيىدەك دەردۇ غەمدىمەن،
سەنسىز كوھەك (زەرەپشان) دەريا سىدەك يىغدامەن.

ـــ هراتقا باردىغان تەييار ئادەم يوق، ئەمرزادەم.

ـــ بىز يېقىندا هراتقا ئەلچى ئەۋەتمەكچىمىز. كەمىنگە ئەلىشىر-بەگدىن مەكتۇپ كەلگەندى. جاۋابىنى يېزىپ ئەۋەتمەكچىمەن.

ـــ ئەمرزادەم، قېنى، قۇلىڭىزنىڭ بۇ قەسدىنمۇ...

ـــ مەرھەمەت، خەتتاتقا بېرىپ كۆچۈرتۈش زۆرۈر بولسا، مەن بۇيرۇيمەن. كېيىن ئەلچىدىن بېرىۋېتىمىز.

سۆز شۇنىڭغا قارار تاپتى-دە، موللا بىنائىي خۇرسەن بولۇپ چىقىپ كەتتى.

بابىر يەنە خاس خانىغا كىرىپ، چالا قالغان شېئىرىنى قولىغا ئالدى. بىراق ئەمدى چوڭ شائىر بىلەن بولغان ئۇزاق سۆھبەتتىدىن كېيىن، ئاۋۋالقى شېئىرلىرى ناۋايىغا ئەۋەتىشكە مۇناسىپ ئەمەستەك تۇيۇلدى. ئۇنىڭغا ئىلگىرى ئاددىي تۇيۇلىدىغان نەرسىلەرمۇ ئەسلىدە ناھايىتى مۇرەككەپ ئىكەنلىكى هازىر ناھايىتى ئېنىق سېزىلىۋاتقان-دەك بولاتتى. هەممە نەرسىنى مۇھىت، دۇنيا ئەھلى مۇرەككەپلەشتۈرىدۇ. هىراتتا ياشاۋاتقان ئەلىشىر ناۋايىنىڭمۇ، هازىر بابىرغا كۆپ نەرسىلەرنى كۆيۈنۈپ ئېيتىپ بەرگەن بىنائىينىڭمۇ مۇھىتتىن، زامانە ئەھلىدىن نارازى بولغىنى سەۋەبسىز ئەمەس ئىدى. بابىرنىڭ ئۆزى بۇ زامانىدىن ئاز جاپا تارتتىمۇ؟

كىم كۆرۈپتۇر، ئەي كۆڭۈل، ئەھلى جاھانىدىن ياخشىلىق!

بۇ ئوتلۇق قۇر قەغەزگە تېز ۋە راۋان چۈشتى. بابىر ئۆز زېھنىنىڭ گويا بىلىنىپ، ئۆتكۈرلىشىپ قالغىنىنى سېزىپ تۇراتتى. ئۇ هازىر خىيال كۆزى بىلەن هىراتتىكى ئەلىشىر ناۋايىنى ئېنىق كۆرۈۋاتقانغا ئوخشايتتى. بابىر مۇھىتتىن، زامانىدىن، پەقەت ئۆز مەنپەئىتىنى كۆزلەيدىغان جاھان ئەھلىدىن ياخشىلىق كۈتكەن ئادەمنىڭ ئالدى-

مۇشى مۇقەررەرلىكىنى ناۋايىغا ئېيتىپ دەردلەشكۈسى كېلەتتى؛
كىمكى ئاندىن ياخشى يوق، كۆز تۇتما ئاندىن ياخشىلىق.
يەنى، ئۆز مۇھتىدىن يۇقىرى تۇرالمايدىغان ئادەم بىرسىگە ياخشىلىق قىلالمايدۇ. ئەلىشىر ناۋايىنىڭ ئادەملەرگە شۇنچە كۆپ ياخشىلىق قىلۋاتقىنى ــ بابىرغا ئۇنىڭ جاھان ئەھلىدىن مۆلچەرلەگۈسىز دەرىجىدە يۈكسەك ئىكەنلىكىنى روشەن كۆرسىتۋاتقانلىقى بولاتتى. ئۇ ئۆز كۆڭلىنىمۇ مانا شۇ يۈكسەكلىككە ئۇندەپ يەنە بىر بېيىت يازدى.

بارى ئەلگە ياخشىلىق قىلغىلكى ، مۇندىن ياخشى يوق،
كىم دېگەيلەر دەھر ئارا قالدى فەلاندەن ياخشىلىق.

شۇ كۈنى كېچىسى بابىر ناۋايىغا ئاتالغان مەكتۇپنىمۇ، شېئىر-رىنىمۇ يېزىپ تۈگەتتى. ئاردىدىن ئىككى كۈن ئۆتۈپ، بۇ مەكتۇپ مەخسۇس ئەلچى بىلەن سەمەرقەندتىن ھىراتقا يوللاندى. بابىر ناۋايىدىن قىش چىققۇچە جاۋاب ئېلىش ئۈمىدىدە ئىدى. بىراق قىش چىقىپ، سېرىقچىچەك ئەمدى ئېچىلغان كۈنلەردە ھىراتتىن مۇسىبەتلىك خەۋەر كەلدى: قىش چىللىسى پەيتىدە تېخى بابىر ئەۋەتكەن ئەلچى يولدا چېغىدا ئەلىشىر ناۋايى ۋاپات بولغانىدى. بابىر ئۆزىگە ئۇلۇغ بىر مۇرەببى تاپتىم، دەپ خۇشاللىنىپ يۈرگەنىدە كاج پەلەك ئۇنى بۇ مەدەتكاردىنمو جۇدا قىلغانىدى.

7

دۆڭگە ئۇچقانىدەك چىقىۋاتقان ئۇچقۇر ئاتنىڭ تۇيىقى يەردىن باش كۆتۈرۈپ، بۈگۈن-ئەتە ئېچىلاي دەپ تۇرغان لالە غۇنچىسىنى ئېزىپ-يەنچىپ ئۆتتى. بۇ ئات ئۈستىدە ئولتۇرغان شەيبانىخانىنىڭ

كۆزلىرى بولسا تۆۋەندىكى كەڭ تۈزلەڭلىكتە قارا قۇشقاچتەك دۈكۈ-
رۈشۈپ بەيگە ئۆتكۈزۈۋاتقان ئاتلىقلاردا ئىدى.

تىنىق باھار ئاسمىنىڭ بىر چېتىدە سەمەرقەند بىلەن بۇخارا ئارىلىقىدىكى ئەڭ مەشھۇر قورغان بولغان دەبۇسىيە① قەلئەسى سۆلەتلىك كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇ. كەچ كۈزدە بۇ قەلئەمۇ شەيبانىخان-نىڭ قولىدىن چىقىپ، بابىرغا ئۆتۈپ كەتكەندە خان قوشۇنى بۇخاراغا چېكىنىپ، ئىغىر ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانىدى. روھى چۈشكەن بەزى سەركەردىلەر "ئىسمىزنىڭ بارىدا كۈدە-كۆرپىنى يىغىشتۇرۇپ، تۈركىستانغا قايتىۋالايلى!" دېيىشكەنىدى. ئەمما شەيبانىخاننىڭ سەمەرقەندتىكى مەخپىي خادىملىرى بابىرنىڭ شائىرلار ۋە ئالىملار سۆھبىتىگە بېرىلىپ، يېڭى جەڭلەرگە تەييارلىنىشى سۇس بولۇۋاتقان-لىقىنى بىلدۈرۈپ تۇراتتى. قولىدىن قولغا ئۆتۈپ، ناھايىتى كۆپ بۇلانغان سەمەرقەند باھارغا كېلىپ يەنە ئاچارچىلىق ۋە قەھەتچىلىك بالاسىغا يولۇققانىدى. بۇنىڭ ھەممىسى شەيبانىخاننى دادىللاشتۇردى. يېقىندا ئۇ بۇخارادىن دەبۇسىيىگە① قوشۇن تارتىپ كەلدى. قەلئە-نىڭ ئېگىز تاملىرىغا ئۇلاردىنمۇ ئېگىز شوتىلارنى قويدۇردى. قەلئە ھمايىچىلىرى يۇقىرىدىن ئوق ۋە تاش ياغدۇرۇۋاتقان بولسىمۇ خان ئۆز ئەسكەرلىرىگە تەپ تارتماي چىقىۋېرىشنى بۇيرۇدى. ئادەم-لەرنىڭ ئۆلگەن-تىرىلگىنىگە قارىماي چىقىپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ھمايىچىلار يۇقىرىدىن چوڭ لەم ياغاچلارنى ئېتىشتى، كۆيۈپ تۇرغان ياغلارنى چىقىۋاتقانلارنىڭ بېشىدىن قۇيۇشتى. تام

---

① دەبۇسىيە — "تۆمۈر قورغان" دېمەكتۇر. زىياۋىددىن دېگەن جايدا ھازىر بۇ قەلئەنىڭ خارابىلىرى بار.

تۇۋى ئۆلۈكلەرگە توشۇپ كەتتى. خان نەۋكەرلىرى قورقۇپ چېكە-
نىشكە باشلىدى. شۇ چاغدا شەيبانىخان ئۆزىنىڭ بىر تۇغقان ئۇكىسى
مەھمۇدخاننى ۋە قەدىرلىك ئوغلى تۆمۈرخانىنى پۇتۇن نەۋكەرلىرى
بىلەن جەڭگە سالدى. خانىنىڭ ئۇكىسى ۋە ئوغلىنىمۇ ئايمايۋاتقان-
لىقىنى كۆرگەن جەڭچىلەر يەنە شوتىلارغا ئېسىلدى. يۇقىرىدىن
يېغىۋاتقان ئەجەل شوتىغا چىقىۋاتقانلارنى ئۇجمىدەك تۇكۈۋاتقان
بولسىمۇ بىرنەچچە يۈز كىشى شاۋقۇن-سۇرەن بىلەن تام ئۈستىگە
چىقىپ كەلدى. تام ئۈستىدىكى جەڭدە ئىككىلا تەرەپتىن ناھايىتى
كۆپ ئادەم قىرىلدى، ئۆلۈكلەر تۇشۇكلەرنى ئېتىپ قويغانلىقىدىن
تۆۋەنگە ئوق ئېتىش مۇمكىن بولماي قالدى. خان قوشۇنى سان
جەھەتتىن بىرنەچچە باراۋەر كۆپ ئىدى ۋە شوتىلاردىن ئارقىمۇ
ئارقا چىقىپ كېلىۋاتاتتى.

بابىردىن يارەدەم سوراپ كەتكەن چاپارمەن سەمەرقەندكە يېتىپ
بارغۇچە شەيبانىخان دەبۇسىنى قانغا مىلەپ ئاخىرى ئالدى-دە،
ھمايىچىلارنىڭ بىرنىمۇ قالدۇرماي قىلىچتىن ئۆتكۈزدى.

بۇ زەپەر خان قوشۇنىنىڭ روھىنى كۆتۈردى.

ئەمدى شەيبانىخان دەبۇسىنى تاغدەك بىر تايانچقا ئايلاندۇرۇپ، ئۇنىڭدىن سەمەرقەند ئۇستىگە سەكرەش تەييارلىقىنى كۆرمەكتە ئىدى.

ھازىر تۆۋەندە ئۆتكۈزۈلۈۋاتقان بەيگىمۇ ئاددىي كۆڭۈل ئېچىش ئەمەس. بابىر بىلەن بولىدىغان ھەل قىلغۇچ جەڭدە شەيبانىخانغا ئەڭ زور، ئەڭ ئۇچقۇر ئاتالار كېرەك.

تۇنۇگۈن سەمەرقەنىدىن كەلگەن دەرۋىش كىيىمىدىكى بىر جاسۇس بابىرنىڭ خوتۇنى قىز تۇغقانلىقىنى، ئىسمىنى پەخرىنسا

قويغانلىقىنى ئېيتىپ بەرگەنىدى.

شەيبانىخان بەيگدە بىر-بىرىدىن ئۇزۇپ، سار بۇركۇتلەردەك ئۇچۇپ كېتىۋاتقان يىگىتلىرىگە زوق بىلەن تىكىلىدى-دە، ئۆزىچە دېدى: "مەيلى، بابىر كۇزدىكى غەلىبىسىدىن پەخرلىنىپ، قىزىغا پەخرىنىسا دەپ ئات قويسۇن، كېرىلىپ شېئىرىنى يېزىپ يېتىۋەر-سۇن! ئۇنىڭغىچە مەن بۇركۇتلىرىمنىڭ ھەممىسىنى ئوۋغا ئۆگىتىمەن".

شەيبانىخان تېخى ھېچقايسى جەڭگە مۇنچىلىك جان-جەھلى بىلەن تەييارلانغان ئەمەس. ئۇ بابىرنى يېڭىش ئاسان ئەمەسلىكىنى سېزەتتى. بابىر ئەمدى ئون توققۇزغا كىرگەن ياش يىگىت بولسىمۇ ناھايىتىمۇ ئىستېدادلىق، ناھايىتىمۇ باتۇر سەركەردە ئىكەنلىكىنى شەيبانىخان ئەمەلىيەتتە كۆردى. ھازىر بۇ ئەتراپتىكى شەھەر ۋە قىشلاقلارنىڭ كۆپچىلىكى بابىرغا يان باستى. شەيبانىخانىنىڭ دۇشمەنلىرى بولسا بېھىساب. سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ كۆپچىلىك بەگ ۋە نەۋكەرلىرى بۇلتۇر شەيبانىخانغا قوشۇلغانىدى. بابىر سەمەرقەندنى ئالغاندىن كېيىن ھەممىسى ئۇنىڭ تەرىپىگە قېچىپ ئۆتۈپ كەتتى. بابىرنىڭ قوشۇنى كونىرى كۆپىيىپ كەتمەكتە. ھەتتا ئەنجاندىكى ئەھمەد تەنبەلمۇ ئۇكىسى سۇلتان خەلىلنى ئىككى يۇز نەۋكىرى بىلەن بابىرنىڭ ئىختىيارىغا ئەۋەتىپتۇ. شەيبانىخان شۇنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ھازىر بابىرنىڭ ئابرويى ناھايىتى زور ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭدىن ھەتتا ئەھمەد تەنبەلمۇ قورقۇپ قالغانلىقىنى سەزدى.

موشۇنداق كېتىۋەرسە، يازغىچە بابىرنىڭ قوشۇنى يەنىمۇ كۆپە-يىدۇ. شەيبانىخان ھەل قىلغۇچ جەڭنى تېزلەتمەسە، كېيىن

ئۇتقۇزىدۇ.

* * *

شەيبانىخان سۇلتانلىرى بىلەن كېڭىشىپ، باھارنىڭ باشلىنىشى بىلەن بۇخارا ۋە دەبۇسىيە قەلئەسىنى ئىشەنچىلىك ئادەملىرىگە قالدۇردى-دە، ئۆزى سەمەرقەند تەرەپكە قوشۇن تارتىپ كېلىشكە باشلىدى. شۇنىڭدىن سەل ئاۋۋال شەيبانىخان بابىرغا مەكتۇپ يوللاپ، ئۇنى مەساپ ئۇرۇشقا① چاقىرغان، "مەردلەر مەيدانىدا سىنالسۇن، قەلئەدە بېكىنىپ يېتىش ياش بالىنىڭمۇ قولىدىن كېلىدۇ!" دېگەن مەزمۇندا ئاچچىق كىنايىلەر قىلغانىدى.

ئاخىر، بابىرمۇ سەمەرقەندتىن قوشۇن بىلەن كەلدى-دە، سەرىپۇلدا② شەيبانىخان ئەسكەرلىرىدىن بىر تاش بېرىرەكتە توختاپ، جەڭگە تەييارلىنىشقا باشلىدى. بابىر زەرەپشان دەرياسى كۆرۈنۈپ تۇرغان بىر جايىنى ئوردا قىلىپ ئەتراپىغا چوڭقۇر خەندەكلەر قازدۇردى، شاخ-شۇمبىلاردىن ئوق ئۆتمەيدىغان ئېھاتىلەر ياساتتى.

شۇنىڭغا قارىغاندا بابىر مەساپ ئۇرۇشقا ئانچە تېز كىرىشمەكچى ئەمەس ئىدى، كەينىدىن يەنە يېڭى كۈچلەر يېتىپ كېلىشىنى كۈتمەكچى ئىدى.

بىراق شەيبانىخاننىڭ يىغىلىدىغان ئەسكەرلىرى يىغىلىپ بولغان. ئەمدى يىراق تۈركستاندىن يېڭى كۈچ يېتىپ كېلەلمەسلىكى ئېنىق. شەھرىسەبزدىن كەلگەن مەخپىي خەۋەر خانىنى دەككە-دۈككىگە

---

① مەساپ ئۇرۇش — ئوچۇق جايدا يۈزمۈيۈز ئېلىشىش.

② سەرىپۇل — ھازىرقى كاتتا قورغانى شەھرى يېنىدىكى بىر قىشلاق.

سلىپ قويدى. ئاشۇ تەرەپتە باقى تارخان ئىككى مىڭ كىشىلىك قوشۇن توپلىغانىمىش، يەنە مىڭچە ئەسكەر يىغىپ، كېيىن ھەممىسىنى بابىرغا ياردەم قىلىشقا ئېلىپ كەلمەكچىمىش. ئەگەر بۇ قوشۇنمۇ بابىرغا كېلىپ قوشۇلسا، شەيبانىخان يېڭىلىشى مۇمكىن. خان ئۇرۇشنى چاپسانراق باشلاشنىڭ چارىسىنى ئىزدەپ، بابىرنىڭ قارارگاھىدا مۇنەججىملىك قىلىپ يۇرگەن مەخپىي خادىمىغا خەۋەر ئەۋەتتى. "ئاساندىكى يۇلتۇزلارغا قاراپ، بابىرنى چاپسانراق جەڭ قىلىشقا كۆندۈرسۇن، ئەگەر ئىشنى سوزسا، جاسۇسلۇقىنى پاش قىلىپ كاللىسىنى ئالدۇرىمەن!" دەپ مۇنەججىمگە تەھدىت قىلدى.

بۇ مۇنەججىمۇ شائىر بىنائىيغا ئوخشاش، خان قارارگاھىدىن بابىر ھۇزۇرىغا قېچىپ بارغانىدى. بابىرنىڭ رەھمىنى كەلتۈرۈش ئۈچۈن مۇنەججىمنى بابىر ھۇزۇرىغا قاچۇرۇشتىن بۇرۇن كالتەكلەپ ئېغىز-بۇرنىنى قان قىلغان، كىيىملىرىنى تىتىماتاڭ قىلغانىدى. مەۋلانا شەھابىدىن ئىسىملىك بۇ مۇنەججىمنىڭ ھازىر بابىر سارىيىدا ئىززەت-ھۆرمەتتە ئېكەنلىكىمۇ شەيبانىخانغا مەلۇم ئىدى. خانىنىڭ مەخپىي تاپشۇرۇقى قەلەندەر قىياپىتىدىكى كىشىسى ئارقىلىق مۇنەججىمگە يەتكۈزۈلگەن كۈنى كېچىسى شەيبانىخان ئون مىڭ كىشىلىك قوشۇنى بىلەن بابىر ئوردىسىغا باستۇرۇپ باردى. ناغرىلار، كانايلار چالدۇرۇپ، ئىستىھكام تاملىرى ئارقىلىق ئوق ياغدۇردى.

ئاتلار خەندەكلەردىن ئۆتەلمەيتتى، ئەمما خان ئەسكەرلىرىنىڭ ھاقارەت ئارىلاش ۋارقىراپ-جارقىراشلىرى ئوردىدا ئولتۇرغان بابىرغا ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرىگە ئېنىق ئاڭلىناتتى.

— جېنىڭ بولسا مەيدانغا چىق!

— قورقۇنچاقلار، كۇرۇك توخۇدەك توخۇم بېسىپ

يېتىۇبرەمسەن؟
ــ بابىرنىڭدا يۇرەك بولسا ئۇلۇغ خانغا ئۆزىنى كۆرسەتسۇن!
ــ مەرد بولسا مەيدانغا چىقسۇن!
مۇداپىئەدە ياتقان ئادەملەرگە كېچىدىكى ھۇجۇم ۋە شاۋقۇن-سۇرەن ئېغىر تەسىر قىلىشىنى شەيبانىخان ياخشى بىلەتتى. بابىرنىڭ ئوردىسى ئەتراپىدا ئۇنىڭ يۇزلەپ ئاتلىقلىرى ئۇرە-ئۇر دېيىشىپ، ھەممىنى لەرزىگە كەلتۈرۈشتى، دالىدا قىلىنغان شاخ-پاخالىلارغا يېنىپ تۇرغان يا ئوقلىرىنى ئېتىشىپ، بىر-ئىككى ئورۇنغا ئوت قويۇۋەتتى. ئىچكىرىدىنمۇ ئوقلار ئېتىلدى، غەزەپلەنگەن نەۋكەر-لەرنىڭ ھاقارەتلىرى ئاڭلاندى، ئەمما خان قوشۇنى بىلەن ئېلىشىش ئۈچۈن ھېچكىم يۇرەك توختىتىپ چىقالمىدى.
شەيبانىخان بابىرنىڭ كېچىسى تۇيۇقسىزدىن مەيدانغا قوشۇن تارتىپ چىقماسلىقىنى ئالدىن بىلەتتى. چۈنكى ھېچقانداق ئەقلى-ھوشى بار سەركەردە بۇ قاراڭغۇ كېچىدە كەلكۈندەك يامراپ كەلگەن لەشكەر ئالدىغا تەييارلىقسىز، تەرتىپسىز ئېتىلىپ چىقماسلىقى ئۆز-ئۆزىدىن ئايدىڭ ئىدى. بۇ كېچىدىكى شاۋقۇن-سۇرەن شەيبانىخانغا ئۆز لەشكەرلىرىنىڭ روھىنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن كېرەك ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ھېچ نەرسىدىن قورقماسلىقىنى، بابىرنىڭ بولسا گويا تىزى غالىلداپ. ئىستىھكامدىن بېرىغا چىقالمايۋاتقانلىقىنى ھەر ئىككى تەرەپكە ناماياش قىلماقچى، شۇنىڭ بىلەن ياش دۇشمەنلىرىنىڭ ئىززەت-نەپسىنى قوزغاتماقچى ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا، بۇ كېچىدىكى ھۇجۇم ــ بابىر قارارگاھىدا ئىش ئېلىپ بېرىۋاتقان مۇنەججىملەرنىڭ دادىللاشتۇرۇشقا قارىتىلغانىدى.
راستىنمۇ بۇ كېچىدىكى ھۇجۇم بابىرنىڭ ئىززەت-نەپسىگە

قاتتىق تەگدى. مۇنەججىم بولسا ئاسماندىكى يۇلتۇزلار تەركىبىنى مۇرەككەپ بىرتەرزدە ئۇنىڭغا چۈشەندۈرۈپ: "ھازىر سەككىز يۇلتۇز سىز تەرەپتە توغرا تۇرۇپتۇ، — دېدى، — يەنە ئىككى كۈن ئۆتسە، بۇ سەككىز يۇلتۇز دۈشمىنىڭىز تەرەپكە ئېغىپ كەتكۈسى، ئەگەر ئەتە-ئۆگۈن جەڭگە ئاتلانسىڭىز، غەلىبە سىزنىڭ بولۇشىدىن پۈتۈن ئاسمان جىسملىرى دالالەت بەرمەكتە!"

ئاخىرى شۇ سەۋەبلەر بىر بولۇپ، بابىر شەھرىسەبز ۋە تاشكەنت-تىن كېلىدىغان چوڭ ياردەمنى كۈتۈپ ئولتۇرماستىن، ئۆگۈنلۈككە — چارشەنبە كۈنى جەڭ مەيدانىغا چىقىشقا قارار قىلدى. مۇنەججىم بۇنى ئاشۇ ئالاقچى قەلەندەر ئارقىلىق شەيبانىخانغا يەتكۈزدى.

شەيبانىخان چارشەنبە كۈنى ھايات-ماماتى ھەل بولۇشىنى سېزىپ، بارلىق ئىستېداتىنى، پۈتۈن تەجرىبىسىنى ئىشقا سېلىشقا باشلىدى. كۈن بويى بولغۇسى جەڭ مەيدانىنىڭ ھەربىر ئېگىز-پەس جايلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ چىقتى، قۇياش قاياقتىن چىقىپ، شامال قايسى تەرەپتىن سوقۇشىغا ئېتىبار بەردى. كېچىسى بولسا ئاتلىرىنى ئېگەرلەتتىپ، ھەممە نەرسىنى تەق قىلىپ يېتىشىنى بۇيرۇدى، دۈشمەن مەيدانغا چىقىقان ھامان دەرھال قۇلايلىق تەرەپنى ئىگىلەشنىڭ پىلانىنى تۈزۈپ قويدى، ئىككى كېچە دېگۈدەك ئۇخلىمىدى. يېرىم كېچىدىمۇ، سەھەر مەزگىلىدىمۇ ئۇنىڭ ئاق چېدىرىدىن كۈچلۈك ئاۋاز ۋە چوڭ ئىخلاس بىلەن يادقا قىرائەت قىلىنىۋاتقان قۇرئان ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. شەيبانىخان جايناماز ئۈستىدە سەجدىگە باش قويۇپ، خۇدادىن نىجات تىلەيتتى. كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ "شەرمەندە قىلما، پەرۋەردىگار!" دەپ پىچىرلايتتى.

چارلىغۇچىلار ئەزان ۋاقتىدا بابىر قوشۇنىنىڭ ئالدىراش سەپلە-
نۇۋانلىقىنى ۋە بايراق تىكلەۋاتقىنىنى ئېيتىپ كەلگەن ھامان شەيبا-
نىخانمۇ بارلىق ئەسكەرلىرىنى سەپكە تۇرغۇزدى. قارا ئالا ئاتنا
سەپلەرنى ئايلىنىپ چىقتى.

ــ شۇڭقارلىرىم! ــ دەپ جاراڭلىق ئاۋاز بىلەن قوشۇنىغا
مۇراجىئەت قىلدى، ــ بۇ ئەتراپتا بىزنىڭ خۇدادىن باشقا تايانچىمىز
يوق. ئاتا يۇرتىمىز يىراق، يېڭىلمەيمىز. بىردىنبىرنىجات ــ
يېڭىش! مېنىڭ پەرۋەردىگاردىن ئۈمىدىم چوڭ. چۈشۈمدە ئايان
بولدى، نېسىپ قىلسا، غەلبە بىزنىڭكى!

ــ ئىنشائاللا! ــ دېدى ئونلاپ ئاۋاز بىراقلا.

شەيبانىخان قۇرئاندىن قىسقا بىر سۈرىنى جاراڭلىق ئاۋاز بىلەن
تەسىرلىك قىلىپ ئوقۇدى-دە، دىنىي رەھبەرلەرگە خاس سىرلىق
ۋە سالاپەتلىك تەرزدە پەتىۋا بەردى:

ــ ئامىن، ئاللاھۇئەكبەر!

مىڭلىغان ئادەملەر تەڭلا:

ــ ئاللاھۇئەكبەر! ــ دەپ تەگبىر ئېيتقاندا ئاسمان تىترەپ
كەتكەندەك بولدى. شەيبانىخاننىڭ ئەۋلىيالىقىغا ئىشىنىدىغان، ئۇنىڭ
پەتىۋاسىدىن روھلانغان قوشۇن بۇرۇندىن ئويلانغان ئېنىق پىلان
بىلەن دۈشمەن تەرەپكە ماڭدى.

ئۇزاق قىلىنغان مەشقلەر بىكارغا كەتمىگەنىدى. خانىنىڭ
قوشۇنى گويا بىر تەن-بىر جان بولۇپ ھەربىكەت قىلاتتى، خۇددى
چىڭ تارتىلغان يادەك ئوتتۇرىسى ئازىراق ئالدىغا چىقىپ باراتتى.
سول تەرەپى دەريا. شەيبانىخان قوشۇنىنى ئوڭ تەرەپتىكى
كەڭلىكلەردىن دەريا تەرەپكە يانداشتۇرۇپ ماڭدۇردى. چۈنكى

دەريا تەرەپ يانتۇراق ئىدى، بۇگۈن شامالمۇ جەنۇبتىن چىقماقتا ئىدى. يول يانتۇ بولسا ۋە شامال كەينىدىن چىقسا، ئۇچقۇر ئاتىلار يەنىمۇ چاپسانراق چېپىشى مۇمكىن. شەيبانىخان بۇگۈن قوللانماقچى بولغان تولغما ئۇسۇلى ــ چاقماق تېزلىكىدە ھەربىكەتلىنىشىنى تەلەپ قىلاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئاتلارنىڭ ئۇچقۇرلىرىنى بۇرۇنلا بەلگىلەپ قويغان. بۇگۈن بولسا شامالنىڭ يۆنۈلۈشىمۇ، يەرنىڭ يانتۇلۇقىنىمۇ ھېسابقا ئالغاندى.

شەيبانىخان قوشۇننىڭ جەنۇبتىن يانچە يېقىنلىشىۋاتقىنىنى كۆرگەن بابىر قوشۇنى دۈشمەن بىلەن يۈزمۇيۈز ئۇچرىشىش ئۈچۈن ئوڭ قانىتىنى ئالدىغا چىقىرىپ، دەريا غا كەينىنى قىلدى ـ دە، جەنۇب تەرەپكە بۇرۇلۇشقا باشلىدى.

ئوتتۇرىلىقتا ئىككى ـ ئۈچ چاقىرىمچە ئارىلىق قالغاندا شەيبانىخان خاس نەۋكەرلىرى، خىزمەتچىلىرى ۋە بايراقدارى بىلەن بىللە ئېگىز بىر دۆڭدە توختىدى. بابىرمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش بىر دۆڭ ـ لۈكتە ئاتلىق تۇراتتى، ئۇنىڭ كەينىدىكى دەريانىڭ سۈيى ئەتىگەندىكى قۇياش نۇرىدىن تاۋلىنىپ كۆرۈنەتتى.

بابىرنىڭ قوشۇنلىرى ئارىسىدا تۇرا① كۆتۈرگەن، دەستىسى ئۇزۇن نەيزىلەر ۋە ئاي پالتىلار بىلەن قوراللانغان پىيادىلەرمۇ نۇرغۇن ئىدى. ئەگەر ئاتلىقلار ئۇلارغا توغرىدىن ـ توغرا دۇچ كەلسە ئۇزۇن نەيزىلەر ئاتقا ياكى ئاتلىقىقا سانجىلىدۇ. شەيبانىخان پىيادىلەرنىڭ ئوتتۇرىدا كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئۆزىنىڭ قوشۇنىغا دۈشمەن مەركىزىنى ئوچۇق قالدۇرۇشنى، دۈشمەنىنىڭ

---

① تۇرا ــ قالقاننىڭ بىر تۈرى. ئاتلىقلارنىڭ قالقىنىدىن چوڭراق بولىدۇ.

ئىككى قانىتىنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ، ئىككى بىقىندىن ۋە كەينىدىن زەربە بېرىشنى بۇيرۇغاندى.

ئوڭ قاناتتىكى مەھمۇد سۇلتان، جانىبەگ سۇلتان ۋە تۆمۈر سۇلتان خانىنىڭ بۇيرۇقىغا ئەمەل قىلىپ، دۈشمەنگە بىر چاقىرىم قالغاندا ئاتلىرىنى توساتتىن ئوڭ تەرەپكە بۇراشتى ۋە بابىر قوشۇنىنىڭ سول قانىتىنى ئايلىنىپ ئۆتۈشكە باشلىدى. شەيبانىخان قوشۇنىنىڭ سول قانىتىدىكى مەشھۇر لەشكەر بېشىلەر ھەمزە سۇلتان ۋە مەدىي سۇلتانمۇ مەركەزگە تەگمەي، بابىرنىڭ ئوڭ قانىتىنى ئايلىنىپ ئۆتمەكتە ئىدى.

ئەڭ زور كۈچلىرىنى مەركەزگە قويغان بابىر ئاۋۋال تۈزگەن لانىنى ئالدىراشلىق بىلەن ئۆزگەرتىشكە باشلىدى. بابىر مەركەزگە يغان قوشۇنىنىڭ بىر قىسمى ئوڭ قاناتقا قوشۇلۇپ، شەيبانىخانىنىڭ سول قانىتىغا ھۇجۇم قىلدى.

تولغمانىڭ بىر نازۇك جايى شۇنىڭدىكى، مەركەزگە تەگمەي ئۆتكەن ئىككى قانات بىر-بىرىدىن ئاجرىلىپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى. دۈشمەن ئۇلارنى ئىككىگە بۆلۈۋېتىشى، كېيىن كەينىدىن ھۇجۇم قىلىپ تولغىما ئىشلەتمەكچى بولغانلارنىڭ ئۆزلىرىنى تولغاپ، قورشۇۋېلىشى مۇمكىن ئىدى. ھازىر شەيبانىخان قوشۇنىنىڭ سول قانىتى خۇددى مانا شۇ ئەھۋالغا چۈشۈشكە باشلىدى.

ئەمما مانا شۇ يەردە ئەڭ يۈگۈرۈك ئاتلارنىڭ تاللانغىنى ئەسقاتتى. بابىرنىڭ ئاتلىقلىرى ئالدىدىن كېسىپ چىقىشقا ئۇلگۈرەلمىدى. مەھمۇد سۇلتان باشلىق ئۈچ-تۆت يۈز چەۋەندаз دۈشمەن قوشۇنىنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋېلىشقا مۇۋەپپەق بولدى. ئوڭ قاناتتىن ھەمزە سۇلتانىنىڭ ئىككى يۈز ئاتلىقمۇ ئۇچقۇر ئاتلاردا دۈشمەننى ئايلىنىپ

ئۆتۈپ كېلىپ، مەھمۇد سۇلتاننىڭ يىگىتلىرىگە قوشۇلدى. بابىر قوشۇنى كۆتۈلمىگەندە ھەم ئىككى ياندىن، ھەم كەينىدىن زەربە يەپ، ھودۇقۇپ قالدى. جان ئاچچىقىدا ۋارقىراۋاتقان، قىلىچ ۋە ئوق زەربىسىدىن يىقىلىۋاتقان، ئاياغ ئاستىدا مىجىلىنىپ چىرقىراۋاتقان ۋەھىمىلىك ئاۋازلار، تىغ، نەيزە زەربىلىرى، "ئۇر، ھە ئۇر!" دېگەن ۋارقىراشلار ئاتلارنىمۇ قۇتۇرتىۋەتكەنىدى. بابىر قوشۇنىنىڭ دەسلەپكى ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى بۇزۇلۇپ كەتتى، ئىككى تەرەپنىڭ ئاتلىقلىرى بىر-بىرىگە قوشۇلۇپ، پىيادىلەرنىڭ ئۇستىگە ئاتلىق باستۇرۇپ كەلدى. پىيادىلەرنى ئەمدى ئۆز قوشۇنىنىڭ ئاتلىقلىرىمۇ بېسىپ، يەنجىپ كېتىشكە باشلىدى.

ئوچۇق قالغان مەركەزدىن بابىر ئەسكەرلىرىنىڭ بىر قىسمى ئوتنىڭ يالقۇنىدەك ئېتىلىپ چىقتى-دە، شەيبانىخان تۇرغان دۆڭلۈكىكە ھۇجۇم قىلىپ كېلىشكە باشلىدى. ئوڭ قاناتتىكى تۆمۇر سۇلتان بىلەن جانىبەگ سۇلتاننىڭ يىگىتلىرى تېخىچە قورشاۋدىن چىقالمايتتى. شەيبانىخان تەرەپكە باستۇرۇپ كېلىۋاتقان ئىككى يۈزدىن ئارتۇق ئاتلىقنىڭ ئوزايىي ناھايىتى قورقۇنچلۇق ئىدى. كۆپەكبىينىڭ ئۈچ-تۆت يۈز يىگىتى قىرغىن بولۇۋاتقان جايدىن چىقىپ، دۈشمەن ئاتلىقلىرىنىڭ كەينىگە چۈشتى، ئەمما ئوتتۇرىدىكى مۇساپە خېلى يىراق. كۆپەكبىي يېتىپ كەلگۈچە بۇ ياقتىكىلەر شەيبانىخانىنى پۈتۈن خىزمەتچىلىرى بىلەن يانجىپ ئۆتۈشى مۇمكىن ئىدى. بۇنى سەزگەن خانىنىڭ خىزمەتچىلىرى ھودۇقۇپ قېلىشتى. ياۋاشراق ئات مىنىپ چىققان موللا ئابدۇرەھىم:

— ھەزرىتى ئىمامى زامان، ۋاقىت ئۆتتى، بىخەتەر جايغا چېكىنەيلى! — دېدى.

شەيبانىخانىنىڭ رەڭگىدە قان قالمىغان. ئۇ بىرنەچچە جايغا كېتىشىنىمۇ خالايتتى، ئەمما بۇ دۆڭلۈكتە ئۇ بايراقلار بىلەن تۇرۇپتۇ. ئەگەر تۆۋەنگە چۈشۈپ كەتسىلا، ئەسكەرلىرى قايرىلىپ قاراپ، ئۇنى ۋە بايراقلارنى كۆرمىسە "يېڭىلىپتىمىز!" دەپ ئويلىشىدۇ. خانىنىڭ چېكىنىشى يېڭىلىش ئالامىتى بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن شەيبانىخان تىترەپ-قاقشاپ:

— ئۆلۈم بار، چېكىنىش يوق! — دەپ ۋارقىرىدى. كېيىن ئۇ يۈز قەدەمچە نېرىدا تۇرغان خاس نەۋكەرلىرىگە بۇيرۇدى، — چىق ھەممىڭ! ئاۋۇ كېلىۋاتقان ئاتلىقلارنىڭ يولىنى توس!

بۇ خاس نەۋكەرلەرخانىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى تايانچى ھېسابلىناتتى، ئۇلار ئادەتتە يېڭىلىپ قېچىش كېرەك بولغاندا خانىنى قوغداپ ئېلىپ كېتىش ئۈچۈن ساقلىناتتى. خان بۇيرۇق بەرگەندىن كېيىن ئۇلار قاپلاپ كېلىۋاتقان نېرىقى دۈشمەننىڭ ئۈدۈلىدىن چىقىپ، يالاردىن ئوق ئاتا-ئاتا ئۇلارغا يېقىنلاشتى. خاس نەۋكەرلەر نېرىقىلارغا قارىغاندا ئىككى ھەسسە ئاز بولسىمۇ دادىل ئۇرۇشۇشقا باشلىدى. نېرىقى تەرەپتىن كۆپەكبىيمۇ ئۈچ-تۆت يۈز ئاتلىقى بىلەن يېتىپ كەلدى. ئەمدى دۈشمەن ئاۋانگارتلىرى قورشاۋدا قالدى. بىر چاغدا شۇ قورشاۋنى ئونچە ئاتلىق بېگىت يېرىپ چىقتى. خۇددى ئوغلاق تارتقاندا، ئوغلاق تالىشىپ توساتتىن تاماشىبىن ئۇستىگە باستۇرۇپ كېلىپ قالىدىغان ئوغلاقچىلارغا ئوخشاش شەيبانىخان ئۇرغان دۆڭلۈككە چىقىپ كەلدى. مۇلازىملاردىن بىرنەچچىسى "گۈر" قىلىپ كەينىگە قاچتى. ئەمما شەيبانىخان ئۆز نەۋكەرلىرىنىڭ قولى ئۇستۈن كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ تۇراتتى. ئوقياغا ئوق ئورنىتىپ، دۆڭنى ياقلاپ قېچىپ ئۆتۈۋاتقان دۈشمەن ئاتلىقلىرىغا

قاراپ ئاتتى. ئوق هېچقايسىسىغا تەگمىگەن بولسىمۇ خانىنىڭ شەخسەن ئۆزى جەڭگە قول سالغىنىنى كۆرگەن نەۋكەرلەر ئاۋۋال-قىدىنمۇ قاتتىقراق ۋارقىرىشىپ دۈشمەن ئاۋانگارتىلىرىنى بىرىنى قويماي قىرىپ تاشلىدى.

نېرى تەرەپتە دۈشمەن قوشۇنىنى ئوراپ، يۆگەپ، تولغىما ئۇسۇلىنى خان ئېيتقاندەك ئەمەلگە ئاشۇرۇۋاتقان سۇلتانلار مىڭغا يېقىن يىگىتلىرى بىلەن بابىر تۇرغان دۆڭلۈككە يېتىپ باردى. پىيادىلەر بابىرغا ئەسقاتمىدى. يېقىندا تاشكەنتتىن كېلىپ قوشۇلغان موغۇل ئاتلىقلىرى بابىرنىڭ جەڭدە يېڭىلىۋاتقانلىقىنى سېزىشتى-دە، ئولجىسىز كەتمەسلىك ئۈچۈن ئېگىسىز قالغان ئاتلارنى چۇلغۇۋىدىن تۇتۇپ يېتەكلەپ، جەڭ مەيدانىدىن چىقىپ كېتىشكە باشلىدى. بەزى موغۇللار بولسا ئۆزلىرى بىلەن بىر سەپتە جەڭ قىلىۋاتقان ئەنجانلىق ۋە سەمەرقەنىدلىك يىگىتلەرنى ئېگەرلىرىدىن ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، ئاتلىرىنى ئولجا قىلىپ ئېلىپ كېتىشكە چۇشتى.

بىر چاغدا شەيبانىخان بابىرنىڭ ئون-ئون بەش خىزمەتچىلىرى بىلەن دۆڭدىن چۇشۇپ، دەريا تەرەپكە قاراپ چېكىنىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدى. بۇ بىر ھېيلە ئەمەسمىكىن، دەپ تىكىلىپ قارىسا، بابىر تولۇپ-تېشىپ ئېقىۋاتقان دەريانىڭ ئات سېلىپ كىرىدى. قىرغاقتا قالغان ئۇنىڭ بىرنەچچە يۈز نەۋكىرى بابىرنىڭ كەينىدىن ئەگەشكەن دۈشمەننىڭ يولىنى تامدەك توسۇۋالدى. بابىرنىڭ سەمەرقەندكە قاراپ قېچىۋاتقىنىغا ئەمدى ئەستايىدىل ئىشەنگەن شەيبانىخان قوللىرىنى ئاسمانغا سوزۇپ هاياجان بىلەن:

— خۇدايا ئۆزەڭگە شۈكۈر، ئۆزەڭگە شۈكۈر! — دېدى.

ئەمما دۈشمەننىڭ قېچىۋاتقانلىقى ئەمدى ئۇنىڭغا ئازلىق قىلد-

دىغاندەك تۇيۇلدى. شۇ تاپتا ئۇ ئۆز غەلىبىسىنىڭ يەنە بىر دەرىجە يۇقىرى بولۇشىنى خالايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئارقىدا تۇرغان چاپارمەن تەرەپكە ئۆرۈلدى:

— چاپسان بېرىپ شۇڭقارلىرىمغا ئېيت، بابىرنىڭ بېشىنى كېسىپ كەلگەن ئادەمگە بېشى بىلەن تەڭ ئالتۇن بېرىمەن!

چاپارمەن ئېتىنىڭ چۈلۈۋرىنى يېشىپ ئورنىدىن ئەمدىلا قوزغالغاندا شەيبانىخان:

— توختا! — دېدى. ئۇ مەغلۇپ بولغان بابىرنى ئەسىر ئېلىپ، ئاللا-تائالا-توۋىسىنى كۆرسەتسە، غەلىبىسىنىڭ شۆھرىتى يەنە بىر دەرىجە ئېشىشىنى سەزدى، — شۇڭقارلىرىمغا يەنە بىر بۇيرۇقىمىزنى يەتكۈز! بابىرنى تىرىك تۇتۇپ كەلگىنىگە بويىي بىلەن تەڭ ئالتۇن بېرىمەن! يا تىرىك، يا ئۆلۈك، ئەلۋەتتە، ئېلىپ كېلىڭلار!

چاپارمەن دۆڭدىن ئات چاپتۇرۇپ چۈشۈپ كېتىۋاتقاندا شەيبانىخان كۆزلىرىنىڭ نەم ئىكەنلىكىنى سەزدى. غەلىبە زوقىدىن كۆزىگە ياش كەلگىنىنى ئەمدى بايقىدى-دە، كۈلۈمسىرەپ، ئالقىنى بىلەن كۆز يېشىنى ئاستا ئېرتىپ قويدى.

8

سەرەتان ئۆتۈپ، ئەسەد ئېيى كىردى: سەمەرقەند ئەتراپىدىكى مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ شاخلىرى يېتىلگەن ھوسۇلدىن ئېگىلىپ، يەرگە سالام بېرىشكە باشلىدى. شەھەر ئىچىدىمۇ مېۋىلىك دەرەخ-لەر، تەكلەر ناھايىتى كۆپ، ئەمما ئۇلار ھەممىسى ھېلىتىن سېپىسىدام بولۇپ قالغان. تېخى سارغايمىغان كۆپكۈك شاخلار ئارىسىدا بىرەر ئالما، بىرەر شاپتۇل، بىرەر شىڭگىل ئۇزۇم قالمغان،

بەش ئايدىن بۇيان قامال ئازابنى تارتقان شەھەر خەلقى بارلىق مېۋىلەرنى پىشار-پىشماي يەپ تۈگەتكەن. قورغانىنىڭ ھەممە دەر-ۋازىلىرى ئېتىك، شەھەر ئەتراپىنى شەيبانىخانىنىڭ قوشۇنى قورشاپ يېتىپتۇ. ئىچكىرىدىنمۇ ھېچكىمنى چىقارمايدۇ، سىرتتىن يارەدەم بەرمەكچى بولغانلارنىڭمۇ يولىنى توسىدۇ.

ئۇلۇغبەگ مەدرىسىسىنىڭ ئېگىز تېمى ئۈستىدىكى تەكشى مەيدانغا بابىرنىڭ ئاق چېدىرى ئورنىتىلغان. بۇ يەردىن قورغان تاملىرى، ئەتراپ مەھەللىلەر، شەھەر دەرۋازىلىرى ياخشى كۆرۈنىدۇ. بابىر گاھى ئاچ ئادەملەرنىڭ لەمپىلەرگە ئۇۋا سالغان پاختەكلەرنى ئوۋلاپ يۈرگىنىنى كۆردى. قاناتلىق قۇشلار ماغدۇرى قالمىغان ئاچلارغا تۇتۇلمايتتى. شەھەر ئىچىدە قۇشلار يەيدىغان دان-پان، تاماق قالدۇقلىرىمۇ تېپىلمايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ يەردىن قۇشلارمۇ ئۆزىنى ئېلىپ قاچاتتى. گاھى ئەتراپ كوچىلاردا بىرەر كىشى ئىت ياكى مۈشۈك تۇتۇۋالسا، ئېچىرقىغانلار شۇنىمۇ تالىشىپ، غىژىلدىشىپ قالاتتى.

مەدرىسىنىڭ كەينى تەرىپىدە پادىشاھنىڭ چوڭ ئاتخانىسى بار. ئىلگىرى بۇ يەردە سارايىنىڭ يەتمىش-سەكسەن ئېتى بېقىلاتتى. ھازىر شۇلاردىن تۆتىلا قالغان. بىر قىسمى سەرپۇلدا قولدىن كەتتى. كۆپچىلىكى سويۇپ يېيىلدى. بىراق شۇ تۆت ئاتقىمۇ يەيدىغان تېپىلمايتتى، دان دىدارىنى كۆرمىگىنىگە بىر ئايدىن ئاشتى، ئوت-بېدىلەر ئاللىقاچان تۈگىگەن، ئەتراپتىكى دەرەخ-لەرنىڭ يوپۇرماقلىرىمۇ يۇلۇپ، قېقىپ ئات ۋە تۆگىلەرگە يېگۈزۈش-كەن، ھازىر يوپۇرماقسىز دەرەخلەر يازدىمۇ خۇددى قىشتىكىدەك يالىڭاچلىنىپ، كۆزگە ناھايىتى خۇنۇك كۆرۈنەتتى.

ئات ـ ئۇلاغلارغا يوپۇرماقمۇ تېپىلماي قالغاندىن كېيىن دەرەخلەرنىڭ قۇرۇغان ياغاچلىرىنى رەندىلەپ بېرىدىغان بولۇشقان.

بابىر ئاتخانا ھويلىسىدا ياغاچ رەندىلەۋاتقان تاھىرنى كۆردى. سەرىپۇلدا بۇ يېگىت بابىرنىڭ خاس نەۋكەرلىرى ئارىسىدا ئىدى. دەريادىن ئۆتۈشتىمۇ، ئارقىدىن ھۇجۇم قىلغان دۇشمەن ئاۋانگارتىلىرىنىڭ ھۇجۇمىنى قايتۇرۇشتىمۇ جانپىدالىق كۆرسەتكەنىدى. بابىر يېقىندا ئۇنىڭ ئۆيلىنىش تارىخىنى ئاڭلىدى. شۇنچە ئازابلار بىلەن قايتا تېپىپ ئالغان خوتۇنى ئاچارچىلىقتا نابۇت بولۇپ كەتمىسۇن دەپ، رابىيىنى ئانىسى قۇتلۇق نىگارخانىمغا كېنىزەك قىلىپ قويدى.

تاھىر ئۇششاق رەندىلىگەن ياغاچنى سارغۇچ بۇرۇتلۇق مەمەت سۇدا ئۇۋېتىپ يۇمشاتماقتا ئىدى. شۇنداق قىلىنمىسا ئۇنى ئات يېيەلمەيتتى.

سەرىپۇل جېڭىگە مەمەتمۇ نەۋكەر بولۇپ قاتناشقانىدى. ئاشۇ قىرغىنچىلىقتىن ئامان ـ ئېسەن قايتقان بۇ يېگىت ئۆتكەن ھەپتە قورغان سىرتىغا مېۋە ئوغرىلاشقا چىقىپ، بىر قۇلنىڭ ئايرىلىپ قايتتى.

قورغان تېمىدىن بوي سوزۇپ، تاشقىرىغا قارىغان ئاچلار سىرتقى باغلاردا پىشىپ، شاخلاردا ساڭگىلاپ تۇرغان، يەرلەرگە تۆكىلىپ ياتقان ئالمىلار، ناكىلار، شاپتۇلىلارنى كۆرۈپ چىداپ تۇرالمايتتى. كېچىسى ئەل ئۇخلىغاندا مەمەت ئۇچ ـ تۆتىچە كونا كاسىپ دوستلىرى بىلەن قەلئە تېمى تېگىدىكى سۇئىگىچىتىن تاشقىرىغا چىقىدۇ. چوڭقۇر خەندەكتىنمۇ ئەپلەپ ئۆتۈپ، پىشقان

مۇنلەرنى تويغۇچە نېيىشىدۇ. كېيىن قوللىرىدىكى خالىتا ۋە خۇرجۇنلىرىنىمۇ مۇنگە تولدۇرىشىدۇ. ئەمما قورغانغا قاراپ كېلىۋاتقاندا شەپقەتسىز كۆپەكبينىك يىگىتلىرى ئۇلارنى تۇتۇۋا-لىدۇ. مەمەتنىمۇ ئۆزىنى كاسىپ دەپ تونۇشتۇرىدۇ. ئەگەر "بابىرنىڭ نەۋكىرىمەن" دېسە تىرىك قالمايتتى. كۆپەكبىي "مۇنە ئوغرىلىغۇسى كەلگەنلەرگە ئىبرەت بولسۇن"، دەپ تۇتۇلغان-لاردىن ئۇچىنىڭ بۇرنىنى، ئىككىسىنىڭ قۇلقىنى كەستۇرىدۇ-دە، قويۇۋېتىدۇ. بىر سقىم مۇنە ئۇچۇن قىلىنغان بۇ ۋەھشىلىك سەۋەبىدىن مەمەت ئەمدى يازدىمۇ تۇمقىنى كېيىك قۇلىقىدىن پەسكىچە باستۇرۇپ كىيىدىغان بولغان. بەزىدە ئۇ ئۆزىگە ئۆزى تەسەللى بېرىدۇ: "قۇلاقىنىغۇ يوشۇرسا بولىدۇ، بۇرنۇم كېسىلسە قانداق قىلاتتىم؟"

بابىر كوچىدىن ئۆتۈۋېتىپ گاھى بۇرنى كېسىلگەن بىچارىلەرنىمۇ كۆرۈپ قالاتتى.

ئۇ بىر ۋاقىتلاردا ئۆزى سەمەرقەندنى يەتتە ئاي قامال قىلىپ ياتقاندا ئادەملەرنىڭ بېشىغا قانچىلىك ئېغىركۈلپەتلەر چۈشكەنىنى مانا ئەمدى راستىنلا بىلىۋاتىدۇ. ئاشۇ ئاچارچىلىقتا كىتابېۋروشلۇق رەستىسىگە بارغىنىدا ئوغلى كۈنجۈرە يەپ ئىشىپ ئۆلگەن، ئۆزى ساراڭ بولۇپ قالغان بىر موماي خۇدانى قاغاپ، "ئىلاھىم ئۆزىمۇ شۇ كۈنگە قالسۇن!" دېگىنىنى بابىر ئەمدى قىساسكار تەقدىرنىڭ ھۆكمىدەك ئەسلىدى...

كەمبەغەللەر ئۆيىدىن باشلانغان ئاچارچىلىق ئاستا-ئاستا نەۋكەرلەر، بەگلەر قارارگاھىغىمۇ، پادىشاھ سارىيىغىمۇ ئۆمىلەپ كەلدى. مانا، ئون كۈن بولدى. بابىر نان دىدارىنى كۆرمىدى.

ئۇن ئاللىقاچان تۇگىگەن. ئۇنىڭغا ئالتۇن-كۈمۈش قاچىلاردا ئەتىگەندە بىر سقىم كىشمىش بىلەن چاي، كەچتە بىر چىنە تۆگە گۆشى شورپىسى ياكى ئۇچ-تۆت زىخ كاۋاپ بېرەتتى. بابىر ئالتۇنلىرى پارقىرىغان شاھانە قاچا-تاۋاقلارغا تەلمۈرۈپ قارايتتى-دە، ھازىر شۇلارنىڭ ھەممىسىدىن بىر پارچە نانىنى ئەۋزەل كۆرەتتى. لېكىن نان ئالتۇنغىمۇ تېپىلمايتتى.

ئايىشە بېگىمنىڭ ئالتە ئايلىق ئەمچەكتىكى قىزى بۇقۇلداپ يىغلايتتى. چۈنكى يادىپ، ماداردىن كېتىپ قالغان ئايىشە بېگىمنىڭ ئەمچىكىگە سۈت كەلمەيتتى. يېقىندا يەڭگەن باشقا بىر ئانىنى تېپىپ پەخرىنىسانى بەش-ئون كۈن ئەمگۈزگەندى، پالاكەت يۈز بەردى. ئۇ ئانا ۋاباغا ئۇچرىغان ئائىلىدىن ئىكەن. دەھشەتلىك كېسەللىك پەخرىنىساغا يۇقتى-دە، ئىككى كۈن ئىچىدە بالا مومدەك ئېرىپ جان بەردى.

بابىركېپەنگە ئورالغان بوۋاقنى يېڭى قېزىلغان قەبرە ئالدىغا كۆتۈرۈپ كېتىۋېتىپ، ئۇنىڭ قورۇلغان يۈزىگە يۈزىنى قويۇپ يىغلىۋەتتى. "مەيلى، شۇ ۋابا ماڭمۇ يۇقسۇن، بۇ ئازابلاردىن بىر يولى خالاس بولاي!" دېگەن ئەلەملىك ئوي بىلەن بوۋاقنىڭ سوغۇق لەۋلىرىدىن سۆيدى.

غەلىبە كۈنلىرى دۇنياغا كېلىپ پەخرىنىسا نامىنى ئالغان قىزچاقنى قەبرىگە قويۇپ، ئۇستىگە توپا تاشلىغاندا بابىر بىرمەھەل ئۆزىنى ئۇنىڭ ئورنىدا كۆردى، تېخى تىرىك بولسىمۇ ھاياتىنىڭ بىر بۆلۈكى ئاۋۋالقى غەلىبىلىرى ۋە خۇشاللىقلىرى بىلەن بىللە ئۆمۈرۋايەت تۇپراق تېگىدە قالغىنىنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ھېس قىلدى.

ئىچكىرىدە بابىر كۈلپەت چېكىپ غەم-قايغۇغا پاتقانسېرى

ئاشقىردا ئۇنىڭ دۇشمەنلىرى تەنتەنە قىلىشماقتا ئىدى. بابىر ھىراتتىكى تاغىسى ھۇسەين بايقارادىن، تاشكەنتتىكى تاغىسى مەھمۇد خاندىن بەش ئاي داۋامىدا ياردەم كۈتتى، كەلمىدى. ئەمدى كەلمەسلىكى ئېنىق. شۇنى بايقىغان شەيبانىخان ھەر كۈنى كېچىسى دەرۋازا سىرتىدا ناغرا چالدۇراتتى، كاناي-سۇنايلار بىلەن شەھەر ئاھالىسىنى ئويغىتاتتى. كېيىن خان جارچىلىرى قورغان سىرتىدىكى تۆپىلىكلەرگە چىقىپ، شەھەردىكىلەرنى خان تەرەپكە ئۆتۈشكە چاقىراتتى، ئاچ ئادەملەرگە تۇرلۇك يېمەك-ئىچمەكلەر ۋەدە قىلاتتى. بابىرنىڭ ئەمدى ئۇرۇشتىن يېڭىلگەنلىكىنى سەزگەن بەگ ۋە نەۋكەرلەر تامدىن ئاتلىپ چۈشۈپ، سۇڭگۈچىلەردىن ئۆتۈپ، قامال بالاسىدىن قاچاتتى.

بىركۈن كېچىسى بابىرنى قوغداپ يۈرىدىغان قورچى بېگىمۇ قەلئەدىن يوشۇرۇن چىقىپ قاچتى. خاس قوغدىغۇچىلار ئارىسىدا تاھىر بار ئىدى. ئەتىسى كۈنى كېچىدە بابىر ئۇنى ئۆز ھۇزۇرىغا چاقىرتۇالدى.

تاھىر ياداپ كەتكەنلىكىدىن يەلكىلىرى مۇكچىيىپ قالغان، كۆزلىرى ئىچىگە ئولتۇرۇشقان، يۈزىدىكى تاتۇقى بولسا بۆرتۈپ گويا ئاۋۋالقىدىن خېلى چوڭىيىپ كەتكەن.

— تاھىر بەگ، — دېدى بابىر، — گۆرى ئەمىر مەقبەرەسىنىڭ گىرۋىكىگە ئەرەب تىلىدا بىر ھېكمەتلىك سۆز يېزىلغان. بۇنىڭدا "جاھان سەندىن يۈز ئۆرۈمەستىن بۇرۇن سەن جاھاندىن كۆڭۈل ئۈزۈشنى بىلگىن" دېيىلگەن. مەن ئەمدى جاھاندىن كۆڭۈل ئۈزمەكچىمەن. ۋاباھىنى ئېلىپ كەتسە بەلكى تېز قۇتۇلاتتىم. لېكىن ھىنى ۋاباموۇ ياندىپ ئۆتتى...

ــ خۇدا ساقلىسۇن ئەمىرزادەم بىزنىڭ تايانغان تېغىمىز تۆۋىنگىز سىز!

ــ تايانغان تېغىڭىز ھازىر يەر بىلەن يەكسان بولدى، تاھىر-بەگ! تۇنۇگۈن بىر بېيىت يازدىم:

"ئەي كۆڭۈل، گەرباببر ئول ئالەمنى ئىستەر، قىلما ئەيب،
تەگرى ئۇچۇن دې، بۇ ئالەمنىڭ سەپاسى قالدىمۇ؟!"

تاھىر شېئىردىن تەسىرلىنىپ:

ــ راست، ھازىرقى كۈنلىرىمىزدە ساپا قالمىدى. ئەمىرزادەم! ــ دېدى، ــ لېكىن ئايىنىڭ ئون بەشى قاراڭغۇ بولسا، ئون بەشى بورۇق. شۇكۇر، تېخى تەنده جان، بەلده شەمشىرىمىز بار!

بابىر ئويلىنىپ تۇردى-ده:

ــ ئەمدى كېيىنكى گەپ دۈشمەن قولىغا تىرىك چۈشمەسلىك! ــ بىدى، ــ بار كۈچلەرنى توپلاپ، قۇلاي بىر پەيتته قەلئەدىن چىقايلى ۋە دۈشمەننىڭ قورشاۋىغا تېگەيلى! كۈنىمىز پۇتمىگەن بولسا يېرىپ ئۆتەرمىز، پۇتكەن بولسا قىلىچ بىلەن جان بېرەرمىز!...

ــ خۇدا خالسا يېرىپ ئۆتۈرمىز، ئەمىرزادەم!

ــ بۇسىرنى ھازىرچە پەقەت قاسىمبەگ بىلىدۇ، سىزمۇ سىر ساقلاڭ، تەييارلىق كۆرۈڭ!

ــ جېنىم بىلەن!

تاھىر شۇ كۈنى كېچىسى قاسىمبەگ بىلەن ئۇچراشتى. ئىككىسى قەلئە تېمىنىڭ كۈنگۈرىلىرى ئارقىلىق تاشقىرىنى كۆزدە-تىپ، دۈشمەننىڭ ئاساسىي كۈچلىرى ئاھەنىن، فېرۇزە ۋە چارىمەھە دەرۋازىلىرى تەرەپتە جايلاشقىنىنى، شەيخىزادە دەرۋازە-

سىنىڭ ئەتراپىلىرىدا بولسا دۇشمەن ھالقىسى ئاجىزراق ئىكەنلىكىنى ئېنىقلىدى. نەۋكەرلەر ۋە ئاتلىقلارنىڭ ئەڭ قۇۋۋەتلىكلىرىنى تاللاپ، ئۇلارنى ھۇجۇمغا تەييارلاشقا باشلىدى.

بابىر بوستان سارايدا خاس خانىدا كىتابلىرى ۋە قەغەزلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، ئۇلارنىڭ ئەڭ كېرەكلىكلىرىنى ئېلىپ كەتمەكچى بولۇپ خىللاۋاتقاندا ئىشىكتىن قۇتلۇق نىگارخانىم، ئېسەن دۆلەت بېگىم ۋە قاسىمبەگ كىرىپ كېلىشتى. كۆرۈنۈشلىرىدىن پەۋقۇلئاددە بىر گەپ بولغان.

* * *

— ئەمىرزادەم، — دەپ بابىرنىڭ مومىسى كېيىنكى يىللاردا ئازراق مۇكچىيىپ قالغان ئېسەن دۆلەت بېگىم گەپ باشلىدى، — شەيبانىخان سۇلھ تەكلىپ قىلىپ ئادەم ئەۋەتىپتۇ!

سۇلھ سۆزى بابىرنىڭ قۇلىقىغا نىجات ئاھاڭىدەك ئاڭلاندى. ئەمما نىجاتلىقنى ھېچقاچان شەيبانىخاندىن كۈتمىگەنلىكى ئۈچۈن قۇلاقلىرىغا ئىشەنمەي، كۆزلىرىنى مومىسى بىلەن ئانىسىغا تىكتى. قۇتلۇق نىگارخانىم نېمىشقىدۇ قاتتىق تاقەتسىزلەنگەنىدى! ئېسەن دۆلەت بېگىمنىڭ قولىدا زەرھەل قىرغاقلىق قەغەز. مومای قانداقتۇر بىرنەرسىدىن خىجالەت بولغاندەك بولۇپ:

— خانىنىڭ نامىسى، — دېدى-دە، قولىدىكى قەغەزگە خالار-خالىماس قاراپ قويدى.

خانىنىڭ نامىسى نېمىشقا ئەڭ ئاۋۋال مومىسىنىڭ قولىغا كېلىپ چۈشكەنلىكىدىن بابىر ناھايىتى ھەيران بولدى:

— نامىنى كىم ئەكەلدى؟

— نوپۇزلۇق بىر دەرۋىش. نەقىشبەندىلەردىن رەھمەتلىك

خۇجايەھياغا قول بەرگەن مويسپەت ئىكەن.

بابىر ئانىسىغا قارىدى:

ــ سىزگە ئەكىلىپ بەردىمۇ؟

ــ ياق، ــ دەپ قۇتلۇق نىگارخانىم مەيۈس باش چايقىدى. ئېسەن دۆلەت بېگىم نامىنى بابىرغا سۇنۇۋېتىپ خىجىل بولۇپراق قوشۇپ قويدى:

ــ ئەسلىدە بۇ نامە خانزادە بېگىمنىڭ نامىغا كەلگەنىكەن.

ــ ئەجەبا! ــ دەپ بابىر خەتنى يىرگىنىپرەك قولىغا ئالدى.

ــ ئەمىرزادەم، ــ دېدى مومىسى، ــ سىزگە ئېيتىشقىمۇ ئۇيلىمەن... شەيبانىخان خانزادە بېگىمنىڭ تەرىپلىرىنى ئاڭلاپ غايىبانە دەرد چېكەر ئىمىش. نامىسىدا بىر پارچە شېئىرمۇ بار.

بابىر شەيبانىخاننىڭ بۇ يىل ئەللىك ياشقا كىرگىنىنى، ئوغۇللىرىنى ئاللىقاچان ئۆيلەپ، نەۋرىلىكىمۇ بولغىنىنى بىلەتتى. زەردە بىلەن نامىنى ئېچىۋېتىپ ئەڭ ئاۋۋال شېئىرىي قۇرلارغا كۆزى چۈشتى:

"سىفاتىڭنى ئىشتىپ زار ئولدىم،
ئىشقىڭ ئىلكىگە گىرىپتار ئولدىم".

بابىرنىڭ غەزىپى كېلىپ، نامىنى گىلەم ئۈستىگە ئاتتى:

ــ بۇ خان بۇلتۇر سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ ئانىسى زۆھرە بېگىمگە غايىبانە ئاشىق بولۇپ نامە ئەۋەتكىنىنى نېمە ئۈچۈن ئۇنتۇدۇڭلار؟ بۇ نامىگە ئىشەنگىلى بولامدۇ؟!

قۇتلۇق نىگارخانىم ئۇھ تارتتى. ئېسەن دۆلەت بېگىم بولسا ئىلاجىنىڭ بارىچە سوغۇققانلىق بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى:

ــ ئەمىرزادەم، باشقا ۋاقىت بولسا دۈشمىنىڭىزنىڭ بۇ نامىسىنى

ئوقۇشقىمۇ ھەزەر قىلاتتۇق. لېكىن ھازىر جېنىمىز قىل ئۈستىدە. مەنغۇ يېشىمنى ياشاپ، يەيدىغىنىمنى يەپ بولدۇم، بەش كۈن بۇرۇنمۇ، كېيىنمۇ، بەربىر كېتىمەن. لېكىن سىز پەرزەنتىمنىڭ يالغۇز ئوغلى، كۆزىمىزنىڭ ئېقى ھەم قارىسى...

— مەنمۇ تەقدىرىمدە بارىنى كۆرەرمەن. نېسىپ قىلسا، دۈشمەن قورشاۋىنى يېرىپ چىقارمىز!

بابىرنىڭ ھەل قىلغۇچى قارارىنى قۇتلۇق نىگارخانىم قاسىمبەگ-دىن ئاڭلىغاندەك، ئەندىشىگە تولغان ئاۋاز بىلەن سۆزلىدى:

— تەقدىر دەپ ئۆزىڭىزنى ئوتقا ئاتماڭ، ئەمىرزادەم! بىزنىمۇ ئويلاڭ! سىز دۈشمەن تىغىغا ئۆزىڭىزنى ئۇرسىڭىز، بىز قانداق قىلارمىز؟ ئۆمۈرلۈك يولدىشىڭىز ئايىشە بېگىم قانداق قىلدۇ؟

بابىر مۇنداق خەتەرلىك جەڭگە ئايالىلارنى ئېلىپ چىققىلى بولمايدىغانلىقىنى ئەمدى ئويلىدى-دە، ئانىسىنىڭ سۆزلىرىگە جاۋاب تاپالماي قالدى. بىرەدەملىك جىمجىتلىقتىن كېيىن ئېسەن دۆلەت بېگىم گىلەم ئۈستىدە ياتقان نامىگە ئىشارەت قىلىپ، كىنايىلىك كۈلۈمسىرىدى:

— بۇنىڭ كەلگىنىگە ئىككى كۈن بولدى. مېنى بىلىسىز، ئەمىرزادەم. كۆپ بالالارنى كۆرۈپ پىشقان تەدبىرلىك مومايمەن. نامە ئەكەلگەن دەرۋىشنى گەپكە سالدىم. گۇمانلىرىمىزنى ئېيتتىم. دەرۋىش قەسەم ئىچتى. "خان ئەستايىدىل سۈلھ تۈزمەكچى"، دەپ بىرمۇنچە دەلىل-ئىسپات كۆرسەتتى. بەربىر ئىشەنمىدىم. "بولمىسا ۋەكىل ئەۋەتىڭ، خان ئۆز نىيىتىنى قولىدا قۇرئان بىلەن تەستىقلىسۇن!" دېدى. بىز بۇنى سىزگە ئېيتىشتىن بۇرۇن ئۆزىمىز تەكشۈرۈپ كۆرمەكچى بولدۇق. رەھمەتلىك خوجايەھىياغا قول

بەرگەن ھالال ۋە پاكىز بىر مويسپىت بار ئىدى. شۇنى دەرۋىش بىلەن بىللە خان ئوردىسىغا ئەۋەتتۇق. بۇگۈن ئەتىگەندە قايتىپ كەلدى. خان بارلىق سۇلتانلىرىنىڭ ئالدىدا قولىغا قۇرئان ئېلىپ ئېيتىپتۇ: "شۇنچە قان تۆكۈلگىنى يېتەر، ئەمدى خانزادە بېگىم رازى بولسۇن، ئىنىسىغا، ئانىسىغا باشقا ئادەملەرگە تەگمەيمىز، قەلئەدىن بىخەتەر چىقىپ كەتسۇن." دەپتۇ. چوڭ توي-تاماشا بىلەن ئۆيلەنمەكچىمىش. سەمەرقەنىد خەلقىغىمۇ ئومۇمىي كەچۈرۈم بەرمەكچىمىش! بىرقانچە مويسىپىتلەر بۇنى ئاڭلاپ بىزدىن ئىلتىماس قىلىشتى. نېمە ئامال؟

بابىر چېكسىنى ئىككى قولى بىلەن قىسىپ، بىردەم جىم تۇردى-دە، كېيىن بىردىن غەزىپى كېلىپ سۆزلىدى:

— گۇلدەك خانزادە بېگىم نەۋرىلىك خانىنىڭ ھەرىمىدە... ياق، ياق! بۇ ئىنساپسىزلىق!

— ئەمىرزادەم، — دەپ ئەمدى قاسىمبەگ سۆزگە ئارىلاشتى، — مۇشۇ ئەھۋالدىن قارىغاندا، شەيبانىخان سەمەرقەندنى بەرىبىر ئالىدۇ. ئاندىن زورلۇق بىلەن بولسىمۇ ئۆز نىيىتىگە يېتىدۇ.

بابىر ئانىسىدىن مەدەت كۈتۈپ، قۇتلۇق نىگارخانىمغا قارىدى:

— ئانىجان، خانزادە بېگىمۇ سىزنىڭ سۆيۈملۈك پەرزەنتىڭىزغۇ. شۇنداق جىگەر پارىسىزنى قايسى ۋىجدان بىلەن ئوتقا سالىمىز؟

ئۆزى ئاران تۇرغان قۇتلۇق نىگارخانىم ئوغلىنىڭ بۇ سۆزىدىن ئېزىلىپ يىغلاشقا باشلىدى:

— خۇدا مېنىڭ بېشىمغا بۇ قارا كۈنلەرنى سالغۇچە جېنىمنى ئالسا بولماسمىدى؟! خانزادە بېگىم مېنىڭ تۇنجى بالام! يالغۇزلۇ-

قۇمنى بىلدۇرمەي يۈرگەن سىردىشىم، مېھرىبانىم! مەن ئۇنىڭدىن قانداق ئايرىلىمەن، ئەي، پەرۋەردىگار؟ مەن شۇنداق قىزىمنى دۇشمەن قولىغا قانداق تاپشۇرىمەن؟!

ئېسەن دۆلەت بېگىم قىزىنىڭ يەلكىسىدىن سىلاپ، ئۇنىڭدىكى ئەنسىرەشنى بېسىشقا تىرىشتى:

— ئۆزىڭىزنى تۇتۇۋېلىڭ، بالام! — دېدى، — سىزگە قارىغاندا قىزىڭىز ئەقىللىقراق. خانزادە بېگىم ھەممە نەرسىنى چۈشىنىدۇ. مۇشكۈللۈكلەرگە پەمى يېتىدۇ. يىغلاپ-قاقشاپ ئاخىر ئۇنىدى.

بابىر ھاڭ-تاڭ بولۇپ قاسىمبەككە قارىدى:

— شۇ گەپ راستمىدۇ؟ خانزادە بېگىم رازى بولدىمۇ؟

— ھە، ئەمىرزادەم!

— ئىشەنمەيمەن! — دېدى بابىر. كېيىن ئالىقىنىنى-ئالىقىغا غەزەپ بىلەن ئۇرۇپ سەۋدەرىيىسىنى چاقىردى-دە، — خانزادە بېگىمنى چاقىرىڭ! — دەپ بۇيرۇدى. كېيىن ئانىسى، مومىسى ۋە قاسىمبەككە قارىتىپ دېدى، — مېنى كەچۈرۈڭلار، بېگىم بىلەن ئايرىم سۆزلەشمەكچىمەن.

ئۇچەيلەن گەپ قىلماستىن چىقىپ كېتىشتى. بىرئازدىن كېيىن يېشىل چاپان كىيگەن خانزادە بېگىم ئىشىكتىن ماتەمدار بىر قىياپەتتە ئاستا كىرىپ كەلدى.

بابىر ئۇنى ئۇدۇلىغا ئولتۇرغۇزۇپ، بىرھازا يۈزىگە تىكىلىپ تۇردى. ئىلگىرىكى گۈلدەك ياڭاقلىرى ئەمدى سارغىيىپ ئىچىگە پاتقان، لەۋلىرى سولغۇن. پەقەت چوڭ-چوڭ كۆزلىرىدە قانداقتۇر قەتئىيەت ئالامىتى بار.

— بېگىم، سىز... شەيبانىخاننىڭ تەكلىپىگە رازىلىق بەرگەن

ئوخشايسىز. شۇ راستمۇ؟

— رازى بولماي نېمە ئىلاجىم بار؟

— مېنىڭ مەغلۇبىيىتىم سىزنى ئىلاجسىز قالدۇرغىنى راست. لېكىن ئىنىڭىز تېخى تىرىك. مەن ئەسىر چۈشمەكچى ئەمەسمەن. بىر ئۆلۈم ھامان بار. ئەجەل يەتمىگەن بولسا، سىزلەرنى ئەپچىقىپ كېتەرمىز. كۈنۈم تۈگىگەن بولسا قولۇمدا قىلىچ بىلەن جان بېرەرمەن. مانا شۇنىڭدىن كېيىن رازىلىق بەرسىڭىز مەيلى. ئۇنىڭدا ھېچكىم "ئۆزى ئامان قېلىپ، ئىنىگىچىسىنى قۇربان قىلدى" دېيەلمەيدۇ. ماڭا بۇنداق تەنە-مالامەتلەردىن ئۆلۈم ئەۋزەل. رازى بولماڭ!

خانزادە بېگىمنىڭ كۆزىگە ياش قۇيۇلۇپ كەلدى. ئۇ بابىرنىڭ دۈشمەن قورشاۋىنى جەڭ بىلەن يېرىپ چىقىپ كېتەلمەسلىكىنى بىلەتتى. بابىر بىر ئۆلۈمنى ئەستايىدىل بوينىغا ئېلىپ شۇنداق دېگەنلىكىنى سېزەتتى. ئۇ بابىرنى مانا شۇ مەردلىكى ۋە باتۇرلۇقى ئۈچۈنمۇ جېنىدىن ئارتۇق كۆرەتتى، ئۆزىنى دۈشمەن قولىغا تۇتقۇزۇپ، ئۇكىسنى نەق ئۆلۈمدىن ئەپقېلىشنى خالايتتى.

لېكىن ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ نىيىتىنى بابىردىن يوشۇرۇشقا مەجبۇر ئىدى. چۈنكى بابىر ھازىر ئۆزى ئېيتقاندەك، ئاچىسىنى قۇربان قىلىپ قۇتۇلۇپ كېتىپ تاپا-تەنگە قالغاندىن كۆرە ئۆلۈمنى ئەۋزەل كۆرەتتى. ئەگەر ئۇ خانزادە بېگىمنىڭ ئەسلى نىيىتىنى بىلىپ قالسا، ھەرقانداق يول بىلەن بولسۇمۇ ئاچىسىنى نىيىتىدىن قايتۇراتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن نىجات يولى پۈتۈنلەي ئېتىلىدۇ!

— بابىرجان، سىز مېنى دەپ ۋاقتىسىز ئۆلۈمنى بوينىڭىزغا ئالماڭ. مەن سىزنىڭ ئۇلۇغ ئىستىقبالىڭىزغا ئىشىنىمەن. سىزدەك ئاز

كۆرولىدىغان تالانت دۇنياغا كەم كېلىشىنى باشقىلار بىلمەسمۇ مەن بىلمەن. ئۆزىڭىزنى ساقلاڭ! تەقدىرىڭىزنى تەلەيسىز ئىگىچىگىزنىڭ تەقدىرى بىلەن تەڭلەشتۇرمەڭ!

— نېمە ئۈچۈن بۇنداق دەيسىز؟ ھەممىمىزمۇ بۇ ئۆتكۇنچى دۇنياغا مېھمانمىز! سىز بىلەن مەن بىر ئاننىڭ پەرزەنتىمىز!

— لېكىن مەن قىز تۇغۇلغانىمەن، پەرقىمىز شۇنىڭدا! يېشىم يىگىرمە بەشكە كەلدى، لېكىن ھامان يالغۇزمەن. مەن كۆڭۈل بەرگەن ئادەمنى تەقدىر ماڭا راۋا كۆرمىدى! ئامىتىڭىز كېلىپ شەيبانىخاننى يەڭگىنىڭىزدە، بەلكى مېنىڭ ئارزۇلىرىمۇ ئەمەلگە ئاشقان بولاتتى! شۇ چاغدا بەلكى مېنىڭمۇ بەختىم ئېچىلاتتىمىكىن؟ ياق. ھەممە ئۈمىدلىرىم تارىخىڭ چاقى ئاستىدا يانجىلدى! قاچان-غىچە دەرگاھىڭىزدا قېرى قىز بولۇپ يۈرىمەن، ئەمىرزادەم؟ شۇنچىلىك قارىدىڭىلار، بولدى، ئەمدى ئىززىتىمنى بىلىشىم كېرەك!

— شۇنداق قىلىپ، سىز نەۋرىلىك چالىنى ئۆزىڭىزگە مۇناسىپ كۆردىڭىزمۇ؟

— ئۆزەمگە مۇناسىپنى تېپىشتىن ئۈمىدىم ئۈزۈلگەن! ئەمدى قېرىمۇ، ياشمۇ ماڭا بەرىبەر!

— بىر چاغدا ئوشتا سىز ماڭا نېمىلەرنى دېگەنىدىڭىز؟ "كۆڭلىڭىزگە ئىشىنىڭ"، دېگەن ئەمەسمىدىڭىز؟ ھالبۇكى، سىزنىڭ كۆڭلىڭىز شۇ رەھىمسىز خانغا مايىل بولۇپ قالدىمۇ؟ بۇلتۇر بۇ ئادەم زۆھرە بېگىمگە قانچىلىك نائىنساپلىق قىلغىنىنى بىر ئەسلەڭ. ۋەھالەنكى، سىز شۇنداق ئادەمنى دەپ بىزدىن ئايرىلىپ كەتمەكچى بولدىڭىزمۇ؟!

خانزادە بېگىم ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى:

ــ قانداق قىلىمەن؟! باشقا ئىلاج يوق! يوق!!

ــ بىر ئانىدىن تۇغۇلدۇق، ئەمدى تەقدىرىمىزدە نېمە بولسا بىللە كۆرەرمىز! بىزدىن ئايرىلمىڭ! كېچىدە دۇشمەن قورشاۋىغا ھۇجۇم قىلىمىز! تەييار تۇرۇڭ!

خانزادە بېگىمۇ يەنە ئەرەنچە كىيىنىپ، ئۇكىسى بىلەن جەڭگە كىرىشنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن خالايتتى. ھازىر ئۇنىڭغىمۇ دۇشمەن ئاسارىتىدىن كۆرە قولىدا قورال بىلەن ئۆلۈش ئەۋزەل تۇيۇلاتتى. خانزادە بېگىم توساتتىن شۇ تۇيغۇغا بېرىلىپ:

ــ قاچان؟ ــ دەپ سورىدى.

بابىر ئاۋازىنى پەسەيتىپ:

ــ مۇشۇ بۈگۈن كەچتە! ــ دېدى.

خانزادە بېگىم بۈگۈن كېچە قەدىرلىك ئۇكىسىنىڭ دۇشمەن قورشاۋىدا ھالاك بولۇشى مۇقەررەرلىكىنى گويا ئالدىن سەزدى-دە، سەسكىنىپ ئورنىدىن تۇردى:

ــ بۈگۈن ئەمەس! ياق، ياق!

بابىرمۇ ئورنىدىن تۇردى:

ــ بېگىم، مېنىڭ ئىنىلارچە ئېيتقان سۆزۈم ئىناۋەتسىزلىكە ئۆتمىسە، بۇنى پادىشاھلىق پەرمانى دەپ بىلىڭ!

خانزادە بېگىم ئۇنىڭچىقماي بابىرغا يېقىنلاشتى. يۈزىنى ئۇكىسىنىڭ كۆكسىگە بېسىپ، ھۆڭكىرەك ئېتىپ يىغلىدى. شۇ تۇرقىدا ئۇ بابىر بىلەن سۆزسىز ۋىدالاشتى، ئاندىن گويا ئۇنىڭ پەرمانىغا بويسۇنغاندەك باش ئېگىپ چىقىپ كەتتى.

* * *

يېرىم كېچىدە بابىر، قاسىمبەگ، قۇتلۇق نىگارخانىم، ئايشە

بېگىم، تاھىر خوتۇنى رابىيە بىلەن بىللە، يەنە ئوتتۇز-قىرىقچە بەگ ۋە نەۋكەرلەر شەيخزادە دەرۋازىسىغا يىغىلىشتى. بىراق ئۇلارنىڭ ئارىسىدا خانزادە بېگىم يوق. بابىر خانزادە بېگىمنى بىللە ئەپچىقىشنى ئانىسىغا تاپشۇرغانىدى.

قۇتلۇق نىگارخانىم يىغلاۋېرىپ ئاۋازى پۈتۈپ قالغانىدى. ئۇنىڭ قايغۇلۇق ئاۋاز بىلەن بەرگەن چالا-پۇلا ئىزاھىدىن بابىر شۇنى بىلدىكى، خانزادە بېگىم مومسى بىلەن بىللە چارىھە دەرۋازىسىغا قاراپ كەتكەن.

شەيبانىخاننىڭ قارارگاھى ئاشۇ تەرەپتە. دېمەك خانزادە بېگىم ئاشۇ نىيىتىدىن قايتمىغان ئوخشايدۇ؟!

بابىر ئارقىسىداراق تۇرغان نەۋكەرلەرگە ئۆرۈلدى-دە، كۆزى تاھىرغا چۈشتى:

— چاپسان چارىھە دەرۋازىسىغا بېرىڭ! خانزادە بېگىمنى تېپىپ، مېنىڭ بۇيرۇقۇمنى يەتكۈزۈڭ! دەرھال بۇ يەرگە يېتىپ كەلسۇن! بېگىم كەلمىگۈچە بىز قوزغالمايمىز! شۇنى بېرىپ ئېيتىڭ!

— ئەمرزادەم!... — دەپ قاسىمبەگ بابىرغا ئېتىراز بىلدۈرمەكچى بولغانىدى. بابىر ئۇنىڭغا قۇلاق سالماي يەنە تاھىرغا بۇيرۇدى:

— چاپسان بېرىڭ!

شىددەت بىلەن چېپىۋاتقان ئاتنىڭ تۇياقلىرى تاشلارغا قارسىلداپ ئۇرۇلۇپ، كوچىلارنىڭ كېچىدىكى تىنچلىقىنى بۇزۇۋەتتى. تاھىر چارىھە دەرۋازىسىغا يېتىپ بارغاندا خانزادە بېگىم چۈشكەن مەپە ئوتىقاش كۆتۈرگەن ئاتلىقلار قورشاۋىدا قورغاندىن چىقىپ كېتىۋاتاتتى.

ئۇزاقتىن بۇيان داۋام قىلىۋاتقان قامال دۈشمەن قوشۇنىنىمۇ

چارچاتقان، هەممە ئادەم ئۇرۇش توختىشىنى سەۋرسىزلىك بىلەن كۈتەتتى، ئەگەر بابىرنىڭ ئاچىسى خانىنىڭ شەرتىنى قوبۇل قىلسا، سۇلھ تۈزۈلۈشىنى نۇرغۇن ئادەم بىلەتتى. ئەمدى شەھەردىن ئوتقاشلارنى يېقىپ، دەرۋازىنى ئېچىپ چىققان شاھانە مەپە ۋە ئۇنىڭ ئىچىدە ئولتۇرغان خانزادە بېگىم خان قوشۇنىغا تىنچلىق ئالامىتى بولۇپ كۆرۈنىدە، هەممىنى ئويغىتۋەتتى. سۇلھ ئەكىلىۋاتقان مەلىكە شەرىپىگە ناغرىلار ۋە كاناي-سۇنايلار چېلىندى.

مەپە ئەتراپىغا چۈمۈلىدەك قوشۇن يېپىلىپ كېتىۋاتقىنىنى تاھىر ئوچۇق دەرۋازا ئارقىلىق كۆردى-دە، ئېتىنى تېز ئارقىسىغا بۇرىدى. شەيخزادە دەرۋازىسى ئالدىغا ئۇچۇپ بېرىپ، هەممە كۆرگەنلىرىنى بابىرغا ئېيتىپ بەردى.

شادلىققا تولۇپ ياڭراۋاتقان ناغرا سادالىرى، كاناينىڭ غا-غۇسى، سۇناي ناۋاسى بۇ يەرلەرگىمۇ ئاڭلانماقتا ئىدى. بابىرنىڭ نەزىرىدە، خانزادە بېگىم قېرى قىز بولۇشتىن قورقۇپ ۋە ئۇكىسىنىڭ دەرگاهىدا تارتقان كۈلپەتلىرىدىن قېچىپ، شەيبانىخان هۇزۇرىغا راهەت-پاراغەت ئىزدەپ كەتكەنىدى.

— دۇنىيادا ساداقەت يوق ئىكەن، — دېدى ئۇ ئەلەم بىلەن ۋە ئېتىنىڭ تىزگىنىنى سلكىدى، — دەرۋازىنى ئېچىڭ!

دەرۋازە ئاستا ئېچىلدى. خەندەك كۆۋرۈكى چۈشۈرۈلدى. ئالتە ئايدىن بۇيان قورغاندىن چىقمىغان بىر توپ ئاتلىق ۋە پىيادە ئادەملەر قاراڭغۇ كېچىدە يۇرەكلىرىنى ئالقىنىغا ئېلىپ، خەندەك كۆۋرۈكىدىن ئۆتۈشتى. ئەتراپ ۋەهىمىگە تولغان. گويا هەر بىر دەرەخ ئارقىسىدا بىر ئۆلۈم كۈتۈپ تۇرغاندەك ئىدى. يوللاردا دۈشمەن چارلىغۇچىلىرى ئۇچراپ قېلىشتىن ئەنسىرەپ، يولسىز

يەرلەردىن يۈرۈشتى. چوڭقۇر ئىرىقلاردىن ئۆتۈشتى. لېكىن بىرەر چايدا دۇشمەنگە دۇچ كەلمىدى.

سەمەرقەند قورغىنىغا يۆگىلىپ، ئۇنىڭ ئالتە دەرۋازىسىنى ئالتە باشلىق ئەجدىھادەك قوغداپ ياتقان دۇشمەن قوشۇنىنىڭ پۈتۈن دىققەت-ئېتىبارى خان قارارگاھىدىن كېلىۋاتقان كاناي-سۇناي ئاۋازىغا ۋە قەلئەدىن گويا سۈلھ دەلىلى بولۇپ چىقىقان مەلىكىگە جەلپ بولغانىدى. خانزادە بېگىم خانىنىڭ شەرتىنى قوبۇل قىلغانلىقىدىن كېيىن بابىرنى تەقىب قىلماسلىق ھەققىدە پۈتۈن قوشۇنىغا پەرمان بېرىلگەنىدى.

خانزادە بېگىم ھەممە بالاغا ئۆزىنى تۇتۇپ بېرىپ، ئۇكىسىنى دۇشمەن قورشاۋىدىن خالاس قىلغىنىنى بابىر بىلمىگەن بىلەن قۇتلۇق نىگارخانىم ياخشى بىلەتتى. يېراقتىكى ناغرا ۋە كاناي-سۇنايلار توي شادىيانىسىنى ئەسلىتىدىغان شاد كۈيلەرگە چېلىنىغان-سېرى قۇتلۇق نىگارخانىمنىڭ يۇرىكى قان بولۇپ، كۆزلىرىدىن تارام-تارام ياش تۆكۈلەتتى.

تاشكەنت. ئۆرەتۆپە. ئىسپەرە. كۆچكۈن باسقان بۇلاق

1

تاشكەنت...ئون بەش-يىگىرمە يىلدىن بۇيان ئۇرۇشنىڭ سوغۇق شامىلى تەگمىگەن بۇ شەھەر سەمەرقەندكە نىسبەتەن تىنچ ھايات كەچۈرمەكتە ئىدى. تاشكەنت قورغىنىنىڭ ھەر ئون ئىككى دەرۋازا-زىسىدىن ئادەملەر بىمالال كىرىپ-چىقىپ تۇرۇپتۇ. بوزسۇ ۋە سالار ئېرىقىنىڭ بويىلىرىدىكى مېۋىلىك دەرەخلەر كۈز يامغۇرىدىن

يۇيۇنغان. ئۇرۇك، ئالۇچا يوپۇرماقلىرى ئۆز پۈتاقلىرى بىلەن ۋىدالىشىش ئالدىدىن شەپەقتەك قىزىل رەڭ ئالغان. ئۇزاقتىن كۆرۈنۈپ تۇرغان چاتقال تاغلىرىغا قار ياغقان.

قامال دەھشەتلىرىنى باشتىن كەچۈرۈپ كېلىۋاتقان بابىرغا تاشكەنتنىڭ نەرسىلەر تۆكمە-چاچما بولغان كۈزى، باغرى كەڭلىكى، تاغدىن چىققان سالقىن شامىلى بەختلىك ئۆسمۈرلۈك دەۋرىنى ئەسلەتتى. ئۇ ئون ئالتە يېشىغا كەلگەندە خەدىرەنىڭ تۆۋىنىدىكى ھەزرىتى ئوككاشە بۇلىقىدىن سۇ ئىچكەن، ئوقچى مەھەللىسىدە تاشكەنتنىڭ جاھانغا مەشھۇر ئوقيالىرىنى ياسىغان ئۇستىلارغا ئالتۇن بىزەكلىك "كامانى شاشى"نى بۇيرۇتقان؛ شەيھەنتە-مۇرغا كۆمۈلگەن بوۋىسى يۇنۇسخانىڭ قەبرىنى زىيارەت قىلغانىدى.

ھازىر ئۇ ئەللىكچە بەگ ۋە نەۋكىرى بىلەن (قالغانلىرى ئۇنى ئۆرەتۆپىدە كۈتۈپ تۇرىدىغان بولۇشتى) بەش ياغاچ دەرۋازىسىدىن كىرىپ، قاراتاش مەھەللىسى ئارقىلىق خان ساراىيى تەرەپكە كېتىۋاتاتتى. يېنىدىكى قاسىمبەگ بىردىنلا ھەيران بولۇپ قالدى.

— نېمە ئۈچۈن ھاكىم قارشى ئېلىشقا چىقمىدى؟

بابىر تاشكەنت خانىنىڭ جىيەنى ئىدى، ئۆتكەن قېتىم كەلگىنىدە شەھەر ھاكىمى ئۇلارنى قورغاندىن تاشقىرىدا ئىززەت-ھۆرمەت بىلەن كۈتۈۋېلىپ، سارايغا باشلاپ بارغانىدى.

— بۇ قېتىم بىز مال-مۈلۈكتىن ئايرىلىپ، مەغلۇپ بولۇپ كېلىۋاتىمىز، جانابىي قاسىمبەگ! — دېدى بابىر مەيۈس كۈلۈمسىرەپ، — شۇنىڭ ئۈچۈن ئارتۇقچە ھۆرمەت كۈتمەڭ.

ھەقىقەتەن مەھمۇدخان سارىيىدا بابىرنى ناھايىتى سوغۇق قارشى ئېلىشتى. ئۇنىڭ نەۋكەرلىرىنى ھەتتا ئوردىغا كىرگۈزۈشمىدى. بابىر

قاسمبەگنىڭ ئىززەت ـ ئابروينى دەپ غەزەپتىن بوغۇلۇپ كېتىۋاتـ
قانلىقىنى كۆردى ـ دە:

ـــ سىز بىلەن بىز سەمەرقەندتە نەق ئۆلۈمنى زىممىمىزگە ئالغاندۇق، ھەتتا ئۆلۈمدىن نىجاتلىق ئىزدىگەنىدۇق! ـــ دېدى، ـــ ئاشۇ دەھشەتلىك ئىشلارنىڭ ئالدىدا بۇ ئازغىنا بېھۇرمەتلىكلەر ھېچ گەپ ئەمەس. تۇنۇگۈن ئۆرەتۆپىدە بىر بېيىت تۇگەتتىم، ئېيتايمۇ؟

ـــ بەجانىدىل!

ـــ ئاڭلاڭ:

دەۋلەت ئۇچۇن كۆڭۈلنى زار ئەتمە،
ئىززەت ئۇچۇن ئۆزىڭنى خار ئەتمە!

ـــ ھەق گەپنى يېزىپسىز، ئەمىرزادەم، بۇ بىۋاپا دۇنيا غەم يېيىشكە ئەرزىمەيدۇ!

شۇنىڭ بىلەن ئىككىسى بىر ـ بىرلىرىگە سەل تەسەللى بەرگەن بولۇشتى ـ دە، بابىرخاننىڭ قوبۇلخانىسىغا قاراپ ماڭدى.

قولىغا ئالتۇن دەستىلىك ھاسا تۇتقان، زەرباپ تون كىيگەن شىغاۋۇل① مەھمۇدخاننىڭ شەيبانىخان ئەلچىسى بىلەن بەند ئىكەنلىكىنى ئېيتقاندا بابىرنىڭ قەلبىدە بىردىن غەزەپ تۇيغۇلىرى قوزغالدى. ئۇ قامالدىن چىققاندىن كېيىن ئىككى ئايچە ئۆرەتۆپىدە كىچىك ئانىسىنىڭكىدە تۇرغان، شەيبانىخان مەھمۇدخانغا ئەلچى ئەۋەتىپ، ماۋەرائۇننەھرنى بۆلۈۋېلىش ھەققىدە پۇتۇم تۇزۇشكە ئىنتىلىۋاتقانلىقىنى ئاشۇ يەردە ئاڭلىغانىدى. مىش ـ مىش گەپلەرگە قارىغاندا، شەيبانىخان پەرغانە ۋادىسىنى تاشكەنت خانىغا بېرىپ،

---

① شىغاۋۇل ـــ مۇراسىم بېگى.

ئۆزەتىۋېتىنى ئۆزى ئىشغال قىلماقچىمىش. ئەگەر شۇ گەپ راست بولسا، بابىرنىڭ بۇ ئەتراپتا جان ساقلايدىغان يېرى قالمايدۇ، ماۋەرائۇننەھردىن بېرىنى ئېلىپ چىقىپ كېتىش كېرەك بولىدۇ.

ئۇنىڭ بۇگۈن تاشكەنتكە كېلىشتەكى مەقسىتى تاغىنىنى شەيبانىخانىنىڭ ھىيلە-مىكىرلىرىدىن ئاگاھلاندۇرۇش ۋە ئۇنى باشقۇزغۇچىلارغا قارشى مۇداپىئەگە چاقىرىش...

بابىر قوبۇلخانىدا بىردەم ساقلاپ تۇرغاندىن كېيىن شىغاۋۇل چىقىپ، ئۇنى خانىنىڭ ھۇزۇرىغا باشلاپ كىردى. تۆرده قىممەت باھالىق تاشلار بىلەن بېزىتىلگەن شەترەنج① ئۈرۈقلىرى كۆرۈندى. شەيبانىخانىنىڭ ئەلچىسى يوغان گەۋدىلىك، ھەيۋەتلىك جانىبەگ سۇلتان خانغا تازىم قىلىپ تۇرۇپتۇ. سارغۇچ يۈزلۈك، خۇش پېچىم مەھمۇدخان ئالتۇن رەڭ بۇرۇتىنى دېگگايتىپ مەنۇن كۈلۈمسىرەپ ۋاتقىنىغا قارىغاندا، ھازىر جانىبەگ سۇلتاننى شەترەنجتە ئۇتقانىدى. تۆت يىلدىن بۇيان جىيەننىنى كۆرمىگەن تاغىسى شۇنچە يىراقتىن بېشىغا كۈلپەت چۈشۈپ كەلگەن بابىرنى ساقلىتىپ قويۇپ، ئۆزى شەيبانىخانىنىڭ ئەلچىسى بىلەن شەترەنج ئويناپ ئولتۇرغىنىدا قانداقتۇر يوشۇرۇن مەنە بار ئىدى. مەھمۇدخان مەغلۇپ بولغان جىيەنىدىن كۆرە غالىب شەيبانىخاننى ئارتۇقراق ھۆرمەت قىلىشنى ئەلچىگە ئازراق سەزدۈرۈپ قويماقتا ئىدى.

بۇنى بايقىغان بابىر جانىبەگ سۇلتانغا ئاتايىن سالام بەرمىدى، ئۇنىڭغا خۇددى تامغا قارىغاندەك بىپەرۋا بىر نەزەر تاشلىدى-دە، تاغىسىغا قارىدى:

---

① شەترەنج — شاھمات.

— خان هەزرەتلىرى، مەن سىزنى دۇشمەنلىرىڭىزنىڭ ھىيلە-مىكىرلىرىدىن ئاگاھلاندۇرغىلى كەلدىم!

ئۇ جانىبەگ سۇلتانىنىڭ چىقىپ كېتىشىنى كۈتۈپ، بىرئاز جىم تۇردى. ئوتتۇرىغا چۈشكەن ناقولايلىقنى تارقىتىش ئۈچۈن مەھمۇد-خان ئەلچىگە مەخسۇس ھۆرمەت بىلدۈرۈپ، ئۇنى بوسۇغىچە ئۇزىتىپ قويدى. كېيىن بابىرنى زەرباپ كۆرپە ئۈستىگە تەكلىپ قىلىپ، ئوك يېنىغا ئولتۇرغۇزدى.

— خۇش كېلىپسىز، مىرزام! كۆپ چېچىلماك، بۇ كۈنلەرمۇ ئۆتۈپ كېتىدۇ. سىز تېخى ياشسىز، ئون گۈلنىزدىن بىرىمۇ ئېچىلىغان ئەمەس.

— مېنىڭ كۆپ گۈللىرىم ئېچىلماي غازاك بولدى، ھەزرىتىم. مېنىڭ بىر قانىتىم ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئوتىدا كۆيدى، ئىككىنچى قانىتىمنى شەيبانىخان كۆيدۈردى. ئىلاھىم ئەمدى سىز شۇ پالاكەت ئوتلىرىنىڭ ئارىسىدا قالماك!

مەھمۇدخان بۇ سۆزنى سەل باشقىچە چۈشەندى:

— توغرا، بىردىن ئىككى تەرەپ بىلەن دۇشمەنلىشىش ياخشى ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز تەنبەل ئەلچىسىنى ئەمەس، شەيبانىخان ئەلچىسىنى قوبۇل قىلدۇق.

— ئەمما سىز ئۈچۈن تەنبەلدىن كۆرە شەيبانىخان يۈز ھەسسە خەتەرلىك، ھەزرىتىم! چۈنكى تەنبەلگە پەرغانە ۋادىسى يېتىپ ئاشىدۇ. ئەمما شەيبانىخان پۈتۈن ماۋەرائۇننەھرنى ئىگىلىمەكچى. خۇراسان بىلەن ئىرانىمۇ ئالماقچى. دىققەت قىلغان بولسىڭىز، ئۇنىڭ ئۇنۋانى "خەلىفەئى رەھمان، ئىسكەندەرىي سانىي"! شەيبانىخان ئىسكەندەر زۇلقەرنەينەك بارلىق مەملىكەتلەرنى ئىشغال

قىلماقچى، يەنە بۇنىڭغا قانائەتلەنمەي، پۈتۈن مۇسۇلمان ئالمىنىڭ دىنىي رەھبىرى ــ خەلىفەئى زامان بولماقچى!

شەيبانىخاننىڭ نىيىتى ئۇنىڭ ئۇنۇتۇلماسلىقىنى تۇرۇشنىڭ ئىلگىرى مەھمۇدخان ئانچە ئېتىبار بەرمىگەنىدى. ھازىر بابىرنىڭ سۆزلىرى تەسىرىدە بىرەم ئويلىنىۋالدى. كېيىن بايىقى خان ئەلچىسىنىڭ سۆزلىرىنى ئەسلىدى.

ــ قارىشىمچە شەيبانىخان بىزگە قارشى يۈرۈش قىلماقچى ئەمەس. ئەلچىسىنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇلار ھىسارنى، كېيىن خۇراسان بىلەن ئىرانىنى ئىگىلىمەكچى.

ــ خان ھەزرەتلىرى، بۇنىڭ ھەممىسى سىزنى غەپلەتتە قالدۇرۇش ئۈچۈن كەلتۈرۈلگەن يالغان دەللىلەردۇر! تارىخنى بىر ئەسلەڭ! قايسى غالىب ئاۋۋال تاشكەنت بىلەن پەرغانىنى ئالماي تۇرۇپ، خۇراسان ۋە ئىرانغا يۈرۈش قىلغان؟ چىگگىزخانمۇ؟ ياق! ئەمىر تۆمۈرمۇ؟ ياق! ئاخىرى پۈتۈن ماۋەرائۇننەھرنى، سەمەرقەند، تاشكەنت ۋە پەرغانىنى ئىگىلىمەستىن، ئۇلارنىڭ كۈچىگە تايانماستىن تۇرۇپ، خۇراسان ۋە ئىرانغا يۈرۈش قىلىش ئەخمەقلىق بولىدىغۇ! بۇنى شەيبانىخان بىلمەيدۇ دەمسىز؟

شەيبانىخاننىڭ تاشكەنتكە ھۇجۇم قىلىش ئېھتىمالى مەھمۇدخاننى خىلىدىن بۇيان تەھلىكىگە سېلىپ كېلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئىسىق كۆلنىڭ نېرىسىدا ھۆكۈمرانلىق قىلىپ يۈرگەن ئۇكىسى ئالىچەخانىنى ئون بەش مىڭ قوشۇنى بىلەن ياردەمگە چاقىرغان. بۇ قوشۇن ھازىر يولدا، بىرەر ئاي ئىچىدە تاشكەنتكە يېتىپ كېلىدۇ. شەيبانىخانىنىڭ ئادەملىرى بۇنىڭدىن ئاللىقاچان خەۋەر تاپقان بولۇشلىرى مۇمكىن، شۇڭا تاشكەنتكە ئەلچى ئەۋەتىپ، مۇرەسسە

يولنى ئىزدەپ قېلىشتى. مەھمۇدخان شەيبانىخانىنىڭ سەركەردىلىك قابىلىيىتىنى ياخشى بىلىدۇ ۋە ئۇنىڭ بىلەن ئۇرۇشۇشنى خالىمايدۇ. جىيەنى بابىر بولسا ئۇرۇش بولۇشىنىڭ ناھايىتى ئېنىقلىقىنى ئوتتۇرىغا قويۇۋاتىدۇ. نېمىشقا؟ مەھمۇدخان جىيەنىنىڭ نىيىتىنى ئېنىقراق بىلمەكچى بولدى:

— خوش، مىرزام، شەيبانىخانىنىڭ ئۇرۇشۇشى ئېنىق بولسا، بىز نېمە قىلىشىمىز كېرەك؟

— شەيبانىخانغا قارشى تۇرغان بارلىق كۈچلەر توپلىنىپ ئىتتىپاق تۈزۈشىمىز لازىم!

مەھمۇدخان قوڭۇر كۆزلىرىنى بابىرغا سىناق نەزىرى بىلەن تىكتى.

— سىز بىلەن ئىتتىپاق تۈزەيلىمۇ، مىرزام؟

— پەقەت بىز ئەمەس، كىچىك خان ئاتام ئالىچەخان ھەزرەتلىرى بارغۇ؟

— ھە، ئالىچەخانىنىڭ قوشۇنى بىلەن مېنىڭ قوشۇنۇم بىرلەشسە، ئوتتۇز مىڭ بولىدۇ. كېيىن بىز سىزنىڭ قوشۇنىڭىز بىلەن بىرلىشەرمىز. شۇ ۋاقىتتا قانچە بولىدۇ؟

بابىرنىڭ ئىككى يۈز ئەللىكچە ئادىمى قالغانىدى. بۇنى ياخشى بىلىدىغان مەھمۇدخان بابىرنى زادىلىق قىلماقچى بولۇپ شۇ سوئالنى بېرىۋاتاتتى. ھەقىقەتەن ئوتتۇز مىڭ قوشۇنى بار خانلار بىر توپ ئەسكىرى قالغان، مال-مۈلكىدىن ئايرىلغان بابىر بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈپ ئولتۇراتتىمۇ؟ بابىر مەھمۇدخاننى ئۆزىگە يېقىن كۆرۈپ، شۇ سۆزنى ئېيتقىنىغا خىجالەت بولدى.

— ھەزرىتىم، كاج پەلەك ھازىر مېنى شۇ ھالغا سالدى. ئەمما

بىز مەغلۇبىيەت زەھرىنى ئىچىشتىن ئاۋۋال غەلىبە شارابىنىمۇ تېتىپ كۆرگەنىدۇق. شۇنىڭ ئۈچۈن سىزگە كۆڭلۈمدىكىنى سۆزلەشكە جۈرئەت قىلدىم!

ــ ئوچۇق سۆزلىگىنىڭىز توغرا، ئەلۋەتتە. قانداق، ئىلاج بولسا شەيبانىخان بىلەن يەنە ئېلىشماقچىمۇسىز؟

مەھمۇدخاننىڭ سوئالىدا: "يېقىلغان چېلىشقا تويمايدۇ، دېگەندەك-ھە!" دېگەن كىنايىلىك مەنە بار ئىدى.

ــ ئېلىشىشقا مېنىڭ ھەققىم بار، ــ دېدى بابىر، ــ چۈنكى بىرىدە يېقىلغان بولسام، بىرىدە يېقىتقانمەن.

ــ بۇ راست، راست! ــ دېدى مەھمۇدخان. شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆڭلىگە "ئەگەر ئاكا-ئۇكا ئىككىمىزنىڭ ئوتتۇز مىڭ قوشۇنىمىزغا بابىرنى سەركەردە قىلىپ قويساق، جىيەنىمىز شەيبانىخان بىلەن ئۇرۇشۇپ، خېلى تەجرىبە ئالغان، ئۆزىمۇ يۈرەكلىك يىگىت، يېڭىپ چىقىشى مۇمكىن" دېگەن پىكىر كەلدى.

مەھمۇدخاننىڭ ئۆزىدە سەركەردىلىك ئىستېداتى يوق ئىدى. ئەگەر بابىر ئۇنىڭ قوشۇنىغا باش بولۇپ شەيبانىخاننى يەڭسە، كېيىن ئادەملەر مەھمۇدخان ئەمەس، بابىرنى ۋە ئۇنىڭ ئىستېداتىنى ئۇلۇغلىشىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن بابىر تاشكەنتىنمۇ تاغىسىدىن تارتىۋېلىشقا ھەقلىق بولىدۇ. چۈنكى ئەزەلدىن مەلۇم: قوشۇن كىمنىڭ قولىدا بولسا، ھاكىمىيەت شۇنىڭكى.

مەھمۇدخان شۇنى ئويلىدى-دە، ئۆز قوشۇنىغا بابىرنى سەركەردە قىلىش پىكرىدىن دەرھال قايتتى. گەپنى باشقا تەرەپكە بۇراپ:

ــ شورلۇق خانزادە بېگىم...قانداق ئەھۋالغا چۈشتى-ھە؟ ــ

دېدى، ــ شەيبانىخان مەككار تۇلكە-دە، خانزادە بېگىم ئانا تەرەپتىن بىزگە ئەۋلاد، ئاتا تەرەپتىن تۆمۇربىلەرگە مەنسۇپ. بېگىمنى ئالسا ئابرويى ئېشىشنى بىلگەن. سەمەرقەندتە داغدۇغىلىق توي بېرىپ ئۆيلەنگەنمىش.

مەھمۇدخاننىڭ گېپىنىڭ ئۇرانىدا، بابىر گويا ئاچسىنى قۇربان قىلىپ، ئۆزى قۇتۇلۇپ چىققانىدى. بابىر ۋەقەنىڭ باشقىچە بولغىنىنى ئېيتىشقا باشلىغانىدا، مەھمۇدخان ئىشەنگۈسى كەلمەي باش چايقىدى:

ــ ناھايىتى ئۇيات بولدى-دە، مىرزام، ھەممىز تاپا-تەنگە قالدۇق.

ــ دەۋران مېنىڭ بېشىمغا تاج كىيدۈرگەنىدى، ــ دېدى بابىر يەنە چېچىلىپ، ــ ئەمدى شۇ تاج ئورنىدا تەنە تېشى!...ھەمسە-دىن تويدۇم، خان ھەزرەتلىرى! ئەمدى بارسا-كەلمەس بولۇپ بېشىمنى ئېلىپ كېتىشتىن باشقا ئىلاجىم قالمىدى!

ــ ئۇنداق دېمەڭ، مىرزام! مۇندىن كېيىن سىز بىزنىڭ ئەزىز مېھمىنىمىز سىز. ئېگىچەم قۇتلۇق نىگارخانىم سىزگە مۇنتەزىر ئىدى. ئاجىزىگىز ئايىشە بېگىمۇ مۇشۇ يەردە. بېرىپ ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈڭ، دەم ئېلىڭ. ئەتە شەيبانىخان ئەلچىسى شەرىپىگە قوبۇل مۇراسىمى ئۆتكۈزمەكچىمىز. سىزمۇ قاتنىشىڭ!

بابىر خان ھۇزۇرىدىن چىقىۋېتىپ، ھەممە سۆزنى بىكار كەتكىنىنى، مەھمۇدخان شەيبانىخاندىن قورقۇنچقا چۈشۈپ قالغىنىنى ۋە ئۇنىڭ بىلەن دادىل ئېلىشىشقا جۈرئەت قىلالمايى، خۇشامەت يولىغا ئۆتكەنلىكىنى ئەمدى ئېنىق سەزدى. ئوردا ھويلىسىدىن ئۆتۈپ

كېتىۋاتقاندا تاشكەنتتىكى خاتىرجەمىلىك ھازىر ئۇنىڭغا قارا بوران ئالدىدىن بولىدىغان خەتەرلىك تىنجىقىتەك تۇيۇلىدى. يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان قارا بوراندىن ئانىسى ۋە خوتۇنىنى ئەپچىقىپ كېتىش نىيىتى بىلەن ئوردىنىڭ يۇقىرىسىدىكى ئايالالار تۇرىدىغان ئىچكىرىكى ھويلىغا قاراپ كەتتى.

* * *

ئايىشە بېگىم تاشكەنتكە بۇنىڭدىن ئىككى ئاي بۇرۇن كەلگەنىدى. سەمەرقەندتە تۇنجى پەرزەنتىنىڭ ئۆلۈمى ئۇستىگە قامال ئازابلىرى قوشۇلۇپ، ياش چوكان كېسەلچان بولۇپ قالغانىدى. مەھمۇدخانىڭ ئەتىۋارلىق خوتۇنى رازىيە سۇلتان سىڭلىسىغا ئۆزى تۇرغان قەسرىدىن ئورۇن بېرىپ، ئۇنى ئەڭ ياخشى تېۋىپلەرگە قاراتقان ۋە ياخشى بېقىپ ئورنىدىن تۇرغۇزغانىدى.

بابىر شۇنىڭ ھۇرمىتىنى قىلىپ، ئاۋۋال رازىيە سۇلتان بېگىم ھۇزۇرىغا كىردى. ئايىشە بېگىمگە قىلغان پەرۋىشلىرى ئۈچۈن قېيىن ئېگىچىسىگە مىننەتدارلىق بىلدۈردى-دە، ئەمدى خوتۇنىنى ئۆزەتۈپىگە ئېلىپ كەتمەكچى ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. لەقەمى "قارا كۆز بېگىم" بولغان ئوتتۇز ياشلاردىكى بۇ چىرايلىق جۈۋان شەھلا كۆزلىرىدىن ئۇچقۇنلار چېچىپ:

— ئەمرزادەم، ئايىشە بېگىم سەرگەردانلىقتىن تويغان، ئەمدى ئۇنى چەت يەرگە ئەۋەتمەيمىز! — دېدى.

— پىشانىمىزگە پۈتۈلگىنى شۇ بولسا نېمە ئامال، ھەزرىتى بېگىم؟

— مېنى كەچۈرۈڭ، ئەمرزادەم، ئەمما ھەركىمنىڭ تەقدىرى ئۆز پىشانىسىگە پۈتۈلىدۇ.

— بىراق...كېمىگە چۈشكەنىنىڭ جېنى بىر بولمامدۇ؟

ـــ "جېنىمىز بىر" دەپ بىچارە سىڭلىمغا شۇنچە ئازاپ چەكتۈرگىنىڭىز يېتەر. ياداپ قوراي بولۇپ كەلدى. ئەمدى ساقايغاندا يەنە سەرسانلىق، يەنە ماكانسىزلىق!

بابىر بۇگۈن ئۇششاق-چۈششەك ھۇرمەتسىزلىكلەرگە بەرداشلىق بېرىشنى زىممىسىگە ئېلىپ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن خانىنىڭ بايىقى كىنايىلىرى ئۇستىگە قېيىن ئېگىچىسىنىڭ ھېيقىماي قىلغان بۇ گەپلىرى قوشۇلۇپ، جان-جېنىدىن ئۆتۈپ كەتتى.

ـــ ھەزرىتى بېگىم، مەقسىتىڭىزنى ئوچۇق ئېيتىڭ. ئەمدى سىڭلىڭىزنى مەندىن ئاجرىتىپ ئالماقچىمۇسىز؟!

ـــ مەن ئۇنداق دېگىنىم يوق! سىزمۇ سەرگەردانلىقنى بولدى قىلىڭ، ئەمرزادەم. ئەمدى تاشكەنتنە مۇقىم تۇرۇڭلار!

بابىر: "سىزگە بېقىندى بولۇپمۇ؟" دېگۈسى كەلدىيۇ، لېكىن يەنە ئۆزىنى تۇتۇپ:

ـــ تەكلىپىڭىز ئۇچۇن تەشەككۈر! ـــ دېدى ۋە خوشلىشىپ چىقىپ كەتتى. شۇ كۈنى ئاخشىمى ئۇ ئايىشە بېگىم بىلەن يالغۇز قالغاندا رازىيە سۇلتان بېگىمنىڭ گەپلىرىدىن نارازى بولغانلىقىنى ئېيتتى، ـــ تون ئىسسىقىنى ئېگىسى بىلىدۇ، دەيدۇ. رازىيە سۇلتان بېگىم بىزنى ئۆزىمىزچىلىك بىلمەسلىكى مۇمكىن. كۆپ ئارىلاشمىسا ياخشى بولاتتى.

ـــ ئەمما مەن ئاچامغا ھەممە گەپنى ئېيتىپ بەرگەنمەن، مىرزام.

ـــ ئەر-خوتۇننىڭ ھېچكىمگە ئېيتمايدىغان سىرلىرى بولمامدۇ؟

ئايىشە بېگىمنىڭ دەسلەپكى ئۇياتچانلىقى ئەمدى قەيەرگىدۇ يوقالغانىدى. ئۇمۇ ئاچىسىغا ئوخشاش، بابىرغا توغرىدىن توغرا

سۆزلىدى:

— مېنىڭ ئاچامدىن يوشۇرىدىغان سىرىم يوق، مىرزام!

بىرچاغلاردا بابىرنى ئۇلۇغلاپ، "ھەزرىتىم" دەيدىغان ئايىشە بېگىم ئەمدى خانغا ئوخشاش، ئېگىزرەك تۇرۇپ "مىرزام" دېيىشمۇ غەلىتە ئىدى.

بابىر كىنايە بىلەن سورىدى:

— دېمەك، ئەمدى سىزگە مەن كېرەك ئەمەسمەن، پەقەت ئاچىگىز كېرەك؟

— نېمە ئۈچۈن ئۇنداق دەيسىز؟ مەن تېخىچە سىزنىڭ نىكاھىڭىزدىمەن!

— ئۇنداق بولسا، مەن سىزنى بۇ يەردىن ئېلىپ كېتىمەن، سەپەر تەييارلىقىنى كۆرۈڭ!

يول ئازابىغا چىدامسىز ئايىشە بېگىم نارازى بولۇپ سورىدى:

— يەنە ئۆرەتۆپىگىمۇ؟ مەن ئاشۇ يوللارنى ئەسلىسەم، كۆڭلۈم بىئارام بولىدۇ. ھەزرىتىم، مېنىڭ جېنىمنى يول ئالدى! سەمەرقەندكە ھالسىراپ بارمىغان بولسام، جىگەر پارەم ئۆلمەيتتى. مانا ھازىر بىر ياشقا كىرىپ تەم-تەم مېڭىپ قالاتتى!

ئايىشە بېگىم گۆدەك ئۆلگەن قەزچىقىنى ئەسلەپ، كۆزلىرى لىق ياشقا تولدى. شۇ چاغدىكى ئۆلۈمنىڭ سوغۇق تىنىقى بابىرنىڭمۇ يۈزىگە تېگىپ ئۆتكەندەك بەدىنى ئۈيۈشتى.

— ئەجەلگە داۋا يوق ئىكەن، بېگىم. لېكىن ئۇنىڭ بېرىسىدە بىر ياشقا نەچچە قېتىم ئاپىتاپ تېگىپ، نەچچە نۆۋەت كۈلپەت چۈشىدىكەن. ياش بولساقمۇ بۇنى كۆپ كۆردۇق، ئۆلمىسەك، تېخى يەنە يورۇق كۈنلەرگە يېتىشەرمىز، پەرزەنتلىكمۇ بولارمىز. مۇشۇ

مۇشكۇل مەزگىلىدە بىر-بىرىمىزدىن كېچىپ كەتمەيلى. مەن بىلەن بىللە مېڭمىك.

ــ بىللە ماڭغان چاغلىرىمدا سىز ماڭا قارىدىڭىزمۇ، مىرزام؟ ھەمىشە سەلتەنەت تەشۋىشى ۋە ئۇرۇش، يۇرۇشلەر...مەن سىزنى دەپ شۇنچىۋالا سەرگەردان بولدۇم. سىز مېنى ئايلار داۋامىدا كۆرمىسىڭىزمۇ سېغىنمايتتىڭىز...بەلكى مەن سىزگە مۇناسىپ ئەمەس تۇرمەن؟...سۆيمىگەن خوتۇنىڭىزنىڭ سىزگە نېمە لازىمى بار؟!

بابىر خوتۇنىغا كۆڭۈلسىزرەك بولۇپ يۇرگەن چاغلىرىنى ئەسلىدى. ھازىرمۇ ئايىشە بېگىمنى بىللە ئېلىپ كېتىشكە ئۇرۇنۇۋاتقىنى ئۇنى ئارتۇق دەرىجىدە سۆيگەنلىكىدىن ياكى ئۇنىڭسىز ياشىيالمايدىغانلىقىدىن ئەمەس، بەلكى ئايىشە بېگىمنى يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان خەۋپ-خەتەر گىردابىغا تاشلاپ كېتىشنى ئۆز شەنىگە مۇناسىپ كۆرمەسلىكىدىن ئىدى.

ــ خانزادە بېگىمنى دۇشمەنگە ئالدۇرغىنىمىز ئازمۇ؟ ــ دېدى بابىر، ــ شۇنىڭ تاپا-تەنىسىمۇ ماڭا يېتىپ ئاشىدۇ، بېگىم! ئەمدى سىزنى مۇنداق بالالاردىن يىراقتا ئېلىپ كەتمەكچىمەن!

ــ ھازىر مەن ئۇچۇن تاشكەنتتىن تىنچ جاي يوق!

ــ بۇنىڭ ھەممىسى ۋاقىتلىق تىنچلىق، ئىشىنىڭ! كۆپ ئۆتمەي شەيبانىخان بۇ يەرگىمۇ باستۇرۇپ كېلىدۇ!

ــ مەن ئاچامنىڭ قانىتى ئاستىدا ھېچ نەرسىدىن قورقمايمەن! دەرگاھىڭىزدىن ئادا-جۇدا بولۇپ كېلىپ، ئاچامنىڭ يېنىدا يەنە تىرىلدىم!

ــ مېنىڭ دەرگاھىمدا قېلىنالغانلىقىڭىز راست. لېكىن...ياخشى كۇنلىرىمىزمۇ بولغان ئىدىغۇ!...ئىنساپ بىلەن بىر ئەسلەپ بېقىڭ!...

ئایشه بېگمنىڭ بارلىق ئەلەملىرى يېنىكلەپ، خاتىرىسى خۇنۇك-لىشىپ تۇرغان شۇ دەقىقىلەردە بىرەرمۇ ياخشى كۈن ئېسىگە چۈشمىدى.

— دەرگاھىڭزدا قاچان ياخشى كۈن كۆرۈپتىمەن، مىرزام؟! داۋاملىق سەپەر! داۋاملىق تەھلىكە! داۋاملىق سەرسانلىق! داۋاملىق مېھرسىزلىك!

بابىر ئايشە بېگمدىن بۇنچىلىك ئادالەتسىز گەپ كۆتمىگەنىدى. ئۇ سەمەرقەندنى بىرىنچى قېتىم ئالغىنىدا ئايشە بېگىم "نىجاتكار-مىزغا" دەپ سۈيگا ئەۋەتمىگەنمىدى؟ كېيىنكى غەلىبىسىدە "پەخىر-لىنىمەن" دەپ پىچىرلىغان كىم ئىدى؟ بابىر بۇلارنى ئەسلەپ ئولتۇرۇشنى ئۆزىگە ئەپ كۆرمىدى-دە، خوتۇنىغا ھەيرانلىق بىلەن تىكىلىپ:

— ئەجەبا ھەممىسنى ئۇنتۇدىڭىز؟! — دېدى.

— ياق، كۆرگەن ئازاب-ئوقۇبەتلىرىمنى ئۆمۈرۋايەت ئۇنتۇمايمەن!

— پەقەت ئازاب-ئوقۇبەتنى؟!

— بۇ ئازمۇ؟ ئاز بولسا، خورلىنىپ يىغلىغانلىرىمنىمۇ ئۇنۇتۇمايمەن! ئەمدى قالغان ئۆمرۈمنى ئاچامىنىڭ ئۆمرىگە دۇئا قىلىپ ئۆتكۈزىمەن. سەرگەردانلىق يېتەر! خورلۇق يېتەر! مەنمۇ شاھ قىزىمەن!

بابىر ئالتۇن كەمەرىگە ئېسىلغان بۇلغارى قاپچۇغىنى تىترىگەن قوللىرى بىلەن ئېچىپ، نېمىنىدۇ ئاختۇردى، ئەما تاپالمىدى. كېيىن زوۋان سۈرمەي تاشقىرىغا چىقتى-دە، مۇلازىملىرى تۇرىدىغان خانىغا چىقتى.

دەستارپەچ ئەتىسى بولىدىغان قوبۇل مۇراسىمى ئۈچۈن بابىرنىڭ شاھانە كىيىملىرىنى ساندۇقتىن ئېلىپ، دەزمالـلاۋاتاتتى. ئالتۇنلار، قىممەت باھالىـق گـۆھەرلەر بىلەن بېزىتىلـگەن يـىپەك كىيىمـلەر، ھازىرلا خوتۇنى ۋە قېـيىن ئىنىچىسـىدىن ئاڭلىغان تەكەللـۇپـسىز گەپلەر بابىرنىڭ ئەلىمنى يەنىمۇ ئاشۇرۇپ كۆرسەتكەندەك بولدى. شۇنىڭ ئۈستىگە قاسىمبەگ بابىرغا ئۈدۈل كېلىپ شكايەت قىلدى:

ــ خان شـغاۋۇلـى ئەتـىكى قوبۇل مۇراسـىمـدا جانـىبەگ سۇلتاننى سىزدىن يۇقـىرىراقـتا ئولـتۇرغۇزماقـچـىمـىش! بۇ نېـمە دېـگەن قارا يۇزلۇك! سىز دېـگەن پادىـشاھـدە! ئەجەبا چۆلـدە ياشايدىغان بىر بەگنى سىزدىن ئارتۇقراق ئىززەتلەشسە؟

قاسىمبەگ ھېلىمۇ ئۆزىنى بابىرنىڭ ئىشىك ئاغاسىدەك تۇتاتتى ۋە ئۇنىڭ ئىززەت-ئابرويىنى ھمايە قىلىشنى ئۆزىـنىڭ بۇرچى دەپ بىلەتـتى. خان بۇگۈن بابىرنى قوبۇلخانىسـدا ساقـلىتىپ قويۇپ، شەيبانىخانىنىڭ ئەلچىسى بىلەن شەتـرەنج ئويـناپ ئولتۇرغاندىـمۇ چۆلدە ياشايدىغان سۇلتاننى جىيەنىدىن يۇقىرى قويغان ئەمەسمىدى؟ بىر كۈندە شۇنچە كەمىستىش! ئەتىگە مۇنداق ئۇشـشاق-چۈشـشەك كەمىستىشلەر يەنىمۇ كۆپىيـشى ئېنىـق. بۇنىڭ ھەممىـسىگە چىداپ، بېقىندى بولۇپ يۈرۈشكە چىدىغۇچىلىگى قالمىغانلىقىنى ئەمدى ئېنىق سەزگەن بابىر:

ــ ياق! ــ دېدى، ــ ھەممىسىدىن كەچتىم! جانابىي قاسىمبەگ، مەن ئەمـدى شاھ ئەمەسـمەن! كېرەك ئەمەس ماڭا خان قوبۇلـى! بەس! تاشلاڭلار ھەممىسىنى!

بابىر دەستارپەچىنىڭ قولـىدىكى ئالتۇن بېزەكلىك تونىنى يۇلۇۋېـلىپ يەرگە ئاتتى. نېـرىراقتا گۆھەر ۋە ياقۇتـلار بىلەن بېزەلـگەن

شاهانه سەلله تۇرغاندى، بابىر سەللىگە قادالغان ئىككى گۆھەر دانىسىنى ــ بىر چاغلاردا ئايىشە بېگىم بەرگەن سوۋغىنى تارتىپ يۇلۇۋالدى. كېيىن سەللىنى ئىشىككە قارىتىپ ئاتتى. سەللە چۇۋۇلۇپ كېتىپ، بىر ئۇچى بوسۇغىغا بېرىپ چۈشتى.

قاسىمبەگ نېمە قىلىشىنى بىلمەي بابىرنىڭ يەلكىسىگە قولىنى قويدى:

ــ ئەمرزادەم، سىزگە نېمە بولدى؟ ئەمرزادەم!

رەڭگىدە قان قالمىغان بابىر ھاسىراپ خىتاپ قىلدى:

ــ بۇنىڭدىن كېيىن مەن بىر دەرۋىش بولۇپ كۈن كۆرمەكـ چىمەن! جانابىي قاسىمبەگ، ئانامغا ئېيتىڭ! مەن ھازىر ئۆرەتۆپىگە كېتىمەن! يۈز قۇشقاچقا بىر چالما! تاجۇتەختىدەۋاسىدىن ۋازكەچتىم! كىم شۇنىڭغا قوشۇلسا، مەن بىلەن ماڭسۇن! قالغانلارغا رۇخسەت!

بابىر سەللىدىن يولۇپ ئالغان ئىككى تال گۆھەرنى سقىملىغىنىچە ئوردا ھويلىسىغا چىقتى. "سۆيىمگەن خوتۇنىڭىز سىزگە نېمىگە لازىم" دېگەن سۆزلەر بېڭىباشتىن قۇلىقىغا ئاڭلاندى. راستىنلا يۇلتۇزى يۇلتۇزىغا توغرا كەلمىگەن بېگىمنى ئەمدى ئۆز ئىختىيارىغا قويۇۋېتىشى مۇۋاپىق ئەمەسمۇ؟ ئەما بۇ بېگىم ئەمدى تىل چىقىرىپ، شۇنچىۋالا ئاچچىق سۆزلەرنى ئېيتىشى، ئېرىدىن بىرمۇ ياخشىلىق كۆرمىدىم دېيىشى، بابىرنىڭ يۈرەك يارىلىرىغا سېپىلگەن تۇزدەك ۋۇجۇدىنى ئېچىشتۇرماقتا ئىدى. ئۇ ئۆز خانىسىغا كىرىپ قەغەز ۋە دەپتەرلىرى ساقلىنىدىغان ساندۇق تەكتىدىن ئايىشە بېگىم بىر چاغلاردا يىپەك بىلەن تىكىگەن كىچىك خالتىنى ئىزدەپ تاپتى. يىللار داۋامىدا خالتىنىڭ ئاق رەختى سارغىيىپ، خىرەلەشكەن،

ئەما قىزىل يىپەك بىلەن تىكىلگەن "نىجاتكار سىمزغا" دېگەن كەشتىلەنگەن خەت ئەسلىدىكى پېتى تۇرغانىدى. بابىر گۆھەرلەرنى خالتىغا سېلىپ، ئايىشە بېگىمنىڭ ئالدىغا باردى:

— بېگىم، سىز مېنى نىجاتكار بىلىپ، بۇ گۆھەرلەرنى "تەختىكە چىققاندا تاجىغا قادىماق چىقسۇن" دەپ ئەۋەتكەنىدىڭىز، ھازىر مېنىڭ تاجۇتەختىم يوق... شاھلىق دەۋاسىدىنمۇ پۈتۈنلەي ۋازكەچتىم. دەرۋىش بولۇپ تاغلارغا چىقىپ كەتمەكچىمەن. سىز بولسىڭىز شاھ قىزىسىز... ئېلىڭ گۆھەرلىرىڭىزنى!...بەلكى يەنە باشقا بىرەر... نىجاتكار ئىزغا سوۋغا قىلۇرسىز!

ئايىشە بېگىم خالتىسىنى ئېلىۋېتىپ، ئاچچىق بىلەن جاۋۇلداپ دېدى:

— مېنى يەنە تاشلاپ كېتىدىغان بولسىڭىز جاۋابىمنى بېرىپ كېتىڭ!

— شۇنداقمۇ؟ ئاجراشماقچىمۇسىز؟

— ھە! ئاجرىشىمەن!

— بولمىسا...بۇگۈندىن باشلاپ ماڭا خوتۇن ئەمەسسىز! بېشىڭىز ئوچۇق! شەرىئەت بويىچە ئۈچ تالاقسىز!

2

ئۆرەتۆپەنىڭ جەنۇبىدىكى تۈركستان تىزما تاغ ئېتەكلىرىگە باھار خېلى كېچىكىپ كەلدى. ھەمەل ئېيىنىڭ ئاخىرلىرىدا دالىلارغا قوش چىقتى. قارلىق پىرياخ چوققىسىنىڭ تەكتىدە تۆت تەرەپى ئېگىز دۆڭلۈكلەر بىلەن ئورالغان شامال تەگمەيدىغان دەھكەت قىشلىقىدا ئۆرۈكلەر سەۋر ئېيىغا بېرىپ ئاندىن چېچەكلىدى.

قىشلاقنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدە ئېگىز دۆڭلۈكىكە چىقىدىغان تىك يول-بورۇز بار. بورۇز شۇنچىلىك ئېگىزكى، ئۇنىڭ ئۈستىدىن دەھكەتكە قارىسا قىشلاق تېرەن بىر چوڭقۇرلۇقنىڭ تۈۋىگە جايلاشقاندەك كۆرۈنەتتى.

بورۇزدىن يۇقىرىدىكى تۈزلەڭ دالىدا تاھىر يالىڭا ياغ بولۇپ، ئۇكۇز بىلەن يەر ھەيدىمەكتە. سەمەرقەندتىن تاھىرغا قوشۇلۇپ نەۋكەر بولۇپ كەلگەن بىر قۇلىقى كېسىك مەمەت بولسا تېخى ھەيدەلمىگەن بوز يەرگە غۇلاچلاپ ئۇرۇق چاچماتتا. ئۇمۇ يالىڭا-ياغ بولۇپ ئىشتان پۇشقىقىنى تۈرۈۋالغان. ئۇلاردىن نېرىراقتا ئۇچ-تۆتىچە دەھكەتلىك تاجىك دېھقانلارمۇ يەر ھەيدەپ ئاشلىق تېرىۋاتىدۇ. يەر يۇمشاق، ھاۋا يېقىملىق، ئىشىنىڭ ئۈنۈمى ياخشى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەممىسىنىڭ روھلىرى كۆتۈرەڭگۈ. شۇنچە ۋاقىت ئۇرۇش-جېدەل ئىچىدە يۈرۈپ، دېھقانچىلىق كەسپىنى سېغىنغان تاھىر ئەمدى يايراپ يەر ھەيدەيتتى ۋە ئانچە-مۇنچە غەڭشىپ ناخشا ئېيتىپ قويياتتى.

بورۇزدىن پىيادە چىقىپ كەلگەن بابىر تاغدا قوي بېقىپ يۈرگەن، دالىدا قوش ھەيدەۋاتقان ياش يېلىڭ-يالىڭاچلارغا قاراپ بىرنەرسىدىن تەئەججۈپلەندى. تاغۇتاشقا ئاياغ كىيىمى چىدىمىغىنى ئۈچۈن كەمبەغەللەرنىڭ كۆپچىلىكى يالىڭاياغ يۈرەتتى. ئۇستىباشلىرىمۇ يېلىڭ، لېكىن روھلىرى تېتىك، قورسىقى توپۇپ تاماق يېيىشسە كەيپى خۇش.

بابىر ئۆزىنى شۇ ياشلارغا سېلىشتۇراتتى: ئۇنىڭمۇ تۆت ئەزاسى ساق، ئۆزى كۈچكە تولغان يىگىرمە ياشلىق يىگىت، قىشلاق يىگىتلىرىدىن كەملىكى يوق. لېكىن نېمىشقا ئۇ بۇنچىلىك غەمكىن؟

مانا بۇ ئۇلۇغۋار تاغلار باغرىدا نېمىشقا ئۇ گۈزەل تەبىئەتنىڭ تىرىك بىر بۆلۈكىدەك يايرىيالمايدۇ؟

ھەممە گەپ يالىڭاياغ يۇرۇشتە بولغىنىدەك، بابىر ئۆرۈپ تىكىلگەن ئۆتۈكىنى يېشىپ ئېتىز قىرغىقىغا قويىدى-دە، ھەيدەلگەن يەر ئۈستىدە يالىڭاياغ يۇرۇپ كۆردى.

تۇپراق مەخمەلدەك يۇمشاق، ئۇنىڭدىن باھار ۋە ياشلىقنىڭ ھىدى كېلەتتى. ئادەمنىڭ تۇپراقتىن يارىتىلغانلىقى ھەققىدىكى رىۋايەت ئەسكە چۈشەتتى.

نەۋكەرلەر ۋە دېھقانلار بابىرنىڭ يالىڭاياغ يۇرگىنىنى ئاۋۋال چاقچاققا يۆلەپ كۈلۈشتى. كېيىن بابىر ئۆتۈكىنى ئېتىز قىرغىقىدا قالدۇرۇپ دەھكەتنىڭ بورۇزىدىن يالاڭغىداق چۈشۈپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرۈشتى-دە، ھەيران بولۇشتى.

بورۇزنىڭ ئۇششاق تاشلىرى بابىرنىڭ تاپانلىرىغا پاتاتتى، تىك جايلىرىدىن چۈشۈۋاتقاندا قىرلىق تاشلار پۇتىغا تېكەن بولۇپ كىرىپ كېتىۋاتقاندەك ئاغرىتاتتى. لېكىن بابىر چىشىنى چىشىغا چىشلەپ ئاغرىققا چىداپ كېتىۋاتاتتى.

بورۇزنىڭ يېرىمىغا چۈشكەندە كەينىدىن ئۆتۈكىنى قولىغا ئېلىپ، سەكرەپ-سەكرەپ تاھىر يېتىپ كەلدى:

— ئەمرزادەم، ئۆتۈكنى كىيىڭ! توختاڭ. بۇ تاشلار پۇتىڭىزنى يارا قىلمىسۇن!

بابىر توختاپ، تاھىرنىڭ تاپانلىرى قارايغان چوڭ-چوڭ پۇتلىرىغا قارىدى:

— سىزنىڭ پۇتىڭىز جاراھەتسىزغۇ؟

— ھە، ئەمرزادەم، بىز ئۆگىنىپ كەتكەن.

ــ مەنمۇ ئۆگىنىشنى خالايمەن.
ــ نېمە ئۈچۈن؟
ــ سىلەرگە ھەۋىسىم كېلىدۇ، ــ دېدى بابىر يولىنى داۋام قىلىپ. تاھىر ئۈنىگدىن سەل كېيىنرەك كېتىپ بېرىپ كۈلدى:
ــ ئەمىرزادەم، پادىشاھنىڭ نەۋرىگە ھەۋىسى كېلىشى مۇمكىن ئەمەس.
بابىر تاھىردىن سەل رەنجىپ:
ــ سىزمۇ ماڭا ئىشەنمىدىڭىزمۇ؟ ــ دېدى، ــ تاشكەنتتە پادىشاھلىق دەۋاسىدىن ۋازكەچكىنىمنى ئېيتقانىدىمغۇ!
بۇ ھادىسىگە قاسمىبەگمۇ، باشقا كۆپچىلىك بەگ ۋە نەۋكەرلەرمۇ ئاچچىق بىلەن مۇنداقلا ئېيتىلغان گەپ" دەپ قاراشقان ۋە شۇ ئىككى يۈز ئەللىك كىشىنىڭ ھەممىسى قۇتلۇق نىگارخانىم بىلەن بىللە بابىرنىڭ كەينىدىن دەھكەتكە كېلىشكەنىدى.
تاھىر ئېغىر نەپەس ئالدى-دە:
ــ ئەمىرزادەم، مەن سىزگە ئۆزەمدىنمۇ ئارتۇق ئىشىنىمەن ــ دېدى، ــ ئەمما سىزنىڭ شاھلىق تەشۋىشىدىن قۇتۇلۇشىڭىز مۇمكىن ئەمەس.
ــ نېمە ئۈچۈن؟ شاھزادىلەرنىڭ تاجۇتەختىسىز ئۆتكەنلىرى يوقمۇ؟
ــ بار. ئەمما سىز ئۇنداقلاردىن ئەمەسسىز.
ــ ئەمما مەن تاجۇتەختىنىڭ بېۋاپالىقىنى بىلگەنلەردىنمەن. شاھ جەمشىدتەك، ئىسكەندەر زۇلقەرنەينەدەك تاجدارلارمۇ يىغقان دۆلەت، مال ۋە دۇنيالىرىنى تاشلاپ، قەبرگە بىرلا كىرىپ بىلەن كەتكەن ئەمەسمۇ؟

تاهىر يېقىندا تاغنىڭ نېرىقى تەرىپىدىكى ئاببۇردان قىشلىقىغا بارغانلىقىنى ئەسلىدى.

بابىرنىڭ تاجۇتەختىتىن ئىخلاسى قايتقانلىقى چاقچاق ئەمەس بولسا كېرەك، چۈنكى شاھ جەمشىدنىڭ تىلىدىن تاجىكچە شېئىر يېزىپ، ئۇنى چاشما بويىدىكى تاشقا ئويدۇردى. تۆت قۇرلۇق شېئىرنىڭ ئىككى قۇرى تاھىرنىڭ ئېسىدە تۇرۇپتۇ:

گىرىفتىم ئالەم بە مەرددىيۇ زور،
ۋە لېكىن نەبۇردىم باخۇد بەگور①.

ئالەمنى بېسىۋالغان جاھانگىرلارنىڭ سەلتەنىتىمۇ ئامانەت، ئۆزلىرى دۇنيادىن كېتىشى بىلەن تۈگەيدۇ. لېكىن شائىرنىڭ ياخشى سۆزلىرى تاشقا پۈتۈلگەن ھەرپلەردەك ئەسرلەر داۋامىدا ئۆچمەيدۇ. شۇنداق ئىكەن، بابىر قالغان ئۆمرىنى شائىرلىققا بېغىشلىسا ياخشى ئەمەسمۇ؟

— مەن جان دەيتتىم، لېكىن بەگلەر سىزنى قويۇۋەتمەيدۇ، — دېدى تاھىر.

— بەگلەرگە ئىجازەت بېرەرمىز، كېتىشەر.

بابىر شۇ سۆزىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالىشىنى يالىڭاياغ يۇرۇش بىلەن ئىسپات قىلماقچى بولغاندەك، يەنە ئۇششاق تاشلار ئۈستىدىن

---

① "ئالەمنى مەردلىك ۋە زورلۇق بىلەن ئالدۇق، لېكىن ئۆزىمىز بىلەن بىللە گۆرگە ئېلىپ كەتمىدۇق". بابىر 1502 ـ يىلدا تاشقا ئويدۇرغان بۇ قۇرلارنى ئاردىدىن 452 يىل ئۆتكەندىن كېيىن 1954 ـ يىلدا تاجىك ئالىمى ئا. مۇختاروۋ ئاببۇردان قىشلىقىدىكى بىر قۇدۇقتىن تېپىپ ئالىدۇ. تاشقا ئويۇلغان بۇ شېئىر ھازىر دۇشەنبەدە مۇزېيدا ساقلانماقتا.

يالىڭاياغ يۈرۈپ كەتتى. بىراق ئۇنىڭ قىينىلىپ كېتىۋاتقانلىقى پۈكۈلۈپ مېڭىشىدىن سېزىلەتتى. تاھىر ئۇنى قوغلاپ يەتتى ـ دە:

ـ ئەمىرزادەم، ئۆتۈكنى كىيىڭ، ـ دېدى، ـ يالىڭاياغلىقنى ھەۋەس قىلماڭ. خۇدا سىزنى ھېچ ۋاقىت بۇ ھاللارغا سالمىسۇن.

ـ قايسى ھاللارغا؟

ـ يالىڭاياغلارنىڭ ئەھۋالىغا چۈشمەڭ!

ـ ئەجەبا! يالىڭاياغلار ئادەم ئەمەسمىدى؟

ـ ئادەم، لېكىن سىز شاھ بولۇپ تۇغۇلغانسىز!

ـ ئۇ ھالدا، شاھ ئادەم ئەمەسمۇ؟

تاھىر جاۋاب تاپالماي قالدى. ئۇ شاھ بىلەن نەۋكەرلەر ئارىسىدا تاغدەك ئېگىز تام بارلىقىنى بىلەتتى، بابىرنىڭ بۇ تامدىن سىر سەكرەپ ئېشىپ ئۆتمەكچى بولۇۋاتقىنى غەلىتە تۇيۇلاتتى.

تاھىرنىڭ نەزىرىدە، بابىر قايتا شاھ بولۇشتىن ئۈمىدىنى ئۈزگەنلىكى ۋە چۈشكۈنلۈكىگە ئۇچرىغىنى ئۈچۈن شۇ سۆزلەرنى ئېيتىۋاتىدۇ.

ـ ئەمىرزادەم، ئەگەر سىز شاھلىقتىن شائىرلىقنى ئەۋزەل كۆرسىڭىز، ئۇنىڭدا مەنمۇ...ئەھلى ئايالىم بىلەن تىنچ بىر بۇلۇڭدا دېھقانچىلىق قىلىپ، سىزگە ساداقەت بىلەن ئۆمۈر ئۆتكۈزگەن بولاتتىم...لېكىن، بۇنىڭ ئىلاجى بولماس...

بابىر ئۆتۈكنى تاھىرنىڭ قولىدىن ئالدى.

ـ سىز قايتىڭ، ـ دېدى تاھىرغا، ـ ئەمما بۇ سۆزلەر ئارىمىزدا قالسۇن. كېيىن يەنە مەسلىھەت قىلارمىز. مېڭىڭ!

تاھىر بورۇزدىن قايتىپ چىقىۋېتىپ، بابىرنىڭ ئۇنىڭغا ئۆزىنى يېقىن تۇتۇپ شۇنچە غەلىتە سۆزلەرنى ئېيتقىنىدىن كۆڭلى

كۆتۈرۈلۈپ كۈلۈپ قويدى. بىراق بابىر بىر بۇلۇڭدا تىنىچلىنا ياشايدىغان مىسكىن تەبىئەتلىك ئادەملەردىن ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ يالڭاياغ مېڭىشقا ئۆگەنمەكچى بولغىنى بولسا تاھىرغا شائىرانە بىر شوخلۇق بولۇپ كۆرۈنەتتى.

تاھىر بورۇزنىڭ ئۈستىگە چىققاندا كەينىگە ئۆرۈلۈپ قارىدى. بابىر ھامان ئۆتۈكنى قولىغا ئېلىپ تۆۋەنلەپ كېتىپ باراتتى. تاھىر ئۇنىڭ چىداملىقلىقىغا تەن بېرىپ: "لېكىن سۆزىدىن قايتمايدىغان ئادىتىمۇ بار!" دەپ قويدى.

بابىر پۇتىنىڭ بىر-ئىككى جايى قاپىرىپ سويۇلغىنىنى سەزسىمۇ ئاغرىقىغا چىداپ، قىشلاقنىڭ بېرىقى چېتىدىكى بۇلاق بويىغىچە يالڭا-ياغ ماڭدى. ئۇنىڭدىن نېرىراقتا يۇمشاق تۇپراقلىق چىغىر يول بار ئىدى. لېكىن قىشلاق ئادەملىرى ئۇنىڭ يالڭاياغ ماڭغىنىنى كۆرۈپ، ئېگىز-پەس سۆز قىلىشلىرى مۇمكىن ئىدى.

ئۇنىڭغا ئۆيىنى بەرگەن قىشلاقنىڭ ئاقساقىلىمۇ، بەگ ۋە مۇلازىملارمۇ "مىرزا ھەزرەتلىرى" دەپ، بابىرغا ھەمىشە تەزىم قىلىشاتتى. ئەگەر بابىر كەمبەغەل دېھقانغا ئوخشاپ يالڭاياغ يۈرسە، ئۇلار ئاددىي يالڭاياغقا تەزىم قىلغانىدەك كۆرۈلۈپ، ئىززەت-ھۆرمەتنىڭ تاقىلىشى ۋە خاپا بولۇشلىرى مۇمكىن ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بابىر مەنسەپدارلار ئۇچرايدىغان جايلاردىن ئادەتتىكىدەك ئۆتۈك كىيىپ ئۆتەتتى-دە، دەھكەتنىڭ ئەتراپىدىكى يانبېغىرلارغا بارغاندا، يەنە يالڭاياغ بولۇۋالاتتى. پۇتىغا پېتىپ ئازار بېرىدىغان بۇدۇر-چوقۇر تاشلار، چاتقاللار دىلىنى كۆيدۈرۈ-ۋاتقان ئەلەملىك ئويلارنىڭ تەپتىنى ئالدىغاندەك بولاتتى. كۈنلەر ئۆتۈشى بىلەن ئۇنىڭ تاپانلىرى كۆن چەمدەك قېلىنلىشىپ، تاش-

پاشلار، یامغۇر ـ يېشىنلار كار قىلمايدىغان بولۇپ كەتتى.

* * *

دەھكەتتىن ئۇچ ـ تۆت چاقىرىم تۆۋەندە قارەزاۋ دەپ ئاتىلىدىغان ئېگىز يارلار تەكتىدىن ئادەمنى ئاققۇزىدىغان چوڭ ئاقسۇ ئېقىپ ئۆتىدۇ. بۇ سۇنىڭ ئوڭغا بۇرۇلۇپ، يېيىلىپ ئاقمىدىغان ئاستاراق بىر جايىدا كېچىك بار.

تاغ باغرىنى بويلاپ ئۆتكەن چىغىر يول بىلەن ئارچىلار ئارد-سىدىن مېڭىپ كېلىۋاتقان بابىر چۈشكە يېقىن ئاقسۇنىڭ شۇ كېچىكى ئالدىدىن چىقتى ۋە دەريادىن ئۆتۈپ كېلىۋاتقان يىگىرمىچە قوراللىق ئاتلىقلارغا دۇچ كەلدى. ئالدىدا نېپىز چەكمەن ۋە قىزىل بۆرك كىيگەن قاسىمبەگ، ئۇنىڭ ئەگەشتۈرۈپ كەتكەن نەۋكەرلىرىمۇ نونۇش.

بابىر ئۇلارغا يالىڭاياغ يۈرگىنىنى كۆرسەتكۈسى كەلمىدى-دە، يولدىن چىقىپ، ئېگىز بىر ئارچىنىڭ سايىسىگە بېرىپ ئولتۇردى.

لېكىن بۇ ئارىدا قاسىمبەگمۇ ئۇنى كۆرۈپ قالدى. كېچىكتە قارىغىچە ھۆل بولغان ئېتىنى بابىردىن ئازراق نېرىدا توختىتىپ، چاپسان يەرگە چۈشتى. نەۋكەرلەرمۇ بابىرنى ھۇرمەت قىلىپ ئوپۇل ـ توپۇل ئاتتىن چۈشۈشتى. قاسىمبەگ ئېتىنىڭ چۈلۈۋۇرىنى نەۋكەرلىرىگە بېرىپ، ئېگىلىپ تەزىم قىلغان پېتى بابىرغا يېقىنلاشتى. مۇسىبەتلىك ئاۋاز بىلەن دېدى:

ــ ئەمىرزادەم، بىر قوشۇق قېنىمدىن كېچىڭ! يەنە بىر شۇم خەۋەر!...

بابىرنىڭ خىيالى تاشكەنتكە كەتتى. قاسىمبەگ ئۇچ ئايدىن

بۇيان ئاشۇ تەرەپلەردە يۈرگەنىدى. بابىرنىڭ تاغىسى مەھمۇدخان شەيبانىخانىنىڭ ئەلچىسى شەرىپىگە زىياپەتلەر بېرىپ يۈرۈپ، ئاخىرى خان بىلەن پۈتۈم تۈزگەنىدى. بۇ پۈتۈمگە بىنائەن شەيبانىخان ئۆرەتۆپىنى مەھمۇدخانغا بېرىپ، ئۆزى ھىسارغا قوشۇن تارتىپ كەلگەنىدى. پۈرسەتتىن پايدىلانغان مەھمۇدخان ئۇكىسى ئالىچەخان بىلەن بىللە پەرغانە ۋادىسىدىكى ئەھمەد تەنبەلگە قارشى ئۇرۇش ئاچقانىدى. ئۇلار ۋادىنى ئەھمەد تەنبەلدىن تارتىۋېلىپ، تاشكەنت خانلىقىغا قوشاقچى ئىدى. شەيبانىخان دەسلەپ بۇ نىيەتكە قوشۇلغانىدى. ئەمدى سۆزىدىن يېنىۋالغانمدۇ؟!

— نېمە بولدى؟ سۆزلەڭ!

— شەيبانىخان نومۇسسىزلىق بىلەن سۆزىدىن يېنىۋاپتۇ، ئەمرىزادەم! تاغىلىرىڭىز پەرغانە ۋادىسىدا ئەھمەد تەنبەل بىلەن ئالتە ئاي ئېلىشىپ، ئۇنى يېڭەلمەي، نۇرغۇن تالاپەت بېرىپ، ئاجىزلىشىپ قالغان پەيتتە شەيبانىخان پۈتۈمنى بۇزۇپ، كۈتۈلمىگەندە كەينىدىن باستۇرۇپ كېلىپتۇ! ئالدىدا ئەھمەد تەنبەل قوشۇنى، كەينىدە يالغان ئىتتىپاقچى شەيبانىخان قوشۇنى! تاغىڭىز بۇ ئىككى بالانىڭ ئوتتۇرىسىدا قېلىپ تارمار بولۇپتۇ! شەيبانىخان ئۇنى ئەسىر ئالغانمىش!

بابىر جايىدا ئولتۇرالماي ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

— يا ئەللەھ زەر! تاشكەنتمۇ كەتتىمۇ-ھە؟

— ھەي، سورىماڭ، ئەمىرزادەم! تاشكەنتتە ئىككى مىڭ قوغدىغۇچى ئەسكەر بار ئىدى. ئالتە ئايغا يەتكۈدەك زاپاس بار ئىدى! قورغانىنى قاتتىق تۇرۇپ مۇداپىئە قىلىسا بولاتتى. بىراق ئەسىر چۈشكەن مەھمۇدخان ناھايىتى ئۇياتلىق بىر ئىش قىپتۇ.

شەيبانىخان ئۇنى قەتل قىلدۇرماقچى بولغاندا، مەھمۇدخان: "قېنىمدىن كېچىڭ، نېمە تەلىپىڭىز بولسا بېجىرەي" دەپتۇ. شۇ ۋاقىتدا شەيبانىخان، تاشكەنتتىكى قوغدىغۇچى ئەسكەرلىرىگە بۇيرۇق يېزىپ ئەۋەتىپ، قورغاننى جەڭسىز تاشلاپ چىقىپ كەتسۇن، ئەمما خەزىنە بىلەن ھەرەم قورغاندا قالسۇن، دەپ شەرت قويۇپتۇ. جان تاتلىق كېلىپ، مەھمۇدخان بۇ شەرتنى قوبۇل قىپتۇ.

— پۇتۇن ھەرەم شەيبانىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىپتۇمۇ؟!

— ھە، ئەمرزادەم، غالىبلار قوغدىغۇچىسىز قالغان تاشكەنتتە ئۇچ كۈن خەلقنى بۇلاپتۇ! تاغىڭىز مەھمۇدخانىنىڭ ئەڭ چىرايلىق سىڭلىسى دۆلەت بېگىم شەيبانىخانىنىڭ ئوغلى تۆمۇر سۇلتان ھەرەمگە ئۇچىنچى خوتۇنى بولۇپ كىرىپتۇ. ئەللىك ئۇچ ياشلىق شەيبانىخانىنىڭ ئۆزى مەھمۇدخانىنىڭ ئون ئالتە ياشلىق گۈزەل قىزى موغۇل خانىمنى نىكاھلاپ ئېلىپتۇ! مەھمۇدخانىنىڭ ئەتىۋارلىق خوتۇنى رازىيە سۇلتان بېگىم ئىلگىرىكى ئەلچى جانىبەگ سۇلتانغا غۇنچەچى قىلىپ نىكاھ قىلىنىپتۇ! بۇلتۇر خانزادە بېگىم ئۇچۇن بىزگە شۇنچە تەنە-مالامەت قىلغان مەھمۇدخان ئەمدى ئەتىۋارلىق خوتۇننى، قىزىنى، سىڭلىسىنى ئۆز جېنى ئۈچۈن مۇنچىلىك شەرمەندىلىك ئەھۋالغا سالغىنى پۇتۈن ئەل-ئۇلۇسنىڭ نەپرىتىنى قوزغاپتۇ!

بابىرنىڭ خىيالى ئايىشە بېگىمگە كەتتى. ئۇنىڭدىن كۆڭلى قېلىپ ئاجرىشىپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن بىر چاغلاردا تۇنجى ياشلىق مېھرى بىلەن سۆيگەن خوتۇننىڭ شەيبانىخانىنىڭ ھەرىمگە چۈشۈش ئېھتىمالى ئونى دەھشەتكە سالدى. ئاچىسى خانزادە بېگىمنىڭ شەيبانىخان ھەرىمگە چۈشكىنى ئازمۇ؟

بابىر قاسىمبەگكە دەھشەتكە تولغان كۆزلىرىنى تىكىپ سورىدى:

ــ ئايىشە بېگىم...ئېگىچەم خانزادە بېگىمنىڭ كۈندىشىگە ئايلەنىپ قالغانمىدۇ؟!

ــ ياق، ئەمىرزادەم! قايسى تىل بىلەن ئېيتاي، ئايىشە بېگىمنى خانىنىڭ تاغىسى ــ ئەللىك بەش ياشلىق كۆچكىنچى خانغا توقال خوتۇن قىلىپ نىكاھلاندۇرۇپتۇ!

بابىر يۈزىنى قوللىرى ئارىسىغا ئېلىپ ۋارقىراۋەتتى:

ــ ۋاي، بۇ نېمىدېگەن رەزىللىك؟ نېمىدېگەن شەرمەندىلىك؟!

قارا كۆزلىرىدىن ئۇچقۇنلار چېچىپ بابىرغا ئاچچىق سۆزلەرنى ئېيتقان ئاشۇ رازىيە سۇلتان بېگىم بۇگۈن جانىبەگ سۇلتانىنىڭ قۇچقىدا! بۇ يوغان گەۋدىلىك مەككار بەگ مەھمۇدخان سارىيىدا ئەلچى بولۇپ، خان بىلەن شەترەنج ئويناپ، ئاتايىن ئۇتقۇزۇپ يۈرگەن چاغلىرىدىلا ئۇنىڭ ئەتۋارلىق خوتۇنىنى كۆزلەپ قويغان بولسا ئېھتىمال. ئايىشە بېگىمچۇ؟

قاسىمبەگ ھەسرەتكە تولغان ئاۋاز بىلەن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

ــ كاشكى مەھمۇدخان شۇنچە ئۇياتلىق ئىشلارنى قىلىپ تۇرىدىغان بولسىچۇ!

ــ تاغام ئۆلتۈرۈلۈپتىمۇ؟

ــ شەيبانىخان بىرىنچى قېتىمدا ئۇنى ئۆلتۈرمىگەن. لېكىن ھېلىقى شەرمەندىلىكلەر بىلەن روھىي جەھەتتىن ئۆلتۈرۈلگەندىن بەتتەر قىلىپ ماۋەرائۇننەھر چېگرىسىدىن شەرققە ــ ئالتاي تەرەپكە قوغلىۋەتكەن. بۇنىڭغا غەزىپى كەلگەن مەھمۇدخان شۇ تەرەپلەردە

ئۆزىگە تەرەپدار تېپىپ، قوشۇن توپلاپ شەيبانىخانىدىن ئىنتىقام ئېلىش ئۈچۈن يەنە سىر دەريا بويىغا كېلىدۇ. خوجەند يېنىدا ئىككىنچى قېتىم جەڭ بولۇپ، مەھمۇدخان يەنە يېڭىلىدۇ-دە، ئىككى ياش ئوغلى بىلەن ئەسىر چۈشىدۇ. بۇ قېتىم شەيبانىخان مەھمۇد-خاننىڭ ئۆزىنىمۇ، ياش ئوغۇللىرىنىمۇ ئايماي قەتل قىلدۇرۇپتۇ!

— يا ئەلھەزەر! ياربي!...

بىرۋاقىتلار بابىرغا مېھىرسىزلىك قىلىپ، ئەلەم قىلغان يېقىنلىرىنىڭ تەقدىر تەرىپىدىن بۇنچىلىك شەپقەتسىزلەرچە جازالىنىشى بابىرنى قارا باسقاندەك ئېزىپ، گەرەخ قىلىپ قويىدى. بابىر ئۇلاردىن ھەرقانچە رەنجىگەندىمۇ بۇنداق ئېغىر جازالارنى ئۇلارنىڭ ھېچ بىرىگە راۋا كۆرمەيتتى.

بابىرنىڭ رەڭگى تاتىرىپ، يۈز مۇسكۇللىرى تىترەۋاتقىنىنى كۆرگەن قاسىمبەگ شۇم خەۋەر يەتكۈزگىنى ئۈچۈن يەنە بىر قېتىم ئۆزرە سورىدى. بابىرنىڭ سەل ئوغسىنى پەسەيتىدىغان چارە ئىزدەپ:

— ئەمرزادەم، قېنى، ئولتۇرۇڭ، مەرھۇملارنىڭ ئەرۋاھىغا قۇرئان تىلاۋەت قىلايلى، — دېدى.

تىزلىرى بوشىشىپ زورغا ئۆزە تۇرغان بابىر ئارچا تېگىدىكى بايىقى جايىغا يېنىپ بېرىپ ئولتۇردى. قاسىمبەگ ئۇنىڭ ئۇدۇلىغا تىز چۆكتى. نەۋكەرلەرمۇ كەينى-كەينىدىن يۈكۈنۈشتى. قاسىمبەگ يېقىملىق يوغان ئاۋاز بىلەن قۇرئان سۈرىلىرىنى ئاھاڭلىق قىلىپ ئوقۇپ، ئۇزاق تىلاۋەت قىلدى. دەريادەك بىر ھالەتتە ئاقىدىغان بۇ ئاھاڭلار بابىرغا دۇنيانىڭ باقىسى ئەمەسلىكنى، ئۆتۈپ تۇرغان ھەربىر دەقىقە ئۆمۈرنىڭ قايتىپ كەلمەيدىغان نېمەت ئىكەنلىكنى،

هایاتنىڭ غەنىمەتلىكىنى ئەسلەتتى-دە، ئۇ ئۆزىنى سەل بېسىپ، يالىڭاياغلىرىنى تونىنىڭ ئېتىكى بىلەن يېپىپ قويدى. تىلاۋەت تۇغەپ، يۇزلىرىگە پاتمە قىلغاندىن كېيىن قاسىمبەگ نەۋكەرلىرىگە قولى بىلەن نېرىراق مېڭىپ تۇرۇش ئىشارىتىنى قىلدى. ئۇلار يىراقلىغاندىن كېيىن، بابىرغا يەنمۇ يېقىنراق كېلىپ تۆۋەن ئاۋاز بىلەن دېدى:

ــ شەيبانىيزادىلەر بۇ غەلىبىلىرىدىن قۇتراپ، ئەنجانغا كۆز تىكىۋېتىپتۇ. باسقۇنچىلار ئەتە-ئۆگۈن ئۆرەتۆپىگىمۇ كېلىپ قالىدۇ. ئەمدى بۇ يەرلەردە يۇرۇش خەتەرلىك، ئەمىرزادەم. تاغ ئېشىپ ھىسارغا كېتىش كېرەك.

ھىسار ھۆكۈمدارى خىسراۋشاھ تەختىنى بابىرنىڭ بىر نەۋرە قېرىندىشى بايسۇنقۇر مىرزىدىن تارتىۋېلىپ، باشقا بىر تۆمۈرىيزادىنى تەختكە دەۋاگەر بولمىسۇن، دەپ، كۆزىگە مىل تارتىپ كور قىلىۋەتكەنىدى. بابىر شۇنى ئەسلىدى-دە:

ــ مېنىڭ قاردىن قېچىپ مۆلدۈرگە تۇتۇلۇشۇمنىڭ نېمە ھاجىتى بار، جانابىي قاسىمبەگ؟ ــ دېدى.

ــ مېنىڭ مەقسىتىم باشقا، ئەمىرزادەم. كەمىنىلىرى ھىسار بەگلىرى بىلەن بۇلتۇردىن بۇيان مەخپىي مۇزاكىرە ئېلىپ بېرىۋاتىمەن، ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكى خىسراۋشاھتىن نارازى ئىكەن. ئۆزى بىر نەۋكەردىن چىققان تېگى پەس ھۆكۈمدار تەختكە ئولتۇرۇشقا ھەققى يوق. بارساق، ياخشى بەگلىرى سىزگە يان باسىدۇ.

ــ يەنە تەخت تالىشىمۇ؟ ياق، جانابىي قاسىمبەگ! مەن بۇ تالىشىلاردىن ناھايىتى تويدۇم! ھازىر ماڭا تىنچ بىر بۇلۇڭ بولسا، دەرۋىشلەرچە ھايات كەچۈرسەم، شېئىرلار يازسام، شۇنىڭ ئۆزى

بەس!...

قاسىمبەگ باياتىنىدىن بىرى كۆزىنى بابىرنىڭ يالىڭاياغلىرىدىن ئېلىپ قاچماقتا ئىدى. شاھزادىنىڭ بۇنداق يۇرۇشى ئۇنىڭغا ناھايىتى غەلىتە تۇيۇلاتتى.

— ئەمرزادەم، سىز بىزنىڭ تەقدىرىمىزنىمۇ ئويلاڭ! ئىككى يۈز ئەللىك سادىق ئادىمىڭىز — بەگ، مۇلازىم ۋە نەۋكەرلىرىڭىز سىزگە ئامەت تىلەپ، ئاۋۋالقىدىنمۇ زور مەرتىۋىلەرگە يېتىشىڭىزگە ئىشىنىپ، تاغۇتاشتا سەرگەردان بولۇپ يۇرۇشى نېمە ئۈچۈن؟

قاسىمبەگنىڭ گېپىنىڭ تېگىدە "راستىنلا دەرۋىش بولىمەن دېسەڭىز سىزگە مۇنچىۋالا بەگ نەۋكەرلەرنىڭ نېمە كېرىكى بار؟ نېمە ئۈچۈن رۇخسەت بەرمەيسىز؟" دېگەن مەنە ياتاتتى.

— سىز يەتكۈزگەن مۇدھىش خەۋەرلەردىن كۆڭلۈم ۋەيران بولۇپ تۇرغان پەيتتە يەنە بىر مۇشكۈل گەپنى قوزغىدىڭىز، جانابىي قاسىمبەگ!

— ئەدەبسىزلىگىم ئۈچۈن مېنى كەچۈرۈڭ!

— ئەمما سىز ھەقلىقسىز. مەن سىزدەك سادىق كىشىلىرىمنىڭ تەقدىرىنىمۇ ئۇنىتۇماسلىقىم كېرەك. راستىنى ئېيتىڭ، جانابىي قاسىمبەگ، خىسراۋشاھنىڭ ئۆزىمۇ سىزنى خىزمەتكە چاقىرغانمۇ؟

— چاقىرغان. ئىككى نۆۋەت مەخسۇس ئادەم ئەۋەتكەن.

بابىر قاسىمبەگنىڭ مەردانە يۈزىگە، قىرىق ياشقا بارماستىن ئاق چۈشكەن باشلىغان كالتە ساقال-بۇرۇتلىرىغا مەيۈس بىر نەزەر سالدى.

— سىزدىن مەھرۇم بولۇش مەن ئۈچۈن ناھايىتى مۇشكۈل! — دېدى ئۇ، — ئاتام ئۆلگەندىن بۇيان ماڭا ئاتىدەك غەمخورلۇق

قىلدىڭىز. مەن سىزدىن كۆرگەن ساداقەت ۋە ياخشىلىقلارنى تېخى باشقا ھېچقايسى بەگدىن كۆرمىدىم!

ــ مىننەتدارمەن، ئەمرزادەم!

ــ ئەمدى شۇ ياخشىلىقلىرىڭىزنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن مەن سىزگە رۇخسەت بېرەي. مەيلى، ھسارغا كېتىڭ!

ــ سىزنى تاشلاپ كېتىشكە كۆڭلۈم ئۇنىمايدۇ، ئەمرزادەم! بىللە كېتەيلى!

ــ مەن ئۆزەمنۇ شاھلىق زەنجىرىدىن پۈتۈنلەي ئازاد بولۇشقا ئىنتىلمەكتىمەن، جانابىي قاسىمبەگ. بۇ زەنجىرنىڭ بىر ئۇچى تەۋە ئادەملەرگە باغلانغان بولسا، ئۇنىڭ ئىككىنچى ئۇچى شاھنىڭ ئۆزىگە باغلىنىدىكەن! شۇ سەۋەبلىك، تەۋە ئادەملەرنى زەنجىردىن بوشاتـ مىغۇچە پادىشاھنىڭ ئۆزىنمۇ زەنجىرگە بەند بولىدىكەن. مەن ئەمدى مانا شۇ تەبىئەت باغرىدا زەنجىرسىز ياشاشنى مەقسەت قىلدىم. شۇنىڭ ئۈچۈن سىزگە رۇخسەت! باشقا بەگ، مۇلازىم ۋە نەۋكەرـ لەرمۇ ۋاقتىـ سائىتى بىلەن رۇخسەت ئالىدۇ!

بابىر قاسىمبەگ بىلەن خەيرلەشمەكچى بولۇپ ئورنىدىن تۇردى. سەمەرقەندتە سۆيۈملۈك ئاچسىدىن، تاشكەنتتە خوتۇنىدىن ئايرىلـ غان، بۇگۈن بولسا شۇنچە پالاكەتلىك خەۋەرلەر ئاڭلاپ، يەنە ئەڭ ئىشەنگەن بېگىدىنمۇ ئايرىلىشقا مەجبۇر بولۇۋاتقان بابىر ئۆزىنى ھەرقانچە تېتىك تۇتۇشقا ئۇرۇنسىمۇ تىزلىرى پۈكۈلۈپ، سەنتۈرۈـ لۈپ كەتتى. قاسىمبەگ ئۇنى قۇچاغلاپ خەيرلىشۋاتقاندا، كۆزلىرى لىق ياشقا تولدى.

3

بابىر ئۆزىگە ئازاب بېرىدىغان ئېغىر تۇيغۇلارنى تاغلاردىن كۆرۈنىدىغان كەڭلىكلەرگە چېچىۋېتىلىسە ياكى گۈزەل شېئىرىي قۇرلارغا جايلاشتۇرالىسا بىرقەدەر يەڭگىللىك ھېس قىلاتتى.

نېپ يېرده ساكىن ئولاي؟ نېپ قىلاي؟ قايان كېتەيىن؟

نېپ دەيردىن ئىشكىم ئاچىلۇر، نېپ مەسجىددىن.

نېچە ئېشكەدەن ئىشككە گەدا كەبى يېتەيىن؟!

كۆيۈپ-پۈچۈلۈنۈپ يازغان بۇ قۇرلىرى قەلبىنىڭ تەپتىنى ئالاتتى، دۇنيادا ئۇنىڭ ئۈچۈن ھەممە ئىشكىلەر ئېتىلگەنىدىمۇ بىر مۇقەددەس ئىشتىن شېئىرىيەت ئىشكى دائىم ئۈچۈق ئىكەنلىكىنى ئېچ-ئىچىدىن سېزىپ كۆڭلى كۆتۈرۈلەتتى. ئۇ ئۆز قەلبىدە تېخى سەرپ قىلىنمىغان قۇدرەتلىك كۈچلەر بارلىقىنى، ئاچىسى خانزادە بېگىم بابىر بىلەن ۋىدالاشقان چاغدا: "سىزنىڭ نادىر ئىستېدادىڭىز) بار، بۇ بۇيۇك نېمەتنى ھەش قىلمۇەتمەڭ!" دېگەن سۆزلىرى ئېسىگە كۆپ چۈشەتتى. تۇنۇگۈن مانا شۇ ئاقسۇ بويىدىكى بىر قىشلاقتا توي بولغان، شۇنىڭدا ياش بىر غەزەلخان سېھرىلىك تاۋۇش بىلەن بابىرنىڭ "كۆڭلىمدىن ئۆزگە يارى ۋاپادار تاپمىدىم" دەپ باشلىنىدىغان غەزىلىنى ناخشا قىلىپ ئېيتقىنىنى ئۇ ئۆزى كوچىدىن ئۆتۈۋېتىپ ئاڭلىغانىدى. ئاشۇ دەقىقىلەردە ئۇنىڭ قەلبىدىكى ئەڭ زور كۈچ ھەربىكەتكە كېلىپ، مەيدانغا چىقىش ئۈچۈن يول ئىزدەۋاتقانىدى. بۇ ئىچكى كۈچ ئۇنىڭغا دەھكەتنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدە ئۈچ مىڭ گەز ئېگىزلىكتىكى ئاسمان يايلاق تېغىنىڭ ئۈچىدىن ئېتىلىپ چىقىپ تۇرغان مۆجىزىلىك بۇلاقنى ئەسلەتتى. جىلغىلار

بويىدىن، تاغ باغرىنىڭ تېگىدىن كۆز ئاچقان بۇلاقلار كۆپ. لېكىن شۇنداق يۈكسەك تاغنىڭ ئەڭ ئېگىز بىر چوققىسىدىن يېرىپ چىققان بۇنداق غەلىتە بۇلاقنى بابىر بىرىنچى قېتىم شۇ يەردە ئۇچراتتى.

جەنۇبتا مەڭگۈ قارغا پۇركەنگەن ئۇلۇغۋار پىرياخ چوققىسى يالتىراپ تۇرۇپتۇ. ئەمما ئۇ چوققا بىلەن ئاسمان يايلاق تېغىنىڭ ئارىسىدا ناھايىتى چوڭقۇر جىلغىلار، چوڭ-چوڭ ئېگىزلىكلەر بار. بۇ بۇلاقنىڭ سۈيى ئاشۇ چوققىدىن چۈشۈپ، يەنە ئاسمان يايلىقىغا چىقىپ كەلگۈچە ئىككى ئارىسىدىكى چوڭقۇرلۇقلاردىنمۇ تېرەنىرەك جايغا چۈشۈپ، كېيىن يەنە ئېگىز تاغقا كۆتۈرۈلگەن بولۇشى كېرەك. بۇلاق مۇنچە كۈچنى قەيەردىن ئالغانكىن؟ ئۇنى شۇنچىلىك ئېگىز جايغا چىقىشقا، شۇنداق تاشلار ئارىسىدىن كۆز ئېچىشقا نېمە مەجبۇر قىلغان ئىكىن؟ ئېھتىمال، ئىلگىرى ئۇنىڭ كۆزى پەستىكى تاغ كامارلىرىدا بولغانىدۇ؟ بەلكى بۇلاقنىڭ ئۈستىگە تاغ كۆچۈپ چۈشۈپ، ئاۋۋالقى كۆزىنى ئېتىپ قويغاندۇ؟

بابىرغا بىردىنلا ئۆز ھاياتىمۇ كۆچكۈن باسقان بۇلاقتا ئوخشاپ كۆرۈندى. ئاخسىدا غۇلغان يارمۇ شۇ بۇلاقنىڭ كۆزىگە چۈشكەن. كۆچمەنچى سۇلتانلارنىڭ سەمەرقەندتىكى غەلىبىسىمۇ...ئىچكى بىر كۈچ بىلەن قاينىپ چىقىۋاتقان بۇلاق كۆچكۈنىنىڭ توپىلىرىنى يۇيۇپ، تاشلار ئارىسىدىن يول تېپىپ ئۆتۈشكە باشلىغاندا ماۋەرا ئۇننەھردىكى ئىجتىمائىي زىلزىلىلەر زەربىدىن يېڭى-يېڭى يارلار غۇلايدۇ، قىيالار كۆچىدۇ-دە، يەنە شۇ بۇلاقنىڭ كۆزىگە چۈشىدۇ.

بۇلاق ھامان تۇغۇلغان زېمىنىنىڭ باشقا جايلىرىغا باش ئۇرۇپ، يورۇق دۇنياغا ئېلىپ چىقىدىغان يېڭى يوللارنى ئىزدەيدۇ.

ئەگەر ئاسمان يايلاق بۇلىقى تاشلار ئارىسىدىن يول تېپىپ، مانا شۇنداق ئېگىز قىيانى يېرىپ چىققان بولسا، بابىر ئۇمىدسىزلەنمەسلىكى كېرەك. ئېھتىمال، ئۇنىڭ تەلىيىمۇ مانا شۇ بۇلاقتا ئوخشاش، ئېگىز بىر چوقىدا قايىتىدىن كۆز ئاچار. بەلكى بۇ ئېگىز چوقىغا شېئىرىيەتتىدۇر؟

بىر كۈنى كەچ پېشىن بىلەن بابىر ئاسمان يايلاق بۇلىقى بويىدا مانا شۇ خىياللارغا غەرق بولۇپ يالغۇز ئولتۇرغىنىدا چوڭ-چوڭ ئىككى بۆرەباسار ئىتنى ئەگەشتۈرۈپ بىر پادىچى يىگىت كېلىپ قالدى. پۇتىدا چورۇق، بېشىدا قىزىل قىرغاقلىق ئاق قالپاق، بېلىگە چوڭ پىچاق ئېسىۋالغان، قولىدا قىزىل ئىرغاي تاياق. ئۇ تاش ئۈستىدە ئولتۇرغان بابىرغا سالام بەردى-دە، ئىتلىرىنى ئارقىدىراق قالدۇرۇپ، ئۆزى بۇلاقتىن ئوچۇملاپ سۇ ئىچتى. كېيىن ھۆل قوللىرىنى يوللۇق ماتا كۆڭلىكىنىڭ قولتۇقلىرىغا سۈرتۈۋېتىپ، بابىرغا سۆز قىلدى:

— ھە، ئاغىنە، پادىشاھىڭ بىخىلىلىق قىلىدىمۇ، تاغقا يالىڭاياغ چىقىپسەنغۇ؟

پادىچىنىڭ سەنلەپ سۆزلىگىنى بابىرنىڭ قۇلىقىنى تاتىلاپ ئۆتكەندەك بولدى. ئەمما ئۆزىنى ئېغىر-بېسىق تۇتۇپ:

— قايسى پادىشاھىم؟ — دەپ سورىدى.

— بابىر دېگەن بىر پادىشاھ دەھكەتتە يۈرگەنمىش. سەن شۇنىڭ ئادەملىرىدىنمۇ؟

بابىر ئەسكى كىيىملىرىنى كىيىپ چىققان؛ ئۆزى تاغ ئاپتىپىدا كۆيۈپ قارايغان، ئەمما ئۇنىڭ يۈزىدە، قوللىرىدا ئېسىلزادىلەرگە خاس بىر نازۇكلۇق بارلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. پادىچى ئۇنى

پادىشاھنىڭ مۇلازىملىرىدىن دەپ ئويلىماقتا ئىدى. بابىر ئۆزىنى تونۇتقۇسى كەلمەي:

ــ ھە، ــ دېدى.

پادىچى ئىرغاي تايىقىغا كەڭ كۆكرىكىنى تىرەپ، بابىرغا سىناش نەزىرى بىلەن قارىدى:

ــ پادىشاھىڭغا ناھايىتى سادىقمۇسەن؟

بابىر مېيىقىدا كۈلۈپ:

ــ مەن ئۆزەمگە سادىق بولسام بولدى، ــ دېدى.

ــ پادىشاھىڭمۇ سېنى يامان كۆرىدىغان ئوخشايدۇ ـ دە، خار قىلىپ قويۇپتۇ.

ئەمدى بابىر پادىچىنىڭ يۈزىگە تىكىلىپ قارىدى. يۈزىگە تېخى ئۇستىرا تەگمىگەن يىگىرمە ياشلاردىكى يىگىت. لېكىن چوڭقۇر كۆزلىرى قىرىق ـ ئەللىك ياشقا كىرگەن ۋە كۆپ غەم چەككەن ئادەمنىڭكىدەك سولاشقان، قېرى چىراي.

ــ پادىشاھىمنى مۇنچە جىق سوراىدىڭ، بىرەر ئەرزىڭ بارمۇ؟ ــ دېدى بابىر كۈلۈمسىرەپ.

پادىچى قاپاقلىرىنى تۈرۈپ:

ــ مەن ئۆزى مانا شۇ تاغدا يەككە ـ يېگانە ئۆچراتماقچىمەن، ــ دېدى.

ــ ئەگەر ئۆچراتساڭ...نېمە گېپىڭ بار؟

پادىچى يىگىتنىڭ كۆزلىرى غەزەپ بىلەن قىسىلدى:

ــ ئاتام بىلەن ئاكامنىڭ بېشىنى نېمە قىلغان، شۇنى سوراپ بىلمەكچىمەن.

ــ بېشىنى؟ ــ ،دېدى بابىر، ــ ھە؟! سەن...سەن كىمسەن

ئۆزەڭ؟

— چەگرەكلەردىمەن!

بابىر ئەنجان تاغلىرىدا ياشايدىغان چارۋىچى تۈركىي قەبىلە — چەگرەكلەرنى ئەسلەپ ھەيرانلىق بىلەن سورىدى:

— بۇ يەردىمۇ چەگرەكلەر بارمۇ؟

— بىز بۇ يەرگە ئوش تەرەپلىرىدىن قېچىپ كەلگەنىدۇق. مەن شۇ چاغدا ئون تۆت ياشلىق بالا ئىدىم. بابىر كېلىپ ئاتام بىلەن ئاكامنىڭ قويلىرىنى، يىلقىلىرىنى تارتىۋالماقچى بولغان. پادىچىلار "بەرمەيمىز!" دەپ نارازىلىق قىلغان. كېيىن بابىر ھەممىسىنى ئۆلۈتۈرۈپ، باشلىرىنى كېسىپ كەتكەن. ئانام بىلەن بارساق، ئون بەش-يىگىرمىچە ئۆلۈك يېتىپتۇ، باشلىرى يوق. بەدىنىدىن تونۇپ ئېلىش قىيىن بولىدىكەن. ئانام بىردەم ئۇ جەسەتنى قۇچاقلاپ يىغلايدۇ، بىر دەم بۇ جەسەتنى ...

بابىر ئوشنىڭ جەنۇبىدا بۇنىڭدىن ئالتە يىل ئاۋۋال ئەھمەد تەنبەلنىڭ قانلىق خورجۇنىدىن لەيلى قازاقلار ئۈستىگە يۇمىلاپ چۈشكەن كاللىلارنى يەنە كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. شۇ ۋاقىتتا ئۇنى سەسكەندۈرۈۋەتكەن ياشقىنا يىگىتنىڭ كاللىسى ۋە ئۈستىرا تەگمىگەن يۈزى كۆز ئالدىدا قايتىدىن گەۋدىلەندى. مانا بۇ تۇرغان پادىچىنىڭ يۈزى بابىرغا بىردىنلا ئاشۇ يۈزنى ئەسلەتتى-دە، كېسىك بويۇننىڭ قان ئارىلاش گۆشلىرى خىيالىدا تەكرار پەيدا بولۇپ، پۈتۈن ۋۇجۇدىنى دەھشەتكە كەلتۈردى. ئۇ پادىچىغا ھودۇقان ھالدا قاراپ:

— ئەھمەد تەنبەل ئۆلتۈرگەن! — دېدى، — سۇلتان ئەھمەد تەنبەل!

پادىچى تايىقنى كۆكرىكىدىن ئېلىپ، بابىرغا يېقىنراق كەلدى:
ــ سەن ئاشۇ باشلارنى كۆرگەنمىدىڭ؟
ــ ھە، يايلاقتا...ئوشنىڭ يايلىقىدا ئەمەد تەنبەل شۇ باشلارنى ئەكىلىپ كۆرسەتكەن. بۇنىڭغا ئالتە يىل بولدى...پادىچىلار جېدەل چىقىرىپ، نەۋكەرلەردىن ئۇچ-تۆتىنى ئۆلتۈرۈپتىكەن، تەنبەل شۇنىڭ ئىنتىقامىغا باش كېسىپ كەلگەنىدى!
ــ تەنبەل ئەمەس! ماڭا كۆرگەن ئادەملەر ئېيتقان! ئاتامنىڭ بېشىنى بابىر كېسىپ كەتكەن!
ــ ئادەملەر يالغان ئېيتىشىپتۇ! مەن...ئېنىق بىلىمەن. بابىر نارەسىدە ئۆسمۈر ئىدى. تاغقا سۈلتان ئەمەد تەنبەل بارغان!
بابىر ئۆزىنى ئاقلاۋاتقان ئادەمگە ئوخشاپ ئالدىراپ-تېنەپ سۆزلەۋاتقىنى ئۈچۈن پادىچى يىگىت ئەمدى ئۇنىڭدىن گۇمانلاندى. غەزەپ بىلەن:
ــ سەن ئۆزەڭ كىمسەن؟ ــ دېدى، ــ بابىر سېنىڭ نېمەڭ؟
بۇ سوئال بابىرنىڭ بەدىنىنى شۇركەندۈرۈۋەتتى. گويا پادىچى ھازىر ئۇنىڭدىن ئاتىسىنىڭ خۇنىنى تەلەپ قىلدىغاندەك تۇيۇلدى.
ئىگىسىنىڭ ئاۋازىدىكى غەزەپ ۋە تەھدىتىنى بايقىغان ئىتلار بىردىنلا خىرىلداپ، بابىرغا ئېتىلىشقا تەييارلىنىشتى. بابىر ئورنىدىن سەكرەپ تۇردى. قولى ئىختىيارسىز بېلىدىكى خەنجىرىنىڭ سېپىغا باردى.
لېكىن ئۇنىڭ پۇتلىرى يالاڭ ئىدى. ئىتلار ئەڭ ئاۋۋال ئۇنىڭ پۇتىدىن ئالدىغاندەك كۆرۈندى. شۇ چاغدا ئۇ ئۆزىنىڭ يالىڭاياغ يۈرگىنىدىن قاتتىق پۇشايمان قىلدى.
ــ نېمىشقا زۇۋان سۈرمەيسەن؟ ــ دېدى پادىچى يەنە تەھدىت

بىلەن.

بابىر ئۆزىنى ئىلاجى بارىچە ۋەزمىن تۇتۇپ:

ــ نېمە دەي؟ گېپىمگە ئىشەنمىسەڭ! ــ دېدى.

پادىچى ئىتلىرىغا ئۆرۈلۈپ:

ــ تۆتكۈز، بويناق، يېتىڭلار! ــ دېدى. كېيىن يەنە بابىرغا قارىدى، ــ خوش، گېپىڭ راست بولسا، مېنىڭ ئاتامنى بابىرنىڭ ئۆزى ئەمەس، تەنبەل دېگەن بىر بېگى ئۆلتۈرگەن، شۇنداقمۇ؟.

ــ شۇنداق.

ــ ئاشۇ بەككە كىم پەرمان بەرگەن؟ بابىرمۇ؟

ــ بابىر بۇنداق بولۇشىنى بىلمىگەن...ياشلىق قىلغان!

ــ يەنە پادىشاھىڭغا يان باسسەنا! ئەگەر مەن ھازىر مانا بۇ ئىتلىرىمغا "ئال" دېسەم، سېنى تىتى-ماتاڭ قىلىپ تاشلايدۇ. شۇنىڭدا پەقەت ئىتلار ئەيىبدار بولامدۇ؟ بۇلارنى ئال كۈش-كۈش دېگىنىم ئۈچۈن مەن گۇناھكار بولمايمەنمۇ؟

بابىر پادىچىنىڭ بۇ گېپىگە ئېتىراز بىلدۈرگىلى بولمايدىغانلىقىنى سەزدى-دە، بېشىنى تۆۋەن سالدى:

ــ بەلكى سەن ھەقلىقتۇرسەن...

ــ كىمسەن ئۆزەڭ؟ ئېيىت راستىنى!

پادىچىنىڭ ئاۋازىدىكى تەھدىتىنى سېزىشىپ، ئىتلار يەنە خىرىلداشتى. بابىرنىڭ قورققىنىنى سەزسە ئىتلار ئۇنىڭغا ئېتىلىدىغاندەك تۇراتتى. ئۇ باركۈچىنى گويا كۆزلىرىگە يىغىپ، پادىچىغا تىك قارىدى-دە، دادىل تۇرۇپ:

ــ مەن بابىرمەن! ــ دېدى.

پادىچى قۇلاقلىرىغا ئىشەنمەي، ئۇنىڭ يالغاياغلىرىغا يەنە

بىر قارىدى:

ــ هه، تېخى پادىشاھ بابىر سەنمىدىڭ؟!

ــ هه، مەن پادىشاھ ئىدىم!

ــ ھازىرچۇ؟

ــ ھازىر... تاجۇتەخت دەۋاسىدىن ۋازكەچتىم. ئەمدى پەقەت شائىرانە ھايات كەچۈرمەكچىمەن.

ــ ئالدىرىما، ئالدىرىما!

ئاقسۇ بويىدا بولغان تۇنۇگۈنكى تويدا پادىچىمۇ بار ئىدى. ئۇ خۇش ئاۋاز ياش ھاپىزنىڭ بابىر غەزىلى بىلەن ئېيتقان ناخشىسنى ئاڭلاپ غەلىتە بولۇپ كەتكەنىدى. ناخشىنىڭ ئاخىرىدىكى:

بابىر، ئۆزەڭنى ئۇرگەتەكۆر يارسىزكى، مېن
ئىستەپ جەھاننى، مۇنچە قىلىپ يار تاپمەدىم!

دېگەن قۇرلار ئۇنىڭ ئېسىدە قالغانىدى.

ھازىر بابىرنىڭ بىر ئۆزى تاغۇتاشتا يالغۇز يۈرگىنىمۇ ئۇنىڭ ئاشۇ بېيتىنى تەستىقلىغىنىدەك كۆڑۈندى-دە، چارۋىچى ئىتلىرىغا قاراپ:

ــ يات! بويناق، يات! ــ دەپ ۋارقىرىدى. ئىتلار تىنچلانغاندىن كېيىن، يەنە بابىرغا كۆز تىكىپ سورىدى، ــ شائىرلىقىڭ راست بولسا، شۇ يەردە يازغان شېئىرلىرىڭدىن بىرنى ئېيتقىنا؟

بابىر يەرگە قاراپ ئويلاندى-دە، بېشىنى كۆتەردى:

ــ ئاڭلا:

نې خېش مېنى خۇشلا رۇنې بېگانە،
نې غەير رىزا مېندىنۇنې جانانە.

هەر نەچەكى ياخشىلىكتە قىلسام ئەفسۇن،
خەلق ئىچرە يامانلىق بىلەمەن ئەفسانە.

ئىچكى قاينام ـ تاشقىنلىق بىلەن ئىچىنىپ ئىيتىلغان بۇ قۇرلارنىڭ تەپتى پادىچىنىڭ بىردىنلا پارقىراپ كەتكەن كۆزلىرىدە ئەكس ئەتتى.

ـــ سەنمۇ كۆيگەنلەردىن ئىكەنسەن، شائىرلىقىڭغا تەن بەردىم! ئەگەر شۇ شائىرلىقىڭ بولمسا، سېنى رەھمەتلىك ئاتامنىڭ ئىنتىقامى ئۈچۈن ئىتلىرىمغا تالىتىۋېتەتتىم! خەير، شائىر، ئامان بول!

پادىچى ئىتلىرىنى ئەگەشتۈرگىنىچە ئوتلاقتا يىيىلىپ يۈرگەن قويلىرى تەرەپكە كەتتى.

بابىر شۇ كۈنى ئاسمان يايلاقتىن دەھكەتكە قانداق چۈشۈپ كەلگەنلىكىنى بىلمەيتتى. ئۇ بەختسىز ئۆتمۈشىدىن ئاسانلىقچە قېچىپ قۇتۇلالماسلىقىنى، يامان بەگلەر بابىرنىڭ نامىدىن قىلغان زالىملىقلارنى ئادەملەر ئۇنىڭدىن كۆرۈشىنى ئويلاپ، ۋۇجۇدىنى يېڭى بىر بىئاراملىق ئورىۋالدى. ياشلىقتا بەگلەرنىڭ رايىغا قاراپ قىلغان خاتالىقلىرى بايقى ئىككى ۋەھىمىلىك ئىتنىڭ قىياپىتىگە كىرىپ، تېخىچە كەينىدىن قوغلاپ كېلىۋاتقاندەك بىلىنەتتى.

دەھكەتتە بولسا ئۇنى يەنە بىر تەھلىكىلىك خەۋەر كۈتۈپ تۇراتتى. شەيبانىخاننىڭ قوشۇنلىرى ئۆرەتۆپىگە يېتىپ كەلگەن، شەھەرگە سودا ـ سېتىق ئۈچۈن بارغان دەھكەتلىك يېزا ئاقساقلىنى خان كىشىلىرى تۇتۇۋېلىپ كالتەكلىگەن:

ـــ بابىر يوشۇرۇنۇپ يۈرگەن جايىنى كۆرسىتىسەن! ـــ دەپ تەلەپ قىلىشقانىدى. يۈزلىرى قامچا ئىزىدىن قانتالاش بولۇپ تىتىلىپ كەتكەن ئەللىك ياشلاردىكى ئاقساقال تاجىكچىلاپ:

ــ مەن مېھمنىمنى تۇتۇپ بېرىدىغان ئەبلەخ ئەمەس! ــ دېدى بابىرغا، ــ دۇشمەنلىرىڭىزنى ئاق تەنگى دېگەن سايغا باشلاپ بېرىپ، ئاداشتۇرۇپ، ئۆزەم تاغمۇتاغ قېچىپ كەلدىم!

ئاق تەڭگى دەھكەتتىن ئوتتۇز چاقىرىم غەربتە ئىدى. خاننىڭ پۇراپ تاپىدىغانلىرى بۇگۈن بولمىسا ئەتىگە بۇ يەرلەرگە يېتىپ كېلىشى مۇقەررەر. شەيبانىخان بابىرنىڭ بېشىنى كېسىپ كەلگەنلەرگە زور ئالتۇن ۋەدە قىلغان.

ئىچكىرىكى ھويلىدىن قۇتلۇق نىگارخانىم چىقتى:

ــ بابىرجان، ھەممىز نىجاتلىقىنى سىزدىن كۈتىمەكتىمىز! دەرۋىشلەرچە يۇرۇشنى ئەمدى بەس قىلىڭ. ھەممە ئادەم سىزنى قوغلاندى شاھ دەپ بىلىدۇ، باشقا سۆزگە ھېچكىم ئىشەنمەيدۇ. خان كىشىلىرىمۇ سىزنى تەختكە دەۋا قىلىشى مۇمكىن بولغان بىر شاھزادە دەپ ئىزدەپ يۇرىدۇ. دەھكەتلىكلەرمۇ شۇنچە ۋاقىت بىزگە نان-تۇز بەردى. ئەمدى بۇ قىشلاقنى خەۋپ-خەتەردىن قۇتقۇزۇشمۇ سىزنىڭ بۇرچىڭىزدۇر، جېنىم!

بابىر ئەگەر دۇشمەن بىلەن بۇ يەردە توقۇنۇشسا، قىشلاق ئاياغ ئاستى بولۇشىنى ئويلىدى. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىلەن بىللە يۈرگەن ئانىسىنى، بەگ ۋە نەۋكەرلىرىنى دۇشمەندىن ئامان ساقلاش ئۆچۈنمۇ ئۆزى بايقى پادىچىغا ئوخشاش قىساسكارلارنىڭ تاسادىپىي قۇربانى بولۇپ كەتمەسلىكى ئۈچۈنمۇ، دەھكەتلىك ئاقساقالنىڭ تۇزىنى ئاقلاش ئۈچۈنمۇ، بابىر يەنە قايتىدىن قورال-ياراغ ئېسىشقا ۋە ئادەم-لىرىگە باشچىلىق قىلىشقا مەجبۇر ئىكەنلىكىنى، ھازىر شۇنىڭدىن باشقا ئىلاجى يوقلۇقىنى ھېس قىلدى-دە، ئېغىر "ئۇھ" تارتتى:

ــ شاھلىق تەقدىرىمدىن يالىڭاياغ قېچىپ قۇتۇلالمايدىكەن-

مەن! جانابىي شېرىمبەگ! سىز ئەمدى قاسىمبەگنىڭ ئورنىدا ئەمرۇل ئۆمەراسىز!

بابىرنى ئون ئىككى يېشىدا ئالاتاغ تەرەپلىرىگە ئېلىپ قېچىپ كېتىپ قۇتقۇزماقچى بولغان قېرى شېرىمبەگ تاغىسى خۇشاللىنىپ تەزىم قىلدى:

— ئىنايىتىڭىزدىن مىننەتدارمەن، ئەمىرزادەم! — دېدى، — بۇيرۇڭ!

— ئادەملىرىمىزنىڭ بارلىقىغا ئەمرىمىزنى يەتكۈزۈڭ. يۇڭ-تاقلىرىنى يىغىشتۇرسۇن! مانا بۇگۈن كېچىسى دەھكەتتىن چىقىپ كېتىمىز!

— مۇبارەك بۇيرۇقىڭىز دەرھال ئىجرا قىلىنىدۇ، ئەمىرزادەم!

يەنە زېرىھلىك كىيىملەر كىيگەن، قورال-ياراغ ئاسقان بابىر شۇ كېچىسى تاغدىن تاغقا ئېشىپ كۈنچىقىش تەرەپكە-ئىسپەرەگە قاراپ كەتتى.

4

پەستە ئىسپەرە سېپىنىڭ سۈيى تاشلارغا ئۇرۇلۇپ شارقىرايتتى. ئېگىز بىر قىياتاش ئۈستىدە ئولتۇرغان بابىر ئۇزاقلارغا — خوجەندىن نېرىراقتىكى موغۇلتاغ ئۈستىگە سايىسى چۈشۈۋاتقان ئېقىش بۇلۇتلارغا قارايتتى. كەينىدىكى قارلىق تاغلاردىن سوغۇق شامال كېلەتتى. ۋادىلار بولسا ياپيېشىل باھار تونىنى كىيگەن.

ئۇپۇقىنىڭ يۇپقا پەردىسى ئارقىسىدا — كۆز پەرق قىلالمايدىغان يىراقلاردا چاتقال تاغلىرى ۋە تاشكەنت بوستانلىقى بار. جىزىخ ۋە سەمەرقەندنى، مەرغىلان ۋە ئەنجانىنى بابىر ھازىر گويا خىيال

كۆزى بىلەن كۆردى-دە، بىر چاغلاردا شۇنداق كەڭ دۇنيادا خاتىرجەم، ئەركىن يۈرگەن پەيتلىرىنى ئەسلەپ، يۈرىكىنى ئارمان تاتىلدى.

ھازىر مانا شۇ كەڭ ۋەتەندە ئۇنىڭ ئارامخۇدا ياشايدىغان ماكانى، تۇراقلىق بىر ئۆيى يوق ئىدى. ھەممىسى تەنبەل بىلەن شەيبانىخاننىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتكەن. ئىشىك ئاغا شېرىم تاغا بابىرنى خۇراسانغا كېتىشكە ئۇندەيدۇ.

بىراق بابىر كەتسە ۋەتىنىدىن ئۆمۈرۋايەت ئايرىلىشى مۇمكىنلىكىنى گويا ئالدىن سېزەتتى. ئىلگىرى تۇغۇلغان يۇرتىدا بىمالال يۈرگەندە ئۇنچىلىك بىلىنمەيدىغان ۋەتەن تۇيغۇسى ئەمدى ۋەتىنىدىن ئايرىلىش خەۋپى تۇغۇلغاندا ئۇنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى ئورتۇالغان. ئۇ مانا شۇ ئۆلكىنى ئۇ چېتىدىن-بۇ چېتىگىچە نەچچە نۆۋەت كېزىپ چىققان، ئۇنىڭ ھەربىر چاقىرىمىغا كۆز نۇرىنى تۆكۈپ، ياشلىقىنى ئۇرۇقتەك چېچىپ ئۆتكەن. ئۇنىڭ پۈتۈن ئۆمرى، پۈتۈن بارلىقى مانا شۇ ئۇلۇغۋار زېمىنغا يىلتىز تارتقان. ئەمدى بۇ يىلتىزلارنىڭ ھەممىسىنى قانداق يۇلۇپ ئېلىپ كېتىدۇ؟ بۇنىڭ ئاغرىقىغا قانداق چىداش مۇمكىن؟

ئەھمەد تەنبەل بىلەن شەيبانىخان ئاۋۋال بىر-بىرى بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈپ، ھازىر بىر-بىرىنىڭ پېيىنى قىرقىشقا چۈشكەن. شۇ كۈنلەردە ئۇلارنىڭ جەڭ قىلىۋاتقىنىنى بابىر ئېنىق بىلەتتى. قېنى ئەمدى بۇ ئىككىسى بىر-بىرىنىڭ بېشىنى يېسە، بابىرنىڭ ئېتىلگەن يوللىرى ئېچىلسا...

بابىر شۇ ئۈمىد بىلەن ئەنجان تەرەپكە مەخسۇس ئادەملەر ئەۋەتكەن. ئۇ ئەتىگىنى، ئاخشىمى شۇ ئادەملەرنىڭ خۇش خەۋەر بىلەن

قايتىشىنى كۈتەتتى.

لېكىن ئەۋەتىلگەن ئادەملەر بىر يېرىم ئايدىن بۇيان قايتمايۋا-تىدۇ. نېمە بولدىكىن؟ كۈتۈش ئېغىر. كۈنلەر ناھايىتى ئاستا ئۆتەتتى. بابىر نېمە قىلىشنى بىلمەي تاغ باغرىدا يالغۇز ماڭغىنى ماڭغان. تەدبىرلىك قاسىمبەگ كېتىپ قالمىغاندا بەلكى ئۇنىڭدىن ياخشى بىر مەسلىھەت چىقاتتىمىكىن؟ جان كۈيەر سەپدىشى نويان كۆكەلداشمۇ يوق، بۇلتۇر تاشكەنتنىڭ جەنۇبىدىكى ئاھەنگەراندا بىر نامەرد ئۇنى ئېگىز ياردىن تاشلاپ ئۆلتۈرگەن. بىر-بىرىدىن كۆڭۈلسىز خاتىرىلەر بابىرنىڭ خىيالىدا داۋاملىق چۆگىلەپ يۈرەتتى، ئۇ پۈتمەس-تۆگىمەس غەم-غۇسسىلەرنىڭ قورشاۋىدىن چىقىپ كېتىشكە ئىنتىلىپ، خىيالىدا شېئىر مەشىق قىلىپ كۆردى. ئەمما ئۇنى بۇ كويلارغا سالغان دەھشەتلىك ۋەقەلەرنى قاپىيىگە سېلىپ، ئاھاڭ-لىق قېلىپ ئېيتىشقا كۆڭلى تارتمىدى.

* * *

كەچتە تاغلارغا تۇمان چۈشتى. ئارچىزارلىق يېنىدا خىيال سۈرۈپ يۈرگەن بابىر پەستىكى ۋادى يوللىرىنىمۇ تۇمان توسۇپ قويغىنىنى كۆردى-دە، ساي بويىغا كەلدى.

قويۇق تۇمان دۇنيانى ئاللىقانداق تار ۋە سوغۇق قىلىپ قويدى. ئىسپەرە سېپىنىڭ يۇقىرى-تۆۋەنلىرىمۇ كۆزدىن يوقالدى. شوخ تاغ دەرياسىنىڭ قاياقتىن كېلىپ، قاياققا كېتىۋاتقىنى ئەمدى پەقەت ئۇنىڭ تاشلارغا ئۇرۇلۇپ شارقىرىغىنىدىن بىلىنەتتى، خالاس.

بابىرنىڭ ھازىرقى قارارگاھى يەنە شۇ ساينىڭ يېنىدىكى كەڭ بىر تۈزلەڭلىكتە ئىدى. ئېگىزرەك بىر جايدا ئۇنىڭ قىزىل موۋۇت چېدىرى بار. چېدىرنىڭ ئوڭ يېنىدا قۇتلۇق نىگارخانىمنىڭ

سەككىز بۇرجەكلىك ئاق ئوتىقى تۇرۇپتۇ. قالغان يىگىرمە-ئۈتتۈزچە ئوتاق ۋە چېدىرلار ئۇلارنىڭ ئۆيچۆرىسىگە ئورنىتىلغان. سوغۇق تۇمان ئىچىدە چېدىر ۋە ئوتاقلار گويا بىر-بىرىدىن يىراقلىشىپ كەتكەندەك ۋە ھەممىسى پاختىلىشىپ كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى.

بابىر يولدا ئۇچرىغان ئادەملەرنىڭ تەزىملىرىگە ئۇنچىقماي بېشىنى لىڭشىتىپ ئۆتتى-دە، مەمەدەلى كىتابدارنىڭ ئوتىقى تەرەپكە بۇرۇلدى. بۇ يەردە بابىرنىڭ دائىم ئۆز كۆچى بىلەن بىللە ئېلىپ يۈرىدىغان كىتابلىرى ساقلىناتتى. بەش-ئالتە تۆگىگە يۈك بولىدىغان نادىر كىتابلار قېلىن چەم بىلەن قاپلانغان مەخسۇس ساندۇق ۋە قۇتىلارغا يامغۇر-يېشىن ئۆتمەيدىغان قىلىپ قاچىلانغانىدى. قېرىپ قالغان بولسىمۇ ھەممە سەپەرلەردە بابىر بىلەن بىللە يۈرىدىغان تاتىراڭغۇ يۈزلۈك، ئەللىك بەش ياشلىق مەمەدەلى كىتابدار كىتابلارنى خۇددى بوۋىقىنى ئاۋايلايدىغان ئانىدەك ئاۋايلاپ ئاسرايتتى. ئۇ بابىرغا تەزىم قىلىپ:

— بۇيرۇڭ ئەمىرزادەم! — دېدى.

بابىر تارىخىي كىتابلاردىن بىر-ئىككىسىنىڭ نامىنى ئېيتتى.

مەمەدەلى كىتابدار كىتابلارغا قول سوزۇشتىن ئاۋۋال قولىنى ياخشىلاپ يۇيىدىغان ئادىتى بار ئىدى.

— سىز مۇنتەزىر بولماڭ، قۇلۇڭىز ئەكىرىپ بېرىمەن!

بابىر ئوتاقتىن چىقىپ ئۆز چېدىرىغا كىردى. ئارىدىن ئازراق ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن مەمەدەلى كىتابدار ئېيتىلغان كىتابلارنى يىپەك رەختكە ئورىغان ھالدا ئىككى قوللاپ كۆتۈرۈپ كىردى-دە، تۆردىكى مىز ئۈستىگە ئاستا قويۇپ ئارقىچىلاپ يۈرۈپ چىقىپ كەتتى.

بابىر مەشھۇر سەركەردىلەر ۋە شاھلارنىڭ ھاياتلىرى ھەققىدىكى تارىخىي كىتابلارنى ۋاراقلاۋېتىپ، مۇرەككەپ جۇملىلەر، ئاجايىپ ئوخشىتىشلار، ئەپسانە ۋە رىۋايەتلەر ئارىسىدىن ھەقىقەتەن بولغان ۋە ئادەمنى ئىشەندۈرىدىغان ۋەقەلەرنى ئىزدەيتتى. لېكىن كۆپچىلىك كىتابلاردا غەلىبىلەر دائىم داغدۇغىلىق ئۇسلۇب بىلەن كۆيلىنەتتى.

ئېھتىمال، ھازىر شەيبانىخان ھەققىدىمۇ مانا شۇنداق داغدۇغىلىق كىتابلار يېزىلىۋاتقاندۇ. بابىر بىنائىيىنىڭ يەنە شەيبانىخان تەرىپىگە ئۆتۈپ كەتكىنىدىن، مۇھەممەد سالىھنىڭ بولسا «شەيبانىيە-نامە» دېگەن شېئىرىي كىتاب يېزىۋاتقىنىدىن خەۋەردار ئىدى. ئۇلار شەيبانىخاننىڭ بابىر بىلەن ئېلىشقىنىنى قانداق يېزىشىدىكىن؟ مانا بۇ كىتابلاردىكىدەك غەلىبىنى كۆكلەرگە كۆتۈرۈپ ماختاشسا، بابىرغا قاملاشمىغان ئەيىبلەرنى توقۇپ، ئۇنى يامانلاشسا، كېيىن ئادەملەر ھەقىقەتنى قەيەردىن بىلىدۇ؟

بابىر زەپەر تەنتەنىلىرىنىلا كۆيلىگەن جەڭنامىلەرنى بىر چەتكە سۇرۇپ قويىدى. كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۆزىنىڭ «ۋەقەئىي» دەپ ئاتالغان خاتىرە دەپتەرلىرىنى ساندۇقتىن ئالدى.

قىزىق: كېيىنكى دەپتىرىگە بابىر ئۆزىنىڭ سەمەرقەندنى شەيبانىخاندىن قانداق تارتىۋالغىنىنى يازغان، لېكىن كېيىن ئۇنىڭغا قۇل تەگكۈزمىگەنىدى. دېمەك، كېيىنكى مەغلۇبىيەت ۋە سەرگەردانلىقلارنى ئۇنىڭ ئۆزىمۇ يېزىشنى خالىمىغانكەن! ئەمما بۇلار دەپتەرگە يېزىلمىغان بىلەن بابىرنىڭ خاتىرىسىدە داۋاملىق تەكرارلىنىپ يۈرۈپتۇغۇ؟ "قىزىتمىنى يوشۇرساڭ ئىچكە تېپىدۇ"، دېيىشىدۇ. بابىر قىلغان خاتالىرىنى دەپتىرىدىن يوشۇرغىنى بىلەن ئۇلار ھەر كۈنى نەچچە قېتىم يېڭى-يېڭى تەپسىلاتلىرى بىلەن خىيالىدىن ئۆتۈپ،

يۈرەك ياريسىنى تاتلىغىنى تاتلىغان. بۇنىڭدىن كۆرە ھەممە ۋەقە-لەرنى راستچىللىق بىلەن مانا بۇ دەپتەرگە يازسا، بەلكى شۇ چاغدا قىزىتمىسى سېرتىغا تېپىپ، كۆڭلى سەل يەڭگىللىشەر؟

بابىر دەپتىرىگە سەرپۇلدا قانداق مەغلۇپ بولغىنىنى، كېيىن قانداق خورلۇقلار كۆرگىنىنى يېزىشقا باشلىدى.

ئۇ بۇ ئىشنى گويا ئۆزى ئۈچۈن ئۆز ۋىجدانى ئالدىدا ھېساب بەرگۈسى كېلىپ قىلاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بايىقى ئوقۇغان كىتابلىرىدىكى ھەشىمەتلىك، داغدۇغىلىق ئۇسلۇبنىڭ بۇ يېزىشلارغا مۇتلەق يارىشايدىغانلىقىنى سېزەتتى. ئۇ بەشىدىن كەچۈرگەن ھادىسىلىرىنى ئەڭ ئىشەنگەن سىردىشىغا ئېيتىپ دەردلىشىۋاتقان ئادەمگە ئوخشاپ يازاتتى. پەقەت ئۇنىڭ ئەمدىكى سىردىشى — ئۆزى ۋە مانا شۇ دەپتىرى ئىدى. قوشاق بولۇپ كەتكەن غەزىلىدە "كۆڭلىمدىن ئۆزگە مەھرەمى ئەسرار تاپمادىم" دېگەن بابىر ئەمدى ئۆزىنىڭ مانا شۇ ئېيتقادىغا ئەمەل قىلىپ، گويا ئۆزىگە-ئۆزى سىر ئېيتاتتى.

ئۇ چەگرەكلەرگە قارشى بۈلاڭچىلىق بولغىنىمۇ، ئەھمەد تەنبەلگە ئىنئام قىلغان قىلىچى ئاخىرى ئۆز بەشىغا كېلىپ چۈشكىنىنىمۇ، ھەتتا يالىڭاياغ يۈرگىنىدىن پۇتلىرى تاغۇ تاشىنى سەزمەيدىغان بولۇپ كەتكىنىمۇ ساددا، راۋان، ھەققانىي تىل بىلەن يازغانسېرى قەلبىنى شېئىر يازغان ۋاقىتدىكىدەك جۈشقۇن بىر ئىلھام ئورىۋالدى.

شاھلىق تەقدىرىدىن قېچىپ قۇتۇلالمىغاندىن كېيىن ئەمدى بۇنىڭ ھەممە دەھشەتلىرىنى ئوچۇقراق يازىدۇ! بابىر بىلگەن تاجدارلارنىڭ ھېچقايسىسى ئۆزىنىڭ بەشىدىن كەچۈرگەنلىرىنى راستچىللىق بىلەن ئېيتىپ بەرگەن ئەمەس. لېكىن ئادەملەر دائىم

هەقىقەتنى بىلىشكە تەشنا. بابىر مانا شۇ تەشنالىقنى ئازغىنا بولسۇ قاندۇرالىسا، ئۇنىڭغا بېرىلگەن ئىستېدات بىكار كەتمەيدۇ. بېشىغا چۈشكەن مۇشەققەتلەر بولسا باشقىلارغا ساۋاق بولۇشى مۇمكىن. ئۇنىڭ پادىشاھ بولۇپ كۆرگەن-كەچۈرگەنلىرى ھەققانىي كىتابقا ئايلانسا، قىلىچ بىلەن مەملىكەت ئالالمىغان بابىر بەلكى قەلەم بىلەن كىشىلەرنىڭ قەلبىنى ئىشغال قىلالار؟ بۇمۇ بىر بەخت ئەمەسمۇ؟

شۇ ئويلار بىلەن خاتىرە يېزىشقا بېرىلىپ كېتىپ، قاراڭغۇ چۈشۈشكە باشلىغانلىقىنىمۇ سەزمىدى. بابىرغا كەچكى تاماق كەلتۈرۈشتى. ئۇ يالغۇز ئولتۇرۇپ تاماق يېدى. خاتىرە يازغاندا ئۇنىڭغا ئۆزھاياتى ئاۋۋالقىدىن يىللىقراق ۋە مەنىلىكرەك تۇيۇلغاندى. بىكار ئولتۇرغاندا بولسا يەنە ئاشۇ ئېغىر ئويلار، سوغۇق پۇشايمانلار خىيالىغا بېسىپ كىلىشكە باشلىدى. بابىر ئۇلاردىن چاپسانراق قۇتۇلۇغۇسى كېلىپ، يەنە قەلىمىنى قولىغا ئالدى.

كېيىن يېرىم كېچىگىچە دەپتىرىدىن باش كۆتۈرمەي كېيىنكى يىلنىڭ ۋەقەلىرىنى يازدى.

* * *

ئەتراپىدىكى ئوتاقلار جىم، ھەممە ئۇيقۇدا.

كېچىنىڭ جىمجىتلىقىدا ئاتىنىڭ دۇپۇرى، ئىتلارنىڭ قاۋۇشى ئاڭلىناتتى. قارارگاھنىڭ چېتىگە قويۇلغان قاراۋۇل ئاچچىق ئاۋازدا:

— توختا! كىمسەن؟ — دېدى، — ئۇرانىنى[1] ئېيت!

— ئۇران — ئەنجان.

---

[1] ئۇران — پارول.

قاراۋۇلنىڭ ئاۋازى يۇمشىدى:

ــ ئەنجان بولسا كېلىۋەر. ئاۋازىڭدىن تاھىر چاپارمەنگە ئوخشايسەنغۇ؟

ــ ھە، تاھىرمەن.

ــ بىمەھەل يالغۇز يۈرۈپسەن؟

ــ مېنى گەپكە تۇتما. مىرزا ھەزرەتلىرىگە ئالدىراش خەۋەر ئەكەلدىم.

تاھىر قاراڭغۇدا بابىرنىڭ چېدىرىنى ئىزدەشتۇرۇپ تاپتى-دە، ئېتىنى بىر بەرە كىتىكى قوزۇقىغا باغلىدى. ئۇ ئاۋۋال ساقچىلارنى ياكى مۇلازىملارنى ئويغاتماقچى بولۇپ، چېدىرنىڭ ئۇدۇلىدىكى ئوتاقتا قاراپ ئۆتۈشكە باشلىدى. شۇ چاغدا چېدىرنىڭ ئىچى يورۇق ئىكەنلىكىنى، ئىشىك ئورنىغا تۇتۇلغان پەردە ئېچىلىپ، بابىرنىڭ چىققىنىنى كۆردى. تاھىر بابىرنىڭ ئۇدۇلىغا كېلىپ يۈگۈندى. پەست ئاۋاز بىلەن:

ــ ئەمىرزادەم، مۇنتەزىر قىلغىنىم ئۈچۈن ئەپۇ قىلىڭ، ــ دېدى، ــ دۈشمەنلىرىڭنىڭ ئۇرۇشى ئەمدى تۈگىدى.

بابىر سەۋرسىزلىنىپ سورىدى:

ــ خۇش خەۋەر بارمۇ؟ نېمە ئۈچۈن يالغۇز قايتتىڭىز؟

تاھىر بېشىنى ساڭگىلىتىپ، تىترەك ئاۋاز بىلەن دېدى:

ــ بىر قوشۇق قېنىمدىن كېچىڭ، ئەمىرزادەم!...

بابىر سوغۇق خەۋەرلەرنىڭ شۇنىڭغىنىنى ئالدىن سەزگەندەك بەدىنى ئۇيۇشتى:

ــ قېنى ئىچكىرىگە كىرىڭ.

سەۋدەرلەر ئۇخلاپ قالغان. بابىرنىڭ ھېچكىمنى ئويغاتقۇسى

كەلمىدى. ئېگىز، كەڭ چېدىرنىڭ تۆرىدە تۆت-بەش شام پىلىلداپ يېنىپ تۇرۇپتۇ.

بابىر شام يورۇقىدا تاھىرغا ئەمدى زەن سېلىپ قارىدى. چاپان-لىرىنىڭ ئېتەكلىرىگە لاي چاچرىغان، ياداپ كەتكەنلىكىدىن يەلكە-لىرى چوقچىيىپ قالغان، كۆزلىرى ئىچىگە كىرىشكەن، يۈزىدىكى تارتۇقى بولسا بۆرتۈپ، گويا ئاۋۇالقىدىن خېلىلا چوڭىيىپ كەتكەن. ئۇ لەۋلىرىنى تىترىتىپ، ئۆپكىسىنى باسالماي سۆزلىدى:

— ئەمرزادەم، ئەنجانمۇ شەيبانىخاننىڭ قولىغا ئۆتتى. بەھىساب كۆپ ئادەم قىرىلدى. ھەمراھىم قىرغىندا ھالاك بولدى.

تاھىر شۇنچىلىك چارچىغانىدىكى، گەۋدىسى چايقىلىپ، ئاران ئۆرە تۇراتتى. كېيىنكى ئۇمىدىدىنمۇ ئايرىلىپ بوشاشقان بابىر كۆرپە ئۈستىگە ئۆتۈپ ئولتۇردى-دە، تاھىرنىمۇ ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.

تاھىر گىلەم ئۈستىگە تىزلىنىپ ئولتۇرۇش بىلەن، بابىر ئۇنىڭ-دىن ۋەقەنىڭ تەپسىلاتىنى ۋە ئەھمەد تەنبەلنىڭ نېمە بولغىنىنى سورىدى.

تاھىر ئەنجان يېنىدىكى خوجاكاتتا دېگەن قىشلاقتا باي بىر ئادەمگە ھارۋىكەش بولۇپ ياللانغان، ئۆزىنىڭ كىملىكىنى بىلدۈر-مەي، پۈتۈن ھادىسىلەرنى ئادەملەردىن سوراپ بىلگەن، بايىنىڭ شەھەردىكى دۇكىنىغا مال ئېلىپ بارغاندا كۆپ نەرسىنى ئۆزىمۇ كۆرگەنىدى.

ئەھمەد تەنبەل ئەنجان ئېتىكىدە بولغان جەڭدە زەربە يېگەندىن كېيىن قورغانغا كىرىپ بېكىنىدۇ، قامال باشلىنىدۇ. قورغان ئىچىدە ئاچارچىلىق، كېسەللىك ۋە تەپرىقىچىلىق كۈچىيىدۇ. بىرچاغلاردا

سەمەرقەندتە بابىرنى تاشلاپ، ئەھمەد تەنبەلگە ئەگىشىپ كەتكەن بەگ ۋە نەۋكەرلەر ئەمدى ئۇنىڭ ئۆزىنى تاشلاپ، شەيبانىخان تەرەپكە قېچىپ ئۆتىدۇ. خانىڭ قوشۇنى تامغا شوتا قويۇپ چىتىپ قورغاننى بېسۋالىدۇ. ئەھمەد تەنبەل ئاكىسى بېڭ تىلبە، ئۇكىلىرى ۋە باشقا ئادەملىرى بىلەن ئوردىغا كىرىپ بېكىنىدۇ. بىراق ئورداـ نىڭ ئەتراپىدا ئۆيلەر كۆپ، ئۇلارغا كەينىدىن شوتا قويۇپ تېمىغا چىقىش ئاسان. ئەھمەد تەنبەل ئوردىدا جان ساقلىيالمايدىغانلىقىنى سېزىدۇـدە، شەيبانىخاندىن شەپقەت سوراشقا قارار قىلىدۇ. "يىغقان بارلىق ئالتۇنلىرىمنى ھەزرىتى خانغا جان ھەققى تەرىقىسىدە تۆلەمكىچىمەن، ئۆمۈرۋايەت خىزمەتلىرىدە بولماقچىمەن، قېنىمدىن كەچسۇن!" دەپ ئوردىدىن بىر مۇيسىپىتنى ۋەكىل قىلىپ چىقىرىدۇ. ئەمما مۇيسىپەت ئوردىغا قايتىپ كەلمەي يوقىلىدۇ. خان ئەسكەرلىرى ئوردىنىڭ ئۆگزىسىگە شوتا قويۇپ چىقىشقا باشلايدۇ. ئەندىشىگە چۈشكەن ئەھمەد تەنبەل ئاكاـئۇكىلىرى بىلەن بىللە ئوردىنىڭ دەرۋازىخانىسىغا بارىدۇ. تەسلىم بولغانلىقلىرىنى كۆرسەـ تىش ئۈچۈن قىلىچلىرىنى بوينىغا ئېسىپ، دەرۋازىدىن تاشقىرىغا شەپقەت سوراپ چىقىشىدۇ.

ئوردا دەرۋازىسى ئالدىدا شەيبانىخانىڭ ئوغلى تۆمۈر سۇلتان تۇرغانىكەن. نەۋكەرلىرىگە: "ئەسىر ئالما، ئەرزىمەيدۇ، قىر ھەمـ مىسىنى!" دەپ بۇيرۇق بېرىدۇ. ئەھمەد تەنبەلنى ئاكاـئۇكىلىرىغا قوشۇپ، قىلىچ بىلەن چېپىپ، پارچىلاپ تاشلايدۇ. كېيىن باشلىرىنى كېسىپ بىر تاغارغا تىقىدۇـدە شەيبانىخانغا كۆرسەتكىلى ئېلىپ كېتىدۇ.

تاھىرنىڭ ھېكايىسى شۇ يەرگە كەلگەندە بابىر:

— ياخۇدايا توۋا! — دەپ ئىختىيارسىز ياقىسىنى تۇتتى.

كېيىنكى مەزگىللەردە بابىرنى ئېزىپ يۈرگەن جاۋابسىز سوئاللار- دىن بىرىگە ھازىر گويا گۇلدۇرمامدەك ۋەھىمىلىك جاۋاب كەلگە- نىدى. خوجائابدۇللادەك مەرد، پىداكار ئادەمنى قورغان دەرۋا- زىسىغا ئېسىپ ئۆلتۈرگەن ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئۆزى ئەمدى شۇ قور- غاندىكى ئوردا دەرۋازىسى ئالدىدا ئىتتەك خار بولۇپ ئۆلگەنىدى! بابىر ئىنئام قىلىغان قىلىچىنى ئۇنىڭ ئۆز بېشىغا رەزىللىك بىلەن ئۇرغان تەنبەل ئەمدى باشقا قىلىچلار زەربىسىدىن پارچىلانغانىدى! تاغدىكى چەگرەكلەرنىڭ بېشىنى ۋەھشىلەرچە كېسىپ، خۇر- جۇنغا سېلىپ كەلگەن تەنبەلنىڭ ئۆز بېشىنى يەنىمۇ ۋەھشىيرەك بىر يوسۇندا كېسىپ، تاغارغا سېلىپ كەتكەن بولسا، ئۇنى، ئەلۋەتتە خانغا ئەكىرىپ كۆرسىتىدۇ.

بابىر تاغاردىن شەيبانىخانىنىڭ ئايىغى ئاستىغا يۇمىلاپ چۈشكەن تونۇش كاللىلارنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. مەھمۇدخاندا ئىشىك ئاغا بولۇپ يۈرگەن تىلبە سۇلتاننىڭ يوغان بويۇنلۇق سېمىز بېشىنى شەيبانىخان تونۇغان بولسا كېرەك. ئەمما خان ئەھمەد تەنبەلنىڭ كاللىسىنى تونۇمايدۇ. شەيبانىخاننىڭ ئۆزىنى شۇنچە ئاۋارە قىلغان ئەھمەد تەنبەلنىڭ بەشەرىسىنى كۆرۈپ قويغۇسى كەلدى، ئەمما دۈم چۈشكەن قانلىق كاللىغا قول تەككۈزگۈسى كەلمىدى. ئەھمەد تەنبەلنىڭ قانلىق كاللىسىنى ئايىغىنىڭ ئۇچى بىلەن يۇمىلىتىپ ئوڭلاپ، شالاڭ ساقىلىغا، سۆڭمىكى بۆرتۈپ چىقىقان كەڭ يۈزىگە قارايدۇ.

بابىر ئۆزىنچە تەسەۋۋۇر قىلغان بۇ ھادىسىدىن ھەيران بولۇپ:

— ئاپلا! ئاپلا! — دەپ بىرنەچچە نۆۋەت تەكرارلاپ قويدى.

بۇ ھادىسىلەردە قانداقتۇر ئۆزگىچە بىر ئادالەت بارلىقىنى سەزگەن بابىر باشقا ۋەقەلەرنى ئەقلىگە سىغدۇرالماي تېڭىرقاپ قالدى. شەيبانىخان رەھىمسىزلىكتە ئەمەد تەنبەلدىنمۇ ئۆتۈپ چۈشكەنغۇ. ئەجەبا پەلەك ئىنتىقام قىلىچىنى شۇنداق شەپقەتسىز خانىنىڭ قولىغا بېرىپ قويسا؟ بىرچاغلار بابىر ئارزۇ قىلغان، ئەمما يېتىشەلمىگەن زور مەقسەتكە ــ ماۋەرائۇننەھر دىكى پاراكەندە ۋىلايەتلەرنى بىرلەشتۈرۈپ، يېگانە كۈچلۈك دۆلەت بەرپا قىلىش مەقسىتىگە ــ ئەمدى شەيبانىخان يېتىشۋاتامدۇ؟ بۇنىڭ ئۈچۈن شەيبانىخاندەك مەككار، زالىم ۋە شەپقەتسىز بولۇش كېرەكمىدى؟ تاھىر ئەنجانىدا خانىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن بولغان قىرغىنچىلىقنىڭ تەپسىلاتىنى ئېيتىپ بەرگەندە بابىرنىڭ چاچلىرى تىك تۇرۇپ كەتتى. مىڭلىغان ئايالار، ئۆسمۈرلەر، قېرىلار ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئادەملىرى قاتاردا بىكاردىن-بىكارغا نابۇد قىلىنغانىدى. ئەجەبا ھازىرقى زورلار زامانىسىدا يېڭىپ چىقىش ئۈچۈن شەيبانىخاندەك زوراۋانلىقلارنى قىلىش شەرت بولسا؟!

بابىر مەرىپەتلىك شاھ بولۇشقا ئۇرۇنۇپ، شېئىر ۋە سەنئەتكە كۆپ ۋاقىت ئاجرىتىپ، ئىنساپ ۋە دىيانەتنى ئويلاپ، شۇ سەۋەبتىن شەيبانىخانغا ئۇتقۇزۇپ قويدىمۇ؟!

ــ ئەمىرزادەم، خان كىشىلىرىنىڭ سىزنى ئىزدەپ يۈرگىنىنى ئاڭلىدىم. ئايغاقچىلىرى پۈراپ يۈرۈپ ئىسپەرەگە كېلىپ قالسىمۇ ئەجەب ئەمەس!

بابىر ئاتا يۇرتىدىن تامامەن ئاجرالغىنىنى ئەمدى ئەستايىدىل ھېس قىلدى. ئەھمەد تەنبەلنىڭ مەغلۇبىيىتى بۇلاقنىڭ كۆزىگە چۈشكەن يېڭى بىر كۆچكۈن ئىدى. تاغنىڭ بۇ تەرىپىدە بۇلاق يېڭىباشتىن كۆز ئېچىشى مۇمكىن بولغان يوللارنىڭ ھەممىسى

ئېتىلدى. ئەگەر بابىر تېزرەك تاغ ئېشىپ خۇراسانغا كەتمەسە، شەيبانىخان ئايلىنىپ ئۆتۈپ ئۇنىڭ ئاخىرقى يولىنمۇ ئېتىدۇ!

بابىر تاقەتسىزلىك ئىچىدە تاھىرنىڭ ئاددىي بىر نەۋكەر ئىكەنلەكىنمۇ ئۇنتۇدى-دە، ئۇنىڭغا ھەسرەت بىلەن سۆزلىدى:

— مال-مۈلۈكتىن ئايرىلغىنىمىز ئازمىدى؟ ئەمدى ۋەتەندىنمۇ جۇدا بولارمىزمۇ؟!

بابىرنىڭ كۆزى ياشلانغىنىنى كۆرگەن تاھىرنىڭمۇ كۆڭلى بۇزۇلۇپ، لەۋلىرى تىترەپ كەتتى:

— ئەمىرزادەم، مۇساپىرلىق غېمى مېنىڭمۇ يۈرەك-باغرىمنى كۆيدۈرىدۇ. بىزنىڭ قۇۋۋالارمۇ خانىنىڭ پاشىنىسى تەكتىدە مىجىلاندى. ئەگەر بارسام مېنىڭدىن پازىل تارخانىنىڭ ئىنتىقامىنى ئېلىشى ئېنىق. بىزمۇ كىندىك قېنىمىز تۆكۈلگەن جايدىن ئايرىلدۇق، ئەمىر زادەم. مۇساپىرلىق پېشانىمىزدە بار ئىكەن. ئىسپەرەدىمۇ مۇساپىرمىز. ھارغا بارساقمۇ، ئۇنىڭدىن نېرىسىغا كەتسەكمۇ شۇ مۇساپىرلىق...يولدا كېلىۋېتىپ ئويلىنىپ كەلدىم. مەن سىزدىن ئايرىلمايمەن، ئەمىرزادەم!

تاھىرنىڭ پۈتۈن نىجاتلىقنى ئادىل پادىشاھتىن ئىزدەيدىغان دېھقان تەبىئەت يىگىت ئىكەنلىكىنى بابىر بىلەتتى.

— لېكىن مەن سىز كۈتكەندەك ئادىل پادىشاھ بولالمىدىم! — دېدى بابىر، — كەلگۈسىدە بولامدىمەن، يوقمۇ، تېخى نامەلۇم...

ئارىغا بىرمەھەل جىمجىتلىق چۈشتى. تاشقىرىدا ئىسپەرە سېپى گويا كېچە جىمجىتلىقىدىن پىغانى ئۆرلەپ شارقىرايتتى.

چېدىر ئىچىدە قوغلاندى شاھ بىلەن ئۇنىڭ ئاددىي نەۋكىرى

يۇزمۇيۇز ئولتۇرۇپتۇ. ۋەتەندىن ئايرىلىش مۇسىبىتى ئالدىدا ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ پەرق گويا كىچىكلەپ، ئەھمىيەتسىز بولۇپ قالغان. باشلىرىغا چۈشكەن كۆرگۈلۈكلەر ئۇلارنىڭ تەقدىرىنى بىر-بىرىگە ئوخشاش قىلىپ قويغان. شۇنچە يىل ئۇرۇش-جېدەل-لەردە بىللە يۈرۈپ، نۇرغۇنلىغان ئۆلۈم خەۋپلىرىنى بىللە كەچۈرگەن بۇ ئىككى يىگىت بۇگۈن بىرىنچى نۆۋەت سىرداشلارچە ئوچۇق سۆزلەشمەكتە ئىدى. تاھىر باشقا ۋاقىتتا بابىرغا ئېيتالمايدىغان سۆزلىرىنى ھازىر كۆڭلى يۇمشاپ، ئېرىپ تۇرغان پەيتتە ئېيتتى:

ــ ئەمرزادەم، مەن بىر نەۋكىرىڭىز بولساموۇ سىزگە ئۆز تۇغقان-ئىنىدەك مۇھەببەت باغلىغانمەن. باتۇرلۇقىڭىزغىمۇ، شائىرلىقىڭىزغىمۇ ئادەمگەرچىلىكىڭىزگىمۇ، ئىشقىلىپ، مېنىڭ...سىزگە ئىخلاسىم زور! سىزگە يامانلىق قىلغانلارنىڭ كەينى-كەينىدىن يوق بولۇپ كەتكىنى سەۋەبسىز ئەمەس! سىزنىڭ شۇنچە-خەۋپ خەتەرلەردىن ئامان قالغانلىقىڭىزمۇ چوڭ بىر دۆلەت!

شۇ تاپتا تاھىر قەدىرلىك ئىنىسىغا مۇھەببىتى ئۇرغۇپ ئېغىر پەيتتە ئۇنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈۋاتقان جان كۆيەر ئاكىغا ئوخشايتتى. ھەقىقەتەنمۇ، ئۇ بابىردىن يەتتە ياش چوڭ ئىدى. بابىرمۇ بۇ چاغدا شاھلىقىنى ئۇنتۇپ، تاھىرغا خۇددى ئاكىسىغا قارىغاندەك قارىدى:

ــ مېنى تولىمۇ كۆپ خەتەرلەردىن سىز ئېلىپ قالدىڭىز. مەن سىزدىن كۆرگەن ياخشىلىقلىرىمنىڭ ئوندىن بىرىنىمۇ قايتۇرالمىدىم. سىز ماڭا بىر تۇغقان ئاكامدەك قەدىردانسىز.

ــ رەھمەت سىزگە.

ــ لېكىن ھازىر مېنىڭ كۆڭلۈم يەر بىلەن يەكسان. تەقدىر

ماڭا ئىستېدات بەرگەن، كۈچ بەرگەن، غەيرەت بەرگەن. ئەمما نېمە ئۈچۈن بەخت بەرمىگەن؟!

ــ بۇ زاماندا بەخت ئۆزى يوق، ئەمرزادەم! ئاخىر سىزدەك نادىر ئىستېدات ئىگىلىرى دۇنياغا ھەر كۈنى كەلمەيدۇغۇ. نادان تاجدارلاردىن قان يېغلىغان ئەل-يۇرتىمىز سىزدەك مەرىپەتلىك سەركەردىگە تەشنا. لېكىن بېخىل زامان غەلىبىنى زالىم خانغا بېرىپ، بىزنى، مانا ۋەتىنىمىزدىنمۇ جۇدا قىلماقچى. ئىلاھىم بۇ بېخىل زامانىنىڭ باغلىرى قۇرۇپ كەتسۇن، سىز ۋە بىزنىڭ قەدىرىمىزگە يېتىدىغان ياخشى زامانلارمۇ كەلسۇن! ئەمدى...ئەمرزادەم، بۇ ھەردىن چاپسانراق كېتىش كېرەك. ھىراتىمۇ بىزگە يات يۇرت ،مەس. پادىشاھ ھۈسەين بايقارا سىزنىڭ قېرىنداشىڭىز. مېنىڭ ئاغام مەۋلانا پەزلىددىنمۇ ھىراتتا ئىكەن...

بابىر خۇراسانغا كەتمەي ئىلاجى يوقلۇقىنى ئويلىدى-دە، ئېشىپ ئۆتۈشى كېرەك بولغان تاغلارنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. يىراقتىن ئاچ كۆك رەڭگە كىرىپ ناھايىتى جازىبىلىك كۆرۈنىدىغان بۇ تاغلار تېنىك داۋانلاردىن، خەتەرلىك ھاڭلاردىن ئۆتۈشى كېرەك بولغان ئادەمگە شۇنچىلىك سۈرلۈك ۋە رەھىمسىز كۆرۈنەتتى! ھازىر بابىرنىڭ تەسەۋۋۇرىدا ئېگىز چوققىلارغا ئەسىرلەر بويى چۈشكەن قارلار خۇددى كېپەنىدەك ھەربىكەتسىز ۋە سوغۇق، خۇددى ئۆلۈمدەك ئەبەدىي بولۇپ گەۋدىلەندى.

ــ خەتەرلىك يوللاردا مەن ئۆز جېنىمنى ئاۋۋال خۇداغا ئاندىن سىزگە ئىشىنىپ تاپشۇرماقچىمەن. بۇگۈندىن باشلاپ سىز مېنىڭ قورچى باشلىقىمسىز. ئىچكى بەگلىرىم قاتارىدا بولىسىز.

ــ ئىنايىتىڭىزدىن مىننەتدارمەن، ئەمرزادەم!

ـــ هازىر بۇ ئىنايەتنىڭ شەرىپىدىن ئازابى كۆپرەك. يولدا چارچىغانسىز، بەرىپ دەم ئېلىڭ. ئەتە سەپەر تەييارلىقى باشلىنىدۇ.

تاھىر تەزىم قىلىغىنىچە چىقىپ كەتتى.

بابىرنىڭ ئۇيقۇسى كەلمەيتتى. ئۇ يەنە چىدىرىدىن چىقتى. كۈندۈزدىكى تۇمان تارقىلىپ كەتكەن، لېكىن ئاسماندا بۇلۇت بار. يۇلتۇزلار ئاندا-ساندا كۆرۈنۈپ قالاتتى. ئىسپەرە سېيى ئاسمانىنى بېشىغا كىيىپ شارقىرايتتى. كېچىدە تاغلارنىڭ قارىسى كۈندۈزدىكىدىن ھەيۋەتلىكرەك كۆرۈنەتتى.

بابىر قاپقارا تاغلارغا تىكىلىپ تۇرغاندا يەنە كۆچكۈن باسقان بۇلاق ئېسىگە چۈشتى. تاغلارنىڭ بۇ تەرىپىدە ھەممە يوللىرى ئېتىلگەن بۇلاق ئەمدى تاغلارنىڭ نېرىسىدىن كۆز ئېچىپ چىقالامدىكىن؟ ئۇلۇغ تاغدىن نېرىدا ھەيۋەتلىك پامىر. ئۇنىڭ نېرىسىدا ھىمالاي ۋە ھىندىقۇش...

بۇلاق بۇ تاغلارنىڭ ھەممىسىدىن ئۆتۈپ بېرىپ، نېرىقى تەرەپلەردە قايتىدىن كۆز ئېچىشى ئۈچۈن قانچىلىك زور كۈچ-قۇۋۋەت كېرەك؟

ئىككىنچى قىسىم

پەلەكنىڭ گەردىشى

ھىرات. تولغان پەيمانىلەر

1

غازاڭ تۆكۈلگەن چاغ. ھىرات باغلىرىغا سۇ بېرىدىغان ھىرىيرۇد دەريا‌سى ۋە ئىنجىل ئەنھارىنىڭ قىرغاقلىرىغا زەپىرەڭ يوپۇرماقلار تۆكۈلگەن. قەلئە سىرتىدىكى مەشھۇر باغى جاھانئارا، باغى مۇختار، باغى زۇبەيدە، باغى چەمەنلەردىكى ئۇزۇمزار ۋە ئانارزارلىقلار يازبويى كۆتۈرۈپ تۇرغان مېۋىلىرىدىن ئايرىلىپ، ئاندا-مۇندا قۇرۇق يوپۇرماقلىرى بىلەن شۇمشىيىپ قالغان.

بىراق بۇ جەنۇبىي شەھەردە كۈزنىڭ غازاڭ تۆكۈلىدىغان ئادىتىگە سۇنمايدىغان دەرەخلەر مۇ كۆپ. ھىراتقا كەندەھار تەرىپىدىن كېلىشتە يول بويىدىكى چوڭ كوچا ۋە سەيلىخانىلاردا ئۆسكەن مىڭلىغان سەرۋىلەر، سەنابەر① دەرەخلىرى كۈزدىمۇ باھاردىكىدەك ياشىرىپ تۇرۇپتۇ. "ھۇسەين بايقارا كۆلى" دەپ ئاتالغان چوڭ

---

① سەنابەر — يىڭنە يوپۇرماقلىق. ئاچ ھاۋا رەڭ تۈستىكى گۈزەل قارىغايسىمان دەرەخ.

تاش كۆل بويىدا كۆمۈش رەڭ كىچىكىنە يوپۇرماقلىرى قۇش تىلىنى ئەسلىتىدىغان ئېگىز ۋە گۈزەل لىسانىتەير دەرەخلىرى بار ــ بۇلارمۇ غازاڭنىڭ نېمىلىكىنى بىلمەيدۇ.

لىسانىتەيرنىڭ يوپۇرماقلىرى يارا ـ شىرىقا دورا ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغان تاھىر كۆلدىن بېرىراقتا ئاتتىن چۈشتى ـ دە چۈلۈۋرىنى ياشقىنا نەۋكەرگە تۇتقۇزدى. كېيىن ئۆزى كۆلنىڭ خالىراق تەرىپىگە ئۆتۈشكە باشلىدى. ئۇ دورىلىق يوپۇرماقلاردىن يۇلۇۋېلىپ كەتمەكچى بولۇپ، يۇقىرىدىكى شاخلارغا تىكىلىپ كېتىۋاتقاندا ئۇدۇلىدىن كىمدۇ:

ــ ماڭا قاراڭ، بەگ يىگىت! ــ دەپ قالدى.

تاھىر دەرەخنىڭ يوغان غولى كەينىدىن چىقىپ كەلگەن موللاسىمان كىشىنى كۆردى، ئۇ كىشىنىڭ نېمىسىدۇ پەزىلىدىن تاغىسىنى ئەسلىتىپ، يۈرىكىنى دۇپۇلدەتتى. ئەمما ساقلىنىڭ ئۇزۇنلۇقى ۋە يۈزىنىڭ قېرى چىراي كۆرۈنۈشى تاھىرنى شۈبھىگە سالدى. ئۇ ئەدەپ بىلەن:

ــ لەببەي، ــ دەپ سالام بەردى.

تاھىرنىڭ يۈزىدىكى خەنجەر ئىزىگە تىكىلىپ تۇرغان ھېلىقى كىشى ئەمدى ئۇنىڭ ئاۋازىنىمۇ تونۇدى ـ دە:

ــ تاھىر! جىيەنىم! ــ دەپ ۋارقىرىۋەتتى.

تاھىرمۇ ئەمدى تاغىسىنى تونۇپ قۇچاق ئاچقان پېتى ئۇنىڭغا قاراپ ئېتىلدى. كۆلنىڭ شىمىدەك سۈزۈك سۇيىدە ئۇلارنىڭ شوللىرى بىر ـ بىرىگە قوشۇلۇپ كەتتى.

ــ ۋەتىنىمنىڭ پۇرىقىنى ئېلىپ كەلگەن جىيەنىم! خۇداغا شۈكۈر، ئامان ـ ئېسەن ئىكەنسەن!

مەۋلانا پەزلىددىن جىيەننى قۇچقىدىن قويۇپ بەردى-دە، كۆزىدىن يۇزىگە ئېقىپ چۈشكەن خۇشاللىق ياشلىرىنى ئېرتىپ، تاھىرنىڭ كۈمۈش كەمىرىگە، بەگلەر تاقايدىغان قىممەت باھالىق خەنجەرگە ۋە سەقارلات پەشمىتىگە ئەمدى دىققەت قىلىپ قارىدى. تاھىرنىڭ بېشىدىكى دوبۇلغىنىڭ ئۈستىدىمۇ بەگلەرگە خاس كىچىك-كىنە بايراقچە بار ئىدى.

— جىيەنىم، مەنسەپلىك ئۆستىمۇ؟

— ھە، تاغا، قورچى بېگىمەن.

— مۇبارەك بولسۇن. ئىلاھىم ساڭا يامان بەگلەرنىڭ تەسىرى تەگمىسۇن!

— بابىر مىرزىمۇ يامان بەگلەردىن بەزگەندىن كېيىن بىرسىنىڭ ئورنىغا مېنى قويىدى...خوش، ئۆزىگىز قانداقسىز، موللاتاغا؟ كەلگىنىمدىن بۇيان ئىزدەيمەن. سوراپ-سۈرۈشتۈرەي دېسەم، تونۇش-بىلىش يوق.

يېشى قىرىققا كىرەر-كىرمەي يۇزىگە قورۇق چۈشكەن مەۋلانا پەزلىددىن مەيۈس ئاۋاز بىلەن دېدى:

— يۇرۇپتىمىز...يۇرتىمىزنىڭ سىرتىدا. خۇدا بىزنى ئامەتسىز يارانقان ئىكەن-دە جىيەنىم. بۇ يەرگە كېلىپ، ئەمدى ناۋايى ھەزرەتلىرىنىڭ مەرھەمەتلىرىدىن بەھرىمەن بولاي دېگىنىمدە، ئۇ ئالىي زات ۋاپات بولدى. چوڭ قۇرۇلۇشلار ھۈسەيىن بايقارا زامانىدىمۇ ئانچە-مۇنچە بولۇپ تۇرغانىدى. مانا بۇ يىل ھۈسەيىن بايقارا ئالەمدىن ئۆتتى. قۇرۇلۇشلار پۈتۈنلەي توختىغان. بىزگە ئوخشىغانلارغا يەنە ئىش يوق!

— ئۇنداق بولسا، بابىر مىرزىغا بىر يولۇققۇڭ.

— بابىر مىرزىمۇ بۇ يەردە مېھمان...مېنى قوبۇل قىلامدۇ، يوق؟ ئوتتۇرىلىقتا نازۇك گەپلەر ئۆتكەن.

تاھىر مەۋلانا پەزىلەتدىن بىلەن خانىزادە بېگىم ئارىسىدا بولغان مۇرەككەپ ۋەقەلەرنىڭ چەت-ياقىسىنى ئاڭلىغانىدى.

— بولمىسا ئاۋۋال مەن ئۇ كىشىنىڭ خالىي ۋاقتىدا سىز توغرىسىزدا سۆز ئېچىپ كۆرەيمۇ، موللاتاغا؟

— مەيلى، بۇنى كېيىن يەنە مەسلىھەتلىشەرمىز. ئاپلا جىيەنىم-ھەي! مەن بابىر مىرزىنىڭ ھىراتقا كەلگىنىنى ئاڭلىغىنىمدىن بۇيان "سېنىمۇ بارمىكىن، يوقمىكىن" دەپ ھەربىر نەۋكەرگە كۆز سېلىپ يۈرگەنىدىم...قېنى ئەمدى، ماڭ، ئۆيگە بارايلى! ئەگەر ساڭا بۇ دورىلىق بوپۇرماقلار كېرەك بولسا، ئۆيدىن تېپىپ بېرىمەن. بىزنىڭ باغچىدىمۇ شۇ دەرەختىن بار.

— باغچىدا...بىر ئۆزىڭىزمۇ ياكى ئۆيلەندىڭىزمۇ، موللاتاغا؟

— ئۆيلەنگەن، جىيەن. ناۋايى ھەزرەتلىرى مەسلىھەت بەردى. ئۇ كىشىدە باغۋەن بولغان ئوبدان بىر ئادەمنىڭ قىزى بار ئىكەن...

— مۇبارەك بولسۇن! پەرزەنتلەرمۇ بارمۇ؟

— ھە، بىر ئوغۇل، بىر قىز.

— ھە، قالتىسقۇ! ئۇنداق بولسا، مەن ئۆيىڭىزگە سوۋغا ئېلىپ بارىمەن!

— ئۆزەڭنى كۆرگىنىم مىڭ سوۋغاڭدىن ئەۋزەل، جىيەن! قېنى ماڭ!

تاھىرنەچچە قەدەم ماڭدى-دە، كېيىن نېمىندۇ ئەسلەپ، ئاسمانغا قارىدى، كۈن قايرىلىپ كېتىپ باراتتى.

ـــ موللاتاغا، ئۆيىڭىز يېقىنمۇ؟

ـــ ياق، يىراقراق. شەھەر چېتىدىكى نەزەرگاھ مەھەللىسىدە. نېمە قىلاتتىڭ؟

مەن ھازىر بىر سائەتتىن كېيىن خىزمەتتە بولۇشۇم كېرەك ئىدى. پادىشاھ بۇيرۇغانىدى.

ـــ ئاپلا!...ئۇنداق بولسا...مۇشۇ يەردە بىردەم ئولتۇرايلى، مەن سەل دىدارىڭغا تويايلا! ئۆزەڭ قانداقراق، جىيەنىم، ئۆيلەندىڭمۇ؟

تاغا-جىيەن كۆلدىن نېرىراقتىكى تاش ئورۇندۇققا بېرىپ ئولتۇرۇشتى، تاھىر رابىينى قانداق تاپقانلىقىنى ئېيتىپ بەردى-دە:

ـــ كابۇلغا كېلىپ بىر ئوغۇل كۆردۇق! ـــ دېدى، ـــ ئېتىنى سەپەربەگ قويدۇق.

ـــ ھە، خۇداغا شۈكۈر! مەن بىرچاغلادا ھەممە نەرسىدىن ئۈمىدىمنى ئۈزگەن ئىدىم. سېنىمۇ قايتا كۆرەلمەسمەن دەپ ئويلىغانىدىم. باش ئامان بولسا ھەممىسى ئۆتۈپ كېتىدىكەن ...سەن بىلەن بىزغۇ، قوتۇلۇپ كەلدۇق-ھە! ئەنجاندىكىلەرنىڭ ئەھۋالى قانداق بولدى؟

ـــ بۇنى سورىماڭ، موللاتاغا! شەيبانىخانىنىڭ قىرغىنى كېچىلىرى چۈشۈمگە كىرسە، قارا بېسىپ چىقمەن!...ئۇ تەرەپتە راسا ھالسىراپ، ئىككى يۈز قىرىقتەك ئادەم بىلەن خۇراسانغا قاراپ ماڭدۇق، ھىسار تاغلىرىنىڭ ئارىسىدا راسا قېينالدۇق. ئات-ئۇلاغلار ئۆلۈپ-سويۇلۇپ تامام بولغان. بابىر مىرزىمۇ ئېتىنى ئانىسىغا بېرىپ، ئۆزى پىيادە ماڭاتتى. ئاياغلىرىمىزدا چوروق، قوللىرىمىزدا تاياق، تۇرىدىغان جايىنىڭ تايىنى يوق. بىرسى بېرى كەل، دېمەيتتى،

پارچه-پۇرات ئەمەلدارلار بابىر مىرزىدەك ئادەمگە ھۇرمەتسىزلىك قىلىپ "يولۇڭلاردىن قالماڭلار، ھىساردىن تېزرەك ئۆتۈڭلار"، دەيتتى. بىزنىڭ غەزىپىمىز كېلىپ، قوپال سۆزلىگەن ئەمەلدارلارنى چېپىپ تاشلىساق دەيتتۇق. لېكىن بابىر مىرزا: "بەرداشلىق بېرىڭلار"، "تېزرەك ئامۇ دەريادىن ئۆتۈپ ئالايلى" دەپ ئالدىرىتاتتى.

— لېكىن ئالدىراتقىچىلىكى بار ئىكەن-دە، جىيەن. سىزلەردىن سەل كېيىن شەيبانىخان ھىسارنىمۇ ئىشغال قىلىپىتۇغۇ؟

— ھە، كېيىن ئۇقساق، بابىر مىرزا ئۇزاقنى ئويلاپ شۇنداق قىلغان ئىكەن. ھىسار پادىشاھى خىسراۋشاھ ئۆمرىدە بىر مۇشۇك بىلەنمۇ ئۇرۇشۇپ كۆرمىگەن قورقۇنچاق ئادەم ئىكەن. بەگلەرنىڭ كۆپچىلىكى ئۇنىڭدىن نارازى ئىكەن. بابىر مىرزىغا مەخپىي ئادەملەر ئەۋەتىپ، "كېلىڭ، ھىسارنى سىزگە بېرەيلى" دەپتىكەن، لېكىن بابىر مىرزا پىتىنىگە ئارىلاشمىدى. "كېلىڭ"، دېگەن ھېلىقى بەگلەرگە "خاقان بولساڭلار ئۆزەڭلار كېلىڭلار"، دەپ ياخشى سۆزلەرنى ئېيتىپ ئادەم ئەۋەتتى. بىز ئامۇ دەريادىن بۇ تەرەپكە ئۆتكەندە شەيبانىخان ھىسارغا باستۇرۇپ كىرىپتۇ، قورقۇنچاق خىسراۋشاھ خان بىلەن جەڭ قىلىشقا پېتىنالماي، پايتەختىنى تاشلاپ قېچىپتۇ، ئۇنىڭ ئوتتۇز مىڭ كىشىلىك قوشۇنى تارقاپ كېتىپتۇ. ئۆزىڭىز بىلىسىز، موللا تاغا، بۇنداق پەيتتە بەگلەر نامى ئۇلۇغراق بىر پادىشاھنى ئىزدەپ قېلىشىدۇ. بابىر مىرزىنىڭ شەيبانىخان بىلەن دادىل جەڭ قىلغىنى، بىرىدە يېڭىلگەن بولسا، بىرىدە ئۇنى يەڭگىنى ئېسىگە چۈشىدۇ. ئىلگىرىكى ئىشىك ئاغا قاسىمبەگ ئاشۇ پەيتتە ھىسار قوشۇنىنىڭ ئارىسىدا ئىدى. ئۇنىڭ بابىر مىرزىغا ئىخلاسمەنلىكىنى بىلىسىز. ئاخىر، ئۇۋىسى بۇزۇلغان ھەرىگە ئوخشاپ

پەتـراپ كەتـكەن هسـسار قوشۇنى ئامۇ دەريا بويىدا بىزگە كېلىپ قوشۇلۇۋەردى. ئەڭ ئاۋۋال باقـبەگ چەغانـيانـي دېـگـنى تۆت يۈز ئەسكـرى بىلەن كەلـدى. بابىر مـرزا ئۇنىڭـغا كۈتكىنـسـەن زىيادە ھۇرمەت كۆرسەتتى. باقىبەگـنى ئەڭ يۇقـرى مەرتىۋىلـىك ئىشىك ئاغا قىلىپ قويدى. كېيىن خسراۋشاھنىڭ باشـقا بەگلـرى ۋە نەۋكەرلىرى كەيـنى-كەينـسـدىن كېلـىپ قوشۇلۇۋەردى. ئۆزدـمىز دەريادىـن ئىككى يۈز قـرىقچە ئادەم ئۆتـكەنىدۇق. بىر ئاي ئىچىدە تۆت مىڭغا يەتتۇق...

مەۋلانا پەزلـددىن جـىيەنـىنىڭ كېـيىنـكى يىلـلاردا بىرقەدەر ئۆزگىرىپ قالغانلىقىنى ئەمـدى ئېنىقـراق سەزدى. تاھىر ئىلگـرى ۇنچىلىك سىلىق سۆزلىيەلمەيتتى. ئۇ گەپدان ئېسىلزادىلەر ئارىسىدا كـۆپ يۈرۈپ، مۇلازىمـلارغا خـاس مۇرەكـكەپ ئىبارىـلەرنى ئىشلىتىشكە ئۆگەنگەنىدى.

ــ بىز كابۇلغا كەلـسەك، ئارغـىن دېـگەن ئۇرۇقتىن مۇقىمبەگ ھاكىم بولۇپ ئولتۇرغانـكەن. تەخـت دەۋاسـي قىلىشـقا ھەققـىمۇ يوق، بىز بىلەن ئېلىشىدىغان كۈچىمۇ يوق. كابۇلنى بىزگە جەڭسىز بەردى. كېيىن ھۇسەين بايقارادىن بابىر مىرزىغا خەت باردى. "چېرىك بىلەن كېلىڭ، شەيبانىخانغا ئىتتىپاقلىشىپ قارشى چىقايلى"، دەپتۇ. ئاتـلىق قىرىـق كۈن يۈرۈپ شۇنـچە يەردىن كەلسەك، ھـۇسەيـن بايقارا ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ.

ــ بىر جەھەتـتىن كابۇلنى پايتەخت قىلىپ، بۇ يەرگە ئابروي بىلەن كەلگىنىڭلار ياخـشى بوپـتۇ، جـىيەنىم. ئۇنـداق بولمـسا، ھۇسەين بايـقارانىڭ دىمىقـى ئۇسـتۈن ئوغۇللـرى بابىر مىرزىـنى پىسەنت قىلمىغان بولاتتى.

— لېكىن ھازىر ھۇرمەتسىز تولىمۇ جايىدا. شەھەر ھاكىمىنى بىزگە قوشۇپ قويۇشتى. ھىراتنى ئايلاندۇرۇپ راسا تاماشا قىلدۇردى. كاتتا سارايلاردا ھەر كۈن زىياپەت. بۈگۈن كەچتە بابىر مىرزا يەنە سارايغا بېرىشى كېرەك ئىدى...

تاھىر ئاسمانغا كۆز يۈگۈرۈتۈپ كۈننىڭ ئازراق ئېگىلىپ قالغانلىقىنى كۆردى-دە، ئەنسىرەپ ئورنىدىن قوزغالدى:

— موللا تاغا، مەن كەچ قالسام بولماس. سىزنىڭ ئۆيىڭىزگە ئەتىگە بارسام، ماقۇلمۇ؟ قانداق تېپىپ بارىمەن؟ شۇنى ئېيتىڭ.

ئۇلار تاھىرنىڭ ئېتىنى چۇلۇۋۇرىدىن تۇتۇپ تۇرغان نەۋكەرنىڭ ئالدىغا بارغۇچە مەۋلانا پەزلىددىن ئۆيىنىڭ قەيەردىلىكىنى تاھىرغا تەپسىلىيرەك چۈشەندۈردى. تاھىر ئېتىنىڭ چۇلۇۋۇرىنى نەۋكىرىنىڭ قولىدىن ئېلىۋېتىپ:

— موللا تاغا، ئېتىڭىز قېنى؟ — دېدى.

— جىيەنىم، مەن پىيادە يۈرىمەن.

— ئۆيىڭىز يىراق بولسىمۇ-ھە؟

— ئۆگىنىپ كەتتىم.

تاھىر تاغىسىنىڭ كەمبەغەللىشىپ قالغانلىقىنى ئەمدى سەزدى-دە، ئېتىنىڭ كۈمۈش بېزەكلىك يۈگىنىنى مەۋلانا پەزلىددىنگە تۇتقۇزدى:

— بولمىسا مانا شۇ ئات سىزنىڭكى.

— ئۆزەڭچۇ، جىيەنىم؟

— ئاتخانىدا مېنىڭ يەنە ئىككى ئېتىم تۇرۇپتۇ!

تاھىر تاغىسىنى ئۇنىمىغانلىغا قويماستىن ئاتقا مىندۈردى-دە، بېلىگە قىستۇرۇلغان قىممەت باھالىق قامچىنىمۇ تاغىسىغا بەردى.

ـــ سىز ئوشتا ماڭا مندۇرۇپ قويغان ئاتنىڭ قۇلۇنى بۇ، موللاتاغا. شۇ چاغدا مېنى باشتىن ئاياغ كىيىندۇرگەن ئىدىڭىز-ھە، ئېسىڭىزدىمۇ؟

ـــ ھە، باش ئامان بولسا دوپپا تېپىلىدۇ، جىيەن! بۇنى ئەسلىتىپ ئولتۇرما.

"ئەمما ئەتىگە يەڭگەمگىمۇ، باللارغىمۇ كىيىم-كېچەك ئېلىپ بېرىپ، تاغامنى يەنە بىر خوشاللاندۇرۇشۇم كېرەك!" دېدى تاھىر ئۆزىچە.

ئىككىنچى ئات ئۈستىدە ئولتۇرغان ياشقىنا نەۋكەر نېمە بولۇۋاتقانلىقىنى ئانچىلىك چۈشەنمىسىمۇ تاغا ۋە جىيەنگە ھاڭقىيىپ قاراپ تۇراتتى.

مەۋلانا پەزىلەتىن خوشلىشىپ كېتىشكە باشلىدى. تاھىر نەۋكىرىگە قاراپ پىچىرلىدى:

ـــ دىستىڭ بارمۇ؟

بەگنى پىيادە قالدۇرۇپ، نەۋكەرنىڭ ئاتلىق تۇرۇشى ھەقىقەتەن ئەدەبكە توغرا كەلمەيتتى. ياش نەۋكەر بۇنى بالدۇرراق سەزمىگەنلىكى ئۈچۈن ئىزا تارتىپ ئاتتىن سەكرەپ چۈشتى ۋە چۈلۈۋۇرىنى تاھىرغا سۇندى:

ـــ ئەپۇ قىلىڭ، بەگ جانابلىرى.

مەۋلانا پەزىلەتىن ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ قارىدى-دە، تاھىرنىڭ نەۋكەرنىڭ ئېتىدا بەگلەرچە سۈلۋەت بىلەن كېتىۋاتقىنىنى، نەۋكەر بولسا ئۇنىڭ يېنىدا يورغىلاپ پىيادە كېتىۋاتقانلىقىنى كۆردى. نەۋكەردىن چىققان بەزى بەگلەرنىڭ ئابرويىپەرەس بولۇشى مەۋلانىنىڭ ئېسىگە چۈشتى. "ئىشقىلىپ، تاھىر ئۇلارغا ئوخشىمە-

سۇن!" دەپ قويدى ئىچىدە.

2

بابىرنىڭ ھىراتتا ئەلشىر ناۋايى ئىستىقامەت قىلغان ئۇلۇغ-ۋار ئۇنسىيەدە① تۇرغىنىغا بۇگۈن ئون يەتتە كۈن بولدى. ئۇنسىيەنىڭ ئىگىز پەشتاقلىرى، نىل رەڭلىك گۈمبىزى، ئاپتاپتا جۇلالىنىپ تۇرغان رەڭ-مۇرەڭ كاشىنلىرى بابىرغا سەمەرقەندتىكى ئۇلۇغبەگ مەدرىسىنى ئەسلىتەتتى. لېكىن ئۇنسىيەنىڭ تۆت تەرىپىدىكى تۆت مۇنارىسى ئۇلۇغبەگ مەدرىسىنىڭكىدىن ئېگىزرەك، بىنانىڭ ھەجمىمۇ چوڭراق ئىدى. ئۆزى بۇنىڭدىن ئون بەش يىل بۇرۇنراق قۇرۇلغان، تېخى ھەممە پەدەزلىرى يېپىپىگى ئىدى.

ئۇنسىيەنىڭ ئىچىدىكى ئۆيلەردىن بىرقانچىسىنى ناۋايىنىڭ شەخسىي كۈتۈپخانىسى ئىگىلىگەن. بابىر كۈتۈپخانىدىكى كىتابلارنى ۋاراقلىغاندا، ئۇلارنىڭ بەزى جايلىرىدا ئۇلۇغ شائىرنىڭ ئۆز قولىدا يازغان خەتتىنى كۆردى-دە، سەمەرقەندتە ئۇنىڭدىن ئالغان مەكتۇپنى ئەسلىدى. ناۋايىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولالمىغىنى ئۈچۈن يۈرىكىنى مەيۈس تۇيغۇلار ئورىۋالدى.

كۈتۈپخانا ئىشىكى ئالدىغا چىرايلىق جاۋەنگە ئوخشاش بىر چوڭ سائەت قويۇلغان. بەلگىلىك ۋاقىتلاردا بۇ سائەتنىڭ ئۈستىدىكى كىچىككىنە ھەيكەل ھەربىرىدە كېلىدۇ-دە، ئالتۇن بولقىچاقلار بىلەن ئاھاڭلىق قىلىپ جاڭ چالىدۇ. بۇنداق سائەت ياساش غايىسىنى سائەتچىگە ناۋايىنىڭ ئۆزى ئېيتىپ، مەخسۇس بۇيرۇتقانىدى. كېيىن

---

① ئۇنسىيە — "دوستلۇق ئۆيى" مەنىسىدە

همراتتا "ئەلىشىر ناۋايى" دەپ ئاتىلىدىغان جاڭ چالغۇچى سائەتلەر ئادەت بولۇپ كەتكەنىدى.

بابىر كۈتۈپخانىدىن چىقىۋېتىپ كەينى-كەينىدىن جاڭ چېلىۋاتقان سائەتكە قاراپ تۇرۇپ، ئۆزىچە ئويلانىدى: "ئەجەب! ئەلىشىر بەگنىڭ ئۆزى ۋاپات بولغان بولسىمۇ ئىختىراسى تىرىك، ئىككىنچى ئۆمۈر دېگەن مۇشۇمكىن؟ بۇ سائەت ئۆز ئىگىسىنىڭ ئىككىنچى ئۆمرىنى ئۆلچەپ جاڭ چېلىۋاتامدىكىن؟"

ئۇنسىيەتنىڭ ئىچى-تېشىدا بۇ بىنانى قۇرغان ۋە ئۇنىڭدا ھاياتىنىڭ ئاخىرقى كۈنىگىچە ياشىغان، دۇنياغا ئاز كېلىدىغان ئىنسانىنىڭ روھى كېزىپ يۈرگەنىگە ئوخشايتتى. بابىر ناۋايىنىڭ قولى تەگكەن ئىشىكلەرنى ئېھتىيات بىلەن ئاچاتتى، مەرمەر پەلەمپەيلەردە ئۇنىڭ كۆزگە كۆرۈنمەيدىغان ئىزلىرىنى بېسىپ ئۆتۈۋاتقىنىنى ھېس قىلىپ، مۇمكىنقەدەر ئاستا قەدەم تاشلايتتى.

ھويلىدا تاش كۆلچەك بويىدىكى چىنارلار تەكتىدە ھويلا تازىلايدىغان يىگىت غازاڭ سۈپۈرمەكتە ئىدى. بابىر ئىككى تەرىپىدە توق پىشىل شەمشاد دەرەخلىرى قاتارتۇرغان چىرايلىق تار يولغا بۇرۇلدى. بۇ يەردە ئۇنى ناۋايىنىڭ شاگىرتى خاندەمىر ۋە ئۇنىڭ پىقىن سۆھبەتداشلىرىدىن ساھىب دارا كۈتۈپ تۇراتتى. ھاسا تايانغان قېرى ساھىب دارا بابىر بىلەن كۆرۈشۈۋېتىپ:

— ئەمىرزادەم، — دېدى، — ھەزرەت مىرنىڭ ۋاپاتىدىن بېرى ئۇنسىيە روھسىز تەندەك ئىدى. سىز كەلگەندىن كېيىن بۇ تەندە يېڭى جان، يېڭى روھ پەيدا بولدى!

يېشى ئوتتۇزلارغا بارغان ئۆتكۈركۆزلۈك خاندەمىر بابىرغا سىناق نەزىرى بىلەن كۈلۈمسىرەپ تىكىلدى. ئەنجاندىن كەلگەن يىگىرمە

بەش ياشلىق شاھزادە بۇ مۇبالىغلىق گەپكە ياردىشا كەمتەرانە جاۋاب تاپارمىكىن؟

قەلبىنى ئۈمىد ۋە ئۈمىدسىزلىك تۈيغۇلىرى ئوراپ تۇرغان بابىر شائىرانە ئوخشىتىشلارنى دەپ ئولتۇرغۇسى كەلمەي ئاددىي جاۋاب بەردى:

ــ مەۋلانا، ھەزرەت ئەلىشىرنىڭ ماكانى مېنىڭ ئۆزەمدە يېڭى بىر روھ پەيدا قىلدى. بۇ يەردە مەن سەنئەت ۋە مەرىپەتنىڭ تېخى ئۆمرۈمدە كۆرمىگەن كامالىتىنى كۆرمەكتىمەن.

خانەمىر بابىرنىڭ جاۋابىدىن قانائەتلەنگەندەك مەمنۇن بولۇپ بېشىنى لىڭشىتتى. ساھىب دارامۇ:

ــ سىز ھەقلىق، ئەمىرزادەم، ــ دېدى، ــ ھەزرىتى مىر نېمە يارىتقان بولسا، ھەممىدە ئۆزىنىڭ ئالىي روھىدىن بىر نىشانە قالدۇرغان. مانا بۇ مۇنارلارغا بىر نەزەر سېلىڭ!

بابىر ئۈچى ئاسماندىكى ئاق بۇلۇتلارغا تېگەي دەپ تۇرغان ئېگىز كاشىنلىق مۇنارلارغا تىكىلدى.

ئادەتتە، ئېگىز مۇنارلارنىڭ ئادەم چىقىپ ئەتراپقا قارايدىغان ئۈستى يېپىق، يەنى راۋاقچىسى ئەڭ ئۈستىدە بولاتتى. ئۈنسىيە مۇنارلىرىدا بولسا ئۈستىدىكى ھالقىدىن تاشقىرى ئوتتۇرا بېلىدىمۇ مەخسۇس ھالقىلار بار ئىدى. ساھىب دارا بۇنىڭ سەۋەبىنى ئېيتتى:

ــ ھەزرەت ھىرات مەنزىرىلىرىگە ئېگىز بىر جايدىن قاراپ ئولتۇرۇپ ھاردۇق چىقىراتتى. قېرىغان پەيتلىرىدە مۇنارا ئۈستىدىكى ھالقىغا چىقىشى مۇمكىن بولماي قالدى. شۇنىڭدىن كېيىن مېمارغا ئۆزى ئېيتىپ، پەسرەككىمۇ ھالقا قۇردۇردى.

ــ ئىلاج بولسا، شۇ ھالقىلاردىن بىرىگە بىزمۇ چىقساق، ــ دېدى،

بابىر.

ــ بەجانىدىل!

ساھىب دارا بابىرنى خانەمىر بىلەن بىللە غەربىي مۇنار تەرەپكە باشلىدى. ئەمما مۇنار ئىچىدىكى تىك، ئايلانما پەلەمپەيلەردىن چىقالماسلىقىنى ئېيتىپ، ئۆزى پەستە قالدى. مۇنارنىڭ ئوتتۇرا ھالقىسىغا بابىرنى خانەمىر باشلاپ چىقتى.

ئۇلار ئەتراپقا كۆز يۈگۈرۈتۈشتى. يىراقتا قارلىق مۇختار ۋە ئىسكەلجە تاغلىرى، پەستە كۆز كىرىپ، سۇيى ئازىيىپ قالغان ئىنجىل ئەنھارى. ئۇنىڭ سول ساھىلىدا مەشھۇر گۆھەرشاد بېگىم مەدرىسى سۆلەت بىلەن تۇرۇپتۇ. ناۋايى قۇردۇرغان ئىخلاسىيە مەدرىسى ئىنجىلنىڭ ئوڭ قىرغىقىدا ــ گۆھەرشاد بېگىمنىڭ مەدرىسىگە ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل سېلىنغانىدى. ئىخلاسىيەدىن نېرىدا بىمارلار داۋالىنىدىغان، ئەينى ۋاقىتتا، مۇدەررىسلەر ياشلارغا تېۋىپلىك ئىلمىنى ئۆگىتىدىغان شىفائىيە ناملىق شىپاخانا ــ مەدرىس. ئۇنىڭ نېرىسىدا چوڭ گۈمبەزلىك خالاسىيە خانىقاسى. چوڭ بىر مەھەللىنىڭ ئورنىنى ئالىدىغان جاي ئەلىشىر ناۋايى قۇردۇرغان نادىر ئابىدىلەر بىلەن تولۇپ، ھىراتنىڭ سۆلىتىگە سۆلەت قوشقانىدى.

شەھەرنىڭ نېرىقى تەرەپلىرىدىمۇ كۆكۈش تاغلارغا ئوخشاش يۇكسىلىپ تۇرغان مۇنار ۋە گۈمبەزلەرنىڭ كۆپلۈكى بابىرغا بىردىنلا سەمەرقەندنى ئەسلەتتى-دە، يۈرىكىنى دەرد ئارىلاش سېغىنىش تۇيغۇسى ئورىۋالدى.

ــ مەۋلانا، ــ دەپ بابىر خانەمىرگە قارىدى، ــ ھىرات ئابىدىلىرىنى قۇرغان مېمارلار ئارىسىدا ماۋەرائۇننەھىردىن كەلگەنلىرىمۇ بارمىدى؟

ــ ئەمرزادە، سىز ھىراتتا سەمەرقەنـد پەردازلىرىمۇ بارلىقىنى سېزىپ تۇرغانغا ئوخشايسىز.

ــ ھە، سوئالىمنىڭ سەۋەبىمۇ شۇ.

ــ ھىراتنىڭ كۆپ ئۇلۇغ زاتلىـرى سەمەرقەندتە بىلىم ئالغان. ئۇلار سەمەرقەند پەردازلىرىنى كۆڭلىگە پۈكۈپ كەلگەن. يەنە ماۋەرا-ئۇننەھرىدىكى قالايمىقانچىلىقلاردىن تويۇپ قاچقان نۇرغۇن ئىستېداتـلىق كىشىلەر ھىراتقا كېـلىپ ھەزرەت ئەلىـشىردىن پانا تېپىشـقان. ئۇ ئالىي زاتنىڭ پەزىلىتى بىمەپسان ئىدى. لېكىن پېقىرگە ئەڭ ئۇلۇغ تۇيۇلغان پەزىلىتى ھەزرەت مىرنىڭ ئىستېدات ئىگىلىرىنى بىلىشى ۋە ئەقىل ئىدراكلىق كىشىلەرنى ياخشى كۆرۈشى ئىدى. ئۇلۇغ ئىشلارنى ئۇلۇغ تالانت ئىگىلىرىسىز قىلغىلى بولمايدىغانلىقىنى ھەزرەت ئەلىشىر ياخشى بىلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەمىشە ئەل-ئۇلـۇس ئارىـسىدىن نادىـر ئىستېداتـلىق كىشـىلەرنى ئىـزدەپ ئۈتـتى. يېنىدا يۈرگەن يېقىنلىرىغا، سۆھبەتداشلىرىغا، بىزدەك شاگىرتلىرىغا بېخىللىق دائىم نۇرسىز، لاياقەتسىز، ئىستېداتسىز ئادەمـلەردىن چـىقىدۇ، خۇسۇسەن، يۇقىرى قاتلامدا لاياقەتسىز ھەسەتـخورلار دائىم ئىستېداتلارنىڭ يولىنى توسىدۇ، بەرگەن ئەقىل-پاراسەتلىرىنى مەيدانغا چىقارماي زايە قىلىۋېتىدۇ، بۇنىڭدىن پۈتۈن خەلق زىيان كۆرىدۇ، دۇنيادىكى ئەڭ يامان كۆرەلمەسلىك تالانت ئىگىلىرىنىڭ يولىنى توسىدىغان كۆرەلمەسلىكتۇر. دۇنيادىكى ئەڭ ئالىي ساخاۋەت بولسا نادىر تالانت ئىگىلىرىنى مەيدانـغا چىقارغۇچى ساخاۋەتتۇر، دەيتتى.

ــ ئەينى ھەقىقەت! ــ زوقـلىنىپ خىتاب قىلدى بابىر. خاندەمىر بۇ خىتابتىن روھلىنىپ ئاۋازىنى بىرئاز كۆتۈرۈپ داۋاملاشتۇردى:

ــ بىز بىرەر سەپەردىن قايتساق ياكى ھەزرەت ئەلىشىرگە بىر-

ئىككى كۈن كۆرۈنمەي يۈرۈپ، كېيىن ھۈزۈرىغا كىرسەك، "قېنى، خوش، يەنە قانداق ئاجايىپ تالانىتلىق كىشىلەرنى ئۇچراتتىڭىز؟" دەپ سورايتتى. بىز ئۇچراتقان نادىر ئىستېدات ئىگىلىرىنىڭ بەزىلىرى ئون بەش-ئون ئالتە ياشلىق ئۆسمۈرلەر بولاتتى. ھەزرەت ئەلىشىر "بولىدىغان بالا ئون بەش يېشىدا باش بولار، بولمايدىغان ئادەم قىرىق ياشتىمۇ ياش بولار" دەيتتى ۋە تېپىلغان تالانىت ئىگىسى ئۆسمۈر بولسىمۇ ھۈزۈرىغا چاقىراتتى. ساھىب دارا ئىستېداتلىق شائىر زەينىدىن ۋاسفىينى ئون بەش يېشىدا ھەزرەت مىرنىڭ ھۈزۈرىغا ئەكەلگەندى. ھەزرەتنىڭ ساخاۋىتىدىن بەھرىمەن بولغان بۇ ياش شائىر ناھايىتى چاپسان ئۆسۈپ، پۈتۈن ھىراتقا مەشھۇر بولدى. ئۇلۇغ رەسسام كامالىددىن بېھزادمۇ ياشلىقىدىن ھەزرەت مىرنىڭ تەربىيىسى بىلەن ئۆستى. شائىر ھىلالىي، خەتتات سۇلتان ئەلى مەشھەدىمۇ ھەزرەت ئەلىشىر تېپىپ، تەربىيىلىگەن تالانىت ئىگىلىرىدىندۇر، كۆز ئالدىمىزدا تۇرغان ھىرات كېينكى ئوتتۇز-قىرىق يىل ماباينىدە ئاۋۋالقىدىن ئون ھەسسە گۈزەلرەك ۋە ھەشىمەتلىكرەك بولۇپ كەتكىنىنى بارلىق ئالىم كىشىلەر ئېيتىشىدۇ.

— سۆزىڭىز راست، مەۋلانا. مەن كۆرگەن رۇبئى مەسكۇنده① ھىراتتەك شەھەر يوق!

— ئەمىرزادەم، بۇگۈنكى ھىراتنى شۇنچىلىك گۈزەل، شۇنچىلىك ئۇلۇغ قىلغانلار — ئەل-ئۇلۇس ئارىسىدىن چىقىقان تالانتلىق كىشىلەر ئەمەسمۇ؟

— راست! كۆز ئالدىمىزدا تۇرغان بارلىق نادىر ئابىدىلەر ئۇلۇغ

---

① رۇبئى مەسكۇن — دۇنيانىڭ ئىنسانلار ئاۋات قىلغان قىسمى.

ئىستېدات ئىگىلىرىنىڭ خەزىنىسىدىن چىققان گۆھەرلەردۇر.

ــ ئىلتىپات قىلدىڭىز، ئەمرزادەم. ھەزرەت ئەلىشىر گۆھەردەك بىباھا ئىستېداتلار خەزىنىسىنى ئاچقان ئەڭ ئۇلۇغ كەشپىياتچى ئىدى. بۇنى سۇلتان ساھىب قىران ھۈسەين بايقارامۇ تەن ئالغاندى. ئاڭلىغانسىز، ئەمرزادەم، ھەزرەت ئەلىشىر بىلەن ھۈسەين بايقارا-نىڭ ئوتتۇرىسىغا زىددىيەت سالغان كۆرەلمەسلەر كۆپ ئىدى. سىزگە مەلۇمكى، سۇلتان ھۈسەين مەملىكىتە كۆپ يامان ئىشلارنىمۇ قىلغا-نىدى... ئەمما ئىچمەي يۈرگەن مىجەزى ئوچۇق كۈنلەردە ھەزرەت ئەلىشىرگە شۇنداق ھۈرمەت كۆرسىتەتتىكى، ھەممىمىز ھەيران قالاتتۇق.

بابىر خاندەمرنىڭ زوقلۇق بىر ۋەقەنى ئەسلىگەندەك مەمنۇن كۈلۈمسىرىگىنىنى كۆردى-دە، ئۇنىڭ ھېكايىسىنى كۈتۈپ، يۈزىگە تىكىلدى.

خانىدەمر تېخى ياش يىگىت بولسىمۇ كۆپ ئولتۇرۇپ ئىشلەش نەتىجىسىدە بىرئاز سەمرىپ قالغان تولۇق گەۋدىلىك ئوتتۇرا بويلۇق كىشى ئىدى. ئۇ گۆشلۈك بارماقلىرى بىلەن قېشىنىڭ ئۈستىنى سىلاپ قويدى-دە:

ــ ھەزرەت ئەلىشىر «خەمسە»سىنى تۈگىتىپ، سۇلتان ھۈسەين بايقاراغا ئوقۇشقا بېرىدۇ، ــ دەپ ھېكايە قىلىشقا باشلىدى، ــ سۇلتان ھۈسەين شېئىرنى ناھايىتى ياخشى كۆرىدىغان زات ئىدى. «خەمسە»نى ئوقۇپ ھەزرىتى ئەلىشىرنى ساريىغا چاقىرتىپتۇ، پۈتۈن مەنسەپدارلىرى ئالدىدا تەبرىكلەپتۇ. سۇلتان ھۈسەينىڭ ياخشى كۆرگەن بىباھا بىر ئاق ئېتى بار ئىدى. مىراخورغا① "ئاشۇ ئاتنى

① مىراخور ــ ئات باققۇچىلار باشلىقى.

ئەكىلىك" دەپ بۇيرۇپتۇ. مىر ھەزرەتلىرى ھەيران بولۇپ، "ماڭا ئات ئىنئام قىلماقچىمۇ؟" دەپ ئويلاپتۇ. ئاتىنى ئەكەلگۈچە پادىشاھ مىر ئەلىشىرگە قاراپ: "ئەمدى سىز شېئىرىيەتتە ماڭا ئۇستاز پىرسىز، مەن سىزگە مۇرىت بولماقچىمەن"، دېگەنىكەن. مىر ئەلىشىر ھاياجان بىلەن، "ھەزرىتىم، سىز پادىشاھ، سىزگە مەن مۇرىت بولۇشۇم كېرەك" دەپ ئېتىراز بىلدۈرگەن. شۇ ئەسنادا ئاق ئاتنى ئالتۇن جابدۇقلىرى بىلەن كەلتۈرۈپتۇ. سۇلتان ھۈسەين كۈلۈپ تۇرۇپ سوراپتۇ: "مۇرىت پىرنىك ئەمرىنى بېجىرىشى كېرەكمۇ؟" مىر ئەلىشىر، ئەلۋەتتە شۇنداق، دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. شۇ چاغدا پادىشاھ ئۇ ئالىي زاتقا ئېيتىپتۇكى، "ئۇنداق بولسا، مانا مۇشۇ ئاتقا مىنىك!" شاھنىك ئەمرى ۋاجىب. مىر ئەلىشىر ئاتقا يېقىنلىشىپتۇ. ئاق ئاتنىك بىر خۇيى بار ئىكەن: سۇلتان ھۈسەيندىن باشقا ئادەم مىنمەكچى بولسا، ئۇركۈپ مىنگۈزمەيدىكەن. مىر ئەلىشىر يېقىنلاشقاندا ئات ئۇركۈشكە باشلاپتۇ. شۇ چاغدا سۇلتان ھۈسەين ئاتنى چۈلۈۋۇرىدىن تۇتۇپ "تىنچ تۇر" دەپ ۋارقىراپتۇ. ئات تىنچىپ، ھەزرەت مىر ئۇنىڭغا مىنىپتۇ. ساراي ئەھلىنىك ئەمدى نېمە بولارکىن؟ دەپ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كېتىپتۇ. سۇلتان ھۈسەين ئاتنىك چۈلۈۋۇرىنى قويۇ-ۋەتمەي ھويلا بويلاپ مېڭىپ كېتىپتۇ. ھەممە ھەيران. شۇ چاغدا پادىشاھ ئات ئۈستىدىكى ھەزرەت ئەلىشىرگە "تۈركىي تىلدا بىرنىچى بولۇپ يازغان ئۇلۇغ «خەمسە»ڭىز ئۈچۈن مەندەك سۇلتان ساھىب قىران سىزگە ئات يېتەكلىگۈچى مۇرىت بولسىمۇ ئەزىيدۇ!" دەپتۇ. ساراي ئەھلى بۇ سۆزنى ئاڭلاپ، ھەيران بولۇپ قاپتۇ. ھەزرەت ئەلىشىرنىك ئۆزى شۇنچىلىك تەسىرلەنگەنكى، ھوشىدىن كېتىپ قاپتۇ. كېيىن مۇلازىملار يۈگۈرۈشۈپ بېرىپ ھەزرەتنى ئاتتىن

چۇشۇرۇۋاپتۇ ... ئەنە، ئەمرزادەم...

ــ پىكىرىڭىزگە چۈشەنمىدىم، مەۋلانا، ــ دېدى بابىر ئويچان ئاۋاز بىلەن، ــ قەيەردە تالانت ئىگىلىرىگە ھەسەتخورلار زاۋاللىق كەلتۈرەلمىسە ۋە سېخىلار يول ئاچالىسا، شۇ جاي بۈگۈنكى ھىراتقا ئوخشاش كامالەت چوققىسىغا چىقمايدىكەن.

خانەمىرنىڭ كۆڭلىدىكى گەپنى بابىرنىڭ بۇنچىلىك ياخشى تېپىپ ئېيتقىنى مەۋلاناغا غەلىتە تەسىر كۆرسەتتى. خانەمىر بابىردا ئۆزىنىڭ مەسلەكدېشىنى تاپقاندەك خۇش بولۇپ:

ــ تەسەددۇق، ئەمىرزادەم! ــ دېدى، ــ ئاشۇ ئۇلۇغ زاتلار دەۋرىدە ھىراتنىڭ كامالەت قۇياشى ئاسمانىنىڭ ئەڭ ئېگىز نۇقتىسىغا چىقتىنى راست! لېكىن... ئەپسۇسكى، قۇياش ئەڭ ئېگىز نۇقتىدىن كېيىن پەسكە چۈشىدىكەن. كېيىنكى يىللارنىڭ مۇدھىش ۋەقەلىرىنى كۆرۈپ، قەلبىمنى بىر ۋەھىمە تىترىتىدۇ: ھىراتنىڭ تەلەي قۇياشى ئاستا پەسلەپ چۈشمەستىن، بىردىنلا زۇلمەتنىڭ قەھرىگە غۇلاپ كەتسە... ئۇنىڭدا نېمە قىلىمىز؟

خانەمىر ماۋەرائۇننەھردىكى توپىلاڭلار ۋە قىرغىنچىلىقلارنىڭ شەيبانىخاننىڭ قوشۇنى بىلەن بىللە ھىراتقىمۇ يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقىنىنى سەزگىنى ئۈچۈن، شۇ ئىزتىراپلىق سوئالنى بەرگەنىدى. ئۇنىڭ نەزەردە، بۇ سوئالغا شەيبانىخان بىلەن ئۇدۇلمۇدۇل ئېلىشقان بابىرلا جاۋاب بېرىشى مۇمكىن ئىدى.

ــ بىتاقەت بولۇشىڭىز سەۋەبسىز ئەمەس، مەۋلانا، ــ دېدى بابىر، ــ ھىراتتىكى بۈگۈنكى خاتىرجەملىك دەھشەتلىك بوران ئالدىدىن بولىدىغان ۋاقىتلىق جىمجىتلىقنى ئەسلىتىدۇ، تاشكەنتمۇ مەن كېيىنكى نۆۋەت بارغىنىمدا، خۇددى ھازىرقى ھىراتقا ئوخشايتى-

تی. مەن مىڭ باللارنى باشتىن كەچۈرۈپ، جەھەننەم قەھرىدىن چىقىپ بارغانىدىم. مەرھۇم تاغام مەھمۇدخانغا "بۇ باللار سىزنىڭمۇ بېشىڭىزغا چۈشمەسۇن، بىللە چارە تاپايلى"، دېگىنىمدە زادىلىق قىلىپ كۈلگەنىدى. رەھمەتلىك سىز ئېيتقان ئىستېداتسىز، لاياقەتسىز تاجدارلاردىن ئىدى... ئازراق ھەسەتخورلۇقى بار ئىدى... مەھمۇدخان ئاخىرى شەيبانىخانىنىڭ ئايىغى ئاستىدا قانداق دەسسەلگىنى سىزگە مەلۇم.

— شۇ ھادىسىلەر ھىراتتا يەنە تەكرارلىنارمۇ، ئەمىرزادەم؟

بابىر ھىراتنىڭ شىمال — غەربىدە توپا-چاڭ ئىچىدە كۆرۈنۈۋاتقان ساقى سالمان چۆلىنىڭ خىرە ئۇپۇقىغا تىكىلىپ، ئويلىنىپ قالدى. ئۇنىڭ ھىراتقا تۆمۈرىيلەرنىڭ بېشىنى بىرلەشتۈرۈپ، شەيبانىخانغا قارشى مۇستەھكەم ئىتتىپاق تۈزۈش ئۈچۈن كەلگىنى، بۇ ماۋزۇدا تەخمىنەن يىگىرمە كۈندىن بۇيان مۇزاكىرە بولۇۋاتقىنى خانەمىرگە مەلۇم ئىدى. بابىر چاپسانلا جاۋاب بېرىۋەتمەكچىكە، خانەمىر ئەندىشە قىلىپ دېدى:

— ئەمىرزادەم، مۇزاكىرىلەر مەخپىي بولسا، پىقىرنىڭ دۆلەت سىرلىرىنى بىلىشكە ھەققىم يوق. پەقەت...

— مەۋلانا، مۇنار ئۈستىدە بىز پەقەت ئىككىمىز تۇرۇپتىمىز. مېنىڭ سىزدىن يوشۇرىدىغان سىرىم يوق. ھىرات تەختىدە ئىككى ئاكا-ئۇكا بىللە پادىشاھلىق قىلىۋاتقىنىنى بىلىسىز.

— ھە، ئەسلىدە تەخت بەدىئۇز زامان مىرزىلىكى ئىدى، لېكىن خەدىچە بېگىمنىڭ تەرەپدارلىرى مۇزەپپەر مىرزىنى ئىككىنچى پادىشاھ قىلىپ كۆتۈردى. تارىختا مىسلى كۆرۈلمىگەن ھادىسە.

خانەمىرنىڭ بۇ ھادىسىدىن نارازى ئىكەنلىكى سېزىلىپ تۇراتتى.

بابىر سالماقلىق ئاۋاز بىلەن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

ــ ھەر ئىككى پادىشاھىڭىزمۇ مېھماندوستلۇقتا، سۆھبەتداشلىقتا، ئازادە بەزمە ئۆتكۈزۈشتە تەڭداشسىزدۇر. ئەمما ئۇرۇش-تالاشنى ياخشى كۆرمەمدۇ، ھەر ھالدا، مۇرغاب بويىدا ئۇچراشقىنىمىزدا غەلىتە بىر ھادىسە بولدى. خانىنىڭ بىر قىسىم قوشۇنىنىڭ خۇراسانىنىڭ چېچەكتۇ ناھىيىسىنى بېسىۋالغانلىقى توغرىسىدا خەۋەر كەلدى. خانىنىڭ ئۆزى ئامۇ دەرياسىنىڭ نېرىسىدا ئىدى. خاندىن كۆرە بىز تۇرغان جاي چېچەكتۇغا يېقىنراق ئىدى. مەن چېچەكتۇنى بەش-ئالتە يۈز كىشىلىك دۇشمەن بېسىۋالغان بولسا، دەرھال ئاتلىنىپ، ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنى بېسىۋېلىش كېرەك، خان قوشۇنى خۇراسانغا ئاسانلىقچە كېلەلمەيدىغان بولسۇن دەپ تەكلىپ قىلدىم. بەدىئۇز-زامان مىرزا ئۇكىسى مۇزەپپەر مىرزىنى چېچەكتۇغا ئەۋەتمەكچى بولدى. سىزگە مەلۇمكى، ھەر ئىككىسىنىڭ ئۆز ئىشىك ئاغالىرى، ئۆز مۇلازىملىرى، ئۆز چېرىگلىرى ۋە ئالاھىدە سەركەردىلىرى بار. مۇزەپپەر مىرزا جەڭ كۆرمىگەن يىگىت، چېچەكتۇغا بېرىشقا جۇرئەت قىلالمىدى. "ھەزرەت ئاكام بارسا، بىز باشقا چېگرىلارنى مۇداپىئە قىلساق"، دېدى. بەدىئۇز زامان مىرزا: "مەن جەڭدە نابۇد بولسام، بۇ تەختنى يالغۇز ئۆزى ئىگىلەمدۇ؟" دەپ ئويلىدى، قارىشمىچە، چېچەكتۇغا بارغۇسى كەلمىدى. كۆپ سەن سالا-مەن سالا بولغاندىن كېيىن مەن "ئىجازەت بەرسەڭلار، مەن يىگىتلىرىم بىلەن بېرىپ، چېچەكتۇنى يېڭىدىن ئازاد قىلىشقا ئۇرۇنۇپ كۆرەي" دېدىم. ئاكا-ئۇكا بىر-بىرىگە قاراشتى-دە، ئەل-ئۇلۇستىن نومۇس قىلىشتى. "سىز مېھمانسىز" دەپ، مېنى بۇ نىيىتىمدىن قايتۇردى. ئۇنماستىن ھىراتقا باشلاپ كېلىشتى. چېچەكتۇ دۇشمەن قولىدا

قالدى.

خانده‌مىر ئېچىنىپ ئۇه تارتتى:

ــ بۇنىڭ ھەممىسى خۇراسانـدىن تەلەي يۇز ئۆرۈۋاتقانلىقىنىڭ نىشانىسى! ئەمـىرزادەم، بېشىمىز ئۇستـىدە قانداق بالالار توپلىنىـ ۋاتقانلىقىنى بىزنىڭ پادىـشاھىـمىزدىن كۆرە سىز ياخـشى بىلىسىز، چۇنكى ھەممىسنى ئۆز كۆزىڭىز بىلەن كۆرگەن. بىز بۇ ھەقتە مەۋلانا بېھزاد بىلەنمۇ كۆپ سۆزلەشتۇق. ھىراتنىڭ بارلىق جان كۆيەر ئالىم كىشىلىرى ئۇمىد كۆزىنى سىزگە تىككەن. خەتەرنىڭ قانچىلىك كۈچلۈك ئىكەنلىكىگە پادىشاھـلىرىمىزنى ئىشەنـدۈرگەن بولسـىڭىز بولاتـتى. بارلىق ياخشى كۈچـلەر بىرلەشسە ۋە پالاكەتـنىڭ ئالـدىنى ئېلىشقا مۇيەسسەر بولسا بولاتتى.

بابىر مۇنارىدىن پەسكە تىكىلىپ:

ــ بىلمـىدىم، مەۋلانا، ــ دېـدى، ــ بۇگۈن ـ ئەتە پادىشاھـلار بىلەن يەنە شۇ ھەقتە سۆزلەشمەكچىمەن.

ــ ئىلاھىم ئىشىڭىزغا ئاسانلىق بەرسۇن، مۇزاكىرىڭىز بىز خالـ غاندەك تۈگىسۇن، ئەمىرزادەم!

بابىر تەشەكـكۈر ئېيـتىپ، مۇنار پەلەمـپـيىگە قاراپ ماڭـدى. تۆۋەنگە چۈشۈۋېـتىپ، ھىرات قەلـئەسىنىڭ ئـىچىدە ئېگىز دۆڭلۈك ئۈسـتـىدە تۇرغان چوڭ ئوردىغا خالار ـ خالىماس نەزەر تاشلىدى.

3

كۈز ياخشى كەلگەنلىكى ئۈچۈنمۇ، ھىرات تاجدارلىرى تېخىچە قەلئە سىرتىدىكى باغلاردا ياشىماقتا ئىدى. شەھەرنىڭ شەرقىي شـىمالىدىكى قىپچاق دەرۋازىسىدىن نېرىدا شاھرۇھ مىرزا دەۋرىدە مەشھۇر بولغان

باغی سەپدتە مۇزەپپەرمىرزا بابىرنىڭ شەرىپىگە چوڭ زىياپەت بەردى. ھىراتنىڭ ئەڭ زور ئاشپەزلىرى تەييارلىغان غىزال① كاۋاپلىرى، ئىشتىھا ئاچقۇچى چۇچۇمەل ئاچارلار②. ماھىچە دەپ مەشھۇر بولغان تولمۇ ئېنچىكە كېسىلگەن تەملىك سۇيۇقئاشلار مۇزەپپەر مىرزا ئۆز مېھمىنى بىلەن ئولتۇرغان، ئالتۇن بېزەكلەر بىلەن بېزەكلەنگەن ھاۋالىق ئىمارەتىنىڭ يۇقىرىقى قەۋىتىگە كەينى-كەينىدىن ئېلىپ چىقىلماقتا ئىدى. سازەندىلەر پەگاداراق ئولتۇرۇپ، قالۇن ۋە ئۇد بىلەن، غىجەك ۋە نەي بىلەن كۆڭۈلنى غىدىقلايدىغان كۈيلەرگە چېلىشاتتى. ھىراتنىڭ مەشھۇر ھاپىزلىرىنى بەك كۆتۈر-مەستىن، يۇرەكنىڭ قات-قېتىغا سىڭدىغان ئاستا ۋە مەيىن ئاۋاز بىلەن ناخشا ئېيتىشاتتى، بۇنىڭ ھەممىسى بابىرغا ناھايىتى ئۇلۇغۋار بىر سەنئەتنىڭ نەمۇنىسى بولۇپ تۇيۇلاتتى.

بەزمە ئەۋجىگە چىققاندا ساقى بابىرنىڭ ئۇدۇلىغا كېلىپ، بىر تىزنىنى گىلەمگە قويۇپ تىزلاندى، كېيىن يىگىرمە يىلدىن بۇيان كۆپتە كۆچىيىپ تۇرغان ۋە بۇگۈنكى زىياپەت ئۈچۈن ئېچىلغان تىنىق، خۇش بۇي ساپ مەيدىن سۇراھىغا قۇيدى-دە، بابىرغا سۇندى. بابىر تېخى مەي ئىچمىگەنىدى. ئەمما ھازىر ئاڭلىغان مۇزىكا ۋە ناخشىلارنىڭ تەسىرىدە بىردىنلا ئۇنىڭ مەي ئىچكۈسى كەلدى-دە، ئوڭ يېنىدىكى قاسمبەگكە قارىدى.

ئابباۇردانىدا بابىردىن ئايرىلىپ ھىسارغا كەتكەن قاسمبەگ قاۋچىن بۇلتۇر كابۇلدا بارلىق نەۋكەرلىرى بىلەن بابىرنىڭ خىزمە-

---

① غىزال — كېيىكنىڭ بىر تۈرى.

② ئاچار — زىرە، ئاچچىقسۇ ئارىلاشتۇرۇپ تەييارلانغان گۆشلۈك تاماق.

تىگە قايتىپ كەلگەن، يەنە ئۇنىڭ ئەڭ يېقىن مەسلىھەتچىسىگە ئايلانغانىدى. قاسىمبەگنىڭ ئۆزى ئۆمرىدە مەي ئىچمىگەن، خۇدادىن قورقىدىغان كىشى بولغىنى ئۈچۈن بابىرنىمۇ ئىچملىكىگە يولاتقۇسى كەلمەيتتى.

— ئەمىرزادەم، — پىچىرلىدى قاسىمبەگ، — بەدىئۇز زامان مىرزىنىڭ ئىچكۈلۈكى زىيادىتىدە مەي تەكلىپ قىلغىنىدا ئىچمىگەنىدىڭىز، بۇ يەردە ئىچسىڭىز، نېرىقى مىرزا ئاڭلاپ كۆڭلىگە ئالماسمىكىن؟

بۇ سۆزلەر بابىرنى سەگەكلەشتۈردى. ئۇ تۇغما يۆتكەن مۇزەككەپ ۋە چېگىش ئىشلارنى ئەسلىدى ـ دە، مۇزەپپەر مىرزىغا قاراپ:

— يېقىرنى كەچۈرۈڭ، مىرزا ھەزرەتلىرى، — دېدى، — مەن ئۆمرۈمدە مەي ئىچمىگەن!

مۇزەپپەر مىرزا بابىرنىڭ مەي ئىچىشتىن قورقۇۋاتقىنىنى سېزىپ، قاقاقلاپ كۈلدى. ئۇنىڭ خىيالىغا كەيپ بولغانلىقى شۇ يەڭگىلىتەك كۈلكىسىدىن بىلىندى:

— ئەمىرزادەم، ئەجەبا، پۈتۈن ئەنجان ۋە سەمەرقەند مەي زوقىدىن خەۋەرسىزمۇ؟

— مىرزا ھەزرەتلىرى، مەي زوقى سەمەرقەند ۋە ئەنجاندىمۇ ھەددىدىن ئارتۇق. ئەمما پېقىر باشقا زوقلاردىن ئېشىنالمايتتىم. ئۆزرەمنى ھەزرەت ئاكىڭىز بەدىئۇز زامان مىرزا قوبۇل قىلغانىدى... پېقىر ئەندىشە قىلمۇاتىمەن...

بەدىئۇز زامان مىرزا ئېغىزغا ئېلىنىشى بىلەن مۇزەپپەر مىرزىمۇ جىددىيلەشتى. بابىرنىڭ ئەندىشىسى ئۇنىڭغا ئاساسلىق تۈيۇلدى ـ دە، ساقىيىغا: "بەس، زورلىمايلا!" دېگەندەك ئىشارە قىلدى. بەزمىدە بەدىئۇز زامان مىرزىنىڭ ئىشىك ئاغاسى زۇنۇنبەگ ئارغۇنمۇ

بار ئىدى. ساقىي پادىشاھىنىڭ ئىشارىتى بىلەن بابىرغا قوۋيۇلغان مەينى ئاشۇ زۇنۇنبەگكە بەردى.

ئادەملەرنىڭ كەيپى كۆتۈرۈلگەنسېرى بەزمە قىزىپ كېتىۋاتاتتى، بەزى بەگلەرمۇ ئوتتۇرىغا چىقىپ ئۇسسۇل ئوينىشاتتى، مىر سەربەرەھ-نە، بۇرھان گۈڭ دېگەن مەشھۇر قىزىقچىلارنىڭ ئېيتىشىشىدىن كۆتۈ-رۈلگەن كۈلكىلەر تورۇستىكى نەقىشلەرنىمۇ تىترەتكەندەك بولاتتى.

ھۇسەين بايقارانىڭ ئۆلۈمىگە تېخى ئۇزۇن بولمىغان، ھىرات خەۋپ ئاستىدا تۇرغان ئېغىر بىر ۋەزىيەتتە شۇنچىلىك خۇش چاق-چاق بەزمە ئۆتكۈزۈلۈۋاتقىنى بابىرغا قارىغاندا تولاراق قاسىمبەگ-نىڭ غەزىپىنى كەلتۈرمەكتە ئىدى. قاسىمبەگ كۈلكە شاۋقۇنلىرى ئارىسىدا بابىرغا پىچىرلىدى:

— بۇ شىركەيپ شاھ بىلەن ئەمدى مۇزاكىرە قىلغىلى بولمايدۇ. بۇنىڭ ئۈچتىيارى ئانىسى خەدىچە بېگىمدە ئىمىش. ھازىر بېگىمنىڭ ھۇزۇرىغا چىقايلى، ئەمىرزادەم.

— زىيادەت تۇغمەستىن چىقىپ كەتسەك، ھۇرمەتسىزلىك بولماسمۇ؟

— قۇلىڭىز كېلىشىپ قويغانمەن، بېگىم ئۆز قەسىرىدە بىزنى ساقلاپ تۇرىدۇ.

ئېيتىشىش مۇسابىقىسى تۇگەپ، كۈلكىلەر بېسىلغاندىن كېيىن، بابىر مۇزەپپەر مىرزىدىن ھەزرەت بېگىمنىڭ ھۇزۇرىغا بېرىش ئۈچۈن ئىجازەت ئالدى.

* * *

ئاق مەرمەردىن قۇرۇلغان ئۈچ قەۋەتلىك چوڭ قەسىرىدە ئونلى-غان ئالتۇن قەندىللەر يانماقتا ئىدى. بابىر، قاسىمبەگ، زۇنۇنبەگ

ۋە ئۇلارنى باشلاپ كېتىۋاتقان بۇرۇندۇقبەگ پەلەمپەيلەرگە سېلىنغان يۇمشاق، گۈللۈك پايانداز لاردىن ئاۋاز چىقارماي قەدەم تاشلاپ، ئۇچىنچى قەۋەتكە كۆتۈرۈلدى. قەسرىنىڭ تاملىرىغا شاھرۇھ مىرزا ئۆزبېكنىڭ سەنئەتكار ئوغلى بايسۇنقۇر مىرزا ئۇچۇن ئىشلەتكەن گۈزەل رەسىملەر تېخى پېتى چۈشمەي يېپىيېڭى تۇراتتى.

خەدىچە بېگىم بابىرنى قەسرىنىڭ ھەشمەتلىك قوبۇلخانىسىدا كۈتۈۋالدى ۋە ئالتە پۇتمۇ قۇيما ئالتۇندىن ئىشلەنگەن، ئۇستى پۇتۇنلەي سەدەپ بىلەن قاپلانغان مىز يېنىغا ئولتۇرغۇزدى.

سالاپەتلىك، قامىتى كېلىشكەن بېگىمنىڭ ئارقىسىداراق — قوبۇلخانىنىڭ ئەڭ كۆزگە كۆرۈنەرلىك جايىدا بىر تۇپ ئەتىرگۈل چوغدەك تاۋلىنىپ تۇراتتى: غولى ئالتۇندىن، يوپۇرماقلىرى زۇمرەدتىن، توق قىزىل گۈللىرى ياقۇتتىن. گۈل شېخىغا قونۇپ تۇرغان كىچىككىنە ئالتۇن بۇلبۇلنىڭ تۇمشۇقىدا دان ئورنىدا ساپ گۆھەر نۇر چېچىپ تۇراتتى. قوبۇلخانىنىڭ ئىشىك ۋە تاملىرىغا ئېسىلغان شايى پەردىلەرگىمۇ دۇرلار، لەئىلەر ۋە باشقا قىممەت باھالىق تاشلار قادالغانىدى.

پەقەت خەدىچە بېگىمنىڭ ئۆزى قارامتۇل كۈموش رەڭ كىمخابدىن چاپان كىيگەن، ئۇنىڭ بېشىدىكى كۆكۈش دوپپىسىدا كۆزگە ئانچە تاشلانمايدىغان شالاڭ مەرۋايىت دانىلىرى كۆرۈنەتتى. كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان بۇنداق جاۋاھىراتلار ئارىسىدا گۈزەل قىز-جۇۋانلار ئوتتۇرىسىدا ئولتۇرغان ئەللىك ياشلىق چوڭ سۈپەت مەلىكە بابىرنىمۇ، قاسىمبەگنىمۇ ئازراق ھودۇقتۇرۇپ قويدى.

بابىر كۆڭلىگە تۇگۈپ كەلگەن مۇرەككەپ سۆزلىرىنى بېگىمنىڭ سۆھبەتداشلىرى ۋە كېلىنلىرى ئالدىدا قانداق ئېيتىشنى بىلمەي

ئوڭايسىزلاندى. خەدىچە بېگىم بۇنى سېزىپ خاتىرجەم كۈلۈمسىرىدى:

ــ ئەمرزادەم، سىز بىزگە قېرىنداشسىز. شۇنىڭ ئۈچۈن مېنىڭ كېلىنلىرىم، سۆھبەتداشلىرىم سىزنىمۇ ئۆز مىرزىلىرىدەك ئىززەتلەپ، سۆھبىتىڭىزگە ئىشتىراك قىلماقچى. تارتىنماي ئەركىن ئولتۇرۇڭ.

ــ تەشەككۈر ئېيتىمەن!

يۈزلىرىدە يۈپقا ئاق پەردىلىرى بار قىز-جۈۋانلارنىڭ يۈز-كۆز-لىرى شام يورۇقىدا ئانچە ئېنىق كۆرۈنمەيتتى. ئەمما خېنە قويۇلغان نەپىس قوللار، يىپەك كىيىملەر ئورۇنۇالغان ئىنچىكە بەللەر ۋە كۆتۈرەڭگۈ كۆكرەكلەر كۆپچىلىك ئايالالارنىڭ ياش چوكانلار ئىكەنلىكىدىن دالالەت بېرەتتى. مۇزەپپەر مىرزىنىڭ ئەڭ چىرايلىق خوتۇنلىرىدىن قارا كۆز بېگىم دېگىنى قېيىن ئانىسىنىڭ قۇلىقىغا لېۋىنى يېقىنلاشتۇرۇپ، يېنىك بىر كۈلكە بىلەن بىرنېمە دېدى. خەدىچە بېگىمۇ شوخ كۈلكە بىلەن بېشىنى لىڭشىتتى-ده، بابىرغا قارىدى:

ــ ئەمىرزادەم، ھىراتنىڭ ئېسىلزادە قىزلىرى سىزگە ئىشتىياق بىلەن كۆز تىكىۋېتىپتۇ. شۇنداق باتۇر شاھ، شۇنداق چىرايلىق يىگىت، شۇنداق ئىستېداتلىق شائىر ھەرەمسىز، بويتاق ياشايدىكەنسىز، راستمۇ؟

بابىر قىپقىزىل قىزىرىپ يەرگە قارىدى-ده، بۇ توغرىدا گەپ ئېچىلغىنىدىن بىئارام بولۇپ:

ــ ھەزرىتى بېگىم، راست، ــ دېدى، ــ تەقدىر ۋە نېسىۋەم شۇنداق بولدى.

ــ تەقدىرىڭىز ئەمدى ئۆزگەرسۇن، ئەمىرزادەم. ھىراتتا قېلىپ،

مۇزەپپەر مىرزىغا ئۇكا بولۇڭ. سىزمۇ تۆمۈرىيلەر ئەۋلادىدىن. ھىراتتىن سىزگە مۇناسىپ گۈزەل ۋە ئەقىللىق قىزلارنى تاپايلى، توي-تاماشا بىلەن ئۆيلىنىڭ.

مۇزەپپەر مىرزىغا ئۇكا بولۇش — ئۇنىڭ تەرەپدارىغا ئايلىنىش دېگەن سۆز ئىدى. بىرۋاقىتلار نەۋرىسى مۆمىن مىرزىنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىگە سەۋەبچى بولغان خەدىچە بېگىم، ئېھتىمال كېلەچەكتە بەدىلىنى زامان مىرزىسىنىمۇ يوق قىلىش ۋە ئوغلىنى يەككە پادىشاھقا ئايلاندۇرۇش مەقسىتىدىدۇر. بابىر ئۇنىڭ ئوغلىغا ئۇكا بولسا، ئەلۋەتتە، بېگىمنىڭ بۇ مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا ئىشتىراك قىلىشى كېرەك.

— غەمخورلۇقىڭىزدىن مىننەتدارمەن، ھەزرەت بېگىم، — دېدى بابىر، — مېنىڭ پەقەت بىر ئەندىشەم بار.

— قانداق ئەندىشە، ئەمىرزادەم؟

— پېقىرنى كەچۈرۈڭ.

بابىر جىم بولۇپ يەرگە قارىدى. ئۇ گېپىنى پەقەت خەدىچە بېگىمنىڭ ئۆزىگە ئېيتماقچى ئىكەنلىكىنى سەزگەن ئايالىلار تەزىم قىلا-قىلا چىقىپ كېتىشتى.

شۇنىڭدىن كېيىن بابىر شەيبانىخاننىڭ ھىرات ئۈستىگە باستۇرۇپ كېلىشى مۇقەررەرلىكى ھەققىدە، ھازىر توي-تاماشىغا ئەمەس، ھايات-مامات جەڭلىرىگە تەييارلىنىش كېرەكلىكى توغرىسىدا سۆزلەشكە باشلىدى.

— شەيبانىخان ئەنجاندىن خارەزمگىچە، مەرۋدىن تۈركىستانغىچە بارلىق جايىنى ئېلىپ، بىھىساب قوشۇن توپلاپتۇ. مەن ئۇنىڭ ھەربىر جەڭگە قانچىلىك ئەستايىدىل تەييارلىنىشىنى بىلمەن. بالا-قازادەڭ

باستۇروپ كەلسە چاغلىق قوشۇننىڭ بىتچىت بولۇپ كېتىشىنى كۆرگەنمەن!

بابىر شەيبانىخانىنىڭ ھەربىي قۇدرىتىنى ۋە شەپقەتسىزلىكىنى ئىسپاتلايدىغان دەللىلەرنى كەلتۈرۈشكە باشلىدى. خەدىچە بېگىم سەۋرسىزلىنىپ:

— بۇ بالانى نېمە بىلەن توسقىلى بولىدۇ؟ شۇنى ئېيتىڭ، ئەمرزادەم! — دېدى.

— بۇنى بارلىق تۆمۈرنىزادىلەرنىڭ بىرلىشىشى بىلەن توسقىلى بولىدۇ، ھەممە ۋىلايەتلەرگە جارچىلار ئەۋەتىپ، ئەللىك-ئاتمىش مىڭ قوشۇن توپلاش كېرەك. قىش بويى بۇ قوشۇننى مەشىق قىلدۇرۇپ، يېگانە بىر سەركەردە باشچىلىقىدا جەڭگە تەييارلىنىش كېرەك.

— يېگانە سەركەردە كىم بولۇشى مۇمكىن؟ — دېدى خەدىچە بېگىم سەگەكلىشىپ.

قاسىمبەگ "يالت" قىلىپ بابىرغا قارىدى. ھازىر تېرىك قالغان تۆمۈرىيلەر ئارىسىدا بابىردىن باشقا ئادەم بۇ ئىشنى ئەپلىيەلەيدىغان ئادەم يوق. ئەمما قوشۇن كىمنىڭكى بولسا، ھاكىمىيەتمۇ شۇنىڭكى ئىكەنلىكى ئەزەلدىن مەلۇم. خەدىچە بېگىم ئوغلىنىڭ ھاكىمىيىتىگە ھېچكىمنى يولاتماسلىقىمۇ ئېنىق.

بابىر ئۇنىڭ كۆڭلى ئۇچۇن "يېگانە سەركەردە مۇزەپپەر مىرزا بولسۇن!" دېمەكچى بولدى-دە، ئارقىراقتا زۇنۇنبەگ ئولتۇرغىنى ئېسىگە چۈشتى. زۇنۇنبەگ بۇ گەپنى بەدىئۇز زامان مىرزىغا يەتكۈزسە ئىككى ئوتتۇرىغا زىددىيەت چۈشىدۇ.

— باش سەركەردە كىم بولۇشىنى ھەزرەت ئاكا-ئۇكىلار ئۆزلىرى

هەل قىلىشلىرى كېرەك، ــ دېدى، ــ بەزمىلەرنى توختىتىپ، پۈتۈن ئېتىبارنى مۇداپىئەگە قارىتىش كېرەك. ھەربىر كۈن غەنىمەت، ھەزرەت بېگىم!

خەدىچە بېگىم زۇنۇنبەگ بىلەن بۇرۇندۇقبەگكە مۇراجىئەت قىلدى:

ــ جاناب ئەمىرلەر، سىزلەرنىڭ پىكىرلىرىڭىز قانداق؟

زۇنۇنبەگ ئۆسكىلەڭ قاشلىرىنى دىڭگايتىپ، كۆزلىرىنى بابىرغا قەتئىيەت بىلەن تىكتى:

ــ ئەمىرزادەم شەيبانىخاننىڭ ماۋەرائۇننەھەردىكى غەلىبىلىرىدىن، قانخورلۇقلىرىدىن بىزنى ئاگاھلاندۇرغىنى ياخشى. ئەمما شەيبانىخاڭ ماۋەرائۇننەھەردە سۇنمىغان قىلىچى خۇراسانغا كېلىپ، ئەلۋەتتە سۇنار! مەن بۇنىڭغا ئىشىنىمەن، ھەزرەت بېگىم! شۇنىڭ ئۈچۈن ئارتۇقچە تەشۋىش ۋە تەھلىكىگە ئورۇن يوق دەپ ھېسابلايمەن!

زۇنۇنبەگ ئىشەنچ ۋە ئېتىقاد بىلەن ئېيتقان بۇ سۆزلەردىن خەدىچە بېگىم دەرھال يەڭگىللىك ھېس قىلدى. بابىر بولسا زۇنۇن-بەگكە تەئەججۇپ بىلەن تىكىلىپ دېدى:

ــ بېشارىتىڭىز ئىلاھىم توغرا كەلسۇن، جاناب ئەمىر! ئەمما بۇ بېشارەتكە قانداق ئاساسلار بار؟

ــ بۇ بېشارەتنى مەن ئەمەس، ھىراتنىڭ ئەڭ ئابرويلۇق ئەۋلىيالىرى بەرگەن.

زۇنۇنبەگ شۇنداق دەپ خەدىچە بېگىمگە ھىجىيىپ قاراپ قويدى. بۇ قاراشنىڭ مەنىسىنى چۈشەنگەن خەدىچە بېگىم بابىرغا كۈلۈمسىرەپ ئىزاھ بەردى:

ــ ھىراتنىڭ قۇتىب نامىلىق مەشھۇر ئەۋلىياسى بار. مۇشۇ

ۋاقىتقىچە قۇتۇپ نېمىدىن بېشارەت بولسا، ھەممىسى توغرا چىقىدۇ. قۇتبىقا چۈشىدە ئايان بولۇپتۇكى، شەيبانىخاننىڭ قىلىچىنى ئەمىر زۇنۇنبەگ سۇندۇرۇپتۇ. مۇتۈھەر مۇنەججىملەر يۇلتۇزلارغا قاراپ، بۇ بېشارەتنى تەستىقلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئەۋلىيالار زۇنۇنبەگنىڭ يەلكىسىگە مۇقەددەس پۇتا سېلىپ، نامىغا ھىزەبرۇللا ئۇنۋانىنى قوشۇپ ئېيتىدىغان بولدى.

"ھىزەبرۇللا" ئەرەبچە "ئاللانىڭ ئارسلانى"، يەنى "يېڭىلمەس باتۇر" دېگىنى ئىدى. ئەرەبچىنى ياخشى بىلىدىغان بابىر بۇ ئۇنۋانىڭ مەنىسىنى چۈشىنىپ، ئىستېھزا بىلەن كۈلۈمسىرىدى:

— جانابىي زۇنۇنبەگدە ئارسلانىڭ يۈرىكى بارلىقىغا شەك-شۇبھە يوق. ئەمما ھەزرەت بېگىم ئەۋلىيالار ۋە مۇنەججىملەرنى تىلغا ئالغىنىدا پېقىر سەرىپۇلدا شەيبانىخان بىلەن يۈزمۈيۈز تۇرۇشقا چىققان كۈنلەرنى ئەسلىدىم. مانا، جاناب قاسىمبەگمۇ بار ئىدى. شاھابىددىن ناملىق مۇنەججىم كېچىسى ئاسمانغا قاراپ: "سەككىز يۇلتۇز يەلكىزدە توغرا تۇرىدۇ، ئەتىگە تۇرۇشقا كىرسىگىز، زەپەر، ئەلۋەتتە، سىزنىڭكى بولىدۇ!" دەپ ئەۋلىيالىق قىلدى. بىز شۇنىڭغا ئىشىنىپ، شەھرىسەبزدىن كېلىدىغان يارەمنىمۇ كۈتمەستىن، مەيدانغا چىقتۇق... مانا ھازىرغىچە ئاشۇ خاتالىقىمىزنىڭ ئازابىنى تارتىپ يۈرۈۋاتىمىز.

بابىرنىڭ سۆزلىرىدىن خەدىچە بېگىمنىڭ يۈزلىرى تاتىرىپ، لەۋلىرى ئەتراپىدا قورۇقلار پەيدا بولدى. زۇنۇنبەگ بولسا ئولتۇرغان جايىدا ئەسەبىيلەرچە تولغىنىپ:

— ئەمىرزادەم، نىيەتتىنى ياخشى تۈتۈش كېرەك! — دېدى، — ھىراتنىڭ ئەۋلىيالىرى سەمەرقەند مۇنەججىملىرىدەك نادان ئەمەس!

سەرنىپۇلدىكى خاتالىقنى ھىراتتەك ئۇلۇغ شەھەردە ھېچكىم تەكرارلىمايدۇ!

زۇنۇنبەگنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ قاياپ سۆزلىگىنىنى كۆرگەن بۇرۇندۇقبەگ ئۇنى بېسىشقا تىرىشتى:

— جاناب زۇنۇنبەگ، ئالىي مېھمان بىزگە ياخشىلىق ئىزدەپ كابۇلدەك جايدىن كەپتۇ. ۋەزىيەت خەتەرلىك ئىكەنلىكى راست. ئالدىراش چارىلەر ئويلاش كېرەك!

خەدىچە بېگىم بەسلەشكۈچىلەرنى مۇلايىملىق بىلەن ياراشتۇرۇپ قويۇشقا ھەرىكەت قىلدى:

— جانابىي زۇنۇنبەگ، ۋەزىيەت ھەقىقەتەنمۇ جىددىي، بىپەرۋا بولماسلىق كېرەك. ئەمما جاناب بۇرۇندۇقبەگمۇ بىرنەرسىنى ئۇنتۇمەسۇن. مەغلۇبىيەتنى كۆپ كۆرگەن ئادەمگە خەتەر گاھىدا ئەسلەدىكىدىن چوڭراق كۆرۈنىدۇ، ئەمرزادەم، سىزكۆپ ئەنسىرىمەك. شەيبانىخان بىزگە تاجاۋۇز قىلسا ئۆز تەجاۋۇزىدىن ھالاك بولىدۇ!

* * *

— خەدىچە بېگىمدەك كۆپنى كۆرگەن مەلىكە شەيخلەرنىڭ خۇشامەت گېپىگە ئىشىنىپ يۈرگىنىگە مەن ھەيران، — دېدى بابىر ئەتىسى كۈنى باغى جاھانئارادا بەدىئۇز زامان مىرزا بىلەن سۆزلىشىپ ئولتۇرغاندا.

شىر گەۋدىلىك ۋە قىسىق كۆزلۈكلۈكى ئاتىسى ھۈسەين بايقاراغا ئوخشاپ كېتىدىغان بەدىئۇز زامان مىرزا ئىستىھزا بىلەن كۈلۈمسىرىدى:

— ھەيران بولماڭ. ئەمرزادەم، قانداق دېگەن بىلەن ئايال كىشى-دە، قىسقا ئويلاپ ئۆگەنگەن.

ــ ئەمما بۇ قىسقا پەملىكىنىڭ كاساپىتى ھەممىگە تېگىشى مۇمكىنغۇ، ھەزرىتىم؟

ــ نېمە چارە؟ سۆيۈملۈك پەرزەنتىمىز مۆمىن مىرزىمۇ شۇ بېگىمنىڭ كاساپىتىدىن ھالاك بولۇپ كەتتى!

ــ ھەزرىتىم، رەھمەتلىك ئاتىڭىز كەيپ مەزگىلىدە قىلغان پاجىئەلىك خاتالىقنى ئەمدى ئۇنتۇڭ!

ــ ئۇنتۇيالمايمەن، چۈنكى ئەيىب مەرھۇم ئاتامدا ئەمەس ئىدى! سۇلتان ساھىب قىران مۆمىن مىرزىنى تولىمۇ ياخشى كۆرەتتى، شېئىرلىرىنى يادا بىلەتتى. دەسلىپىدە ئاتامنىڭ ماڭىمۇ مۇھەببىتى ياخشى ئىدى. مەن تەخت ۋارىسى ئىدىم! خەدىچە بېگىم مېنىڭ بىلەن ئاتامنى دۇشمەن قىلىشنىڭ يولىنى ئىزدەيتتى. مۆمىن مىرزا ئەسىر چۈشكەندىن كېيىن بۇ يول تېپىلدى، ئۇنى شىركەيپ پادىشاھنىڭ پەرمانى بىلەن ئۆلتۈرۈشتى ۋە مېنىڭ بىلەن ئاتامنى قان قىساسى بار دۇشمەنگە ئايلاندۇردى. شۇنىڭدىن كېيىن بېگىمنىڭ ئوغلى مۇزەپپەر مىرزا مېنىڭ ئورنۇمغا ۋەلىئەھد بولدى. بۇگۈنكى شېرىك پادىشاھلىقىمۇ مانا شۇ بېگىمنىڭ ئىختىراسى! مەن ئېنىق بىلىمەن، بېگىم مېنى مۇۋەققەت تاجدار دەپ بىلىدۇ. مېنى يوق قىلىپ، مۇزەپپەر مىرزىنى يېگانە پادىشاھقا ئايلاندۇرۇشنىڭ پەيتىنى پايلاپ تۇرۇۋاتىدۇ!

بابىر بەدىئۇز زامان مىرزىغا شەيبانىخاننى ئەسلەتتى:

ــ ھەزرىتىم، شەيبانىخان ھەققىدە قانداق يېڭى خەۋەرلەر بار؟

ــ خان خارەزمنى ئېلىپ، سەمەرقەندكە قايتقانمىش...

ــ ئۇنداق بولسا، خان ئەمدى خۇراسان يۇرۇشىگە چىقماقچىدۇر؟ ــ سورىدى بابىر.

ــ دەرھال ــ ھە؟ خارەزم يۇرۇشىدىن كېيىن بىر ر يىل دەم

ئالماسمكىن؟

بەدىئۇز زامان مىرزىنىڭ تەخمىنىي سۆزلىرى، ئۇنىڭ دۇشمەن ئارىسىدىن ئېنىق خەۋەر ئەۋەتىپ تۇرىدىغان يوشۇرۇن ئادىمى يوقلۇقىدىن دالالەت بېرەتتى. ئۆز ئىنىسىنىڭ ھەممە پارچە-پۇرات سىرلىرىنى بىلىپ تۇرۇش ئۇچۇن بىھىساب جاسۇسلار ئەۋەتىپ تۇرغان پادىشاھ بۇ ئىشنى ئەشەددىي دۇشمىنى شەيبانىخانغا قىلمىغىنى بابىرنى تاڭ قالدۇردى:

ــ ھەزرىتىم، شەيبانىخانىنىڭ قوۋلۇق-شۇملۇقلىرىنى پېقىر ئانچە-مۇنچە كۆرگەنمەن. خانىنىڭ جاسۇسلىرى ھازىر ھىراتتا دەرۋىش ياكى سودىگەر يا نەۋكەر قىياپىتىدە يۇرۇپ، بارلىق زۆرۇر خەۋەرلەرنى سەمەرقەندكە يەتكۇزۇپ تۇرغان بولۇشى مۇمكىن.

بابىرنىڭ ئېچىنىپ سۆزلىگىنىنى سەزگەن بەدىئۇز زامان مىرزا كىنايە ئارىلاش كۇلدى:

ــ ئەمىرزادەم، سىزمۇ پادىشاھ، ئېھتىمال، سىزنىڭ مەخپىي خادىملىرىڭىز سەمەرقەندتىن يېڭى خەۋەر ئەۋەتكەندۇ؟

ــ مەن سىزنى ئاتامدەك ھۇرمەتلەيمەن، ھەزرىتىم. گەپ مەخپىي خادىملاردا ئەمەس. پېقىر تەجرىبىدىن شۇنى بىلىمەنكى، شەيبانىخان چارچىغان ئەسكەرلىرىنى بېسىۋالغان ۋىلايەتتە دەم ئېلىش ئۇچۇن قالدۇرۇپ، ئاۋۋالدىن دەم ئېلىۋاتقان قوشۇنى بىلەن دەرھال يېڭى يۇرۇشكە ئاتلىنىدۇ، ئۇنىڭ پۇتۇن كۇچى شۇنىڭدىكى، بارلىق ئاكا-ئۇكا، قېرىنداش-ئۇرۇقلىرى بىلەن بىر تەن-بىر جان بولۇپ مەيدانغا چىقىدۇ. بىز بۇ خەتەرلىك دۇشمەن قورشاۋىدا ئىچكى زىددىيەتلەرنى ئۇنتۇشمىز كېرەك. بىزمۇ بىر تەن-بىر جان بولۇپ، يېگانە سەركەردە باشچىلىقىدا جەڭگە ئەستايىدىل

تەييارلىنىپ كىرمىسەك، ئاقۇۋىتى ياماڭ بولۇشى ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس.

— يېگانە سەركەردە، دېدىگىزمۇ؟ كىم بىزگە سەركەردە بولماقچى، ئەمىرزادەم؟

بىرىنچىلىكنى تالىشىۋاتقان بۇ ئىككى ئاكا-ئۇكىنىڭ "ماڭا بولمىسا، ئۇنىڭغىمۇ بولمىسۇن!" دېيىشكە تەييار ئىكەنلىكى بابىرغا ھازىر ئېنىقراق سېزىلدى. رەقىب ئاكا-ئۇكا تالىشىۋاتقان مەملىكەت ئۈلاردىن پەقەت بىرىگە ياكى تاغىسىنىڭ بالىسى بابىرغا تەگكىنىدىن كۆرە قاينىتىسا قېنى قوشۇلمايدىغان ياتقا تەگكىنى ئەۋزەلرەك تۇيۇلاتتى. چۈنكى ياتلار ئۈلارنىڭ بۇنچىلىك ھەسەتخورلۇقىنى قوزغمايتتى.

— جەڭگىمۇ ئايرىم-ئايرىم چىقماقچىمۇسىلەر؟ — دېدى بابىر.

— نېمە چارە؟ ھەركىمنىڭ ئۆز چېرىگى، ئۆز سەركەردىسى بار. مەن مۇزەپپەر مىرزىغا ئىشەنمەيمەن. ئەمما سىز بىلەن ھەرقانداق جەڭگە بىللە كىرىشكە تەييارمەن. چۈنكى سىزگە ئىشىنىمەن. ئەمىر-زادەم، سىز ھىراتتا قېلىڭ! نېمە لازىم بولسا ئېيتىڭ! تەييار قىلىمىز.

بابىر ئاكا-ئۇكىنىڭ پەقەت شۇ نۇقتىدا پىكرى بىر ئىكەنلىكىنى سەزدى. جەڭ كۆرگەن بابىر پۈتۈن بەگ ۋە نەۋكەرلىرى بىلەن ھىراتتا قالسا ۋە ۋاقتى كەلگەندە، جەڭگە بىللە چىقسا ئۈلارنىڭ مۇشكۈللۈكلىرى ئاسانراق بولىدىغانلىغا ئىخشايتتى.

ئەمما ئاكا-ئۇكىنىڭ قوش ھاكىمىيىتى بابىرغا تېگى چىرىپ تېشىل-گەن كېمىگە ئوخشاش كۆرۈنەتتى. ئۇ بۇ كېمىدە قالسا پەيمانىسى تولغان ئاكا-ئۇكىغا قوشۇلۇپ غەرق بولۇشى مۇقەررەرلىكىنى بارغانسېرى ئېنىق ھېس قىلماقتا ئىدى.

4

ئەتىسى كۈنى پىشىن نامىزىدىن كېيىن ئۇنسىيەگە بابىرنى كۆرۈش ئۈچۈن كەلگەن مەۋلانا پەزلىددىن نەۋكەر ۋە مۇلازىملار-نىڭ يۈك-تاق يېغىشتۇرۇۋاتقىنىنى ۋە سەپەرگە تەييارلىنىۋاتقانلىقىنى سەزدى. تار يولدا تاغىسىغا ئۇچراپ قالغان تاھىر:

— ھە، ياخشى بولدى ئۆزىڭىز كەلدىڭىز، موللا تاغا! — دېدى.

— ھە، نېمە گەپ، جىيەنىم؟

— ئەتە سەھەردە ھىراتتىن مېڭىپ كېتىمىز.

— كابۇلغىمۇ؟

— ھە، — دەپ پىچىرلىدى تاھىر، — لېكىن پادىشاھلار بۇنى بىلمىسۇن، پادىشاھنىڭ رۇخسىتى شەھەر سىرتىدا قىشلاش ئۈچۈن بېرىلدى. ھەممىگە "خۇراسانىدا قىشلايمىز" دەپ ئېلان قىلىنىدى. سىزمۇ سەزدۈرمەڭ.

مەۋلانا پەزلىددىننىڭ روھى چۈشۈپ:

— ئاپلا، — دېدى، — بىزنى كىچىك باللاردەك يېتىمسىرىتىپ كېتىدىكەنسىلەر-دە؟

— قىش چىقسا، سىزمۇ كابۇلغا كۆچۈپ بېرىڭ. ئۆتكەن قېتىم ئۇچراشقىنىڭىزدا بابىر مىرزا ئۆزى تەكلىپ قىلدىغۇ؟

— كۆچۈپ بېرىش ئاسانمۇ، جىيەنىم؟ بىر ئاي، قىرىق كۈنلۈك يول... ئائىلىڭ ئادەممىز...

مەۋلانا پەزلىددىن گائىگىراپ بابىرنىڭ قوبۇلخانىسىغا قاراپ كەتتى. بىرچاغلاردا ئەلىشىر ناۋايىنىڭ قوبۇلخانىسى بولغان كۆركەم ۋە ئۇزۇنچاق ئۆينىڭ زەرھەل ئويىما نەقىشلىق ئىشىكى ئالدىدا

ياساۋۇل يىگىت تۇرغاندى. ئۇ ئىچكىرىگە كىرىپ، تېز قايتىپ چىقتى-دە، ئىشكنى ئېچىپ، مەۋلاناغا يول بەردى.

ئۆينىڭ تۆرىدە بابىر بىلەن سۆھبەتلىشىپ ئولتۇرغان كىشىلەرنى مەۋلانا بىر كۆرۈپلا تونۇدى. ناۋايىنىڭ يېقىنلىرىدىن بولغان قىرىق بەش ياشلاردىكى كوسا ئادەم شائىر سۇلتان مۇھەممەد ئىدى. ئۇنىڭدىن بېرىسىدە مەشھۇر خەتتات سۇلتان ئەلى مەشھەدي تىزلانغان. بابىرنىڭ ئوڭ تەرىپىدە كامالىددىن بېھزاد ۋە خاندەمىر ئولتۇرۇشۇپتۇ.

بابىر مەۋلانا پەزلىددىن بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ كۆرۈشكەندە، باشقىلارمۇ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. مەۋلانا پەزلىددىن پەگادا ئولتۇرماقچى ئىدى، يېشى ئۇنىڭدىن كىچىكرەك بولغان خاندەمىر:

ــ سىز ئالىي مېھمىنىمىزنىڭ ۋەتەنداشسىز، ــ دەپ ئۇنى ئۆزىدىن يۇقىرىغا ئۆتكۈزدى.

مەيۇسلىنىپ ئولتۇرغان خاندەمىر سۆھبەتنى توختاتقان جايىدىن داۋاملاشتۇرۇپ:

ــ ئەجەب تەتۇر چۆگىلەيدىغان پەلەك بۇ! ــ دېدى، ــ ئەمىر-زادەم، سىز ھىراتنىڭ يۇقىرى سەنئىتى ۋە ئاجايىپ تالانتلىق كىشىلىرىگە ھەۋىسىڭىز كېلىپ سۆزلىدىڭىز. بىز بولساق بۇگۈنكى ھىراتقا خۇدا سىزدەك مەرىپەتلىك، سىزدەك ئىستېداتلىق پادىشاھنى بەرمىگىنىگە ئېچىنىمىز!

بابىر ئۆزىنى شۇنچە ئىززەت-ئىكرام بىلەن مېھمان قىلغان پادىشاھلارنىڭ شەنىگە تېگىدىغان سۆز ئېيتىشنى خالىمايتتى.

ــ مەۋلانا، پادىشاھلىرىڭىزمۇ مەرىپەتلىك زاتلار، ــ دېدى.

كالتە بۇدرە ساقلى ئۆزىگە ياراشقان چىرايلىق يۈزلۈك يادائىغۇ

بهزاد كنايه بىلەن دېدى:

— ئەسىرزادەم پادىشاھلىرىمىزنىڭ بىرى قۇياش بولسا، بىرى ئاي. خەلق ئارىسىدا ھازىر بىر شېئىر تارقالدى. مەزمۇنى شۇكى، ھۇسەين بايقارا ھەققىي پادىشاھ ئىدى. ئۇنىڭ ئىككى ئوغلى ئىككى تەخت ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، بىرى "ئايمەن" دەيدۇ، بىرى "كۈنمەن" دەيدۇ. ئەتىدىن كەچكىچە بىر-بىرى بىلەن رىقابەت قىلىشىدۇ. بۇلارنىڭ ئۆزئارا كۈرەشلىرى خۇددى شەترەنج تاختىسى ئۈستىدىكى شاھلارنىڭ كۈرەشلىرىگە ئوخشايدۇ. چۈنكى بۇ ئىككىسى ئاتىسىدەك ھەققىي شاھلار ئەمەس، بەلكى شەترەنج تاختىسىدىكى سۈنئىي شاھلاردۇر.

بۇ ئوخشىتىش بابىرنىڭ ئىككى پادىشاھتىن ئالغان تەسراتلىرىغا شۇنچىلىك ماس كېلەتتىكى، ئۇ ئىختىيارسىز كۈلۈۋەتتى:

— لېكىن ئاكا-ئۇكىنىڭ رىقابىتى شەترەنج ئويۇنىغا ئوخشاشلىقى راست!

— پالاكەت شۇنىڭدىكى، — دېدى خانىدەمىر، — بۇ ئويۇندا ئۇلار خۇراسانىنى قولدىن كەتكۈزمەكتە! بۇنى ئۇلارغا سۆز بىلەن ئۇقتۇرۇش بولسا ئىمكاندىن يىراق!

شائىر سۇلتان مۇھەممەدنىڭ كۆزلىرى غەزەپ بىلەن چاقنىدى.

— ئۇلارغا بۇنى سۆز بىلەن ئەمەس، پەقەت شەمشەر بىلەن ئۇقتۇرۇش مۇمكىن!

خانىدەمىر ئىشىك تەرەپكە ئەنسىرەپ كۆز تاشلاپ قويىدى. بىر چاغلاردا ئەلىشىر ناۋايىدەك ئادەمگە جاسۇسلارنى ئەۋەتىپ يۈرگەن پادىشاھلار بابىرنىڭ كەينىگىمۇ ئادەم قويغان بولۇشلىرى مۇمكىن ئىدى.

سۇلتان ئەلى مەشھەدىي سۆھبەتىنى خەتەرلىك ماۋزۇلاردىن نەرىراق ئەكىتىش ئۈچۈن يېنىدا تۇرغان كۆن جۇزدانىنى① ئاچتى-دە، بىر دەستە زەر قەغەز ئالدى.

— پېقىر ئالىي مېھمىنىمىزنىڭ غەزەللىرىدىن بىرنەچچىسىنى كۆچۈرۈپ كەلگەنىدىم.

قەغەزلەر قولدىن قولغا ئۆتۈشكە باشلىدى. خەتتاتنىڭ ئاجايىپ سەنئىتى ئارقىلىق ھەربىر ھەرپ نەپىس ۋە تىرىك تەسۋىرگە ئايلانغانىدى. خانەمىر قۇرلارغا كۆز يۈگۈرتۈپ:

— ۋاھ! — دېدى ھەيران بولۇپ، — كۆپ شائىرلار "يار"نى ئىلاھىيلاشتۇرۇپ، پۈتۈن نىجاتلىقنى "يار"دىن ئىزدەپ ئۆگەنگەن. ئەمىرزادەم ئادەت بولغان بۇ ئالدىنشلارغا قارشى ئىسيان قىلغانىدەك يېزىپتۇ:

جاندىن ئۆزگە يارى ۋاپادار تاپمەدىم،
كۆڭلىمدىن ئۆزگە مەھرەمى ئەسرار تاپمەدىم...
بابىر، ئۆزەڭنى ئۆرگەتە كۆر يارىسىزكى، مەن —
ئىستەپ جاھاننى، شۇنچە قىلىپ يار تاپمەدىم!

— مەردانە سۆزلەر! — دېدى بېھزاد بابىرغا قاراپ، — سىز مىڭ مەرتىۋە ھەقلىقسىز! ئادەم ئۆزىگىمۇ ئىشىنىشى كېرەك!

— مىننەتدارمەن، مەۋلانا.

شائىر سۇلتان مۇھەممەدكە ئىككىنچى شېئىرنىڭ باش تەرىپى ياققانىدى.

— ئاڭلاڭلار، جانابلار:

---

① جۇزدان — قەغەز - قەلەم سېلىنىدىغان سومكا. — تەرجىمانىدىن.

سەندەك ماڭا بىر ياڭى جەفاكار تەپىلماس،
مەندەك ساڭا بىر زاڭى ۋەفادار تەپىلماس.

مەۋلانا پەزىلددىن ئېغىر تىندى:

ــ ھازىرلا سۆزلەشكەن دەردىمىزنى ئېيتىپتۇ!

بابىر ماختاشلاردىن سەل ئوڭايسىزلىنىپ:

ــ جانابلار، ــ دېدى، ــ مەن سىلەردەك سەنئەتكارلار بىلەن ئۇچرىشىپ، سۆھبەتلەشكىنىم ئۇچۇن تەڭرىمگە شۈكۈر قىلىمەن. پېقىرنىڭ قەغەزنى قارا قىلىپ يازغان قۇرلىرىم مەۋلانا مەشھەدىينىڭ تەڭدىشى يوق سەنئىتى تۇپەيلىدىن سىلەرگە شۇنچىلىك يېقىپ قالدى. ئىجازەت بولسا، غەزەللەردىن خاتىرە ئۇچۇن ھەربىرلىرىگە بىر نۇسخىدىن بەرمەكچىمەن.

ــ كۆڭلىمىزدىكىنى تاپتىڭىز! ــ دېدى خانەمىر خۇشاللىنىپ.

بابىر غەزەللىرىدىن ئاتايىن ئۇچ-تۆت نۇسخىدىن كۆچۈرۈپ گۈزگەنىدى. خانەمىرگە، بېھزادقا، سۇلتان مۇھەممەدكە ئۆزلىرى ياقتۇرغان غەزەللەردىن بىر نۇسخىدىن بەردى. ئۇلار شائىر ۋە خەتتاتنىڭ ھۇرمىتى ئۇچۇن غەزەل يېزىلغان زەر قەغەزلەرنى ئېلىپ، خۇددى نانەمك كۆزلىرىگە سۈرتۈپ قوبۇل قىلىشتى. بابىر كېيىنكى غەزەلدىن بىر نۇسخىسىنى مەۋلانا پەزىلددىنگە سۇنۇپ:

ــ مەۋلانا، بىز سىز بىلەن پەقەت ۋەتەنداشلا ئەمەسمىز، ھەمدەرد ۋە ھەسرەتداشمىز، ــ دېدى.

مەۋلانا پەزىلددىن غەزەلنى ئېلىپ كۆزىگە سۈرتتى-دە:

ــ مەن ئىشىنىمەن، ھىراتتا يېزىلغان ئۇشبۇ غەزەل پات ئارىدا سەمەرقەند ۋە ئەنجانغىمۇ يېتىپ بارىدۇ، ــ دېدى، ــ خۇدا ئەمرىزادەم بىلەن بىزنىمۇ ۋەتەنگە ساق-سالامەت قايتىشقا نېسىپ

قىلسۇن!

ــ ئېيتقىنىڭىز كەلسۇن، مەۋلانا!

بابىر قاسىمبەگنى چاقىرتتى ۋە سۇلتان ئەلى مەشھەدىيگە غەزەللەرنى سەنئەتكارانە كۆچۈرگەنلىكى ئۈچۈن ئالتۇن تۇغمىلىك كىمخاب تون كىيدۈردى.

كېيىن ئۇ مەۋلانىلارنى ھويلىغا ئۇزىتىپ چىقتى. ھەممىسى خەيرلىشىۋاتقاندا مېھمارغا قاراپ:

ــ بەلكى كېلەر يىلى كابۇلغا بارارسىز، مەۋلانا؟ ــ دېدى، ــ راست، چوڭ مېھمارلىق ئابىدىلىرى قۇرۇشقا تېخى ئىمكانىيىتىمىز يوق. كابۇل ھازىر ھىراتقا نىسبەتەن چەتتىكى بىر ۋىلايەت. ئۇلۇغ سەنئەتكارلارغا ماكان بولارلىق سارىيىمىز يوق. لېكىن خۇدادىن ئۈمىدىمىز بارکى، كەلگۈسىدە تەلەي بىزگىمۇ كۈلۈپ قارار، بىزمۇ ئۇلۇغ سەنئەتكارلارغا ماكان بېرىدىغان كۈنلەرگە يېتىپ قالارمىز!

ــ تەكلىپىڭىزنى بەجاندىل قوبۇل قىلىمەن! ــ دېدى مەۋلانا پەزىلىددىن.

ــ ئەمىرزادەم، ــ دېدى خاندەمىر، ــ ئەلىشىر ناۋايىنىڭ دەرگاھىدا قىلغان پاكىز نىيىتىڭىز ئىلاھىم ئەمەلگە ئاشسۇن! ئىلاھىم ھەزرىتى ئەلىشىرنىڭ روھى ھەمىشە سىزگە مەدەتكار بولسۇن!

بۇ تىلەككە ھەممىسى چىن كۆڭلىدىن قوشۇلۇپ، يۈزلىرىگە پاتمە قېلىشتى.

* * *

ئەتىگەندە كۈن چىقىۋاتقاندا بابىر خاس نەۋكەرلىرى ۋە بەگلىرى بىلەن ھىراتنىڭ سىرتىدىكى كەڭ باغ كوچىدىن كېتىپ باراتتى. كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ھىرات مەنسەپدارلىرىنىڭ خىشلىق

تاملىرى، كاشىن بىلەن ياسالغان گۈمبەزلىك ساراي ۋە چارباغلىرى بار ئىدى. سالاپەتلىك بىر باغلىق هويلىنىڭ ئېگىز تېمى يېنىدىن ئۆتۈۋاتقىنىدا، تام ئۈستىدىن كىمدۇ ئۇچ-تۆت ئەتىرگۈل تاشلىدى. توق قىزىل رەڭلىك گۈللەردىن بىرى بابىر مىنگەن سېرىق ئاتنىڭ ئۆسكىلەڭ يالىغا كېلىپ چۈشتى. گۈلنىڭ تىكەنلىرى ئات يالىغا ئىلىنىپ قالغانلىقىنى كۆرگەن بابىر تام ئۈستىگە قارىدى-دە، ياش بىر قىزنىڭ قىيغاچ قاشلىرىنى ۋە قاش ئۈستىگە باستۇرۇپ كىيگەن گۈللۈك دوپپىسىنى كۆردى. كېيىن ئۇ ئات يالىغا ئىلىنىپ قالغان گۈلنى قولىغا ئېلىپ، لېۋىگە يېقىنلاشتۇردى.

يىراقتا سوزۇلۇپ ياتقان زەنجىرگاھ تاغلىرىنىڭ ئېگىز چوققىلىرىغا قار چۈشكەنىدى. هىراتنىڭ كەچ كۈزىدە قانداقچە ئېچىلىپ قالغان بۇ گۈلنىڭ ئاجايىپ پۇرىقى بار ئىدى. بابىر گۈلنىڭ خۇش پۇرىقى دىماغىغا ئۇرۇلغان هامان تىزگىنىنى ئىختىيارسىز تارتىپ، ئېتىنى توختاتتى. ئۇزەكتىكە پۈتىنى تىرەپ، ئېگەردىن بوينىنى سوزدى-دە، تامنىڭ ئۈستىدىكى قىزغا تىكىلىپ قارىدى. ئەمدى ئۇنىڭغا قىزنىڭ ئوتتەك چاقناپ تۇرغان قاپقارا كۆزلىرى، بۇكۆزلەرگە ناھايىتى ياراشقان گۈلدەك ياڭاقلىرى ئېنىق كۆرۈندى. بابىر بۇ كوچىدىن ئاۋۋالمۇ ئۆتكەنىدى. قىز ئاۋۋالقى قېتىملاردىمۇ ئۇنى كۆرۈپ تونۇپ قالغانمىكىن، كۆزلىرى تەلمۈرۈپ ۋە ئۈيلىپ باش ئەگدى. بۇ ئۇنىڭ سالام بەرگىنىمىكىن ياكى خوشلاشقىنىمىكىن؟ ئۇن يەتتە-ئون سەككىز ياشلاردىكى بۇ قىزنىڭ جازىبىسى ۋە تەلمۈرۈپ باش ئېگىشى بابىرغا شۇنداق تەسىر قىلدىكى، ئۇ بىردەم نېمە قىلىشىنى بىلمەي هاڭ-تاڭ بولۇپ تۇرۇپ قالدى.

بۇ ئاردا باشقا مۇلازىملارمۇ قىزنى كۆرۈپ ئاتلىرىنى

توختاتقاندى. بابىرنى مۇزەپپەر مىرزىنىڭ ھىرات بويىچە ھاكىمى يۇسۇپ ئەلبەگ ئۆزىتىپ كەلمەكتە ئىدى. قىرىق ياشلاردىن ئاشقان كۆكۈلچەك بۇ بەگ تام ئۇستىدىكى قىزنى تونۇپ كۇلدى-دە:

— نېمە، ماھىمۇسىز؟ — دېدى، — ئاپلا، ماھى چۇچۇك، ھەي، قىز بولۇپ قاپسىز-ھە!

قىز گويا ئەمدى ئۆزىگە كەلگەندەك بولۇپ "لىپ" قىلىپ بېشىنى تامنىڭ كەينىگە ئالدى-دە، كۆزدىن غايىب بولدى.

يۇزى قانداقتۇر ئىچكى ئوتنىڭ تەپتىدىن قىزارغان، كۆزلىرى غەلىتە چاقنىغان بابىر يۇسۇپ ئەلبەگدىن ئالدىراپ سورىدى:

— كىم؟ كىم دېدىڭىز؟

— ئەمىرزادەم، بۇ ھويلا سۇلتان ساھىب قىرانىنىڭ يىراق قېرىنداشلىرىدىن بىرىگە قاراشلىق. قىزنىڭ ئاتىسى ھۇسەيىن بايقارانىڭ نوپۇزلۇق دىۋان بېشىلىرىدىن ئىدى. باردى-كەلدىمىز بار ئىدى.

— ھازىرمۇ بارمۇ؟

— بار، لېكىن...دۆلەت ئىشىدىن ئۆزىنى چەتكە ئالغان.

— نېمە ئۈچۈن؟

— بىلمىدىم، ھازىرقى پادىشاھلىرىمىز بىلەن ئارىسى ياخشى بولمىسا كېرەك. قەندەھارغىمكىن، غەزنىگىمكىن كۆچۈپ كېتىش تەييارلىقىدا ئىكەن، دەپ ئاڭلىدىم.

ئاتلار مېڭىپ كېتىۋاتاتتى. بابىر ماھىم دەپ ئاتالغان قىزنىڭ بارغانسېرى ئۇزاقتا قېلىۋاتقانلىقىنى ئويلاپ، كۆڭلىدە كۈچلۈك بىر ئارمان سەزدى. يىگىرمە كۈن ھىراتتا يۈرۈپ، بۇ قىزنى نېمىشقا پەقەت ئەمدى، قايتىپ كېتىۋاتقان پەيتىدە كۆردى؟

بابىر ھېلىمۇ قولىدا تۇتۇپ كېتىۋاتقان گۈلگە قارىدى. بايىقى گۈزەل قىز ھىراتلىنىڭ پۈتۈن گۈزەللىكىنى ئۆز جازىبىسى بىلەن بىللە مانا مۇشۇ گۈلگە خۇددى ئەتىر پۈركىگەندەك سىڭىپ بەرگەنگە ئوخشايتتى.

بابىر گۈلنى يەنە بىر پۈرىدى-دە، بېشىدىكى سەللىسىنىڭ قېتىغا كۆزگە ئانچە كۆرۈنمەيدىغان قىلىپ قىستۇرۇپ قويدى.

5

قىش ئۇرۇش-جېدەلسىز ئۆتتى-دە، نەق باھاركۈنلىرىدە شەيبانىخان ئەللىك مىڭ قوشۇن بىلەن مۇرغاب دەرياسىدىن ئۆتۈپ، خۇراسانغا باستۇرۇپ كىردى. بەدىئۇز زامان مىرزا بىلەن مۇزەپپەر مىرزا ھىراتنىڭ شىمالىدا قارارەبات ۋە تەرناب دېگەن جايلاردا ئىككى بۆلۈك قوشۇن، ئىككى ئالاھىدە سەركەردە بىلەن بىپەرۋا بىر ئەھۋالدا ئولتۇرغانىدى.

شەيبانىخاننىڭ ئەبەيدۇللا سۇلتان ۋە تۆمۇر سۇلتان باشلىق ئاتلىق ئەسكەرلىرى بۇ ئىككى قوشۇننىڭ ئوتتۇرىسىغا تىغدەك يېرىپ كىردى-دە، كۈچلۈك بىر زەربە بىلەن ئىككى پادىشاھنى ئىككى تەرەپكە چۆرىۋەتتى. مىرزىلار كۆپچىلىك بەگ ۋە نەۋكەرلىرى بىلەن پاتىپاراق بولۇپ قېچىشتى. پەقەت زۇنۇنبەگ ئارغۇن ئۆزىنىڭ ھىزەبرۇللا بولۇشىغا ۋە شەيبانىخاننىڭ قىلىچىنى سوندۇرۇشقا ھېلىمۇ ئىشەنگىنى ئۈچۈن بىرنەچچە يۈز نەۋكىرىنى خان قوشۇنىنىڭ قارىشىغا باشلاپ چىقىپ، ئاخىرقى نەپىسىنى قالغۇچە ئېلىشتى. ئەبەيدۇللا سۇلتانىنىڭ ئاتلىقلىرى ھايال قالماي ئۇنى ئېگەردىن ئۇرۇپ چۈشۈردى ۋە بېشىنى كېسىپ نەيزىگە سانجە-

دی-ده، شەیبانىخان مىنگەن ئاتنىڭ ئاياغ ئاستىغا ئەكلىپ تاشلىدى.

جەڭ مەيدانىدىن پالاقلاپ قاچقان بەدىئۇز زامان مىرزا ھىراتقا ھەممىدىن بۇرۇن يېتىپ كەلدى، ئەمما شەھەر ئىچىگە كىرمىدى. باغى جاھانئارادا بىرنەچچە سائەت توختاپ، ئاتلىرىنى دەم ئالدۇردى ۋە ئالتۇن-كۈمۈش گۆھەرلەردىن كۆتۈرگىنچە ئالدى. ئۇنىڭ خوتۇن-بالىلىرى شەھەر ئىچىدە — ئوردىدا قالدى. ئارقىدىن قوغلاپ كېلىۋاتقان دۈشمەن تەھدىتىدىن قورقىقان بەدىئۇز زامان مىرزا شەھەر ھاكىمىنى چاقىرىپ، قەلئە دەرۋازىلىرىنى بېكىتىۋېلىشنى بۇيرۇدى. "قامالدا قېلىشتىن قورقماڭلار، بىز قەندەھار تەرەپتىن قوشۇن توپلاپ كېلىپ، سىلەرنى قوتۇلدۇرۇۋالىمىز" دېگەن قۇرۇق ۋەدە بىلەن خوتۇنلىرى ۋە بالىلىرىنى قورغان ئىچىدە قالدۇرۇپ ئۆزى جەنۇبقا قاراپ ئالدىرىدى.

ھىراتقا كېچىسى يېتىپ كەلگەن مۇزەپپەر مىرزا ھەتتا يېڭىلىش ۋە قېچىشتىمۇ ئاكىسى بىلەن مۇسابىقىلەشكەندەك ئىش قىلدى. ئۇمۇ شەھەر سىرتىدىكى باغى سەفىدتە بىرنەچچە سائەت توختاپ، دېمىنى ئېلىۋېلىپ ئەڭ كېرەكلىك نەرسىلەرنى ئالدى-دە، دۈشمەننىڭ يېتىپ كېلىپ قېلىشىدىن قورقۇپ، ئوردىغا كىرمىدى. ئانىسى ۋە خوتۇنلىرىنى قەلئە ئىچىدە قالدۇرۇپ، دەرۋازىلارنى ئېتىۋېلىشنى بۇيرۇدى. ئۇمۇ "قامالدا قالساڭلار ئۆزەم كېلىپ قوتۇلدۇرىمەن!" دېگىنىچە ئاسترابادقا قاراپ قاچتى.

مىرزىلارنى ئويلىغىنىدىنمۇ ئاسان يەڭگەن شەيبانىخان شەھەردىن ئون بەش چاقىرىمچە شەرقتىكى كەھدىستان دېگەن ھاۋالىق ئوتلاققا چۈشۈپ شاھانە چېدىرلارنى تىكتۇردى.

خەدىچە بېگىم ھىراتتا بار مەنسەپدارلار ۋە قوغدىغۇچى ئەسكەر، سەركەردىلەرنى توپلاپ، قورغان دەرۋازىلىرىنى ئېتىشكە ئۇرۇنۇپ كۆردى. ئەمما ئىككى ئاكا-ئۇكا پادىشاھتىن بىرەرسى ھىرات مۇداپىئەسىگە رەھبەرلىك قىلماستىن قېچىپ كەتكەنلىكى ھەممىسىنىڭ روھىغا يامان تەسىر كۆرسەتتى، قامال ئازابىنى ھېچكىم زېممىسىگە ئېلىشنى خالىمايتتى. خانىنىڭ غەزىپىنى كەلتۈرمەسلىك ئۈچۈن ھىراتنى ئۇنىڭغا جەڭسىز تاپشۇرۇشنى لايىق كۆرگۈچىلەر كۆپ ئىدى. ئاخىرى ھىرات شەيخۇلئىسلامى تەپسىرنى بىرنەچچە نوپۇزلۇق كىشىلەرنى يېنىغا ئېلىپ ھىرات شەھىرىنىڭ ئاچقۇچلىرىنى قىممەت باھالىق سوۋغا-سالاملار بىلەن بىللە خانغا ئاپىرىپ تاپشۇردى.

كەھدىستانىنىڭ ئارامبەخش باھار ھاۋاسىدا زور غەلبىدىن كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ يۈرگەن شەيبانىخانمۇ ئەمدى جازىبىلىك بىر ئايال بىلەن قوشۇلغۇسى كېلەتتى. ئۇ ھىراتنىڭ ئەڭ داڭقى چىقىقان گۈزەل چوكىنى مۇزەپپەر مىرزىنىڭ يېگىرمە ياشلىق ئەتىۋارلىق خوتۇنى قارا كۆز بېگىم دەپ ئاڭلىغانىدى. تاشكەنتتە ۋە ئەنجاندا قارا كۆز بېگىم دەپ نام چىقارغان قىز-چوكانلار قانچىلىك چىرايلىق بولىدىغىنىنى خان ياخشى بىلەتتى. ھىراتلىق قارا كۆز-بېگىمنىڭ ئەسلىدىكى نامى باشقا بولسىمۇ قارا كۆزلۈك گۈزەللەر ئارىسىدا ئەڭ چىرايلىقى بولغانلىقى ئۈچۈن خەلق ئىچىدە شۇ ئىسىم بىلەن تونۇلغانىدى.

شەيبانىخان دائىملىق ئادىتىنى قىلىپ، بۇ چوكانغا غايىبانە ئاشىق بولغانلىغى ھەققىدە قىسقا بىر غەزەل يازدى-دە، شائىر مۇھەممەد-سالىھنى ئوتتۇرىغا سېلىپ، غەزەلنى بېگىمگە يەتكۈزۈپ بەردى.

مۇزەپپەر مىرزا نامەردلىك قىلىپ خوتۇنلىرىنى تاشلاپ

كەتكىنىدىن غەزەپى كەلگەن قارا كۆز بېگىم خانىنىڭ غەزىلىنى خۇش قوبۇل قىلدى. خەدىچە بېگىم باشلىق باشقا كېلىنلەر ھەراتىنىڭ ئەڭ مۇستەھكەم ئىستىھكامى بولغان ئىختىياردىن قەلئەسىگە كىرىپ بېكىنگىنىدە قارا كۆز بېگىم ئۇلاردىن ئايرىلىپ قالدى ۋە ئاتسىنىڭ شەھەر سىرتىدىكى چار بېغىغا كەتتى. كېيىن بېگىمنى ھامامدا يۇيۇندۇرۇپ، كېلىنلەردەك ياساندۇرۇشتى-دە، خان ئەۋەتكەن شاھانە مەپىگە سېلىشىپ، كەھدىستانغا ئېلىپ كېتىشتى.

كەچتە ھەراتنىڭ شەيخۇلئىسلامى ۋە قازىسىمۇ خان قارارگاھىغا چاقىرىلدى.

بۇگۈن ئادەتتىكىدىن ياشراق كۆرۈنۈۋاتقان شەيبانىخان شەرىئەت پېشۋالىرىنى مەھفۇرى گىلەم① سېلىنغان بارگاھتا قوبۇل قىلدى. خانىنىڭ يېنىدا تۇرغان موللا ئابدۇرەھىم قارا كۆز بېگىمنى بۇگۈن ئىمامى زامانغا نىكاھلاش ھەققىدە گەپ ئاچتى.

— بۇگۈنمۇ؟ — دەپ شەيخۇلئىسلام قازىغا ھودۇقۇپ قارىدى. قازى بۇ قاراشنىڭ مەنىسىنى چۈشەندى.

قارا كۆز بېگىم مۇزەپپەر مىرزىنىڭ نىكاھىدا ئىدى. ئېرىنىڭ تاشلاپ كەتكىنىگە بەش كۈنمۇ بولمىدى. ھالبۇكى، بىر مۇسۇلمانىنىڭ نىكاھىدىكى خوتۇنىنىڭ ئىددىتى بولىدۇ. ئۇچ ئاي ئۆتمىگۈچە باشقا كىشىگە نىكاھلاش مۇمكىن ئەمەس. شەرىئەت بۇنى قەتئىي مەنئى قىلغان!

شەيخۇلئىسلام خانىنىڭ ئايىغى ئاستىدىكى گىلەمنى سۆيۈپ،

---

① مەھفورى گىلەم — گۈللىرىگە شېئىرىي بېيىتلار قوشۇپ توقۇلغان نادىر يىپەك گىلەم.

شۇ توغرىدا سۆز باشلىغانىدى، خان ئۇنىڭ سۆزىنى كەستى:

ــ شەرىئەتنى بىزگە ئۆگەتمەك! بېگىمنى ھەزىلەك ئېرى بۇنىڭدىن تۆت ئاي بۇرۇن ئۆچ تالاق قىلغان. سىز ئۇچ ئاي دەيسىز! بېگىم تۆت ئاي بېشى ئوچۇق يۈرگەن! ئەجەبا، سىز، شەرىئەت پېشۋالىرىنىڭ بۇنىڭدىن خەۋىرى بولمىسا؟!

خانىنىڭ قەھرىدىن قورقۇپ كەتكەن شەيخۇلئىسلام ئاپئاق ساقىلىنى مەھفۇرى گىلەمگە سۈركەپ يەنە يەر سۆيىدى:

ــ خەۋەردارمىز، ھەزرىتىم!

ــ خەۋەردارمىز! ــ دېدى قازىمۇ گىلەمنى سۆيۈپ.

ئۇلار مۇزەپپەر مىرزىنىڭ بۇنىڭدىن تۆت ئاي بۇرۇن ئاچچىق ئۇستىدە خوتۇنىنى ئۆچ تالاق قىلغانلىقىنى بىلەتتى. بىراق كېيىن مىرزا خوتۇنى بىلەن يارىشىقاندا شەيخۇلئىسلام بىلەن قازى بېگىمنى ئېرىگە قايتىدىن نىكاھلاپ بەرگەنىدى. لېكىن بېگىمنىڭ ئاۋۋالقى ياش ئېرى تىلغا ئېلىنغىنىدىن ئاچچىقى كېلىپ، سەۋر قاچىسى توشۇپ تۇرغان خانغا بۇنى ئېيتىش ئۆلۈمنى بوينىغا ئېلىش بىلەن باراۋەر ئىدى.

شەرىئەت پېشۋالىرى ئەمدى بۇ توغرىدا "غىڭ" قىلماستىن نىكاھ ئوقۇشقا ھازىرلىنىشتى...

* * *

سەللىسىگە لەئىل ۋە گۆھەر بىلەن بىللە ئۇكىمۇ قادالغان شەيبانىخان كېچىسى بېگىمنىڭ خابگاھىغا تېز قەدەملەر بىلەن كىرىپ كەتتى. خابگاھنىڭ سىرتقى بۆلۈمىدە خانىنىڭ ھەرىمىگە قارايدىغان قېرى بېكە①، ئىككى پىچۇڭچىلىگەن ھەبەش قۇل ۋە

① بېكە ــ ھەرەمگە قارىغۇچى ئايال.

بېگىمگە ئەگىشىپ كەلگەن ئىككى كېنىزەك نۆۋەتچىلىك قىلىپ قېلىشتى.

بىر چاغدا خابىگاھ ئىشكى غاچ قىلىپ ئېچىلىدى-دە، تونىنى يېپىنچاقلىغان، بېشىدىكى ئاق شاپاق دوپپىسى بىر تەرىپىگە سىڭايان بولۇپ قالغان شەيبانىخان چىقىپ كەلدى. ئۇنىڭ رەڭگى-رويى ئۆچكەن، لەۋلىرى تىترەيتتى.

ــ بىھايا ئىكەن بۇ! بۇزۇلۇپ كەتكەنكەن! يۈزى قېلىن!

ھەرەم بېكەسى بېگىمنىڭ كېنىزەكلىرى بىلەن بىللە ئالدىراپ-تېنەپ ئىچكىرىگە كىردى. ئورۇننىڭ چېتىدە يۈزىنى قوللىرى بىلەن ئېتىۋالغان گۈزەل چوكان ئۆكسۈپ-ئۆكسۈپ يىغلايتتى.

مەلۇم بولۇشىچە، قارا كۆز بېگىم ھىراتنىڭ كېيىنكى پادىشاھلىرى ياخشى كۆرىدىغان ۋە يۇقىرى تەبىقە ئاياللىرى "غەلۋىرە" دەپ ئات قويغان شوخ بىر قىلىق قىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۇ ئەللىك ئالتە ياشلىق خانىنى قايىل قىلماقچى، بەلكى ئۇنىڭ ئىلھامىنى ئاشۇرماقچى بولىدۇ. بىراق كۆپ قېتىم ئۆيلەنگەن، قانچە قىز-چوكانلار بىلەن بىر ياستۇقتا باش قويغان خان ئۆمرىدە بۇنداق قىلىقلارنى كۆرمىگەن ئىكەن. ئۇ ئاۋۋال ھودۇقۇپ قالىدۇ، كېيىن قارا كۆز بېگىمنىڭ ئاۋۋالقى ياش ئېرىنى ئەسلەيدۇ. بېگىمنىڭ بۇنداق قىلىقلارنى ئاۋۋالقى ئېرىگىمۇ قىلغانلىقىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرىدۇ-دە، بىردىنلا كۆڭلى قايتىدۇ ۋە رەنجىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىدۇ.

بېگىم بۇ شوخلۇقنى خانغا يېقىش ئۈچۈنلا قىلغىنىنى، ھىراتلىق ئەسلزادىلىرى ئارىسىدا بۇنىڭ يوللۇق ئىكەنلىكىنى كېنىزەكلەر ھەرەم بېكەسىگە چۈشەندۈرىدۇ. بېگىمگە رەھمى كەلگەن ھەرەم

بىكەسى خانىنىڭ ئالدىغا چىقىپ، ئۇنى ئاچچىقىدىن قايتۇرۇشقا تىرىشتى:

— ھەزرىتىم، ئەيىب پەقەت بۇ بىگمىدە ئەمەس! ئەيىب ئۇنىڭغا شۇ قىلىقىنى ئۆگەتكەنلەردە! ھىراتتا ھاياسىزلار كۆپ ئىكەن!

— بۇ شەھەر دىندىن چىقىقان رافىزىيلار① ئۇۋىسى! — دېدى خانمۇ ئەمدى غەزىپىنى باشقا تەرەپكە يۆتكەپ، — بۇ چوكانىنىڭ قېيىن ئانىسى خەدىچە بىگىم يۈزى قېلىنلارنىڭ ئەڭ چوڭى! ئەڭ ئاۋۋال شۇنى تۈتۈپ جازاسىنى بېرىش كېرەك!

شەيبانىخان خابگاھقا قايتا كىرمىدى. قارا كۆز بىگمىنى تەۋپىق ۋە ھايا يولىغا قايتۇرۇشنى ھەرەم بىكەسى بىلەن خاس قۇللارغا تاپشۇردى-دە، ئۆزى بارگاھقا ئورۇن سالدۇرۇپ ياتتى. ئەمما تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلىيالمىدى.

ئەتىسى ئەزاندا بارگاھتىن خىرگاھقا ئۆتتى-دە، لەشكەر بېشىلەردىن ئەبەيدۇللا سۇلتاننى، مۇلازىملاردىن مۇھەممەد سالىھنى، موللا بىنائىينى ۋە مەنسۇر باخشىنى چاقىرتتى.

ئەڭ ئاۋۋال جىيەنى ئەبەيدۇللا سۇلتانىنى سوراق قىلدى:

— ئىختىيارىددىن قەلئەسى ئېلىندىمۇ يوقمۇ؟

— خان ھەزرەتلىرى، بۇگۈن-ئەتە ئېلىنغۇسىدۇر!

— بىر بۇزۇق خوتۇن ئېتىۋېلىپ ياتقان قەلئەنى شۇنچە لەشكەر بىلەن تېخىچە ئالالمايسەن! يا ئۆزەم بېرىپ ئالايمۇ؟

---

① رافىزىيلار — ئىسلامنىڭ سۈننىي مەزھىپىدىن شىئە مەزھىپىگە ئۆتكەنلەر ۋە ئومۇمەن مۇسۇلمانچىلىقتىن چىققانلار.

خانغا كېچىسى بىر بالا بولغىنىنى ھەممىسى سەزدى. يىگىرمە ياشلىق گەۋرى ئەبەيدۇللا سۇلتان چوڭ گەۋدىسىنى ئېگىپ، خانغا ئىككى پۇكلىنىپ تەزىم قىلدى:

ــ ھەزرىتىم، قەلئەنى بۇگۈنلا ئالمىز. ھازىر مەن ئۆزۈم بېرىپ ھۇجۇم قىلىمەن!

ــ ھۇجۇم قىلىمەن دەپ، لەشكىرىڭ دېھقانلارنىڭ زىرائىتىنى چەيلەپ كېتىپتۇ. بىز ھىراتقا مېھمان بولۇپ كەلگىنىمىز يېرىق! دېھقانىڭ ھوسۇلى ئۆزىمىزگە كېرەك! باغلارنىمۇ ئات باسمىسۇن! مېۋىسىنى ئۆزەڭ يەيسەن! سەن تۆمۇرىيەزادىلەرنىڭ ئۇرۇقىنى قۇرۇت! شۇلارغا خىزمەت قىلىپ قۇتۇرغان شۇنداق باس!

ــ بارلىق ئېيتقانلىرىڭىزنى بەجا كەلتۈرىمىز، ھەزرىتىم!

ئەبەيدۇللا سۇلتان كېتىشكە تەييارلاندى. شۇ چاغدا شەيبانىخان:

ــ ئەگەر قەلئەنى بۇگۈن ئالىدىغان بولساڭ، مەنسۇر باخشىنىمۇ ئېلىپ كەت! ــ دېدى، ــ بۇ باخشى يەنە بويىتاق يۇرۇپتۇ. بۇنىڭغا خوتۇن چىدىمايدۇ. خەدىچە بېگىم شۇنىڭغا ئوخشىغان زور بىر ئەر تاپالماي يۈرگەنىمىش. قەلئەنى ئالساڭ، ئاشۇ خوتۇننى مەنسۇر باخشىغا نىكاھلاپ بېرىسەن!

سەمرەپ، ئاۋۋالقىدىن بەتتەر يوغىناپ كەتكەن ئوتاقتەك چوڭ مەنسۇر باخشى:

ــ ئايلىناي سىزدىن، خان ھەزرەتلىرى! ــ دېدى، ــ سەمەر-قەندتە نىكاھلاپ بەرگەن زوھرە بېگىمنىڭ ئۆلگەندىن بۇيان بويتاقلىق جېنىمغا تېگىپ يۈرگەنىدى!

ــ لېكىن سەن باخشى ھەدەپ نەپسىڭنى ئويلاۋەرمە! ــ دېدى خان، ــ ھىراتنىڭ ئەڭ چوڭ بايلىقلىرى خەدىچە بېگىمنىڭ

قولىدا. ماڭا ئاخباراتى كەلگەن، بۇ خوتۇن ئالتۇندىن گۈل ياساتقانمىش، يوپۇرماقلىرى زۇمرەتتىن ئىمىش، گۈلگە قونۇپ تۇرغان بۇلبۇلنىڭ ئاغزىدا گۆھىرى بار ئىمىش.

— خان ھەزرەتلىرى، بۇلارنى مەن سىزگە تاپتۇرۇپ بېرەي مەن! — دېدى مەنسۇر باخشى، — خەزىنىسىمۇ سىزنىڭكى! ماڭا ئۆزى بولسا بولدى!

بۇ شوخ گەپلەردىن كېيىن، شەيبانىخانىنىڭ چىرايى سەل ئېچىلدى-دە، ئەبەيدۇللا سۇلتان بىلەن مەنسۇر باخشىغا كېتىش ئۈچۈن رۇخسەت بەردى. مۇھەممەد سالىھ بىلەن مەۋلانا بىنائىي خانىنىڭ ئۇدۇلىدا ھامان قول قوشتۇرۇپ، جىم ئۆرە تۇرۇشاتتى. قىزىل كىمخاب كۆپە ئۈستىدە چازا قۇرۇپ ئولتۇرغان خان مۇھەممەد سالىھقا قاراپ:

— سەن، شائىر، نوقۇل ھىراتنى ماختايتتىڭ، — دېدى، — ھىراتنىڭ ھاياسنى يوقاتقان، يولدىن چىققانلارنىڭ ئۇۋۇسى ئىكەنغۇ!

مۇھەممەد سالىھ خانىنىڭ بېشىغا كېچىسى قانداق ئىش چۈشكەنلىكىنى ئاللىقاچان بايقىغانىدى. شەيبانىخانىنىڭ ھازىر قەھرىلىق زەئىپلىكىگە چارە تاپالمايۋاتقانلىقىمۇ سېزىلىپ تۇراتتى.

مۇھەممەد سالىھ ئۈنىڭ يارىسىغا تۇز سەپكەنلىكى ئۈچۈن گېپىنى باشقا تەرەپكە بۇرىدى:

— ھەزرىتىم! ھىراتنىڭ ئەخلاقىنى تۆمۈرىيىلەر بۇزغان. سىز تۆمۈرىيلەرنى جەڭدە جىسمانىي جەھەتتىن يەڭدىڭىز. ئەمدى ئۇلارنى مەنىۋى جەھەتتىن يېڭىۋاتىسىز! ئىمامى زامانىمىزنىڭ ئەخلاقىي جەھەتتىن پاكلىقى ھىراتلىقلارغا ئىبرەت بولۇشى كېرەك.

ـ گەپكە چېچەنسەن! لېكىن ھىراتنىڭ ئەخلاقسىنى شائىرلارمۇ بۇزغىنىنى نېمىشقا ئېيتمايسەن! تۆمۈرىيلەرنى ماختاپ ھاياسىز شېئىرلارنى يېزىپ، لېگەن-لېگەن ئالتۇن ئالغان شائىرلىرىڭ بولمىغانمۇ؟

ـ بولغان، خان ھەزرەتلىرى. مانا، مەۋلانا بىنائىينى ھىراتتىن ئەنە شۇنداق شائىرلار كەتكۈزۈۋەتكەن؟

شەيبانىخان مەۋلانا بىنائىيغا قارىدى:

ـ شوناقمۇ؟

ـ شۇنداق ھەزرىتىم! ـ دېدى بىنائىي تەزىم بىلەن.

ـ ئۇنداق بولسا مەۋلانا بىنائىي ئادالەت قىلىچىنى بېلىگە ئېسىپ يامان شائىرلاردىن ئىنتىقامىنى ئالسۇن! ـ دېدى خان، ـ بىزنىڭ غالىب نەۋكەرلىرىمىزدىن ئەللىك-ئاتمىشنى مەۋلانىنىڭ ئىختىيارىغا بېرىڭ، تۆمۈرىيلەرنىڭ ئالتۇنىدىن قۇتراپ يۈرگەن شائىرلارنىڭ مال-مۈلكى مۇسادىرە قىلىنسۇن! بارلىق ئالتۇنلىرىنى تارتىۋېلىپ خەزىنىگە تاپشۇرۇڭ! كېيىن بۇ شائىر-لارنىڭ كۆزى ئېچىلىپ، ئىنساپ-تەۋپىق ۋە ھايا يولىغا قايتىشى ئاسان بولىدۇ!

مەۋلانا بىنائىي تەشۋىشلىنىپ مۇھەممەد سالىھقا قارىدى ئۇ بىر ۋاقىتلاردا ئۆزىگە ئەلەم قىلغان بەزى ھىرات شائىرلىرىنى ھەرقانچە يامان كۆرسىمۇ، لېكىن يېنىغا ئەسكەر ئېلىپ، بىراۋنىڭ ئۆيىنى ئاختۇرۇشنى، مال-مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىشنى ئۆزىگە مۇناسىپ كۆرمەيتتى. بىراق بۇنى خانغا توغرىدىن توغرا ئېيتىشمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

ـ ھەزرىتىم، شۇنداق ئۇلۇغ ۋەزىپىنى پەقەرگە ئىشىنىپ

تاپشۇرغان نيىتىڭىزدىن مىننەتدارمەن!... پەقەت بىر ئەنىدىشەم بار.

ــ خوش؟

ــ ھەزىتىم، مەن ئۆمرۈمدە قىلىچ چاپمىغان قەرى ئادەمەن. يېشىم ئەللىكتىن ئاشقان. بۇ ئالىي بۇيرۇقىڭىزنى جەڭگىۋار بەگ شائىر مۇھەممەد سالىھ جانابلىرى يېقىردىن يۈز ھەسسە ئارتۇق بېجىرىدۇ! يېتىر بۇ جانابقا كۈچۈم يەتكىنچە ياردەم قىلاي!

مۇھەممەد سالىھ بۇ ئىشنى ئۆزىگە يولاتقۇسى كەلمىدى:

ــ مەۋلانا، مەن ھىرات شائىرلىرىنى سىزچىلىك ياخشى بىلمەيمەن!

بۇيرۇقى سەن سالا ـ مەن سالا بولۇۋاتقىنىنى سەزگەن شەيبانە- خان كۆزلىرى دەھشەتلىك پارقىراپ، بىنائىيگە تىكىلدى.

ــ ئات ئىنئام قىلدۇق، مىندىڭىز. تون ئىنئام قىلدۇق، كىيدىڭىز. تەمنات بەردۇق، ياق دېمىدىڭىز. ئەمدى ئىش بۇيرۇساق، ياق دەمسىز؟!

باشقا ئېتىرازغا ئورۇن قالمىدى. ئالتە يىلدىن بۇيان خان خىزمە- تىدە يۈرگەن بىنائىي ئۇنىڭ ھازىرقى بۇيرۇقىنى بېجىرىشكە مەجبۇر ئىدى...

* * *

شەيبانىخانىڭ ئوڭ قول ۋەزىرى ــ ئاتمىش بەش ياشلىق موللا ئابدۇرەھىم ھىرات ئەللامەلىرىدىن ئالتۇن ئۆندۇرۇشنىڭ باشقا بىر يولىنى ئويلاپ تاپتى. ھىرات ئەتراپلىرىدىن غالىبلارنىڭ قولىغا چۈشكەن ئولجىلار ئارىسىدا توپ ـ توپ قويلارمۇ بار ئىدى. مۇللا ئابدۇرەھىم شۇ قويلاردىن ئاتمىشنى ھىراتنىڭ قىپچاق

دەرۋازىسى سرتىدىكى بازارغا ھەيدەپ كىرىشنى خىزمەتكارلىرىغا بۇيرۇدى. كېيىن شەھەرگە بىر توپ نەۋكەر ئەۋەتىپ، تۆمۈرىيلەر دەۋرىدە مەشھۇر بولغان خاندەمىرنى، بابىرغا يېقىنلىقى بىلەن تونۇلغان مەۋلانا پەزلىددىننى، ھۈسەين بايقاراغا ئاتاپ شېئىر يازغان "كوسا" لەقەملىك شائىر سۇلتان مۇھەممەدنى، يەنە شۇلارغا ئوخشاش بەش-ئالتە كىشىنى قوي بازىرىغا مەجبۇرەن ئەكەلدۇردى. كېيىن موللا ئابدۇرەھمىنىڭ ئۆزىمۇ بىر توپ مۇلازىملىرى بىلەن بازارغا شوخ بىر ئارغىماقنى مىنىپ كىرىپ كەلدى. مۇلازىملاردىن بىرى پىيادە قول قوشتۇرۇپ تۇرغان خاندەمىرگە ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىغا شۇنداق دېدى:

— سۇدۇرلار سەدرى① نىزامىددىن ئابدۇرەھىم ھەزرەتلىرى ئۆزىنىڭ بۇ قويلىرىنى پەقەت سىلەرگە ساتماقچى!

خاندەمىر شەھەرلىكلەرگە "مۇشۇنىڭ بىلەن قۇتۇلساق بولاتتىغۇ!" دېگەندەك قىلىپ قارىدى-دە، كېيىن سۇدۇرلار سەدرىگە تەزىم قىلدى:

— بەجانىدىل ئالىمىز. نەرخىنى ئېيتسىڭىز.

مۇلازىم ئاۋازىغا تەنتەنىلىك تۇس بېرىپ دېدى:

— بۇ قويلار — سۇدۇرلار سەدرى دەم سالغان تەۋرۈك قويلار. سىلەر تۆمۈرىيلەر خىزمىتىدە ھارامخورلۇققا ئۆگىنىپ، بۇزۇلۇپ كەتكەن ئادەم سىلەر. بۇ قويلارنى سويۇپ يەپ گىلىكلارنى پاكلىشىكلار كېرەك. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ قويلارنىڭ ھەر بىرىنىڭ نەرخى ئالتە يۈز دىنار!

---

① سۇدۇرلار سەدرى — : دىنىي ئىشلار ئەمەلدارى.

ئالته يۈز دىنارغا بىر ئەمەس، يەتتە-سەككىز قوي ئېلىش مۇمكىن ئىدى. بىراق قويلارنى سۈدۈرلار سەدرى ئېيتقان نەرخ بويىچە ئالماسلىق ئۈنىڭ غەزىپىگە ئۇچراش ۋە شەپقەتسىز جازاغا گىرىپتار بولۇشتىن ئىبارەت ئىدى.

پۇلدىن قىينىلىپ يۈرگەن موللا پەزلىددىن ئەنسىرەپ سورىدى:

— جانابلار، يېقىندا جان ئالۇنگى تۆلىگەن ئىدۇققۇ؟

شائىر مۇھەممەد سۇلتان ئىستىهزا بىلەن كۈلۈمسىرىدى:

— مەۋلانا، بۇكەم ئۇچرايدىغان قويلارغا هەزرىتىمىزنىڭ مۇبارەك نەزىرى چۈشكەن ئىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەمدى جان ئالۇنگى ئەمەس، بەلكى ئىمان ئالۇنگىدۇر!

موللا ئابدۇرەهىم ئىستىهزانى بايقاپ قەهرى كەلدى ۋە نەۋكەر-لىرىگە بۇيرۇدى:

— بۇلارنىڭ هەربىرىگە قويلاردىن ئوندىن-ئوندىن قوشلاپ بېرىڭلار! بۇلارنى تۆمۈرىيلەرنىڭ ئالتۇنى قۇتراتقان! هەممىسىنىڭ دىمىقى ناهايىتى ئېگىز! بۇلارنى ئاسماندىن يەرگە چۈشۈرۈپ قويۇش كېرەك. قويلارنى ئۆيلىرىگىچە ئۆزلىرى هەيدەپ كەتسۇن! هېچكىم هەيدەشمەسۇن! ئۆيلىرىگىچە بىللە بېرىپ پۇللىرىنى ئۆندۈرۈپ كېلىڭلار! قايسىبىرى بۇيرۇقنى ئۇرۇندىمىسا مال-مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىپ، ئۆزىنى زىندانغا تاشلاڭلار!

نەۋكەرلەر بۇيرۇقنى ئورۇنداشقا كىرىشتى.

هىراتتا كۆپچىلىك تونۇيدىغان شائىر، ئالىم ۋە مېمار ئىسىق كۈندە هاسىرىشىپ، چاڭ-توپىغا بىر كەلگەن كوچىلاردىن قوي هەيدەپ كېتىشتى. كېيىن بۇ "تەۋەررۈك" قويلارنىڭ پۇلىنى

قەرز-قۇرز قىلىشىپ بولسىمۇ تۆلەپ قۇتۇلدى.

* * *

ئەبەيدۇللا سۇلتاننىڭ بىر يېرىم مىڭ نەۋكىرى ئون كۈندىن بۇيان ئىختىيارىددىن قەلئەسىنىڭ ئەتراپىدا مىدىرلىشاتتى. ئەما ئۇقمۇ، شوتىمۇ يەتمەيدىغان ئېگىزلىكتىكى قەلئەنى ئېلىشنىڭ ئىلاجىنى تاپالمايتتى. تۆمۈر دەرۋازىلارغا توپتىن ئوق ئېتىپ بېقىشتى، بولمىدى. كېيىن يەر تېگىدىن لەخمە قېزىشقا چۈشۈشتى.

شۇنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ھىرات ھازىر بىرقەدەر تىنچىپ قېلىۋاتاتتى. مۇسادىرە قىلىنىدىغان خەزىنىلەر بوشاپ قالغان، تالىنىدىغان مال-مۇلۈكلەر تالىنىپ بولغانىدى.

شەيبانىخان كەھدىستاندىن باغى جاھانئارا‌غا كۆچۈپ كېلىپ، ھىراتنىڭ مەشھۇر سەنئەتكارلىرىنى ئۆز ھۇزۇرىغا چاقىرتتى. سەنئەت ئىشلىرىنى باشقۇرۇۋاتقان مۇھەممەد سالىھ ۋاستىچى بولۇپ، بېھزادنى خان بىلەن بىر-ئىككى قېتىم ئۇچراشتۇردى. خانىنىڭ مەسلىھەتچىسى مولىلا ئابدۇرەھىم رەسىم سىزىشنى شىئەلەر ۋە رافىزىيلارنىڭ ئىشى دەپ يامان كۆرسىمۇ، شەيبانىخان بېھزادنىڭ رەسىملىرى ھۇسەين بايقارانى قانچىلىك مەشھۇر قىلغىنىنى بىلەتتى، بۇ رەسسامنىڭ ئىستېداتىدىن ئۆز شۆھرىتى ئۈچۈن پايدىلىنىشنى خالايتتى.

بېھزادقا شەيبانىخانىنىڭ سۇرىتىنى سىزىش تاپشۇرۇلدى.

رەسسامنىڭ ئىلتىماسى بىلەن خانىنى قىپقىزىل كىمخاب كۆرپە ئۈستىگە ئولتۇرغۇزدى. ئۇنىڭ كەينىگە قارا مەخمەل ياستۇق قويدى، بېلىگە ئىنچىكە ئالتۇن كەمەر باغلاتتى، ئالدىغا ئالتۇن مۇقاۋىلىق كىچىك دەپتەر، قەلەم ۋە سىيا قويدى. ئوتتۇز يىلدىن

بۇيان رەسسامىلىق قىلىپ يۈرۈپ نۇرغۇنلىغان پادىشاھلارنى كۆرگەن ۋە ئۇلار بىلەن مۇئامىلە قىلىشنى ياخشى بىلىدىغان بېھزاد شەيبانىخانغىمۇ پەقەت ماختاش ياقىدىغانلىقىنى ئاللىقاچان بايقىغانىدى:

ــ ھەزرىتىمنى ئارغىماق ئات ئۈستىدە قىلىچ يالىڭاچلىغان قىياپەتتە تەسۋىرلىشىم مۇمكىن. بىراق ھازىر سىزنىڭ ئەڭ زور لەشكەر بېشى ئىكەنلىكىڭىز ھەممىگە مەلۇم. ئەمما ئالەم ئەھلى سىزنىڭ كۆپ يىل مەدرىسىلەردە ئوقۇغان پازىل ئىمامى زامان ئىكەنلىكىڭىزنىمۇ سۈرەتتە كۆرۈشى كېرەك. شۇ سەۋەبتىن پېقىر سىزنى مۇقەددەس كىتاب ۋە ئالتۇن قەلەم بىلەن تەسۋىرلىمەكچىمەن!

ــ ماقۇل، ــ دەپ خان بۇنىڭغا رازىلىق بەردى.

سۈرەت تەييار بولغاندىن كېيىن شەيبانىخان، مۇھەممەد سالىھ ۋە باشقا بىرنەچچە مۇلازىملار بېھزاد ئىشلىگەن خانىغا توپلىنىشتى. موللا ئابدۇرەھىم رەسىمگە، كېيىن خانىغا قارىدى-دە، ھەيران بولۇپ:

ــ ھەزرىتىمنىڭ خۇددى ئۆزىنغۇ! ــ دېدى.

سۈرەتتە شەيبانىخانىنىڭ كۆپنى كۆرگەن تەجرىبىلىك ئادەم ئىكەنلىكى كۆزگە ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بويىقلار بېھزادقا خاس ئۇلۇغ بىر ماھارەت بىلەن تاللانغانىدى. ئاددىي ئادەم سۈرەتتىن ھېچبىر كەمچىلىك تاپالمايتتى، بېھزاد خاننى ئىززەت-ئىكرام بىلەن تەسۋىرلەپتۇ، دەپ ئويلايتتى. لېكىن مۇھەممەد سالىھ خاننىڭ تېگىدىكى كۆرپىنىڭ رەڭگى قىپقىزىل قان رەڭگىدە ئىكەنلىكىنى سەزدى. خان كۆرپە ئۈستىدە ئەمەس، گويا قان دەريا سى ئۈستىدە ئولتۇر-

غانغا ئوخشايتتى. خانىڭ بىلىگە باغلانغان ئىنچىكە ئالتۇن كەمەرنىڭ ئۇچى ئالماشتۇرۇلغان ئاياغلار تېگىدىن خۇددى قارامتۇل باشلىق سېرىق يىلانغا ئوخشاش يۆگىلىپ چىقىپ تۇراتتى. خان يۆلەنگەن قارا ياستۇقىمۇ قارا كۇچلەرنىڭ تەمسىلىگە ئوخشايتتى.

شەيبانىخاننىڭ بارلىق ئىشلىرىدىن خەۋەردار بېھزاد ئۇرۇش-جەڭنى يوشۇرۇن ئەسلىتىدىغان بۇ بويالغلار بىلەن نېمىلەرنى دېمەكچى بولغىنىنى مۇھەممەد سالىھ بايقىدى-دە، قورقۇپ كەتتى. ئەگەر ئۇ سەزگەن مەنىنى خان سېزىپ قالسا، بېھزادمۇ ئامان قالمايدۇ، ئوتتۇرىدا ۋاستىچى بولغان مۇھەممەد سانىمۇ! شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ سۆزەتكە ئۇنچىقماي تىكىلىپ تۇرغان شەيبانىخاننىڭ پىكرىنى خەتلەرلىك ئۇرۇش-جەڭ مەنىسىدىن يىراقراق ئىپلىپ كېتىشكە ئۇرۇندى.

— مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام پېشىل رەڭنى ياخشى كۆرىدىكەن. ئىمامىي زامان خان ھەزرەتلىرىنىڭمۇ پېشىل رەڭنى ياقتۇرۇشىنى رەسسام توغرا بايقاپتۇ. قاراڭ، ھەزرىتىمىنىڭ كۆڭلەكلىرى پېشىل رەڭدە. يۆلەنگەن تاملىرىمۇ پېشىل.

— بۇسغۇ بوپتۇ، — دەپ خان ئەمدى ئاغزىنى ئاچتى، — لېكىن... بىز مەۋلانا بېھزادنىڭ باشقا رەسىملىرىنىمۇ كۆرگەنىدۇق...

شەيبانىخان بېھزاد تەسۋىرلىگەن شىر تەخلىتىدىكى ھۇسەين بايقارانى ئەسلىدى. ھۇسەين بايقارانىڭ سەپەرگە چىقىقان ۋاقتىنى تەسۋىرلىگەن باشقا بىر رەسىمدە گويا بۇلۇتلارمۇ، ئاسمانمۇ، ھەتتا تاغۇتاشلارمۇ پادىشاھنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ، ئۇ كېتىۋاتقان تەرەپكە كېتىپ بېرىۋاتقاندەك كۆرسىتىلگەنىدى. تۆمۇرىيلەرنى بۇنچىلىك

ئۇلۇغلىغان بېھزاد شەيبانىخاننى ئاددىي بىر ئادەم قىلىپ تەسۋىرلەگەنگە ئوخشايتتى. خان سۈرەتنى كۆرگەندە كۆڭلىدە قوزغالغان مۇرەككەپ تۇيغۇلارنى ئېيتىشقا مۇناسىپ سۆز تاپالمىدى-دە، بېھزاتقا قاراپ:

— يۇڭ قەلەمنى ماڭا بېرىڭ! — دېدى.

خاننىڭ ئوزايىنىڭ يامانلىقىنى هەممەبلەن سەزدى. بېھزاد مەخسۇس قەلەمداندا هەر خىل بوياقلار بىلەن بىللە تۇرغان يۇڭ قەلەملەرنى خانغا تەزىم بىلەن سۇندى. شەيبانىخان قارامتۇل بوياقتا پاتۇرۇپ قويۇلغان يۇڭ قەلەمنى ئالدى. ئۇ باهاردا مەدرىسته ئوقۇپ يۈرگەن پەيتلىرىدە سۈرەت سىزىشنىمۇ ئازراق مەشىق قىلغان، يۇڭ قەلەم تۇتۇشنى سەل-پەل بىلەتتى. بېھزاد سىزغان سۈرەتته شەيبانىخاننىڭ ساقال-بۇرۇتى هەددىدىن تاشقىرى قىسقا ۋە شالاڭ كۆرسىتىلگەن، خاننىڭ نەزىرىدە، تەسۋىر شۇنىڭ ئۈچۈن ئاددىيلىشىپ كەتكەنگە ئوخشايتتى.

— ساقالنى تۈزۈكرەك سىزىش كېرەك! — دەپ شەيبانىخان ئۆزىنىڭ سۈرىتىدە — قۇلاق تەرىپىدە ناهايىتى شالاڭ كۆرسىتىلگەن ساقالىنى بىرئاز قويۇقلاشتۇرماقچى بولدى. ئەمما يۇڭ قەلەمدە بوياق كۆپرەك ئىكەن، قۇلاق ئالدىدىكى ساقال بىردىنلا كىگىزدەك قېلىنلىشىپ كەتتى. بېھزادساق چىشى سوغۇرۇپ ئېلىنىۋاتقان ئادەمدەك:

— ئۇھ! — دېدى.

ئەمما مۇهەممەد سالىھ بېھزادنىڭ بىلىكىدىن مەنىلىك قىلىپ قىستى-دە:

— ئو! ئو! هەزرىتىمنىڭ يۇڭ قەلەم تەككۈزۈشى بىلەن سۈرەتكە

يەنە پەيزى كىردى! ــ دېدى.

ئۇ بېھزادنى پالاكەتتىن پەقەت خانىنى ماختاپ قۇتقۇزۇش مۇمكىن ئىكەنلىكىنى سېزىپ شۇنداق دېمەكتە ئىدى. ئۇ بۇنى بېھزادقىمۇ سەزدۈرگۈسى كېلىپ:

ــ مەۋلانا، تارىخىي بىر ھادىسە يۈز بەردى! ــ دېدى، ــ سىز سىزغان سۈرەتكە ئىمامىي زامان، ئىسكەندەرىي سانىي ئۆزبېكنىڭ مۇبارەك قوللىرىنى تەگكۈزدى! بۇنى ئادەملەر ئەسىرلەر داۋامىدا بىر-بىرلىرىگە ئېيتىپ يۈرگۈسى!

بېھزاد خانىنىڭ قىلغان ئىشىنى سەنئەتكارغا ئەخمىقانە خوجايىنلىق قىلىشنىڭ نەمۇنىسى دەپ بىلمەكتە ئىدى. "شۇ مەنىدە ھەقىقەتەن بۇنى تارىخ ئۇنتۇماس، ئادەملەر بىر-بىرىگە كۈلۈپ ئېيتىپ يۈرۈشەر"، دېگەن پىكىر بېھزادنىڭ خىيالىغا ئەمدى كەلدى. مۇھەممەد سالىھنىڭ رەسسامدىكى ئۇرۇش-جەڭ مەنىسىنى ئاللىقاچان بايقىغىنىنى، ئەمدى خاندىن بالاغا قالماسلىق ئۈچۈن ئاتايىن شۇ سۆز-لەرنى ئېيتقىنىنى بېھزاد چۈشەندى-دە، ئىچكى بىر ئىستىھزا بىلەن خانغا تەزىم قىلدى:

ــ قۇلىڭىز سىزغان سۈرەتكە خەلىپەئىي زامانىمىزنىڭ نەزىرى چۈشكەنلىكىدىن بېشىم كۆككە يەتتى.

ــ باركاللا! ــ دەپ خان ئۇنى ئەمدى ماختىدى.

خانىنىڭ قولى بىلەن قوشۇلغان ساقال قۇلاق يېنىغا يېپىشتۇرۇپ قويۇلغان بىر پارچە سەنسەن تېرىگە ئوخشايتتى. بېھزاد ئىچىدە "خوپ بولدى!" دېدى-دە، خان بۇ ساقالنى قاندىق خۇنۇك چاپلىغان بولسا، شۇ پېتى قالدۇردى.

خەدىچە بېگىم كىرىپ بېكىنگەن ئىختىيارسىزدىن قەلئەسى ئەبەيـ
دۇللا سۇلتاننىڭ ئون يەتتە كۈن ئاۋارە قىلدى. ئاخىر، قەلئە
تېمىنىڭ ئات بازىرىغا تۇتاشقان ناچارراق بىر جايىنى تېگىدىن
لەخمە كولاپ، دورا بىلەن پارتلىتىپ بۆزۈپ كىرىشتى. قەلئەنى
مۇداپىئە قىلىپ تۇرغان ئەللىك-ئاتمىش يىگىتنىڭ بىرى قالماي
قىرىپ تاشلاندى. قولغا چۈشكەن قىز-چوكانلار غالىب قوشۇنىنىڭ
بەگ ۋە نەۋكەرلىرىگە ئۈلەشتۇرۇلدى.

خەدىچە بېگىمنىڭ ئۆزى ھەرەمنىڭ قاتمۇقات ئىشكىلىرىنى
كەينىدىن تىرەك بىلەن تاقىتىپ، ئەڭ تۆردىكى بىر ھۇجرىغا
كىردى-دە، يېنىدا قالغان كېنىزەكلەرگە بۇيرۇدى:

— تەنتەنىلىك مۇراسىملاردا كىيىدىغان كىيىملىرىمنى
كەلتۈرۈڭلار!

ئەبەيدۇللا سۇلتاننىڭ نەۋكەرلىرى ھەرەمنىڭ ئىچىدىن تىرەك
قويۇپ تاقالغان ئىشكىلەرنى بۇزۇپ كىرگۈچە خەدىچە بېگىم چوڭ
گۆھەر قادالغان بىنەپشە رەڭ دوپپىسىنى بېشىغا كىيىپ، ياسىنىپ،
ئاخىرقى ئىشكىتىن ئۆزى چىقىپ كەلدى. ئالتۇن ئارىلاش يىپەكتىن
توقۇلغان چاپىنى كۆزىنى قاماشتۇراتتى. قەددىنى تىڭ تۇتۇپ كېلىـ
ۋاتقان گەۋدىلىك ئايال مەلىكىلەرگە خاس ئۇلۇغۋارلىق بىلەن ئالدىرـ
ماي ئىشىكتىن چىقىۋاتقاندا قىلىچ يالىڭاچلىغان، ھاسىرىغان نەۋكەرـ
لەر ئۆزىنى يوقىتىپ قويدى. خەدىچە بېگىم بېشىنى مەغرۇر تۇتۇپ
يېقىن كەلگەندە نەۋكەرلەر ئىختىيارسىز ئۆزلىرىنى چەتكە ئېلىپ،
ئۇنىڭغا يول بەردى. بېگىم ئۇلارنىڭ سەركەردىسىنى سورىدى.

نەۋكەرلەر ئۇنى هويلىدا ئاتلىق تۇرغان ئەبەيدۇللا سۇلتانـنىڭ ئالدىغا باشلاپ چىقتى. تېخى كېنىزەكلەر مۇهاپىزىتىده كېلىۋاتـقان بېگىم يەڭگىل بىر تەزىم بىلەن ئالدىرىماي سۆز باشلىدى:

ــ سۇلتان جانابلىرى، تەقـدىر شۇنـداق ئـكەن، بىز تەسـلىم بولـدۇق. ئەمـدى مەن شەيبانـخان هەزرەتـلىرىـنىڭ هۇزۇرىـغا يوللىشىڭىزنى ئىلتىماس قىلىمەن!

ئەبەيدۇللا سۇلتان بەگلەرنىڭ ئارىسىدا تۇرغان مەنسۇر باخـشى بىلەن مەسلىك كـۆز قىسشـىپ ئالـدى-ده، مەسخـىره ئارىـلاش كۇلۇمسىرىدى:

ــ خان هەزرەتلىرى بېگىمـگه ئېيـتتىدىـغان گەپـلىرىـنى بىزگه ئېيتىپ ئەۋەتتى.

ــ ئۇنداق بولسا قۇلقىمىز سىزده، سۇلتان جانابلىرى!

ئەبەيدۇللا سۇلتانـنىڭ بەگلـرى ئارىسـدا ئاق سەللىلـىك بىر ئىشانمۇ بار ئىدى. ئەبەيدۇللا سۇلتاننىڭ ئىشارىـتى بىلەن مەنسۇر باخشى ۋە ئىشان ئاتتىن چۈشتى. مەنسۇر باخشى زەرياقىلىق تون، قىزىل ئۆتۈك كىيىپ، كۆيۈغۇلدەك ياسىنىپ كەلگەنىدى. يېگىتلەر-دىن يەتتە-سەككىزى ئۇنىڭ ئەتراپىـنى يېگـت قولداشـلىرىـدەك ئوراپ ئېلىشتى. شۇنىڭدىن كېـيىن ئەبەيـدۇلـلا سۇلـتان خەدىـچه بېگىمگه قارىدى:

ــ ئىمامى زاماننىڭ پەرمانى بىلەن سىز بۇگۈن مەنـسۇرىبەگنىڭ نىكاهىغا ئۆتىسىز!

ــ بېگىمـنىڭ ئۆزىـمۇ بىلگەنـدەك ياسىنـىپ چىقىپـتۇ! ــ دەپ كۈلدى مۇلازىملاردىن بىرى.

خەدىچه بېگىم قاپقارا، يوغان مەنسۇر باخشىنىڭ چوقۇر يۈزىـگه

قاربدی ـ ده، قورققۇسی كەلدی.
ـــ مەن... مەن خان ھەزرەتلىرى بىلەن ئۆزەم سۆزلىشىمەن!
ـــ خاننىڭ سىز بىلەن سۆزلىشىشكە ۋاقتى يوق!
ـــ مەنمۇ پادىشاھ ئائىلىسىدىنمەنغۇ! بۇ قانداق خورلۇق؟!
ـــ سىز رافىزىيلار ئائىلىسىدىن! رافىزىيلارنى جازالاش ـــ ساۋاب!
ـــ سۇلتان جانابلىرى، سىزنىڭمۇ مەندەك قېرى ئانىڭىز باردۇر. ھېچ بولمىسا ئانىلىقىمنى ھۇرمەت قىلىڭ!...
ـــ مېنىڭ ئانام سىز قىلغان رەزىللىكلەرنى قىلغان ئەمەس! قايسى ئانا ئۆز نەۋرىسىنى ئۆزى ئۆلتۈرگۈزۈپتۇ؟! سىز نەۋرىڭىز مۆمىن مىرزىنىڭ ئۆلۈمىگە سەۋەبچى بولغان قانخورلاردىنسىز!
خەدىچە بېگىمنىڭ بايىقى ئۇلۇغۋار ۋە مەغرۇر قىياپىتى ئەمدى بىردىنلا بىچارە تۇسكە كىردى، قەددى مۇكچىيىپ، قوللىرى پۈلاڭلاپ قالدى.
ئەبەيدۇللا سۇلتان نەۋكەرلىرىگە بۇيرۇدى:
ـــ ئىچكىرىگە ئېلىپ كىرىڭلار. ئەمدى بۇنىڭ كۆزىنى مەنسۇر باخشى ئاچسۇن!
خەدىچە بېگىمنىڭ بوشۇشۇپ گويا تۆكۈلۈپ كېتىۋاتقان گەۋدىسىنى ئىككى كېنىزەك ئىككى تەرىپىدىن يۆلەپ ئىچكىرىگە ئېلىپ كىرىپ كەتتى.
نىكاھ ئوقۇلۇپ، مەنسۇر باخشى كېنىزەكلەرنى ھەرەمدىن چىقىرىۋەتتى ـ ده، خەدىچە بېگىم بىلەن يەككە ـ يېگانە قالدى.
كېچە جىمجىتلىقىدا قانداقتۇر مىسلىسىز قىيناشلاردىن چىرقىرىغان بېگىمنىڭ پەريادى ھەرەم ئەتراپىدىكى ئۆيلەرگىمۇ ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

يېردم كېچىده مەنسۇر باخشى ئارانلا ئۆرە تۇرغان خەدىچە بېگىمنى ئالدىغا سېلىپ، ھەرەمدىن چىقتى. ئىككىسى ئايدىڭ قەلئەنىڭ بىر چېتىگە قاراپ كېتىشتى.

ــ ئالتۇن گۈل، ــ دەپ پىچىرلىدى مەنسۇر باخشى، ــ ئالتۇن بۇلبۇلى بار، ئاغزىدا گۆھىرى بار. مانا شۇنى تېپىپ بەرمىسەڭ، ھازىرقىدىن بەتتەررەك قىلىمەن. تاپ چاپسانراق!

ھازىر جېنىدىن باشقا نەرسە كۆزىگە كۆرۈنمەيۋاتقان خەدىچە بېگىم مەنسۇر باخشىنى قورغان چېتىدىكى يوشۇرۇن خەزىنىگە باشلاپ كەلدى. يەر ئاستىدىكى بۇ خەزىنىگە سالقىن سۇ ساقلىنىدىغان سەردابەنىڭ① چېتىدىكى مەخپىي يولدىن كىرەتتى. مەنسۇر باخشى قولىدا ياندۇرماستىن ئېلىپ كېلىۋاتقان مەشئەللەرنى يەر ئاستىغا چۈشكەندە ياقتى.

يەر ئاستىدا بەش ـ ئالتە تۆمۈر ساندۇق قاتار تۇرۇپتۇ. خەدىچە بېگىم مادارسىز قوللىرى بىلەن ئۇلارغا بىر ـ بىرلەپ ئاچقۇچ سېلىپ، ئېچىپ كۆردى. ئىككىسىدە كۈمۈش تەڭگىلەر، بىرسىدە ئالتۇن تەڭگىلەر، بىرسىدە قىلىچ ۋە خەنجەرلەرنىڭ ئالتۇن دەستىلىرى. يەنە بىر ساندۇقتا ئايالارنىڭ قىممەت باھا زىننەت بۇيۇملىرى. مەنسۇر باخشىنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ، بۇ بايلىقلارغا بىر ـ بىرلەپ قول تەگكۈزۈپ كۆردى ـ دە:

ــ ئالتۇن گۈل قېنى؟ ــ دېدى، ــ يوپۇرماقلىرى زۇمرەت گۈل قەيەردە.

يەر ئاستىنى ئوڭتەي ـ توڭتەي قىلىۋەتسىمۇ بۇ گۈل تېپىلمىدى.

---

① سەردابە ــ سالقىن سۇ ساقلاش ئۈچۈن مەخسۇس ياسىتىلغان كۆلچەك.

خەدىچە بېگىم:

ــ ۋاھ! ــ دېدى مۇسبەتلىك ئاۋاز بىلەن، ــ ئەڭ ئىشەنگەن ئادەملىرىمۇ ماڭا خىيانەت قىپتۇ، گۈلنى ئوغرىلاپ كېتىپتۇ! كېيىنكى نىجاتلىقمنمۇ ئوغرىلىتىپتىمەن! ئاھ!

ــ سەن ئاھ-ۋاھ دەپ، ھۇسەين بايقارانى ئالداپ ئۆگەنگەنسەن. لېكىن مېنى ئالدىيالمايسەن. تاپ گۈلنى! قېنى، قەيەرگە يوشۇرغانسەن؟

ــ مانا مۇشۇ چەتتىكى ساندۇقتا ئىدى...

ــ يالغان! سەن ئۇنى باشقا جايغا يوشۇرغانسەن! كۆرسەت ئاشۇ جاينى!

مەنسۇر باخشى خەدىچە بېگىمنى پەلەمپەيدىن يۇقىرىغا ــ سەردابە بويىغا ئېلىپ چىقتى.

ــ مېنى ئالدىيالمايسەن! كۆرسەت!

ــ مەن سىزنى ئالدىغىنىم يوق! ئۆزەم ئالدانىدىم! مېنىڭ پەيمانەم تولغىنى راست ئىكەن! مېنى ئوغلۇم ئالداپ كەتتى! مۇزەپپەر مىرزىنى دەپ مەن نېمىلەرنى قىلمىغانىدىم! ئاقۇبەتتى مۇشۇ بولدى! مېنى بۇ قىيناشلارغا ئوغلۇم تاشلاپ كەتتى! ئوغلۇم!!

ــ لېكىن سەن ئالتۇن گۈلنى ئوغلۇڭغىمۇ بەرمىگەنسەن! ئۇنى ئۆزەڭ يوشۇرغانسەن! خان ھەزرەتلىرى ماڭا ئېيتتى. "گۆھەر دانىسىنى چىشلەپ تۇرغان بۇلبۇلى بار" دېدى. مەن بۇ گۈلنى ئالتۇن بۇلبۇلى بىلەن خانغا ھەدىيە قىلىمەن دەپ ۋەدە قىلغان، تاپ ھازىر!

ــ ئوغرىلاتقان تۇرسام قانداق تاپىمەن؟!

ــ تاپمامسەن تېخى؟ تاپمامسەن؟! مانا تاپمساڭ!

دۇندەك زور مەنسۇر باخشىنىڭ ئىر مۇشتى بىلەن خەدىچە بېگىم سۇيىي مۇزدەك سەردابىگە پالاقلاپ يېقىلىپ چۈشتى. مەنسۇر باخشى ئۇنى چېچىدىن تارتىپ چىقىرىۋالدى-دە، ھەرەمگە قاراپ سۆرەپ كەتتى.

بۇ قېيناشلار ئۇچ كۈن داۋام قىلدى، ئەمما ئالتۇن گۈل تېپىلمىدى. تۆتىنچى كۆنى كېچىسى خەدىچە بېگىم مەنسۇر باخشىنىڭ ھۇجرىسىدا جان ئۆزدى.

7

"مېنىڭمۇ پەيمانەم تولغانمدۇ؟" دېگەن قورقۇنچلۇق ئۇي شەيتانخانىنىڭ خىيالىغا مۇرغاب دەرياسىنىڭ بويىدا توساتتىن شاھ ئىسمائىلنىڭ قوشۇنلىرى قورشاۋىغا چۈشۈپ قالغان پەيتىدە كەلدى.

قاتتىق شۇرغان چىقىپ، قار ئۇچقۇنلاپ تۇرغان بۇ تۈتۈق كۈندە شەيبانىخان مۇرغاب بويىغا شاھ ئىسمائىل سەپەۋىينى تەقىپ قىلىپ بېرىپ قالغاندى. بۇنىڭدىن بىرنەچچە سائەتلا ئاۋۋال شاھ ئىسمائىل بارلىق قوشۇنى بىلەن مەرۋ قورغىنىدىن ئارقىغا چېكىنگەن ۋاقىتدا شەيبانىخان ئۆزىنىڭ يەنە زور غەلبىگە ئېرىشىشىگە مۇتلەق ئىشەنگەنىدى. چۈنكى مەرۋ قورغىنى ئىچىدە شەيبانىخانىنىڭ ئۇزۇندىن بۇيان كۈچ ساقلاپ تۇرغان ئون بەش مىڭ قوشۇنى بار ئىدى. خانغا كەلگەن ئېنىق ئاخباراتلارغا قارىغاندا، شاھ ئىسمائىلنىڭ مەرۋ قورغىنىنى قامال قىلىپ، قىش سوغۇقىدا قاتتىشىپ يۇرگەن قوشۇنى ئون ئىككى مىڭدىن ئاشمايتتى. دۈگدىيىشىپ، ئارقىغا پىتىراپ چېكىنگەن لەشكەرگە ئىچكىرىدە ئىسسىققىنا جايىدا كۈچ توپلاپ ياتقان لەشكەر ھۇجۇم قىلسا، شەيبانىخانىنىڭ غالىب چىقىشى مۇقەر-

رەردەك تۈيۈلاتتى.

كېيىنكى يىللاردا شەيبانىخاننىڭ ئەڭ زور ئارزۇسى ــ شاھ ئىسمائىل ئۆستىدىن ئۈزۈل-كېسىل غەلىبە قىلىش ئىدى. ئۆزبېكنى "خەلىفەئى رەھمان" دەپ ئېلان قىلغان شەيبانىخان مۇسۇلمان ئالىمىگە يېگانە دىنىي رەھبەر بولۇش نىيىتىدە ئىدى. ئىران ۋە ئەزەربەيجاندا شىئە مەزھىپىنى دۆلەت دىنى قىلىپ كۆتۈرگەن شاھ ئىسمائىل سەپەۋىي بولسا ئۆزبېكنى "ساھىبى زامان" دەپ ئېلان قىلغانىدى. دېمەك، ئۇمۇ مۇسۇلمان ئالىمىگە رەھبەر بولۇشقا ئۇرۇناتتى. "بىر غىلاپقا ئىككى قىلىچ سىغمايدۇ، مۇسۇلمان ئالىمىگە يا مەن رەھبەر بولۇشۇم كېرەك، ياكى شاھ ئىسمائىل!" ــ شەيبانىخان شۇ تونۇش ئاساسىدا شاھ ئىسمائىل بىلەن بۇلتۇر ئەستايىدىل تۈتۈشماقچى بولدى. ھىراتتىن ئەللىك مىڭ قوشۇن بىلەن ئىرانىنىڭ كېرمان ۋە گۈرگان شەھەرلىرىگىچە باستۇرۇپ باردى. شۇ چاغدا شاھ ئىسمائىل غەربتىكى تۈرك سۇلتانى بايازىد II بىلەن جەڭ قىلىپ يۈرگەنىدى. گۈرگاندا ۋە خۇسۇسەن كېرماندا شىئەلەر ھەرىكىتى ناھايىتى ئەۋجىگە چىققانىدى. شەيبانىخان بۇ شەھەرلەردىكى شىئەلەرنىڭ باشلىقلىرىنى رەھىمسىز قەتل قىلدۇردى، ئۇلارنىڭ مەسچىت ۋە زىيارەتگاھلىرىنى بۇزدۇردى، مال-مۈلۈكلىرىنى تالاتقۇزدى. بۇنىڭ ھەمىسى شىئەلەر پېشۋاسى شاھ ئىسمائىلنى غەزەپلەندۈرۈشى ۋە دەرھال جەڭگە ئاتلاندۇرۇشى كېرەك ئىدى. شۇ چاغدا ھەل قىلغۇچ جەڭ بولسا شەيبانىخانىڭ غالىب چىقىشى مۇقەررەر ئىدى، چۈنكى شاھ ئىسمائىلنىڭ يېرىم كۈچى تۈرك سۇلتانى بىلەن ئۇرۇشتا بەند ئىدى. بۇنى شاھنىڭ ئۆزىمۇ سەزگەن بولسا كېرەك، شۇڭا ھەممە ئەلمىنى ئىچىگە يۇتۇپ، شەيبانىخانغا

ياخشى مۇئامىله قىلدى. مەخسۇس ئەلچى ئەۋەتىپ، ئۇنى ماۋەرا-ئۇننەھر ۋە خۇراساننىڭ ئالىي ھۆكۈمدارى دەپ تەن ئالدى ۋە ئوتتۇرىدىكى ئاداۋەتنى ئۇرۇشسىز بىر تەرەپ قىلىشنى خالايدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

شەيبانىخاننىڭ ئوغلى تۆمۈر سۇلتان، جىيەنى ئەبەيدۇللا سۇلتانلار شاھ ئەلچىسىگە ئىلاجى باربىچە ياخشى مۇئامىلە قىلىشنى، ئۇنىڭغا تاتلىق گەپلەرنى قىلىپ، شاھقا سوۋغا-سالاملار ئەۋەتىپ، ئۇنى سەمەرقەندتىكى سۇلتان ئەلى مىرزا ۋە تاشكەنتتىكى مەھمۇد خاندەك غەپلەتتە قالدۇرۇشنى، كېيىن پەيتى كەلگەندە ئاشۇلارغا ئوخشىتىپ يوق قىلىۋېتىشنى خالايتتى. لېكىن ئوتتۇرىدا دىنىي مەزھەپ نىزاسى ئەجدىھاغا ئوخشاش ئاغزىنى ئېچىپ تۇراتتى. شەيبانىخان خۇراساندا تۇرغان ئۆز قوشۇنىنىڭ شىئەلەر تەسىرى بىلەن شۇ ئەجدىھانىڭ دامىغا چۈشۈپ كېتىشىدىن قورقىدۇ، "دىن ۋە ئىمان يولىدا مۇرەسسە يوق، كىمكى شىئەلەرگە قول بەرسە، دىنىدىن چىقىپ، رافىزىي بولىدۇ" دېگەن گەپنى كۆپ تەكرارلايتتى. ئەمدى ئەگەر شەيبانىخان ئوغلى ۋە جىيەنىنىڭ سۆزىگە كىرىپ، شاھ ئىسمائىلنى تەن ئالسا، ئۇنىڭغا ياخشى مۇئامىلىدە بولسا، شۇنىڭ بىلەن شىئە مەزھىپىنى ئىختىيارسىز تەن ئالغان بولامدۇ؟ ئادەملەر: "خانىمىزنىڭ ئۆزىمۇ رافىزىيلىك يولىغا كىرىۋالىدۇ!" دېمەمدۇ؟ ياق! شەيبانىخان ئۆزىنىڭ پاك ئېتىقادىغا داغ چۈشۈرۈشنى خالىمايدۇ! ئۇنىڭچە، غەيرىي دىندىكىلەر دىنمۇ رافىزىيلىق يامان. چۈنكى غەيرىي دىندىكىلەر تېخى مۇسۇلمانچىلىقتىن بىخەۋەر، رافىزىيلار بولسا ئاۋۋال مۇسۇلمان بولغان، كېيىن چاھاريارلار نامىغا خىيانەت قىلىپ، ئۇلاردىن بۇز ئۆرۈگەن. شەيبانىخان

بۇنداق ئادەملەرگە شەپقەتسىز مۇناسىۋەتتە بولۇشى كېرەك. شۇ پىكىر ئاساسىدا ئۇ شاھ ئەلچىسىنى ھۆرمەتسىزلىك قىلىپ قايتۇردى. شاھنىڭ مەكتۇپىغا بولسا ئاسمانۇپەلەكتە تۇرۇپ جاۋاب يازدى. "سەن بىر شەيخنىڭ ئوغلىسەن، تاجۇتەختنى ساڭا كىم قويۇپتۇ، بېلىگگە قەلەندەرلىك كاشكولىنى① باغلاپ، قەلەندەرلىكنى قىلساڭچۇ!" دېگەن مەنىدە ئۇنىڭغا كاشكول ۋە ھاسا "سوۋغا" قىلىپ ئەۋەتتى. بۇ ۋەقەدىن كېيىن شاھ ئىسمائىل تۇرك سۇلتانى بىلەن سۇلھ تۈزدى-دە، شەيبانىخانغا قارشى جەڭگە تەييارلىنىشقا باشلىدى. خانىنىڭ كېرمانداكى سىڭلىسىنى بۇزدۇرغىنى ئۈستىگە ئەمدى شاھ ئىسمائىلنىڭ ئەلچىسىنى ھۆرمەتسىزلىك قىلىپ قايتۇرغىنى قوشۇلۇپ، شەيبانىخاندىن قىساس ئېلىشنى خالىغۇچىلارنىڭ سانى كۆپەيىپ كەتتى.

خۇددى شۇ مەزگىللەردە ماۋەرائۇننەھرىدىمۇ تەشۋىشلىك خەۋەرلەر كېلىشكە باشلىدى. كۆچمەنچى سۇلتانلار زۇلمىغا چىدىيالماغان تاشكەنت، پەرغانە، بۇخارا ئاھالىسى ئۇلارغا قارشى ئىسيان كۆتۈرۈشتى. نارازىلىق قوزغىلىڭى سەمەرقەندتىمۇ، ھىساردىمۇ بولۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغان شەيبانىخان ھىراتتىكى قوشۇنلىرىدىن ئوتتۇزمىڭنى ماۋەرائۇننەھرىدىكى سۇلتانلارغا ياردەمگە ئەۋەتتى. بۇ توپەلاڭلارنىڭ سەۋەبىنى بىلىشكە ئەۋەتىلگەن مەخسۇس كىشىلەر تۇركستان، ھىسار ۋە بۇخارا سۇلتانلىرىنىڭ ئۆز بېشىمچىلىق يولىغا ماڭغانلىقلىرىنى ئېنىقلاپ كېلىشتى. شەيبانىخان ئۇچ يىلدىن بۇيان ھىراتتا ياشىماقتا ئىدى. ئۇنىڭ ئىراقتا ئىكەنلىكىدىن پايدىلانغان

---

① كاشكول — مەخسۇس قەلەندەرلىك تورۇسى.

سۇلتانلار ئۆزلىرىنى ئۆزى خان-ئۆزى بەگ بىلىپ ئىش ئېلىپ بارماقتا ئىدى. جاسۇسلار ئۇلارنىڭ ئىغۋا گەپلىرىنىمۇ شەيبانىخانغا يەتكۈزۈپ تۇراتتى. خۇسۇسەن، ئەبەدۇللا سۇلتان، كۆچكۈنچى خان ۋە ھەمزە سۇلتانلار شەيبانىخانىنىڭ شاھ ئىسمائىل بىلەن قالتىس سىياسەت ئېلىپ بېرىۋاتقىنىدىن نارازى ئىدى. "جەڭنى بىز قىلىمىز، غەلىبىنى بىز كەلتۈرىمىز، خانىمىز پەقەت ياش قىزلارنى نىكاھىغا ئېلىپ، لەززەتلىنىشنى بىلىدۇ، ھېچقايسىمىزنىڭ مەسلىھىتىنى ئالمايدۇ، شۇنداق بولغاچقا بىزمۇ بۇ يەردە خالىغىنىمىزچە دەۋر سۈرەيلى-دە!" سۇلتانلارنىڭ بۇ گەپلىرى شەيبانىخانىنىڭ غەزىپىنى ئەۋجىگە چىقاردى. ئۇ ئىچكى نىزالارنى بىر زەربە بىلەن بىر تەرەپ قىلماقچى بولدى-دە، ئەبەيدۇللا سۇلتانىنى بۇخارا ھاكىملىقىدىن، كۆچكۈنچى خاننى تۈركستان ھاكىملىقىدىن، ھەمزە سۇلتاننى ھىسار ھاكىملىقىدىن ئېلىپ تاشلىدى ۋە ئۇلارنىڭ ئورۇنلىرىغا باشقا ئىتائەتمەن ئادەملەرنى قويدى. ئەلۋەتتە، بۇ كەسكىن تەدبىر خان قوشۇنى ئارىسىدا چوڭ ئابرويىغا ئىگە بولغان ئەبەيدۇللا سۇلتان ۋە ھەمزە سۇلتانلارنىڭ تەرەپدارلىرىنى قاتتىق نارازى قىلدى.

ماۋەرائۇننەھەردىكى توپىلاڭلار ۋە خان ساريىدىكى ئىچكى نىزالاردىن خەۋەر تاپقان شاھ ئىسمائىل بۇ قولاي پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ قېلىشقا ئىنتىلدى. ئادەتتە، چوڭ ھەربىي يۈرۈشلەر باھار ۋە ياز ئايلىرىدا باشلىناتتى. شەيبانىخانمۇ شاھنىڭ ھۇجۇمىنى "بولسا، قىش ئۆتكەندىن كېيىن بولار"، دەپ ئويلايتتى. ئۇ ۋاقتىقىچە ماۋەرائۇننەھەرگە ماڭدۇرۇلغان ئوتتۇز مىڭ كىشىلىك قوشۇن ھەر ئاتقا قايتىپ ئولگۈرۈشى مۇمكىن ئىدى. لېكىن شاھ ئىسمائىلنىڭ خان

كۈتمىگەن كەچ كۈز مەزگىلىدە ھىرات ئۇستىگە قوشۇن تارتىپ كېلىۋاتقىنى مەلۇم بولدى. خۇراساندا شەيبانىخاندىن نارازى ئادەملەر ناھايىتى كۆپ، شاھ ئىسمائىل يېقىنلاشسا ئۇلار باش كۆتۈرۈۋشى مۇقەررەر. خانىنىڭ ئاساسىي كۈچلىرى بولسا ئامۇ دەريادىن نېرىدا. شەيبانىخان ئالدىراپ-تېنەپ مۇرغاب بويىغا مەرۋ قورغىنىغا چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى.

خانىنىڭ بۇنداق، چۆچۈپ چېكىنىشىنى ئۇزۇندىن بۇيان كۆرمىگەن مەنسەپدارلىرى قاتتىق ئەندىشىگە باشلىدى. شۇ چاغدا خان ئۇلارنىڭ ئۆپكىسىنى باسىدىغان بىر سەۋەب كۆرسەتتى: "مۇشۇ ساتقۇن رافىزىيلار يۇرتىدىن يىراقراق كەتكىنىمىز تۈزۈك، شاھ بىزگە ئەگىشىپ ماۋەرائۇننەھرگە يېقىنراق بارسۇن، ئۆزبەكنىڭ پاك مەزھەپلىك سۇننىيلەر يۇرتىدىن مەدەت ئالىمىز. ئۇنىڭغىچە ئوتتۇز مىڭ لەشكەر يېتىپ كېلىپ قالىدۇ. بۇ شاھقا مەرۋدە قاپقان قۇرۇپ، تۇمشۇقىدىن ئىلىنىدۇرىمىز!"

خانىنىڭ بۇ پىلانىنى بارلىق مۇلازىملىرى ۋە مەنسەپدارلىرى دەرھال "دانا تەدبىر" دەپ ماختاشتى. بىراق ئۇلار مەرۋ قەلئەسىدە تىقىلىپ تۇرغان مەزگىللىرىدە شاھ ئىسمائىل قورغاننى قامال قىلىپ، شەيبانىخانغا قارىتىپ دارىتمىلاپ مەكتۇپلار يوللىدى: "خان ئەۋەتكەن ھاسىنى تاپىنىپ، قەلەندەرلىك كاشكولىنى بېلىمىزگە باغلاپ كەلدۇق، قېنى ئەمدى خاندا يۈرەك بولسا قورغاندىن چىقسۇن، شەيخىنىڭ ئوغلى بىلەن بەل تۇتۇشسۇن." دېگەن زەھەرخەندە گەپلەر شەيبانىخاننىڭ ئىززەت-نەپسىگە قانچىلىك قاتتىق تەگسىمۇ ئۇ چىشىنى چىشىغا چىشلەپ، ھەپتىلەر داۋامىدا قورغاندا ئولتۇردى. ئۇ تەجرىبىلىك لەشكەر بېشى سۈپىتىدە شۇنى ياخشى بىلەتتىكى،

يىگىرمە تۆت ياشلىق شاھ ئىسمائىل قانچە قىلسىمۇ، بەربىر قىش سوغۇقى ۋە شۇبرغانلىرى ئۇنى ئىسسىق جاي ئىزدەشكە مەجبۇر قىلىدۇ. ئوچۇق ھاۋادا تىترەپ يۇرگەن ئەسكەرلەر قولى قوۋۇشتۇ-رۇشقا كەلمەي دۇگدىيىپ چېكىنىشكە باشلىسا، مانا شۇ چاغدا شەيبانىخان ئىسسىق قورغاندا كۆچ توپلاپ ياتقان ئۆز ئەسكەرلىرىنى باشلاپ چىقىدۇ. ئۇنىڭغىچە ئەلۋەتتە ماۋەرائۇننەھەردىكى لەشكەرمۇ كېلىپ قالىدۇ. ئىككى تەرەپتىن بېرىلگەن زەربە شاھ ئىسمائىلنى يوق قىلىشى ئېنىق. ئەنە شۇنىڭدىن كېيىن ئىرانمۇ شەيبانىخانىنىڭكى بولىدۇ ئۇ ياقتىن باغدادقا ۋە مەككە، مەدىنىگە يول ئېچىلىدۇ...شەيبانىخان ھەقىقەتەن پۈتۈن مۇسۇلمان ئالىمىگە خەلىفەئى رەھمان ۋە ئىسكەندەرىي سانىي بولىدۇ!...

خانىنىڭ بۇ شېئىرنى ئويلىرىنى پەقەت بىرنەرسە كېچىكتۇرۇپ تۇرماقتا ئىدى. چاپارمەن كەينىدىن چاپارمەن ئەۋەتىپ، ماۋەرائۇننەھەردىكى قوشۇنىنى چاپسانراق مەرۇگە يېتىپ كېلىشكە ئۇندەۋاتقان بولسىمۇ، ئوتتۇز مىڭ لەشكەر ھامان ئامۇدەر-ياسىنىڭ نېرىسىدا مىسلداپ يۇرەتتى. خان بۇ مىسلداشنىڭ سەۋەبىنى بىلەتتى. قوشۇندا ھېلىمۇ ئەبەيدۇللا سۇلتان ۋە ھەمزە سۇلتانلارنىڭ تەسىرى زور. ئۇلار ھاكىملىقتىن چۈشۈرۈلگەنلىكى ئۈچۈن خاندىن تولىمۇ خاپا. "مانا ئەمدى خان ھەرىتىمىز بىزسىز جەڭ قىلىپ كۆرسۇن!" دەپ ئۆپكىلىشىپ يۇرۇپتۇ.

"لېكىن مەن بولمىسام ھەممىڭ ئىتنىڭ كۈچۈكىدەك خار بولۇپ ئۆلۈسەنغۇ! — ئېچىدە سۇلتانلارنى سۆكەتتى شەيبانىخان، — ھازىر پۈتۈن دۆلىتىمىز، پۈتۈن سۇلالىمىز خەۋپ ئاستىدا تۇرسا، ھالبۇكى بۇنى بايقىمىسائىلار؟ ھايات-ماماتنىڭ ھەل قىلغۇچ مەزگىلىدە، يا شاھ مېنى

يوق قىلىدىغان، ياكى مەن شاھىنى بىتەچىت قىلىدىغان ئەسىنادا شۇنداق ئۆپكىلىشىپ يۈرۈشلىرىڭ ئىنتىلىق ئەمەسمۇ؟ سەن ئىتىلار تېخى كۆرىشىسەن، مۇشۇ قامالىدىن ئامان-ئېسەن قۇتۇلساق، ھەممىڭنى قىلغىنىڭغا پۇشمان قىلدۇرىمەن".

ئاخىر شۇنىرغانلىق، سوغۇق كۈنلەرنىڭ بىرىدە شاھ ئىسمائىل خانغا يەنە بىر مەكتۇپ يوللاپ، ئۇنىڭ قورغانىدىن چىقمىغىنىنى قورقاقلىق دەپ ئاتىدى، باھاردا يەنە قايتىپ كېلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى، كېيىن مەرۇنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى مەھمۇدى دېگەن قىشلاق تەرەپكە چېكىنىشكە باشلىدى.

شەيبانىخان ئون بەش مىڭ قوشۇننى دەرھال ئاتلاندۇردى. ئۇچ يۈزچە نەۋكەرنى قەلئەدە قورۇقچىلىق قىلىش ئۈچۈن قالدۇردى-دە، قالغانلىرىنى قورغان دەرۋازىلىرىدىن تاشقىرىغا باشلاپ چىقتى. يىراقتا شاھ ئەسكەرلىرى چېدىر ۋە ئوتاقلىرىنى ھارۋىلارغا بېسىپ، تەرتىپسىز رەۋىشتە چېكىنىپ كېتىپ باراتتى.

شەيبانىخان ئېگىز بىر جايغا چىقىپ، ئامۇ دەريا تەرىپىگە ئۈزۈن تىكىلىپ قارىدى. قېنى ئەمدى ھېلىقى ئوتتۇز مىڭ كىشىلىك قوشۇنى يېتىپ كەلسە! لېكىن شۇ تەرەپتىن ئېتىنى چاپتۇرۇپ كەلگەن چاپار-مەن قوشۇنىڭ تېخىچە ئامۇ دەريانىڭ نېرىسىدا يۈرگەنلىكىنى ئېيتتى.

شاھ ئىسمائىل ئەسكەرلىرى داۋاملىق چېكىنىپ كېتىپ باراتتى. شەيبانىخان شۇنداق قۇلاي پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويسۇنمۇ؟ ئادەملەر: "خان قورقۇنچاقلىق قىلغان، بولمىسا ئۇنىڭ قوشۇنى شاھنىڭكىدىن كۆپ ئىدى، دادىل ھۇجۇم قىلسا يېڭەتتى." دېيىش-مەمدۇ؟ نېرىقى سۇلتانلار بولسا، "ئەنە، بىزىسز خان ھېچقاچان جەڭ

قىلالمايدۇ!" دېيىشىمۇ تۇرغان گەپ. ئېھە، ئەگەر مۇشۇ قېتىم خان غەلىبىنى نېرىقى ئەبەيدۇللا سۇلتان ۋە تۆمۈر سۇلتانلارسىز قولغا كەلتۈرسىدى، قالغان پۈتۈن ئۆمرى شان-شۆھرەت ئىچىدە ئۆتەمسمىدى؟

خاننىڭ ئىككىلىنىپ تۇرغىنىنى كۆرگەن موللا ئابدۇرەھىم شۇبر-غاندا لەۋلىرى كۆكىرىپ، ئىلتىماس قىلدى:

ــ ھەزرىتىم، بىز سىزنىڭ ئۇلۇغ جېنىڭىزنى خەۋپ-خەتەردىن بىراقراق تۇتۇشىمىز لازىم. ماۋەرائۇننەھىردىن كېلىدىغان قوشۇننى كۈتەيلى.

خان قەھرى بىلەن سورىدى:

ــ قېنى ئاشۇ قوشۇن! قېنى؟!

ــ قىش-زىمىستاندا دەريادىن ئۆتۈش مۇشكۈل. بىراق ئەبەيدۇللا سۇلتان بىلەن تۆمۈر سۇلتانلار ھايال قىلمايلا كېلىپ قالىدۇ.

ــ شاھ ئىسمائىل تەبرىزگە يەتكەندە كېلەمدۇ؟ ئەگەر بۇ ئىت سۇلتانلار خالىسا ئاللىقاچان يېتىپ كەلمەسمىدى؟ بۇ سۇلتانلىرىڭ قەستەن مېنى يالغۇز تاشلاپ قويىدى! "ھەممە غەلىبىنى بىز قولغا كىرگۈزىمىز!" دەپ ماختىنار ئىمىش، ئەبلەخلەر! مەن بولمىسام غەلىبىنى چۈشىدىمۇ كۆرۈشمەيتتى.

ــ ھەق سۆزنى ئېيتتىڭىز، ھەزرىتىم!

ــ مەن مانا مۇشۇ شۇڭقارلىرىم بىلەن ئېرىشكەنمەن پۈتۈن غەلە-بىلەرگە! ــ شەيبانىخان شۇنداق دېدى-دە، جەڭگە تەييار بولۇپ تۇرغان ئون تۆت مىڭدىن ئارتۇق كىشىلىك قوشۇننىڭ سېپىنى ئارىسىغا ئات چاپتۇرۇپ كىردى:

ـــ شۇكۇلارلىرىم، دۇشمەننىڭ سېپى بۇزۇلۇپ چېكىنگىنىنى كۆر-
دۇڭلار. ئۇلار سان جەھەتتىنمۇ بىزدىن ئاز! ئۆزلىرى سوغۇقتا تىتىر-
رەپ ھالىدىن كەتكەن. مەن ئىشىنىمەن، ئاللاھۇتائالا بىزگە يەنە
بىر چوڭ غەلىبىنى ئىنئام ئەتكۈسىدۇر! مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ
روھى پاك سۈننىي مەزھىپىدىكىلەرنى قوللاپ ـ قۇۋۋەتلىگۈسىدۇر!
پاك چاھاريارلار مەدەتكارلىكىزلەر بولسۇن، شۇكۇلارلىرىم. دۇشمەن
ئۆز سەپلىرىنى قايتا تۈزەپ ئۆلگۈرمەستىن يېتىپ بېرىڭلار! خۇدا
ئامىتىڭلارنى بەرسۇن! ئامىن ئاللاھۇئەكبەر!

مىڭلاپ ئاۋازلارنىڭ:

ـــ ئاللاھۇئەكبەر!

ـــ ئاللاھۇئەكبەر! ـــ دېگەن ئاۋازلىرى پۈتۈن سەپ بويلاپ تارقالدى.

كۆپەكبىي ۋە قەمبەرىيلەر ئالدىدا، شەيبانىخان قوشۇنىنىڭ ئوتتۇرسىداراق، قىزىلباشلارنىڭ كەينىدىن ئات چاپتۇرۇپ كېتىشتى.

بۇرۇن خانغا ئېنىق ئاخباراتلار بېرىپ تۇرىدىغان مەخسۇس ئادەملەر بۇ قېتىم شاھ ئىسمائىلنىڭ يالغاندىن جېكىنىۋاتقانلىقىنى ۋە ھەربىي نەيرەڭ ئىشلەتمەكچى ئىكەنلىكىنى بىلمەي قالغانىدى.

شاھ ئىسمائىل مەرۋنى قامال قىلىش ئۈچۈن ئەسكەرلىرىنىڭ ئازراق بىر قىسمىنى باشلاپ بارغانىدى. ئۇنىڭ يەنە يىگىرمە مىڭ كىشىلىك خىللانغان ئەسكەرلىرى مەرۋدىن يىگىرمە چاقىرىمچە نېرى-
راقتىكى قۇم دۆڭلەر كەينىگە پىستىرما قىلىپ قويۇلغانىدى.

بۇنداق ھەربىي نەيرەڭنى شەيبانىخانىنىڭ ئۆزى ئون ئىككى يىل بۇرۇن بۇخارانىڭ قارىكۆل شەھىرىدە قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن ئىـ-
يانچىلارغا قارشى ئىشلەتكەنىدى. ئۇمۇ قوشۇنىنىڭ ئاساسىي قىسمىنى

تارىكۆلـنىڭ شەرقـىدىكى پاناھ جايلارغا مۆكتۈرۈپ قويۇپ، ئازغـىنا ئەسـكىرى بىلەن ھۇجۇمغا بارغانـىدى، قەلئە ئىچىدىكى ئىسيانچىلار دۈشمەنـنىڭ ئازلىقىدىن دادىللىشىپ سىرتىغا چىققانىدى. شۇ چاغدا خانىنىڭ قوشۇنى قەستەن پاتىپاراق بولۇپ قاچقان، ئىسيانچىلار بولـا ئۈلارنى "يەڭدۇق" دەپ، كەينىدىن قوغلىغانىدى. بىراق قەلئەدىن بەش-ئالتە چاقىرىم يىراقلاشقاندىن كېيىن پىستىرمىدىكى خان ئەسـكەرلىرى يامراپ چىققان ۋە ئىسيانچىـلارنى قىرىـپ تاشلىغانـىدى. كېيىن شەيبانىخان قەلئە ئىچىدە قالغانـلارنىمۇ ئۇمۇمـيۈزلۈك قەتل قىلىپ، قارىكۆلنىڭ ئات بازىرىدا ئادەم كالـلىسـىدىن چىرىك مۇنارە ياساتقانىدى.

ھازىر ئۆز كۈچىگە ئارتۇقچە ئىشەنگەن شەيبانىخان بۇ ھىيلـىنى باشقا لەشكەربېشىلىرىنىڭ ئۇنىڭغىمۇ ئىشلىتىشلىرى مۇمكىنلىكىنى خىيا-لىغا كەلتۈرمىگەنىدى. شاھ ئىسمائىلـنىڭ مەڑىگە كۆرۈنۈش بەرگەن ئون مىڭچە كىشىلىك قوشۇنى مەھمۇدىي دېگەن جايدا مۇرغاب دەر-ياسى ئۇستىگە قۇرۇلـغان كۆۋرۈكـتىن ئالدىـراپ-تېـنەپ ئۆتـۈپ كەتتى. شاھ ئىسمائىل گويا بۇ كۆۋرۈكـنى ھـمايە قىلـىپ تۇرۇش ئۈچۈن ئۈچ يۈزچە ئەسكەر قالدۇرغانىدى. شەيبانـىخان كۆۋرۈككە يېقىنلىشىش بىلەن، بۇ ئۈچ يۈز قىزىلباش يالغاندىن ھېچنىمىگە قارد-ماي قاچتى. دەريادىن پەقەت شۇ كۆۋرۈك ئارقىلىق ئۆتۈش مۇمكىن ئىدى ــ ھەر ئىككى قىرغاق ئېگىز يار، كېـچىك يوق، بۇنىڭ ئۇس-تىگە، قىشـتىكى دەريانىڭ سۇيى ناھايىتى سوغۇق، توڭـلاپ قېلىش ھېچ گەپ ئەمەس ئىدى. شەيبانىخاننىڭ پۈتـۈن قوشۇنى كۆۋرۈك-تىن ئۆتۈپ بولغۇچە شاھ ئىسمائىلنىڭ پىستىرمىدا ياتـقان كۈچلىرى ئۆزىنى سەزدۈرمىدى. شەيـبانىخان يـىراقتا "قېچـىپ كېتـۋاتقان"

شاه ئىسمائىل قوشۇننىڭ ئىزىدىن چۈشۈپ، كۆۋرۈكتىن ئازراق يىراقلاشقاندىن كېيىن پىستىرمىدا ياتقان كۈچلەر بىردىنلا مەيدانغا چىقتى. ئوقلاپ قويۇلغان زەمبىرەكلەر خان ئەسكەرلىرى ئۈستىگە تۇساتتىن ئوق ياغدۇردى، تۆت ئەتراپنى قىزىلباشلار قاپلاپ كەتتى.

شەيبانىخان ئۆزىنىڭ قارىكۆلده ئىشلەتكەن ھەربىي ھىيلىسىنى ئەمدى ئەسلىدى-ده، ئارقىدا قالغان كۆۋرۈكنى قاراپ چىكىندى. ئاممىا ياغاچ كۆۋرۈك ئاللىقاچان بۇزۇپ تاشلانغانىدى. چېكىنىپ بارغان قوشۇننىڭ بىر قىسمى ياردىن دەريا غۇلاپ چۈشتى. دەريانى ئاتلار ۋە ئادەملەرنىڭ ئۆلۈكى قاپلاپ كەتتى. خانىنىڭ ئۆزى خىللانغان خاس نەۋكەرلىرى بىلەن مالىلار قىشلايدىغان ئەتراپى يېپىق بىر قورۇغا كىردى. قورۇنى قىزىلباشلارنىڭ ئوت ھالقىسى ئورىۋالدى. خانىنىڭ خاس نەۋكەرلىرى قىزىلباشلارنىڭ قورشاۋىدا ئۆلگەن-تىرىلگىنىگە قارىماي جەڭ قىلدى. قورا دەرۋازىسىنىڭ ئالدى، قۇرما تاملارنىڭ تېگى ھەر ئىككى تەرەپتىن قىرىلغانلارنىڭ جەسىدىگە تولۇپ كەتتى. خانىنىڭ مۇداپىئەده قاتتىق تۇرغىنىنى كۆرگەن شاه ئىسمائىل زەمبىرەكلەرنى قورۇنىڭ ئەتراپىغا ئورناتقۇزۇپ، تامدىن ئاتىلدۇرۇپ ئوق ئاتقۇزۇشقا باشلىدى.

زەمبىرەكنىڭ گۈلدۇرلىشىدىن ئۇركۈگەن، ياردار بولۇپ جان تالاشقان ئاتلار بىر-بىرىنى ئۇرۇپ، يىقىتىپ، ئۆزىنى ئۇ ياقتىن-بۇ ياققا تاشلاشقا باشلىدى. قورۇ ئىچىده دەھشەتلىك قىستاڭ-قىستاڭ، نېرى تارت-بېرى تارت، توپىلاڭ باشلاندى. شەيبانىخان قولىدىكى قىلىچ بىلەن ئادەملىرىگە ۋارقىراپ، توپىلاڭنى باسماقچى بولۇۋاتقاندا توپنىڭ تاش ئوقىلىرىدىن بىرى خان مىنگەن ئاتنىڭ

بېشىغا كېلىپ تەگدى. ئات سەنتۇرۇلۇپ بىر يېنىغا يېقىلىدى-دە، ئىگىسىنىمۇ يەرگە ئېتىۋەتتى. شەيباننىخان ئايغىنى ئۇزەكتىن چىقىپ رىشقا ئۇلگۈرەلمىدى، بىر ئايغىر ئاتنىڭ تېگىدە قالدى. شۇ زامات يەنە بىر ئات سۈرۈنۈپ يېقىلىدى-دە، كۆكسى بىلەن خانىنىڭ كۆكرىكىدىن بېسىۋالدى. شەيباننىخان، قوۋۇرغىلىرى سۇنۇپ، گەۋدىسى ئېزىلىپ، نەپەس ئالالماي قالدى-دە، هوشىدىن كەتتى.

جەڭ تۈگىگەندىن كېيىن خاننى تونۇيدىغان قىزىلباش بەگلەر-دىن بىرى ئۇنىڭ جەسىتىنى دۆۋىلىشىپ ياتقان ئات ۋە ئادەم ئۆلۈكلىرى ئارىسىدىن ئاران ئىزدەپ تاپتى. ئابدۇرەھىم تۈركمەتانىي، مەنسۇر باخشى كۆتۈرگۈچى ۋە باشقا ناھايىتى كۆپ مۇلازىملار، نەۋكەرلەرمۇ خانىنىڭ نېرى-بېرىسىدا ئۆلۈپ ياتاتتى.

غالىبلار شەيباننىخانىنىڭ بېشىنى كېسىپ، نەيزىگە سانجىدى-دە، شاھ ئىسمائىل مىنىپ تۇرغان ئاتنىڭ ئايىغى ئاستىغا ئەكىلىپ تاشلىدى. كېيىن قىزىلباشلار شەيباننىخان قىرغان شىئەلەر ئىنتىقامى ئۈچۈن ئۇنىڭ كېسىكىنى بېشىدىن تېرىسىنى شىلىپ ئېلىپ ئېچىگە سامان تىقتى. غەربتە شىئەلەرنى سۈرگۈن قىلىۋاتقان ۋە شاھ ئىسمائىلغا ئەلەم قىلغان سۈننىيپەرەسلەردىن يەنە بىرى — تۈرك سۇلتانى بايازىد II ئىدى. شاھ ئىسمائىل شەيباننىخانىنىڭ سامان تېقىلغان بېشىنى تۈرك سۇلتانىغا "مەن بىلەن قەستلەشكەن سۈننىيلەر قانداق ئەھۋالغا چۈشۈشىنى كۆرۈپ قوي!" دېگەن مەنىدە "سوۋغا" قىلىپ ئەۋەتتى.

سۈننىي بىلەن شىئە دۈشمەنلىكى شۇ دەرىجىگە يەتكەن ئىدىكى، قىزىلباشلار بۇنىڭغىمۇ قانائەت قىلماي، شەيباننىخانىنىڭ باش سۆڭە-

كىگە ئالتۇن قاپلىتىپ ئۇنىڭدىن مەي ئىچىدىغان قاچا ياسىدى①.

قۇندۇز. سەمەرقەند. ئىككى قىلىچ ئوتتۇرىسىدا

1

زەر پۇپۇكلەر بىلەن بېزەلگەن ئاق تۆگىنىڭ ئۈستىدە ـ مەلىكىلەر ئولتۇرىدىغان مەخمەل سايىۋەنلىك كاجىۋادا خانـزادە بېگىم توققۇز ياشلىق ئوغلى خۇررەمـشاھ بىلەن بەلختىن تاغ ئېشىپ، سۇ كېچىپ قۇندۇزغا كېتىـپ باراتـتى. بېگىمـنى بەش ـ ئالـتە كېنىزەكـلىرى، خىزمەتكارلىرى ۋە يۈزگە يېقىن شاھ نەۋكەرلىرى قوغداپ كەلمەكتە ئىدى.

شەيبانىخاندىن شۇنچىلىك شەپقەتسىز ئۆچ ئالغان شاھ ئىسمائىلـ نىڭ خانىنىڭ مەرۋدە ئەسىر چۈشـكەن خوتۇنـلىرىـدىن بىرى بابىر مىرزىنىڭ ھەدىسى ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭغا ئالاھىدە ئىلتـىپات كۆرسىتىشى تاسادىپىي ئەمەس ئىدى.

مەرۋدىـكى ۋەقەلەرنى قۇنـدۇزدا تۇرۇپ ئاڭـلىـغان بابىر شاھ ئىسمائىلغا مەخسۇس مەكتۇپ يوللاپ، ئۇنى شەيبانىخان ئۈستـىدىن ئېرىشكەن زور غەلىبىسى بىلەن تەبرىكلىگەنىدىن كېيىن خان ھەرىمـ

---

① ئەقىلغە سىغمىشى قىيىـن بولغان بۇ تەپـسـلاتلار شاھ ئىسـمائىلنىڭ دۈشمەنلىرى تەرىپىدىن يېزىپ قالدۇرۇلـسا مۇبالىغە قىلىنـغان دەپ ئويلاش مۇمكىن ئىـدى. لېكىـن بۇ تەپسلاتـلار شاھ ئىسمائىلنىڭ خەيرىخاھـلىرى يازغان «تارىخـي ئالەم ئارايـى ئابباسـي»دا ۋە خاندەمىرنىڭ «ھەبىب ئۈسـىيەرى»دىمۇ يېزىلغان.

دىكى ئېگىچىسى خانزادە بېگىمنى قەست قىلماستىن قۇندۇزغا ماڭدۇ-
رۇڭېتىشىنى ئىلتىماس قىلغانىدى.
بابىرنى شەيبانىخان بىلەن دادىل ئېلىشقانلىقى ئۈچۈن ھۆرمەت
قىلىدىغان ئىسمائىل سەپەۋىي ئەمدى ئۈنى ئۆزىگە ئىتتىپاقداش
قىلغۇسى كەلدى-دە، خانزادە بېگىمگە قوشۇپ، ئەڭ ئىشەنگەن
كىشىلىرىدىن بىرى مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسىنى بابىر ھۇزۇرىغا
ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتى.
خانزادە بېگىم شاھنىڭ يوشۇرۇن نىيەتلىرىنى بىلمىسىمۇ، يەنە
ئاللىقانداق خەتەرلەر ئۈنى ياش ئوغلى بىلەن بىللە ئۆز گىردابىغا
تارتماقچى ئىكەنلىكىنى سەل-پەل سېزەتتى ۋە نامەلۇم بىر خەۋىتىن
يۇرىكى ھېلىدىن-ھېلىغا قىسلاتتى.
شاھنىڭ ئەلچىسى ۋە نەۋكەرلىرى پۈتۈن يول داۋامىدا خانزادە
بېگىمنىمۇ، ئۇنىڭ ئوغلى ۋە كېنىزەكلىرىنىمۇ ئۆز ئادەملىرىدەك
ئەستايىدىل ئاۋايلاپ ۋە قوغداپ كەلمەكتە ئىدى. ئۇلارنىڭ ئايالالار
بىلەن مۇئامىلىدىكى ئەدەبلىرىنى، ئالىيجانابلىرىنى بېگىم
كۆپ قېتىم ھېس قىلدى. شاھ ئىسمائىلدىن باشقا پادىشاھ بولسا،
شەيبانىخاندەك ئەشەددىي دۇشمەنىنىڭ نارەسىدە ئوغلىنى يوق
قىلىۋېتىشى، خانىنىڭ خوتۇنىنى ئۆز ھەرىمىنىڭ ئەسىرىسىگە ئايلاندۇ-
رۇشى ياكى بىرەر بەگكە نىكاھلاپ بېرىشى مۇمكىن ئىدى. شاھ
ئىسمائىلنىڭ شۇنداق قىلمىغىنى، ئەكسىچە، خانزادە بېگىمنى مەلۇم
كىلەردەك ئىززەت-ئابرويى بىلەن، يېنىغا مۆتىۋەر ئەلچىلەرنى ۋە
ئونلاپ نەۋكەرلەرنى قوشۇپ، بابىرنىڭ ھۇزۇرىغا ئەۋەتكىنى،
بۇ جەبر تارتقان جۇۋانىنىڭ قەلبىدە ئۆمۈرۋايەت ئۇنتۇلمايدىغان
بىر مىننەتدارلىق تۇيغۇسىنى ئويغاتقانىدى.

خانزاده بېگىمنى پۈتۈن يول بويى سەگەكلەنـدۈرۈپ بېرىۋاتقان نامەلۇم خەۋپ گويا تولىمۇ چىرايلىق تاغلار ۋە ئورمانـلاردا يوشۇرۇنۇپ تۇرغانغا ئوخشايتتى. قىش ئەمدى چىقـقان، تاغـلاردا تېخى قار كۆپ. ئېگىز داۋانلاردىـن، تار سايلاردىـن ئۆتۈۋاتقانـلىرىـدا خانزاده بېگىمنىڭ نەزىرىده، تاغدىن كۆچكۈن چۈشۈپ، ھەممىسنى بېسىپ قالىدىغانـدەك بولاتـتى. گۈلدۈرماماسـلىق يامغۇرلار ياغقاندا سايلارنىڭ كەلكۈنلىرى بېگىمـنىڭ يېنىدىكى ئوغۇلچىقـىنى ئاقتۇرۇپ كېتىدىغاندەك ۋەھىمە كەلتۈرەتتى. بىر كېچىسى ئامۇ دەريانىڭ سول قىرغىقىدىكى ئورمانىنىڭ چېتىدىكى سۈربايتال دېگەن يەردە تۇنىدى. خانزاده بېگىم ئورمانـدا كېيىـك ئوۋلاپ يـۈرگەن يولۋاسـلارنىڭ يوغان ھەيۋەتلىك ھۆركىرەشلىرىنى ئاڭلاپ، كېچىـچە ئۇخلىيالـماي چىقتى.

ئىلگىرى شەيبانىخانىنىڭ ئۇكىسى ــ ناھايىتى نۇرغۇن خەتەرلىك جەڭلەردە ئۆلمىگەن مۇھەممەد سۇلتان مانا مۇشۇ قۇندۇزغا كەلگەندە قانداقتۇر يامان بەزگەككە ئۇچراپ، بىرنەچچە كۈن ئىچىـدە ئۆلۈپ قالغان، كېيىن ئۇنى قارشىغا ئاپىرىپ كۆمۈشكەنىدى.

قۇندۇزغا يېقىنلاشقاندا، غورى دەرياسى قۇندۇز دەرياسى بىلەن قوشۇلۇپ، ئامۇ دەرياسىغا قاراپ كەتـكەن پۈتۈنـلەي قومۇشـلۇق، پاتقاق جايدا نەپەس ئېلىش ئېغىرلىشىپ، بىردىنلا ھاۋانىڭ نەملىكى كۈچىيىپ كەتتى. خانـزاده بېـگىم ئەمـدى ئاشۇ يامان بەزگەكـنى ئەسلەپ، ئوغۇلچىقىغا يەنە ئەنسىرەپ قاراپ قويدى.

ئۇ ئىلگىرى "ئۆلـگۈڭ كەلسە قۇنـدۇزغا بار" دېـگەن ئافغانـچە ماقالنى ئاڭلىغان ۋە بۇنى چاقچاق سۆز دەپ كۈلگەنىدى. ئەمدى بۇ ماقال ئۇنىڭغا راستـتەك تۇيۇلۇشـقا باشلـدى. ئۇ ئۆزىـدىن كـۆرە

ئۆسمۇر بالىسىدىن ــ خان ھەزىمىدە ئون يىل ئاسارەتتە ياشاپ تاپقان مانا شۇ يېگانە جانجىگىرىدىن ئەنسىرىدى. "ناۋادا بابىر مىرزا قۇندۇزدا بولمىسا، تاغ ئېشىپ ئەنجانغا كەتكەن بولسا ياكى كابۇلغا قايتقان بولسا، شۇ چاغدا نېمە قىلارمىز؟" دەيتتى خانزادە بېگىم ئۆزىچە. شۇ ئوي تەسىرىدە پامىر ۋە ھىندىقۇش تاغلىرى بىلەن قورشالغان، ئامۇ دەريا ۋە ئۇنىڭ شوخ تارماقلىرى بويىغا جايلاشقان قۇندۇز بوستانلىقى خانزادە بېگىمنىڭ كۆزىگە ناھايىتى ۋەھىمىلىك كۆرۈنەتتى.

كەچلىكى يول دەريادىن يىراقلىشىپ ئېگىزلىككە چىقىپ كېتىۋاتقاندا ئۇدۇلىدىن بىر توپ قورالىلىق كىشىلەر چىقىپ، ئۇلارنى توختاتتى. سوراپ ـ سۈرۈشتۈرۈشتىن كېيىن بۇلارنىڭ بابىر تەرىپىدىن يوللارغا قويۇلغان قاراۋۇللار ئىكەنلىكى مەلۇم بولدى ـ دە، خانزادە بېگىم بىردىنلا يەڭگىللەشتى. قاراۋۇللارنىڭ باشلىقى مېھمانلارنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ، ئۇلارنى قۇندۇزنىڭ ئېگىز بىر جايىدىكى قەلئەگە باشلاپ ماڭدى. ئەمدى ئەتراپ خانزادە بېگىمگە ئاللىقانداق باشقىچە كۆرۈنۈپ كەتتى. كۈپكۆك تاغلاردىن چىقىۋاتقان مەيىن شامال يۈزىنى يېقىملىق سىلاپ ئۆتتى. ئامۇ دەريا بويىدىكى ئورمانلارنىڭ بىراقتىن قانچىلىك گۈزەل كۆرۈنىدىغانلىقىنى ئۇ ئەمدى بايقىدى.

قۇندۇزنىڭ ئىلگىرىكى خانلىرى ھاۋالىق بىر جايغا قۇردۇرغان مۇستەھكەم قەلئە ۋە ئۇنىڭ ئىچىدىكى قەسرىمۇ خانزادە بېگىمگە بىراقتىن خېلى چىرايلىق كۆرۈندى. بۇ قەسر ئىچىدە ھازىر ئۇ ئۆزىنىڭ قەدىرلىك ئىنىسى بىلەن ئۇچرىشىشنى ئويلىغاندا خۇشاللىقى ئىچىگە سىغماي تېز ـ تېز نەپەس ئالاتتى.

ئۇلارنى كۆتۈۋالغان مۇلازىملار خانزادە بېگىمنى ئوغلى ۋە كېنىزەكلىرى بىلەن بىللە مېھمانخانىنىڭ ياخشى بېزەپ قويۇلغان ئالاھىدە بىر ھۇجرىسىغا كىرگۈزۈپ قويدى-دە بابىرغا خەۋەر بېرىش ئۈچۈن قورغانىنىڭ تۆرىگە قاراپ كەتتى.

ئازدىن كېيىن خانزادە بېگىم ئولتۇرغان ھۇجرىنىڭ ئىشىكىدىن چىرايلىق ساقال-بۇرۇت قويغان ئوتتۇز ياشلاردىكى بىر يىگىت ئالدىراپ كىرىپ كەلدى. بېگىم ئۇنى بابىرنىڭ مۇلازىملىرىدىن دەپ ئويلىدى، ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ، سالىمنى قوبۇل قىلدى. يىگىت ئۇنىڭغا قاراپ مېڭىپ كېلىۋېتىپ ئاۋازى تىترەپ:

— بېگىم، قەدىمگىز قۇتلۇق بولسۇن! — دېدى.

بۇ بابىر ئىدى. لېكىن خانزادە بېگىم ئۇكىسىنى ساقال-بۇرۇت قويمىغان ئون توققۇز ياشلىق سىدامغىنا يىگىت قىياپىتىدە كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەنىدى. ھازىر ئۇنىڭ ئۇدۇلىدا تۇرغان كەڭ يەلكىلىك، ساقال-بۇرۇتى تەكشى قىرقىلغان يىگىتنىڭ كىيىملىرىمۇ شاھلارنىڭكىدەك ئەمەس ئىدى. بېشىدا بېزەلمىگەن ئاددىي كۆمۈش رەڭ سەللە، ئۇچىسىدا سۇس يېشىل بەقەسەم تون. بېگىم يەنە ئۇنى بابىرنىڭ بەگلىرىدىن بىرى دەپ ئويلىدى-دە، ھاياجانلىنىپ ئېيتقان سۆزلىرىگە ئېغىر-بېسىقلىق بىلەن جاۋاب بەردى:

— قۇللۇق!

دىۋانىي خاستا يېزىپ-سىزىش ئىشلىرىنى قىلىپ ئولتۇرغان بابىر ئاچىسىنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلاپ ئۆيى كىيىمى بىلەن يۈگۈرۈپ كەلگەنىدى. خانزادە بېگىم بولسا تېخىچە پادىشاھ ئۇكىسىنىڭ كىرىشىنى كۈتۈپ، ئىشىكىگە ئالاقزادە بولۇپ قارايتتى. بابىر ئاچىسىغا ھاڭۋېقىپ قاراپ قالدى. ئىشىكتىن مۇھەممەد كۆكەلداش

دېگەن مۇلازىم كىرگەندە بېگىم ئۇنىڭدىن:

ــ ئەمىرزادەم قېنى؟ ــ دەپ سورىدى.

مۇھەممەد كۆكەلداش ھەيران بولۇپ بابىرغا قارىدى. بابىر گەپ نېمىدە ئىكەنلىكىنى ئەمدى چۈشەندى-دە، تامىقىغا بىرنەرسە تىقىلىپ، ئاۋازى بوغۇلدى:

ــ مېنى تونۇمىدىڭىزمۇ؟

ــ سىز... سىز...

ــ مەن بابىرمەن!

ــ ئەجەب؟!

ــ مەن سىزنىڭ ئىنىڭىزمەن! گۇناھكار ئىنىڭىز بابىر!

خانىزادە بېگىم بابىرانە كۆزلەرنى، بابىرانە ئاۋازنى ئەمدى تونۇدى-دە، ئۆزىنى ئىنىسىنىڭ باغرىغا ئاتتى. قوللىرىنى يۇزى بىلەن بىللە بابىرنىڭ كۆكسىگە باستى. بابىر ئاچىسىنىڭ يەلكىسىدىن قۇلىقى بىلەن ئەمەس، گويا كۆكسى بىلەن ئاڭلىدى:

ــ بابىرجان، سىز... سىز شۇ چاغدا مەندىن رەنجىگەنسىز!... بىلمەن... بېشىڭىزغا تەنە تاشلىرى ياغقان...مەن...ئېيتالمىغانىدىم. ئۆزەم ئۇچۇن ئەمەس، سىز ئۇچۇن...

ــ مەنمۇ بۇنى كېيىن بىلدىم. سىز مېنى قۇتقۇلدۇرۇش ئۇچۇن ئۆزىڭىزنى خانغا تۇتۇپ بەرگەن. مەن سىزگە ئۆمۇرۋايەت قەرزدارمەن!

ــ ئاشۇ قەرزلىرىڭىزنى مانا ئەمدى ئۇزدىڭىز، بابىرجان. بۇ نۆۋەت مېنى سىز قۇتقۇلدۇردىڭىز! ئەگەر شاھ ئىسمائىلغا يازغان نامىڭىز بارمىسا، مېنىمۇ خان ھەرىمى بىلەن ئەسىر چۈشكەن

ئايالـلار قاتاربـدا، بىرەر بەگ ياكـى مۇلازىمـغا تۇتـقۇن قىلـىپ بېرەتتى. شاھ ئىسمائىل سىز ئۇچـۇن مېـنى شۇنـچىلـىك ئىززەت-ئابـروي بىلەن ئازاد قىلـىپ، ئۇزىتـىپ قويـدى. سـىزدەك ئىنسـان بارلىقى ئۇچۇن خۇداغا مىڭ شۈكۈر قىلدىم!

خانزادە بېگىم يۇزىنى بابىرنىڭ كۆكسىدىن ئالدى-دە:

ــ ھەزرەت ئانام نەدە؟ ــ دېـدى، ــ بۇلـتۇر بىر شۇم خەۋەر ئاڭلىدىم، راستمۇ؟

ــ بەش يىـل بۇرۇن... كېزىـك كېسـىلى بىلەن جان ئۇزدى. كابۇلنىڭ باغى نەۋرۇزىيسىگە قويدۇق.

ــ ۋاھ، ئەللىككىمۇ توشماي كېتىپتۇ-ھە!...

ــ ماڭىمۇ شۇ تەرىـپى ناھايىـتى ئەلەم قىلـدى! سەكـسەنـگە، توقسانغا كىرگەنلەر ئازمۇ؟

ــ ئانامنى غەم-قايغۇ تۇگەشـتۇردى ئەمـرزادەم! بىزنى دەپ ئاز كۆلپەت چەكتىمۇ؟

مۇھەممەد كۆكەلداش گەپنى باشقا تەرەپكە بۇرىدى:

ــ تەقدىرگە چارە يوق، بېگىم مانا بۇگۈن سىز پادىشاھ ھەزرەتـلىرى بىلەن يەنە تېپىشـقانـلىـقـىڭىز ئۇچۇن ھەزرەت ئانـىڭىزنىڭ ئەرۋاھى شاد بولىدۇ! قېنى ئولتۇرۇشسىلا، پاتىھە ئوقۇيلى.

زەرباپ كۆرپىلەر ئۈستـىگە چىقـىپ ئولتۇرۇشـتى. شۇ ئارىـدا تاشقىرىدىن بېگىمنى كـۆرۈش ئۈچۇن كىرگەن قاسىمـبەگ قاۋچـىن قۇتلۇق نىگارخانىمنىڭ روھىغا بېغىشلاپ قۇرئان تىلاۋەت قىلدى.

كېيىن خانزادە بېگىم كېنىزەكلىرىنىڭ ئارىسىدا ھەممىنى جىمغىنا كۆزىتىپ ئولتۇرغان ئوغلى خۇررەمشاھنى شەرەتلەپ چاقىردى.

بالىنىڭ ئاق-سارغۇچ يۈزى، كۆزىنىڭ كۆكۈچرەكلىـكى، قىسقا

بوینی ۋە شالاڭ قاشلىرى خۇددى شەيبانىخانىڭگە ئوخشايتتى. بابىر شەيبانىخانىنى كۆرمەكەن بولسۇ خانزادە بېگىم ئوغلىنى ئۇنىڭغا تونۇشتۇرۇۋاتقاندا بالىنىڭ قىياپىتىدە خان ئاتىسىدىن مىراس قالغان ئالامەتلەرنى ئېنىق كۆرگەندەك بولدى.

خۇررەمشاھ يەتتە ياشقا كىرەـكىرمەي ئاتىسى ئۇنى بەلخ ۋىلايەتىگە ھاكىم قىلىپ قويغانىدى. ھاكىملىقنى بالىغا تەربىيەچى قىلىپ بەلگىلەنگەن مەدھى سۇلتان قىلسىمۇ، خۇررەمشاھ ئۆز ئۇدۇلىدا چوڭـچوڭ ئادەملەرنىڭ باش ئېگىپ تەزىم قىلىشلىرىغا خېلىلا ئۆگىنىپ قالغانىدى. خانزادە بېگىم ئوغلىغا بابىرنى كۆرسىتىپ:

ــ تاغىڭىز مانا شۇ كىشى! ــ دېگەنىدە، خۇررەمشاھ بابىرنىڭ خىيالىدىن ئۆتكەن نەرسىنى سېزىپ ياتسىرىدىمۇ ياكى ئۇنىڭ كىيىملىرىنىڭ ئاددىيلىقىنى كۆرۈپ، نەزىرىگە ئىلمىدىمۇ، خالاڑـخالىماس باش لىڭشىتىپ سالام بەردى، ئەمما تاغىسىغا يېقىن بارمىدى. شۇ چاغدا خانزادە بېگىم ئۇنى يەلكىسىدىن ئاستا ئىتتىرىپ قۇلىقىغا پىچىرلىدى:

ــ ئېسىڭىزنى يىغىڭ، پادىشاھ بابىر مىرزا ھۇزۇرىدىسىز! شاھ ئىسمائىل شۇ ھەزرەت ئۈچۈن سىزنى ئازاد قىلدى!

"پادىشاھ" ۋە "ھەزرەت" دېگەن سۆزلەردىن بالىنىڭ كۆزلىرى گويا پارىلداپ ئېچىلىپ كەتتى. شۇ چاغدا بابىر جىيەنىنىڭ كۆزلىرى ئانىسىنىڭكىدەك چوڭـچوڭ ئىكەنلىكىنى سەزدى.

تاجدارلار بىلەن مۇئامىلە قىلىشنى ياخشى مەشىق قىلغان بالا ئەمدى تىزىنى گىلەمگە تىرەپ، بابىرنىڭ ئۇدۇلىدا يۈكۈندى، كېيىن ئىككى قولىنى كۆكسىگە قويۇپ، ئېگىلىپ تازىم قىلىپ، چۈچۈك تىل بىلەن:

ـــ خان هەزرىتىم، مەن سىزگە... سىزگە خىزمەتكە كەلدىم! ـــ دېدى.

بابىر ئۇنىڭ بۇرنىمۇ خانىزادە بېگىمنىڭكىگە ئوخشاش قىرلىق ئىكەنلىكىنى ئەمدى كۆردى ۋە بۇ بالىغا نىسبەتەن قەلبىدە تۇتۇن ئارىلاشقان ئوت يالقۇنىدەك مۇرەككەپ بىر يىللىقلىق سەزدى.

ـــ خىزمەتكە كەلگەن بولسىڭىز قوبۇل قىلدۇق، شاھزادە، ـــ دېدى ـ دە، بالىنى قولىدىن تۇتۇپ، ئوڭ يېنىغا ئولتۇرغۇزدى.

شۇ چاغدا تاشقىرىدىن ئەللىك ياشلاردىكى سېمىز ھەرەم بېكەسى تەزىم قىلىپ كىردى:

ـــ پادىشاھ ھەزرەتلىرى، ماھىم بېگىم ئالىي نەسەپ ئېگىچىڭىز ئۇزۇرىغا كېلىشكە ئىجازەت سورىدى!

بابىر خانزادە بېگىمگە قاراپ سىرلىق بىر قىياپەتتە كۈلۈمسىرىدى. كېيىن ھەرەم بېكەسىگە بۇيرۇدى:

ـــ ئېيتىڭ، كەلسۇن! مىرزا ھۇمايۇننىمۇ ئالغاچ كەلسۇن.

بابىرنىڭ ياش خوتۇنى ماھىم بېگىم قېرى قاسىمبەگ ئولتۇرغان خانىغا كىرىشتىن ئەيمىنىپ كېلەلمەيۋاتقانلىقىنى ھەممىسى سەزدى. قاسىمبەگ ۋە مۇھەممەد كۆكەلداش بابىردىن رۇخسەت ئېلىپ، ئاستا ئىشىكتىن چىقىشتى.

مېھمانخانا ئالدىدا ئادەم كۆپ. مەرغىلانلىق خوجاكالانبەگ، ئۇنىڭ ئۇكىسى كىچىك خوجا، قۇۋالىق تاھىر قورچى، تاشكەنتلىك سەئىدخان، سەمەرقەندلىك مەجىد بەرلاس، يۇسۇپ ئەنجانىي دېگەن بىر نەۋكەر، ھەممىسى ۋەتىنىنىڭ خەۋىرىنى ئېلىپ كەلگەن خانزادە بېگىمنى كۆرمەكچى بولۇشاتتى، ئامما ئىچكىرىگە كىرىشكە ئىككىلىنىپ تۇرۇشاتتى. قاسىمبەگ ئۇلارغا:

ـــ ئاۋۋال ھەرەم ئەھلى بىلەن كۆرۈشسۇن، كېيىن سىلەرگىمۇ رۇخسەت سورارمىز، ـــ دەپ ئۇلارنى تارقىتىۋەتتى.

2

شاپتۇل گۈللۈك يىپەك چاپىنى ئىنچىكە بېلىگە، نازۇك قەددى-قامىتىگە تولىمۇ ياراشقان بىر چوكان شاھزادىلەرچە ياساندۇرۇلغان ئۈچ ياشلىق بالىنى قولىدىن يېتەكلەپ، ئىشىكتىن ئاستا كىرىپ كەلدى. بالىنىڭ يۈز-كۆزى بابىرغا ئوخشىشىنى خانزادە بېگىم بىر قاراشتىلا سەزدى-دە، چاپسان ئورنىدىن تۇردى. ماھىم بېگىم كېلىنلىك نازاكىتى بىلەن ئېگىلىپ تەزىم قىلدى. خانزادە بېگىم ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئاۋۋال يەلكىسىگە قوللىرىنى قويۇپ كۆرۈشتى، كېيىن چوكانىنىڭ يۈزىدىكى نەپەس ئاق پەردىنى ئاستا كۆتۈرۈپ قارىدى-دە، ئۇنىڭدىكى ئاجايىپ بىر لاتاپەتنى يۇرەكتىن ھېس قىلىپ زوقى كەلدى، كېلىننى پېشانىسىدىن، كۆزلىرىدىن زوقلىنىپ سۆيدى، كېيىن خۇشاللىقتىن پارلىغان يۈزىنى بابىرغا ئۆرۈدى.

ـــ مۇبارەك بولسۇن! بىر-بىرىگىلارغا ناھايىتىمۇ مۇناسىپ كېلىپسىلەر! بەختلىك بولۇڭلار!

كىچىككىنە ھۇمايۇن بىر قولى بىلەن ئانىسىنىڭ ئېتىكىدىن تۇتۇپ پەستىن يۇقىرىغا زوق بىلەن قاراپ تۇراتتى. خانزادە بېگىم ئۇنى كۆتۈرۈپ قولىغا ئالدى. بالا ھاممىسىنى بىرىنچى نۆۋەت كۆرۈۋاتقان بولسىمۇ، بۇ چىرايى يېللىق ئايالىنى كۆپتىن بۇيان بىلىدىغاندەك يېتىرقىمايتتى. خانزادە بېگىم بالىنىڭ دومباق يۈزىگە يۈزىنى قويۇپ ئەركىلەتكەندە ھۇمايۇن بۇنى ياقتۇرۇپ كۈلۈمسىرىدى.

خانزادە بېگىم ئۇنى ئۆزىنىڭ ئوغلى ئالدىغا كۆتۈرۈپ ئېلىپ

باردی-ده، یه‌رگه قویدی:

ــ قهنی، کیچککینه تاغا "چوك" جیه‌ن بله‌ن تونۇشسۇنچۇ!

ئۇچ یاشلیق بابىرىيزاده بله‌ن توققۇز یاشلیق شه‌یبانییزاده ئاۋۋال بىر-بىرسگه جەم تىكلىپ تۇرۇشتى. كېيىن ھۇمايۇن خۇر-ره‌مشاهنىك بېلىدىكى كىچىككىنه بېزه‌كلىك خه‌نجه‌رگه قىزىقىپ قول سوزدى. خۇرره‌مشاه ئۇنىك قولىنى ئېلىپ كۆرۈشتى-ده، ئه‌مما خه‌نجه‌رنى به‌رگۈسى كه‌لمه‌ي ئارقىغا چېكىندى. بۇنى كۆرگه‌ن چوڭلار كۈلۈۋېتىشتى.

خانزاده بېگىمنىك بېشىدىن كه‌چكه‌ن بارلىق ده‌هشه‌تله‌ر، قۇندۇز یولىدا ئۇنىك یۇرىكىنى تىتره‌تكه‌ن نامه‌لۇم خه‌ۋپ-خه‌تە‌رله‌ر مۇشۇ بىر خۇشال كۈلكه بله‌ن گویا ئۇزۇن ئۆتمۈشكه ئایلاندى. خانزاده بېگىم ئه‌یمنىپ ته‌به‌سسۇم قىلىۋاتقان كېلىنىنى بىر یېنىغا ئولتۇرغۇزدى. ئىككىنچى یېنىدا چاقچاقلىشىپ بالىلارغا كۈلۈمسره‌ۋاتقان بابىرنى كۆردى. یېقىندىلا ئۆزلىرىمۇ مانا شۇ كىچىكىنه تاغا ۋه جیه‌ن ئوخشاش یاش بالا بولغان چاغلىرى ئېسىگه چۈشتى. ئېغىر ئایرىلىش یىللىرىدا ئاچا-ئۇكا ئىككىلىسى پەرزه‌نتلىك بولغانلىرى، بىر-بىرىگه دۈشمه‌ن ئائىلىله‌ردىن چىقىقان بۇ بالىلارنىك ئه‌مدى گۆزه‌كله‌رچه بىر پاكلىق بله‌ن تونۇشۇۋاتقانلىقى قه‌ھرىتان قىش كه‌ینىدىن كه‌لگه‌ن باھارده‌ك تولىمۇ یېقىملىق ئىدى.

خانزاده بېگىم كېلىنىگه یه‌نه بىر قارىۋالدى-ده، كېیىن بابىرغا خۇشاللىق بله‌ن قاردى:

ــ ته‌له‌ي سىزگه ئه‌مدى كۈلۈپ قاراپتۇ، ئه‌مىرزاده‌م! ئۆزىڭىزگه بۇنچىلىك مۇناسىپ مه‌لىكىنى قانداق ئۇچراتتىڭىز! ماھىم بېگىم، قه‌یه‌رلىكسىز؟

— خۇراسانلىق، ھەزرەت بېگىم.

ماھىم بېگىم بابىرغا "باغكوچا تېمىدىن گۈل تاشلىغىنىمنى ئېيتىپ مېنى ئۇيالدۇرۇپ قويماڭ يەنە!"، دەپ ئىلتىماس قىلغاندەك قارىدى. بابىر ئۇنىڭ بۇ قارىشىدىكى مەنىنى سېزىپ، زوق بىلەن كۈلۈمسىرىدى. كېيىن ماھىم بېگىمنىڭ ھۇسەين بايقاراغا قېرىنداشلىقى بارلىقىنى، ئاتىسى بۇنىڭدىن تۆت يىل بۇرۇن بەدىئۇز زامان مىرزا بىلەن چىقىشالماي غەزنىگە كېلىپ قالغىنىنى ئاڭلىغا ئېيتىپ بەردى. بابىر ماھىمنىڭ ئاتا ۋە ئاكىلىرىنى غەزنىدىن كابۇلغا تەكلىپ قىلغان، كېيىن بۇ يەردە ماھىم بىلەن يەنە كۆرۈشۈپ ئۇنىڭغا ئۆيلەنگەنىدى.

— ھېرات بىلەن مۇرغاب ئوتتۇرىسىدا ھەزرىتى جام دېگەن شەھەر بار، كۆرگەنمىدىڭىز؟ — سورىدى بابىر ئاڭسىزدىن.

— كۆرگەن. ئۇلۇغ شائىر ئەھمەدى جامىينىڭ نامىغا قويۇلغان.

— بېگىمنىڭ ئانا ئەۋلادلىرى ئەنە ئاشۇ ھەزرەت جامىغا قېرىنداش ئىكەن. ئۇستاز ئابدۇراھمان جامى بىلەن بىر شەھەرلىك ئىكەن.

بابىر چاقچاق ئارىلاش كۈلۈپ قويۇپ قويدى:

— بېگىمنىڭ ئۆزىمۇ شۇنداق شائىرپەرۋەر ۋە شېئىرشۇناسكى جامىي بىلەن ناۋايىنىڭ بارلىق غەزەللىرىنى يادقا بىلىدۇ. ئەمما بىز شېئىر يازساق تەنقىدچىلىك قىلىپ، نۇقسانىنى كۆرسىتىدۇ.

ماھىم ئېرىنىڭ چاقچىقىغا چاقچاق بىلەن جاۋاب بەردى:

— تەنقىدچى بولماي ئىلاجىم يوق، چۈنكى ھەزرىتىم مېنى كۆپ مۇبالىغە بىلەن تەرىپلىدى.

خانزادە بېگىم ئەر-خوتۇنىنىڭ چاقچاقچىلىقىدىن زوقلىنىپ

كۇلدى:

ــ لېكىن سىزنى قانچە مۇبالىغە بىلەن تەرىپلىسىمۇ ئاز!

ــ مىننەتدارمەن، ھەزرەت بېگىم! ــ ماھىم ئەمدى ھاياجانلىنىپ سۆزلىدى، ــ مەن سىزنىڭ جاسارىتىڭىزنى، پىدائىيلىقىڭىزنى ھەزرىتىمدىن ئاڭلاپ، ئۆزىڭىزنى كۆرۈش ئارزۇسىدا ئىدىم. تەڭرىمگە شۈكۈر، بۈگۈن شۇ ئارزۇيۇم ئەمەلگە ئاشتى. ھەزرەت بېگىم، مەن سىزنى ئەپسانىۋى بىر مەلىكە دەپ ئويلايتتىم. بىراق ئۆزىڭىزنى كۆردۈم. سىزدىكى مېھرىگىيا ئەپسانىۋى مەلىكىلەردىمۇ بولماس، دەپ ئويلايمەن! ئەمدى ئۆيىمىزنىڭ تۆرىمۇ، يۈرىكىمىزنىڭ قېتىمۇ سىزنىڭكى!

ماھىم بېگىمنىڭ بۇ گەپلىرىنى سەممىي بىر ئىخلاس بىلەن ئېيتقىنىنى سەزگەن خانزادە بېگىم:

ــ بىزگە سىزدەك كىشىلىن بەرگەن تەڭرىمگە شۈكۈر! ــ دەپ قويدى.

خانزادە بېگىم بىردىنلا ئايىشە بېگىمنى ئەسلىدى ۋە ئۇنى ماھىم بېگىمگە سېلىشتۇرۇپ كۆردى. "بىر ھېسابتا، بابىرجان ئاۋۋالقى خوتۇنى بىلەن ئاجرىشىپ كەتكىنىمۇ ياخشى بولغان ئىكەن" دەپ قويدى ئۆزىچە. كېيىن خان ھەرىمىدە ئۆزىنىڭ تارتقان ئازابلىرىنى ئەسلەپ كەتتى.

بابىر ئوتتۇز تۆت ياشلىق خانزادە بېگىمنىڭ چاچلىرىغا بىرتە-يېرىم ئاق ئارىلاپ قالغىنىنى ئەمدى كۆردى. شۇ تۇرۇشىدا ئاچىسى بابىرغا ئانىسىنىڭ ئەمدى تۇل قالغان ئوتتۇز يەتتە-ئوتتۇز سەككىز ياش چېغىنى ئەسلەتتى. خانزادە بېگىمۇ ئەمدى. تۇل ئىدى، بابىر شۇنى ئويلىدى-دە:

ـــ سىز مېنى دەپ كۆپ ئازاب تارتتىڭىز! ـــ دېدى، ـــ سىزنى ئامان ـ ئېسەن دەرگاھىمىزغا يەتكۈزگەن شاھ ئىسمائىلىنىڭ ياخشىلىقىنى ھېچقاچان ئۇنتۇمايمەن!

شاھ ئىسمائىل تىلغا ئېلىنىشى بىلەن خانزادە بېگىمنىڭ چىرايى يەنە ئېچىلدى.

ـــ شاھنىڭ تاجىلىق خانىم دېگەن ياشقىنا، چىرايلىقىنا خوتۇنى بار ئىكەن، ـــ دەپ ھېكايە قىلىشقا باشلىدى، ـــ شۇ چوكان مېنى شاھنىڭ ھۇزۇرىغا باشلاپ كىردى. "شاھ ئىسمائىل سۇنىنىي مەزھىپىدىكىلەرنى ئۆلتۈرۈپ، تېرىسىگە سامان تىقتۇرىدىكەن" دېگەن ۋەھىمىلىك گەپلەرنى كۆپ ئاڭلىغانىدىم. "قورقۇنچلۇق بىر ئادەم بولسا كېرەك"، دەپ تىترەپ، غالىلداپ باردىم. قارىسام يېگىرمە تۆت ـ يېگىرمە بەش ياشلىق كېلىشكەن بىر يىگىت تەختتە ئولتۇرۇپتۇ. ساقال قويمىغان، پەقەت ئۇزۇن، ئىنچىكە بۇرۇتى بار. قۇش بۇرۇن، كۆزلىرى چوڭ ـ چوڭ. ئازەربي تىلىدا سۆزلىدى، سۆزلىرىنىڭ ھەممىسىگە چۈشەنىدىم. شىئەلەرنىڭ ئىمامىلىرى بۇۋۇى پاتىمەنىڭ ئەۋلادلىرى بولغان ئەمەسمۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار ئايال زاتنىى تولىمۇ ھۇرمەت قىلىدىكەن. مەن يولدىمۇ كۆپ سەزدىم.

ـــ لېكىن ئۆزىمىزدىمۇ ئىلگىرى ئايالىلارغا ئېھتىرام كۈچلۈك بولغان، ـــ دېدى بابىر، ـــ سەمەرقەندتە بۇۋۇى خانىم نامىلىق مەدرىسە قۇرۇلغان. ئۇنىڭ ئۈدۈلىدا ساراي مۇلۇك خانىم مەدرىسى بولغان. شاھى زىندەدە شادى مۇلۇك خانىم مەقبەرەسى، تۇمەن ئاقا مەقبەرەسى بار. ھىراتتا گۆھەرشاد بېگىم مەدرىسى مەشھۇر.

ـــ بىلمىدىم، ئۇ زامانىلاردا ئۇلۇغ مەنسەپدارلار كۆپ بولغانمۇ

ياكى ئۇلار ئىلىم-سەنئەتكە تولاراق ئىشتىراك قىلغانمۇ؟ — دېدى ماھىم بېگىم ئېرىگە قاراپ، — ھازىر نېمە ئۈچۈندۇ ئۇنداق ئەمەس-تە، ھەزرىتىم؟

— پەلەكنىڭ گەردىشى ئەجەب! — دېدى بابىر، — ئايالىلارغا بولغان مۇناسىۋەت ھەمىشە ئىلىم ۋە سەنئەتكە بولغان مۇناسىۋەت بىلەن توغرا كېلىدۇ. ئىلىم ۋە سەنئەت نۇر چاچقان دەۋرلەردە ئايالىلارنىڭ ھۇرمىتىمۇ يۇقىرى، چۈنكى ئىلىم ۋە سەنئەت ئايالىلار-نىڭ ئىشتىراكى بىلەنلا ئەستايىدىل يۈكسەلگەن. مەنىۋى چېكىنىش دەۋرلىرىدە ئالىملار ۋە سەنئەتكارلار قانچىلىك خار بولسا، ئايالىلارمۇ شۇنچىلىك كەمسىتىلگەن ئىكەن.

— سىز ئېيتقان شۇ چېكىنىش ماۋمرائىۋۇنلىرنى ئورىئالىغان، ھەزرىتىم! — دېدى خانزادە بېگىم، — كۆچمەنچى خان ۋە سۇلتانلار مەملىكەتنىڭ قۇرۇق گەۋدىسىنى ئىگىلىۋالغان. ئۇنىڭ روھى بىلەن ئىشلىرى يوق. ئۆلگەن ئادەمنىڭ ئەرۋاھىنى رەنجىتىش ئادالەتلىك ئەمەس. شەيبانىخان پارچىلىنىپ ياتقان ئۆلكىلەرنى بىرلەشتۈردى. سەمەرقەندتە ئۆز نامىغا مەدرىس قۇردۇردى. كوھاك① دەرياسىنىڭ ئۈستىگە كۆۋرۈك سالدۇردى. ساۋابلىق ئىشلىرى شۇ بولدى. لېكىن ئالىملار ۋە سەنئەتكارلارغا مۇئامىلىسى قانداق قوپال بولسا، ئايالىلارغىمۇ شۇنداق ئىدى. تۆمۈربىلەرنىڭ ئايالىلارنىڭ نامىغا مەدرىس ۋە مەقبەرەلەر قۇردۇرغىنىنى ئېيتمىسىڭىز ھەزىپى كېلەتتى. ئۇنىڭچە، ئۇلۇغبەگ ئىلىم ۋە سەنئەتكە بېرىلىپ، دىن ۋە ئىمانىنى ئۇنتۇغانمىش، ئايالىلارنىڭ خورىكىنى ئۆستۈرۈپ

---

① كوھاك — ھازىرقى زەرەپشان.

خەلقنىڭ ئەخلاقىنى بۇزغانمىش. خان يازدۇرغان «شەيبانىيە-نامە»، «نۇسرەتنامە» دېگەن كىتابلارنىڭ بىرەرسىدىمۇ بىرەر ئايالنىڭ نامى تىلغا ئېلىنىغان ئەمەس. شاھزادە ۋە سۇلتانلارنىڭ ئانىلىرى ياكى خوتۇنلىرى ھەققىدە سۆزلەش زۆرۈر بولۇپ قالسا، "پالانچىنىڭ قىزى"، "پالانچىنىڭ خوتۇنى" دەپ، پەقەت ئاتىسى ياكى ئېرىنىڭ نامىنى يازىدۇ. چۈنكى ئاياللارنىڭ نامىنى نامەھرەم-لەر تىلغا ئالسا گۇناھ بولار ئىمىش! تېخى بۇ — مەدرىس كۆرگەن ئىلىملىك خانىمنىڭ دەۋرىدە بولغان ئىشلار. ھازىر تىرىك قالغانلىرىدا شۇ ئىلىمۇ يوق. پەقەت قوپال بىر كۈچ، يولدىن چىقىش ۋە خۇراپات. ئىلىم ۋە سەنئەت ئەھلى سۇلتانلار زۇلمىدىن قېچىپ، بىرى خۇراسانغا، بىرى ئىستامبۇلغا كەتتى، بىرى كابۇلغا كەتتى. ئەمدى پۈتۈن ئۈمىدىمىز سىزدە، بابىرجان! سىز ماۋەرائۇننەھرنىڭ ئۇلۇغ روھىنى تۇرغۇزارسىز، ئىلىم ۋە مەرىپەت قۇياشىنى يۇرتىمىزغا قايتۇرۇپ ئېلىپ بارارسىز دەپ، يولىڭىزغا كۆز تىككەنلەر كۆپ!

بابىر ئاچىسىنىڭ ئېيتقانلىرى قۇرۇق گەپ ئەمەسلىكىنى بىلەتتى. شەيبانىخان ئۆلگەندىن كېيىن سەمەرقەندتىن، بۇخارادىن، تاشكەنتتىن بابىرغا مەخپىي خەتلەر ۋە چاپارمەنلەر كەلگەندى. كۆچمەنچى سۇلتانلار زۇلمىدىن بەزگەن ئادەملەر بابىرنى چاپسان-راق يۇرتىغا قايتىشقا چاقىراتتى.

— ئۆتكەن ھەپتە ئەنجاندىن خۇش خەۋەر كەلدى، — دېدى بابىر ئاچىسىغا مەنۇن قاراپ، — تاغا ئەۋلادىمىزدىن بولغان سەئىد مۇھەممەد دۇغلات پەرغانە ۋادىسىدىكى بارلىق خەيرىخاھلىرىمىزنى ئەتراپىغا توپلاپتۇ ۋە ۋاددىدىن كۆچمەنچى سۇلتانلارنى قوغلۇپتىپتۇ.

ماڭا "قارا تېگىن ئارقىلىق ئەنجانغا چاپسانراق يېتىپ كېلىڭ، ئاتا يۇرتىڭىز سىزگە مۇنتەزىر!" دەپ خەت يېزىپتۇ.

خانزادە بېگىم خۇشاللىق بىلەن:

— تەگرىمىزگە مىڭ قاتلا شۈكۈر! — دېدى.

— ھەزرىتىمىنىڭ بىزنى كابۇلدىن قۇندۇزغا ئېلىپ كەلگەنلىكىنىڭ سەۋەبىمۇ، — دېدى ماھىم بېگىم ئاۋازىنى پەسەيتىپ، — چاپسانراق ۋەتىنىگە قايتماقچى!

— ئەنجانغىمۇ؟ — پىچىرلىدى خانزادە بېگىم ئىنىسىغا.

بابىر ئويچان كۈلۈمسىرەپ بېشىنى چايقىدى، ئۇ ئەنجانغا ئىشەنچلىك بىر كىشىسىنى ئەۋەتمەكچى، ئۆزى بولسا ھىسار ئارقىلىق سەمەرقەندكە يۇرۇش قىلماقچى ئىدى. لېكىن بابىر ئۆزىنىڭ بۇ نىيىتىنى تارىخ سەھىپىسىدە پەيدا بولغان يېڭى بىر كۈچ — شاھ ئىسمائىل بىلەن كېلىشمەستىن ئەمەلگە ئاشۇرالماسلىقىنى سېزىپ تۇراتتى. چۈنكى شاھ ئىسمائىل كۆچمەنچى سۇلتانلارغا قارشى كۈرەشنى داۋاملاشتۇرۇش ۋە ئۇلارنى ماۋەرائۇننەھىردىن قوغلاپ چىقىرىش ئۈچۈن بابىر بىلەن ئىتتىپاق تۈزمەكچى ئىدى. بۇگۈن خانزادە بېگىم بىلەن كەلگەن ئەلچىنىڭ قانداق نىيىتى بارلىقىنى بابىر تەخمىنەن بىلەتتى.

قارىماققا ئۇ شاھ ئىسمائىل تەكلىپ قىلىۋاتقان ئىتتىپاقنى رەت قىلىپ، ئەنجانغا ياكى سەمەرقەندكە ئۆزىچە يۇرۇش قىلسا، شاھ ئۈنىگىدىن ئاينىپ، شەيبانىيزادىلار بىلەن ئىتتىپاقلىشىشى مۇمكىن ئىدى. شەيبانىخانىنىڭ ئوغلى تۆمۇر سۇلتان شاھقا ئەلچىلەر ۋە سوۋغىلار ئەۋەتىپ، مۇزاكىرە ئېلىپ بارغىنىدىن بابىر خەۋەردار ئىدى. بۇ ئىككى زور كۈچكە بابىرنىڭ يالغۇز تاقابىل تۇرالماسلىقى

بولسا ئۆز-ئۆزىدىن ئايان ئىدى...

ئۇ ئاياللارغا بۇ مۇرەككەپ تېپىشماقلارنى ئېيتىپ ئولتۇرمىدى-ده، شاھ ئىسمائىلنىڭ شائىرلىقىدىن سۆز ئاچتى:

— مىرزاخان ماڭا شاھنىڭ شېئىرلىرىدىن ئەكىلىپ كۆرسەتتى، — دېدى ئاچسىغا، — شېئىرىي تالانتى يۇقىرى، ئەزەربەيجان تۈركىمىسىدە ناھايىتى چىرايلىق غەزەللەر يېزىپتۇ. يەنە كەمتەرلىك بىلەن "خاتائى" دېگەن تەخەللۇس تاللاپتۇ.

— چوڭ شائىرلىقى راست، — دېدى خانزادە بېگىم، — غەزەللىرىنى ئادەملەر قوشاق قىلىپ ئېيتقىنىنى ئاڭلىدىم. شاھ مېنى قوبۇل قىلغاندا "بابىر پادىشاھنىڭ شاھلىقىنامۇ، شائىرلىقىنامۇ ھۈرمەت قىلىمىز" دېدى. كېيىن ھەزرىتىمنىڭ ھېراتتا ئاھاڭغا سېلىنغان غەزەللىرىدىن ئىككى قۇرنى يادقا ئېيتىپ، "ناھايىتى ياخشى" دەپ قويدى.

بابىر شاھنىڭ بۇ ماختىشىدىن كۆڭلى ئېرىپ، ئىزا تارتىپراق:

— قايسى غەزەل ئىكەن؟ — دېدى.

خانزادە بېگىم بارماقلىرىنى لەۋىگە قويۇپ غەزەلنى سۆزمۇسۆز ئەسلەشكە تىرىشىۋاتاتتى، ماھىم بېگىم ئۇنىڭغا ياردەملىشىشكە باشلىدى.

— "مېنىڭ كۆڭلىمكى گۈلنىڭ غۇنچەسىدەك تەھ-بەتەھ قاندۇر" دەپ باشلىنامدۇ؟

— ھە، ھە، خۇددى شۇ! — دەپ خانزادە بېگىم ئىككىنچى قۇرنى ئۆزى ئېيتتى، — "ئەگەر يۈز مىڭ باھار ئۆلسە ئاچىلماغى نائىمكاندۇر".

— شاھقا بۇ مىسرالارنىڭ ياققىنى ئاساسسىز بولمىسا كېرەك، —

دېدی بابىر، ــ ئۇمۇ بىزگە ئوخشاش، ئاتىسىدىن ياش قالغان ئىكەن، سۈرگۈن بولۇپ، كۆپ جاپا چەككەن ئىكەن. ماڭا ئۇنىڭ تارىخىنى مىرزاخان ئېيتىپ بەردى. ئەمدى شاھ ئىسمائىل دۇنيادا ئادالەت ئورناتماقچىمىش.

ــ شاھ ماڭمۇ شۇنى ئېيتتى، ــ دېدى خانزادە بېگىم، ــ ئادالەتنى سۈننىيلەر ئون ئىككى ئىمام بىلەن بىللە ئۆلتۈرۈۋەتكەن، دېدى. لېكىن ئون ئىككىنچى ئىمام ــ مەھدى ئۆلمىگەنمىش، ھازىر ئاسماندىن يەرگە چۈشۈپ، سۈننىيلەرنىڭ جازاسىنى بېرىدىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن شىئەلەر شاھنى "ساھىبى زامان" دەپ ئۇلۇغلايدىكەن.

بابىر بۇ ياسىما ئېتىقادلاردىن ئاچچىقى كېلىپ، بېشىنى چايقىدى ــ دە:

ــ تەئەججۇپ! ــ دەپ قويدى، ــ مەرھۇم شەيبانىخان ئۆزىنى "خەلىفەئى رەھمان، ئىمامى زامان" دەپ يۈرۈپ، ئاخىرى نېمە بولدى؟ دىنىنى سىياسەتكە ئايلاندۇرۇشنىڭ نېمە ھاجىتى بار؟

ــ لېكىن شىئەلەر بىلەن سۈننىيلەرنىڭ ئاداۋىتى ئەسلىدە ھاكىمىيەت تالىشىشتىن كېلىپ چىقىقان ئەمەسمۇ، مەزرىتىم؟ ــ دېدى ماھىم.

ئىسلام تارىخىنى ياخشى بىلىدىغان بابىر سۈننىيلەر بىلەن شىئەلەرنىڭ قانلىق كۈرەشلىرىنى خىيالىدىن ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى.

بۇ كۈرەش بابىر ياشىغان دەۋردىن سەل كەم توقۇز يۈز يىل ئاۋۋال مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ ۋاپاتى بىلەن باشلانغانىدى. مۇھەممەد پەيغەمبەر قۇرغان دۆلەتنى كىم باشقۇرۇشى كېرەك؟ كىم ئۇنىڭ داۋاملاشتۇرغۇچىسى ــ خەلىفە بولۇشى كېرەك؟

ئەك يېقىن قېرىنداشىنى ۋارىس قىلىش تەرەپدارى بولغانلار ئەلنى بىرىنچى خەلىفە قىلىپ كۆتۈرمەكچى ئىدى. چۈنكى ئەلى پەيغەمبەرنىڭ بىر نەۋرە قېرىندىشى ئىدى ۋە ئۇنىڭ يېگانە پەرزەنتى بۇۋى پاتىمىگە ئۆيلەنگەنىدى. ئەمما ئەلى چاھاريارلار ئارىسىدا ئەڭ ياش ئىدى. قەبىلە ئۇدۇمى، يەنى سۇننەتكە بىنائەن ئەڭ يېشى ئەمەس، ئۇلۇغ ۋە ئابرويى يۇقىرى ئوتتاغىسى مۇسۇلمانلار دۇنياسىغا ئىگىدارچىلىق قىلىشى كېرەك ئىدى. شۇ سەۋەبتىن قېرى ئەبۇبەكرنى بىرىنچى خەلىفە قىلىپ كۆتۈردى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئەلىمۇ پەيغەمبەرنىڭ ئەڭ يېقىن تۆت ئەۋلادىنىڭ ــ چاھارياراننىڭ بىرى دەپ تەن ئېلىندى، پەقەت يېشىغا قاراپ ئۇنى ئەبۇبەكر، ئۆمەر ۋە ئوسماندىن كېيىنكى تۆتىنچى ئورۇنغا قويدى.

دۇشمەنلىرى ئاۋۋال ئۆمەرنى، كېيىن ئوسماننى سۇيىقەست بىلەن ئۆلتۈرۈشتى. ئاخىرى ئەلى خەلىفە بولدى. ئەمما ئارىدىن بەش يىل ئۆتەر-ئۆتمەي دۇشمەن تەرەپ قەستەن ئەلىنىمۇ ئۆلتۈردى.

ئەلى تەرەپدارلىرى ئۇنىڭ ئورنىغا ئوغۇللىرى ــ بۇۋى پاتىمىدىن تۇغۇلغان ھەسەن ۋە ھۈسەينىنى مۇسۇلمانلار دۇنياسىنىڭ باشلىقى دەپ ئېلان قىلدى. ئەمما ئىمام ھەسەن كېسەل بولۇپ ئۆلدى. ئىمام ھۈسەين كەربەلا دەشتىدە سۇننىيلەر بىلەن بولغان جەڭدە ھالاك بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن خەلىفلىك يەنە سۇننىيلەر قولىغا ئۆتتى-دە، ئەلىنىڭ ئەۋلادىغا مەنسۇپ بولغان بارلىق ئىمامىلار كەينى-كەينىدىن ئۆلتۈرۈلۈۋەردى. پەقەت ئون ئىككىنچى ئىمام مۇھەممەد ياش چېغىدا سىرلىق بىر ئەھۋالدا يوقالدى. ئۇنىڭ ئۆلۈك يا تىرىكى تېپىلمىدى. دۇشمەنلىرى ئۇنى ئوغرىلاپ كېتىپ ئۆلتۈردى، دەپ تەخمىن قىلىشىمۇ، ئۇنىڭ تەرەپدارلىرى خەلق

ئاردىدا "ئىمام مۇھەممەد ئاسمانغا چىقىپ كەتكەن، بىر كۈن ئىمام مەھدى نامى بىلەن قايتىپ چۈشۈپ، دۇنياغا ئادالەت ئورنىتىدۇ" دېگەن بىر دىنىي ئېتىقادنى تارقاتتى. ئادالەتسىزلىكتىن ئازاب تارتىپ يۈرگەن ناھايىتى كۆپ ساددا ئادەملەر بۇ سۆزگە ئىشىنىدۇ. شىئەلەر مۇسۇلمان ئالىمىدىكى بارلىق بەختسىزلىكلەرگە ئەلەدىن ئالدىنقى ئۇچ خەلىپىنى ۋە ئۇلارنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرىنى سەۋەبچى قىلىپ كۆرسەتتى. سۇننىيلەر ئۇزاق ۋاقىت دۆلەت ئۇستىدە تۇرغان ۋە مۇسۇلمان دىنىنى ناھايىتى كۆپ مەملىكەتلەرگە تارقاتقان ھاكىم كۈچ بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ زۇلۇملىرىدىن نارازى بولغان كوپلىگەن ئالىملار، سەنئەتكارلار، دېھقانلار، كاسىپلار ۋە باشقا تۈرلۈك تەبىقە ۋەكىللىرىمۇ شىئەلەر تەرىپىگە ئۆتۈشتى. قەدىمىي مەدەنىيەت مەركىزى بولغان ئىران ۋە ئەزەربەيجاندا شىئەلەرنىڭ سۇننىيلەرگە قارشى كۈرىشى بارغانسېرى ئۇلغىيىپ كەتتى. شاھ ئىسمائىل شىئەلەرنىڭ مانا شۇ كۈرىشىدىن پايدىلىنىپ، دۆلەت ئۇستىگە چىقتى، تاريختا بىرىنچى نۆۋەت شىئە مەزھىپىنى چوڭ بىر دۆلەتنىڭ دىنىغا ئايلاندۇردى ۋە سۇننىيلەرگە قارشى غازات ئېلان قىلدى.

— راست، شىئە-سۇننىي ئاداۋىتى قانداق قان تۆكۈلۈشلەرگە سەۋەب بولغىنىنى مەن ھىراتتا كۆرۈپ قورقۇپ كەتتىم! — دېدى خانزادە بېگىم ۋە بىر ۋەقەنى ھېكايە قىلىپ بەردى.

مەرۋدىن كېيىن ھىرات قىزىل باشلار قولىغا ئۆتۈش بىلەن، بۇ يەردە شەيبانىخان دەۋرىدە چەكلەنگەن شىئەلەر قىساسچىلىق بىلەن باش كۆتۈردى. ئۇلار ھىراتتا شەيبانىخانىنىڭ بارلىق ئىشلىرىغا پەتۋا بەرگەن سەكسەن ياشلىق شەيخۇلئىسلام تەپتەزەنىنى شىئە-

لەرگە تۇتۇپ بەردى. شىئەلەر بۇۋاينى كوچىغا ــ خالايىق ئارىسىغا سۆرەپ ئاچىقتى ۋە دەرھال سۇنىسى مەزھىپىدىن شىئە مەزھىپىگە ئۆتۈشنى بۇيرۇدى. تەپتەزەنى بۇنىڭغا ئۇنىمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن شىئەلەر ئۇنى كوچىدىكى بىر دەرەخكە ئېسىپ ئۆلتۈردى ۋە جەسىتىنى دەرەخ بىلەن بىللە كۆيدۈرۈۋەتتى.

بۇنى كۆرگەن خالىس ئادەملەر شىئە-سۇننىي دۇشمەنلىكىدىن بىزار بولۇپ، ئابدۇراھمان جامىي ھاياتلىقىدا يېزىپ كەتكەن ئۆتكۈر رۇبائىيىنى بىر-بىرسىگە پىچىرلاپ ئېيتىشتى.

ئەي مۇغبەچەئى دەھر، بىدەھ جامى مەيەم،
كى ئامەد زى نىزايى سۇننىيۇ شىئە قەيەم.
گويەندكى جامىيا، چى مەزھەب دارى؟
سەد شۇكۇركى، سەگى سۇننىيۇ خەرشىئە نەيەم![1]

بۇ رۇبائىنىڭ سۆزلىرى ئېغىزدىن-ئېغىزغا ئۆتۈپ، شىئەلەرنىڭ قۇلىقىغىمۇ يېتىپ بارىدۇ. بولۇپمۇ "شىئەنىڭ ئېشىكى" دېگەن ئىبارە ئۇلارنىڭ جېنىنى چىقىرىدۇ. قىزىل باشلار يولدىن چىقىقان ھىراتلىق شىئەلەر ۋە لۇكچەكلەر توپىنى ئابدۇراھمان جامىنىڭ مەقبەرىسىگە باشلاپ بارىدۇ. قەبر ئۈستىگە قويۇلغان مەرمەر تاشنى قومۇرۇپ تاشلايدۇ. تاشقا ئويۇلغان "جامىي" سۆزىدىكى ئەرەبچە

---

① تەرجىمىسى:
ئەي دۇنيانىڭ ياش ئاتەشپەرىسى، ماڭا مەي ئىچىدىغان جامىمنى بەر، سۇننىي ۋە شىئە نىزالىرىدىن قۇسقۇم كەلمەكتە.
دېيىشسە، ئەي جامى، سەن قايسى مەزھەپتە سەن؟ يۇز شۇكۇركى، سۇننىينىڭ ئىتى، شىئەنىڭ ئېشكى ئەمەسمەن!

"جا"نىڭ چېكىتىنى ئۆچۈرۈپ "خا" شەكلىدە ھەرپىنىڭ يۇقىرىسىغا قويىدۇ. نەتىجىدە ئۇلۇغ شائىرنىڭ نامى "خامىي" دەپ ئوقۇلىدىغان بولىدۇ. جاھىللار بۇنىڭ بىلەنمۇ قانائەت قىلمايدۇ. جامىي مەقبەرە-سىگە ناۋايى ئورناتقۇزغان زەرنەقىشلىق گۈزەل ئىشىكنى سۇندۇرۇپ، مەقبەرە بىلەن بىللە كۆيدۈرۈۋېتىدۇ.

بۇ ۋەقەنى ئاچسىدىن ئاڭلىغان بابىر غەزەپ ئارىلاش ھەيران بولۇپ سورىدى:

— ئەجەبا شاھ ئىسمائىل شۇنداق جاھالەتكە يول قويغان بولسا؟

— مېنىڭ بىلىشىمچە، بۇ ئىشتىن شاھ بىخەۋەر قالغان. ھىراتتىكى مۇدھىش ئىشلارغا شاھنىڭ خۇراسان بويىچە نائىبىي نەجمى سانىي باشچىلىق قىلغان.

— قانداق بولسىمۇ ھەزرىتى جامىي مىڭ مەرتىۋە ھەقلىق: شىئە-سۇننىي نىزالىرى كۆڭۈلنى ئاينىتىدىغان دەرىجىدە خۇنۇك!... ۋاي-ۋاي، دۇنيانىڭ ئىشلىرى ھەمىشە چېگىش! تۇغقانلاردىنمۇ دوست-يار تاپالمىدىم. ئەمدى تەقدىر ماڭا شاھ ئىسمائىلدەك بىر مەرد، سېخىي، ئالىم دوست بەردى دەپ خۇشال بولسام بۇنىڭمۇ چاتاق ئىشلىرى بار ئىكەن.

ماھىم بېگىم بابىرنىڭ كۆڭلىگە چۈشكەن غەشلىكنى تارقاتقۇسى كېلىپ، كۈلۈمسىرەپ سۆزلىدى:

— گۈل تىكەنسىز بولمايدىكەن-دە، ھەزرىتىم!

بابىر خوتۇنىنىڭ كۈلۈمسىرىگەن يۈزىگە تىكىلىپ قاردى-دە، ئۆزىنىڭمۇ چىرايى ئېچىلىشقا باشلىدى. شۇنچە جۇدالىقلاردىن كېيىن سۆيۈملۈك ئاچىسى بىلەن يەنە ئۇچراشقىنى، بۇ خۇشاللىقتا شاھ ئىسمائىل ئارقىلىق مۇيەسسەر بولغىنى تەكرار ئېسىگە چۈشتى.

قۇندۇزدا شەيبانىيزادىلەردىن ئىخلاسى قايتىقان يىگىرمە مىڭ كىشىلىك قوشۇن موغۇل بەگلىرى باشچىلىقىدا بابىرنىڭ ھۇزۇرىغا كەلگەنلىكى ۋە ئۇنىڭ خىزمىتىگە ئۆتكەنلىكى يەنە يادىغا چۈشتى- دە، كۆڭلى يايراپ كەتتى.

بابىر كۆزىنى ماھىم بېگىمدىن ئېلىپ ئاچىسىغا قارىدى:

ــ ئەمدى ھېچبىر گۈلىنىڭ تىكىنىدىن قورقماسمىز! گۈلى ئۈچۈن تىكىنىمۇ ناۋادا سۇغۇرۇلىدۇ، دېگەن ماقال بار... شاھ ئىسمائىل شۇنچىلىك ئادەمگەرچىلىك قىپتۇ، مەيلى!

بابىر ئورنىدىن تۇردى. ئۇنىڭ شاھتىن كەلگەن ئەلچى بىلەن ئۇچرىشىشى كېرەك ئىدى، ماھىم ئۇنى ئىشىك ئالدىغىچە ئۇزىتىپ باردى. بابىر ئىشىكتىن چىقىۋېتىپ، خانزادە بېگىمنى قايەرگە جايلاشتۇرۇش ۋە قانداق ئىززەتلەش ھەققىدە خوتۇنىغا كۆپ سۆزلەپ ئولتۇرمىدى- دە:

ــ ئېگىچىمنى ئانام ئورنىدا كۆرۈڭ! ــ دېدى. شۇ بىر ئېغىز گەپتىن ھەممە نەرسىنى چۈشەنگەن ماھىم:

ــ جېنىم بىلەن! ــ دەپ قولىنى كۆكسىگە قويىدى، ــ سىزدىنمۇ بىر ئىلتىماس، ھەزرىتىم.

ــ خوش؟

ــ بىز تىكەن دەپ ئويلىغان نەرسىلەر زەھەرلىك تېغلار بولۇپ چىقمىسۇن. ئېھتىيات قىلىڭ!

بابىر خوتۇنىنىڭ ھەمме نەرسىگە پەمىي يېتىدىغان زېرەك بىر دوست ئىكەنلىكىنى ھازىر يەنە بىر نۆۋەت سەزدى- دە، ئۇنىڭغا مېھرى ئېشىپ:

ــ خاتىرجەم بولۇڭ! ــ دېدى.

كېيىن قەلبى ئۇچرىشىش خۇشاللىقىغا، مېھرىبان ئاياللارنىڭ ئىززەت-ھۆرمىتىگە ۋە پاك بالىلارنىڭ زوقىغا تولغان ھالدا قورغان ھويلىسىغا چىقتى.

دىۋانخانىغا يېقىنلاشقاندا ئەلچىلەر بىلەن بولىدىغان مۇئامىلىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى-دە: "مال-دۇنيانى ئايماسلىق كېرەك" دېگەن نىيەتنى كۆڭلىگە پۈكتى.

3

بابىرنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ۋەلى خەزىنىچى بىساتىدا بار ئەڭ قىممەت باھا دۇر، گۆھەرلەردىن، بەدەخشان لەئەللىرىدىن، ئالتۇن بېزەكلىك كېيىملەردىن، كەم ئۇچرايدىغان تېغىلار ۋە بۇيۇملاردىن شاھقا ئالاھىدە، ئۇنىڭ ئەلچىسىگە ئالاھىدە ئىنئاملارنى ھازىرلىدى. ساراي ئاشپەزلىرى باكاۋۇل ۋە ياساۋۇللىرى ئىككى كېچە ۋە ئىككى كۈندۈز يۈگۈرۈپ يۈرۈپ، قۇندۇزدا تېخى مىسلى كۆرۈلمىگەن شاھانە زىياپەت ۋە بەزمىگە ھازىرلىق كۆردى. چوڭ زىياپەت ئۈچۈن ھسار قويلىرىدىن يەتمىش-سەكسىنى سويۇلدى. تاغلاردىن، ئورمان ۋە دەريالاردىن ئوۋلاپ كېلىنگەن غازلار، كەكلىكلەر، كېيىكلەرنىڭ سانى بۇنىڭدىنمۇ كۆپرەك ئىدى.

شاھ ئىسمائىلنىڭ مېھماندارچىلىقلىرىنى كۆپ كۆرگەن ئادەم-لەردىن بىرى — بابىرنىڭ ئانا تەرەپ بىر نەۋرە قېرىندىشى ئىلگىرىكى ئۆرەتۆپە ھاكىمىنىڭ ئوغلى مىرزاخان ئىدى. ئۇ بابىرغا بىرنەچچە قېتىم:

— شاھ ئەلچىلىرى ئىچىملىكسىز زىياپەتنى ئورنىدا كۆرمەيدۇ، — دەپ ئېيتتى.

بابىرنىڭ ئىشىك ئاغاسى قاسىمبەگ بولسا ئىچىملىكىنى تولىمۇ ياماق كۆرەتتى. بابىرنىڭ ئۆزىمۇ تېخى بەگلىرى بىلەن بىرەر قېتىم ئىچىملىك بەزمىسى ئۆتكۈزگەن ئەمەس، پەقەت كابۇلدا ماھىمگە ئۆيلەنگەندىن كېيىن خۇش بۇي ئىچىملىكلەردىن بىر-ئىككى نۆۋەت تېتىپ كۆرگەنىدى.

ھازىر ئۇنىڭ كۆڭلىدە سغماي تۇرغان خۇشاللىق بىلەن بىللە شاھ ئىسمائىلغا ۋە شىئەلەر بىلەن سۈننىيلەرنىڭ دۈشمەنلىك مۇناسىۋەتلىرىگە بېرىپ تاقىلىدىغان قانداقتۇر غەشلىك ۋە چىگىشلىك بار ئىدى. بۇ خەۋپنى بۇگۈن پەقەت مەي بىلەن تارقىتىش مۇمكىن دەك كۆرۈنەتتى. بۇنىڭدىن تاشقىرى مېھمانلارنىڭ كۆڭلى ئۇچۇنمۇ بابىرنىڭ ئىچىشى زۆرۈر ئىدى.

ئۇنىڭ ئەمرى بىلەن قۇندۇزدىن تېپىش مۇمكىن بولغان ئەڭ تازا ئىچىملىكلەر، ئەڭ ئۆتكۈر مەيلەر تېپىپ كېلىندى.

رەڭدار كىمخابتىن زەرياقىلىق چاپان كىيگەن ئۆسمۈر ساقىيلار ئالتۇن كوزىلاردىن ئالتۇن-كۈمۈش قەدەھلەرگە مەي قۇيۇپ، ئاۋۋال بابىرغا، كېيىن ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان شاھ ئەلچىسى مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسىغا، ئەلچىدىن نېرىراقتا يۈكۈنگەن مىرزاخانغا نۆۋەت بويىچە سۇندى.

زىياپەتكە بابىر تەرىپىدىن يۈزدىن ئارتۇق مەنسەپدارلار، بەگلەر ۋە مۇلازىملار قاتناشماقتا ئىدى. ئاۋۋالقى زىياپەتلەردە بابىردىن ۋە قاسىمبەگتىن يوشۇرۇپ مەي ئىچىدىغان كۆپچىلىك بەگلەر ئەمدى ئىچىملىك تولدۇرۇلغان قەدەھلەرنى قوللىرىدا بىمالال تۇتقان ھالدا بىر-بىرى بىلەن شوخ-شوخ كۆز قىسىشىپ تۇرۇپ، خۇشال ھەجىيىشاتتى ۋە پادىشاھنىڭ ئىشارىتىنى كۈتۈ-

شەتتى. پەگادا كىچىك بەگلەر ئارىسىدا ئولتۇرغان تاھىرمۇ قولىدىكى مەي تولدۇرۇلغان كۈمۈش قەدەھىكە جانلىق بىرنەرسىگە قارىغاندەك ئېھتىيات بىلەن قاراپ قويياتتى.

مىرزاخان يېنىدىكى ئەلچىگە پىچىرلاپ ئىزاھ بەردى:

ــ ئالىي مېھمان، سىز غارايىپ بىر ھادىسىنىڭ گۇۋاھچىسى. بابىر پادىشاھنىڭ سارىيىدا بۈگۈن بىرىنچى قېتىم ئىچىملىك مەجلىسى!... دىققەت قىلىڭ، مەجلىستە پەۋقۇلئاددە بىر ھاياجان ھۆكۈمران!

بېشىغا قىزىل ئوتىغاتلىق چوڭ سەللە ئورىغان، ساقالى خېنە بىلەن بويالغان قىزارتىلغان قۇش بۇرۇنلۇق ئەلچى بابىرغا زوق بىلەن تىكىلدى.

بابىر قولىدىكى قەدەھنى ئۇچۇپ كېتىشى ياكى چوقۇۋېلىشى مۇمكىن بولغان يات بىر قۇشتەك ئاۋايلاپ تۇتۇپ تۇراتتى. ئادەمـ لەر ئۇنىڭ سۆزىنى كۈتۈۋاتقانلىقىنى سېزىپ، ئاۋازىنى رۇسلاپ سۆزلەشكە باشلىدى:

ــ ئالىي زاتلار ئولتۇرغان سورۇندا، خۇشال كۈنلەردە ئۆزۈم سۈيىدىن ھالال ۋە پاكىز قىلىپ تەييارلانغان مەينى ئىچىش ئاتاـ بوۋىلىرىمىزدىن قالغان ئادەتتۇر. ھاياتىمىزدا شادلىقتىن كۆرە غەمـ غۇسسە كۆپرەك بولدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھازىرغىچە ئىچىملىك مەجلىسىگە مەيلىمىز بولمىدى. ھىراتتا بەدىئۇز زامان مىرزا بىلەن مۇزەپپەر مىرزىدەك تاجدار قېرىنداشلىرىمىز بىز ئۈچۈن كاتتا بەزمىلەر ئۇيۇشتۇرۇپ مەي تەكلىپ قىلغانلىقى مەجلىس ئەھلىگە مەلۇم بولسا كېرەك. شۇ چاغدىمۇ بىز ئۆزرە ئېيتىپ، ئىچىملىكتىن ئۆزىمىزنى تارتقانىدۇق، چۈنكى ئۇ مەزگىللەردە مەي ئىچىپ خۇرسەندچىلىك قىلغۇدەك شادىمان ئەمەس ئىدۇق. تەكرىم بىزنى

شاد-خۇرام كۇنلەرگە مانا ئەمدى يەتكۈزدى. بىز بۇ بەختلىك كۇنلەرگە شاھ ئىسمائىل ھەزرەتلىرىنىڭ شاراپىتى بىلەن يېتىشتۇق. بۇگۈنكى شاد-خۇراملىقنى بىزگە ئالىي مېھمانىمىز مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسى جانابلىرى كەلتۈردى! شۇنىڭ ئۈچۈن بىزنىڭ بىرىنچى ئىچىملىك مەجلىسىمىز شاھ ئىسمائىل ھەزرەتلىرىگە چەكسىز ئىشەنچ ۋە ئېھتىراملىرىمىزدىن كىچىك بىر نىشانە بولسۇن! بىرىنچى قەدىھىمىز بولسا شاھنىڭ مۆتىۋەر ئەلچىسى مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسى جانابلىرىغا يۈكسەك ھۆرمىتىمىزنىڭ ئىسپاتى بولسۇن!

بۇ سۆزلەردىن كۆڭلى ئېرىپ، چوڭقۇر كۆزلىرى چاقناپ كەتكەن ئەلچى ئورنىدىن تۇرۇپ، بابىرغا ئېگىلىپ تەزىم قىلدى. كېيىن جايىغا ئولتۇرۇپ، قولىدىكى ئىچىملىكنى ئاخىرغىچە سۈمۈردى.

پەستە ئولتۇرغان سازەندىلەر "سەرۋان نەما" كۈيىگە چېلىشقا باشلىدى. داستىخانغا كېيىك ۋە كەكلىك كاۋاپلىرى تارتىلدى. ئەڭ مەززىلىك تاماقلار ئارىسىدا يەنە ئىككى-ئۈچ قېتىم مەي ئىچىلدى. ئادەملەر ئەمدى ئۆزلىرىنى بايىقىدىن خېلىلا ئەركىن سېزىشكە باشلىدى. ئويۇن-كۈلكە ئەۋجىگە چىقتى. خۇشال، شوخ كۈيلەر كەينىدىن يەنە قوشاقلار ئېيتىلدى. ئاخىرى، سۆز نۆۋىتى شاھ ئەلچىسىگە يېقىنلاشتى. شۇ چاغدا مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسى يېنىدىكى مۇلازىمىغا بىرنېمە دەپ پىچىرلىدى. مۇلازىم بېشىنى لىڭشىتىپ، يان ئىشىكتىن چىقىپ كەتتى-دە، نۆۋەتتىكى يېقىملىق كۈي تۈگىگەن پەيتتە ئۈستىگە بىرنەچچە قەۋەت ئاق يىپەك يېپىلغان قانداقتۇر سوۋغىنى ئالتۇن پەتنۇسقا سېلىپ كۆتۈرۈپ كىردى.

مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسى شاھ ئىسمائىلنىڭ بابىرغا ئەۋەتكەن مەكتۇپىنى ۋە ئالتۇن-كۈمۈش ئىنئاملىرىنى كۈندۈزى تاپشۇر-

غاندى. "ئەمدى بۇ يەنە نېمىكىن؟" دەپ ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى ئالتۇن پەتنۇسقا تىكىلىپ قالدى. ئومۇمىي جىملىق ئىچىدە قىزىل باش بەگ پەتنۇستىكى سوۋغا بىلەن بابىرنىڭ ئۇدۇلىغا تەزىم قىلىپ كەلدى. بابىرغا يېقىن ئولتۇرغان مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسى ئورنىدىن تۇرۇپ سۆز باشلىدى:

— سۇلتان زاھىرىددىن مۇھەممەد بابىر باھادىر ھەزرەتلىرىنىڭ ساھىبى زامان شاھ ئىسمائىل ھەزرەتلىرىگە ئىنتايىن يۇكسەك، ئىنتايىن سەمىمىي ھۆرمىتى بارلىقىغا ھازىر بىزنىڭ ئىشەنچىمىز كامىل بولدى. شۇ سەۋەبتىن شاھ ئىسمائىل ھەزرەتلىرى ئەۋەتكەن مۇقەددەس ئىنئامىنى بابىر پادىشاھ ھەزرەتلىرىگە تاپشۇرۇشۇمغا ئىجازەت قىلغايسىلەر!

ئەلچى ئالتۇن پەتنۇستىكى سوۋغىنىڭ ئۇستىدىكى يىپەك پەردىنى ئالدى. بابىر ياقۇت ۋە دۇر بىلەن بېزەلگەن نەپىس ئاق يىپەك سەللىنى كۆردى. سەللىنىڭ ئۈستىگە ئون ئىككى ئىمامنىڭ قېنىنى ئەسلىتىدىغان قىزىل ئوتىغات قاداپ قويۇلغانىدى. سەللە خىلىلا چوڭ، بابىر سەللىنىڭ يۆگەملىرىنىڭ سانىمۇ شەھىد بولغان ئىمام-لاردەك ئون ئىككى ئېكەنلىكىنى پەرەز قىلىپ بىلدى. شىئەلەرنىڭ ئېتىقادىغا بىنائەن، بۇ يۆگەملەرنىڭ ھەربىرى بىر ئىمامنىڭ روھى ئۈچۈن مۇقەددەس ماكان ئىدى.

ئىچكەن ئىچىملىكتىن يۈزى قىزىرىپ، كۆزلىرى چاقناپ تۇرغان بابىر ئۆزىنىڭ مەنسەپدارلىرى ئارىسىدا پىچىر-پىچىر باشلانغىنىنى بايقىدى-دە، كۈلۈمسىرەپ قاسىمبەگ تەرەپكە قارىدى. ئەمما قاسىمبەگ ۋە ئۇنىڭ نېرىسىدا ئولتۇرغان خوجا خەلىفە ناملىق شەيخۇلئىسلام ئالتۇن پەتنۇستىكى دەستارغا يىرگىنىپ ۋە ھەتتا

قورقۇپ قارىماقتا ئىدى.

چۈنكى بابىرنىڭ ئۆزىمۇ، قاسىمبەگمۇ، زىيابەتتە ئولتۇرغان باشقا سۈننىي مەنسەپدارلارمۇ، مۇلازىملارمۇ چاھاريارلارنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن باشلىرىغا تۆت يۆگەم قىلىنغان سەللە ئورايتتى. كىچىكلىكىدىن ئاللاتائالاغا، پەيغەمبەر ۋە چاھاريارلارغا چەكسىز ئىشەنچ ۋە ئېتىقاد روھىدا تەربىيىلەنگەن ئادەملەر باشلىرىدىكى سەللىلىرىنىڭ تۆت ئورامىدا چاھاريارنىڭ روھى ياشايدۇ، دەپ ئىشىنەتتى. شۇڭلاشقۇ چاھاريارلارنىڭ ئۈچىنى تەن ئالماي ھاقارەت قىلىشاتتى، ئۇلارنىڭ ئون ئىككى ئورامىلىق سەللىسى بولسا ئەبۇبەكر، ئۆمەر ۋە ئوسمانلارنىڭ ئەۋلادلىرىغا قارشى كۈرەشكەن شۇ ئىمامىلرىنى ئۇلۇغلايتتى.

شۇڭلىكى مۇقەددەس چاھاريارلاردىن يۈز ئۆرۈش، دىندىن چىقىپ، رافىزى بولۇش دەپ ئۆگەنگەن قېرى قاسىمبەگكە ئالتۇن پەتنۇستىكى سەللىنىڭ بىر خىل پارقىرىغان يېپىكى يىلان تېرىسىنىڭ پارقىرىشىدەك كۆرۈندى. قاسىمبەگنىڭ نەزىرىدە، سەللىگە قادالغان ياقۇتلارنىڭ چوغدەك يېنىشى زەھەرلىك يىلانىنىڭ قانىغا تولغان قىزغۇچ كۆزلىرىگە ئوخشايتتى.

مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسى بابىرغا يەنە بىر قېتىم تەزىم قىلدى-دە، شاھ ئىسمائىل شەخسەن ئۆزى ئەۋەتكەن شۇ مۇقەددەس سەللىنى قولىغا ئېلىپ بېشىغا كىيىشىنى ئۇنىڭدىن ئىلتىماس قىلىشقا باشلىدى.

ئونلاپ كۆزلەر بابىرغا "قانداق قىلىدىكىن" دەپ تىكىلدى. قاسىمبەگ خوجا خەلىفىگە ئەندىشە بىلەن پىچىرلاپ:

— ھېيلە-مىكىر بىلەن ھەزرىتىمنى شۇ مەزھىپىگە ئۆتكۈزمەكچى

چمۇ؟ ــ دېگىنى بابىرنىڭ قۇلىقىغا چېلىندى.

بابىر ئەگەر شۇ سەللىنى بېشىغا كىيسە شۇئە مەزھەپىگە ئۆتكەندەك كۆرۈنۈشى مۇمكىنلىكىنى ئەمدى بايقىدى. ئۇ ئىچكەن ئىچملىكىتىن خېلىلا كەيپ بولغانىدى. ھازىر ۋەزىيەت ئۇنىڭغا قاسمىبەگنىڭ قورققىنىدەك ۋەھىمىلىك تۇيۇلمايىتتى. چاھاريارلارمۇ، ئون ئىككى ئىمامىمۇ بابىر ئۇچۇن بۇنىڭدىن توقۇز ئەسىر بۇرۇن ئۆتكەن تارىخىي شەخسىلەر ئىدى. ئۇزاق ئۆتمۇشكە ئايلانغان قانلىق دۇشمەنلىكنى بۇگۇن داۋاملاشتۇرۇش كىمگە لازىم؟

قىزىل باش بەگ ھامان بابىرنىڭ ئۇدۇلىدا تىز پۈكۈپ، ئالتۇن پەتنۇستىكى سەللىنى ئۇنىڭغا تۇتۇپ تۇرۇپتۇ. شاھ ئەلچىسى ئۇنىڭغا ئىلتىماس نەزىرى بىلەن تەزىم قىلىپ تۇرۇپتۇ. ئۇلار ئارقىلىق شاھ ئىسمائىل گويا بابىرغا يارەم قولىنى سوزۇپ تۇرۇپتۇ. بابىر بۇ قولنى قايتۇرسا، شاھ بىلەن ئارىنى ئۇزۇش كېرەك بولىدۇ. كېيىن شەيبانىيزادىلەر شاھ بىلەن ئىتتىپاق تۇزىدۇ ــ دە، بابىرنىڭ ۋەتەنگە قايتىدىغان يوللىرىنى يەنە ئېتىدۇ. بابىر بولسا ھازىر پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ۋەتەنگە قايتىشنى خالايدۇ. بۇ ئارزۇسى يولىدا تاغ كەلسە غاجىلاپ، سۇ كەلسە سۈمۈرۈپ ئۆتمەكچى بولىدۇ.

بابىر ئەلچىگە مۇلايىم كۆز تاشلاپ:

ــ شاھ ئىسمائىل ھەزرەتلىرىنىڭ ئىنئامى بىز ئۇچۇن ناھايىتمۇ ئەزىز، ــ دېدى ۋە پەتنۇستىكى سەللىگە قول سوزماقچى بولدى.

شۇ چاغدا قاسىمبەگ ئاغزىنى ئۇنىڭ قۇلىقىغا يېقىنلاشتۇرۇپ، ئېھتىيات بىلەن پىچىرلىدى:

ــ ھەزرىتىم، ھەرگىز بېشىگىزغا كىيمەك! ھەرگىز!

بۇ سۆزلەر ئەلچىگىمۇ ئاڭلاندى ۋە ئۇنى رەنجىتكىنى ئۈزايى

ئۆزگىرىپ كەتكەنلىكىدىن سېزىلدى.

سۇ قويۇۋەتكەندەك جىمجىتلىقتا بابىر مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغا-سىغا مۇلايىم كۈلۈمسىرەپ قارىدى:

— ئالمي مېھمىنىمىز ئىمامىيە① مەزھىپىدىندۇر، شۇنداقمۇ؟

ئەلچى تەستىق مەنىسىدە بېشىنى لىڭشىتتى. بابىر يەنە شۇنداق مۇلايىملىق بىلەن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— ئىمامىيەلەرمۇ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۈممەتلىرىمۇ؟

— ئەلھەمدۇلىلالا! — دەپ ئەلچى دەرھال كەلىمە شاھادەتنى ئوقۇدى.

شۇنىڭدىن كېيىن بابىر قاسىمبەگ تەرەپكە ئۆرۈلدى:

— سىزمۇ مۇھەممەد ئۈممىتىمۇ جانابى ئەمرۇل ئۆمەرا؟

قاسىمبەگمۇ كەلىمە شاھادەتنى ئوقۇدى-دە، ئاخىرىدا:

— ھەزرىتىم، سىزنى ئىلاھىم پاك چاھاريارلار قوللاپ-قۇۋۋەتلىسۇن! — دەپ قوشۇپ قويدى.

چاھاريارلار تىلغا ئېلىنىشى بىلەن ئەلچىنىڭ رەڭگى ئۆچۈپ، لېۋى ئەسەبىيلەرچە مىدىرلىدى.

— جانابىي مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسى! — دېدى بابىر چاپسان، — قۇرئانىي شېرىفتە ئېيتىلغانكى "كۇللى مۇسلىمىنە ئىخۋەتۇن". يەنى، بارلىق مۇسۇلمانلار ئاكا-ئۇكىلاردۇر. بىز ھەممىمىز بىر دىندىمىز. دېمەك، ھەممىمىز ئاكا-ئۇكىلاردەك يېقىن بولۇشىمىز كېرەك. بىز سىزنىڭ مۇسۇلمانلىق ئېتىقادىڭىزنى ھۆرمەت قىلغىنىمىز-دەك، سىزمۇ بىزنىڭ، — دەپ بابىر ئىككى قولىنى يېيىپ، بارلىق

---

① ئىمامىيە — شىئە مەزھىپىنىڭ رەسمىي نامى.

بەگ ۋە مۇلازىملارنى كۆرسەتتى، ــ مۇسۇلمانلىق ئېتىقادىمىزنى هۇرمەت قىلىسىز دەپ ئىشىنىمىز.

ئەلچى ئەمدى بىرئاز يۇمشاپ ئۇستى-ئۇستىگە باش لىڭشىتتى:

ــ مۇشۇ مۇقەددەس سۇۋغىمۇ بىزنىڭ سىلەرگە بۇيۇك ئېهتىرامىمىزنىڭ ئالامىتىدۇر!

بابىر ئەمدى قاسىمبەگكە يۈزلەندى:

ــ هەزرىتى ئەلىنى سىز ۋە بىز هەمىشە بېشىمىزغا ئېلىپ يۈرىمىز، شۇنداقمۇ؟

قاسىمبەگ سەللىسىدىكى تۆت ئورامنىڭ بىرى هەزرىتى ئەلىنىڭ رۇهىغا ماكان ئىكەنلىكىنى ئويلاپ، قولىنى كۆكسىگە قويدى:

ــ شۇنداق هەزرىتىم.

ــ مۇهەممەد ئەلەيهىسسالامنىڭ پېغانە پەرزەنتى بولغان بۇۋۇى پاتىمە بىز ئۇچۇنمۇ مۇقەددەس ۋالىدىدۇر، شۇنداقمۇ؟

ــ شۇنداق هەزرىتىم!

ــ شۇنداق بولسا، هەزرىتى ئەلى بىلەن بۇۋۇى پاتىمەنىڭ ئەزىز ئەۋلادلىرى بولغان ئىمامىلارنى بىزمۇ ئىززەتلىسەك، مۇسۇلمانچىلىقتا توغرا كېلەمدۇ، يوقمۇ؟

بابا بابىرغا جان كۆيدۈرۈپ هېلىقى سۆزنى ئۇنىڭ قۇلقىغا پىچىرلىغان قاسىمبەگ پادىشاهنى نىيىتىدىن قايتۇرالماسلىقنى، شاهىنىڭ بۇ مەخسۇس سۇۋغىسىنى بابىرنىڭ قوبۇل قىلماي ئىلاجى يوقلۇقىنى ئەمدى سەزدى. ئۇ كۆپچىلىكىنىڭ ئالدىدا بابىرغا تەن بەرگەندەك بولۇپ، ئەسلىدە ئۇنى ياقلىغۇسى كېلىپ باش ئەگدى:

ــ پادىشاه هەزرەتلىرى سىز هەقلىسىز قۇلۇڭىزنى ئەدەبسىزلىكىم ئۇچۇن ئەپۇ قىلىڭ!

بابىر قاسىمبەگكە مەنۇن كۆز يۇگۈرۈتۈپ:

ــ ئۆزىڭىز ماقۇل، ــ دېدى. كېيىن سەللە سېلىنغان ئېغىر پەتنۇسنى تۇتۇپ تۇرۇپ قوللىرى تېلىپ كەتكەن قىزىل باش بەگ تەرەپكە ئۆرۈلدى. بابىر سەللىنى دادىل بىر ھەرىكەت بىلەن ئىككى قوللاپ پەتنۇستىن ئالغاندا ئۇنىڭ ئونلاپ بەگ ۋە مۇلازىملىرى ۋەھىمە بىلەن: "ۋاھ!" دەۋېتىشتى. بابىر سەللىنى قولىدا تۇتقان ھالدا:

ــ شاھ ئىسمائىل ھەزرەتلىرى ئۆزىنىڭ مۇبارەك قولى بىلەن ئەۋەتكەن بۇ سوۋغىنى بىز كۆزىمىزگە سۈرىمىز! دېدى-دە، سەللىنى كۆزىگە ۋە پېشانىسىگە تەككۈزۈپ ئالدى.

مۇھەممەد ئىشىك ئاغاسىنىڭ يۈزى خۇشاللىقتىن چاقناپ كەتتى:

ــ مىننەتدارمەن، پادىشاھ ھەزرەتلىرى، مىننەتدارمەن!

لېكىن بابىرنىڭ بەگ ۋە مۇلازىملىرى ئارىسىدا، خۇسۇسەن، يېقىندا ئۇنىڭغا كېلىپ قوشۇلغان موغۇل بەگلىرى ئارىسىدا ھەيران-لىق، قورقۇش ۋە رەنجىش ئاھاڭلىرىدا بىر خىل شاۋ-شۇۋ ئاڭلاندى.

بۇ شاۋ-شۇۋدىن قاسىمبەگنىڭ رەڭگى ئاقىرىپ كەتتى. مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسى بولسا بابىرنى شىئە مەزھىپىگە ئۆتكۈزۈپ، چوڭ غەلىبىگە ئېرىشكەندەك خۇشاللىنىپ سۆزلىدى:

ــ پادىشاھ ھەزرەتلىرى، بىز ئۈمىد قىلىمىزكى، سىز شاھ ھەزرەتلىرىنىڭ بۇيۇك مەدەتلىرى بىلەن يەنە سەمەرقەند تەختىگە چىققىنىڭىزدا ئەزىز بېشىڭىزدا شۇ مۇقەددەس سەللىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولارمىز!

ــ تەڭرى بىزنى سىز ئېيتقان بەختىيار كۈنگە يەتكۈزسە، بۇ

سەللىنى تاج ئورنىدا كىيمىز. شاھ ئىسمائىل ھەزرەتلىرىگە مۇشۇ ئەھدىمىزنى بېرىپ ئېيتقايسىز!

بۇ سۆزلەردىن كېيىن موغۇل بەگلىرى ئارىسىدىكى ئەسەبىي شاۋ-شۇۋلار يەنە كۆچەيدى. شاھ ئەلچىسى بولسا بابىرنىڭ دادىل ئادەم ئىكەنلىكىگە، شاھ ئىسمائىل بىلەن مۇستەھكەم ئىتتىپاق تۈزۈش ئۈچۈن سۆننىيەتىگە بەگلىرىنىڭ ھەرقانداق قارشىلىقلىرىنى يېڭىپ ئۆتۈشى مۇمكىنلىكىگە ئەمدى ئىشەنمىدى.

مانا شۇ ئىشەنچ بابىرنىڭ شاھ ئەلچىسى بىلەن ئەتىسى كۆنى ئېلىپ بارغان مۇزاكىرىلىرىنى خېلى يەڭگىللەشتۈردى.

شاھ ئىسمائىلنىڭ بابىر بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈشتىن مەقسىتى، ماۋەرائۇننەھرگە ئۇنىڭ بىلەن بىللە قوشۇن تارتىپ بېرىش ۋە شەيبانىيزادىلەرنى بىرلىكتە تارمار قىلىش ئىدى. بابىر شەيبانىيزادىلەر ئۈستىدىن غەلىبە قىلىشنى ھەرقانچە خالىسىمۇ، ماۋەرائۇننەھرگە ئۆز قوشۇنى بىلەن مۇستەقىل كىرىپ بېرىشنى ئويلايتتى. چۈنكى ئەگەر ئۇ ئاساسىي غەلىبىنى ئۆزى مۇستەقىل قولغا كىرگۈزمىسە، ۋەتىنىگە ئابروي بىلەن قايتالماسلىقىنى، دۈشمەنلىرى ئۇنىڭغا "شاھ ئىسمائىلنىڭ نەيزىسىگە مىنىپ كىرىپ كەلدى!" دەپ تاپا-تەنە قىلىشىنى سېزىپ تۇراتتى.

بابىر شاھ ئىسمائىلنىڭ مەرۋدە ئېرىشكەن غەلىبىسى يېتەرلىك ئىكەنلىكىنى، ئەمدى ئۇلارنىڭ دەم ئېلىشى كېرەكلىكىنى، شەيبانىيزادىلەرنى ھىساردىن، ئاندىن سەمەرقەندتىن قوغلاپ چىقىرىشنى ئەمدى بابىرنىڭ زىممىسىگە ئېلىشى كېرەكلىكىنى ئەلچىگە قايتا-قايتا ئېيتىپ باقتى. لېكىن شاھ ئىسمائىلمۇ سەمەرقەندگە ئىنتىلمەكتە ئىدى. ئەگەر ئۇنىڭ بۇ ئىنتىلىشى ئەملىگە ئاشمىسا، بابىر بىلەن

ئىتتىپاق تۇزۇشنىڭ ئەھمىيىتى قالمايتتى. ئەلچىنىڭ سۆزىدىن بۇنى سەزگەن بابىر مۇزاكىرىنى باشقا يۆنىلىشكە بۇرىدى.

شاھ ئىسمائىلنىڭ ئەسكەرلىرى تاغ يوللىرىدا قېينىلىپ، مىڭلاپ چاقىرىم ئارتۇق يول يۈرۈپ، قۇندۇز ۋە ھسارغا كېلىپ يۈرۈشنىڭ نېمە ھاجىتى؟ شاھ قوشۇنى كارۋان يولى بىلەن تېرمىز ۋە بايسۇن ئارقىلىق سەمەرقەندكە قاراپ ئاتلانسۇن. بابىر بولسا ھازىر ھسارغا يېقىن تۇرۇپتۇ. بىر ھۇجۇم بىلەن ھسارنى كۆچمەنچى سۇلتانلار قولىدىن تارتىپ ئېلىشقا كۈچى يېتىدۇ. كېيىن ئۇ سەمەرقەندكە جەنۇب تەرەپتىن يول ئاچىدۇ ۋە شاھ ئىسمائىلنىڭ قوشۇنى بىلەن شەھرىسەبز، قارشى ئەتراپلىرىدا ئۇچرىشىدۇ.

مەنتىقە جەھەتتىن ئاساسلىق بولغان بۇ پىكىرگە شاھ ئەلچىسى ئېتىراز بىلدۈرمىدى ۋە بابىرنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلدى.

4

بابىر ئەلچى بىلەن تۈزگەن بۇ پۈتۈمنى شاھ ئىسمائىلنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن مىرزاخانىنى تەبرىزگە ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتتى ـ دە، ئۆزى ھىندىقۇش تېغىنىڭ غەربىي شىمال ئېتەكلىرىگە توپلانغان قوشۇنلىرىنى جەڭگە تەييارلاشقا باشلىدى.

باھار ئاخىرلىشىپ قالغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە بابىر قاسىمبەگ بىلەن ئېدىر يولىدىن موغۇل بەگلىرىنىڭ قارارگاھلىرىغا ئاتلىق كېتىۋاتاتتى. شۇ چاغدا قاسىمبەگ بابىرنى يولدىن چەتكەرەك باشلاپ چىقىپ، بىر شۇم خەۋەرنى ئېيتتى.

شاھ ئىسمائىل ئەۋەتكەن شىئە سەللىسىنى بابىر كۆزىگە سۈرۈپ، ئەلچىگە قاتتىق ۋەدىلەرنى بەرگىندىن موغۇل بەگلىرى قاتتىق

رەنجىگەنمىش، ئۇنى «چاھاريارلاردىن ۋازكېچىپ، ئىمامىيە مەزھىپىگە ئۆتتى" دەپ پىتىنە-ئىغۋا ئۇيۇشتۇرغانمىش. بۇنىڭ-دىن تۆت-بەش يىل بۇرۇن كابۇلدا ئەگۇسەلىم، شىرقۇلى دېگەن موغۇل بەگلىرى بابىرغا سۇيىقەست قىلماقچى بولغان مەزگىللىرىدە قولغا چۈشكەن، بابىر ئۇلارنى يېقىن تەرەپىدارلىرى بىلەن بىللە قەتل قىلدۇرغانىدى. شەيبانىيزادىلەردىن ئاينىپ، يېقىندا بابىرغا كېلىپ قوشۇلغان موغۇل بەگلىرىنىڭ ئارىسىدا ئاشۇ ئۆلتۈرۈلگەن-لەرنىڭ ئۇرۇقداشلىرى بار ئىكەن، ئۇلار ئۆچ ساقلاپ يۈرگەنىكەن. ئەمدى شۇ بەگلەر يوشۇرۇن تىل بىرىكتۈرۈپ، بابىرنى قۇندۇزدا-ئۆلتۈرمەكچى ياكى كابۇلغا قوغلۇۋەتمەكچىمىش. ئۇنىڭ ئورنىغا بابىرنىڭ قولىدا ئۆسكەن ئانا جەمەت بىر نەۋرە، مەرھۇم ئالىيجەنابنىڭ ئون يەتتە ياشلىق ئوغلى سەئىدخانىنى تەختكە چىقارماقچىمىش.

— كىملەر شۇنداق قىلماقچى؟ كىملەر؟! — دەپ بابىر غەزەپتىن تىترەپ سورىدى.

قاسىمبەگ كەينىگە ئۆرۈلۈپ قارىدى. مۇلازىم ۋە خاس نەۋكەر-لەر يىراقتا قالغان، ئاۋاز ئۇلارغا ئاڭلانمايدۇ. شۇنداق بولسىمۇ قاسىمبەگ ئاۋازىنى پەسەيتىپ:

— قەمبەر ئەلى سەللاھ، سەئىد ئەلى شەكمە، — دەپ بىرقانچە پىتىنچىلەرنىڭ ئىسىملىرىنى ئېيتتى.

— ئىپلاسلار! قاچانغىچە بۇلار مېنىڭ يەلكەمگە تىغ ئۇرىدۇ؟! ئەنجاندىكى ئەھمەد تەنبەلمۇ شۇ تائىپىدىن ئىدى! بەس! ھەممە-سىنى تۇتقۇزۇڭ! پارە-پارە قىلىپ، گۆشلىرىنى قۇزغۇنلارغا تاشلىتىمىز.

قاسىمبەگ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ، تاغ ئېتەكلىرىدىكى مىڭلاپ ئوتاقلارغا ئەنسىرەش بىلەن كۆز يۈگۈرۈتۈپ چىقتى.

ــ ھەزرىتىم قاراڭ، بۇلار ناھايىتى كۆپ، نەۋكەرلىرى بىلەن يېگىرمە مىڭ!

كۆپ ئەسىردىن بۇيان ماۋەرائۇننەھرده ياشايدىغان، تۈركىي تىلدا سۆزلىشىدىغان، مۇسۇلمان دىنىنى قوبۇل قىلىپ، ئۇنىڭ خۇراپاتلىقىغا قاتتىق بېرىلگەن بۇ موغۇل بەگلىرى ۋە نەۋكەرلىرىنىڭ كەسپى ھەربىي ئىش ئىدى. قايسى پادىشاھ تەختىنى كۆپرەك بەرسە، قايسى جەڭدىن ئولجا ياخشىراق چۈشكەن بولسا، بۇلارنىڭ كۆپچىلىكىنى ئاشۇ پادىشاھ ۋە ئاشۇ جەڭ ئۆزىگە جەلىپ قىلاتتى. خىسراۋشاھ خىزمىتىدىن شەيبانىخانغا ئۆتكەن، ئۇنىڭ مەغلۇبىيىتىدىن كېيىن بابىرغا كېلىپ قوشۇلغان بۇ يالالانغان ئەسكەرلەر تۇراقسىزلىقتا ئۆگەنگەنىدى.

ئەگەر بابىر پىتنىچى بەگلەرنى تۇتقۇزۇپ جازالايدىغان بولسا، ئۇلارنىڭ ئۇرۇق ـ ئايماقلىرى ئاغرىنىپ قېلىشى، كېيىن قەست ئېلىشىنىڭ كويىغا چۈشۈشى ئېنىق ئىدى. ئەگەر ئىچكى ئۇرۇش باشلىنىپ كەتسە، كېيىن بابىر شەيبانىيزادىلەر ئالدىدا زەئىپلىشىپ، يېڭىلىشى مۇقەررەر ئىدى.

بابىر شۇنى ئويلىغاندا قەلبىدىكى غەزەپ ئورنىنى ئېغىر ئەنسىزلىك تۇيغۇسى ئىگىلىدى.

ــ داۋاملىق ئىنساپ ۋە ئىمانغا خىلاپ خىيانەتلەر شۇ موغۇل بەگلىرىدىن سادىر بولىدۇ! يەنە بۇلار دىن ۋە مەزھەپنى ھمايە قىلماقچىمۇ؟!

ــ پۈتۈن جاھالەت مانا شۇنداق نادانلاردىن چىقىدۇ ـ دە،

هەزرىتىم! قۇلىڭىز ئەنە ئاشۇ جاھىللارنىڭ كەيپىياتىنى سېزىپ، سەللىنى ئالماڭ، دېگەنىدىم.

ــ لېكىن ئالماي ئىلاجىم بارمىدى؟

ــ ياق ئەمدى، هەزرىتىم، سىز مۇتلەق توغرا قىلدىڭىز! ئەمدى بۇنى هەممىسگە ياخشىلاپ ئۇقتۇرۇش كېرەك. موغۇللارنىڭ ئارىسىدىمۇ ياخشىلار بار، پىتنە تەييارلاۋاتقانلىقىنى ماڭا موغۇل ئەۋلادىدىن چىققان تاغىڭىزنىڭ بالىسى سەئىدخانىنىڭ ئۆزى كېلىپ ئېيتتى. "هەزرىتىمدىن ئىلتىماس قىلىڭ، ئىلاجى بولسا مېنى ئەنجانغا ئەۋەتسۇن"، دېدى.

ــ لېكىن سەئىدخان... بەرگەن تۇزىمىزنى ئاقلاپتۇ... دۇرۇس!

ــ باشقا ئىنساپلىق موغۇللارمۇ كۆپ، هەزرىتىم. سىز بىر تۈركۈم يامان بەگلەرنىڭ پىتنىسىدىن كۆپ مەيۇسلەنمەڭ. پېقىر چارىسىنى ئويلاپ قويدۇم.

ــ خوش قانداق؟

ــ سەئىدخان سىزگە ساداقىتىنى ئىسپات قىلدى. ئۇنى خان قىلىپ كۆتۈرمەكچى بولغان بەش-ئالتە پىتنىچى بەگلەرگە بىر-ئىككى مىڭ نەۋكىرى بىلەن رۇخسەت بېرەيلى. "بېرىڭلار، ئەنجاننى شەيبانىيزادىلەردىن ھىمايە قىلۇبلىڭلار!" دەيلى ۋە هەممىسىنى قاراتىپگىن ئارقىلىق ماڭدۇرۇۋېتەيلى. شۇنىڭ بىلەن بىزمۇ پىتنىچىلەردىن قۇتۇلىمىز، ئۇلارمۇ خالىغان خانلىرىنىڭ خىزمىتىگە ئۆتۈپ تىنچىيدۇ.

ــ قالغانلىرى يەنە بىركۈنى خىيانەت يولىغا ئۆتسچۇ؟

ــ قالغانلىرى بىلەن كېيىن مەن ئۆزۈم ئايرىم-ئايرىم سۆزلىشىپ چىقىمەن. "پادىشاھتىن گۇناھىڭلارنى سورىۋالدىم، بىر قېتىم

ئارىغا كىردىم، ئىككىنچى قېتىم كىرمەسمەن" دەپ چۈشەندۈرىمەن. بۇمۇ كۈپايە قىلمىسا، گۈمانلىقراقلىرىنىڭ كەينىگە زەھەر مەخپىي خادىملاردىن قويۇپ قويغانمەن. ئەگەر يەنە بۇزۇقلۇق قىلىشسا ئۇ چاغدا تۈتۈپ ئەكىلىمەن، كېيىن خالىغىنىڭىزچە جازا بېرەرسىز!

* * *

ئاخىر، بارلىق پىلانلار سۆزلەشكەن بويىچە ئەمەلگە ئاشتى، بابىرنىڭ موغۇللار بىلەن بىرلىكتە يىگىرمە بەش مىڭدىن ئاشىدىغان قوشۇنى ياز كۈنلىرىدە ئامۇدەريانىڭ پەنج دەپ ئاتلىدىغان يۇقىرىقى ئېقىنىدىن ئۆتۈپ، كۈلاب ئارقىلىق ۋەخش ۋادىسىغا يۈرۈپ كەتتى.

شەيبانىيزادىلەر شاھ ئىسمائىل قوشۇنىنىڭ تېرمىز تەرىپىدىن كېلىۋاتقىنىنى، ئۇلار بابىرنىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن قوشۇلسا، يېڭىش مۇشكۈل بولۇشىنى بىلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار ئەبەيدۇللا سۇلتان باشلىق بىر قىسىم قوشۇنلىرىنى قارشى ۋە سەمەرقەندتە قالدۇرۇپ، ئاساسىي كۈچلىرىنى ھىسارغا يىغىپ كېلىشتى. تۆمۈر سۇلتان، جانىبەگ سۇلتان، ھەمزە سۇلتان ۋە مەمەك سۇلتان باشلىق ئوتتۇز مىڭ ئاتلىق قوشۇن چۆل ۋە ۋادىلاردىن چىقىپ، ئېگىز تاغ ئارىلىقلىرىغا ئالدىراشلىق بىلەن چىقىپ كەلمەكتە ئىدى. ئۇلار بابىرنىڭ قوشۇنىنى ۋەخش دەرياسىدىن ئۆتكۈزمەسلىككە ئىنتىلەتتى.

بىراق يۇقىرىدىن تېزلىكتە چۈشۈپ كېلىۋاتقان بابىر پۇتۇن ئەسكەرلىرى بىلەن ۋەخش بويىغا دۈشمىنىدىن خېلى بالدۇر يېتىپ باردى ۋە پۇلى سەنگىن① دېگەن كۆۋرۈكتىن ئۆتتى. كېيىن ئادەم

① پۇلى سەنگىن ــ "تاش كۆۋرۈك"، ھازىرقى نارىنىڭ شەھرىنىڭ يېنىدا بولغان.

ئايىغى تەگمىگەن تىك قىيا تاشلار ۋە قىستاڭلار ئارىسىدىكى ھەيۋەتلىك دارىنىڭ ئاغزىنى ۋە ھەربىي جەھەتتىن قولايلىق ئېگىزلىكلەرنى ئىگىلىۋالدى. پەستىن يامرىشىپ چىقىپ كەلگەن دۇشمەن قوشۇنى تارغىنا يول بىلەن دارانىڭ ئىچىگە كىرىشكە جۇرئەت قىلالماي توختىدى.

سۇلتانلار ئات ئۈستىدە تۇرۇپ خېلى مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن تۆمۇر سۇلتان باشلىق ئون مىڭچە ئەسكەر ئېغىزنىڭ ئوڭ تەرىپىگە ئۆتتى-دە، بابىر تۇرغان ئېگىزلىككە كەينىدىن ئايلىنىپ كەلمەكچى بولدى. تۆمۇر سۇلتاننىڭ ئارقىدىن چىقىپ كېلىپ تولغىما ئىشلىتىدىغانلىقىنى سەزىپۇل جېكىدە كۆرگەن بابىر ئۇنىڭ نىيىتىنى پەملەپ قالدى. دەرھال مىرزاخان باشلىق ئون مىڭ ئاتلىقنى دۇشمەن ئايلىنىپ ئۆتۈۋاتقان تەرەپكە ماڭدۇردى. ئايلىنىپ ئۆتۈۋاتقانلاردىن كۆرە ئۇدۇل كېتىۋاتقانلار مۆلچەرلەنگەن جايغا چاپسان يەتتى ۋە ئېگىزلىكنىڭ ۋەخش دەرياسىغىچە بېرىپ تاقلىدىغان ھەممە مۇھىم نۇقتىلىرىنى ئىگىلىۋالدى. ۋەخش تىك قىيالار ئارىسىدىن شۇنداق دەھشەت بىلەن ئاقاتتى، ئۇنىڭ قىرغىقىنى ياقلاپ ئۆتكىلى بولمايتتى. تۆمۇر سۇلتان ئۇدۇلىدىن چىققان ئەسكەرلەرنىڭ سېپىنى يېرىپ ئۆتمەكچى بولۇپ، پېشىنگىچە جەڭ قىلدى. لېكىن قارشى تەرەپ يۇقىرىدىن تاش يۇمىلىتىپ، ئوق ياغدۇرۇپ، ئۇلارغا يول بەرمىدى.

ئوچۇق چۆللەردە ئۆسكەن، تۈزلەڭ ۋادىلاردا دادىل ھەربىكەت قىلىدىغان سۇلتانلار ھەممە تەرىپى ئېتىكلىك دارىلار ۋە تىك قىيا تاشلىق تاغلار ئارىسىدا ناھايىتى قىيىنلىپ قېلىشتى. ئۇلارنىڭ چۆل ئاتلىرىمۇ تاغدا ياخشى يۈگۈرەلمەيتتى. بەزىلىرى تىك جايدىن

چۈشۈۋاتقاندا تاغدا يۈرۈشكە مۆلچەرلەنمىگەن قۇشقۇن ۋە ئېيللىرى ئۇزۇلۇپ كېتىپ، ئىگىلىرى ئاتىتىن يىقىلىپ چۈشەتتى. شۇنداق يىقىلىپ چۈشكەنلەردىن بىرىنى تۇتۇۋېلىپ، بابىرنىڭ ئالدىغا "تىل" تەرىقىسىدە ئەكەلدى. بابىر "تىل"نى سوراق قىلدۇرۇپ، شەيبانىيزادىلەر ئارىسىدا ئۇلارنىڭ ئەڭ ئىستىداتلىق سەركەردىسى بولغان ئەبەيدۇللا سۇلتان يوقلۇقىنى، باشقىلىرى ياخشىراق ئېلىشىشنىڭ ئېپىنى تاپالمايى، چېكىنىشكىمۇ جۈرئەت قىلالمايى، ئىككىلىنىپ تۇرغانلىقىنى ئېيتقلىدى.

بابىر دۈشمەن قوشۇنى سەپ تارتىپ تۇرغان پەسلىكنىڭ يېنىدا سۇ يوقلۇقىنى بىلەتتى. ھاۋا ئىسسىق، كۈن بويى سوكۇلداپ يۈرۈپ چارچىغان ئادەملەر ۋە ئاتلار بىردەمدىلا چاڭقاپ، سۇ ئىزدەشكە كىرىشىشى مۇقەررەر. سۇ بولسا دۈشمەن تۇرغان جايدىن بەش-ئالتە چاقىرىم ئارقىدا ئىدى.

كەچ كىرىپ، كۈن پېتىشقا باشلىغاندا بابىر ئادەملىرىگە "بۈگۈن ئەمدى جەڭ بولمىدى، ئەتىنى كۈتىمىز" دېگەندەك قىلىپ، ئېتىدىن چۈشتى. دۆڭلۈكتە بابىرنىڭ يېنىدا تۇرغان مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەرمۇ ئوچۇق-ئاشكارا ئاتتىن چۈشۈشكە باشلىدى.

بۈنى دارانىڭ چېتىدىكى شەيبانىيزادە سۇلتانلار كۆرۈپ تۇراتتى. لېكىن دارانىڭ ئىچىدە — سۇلتانلارغا كۆرۈنمەيدىغان جايدا بابىرنىڭ ئاساسىي كۈچلىرى ئاتتىن چۈشمەي، سەپ تارتىپ، ھۇجۇمغا تەييارلىنىپ تۇراتتى.

دۆڭلۈكتە تۇرغان بابىرنىڭ ئەتراپىدىكى بارلىق نەۋكەرلىرى بىلەن كەچكى مەزگىلدە ئاتىتىن چۈشكىنىنى ۋە نەۋكەرلەر سېپىنى تارقىتىۋەتكىنىنى كۆرگەن سۇلتانلار "بۈگۈن راستىنلا جەڭ بولمايدۇ"

دەپ ئويلىغان بولۇشسا كېرەك، ئۇلارمۇ سەپلىرىنى بۇزۇپ، بەزىلىرى ئاتلىرىنى يېتەكلىگەن ھالدا كەينىگە بۇرۇلۇشتى ۋە سۇ ئىزدەشكە باشلىدى.

بابىرغا شۇ لازىم ئىدى. ئۇ سەكرەپ ئېتىغا مىنىدى-دە، دارا ئىچىدە دۇشمەنگە كۆرۈنمەي تەيياز تۇرغان بەگ ۋە نەۋكەرلەرگە قاراپ ۋارقىرىدى:

— دۇشمەنلەر چېكىندى! زەپەر بىزنىڭكى بولدۇ! قوغلاڭلار!

بۇ بۇيرۇق ئېغىزدىن ئېغىزغا ئۆتۈپ، بىردەمدىلا پۈتۈن سەپلەرگە تارقالدى. "دۇشمەن قاچسا باتۇر كۆپىيىدۇ" دېگەندەك دۇشمەننىڭ چېكىنگىنىگە ئىشەنگەن دارادىكى ئەسكەرلەر ئېغىزنىڭ تاشقىرىسىغا شىرەك دادىل ھۇجۇم قىلىپ چىقىشتى. بابىرمۇ قىلىچ يالتىڭلاپ، دۆڭدىكى بايراقدارلىرى ۋە خاس نەۋكەرلىرى بىلەن پەستكە ئېتىلدى.

شەيبانىيزادىلەر دارا ئىچىدىن ۋە دۆڭدىن تاغ كۆچكۈنىدەك ئېتىلىپ چۈشۈپ كېلىۋاتقان ئون بەش مىڭ قوشۇن ئالدىدا ھودۇقۇپ قېلىشتى. ئۇلار بۇزۇلغان سەپلىرىنى قايتىدىن رەتلەشكە ئۈلگۈرەلمەي، ۋەھىمە ئىچىدە قېچىشقا چۈشتى.

بۇ قېچىشنى ئوڭ تەرىپىدە مىرزاخان بىلەن ئېلىشىۋاتقان تۆمۈر سۇلتانىنىڭ ئادەملىرىمۇ كۆردى-دە ئايرىلىپ، قورشاۋغا چۈشۈپ قېلىشتىن قورقۇپ، نېرىدىكى بىر داراغا قاراپ چېكىندى.

بابىر خاس نەۋكەرلىرى بىلەن بىللە دۇشمەننىڭ ئاساسىي كۈچلىرىنى قوغلاپ كېتىۋاتاتتى. گۈگۈم چۈشكەندە ئۇنىڭ مۇھەممەد سۇلتان دولداي دېگەن بېگى ھەمزە سۇلتانىنىڭ قوشۇنىنى تارمار قىلىپ، ئۆزىنى ئەسىر ئېلىپ كەلدى. خۇپتەندىن كەچرەك

خوجاكالان باشلىق نەۋكەرلەر مەھرى سۇلتاننىمۇ قولغا چۈشۈرۈپ كەلدى.

قارىكۆل ۋە ئەنجاندا بولغان نۇرغۇنلىغان قىرغىنلارنىڭ سەۋەپچىلىرى مانا مۇشۇ سۇلتانلار ئىدى. بابىر ئۇلارنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلدى.

5

تىنىق كۆز ئاسمىندا ئاق يىپەكتىنمۇ يۇمشاق بۇلۇتلار ئۇچاتتى. سەمەرقەند باغلىرىدا دانلىق ئانارلار پىتىلگەن، سايۋا ئۇزۇملەر ۋە رەڭدار ئالمىلارنىڭ ئەڭ شېرىنلىرى قالغان پەيت. شەھەرنىڭ بارلىق دەرۋازىلىرى ئوچۇق، كىرىش-چىقىش راۋان، ئون كۈندىن بۇيان سەمەرقەندتە يا قوشۇن يوق، يا ھاكىمىيەت يوق. شەيبانىيزادە لەر ۋەخش بويىدا بابىردىن يېڭىلگىنىدىن كېيىن غۇزار ۋە قارشى ئەتراپلىرىدا يەنە ئەستايىدىل بىر جەڭ قىلماقچى بولۇپ كۈچ توپلاپ كۆرۈشتى. بىراق بايسۇن تاغلىرىدىن نېرىدا بابىرنىڭ قوشۇنىغا شاھ ئىسمائىل ئەۋەتكەن ئوتتۇز مىڭ قىزىل باش ئەسكىرى كېلىپ قوشۇلغىنى مەلۇم بولغاندىن كېيىن سۇلتانلار ئىككىنچى قېتىم مەغلۇبىيەتكە ئۇچراشتىن قورقۇشتى-دە، قارشى، بۇخارا ۋە سەمەرقەندنى جەڭسىز تاشلاپ چىقىشتى. پەقەت ئۇلار دۇشمەنلىرىگە ئۇزۇق-تۈلۈك قالدۇرماسلىقىقا تىرىشىپ قوللىرىغا چۈشكەن ھەممە ئات-ئۇلاغ، مال-ۋاران، ئاشلىق-تۈلۈكنى بۇلاپ ئېلىپ كەتتى. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن كۆچمەنچى قەبىلىلەرنىڭ يەنە بىر تالان-تاراچىنى بېشىدىن كەچۈرگەن ۋە ئۇلارغا قارشى نەپرىتى تولىمۇ ئاشقان نۇرغۇن ئاھالە ئەمدى پۈتۈن نىجاتنى بابىردىن كۆتۈپ،

ئۇنىڭ يولىغا ئۇمىد بىلەن كۆز تىكىشكە باشلىدى.

بابىر ئىتتىپاقداشلىرى بىلەن غۇزاردىن قارشىغا، ئۇنىڭدىن بۇخاراغا ئۆتۈپ، بۇ قورغانلارغا ئىشەنچلىك ئادەملىرىنى قويۇپ، ئەمدى سەمەرقەندكە كېلىۋاتاتتى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان سەمەرقەندلىكلەر چارىسىنى، ئۇنىڭغا كىرىدىغان بۇخارا يولىنىڭ ئىككى چېتىنى كەشتىلىك ياپقۇچ، گىلەم ۋە كەشتىلىك زەدىۋاللار بىلەن بېزىدى. يول بويىغا ئونلاپ ۋاقىتلىق دۇكانلار قۇرۇلدى، ھېيىت كۈنلىرىدەك سەيلە باشلاندى.

شەھەرنىڭ ئەڭ ئابرويلۇق ئادەملىرىدىن يىگىرمە-ئوتتۇزچىسى قورغان ئاچقۇچلىرى ۋە قىممەت باھالىق سوۋغاتلار بىلەن بابىرنى بىر كۈنلۈك يولدا قارشى ئېلىشتى. ئەتىسى كۈنى بابىر سەپ-سەپ ئاتلىق قوشۇن ئالدىدا مۇلازىملىرى بىلەن سەمەرقەندكە يېقىنلىشىۋاتقاندا يولنىڭ ئىككى بويىنى خالايىق قاپلاپ كەتكىنىنى، ھەممە تەرەپ بايرام تۈسىگە كىرگەنلىكىنى، تام تۆپىلىرىدە، دەرۋازا ئالدىلىرىدا كانايلار ۋە ناغرىلار چېلىنىۋاتقانلىقىنى كۆردى.

بابىرنىڭ ھىساردىكى غەلىبىسى شەرىپىگە يېزىلغان شېئىرىي تارىخلار①، ئۇنىڭ سەمەرقەندكە كېلىشىنى قۇتلۇقلايدىغان قۇرلار خەتتاتلار تەرىپىدىن چوڭ-چوڭ ھەرپلەر بىلەن ئاق يىپەك رەختلەرگە يېزىلىپ، يول بويلىرىغا، دۇكان تۆپىلىرىگە، قورغان ئىچىنىڭ كۆزگە كۆرۈنىدىغان جايلىرىغا ئېسىپ قويۇلغانىدى. بابىر خار-زار بولۇپ چىقىپ كەتكەن ۋەتىنىدە بۇنچىلىك ئىززەت-ئابروي

---

① شېئىرىي تارىخ — مەخسۇس بىر شېئىرىي ژانىر بولۇپ، ھەرپلىرىدىن ئەبجەد ھېسابى بىلەن مەلۇم يىل ۋە ئاي كېلىپ چىقىدۇ.

بىلەن قارشى ئېلىنىشنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى. ئۇ قوغدىغۇچى قىسىملىرى بىلەن شەھەرنىڭ مەركىزىي كوچىسىدىن كۆڭ سارايغا قاراپ ئۆتۈۋاتقاندا ئۇلۇغبەگ مەدرىسىنىڭ ئېگىز پەشتىقى ۋە مۇنارلىرى ئۇستىدە قوش كانايلار چېلىپ، ناغرىلارنى سايرىتىپ، شادلىقىنى بىلدۈرۈۋاتقان ۋەتەنداشلىرىنى كۆردى. شۇنىڭدا بىردىنلا تېنى غۇژۇلداپ، كۆزىگە ياش كەلدى. يېنىدا كېتىۋاتقان قاسىمبەگكە قاراپ:

— ئىشەنگۈم كەلمەيدۇ، چۈشۈمدۇ بۇ، ئوڭۇمدۇ؟ — دېدى.

— ئوڭىڭىز، ھەزرىتىم! ئوڭىڭىز!

خاس نەۋكەرلەردىن سەل كېيىنرەكتە شاھ ئىسمائىلنىڭ سەللىلىرىگە قىزىل ئوتىغاتلار قادالغان بەگلىرى ئەخمەدبەگ سوپى ئوغلى، شاھرۇھبەگ ئەپشەر، مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسى ئۆز مۇلازىملىرى بىلەن بىر توپ بولۇپ كېلىۋاتاتتى. ئۇلار ئات ئۈستىدە غالىبلارغا خاس مەغرۇرلۇق بىلەن ئۆتۈشەتتى، يۈزلىرىدىن: "بىز بولمىساق بابىر سەمەرقەندكە قايتىپ باقسۇنچۇ!" دېگەن بىر مەنە ئاڭلىناتتى.

سەمەرقەندلىكلەر بولسا پۈتۈن كاناي-سۇنايلىرىنى بابىرغا قارىتىپ چېلىشاتتى. شاھ ئىسمائىلنىڭ بەگ ۋە نەۋكەرلىرى خالايىق ئالدىدىن ئۆتۈشكە باشلىغاندا كانايلار ۋە ناغرىلار بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى توختاپ قالاتتى. قىزىل باشلارنىڭ شەپقەتسىز ئىشلىرى ۋە شىئە مەزھىپىنى زورلۇق بىلەن تارقىتىش جەھەتتىكى ھەرىكەتلىرى سەمەرقەندكە ناھايىتى ۋەھىمىلىك ئىغۋالار تەرىقىسىدە يېتىپ كەلگەنىدى. شەھەرنىڭ سۇننىي ئاھالىسى سەپ-سەپ بولۇپ ئۆتۈۋاتقان قوراللىق شىئەلەرگە ئەنسىرەپ، ياقىتۇرماي قارايتتى.

خالايىقنىڭ سوغۇق مۇناسىۋىتىدىن قىزىل باش بەگلەرنىڭ قاپاقلىرى سېلىنىپ باراتتى. بابىرغا كۆرسىتىلۋاتقان ئىززەت-ئىكراملار ئۇلارنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈرەتتى.

بۇنداق مۇرەككەپ ھالەتلەر قارشى ۋە بۇخارادىمۇ بولغانىدى. بابىر ۋەتەنداشلىرىنىڭ مېھماندوستلۇق تۈيغۇسىنى ئويغىتىش ئۈچۈن شۇ كۈنىلا سەمەرقەندنىڭ مەيدان ۋە كوچىلىرىغا جارچى چىقارغۇزۇپ، "شاھ ئىسمائىلنىڭ غازىيلىرى بىزنىڭ مۇيتىۋەر مېھمانلىرىمىزدۇر!" دەپ ئېلان قىلدۇردى. كېيىن خوشاللىق كۈن مۇناسىۋىتى بىلەن مېھمانلارغا ۋە شەھەر ئاھالىسىگە ئۈچ كۈنگىچە ئاش بېرىشنى بۇيرۇدى.

بابىر ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرى بۇنىڭدىن ئون يىل مۇقەددەم قامالدا قېلىپ، ئاچلىقتىن ھېسابسىز مۇشەققەتلەرنى چەككەن بوستانسارايدا، مەھەللە ۋە كوچىلاردا، باغ ۋە سەيلگاھلاردا يۈزلەپ تونۇرلاردا ئاسىياچە نانلار، شىرمەن نانلار، پېتىر توقاچلار، چاۋاتلار يېپىلدى، مىڭلاپ تاۋاقلاردا ئاشلار تارتىلدى، ھېسابسىز كۆپ قويلارنىڭ گۆشلىرىدىن قورداقلار، كاۋاپلار، شورپىلار تەييارلاندى، ئېسىل ئىچىملىكلەرگە تولغان كۈپلەر ئېچىلدى.

بابىر ھەر كۈنى مېھمانلىرى ۋە سۆھبەتداشلىرى بىلەن ئىچىملىك ئىچىپ كۆڭۈل ئاچاتتى. توي-تاماشا ئۇستىگە يەنە تۆت تەرەپتىن خۇش خەۋەرلەر كېلىپ تۇراتتى. ئەنجان، مەرغىلان، ئوش ۋە ئۆزگەنت ھەممىسى كەينى-كەينىدىن شەيبانىيزادىلەر ھۆكۈمرانلىقىدىن چىقىپ، بابىر تەرەپكە ئۆتكەنىدى. جەنۇبتا قۇندۇز، كابۇل، غەزنى، بارلىقى ئەمدى بابىرنىڭ باشقۇرۇشىدىكى يېگانە مەملىكەتكە ئايلانغانىدى. ئۇنىڭ نەزىرىدە ھاياتىنىڭ ئەڭ بەختلىك دەۋرى

باشلانغان، بارلىق ئارزۇلىرى ئەمدى كەم-كۈتمىسز ئەمەلگە ئاشۇ-رۇلۇشى كېرەك ئىدى.

بىراق بۇ بەختىنىڭ ئامانەت ۋە ۋاقتىلىق ئىكەنلىكى ئەڭ ئاۋۋال مەسچىت بىلەن بازاردا بىلىندى.

* * *

سەمەرقەنىد قورغىنىنىڭ ئاھەنىن دەرۋازىسى يېنىدىكى زور مەرمەر مەسچىتنىڭ تەكشى تاش ياتقۇزۇلغان مەيدانىغا يىگىرمە مىڭ نامازخان يىغىلغان. بۈگۈنكى جۈمە نامازىدا خۇتبىنىڭ قانداق ئوقۇلۇشىنى كۆپچىلىك سەمەرقەندلىكلەرنىڭ ئۆز قۇلاقلىرى بىلەن ئاڭلىغۇسى كېلەتتى. چۈنكى "بابىر پادىشاھ شىئىلەر تەرىپىگە ئۆتكەنمىش، چاھاريارلاردىن يۈز ئۆرۈپ، ئون ئىككى ئىمامنى ئىقرار قىلغانمىش!" دېگەن مىش-مىش گەپلەر كۆپەيگەن، بابىرنى خۇش بولۇپ قارشى ئالغان سۈننىي مەزھىپىدىكى ئادەملەرنىڭ بۇ ئىغۋالارغا ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى، بىراق ئۇنىڭ دۈشمەنلىرى ئاھالىنىڭ زىتىغا تېگىدىغان مىش-مىش گەپلەرنى بارغانسېرى كۆپ تارقىتىشاتتى. بۈگۈن جامە مەسچىتىدە ئوقۇلىدىغان خۇتبە بۇ ئىغۋالارنىڭ قانچىلىك راست، قانچىلىك يالغانلىقىنى ئېنىقلاپ بېرىشى كېرەك ئىدى. قائىدىگە بىنائەن، خۇتبىگە ياكى چاھار-يارلارنىڭ نامى، ياكى ئون ئىككى ئىمامنىڭ نامى، ئەلۋەتتە، قوشۇپ ئوقۇلاتتى. بۇنى بىلىدىغان ئادەملەر جامە مەسچىتنىڭ ئىچ-تېشىنى تولدۇرۇۋەتكەنىدى. خۇتبە ئوقۇلۇشىغا بىر سائەت قالغاندا مەسچىت مەيدانىدا بوش جاي قالمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىشىك ۋە دەرۋازىلار ئالدىدا تۇرغان قوراللىق ساقچىلار ئىچكىرىگە ھېچكىمنى كىرگۈزمىدى.

بىر چاغدا مەسچىتنىڭ ئارقا ئىشىكىدىن سەدرلەر سۇدۇرى خوجاخەلىپە، بابىر، قاسىمبەگ ۋە ئوچ-تۆتچە قىزىل باش بەگلەر كىرىپ كېلىشتى. بابىر مەسچىتنىڭ ئىچ-تېشىغا ئادەم ھېسابسىز كۆپ يىغىلغانلىقىنى كۆرۈپ، يۈرىكى بىئارام بولۇپ "جىغ" قىلىپ كەتتى. بۇ ئادەملەر ئۇنىڭ ھازىر قىلماقچى بولغان قالتىس ئىشى ۋاقىتلىق بىر چارە ئىكەنلىكىنى چۈشىنەمدىكىن؟ سەمەرقەندكە ئۇنىڭ بىلەن بىللە كەلگەن ئوتتۇز مىڭ قىزىل باشنى مېھمان قىلىش، ھەر كۈنى زىياپەت بېرىپ بېقىش ئاسان ئەمەس. ئوتتۇز مىڭ قىزىل باشنىڭ ئەللىك-ئاتمىش مىڭ ئېتىغمۇ يەم-خەشەك تېپىپ بېرىش كېرەك ىدى. كۈز ئاخىرلىشىپ، قىش يېقىنلاشماقتا. شەيبانىيزادىلەر خەزىنىنى قۇپقۇرۇق قىلىپ، بارلىق زاپاسلارنىمۇ ئېلىپ كەتكەنىدى. بازاردا نەرخ-ھاۋا كۆتۈرۈلۈپ كېتىپ باراتتى. ئەگەر بابىر ھازىردىن دېققەت قىلمىسا، قىش ۋە باھاردا خۇددى ئاۋۋالقى قېتىمىدىكىدەك تەڭقىسلىق ۋە ئاچلىق بالاسىغا ئۇچرىشى مۇمكىن ئىدى.

مانا شۇ ۋەزىيەتتە ئەڭ توغرا يول ئوتتۇز مىڭ كىشىلىك شاھ قوشۇنىنى "ئاتاڭ ياخشى، ئاناڭ ياخشى" دەپ سىلاپ-سىپاپ، ۋەتىنىگە ماڭدۇرۇۋېتىش ئىدى. بالىدۇرقى كېلىشكەن شەرتلەرگە بىنائەن، بابىر شاھ ئىسمائىلنى ئالىي ھاكىم دەپ ئېلان قىلىشى، خۇتبىگە ئۇنىڭ ۋە ئون ئىككى ئىمامنىڭ نامىنى قوشۇپ ئوقۇتۇشى، كېيىن شاھنىڭ نامىدىن پۇل ياستىپ چىقىرىشى كېرەك ئىدى. شۇ شەرتلىرى بېجىرىلسە، شاھ ئىسمائىلنىڭ بەگلىرى ئۆز قوشۇنلىرىنى ماۋەرائۇننەھرىدىن ئېلىپ چىقىپ كېتىشكە ئۇنايتتى. ئوتتۇز مىڭ قىزىل باشنى باقمەن دەپ ئەبگار بولغۇچە يۇقىرىدىكى شەرتلەرنى كۆرۈنۈشكە بولسىمۇ بېجىرىپ، بىگانە قوشۇندىن چاپسا-

راق قۇتۇلۇش توغرىراق ئىكەنلىكىنى قاسىمبەگمۇ، باشقا سىرداش ئەمەلدارلارمۇ چۈشەنگەنىدى. خوجاخەلىپەمۇ بۇگۈنكى خۇتبىنى بابىر خالىغان تەرىقىدە ئوقۇشقا رازى بولغانىدى. پىلانغا ئاساسەن، خوجاخەلىپە سەمەرقەندلىك سۈننىي نامازخانلارنىڭ غەزىپىگە قالماسلىق ئۈچۈن چاھارياردىكى نامىلرىنى ئايرىم-ئايرىم تىلغا ئالماي ئومۇملاشتۇرۇپلا ئېيتىپ كېتىشى، ئون ئىككى ئىمامنى بولسا قىزىل باش بەگلەرنى قانائەتلەندۈرىدىغان ئاھاڭدا بىرمۇ بىر تىلغا ئېلىشى كېرەك ئىدى.

ئۈزۈن چارساقلى كىندىكىگە چۈشىدىغان خوجاخەلىغە ھەممە مەسچىت قوۋمىنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ، جۈمە نامزىنى ئوقۇدى-دە، كېيىن قولىغا ھاسىسىنى ئېلىپ، مەسچىت تۆرىدىكى مەرمەر پەلەمپەيلىك مۈنبەرگە چىقىشقا باشلىدى.

يىگىرمە مىڭ نامازخانىنىڭ ھەممىسى جىم. مەسچىت مەيدانىنى تولدۇرغان ئادەملەرنىڭ ھەممىسى گويا ئۆزلىرىنىڭ سۈننىي مەزھىپىنى نامايىش قىلماقچى بولغاندەك باشلىرىغا تۆت ئورامىلىق سەللىلەر ئورىغانىدى. سۈننىي سەللىلەرنىڭ سانىغۇسىز كۆپلۈكىدىن ئاچچىقى كەلگەن ئەلچى خوجاخەلىغنىڭ بېشىدىكى سەللىگە قارىدى. ئورامىلىرى تۆتتىن كۆپ، ئەمما ئون ئىككىمۇ ئەمەس. ساناپ بولمايدۇ. مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسى بابىر ۋە قاسىمبەگنىڭ باشلىرىدىكى سەللىلەرگە قارىدى. بۇلارنىڭ ئورامىلىرىمۇ تۆتتىن كۆپ، ئەمما ئون ئىككىدىن ئاز. بۇ سەللىلەر شۇنداق ئورالغانكى، ئورامىنى ساناش مۇمكىن ئەمەس. مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسى بۇنىڭدا قانداقتۇر مەنە بارلىقىنى سېزىپ، سەگەكلەشتى. ئەجەبا بابىر كۈندۈزدە بەرگەن ۋەدىسىنى بېجىرىشتىن باش تارتماقچى

بولسا؟

مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسى خوجاخەلىفىنىڭ ھەربىكەتلىرىنى، سەگەك تۇرۇپ كۆزىتىشكە باشلىدى. مەسچىت مەيدانىدىكى ئادەم-لەرمۇ دېمىنى ئىچىگە يۇتۇپ خۇتبىسىنىڭ باشلىنىشىنى كۈتمەكتە ئىدى. ئومۇمىي جىمجىتلىقتا خوجاخەلىپىنىڭ يوغان ئاۋازى ئاللىقان-داق تىترەپ، مۇڭغا تولۇپ ئاڭلاندى:

— بىسمىللا-ئاھىر-راھما-ئانىر-رەھىم!

مۇنبەردە تۇرغان خوجاخەلىپە يىگىرمە مىڭ سۇننىي نامازخانىنىڭ ئۆزىگە دىققەت بىلەن تىكىلىۋاتقانلىقىنى كۆردى-دە، تىزىمۇ غاللىداشقا باشلىدى. مانا، ئۇ ئاللاھ شەنىگە، پەيغەمبەر شەنىگە يېزىلغان سۇرىنى ئوقۇپ تۇغەتكىلى تۇردى. ئەمدى تۆت خەلىپە تىلغا ئېلىنىشى كېرەك. خوجاخەلىفە ياشلىقىدىن سۇننىي مەزھىپىدە چاھاريالارغا زور ئېتىقاد بىلەن تەربىيەلەنگەن ئادەم تۇرۇپ، ئەمدى شۇنچە نامازخانىنىڭ ئۇمىدىنى بىكارغا چىقارمۇ؟ ئۇنىڭ ئۇدۇلىدا يىگىرمە مىڭ سەللە تۇرۇپتۇ. بۇ سەللىلەردىن ھەر-بىرىنىڭ قېتىدا چاھاريارلارنىڭ روھى ياشايدىغانلىقىغا خوجاخەلىپە بالا چېغىدىن ئىشىنىدۇ. ھازىر نامازخانىلارنىڭ باشلىرى سەۋر-سىزلىك بىلەن قىمىرلىغاندا خوجاخەلىپىگە سەللە ئوراملىرىدىكى روھلار قىمىرلىغاندەك تۇيۇلاتتى. ئەگەر ئۇ چاھاريارلارغا ھۇرمەت-سىزلىك قىلسا، روھ ئۇرۇپ كېتىدىغاندەك بولدى.

ياق، خوجاخەلىپە چاھاريارلارنىڭ روھىدىن قورقىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن:

— پاك چاھاريارلار ھەزرىتى ئەبۇبەكر! ھەزرىتى ئۆمەر! — دەپ ھازىر ئېيتىش كېرەك بولمىغان ناملارنى بىردىن خۇتبىگە قوشۇشقا

باشلىدى.

بابىرنىڭ كەينىدە تۇرغان مىڭلاپ نامازخانلارنىڭ خۇشاللىق بىلەن يەڭگىل نەپەس ئالغىنى ئاڭلانىدى. مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسىنىڭ بولسا رەڭگى ئۆچۈپ كەتتى. ئۇنىڭ نېرىقى تەرىپىدە شاھرۇھبەگ ئەپشەر قىلىچىنىڭ سېپىنى چاڭگاللاپ، مۇنبەر تەرەپكە ئىنتىلدى.

شىئەلەر ئەبۇبەكر، ئۆمەر ۋە ئوسمانىنى بۇگۈنكى تىرىك دۇشمەنلىرىدەك يامان كۆرۈشەتتى، مەسچىتدە ئۇلارنى ئۇلۇغلىغان ھەربىر سۆزىنىنى چېپىپ تاشلىغۇسى كېلەتتى. ھىراتنىڭ جامە مەسچىتىدە چاھاريارلارنى ئۇلۇغلىغان زەينەددىن دېگەن خەتىپنى قىزىل باشلار نامازخانلارنىڭ كۆزى ئالدىدا قىلىچ بىلەن چېپىپ پارچىلاپ تاشلىغىنىنى بابىر ئاڭلىغانىدى. ھازىر ئۇ شاھرۇھبەگنىڭ بىلىكىدىن تۇتۇۋېلىپ، ئىلتىماس تەرىقىدە:

— بەگ جانابلىرى، سەۋر قىلىڭ، سەۋر! — دېدى. بۇ ئاردا خوجاخەلىپە چاھاريارلارنىڭ نامىنى ئېيتىپ بولدى-دە، قىزىل باشلار سۆيىدىغان ئىملاملارنى خۇتبىگە قوشۇشقا باشلىدى:

— ھەزرىتى ئىمام ھەسەن! ھەزرىتى ئىمام ھۈسەين! ھەزرىتى زەينەلىددىن ئەلى!

شاھرۇھبەگ ئەپشەر بۇ نامىلارنى ئاڭلاپ قولىنى قىلىچىنىڭ سېپىدىن ئالدى-دە قاتارغا قايتىپ كىردى. ئەمما ئارقىدىكى نامازخانلار ئارىسىدا شۇنداق بىر ئاچچىق شاۋقۇن باشلاندىكى، خوجاخەلىپە قالغان ئىملارنىڭ نامىنى ۋارقىراپ ئېيتىشقا مەجبۇر بولدى.

ئارقىدىن كەلدۇ:

— ھە، بەس، بەس! — دەپ ۋارقىرىدى. بىراق نامازخانلار

ئارىسىدىكى تەرتىپ ئورنىتىش ئۇچۇن قويۇلغان بەستلىك نەۋكەر-لەردىن بىرى: "بەس!" دەپ ۋارقىرىغان ئادەمنىڭ ئاغزىنى چوڭ ئالىقىنى بىلەن ئېتىپ، بويىندىن سۆرەپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

خەتتىپ ئون ئىككى ئىمامنى بىرمۇ بىر ساناپ بولۇپ، ئۇلارنىڭ مۇقەددەس ئىشىنى بۇگۇن داۋاملاشتۇرۇۋاتقان ساھىبىي زامان شاھ ئىسمائىل سەپەۋىنى ماختاپ سۆزلەشكە باشلىغاندا مەسچىت مەيدانى يەنمۇ جىددىي ھەرىكەتكە كەلدى. پەقەت خوجاخەلىپە بابىرنى ماۋەرائۇننەھرنىڭ پادىشاھى دەپ ئېلان قىلغاندا شاۋقۇن ئازىراق بېسىلدى.

خۇتبىدىن كېيىن ئۆي-ئۆيگە تارقالغان نامازخانلارنىڭ بەزىلىرى "بابىر مىرزا ماۋەرائۇننەھرنىڭ پادىشاھى بولدى، تەختىنى كەلگىندىگە بەرمىدى"، دەپ تەسەللى بەرمەكچى بولسا، باشقىلىرى:

— پاك مەزھەپسىزگە رافىزىيلىق ئارىلاشتى، — دەپ شۇئىرلايتتى.

— ھارام بولدۇق! چاھارياردىن قارغىشىغا قالدۇق! يەنە قىممەتچىلىك بولسۇن! يەنە ئاچارچىلىق باشلانسۇن!

* * *

بابىر قىزىل باشلارنىڭ شەرتلىرىنى ئادا قىلىپ، ئۇلارنى چاپساڭ-راق ماڭدۇرۇۋېتىش ئۈچۇن شاھ ئىسمائىل ئىنىئام قىلغان ئاشۇ مەشھۇر سەللىنى تەختكە چىققاندا بېشىغا كىيىپ كۆرۈنۈش بەردى. كېيىن شاھ ئىسمائىلنىڭ تامغىسى بىلەن بىرنەچچە مىڭ تەڭگە پۇل سوقۇپ چىقىرىپ، بۇ پۇللارنى قىزىل باشلارنىڭ ئۆزلىرىگە تارقاتتى.

شۇ مۇناسىۋەت بىلەن شەھەر ۋە قىشلاقلاردا ھەر خىل مىش-مىش

گەپلەر بالدۇرقىدىنمۇ كۆپىيىپ كەتتى. گويا ئەپسانۋى كىتابلاردا يېزىلغان يەجۇج-مەجۇجلەر مانا شۇ قىزىل باشلار ئىمىش. بابىر قىزىل باشلارنىڭ سەللىسىنى كۆكتاشقا كىيىپ چىققاندا مۇقەددەس تاشنىڭ بىر چېتى يېرىلىپ كەتكەنمىش. ئەمدى شاھ ئىسمائىل سەمەرقەندكە كېلىپ مانا شۇ كۆكتاشقا چىقار ئىمىش. ئاشۇ چاغدا قىيامەت-قايىم باشلىنار ئىمىش.

شەيبانىيزادىلەر سەمەرقەندتە قالدۇرۇپ كەتكەن موللا ۋە دەرۋىش كىيىمىدىكى مەخپىي خادىملار مەھەللە، كوچىلاردا، بازارلاردا ۋەھىمىلىك ئىغۋا تارقىتىپ، شىئە-سۇننىي نىزالىرىنى مۇمكىنقەدەر ئوت ئالدۇرۇشقا تىرىشاتتى. بازاردا نەرخ-ھاۋا ئېشىپ كېتىۋاتقان-لىقىنىمۇ شىئەلەرنىڭ كاساپىتىدىن كۆرۈۋاتقان ئاۋام خەلق قىزىل باشلارغا نەپرەت بىلەن قارايتتى.

پۇتۇمدىكى شەرتلەر بېجىرىلگەندىن كېيىن قىزىل باشلار يۇرت-لىرىغا قايتىپ كېتىشكە ھازىرلىنىشقا باشلىدى. ئۇلارنىڭ بەش-ئالتىسى سەمەرقەندنىڭ چارسۇدىكى ئەتلەس دۇكىنىغا سوۋغا سېتىپ ئېلىش ئۈچۈن كەلدى.

بازار كۈنى، چارسۇدا ئادەم ناھايىتى كۆپ. قىزىل باش نەۋ-كەرلەر يەتتە خىل رەڭ بىلەن تاۋلىنىۋاتقان سەمەرقەند ئەتلىسىگە خېرىدار بولۇپ قېلىشتى. تىك ياقا كۆڭلەك كىيىگەن سېمىز سودا-گەرگە قاراپ، تۆت كىيىملىك ئەتلەس ئۆلچەپ بېرىشنى بۇيرۇشتى.

سودىگەر ياغاچ گەزنى قولىغا ئالدى-دە، قىزىل باش نەۋ-كەرلەرگە مەسخىرە بىلەن كۆز يۇگۈرۈتۈپ:

— ئاۋۋال پۇلۇڭنى كۆرسەت، — دېدى، — ئاق-چاڭ قانداق تەڭگە؟

چوڭ قالپاق كىيگەن بىر يىگىت كۆن قاپچۇقىدىن ئۇچ-تۆتچە كۈمۈش تەڭگە ئېلىپ، سودىگەرگە بەردى.

سودىگەر تەڭگىلەرنىڭ ئالدى تەرىپىگە شاھ ئىسمائىلنىڭ تامغىسى، كەينى تەرىپىگە شىئە ئىماملىرىنىڭ نامى بېسىلغانلىقىنى كۆردى-دە، قورقۇپ كەتتى. ئۇ سۈننىي مولىلارنىڭ "شىئە پۇلى هارام، ئۇنى ئالغان ئادەم چاهاريارلارنىڭ قارغىشىغا ئۇچرايدۇ" دېگەن گەپلىرىنى ئاڭلىغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن قولىغا تەڭگىنى ئەمەس، زەھەرلىك چايانلارنى ئالغاندەك يىرگىنىپ ۋە هودۇقۇپ، پۇلنى ئىگىسىگە قايتۇردى.

بىلىگە قىلىچ ۋە خەنجەر ئاسقان بەستىلىك قىزىل باش نەۋكەر ئاۋۋال ئالقىنىدىكى يېڭى كۈمۈش تەڭگىلەرگە، كېيىن سودىگەرگە تەئەججۈپ بىلەن تىكىلدى.

— نېمە بولدى؟! بۇ پۇلدا نېمە ئىللەت بار؟

— بىزدە بۇ تەڭگىلەر ئۆتمەيدۇ. هېچكىم ئالمايدۇ.

— نېمە ئۈچۈن ئالمايسەن؟ نېمە ئۈچۈن؟ — تىت-تىت بولۇپ سورىدى قىزىل باش نەۋكەر.

— ئۆتمەيدۇ.

— نېمە ئۈچۈن ئۆتمەيدۇ؟!

بۇ سوئالغا جەتتەرەك تۈرغان لۈكچەكسىمان بىر يىگىت جاۋاب بەردى:

— كەلداخۇنلارنىڭ پۇلى هارام!

— هارام؟! — دەپ قىزىل باش نەۋكەر هېلىقى يىگىتكە قاراپ ئېتىلدى. ئامما ئۇ يىگىت ئۆزىنى بازارغا لىق تولغان خالايىقنىڭ ئارىسىغا ئاتتى. شۇ چاغدا دۇكانلار ئارىسىدىن كىمدۇ بىرسى

قىزىل باش نەۋكەرگە تاش ئاتتى:

ــ رافىزىيەر، كەت يۇرتۇڭغا! ــ دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى.

كۆزلىرىدىن ئوت چاقناۋاتقان ئىككىنچى قىزىل باش سودىگەردىن تەھدىت بىلەن سوزۇپ سورىدى:

ــ بىزنىڭ پۇلنى ئالمايسەن؟!

سودىگەر ئەمدى ئۇنىڭ غەزىپىدىن قورقۇپ مۇلايىمراق سۆزلىدى:

ــ ئالسام زىيان تارتسەن، مېھمان، بىز كونا پۇلدا سودا قىلىپ كەلدۇق.

ــ كونا پۇل؟ شەيبانىخاننىڭ پۇلى كېرەكمۇ؟

ھازىر سەمەرقەند بازىرىدا ھەقىقەتەن شەيبانىخان چىقارغان تەڭگىلەر ياخشى ئۆتەتتى. بۇ تەڭگىلەرگە سۇننىيلەر سېغىنىدىغان چاھارياردىن نامى يېزىلغانىدى. سودىگەرلەر ئۇچۇن بۇنىڭدىنمۇ مۇھىمى، شەيبانىخان تەڭگىلىرىنىڭ سالمىقى ئېغىرراق، دېمەك قىممىتى يۇقىرىراق ئىدى.

شەيبانىخاننىڭ ئۆلۈمىدىن ئۇچ-تۆت يىل بۇرۇن ھىراتتىن تا تاشكەنت ۋە تۈركىستانغىچە بولغان ۋىلايەتلەردە پۇل ئىسلاھاتى ئۆتكۈزگەن، رەقىبلىرىدىن مالىيە ساھەسىدىمۇ ئۈستۈن تۇرۇش ئۇچۇن ئۆز تەڭگىلىرىنىڭ ئېغىرلىقىنى تۆمۈرىيلەر چىقارغان تەڭگىلىرىنىڭ سالمىقىغا نىسبەتەن بىردەك① ئاشۇرغانىدى. شۇنىڭ ئۇچۇن ھازىرغىچە پۈتۈن خۇراسان ۋە ماۋەرائۇننەھر بازارلىرىدا

---

① بىردەك ــ "ئالتىدىن بىر" دېمەكتۇر. تۆمۈرىيلەر تەڭگىسىنىڭ سالمىقى 4.6 گرام بولسا، شەيبانىخاننىڭ تەڭگىسى 5.2 گرام بولغان.

شەيبانىخان تەڭگىلرىنىڭ خەۋىدارى كۆپەيدى. لېكىن سودىگەر غەزەپلىنىپ تۇرغان قىزىل باش نەۋكەرگە بۇنى ئوچۇق ئېيتمىدى:

— شەيبانىخان يوق، ئۆلگەن، — دېدى.

شۇ چاغدا كىمدۇ يېراقتىن:

— سەمەرقەندنى بوشات، كەلداخۇن! — دېدى-دە، دۇكان ئالدىدا تۇرغان قىزىل باشقا چالما ئاتتى. چالما ئۇنىڭ قالپىنقىغا تېگىپ پارچىلاندى-دە، چېكى يۇزىگە چۈشتى. خالايىق ئارىسىدىن ئاللاكىمەرنىڭ كۈلگىنى ئاڭلاندى. قىزىل باش نەۋكەر ئەگرى قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ، چالما ئاتقان ئادەمنى قاراشتۇردى، ئەمما تاپالمىدى. كېيىن يەنە سېمىز سودىگەرگە يۈزلەندى. ئۆزىنىڭ ئاخىرقى بوغۇمىنى سوزۇپ سوردى:

— شاھ ئىسمائىلنىڭ پۇلىنى ئالمايسەن؟

سودىگەر ئۇنىڭ قىلىچىدىن قورقۇپ، تىترەپ سۆزلىدى:

— مەن ئالسام بالاغا قالىمەن.

قىزىل باش يەنە بىر قېتىم:

— ئالمايسەن؟ — دەپ سوزۇپ سوردى-دە، كېيىن چەتتىن ئېتىلغان تاش ۋە چالمىلارنىڭ ئەلىمىنىمۇ سودىگەردىن ئېلىپ، ئۇنىڭ يەلكىسىگە بارلىق كۈچى بىلەن قىلىچ ئۇردى. ئۆتكۈر قىلىچ سودىگەرنىڭ گۆشلۈك يەلكىسىنى بوينىنىڭ ئالدىدىن كىندىكىگىچە كېسىپ چۈشتى. شۇ چاغدا ئىككىنچى قىزىل باشمۇ قىلىچىنى يالىڭاچلىدى-دە، زوڭزىيىپ قالغان سودىگەرنىڭ بېشىنى بىر زەربە بىلەن بەدىنىدىن جۇدا قىلدى. سېمىز سودىگەرنىڭ باشسىز بوينىدىن شارىلداپ ئېتىلغان قان دۇكان ئىچىدىكى ئەتلەسلەر ۋە يىپەك

رەختلەرگە چاچردى.

بۇنى كۆرگەن ئادەملەر قىيا-چىيا قىلىشىپ، ۋەھىمە ئىچىدە قېچىشقا باشلىدى.

6

شىئە-سۇنىنىي نىزالىرىنىڭ بۇنداق قانىلىق توقۇنۇشىلارنى بارغانسېرى كۆپلەپ چىقىرىۋاتقىنى قىزىل باش بەگلەرنىمۇ تەشۋىشكە سېلىپ قويدى. بابىر ئۆزىنىڭ شاھ ئىسمائىل بىلەن تۇزگەن ئىتتىپاقىغا سادىق ئىكەنلىكىنى ئۇلارغا قايتا-قايتا ئۇقتۇرۇپ، نوپۇزلۇق بەگلەرگە قىممەت باھا سەرپايلار، ئاتلار، ئالتۇن-كۈمۈش پۇللار ئىنئام بېرىپ، ئاخىرى قىش چىللىسى چىققاندا ئوتتۇز مىڭ قوشۇننى ماۋەرائۇننەھردىن ئىرانغا يولغا سېلىپ قويدى.

شۇنىڭدىن كېيىن سەمەرقەند خېلى تىنچىپ قالىدى. تاشكەنت، خوجەند، ئۆرە تۆپىلەرنىڭمۇ شەيبانىيلار ھۆكۈمرانلىقىدىن چىقىپ، بابىر تەرىپىگە ئۆتكەنلىكى ھەققىدە خۇش خەۋەرلەر كەلدى. قىزىل باشلارنى ئۇچ ئاي داۋامىدا بېقىش ۋە قىممەت باھا سوۋغىلار بىلەن ئۇزىتىش مەزگىلىدە خېلى بوشاپ قالغان خەزىنە ئاشۇ شەھەرلەر-دىن كەلگەن سوۋغا-سالاملار بىلەن يەنە خېلى تولۇقلاندى.

سەمەرقەند باغلىرى ھال رەڭ بادام چېچىكى بىلەن ياسىنىشقا باشلىغان دەسلەپكى باھار كۈنلىرىدە بابىر بىر توپ يېقىنلىرى بىلەن ئاتلىنىپ، ئۇلۇغبەگ رەسەتخانىسى تەرەپكە سەيلىگە چىقتى.

ئۇنچە قوغدىغۇچى نەۋكەرنى تورۇق قاشقا ئات مىنگەن تاھىر باشقۇرۇپ كېتىپ باراتتى. ئاق ئاتلىق بابىرنىڭ ئىككى يېنىدا قاسىمبەگ بىلەن مەرغىلانلىق خوجاكالانبەگ، ئۇلاردىن ئارقىداراق

ئۆتكەن ھەپتە ھىراتتىن كەلگەن مەۋلانا پەزىلىددىن ياۋاش قارا ئاتقا مىنىپ ئويچان كەلمەكتە. ئىچكى بەگلەر ئارىسىدا ساراي كاتىپىمۇ، مەكتەپ مەدرىس ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغۇچى بىر مۇدەررىسىمۇ بار. ئاتلىقلار ئابرەھمەت ئېرىقىغا يەتمەي باغى مەيدان تەرەپكە بۇرۇلدى. ئۇلۇغبەگ زامانىدا تولىمۇ ئاۋات ۋە مەشھۇر بولغان، بۇنىڭدىن ئون بەش يىل بۇرۇنمۇ پەيزى بىلەن تۇرغان باغى مەيدان شەيبانىيلار دەۋرىدە قارالماي قېلىپ، ئىچكى ئېرىقلىرى ئېتىلىپ كەتكەن، سۇسىزلىقتىن نۇرغۇنلىغان دەرەخلەر قۇرۇپ قالغانىدى. ئىككى قەۋەتلىك نەقىشلىك ساراي ــ چىنىخانىنىڭ تورۇسىدىن تامچىلار ئۆتۈپ، ئاجايىپ رەسىملەرنىڭ خېلىسى ئۆچۈپ كەتكەنىدى.

بابىر ئۇنىڭ ھەممىسىنى كۆرۈپ چىقىپ، مەۋلانا پەزىلىددىنگە قارىدى:

ــ مەۋلانا، بىز سىزنى ھىراتتىن قىچقىرىپ ئەكەلگەنىدە يېڭى قەسىرلەر، چارباغلار قۇرىدۇرۇش ئۈمىدىدە ئىدۇق، ئەمما ئالەمگە مەشھۇر قەدىمىي ئابىدىلىرىمىزنىڭ ۋە ئەھۋالىنى كۆرۈپ ئۆزىڭىزمۇ ئەپسۇسلانىسىڭىز كېرەك!

ــ ھەزرىتىم، ئۇلۇغبەگ مىرزىنىڭ ئالەمدە بىردىنبىر رەسەتخانىسىمۇ مانا مۇشۇ چىنىخانىدەك تاشلاندۇق ئەھۋالدا، ــ دېدى مەۋلانا پەزىلىددىن، ــ تۈنۈگۈن كۆرۈپ كۆڭلۈم بۇزۇلدى. ئاتمىش يىلدىن بۇيان قاراقسىز. نادىر ئەسۋاب ـ ئۈسكۈنىلىرى تالانغان. تاملىرىدىن كاشىنلىرى، مەرمەر تاشلىرى قومۇرۇلۇپ ئەكىتىلگەن. شۇ ئەھۋالدا تاشلاپ قويۇلسا، ئۇچ قەۋەتلىك ھەشمەتلىك رەسەتخانا ئۇزاق ۋاقىت ئۆتمەي خارابىگە ئايلىنىدۇ.

ــ دېمەك، ئالدىراش چارىلەر كۆرۈشمىز لازىمدۇر، جاناب قاسىمبەگ. بىزنىڭ خاس مېھمانىمىز مەۋلانا پەزلىددىن قانداق مەبلەغ ۋە ياردەم تەلەپ قىلىسمۇ بېرەيلى، ئۇلۇغبەگ مىرزىدىن يادىكار قالغان چىنىنىخانا ۋە رەسەتخانىلار دەرھال ياسلىپ ئەسلىدىكىدەك تىكلەنسۇن.

ۋاسىمبەگ يەڭگىل تازىم بىلەن:

ــ ھەزرىتىم، ئەمرىڭىزنى جېنىم بىلەن ئادا قىلغايمەن! ــ دېدى، ــ چىنىنىخانىنى ياساش ئانچە مۇشكۇل ئەمەس. باغنىڭ كۆمۈلۈپ كەتكەن ئېرىقلىرىنىمۇ ئاچىمىز، گۈللەرنى ئۆستۈرىمىز.

ــ نورۇز بايرىمىغىچە ئۇلگۈرەلەمسىز؟ ــ سورىدى بابىر، ــ بۇ يىلقى نورۇز بەزمىسىنى مانا شۇ چىنىنىخانىدا ئۆتكۈزەيلىمۇ ــ ھە، جانابىي كالانبەگ؟

ئىچكۈلۈك بەزملىرىنى ياخشى كۆرمەيدىغان خوجاكالانبەگ مەمنۇن كۈلۈمسىرىدى:

ــ دانا پىكىر ئېيتتىڭىز، ھەزرىتىم! ــ دېدى، ــ سەمەرقەندتە باغۇەنلەر ۋە نەققاشلار يېتەرلىك. ھەممە ھۈنەرۋەنلەرگە مەۋلانا پەزلىددىن باش بولىدۇ. نورۇزغىچە بۇ باغ ئاۋات قىلىنىشى كېرەك.

مەۋلانا پەزلىددىن قولىنى كۆكسىگە قويۇپ، بابىرغا قارىدى:

ــ چىنىنىخانىنى تىكلەش مۈمكىن، ھەزرىتىم، ئەمما رەسەتخانىنى قانداق قىلارمىز؟

ــ ئۇنىمۇ تىكلەش زۆرۈر، جاناب قاسىمبەگ، ــ دېدى بابىر.

قاسىمبەگ رەسەتخانىنى تىكلەشتىن قورقاتتى. چۈنكى شەيخلەر كېيىنكى ئون يىل داۋامىدا رەسەتخانىنى دىنسىزلارنىڭ ماكانى دەپ

هاقاره‌تله‌پ، ئاۋام خه‌لقنى شۇنىڭغا ئىشه‌ندۇرۇپ قويغانىدى. ئه‌گه‌ر بابىر ره‌سه‌تخانىنى قايتا تىكله‌پ، يه‌نه ئىشقا سېلىۋه‌تسه، ئۇلۇغبه‌گنىڭ بېشىنى يېگه‌ن قارا كۆچله‌ر ئۇنىڭ جېنىغىمۇ قه‌ست قېلىشى مۇمكىن ئىدى. قاسىمبه‌گ شۇنى ئويلاپ:

— هه‌زرىتىم، ياتقان يىلانىنىڭ قۇيرۇقىنى ده‌سسىمه‌يلى، — دېدى، — ره‌سه‌تخانىنى ياسىغىنىمىز بىله‌ن ئۇنىڭدا ئىش ئېلىپ بارمىغان يېتۇك ئالىملارنى نه‌دىن تاپمىمىز؟ ئاتمىش يىلدىن بۇيان قېرى ئالىملار ئۆلۈپ، ياشلىرى باشقا يۇرتلارغا كېتىپ قالدى.

— كه‌تكه‌نله‌رنى چىللاپ ئه‌كىلىش مۇمكىن، جاناب قاسىمبه‌گ، — دېدى بابىر ۋه كاتىپقا قارىدى، — بىزنىڭ نامىمىزدىن ته‌كلىپنامه يېزىڭ.

كاتىپ ده‌رھال قوينىدىن ده‌پته‌ر-قه‌له‌م ئېلىپ، ئۆره تۇرغان پېتىچه يېزىشقا باشلىدى.

— ئۇلۇغبه‌گ ياراتقان فه‌له‌كىيات ئىلمىدىن خه‌ۋه‌ردار ئالىملار ھىراتتىمۇ، رۇمدىمۇ، ته‌برىزدىمۇ، قه‌يه‌ردىلىكى بولسا، بىزنىڭ ناممىزدىن ئۇلارنى سه‌مه‌رقه‌ندكه ته‌كلىپ قىلىڭ. ره‌سه‌تخانىنى قايتا ئاچماقچى ئىكه‌نلىكىمىزنى، كىم بولمىسۇن مىرزا ئۇلۇغبه‌گنىڭ بۇيۇك ئىشىنى داۋاملاشتۇرماقچى بولسا، بارلىق ئىمكانىيه‌تله‌رنى يارىتىپ بېرىدىغانلىقىمىزنى مه‌لۇم قىلىڭ. ئه‌گه‌ر كه‌لسه يول خىراجه‌تلىرىنى بىز زىممىمىزگه ئالىمىز. بۇ ته‌كلىپنامىمىزنى ئه‌لچىلىرىمىز ئارقىلىق ھىراتقىمۇ، رۇمغىمۇ چاپسان يوللاش سىزگه تاپشۇرۇلدى، جاناب كاتىپ!

كاتىپ بابىر ئېيتقانلارنى ده‌پتىرىگه يېزىپ بولۇپ:

— ئه‌مرىڭىزنى بېجىرىشكه ده‌رھال كىرىشىمىز! — ده‌پ ته‌زىم

قىلدى-ده، چىنىخانىدىن پەسكە چۈشۈپ كەتتى.

* * *

مەۋلانا پەزىلدىن باش بولۇپ، باغى مەيدانىنىڭ كۆمۈلگەن ئېرىقلىرىنى قايتا كولىتىشتا، قۇرۇغان دەرەخلەرنى ئېلىپ تاشلاپ، ئورنىغا مايسا ۋە گۈللەرنى ئۆستۈرۈشتە، چىنىخانىنى ياساپ تۈزىتىشتە ئۇنچۋالا قىينالمىدى. ئىنساپ بىلەن ھەق تۆلەنسە ئىشلەپ چارچىمايدىغان ھۈنەرۋەنلەر، باغۋەن ۋە دېھقانلار تولىمۇ كۆپ ئىدى. لېكىن ئۇستىلارنى رەسەتخانىغا ئېلىپ بېرىپ ئىشلىتىش ۋە ئۇچ قەۋەتلىك ئۇلۇغۋار دائىرە شەكىللىك بىنانىڭ ئۈپرىغان، بۇزۇلغان جايلىرىنى ياساپ تۈزىتىش ناھايىتى مۈشكۈل بولدى. تۆپىدىن يەر ئاستىغا چۈشۈپ كەتكەن يېرىم دائىرە شەكلىدىكى پەلەمپەيلەرگە يېقىن بارغان ئۇستىلار خۇددى ھازىر جەھەننەم قەھرىگە غۇلاپ چۈشىدىغاندەك قورقۇشقا باشلايتتى. دىندارلار رەسەتخانىنى "دوزىخىيلارنىڭ ماكانى، كىم ئۇنىڭغا كىرسە جىن سوقۇپ، ئەرۋاھ ئۇرۇپ كېتىدۇ!" دەپ، ئاھالىنىڭ زور بىر قىسمىنى بۇنىڭغا ئىشەندۈرۈپ قويغانىدى. ئۇلۇغبەگنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىنكى ئاتمىش يىل ئىچىدە سەمەرقەندتە ناھايىتى كۆپ مەكتەپ ۋە مەدرىسلەر تاقالغان، ساۋاتسىز جاھىل كىشىلەر كۆپەيىپ كەتكەن، ئۇلار ئىچىدە نەقشبەندىي شەيخلىرىنىڭ تەسىرلىرى ناھايىتىمۇ كۈچەيگەنىدى.

شۇنداق بولسىمۇ مەۋلانا پەزىلدىن ئىشسىز يۈرگەن ئۇستا ۋە قۇرۇلۇش ئىشچىلىرىغا ھەق تۆلەپ، دەسلەپكى كۈنلىرى ئەللىكچە ئادەمنى رەسەتخانىنىڭ تەمىر ئىشلىرىغا ئېلىپ چىقتى. ئىككىنچى، ئۈچىنچى قەۋەتنىڭ تورۇس ۋە تاملىرىدىكى ئۈپرىغان جايلىرىنى

تۇزىتىش ئۇچۇن سۇ كۆلچەكلىرى قۇرۇلدى. لېكىن مۇشۇ كۈندىن باشلاپ رەسەتخانا ئەتراپلىرىدا نەقشىەندىي دەرۋىشلەر توپىمۇ كۆپىيىپ كەتتى. ئۇلار سورۇن تۇزۇپ، زىكىر سوقۇپ، "ھەق دوست يائاللا!"نى ئۇزلۇكسىز تەكرارلاپ، دىندىن چىققانلار خۇدانىڭ غەزىپىگە ئۇچرىشىنى، چاھاريارلارنىڭ روھىغا شەك كەلتۈرگەنلەرنى ئەرۋاھ ئۇرۇشىنى شېئىرغا سېلىپ "كارامەت" قىلىشقا باشلىدى. بۇ دەرۋىشلەرنىڭ ئارىسىدا شەيبانىيزادىلەرنىڭ جاسۇسلىرىمۇ بار ئىدى. ئەنە شۇ جاسۇسلاردىن بىرى ئىشچى بولۇپ ياللىنىپ، رەسەتخانىنىڭ ئىچىدە خىش توشۇپ ئىشلەۋاتاتتى. بۇ جاسۇس ئۇچ-تۆت كۈن ئىشچىلار ئىچىدە يۈرۈپ، ئۇلارنىڭ ئەڭ دادىلى ۋە بابىر مىرزىغا ئىخلاسمىنى قىرىق بەشلەردىكى بىر كاشىنكار ئۇستا ئىكەنلىكىنى ئېنىقلىدى. نەقشىەندىي جاسۇس مانا شۇ ئۇستىنى ئۇچىنچى قەۋەتتە سۇ كۆلچىكى ئۈستىدە ئىشلەۋاتقان ۋاقتىدا كىشىلەرگە بىلدۈرمەي سۇ كۆلچىكىدىن پەسكە ئىنتىرىۋەتتى. ئۇچىنچى قەۋەتتىن تاش دۆۋىسىگە بېشىچە غۇلاپ چۈشكەن ئۇستا شۇ زاماتلا جان ئۈزدى.

كوچىلاردا زىكىر سوقۇپ يۈرگەن دەرۋىشلەر "ئۇستىنى ئەرۋاھ ئۇردى!"، "خۇدا غەزىپىنى كۆرسەتتى!" دەپ ۋايساشقا باشلىدى. بۇ پالاكەتتىن كېيىن قالغان ئۇستا ۋە ئىشچىلار رەسەتخانىغا كەلمەي قويۇشتى. مەۋلانا پەزلىددىن ئىشقا زار بولۇپ يېرىم ئاچ يۈرگەن باشقا ئۇستا ۋە ئىشچىلارنى ياللىماقچى بولسا، دائىم: "رەسەتخانىدا ئىشلەپ تېپىلغان پۇل ھارام ئىمىش! بارغان ئادەمنى ئەرۋاھ ئۇرۇپ ئۆلتۈرەر ئىمىش!" دېگەن ۋەھىمىلىك سۆزلەرنى ئاڭلايتتى، قارىتۇرۇك ئادەملەر ئۇنىڭدىن بالادىن قورقىدەك

قاچاتتى...

* * *

بوستانسارايىنىڭ ئالتۇن بىلەن بېزەلگەن قوبۇلخانىسىدا ئامۇ دەريا بويىدىكى ئۆرگەنچ ۋە قاريكۆل شەھەرلىرىدىن خۇش خەۋەرلەر بىلەن كەلگەن بەگ ۋە مەنسەپدارلار شەرىپىگە زىياپەت بېرىلىۋاتاتتى. شەيبانىيزادىلەردىن كۆپ جەبىر كۆرگەن بۇ شەھەرلەرمۇ بابىرنى ئۆزلىرىگە ئالىي ھۆكۈمدار دەپ تەن ئېلىشقان ۋە قىممەت باھالىق سوۋغىلار ئەۋەتكەنىدى. ئۆز ۋاقتىدا شەيبانىخان قاريكۆل ۋە ئۆرگەنچنى ئىشغال قىلىش ئۈچۈن ئايلار داۋامىدا جەڭ قىلغان، ناھايىتى نۇرغۇن قان تۆكۈپ ئۇلارنى ئالغانىدى. مانا ئەمدى بۇ شەھەرلەر جەڭ-جېدەلسىز ئەلچى ئەۋەتىپ، بابىر تەرەپكە ئۆتكەنلىكى ئۈنىڭدا زور بىر ئىپتىخار تۇيغۇسىنى ئويغاتتى. بابىر ياشلىقىدىن كۆڭلىگە پۈككەن ئارزۇسىغا — پۈتۈن ماۋەرا-ئۇننەھرنى بىرلەشتۈرۈش، ئۇلۇغبەگ دەۋرىدىكى زور دۆلەتنى قايتا تىكلەشكە مانا ئەمدى مۇيەسسەر بولۇۋاتقىنىدىن ناھايىتىمۇ خۇشال. قۇندۇزدا بىرنەچچە قېتىم باشلانغان ئىچكۈلۈك بەزمىلىرى سەمەرقەندتە داۋاملىشىپ، ئەۋجىگە چىقماقتا. ئىرىشلىگەن غەلىبىلەر شەرىپىگە بەگ ۋە مەنسەپدارلار نۆۋەت بىلەن زىياپەت بېرىشىپ، بابىرنى ھەركۈنى دېگۈدەك تەكلىپ قىلىشاتتى، ئۈنىڭغا ئەڭ نادىر، ئەڭ ئاجايىپ مەيلەرنى ئىچۈرۈپ، خۇرسەن قىلىشتا بىر-بىرىدىن ئېشىپ كېتىشكە ئۇرۇناتتى.

پەقەت قاسىمبەگ ھامان ئىچكۈلۈكنى ئاغزىغا ئالمايتتى، پەيتىنى تاپسا بابىرنىمۇ ھوشيارلىققا ئۈندەيتتى، مەملىكەت ئىچىدە قارا كۈچلەر باش كۆتۈرۈۋاتقىنىنى، شىمالدىكى چۆلدە بولسا شەيبا-

نىزادىلەر هايات-مامات جېڭىگە تەييارلىنىۋاتقانلىقىنى تەكرار-تەكرار ئەسلىتەتتى.

لېكىن بابىر ئۇنىڭغا جاۋابەن كېينىكى مەزگىلدە يازغان بىر غەزىلىدىن تۆت قۇر ئوقۇپ بەردى.

يار پەسلى، يار ۋەسلى، دوستلارنىڭ سۆھبەتى،
شېئىر بەھسى، ئىشق دەردى، بادەنىڭ كەيپىياتى.
يار پەسلىدە چاغىر ئىچمەكنىڭ ئۆزگىچە هالى بار،
كىمگە بۇ نەشئە مۇيەسسەر بولسا باردۇر دۆلەتى.

بۇ غەزەل كۇيگە سېلىنىپ، قوبۇل مۇراسىملىرىدىمۇ ئېيتىلىدىغان بولغانىدى. شىركەيپ بابىر:

— جاناب قاسىمبەگ! — دېدى، — ئاڭلىدىڭىزمۇ، سەمەرقەند مەكتەپلىرىدە بالىلار مەن ئىختىرا قىلغان خەت بىلەن ناهايىتى تېز ساۋاتلىق بولۇۋېتىپتۇ. مانا، مۇدەررىس جانابلىرىدىن سوراڭ...

بېشىدا سەللە ۋە قولىدا مەي تولدۇرۇلغان قەدەھ بىلەن تەزىم قىلىپ تۇرغان مۇدەررىس:

— جاناب قاسىمبەگ، — دېدى، — خەلقىمىزنى جاهالەت پەنجەسىدىن قۇتۇلدۇرۇۋ ئېلىشتا هەزرىتىم ئىختىرا قىلغان خەتتى بابۇرىي ئاجايىپ بىر ۋاستە بولۇشى ئېنىق! — دېدى، — قۇرئان خېتى گەرچە بىز ئۈچۈن ئەزىز، ئەمما زىر، زەبەرلىرى، شىكەستە ئۇسۇللىرى① ساۋات چىقىرىشقا ناهايىتى مۇشكۇل. خەتتى بابۇرىي بولسا زىر، زەبەرسىز، ئۆگىنىشكە ئاسان.

قاسىمبەگ بابىرنىڭ بۇندىن ئۈچ يىل بۇرۇن كابۇلدا ئىختىرا

---

① شىكەستە ئۇسۇل — ئەرەبچە خەتنىڭ چېكىتسىز يېزىلىشى.

قىلغان خېتى سىر دەريا بويىدىكى سغناقتىن تېپىلغان قەدىمىي تۈركىي يېزىقتا① ئاساسلانغانلىقىنى بىلەتتى. ئەرەب يېزىقىنى "قۇرئان خېتى، مۇقەددەس" دەپ ھېسابلايدىغان روھانىيلار ئىسلام دىنىدىن بۇرۇن تارقالغان قەدىمىي يېزىقلارنى قاتتىق قارىلاپ، تېپىلغان جايىدا ئۆچۈرۈپ تاشلاشنى بۇيرۇيتتى. بابىر بولسا بۇنى جاھالەت ھېسابلايتتى، قەدىمكى زاماندا ئىختىرا قىلىنغان تۈركىي يېزىقنىڭ دىنغا ئالاقىسى يوقلۇقىنى ئېيتاتتى. خەتتى بابۇرىينى شۇنىڭ ئۈچۈن خەلق ئارىسىغا تارقاتماقچى بولاتتى.

ئىچكۈلۈك بەزمە پەيتىدە بۇ مۇرەككەپ ماۋزۇلاردا سۆزلەشنى خالىمايدىغان قاسىمبەگ ئاردىدىن ئىككى كۈن ئۆتۈپ، دىۋانى خاستا ئولتۇرغان بابىرنىڭ ھۇزۇرىغا مەۋلانا پەزلىددىن بىلەن خەتتى بابۇرىينى تارقىتىپ يۈرگەن مۇدەررىسنى باشلاپ كىردى. ئۇلارنىڭ ئۇچىلىسى ئاللىقانداق بىرنەرسىدىن ناھايىتى تەشۋىشلەنگەنلىكىنى سەزگەن بابىر:

— تىنچلىقمۇ، جانابلار؟ — دېدى.

— ھەزرىتىم، — دېدى مۇدەررىس، — خەتتى بابۇرىينى تەرغىپ قىلىپ مەكتەپ ئاچقان بىر مۇئەللىمنى لۇكچەكلەر چالما-كېسەك قىلىپ ئۆلتۈرۈپتىمىش.

— ئۆلتۈرۈپتۇ!؟ — دەپ بابىر ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، — بۇ نېمىدىگەن جاھالەت، جاناب قاسىمبەگ؟ بىزگە قارشى غوۋغامۇ؟!

— ھەزرىتىم، نەقشبەندىي شەيخلەر بىلەن دەرۋىشلەر ھەمە

---

① بۇ يېزىق ئەسلىدە ئورخۇن-يېنىسەي-رۇنىك يېزىقىنىڭ بابىر دەۋرىدە سغناقتا يېتىپ كەلگەن بىر تۈرى بولۇشى مۇمكىن.

جايدا بىزگه قارشى ئىش ئېلىپ بېرىۋاتىدۇ. رەسەتخانىدا بىر ئۇستا سۇ كۆلچىكىدىن يېقىلىپ ئۆلگەنىدىن بىرى تەمىر ئىشلىرىغا ئادەم يالاش مۇمكىن بولماي قالدى. مەسچىتە ۋەز ئوقۇغان موللىلار "خەتتى بابۇرىي شاھ ئىسمائىل ئەۋەتكەن شىئەلەر خېتى". دەپ ئېلان قىلغانىمىش. شۇ ئىغۋا پۈتۈن شەھەرگە تارقىلىپ، ئاخىرى ھېلىقى مۇئەللىمنىڭ چالما-كېسەك بولۇشىغا ئېلىپ كەلدى.

— بۇ يالغان ئىغۋانى تارقاتقانلارنى نېمىشقا قاماقتا ئالمىدىڭىز؟ — قەھىرى بىلەن سورىدى بابىر، — بۇ خەتنىڭ شاھ ئىسمائىلغا مۇتلەق ئالاقىسى يوققۇ.

— خوجاخەلىپە شۇنى جامە مەسچىتىدە مۇنبەرگە چىقىپ ئېيتماقچى بولغان ئىكەن، "يالغان! كاپىرلار خېتى ھارام! قۇرئان ۋىرسۇن سەن خەلىپىنى!" دېيىشىپ، جاھىللار ئۇنى مۇنبەردىن نارتىپ چۈشۈرۈپتۇ. ئەگەر تاھىربەگ باشلىق ساقچىلىرىمىز خوجاخەلىپىنى قۇتقۇزۇپ قالمىسا، جاھىللار ئۇنىمۇ ئۆلتۈرۈشى مۇمكىن ئىكەن. لۇكچەكلەردىن يىگىرمە-ئوتتۇزچىسىنى تۇرمىگە ئالدۇق. ئەمما خوجاخەلىپىگە قارشى ۋەز ئوقۇغان موللىلار ئەۋلىيا خوجائەھرارىنىڭ ئەۋلادلىرىدىن ئىكەن. ئۇلارنى سىزدىن مەسلىھەتسىز تۇرمىگە ئېلىشقا جۈرئەت قىلالمىدىم.

بابىر ئەھۋالنىڭ قانچىلىك جىددىيلىشىپ كەتكەنلىكىنى ئەمدى سەزدى. خوجائەھرار ئەۋلادىنى تۇرمىگە ئالسا، ياناي دەپ تۇرغان ئوتنى پۈدەپ ئۇلغايتىش بىلەن باراۋەر ئىدى.

— قوشۇننىڭ كەيپىياتىمۇ ياخشى ئەمەس، ھەزرىتىم، — دەپ داۋاملاشتۇردى قاسىمبەگ، — ھازىر ئۇچەي ئۇزۇلگەن مەزگىل، نەرخ-ھاۋا ئۆرلىگەن. شەيبانىيزادىلەر چىقارغان ئالتۇن-كۈمۈش

تەڭگىلەرنىڭ ۋەزنى بىز چىقارغان تەڭگىلەرنىڭ ۋەزنىدىن ئارتۇق بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭ بازىرى چاقىقان. بەگ ۋە نەۋكەرلەر تەمناتنى ئاشۇرۇشنى تەلەپ قىلماقتا. ئۇلارغا تەمىنات ئاشۇرۇلسا خەزىنىدىكى پۇلمىز يەتمەيدۇ.

— ئۇنداق بولسا تەكلىپىڭىز قانداق؟

— تەكلىپىم شۇكى، ھەزرىتىم، بەگلەرنى دەرھال يىغىنغا چاقىرىپ، پەۋقۇلئاددە چارىلەر كۆرۈش لازىم.

— بىلىمەن، بەگلەر چۆللەردە تىمسىقلاپ يۈرگەن شەيبانىيزادە-لەرگە قارشى ئۇرۇشۇش قەستىدە. يېڭى ۋىلايەتلەر ئېلىنسا، بەگ ۋە نەۋكەرلەر ئولجىلىق بولىدۇ. بەش ئايدىن بۇيان سەمەرقەندتە جەڭسىز تۇرۇپ قىلىچلىرى قانسىرىغان.

— ئۇلارنىڭ كەسپى ئۇرۇش بولغاندىن كېيىن بىكار تۇرغۇسى كەلمەيدۇ-دە، ھازىر شەيبانىيزادىلەر شىمالدىن بۇخارىغا يېقىنلە-شىپ كەلمەكتە ئىمىش.

— ئېنىق ئاخبارات بارمۇ؟

— كۆرگەن ئادەم كېلىپ ئېيتتى. سەركەردىسى ئەبەيدۇللا سۇلتان ئىكەن. ئون مىڭ قوشۇنى بار ئىمىش. بۇنى سەمەرقەند-تىكى شەيخ ۋە قەلەندەرلەرمۇ ئاڭلىغان بولسا كېرەك. شەيبانىيزادىلەر تاشقىرىدا جانلانغانسېرى ئىچكىرىدە بۇلار بىزنى "شىئەگە سېتىلغان رافىزىيلار!" دەپ خەلقە يامانلاپ، قارا كۈچلەرنى قوزغاتماقتا.

بابىر مەۋلانا پەزلىددىن بىلەن مۇدەررىسكە ئەپسۇسلۇق بىلەن بىر نەزەر سالدى-دە:

— جانابلار، مەرپەت ھەققىدىكى تېپىشماقلارنى بۇ ئەھۋالدا ھەل قىلالمايدىغان ئوخشايمىز، — دېدى. خەتتى بابۇرىيىنى مەكتەپتە

ئوقۇتۇش هازىرچە توختىتىلىۋن، رەسەتخانىنىمۇ كېيىنرەك تىكلەرمىز...بىز ئەمدى پۈتۈن ئېتىبارىمىزنى ھەربىي ئىشلارغا قارىتىشقا مەجبۇرمىز.

مۇدەررىس بىلەن مەۋلانا پەزلىددىن مەيۇس كەيپىياتتا كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كېتىشتى. قاسىمبەگ بىلەن بابىر ئەبەيدۇللا سۇلتانغا قارشى بۇخارا تەرىپىگە قوشۇن تارتىپ بېرىشنىڭ مەسلىھىتىنى قىلىشقا باشلىدى.

* * *

بۇخاراغا ھۇجۇم قىلغان ئەبەيدۇللا سۇلتانىنىڭ ئون مىڭ كىشىلىك قوشۇنى بابىرنىڭ سەمەرقەندتىن ئوتتۇز مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن كېلىۋاتقىنىدىن خەۋەر تېپىپ قىزىلقۇم سەھراسىغا قاراپ چېكىنىدى. بابىرنىڭ قوشۇنى بۇخارا ئەتراپىدا توختاپ، دۇشمەننىڭ يەنە قايتىپ كېلىشىنى كۈتۈشى مۇمكىن ئىدى. لېكىن دۇشمەن ئەسكەرلىرى سان جەھەتتىن ئۇچ ھەسسە كەم بولغىنى ئۈچۈن بابىر ئۇنى دادىل قوغلاشقا قارار قىلدى-دە، قوشۇننى قۇملۇق دۆڭلەر ئارىسىغا باشلاپ كىردى. ئەبەيدۇللا سۇلتانغا شۇ كېرەك ئىدى. بابىر قوشۇنىنىڭ ئەڭ ساداقەتلىك قىسمى تاغلىق جايدا ياخشى جەڭ قىلىپ ئۆگەنگەن، ئاتلىرى چۆلدە، قۇملۇق دۆڭلەر ئارىسىدا ئوبدان يۈگۈرەلمەيدىغان جەڭچىلەر ئىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى شىئە-سۇننىي زىددىيەتلىرى بابىرغا قۇندۇزدا قوشۇلغان يىگىرمە مىڭ كىشىلىك موغۇل قوشۇنىنىڭ روھىغا يامان تەسىر قىلغانىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىغا كىرىپ بارغان سۇننىيپەرەس نەقشبەندىي موللىلار "بابىرشاھ شىئەلەر بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈپ، پاك مەزھەپنى بۇلغىدى، ئەمدى پەيغەمبىرىمىز ئۇنى ئەمەس،

سۇننىنى پاك تۇتقان شەيبانىيزادىلەرنى قوللاپ-قۇۋۋەتلەيدۇ" دېگەن ئېتىقادقا كۆپچىلىكنى ئىشەندۈرگەنىدى.

قۇم بارخانلىرى ئىچىدە زەمبىرەك ئارتىلغان ھارۋىلار قۇمغا پېتىپ، ئاتلار ياخشى چاپالماي، بابىر قوشۇنىنىڭ سېپى چېچىلىپ كەتتى. پۇرسەتتىن پايدىلانغان بەش مىڭغا يېقىن قۇندۇزلۇق موغۇللار ئەبەيدۇللا سۇلتان تەرەپكە قېچىپ ئۆتۈپ كەتتى.

قىزىل قۇمدا كۆپ يۇرۇپ، ئۇنىڭ ئويمان-چوڭقۇرىنى بىلدە-غان، كۆلى مەلىك① دېگەن جايدا ئاتلىق جەڭ ئۇچۇن ئەڭ قولايلىق ئورۇنلارنى ئىگىلەپ ياتقان ئەبەيدۇللا سۇلتانىنىڭ قوشۇنى يەنە تولغىما ئۇسۇلىنى ئىشلىتىپ، بابىر قوشۇنىنىڭ ئىككى قانىتىنى ئەتتى-دە، كەينىگە ئۆتۈۋالدى. تۆت تەرەپتىن بېرىلىۋاتقان زەربىلەر ئۇستىگە بەش مىڭ خائىننىڭ بىردىنلا دۇشمەن تەرىپىگە ئۆتۈپ كېتىشى جەڭ تەقدىرىنى بىرنەچچە سائەتتىلا ھەل قىلىپ قويدى.

بابىر قىزىلقۇمدا مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، قالغان قۇتقان-ئەسكەر-لىرى بىلەن سەمەرقەندكە، ئۇنىڭدىن ھىسارغا چېكىنىپ بارغاندا ئۇدۇلدىن شاھ ئىسمائىل ئەۋەتكەن نەجمى سانىي ئاتمىش مىڭ قىزىل باش ئەسكىرى بىلەن خەۋپلىك سۇرەتتە چىقىپ كەلدى.

ئېغىزدا نەجمى سانىي بابىرغا يارەمگە كەلگەنىدى. بىراق ئەسلىدە ئۇ بابىرغا جازا بەرمەكچىدى. ئۇ قىزىل باش قوشۇنلىرىنىڭ سەمەرقەندتىن چاپسان قايتۇرۇلغانلىقىغا نارازى ئىدى. بابىرنىڭ

---

① كۆلى مەلىك — ھازىر قۇرۇپ قالغان، بۇخارا ئوبلاستىنىڭ خەيرئاباد دېگەن يېرىدە.

ماۋەرائۇننەھەردە مۇستەقىل دۆلەت قۇرۇۋاتقانلىقىنى، ئۇنىڭ شىئەلەرگە يانبېشى ۋاقىتلىق چارە ئىكەنلىكىنى جاسۇسلار شاھ ئىسمائىلغا ئالدىراچان يەتكۈزگەنىدى. شاھ ئىسمائىل ماۋەرا-ئۇننەھرگە ئائىت ھەممە ئىشلارنى نەجمى سانىيغا ئىشىنىپ تاپ-شۇرغانىدى. نەجمى ساني شەيبانىيزادىلەرنى بىر تەرەپ قىلغاندىن كېيىن بابىرنىمۇ ھاكىمىيەتتىن يىراقلىتىشنى ۋە سەمەرقەند تەختىگە باشقا ئىشەنچىلىك ئادەمنى ئولتۇغۇزۇپ، ماۋەرائۇننەھەردە قىزىل باشلار ھاكىمىيىتىنى ئۇزۇل-كېسىل ئورنىتىش كېرەك ئىدى.

بۇ پىلان قاتتىق سىر تۇتۇلاتتى. بابىر بىلەن ئىتتىپاق ھازىرچە داۋاملىشىدۇ، ئەمما دىمىقى ئېگىز نەجمى سانىي بابىرنىمۇ، ئۇنىڭ ئاران قېلىپ قالغان ئون مىڭ ئەسكىرىنىمۇ كۆزگە ئىلمىغانلىقى ئاشكارا سېزىلىپ تۇراتتى.

بابىرنى ئىككى تەرىپىدىن ئوراپ كەلگەن ئىككى دەھشەتلىك قىلىچ غىجدۇۋانىدا بىر-بىرىگە زەربە بىلەن ئۇرۇلدى. نەجمى سانىيغا قوشۇلۇپ جەڭ قىلغان بابىر شەيبانىيزادىلەرنىڭ ئۇستۇن-لۈكتە تۇرۇۋاتقانلىقىنى سەزدى-دە، قانلىق قىلىچلار ئارىسىدىن چىقىپ، يەنە ھسار تەرەپكە چېكىندى.

باسقۇنچى قوشۇن سەركەردىسى نەجمى سانىي غىجدۇۋان جېڭىدە ئۆلتۈرۈلدى. قىزىل باشلار تارمار بولدى. ئاتمىش مىڭ قوشۇننىڭ بىر قىسمى ئەسىر ئېلىندى، ئامان قېلىپ قاچقانلىرىنى بولسا غالىبلار ئامۇ دەرياسىغىچە قوغلاپ باردى ۋە دەريانى چۆكتۈرۈۋەتتى.

7

بۇنىڭدىن بىر يېرىم يىل ئاۋۋال خانزادە بېگىم يالغۇز ئوغلى

بىلەن بەلختىن قۇندۇزغا كېلىۋاتقاندا ئۇنىڭ يۈرىكىنى تىترەتكەن نامەلۇم خەۋپ-خەتەرلەر گويا مانا مۇشۇ ئېغىر چېكىنىش مەزگىلىنى كۈتۈپ ياتقان ئىكەن.

تۈن يېرىمىدىن ئاشقان ئىدى. بايسۇن ئارقىلىق ھىسارنىڭ قارا تېغىغا چېكىنىپ كەلگەن بابىر يەتتە مىڭ ئەسكەر ۋە ئائىلە ئەزالىرى بىلەن تەكشى ئوچۇق بىر ئوتلاقتا تۈنىمەكتە ئىدى. خانزادە بېگىم ئوغلى ۋە كېنىزەكلىرى بىلەن ئۇخلاپ ياتقان ئوتاق بابىرنىڭ چېدىرىغا ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل ئىدى.

سەھەرگە يېقىن بىردىنلا توپىلاڭ كۆتۈرۈلدى. خانزادە بېگىم ئاتلارنىڭ تاسىر-تۇسۇر قىلىپ چېپىشى ۋە ئىنتىلارنىڭ ئاچچىق قاۋىشىدىن چۆچۈپ ئويغاندى. غەزەپلىك ئاۋازلار:

— ئۇر! ئۇر!

— رافىزىيلارنى ئايماي قىر! — دەپ ۋارقىراشتى.

خانزادە بېگىم چاچراپ تۇردى. ئوتاق تۆرىدە خىرە قاراچىراغ پىلىلداپ يېنىپ تۇراتتى. بېگىم قاتتىق ئۇخلاۋاتقان ئوغلى خۇررەم-شاھنى قۇچاقلاپ ئۆره تۇرغۇزدى.

— دۇشمەن باستى! دۇشمەن! — دەپ ئوغلىغا ئۆتۈكسىنى كىيدۇرۇپ، تونىنىڭ يېڭىگە قولىنى تىقىۋاتقاندا ئوتاقنىڭ كىگىزىگە بىرنەرسە "تارس" قىلىپ ئۇرۇلدى. يا ئوقنىڭ چاقلانغان ئۇچى كىگىزنى تېشىپ ئۆتتى، لېكىن قانىتى كىگىز يۇڭىغا ئۇرۇلۇپ تۇرۇپ قالدى. قورقۇپ كەتكەن خانزادە بېگىم ئوغلىنى باغرىغا باستى.

بۇ يىل ئون بىرگە قەدەم قويغان خۇررەمشاھنىڭ بويى ئانسىنىڭ يەلكىسىدىن ئېشىپ قالغانىدى. ئۇ ئۇچى پەسكە ئېسىلىپ قالغان يا ئوقنى قىزىقىپ قاراپ تۇراتتى.

تاشقىرىدىن بابىرنىڭ هودۇقىغان ئاۋازى ئاڭلاندى.

ــ تۇپەڭچىلەر قېنى؟ خوجاكالانبەگ! تۇپەڭ ئېتىلسۇن! قاسىمبەگ! تاھىربەگ! ھەرەمگە قاراڭ! بالىلار چاپسانراق ئېلىپ چىقىلسۇن!...تۇپەڭ!

ئاشۇ زامانىنىڭ چاقماقلىق مىلتىقى بولغان تۇپەڭ يېقىن بىر جايدا گۈپۈلدەپ ئېتىلدى. بابىر قىزىل باشلار بىلەن ئىتتىپاق بولۇپ ئارتىتۇرغان بىرنەرسىسى، ئاشۇ دەۋرنىڭ ئەڭ زامانىۋى قورالى بولغان مانا شۇ تۇپەڭلەر ئىدى. تېخى ناھايىتى كەم تارقالغان تۇپەڭلەر پەقەت بابىرنىڭ خاس نەۋكەرلىرىدە بار ئىدى.

بىرنەچچە تۇپەڭنىڭ ئۈستى-ئۈستىگە ئېتىلغانلىقى ئاڭلاندى. خانزادە بېگىم ئەمدى سەل دادىللىنىپ، ئوغلىنىڭ تونى ئۈستىدىن ئىخچام خەنجىرى ئېسىلغان كەمىرىنىمۇ باغلاتتى.

خۇررەمشاھ ئوتاقنىڭ بىر چېتىدىكى ئون تالچە يا ئوقى سېلىنغان كىچىككىنە سادىقىنى يەلكىسىگە ئاستى-دە، ياسىنى قولىغا ئالدى.

ئانىسىنى ۋەھىمىگە سالغان جەڭ بالىدا قورقۇش ئارىلاش بىر زوق ئويغاتقانىدى. ئۇ كىچىكلىكىدىن جەڭگىۋار روھ بىلەن ئۆسكەن، تېزرەك چوڭ بولۇپ، ئۇرۇشتا باتۇرلۇقلار كۆرسەتكۈسى كېلەتتى. سەمەرقەندتە تۇرغان مەزگىللىرىدە خۇررەمشاھ بابىر تاغىسىنىڭ بۇخارا تەرەپتە قىلغان جەڭلىرىگە قاتناشماقچى بولۇپ، ئانىسىنىڭ ئالدىدىن قېچىپمۇ كەتكەنىدى. لېكىن بابىر ئۇنى تەرىبىيىچى بەگگە قوشۇپ، يولدىن قايتۇرۇۋەتكەنىدى. خانزادە بېگىمنىڭ بابىرغا قويغان مېھرى ئوغلىغمۇ يۇققان ئىدى. بالىغا دەرس بېرىدىغان ۋەھرىبي مەشىق ئۆگەتكەن كىشىلەرنىڭ ھەممىسى بابىرنىڭ ئىخلاسمەنلىرى ئىدى. خۇررەمشاھ ئانىسىدىن ۋە تەرىبىيىچىلىرىدىن بابىر

هەققىدە ناھايىتى كۆپ ياخشى گەپلەرنى ئاڭلايتتى، ئۆزىمۇ تاغسىنى ھەر كۆرگەندە ئۇنىڭغا بالىلارچە جۇشقۇن بىر مېھىر ۋە ئىشەنچ بىلەن قارايتتى. ئۇ تاغسىنى ئېغىر ئەھۋاللارغا سېلىشتۇراتقان شەيبانىيزادىلەرنى، گەرچە ئۆزىنىڭ شەيبانىخانىنىڭ ئوغلى ئىكەنلىكىنى بىلسىمۇ، كۈنسېرى يامان كۆرۈپ باراتتى. ئۇنىڭ تەسەۋۋۇرىدا، ھازىر بابىرنىڭ قارارگاھىغا ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن "ئۇر، قىر!" دەپ ۋارقىراۋاتقانلارمۇ ئاشۇ كۆچمەنچى سۇلتانلار ئىدى. خۇررەمشاھ سادىقبەگكى بار ئوقلىرىنى تاغسىنىڭ مانا شۇ دۇشمەنلىرىگە قاراپ ئاتقۇسى كەلدى-دە، ئوتاقنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ چىقىشقا باشلىدى.

— ھەي، شاھزادە توختاق!

خانزادە بېگىمنىڭ قېرى كېنىزىكى يۈگۈرۈپ بېرىپ بالىنى كەمىدىن توتتى-دە، ئىچكىرىگە تارتتى. بالا قارشىلىق قىلىپ كىرمىدى. ئۇنى يىراقتا بولغان جەڭلەرگە ئەۋەتمىگەنىدى. ئەمدى جەڭ ئۆزى خۇررەمشاھ ياتقان جايغا يېتىپ كەلگەنىدە يەنە قويۇشمامدۇ؟

— قويۇۋېتىڭ مېنى! ھەزرىتى تاغامغا ياردەم قىلىمەن! قويۇۋېتىڭ!

بۇ چاغدا بابىرنىڭ خاس نەۋكەرلىرى تۈپەڭ ئاتا-ئاتا دۇشمەن ئاتلىقلىرىنى ئايالار ۋە بالىلار ياتقان ئوتاقلاردىن يىراققا قوغلىۋەتكەنىدى. تاھىر خانزادە بېگىمنىڭ ئوتىقى ئالدىغا ئىككى ئات يېتەكلەپ كەلدى:

— ھەزرىتى بېگىم! شاھزادە! تېزرەك چىقىڭلار!

خانزادە بېگىم ساندۇق ۋە بوپىلىرىغا قارىدى.

ـــ يوُك ـ تاقلار قالامدوُ؟
ـــ هه، جان ئامان بولسا نەرسه ـ كېرەك تېپىلار! چىقىك چاپسانراق! هەزرىتىم بۇيرۇدى!
خانزاده بېگىم كېنىزىكى بىلەن چىققۇچە خوُررەمشاه ئاتلارنىڭ كىچىكرەك كۆرۈنگەن بىرسىگە مىنۋالدى.
ئاسماندا نامازشامدىن كېيىنكى سەككىز كۇنلۇك ئاي بار ئىدى. شۇنىڭ يورۇقىدا ئاق ئوتاقتىن بەش ياشلىق هۇمايۇنىنى باغرىغا بېسىپ چىقىقان ماهىم بېگىم كۆرۈندى. ئات ئۇستىدە تۇرغان قاسىمبەگ چاپسان ئېگىشىپ بالىنى ئانىسىنىڭ قولىدىن ئاۋايلاپ ئالدى ـ ده، يەلكسىنى چەكمەنى بىلەن ئوردىدى.
بېگىمنىڭ يېنىدا ئون ياشلىق ئوغلى سەپەرنى قولىدىن يېتەكلەپ كېلىۋاتقان رابىيمۇ بار ئىدى. تاهىر ئوغلى بىلەن خوتۇنىنى بىر بايتالغا مىنگەشتۇردى.
قاسىمبەگ باشلىق ئەللىك ـ ئاتمىش خاس نەۋكەر ئايالار ۋە بالىلار مىنگەن ئاتلارنى ئوتتىتۇرىغا ئېلىپ، جەنوُب تەرەپكە كەتتى.
ئۇچ تەرەپتىن دوُشمەن هالقىسى ئورىۋالغان، پەقەت جەنوُب تەرەپ ئوچوُق ئىدى. تۇپەڭنىڭ گۇپۇلدىشى، ياردار بولغانلارنىڭ دادلىشى، ئاتلارنىڭ پوُشقوُروُشى ۋە كىشىنىشى ئارىسىدىن كىملەرنىڭ دوُر ئەسەبىي ۋارقىرىغانلىرى ئاڭلىناتتى:
ـــ هەممىز شوُ پادىشاهنىڭ كاساپىتىغا قالدوُق!
ـــ شىئەلەرگە سېتىلىپ بىزنى خاراب قىلدى!
ـــ يوقالسوُن بابىر!
ـــ ئوُروُقنى قوُروُت! قىر هەممىسنى!
خانزاده بېگىم هېچ نەرسىگە چوُشىنەلمەي يېنىدا كېتىۋاتقان

قاسمبەگدىن سورىدى:

ــ بۇ قانداق دۇشمەن؟

ــ ئۆزىمزدىن ئوت چىقتى، بېگىم! ئۇزاقى يىلى قۇنىدۇزدا شەيبانىيزادىلاردىن بىزگە قېچىپ ئۆتكەن موغۇل بەگلىرى ئىسيان كۆتۈردى! قۇزغۇنلار ھەزرىتىمىنى ئۇيىقۇدا تۇتۇپ ئۆلتۈرمەكچى ئىكەن. خۇداغا شۈكۈر، تاھىربەگنىڭ قورچىلىرى بايقاپ قاپتۇ!

ــ پالاكەت ئۇستىگە پالاكەت!

ــ ھە، بۇلار بىزدىن ئىككى ھەسسە كۆپ. ھەممىسى ئالدىن تەييارلىنىپ چىققان! ئوتتۇرىدا يۇرۇڭلار! ئوتتۇرىدا!

شۇ چاغدا ئىسيانچى ئاتلىقلار جەنۇب تەرەپكىمۇ چېپىپ ئۆتتى. ئاشۇ تەرەپتىن بابىرنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

ــ ئۇستاز ئەلى! تۇپەڭچىلەرنى ئالدىغا باشلاڭ! ئالدىغا!

تۇپەڭلەردىن ئېتىلغان ئوقلار قۇياق ۋە دوبۇلغىلارنى بىمالال تېشىپ ئۆتىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئىغۋاگەرلەر مىلتىق ئۇدۇلىدا تۇرۇشقا چىدىمايتتى. بابىر تۇپەڭلەر ۋە ئەڭ ئىشەنگەن خاس نەۋكەرلىرى يارىدىمىدە دۇشمەن ھالقىسىنى جەنۇب تەرىپىدىن يېرىپ ئۆتمەكچى، كېيىن باباتاغنىڭ شەرقىدىكى ھىسار قەلئەسىگە يېتىۋالماقچى ئىدى. بىراق پىتىنچى بەگلەر ئۇنى قەلئەگە ئۆتكۈزمەكچى ئەمەس ئىدى، ئۇلار بۇ مۇستەھكەم قورغاننى ئۆزلىرى ئىگىلەش مەقسىتىدە ئىسيان كۆتۈرگەنىدى.

ئۇچ-تۆت قېتىم ئوق ئېتىلغاندىن كېيىن تۇپەڭلەرنىڭ نورى قىزىپ كېتىپ، ئۇنۇم بەرمەي قويىدى. دۇشمەن سەپلىرىنىڭ شەرق تەرەپتە سەل شالاڭلاشقىنىنى كۆرگەن بابىر خوجاكالانبەگ باشلىق مىڭچە نەۋكەرنى ئاشۇ تەرەپكە تاشلىدى.

خاس نەۋكەرلەرنىڭ قوغدىشىدا كېتىۋاتقان خۇررەمشاھ بەزىدە قىلىچلارنىڭ بىر-بىرىگە شاق-شۇق ئۇرۇلۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ قالاتتى. بۇ كېچىدىكى جەڭ ئۇنىڭغا ناھايىتى قورقۇنچلۇق تۇيۇلسىمۇ، ئەمما ئۇ ۋەھىمىنى يېڭىشكە تىرىشاتتى. تاغىسىغا شۇنداق مەزگىلدە سۇيىقەست قىلغان خائىنلارنىڭ ھېچ بولمىغاندا بىرەرسىنى سادىقلىرىدىن ئوقلىرى بىلەن ئېتىپ يىقىتقۇسى كېلەتتى.

دۇشمەن قورشاۋىنى يېرىپ ئۆتۈۋاتقاندا بالىلار ۋە ئاياللارنى ئوراپ كېتىۋاتقان نەۋكەرلەرمۇ جەڭگە چۈشۈشكە مەجبۇر بولدى. شۇ چاغدا خۇررەمشاھ ئۇلارنىڭ يېنىغا كىردى-دە، ئېتىنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋېتىپ ياسىدىن كەينى-كەينىدىن ئۇچ تال ئوق ئاتتى. خانزادە بېگىم كېچىدىكى توپىلاڭدا ئۇنى بىرمەھەل كۆزدىن يوقىتىپ قويدى. كېيىن بالىنىڭ نەۋكەرلەر يېنىدا ئوق ئېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئېتىنى ئۇنىڭغا قاراپ چاپتۇردى، ئۇ ئوغلىغا يېتىپ بېرىشنىلا، ئۇدۇللىدىن ئېتىلغان بىر ئازغان ئوق بالىنىڭ ئوقى بىلەن "شارت" قىلىپ سانجىلدى. خۇررەمشاھ ئىگىراپ، يانى قولىدىن قويۇۋەتتى ۋە ئېگەردىن ئېغىناپ چۈشتى.

— ۋاي، بالام! — دەپ خانزادە بېگىم ۋارقىراپ ئوغلىغا قاراپ ئېتىلدى.

تاھىرمۇ شۇ يېقىن يەردە ئىدى، ئېتىدىن سىيرىلىپ چۈشۈۋاتقان خۇررەمشاھنى تۇتۇۋالدى، كېيىن ئۇنى ئېگىرى ئۇستىگە كۆتۈرۈپ ئولتۇرغۇزدى.

بالا بىھوش ئىدى. تاھىر بىلەن خانزادە بېگىم ئۇنى بابىرنىڭ ئاۋازى كېلىۋاتقان تەرەپكە ئېلىپ چېپىشتى. بۇ تەرەپتە دۇشمەن قالمىغان، خوجاكالانىبەگنىڭ نەۋكەرلىرى پادىشاھ ئۇچۇن يول

ئېچىپ، ئۇنىڭ كەينىدىن ھەرەم ئەھلىنىمۇ ئېلىپ ئۆتۈشكە باشلىغان، ئارقىدىن قوغلاشقا ئۇرۇنغان دۈشمەنلەرنىڭ يولىنى توسقانىدى.

بابىرنىڭ ھىسسار قورغىنىدىن ۋازكېچىپ، ۋەخش ۋادىسى تەرەپكە يول ئالغىنىنى سەزگەن پتىنچىلەر ئۇنى يەنە قوغلىماي، ئارقىغا قايتىشتى ۋە شاھانە چېدىرلار ئىچىدە ئىگىسىز قالغان بايلىقلارنى تالاشقا چۈشتى.

تاڭ يورۇپ قالغانىدى. بابىر ياردارجىيەنىنى قولىغا ئېلىۋېتىپ، ئۇنىڭ بىقىنىدىن ئىسسىق قان ئېقىۋاتقىنىنى سەزدى.

— تېۋىپنى چاقىرىڭ! — ۋارقىرىدى ئۇ، — تېۋىپ!

پادىشاھنىڭ خاس تېۋىپى بالىنى چاپان ئۈستىگە ياتقۇزۇپ، ياراسىغا دورا چاپلاپ باغلىدى. خۇررەمشاھ ھامان ھوشىغا كەلمەيتتى. پەقەت ئارىلاپ-ئارىلاپ ئىڭرايتتى.

ئۇنىڭ بىقىنىغا سانجىلغان ئوق ئۆپكە ۋە قېرىن ئارىلىقىدىكى پەردىنى يىرتىپ ئىچكى ئەزالىرىغا يامان زەرەر يەتكۈزگەنىدى. تېۋىپ ئۇنىڭغا ئېسىل مومىيانى سۇ بىلەن ئىچۈرمەكچى بولدى. بىراق بېھوش بالىنىڭ تامىغىدىن سۇمۇ، دورىمۇ ئۆتمىدى. خانزادە بېگىم بۇنى كۆردى-دە، بالىسىنى قۇچاقلاپ، توۋلاشقا باشلىدى:

— خۇررەمجان! يالغۇزۇم! خۇررەمسم!

بالىنىڭ كۆزى غىل-پال قىلىپ بىر ئېچىلدى، كېيىن قارا-چۇقلىرى يۇقىرىسىغا قاراپ كەتتى-دە، كىرپىكلىرى يېرىم يۇمۇق ھالدا توختاپ قالدى.

بابىر بالىنىڭ جان ئۈزگەنلىكىنى سەزدى-دە، ئاچىسىنى قۇچاقلاپ، جەسەتنىڭ ئۈستىدىن ئېلىپ كەتمەكچى بولدى. لېكىن

خانزاده بېگىم ئۇنىڭ قولىدىن يۇلقۇنۇپ چىقتى. ئوغلىنىڭ ئۆلگىنىگە ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى. ئۇ بالىسىنى قۇچاقلاپ دەست كۆتۈردى-دە، داد سېلىپ، يەنە ئۇنى چاقىرىشقا باشلىدى:

— خۇررەم! خۇررەمجان، قېنى سەن؟ قېنى سەن، بالام! بالام قېنى؟!

بابىر ھۆركىرەپ يىغلاپ بالىنى ئاچىسىنىڭ قولىدىن ئالدى-دە، يەنە چاپان ئۈستىگە ياتقۇزدى. قاسىمبەگ بالىنىڭ يېرىم ئوچۇق قالغان كۆزلىرىنى يۇمماقچى بولۇپ، قاشلىرىنى سىلىدى، كىرپىكلىرىنى ياتقۇزۇشقا ئۇرۇنۇپ كۆردى. لېكىن كىرپىكلەر ئاتمىدى، ئارەسىدە كۆزلەر يېرىم ئوچۇقلۇقىچە قالدى. خانزادە بېگىم ئوغلىنىڭ ئۆلگىنىگە ئەمدى ئىشەندى-دە، ئۆزىنىڭ پىشانىلىرىگە مۇشتلاپ يىغلىدى:

— سېنى بۇ يەرلەرگە ئېلىپ كەلگەن ئاناڭ ئۆلسۇن، بالام! سېنى ساقلاپ قالالمىغان ئاناڭ ئۆلسۇن!!

بابىر ئاچىسىنىڭ مۇشت بولۇپ تۇگۈلگەن قوللىرىنى ئىككى قولىغا ئالدى-دە، يۈزىنى يۈزىگە قاراتتى.

— قارىغاش كېرەك بولسا مېنى قارىغاڭ! — دېدى، — سىز يەنە مېنىڭ كاساپىتىمگە قالدىڭىز! ئەجەلدە ئادالەت بولسا بۇ بىگۇناھ بالىدىن بۇرۇن مەن گۇناھكارنى ئالسا بولاتتى! بۇنى ئىككى قىلىچ ئارىسىغا مەن ئېلىپ كىردىم! سىزلەرنى دىن ۋە مەزھەپ بالاسىغا مەن گىرىپتار قىلدىم!

قاسىمبەگ بابىرنىڭ يەلكىسىدىن قۇچاقلىدى. ئۇ ئۇزاقى يىل قۇندۇزدا موغۇل بەگلىرىنىڭ بابىرغا قارشى پىتنىسى بىرىنچى قېتىم مەلۇم بولغاندا ئارىغا چۈشۈپ خاتا قىلغانلىقىنى، بۈگۈنكى

توپىلاڭ شۇ چاغدا كېسىپ تاشلانمىغان يارىنىڭ خاتالىقى ئىكەنلىكىنى ئويلىدى:

ــ گۇناھكارنى ئىزدىمىگىز، ھەممىمىز ئەيىبدارمىز، ھەزرىتىم! دۇنيا ئۆزى شۇنداق يارىتىلغان تۇرسا بىز قانداق قىلايلى؟!

خانزادە بېگىم يەنە ئوغلىنىڭ ئاچچىقىنى قۇچاقلىدى:

ــ تويدۇم بۇ دۇنيادىن! بەس! تويدۇم! مېنى بالام بىلەن بىللە كۆمۈڭلار!...

خۇررەمشاھنىڭ جەستىنى ئارچىدىن ياسالغان تاۋۇتقا سېلىپ، شۇ كۈنى كەچكىچە قولمۇقول كۆتۈرۈپ مېڭىشتى. كېيىن ئۇنى پامىرتېغىنىڭ ئېتەكلىرىدىكى كۆكلەم بىر دۆڭلۈكىگە كۆمۈشتى ۋە قەبرى ئۈستىگە ئاق بايراقچە قاداپ قويدى.

تىرىك مۇردىغا ئوخشاپ قالغان خانزادە بېگىمنى بىر ئامالالاپ قۇندۇزغا، ئۇ يەردىن كابۇلغا ئېلىپ كېتىشتى.

كابۇل. تاشقان دەريا ئۆزەن ئىزدەيدۇ

1

كەچكى مەزگىل، كابۇل قەلئەسىنىڭ جەنۇبىدىكى كۆلدىن بىر توپ ئۆردەك ئۇچتى. كۆل بويىدىكى ئۆسۈك ئوت-چۆپلەرئارىسىدا مارىلاپ ئولتۇرغان مىرزا ھۇمايۇن يادىن كەينى-كەينىدىن ئىككى ئوق ئاتتى. ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ كېتىۋاتقان تۇمشۇقى ئۇزۇن ئۆردەكلەردىن بىرى توپتىن ئايرىلىپ پەسلەشكە باشلىدى، كېيىن قاناتلىرىنى پۇلاڭلىتىپ كۆلنىڭ نېرىقى چېتىگە يېقىلىپ

چۈشتى.

كۆلنىڭ ئاشۇ تەرىپىدە پادىشاھنىڭ سەككىز پالاقلىق سايىۋەنلىك كېمىسى ئۇزۇپ يۈرگەنىدى. ھۇمايۇن بۇ تەرەپتىن ئاتلىنىپ، تەربىيىچىسى ۋە مۇلازىملىرى بىلەن كۆل ساھىلىنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ بارغۇچە كېمىدىكىلەر ئوق تەگكەن ئۆردەكنى سۈدىن ئېلىپ، قىرغاققا چىقىشتى.

ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بابىرمۇ بار ئىدى. ھۇمايۇن ئۆزى ئاتقان ئۆردەكنى ئاتىسىنىڭ قولىغا ئېلىپ كۆرۈۋاتقانلىقىنى كۆردى-دە، ئېتىدىن سەكرەپ چۈشتى ۋە سەل بېرىدا تەزىم قىلىپ توختىدى.

بابىر ئۆردەكنىڭ تۆشىگە قادىلىپ قالغان يا ئوقنى كەسكىن بىر ھەرىكەت بىلەن سۇغۇرۇپ ئالدى-دە، ئوغلىغا كۆزلىرىنى سۈزۈپ قارىدى:

— بۇ ئوق سېنىڭكىمۇ؟

ھۇمايۇن ئاتىسىنىڭ كەيپ ئىكەنلىكىنى سەزدى. بابىر كېيىنكى مەزگىللەردە كۆپ ئىچىدىغان بولغان، بۆگۈنمۇ بەگ ئۇلپەتلىرى بىلەن كېپىدە ئىچىملىك ئىچىپ ئولتۇرغانىدى. ھۇمايۇن كۆل ۋە ئۇنىڭ ئەتراپلىرى پادىشاھنىڭ دەخلىسىز، خاس يەرلىرى ئىكەنلىكىنى ئەسلىدى. ئاتىسى ئالدىدا ئەدەبسىزلىك قىلىپ قويغاندەك كۆزلىرى تەلمۈرۈپ:

— ھەزرىتىم، — دېدى، — ئەپۇ قىلىڭ، بىمەھەل ئوق ئېتىپتىمەن.

— ئەمما ئوقنى ياخشى ئېتىپسەن، — دەپ بابىر ئوغلىغا ئەمدى كۈلۈمسىرەپ سۆزلىدى، — مە، ئۆزەڭگە قۇتسۇن.

ھۇمايۇن سول قولىنى كۆكسىگە قويغىنىچە، ئوڭ قولى بىلەن ئوۋنى ئاتىسىدىن ئالدى-دە، مۇلازىملىرىدىن بىرىگە بەردى.

بابىردىن كېيىنرەك تۇرغان كۆزلىرى چوڭ-چوڭ ئوروق قارا يىگىت ــ ھىندۇبەگ قويۇق ئاق چىشلىرىنى ئېچىپ كۈلدى:

ــ ئەمرزادەم مەرگەنلىكتە ھەزرەت ئاتىسىغا تارتىپتۇ.

شىركەيپ خوجاكالانبەگ بۇ سۆزگە دەرھال قوشۇلدى:

ــ ئۇلۇغۋار ئاتىلارغا مۇناسىپ ئوغۇل!

بابىر بولسا بىر چەتتە جىم قول قوشتۇرۇپ تۇرغان قاسىمبەگكە مەمنۇن نەزەر تاشلىدى. يېشى ئاتمىشتىن ئېشىپ، ئىشىك ئاغالىق مەنسەپتىن قالغان قاسىمبەگ ھازىر ھۇمايۇنغا تەربىيىچى ئىدى. بابىرنىڭ ئۆزىگە شۇنچە يىل سادىق خىزمەت قىلغان بۇ ئادەمنىڭ ئەمدى چوڭ بولۇپ كېلىۋاتقان ھۇمايۇنىنمۇ ئاتىلارچە مېھىر بىلەن تەربىيەلەۋاتقىنى بىلىنىپ تۇراتتى.

ــ جاناب قاسىمبەگ ھۇمايۇنغا مەرگەنلىكتىن ياخشى تەلىم بېرىپتۇ، ــ دېدى بابىر، ــ بىراق ئەمرزادەم چەۋەندازلىقتا قانداقراق؟

قاسىمبەگ ھۇمايۇنغا "جاۋاب بېرىڭ!" دېگەندەك قىلىپ قارىدى. ھۇمايۇننىڭ كۆزلىرى گويا ئىلھام بىلەن يېنىپ:

ــ ھەزرىتىم، ئىجازەت بېرىڭ، ــ دېدى-دە، ئاتىلارنى قولى بىلەن كۆرسەتتى. بابىر ئۇنىڭ كېيىنكى يىللاردا ئۆگەنگەن چەۋەندازلىق مەشىقلىرىدىن بىرىنى كۆرسەتمەكچى ئىكەنلىكىنى سەزدى.

ــ قېنى، قېنى، ــ دېدى زوق بىلەن.

ھۇمايۇننىڭ يېشى ئون ئۇچكە بېرىپ، بويى ئاتىسىنىڭ بويىغا يېتەي دەپ قالغان. يۈرۈش-تۇرۇشمۇ بابىرنىڭ ئۆسمۈرلۈك مەزگىلىنى ئەسلىتەتتى. قاسىمبەگنىڭ ئىشارىتى بىلەن نەۋكەرلەر

ئىككى ياۋاشراق ئاتنى بىر چەتكە يېتەكلەپ چىقتى-دە، يانمۇيان تۇتۇپ تۇرۇشتى. ھۇمايۇن ئۆزىنىڭ پاللىق قاراقاشقا ئېتىغا سەكرەپ مىندى، تىزگىنىنى كەسكىن تارتىپ بىرئاز كەينىگە داجىدى. كېيىن نېرىقى ئىككى ئاتقا تېزلىك بىلەن يېقىنلاشتى-دە، تىزگىنىنى قويۇۋەتتى. ئاتلار ئۇدۇلمۇئۇدۇل، ئىككىنچى ئاتنىڭ ئېگىرىدىن ئىككى قوللاپ تۇتقىنىچە، ئېگەردىن ئېگەرگە سەكرەپ ئۆتتى. شۇ چاغدا ئۇچىنچى ئات جايىدىن قوزغىلىپ كەتتى. ھۇمايۇن مىنگەن ئېتىنىڭ تىزگىنىنى چاپسان قولىغا ئېلىۋېتىپ، ئۇچىنچى ئاتنىڭ يۆگىنىدىن تۇتقان نەۋكەرگە:

— مەھكەم تۇتۇڭ! — دېدى.

كېيىن ئاستىدىكى ئاتنى نېرىسىغا جىپسا كەلتۇردى-دە، ئىككىنچى ئېگەردىن ئۇچىنچىسىگە سەكرەپ ئۆتتى.

شىركەيپ بەگلەر توپىدىن:

— ئاپىرىن! ئالقىش! — دېگەن خىتابلار ئاڭلاندى.

ھۇمايۇن ھاسىراپ ئاتتىن چۈشتى-دە، ئاتنىسى تەرەپكە كېلىشكە باشلىدى. بابىر ئۆزىنىڭ ئۆسمۈرلۈك چېغىدا ئەنجان چارباغدا ئېگەردىن ئېگەرگە سەكرەپ ئۆتەلمەي پۈتى يەرگە سۆرۈلۈپ قالغىنىنى ئەسلىدى-دە:

— خۇدايىم ھۇمايۇنىنى كۆز تېگىشتىن ساقلىسۇن، — دېدى، — چەۋەندازلىقتا بىزدىن ئۆتىدىغان كۆرۈنمىدۇ.

— ھەزرىتىم، مىرزا ھۇمايۇن ھەر ئىشتا سىزدىن ئىرەت ئېلىشقا ئىنتىلىدۇ، — دېدى قاسىمبەگ.

بابىر ئوڭايسىزلىنىپ بېشىنى چايقىدى:

— مېنىڭ شاھزادىغا ئىبرەت بولغۇدەك ھالىم يوق.

هۇمايۇن ئاتىسىنىڭ مەيۇس يۇزىگە تەئەججۇب بىلەن تىكىلدى.
— نېمە ئۈچۈن ھەزرىتىم! تەرىبىچىم ماڭا بارلىق جەڭلىرىڭىزنى ئېيتىپ بەردى. رۇستەم ۋە ساھابىلەرمۇ، گۈرئوغلى ۋە ئالپامىشلارمۇ جەڭنى سىزچىلىك كۆپ كۆرمىگەن بولسا كېرەك!
— جەڭ ھېساب ئەمەس، ئەمىرزادەم، جەڭنىڭ نەتىجىسى ھېساب، — دېدى بابىر ئۈزۈنىڭ مەغلۇبىيەتلىرىنى ئەسلەپ.
لېكىن ھۇمايۇن ئۈچۈن ئەڭ مۇھىمى — ئاتىسىنىڭ مىلىسىز دەھشەتلەرگە دۇچ كېلىپ، بارلىق ئۈلۈملەرنى يېڭىپ ئۈتەلمىگىنى ۋە بارلىق قىرغىنلاردىن ئامان چىققىنى ئىدى. بابىرغا ئەستايىدىل ئىخلاس قىلىدىغان قاسىمبەگ "ھەزرىتىمگە دۇئا تەگكەن، ئۇ كىشىگە ئوق تەگمەيدۇ، تىغ ئۈتمەيدۇ"، دەيتتى ۋە بۇ ساددا ئېتىقادىنى ھۇمايۇنىنىڭ قەلبىگىمۇ سىڭدۈرگەنىدى. ھۇمايۇن ئاتىسىنىڭ كابۇل بىلەن ھىرات ئارىلىقىدىكى ئېگىز تاغلاردىن ئادەمزات ئۈتەلمەيدىغان قەھرىتان قىش كۈنلىرىدە يۈرەك توختىتىپ ئۈتكەنلىكىنى، كۆپچىلىك بەگ ۋە نەۋكەرلەر ھالىدىن كېتىپ، ئاتلارمۇ يۈرەلمەيدىغان بولۇپ قالغان چاغلاردا بابىرنىڭ ئۈزۈپ ئالدىغا چىقىپ كۆكسىگىچە قارغا پېتىپ، ھەممىگە يول ئېچىپ بەرگىنىنى، شۇ چاغدا ئۇنىڭ قۇلىقى ئۇششۇپ يۈزى كۆمۈردەك قارىيىپ، تونۇغلى بولمايدىغان ئەھۋالغا كەلگىنىنى قاسىمبەگدىن يېقىندا ئاڭلىغانىدى.
ھۇمايۇن شۇ مەزگىللەردە بولغان بىر غەلىتە ھادىسىنى ئاتىسىدىن تەستىقلىتىپ ئالغۇسى كەلدى:
— ھەزرىتىم، كابۇل چارباغىدا دوست دېگەن بىر پالۋان نەۋكەر سىزنى تونۇمايدىغان قىلىچ بىلەن چاپقىنى راستمۇ؟
— راست. كېيىن تونۇپ قېلىپ، قىلىچىنى تاشلاپ قاچتى.

خۇداغا شۈكۈر، ھېچقانداق زەرەر يەتمىدى. بولمىسا دوست پالۋان تىغ ئۇرغان ئادەم تىرىك قالمايتى.

— خۇدانىڭ قۇدرىتىنى قارا! — دېدى ئىشىك ئاغا مۇھەممەد دولداي خۇشامەت ئاھاڭى بىلەن.

ھۇمايۇن ئۇنىڭ كەيپ بولغانلىقتىن قىزىرىپ، كۆبجۈپ تۇرغان يۈزىگە خۇش ياقمايراق نەزەر تاشلىدى-دە، يەنە ئاتىسىغا يۈزلەندى. ئۇ پەقەت ئاتىسى بىلەن گەپلىشىشنى خالايتتى. بابىر توغرىسىدا قاسمبەگدىن ۋە باشقا ئادەملەردىن شۇنچە غارايىپ ھېكايىلەرنى ئاڭلاپ ئۆسكەن بالا ئەمدى ئۇنىڭ ئۆزى بىلەن يۈرەكتىن پىقىنلىشىشنى خالايتتى.

لېكىن بابىر دائىم دۆلەت ئىشى ۋە پىزىش-سىزىش بىلەن بەند ئىدى، بوش قالغاندا بەگلىرى ئېچىلىك مەجلىسىنى باشلايتتى. ھۇمايۇنغا بولسا ئۇلار تېخى ھەمسۆھبەت بولالمايدىغان ياش بالا دەپ قارىشاتتى. بىراق ھۇمايۇندا ئاتىسى بىلەن سۆھبەتلىشىش ئىشتىياقى كۈنسېرى كۈچىيىپ باراتتى.

— ھەزرىتىم، بۇلتۇر سىند دەريا سىنىڭ بويىدا يولۇاس بىلەن ئېلىشقان ئىكەنسىز...

— نەدىن بىلدىڭىز؟

— ھەزرىتىمنىڭ خاس خانىسىدا يولۇاس تېرىسىنى كۆردۈم.

بابىر كەينىدە تۇرغان بەگلەرگە ئىشارەت قىلدى:

— يولۇاسنى بىز ئولىشپ يەڭگەنىدۇق.

ھىندۇبەگ كۈلۈپ ئېتىراز قىلدى:

— ھەزرىتىم بولمىغان بولسا بىز يولۇاسقا تەڭ كېلەلمەيتتۇق.

ھۇمايۇن ھىندۇبەگنىڭ گېپىنى ماقۇللىغاندەك بېشىنى لىڭشىتتى

ۋە ئاتىسىغا بالىلارچە ساپ بىر ئىپتىخار بىلەن قاراپ قويدى.

بابىر بۇخارا ئەتراپلىرىدا ۋە ھىساردا بېشىغا چۈشكەن كۈلپەتلەرنى ھامان ئۇنتۇمايدۇ، شۇ چاغدىكى مەغلۇبىيەتلەرنىڭ ئەلىمى ئاۋۋالقىلىرىغا قوشۇلۇپ، يۈرىكىنى ھېلىغىچە تاتىلايتتى، دۇنيا غەملىرىنى خىيالىدىن يىراقلاشتۇرۇش ئۈچۈنمۇ ئۇ پات-پات ئىچىملىك ئىچەتتى. ئۇنىڭ روھى چۈشۈپ، ئۆز تەقدىرىدىن ئىخلاسى قايتىپ يۈرگەن مانا شۇ كۈنلەردە ئوغلى ھۇمايۇن ئاتىسى قىلىغان ياخشى ئىشلارنى بۇنىچىلىك قەدرلەپ تىلغا ئېلىشى بابىرغا غەلىتە تەسىر كۆرسەتتى.

بىردەم ئۇ ئۆزىنى ئۆسمۈر ئوغلىنىڭ كۆزى بىلەن كۆرگەندەك بولدى. ھۇمايۇن پەخىر بىلەن تىلغا ئالغان ۋەقەلەر راستىنمۇ بولغان ۋەقەلەر ئىكەنلىكى توساتتىن بابىرنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈردى. شۇ دەمگىچە ئۇنىڭغا پۈتۈن ھاياتى قاپقاراڭغۇ بىر كېچە بولۇپ تۇيۇلغان بولسا، ئەمدى بۇ كېچىگە گويا ھۇمايۇننىڭ كۆزى بىلەن قاراندى-دە، قاراڭغۇ ئاسمانىنىڭ ئۇ يەر-بۇ يېرىدە يۇلتۇزلار پىلىلداۋاتقىنىنى كۆردى.

ھۇمايۇن ئاتىسى بىلەن يەككە-يېگانە گەپلەشكۈسى كېلىپ، ئاۋازىنى پەسلىتىپ:

— ھەزرىتىم، — دېدى، — ئىنئام قىلغان دىۋانىڭىزدىكى بارلىق شېئىرلارنى يادقا ئالدىم. لازىم تاپسىڭىز ئېيتىھان ئېلىك.

بابىر كەينىدەرەك جىم تۇرغان بەگ ۋە مۇلازىملارغا ئۆرۈلۈپ قارىدى. ئۇلار بابىرنىڭ ئوغلى بىلەن گېپىنى چاپسانراق تۈگىتىشىنى ۋە كېمىگە قايتىشىنى كۆتمەكتە ئىدى. لېكىن بابىرغا ئەمدى ئىچىملىك مەجلىسىدىن كۆرە ئوغلى بىلەن بىللە بولۇش يېقىملىقراق

تۇيۇلۇشقا باشلىدى.

— جانابلار، — دېدى ئۇ بەگلەرگە يۈزلىنىپ، — بۇگۈن بىزگە كېمە سەيلىسى بەس. ئەمدى مىرزا ھۇمايۇن بىلەن شېئىر مەشغۇلاتى ئۆتكۈزمەكچىمەن. ئات كەلتۈرۈلسۇن!

بابىر ئاتلانغاندىن كېيىن ھۇمايۇنمۇ ئېتىغا خۇشاللىق بىلەن سەكرەپ مىندى. ئاتا-بالا يانمۇيان كابۇل ئوردىسىغا قاراپ يول ئېلىشتى. قاسىمبەگ ۋە باشقا مۇلازىملار ئارقىداراق ئەدەپ ساقلاپ جىم كېلىۋاتماقتا ئىدى.

بابىر كېمىدە ئىچكەن ئىچىملىكىنىڭ قىزىقى ۋە گەرەخلىكى ئۈنىڭ چاقنىغان سۈزۈك كۆزلىرىدىن بىلىنىپ تۇراتتى.

— قېنى، ئەمىرزادە، ئاڭلايلى، — دېدى ئۇ ھۇمايۇنغا كەيپ ئارىلاش كۈلۈمسىرەپ قاراۋېتىپ.

ئاتىسى بىلله كېتىۋاتقىنىدىن ئىنتايىن خۇشاللانغان ھۇمايۇن بابىرنىڭ دېۋانىدىن يادقا ئالغان بىر رۇبائىيىنى ئالدىراشلىقتا ئوقۇدى:

ئازار ئىلە نېچە گۇفتگو① قىلغايسىز،
ئازۇردە بولۇرنى جۇستجو② قىلغايسىز.
مۇنچەكى كۆڭۈللەرگە يېتىشتى ئازار،
مەي بىلە مەگەركى شۇستىشو③ قىلغايسىز.

ھۇمايۇن بۇ شېئىر بىلەن ئاتىسىنىڭ مەي ئىچىش سەۋەبىنى

---

① گۇفتگو — گەپلىشىش.
② جۇستجو — ئىزدەش.
③ شۇستىشو — يۇيۇش، يەنى مەي بىلەن دىل غۇبارىنى يۇيۇش.

چۇشىنىدىغانلىقىنى ۋە ھازىركەيپ ئىكەنلىكىمۇ ئۆزىلىك ئىكەنلىكىنى ئېيتماقچى ئىدى، بابىر بۇنى پەملىدى-دە:

— ماقۇل...ماقۇل، — دەپ كۈلدى، — پەقەت ئاۋۋالقى ئىككى قۇرنىڭ ۋەزنىنى بۇزۇپراق ئوقۇدۇڭ. قارىماقچا سەن بۇ قۇرلار-دىكى كىنايىنى ياخشى پەملىمىگەن ئوخشايسەن.

— قانداق...كىنايە؟ — دەپ بۇ قۇرلارنى تولۇق دىققەت بىلەن ئوقۇغان ھۇمايۇن تەئەججۇپلەندى.

— شۇنداق كىنايىكى، ئادەملەر بىر-بىرلىرىگە ئازار بېرىدىغان گەپنى كۆپ قىلىشىدۇ. گاھى ئازار بېرىدىغان نەرسىنى ئۆزىمىز ئىزدەپ تاپىمىز. ئاندىن كېيىن بۇ ئازارنى كۆڭۈلدىن مەي بىلەن يۇماقچى بولۇپ ئىچىشكە كىرىشىمىز.

ئاتىسى ئۆزىنىڭ مەي ئىچىشىگە كىنايە بىلەن قارايدىغانلىقىنى ھۇمايۇن ئەمدى سەزدى ۋە يەنە ھەيران بولدى:

— نېمە ئۈچۈن شۇنداق؟

— سېنىڭ يېشىڭدا بۇنىڭ سەۋەبىنى چۈشەنگىلى بولمايدۇ. مەنمۇ ئوتتۇز يېشىمغىچە ئىچىملىكىكە موھتاج بولغان ئەمەسمەن. سەن قانداقسەن؟... كۆڭلۈڭدە ئىچىملىككە ئىشتىياق بارمۇ؟

ھۇمايۇن ئۈيلىپ بېشىنى چايقىدى. كېيىن ئاتىسىنىڭ ئىچكۈلۈكتىن ئىششىغان قاپاقلىرىغا جىددىي بىر قارىۋالدى-دە:

— مەن ئىچىملىكنى ياماق كۆرىمەن، — دېدى.

ئون ئۈچ يېشىدا بابىر ئۆزىمۇ ئىچكۈلۈكتىن ھەزەر قىلغانلىقىنى ئەسلىدى-دە، ئوغلىنىڭ جاۋابىنى ماقۇللاپ بېشىنى لىڭشىتتى.

— خوش، نېمىلەرنى ياخشى كۆرىسەن؟

— مەنمۇ؟ — دەپ ھۇمايۇن بىردەم ئويلىنىۋالدى. ئۇنىڭ

ياخشى كۆرگەن نەرسىلىرى كۆپ ئىدى، ــ سەپەردە يۈرۈشىنى، سايامەتنى ياخشى كۆرىمەن، ياخشى كىتاب بولسا ئەتىگەندە ــ كەچتە ئوقۇغۇم كېلىدۇ...

"بۇ جەھەتلىرى ماڭا ئوخشاپتۇ"، دېدى بابىر ئىچىدە ۋە ئوغلىنىڭ قامچا دەستىسىنى تۇتقان قوللىرىغا قارىدى. ھۇمايۇننىڭ يۈز ــ كۆزىمۇ، قوللىرىمۇ بابىرنىڭكىدىن قارىراق ئىدى. بەلكى جەنۇبتا تۇغۇلۇپ ئۆسۈۋاتقىنى ئۈچۈن شۇنداقتۇ؟ لېكىن ئالتىنىڭ شەكلى ئاتىسىنىكىگە تولىمۇ ئوخشاش. بابىر ئوغلىنىڭ بىلىكىنى تۇتۇپ:

ــ قېنىڭ، ئالتىنىڭنى ئاچ، ــ دېدى.

ھۇمايۇن قامچىنى تېقىمىغا قىستۇردى ــ دە، ئالتىنىنى ئاتىسىغا ئېچىپ كۆرسەتتى. بابىر ئۇنىڭ ئالتىنىدىكى سىزىقلارغا قارىدى ــ دە، كېيىن ئۆز ئالتىنىنى ئېچىپ، ئوغلىنىڭ ئالتىنىغا ئالتىنىنى يانمۇ ــ يان تۇتتى. چوڭ ۋە كىچىك ھەر ئىككى ئالتاندىكى توغرا سىزىقلار بىر ــ بىرىنىڭ ئەينەن تەكرارى ئىدى. ئاتىسىغا ئوخشاشنى تولىمۇ خالايدىغان ھۇمايۇن مەمنۇن كۈلۈمسىرىدى. بابىر چوڭقۇر تىنىۋالدى ــ دە:

ــ ئىلاھىم، مەن كۆرگەن بالالارنى سەن كۆرمىگىن ــ دېدى.

ــ لېكىن مەن سىزنىڭ بارلىق ئىشلىرىڭىزنى ئۆگەنمەكچىمەن.

بابىرنىڭ ياخشى ــ يامان ئىشلىرى خىيالىدىن بىر ــ بىرىگە ئارىلىشىپ ئۆتۈشكە باشلىدى. رەھىمسىز ھۇجۇم ئۈنىمۇ شەپقەتسىز بولۇشقا ئۆگىتەتتى. مانا شۇ كابۇل ۋىلايىتىنىڭ ئۆزىدە خىرىلچى قەبىلىسىگە مەنسۇپ نۇرغۇن ئادەملەرکارۋان يوللىرىدا بۇلاڭچىلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن بابىرنىڭ ئەسكەرلىرى تەرىپىدىن ئايىماستىن

ئۆلتۈرۈلگەن. ھەزارە قەبىلىسىنىڭ ئونلاپ جەڭگىۋار يىگىتلىرى چاپقۇنچىلىق مەزگىلىدە قىرىپ تاشلانغانىدى...بابىر بۇ قانلىق خاتىرىلەرنى ئۆمۈر كىتابى بولغان «ۋەقەئىي»گە بىر-بىردىن يېزىپ ماڭاتتى. ئەمما تېخى بالاغەتكە يەتمىگەن ۋە ئالەمگە باللارچە پاك بىر ئىشەنچ بىلەن قاراۋاتقان ھۇمايۇننى مۇنداق شەپقەتسىزلىكلەردىن مۇمكىنقەدەر يىراق تۇتقۇسى كېلەتتى.

— سەن ھوشيار بول، — دېدى بابىر، — مېنىڭ ھەۋەس قىلغىلى بولمايدىغان ئىشلىرىمۇ بار!

— قايسى ئىشلىرىڭىز، ھەزرىتىم؟

— قايغۇلۇق، پاجىئەلىك ئىشلىرىم. پۈتۈن تەقدىرىم...

— بۇنى بىر غەزەلدىمۇ ئېيتىپسىز.

ھۇمايۇن يەنە ئاتىسىنىڭ مىسرالىرىنى يادقا ئېيتىشقا باشلىدى:

ھەر يانغەكى ئەزىم ئېتسەم، يانمىدا بارۇر مېھنەت،
ھەر سارىكى يۈزلەنسەم، ئوتروُمغە كېلۈر قايغۇ.
يۈز جەۋرۇستەم كۆرگەن، مىڭ مېھنەتۇ غەم كۆرگەن،
ئاسايىشى كەم كۆرگەن مېندەك يەنە بىر بارمۇ؟

شېئىرنىڭ غەمكىن ۋە سېھرىلىك ئاھاڭىدىن تەسىرلەنگەن بابىر:

— ياخشى ئوقۇدۇڭ، — دېدى ئوغلىغا، — خالايمەنكى، مەن كۆرگەن قايغۇلار، شەپقەتسىزلىكلەرنى ئىلاھىم سەن كۆرمىگىن.

— خوپ، ھەزرىتىم، مەن پەقەت سىز بىلگەن ئاجايىپ ۋەقەلەرنى بىلسەم بەس!

ئاتا-بالا سۆھبەتكە بېرىلىپ، ئوردىغا قانداق يەتكىنىنى

سەزمەي قېلىشتى. كېيىن ئۇلار دېرىزىلىرى شاھى كابۇل تېغىغا قاراپ ئېچىلىدىغان خۇش ھاۋالىق خاس خانىدا ئولتۇرغىنىدا ھۇمايۇن قولىغا قەغەز ۋە قەلەم ئالدى-دە، ئاتىسى ئىختىرا قىلغان خەتتى بابۇرىي ھەرپلىرى بىلەن بىرەم شېئىر يازدى:

تۇركلەر خەتتى نەسىبىگ بولمىسا، بابىر، نې تاگ،
بابىرىي خەتتى ئەمەستۇر، خەتتى سىغناقىيدۇرۇر[1]

بابىر ئاخىرقى قېتىم سەمەرقەندتە يۈز بەرگەن مەشئۇم ۋەقەلەرنى ۋە خەتتى بابۇرىينى مەكتەپتە بالىلارغا ئۆگەتكەن مۇئەللىمنىگ چالما-كېسەگ قىلىپ ئۆلتۈرۈلۈشىنى ئەسلەپ "ئۇھ" تارتتى.

بىرۋاقىتلار ئۇلۇغبەگنى ھالاگ قىلغان ياۋۇز كۈچلەر ئۇنىگ رەسەتخانىسىنى قايتا تىكلىمەكچى بولغان بابىرنىمۇ دىنسىزلىكتە ۋە رافىزىيلىقتا ئەيىبلەپ، ھەتتا قوشۇننىگ كۆپ قىسمىنى شۇنىڭغا ئىشەندۈرگەنلىكى قىزىلقۇمدىكى مەغلۇبىيەتكە زېمىن ياراتقانىدى. شۇنىڭدىن بۇيان بابىر ئۆزى ئىختىرا قىلغان خەتنى جارى قىلىش پىكرىدىن پۈتۈنلەي قايتقانىدى:

— ساڭا بۇنى قايسى مۇئەللىمىگ ئۆگەتتى؟ — سورىدى بابىر ھۇمايۇننىگ يېزىقىغا كۆز يۈگۈرۈتۈپ.

— مىربەدەل خەتتاتتىن ئۆگەندىم...

ھۇمايۇننىگ يېزىقىدا خاتا بولمىسۇ، لېكىن تېخى بۇ خەتكە قولى ئۆگەنمىگەنلىكىدىن ھەرپلەر تەكشى چىقمىغانىدى.

— ساڭا يارامدۇ؟

---

① سىغناق — تۈركىستاندىن شىمالداراق سىر دەريا يېنىغا جايلاشقان قەدىمىي شەھەر.

ـــ ناھايىتى! بەلگىلىرى ئاز. تېز يېزىش مۇمكىن، ئوقۇش ئاسان.

ـــ ئۇنداق بولسا كۆپرەك مەشق قىل. كېيىن ماڭا مەكتۇپ يازساڭ مۇشۇ خەت بىلەن يازغىن. مەنمۇ ساڭا مۇشۇ خەت بىلەن جاۋاب يازىمەن. مەخپىي تۇتۇشقا ئاسان بولىدۇ.

ھۇمايۇن پادىشاھ ئاتىسى بىلەن مەخپىي خەتلەر يېزىشنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى ـ دە، كۆڭلىدە يەنە ئىسىق بىر ئىپتىخار تۇيغۇسى ئەۋج ئالدى. ئاتىسىغا مېھرى ئېشىپ، ئۇنىڭ كۆڭلىگە ياقىدىغان يەنە بىر ئىش قىلغۇسى كەلدى.

ـــ ھەزرىتىم، لازىم بولسا، ئەمدى مۇزىكىدىن بىر ئېھتىھان ئېلىپ كۆرۈڭ.

ـــ قېنى، قېنى!

ھۇمايۇن سەۋدەربېشىغا ئافغان راۋابىنى ئەكىلىشنى بۇيرۇدى. كېيىن دۇر ۋە سەدەپ بىلەن بېزىتىلگەن، تاغلار ساداسىنى ئەسلەتكەن ئۇلۇغۋار تاۋۇش بېرىدىغان باغرى كەڭ راۋاپنى سازلاپ، ئاۋۋال ناۋا مۇقامىدا بىر كۈي چالدى، كېيىن مەرغۇلغا ئۆتتى. بابىر قۇلىقىغا ناھايىتى يېقىملىق تۇيۇلغان بۇ مەرغۇلنى دەرھال تونۇدى.

"چارگاھ مەرغۇلى" دەپ ئاتالغان بۇ كۈينى بۇلتۇر بابىرنىڭ ئۆزى مۇزىكىلاشتۇرغانىدى. ھۇمايۇن بۇنىمۇ ئىزدەپ تېپىپتۇ ـ دە! ياكى تەربىيەچىلىرى ئۇنىڭغا ئاتايىن ئاتىسى يازغان شېئىرلارنى يادلىتىپ، ئاتىسى مۇزىكىلاشتۇرغان كۈينى ئۆگىتىپ، شۇ يول بىلەن پادىشاھتىن ماختاش ئالماقچىمىكىن؟

تەربىيەچىلەردە شۇنداق بىر خۇشامەت بولغاندىمۇ ھۇمايۇنىڭ

ئۆزى كۆينى سەممىي ئىخلاس بىلەن چىلىۋاتقىنى بىلىنىپ تۇراتتى. بالا ئۆزىنىڭ بايىقى سۆزىنى ــ ئاتىسىنىڭ ئىجادىدىن ئىبرەت ئېلىشقا مەۋسى زورلۇقىنى ھازىر راستىنلا ئىسپات قىلىۋاتاتتى.

بابىر ئوغلى چىلىۋاتقان گۈزەل كۆيگە قۇلاق سېلىپ تۇرۇپ، كۆڭلى شادلىق تۇيغۇلىرىغا تولۇپ كەتتى.

ئەمدى ئۆزىنىڭ ھاياتىمۇ ئۇنىڭغا ئەڭ يورۇق ۋە سۈزۈك تەرەپ-لىرى بىلەن كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئۇمۇ بىرۋاقىتلاردا ھۇمايۇنىدەك غۇبارسىز، پاك ياشلىق چاغلىرىنى باشتىن كەچۈرمىگەنمىدى؟ ئۇنىڭ ھاياتىمۇ سۈزۈك بىر بۇلاق بولۇپ ئاقمىغانمىدى؟ كېيىن بۇ بۇلاقنىڭ ئۈستىگە يارلار غۇلاپ، ئۇنى لېيىتتى. لېكىن تېخى بۇ بۇلاق قۇرۇغان ئەمەس، ئۇنىڭ ئابى ھاياتى ھۇمايۇنىنىڭ قەلبىنىمۇ ئاۋات قىلغىنى مانا ھازىر بىلىنىپ تۇرۇپتۇ.

بابىر ئۆزى بىلەن ئوغلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئاجايىپ بىر باغلىنىش بارلىقىنى بۇگۈن بىرىنچى نۆۋەت ئېنىق سەزدى. ئاتىنىڭ ھاياتى ئوغلىنىڭ ھاياتىدا ئەينەن تەكرارلانمىسىمۇ، لېكىن يېڭى بىر تەرىقىدە داۋام قىلىشى مۇمكىنلىكىگە، ئەگەر ئوغۇل ئەستايىدىل ئاتىغا سادىق بولسا، ئۇنىڭغا تارتسا، ئاتىنىڭ ئۆمرى ئوغلىنىڭ ئۆمرىگە ئۇلىنىپ كېتىشىگە بابىرنىڭ ئەمدى كۆزى يەتتى. شۇنداق بولغاچقا، ھۇمايۇننى ئەتكەسى، ئانىسى ۋە تەربىيىچىلىرىنىڭ بابىرغا ئىخلاسمەند قىلىپ تەربىيەلىگىنى، ئۇنىڭغا ئاتىسىنىڭ پەزىلەتلىرىنى تاللاپ ئېلىپ بېرىشكە ئىنتىلىۋاتقىنى چوڭ بىر نېمەت ئەمەسمۇ؟ بابىرنىڭ ئۆزىمۇ ئوغلىغا پەقەت پەزىلەتلىرىنىلا راۋا كۆرىدۇ. پەقەت شۇ چاغدىلا ئوغلى ئۇ قىلغان خاتالارنى قىلماسلىقى، ئۇ تارتقان ئازابلارنى تارتماسلىقى مۇمكىن.

پەزىلەتلەر... بابىر ئۆز پەزىلەتلىرىنى بۇگۈن ئوغلى ئارقىلىق ئاللىقانداق ياخشىلانغان ھالدا كۆرۈپ، كۆڭلى كۆتۈرۈلدى، ئۆزىگە بىردىن ھۇرمىتى ئاشتى.

كېيىن ئۇ ھۇمايۇننىڭ ئەتكەسى قاسىمبەگنى سارايغا چاقىرتىپ، ئۇنىڭغا سەرپاي ۋە ئات ئىنئام قىلدى. شاھزادىنىڭ باشقا تەربىيە-چىلىرى ۋە مۇئەللىملىرىمۇ چوڭ-چوڭ ھەدىيىلەر ئېلىشتى.

— ساڭا نېمە ئىنئام قىلاي، ئېيت! — دەپ بابىر ئوغلىغا كۈلۈمسىرەپ تىكىلدى.

ھۇمايۇن كىتاب يىغىشنى ياخشى كۆرەتتى. ئۇنىڭ ئالاھىدە بۆلۈمنى ئېگىلىگەن خاس كۇتۇپخانىسىدىن تاشقىرى، ياتىقىدىمۇ كىتاب توشقان جاۋەنلەر بار ئىدى. ئورنىنىڭ باش تەرىپىگە پۇراقلىق سەندەل دەرىخىدىن ئىشلەنگەن جاۋەن قويۇلغان، ئاتىسىنىڭ شېئىرىي دىۋانى جاۋەنىنىڭ ئالاھىدە تەكچىسىدە يالغۇز تۇراتتى.

— يەنە يېڭى شېئىرىي كىتابلار يازسىڭىز، — دېدى ھۇمايۇن ئاتىسىغا ئۆيلىپراق قاراپ، — مانا مۇشۇ ئالاھىدە تەكچە سىزنىڭ ئەسەرلىرىڭىز بىلەن توشسا... ئوغلىڭىزنىڭ تىلىكى شۇ!

بابىر زوق بىلەن قاقاقلاپ:

— ئە-ھە، سېنىڭ بۇ تىلىكىڭنى ئورۇنلاش ئۆچۈن مەن بىر ئۆمۈر مېھنەت قىلىشىم كېرەكقۇ!... دېدى، — مەيلى، ياخشى نىيەت — يېرىم دۆلەت دېيىشىدۇ. بۇگۈندىن باشلاپ سەن ئۆچۈن بىر شېئىرىي كىتاب باشلاي. قېنى دەپتىرىڭنى بەر...

ھۇمايۇن مۇقاۋىسى ئالتۇن سۇيى بىلەن زىننەتلەنگەن، نەپىس ۋاراقلارغا تېخى ھېچ نەرسە يېزىلمىغان يېڭى دەپتىرىنى ئاتىسىغا

ئىككى قوللاپ تۇتتى.

بابىر خانا تۆرىدىكى مىز يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى-دە، بىردىنلا ئوغلىغا مېھرى ئېشىپ، ھاياجان ئىچىدە:

"جېگىرىم بىلەن جېنىمغا ئۇلانغان پەرزەندىم!" دەپ يازدى.

ئۆزىدىكى ئاتىلىق مېھرى ۋە ھۇمايۇندىكى پەرزەنتلىك ساداقىتى تاجدار ئاتىلار ۋە ۋەلىئەھد ئوغۇللار ئارىسىدا ناھايىتى كەم ئۇچرايدىغان نادىر تۇيغۇلار ئىكەنلىكىنى، ئۇلۇغبەگ بىلەن ئابدۇللىتىپ ئوتتۇرىسىدا بولۇپ ئۆتكەن پاجىئەلەرگە سېلىشتۇرغاندا، ئۇ ئۆز ئوغلىدىكى سەممىي ھېسلارنى قانچىلىك قەدىرلىشى، قانچىلىك ئاسراپ-ئاۋايلاپ، كامالەتكە يەتكۈزۈش زۆرۈرلۈكىنى شۇ دەمدە پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ھېس قىلدى. قەلبىنى تولدۇرغان ئاتىلىق تۇيغۇسى شېئىرىي ئاھاڭ بىلەن قەغەزگە چۈشۈشكە باشلىدى:

"دۆلەتۇ بەخت بىلە ھۇمايۇن بول، كامران بول، جاھاندا يۈز تۈمەن ئابرويى ئىززەت كۆر!"

بابىر يېزىشتىن توختاپ ئورنىدىن تۇردى:

— داۋامنى كېيىن يازىمەن!... كىتابنىڭ نامى سېنىڭ ئىسمىڭغا قاپىيە بولغۇسىدۇر!...

بابىر شۇ يىلى يېزىپ تاماملىغان شېئىرىي كىتاب «مۇبەييىن» ھۇمايۇننىڭ نامىغا ھەقىقەتەنمۇ قاپىيىداش ئىدى. ئۇ ئوغلىنىڭ دەپتىرىگە يازغان ياخشى تىلەكلىرىنىمۇ شۇ كىتابقا شېئىرىي قۇرلار شەكلىدە جايلاپ، ھەممىنى سەنئەتكار خەتتاتقا كۆچۈرگۈزدى-دە، ھۇمايۇنغا تەقدىم قىلدى.

ھۇمايۇن شۇ ۋاقىتقىچە ئاتىسىدىن ئالغان سوۋغىلار ئارىسىدا ئەڭ چوڭى ۋە بەباھاسى مانا شۇ شېئىرى كىتاب ئىكەنلىكىنى سېزىپ،

ئۇنى قايتا-قايتا كۆزلىرىگە سۈردى...

ئۇ ئەرەب تىلىدا يېزىلغان، مۇرەككەپ فىقھ كىتابلىرىنى چۈشىنەلمەي قىينىلىپ يۈرەتتى. ئاتىسى تەقدىم قىلغان «مۇبەييىن» فىقھىنىڭ قانۇن-قائىدىلىرىنى راۋان تۈركىي تىلىدا گۈزەل مەسنەۋىيلەر بىلەن ئىپادىلەپ، ھۈمايۇن ئۇچۇن دەرسلىك ۋەزىپىسىنى بېجىرەتتى ھەم ئۇنىڭغا شېئىرىي زوق بېرەتتى. ئەڭ مۇھىمى، ئۇنىڭ ئاتىسىغا بولغان مېھرى، ئىخلاسى شۇ كىتاب تۈپەيلىدىن يېڭى بىركۈچ بىلەن ئۆسۈپ باراتتى.

ھۈمايۇن ئون بەش ياشقا كىرگەندە ئۇنىڭ كىتاب جاۋىنىدە ئاتىسىنىڭ يەنە بىر ئەسىرى ئارۇز ئىلمىگە بېغىشلانغان «مۇھتەسەر» پەيدا بولدى. ھۈمايۇننىڭ ئەمدىكى ئارزۇسى ئاتىسىنىڭ ئۆسمۈرلۈك يىللىرىدىن بۇيان يېزىپ يۈرگەن «ۋەقەئىي» نامىلىق كىتابىنى ئوقۇش ئىدى. ئۇ ئاتىسىنىڭ ئەڭ چوڭ، ئەڭ زوقلۇق ئەسىرى مانا شۇ ئىكەنلىكىنى ئانىسى ماھىم بېگىمدىن ئاڭلىغانىدى.

ھۈمايۇن ئون ئالته يېشىدا ئاتىسى ئۇنىڭغا بەدەخشان ۋىلايىتىنى بېرىپ، ئەسكەر ۋە سەۋدەرى بىلەن كابۇلدىن ئۇزىتىپ قويدى. ھۈمايۇن تاغلار ئارىسىدا ئاتىسى بىلەن خوشلىشىۋاتقاندا ئائىلە ئەزالىرى ئۆزئارا «بابىرنامە» دەپ ئاتاشقا باشلىغان شۇ «ۋەقەئىي» كىتابىدىن بىر نۇسخا كۆچۈرگۈزۈپ ئەۋەتىشنى ئىلتىماس قىلدى.

ئوغلىنىڭ باشقا كۆپ ئىلتىماسلىرىنى سۆزسىز قوبۇل قىلغان بابىر بۇ قېتىم يەرگە قاراپ بېشىنى چايقىدى:

— ئۇ كىتاب تېخى پۈتمىدى. پارچە-پۈرات ياتقان ئەسەرنى كۆچۈرگۈزگىلى بولمايدۇ.

— قاچان پۈتتۈرىسىز، ھەزرىتىم؟ مەن ئىنتىزارمەن!

بابىر ئوغلىنىڭ يۈزىگە غەمكىن نەزەر بىلەن تىكىلدى.

ــ كۆپ ئىنتىزار بولما، چۈنكى ئۇ كىتابىنىڭ پۈتۈشى ئۈچۈن مېنىڭ ئۆمرۈم تۈگىشى كېرەك.

ھۇمايۇن تىترەپ كەتتى:

ــ نېمە ئۈچۈن بۇنداق دەيسىز؟

«بابىرنامە»نىڭ داڭامى خېلى ۋاقىتتىن بۇيان يېزىلماي يۈرەتتى. قىزىل باشلار بىلەن تۈزۈلگەن ئىتتىپاق، بابىرنىڭ ۋەتىنىگە يات قوشۇننى باشلاپ بېرىپ، مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغانلىقى... بۇنى يېزىش ئۇ ياقتا تۇرسۇن، ھەتتا ئەسلەشتىنمۇ يۈرىكى سىقىلاتتى. ئەجەبا ئۆمۈر كىتابىنىڭ ئاخىرقى بابى شۇ بولۇپ قالارمۇ؟ بابىر ئەگەر يېرىك ئەسىرىنى بۇ تەرىقىدە يېزىپ تۈگۈتەلمەسلىكىنى سېزەتتى. ئۇنى كۆڭۈلدىكىدەك تۈگىتىش ئۈچۈن بولسا ئاشۇ مەغلۇبىيەتلەر زەھىرىنى يۇيۇپ كېتىدىغان چوڭ غەلىبىلەرگە ئېرىشىشى كېرەك ئىدى. مانا ئەمدى ئوغلى ھۇمايۇن چوڭىيىپ، يېنىغا كىرىپ كېلىۋاتىدۇ.

ئۇ ھۇمايۇننىڭ كېيىنكى گەپتىن ھاياجانغا چۈشكىنىنى سېزىپ:

ــ مېنىڭ سۆزۈمدىن تەشۋىشلەنمە، ــ دېدى، ــ مەن «ۋەقەنامە»نى ئۆمرۈم بويى يازماقچى بولغۇنۇم ئۈچۈن شۇنداق دېدىم. ئارزۇيۇم بارىكى، ئۇنىڭ كەلگۈسى بابىرلارغا سېنىڭمۇ ياخشى ئىشلىرىڭ يېزىلغاي. قېنى ئەمدى ئۆزەمۇ... بۇ كىتابنىڭ پايانىغا يورۇق يۈز بىلەن يەتسەم.

ــ ھەزرىتىم، ئۇنداق بولسا، ئىلاھىم «بابىرنامە»نى يەنە ئەللىك يىل يېزىڭ، يۈز يىل يېزىڭ!

ــ شۇنىڭغىچە كۈتۈشكە سەۋر ــ تاقىتىڭ يېتەرمىكىن؟ ــ دەپ

كۈلدى بابىر.

ھۈمايۇن جددىي تۇرۇپ:

ــ خۇدايىم ئالدىدا قەسەم ئىچىپ ئېيتىمەنكى، سەۋر-تاقىتىم ئۆمرۈم يەتكۈچە يېتمدۇ! ــ دېدى.

2

كابۇل دەريياسىنىڭ بويىدا بابىر ئېگىچىسى خانزادە بېگىم ئۇچۇن قۇردۇرغان باغى دىلكۈشانىڭ كۆك مەرمەر بىناسىدا مەۋلانا پەزلىدىن يۈكۈنۈپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭدىن تۆۋەنرەكتە مەۋلانىنىڭ ساقال-بۇرۇتى كۆزگە كۆرۈنۈپ قالغان ئوغلى ئەدەب بىلەن قول قوشتۇرۇپ، يەردىن كۆزىنى ئالماي جىم تۇراتتى

بىنەپشە رەڭ چاپان كىيگەن، يۇزىگە ئاق يىپەك چۈمبەل تارتقان خانزادە بېگىم مۇڭلۇق تاۋۇش بىلەن توختاپ-توختاپ سۆزلەيتتى:

ــ ھەممىدىن كۆرە... ئۆلگەن ئادەمگە قىيىن ئىكەن، مەۋلانا. ئۆلگەن قايتىپ كەلمەيدىكەن... تىرىكلەر... ئاھ-ئۇھ قىلىپ، مىڭ كۆيۈپ-يانىسىمۇ، ئاقىۋىتى بىر كۈن... تەسەللى تاپىدىكەن. مانا ئۆزەمدىن قىياس قىلدىم...

ــ بېگىم، بۇ زامانىدا تىرىكلەرگىمۇ ئاسان ئەمەس. مېنىڭ ئەنجاندىن بېشىمنى ئېلىپ چىقىپ كەتكىنىمگە يىگىرمە ئۇچ يىل بولدى. شۇنىڭدىن بۇيان سىزنىڭ بېشىڭىزغا قانچىلىك كۈلپەتلەر چۈشتى! بىز قانچە بالالارنى كۆردۇق.

خانزادە بېگىم ئەنجاندا چېغىدىكى ياشلىق يىللىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشكە باشلىدى. مەۋلانا پەزلىدىن شۇ چاغدا قانچىلىك چىرايلىق يىگىت بولغىنىغا ھازىر ئىشىنىش قىيىن. ئازاب-ئوقۇبەت-

لەرگە تولۇپ ـ تاشقان كېينىكى ئون يىلىلار ئۇنىڭ بويۇنلىرىغىمۇ قورۇقلاردىن تور سېلىپ كەتكەن. قوللىرىنى سۆگەكتەك قاتۇرۇپ، تومۇرلىرىنى بۆرتىتۇرگەن، يەلكىسىنى مۇكچەيتىپ، ئاتمىش ياشلىق مۇيسىپىتىكە ئوخشىتىپ قويغان. هالبۇكى ئۇنىڭ ئەمدى ئەللىك ئۇچ ياشقا كىرگىنى خانزادە بېگىمگە مەلۇم ئىدى. "ئۆزەمچۇ؟" دەپ بېگىم هەركۈنى ئەينەكتە كۆرىدىغان ئەكسىنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى. خانزادە بېگىمنىڭ ئۇدۇل چىشلىرىدىن ئۇچ ـ تۆتى چۈشۈپ كېتىپ، لەۋلىرى پۈرۈلۈشكە باشلىغان، چېچى شالاڭلىشىپ كۈل رەڭ تۈسكە كىرىپ قالغانىدى.

گۈزەل ياشلىقلىرى ئەمدى هېچقاچان قايتىپ كەلمەسلىكى، ئۆمرىنىڭ ئەڭ ياخشى يىللىرى ئېچىلماي سولاشقان گۈلدەك ئۆمۈر ـ ۋايەت غازاڭ بولغانلىقى خانزادە بېگىمنىڭ يۈرەك ـ باغرىنى تاتىلاپ ئۆتتى.

ـــ مەۋلانا، ئوغلىڭىز نەچچە ياشتا؟

ـــ يىگىرمە بىرده، بېگىم.

خانزادە بېگىم هالاك بولغان ئوغلى خۇررەمشاهىنىڭ هايات بولسا هازىر يىگىرمە ئىككى ياشقا كىرىشىنى ئەسلىدى. بۇ يوقىتىشنىڭ ئۇنتۇلماس ئەلىمى كېينىكى دەردى ئۇستىگە قوشۇلدى ـ ده، كۆزىگە ياش قۇيۇلۇپ كەلدى:

ـــ ئىشقىلىپ، ئوغلىڭىزنىڭ ئۆمرى ئۇزاق بولسۇن. مەن كۆرگەن مۇسىبەت سىزنىڭ بېشىڭىزغا هېچ ۋاقىت چۈشمىسۇن، مەۋلانا. مەن ئەمدى هايات قالمايمەن دېگەنىدىم. يالغۇز ئوغلۇمنىڭ كەينىدىن كېتىمەن دېگەنىدىم. لېكىن جېنىم چىڭ ئىكەن.

مەۋلانا بېگىمنىڭ يىغىسىدىن ئوڭايسىزلىنىپ ئوغلىغا بىر قارد-

ۋالـدى. كېيـن بېگمـنىڭ خيالـنى باشـقا ياققا بۇراش ئۇچۇن ئۆزىنىڭ بېشىغا چۈشكەن ئازاب-ئوقۇبەتلەرنى سۆزلەشكە باشلىدى:

ــ هىراتـلارمۇ ناھايىتى تىنچـسىز بولۇپ كەتـتى، بېـگىم. شاھ ئىسمائىل شەھەرنى ئېلىپ، سۈننىيـلەرنى سۈرگۈن قىلـدى. كېيىن يەنە شەيبانىيزادىلەر شەھەرنى بېسۋېـلىپ، شىئە تەرەپـدارلىرىنى چەكلىدى. شـىئە مازارلـرىـنى ئاچتۇرۇپ مەرۇدە شەيبانـخانـنى ئۆلتۈرگۈزگەن روھانىيلارنىڭ سۆڭەكلىرىنى زەمبىرەكلەرگە سېـلىپ ئاتقۇزدى. كېيىن كۆپ ئۆتمەي هىراتنى يەنە قىزىل باشلار ئۇلاردىن تارتىۋېلىشتى. ئۆچ ئېلىش قايتىدىن باشلاندى. هەممە تەرەپ ئۇر-يوقات. كامالىددىن بېھزاد هىراتتىن تەبرىزگە شاھ سارىيىغا خىزمەتكە ئېـلىپ كېتىلـدى. مەۋلانا خانـدەمىر شەھەردىـكى توپىلاڭـلاردىن تويۇپ، ئاتا يۇرتـىدىكى يېراق بىر قىشـلاققا چىقىپ كەتـتى. بىزگە ئوخشىغان مۇساپىرلارنىڭ ئەھۋالى بۇنىڭدىنـمۇ بەتـتەر بولـدى...

ئوغلىمىز ئالاۋىددىن هىراتتا تاشتاراشلىق سەنئىتىنى ئۆگەنگەنـدى. لېكىن سەنئەت بىلەن كىمنىڭ ئىشى بار؟ ئاخىرى، شائىر مۇھەممەد سۇلتان بىلەن مەسلىھەتىنى بىر جايغا ئەكەلدۇق-دە، بابىر مىرزىدىن پاناھ ئىزدەپ كابۇلغا كەلدۇق.

بۇ گەپلەر داۋامـدا خانزادە بېگىم كۆز ياشـلىرىـنى سۈرتۈپ، ئۆزىنى ئازراق بېسىۋالدى:

ــ كېلىپ تولىمۇ ياخـشى قىلىپـسىز، مەۋلانا... مەن سىزگە بىر ئامانىتىمىزنى قانداق قايتۇرۇشنى بىلەلمەي يۈرگەنىدىم.

مەۋلانا پەزىلىددىن كۆزلىرى پىلدىرلاپ:

ــ قايسى ئامانىتىم؟ ــ دېدى.

خانزادە بېگىم مەيۈس كۈلۈمسىرەپ:

ـــ هازىر، ـــ دېدى ـ ده، ئورنىدىن قوپتى ۋە تۆردىكى ئويمىلىق ئىشىكتىن ئىچكىرىگە كىرىپ كەتتى.

كۆپ ئۆتمەي ئۇ بىر خىزمەتكارىغا ئاق يىپەك رەختكە ئورالغان نەرسىنى كۆتۈرتۈپ قايتىپ چىقتى. بېگىمنىڭ ئىشارىتى بىلەن خىزمەتكار ھېلىقى نەرسىنى مەۋلانا پەزلىدىننىڭ ئالدىغا قويدى ـ ده، تەزىم قىلا ـ قىلا كەينىچە يۇرۇپ چىقىپ كەتتى.

ـــ مەۋلانا، ئىچىپ كۆرۈڭ، ـــ دېدى خانزادە بېگىم.

مەۋلانا پەزلىددىن يۆگەكنى ئاستا ئاچتى ـ ده، چەتلىرى سارغىيىپ كەتكەن سىزمىچىلىق قەغەزلىرىنى كۆردى. كېيىن ئۇلارنى ئاۋايلاپ ۋاراقلاۋېتىپ، ئۆزىنىڭ ئەنجانىدا قۇرماقچى بولۇپ، خانزادە بېگىم بىلەن مەسلىھەتلىشىپ سىزغان لايىھىلىرىنى تونۇدى. يىگىتلىك ئارزۇلىرى خىيالىدا قايتىدىن ئويغىنىپ، كۆزلىرى چاقناپ كەتتى. ئەنجاندا قۇرۇلماي قالغان ئابىدىلەرنىڭ لايىھىسىنى شۇنچە يىلدىن بۇيان ئاسراپ ئېلىپ يۈرگەن خانزادە بېگىم ئۇنىڭغا ھازىر ئاشۇ ئاشقىلىق پەيتىدىكىدەك نەپىس ۋە جازىبىلىك كۆرۈندى. ئوشتا، قىيا تاش ئۇستىدە كۈتۈلمىگەندە بېگىمنىڭ بېلىدىن تۇتقان مەزگىلدىكى شىرىن تۇيغۇلىرى ئويغىنىدى ـ ده، يۈرىكىنى زوققا تولدۇردى:

ـــ مەزرەت بېگىم، سىز ماڭا جېنىمنى قايتۇرۇپ بەرگەندەك بولدىڭىز! مۆجىزىنى قاراڭ! ئاردا شۇنچە يىللار! شۇنچە يوللار! شۇنچە تاغ ۋە دەريالار!

مەۋلانا پەزلىددىنىنى ھاياجانلاندۇرغان زوق ۋە خۇشاللىق خانزادە بېگىمگىمۇ ئۆتتى. ئۇنىڭ ئاۋازىدا شادلىق ساداسى ئاڭلاندى:

— راستتىن، بۇ لايىھلەر ماڭا قوشۇلۇپ ناھايىتى كۆپ باالالارنى باشتىن كەچۈردى. مەن قانچە جايغا بارغان بولسام، بۇلارمۇ بىساتلىرىم ۋە قىممەت باھا زىننەت بۇيۇملىرىم ئارىسىدا مەن بىلەن سەرگەردان بولۇپ يۈردى. پەقەت ئاخىرقى قېتىم قۇندۇزدىن سەمەرقەندكە ماڭغىنىمىزدا تاغ ۋە دەريالاردىن كۆپ يۇك ئېلىپ ئۆتۈشكە بولمىدى. ساندۇقلىرىمدىن بىر قىسمى قۇندۇز قورغىنىدا قالدى. شۇلارنىڭ ئىچىدە بۇ لايىھىمۇ قالغانىكەن. سەمەرقەندكە بېرىپ كۆپ ئېچىندىم. ياز كەلسە قۇندۇزغا ئادەم ئەۋەتىپ ئالدۇرماقچى ئىدىم... كېيىن ھېلىقى پالاكەتلەر بولدى... قۇندۇزدا قالغىنى ياخشى بولغانىكەن. باشقا ساندۇقلىرىمنىڭ ھەممىسى ھىساردا پىتىنچى موغۇللارنىڭ ئىلكىدە قالدى... مەۋلانا، قاراڭچۇ، ھەممە ۋاراقلىرى تولۇقمۇ؟

شۇنداق دەپ، خانزادە بېگىم يۈزىدىن يىپەك چۈمبىلىنى بېشىنىڭ ئۈستىگە قايرىپ قويدى-دە، لايىھىلىرىگە تىكىلىپ قارىدى.

— ھەممىسى تولۇق! — دېدى مەۋلانا پەزىلەتدىن ئۈنىڭ يۈزىگە مىننەتدارلىق بىلەن كۆز تاشلاپ، — سەمەرقەندتە پېقىر سىزنىڭ ھۈزۇرىڭىزغا كىرىشكە جۈرئەت قىلالمىغانىدىم.

— ئۆزەم سىزنى چاقىرتماقچى بولدۇم. ئەمما لايىھىلەر قۇندۇزدا قالغانلىقى ئۈچۈن ئەندىشە قىلدىم...

مەۋلانا پەزىلەتدىن ئەنجاندا خانزادە بېگىمنىڭ سۈرىتىنمۇ سىزغىنىنى، ھازىر لايىھىلەر ئارىسىدا ئاشۇ سۈرەت يوقلۇقىنى بېگىمگە ئەسلەتكۈسى كېلىپ:

— بەلكى... سۈرەتلەر يوقلىپ كەتكەندۇ؟ — دېدى.

خانزاده بېگىمنىڭ يۈزىگە سۇس قىزىللىق يۈگۈردى:
ــ تېخىچە رەسساملىق قىلىۋاتامسىز، مەۋلانا؟
ــ ھەزرەت بېگىم، كۆپ يىل مەشق قىلمىسا قول رەسساملىقتىن چىقىپ قالىدىكەن... ھازىر پەقەت مېھمارچىلىق بىلەن مەشغۇلمەن.
ــ ئەنجاندا سىزغان سۈرەتلىرىڭىزنى مەن ئالاھىدە ساقلاۋاتىمەن، ــ دەپ خانزاده بېگىم مەۋلانىنىڭ ئوغلىغا ئەيمىنىپ كۆز تاشلىدى.
بوي يېتىپ قالغان بۇ يىگىت ئالدىدا ئۆزلىرىنىڭ ياشلىق مۇھەببەتلىرىنى ئەسلەتكۈچى سۈرەتىنى خانزاده بېگىم ئاتايىن ئېلىپ چىقمىغىنىنى مەۋلانا پەزىلىددىن ئەمدى سەزدى.
ــ ئەلۋەتتە سىز ھەقلىقسىز، ھەزرەت بېگىم... ئاشۇ سۈرەتلەر ئەمدى ئۆمۈرۋايەت سىزنىڭكى بولغاي!
بۇنى تولىمۇ خالاپ تۇرغان خانزاده بېگىم:
ــ ساخاۋىتىڭىزدىن تا ئەبەد مىننەتدارمەن! ــ دېدى.
مەۋلانا پەزىلىددىن قولىنى كۆكسىگە قويۇپ، ئەدەب بىلەن باش ئەگدى. كېيىن گېپىنى يەنە ئوچۇق تۇرغان كونا لايىھىلىرى ئۈستىگە بۇرىدى:
ــ مەن ئەمدى بۇلارنى ھېراتتا ئۆگەنگەن يېڭىلىقلىرىم بىلەن تولدۇرىمەن. ئەنە شۇنىڭدىن كېيىن بىمالال ئەمەلگە ئاشۇرسام بولىدۇ... پەقەت... بۇ مەدرىس ۋە قەسىرلەر قەيەرگە قۇرۇلۇشى مۇمكىن؟ ئەنجان... يىراقتا قالدى. كابۇلغىمۇ؟
خانزاده بېگىم مەيۈس باش چايقىدى:
ــ كابۇل، بىز ئارزۇ قىلغاندەك قۇدرەتلىك دۆلەت ئەمەس، مەۋلانا. "ئۇلۇغ مېھمارلىق ئابىدىلىرىنى قۇرۇش ئۈچۈن چوڭ

دۆلەتىنىڭ قۇدرىتىگە تايىنىش كېرەك" دېگەن گەپ توغرا ئىكەن. نېمە چارە؟...

مەۋلانا پەزىلىدىن ئالىدىدا ئوچۇق تۇرغان پىلانلارغا غەمكىن كۆز تىكىپ:

ــ ھە، تەقدىر بىزنى بىچارە قىلىپ يارىتىپتۇ، ــ دېدى. ئاۋازى قېرىلارنىڭكىدەك خىرىلداپ ئاڭلانغىنىنى ئۆزىمۇ سەزدى-دە، قوشۇپ قويدى، ــ مەن ئەمدى قېرىپ قالدىم، قىرغىنچىلىقلار، توپىلاڭلار، پارەكەندىچىلىكلەر بىلەن ئۆمرۈم ئۆتتى. لېكىن بۇنىڭ ھەممىسى ئۇزۇلۇكسىز داۋام قىلىۋېرەرمۇ؟ ئاخىر بىر مەن ئەمەس، ئونلاپ بىلىملىك ئالىملار، ھۇنەرۋەنلەر، شائىرلار جاھالەت بورىسىنى بىلەن ماۋەرائۇننەھەر ۋە خۇراساندىن قوغلاندى. ئىلگىرى قارا كۈچلەر بىزنى ئەنجاندىن قوغلىسا، سەمەرقەندتىن پاناھ تاپاتتۇق. سەمەرقەند جاھىللىرى كۈن بەرمىسە، ھىراتتىن نىجاتلىق ئىزدەيتۇق. ئەمدى ئەنجان ۋە سەمەرقەندمۇ بۇخارا ۋە ھىراتمۇ كۆچمەنچى سۇلتانلار ۋە دىنىي ئاداۋەتلەر بوراندىن دىر تىترەكتە. بوران ئۇچۇرغان غازاڭلاردەك ۋەتەندىن قوغلانغان قانچىلىغان مەرىپەتلىك ئالىم ۋە سەنئەتكارلار، قانچىلىغان نادىر ئىستېداتلار بىھۇدە زايە بولۇپ كەتمەكتە. بىزنىڭ ۋەتەندىن ئايرىلىشىمىز، دەريانىڭ ئۆزەنىنى يوقتىپ، چۆل-باياۋانغا تېشىپ چىقىپ كېتىشىگە ئوخشايدۇ. ئامۇ دەريا بىرۋاقتلار شۇ ھالغا چۈشكەنىكەن ۋە تا ئۆزىگە يېڭى يول سېلىپ باشقا بىر دېڭىزغا بېرىپ قويۇلغۇچە ئۇ ياقتىن-بۇ ياقىقا باش ئۇرۇپ، تېشىپ يۇرگەنىكەن. بىزمۇ ئۆمۇر بويى ئۇ ياقتىن-بۇ ياققا باش ئۇرۇپ، مۇناسىپ ئۆزەنىمىزنى تاپالمايمىز. ئەمدى بۇ كاج پەلەك ھېچ بولمىسا پەرزەنتلىرىمىزگە رەھىم

قىلسۇن! بىز بولمىساقمۇ بۇلار ئۆزلىرىگە مۇناسىپ ئۆزەن تېپىپ، يېڭى بىر مەدەنىيەت دېڭىزىغا بېرىپ قويۇلسۇن!

ئۆمۇر بويى ئۆز ئىجادىي پىلانلىرىنى ئەملىگە ئاشۇرالماي كۆيۈپ يۇرگەن ئىستىدات ئېگىسىنىڭ بۇ ئەلەملىك نىداسى خانزادە بېگىمنى تىترىتىۋەتتى.

ــ مەۋلانا، پەقەت سىز ئەمەس، بابىر مىرزىمۇ ئۆزەنىنى يوقاتقان دەريادەك بىئارامدۇر!

ــ بىلمەن، تەقدىر ئۇ ھەزرەتكىمۇ ئۆگەيلىك قىلدى!

ــ ئەمما بابىر مىرزا سەرگەردان بولۇپ يۇرگەن ئىستېداتلار دەريانىڭ بىر جايىغا يىغماقچى، نېسىپ بولسا، ئىلىم ۋە سەنئەتنىڭ يېڭى بىر دېڭىزىنى بەرپا قىلماقچى.

ــ بىز ئۇچۇن كېيىنكى ئۇمىد ھېلىمۇ بابىر مىرزىدادۇر. شۇنىڭ ئۇچۇن ئوغلۇم بىلەن كابۇلغا كەلدۇق.

ــ قەيەرگە جايلاشتىڭلار، مەۋلانا؟

ــ جىيەنىم تاھىر بەگنىڭگە چۈشتۇق. ئۆزى سەپەردە ئىكەن... ئاتا-بالا ئىككىلىسى كونا كىيىم كىيىشكەن، چىرايىدىن كەتكەن. ئۇلارنىڭ ماددىي جەھەتتىنمۇ قېينىلىپ يۇرگەنلىكىنى سەزگەن خانزادە بېگىم يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىچكىرى خانىغا كىرىپ كەتتى. چاپىنىنىڭ يانچۇقىدىن ئاچقۇچ ئېلىپ، تەكچىدە تۇرغان پولات ساندۇقنى ئاچتى.

ئىنىسى بابىر مىرزا خانزادە بېگىمگە ئەڭ نوپۇزلۇق مەنسەپدار-لىرى قاتارىدا تەمىنات بەلگىلىگەنىدى. ھەر ئايدا خەزىنىدىن خۇرۇم قاپچۇققا سېلىنغان مىڭ دەرھەم ئالتۇن كېلىپ تۇراتتى. خىزمەتكارلار بېگىمگە بېرىلگەن يەر-سۇنىڭ دېھقانچىلىقى بىلەن

تىرىكچىلىك ئۆتكۈزۈشەتتى. بېگىمنىڭ بىر ئۆزىگە كۆپ پۇل كەتمەيتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن خەزىنىدىن كەلگەن ئالتۇن توشقان قاپچۇقلارنىڭ كۆپرەكى پولات ساندۇقتا ساقلىنىپ تۇراتتى.

خانزادە بېگىم مەۋلانا پەزلىددىننىڭ كىچىكرەك بىر ھويلا ۋە ئات سېتىپ ئېلىشى، كىيىم-كېچەكى، ئۈچ-تۆت ئايلىق تىرىكچىلىكى ئۈچۈن قانچە پۇل كېتىشىنى مۆلچەرلەپ كۆردى-دە، مىڭ دەر-ھەملىك قاپچۇقتىن ئىككىسىنى ئالدى. كېيىن ئۇلارنى بايىقى خىزمەتكارغا بېرىپ، ئالتۇن پەتنۇستا كۆتۈرگۈزگىنىچە ئاتا-بالىنىڭ ئالدىغا قايتىپ چىقتى.

مەۋلانا پەزلىددىن قاپچۇقنى كۆرۈپ، خىجالەت بولۇشقا باشلىدى. خانزادە بېگىمدىن پۇل ئېلىش ئۈنىڭغا ئېغىر ئىدى.

— مەۋلانا، بۇ قاپچۇقلار بابىر مىرزىنىڭ خەزىنىسىدىن كەلگەن. ئۆزى بولمىغانلىقى ئۈچۈن تەمناتنى مەن سىزگە تاپشۇرماقچىمەن. بىرى ئوغلىڭىز ئالاۋىددىنغا. مەرھەمەت! ئېلىڭ!

ئالاۋىددىن قولىنى كۆكسىگە قويۇپ، ئەدەبى بىرىنچى نۆۋەت ئېغىز ئېچىپ سۆزلىدى:

— رەھمەت، ھەزرەت بېگىم، بىز سىزدىن تولىمۇ مىننەتدارمىز!

ئۈنىڭ يېقىملىق ئاۋازى ۋە سۆزلەرنى مەيىن تەلەپپۇز قىلىشى مەۋلانا پەزلىددىننىڭ يىگىتلىك مەزگىلىنى ئەسلىتەتتى... شۇ سەۋەب-تىن ئاتا-بالا ئىككىلىسى بېگىمگە ناھايىتىمۇ ئەزىز كۆرۈنەتتى.

3

ئامۇدەريا تەرەپتىن تاغ ئېشىپ ئۇچۇپ كەلگەن تۇرنىلار كابۇل-نىڭ ئۈستىدىن جەنۇبىي شەرق تەرەپكە ئۆتمەكتە ئىدى. ئۇردىنىڭ

ئالتۇندىن ھەل بېرىلگەن ئايۇننىدا ماھىم بېگىم بىلەن ناشتا قىلىپ ئولتۇرغان بابىر تۇرنىلارنىڭ قىسقا ۋە سىرلىق ئاۋاز بىلەن "قۇر-پي"، "قۇر-پي"لىشىنى ئاڭلىدى-دە، ئورنىدىن تۇرۇپ، ئايۇان چېتىگە باردى ۋە ئاسمانىنىڭ ئاۋاز كېلىۋاتقان تەرىپىگە تىكىلدى. كۆكتە ئېگىلىپ-چايقىلىپ كېلىۋاتقان بىرتىزىق قارا مارجاننى كۆزلىرى بىلەن ئىزدەپ تاپقاندىن كېيىن تۇرنىلارنىڭ تاۋۇشى ئۇنىڭغا تېخىمۇ ئېنىقراق ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

يېقىملىق ۋە سۈزۈك "قۇر-پي"، "قۇر-پي"لاردا قانداقتۇر ھارغىنلىق ئاھاڭلىرى بارغا ئوخشايتتى ۋە تۇرنىلارنىڭ يىراق-يىراقلاردىن ئۇچۇپ كېلىۋاتقىنى ئەسكە چۈشەتتى. بەلكى ئۇلار مۇشۇ كېلىشىدە ئەنجانىنىڭ ئۈستىدىن ئۇچۇپ ئۆتكەنىدۇ؟ ياكى تاشكەنت ۋە سەمەرقەند ئەتراپلىرىدىكى توختام سۈلار بويىغا قونۇپ دەم ئالغاندۇ؟

بۇ ئوي بىلەن بابىرنىڭ قەلبىنى ئەلەملىك بىر سېغىنىش تۇيغۇسى ئورنىۋالدى. ھەتتا شۇ تۇرنىلار كۆرۈپ كېلىۋاتقان جايلارنى ئۇ ئەمدى بېرىپ كۆرەلمەيدۇ. كۆلى مەلىكىتە ۋە غىجدۇۋاندا يېگىلىپ، ھىراتتا پىتىنچىلەر خىيانىتىدىن ئەبگار بولۇپ قايتقىنىغا مانا، ئون ئۈچ يىل بولۇۋاتىدۇ. بابىر شۇنىڭدىن بۇيان قالتىس ھەربىي يۈرۈشلەردىن ئۆزىنى تېيىپ يۈرۈپتۇ. موغۇل بەگلىرىنىڭ خىيانەتلىرىنى قۇندۇزدىلا بىلىپ تۇرۇپ، يەنە شۇلارغا ۋە قىزىل باشلارغا تەۋەككۈلچىلىك بىلەن تايىنىپ ئىش قىلغىنى ئۈنىڭ ۋەتىنىگە قايتىدىغان يوللىرىنى ئېتىپ تاشلىغانىدى.

تۇرنىلارنىڭ يىراقلىشىپ ئۇچۇپ كېتىۋاتقان تاۋۇشلىرى تەسىردە بابىرنىڭ كۆڭلىگە: "ئەمدى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتۇڭغا ئۆمۈرۋا-

يەت قايتالمايسەن!" دېگەن ئەلەملىك ئوي كەلدى-دە، چىرايى بىردىنلا تۇتۇلدى. كەينىگە ئۆرۈلۈپ، سەۋدەربېشىغا ئىچملىك كەلتۈرۈشىنى بۇيرۇدى.

ماھىم بېگىم داستىخان يېنىدىن بابىر تەرەپكە كېلىۋېتىپ:

— ھەزرىتىم، ئەتىگەندىلا ئىچملىكمۇ؟ — دەپ تەئەججۇبلەندى، — ھازىر پەرزەنتلىرىڭىز سالامغا كېلىدۇ...ئەنە، مىرزا ھىندال تەربىيىچىلىرى بىلەن كېلىۋاتىدۇ.

بېشىغا كىچىككىنە يىپەك سەللە ئورىغان ياقۇت كۆزلۈك كەمە-رىگە كىچىككىنە قىلىچ تېقىلغان سەككىز ياشلىق مىرزا ھىندال ئايۋاننىڭ ئېگىز پەلەمپەيلىرىدىن چوڭلاردەك قول قوشتۇرۇپ، تەزىم قىلىپ چىقتى. ئاتىسى بۇنى كۆرۈپ ئىختىيارسىز كۈلۈمسىرىدى. ھىندالنى يەلكىسىنى قوچاقلاپ ئەركىلەتتى، كېيىن ئۇنى يېنىغا ئېلىپ، زەرباپ كۆرپە ئۈستىگە ئولتۇردى.

— قىلىچ تاقاۋاپسىز، ئەمىرزادەم، جەڭگە بارماقچىمىسىز؟ — دەپ چاقچاقلاشتى.

ھىندال چوڭ-چوڭ كۆزلىرىنى چاقنىتىپ ماھىم بېگىمگە بىر قارىۋالدى. ماھىم بېگىم "ئېيتمىڭ!" دېگەندەك بېشىنى لىڭشىتتى. شۇ چاغدا ھىندال ئۆتكۈر تىل بىلەن ئاتىسىغا:

— مېنىمۇ ئېلىپ بېرىڭ، — دېدى.

— قەيەرگە؟

— ھىن... ھىندىستانغا!

— ھىندىستاندا نېمە قىلماقچىسىز؟

— يول... يولۋاسنى كۆرىمەن...

— مانا گەپ! — دەپ بابىر كۈلدى، — بىز سىزگە ھىندال

ئسمىنى بەرسەك، سىز پەقەت ھىند يولۇسسىنى تاماشا قىلماقچى، شۇنداقمۇ؟

بالا قىزىرىپ:

ــ ياق، ــ دېدى كىچىككىنە قىلىچىنىڭ سېپىنى سىقىمىغا ئېلىپ، ــ ئەگەر يولۇاس... "يەيمەن" دېسە، مەن مانا مۇشۇ قىلىچ بىلەن ئۇنى ئۇرىمەن!

بابىر ھىندالنى يەنە يەلكىسىدىن قۇچاقلاپ ئەركىلەتتى:

ــ بارىكاللا! ئۇنداق بولسا سىزنى ھىندىستانغا ئەلۋەتتە ئېلىپ بارىمىز...

شۇ چاغدا ئايۇان پەلەمپىيىدىن ئالتۇن كوزىچىدا ئىچىملىك ئېلىپ چىقىۋاتقان شەربەتچى كۆرۈندى. ماھىم ئۇنىڭغا قولى بىلەن "قايتىڭ!" دېگەن ئىشارىنى قىلدى. شەربەتچى بابىرغا قورقۇپراق كۆز تاشلىدى ـ دە، ئۇنىڭ ئوغلى بىلەن ئاۋۇنۇپ، ئىچىملىكنى ئېسىدىن چىقارغىنىنى سەزدى ۋە پەلەمپەيدىن ئاستا قايتىپ چۈشۈپ كەتتى.

بابىر ھىندالدىن خەت ـ ساۋادنى قانچىلىك ئۆگەنگىنىنى، قانداق شېئىرلارنى يادقا بىلىشنى سورىدى.

ــ مەن قۇرئان ئايەتلىرىدىن يادقا بىلىمەن. قۇلھۇ ئاللاھۇ ئەھەد...

ــ ھىندالنىڭ شېئىرغا ئۇنچۇالا ئىشقى يوق، ــ دەپ ئىزاھ بەردى ماھىم بېگىم، ــ بۇنىڭغا ئويۇن بولسا، يادىن ئوق ئاتسا، ئات چاپسا بولدى. كىتابقا خۇشى يوق.

ــ بەلكى يېشى كىچىك بولغىنى ئۈچۈندۇ؟

ــ گۈلبەدەن بۇنىڭدىن ئۈچ ياش كىچىك. ئەما ساۋادى

هندالدىن ياخشى. هازىر كۆرەرسىز... قىزچاق كىتابقا شۇنچىلىك هېرىسكى، هەيران بولۇپ ياقامنى تۇتىمەن.

بابىر ئويچان ئاۋاز بىلەن:

ــ ئەجەبا هندال ئاشۇ تاغلىرىغا تارتارمۇ؟ ــ دېدى.

بابىرنىڭ بۇ سۆزلىرىدە قانچىلىك مۇرەككەپ مەنە بارلىقىنى پەقەت ماهىم بېگىم چۈشىنەتتى. چۈنكى هندال ماهىم بېگىمدىن ئەمەس، بابىرنىڭ كىچىك خوتۇنى دىلدار ئاغىچىدىن تۇغۇلغانىدى. شەرىئەت بېرىدىغان رۇخسەت بويىچە بابىرمۇ ئۇچ خوتۇنلۇق بولۇۋالغان، ئەۋلادتىن ئەۋلادقا ئۆتۈپ كېلىۋاتقان بۇ رەھىمسىز ئادەت ماهىم بېگىمنى قانچىلىك ئەزسىمۇ، ئەلىمىنى ئىچىگە يۇتۇپ چىداپ كېلىۋاتاتتى. بابىرنىڭ ئىككىنچى خوتۇنى گۈلرۇھ بېگىمدىن مىرزا كامران ۋە مىرزا ئەسكەرىي ئاتلىق ئىككى ئوغۇل تۇغۇلىدى. بۇلار هۇمايۇندىن كېيىنكى تەخت ۋارىسلىرى ئىدى. گۈلرۇھ بېگىم شۇ سەۋەبتىن ماهىم بېگىمگە كۈندەشلەرچە سوغۇق مۇئامىلە قىلاتتى. ئۇچ خوتۇن كابۇلنىڭ ئۇچ چېتىدە هەر بىرى ئالاهىدە بىنادا تۇرسىمۇ بىر-بىرىنىڭ ئەهۋالىدىن خەۋەردار ئىدى. دىلدار ئاغىچا بەش يىلدا ئىككى قىز تۇغدى. ماهىم بېگىم بولسا ئۇچ قېتىم پەرزەنت دېغىنى باشتىن كەچۈردى. ئۇنىڭ هۇمايۇندىن كېيىن تۇغقان ئىككى ئوغۇل، بىر قىزى كەينى-كەينىدىن ئۆلۈپ كەتتى. كېيىن ئۇمۇمەن بويىدا بولماي قالدى. بۇنىڭ هەمىسىدىن ماهىم بېگىم ناهايىتى قاتتىق ئۆرتىنىپ يۈرگىنىنى سەزگەن بابىر ئۇنىڭغا قانداق تەسەللى بېرىشنى بىلمەيتتى. بىر كۈن مانا مۇشۇ ئايۋاندا ئولتۇرغىنىدا ماهىم بېگىمنىڭ ئۆزى "دىلدار ئاغىچا يەنە هاملدار ئىمىش، ــ دەپ قالدى، ــ مەن كۆيۈپ ئادا بولدۇم. ئەمدى...

دىلدار ئاغىچا مۇشۇ قېتىم ئوغۇل تۇغسىمۇ، قىز تۇغسىمۇ، ئەگەر ماڭا بەرسىگىز ئۆز پەرزەنتىمدەك تەربىيىلەپ ئۆستۈرەتتىم".

دىلدار ئاغىچىنىڭ ئۆز پەرزەنتىنى كۈندىشىگە ئىشىنىپ تاپشۇرۇشنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايتتى. لېكىن ماھىم بېگىم ھۇمايۇننى قانچىلىك ياخشى تەربىيىلىگەنلىكىنى ھەممەيلەن بىلەتتى، ئۇنىڭ يەنە پەرزەنت ئۆستۈرۈش ئىشتىياقى كۈچلۈكلۈكىنى بابىرمۇ سېزەتتى.

دىلدار ئاغىچا كابۇلنىڭ باغى يوگۇچقاسىدا مانا مۇشۇ ھىندالنى تۇغقاندا بابىرنىڭ مەخسۇس پەرمانى بىلەن ئۇچ كۈنلۈك بۇۋاقنى ئوردىدا تۇرىدىغان ماھىم بېگىمنىڭ تەربىيىسىگە ئەكىلىپ بەردى.

بۇ بالىنى توققۇز ئاي يۆرەك قېتىدا كۆتۈرۈپ يۈرگەن دىلدار ئاغىچا "ئوغلۇمدىن تىرىك تۇرۇپ جۇدا بولدۇم" دەپ خېلى ۋاقىت يىغلاپ ـ قاخشاپ يۈردى. بابىر ئۇنىڭغا:

ـ ئەزەلدىن ئۇدۇم شۇنداق، ـ دەپ ۋەج كۆرسەتتى، ـ پادىشاھ ئائىلىسىدە ئوغۇللارنى چوڭ خوتۇن تەربىيىلىشى كېرەك، ماھىم ھۇمايۇننى قانداق چوڭ قىلدى، كۆردۇڭغۇ؟ ھازىر بەدەخشاندا ئەڭ ئابرويلۇق ھاكىم! خۇدا خالىسا ماھىم ھىندالنىمۇ شۇنداق چوڭ قىلىدۇ!

ماھىم بېگىمنىڭ ھىندالنى ئۆز پەرزەنتىدىنمۇ زىيادە تەربىيە قىلىۋاتقىنى بابىرغا مەلۇم ئىدى، لېكىن بالىنىڭ تاغا ئەۋلادلىرى جاھىل ۋە مەرىپەتسىز ئادەملەر ئىدى. دىلدار ئاغىچا ھىسار ۋە سەمەرقەندتە كۆپ يامان ئىشلار قىلغان سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ ئەۋلادلىرىدىن ئىدى، شەيبانىخان تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭمۇ تۇغقانچىلىقى بار ئىدى. بابىر سەمەرقەندكە ئاخىرقى قېتىم غەلىبە بىلەن بارغاندا ۋە قىزىل باشلار بىلەن مەي ئىچىپ

يۇرگەن كۆنلىرىدە دىلدار ئاغىچىنىڭ ھۆسنىنى، خۇسۇسەن دۇتار چېلىپ ناخشا ئېيتقاندىكى شېرىن ئاۋازىنى ياقتۇرۇپ قېلىپ، كەيپ-چېلىكتە ئۇنى ھەرىمگە ئالغاندى. بۇنىڭ ھەممىدىن خەۋەردار بولغان ماھىم بېگىم بابىرنىڭ "ھىندال مەرىپەتسىز تاغلىرىغا تارتمەسۇن، يەنە!" دېگەن ئەندىشىسىنى تارقىتىشقا ئىنتىلدى:

— ھەزرىتىم، ھۇمايۇننىڭ كۆپ پەزىلەتلىرى ھىندالدىمۇ بار. قەلبى مېھىر بىلەن توشقان. ئىشىنىمەنكى، ھىندالمۇ سىزگە تارتىدۇ. ئېگىچىگىز خانزادە بېگىمدىن ئاڭلىغانمەن. سىزمۇ مانا مۇشۇ يېشىڭىزدا "ئۇرۇش-ئۇرۇش" ئويناشنى تولىمۇ ياخشى كۆرەتتىكەنسىز.

بابىر يەنە ھىندالغا قارىدى:

— مەن ساڭا كىتابلار سۆزغا قىلسام ئوقۇمسەن؟

— ئوقۇ... ئوقۇيمەن! — دەپ ھىندال تۇتۇلۇپراق جاۋاب بەردى.

بابىر كاتىپنى چاقىرىپ، كابۇل كۇتۇپخانىسىدىن ھىندالغا كېرەكلىك كىتابلارنى ماھىم بېگىمگە ئەكىلىپ بېرىشنى بۇيرۇدى. شۇنىڭدىن كېيىن سەۋدەرىپشى ئىچكى خانىدىن بالىنىڭ بويىغا يەتكەندە ماللاشتۇرۇپ ئىشلەنگەن ئالتۇن دەستىلىك كەمانىي شاشنى① ئېلىپ چىقتى. چىرايلىق ساداقتا ئون ئىككى ئالتۇن بېزەكلىك يا ئوقمۇ بار ئىدى. بۇنداق چىرايلىق ئوق-يانى بىرىنچى قېتىم كۆرۈۋاتقان بالا ئېسىل سۆزغىنى قولىغا ئالغاندا كۆزلىرى خۇشاللىقتىن پارقىراپ كەتتى.

— مانا، تىرەندازلىقنى مەشىق قىل، ئەما كىتاب ئوقۇشنىمۇ

---

① كەمانىي شاشىي — تاشكەنت ئوقياسى.

ئۇنتۇما! ــ دەپ تاپشۇردى بابىر.

ھىندال تەزىم بىلەن ئاتىسىغا قۇللۇق قىلدى، پەلەمپەيدىن تۆۋەنگە چۈشۈپ كەتتى. ئاربىدىن سەل ئۆتمەي ئايۇانىنىڭ ئىچكى ئىشىكىدىن ئەللىك ياشلاردىكى ئىنكىئانا كىچىكىنە گۈلبەدەننى قولىدىن يېتەكلەپ چىقتى. بۇ چىرايى يېقىملىق ئايال ــ تاھىرنىڭ خوتۇنى رابىيە ئىدى. دەسلىپىدە قۇتلۇق نىگارخانىمنىڭ خىزمىتىدە بولغان رابىيە ھازىر ماھىم بېگىم ھۇزۇرىدا بەش ياشلىق گۈلبەدەنگە ئىنكىئانىلىق قىلىۋاتاتتى.

بابىر ئۆز ئائىلىسىگە يېگىرمە تۆت يىللىق قەدىردان بولغان رابىيىنىڭ تەزىم بىلەن بەرگەن سالىمىنى ئېلىپ، ئۇنىڭ بىلەن قىزغىن ھال سوراشتى. كېيىن قىزچىقى گۈلبەدەنگە يۈزلەندى.

قوچاقتەك ياساندۇرۇلغان كىچىك قىزچاقنىڭ قاش-كۆزى ئىختىيارسىز دىلدار ئاغىچىنى ئەسلەتتى. گۈلبەدەننىمۇ ئاشۇ گۈزەل جۇۋان تۇغقانىدى. ماھىم بېگىم ھىندالنى ئانىلارچە كۆيۈنۈپ پەرۋەرىش قىلىۋاتقىنىنى يىللار داۋامىدا كۆزىتىپ يۈرگەن دىلدار ئاغىچا بۇ ئايالنىڭ مەردلىكىگە قايىل بولغان ۋە گۈلبەدەننى ئۇنىڭغا ئۆزى پەرزەنتلىككە بەرگەنىدى. بۇ ئىككى ئايال ئەمدى دىمىقى ئۇستۇن گۈلرۇھ·بېگىمگە قارشى گويا بالىلار ئارقىلىق ئىتتىپاقلاشقانىدى. گۈلرۇھ بېگىم بولسا بىر ئەمەس، ئىككى ئوغلى بوي يېتىپ كېلىۋاتقىنىدىن تولىمۇ مەغرۇرلىناتتى. كامران مىرزا ۋە مىرزا ئەسكەرىيلەرنى تەخت ۋارىسى ھۇمايۇنغا قارشى رىقابەت تۇيغۇسى بىلەن تەربىيلەيتتى. شۇ سەۋەبتىن بابىرمۇ گۈلرۇھ بېگىمدىن كۆپ رەنجىيتتى، لېكىن ئاربىدىكى كۈندەشلىك بالاسىنى پۈتۈنلەي يوق قىلىش قولىدىن كەلمەيتتى.

يۇمران قىزچىقنى كۆرگەن هامان ئېسىگە چۈشكەن بۇ مۇرەككەپ-لەكلەر گۈلبەدەننىڭ ئېگىلىپ تەزىم قىلىشى ۋە شېرىن "ئەسسالامى" بىلەن خىيالىدىن يىراقلىششقا باشلىدى. بابىر قىزچىقنى قولىدا كۆتۈرۈۋېلىپ پېشانىسىدىن سۆيدى. كېيىن داستىخان ئالدىغا كېلىپ، ئۇنى تىزىغا ئېلىپ ئولتۇردى. داستىخانغا تولغان نازۇ-نېمەتلەرنى، ئادىنەپۇردىكى① باغىۋەپادا ئۆسكەن چىرايلىق نارىنجلەرنى② كۆرسىتىپ:

— نېمە يەيسەن؟ — دەپ سورىدى.

گۈلبەدەن ئەدەپ بىلەن باش چايقىدى. ئۇ پادىشاھ ئاتىسىنىڭ ئالدىدا يېمەكلىك چاينېپ ئولتۇرۇشتىن تارتىناتتى. لېكىن دادىسىنىڭ زەرقوشۇپ توقۇلغان قىممەت باھالىق چاپىنىدىكى ئالتۇن تۇگمىلەر ئۇنى ناھايىتى قىزىقتۇرۇپ قويدى. بۇ تۇگمىلەردىن بىرىنىڭ يۈز تەرىپىگە كىچىككىنە يولۇاس شەكلى ئويۇلغان. يولۇاسنىڭ كۆزى ئورنىغا زىنھىردىنمۇ كىچىك ياقۇت دانىلىرى ئورنىتىلغان. ئىككىنچى ئالتۇن تۇگمىنىڭ يۈزىدە ئەپسانىۋى بىر قۇش قاناتلىرىنى يېيىپ، تۇمشۇقىدا كىچىككىنە گۆھەرنى ئېلىپ ئۇچۇپ كېتىۋاتقان. ئۆمرىدە بۇنداق غەلىتە تۇگمىلەرنى كۆرمىگەن قىزچاق ئۇلارنىڭ بىرسىنى قولى بىلەن ئاستا تۇتۇپ كۆردى.

— ساڭا تۇگمىلەر يارامدۇ؟ — دەپ سورىدى دادىسى. گۈلبەدەن "ھەئە" دەپ كۈلۈمسىرىدى. بابىر قىزچىقى تۇتۇپ كۆرگەن تۇگمىنى يۇلۇپ ئالماقچى بولۇپ بىر تارتتى. لېكىن تۇگمە ناھايىتى

---

① ئادىنەپۇر — ئافغانىستانىنىڭ جەنۇبىدىكى شەھەر، ھازىرقى جەلالاباد.

② نارىنج — ئاپېلسىن.

مەھكەم تىكىلگەنكەن، ئۇزۇلمەدى.

ــ ھەزرىتىم، نېمە قىلماقچىسىز؟ ــ ھەيران بولۇپ سورىدى ماھىم بېگىم، ــ قويۇڭ، تۇغمىنى ئۇزمەڭ، بۇ سىزنىڭ شاھانە كىيىمىڭىز ــ دە!

ــ ھېچقىسى يوق. زەرگەرگە بۇيرۇسا، يەنە شۇنداق بىر تۇغمە ياساپ بېرىدۇ.

بابىر كەمىرىگە ئېسىلغان غىلابىتىن كىچىكىنە قەلەمتىراش ئالدى ــ دە، ئاشۇ تۇغمىنى يېپىدىن كېسىپ ئېلىپ قىزچىقىغا بەردى:

ــ لېكىن يوقاتما. بۇ قۇش ــ دۆلەت قۇشى. خۇدايىم ساڭا بەخت كەلتۈرسۇن.

گۈلبەدەن خۇشاللىنىپ ۋە ھاياجانلىنىپ:

ــ رەھمەت، ھەزرىتى... ئالىي... ــ دېدى ــ دە، لېكىن جۈملىنىڭ ئاخىرىنى ئانچە كېلىشتۇرەلمىدى.

ــ مېنى ئاتا دەۋەرگىن، قىزىم.

گۈلبەدەن ئانىسى ماھىم بېگىمگە سوئال نەزىرى بىلەن قارىدى. ماھىم "ھە، ئېيتە!" دېگەندەك باش لىڭشىتتى. شۇ چاغدا گۈلبەدەن قوللىرى بىلەن ئاتىسىنىڭ بوينىدىن قۇچاقلىدى ــ دە:

ــ ئاتىجان! ــ دەپ ئۇنىڭ ياڭىقىدىن سۆيىدى.

بابىر خېلىدىن بۇيان ھېس قىلمىغان بالىلارچە بىر پاكىلىق ۋە ساپلىق پۈتۈن ۋۇجۇدىغا گويا نۇر بولۇپ تارالدى.

ــ گۈلى، ــ دېدى ماھىم بېگىم، ــ ئەمدى ھەزرەت ئاتاڭغا بىر ھېكايە ئېيتىپ بەرگىن.

گۈلبەدەن ئاستا ئاتىسىنىڭ تىزىدىن پەسكە چۈشتى ــ دە، خۇددى

مۇئەللىمگە جاۋاب بېرىۋاتقان ئوقۇغۇچىدەك تىك تۇرۇپ، تاشپاقا ۋە چايان ھەققىدىكى مەشھۇر ھېكايىنى ئېيتىپ بەردى. خۇسۇسەن، تاشپاقا چايانغا ياخشىلىق قىلىپ، ئۇنى دەريادىن ئۆتكۈزۈپ قويماقچى بولغاندا، چايان ئۇنىڭغا زەھەر سېلىشقا تىرىشقىنىنى، كېيىن بۇ يامانلىقى ئۈچۈن دەرياغا چۆكۈپ ئۆلگىنىنى شۇنداق كېلىشتۇرۇپ ئېيتتىكى، بابىر زوقلىنىپ كۈلدى-دە:

— سىز سۆزلەپ بەرگەنمىدىڭىز؟ — دەپ ماھمىدىن سورىدى.

— ياق، ئۆزى «تۇتىنامە»نى بىمالال چۈشىنىپ ئوقۇدى. بەش ياشقا يەتمەي ساۋات چىقارغان قىزچاقنى مەن بىرىنچى كۆرۈشۈم.

— گۈلبەدەنگە كۆز تەگمىسۇن، زېھنى ۋە تۇتۇۋېلىشىدا تەڭدىشى يوق.

— سەئىدىنىڭ «گۈلىستان»دىن خېلى ھېكايىلەرنى يادقا بىلىدۇ. شېئىرغا ئانچە ھېرىس ئەمەس. ئەمما نەسرىي ھېكايە خاتىرىسىگە سۆزمۇسۆز ئورنىشىپ قالىدۇ. باغدا، كوچىدا كۆرگەن-لىرىنىمۇ كېلىشتۇرۇپ ھېكايە قىلىدۇ. مەن ئۆزەمچە ئارزۇ قىلىمەنكى، گۈلبەدەن شائىرە بولمىسىمۇ ھەزرەت ئاتىسىنىڭ نەسرىي يېزىقچىلىقىنى مىراس ئالسا ئەجەب ئەمەس.

— ھە، نەسىر يېزىش ئۈچۈن قانچىلىك كۆپ سەۋدالارنى باشتىن كەچۈرۈش كېرەك، ماھىم!

گۈلبەدەن ئاتا-ئانىسىنىڭ گەپلىرىگە ياخشى چۈشىنىۋاتقانىدەك دېقىقەت بىلەن قۇلاق سالماقتا ئىدى. ئۇنىڭ چوڭ-چوڭ شەھلا كۆزلىرىدە قانداقتۇر ئۇمىد، ئەينى ۋاقىتتا، تەشۋىش بارغا ئوخشايتى. گويا ئۇنىڭ ئاتىسىدىن كۈتكەن ئۇمىدلىرى بىكارغا كەتمىسە كۆڭلى قاتمىق ئازار يېيىشىنى سېزىپ تەشۋىشلىنىۋاتقانىدەك

كۆرۈنەتتى.

— زېرەك قىزىم، ھەزرەت ئاناڭ سەندىكى ئاجايىپ بىر قابىلە-يەتنى ياخشى بايقاپتۇ. ئەگەر گۈلىنىڭ نەسىرگە ئىشقى زور بولسا، — دەپ بابىر ماھىم بېگىمگە قاراپ داۋاملاشتۇردى، — «ۋەقەئىي»نىڭ ئاسانراق بابلىرىدىن بېرەي، خەتتات قىزچىقمىزغا بىر نۇسخا كۆچۈرۈپ بەرسۇن.

— مەنمۇ سىزدىن شۇنى ئىلتىماس قىلماقچى ئىدىم. گۈلى تۈركىي تىلنى ھەزرەت ئاتىسىنىڭ كىتابلىرىدىن ئۆگەنگىنى ياخشى. مەن ئاجىزىكىز، پەقەت ھۇمايۇندەك ئوغۇللىرىكىز ئەمەس، گۈلبە-دەندەك قىزلىرىكىزمۇ تارىختا سىزگە مۇناسىپ نام قالدۇرسا، دەپ ئارزۇ قىلىمەن①.

بۇ سۆزلەرنىڭ سەممىيلىكىنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن سەزگەن بابىر بىردىنلا قاتتىق تەسىرلىنىپ، ماھىم بېگىمگە كۈندىشى دىلدار ئاغىچىنىڭ بىر ئەمەس، ئىككى پەرزەنتىنى شۇنچىلىك مېھىر بىلەن تەربىيىلىشى ئۈچۈن ۋە ئۇلارنىڭ كېلەچىكىگە شۇنچىلىك جان كۆيدۈرۈشى ئۈچۈن قانچە چوڭ بەرداش، مەردلىك، كەڭ قورساق-لىق كېرەك بولغانىكىن؟ بابىر يېشى قىرىقتىن ئاشقانسېرى كېلەچەك ئەۋلاد ھەققىدە كۆپ ئويلايتتى، پەرزەنتلەر بولۇپمۇ شۇ ياشتا

---

① ئېيتىش مۇمكىنكى، ماھىم بېگىم، گۈلبەدەنىنى ھەقىقەتەنمۇ بابىرنىڭ نەسرىي روھىدا تەربىيىلىدى. گۈلبەدەن بېگىم چوڭ بولغاندا «بابىرنامە»نىڭ ئەڭ ياخشى پەزىلەتلىرىدىن ئىبرەت ئېلىپ، ئۆزىنىڭ مەشھۇر «ھۇمايۇننامە» ئەسىرىنى يازدى. ئاشۇ زامانلاردا ئاياللارنى كەمسىتكۈچى دىنىي ئەقىدىلەرگە قارشى ھالدا يېزىلغان «ھۇمايۇننامە» تارىخىمىزنىڭ ئېسىل مەدەنىي ئابىدىلىرىدىن بىرىگە ئايلاندى.

ئادەمنىڭ ھاياتىدا ھەل قىلغۇچى كۈچلەردىن بىرىگە ئايلىنىشىنى سېزەتتى. شۇ سەۋەبتىن ماھىم بېگىمنىڭ بىرلا ھۇمايۇنىنى ئەمەس، مانا ھىندال بىلەن گۈلبەدەننىمۇ ئاتىسىغا ساداقەتلىك ۋە مېھىر-مۇھەببەتلىك پەرزەنتلەر قىلىپ تەربىيىلەۋاتقىنى خوتۇن كىشىنىڭ ئۆز ئېرىگە قىلىشى مۇمكىن بولغان ئەڭ ئۇلۇغ ياخشىلىقى ئىكەنلىكىنى ھازىر پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ھېس قىلدى. بابىر پادىشاھلىق ئۇدۇمىغا يول قويۇپ، ماھىم بېگىمنىڭ ئوستىگە يەنە ئىككى خوتۇن ئالغان بولسىمۇ ماھىم بۇنى كەڭ قورساقلىق بىلەن كەچۈرگىنى، يەنە ئۆزىنى ئۇنىڭغا شۇنچىلىك پىدا قىلغىنى، تەڭداشسىز بىر مۇھەببەت ۋە ساداقەتنىڭ نىشانلىرى ئەمەسمۇ؟

بابىر تېز ئورنىدىن تۇرۇپ، كۆرپىدە ئولتۇرغان ماھىم بېگىمنىڭ ئوستىگە ئېگىشتى-دە، چېچىدىن، پېشانىسىدىن، يۈزىدىن سۆيۈشكە باشلىدى.

— ماھىم، سىز مېنىڭ تەڭداشسىز گۈزىلىمسىز! — دەپ زوق بىلەن شۇرلىدى، — مەن شاھ بولسامۇ ئۇلۇغ قەلبىڭىز ئالدىدا قۇلمەن!

ماھىممۇ تېز ئورنىدىن تۇردى. گۈلبەدەننىڭ ئاتا-ئانىسىغا تارتىنىپ قاراپ تۇرغىنىنى كۆردى-دە، ئەتراپىغا ئالاقزادە بولۇپ كۆز تاشلىدى.

رابىيە ئۇلارنى خالىي قالدۇرۇپ ئىچكىرىگە كىرىپ كەتكەن. سەۋدەربېشىلارمۇ يوق. بابىر ماھىم بېگىمنىڭ كۆزلىرىنىمۇ سۆيۈپ:

— بۇيرۇڭ، — دېدى، — نېمىكى خالىسىڭىز مەن بەجا كەلتۈرەي!

ماھىم بېگىم ئۇيىلىپ پىچىرلىدى:

ـــ گۈلبەدەنگە رۇخسەت بېرەيلى...

بابىر يەنە سەۋدەربېشىنى چاقىردى ۋە گۈلبەدەنگە ھىندىستاندىن كەلتۈرۈلگەن تۇتى قۇشلارنى ھەدىيە قىلىشنى بۇيرۇدى.

چىرايلىق ئالتۇن قەپەزلەرگە سېلىنغان تۇتى قۇشلارنىڭ كامالەكتەك پارقىرىغان پەيلىرى گۈلبەدەنىمنىڭ ئېتىبارىنى دەرھال ئۆزىگە تارتتى. تۇتى قۇشلار سۆزلەشنى بىلەتتى، چوڭراقى چىقراق ئاۋاز بىلەن:

ـــ ئەسسالام، بېگىم! ـــ دېدى.

گۈلبەدەن بۇنىڭدىن زوقلىنىپ باللارچە ساددىلىق بىلەن:

ـــ ئەسسالام، تۇتى! ـــ دېدى.

شۇ چاغدا ھەممىسى ئىختىيارسىز كۈلۈۋەتتى. گۈلبەدەن دادىسىنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەلدى. بۇ ئاجايىپ سوۋغىسى ئۈچۈن ئۇنىڭ قولىنى سۆيدى. بۇ ئارىلىقتا ئىچكىرىدىن چىققان رابىيە قىزچاقنى ئاستا قولىدىن تۇتتى-دە، تۇتى قۇش سېلىنغان قەپەز بىلەن بىللە پەلەمپەيدىن پەسكە ئېلىپ چۈشۈپ كەتتى.

بابىر ۋە ماھىم بېگىم ئىككىسى ئىچكىرى خانىغا ماڭدى. چىرايلىق ئۇزۇنچاق ئۆيىنىڭ تۆردىكى شاھنشىنغا ئىرانىنىڭ گىلەملىرى ۋە زەرباپ كۆرپىلەر سېلىنغانىدى. بابىر ماھىم بېگىمنىڭ ئىنچىكە بىلىدىن قۇچاقلاپ شۇ تەرەپكە باشلاپ كېتىۋېتىپ:

ـــ ماھىم، ھېلىمۇ سىز كېلىنچەكلىك مەزگىللىرىڭىزدىكىدەك سەرۇ بوي، ـــ دېدى.

ـــ چۈنكى سىز مەن ئۈچۈن ھامان يىگىرمە ياشلىق يىگىتسىز!

ماھىم بېگىم شۇنداق دەپ، ئىچكى ئۆيىنىڭ ئوچۇق ئىشىكىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان شاھانە تۆشەكلىرىگە ئوتىلۇق بىر كۆز تاشلىدى.

ۋالدى. بۇگۈنكى تۈن زوق بېغىشلايدىغان تۈن، ئىككىسى خۇددى ئوت يالقۇنىدەك گاھى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بىرلىشىپ، گاھى ئاجرىشىپ، كېيىن يەنە قايتىدىن ئوت دولقۇنىدا بىرلىشىپ، ئىككى تەن بىر ۋۇجۇتقا ئايلانغان پەيتلىرى خىيالىغا تىترەك سېلىپ ئۆتتى. ئاشۇ دەقىقىلەردە ماھىم ئېرىنىڭ قۇلىقىغا: "سىز مېنىڭ كۆز ئېچىپ كۆرگەن يېگانە يارىمسىز، چېچىكىزدىن تىرنىقىگىزغىچە پۈتۈن بارلىقىڭىز ماڭا جېنىمدىنمۇ ئەزىز، ئەمدى سىزنى باشقا ھېچكىمگە بەرمەيمەن!" دەپ پىچىرلىغانىدى. بابىرنىڭ ھازىر ئۇنى سۆيۈپ: "مەن شاھ بولسامۇ سىزنىڭ ئۇلۇغ قەلبىڭىز ئالدىدا قۇلمەن!" دېگىنى ماھىمنىڭ ئاشۇ كېچىدىكى سۆزلىرىگە جاۋابتەك ئاڭلانىدى. بۇ سۆزلەر ۋە سۆيۈشلەر ماھىم بېگىمنىڭ ۋۇجۇدىنى شۇنداق يايرەتتۇەتتىكى، يېشى ئوتتۇز يەتتىگە بارغان بولسىمۇ ھازىر يېگىرمە ياشلىق چوكانىدەك ھۆسن-جامالى ئېچىلىپ كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ، شوخ ئاھاڭدا سورىدى:

— مەن ھازىر نېمىلا تىلىسەم بەجا كەلتۇرەمسىز؟

بابىر ماھىمنىڭ يېڭى بىر بىنا قۇرۇپ بېرىشىنى ياكى زور خىرا-جەتلەر ئۈچۈن خەزىنىدىن قوشۇمچە ئالتۇن سورىشىنى كۈتكەنىدى. ئۇنىڭ بۇنداق تەلەپلىرىنى سۆزسىز بېجىرگۈسى كېلىپ تۇرغان بابىر:

— سىزدىن مال ۋە جانىنى ئايىمايمەن، بۇيرۇڭ! — دېدى.

ماھىم بىردەم ئىككىلىنىپ تۇردى-دە، پەس ۋە جىددىي ئاۋاز بىلەن دېدى:

— سىزدىن مال ۋە جان ئەمەس، پەرزەنتىمىز ھۇمايۇنىنى... كابۇلغا قايتۇرۇشىڭىزنى ئىلتىماس قىلماقچىمەن.

بابىرمۇ ئەمدى جىددىيلىشىپ:

ــ نېمىچۈن؟ ــ دېدى، ــ پۈتۈنلەي كابۇلغا قايتسۇنمۇ؟

ــ ھە، سىزدىن ئۆتۈنمەن!

ــ ماھىم، ھۇمايۇنىڭ يېنىمىزدا بولۇشىغا مەنمۇ تەشنامەن. بىراق شىمالىي چېگرالىرىمىزنى ھۇمايۇندەك ئىشەنچىلىك ئادەم قوغداپ تۇرمىسا، شەيبانىيزادىلەرنى ئۆزىڭىز بىلمىسىز...

ــ بىلگىنىم ئۈچۈن كېچە-كۈندۈز ئەنسىرەيمەن. ئىككى يىلدىن بۇيان ھۇمايۇن بەدەخشاندا. مەن ئۇنى شۇنچىلىك سېغىنىمەنكى، تۇرغان ئويلىرىگە كىرسەم، ئوقۇغان كىتابلىرىنى ۋاراقلىسام كۆزۈمگە ياش كېلىدۇ.

ــ ماھىم، سىز بىلمىسىزكى، تاجدارلار ۋە ۋەلىئەھدلەرگە ئانا بولۇشنىڭ جاپاسى كۆپ... شۇكۇر قىلىڭ، مېنىڭ رەھمەتلىك ئانام تارتقان ئازابلارنى خۇدا سىزنىڭ بېشىڭىزغا سالغان ئەمەس. ھۇمايۇن مىرزىنىڭ ئىشلىرى ناھايىتى ئوڭۇشلۇق. بەدەخشانلىق سادىق يىگىتلەردىن تۆت-بەش مىڭى ئۇنى ئاسراپ-ئاۋايلاپ يۇرىدۇ. شەيبانىيزادىلەرمۇ بىز بىلەن مۇرەسسە قىلىشقا مەجبۇر، چۈنكى ھازىر ئۇلار ئىچكى نىزالىرىنى تىنىجىتالماي، ئۆزلىرى بىلەن ئۆزلىرى ئاۋارە.

ــ ئۇنداق بولسا بەدەخشانغا ئەمدى كامران مىرزىنى ئەۋەتىڭ. ئۇ كىشىمۇ ئون ئالتىغا كىردى، گۈلرۇھ بېگىم دائىم ئوغۇللىرىنىڭ چوڭ بولۇپ قالغانلىقىدىن پەخىرلىنىپ سۆزلەيدۇ.

بابىر خوتۇنلىرىنىڭ ئارىسىدىكى رىقابەتنى تولىمۇ يامان كۆرەتتى. چۈنكى كۈندەشلىك رىقابىتى بالىلارغا تەسىر قىلسا، ئۇلار بارا-بارا بىر-بىرىگە دۈشمەن بولۇپ قېلىشى مۇمكىنلىكىنى بىلەتتى.

ـــ سىزگە گۈلرۇھ بېگىمنىڭ گېپىگە ئېتىبارىبەرمەڭ دېگەن ئىدىمغۇ، ماھىم!

ـــ ئېتىبار بەرمەي ئىلاجىم يوق، ھەزرىتىم! چۈنكى گۈلرۇھ بېگىمنىڭ ئىككىلا ئوغلى يېنىدا، مەن بولسام يىراقتىكى ھۈمايۇنىنى سېغىنىپ قان يۇتىمەن!

ـــ ئاپلا!... مەيلى، مەن سىزنىڭ تىلىكىڭىزنى بەجا كەلتۈرىمەن دەپ ۋەدە بەردىم. ۋەدەمدە تۇرۇشۇم كېرەك. ھۈمايۇنىنى تولىمۇ سېغىنغان بولسىڭىز، ئىككى-ئۈچ ھەپتىدىن كېيىن ئۇنى ئەلۋەتتە كۆرىسىز.

ـــ قەيەردە كۆرىمەن؟ ـــ ئاۋازى تىترەپ سورىدى ماھىم، ـــ كابۇلدىمۇ؟

بابىر ئاۋازىنى پەسەيتۇرۇپ:

ـــ ئادىنەپۇردا، ـــ دېدى.

ئادىنەپۇر ھىندىستان چېگرىسىغا يېقىن جايدا ئىدى. ماھىم بېگىم بابىرنىڭ شۇ يەردە قوشۇن توپلاۋاتقىنىنى ئاڭلىغانىدى. قارىماققا، ھۈمايۇننىڭ كابۇلغا كېلىپ يۇرمەستىن، بار قوشۇنى بىلەن بەدەخشاندىن توغرا ئادىنەپۇرغا ئۆتۈپ كېتىشى ھەربىي مەقسەتلەرگە مۇۋاپىقراق كېلەتتى.

ماھىم بېگىم ئەمدى تەشۋىشلەنگەن ئاۋاز بىلەن سورىدى:

ـــ ھەزرىتىم، ھۈمايۇننىمۇ ھىند يۇرۇشىگە ئېلىپ بارماقچىمۇ-سىز؟

سىر ساقلىنىۋاتقان ماۋزۇدا گەپ ئېچىلغىنى ئۈچۈن بابىر ئەترapىقا كۆز يۈگۈرۈتۈپ، بىردەم جىم قۇلاق سالدى. ئايۋاندىمۇ، ئىچكى ئۆيلەردىمۇ ئىككىسىدىن باشقا ئادەم يوق ئىدى.

ـــ سىز بىلمسىز، مەن ماۋەرائۇننەھىردىن مېھىر ئۈزگەندىن بۇيان يورۇق بىر ئىستىقبالنى ھىندىستان تەرەپتىن ئىزدىمەكتىمەن. ئون يىلدىن بۇيان بىرنەچچە قېتىم ئىشەنچىلىك ئادەملىرىمنى ھىندىغا ئەۋەتتىم. بىزگە خەيرىخاھ كىشىلەرمۇ بار ئىكەن، ئالتە يىلدىن بۇيان ھىندىستان راجەلىرىدىن① سەككىز نۆۋەت ئەلچى كەلدى. ئۇلار ئىبراھىم لادىنىڭ② زۇلمىدىن نارازى بولۇپ، مېنى ھىندىغا كەينى-كەينىدىن چاقىرىشماقتا. ئىبراھىم تولىمۇ خەسىس ئىمىش، مەملىكىتى خاراب، ئاۋاتچىلىق يوق، ئۇلۇسلىرى پاراكەندە... ئۆز-ئارا ئۇرۇشلاردىن ھەممىسى تويغان، "ھىندىنىڭ قەدىمىي مەدەنىيىتىنى تىكلەش ئۈچۈن بىزگە سىزدەك مەرىپەتلىك تاجدار كېرەك"، دەپ پەنجاپلىق دۆلەتخان ئۆز ئوغلى دىلاۋەرخاننى بىزگە ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتىپتۇ.

ماھىم بېگىم بابىرنىڭ دۆلەتخان بىلەن ئىتتىپاق تۈزگىنىنى بىلەتتى. بابىرنى ئىبراھىم لادى زۇلمىغا قارشى چاقىرىۋاتقانلار ئارىسىدا ھىدىستانلىق مەشھۇر راجەرانە سەنگرەم سىنخىمۇ بار ئىدى. بۇنىڭدىن ئۈچ كۈن بۇرۇن بابىر شۇ راجەنىڭ ئەلچىسىنى قوبۇل قىلغان، لېكىن ئۇنىڭغا نېمە جاۋاب بەرگىنىنى تېخى كۆپچىلىك بىلمەيتتى. ماھىم ئىبرىگە مۇلايىم قاراپ:

ـــ بىر سوئالغا رۇخسەت بېرىڭ، ھەزرىتىم، ـــ دېدى.

ـــ مەرھەمەت.

ـــ رانە سىنخ بىلەنمۇ ئىتتىپاق تۈزدىڭىزمۇ؟

---

① راجە ـــ ھىندىستان يەرلىك بەگلىرىنىڭ ئۇنۋانى.

② ئىبراھىم لادى ـــ ئافغانىنىڭ مۇسۇلمان قەبىلىلىرىدىن چىققان پادىشاھ.

بابىر تەستىق مەنسىدە بېشىنى لىگىشتتى.

ــ مەن ھىندىغا بارسام، ئۇنى تالاپ كېلىش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئۆمۈر بويى ئىنتىلىپ يېتىشمىگەن ئارزۇلىرىمنى ئاشۇ يەردە ئەملىگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن بارماقچىمەن! قۇدرەتلىك بىر دۆلەت قۇرۇپ، پاراكەندە ئۆلكىلەرنى بىرلەشتۈرۈش ئۈمىدىدىمەن. ھازىر شۇ مەقسەتكە يېتىشىش ئۈچۈن قولاي پۇرسەت كەلدى.

ــ بىراق بۇ مەقسىتىڭىز يولىدا بىر دەھشەتلىك قۇدۇق ــ قانلىق ئۇرۇش بار!

ــ بىز بۇ قۇدۇقتىن ئات سەكرىتىپ ئۆتۈشىمىز مۇمكىن.

ــ ھەزرىتىم، سىز ئات سەكرىتىپ ئۆتكىنىڭىزدىمۇ بۇ قۇدۇقتا مىڭلىغان يېتىم-يېسىرلەرنىڭ كۆز ياشلىرى تۆكۈلىدۇ! يات يۇرتنىڭ ئانىلىرى ۋە يېسىرلىرى سىز بىلەن بولغان ئۇرۇشتا ئۆلگەن پەرزەنتلىرى ۋە ئەرلىرىنىڭ ئۆلۈمىنى ئۇنتۇيالامدىكىن؟

ــ ئاشۇ ئانىلار ۋە يېسىرلەرنىڭ پەرزەنتلىرى ۋە ئەرلىرى ئاشۇ پاراكەندە يۇرتنىڭ ئىچكى ئۇرۇشلىرىدا ئاز ھالاك بولۇۋاتامدۇ؟ ئىبراھىم لادى گاھى پەنجاب بىلەن، گاھى گىۋەلىئور بىلەن، گاھى بېنگالە بىلەن، گاھى باشقىلار بىلەن جەڭ قىلىدۇ. نەرىقەلىرىمۇ بىر-بىرى بىلەن تەخت تالىشىپ ئۇرۇشىدۇ. ھەر يىلى ئون مىڭلاپ نەۋكەر بۇ ئۆزئارا ئۇرۇشلاردا بىكاردىن-بىكار ھالاك بولىدۇ. مەملىكەت بىزنىڭ ماۋەرائۇننەھرىدەك خاراب. بۇ توپىلاڭلاردىن تويغان نۇرغۇنلىغان ھىند بەگلىرى قېچىپ كېلىپ مەندىن پاناھ تېپىشتى. شۇلاردىن بىرى ــ ھىندۇبەگ بەش يىلدىن بۇيان مېنىڭ نوپۇزلۇق ئەمىرلىرىم قاتاردا يۇرگىنىنى بىلىسىز. ئۇلارمۇ مېنى ھىند تەرەپكە چاقىرىشۋاتىدۇ، مەملىكەتنى ئاۋات قىلىشنى،

ئىلىم ۋە مەرىپەتنى يۇكسەلدۇرۇشنى ئويلىشىدۇ.

ــ ئەگەر بۇنداق مەرىپەتلىك پادىشاھ ئۆز يۇرتلىرىدىن چىقسىدى. ئۇلۇغ دۆلەت قۇرۇش يولىدا نائىلاج تۆكۈلىدىغان قانلار ئاسانراق ئۇنتۇلۇشى مۇمكىن ئىدى. ئەمما باشقا يۇرتتىن بارغان ئىشغالىيەتچىلەرنىڭ تۆككەن قانلىرى، ئىشغالىيەتچىلىك قىلىچىدىن يەتكەن دىل يارىلىرى ئەسرلەر داۋامىدا ئۇنتۇلمايدۇ، تۇزەلمەيدۇ! مەن ئەنە شۇنىڭدىن ئەنسىرەيمەن، ھەزرىتىم!

ماھمىنىڭ كېيىنكى سۆزلىرى بابىرنىڭ دىلىدىكى ئاغرىيدىغان جايىغا تېگىپ كەتكەندەك بولدى. ئۇ رەنجىپرەك ئورنىدىن تۇردى-دە:

ــ تەقدىر قىلىچى بىزنىڭ دىلىمىزنى ئاز يارىلىدىمۇ؟ ــ دېدى، ــ قېنى بۇ يارىلارنىڭ ئۇنتۇلغىنى؟ قېنى تۇزەلگىنى؟!

بابىر ئالىقىنىنى ئالىقىنىغا قەھرى بىلەن ئۇرۇپ، سەۋدەرىبەشىنى چاقىردى:

ــ مەن بايا ئايۋاندا ئىچىملىك ئەكىلىشىنى بۇيرۇغانىدىم! نېمە ئۈچۈن ئەكەلمىدى؟!

ئۇنىڭ ئاۋازىنىڭ كەسكىن ئۆزگەرگىنىنى، ھازىر سەۋدەرىبەشى كىرسە بىرەر جازا ئېلىشى مۇمكىنلىكىنى ماھىم بېگىم سەزدى-دە، چاپسان ئورنىدىن تۇردى.

ــ ھەزرىتىم، ئىچىملىك ئىچكۈزمىز كەلسە، مەرھەمەت، مەن ساقلاپ قويغانمەن، ــ دەپ يېپەك پەردە بىلەن توسۇلغان تەكچىدىن ئالتۇن كوزىچاقتالىق مەي ۋە ئىككى چىرايلىق چىنە ئالدى. باشقا تەكچىدە گۈلدار داستىخان بىلەن بىر لېگەن نارىنج تۇرغانىدى. داستىخاننى دەرھال شاھنىشىنغا سېلىپ نارىنجنى ئۇنىڭغا قويدى-دە،

بابىرنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. كوزىچاقتىن چىنىي پىيالىگە پۇراقلىق ئالتۇن رەڭ مەينى قۇيۇۋېتىپ:

ــ ئىجازەت بەرسىڭىز، مەن ھازىر ساقىيلىق قىلسام! ــ دېدى.

بابىر ئولتۇرۇۋېتىپ، ئىجازەت مەنسىدە بېشىنى ئىرغىتتى.

ماھىم چىنىگە يېرىمدىن ئوشۇقراق مەي قويدى ـ دە، سول قولى كۆكسىدە، ئوڭ قولى بىلەن بابىرغا سۇندى:

ــ ئېلىڭ، ھەزرىتىم، سىزگە ئۇزاق ئۆمۈر، بەخت ۋە سائادەت يار بولغاي!

چىنىدىكى تىنىق پۇراقلىق ئىچىملىك ماھىمنىڭ قولى بىلەن بىللە ئازراق تىتىرەپ تۇرۇپتۇ. بابىر چىنىنى ئېلىۋېتىپ، خوتۇنىنىڭ يىلىلىق بىرگەپ كۆتۈۋاتقانلىقىنى سەزدى. لېكىن ھازىر ئۇنىڭ قەلبىدە قانداقتۇر سوغۇق شۇبھىلەر ئەۋج ئېلىۋاتاتتى. ھەربىي ۋە سىياسىي ئىشلارنىڭ قار ـ بورىنى خىيالىرىنى چىرماپ، گاھى ھەزىرە قەبىلىلىرى بىلەن بولغان قانلىق توقۇنۇشلارغا ئېلىپ كېتەتتى، گاھى پەنجابقا باغلىق چىگىش تېپىشماقلار، گاھى كارۋان يوللىرىدا بۇلاڭچىلىق قىلغان قاراقچىلارنى جازالاش تەشۋىشلىرى ئېسىگە چۈشەتتى، گاھى ئېغىر زەمبىرەكلەرنى سناقتىن ئۆتكۈزۈش پەيتىدە ئۇلارنىڭ يوغان مىس تۇرۇبىسى يېرىلىپ كەتكەن ۋە توپچىلاردىن بەش كىشى ئاشۇ جايدا ھالاك بولغىنى كۆز ئالدىغا كېلەتتى. ئۇ سوغۇق شۇبرغاننىڭ چاڭگىلىدىن چىقىپ كېتىشكە ۋە ئاۋۋالقى ئىسسىق روھى ھالىتىگە قايتىشقا ئىنتىلىپ، دەردلىك تاۋۇش بىلەن دېدى:

ــ ماھىم، ئۇزاق ئۆمۈر ۋە بەختلىك ھايات مەن ئۈچۈن ئوشتۇلمايدىغان ئارزۇ بولسا كېرەك.

— نېمه ئۈچۈن؟ ئەگەر خۇدا نېسىپ قىلسا، ئوشتۇلۇشى ھېچ گەپ ئەمەس. ئىلاھىم نېسىپ قىلسۇن!

— ئېيتقىنىڭىز كەلسۇن...

بابىر مەينى سۈمۈرۈۋەتتى-دە، چىننىنى ماھىم بېگىمگە قايتۇرۇپ بەردى. نارىنجدىن بىر تالنى پىچىقى بىلەن سويۇپ، يېرىم پارچە-سىنى يېدى. كېيىن ماھىم بېگىمگە "يەنە قۇيۇڭ!" دەپ ئىشارە قىلدى.

ئىككىنچى چىنىدىن كېيىن ۋۇجۇدىغا يېقىملىق ئىسسىقلىق تارالدى، بايىقى سوغۇق شۇنىرغان خىيالىدىن يىراقلاشقاندەك بولدى-دە. ماھىمغا كۆڭلىنى ئېچىپ سۆزلىگۈسى كەلدى:

— بۇ ئەمرلەر، ئەلچىلەر، ئىتتىپاقداشلار ۋە دۈشمەنلەر، يەنە يۈز خىل دۆلەت ئىشلىرى قەلبىمنى يۈز پارچە قىلىپ، يۈز تەرەپكە تارتىدۇ، ماھىم! گاھى مېنىڭ كۆڭلۈمۇ پارچىلىنىپ كېتىدۇ. ئۆز-ئارا ئۇرۇشلاردا ئازاپ تارتىۋاتقان مەملىكەتكە ئوخشاش ئالاڭ-بۇلاڭ بولىدۇ! ھاياتىمدا گويا شۇنداق بىر قۇتۇپ بارىكى، ئۇنىڭغا، بارلىق ئەمرلەر ۋە ئەلچىلەر، چاپقۇنلار ۋە ئۇرۇشلار توپلانغان. بۇ قۇتۇپتا مەن سوغۇققانلىقتا ئۆگەندىم، چۈنكى سىياسەت بابىدا ئادەملەرگە خۇددى شەترەنج تاختىسى ئۈستىدىكى پىيادە ئەسكەر-لەرگە قىلغان شەپقەتسىز مۇئامىلىنى قىلمىسام، ئۇلارنى ئەقىل-پاراسەت، ھېساب-كىتاب بىلەن ئىدارە قىلمىسام، مۇرادقا يېتەلمەي-سەن. ئەمما بۇ شەپقەتسىز سىياسەتنىڭ سوغۇق شۇنىرغىنىدىن ئۆزەمۇ توڭۇپ كېتىمەن. كېيىن مەي ئېچىپ ئىسسىنغۇم كېلىدۇ. بۇ سوغۇق قۇتۇپتا شېئىر يېزىشقىنىمۇ رەغبىتىم قالمايدۇ!

— ئاشۇ يېقىمسىز قۇتۇپ قارشىسىدا باشقا ئىسىق ماكانىڭىز

يوقمۇ، ھەزرىتىم؟

ــ بۇگۈن... مانا ھازىر يەنە بىر قېتىم بايقىدىمكى... مەن ئۇچۇن ئالەمدە ئەڭ يىللىق قۇتۇپ ــ سىز، ھۇمايۇن، گۈلبەدەن... سىزلەر بىلەن بولغاندا تۇيغۇلىرىم جۇشقۇنلاپ، ئىجاد قىلغۇم كېلىدۇ.

ــ ئۇنداق بولسا، دائىم بىز بىلەن بىللە بولۇڭ! بۇنىڭدىن بىزمۇ چەكسىز بەختىيار بولىمىز!

ــ شۇنداق بولىدى!... ئەمما بۇنىڭ ئۈچۈن مەن دۆلەت ئىشلىرىدىن پۈتۈنلەي ۋازكېچىشىم كېرەك.

ــ پۈتۈنلەي ۋازكېچىشىڭىزگە ھاجەت يوق، ھەزرىتىم، سىز كابۇلدا چوڭ دۆلەت بەرپا قىلدىڭىز. قۇندۇزدىن قەندەھارغىچە، بەدەخشاندىن سىند دەرياسىغىچە بولغان پاراكەندە ئۆلكىلەرنى بىر مەركەز ئەتراپىغا بىرلەشتۇردىڭىز. كابۇل ئۆز تارىخىدا بىرىنچى قېتىم شۇنداق زور مەملىكەتنىڭ پايتەختىگە ئايلاندى. بۇ يەردە سىز يېڭى بىنالار قۇردۇردىڭىز، يېڭى باغلارنى بەرپا قىلدىڭىز، يېڭى ئېرىقلارنى قازدۇرۇپ، كۆپ جايلارنى ئاۋات قىلدىڭىز. شۇنىڭ ھەممىسى سىز ئۈچۈن ئەزىز ئەمەسمۇ؟

ــ شۇكۇرسىزلىك بولمىسۇن، مەن كابۇلدا كۆپ بەختلىك كۈنلەرنى كۆردۈم. بىراق چوڭ ئارزۇلىرىمنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا ھامان ئاجىزمەن. شۇ ماڭا تىنچلىق بەرمەيدۇ. كابۇل ئەتراپىدىكى كۆپ جايلار تېخى قەلەمي① ئەمەس، سەيپەي②... ئەنە، غەزنىدە

---

① قەلەمي ــ ئەمىر ـ پەرمان بىلەن سېلىق تۆلەيدىغان، قول ئاستىدىكى يەرلەر.

② سەيپەي ــ تېخى بويسۇنمىغان، قىلىچ كۈچى بىلەن سېلىق تۆلەيدىغان يەرلەر.

نەچچە ئەسىردىن بۇيان بۇزۇلۇپ ياتقان ئۇلۇغ بەندى① بار، مەھمۇد غەزنەۋي بەندى دېيىشىدۇ. ئەگەر شۇ بەند تىكلەنسە، چۆل بولۇپ قالغان چوڭ بىر ۋادى يەنە ياشناپ كېتەتتى. مەن ئاشۇ بەندنى تۈزەتكۈزمەكچى بولدۇم. لېكىن سەرپىنى ھېسابلاب كۆرسەم، خەزىنەم يەتمەيدىكەن... بۇ ئەھۋالدا مەن كامالدىن بېھزاددەك ئۇلۇغ ئىستېداتلارنى قايسى دۆلتىمگە تەكلىپ قىلىمەن؟ بېھزادنى شاھ ئىسمائىل تەبرىزگە ئېلىپ كېتىپتۇ. چۈنكى ھازىر شاھ مەندىن قۇدرەتلىكرەك. ئۇرغۇنلىغان ئىلىم ۋە ھۈنەر ئەھلى، مېمارلار ۋە مۇھەندىسلەر بار، ئەگەر چاقىرسام، كۆپچىلىكى كېلىدۇ. لېكىن... كابۇلغا ئۆزى كەلگەن مېمار مەۋلانا پەزلىددىنگە مۇناسىپ ئىش تېپىپ بەرمىگەن تۇرسام، باشقىلارنى قانداق تەكلىپ قىلاي؟

ماھىم بېگىم بابىرنىڭ ھىندىستانغا ئىنتىلىشىدە قانچىلىك كۆپ ۋە مۇرەككەپ سەۋەبلەر بارلىقىنى سېزىپ:

— خارەزمىلىك ۋەتەنداشىڭىز بېرۇنىيمۇ ھىندىستانغا بارغان، — دېدى، — ھەزرىتىم، سىز ئۇنىڭ «ھىندىستان» ئاتلىق كىتابىنى قانداق ئوقۇغانلىقىڭىز ئېسىڭىزدىمۇ؟

بابىر خەزىنىدىن تېپىپ كېلىنگەن بۇ كىتابنىڭ كونا ئەرەب تىلىدىكى نۇسخىسىنى قىينىلىپ ئوقۇغان بولسىمۇ مەزمۇنىنى ناھايىتى ياقتۇرغانىدى.

— ھە، ھىند ھاياتىنى بېرۇنىيچىلىك چوڭقۇر تەھلىل قىلغان ئالىم كەم بولسا كېرەك. بېرۇنىيمۇ مېنىڭ ھىندنى كۆرۈش ئىشتىياقىمنى ئاشۇردى.

---

① بەند — سۇ ئامبىرىنىڭ دامبىسى، توغىنى.

ـــ بىلەمەن. ھىندىتا سىزنى ماگىنىتتەك ئۆزىگە تارتقان يەنە بىر سىيما خىسراۋ دېھلەۋىيدۇر.

ـــ سۆزىڭىز راست، ماھىم. مەن دېھلەۋىينىڭ كۆپ شېئىرلىرىنى «مۇھتەسەر» كىتابىمدا كەلتۈرگەنمەن. دېھلەۋىينىڭ ئاتىسى ئەمىر مەھمۇد قارشى بىلەن شەھرىسەبز ئارىلىقىدا ياشىغان لاچىن ئىسمىلىك تۈركمې قەبىلىدىن ئىكەن. مەن بۇنى يېقىندا بىلدىم. لاچىن قەبىلىسى چىڭگىزخان ئىستېلاسىدىن قېچىپ، ھىندىغا بېرىپ قالغانىكەن. خىسراۋ دېھلەۋىي دەۋرىدە تۇنجى ئىسىملىك مۇسۇلمان ھىندىستان ئايالدىن تۇغۇلغان.

ـــ ھەزرىتىم، ـــ دېدى ماھىم بابىرغا مۇلايىم تىكىلىپ، ـــ سىزمۇ شائىرسىز ھەم ئالىمسىز. مەن ئارزۇ قىلاتتىمكى، بارلىق ئەل-ئۇلۇسلار سىزنىمۇ بېرۇنىيدەك، دېھلەۋىيدەك پەقەت ياخشى سۆزلەر بىلەن تىلغا ئېلىشسا...

بابىر ماھىم بېگىمنىڭ پېتىنىپ ئېيتالمىغان سۆزلىرىنى چۈشەندى-دە، چىرايى ئۆزگەردى، خىيالىدا يەنە شۇ سوغۇق شۇنقارغانلار قوزغالدى.

ـــ سىز مېنىڭ شۇنداقلا پادىشاھ ئىكەنلىكىمنى نېمە ئۈچۈن ئەسلەتمەكچى ئەمەسسىز؟

ـــ چۈنكى مەن سىزنى ئىجادىڭىزنىڭ ئوتى يانغان ئىسىق قۇتۇپتا مۇقىم تۇرۇشقا چاقىرماقچىمەن!

ـــ مەن ئىجاد قۇتۇبىدا ئۆمۈرۋايەت قالماقچى بولۇپ، دەھكەتتە، ئاسمان يايلاقتا يالاڭغىداق يۈرگىنىمدە نېمە ئۈچۈن ئۆچىرىمىدىڭىز؟ ئەمدى ئۆتتى!... پادىشاھنى بارلىق ئەل-ئۇلۇسلار پەقەت ياخشى سۆزلەر بىلەن تىلغا ئېلىشى ئوشتۇلمايدىغان بىر ئارزۇ. مەن

ئادەملەرنىڭ ماختىشىغىمۇ، تەنە ۋە ئەيىبلەشلىرىگىمۇ راسا تويغان!

بابىر يېقىندا يازغان بىر غەزىلىدىن ئىككى قۇرنى ئاددىي سۆزگە ئوخشىتىپ ئاھاڭسىز ئېيتتى.

— ئۇلۇسنىڭ تەنە ۋە تەرىپى ماڭا، بابىر باراۋەردۇر، بۇ ئالەمدە ئۆزەمنى چۈن يامان - ياخشىدىن ئۆتكۈزدۈم.

— راست، بىزنىڭ ھېچقايسىمىز دۇنيانىڭ ئاچچىق - چۈچۈكىنى سىزچىلىك كۆپ تېتىپ كۆرگەن ئەمەسمىز... ئالەمنىڭ رەھىمسىز، قوپال جەبىر - جاپالىرىنى بۇنچىلىك كۆپ كۆرۈپ تۇرۇپ شۇنچىلىك نەپس شېئىرلار يېزىشىڭىز، شۇنچىلىك نازاكەتلىك ئاھاڭدا كۈيلىشىڭىز مېنى دائىم بىر مۆجىزىدەك ھەيران‌لىقا سالىدۇ. ھەزرەتىم، سىز ئۇلۇغ شائىرلار قاتارىدىن ئورۇن ئېلىشىڭىز كېرەك. مەن گاھى جاھانگىرلىك، ئىشغالىيەتچىلىك سىزنىڭ شائىرلىقىڭىزغا سايە چۈشۈرۈپ قويماسمىكىن؟ دەپ قورقىمەن.

— ھىند يۇرۇشىدىن ۋازكېچىڭ دېمەكچىمىسىز؟!

ماھىم بېگىم بابىرنى بۇ نىيىتىدىن قايتۇرالماسلىقىنى ئەمدى ئېنىق سەزدى.

— ھەزرىتىم، ھېچ بولمىسا ھۇمايۇننى كابۇلدا قالدۇرۇڭ! ھامان سىز ھىندغا كەتسىڭىز، بىرەرسى كابۇلنى باشقۇرۇش زۆرۈرغۇ!

— مېنىڭ يوقۇمدا كابۇلنى سىز ئىداره قىلغايسىز، بېگىم!

— مەن ئايال كىشى تۇرسام! شەرئىتكە بىنائەن خوتۇنىڭ مەۋقەئىدىن ئەرلەرنىڭ مەۋقەئى ئارتۇقراق بولىدۇ. كابۇلدا ئوغۇل-لىرىڭىز مىرزا كامران بىلەن مىرزا ئەسكەرىي بار.

بابىر بۇ تېپىشماقنى بىرەمدىلا سوغۇق قانلىق بىلەن ھەل قىلدى:

ـــ مىرزا كامرانغا قەندەھارنى بېرىمەن. ئەسكەرىي بىلەن ئىككىلىسى مۇشۇ ھەپتە قەندەھارغا كېتىدۇ.

قەندەھار بۇ يەردىن ئاتلىق بىر ھەپتىلىك يول. ئوغۇللىرى كەتسە، گۈلرۇھ بېگىمنىڭ خورىكى پەسىيپ قېلىشى ئېنىق.

ـــ كابۇل مېنىڭ خاس شەھرىم، ـــ دەپ داۋام قىلدى بابىر، ـــ ئۇنى ھەرگىز ئوغۇللارغا بەرمەيمەن، پەقەت سىزگە تاپشۇرۇپ كېتىمەن. قاسىمبەگ قاۋچىن خىزمىتىگىزدە بولىدۇ. بارلىق ھەرەم ئەھلى مەن يوق چېغىمدا سىزگە بويسۇنسۇن!

كۈتۈلمىگەن بۇ ئىلتىپاتتىن ماھىم بېگىم ئەمدى ھاياجانغا چۈشتى. پادىشاھنىڭ ئۆز خوتۇنىغا بۇنچىلىك چوڭ ئىشەنچ بىلدۈرۈشى ناھايىتى كەم ئۇچرايدىغان ھادىسە ئىدى. خۇسۇسەن، پۈتۈن ھەرەم، ھەتتا گۈلرۇھ بېگىمۇ بابىرنىڭ يوقلۇقىدا ماھىم بېگىمگە بويسۇنۇشى، بۇنىڭغا دەخلى بولۇشى مۇمكىن بولغان مىرزا كامران ۋە مىرزا ئەسكەرىيلەرنىڭ قەندەھارغا ماڭدۇرۇلۇشى ماھىم بېگىمنى قىينىاپ يۇرگەن كىشەن تۈگۈنىنى بىردىنلا يېشىۋەتكەندەك يەڭگىللىك بەردى:

ـــ ھەزرىتىم، ئىلتىپاتىڭىزدىن بېشىم كۆككە يەتتى! ئەما بىلىسىزكى، ئاجىزىڭىز ھاكىملىققا تەشنا ئەمەسمەن.

ـــ كىمكى ھاكىملىققا تەشنا بولمىسا، مەن ئاشۇ زاتقا كۆپرەك ئىشىنىپ ھاكىمىيەت بېرىمەن. بارلىق تاشقى ئىشلارغا قاسىمبەگ مەسئۇل بولىدۇ. ھىندال يېنىڭىزدا. سىز ئۇنىڭ نامىدىنمۇ ئەمر پەرمان بەرسىڭىز، شەرىئەتكە ماس كېلىدۇ.

ماھىم بېگىمنىڭ بايىقى ئىزتىرابلىق ئويلىرى بىردەملىك بولسىمۇ خىيالىدىن يىراقلاشتى. بابىرنىڭ زور ئىشەنچى قەلبىگە شۇنچىلىك

ياققانلىقىدىن بېگىم ئۆزىمۇ ئازراق تەئەججۇپلەنىدى. قەنىدەھارغا ھاكىم بولۇش كامران مىرزىنىڭمۇ يېقىپ قېلىشىنى ئويلىدى. بابىر ئىككى تەرەپنىمۇ تىنچلاندۇرىدىغان نازۇك بىر سىياسەت يۈرگۈزۈۋاتقانلىقىنى بېگىم ئەمدى سەزدى. ئادەمىلەردىكى ئىچكى مەنپەئەت تۈيغۇسىنى خاتاسىز تېپىپ، شۇ تۈيغۇغا تايانغان ھالدا ئۆلارنى ماھىرانە باشقۇرۇشنى بىلىش چوڭ بىر سەنئەت ئىكەن، بابىر يىللار داۋامىدا مانا مۇشۇ سەنئەتنى قانچىلىك ياخشى ئىگىلىگەنلىكىنى بېگىم ھازىر ناھايىتى يېقىندىن كۆردى ۋە گويا ئۆز تەجرىبىسىدىن ئۆتكۈزدى. كامران مىرزىنى قەندەھارغا ماڭدۇرۇش، ماھىم بېگىمگە كابۇلنىڭ ئىختىيارىنى بېرىش، باشقا كۆپ ئەمىر ۋە بەگلەرنىڭ كۆڭلىدىكىنى تېپىپ، ئورۇنلىرىنى ئالماشتۇرۇش — بۇ ھەممىسى شەتىرەنج ئۇرۇقلىرىنى ئۆلارغا تولىمۇ ماس كېلىدىغان بىر ماھارەت بىلەن سۈرۈش ۋە ئورۇنلىرىنى ئالماشتۇرۇشقا ئوخشاپ كېتەتتى. شۇنداق بولسىمۇ بابىر ماھىم بېگىمنىڭ كۆڭلىدىكى ئەڭ نازۇك دەردىنى بايقاپ، ئۇنى كۈندىشى گۈلرۇھ بېگىمنىڭ قولى يەتمەيدىغان يۈكسەك مەرتىۋىگە مۇناسىپ كۆرگىنى تولىمۇ يېقىملىق ئىدى.

— ھەزرىتىم، سىزنىڭ ئۇلۇغ ئىشەنچىڭىز مېنىڭ تېنىمگە يېڭى بىر جان ئاتا قىلدى! بىراق...نېمە قىلايكى، مەن دۇنيادىكى بارلىق نېمەتلەردىن، ھەتتا ئۆز جېنىمدىنمۇ سىز بىلەن ھۇمايۇنىنى ئارتۇق كۆرىمەن. ھازىر يولباشچىلىق سەنئىتىدە سىزنىڭ تەڭدىشىڭىز يوق. شۇنداق بولسىمۇ ئىشغالىيەتچىلەرنىڭ دۇشمىنى كۆپ بولىدۇ. ھىندىتا ھېسابسىز خەلق، ھېسابسىز دۇشمەن. ئويلىسام قورقۇم كېلىدۇ!

ــ جەك خەتەرسىز بولماس. سىز شۇنچە ئەنسىرەۋاتىسىز ماھىم؟ سىزگە نېمە بولدى؟

ــ مەن ھۇمايۇن ئۇچۇنمۇ روھى ئىزتىراب چەكمەكتىمەن... ھېچ بولمىسا ھۇمايۇن كابۇلدا قالسۇن، سىزدىن ئۆتۈنىمەن، ھەزرىتىم!

بابىر ماھىم بېگىمگە ئەمدى رەنجىپ كۆز تاشلىدى: ئۇ "ئېرىم خەتەرلىك جەڭدە ئۆلسىمۇ، ئوغلۇم يېنىمدا ھايات قالسۇن" دېمەكچىمىكەنە؟

ــ ھۇمايون تەخت ۋارىسى، ــ دېدى بابىر رەنجىگەن تاۋۇش بىلەن، ــ شۇنىڭ ئۈچۈن قوشۇندا مەن بىلەن بىللە بېرىشى شەرت... قەدىمدىن ئادەت شۇنداقلىقىنى نېمە ئۈچۈن ئۇنتۇدىڭىز؟

بۇ ئادەتنىڭ مەنىسى شۇ ئىدىكى، ئەگەر يېراق يۇرتتىكى جەڭدە پادىشاھ ھالاك بولسا، تەخت ۋارىسى دەرھال قوشۇنغا رەھبەرلىك قىلىشى كېرەك ئىدى. ئەكس ھالدا قوشۇن باشقا دەۋاگەرلەر تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىشى مۇمكىن ئىدى. بابىر بۇ ئادەتنى ئەسلىتىش بىلەن "مەن ئەگەر ئالەمدىن ئۆتسەم، ئورنۇمغا ھۇمايۇن قېلىشىنى خالاپ، ئۇنى بىللە ئېلىپ كەتمەكچىمەن" دېمەكچى ئىدى.

ماھىم بېگىم بابىرنىڭ گېپىدىكى بۇ مەنىنى چۈشەندى ــ دە، ئەندىشىسى بەتتەر ئاشتى. بابىر ھىندىستاندىن ئۆمۈرۋايەت قايتىپ كېلەلمەيدىغانىدەك، ئالدىدىكى يۇرۇش "بارسا كەلمەس" يۇرۇشى بولىدىغاندەك تۇيۇلدى. ماھىم بېگىمنىڭ يۈرىكى ئېزىلىپ، كۆزلىرى لىق ياشقا تولدى.

ــ ئەي خۇدايىم! دۇنيا نېمە ئۈچۈن بۇنداق شەپقەتسىز يارىتىلغان؟ قاچان بىخەتەر كۈنلەرگە يېتەرمىز؟

بابىر جىم ئىدى.

لەخور. پەنسپەت. دېھلى. يېڭى قىرغاقلار

1

قوشۇن ئىلگىرىلىگەنسېرى ئورمان قېلىنلىشىپ باراتتى. چىنارىدەك ئېگىز بەنيەن دەرەخلىرىنىڭ ئوچۇق يىلتىزلىرى شاخلىرىدىن پەسكە ئېسىلىپ چۈشۈپ، يەرگە كىرىپ كەتكەن. يوغان چېڭگىلەكلەر دەرەختىن دەرەخكە ئۆتۈپ، ھەممە تەرەپنى ئوراپ-يۆگەپ تاشلىغان. ئاياغ ئاستىدا ئۆسكىلەك چاتقاللار. ھاۋا تىنجىق ۋە نەم.

ئات ئۈستىدە كېلىۋاتقان بابىر يەڭگىل شايى كۆڭلەك كىيگەن بولسىمۇ تەرلەپ-پىشىپ كەتكەن. ئۇ بەنيەنلەرنىڭ شامالدىن شىلدىرلاۋاتقان ئېگىز شاخلىرىغا تەلمۈرۈپ قارايتتى. تۆپىدە چىقىۋاتقان شامال چاتقاللىق ئورمان ئىچىدە كېتىۋاتقانلارغا كىچىككىنىمۇ تەگمەيتتى.

ئورماندىن مايمۇنلارنىڭ شوخ قىيا-چىيالىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. گاھى توزلارنىڭ "قۇ-ئو-ئوۋ" دەپ كەسكىن ۋە يېقىمسىز ئاۋاز بىلەن چىللىغىنى ئاڭلىناتتى.

بىر پەيت ئورمان ئىچىدە تۆگە يېتەكلەپ پىيادە كېتىۋاتقان نەۋكەرلەردىن ئاللىقايسىسىنىڭ جان ئاچچىقى بىلەن چىقىرىغىنى ئاڭلاندى. كېيىن سەپتىن-سەپكە:

— يىلان چېقىپتۇ!

— كۆزەينەكلىك يىلان! — دېگەن پىچىر-پىچىر تارقالدى.

توپ ئارتىلغان ھارۋىلار تەرەپتىن ئېتى لايغا پاتقان ئۈستا

ئەلقۇل تەشۋىشلىنىپ چىقىپ كەلدى-دە، بابىرغا ئەرز قىلدى:

— پادىشاھ ھەزرەتلىرى، ئىغىر توپلارنى بۇ چاتقاللىق ئورماندىن ئۆتكۈزۈش مۇمكىن ئەمەس! ئاياغ ئاستى لاي! توپ ئارتىلغان ھارۋىلار ھەممىسى تىقىلىپ قالدى!

بابىر ئارقىداراق كېلىۋاتقان تاھىرغا ئۆرۈلۈپ قارىدى:

— يول باشلىغۇچىنى چاقىرىڭ، بەگ!

يول باشلىغۇچى لەشكەر ئالدىدا پىل مىنىپ كېتىپ باراتتى. تاھىر ئۇنى چاقىرىپ كەلگەندە بابىر مىنگەن سېرىق ئات پىلدىن ئۇركۈپ قاتتىق كىشىندى. لەشكەر پىلنى توختاتىپ ئۇنىڭ قۇلىقىغا بىرنېمە دېگەن ئىدى. پىل خارتۇمىنى يۇقىرىغا سوزۇپ، ئىگىسىنى پەسكە چۈشۈرۈپ قويدى.

لەشكەر ئالىقانلىرىنى بىر-بىرىگە قويۇپ، كۆزى ئارىلاش بېشانىسىگە تەگكۈزدى-دە، بابىرغا تەزىم قىلدى. بابىر ئۇنىڭغا پارسچە سۆز قىلدى

— بۇ يول بىزگە توغرا كەلمىدى. باشقا يول تېپىش كېرەك.

— ھەزرەت ئالىيلىرى، باشقا يوللارنى سۇ باسقان. بۇ يەر پەنجاب. بەش دەريايىمىز بار، ھەممىسى تاشقان.

— پەنجابتا ھارۋىلار ئۆتمىدىغان يول كۆپ دەپ ئاڭلىغانمىدۇق. بۇ يولدا ھارۋىلار تىقىلىپ يۈرەلمەي قالدى. بىز ئاداشتۇقمۇ؟

— ئاداشقىنىمىز يوق، ھەزرىتىم. ھارۋىلار قەيەردە تىقىلدى؟... رۇخسەت بېرىڭ، پىل بىلەن چىقراي. بۇگۈن يۈرسەك، ئەتىلەر-تىن ياخشى يەرلەرگە چىقىمىز. لەخور يېقىن.

— پىلنى باشلاپ بېرىڭ، ھارۋىلارنى چىقىرىپ بەرسۇن، — دېدى بابىر ئۇستا ئەلقۇلغا. جۇغى كىچىك ئوروق لەشكەر

تاغـدەك ئېـگىز قارا پىلغا يەنە ئۇنىڭ خارتۇمـىنىڭ ياردەمى بىلەن مىندى. كېيىن پىلنىڭ سۇپۇرىـدەك چوڭ قۇلاقـلىرىغا تىزى بىلەن نىقتاپ، قولىدىكى ئىلمەك تۆمۈر تايىقى بىلەن ئوڭ ۋە سولغا ماڭدۇرۇپ، توپ ئارتىلغان هارۋىلارغا قاراپ كەتتى.

تۆگىلەر تارتالماي قالغان هارۋىلارنى پىل بىردەمدىلا پاتقاقتىن چىقىرىپ بەردى.

هارۋىلارنىڭ بىرىـدە ئايىغـىنى يىـلان چاققان نەۋكەر كۆپـكۆك كۆكىرىپ، ئىڭراپ يېتىپتۇ. ئۇنىڭ تىرىك قېلىشى گۇمانلىق بولسىمۇ يالاڭ ئايىغىنىڭ يىلان زەھەر سانجىغان يېرىگە دورا يوپۇرماقـلارنى باغلاشقان، زەھەر بەدەنگە كۆپ تارقالماسلىقى ئۈچۈن تىزىـنى ئالا ئارغامچا بىلەن تېڭىپ تاشلاشقانىدى.

هارۋىلار قوزغالدى. پىل مىنگەن يول باشـلىغۇچى يەنە ئالدىغا ئـۆتۈپ كەتـتى. يول يۇرگەنسېـرى زەيـلىك كۈچـىيىپ، نەپەس ئېلىش ئېغىرلىشىپ باراتتى.

كۈن ئىگىلگەنـدە رەۋى دەريا‌سى تەرىپـدىن يۇزچە قورالـلىق ئادەمى بىلەن هىندۇبەگ چىقىپ كەلـدى. خاس نەۋكەرلەر ئۇنى ياخشى بىلىشەتتى. ئەسلى دېھلىلىك سپاهـلاردىن بولغان هىنـدۇبەگ ئىبراهىم لادى بىلەن كېلىشەلمەي بۇنىڭدىن يەتتە يىل بۇرۇن كابۇلغا بارغان ۋە بابىرنىڭ خىزمىتىگە كىرگەنىدى. قىرىق ياشلاردىن ئاشقان بۇ يىگىت بابىرنىڭ هىندىستانغا قىلـغان ئاۋۋالقى يۈرۈشىدە كۆپ جاسارەت كۆرسەتكەنىدى. بابىرغا ئۇنىڭ چوڭ يۈرەكلىكى بىلەن بىللە ۋەتىنىـدىكى ئىچكى پاراكەندىچـىلىكنى تۈگىـتىش يولىدا كۆپ قان تۆكمەسلىككە، ئىلاجى بولغان جايـلارنى جەڭـسىز ئېلىشقا ئەستايىدىل ئىنتىلىشىمۇ ناهايىتى مۇۋاپىق كەلگەنـدى. هىنـدۇبەگ

تۈركىي، پارسىي تىللارنىمۇ مۇكەممەل ئۆگەنگەن، ئىلىملىك، مەرد-
پەتلىك، دىلكەش كىشى بولغانلىقى ئۈچۈن بابىرنىڭ ئەڭ يېقىن
سۆھبەتداش بەگلىرى قاتارىغا كىرگەنىدى. بۇنىڭدىن بۇرۇنقى
يۈرۈشتە كەشمىردىن ئېقىپ كېلىدىغان جىلام دەرياسى بويىدىكى
بىخرە ھىندۇبەگنىڭ ھەربىكەتلىرى بىلەن جەڭسىز ئېلىنغاندا بابىر
بۇ ئاۋات ۋىلايەتكە ھىندۇبەگنىڭ ئۆزىنى ھاكىم قىلىپ بەلگىلەپ،
كابۇلغا قايتىپ كەتكەنىدى. ھازىرقى يۈرۈشتە بابىر لەخورنىمۇ قان
تۆكمەستىن جەڭسىز ئېلىش ئۈمىدىدە ئىدى ۋە ھىندۇبەگنى
ۋاستىچى قىلىپ، لەخور ئەمرلىرى بىلەن مۇزاكىرە ئېلىپ
بېرىۋاتاتتى.

بابىر ھىندۇبەگنى يىراقتىن تونۇدى ۋە ئۇنىڭ بىلەن ئايرىم
پاراڭلىشىش ئۈچۈن ئېتىنى يولدىن چەتەرەكە بۇرىدى.
ھىندۇبەگ ئاتتىن چۈشۈپ، تەزىم قىلدى.

— سۆزلەڭ، بەگ!

— ھەزرىتىم، دۆلەتخانىنىڭ ئۇزايىي بۇزۇق، مېنى ئۇتقۇز-
ماقچى بولغىنىنى سېزىپ قېچىپ كەلدىم.

— نېمە ئۈچۈن؟ كابۇلغا ئوغلى دىلاۋەرخانىنى ئەۋەتىپ، بىز
بىلەن ئىتتىپاق تۈزگەن ئىدىغۇ. مەن ئۇنى ئاتام دېگەنىدىم!
نۇرغۇن ياخشىلىقلار قىلغانىدىم!

— دۆلەتخان ھەممىسىنى ئۇنتۇغان. بېلىگە ئىككى قىلىچ ئېسە-
ۋالغان. مەن بۇنىڭ سىرىنى ئوغلى دىلاۋەرخاندىن سوراپ ئۇقتۇم.
بىر قىلىچنى دېھلى سۇلتانى ئىبراھىم لادىگە قارشى ئاسقانىمىش،
ئىككىنچى قىلىچنى سىزگە قارشى.

— ئوغۇللىرىمۇ دۇشمەنلىك نىيىتىدىمۇ؟

ـــ دىلاۋەرخان سىزگە كېلىپ خىزمەت قىلىشنى خالايدۇ، لەخورنى جەڭسىز بەرمەكچى. ئاتىسى مېنى تۇتقۇزماقچى ئىكەنلىكىنى دىلاۋەرخان ئېيتىپ، بىر پالاكەتتىن قۇتقۇزدى. لېكىن چوڭ ئوغلى غازىخان ئاتىسى تەرەپتە.

ـــ ئالەمخانچۇ؟

ـــ ئالەمخان ئىبراھىم لادى بىلەن ئۇرۇشۇپ مەغلۇپ بولغاندىن بۇيان قايتا ئۇرۇشۇشقا جۇرئىتى يوق. لەخورغا بارغىنىزدا چىقىپ خىزمەتتە بولۇشقا ۋەدە بەردى. ئەگەر غازىخان يېڭىلسە، كۆپچىلىك بەگلەر بويۇن ئېگىدۇ، لەخور جەڭسىز ئېلىنىدۇ. لېكىن... ھەزرىتىم، نېمە ئۈچۈن لەخورغا بۇنداق ياماق يوللار بىلەن كېتىپ بارسىز؟

ـــ پەنجابلىق ئىتتىپاقداشلىرىمىز قارشى ئېلىشقا چىقارغان يول باشلىغۇچى بىزنى مۇشۇ يولغا باشلىدى.

ـــ قېنى شۇ يول باشلىغۇچى؟ ئىجازەت بېرىڭ، مەن بىر تەپتىش قىلىپ كۆرەي.

پىل مىنگەن يول باشلىغۇچىنى يەنە چاقىرىپ كەلدى. لەشكەر كۆمەر پىلنى چاتقاللىققا يېقىن بىر جايدا توختاتتى ۋە يەنە جۇپلەنگەن قوللىنى پېشانىسىگە قويۇپ، ئېگىلىپ سالاملاشتى. ھىندۇبەگمۇ ئالدىنقى جۇپلەپ پېشانىسىگە تەككۈزدى-دە، ئۆزىنى ئازادە تۇتۇپ، ھىندچە سۆزلەشكە باشلىدى:

ـــ ئەسلى قەيەرلىكسىز؟

ـــ ئەگرەلىكمەن، ساھىب.

ـــ پەنجابقا قانداق كېلىپ قالدىڭىز؟

ـــ ئىش ئىزدەپ كەلگەنمەن.

ـــ شۇنداق چوڭ پىلىڭىز بار ئىكەن. ئىبراھىم لادى سىزگە ئىش

تېپىپ بەرمىدىمۇ؟

ــ ئىبراھىم لادى خەسىس. پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ئالتۇنلىرىنى يىغىپ، خەزىنىسىگە يوشۇرۇپ قويغان، قۇرۇلۇشقا سەرپىلەش يوق. ئادەملەرنى ئىشلىتىپ، رازى قىلىش يوق! ئۇنىڭدىن تويدۇق!

ــ توغرا ئېيتىسىز، ــ دېدى ھىندۇبەگ، ــ مەنمۇ لادىلارنىڭ زۇلمىدىن قېچىپ كەلگەنمەن. ئىسكەندەر لادى① مېنىڭ ئاتامنى ئىتتائەت قىلمىدىڭ دەپ ئەيىبلەپ، قۇتۇرغان پىلنىڭ ئايىغى ئاستىغا تاشلاپ ئۆلتۈرگەن.

پىلچى ھىندۇبەگكە زوقلىنىپ تىكىلدى-دە:

ــ سىز كىشەتريلەردىنمۇ؟② ــ دېدى.

ــ ھە، ئەسلى ئىسمىم ئىندرى. بابىر ھەزرەتلىرى ھىندۇبەگ دەپ ئاتىدى. بۇ نام ھەممىگە ماقۇل كەلدى. خوش، سىزنىڭ ئىتتىگىز نېمە؟

ــ لەئىل كۆمەر.

ــ سىزمۇ ئىبراھىم لادىنىڭ زۇلمىدىن قېچىپ كەلگەن ئىسكەندەر سىز. ئەمدى بۇ زۇلۇمدىن بىزنى كىم قۇتقۇزىدۇ دەپ ئويلايسىز؟

ــ خۇدا.

ــ بەندىلەردىنچۇ؟

لەئىل كۆمەر ئويلىنىپ قالدى.

ــ دۆلەتخانىمۇ؟ ــ دېدى ھىندۇبەگ.

---

① ئىسكەندەر لادى ــ ئىبراھىم لادىنىڭ ئاتىسى، 1517 ــ يىلى ئۆلگەن.

② كىشەتريي ــ ھىندىلاردىكى ئاساسىي تۆت تەبىقىنىڭ بىرى ــ ھەربىيلەر.

ـــ دۆلەتـخان سېخى ئادەم. غازىخانمۇ ئىبراھىمدىن ياخشى، ھىنـدۇبەگ ئاۋازىنى پەسەيتىپ سورىدى:

ـــ راستـنى ئېيـتىڭ، سىز بۇ قوشۇنـنى نېمىشقا بۇ يول بىلەن باشلاپ مېڭىۋاتىسىز؟

ـــ غازىخان ئېيتقان يول مۇشۇ.

ـــ غازىخان نېمىشقا ئۇزۇنۇشكە بولمايدىغان ياماڭ يولدىن يۈرگىن دېگەن، بىلەمسىز؟

ـــ بۇلار ئۇچۇن ياخشى يول مۇشۇ.

ـــ نېمىشقا؟ بۇلار سىزگە نېمە يامانلىق قىلدى؟

ـــ بىر زالىم پادىشاھـــ ئىبراھىم بىزگە ئازمـدى؟ يەنە بىرسى كېلىۋېتىپتۇ!

ـــ غازىخان سېنى ئالدىغان!

لەشكەر كۆمەر پىلىنى چاتقاللىق تەرەپكە كەسـكىن بۇرىـدى ـ دە، ۋارقىرىدى:

ـــ بۇلار باسقۇنچىلار! بۇلار بەجۇر قورغىنىدا ئۇچ مىڭ يىگىتـمىزنى قىلىچتىن ئۆتكۈزگەن! شەھەر ۋە قىشلاقلىرىمىزنى تالاتقان!

لەشكەر كۆمەر شۇنـداق دەپ، پىلـنى چاپتۇرۇپ ئورمان ئىچىگە قاراپ قاچتى.

ـــ ھەزرىـتىم، بۇ يول باشلىغۇچـنى تۇتـقۇزۇڭ! بۇ دۇشـمەن كىشىسى! سىزنى خاراب قىلىش ئۇچۇن ياماڭ يولغا باشلىغان!

ـــ تۇتۇڭ ئۇنى! ـــ غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى بابىر، ـــ ئەبلەخنى ئالدىدىن توسۇپ چىقىڭلار! چاپسان!

ئاتلىقـلار پىلـنىڭ كەينـىدىن چېپىشـتى. ئۇلاردىن ئۇچى چوڭ بەنىيەن دەرىخىنى ئايلىنىپ ئۆتۇپ، پىلنىڭ يولىنى توسۇپ چىقىشتى.

پىلچى قولىدىكى تۆمۈر تايىقى بىلەن پىلنى قاتتىق ھەيدەپ، بىرنەرسە دەپ ۋارقىرىدى. پىل ئاتلارنىڭ بىرىنى ئايىغى بىلەن تېپىپ يېقىتتى. ئىككىنچى ئاتنىڭ بوينىغا خارتۇمىنى ئوراپ، پىرقىرىتىپ ئېتىۋەتتى، بۇنى كۆرگەن ئۇچىنچى ئاتلىق دەرەخ دالىسىغا قېچىپ، تەسلىكتە قۇتۇلۇپ قالدى.

قەھرى كەلگەن پىل ھەيۋەتلىك ئاۋاز بىلەن نەرە تارتىپ، يولىدا ئۇچرىغان يوغان چىڭگىلەكلەرنى ئۇزۇپ ئۆتەتتى، چوڭ-چوڭ شاخلارنى قارسىلدىتىپ سۇندۇراتتى ۋە ئاتلىقلار كىرەلمەيدىغان قېلىن چاتقاللىقلاردا بارغانسېرى يېراقلىشىپ كېتىۋاتاتتى.

— ئوق ئېتىڭلار! — دەپ ۋارقىرىدى بابىر.

لەشكەر پىلنىڭ چوڭ بوينىغا مەيدىسىنى چاپلاپ، ئۇنىڭ ئېگىز ساغرىسى ۋە قولاقلىرى پاناھىدا تىنچلىپ ياتاتتى. كەينىدىن ياغدۇ-رۇلغان يا ئوقلىرىدىن كۆپىنى دەرەخلەرنىڭ شاخلىرى ۋە چىگ-گىلەكلەر ئۆتكۈزمىدى. ئۇچ-تۆتچە ئوق شاخلار ئارىسىدىن ئۆتۈپ پىلنىڭ ئارقىسىغا ئۇرۇلدى. لېكىن پولاتتەك قاتتىق ۋە قېلىن پىل تېرىسىگە پاتماستىن، يەرگە دومىلاپ چۈشتى.

ئۇستا ئەلقۇلنىڭ تۈپەڭچىلىرى تۈپەڭلىرىنى ئورمانغا توغرىلاشتى. بىراق چاقماقلىرى چاقماق چېقىپ، تا مىلتىق پىلتىسىنى ياندۇرغۇچە لەشكەر مىنگەن پىل يوغان ۋە قېلىن دەرەخلەر پاناسىغا ئۆتۈپ كۆزگە كۆرۈنمەي كەتتى. پىل زەربىسىدىن يىقىلغان ھەر ئىككى ئات يەردىن تۇرالماي سۇنايلىنىپ ياتاتتى، ئۇلارنىڭ ئۇستىدىكى نەۋكەرلەر ئۆلمىسىمۇ ئاياغ-قوللىرى زەخمىلەنگەنىدى.

— يارىدارلار ھارۋىغا ئېلىنسۇن! — بۇيرۇدى بابىر، — بىزنى ئاداشتۇرۇپ ھالاك قىلماقچى بولغان ئەبلەخ جازالىنىشى كېرەك!

تۇپەڭچىلەر ئاتلىنىپ، ئورمانىنى ئايلىنىپ ئۆتسۇن!
تۇپەڭچىلەر ئالدىراپ-تېنەپ ئاتلىنىپ، ئايلانما يول ئىزدەشكە باشلىدى. ئەمما ھەممە تەرەپ چاتقاللىق، پاتقاقلىق ئىدى.
— قېنى، ھىندۇبەگ، ئەمدى بىزگە سىز يول باشلاڭ!
— بېشىم بىلەن، ھەزرىتىم!
ھىندۇبەگ كەچكى مەزگىلدە ئۇلارنى كەڭ بىر كۆكلەمزار ۋادىغا باشلاپ چىقتى. تولىمۇ چارچىغان بابىر شۇ كۆكلەمزارغا چېدىر تىكتۇردى.
ئورماندا كىيىملىرى ئىلىنىپ يىرتىلغان، ئاتلىرى لايغا مىلەنگەن تۇپەڭچىلەر لەشكەر كۆمەرنى تاپالماي قايىتىشتى. شۇنىڭ ئۈستىگە لەخوردىن ئەمىر دۆلەتخان، ئۇنىڭ ئوغلى دىلاۋەرخان ئەللىك-ئاتمىش مۇلازىم ۋە نەۋكەرلىرى بىلەن بابىرنىڭ قارارگاھىغا يېقىنلاشتى. دىلاۋەرخانىنىڭ بۇرۇندىن خەيرخاھلىقىنى ياخشى بىلىدىغان بابىر خىرگاھتا ئۇنى ئورنىدىن تۇرۇپ كۆتۈۋالدى ۋە ئۇنى تەرىپىدە ئولتۇرغان ئېتىبارلىق بەگلىرى ئارىسىدىن جاي كۆرسەتتى.
— جاناب دىلاۋەرخان، ئۇلۇغ ئاتىڭىز نېمە ئۈچۈن ئىتتىپاقنى بۇزۇپ، بىزگە دۈشمەنلىك قىلىپ قىلىچ بىلىدى؟
— ھەزرىتى ئالىيلىرى ، ئاتامنى ئاكام غازىخان يولدىن ئازدۇردى. "يات قوشۇن كەلسە لەخور بىزدىن كېتىدۇ، بۇلارمۇ بىزگە ئىبراھىم لادىدەك دۈشمەن" دەپ ئىشەندۈردى.
— شۇنىڭ ئۈچۈن دۆلەتخان ئالدامچى يول باشلىغۇچى ئەۋەتىپ، بىزنى ئورمان ئىچىدە ئاداشتۇرغان ئىكەن-دە؟
— ئەمما بۇ پىتنىدىن ئاتامنىڭ خەۋىرى يوق، ھەزرىتى ئالىيلا-

لمری! بۇ ــ غازىخاننىڭ ئىشى. ئەگەر ئاتام شۇنداق قىلغىنىدا بۇ يەرگە ئۆزى كەلمەيتتى. لەخوردا قان تۆكۈلمىسۇن دەپ، سىزدىن ئىلتىپات ئىستەپ كەلدى.

ــ بىزنىڭ ئىلتىپاتىمىزغا پەقەت سىز مۇناسىپسىز، جاناب دىلاۋەرخان! ئەمما ئاتىڭىز قىلمىشلىرىغا يارىشا جازا ئالغۇسى- دۇر! ــ بابىر شىغاۋۇلغا يۈزلەندى، ــ دۆلەتخان كېيىنكى مەزگىل- لەردە بىلىگە ئىككى قىلىچ ئېسىپ يۈرگەنمىش. قېنى، ئاشۇ قىلىچ- لىرىنى بىزمۇ بىر كۆرەيلى... ھەر ئىككى قىلىچنى بويىنىغا ئېسىپ كىرگۈزۈڭلار!

كۆپ ئۆتمەستىن ئىككى زور نەۋكەر ئاپئاق ساقاللىق قېرى دۆ- لەتخانىنى ئىككى بىلىدىن مەھكەم تۇتۇپ چىدىرغا ئېلىپ كىردى. بوۋاي نەۋكەرلەرنىڭ قولىدىن بوشىنىماقچى بولۇپ جەھلى بىلەن سىلكىنەتتى. ئۇنىڭ بويىنىغا ئېسىلغان ئىككى ئۇزۇن قىلىچ كۆكرىكىگە ئورۇلۇپ پۇلاڭلايتتى. دۆلەتخان بابىرغا ئەلەم بىلەن تىكىلىپ دېدى:

ــ پادىشاھ ھەزرەتلىرى، مەن ئەسىر ئېلىنغان ئەمەسمەن، ئۆزەم كەلدىم! بۇ قانداق شەپقەتسىزلىك؟

ــ سىز مەندىن ئەلچى بولۇپ بارغان ھىندۇبەگنى تۇتقۇزماقچى بولۇپسىز! ئەگەر نىيىتىڭىزگە يەتسىڭىز ھىندۇبەگ ئامان قالمايتتى! كېيىن بىزمۇ چاتقاللىقتا پاتقاققا پېتىپ، غازىخاننىڭ قاپقىنىدا جان بېرەتتۇ- قمۇ؟ بىزگە شەپقەت قىلغىنىڭلار شۇمۇ؟ شەپقەتسىزلەرگە بىزمۇ شەپ- قەتسىزمىز! ــ بابىر شىغاۋۇلغا بۇيرۇدى، ــ بۇ ئادەم ئائىلىسى بىلەن بىللە لەخوردىن بىخرەگە قوغلاندى قىلىنسۇن. بىخرەنىڭ خىلۋەت قورغىنىدا ھەپسىدە ساقلانسۇن!

بوششپ هېچ نەرسە دېيەلمەي قالغان دۆلەتخانىنى ئېلىپ چىقىپ كېتىشتى.

2

كۈز ۋە قىش ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بولسىمۇ، دەرەخلەر يېشىل كىيىمىنى يەشىمەيتتى، "دۇن" دەپ ئاتىلىدىغان باغرى كەڭ، تۈزلەڭلىك ھىند ۋادىلىرى يىل بويى باھاردىكىدەك كۆكلەم بولۇپ تۇراتتى.

جەمئىيەتنىڭ بويلاپ جەنۇب تەرەپكە ھەربىي قىلىپ كېتىۋاتقان بابىر قوشۇنى دېھلىدىن ئەللىك چاقىرىمچە شىمالدىكى پەنىپەت شەھرىگە كېلىپ توختىدى. دېھلى سۇلتانى ئىبراھىم لادى يۈز مىڭغا يېقىن ئەسكەر ۋە بىر يېرىم مىڭ ھەربىي پىل بىلەن ئەگرە تەرىپىدىن يېقىنلىشىپ كېلىۋاتاتتى. ئىبراھىم لادى شۇ پىللىرى ۋە ئەسكەرلىرى بىلەن بۇلتۇر دېھلى بوسۇغۇسىدا ئالەمخان، دىلاۋەرخان ۋە باشقا دۇشمەنلىرىنىڭ قىرىق مىڭ كىشىلىك قوشۇنىنى تارمار كەلتۈرگەنىدى. بابىرنىڭ قوشۇنى بولسا ئون ئىككى مىڭدىن ئاشمايتتى. دۇشمەننىڭ سان جەھەتتىن چەكسىز دەرىجىدە ئۈستۈنلۈكى كۆپچىلىك بەگ ۋە نەۋكەرلەرنىڭ قەلبىگە غۇلغۇلا سالاتتى. ئەگەر مەغلۇپ بولۇشسا، ئەتراپ ھەممىسى ناتونۇش يەرلەر، يات يۇرت، قەيەردە جان ساقلىشىدۇ؟

ئىچكى بەگلەر ئارىسىدا يۈرگەن تاھىر كۆپرەك بابىرنىڭ ھەربىي تەجرىبىسىگە ۋە ئۇستا ئەلقۇل باشلىق تۈپەڭچىلەر ۋە توپچىلارنىڭ قوراللىرىغا ئۈمىد باغلىغانىدى. جاھاندا تېخى ناھايىتى كەم تارقالغان مۇنداق قوراللار ئىبراھىمنىڭ قوشۇنىدا يوق ئىدى. بابىر ئۆزىدە يوق ھەربىي پىللارنىڭ ھۇجۇمىنى مانا شۇ قوراللار كۈچى

بىلەن بىر تەرەپ قىلىش پىكرىدە ئىكەنلىكىنى تاھىر بىلەتتى.

ئۇلار پەنىپەت شەھىرى بىلەن جەمنە دەريياسىنىڭ ئارىلىقىدىكى تۇپەڭ ۋە توپ ئېتىش ئۈچۈن قولايلىق بولغان بىر جايىنى تېپىشتى- دە، يېقىن- يېراقلاردىن ئېلىپ كېلىنگەن بارلىق ھارۋىلارنى يېرىم دائىرە شەكلىدە سەپ قىلدۇرۇشتى. يەتتە يۈزدىن ئارتۇق ھارۋا بىر- بىرىگە زەنجىرەڭ مەھكەم تىركىشىلەر بىلەن باغلانىدى. ھارۋىلار- نىڭ ئالدى ۋە ئارىلىرىغا يا ئوقى ئۆتمەيدىغان تۆمۈر قالقانلار ئور- نىتىلدى. تۇپەڭچىلەر ۋە توپچىلار شۇ قالقانلارنىڭ كەينىگە بېكىنىپ ئوق ئېتىشنى مەشىق قىلىشتى.

ھارۋىلار ئېگىز بىر دۆڭلۇكنىڭ ئېتىكىگە ــ ئالدى يانتۇراق جايغا كەلتۇرۇلدى. ئۇلار ئۆزلۇكىدىن يۇرۇپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن چاقلىرىنىڭ تېگىگە ياغاچ توساقلار تىرەپ قويۇلدى.

ھەربىي مەشىقلەر ئۆتكۈزۈلگەن كۈنى بابىر ھارۋىلارنىڭ كەينى- دىكى دۆڭلۇكتە ئاتلىق تۇرۇپ، چاقلار ئالدىدىكى ياغاچ توساقلارنى ھەممىسىنى تەڭلا ئېلىشنى ۋە بارلىق ھارۋىلارنى باراۋەر يۈرگۈزۈپ كۆرۈشنى بۇيرۇدى.

مۇلازىملار قاتارىدا يۈرگەن تاھىر ھارۋىلار سېپىنىڭ نېرىقى چېتىگە ئات چاپتۇرۇپ بېرىپ، سەركەردىنىڭ بۇيرۇقىنى مۇستاپا توپچىغا يەتكۈزدى. ھەممە پىيادىلەر، توپچىلار، ئاتقۇچى ۋە پىلتە- كەشىلەر بۇيرۇقىنى بېجىرىشكە ھازىرلىنىشتى. ھەممىگە كۆرۈنىدىغان جايدا تۇرغان ئۇستا ئەلىقۇل:

ــ ھارۋىلار سۈرۈلسۇن! ــ دەپ ۋارقىرىدى.

ھارۋىلارنىڭ بەزىسى ھە دېگەندە ئورنىدىن قوزغالمىدى، بەزە- لىرى بولسا بىردىنلا ئىتتىكلەپ كەتتى. ھارۋىلار سېپى ئەگرى- دوناي

بولۇشقا باشلىدى، ئارا-ئارىسىغا باغلانغان تېرىكىشلەردىن بىرقانچىسى ئۈزۈلدى، تۆمۈر قالقانلار غۇلاپ چۈشتى.

— توختاڭ! — بۇيرۇدى بابىر، — مەشىقنى تەكرارلىتىڭ، جاناب ئەلقۇلبەگ، بىرمۇ تېرىكىش ئۈزۈلمىسۇن، بىرمۇ قالقان غۇلىمىسۇن!

ئادەملەر تەرلەپ-تەپچىپ ھارۋىلارنى يۇقىرىغا سۆرەپ چىقىشقا باشلىدى.

بۇ ئېغىر ئىشتىن بەزى نەۋكەرلەر ئۆزلىرىنى چەتكە ئالىسا، ئونىبېشىلار ئايماي تىللايتتى، ھەتتا ئۇراتتى.

— مەشىق مەزگىلىدە نەۋكەرنى ئايىماڭ، — دېدى بابىر ئەلقۇلبەگكە، — ھازىر ئايىسىگىز جەڭدە مەغلۇپ بولۇپ ئۆلۈپ كېتىدۇ.

بابىر دۆڭدىن چۈشۈپ، دەريا تەرەپكە يول ئالدى. ئۇ ياقتا پىل ئۆتەلمەيدىغان چوڭقۇر خەندەكلەر قېزىلغان، ئەمدى بەزى جايلارغا شاخ-شۇمبا بېسىپ، قوغدىنىش توسقى ياسالماقتا ئىدى.

خىزمەتنى يۈزىسىدىن بابىرغا ئەگىشىپ، ئۇنى قوغداپ يۈرىدىغان تاھىر خەندەكلەر ۋە شاخ-شۇمبىلارغا قاراپ ئۆزىچە ئويلاندى: "شۇنچە تەيياركەرلىكىكە يارىشا دۈشمەن ئۇدۇلىمىزدىن كەلسە ياخشى-دە! ئەگەر شەھەرنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ ئارقىدىن كەلسە ھەممىسى ئارتۇقچە!"

بىراق شەھەرنىڭ نېرىقى تەرىپىگە بېرىپ كەلگەن چارلىغۇچىلار ئۇ ياقتىكى پاتقاقلىق ۋە چاقاللىقلاردىن چوڭ قوشۇن ئۆتەلمەسلىكىنى ئېنىقلاپ كېلىشتى. ئوڭ تەرەپتە جەمئىيەتنىڭ دەريا سۇلىدا پەنىپەت شەھىرىنىڭ ئاھالىسى زىچ مەھەللىلىرى. ئىبراھىم لادى بۇ مەھەللىلەرنى قوشۇنغا چەيلىتىپ، شەھەر ئارىلاپ كەلمەس. دېمەك، ئۇنى پەقەت ئۇدۇلدىن كۆتۈش مۇمكىن. لېكىن سەل كەم ئون باراۋەر

ئارتۇق كۈچ بىلەن كېلىۋاتقان دۈشمەنگە بۇ ھارۋىلار ۋە خەندەكلەر چىداش بېرەرمىكىن؟

بىرچاغلاردا كابۇلدا يۈرگەنىدە ئەنجان ۋە قۇۋالارنى ئەسلىسە يۈرىكى ئېزىلىدىغان تاھىر، ئەمدى كابۇلنى ئەسلىسە يۈرىكى سېغىنىشىتىن "سىر" قىلىپ كېتەتتى. كابۇلدا ئۇنىڭ ئون بەش يىل ئىستىقامەت قىلغان ئۆيى بار، خوتۇنى رابىيە، مەدرىستە ئوقۇۋاتقان ئوغلى سەپەربەگ، يالغۇز تاغىسى مەۋلانا پەزلىددىن بار. ئالدىدىكى جەڭ تەھلىكىسىدىن كۆڭلى بىئارام بولۇپ يۈرگەن تاھىر "ئىشقىلىپ ئۆلۈم بولمىسۇن-دە، — دەيتتى ئۆزىچە، — ئەگەر مۇشۇ نۆۋەتمۇ تىرىك قالسام، سىپاھىلىقىنى بەس قىلاتتىم-دە. ياشىمۇ ئەللىككە بېرىپ قالدى. قاچانغىچە يات يۇرتلاردا تەمتىرەپ يۈرىمەن؟ سەپەربەگ چوڭ يىگىت بولۇپ قالدى، بۇ يىل مەدرىسنى تۈگىتىپ، مۇھەندىس بولىدۇ. كېيىن بېشىنى ئىككى قىلىپ قويسام...ھە خۇدا! ئوغلۇمنىڭ تويىنى كۆرۈش ماڭا نېسىپ بولغانمىكىن-ھە؟ رابىيىنى يەنە كۆرەرمەنمىكىن-ھە؟"

يۈرەككە غۇلغۇلا سالغۇچى بۇ ھاياجانلىق ئويلارنى ئىچىملىك بىرئاز باساتتى. تاھىر خېلىدىن بۇيان بەگلەر قاتاردا يۈرۈپ، كۆڭلىنىڭ چىگىشىنى ئىچىملىك بىلەن تارقىتىشقا ئازراق ئۆگىنىپ قالغانىدى. ھىندىستاندا ئۇزۇم كەم، شۇنىڭ ئۈچۈن ئىچىملىك كەمچىل، لېكىن مەھۇە دېگەن دەرەخنىڭ بەرگىدىن ئېلىنىدىغان ئۆتكۈر ھاراق ئۇچراپ تۇراتتى.

ئىبراھىم لادى بىلەن جەڭ بولۇشىدىن بىركۈن بۇرۇن تاھىر شۇ ھاراقتىن كۆپرەك ئىچىۋالغانىدى. سەھەر ۋاقتىدا بەدىنى تارتىشىپ ئويغاندى. ئاغزى لاۋزىلاشقان، بېشى لوقۇلداپ ئاغرىيتتى،

ئۇ ياق-بۇ ياقتا ئاغدۇرۇلۇپ ئۇخلىماقچى بولۇپ كۆردى، لېكىن ئۇخلىيالمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن تۇرۇپ، ساپال كوزىنىك تېگىدە قالغان ھاراقتىن ئۈچ-تۆت يۇتۇم ئىچتى-دە، ئوڭشالدى.

شۇ مەزگىلدە بىردىنلا دۇمباق ۋە ناغرىلار چېلىنىپ، ھەممىنى سەپكە تىزىلىشقا چاقىرىشقا باشلىدى.

چارلىغۇچىلار ئىبراھىم لادىنىڭ باستۇرۇپ كېلىۋاتقىنى ھەققىدە خەۋەر بەرگەنىدى.

ناشتىلىق ئىچىملىكىتىن يەنە كەيىپ بولۇشقا باشلىغان تاھىر ئۆتۈكى بىلەن چاپىنىنى خېلى ۋاقىت مەسلىداپ كېيىدى. بىر قۇلىقى سەمەرقەندتە كېسىلگەن مەمەت كېيىنكى يىللاردا تاھىرنىڭ ئات باقارنىغا ئايلانغان، لېكىن كونا قەدىرداشلىقى ۋە بىر-ئىككى ياش چوڭ بولغانلىقى ئۈچۈن گاھى ئۇنى كايىپمۇ قويىاتتى.

— تاڭ سەھەردە ئىچىپ نېمە قىلاتتىڭىز، بەگ؟ — دەپ غوڭشىدى مەمەت.

— گەپنى كۆپەيتمەي كۆك ئاتنى چاپسانراق ئەكىلىڭ! — بۇيرۇدى تاھىر.

كېيىنكى يىللاردا خېلى ئورۇقلاپ، يۈز-كۆزلىرى ئاۋۋالقىدىنمۇ ئارتۇقراق بۆرتۈپ قالغان مەمەت ئاتلار باغلانغان تەرەپكە چېپىپ كەتتى. دۇشمەننىڭ يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقانلىقى ھەققىدىكى خەۋەردىن كۆپ ئادەم گاڭگىراپ ئۇ ياقتىن-بۇ ياققا يۈگۈرمەكتە ئىدى.

مەمەت كېچىسى يېشىلىپ كەتكەن كۆك ئاتنى تۇتۇۋالغۇچە خېلى ئاۋارە بولدى. ئادەتتە ئات كېچىسى ئېگەرلەكلىك قالسا، ئۇلاغلىرى بوشىتىپ قويۇلاتتى. قالايمىقانچىلىقتا مەمەت ئالدىراپ ئۇلاغنى چىگىتىشنى ئۇنتۇپ قالدى.

چاپسانراق بابىرنىڭ ھۇزۇرىغا يېتىپ بېرىشى كېرەك بولغان تاھىر ئۇزەڭگىنى ئىزدەپ ئولتۇرمىدى-دە، ئاتىنىڭ بوينىدىن تۇتۇپ، ئۇستىگە سەكرەپ مىندى. شۇنىڭدا ئېگەر بىر چايقالدى. تاھىرنىڭ كەيپى بولمىغان بولسا ئېھتىمال، ئېگەرنىڭ ياخشى ئېگەرلەنمىگىنىنى تېز سەزگەن بولاتتى، ئاتتىن چۈشۈپ ئۇلاڭنى چىڭىتۋالاتتى. لېكىن ئۇ ئېگەردە چايقالغىنىنى ناشتىلىق ئىچىملىكتىن كۆردى-دە، ئۇزەڭگىگە پۇتىنى تىرەپ، ئاتنى تېز ئارقىغا بۇرىدى.

خېلىدىن بۇيان بېقىشتا تۇرۇپ كۈچى تېنىگە سىغماي كەتكەن كۆك ئۇچقۇر ئارقا ئاياغلىرىغا تىك تۇرۇپ، ئاغزىدىن كۈپۈك چېچىپ بۇرالدى. شۇ چاغدا بىردىنلا ئېگەر ئېغىپ ئاتنىڭ قورسىقىغا چۈشتى-دە، تاھىر يەلكىسى بىلەن يەرگە گۈپپىدە يىقىلدى.

مەمەت يۈگۈرۈپ كېلىپ، بىرقولى بىلەن ئاتنىڭ چولۇۋرىنى تۇتتى، ئىككىنچى قولى بىلەن تاھىرنى يۆلەپ تۇرغۇزدى. ئۇ تاھىرنى كەيپى بارلىقى ئۈچۈن يىقىلدى دەپ ئويلاپ گەپ قىلدى.

— تاھىرجان، بەگ بولۇپلا ئىچىدىغان ھۇنەر چىقاردىڭىز-دە! بۇ قورغۇرنى كۆپ ئىچمەڭ دېمىگەنمىدىم!

تاھىر يۇمشاق يەرگە يىقىلغىنى ئۈچۈن ھېچ يېرى زەخمىلەنمىدى. لېكىن چوڭ جەڭ ھارپىسىدا شۇنداق ئەخمىقانە يىقىلىشى ئۇنىڭغا بەختسىزلىك بىر پالاكەتنىڭ خەۋىرچىسىدەك تۇيۇلدى. ئۇ قەھرى بىلەن غودۇڭشىپ، مەمەتكە ئېگەرنى كۆرسەتتى.

— ئۇلاڭنى كىم بوشىتىپ قويغاندى؟

مەمەت كېچىسى ئات دەم ئالسۇن دەپ بوشىتىپ قويغان ئۇلاڭنى ئەتىگەندە چىڭىتىپ قويمىغانلىقىنى ئەمدى بايقىدى.

— قالايمىقانچىلىقتا ئېسىمدىن چىقىپتۇ-ھە! ھەي، مەن خام

كاللا!

مەمەت ئەمدى ئۆزىگە كۈلۈپ، ئۇلاڭنى تارتىشقا باشلىدى؛ تاھىر ھاراقتىن خۇنۇكلەشكەن تەسەۋۋۇرىدە مەمەت ئۇنى يېقىتىپ، ئۇنى شاڭخو قىلىش ئۈچۈن ئۇلاڭنى ئاتايىن بوشتىپ قويغاندەك كۆرۈندى. بۇرۇن ئىككىلىسى نەۋكەر بولغان مەزگىللىردە تاھىر بۇنداق چاقچاقلارغا كۈلۈپ كېتىۋېرەتتى. لېكىن ھازىر...

— سەن مېنىڭ بەگ بولغىنىمنى كۆرەلمەي شۇنداق قىلدىڭ! — دەپ ئۇ بىردىنلا مەمەتنى سەنلەپ تىللاشقا باشلىدى، — ماڭا ئۆلۈم تىلىگىنىڭمۇ بۇ؟

تاھىر غەزىپىدىن تىترەپ بېلىنى سلاشتۇردى-دە، قامچىسىنى ئىزدىدى. قامچە يەردە ياتاتتى.

گۇناھ قىلغان نەۋكەرلەرنى تىللاش، ئۇرۇش بەگلەر ئارىسىدا كەڭ تارقالغان ئادەت ئىدى. بۇ ئادەت تاھىرغىمۇ ئازدۇر-كۆپتۇر يۇققانىدى. لېكىن ئۇ ئوتتۇز يىللىق قەدىردانى مەمەتكە تېخى بىرەر نۆۋەت مۇشت كۆتۈرمىگەنىدى.

مەمەت يەردە ياتقان قامچىنى ئېلىپ تاھىرغا سۇندى:

— مەڭ، گۇناھىم ئۈچۈن قامچىلاڭ، لېكىن بۇنداق گەپلەرنى ئېيتماڭ! مەن سىزگە ئۆلۈم تىلەيدىغان كۆرەلمەسلەردىن ئەمەسمەن!

مەمەت يەنە تاھىرغا كۈلۈۋاتقاندەك، ئۆزىنى ئۇنىڭدىن ئالىيجانابراق قىلىپ كۆرسىتىۋاتقاندەك تۇيۇلدى. تاھىر:

— مۇشۇنداق كۈندە يېقىتقىنىڭ، ئۆلۈم تىلىگىنىڭ ئەمەسمۇ؟ — دېدى-دە، ئۇنىڭ پېشانىسى ئارىلاش بېشىغا غۇلاچلاپ مۇشت ئاتتى.

مەمەت ئۈچ-تۆت قەدەم نېرىغا ئۇچۇپ كەتتى ۋە كۆزى قاراڭغۇلىشىپ يەرگە ئولتۇرۇپ قالدى.

پىشانە سۆڭىكى تاھىرنىڭ قولىغا تاشتەك قاتتىق تەگدى. باش بارمىقى "غىرىس" قىلدى-دە، ئۆتكۈر بىر ئاغرىق مېڭىسىگىچە چىقىپ كەتتى.

"باشمالتاق سىندى-دە! — دېدى تاھىر ئىچىدە، — قىلىچ تۇتقان ئوڭ قولىڭ باشمالتىقى ... بۇنىڭغىمۇ مانا مۇشۇ سەۋەبچى!"

بۇ ئويدىن ئۇنىڭ غەزىپى يەنە بىر دەرىجە ئاشتى. ئورنىدىن تۇرۇشقا ئىنتىلىۋاتقان مەمەتنى سول قولى بىلەنمۇ ئۇرۇپ يەرگە يىقىتتى.

كەينىدىن يېتىپ كەلگەن بەستلىك بىر يىگىت ئارىغا چۈشتى.

— قويۇڭ، بەگ ئاكا، بىر نۆۋەت كەچۈرۈڭ! مەمەت ئاكا سىز ئۈچۈن جېنىنى بېرىدۇغۇ! ئۇلاڭنى مەن باشقىدىن تارتىپ بېرەي! مانا، ھازىر، ھازىر...

تاھىر ئۇلىڭى تارتىپ باغلانغان ئاتقا مىنگەندە قاتتىق ئاغرىۋاتقان قولىغا تېكىلىپ قارىدى. باشمالتىقى ئىششىپ كەتكەن، قىمىرلاتسا ئاغرىقىغا چىداپ بولمايتتى.

"مەندىن ئامەت كەتتى!" دەپ ئويلىدى تاھىر مۇلازىملار توپلىنىۋاتقان تەرەپكە ئات چاپتۇرۇپ كېتىۋېتىپ.

ئۇنىڭ كەينىدىن ئەگەشكەن يىگىرمىچە ئاتلىق نەۋكەرلىرى ئارىسىدا پىشانىسى ئىششىغان، يۈزى ئاپئاق ئاقارغان مەمەتمۇ بارئىدى. بەگ مىڭ ئۇرۇپ-ھاقارەتلىگەندىمۇ نەۋكەر ئۇنىڭ كەينىدىن قالماسلىقى كېرەك ئىدى.

* * *

جەمئىيەتنىڭ سول تەرىپىدىن چىقىقان قۇياش نەيزە بويى كۆتۈرۈلگەندە دۇشمەن قوشۇنىنىڭ زىچ سەپلىرى ئېنىق

كۆرۈنۈشكه باشلىدى. ئاخىرى ئۇيۇقتا بېرىپ تاقالغان بىھىساب كۆپ قوشۇننىڭ ھەر يەر-ھەر يېرىدىن ھەربىي پىللارنىڭ زور گەۋدىلىرى چوقۇلارغا ئوخشاش چىقىپ تۇراتتى. ئەڭ چوڭ ئاق پىلنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغان ئىبراھىم لادى ئەتراپىغا خۇددى دۆڭلۈك ئۈستىدىن قاراۋاتقاندەك ھەممە تەرەپنى بەھۇزۇر كۆرەتتى.

بابىر بىر-بىرىگە باغلاپ تاشلانغان ھارۋىلار كەينىدىكى دۆڭلۈك-تە تۇرۇپ دۇشمەننىڭ يېقىنلىششىنى كۆتمەكتە. ئۇنىڭ ئوڭ قانىتىغا ئوغلى ھۇمايۇن مەسئۇل ئىدى. خوجاكالانبەگ، ھىندۇبەگ ئوخشاش ئەڭ سىناقلىق بەگلەر بارلىق نەۋكەرلىرى بىلەن ھۇمايۇنىڭ ئىخ-تىيارىغا بېرىلگەن. مەركەزنى توپچىلار ۋە تۇپەڭچىلەر ئىگىلىگەن. ھەرئىككى قاناتنىڭ ئىككى چېتىدە تولغما ئۇچۇن ئاجرىتىلغان ئاتلىق-لار تەييار تۇرۇپتۇ. ئىبراھىمنىڭ ھەربىي پىللار ھمايىسىگە تايىنىپ ئۇرۇشىدىغان قوشۇنىدا پىيادىلەرنىڭ كۆپلۈكى ۋە سەپلىرىنىڭ زىچ بولۇشى مەلۇم ئىدى. بۇنداق ھاللاردا شەيبانىخان تەجرىبىدىن ئۆتكۈزگەن تولغما ئۇسۇلى قولاي كېلىشىنى بابىر ياخشى بىلەتتى. ئۇمۇ شەيبانىخانغا ئوخشاش، تولغمىغا ئاجرىتىلغان ئەسكەرلەرگە ئاتلارنىڭ ئەڭ ئۇچقۇرلىرىنى تاللاپ بەرگەنىدى.

تاھىر ئىچكى بەگلەر ۋە خاس نەۋكەرلەر بىلەن بىللە پادىشاھتىن ئارقىداراق تۇرۇپتۇ. بابىرنىڭ ئىككى يېنىنى ئالاقىچى بەگلەر، ياساۋۇللار ۋە چاپارمەنلەر ئىگىلىگەن. بابىر ئۇلارغا ئىش بۇيرۇسا، ئاۋازى ئىچكى بىر كۈچ ۋە ئىشەنچ بىلەن جاراڭلاپ ئاڭلىناتتى. "ئۇ ئادەمنىڭ پاناھىدا نەچچە قىرغىنچىلىقلاردىن ئامان چىقتىڭ، ــ دېدى تاھىر ئۆزىگە-ئۆزى تەسەللى بېرىپ، ــ بابىر مىرزا بار ئىكەن، ساڭا ھېچنېمە بولمايدۇ".

دەريا بىلەن شەھەر ئارىلىقىنى تولدۇرۇپ ۋەھىمىلىك قارا بۇلۇتقا ئوخشاپ كېلىۋاتقان ئىبراھىم لادىنىڭ قوشۇنى قارشىسىدا ھەربىكەتسىز تىك تۇرۇپ كۆتۈش ئىغىر ئىدى. كۆپچىلىك بەگ ۋە نەۋكەرلەر پۈرسەتنى قولدىن بېرىپ قويۇۋاتقانىدەك بىتاقەت بولاتتى. لېكىن بابىر:

— ھېچكىم بۇيرۇقسىز قوزغالمىسۇن! — دەپ ھەممىنى قاتتىق تۇتۇپ تۇراتتى.

ئىبراھىم لادى بابىرنىڭ قوزغالماستىن كۆتۈپ تۇرغىنىنى، ئىككى ئارىدا يۈزلەپ ھارۋىلاردىن ياسالغان مۇستەھكەم تام ۋە چوڭقۇر خەندەكلەر بارلىقىنى كۆردى-دە، قوشۇنىنى توختاتتى. لەشكەر باشلىقلىرىنى چاقىرىپ، ئاساسىي زەربىنى دۈشمەننىڭ ئوڭ قانىتىغا بېرىش ۋە شەھەرتەرەپتىن ئايلىنىپ ئۆتۈش ھەققىدە بۇيرۇق بەردى. بىراق يۈز مىڭ قوشۇنغا يېڭى بۇيرۇقنى تارقىتىپ، تا ئۇنى شەھەر تەرەپكە بۇرىغۇچە خېلى ۋاقىت ئۆتتى.

بابىر دەرھال مانا شۇ ۋاقىتتىن پايدىلاندى. ئۇنىڭ بۇيرۇقى بىلەن تولغىمىغا ئاجرىتىلغان ئىككى مىڭ ئاتلىق جايىدىن قوزغالدى. ئۇچقۇر ئاتلار دۈشمەن قوشۇنىنىڭ ئىككى قانىتىغا تەگمەي ئۆتتى-دە، خاتىرجەم كېلىۋاتقان ئارقىدىكى ئاتلىقلار ۋە پىيادىلەرگە ھۇجۇم قىلدى.

ھۇمايۇن باشلىق تۆت مىڭ ئاتلىق ئوڭ تەرەپتىن دۈشمەننىڭ يولىنى توسۇپ چىقتى. سول قاناتىمۇ جەڭگە چۈشتى. مەركەزدىكى ھارۋىلارنىڭ ئارا-ئارىسىدىن توپلار ئۈستى-ئۈستىگە ئوق ياغدۇرۇشقا باشلىدى.

تۆت تەرەپتىن چاقماق تېزلىكىدە باراۋەر تەڭ قىلىنغان ھۇجۇمنى

يۇقرىدىن كۆزىتىپ تۇرغان تاھىر بابىرنىڭ سەركەردىلىك تەجرى-
بىسىگە ئۆزىچە قايىل بولۇپ قويىدى. ئۇ ھەربىي سەنئەتنى پەقەت
دوستلىرىدىن ئەمەس، دۇشمەنلىرىدىنمۇ ئۆگەنگەنىدى. بابىر توپ
ۋە مىلتىق ئىشلىتىشنىڭ ئەھمىيىتىنى بىرىنچى قېتىم ئىتتىپاقداش شاھ
ئىسمائىلغا قاراپ ئۆگەنگەن بولسا، تولغىما ئىشلىتىشتە ئەشەددىي
دۇشمىنى شەيبانىخان ۋە ئەبەيدۇللا خانىنىڭ تەجرىبىسىنى ئۆزلەش-
تۇرگەنىدى. ئۇ ئاچچىق مەغلۇبىيەتلەر جەريانىدا ئاشۇرغان بارلىق
ھەربىي تەجرىبىلىرىنى بۇگۈن گويا يالغۇز بىر مۇشتقا تۇگۈپ،
مەيدانغا ئۇستىلىق بىلەن تاشلاندى-دە، تەشەببۇسنى دەرھال
قولغا ئالدى.

بابىرنىڭ پۇتۇن پىلانى — دۇشمەن قوشۇنىنى تۆت تەرەپتىن
ئوراپ ئېلىشقا ۋە قاناتلىرىنى ئىچكىرىگە قايرىپ تاشلاشقا قارىتىلغا-
نىدى. لېكىن ئوراپ ئېلىنىغان دۇشمەن بابىر قوشۇنىغا نىسبەتەن
يەتتە-سەككىز باراۋەر كۆپ ئىدى، ئۇچقۇر ئاتلار ھەيۋەتلىك پىللار-
نىڭ بىر زەربىسىدىلا مۇللاق ئېتىپ يىقىلىپ كېتەتتى. شۇ سەۋەبتىن
ئىبراھىم لادى ئەسكەرلىرى بىردەم ئوڭدا، بىردەم سولدا بابىرنىڭ
قورشاۋىنى يېرىپ چىقاتتى. بابىر يېنىدا تۇرغان ئالاقىچى بەگلەر ۋە
ياساۋۇللارنى كەينى-كەينىدىن جەڭ مەيدانىغا چاپتۇراتتى، دۇشمەن-
نىڭ كۆچى ئۇستۇن كېلىشكە باشلىغان قاناتلارغا مەركەزدىن ياردەم
ئەۋەتەتتى. ئۇ مەركەزنى دۇشمەنگە ئاتايىن ئوچۇق قالدۇرماقتا ئىدى،
چۈنكى تېخى ھەربىكەتسىز تۇرغان ھارۋىلار ۋە تۇپەڭلەر مەركەزگە
قويۇلغانىدى.

ئىككى تەرەپتىن ۋە ئارقىدىن ئۇستى-ئۇستىگە زەربە بېرىلۈەر-
گەندىن كېيىن ئىبراھىم لادىنىڭ ئاساسىي كۈچلىرى ۋە ھەربىي

پللری مەرکەزگە تاشلاندی. شۇ چاغدا بابىر ھارۋىلارنىڭ چاقلىرى ئاستىدىكى ياغاچلارنى ئېلىشنى بۇيرۇدى.

يەتتە يۈز ھارۋا جايىدىن قوزغىلىپ دۇشمەن قوشۇنىنىڭ ئۇدۇلىدىن چىقتى. ھارۋىلار ئوستىدىن توپلار، ئارا-ئارىدىن بولسا تۈپەڭلەر يېقىن كېلىپ قالغان دۇشمەنگە ئوق ئېتىشقا باشلىدى. توپلارنىڭ گۈمبۈرلىشى، مىلتىقلارنىڭ گۈپۈلدىشى، دورا تۈتۈنى، ھەرقانداق قالقانىنى تېشىپ ئۆتىدىغان ئوتلۇق ئوقلارنىڭ زەربىسى — بۇلارنىڭ ھەممىسى بىھىساب ھارۋىلار شەكلىگە كىرىپ ئۆزلۈكىدىن يۈرۈپ كېلىۋاتقىنى دۇشمەن قوشۇنىنى دەھشەتكە كەلتۈردى. پللار يارىدار بولۇپ ھۆركىرەشكە باشلىدى. پىلچىلارنىڭ جان-ئىمانى چىقىپ، پىللارنى ئارقىغا بۇراشتى. ئارقىدا بولسا مىڭ-مىڭ ئاتلىقلار ۋە پىيادىلەر بىر-بىرىگە ئارىلىشىپ كەتكەنىدى. ئۇر-يىقىت باشلانىدى، يارىلىنىپ قوتۇرغان پللار ئاتلىقلارنى يېقىتىپ، پىيادىلەرنى بېسىپ، يانجىپ ئۆتۈشكە باشلىدى.

توپلار ۋە مىلتىقلار داۋاملىق ئوق ئاتماقتا. توپ ئوقى تەگكەن پىلىلاردىن بىرقانچىسى پىيادىلەرنىڭ ئوستىگە دومىلاپ چۈشتى. ئارقىدىن كېلىۋاتقان ئاتلار ۋە پىللار ئۆزلىرىنى توختىتالماستىن ئېغىناپ ياتقان پىللارغا سۈرۈنۈپ يىقىلاتتى. كەينى-كەينىدىن بىر-بىرىنى ئىتتىرىپ سۈرۈپ كەلگەنلىرى ئالدىدا يېقىلغانلارنىڭ ئوستىگە غۇلىشاتتى ۋە ئۆتۈپ بولمايدىغان توسالغۇغا ئايلىناتتى.

بۇ قىيامەت ئۇر-يىقتىلاردىن قېچىپ قوتۇلۇشنىڭ ئىلاجىنى تاپقان پىلچىلار ۋە ئاتلىقلار جان-جەھلى بىلەن قېچىشقا چۈشتى. ئارقىدا تولغىما ئىشلەتكەن ئاتلىقلارنىڭ سېپى ئازىراق شالاڭلىشىپ قالغانىدى. پللار بۇ سەپنى بىرپەستىلا يېرىپ ئۆتتى-دە، دېھلى

تەرەپكە ئىنتىلدى.

دۆڭلۇك ئۈستىدىن بۇنىڭ ھەممىسىنى كۆرۈپ تۇرغان بابىر:

— دۇشمەن دېھىلىنى بېكىتمەكچى! — دېدى ۋە ئالاقىچى بەگلىرى تۇرىدىغان ئوڭ تەرەپكە ئۆرۈلدى. بىراق ئالاقىچى بەگلەر، چاپارمەنلەرۋە ياساۋۇللار ھەممىسى كەينى-كەينىدىن جەڭ مەيدانغا مەخسۇس تاپشۇرۇقلار بىلەن ئەۋەتىلگىنىچە قايتىپ كەلمىگەنىدى. ئىھتىمال، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئۆلگەندۇ ياكى يارىلانغاندۇ، جەڭ بۇنىڭسىز بولمايدۇ. بابىر ئېتىنى بۇراپ، ئىچكى بەگلىرى ۋە نەۋكەرلىرى تەرەپكە يۈزلەندى. شۇنىڭدا ئۇنىڭ كۆزى تاھىرغا چۈشتى. تاھىر مەخسۇس پەرمانلارنى ھەمىشە ياخشى ئادا قىلىپ كەلگىنىنى ئەسلىدى:

— تاھىر بەگ، ئىبراھىم لادى قاچتىمۇ ياكى جەڭ مەيدانىدا قالدىمۇ، شۇنى ئېنىقلاش كېرەك. ئەگەر قاچقان بولسا خاس زاپاس كۈچتىن قوغلىغۇچىلار ئەۋەتىمىز.

تاھىر توپا-چاڭغا پۈركىنىپ جەھەننەم بولۇپ ياتقان جەڭ مەيدانغا كۆزى پىلدىرلاپ قارىدى-دە، سۇنغان باشمالتىقىنى ئەسلەپ، ئاۋازى تىترەپ دېدى:

— بېشىم بىلەن، ھەزرىتىم!

شۇ مەزگىلدە جەڭ بولۇۋاتقان تەرەپتىن پۈتىغا ئوق تېگىپ، ئۆزەگگىسىدىن قان سارقىپ ئېقىۋاتقان بىر ياساۋۇل ئات چاپتۇرۇپ كەلدى.

— ھەزرىتىم، زەپەر بىزنىڭكى! — دېدى ئۇ ھاسىراپ، — دۇشمەن قاچتى!

— ئىبراھىممۇ قاچتىمۇ؟

ـــ قاچقان پللار ئارىسىدا ئىبراھىمنىڭ ئاق پىلىنى كۆردۈم! قاچتى!

ـــ بولمىسا دەرھال ئىزىغا چۈشۈش كېرەك! تاھىر بەگ، سىز توختاڭ! جاناب قاسىمتاي مىرزا!!

ـــ لەببەي، ھەزرىتىم! ـــ دەپ قىرىق ياشلاردىكى نارغۇلبەگ سەپتىن ئالدىغا چىقتى. تۈركستاندا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن بۇ بەگنىڭ ئۇلۇغبەگ مىرزىغا سىراق قېرىنداشلىقى بار ئىدى. ئۇ ئون بەش يىلدىن بۇيان بابىر ھۇزۇرىدا خىزمەتتە ئىدى.

ـــ ئەگەر ئىبراھىم لادى دېھلى ياكى ئەگرەگە يېتىپ، بۇ قەلئەلەرنى ئېتىۋالسا، ئۇرۇش ۋە مۇھاسىرە قايتىدىن باشلىنىدۇ، ـــ دېدى بابىر قاسىمتاي مىرزىغا، ـــ ھالبۇكى، بىز دېھلى بىلەن ئەگرەنى جەڭسىز ئېلىش ئۈمىدىدىمىز . دۈشمەنىنىڭ بىزگە ھۇجۇم قىلىش ئېھتىمالى ئەمدى بىر تەرەپ بولدى. جاناب قاسىمتاي زاپاس كۈچتىن مىڭ كىشىنى ئېلىڭ. بەگلەردىن پابا چۈھرە... تاھىر بەگ، نەۋكەرلىرى بىلەن... ئىبراھىمنى قوغلاڭلار. ئەگەر دېھلىدە توختىماي يەنە قاچسا، ئەگرەگىچە كەينىدىن قالماڭلار. بۇ شەھەر-لەرنى ئېھتىۋالالمىسۇن. كەينىڭلاردىن بىزمۇ ئىزمۇئىز يېتىپ بارىمىز!

ـــ پەرمانى ئالىيغا جېنىمىز پىدا! ـــ دېدى قاسىمتاي مىرزا.

ـــ سىز بىزنىڭ ئىلغارىمىزسىز. سىزگە خۇدا يار بولسۇن! يېڭىڭ، يېڭىلمەڭ!

ـــ ئامىن!

مۇشۇنداق غالىبانە جەڭدە ئىلغارسەپتە بولۇش تاھىرنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈردى ـ دە، سۇنغان باشمالىتىقىنىڭ ئاغرىقىمۇ سېزىلمەي قالدى. ئۇ نەۋكەرلىرىنى يېنىغا ئېلىپ، جەڭ مەيدانىغا ھەمىدىن بۇرۇن

كىرىپ كەتتى.

كۈن تىك چۈش بولغان، ھاۋا تىنسىق. چېكىنىۋاتقان دۇشمەن بەش-ئالتە بۆلەككە بۆلۈنۈپ كەتكەن. بەزىلىرىنى ھۇمايۇنىنىڭ ئادەملىرى، بەزىلىرىنى خوجاكالانبەگنىڭ نەۋكەرلىرى قوغلىماقتا. لېكىن ئۇلارنىڭ ئاتلىرى ئەتىگەندىن بۇيان ئۇياقتىن-بۇياققا چېپىپ چارچاپ قالغان. تاھىرلارنىڭ زاپاستا دەم ئېلىپ تۇرغان ئاتلىرى جەڭدىن تېلىقىپ قالغان ئاتلاردىن ئۆتۈپ، دۇشمەنگە بىردەمدىلا يېتىۋالدى.

يېڭىلگەن قوشۇن بۆلۈنۈپ-بۆلۈنۈپ قېچىۋاتقان بولسىمۇ كۆچى خېلىلا چوڭ ئىكەنلىكى تاھىرغا يېقىن بارغاندا بىلىندى. ھەربىر توپتا يەتتە مىڭ-سەككىز مىڭ كىشىدىن قوشۇن. ئۇلارغا نىسبەتەن قوغلاپ كېلىۋاتقانلارنىڭ توپى ناھايىتى كىچىك. دۇشمەننىڭ ھەربىر توپىدا قاتار-قاتار پىللار كېلىۋاتىدۇ. لېكىن ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئاق پىل يوق. بەلكى ئىبراھىم پىلدىن چۈشۈپ، ئات مىنىپ كېتىۋاتقاندۇ؟

قاسىمتاي بىلەن تاھىر ئۆزئارا مەسلىھەتلەشتى-دە، دۇشمەننىڭ كىچىكرەك كۆرۈنگەن بىر توپىنى ئىككى ياندىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، ئالدىدىن توسۇپ چىقىشتى ۋە بىر سۈرۈك پىلنى ئىگىلىرى بىلەن ئەسىر ئېلىشتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئىبراھىم لادى يوق ئىدى.

قاسىمتاي پىلچىلارنى ھىند تەرجىمان ئارقىلىق سوراق قىلىشقا باشلىدى.

ــ ئېيىت، ئىبراھىم لادىنىڭ قايسى توپتا كېتىۋاتقىنىنى كۆرسەتىپ بەرسە ئازاد قىلىمەن!

پىلچىلاردىن بىرى ئارقىدا قالغان جەڭ مەيدانىنى كۆرسىتىپ، دۇدۇقلاپ بىرنېمىلەرنى دېدى.

ــ ئىبراھىم مىنگەن پىل يارىلىنىپ يېقىلغان ئىمىش، ئۇنىڭ

ئۆزى ئۆلگەن ئىمىش، ــ دېدى تەرجىمان.
لېكىن قاسىمتاي بۇنىڭغا ئىشەنمىدى:
ــ بىزنىڭ ئادەملەر ئىبراھىمنىڭ قاچقانلىقىنى كۆرگەن. سورا، راستىنى ئېيتسۇن، بولمىسا كاللىسى كېسىلىدۇ!
بىرىنچى پىلچىيەنە ئاۋۋالقى گېپىنى تەكرارلىدى. راستتىنلا ئىبراھىم جەڭ مەيدانىدا ئۆلگەنىدى. لېكىن قاسىمتاي پىلچىنىڭ گېپىدىن كۆرە بايا بابىرغا خەۋەر بەرگەن ياساۋۇلنىڭ گېپىگە كۆپرەك ئىشىنەتتى. قاسىمتاي قىستاۋەرگەندىن كېيىن باشقا بىر پىلچى تەخمىن بىلەن ئىبراھىمنىڭ دەريا بويلاپ كېتىۋاتقان چوڭ توپتا ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. ئۇچىنچى بىر پىلچى ئۇڭ تەرەپتە كېتىۋاتقان توپنى كۆرسەتتى.
قاسىمتاي ھەممە پىلچىلارنى بىللىرى بىلەن بىللە مەخسۇس نەۋكەرلەرگە تاپشۇرۇپ، بابىرنىڭ ئىختىيارىغا ئەۋەتتى. كېيىن دەريا بويلاپ چېكىنىۋاتقان توپنىڭ كەينىگە چۈشتى. بۇ توپتا پىل مىنگەن، ئات مىنگەن ۋە لادى قوشۇنىنىڭ ئەڭ جەڭگىۋار قىسمى ھېسابلىنىدىغان رەجىپۇتلار كۆپ ئىدى. قاسىمتاي دەريا تەرەپتە، بابابەگ بىلەن تاھىر ئوڭدىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، ئۇلارنىڭ يولىلىرىنى توسۇپ چىقىشتى. رەجىپۇتلار قوغلاۋاتقانلارنىڭ نىسبەتەن ئاز ئىكەنلىكىنى كۆردى، يالىرىغا ئوق سېلىپ، قىلىچ يالىڭاچلاپ، دادىل جەڭ قىلىشقا باشلىدى.
تاھىر ياغا ئوق سېلىپ ئېتىۋاتقاندا سۇنغان بارمىقىنىڭ جانسىزلىنىپ، ئىشلىمەي قالغانلىقىنى سەزدى. ئوقنىڭ ئۇچىنى باشقا بىر بارماقلىرى بىلەن ئۇتۇپ، يانى تارتىپ ئاتتى. ئوق قىلىچ يالىڭاچلاپ كېلىۋاتقان قارا بىر ئادەمنىڭ كۆزى ئارىلاش يۇزىگە تەگدى. ئوق يېگەن رەجپۇت بىر قولى بىلەن يۈزىنى چاڭگاللاپ، ئاتتىن يىقىلىپ

چۇشتى. بۇ ئاردا پالۋانسمان بىر رەجپۇت تاھىرغا يېقىن كېلىپ قالدى. تاھىر ياغا قايتا ئوق سېلىشقا ئۇلگۈرمەسلىكىنى سەزدى-دە، قىلىچىنى سۇغۇردى. رەجپۇت پالۋانى ئالتە ئۆتكۈر تىغى بار چەكرە دېگەن قورالىنى كۆتۈردى. تاھىر ئۇنىڭ چەكرە تۇتقان قولىغا قاراپ قىلىچ ئۇردى. قىلىچ چەكرەگە جاڭ قىلىپ تەگكەندە تاھىر-نىڭ سۇنغان باشمالتىقىدىن بەدىنىگە شۇنداق ئاغرىق تارقالدىكى، ۋۇجۇدى سىرقىراپ كەتتى. ئىششىپ كەتكەن باشمالتاق قىلىچنىڭ دەستىسىنى قولىدىن قانداق چىقىرىۋەتكىنىنى بىلمەيتتى. پەقەت قىلىچ يەرگە قاتقىپ چۇشكىنىنى كۆرۈپ، بېلىدىن خەنجىرىنى ئالماقچى بولدى، لېكىن ئۇلگۈرەلمىدى. ئالتە تىغلىق ئۆتكۈر چەكرە ئۇنىڭ بوينى ۋە ئوڭ يەلكىسىگە شۇنداق بىركۈچ بىلەن ئۇرۇلدى-كى، يەلكىسىدىن ئېڭىكىگىچە ھەممە يېرىنى قىيمىلاپ تاشلىغانىدەك تۇيۇلدى، تاھىر كۆزى قاراڭغۇلىشىپ ئاتنىڭ يالى ئۇستىگە كۆكسى بىلەن چۇشكەنىدە چەكرىنىڭ يەنە بىر زەربىسى ئۇنىڭ ساۋۇتى ئۇستىگە قارسىلداپ ئۇرۇلدى. تاھىر دەھشەتلىك ئاغرىق ئىچىدە: "ئەمدى بۇ مېنى ئاتتىن يىقىتمىغۇچە قويمايدۇ!" دەپ ئويلىدى. ئۇ ئاتتىن يىقىلسا جەستى تۇياقلار ئاستىدا قانداق مىجىقلىنىشىنى تەسەۋۋۇر قىلدى-دە، "چاپسانراق ھوشۇمدىن كەتسەم ئىدى!" دېدى.

شۇ مەزگىلدە مەمەت يېتىپ كېلىپ، دەستىسى ئۇزۇن ئايپالتىنى چەكرە كۆتۈرگەن رەجپۇتنىڭ قولىغا ئۇردى. چەكرە يەرگە چۇشۈپ كەتتى. مەمەت قانغا مىلىنىپ، ئېگەردىن سېرىلىپ چۇشۈۋاتقان تاھىرنى تېز ئۆڭكۈرۈپ ئالدى-دە، جەڭ مەيدانىدىن قېچىپ چىقتى.

دېهلىگە ئاتسىدىن بۇرۇن كىرىپ كەلگەن ھۇمايۇن جەمنە دەر-
ياسىنىڭ ئوڭ قىرغىقىدىكى قىزىل تاملىق چوڭ قەلئەنى جەڭسىز
ئىگىلىدى. ئىبراھىم لادىنىڭ قەلئەدىكى خەزىنىلىرىنى پېچەتلەپ،
ئىشەنچىلىك پاسىبانلارغا تاپشۇردى-دە، ئۇچ يۈزچە خاس نەۋكىرى
بىلەن شەھەرنى ئايلىنىشقا چىقتى.

ئاندا-مۇندا ئۇچرايدىغان ئېگىز-پەس دۆڭلۈكلەرنى ھېسابقا
ئالمىغاندا، دېھلى — يېشىل بىر تۈزلەڭلىككە جايلاشقان ۋە چېتىگە
كۆز يەتمەيدىغان چوڭ شەھەر ئىدى. زىچ جايلاشقان ئۆيلەر، مەھەل-
لە كوچىلار بىھېساب، لېكىن كوچىلاردا ئادەم كەم، يات ئىشغالىيەتـ
چىلەردىن چۆچۈپ، ئۆيلىرىدىن چىقماي ئولتۇرغانلار كۆپ.

ھۇمايۇن قايسى كوچىدىن ئۆتىسۇن، ئىشىك-دېرىزىلەرنىڭ
يوچۇقىدىن، تاملارنىڭ تۆپىسىدىن ئەنسىرىگەن ھالدا سىنچىلاپ
قاراپ تۇرغان ئونلىغان كۆزلەرنى كۆردى.

مۇقەددەس دەريا ھېسابلانغان جەمنە بويىدا توپ-توپ ئادەم-
لەر دەپنە مۇراسىمى ئۆتكۈزمەكتە ئىدى. ئۇلار ئۆلۈكلەرنى پۈراقلىق
ئۆسۈملۈك مېيى چېچىلغان ئوتۇنلار ئۈستىگە قۇيۇپ كۆيدۈرەتتى-دە،
كۈلىنى ئاستا دەريا‌غا ئاققۇزاتتى. ئۇ دۇنياغا ئائىد بۇ ئىش بىلەن بولۇپ،
بۇ دۇنيانىڭ تەشۋىشلىرىگە، ھەتتا شەھەرنى ئىگىلەۋاتقان يات قوشۇن-
غىمۇ ئارتۇق دەرىجىدە ئېتىبار بەرمەسلىككە تىرىشاتتى.

چارسۇ بازىرىدا بىلەكلىرىگە ۋە بويۇنلىرىغا دەستە-دەستە گۈل
ئاسقان يالاڭغىداق باللار، ئاياللار كۆرۈنەتتى، ھەتتا چاچ-ساقال-
لىرى ئاقارغان بەزىبىر قېرىلارمۇ بىلەكلىرىگە قىزغۇچ سېرىق رەڭلىك

گۈلدەستىلەر سېلىۋېلىشقانىدى.

— بۇ چەندىنى چائوك بازىرى، — دەپ ئىزاھ بەردى ھۇمايۇننىڭ يېنىدا كېتىۋاتقان ھىندۇبەگ، — مەنىسى ئايدىڭ چارسىۋ دېگەن بولىدۇ.

— بۇگۈن ھېيتمۇ، گۈل كۆپ؟ — سورىدى ھۇمايۇن.

— ھە، باھاردىكى زىرائەتلەرنىڭ ئۈنۈپ چىقىشىنى قۇتلۇقلاپ ئۆتكۈزۈلۈۋاتقان ھېيت. ھىندىستاندا ھېيت كۆپ. بىرەر ئاي ھېيتسىز ئۆتمەيدۇ.

— ئاجايىپ خەلق ! — دېدى ھۇمايۇن ئويچان كۈلۈمسىرەپ.

كونا بىر قەسىرنىڭ ئۆگزە ۋە تاملىرى ئۇستىدە ئاياغ-قوللىرى ئۇزۇن مايمۇنلار بىمالال سەيلە قىلىپ يۈرەتتى. يۈزلىرى، قوللىرى قارا، قورساقلىرى سارغۇچ، باشقا ھەممە جايلىرى ئېقىش كۈل رەڭ. كىچىك مايمۇن بالىلىرى ئۆگزىدىن بەنىيەن ۋە نىم دەرەخلىرىنىڭ شاخلىرىغا سەكرەپ ئۆتۈشەتتى، بىر-بىرى بىلەن قوغلىشىپ، دەرەخ-تىن يەرگىمۇ چۈشەتتى. قەسىرنىڭ ئىچ-تېشىدا ئادەملەر يۈرۈپتۇ، لېكىن مايمۇنلار بىلەن ھېچكىمنىڭ ئىشى يوق.

ھۇمايۇننىڭ كەينىدىن كېتىۋاتقان يۈزبېشىنىڭ كۆزلىرى بىردىنلا ئۇۋچىلىق ھەۋىسى بىلەن چاقناشقا باشلىدى. ئۇنىڭ يانى قولىغا ئېلىۋاتقىنىنى كۆرگەن ھىندۇبەگ:

— مايمۇننىڭ ئۇۋالى يامان بولىدۇ، — دېدى، — بۇنى ئۇۋلىغان ئادەم بەختسىزلىككە ئۇچرايدۇ.

ھۇمايۇننىڭ ئوڭ يېنىدا كېتىۋاتقان خوجاكالانبەگ كۈلۈپ سورىدى:

— كالىنىمۇ شۇنداق ئەتىۋارلىشىمىز كېرەكمۇ، جاناب ھىندۇبەگ؟

ـــ نېمىكى تاڭسىق بولسا، ئەلگە ئەزىز كۆرۈندۇ، ـــ دېدى هىندۇبەگ، ـــ بۇ يەرنىڭ ئىسسىق ئىقلىمىدا كالا ئاسراش ئاسان ئەمەس.

ـــ هەر هالدا، ـــ دەپ هۇمايۇن هىندۇبەگكە يان باستى، ـــ هىند خەلقىنىڭ ئەزەلدىن كېلىۋاتقان ئۇدۇملىرىغا هۇرمەت بىلەن قارالسۇن، ئەل ـ ئۇلۇسنىڭ نەپسانىيىتىگە تېگىدىغان هەرىكەت سادىر بولمىسۇن، دەپ پادىشاه هەزرەتلىرى مەخسۇس پەرمان چىقاردى.

خوجاكالانبەگ ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويدى:

ـــ ئەمرزادەم، بۇ پەرمانى ئالىي بىز ئۈچۈن قانۇن! مەن پەقەت هىندۇبەگ بىلەن سەل چېقىشتىم.

ـــ بەگنىڭ ئەدەبسىزلىكى مەلۇمغۇ، ـــ دەپ ئەمدى هىنىدۇبەگمۇ خوجاكالانبەگكە چاقچاق قىلدى.

ئالدىدا ئېگىز دەرەخلەر ئارىسىدىن بوي سوزۇپ چىقىپ تۇرغان يانلىرى قىرلىق مۇنار كۆرۈندى.

ـــ قۇتۇپ مۇنار! ـــ دېدى هىندۇبەگ.

هۇمايۇن مۇنار ئالدىدا ئاتتىن چۈشتى، كېيىن بەگلەر بىلەن مۇنارنىڭ ئۈستىگە چىقتى. مۇناردىن يۇز قەدەمچە نېرىدا تېرەك بويى كېلىدىغان يالغۇز بىر قارا تۇۋرۇك كۆرۈندى. تۇۋرۇك ئەتراپىدا ئادەم كۆپ ئىدى.

ـــ بۇ نېمىدۇ؟ ـــ سورىدى هۇمايۇن هىندۇبەگدىن.

ـــ بۇ تۇۋرۇك پۈتۈنلەي تۆمۈردىن ياسالغان. بىلدىغانلارنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇچ يۇز يىلدىن بۇيان بىر خىلدا تۇرغانمىش. كىمكى تۇۋرۇكنى قۇچاقلاپ، قولىنى بىر ـ بىرىگە تەگكۈزەلىسە، ئويلىغان مۇرادى هاسىل بولار ئىمىش.

مۇشۇ ۋاقىتقىچە ئۆزىنى سالماقسىلىق تۇتۇپ كېلىۋاتقان ھۇمايۇن ئەمدى ئۆسىمۇرلەرچە بىر قىزىقىش بىلەن:

— قېنى كۆرەيلى! — دېدى ۋە تولغان گەۋدىسىگە ماس كەلمەيدىغان چاققانلىق بىلەن پەلەمپەيدىن يۇگۈرۈپ چۈشۈپ كەتتى.

تۆمۈر تۇۋرۇك ئەتراپىدىكى ئادەملەر شاھزادىنى كۆرۈپ، ئۆزلىرىنى چەتكە ئېلىشتى.

— جاناب ھىندۇبەگ، قېنى تۇۋرۇكنى قانداق قۇچاقلاش كېرەك؟

تۇۋرۇكنىڭ يۇقىرى ۋە تۆۋىنى قارىيىپ كەتكەن. پەقەت ئوتتۇرىسى — بېھىساب ئادەملەرنىڭ قول ۋە يەلكىلىرى تەگكەن جاي ئاپئاق بولۇپ، ھېتالى يالتىراپ چىقىپ تۇراتتى.

ھىندۇبەگ تۇۋرۇكنى تەتۇرىسىگە تۇرۇپ، يەلكىسىنى ئۇنىڭغا تىرىدى-دە، قوللىرىنى كەينىگە سوزدى. تۇۋرۇك خېلى يوغان ئىدى. ھىندۇبەگ ئۇنى تەتۇرىسىچە قۇچاغلاپ، قولىنى بىر-بىرىگە سوزدى، لېكىن يەتكۈزەلمىدى. پۈتۈن كۈچى بىلەن كۈچەندى، بەرىبىر قولى قولىغا تەگمىدى.

بۇنى كۆرگەنلەر قاقاقلاپ كۈلۈشكە باشلىدى.

ھۇمايۇنمۇ كۈلە-كۈلە ھىندۇبەگ ئۇرۇندىيالمىغان ئىشنى قىلىپ كۆردى. لېكىن ئۇمۇ قولىنى قولىغا يەتكۈزەلمىدى. بەگ ۋە نەۋكەرلەردىن يەنە بەش-ئالتىسى كۈچ سىناپ كۆردى. شۇلاردىن پەقەت بىرسى — قوللىرى ئۇزۇن، ئۆزى ئورۇق سەمەرقەندلىك يىگىت — تۇۋرۇكنى تەتۈر قۇچاقلاپ، قولىنى قولىغا يەتكۈزۈشكە مۇۋەپپەق بولدى.

ھۇمايۇن ئۇنىڭغا بىر سىقىم كۈمۈش تەڭگە مۇكاپات بەردى.

• • •

دېهلىزده توپ-توپ بولۇپ ئايلىنىپ يۈرگەن غالىبلار ئارىسىدا ئۇنۇملۇك ئولجا ئىزدەۋاتقانلارمۇ بارئىدى. سىنىد دەريا سىنىڭ بويىدىن بابىرنىڭ ئەسكەرلىرىگە قوشۇلۇپ كەلگەن يارھۇسەينبەگ ئىلگىرى خەيبەر داۋىنىنىڭ جەنۇبىدا يول توسىدىغان قاراقچىلاردىن ئىدى. ھازىر ئۇنىڭ نەۋكەرلىرى شەھەر چېتىدىكى بىر ئىبادەتخانىنى كىرىشىپ، ھىندىلار سېغىنىدىغان خۇدالارنىڭ ھەيكەللىرىگە ئورنىتىلغان قىممەت باھا تاشلارنى قومۇرۇپ ئېلىشقا چۈشتى.

تاملىرى ئاق سارغۇچ مەرمەردىن ئىشلەنگەن ئىبادەتخانىدا قېرى بىر بەرھەمەن① كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ، بۇددانىڭ چوڭ تاش ھەيكىلىدىن نىجات سورىماقتا. ئىبادەتكە كەلگەن ئايالىلار، بوۋايلار، ئۆسمۈلەر خۇدالىرى ئالدىدا باش ئېگىپ جىم تۇرۇشۇپتۇ.

يارھۇسەينبەگنىڭ نەۋكەرلىرى بولسا تۆت قوللۇق خۇدا — شەۋەنىڭ ئېگىز ھەيكىلىگە شوتا قويۇپ چىقىشقان. خۇدانىڭ پېشانىسىگە چوڭ قىزىل خالغا ئوخشىتىپ ئورنىتىلغان ياقۇتنى خەنجەر بىلەن كوۋلاپ ئېلىشقا ئۇرۇنۇشاتتى.

شۇ ھادىسىنىڭ ئۇستىگە كېلىپ قالغان ھۇمايۇن شوتىدىكى نەۋكەرگە قەھرى بىلەن ۋارقىرىدى:

— پادىشاھ ھەزرەتلىرى نامىدىن بۇيرۇيمەن. ھەيكەللىگە تەگمە! چۈش پەسكە!

يارھۇسەينبەگ قارائاغۇراق ئىبادەتخانا ئىچىدە ھۇمايۇننى ئاۋۋال تونىمىدى:

---

① بەرھەمەن — ھىندىلارنىڭ روھانىيسى

ــ كاپىرلارنىڭ ھەيكىلىنى ھمايە قىلىدىغان پادىشاھ ئۆزەڭگە! ــ دېدى ـ دە، شوتىدىكى نەۋكەرگە بۇيرۇدى:

ــ ئېلىۋەر!

نەۋكەر خەنجىرى بىلەن ھەيكەلنىڭ پىشانىسىنى كوۋلاشنى داۋام لاشتۇردى. شۇ چاغدا ھۇمايۇن ئاتقان يائوقى ئۇنىڭ بىلىكىگە تەگدى. خەنجەر يەرگە چۈشۈپ كەتتى. نەۋكەر بىلىكىنى چاڭگاللىغىنىچە كەينىگە ئۆرۈلدى.

يارھۇسەينبەگ قىلىچىنى سۇغۇرۇپ:

ــ كىم ئۇ؟ ــ دەپ ھۆركىرىدى ـ دە، ھۇمايۇن تەرەپكە ھۇجۇم قىلدى.

ھىندۇبەگمۇ قىلىچىنى سۇغۇرۇپ ئالدىغا چىقتى:

ــ سىز يارھۇسەينبەگ بولسىڭىز بۇ ئالىي زات بابىر پادىشاھنىڭ ئوغلى مىرزا ھۇمايۇن!

يارھۇسەينبەگ بۇ گەپكە ئىشەنگۈسى كەلمەي، ھۇمايۇنغا كۆزلىرىنى ئالايتىپ تىكىلدى. ئۇ ئەڭ ئاۋۋال ھۇمايۇننىڭ ئۇستىدىكى قىزىل رەڭلىك تونىنى تونۇدى. ياقىلىرىغا دۇرلار قادالغان بۇ تون بابىرنىڭ ئىدى. ھۇمايۇن پەنىپەت جېڭى ھارپىسىدا ئىبراھىم لادىنىڭ ھەمىدىخان دېگەن لەشكەربېشى بىلەن ئېلىشىپ، ئۇنى يەڭگەن، ئۇچ يۈزدىن ئارتۇق ئادىمىنى ئەسىر ئېلىپ كەلگەنىدى. بابىر ئوغلىنىڭ بۇ جاسارىتىگە قايىل بولۇپ، ئۇستىدىكى شاھانە تونىنى ئوغلىغا كىيدۈرگەن، بۇنى ھەممە بەگلەر شۇ جۇملىدىن، يارھۇسەينبەگمۇ كۆرگەنىدى. ئاشۇ تون ھازىرمۇ ھۇمايۇنىڭ ئۈچىسىدا ئىدى. ئۇنىڭ ئىنچىكە گەۋدىسىگە بىرئاز چوڭ كېلىپ، يەلكىلىرى ئېسىلىپراق تۇراتتى.

ــ ئەمەرزادەم، مەن سىزنى تونۇماپتىمەن! ــ يارھۇسەينبەگ قولىدا قىلىچى بىلەن بىر قەدەم كەينىگە چېكىندى.

ــ قىلىچنى تاپشۇرۇڭ؟ ــ بۇيرۇدى ھۇمايۇن.

ــ ئەمىرزادەم، مەن ھەزرەت ئاتىڭىزغا سادىق خىزمەت قىلغان بەگلەردىنمەن!

ــ ئىبادەتخانىدا قىنىدىن سۇغۇرۇلغان قىلىچنى مەن پادىشاھ ھەزرەتلىرىگە ئاپىرىپ تاپشۇرۇشۇم كېرەك! ــ دېدى ھۇمايۇن، ــ سىز يول توسۇشتىن توۋا قىلىپ، ھەزرىتى ئالىينىڭ خىزمىتىگە كىرگەن ئىكەنسىز. بۇگۈن يەنە بۇلاڭچىلىق كوچىسىغا قايتىپسىز. پادىشاھ ھەزرەتلىرى زىيارەتخانىلاردا قائىدىگە خىلاپ ھەرىكەت سادىر بولمىسۇن دەپ بۇيرۇغان ئەمەسمىدى؟ نېمە ئۈچۈن بۇنچىلىك پەسلىك قىلدىڭىز، بەگ؟ دۇشمەن خەزىنىلىرىدىن بارلىق جەڭچىلەر ئۆز ئۇلۇشلىرىنى ئالىدۇ! بۇ خەزىنە سىزگىمۇ يېتىپ ئاشىدۇ! ئىبرا-ھىم لادىنىڭ ئادەملىرى شۇ ھەيكەلنىڭ پېشانىسىدىكى ياقۇتقا تەگمىگەن ئىكەن، ئۇلار قىلمىغان پەسكەشلىكنى قىلىش بىزگە ئۇيات ئەمەسمۇ؟ ئېلىڭ قىلىچىنى! مانا بۇ ناكەس يىگىتلەرنى تۇتۇپ، ھەپسىگە ئاپىرىڭ! باشقا يىگىتلىرىمىزگە ئىبرەت بولسۇن!

خاس نەۋكەرلەر بۇ بۇيرۇقنى ئورۇنلىغاندىن كېيىن ھۇمايۇن ھىندۇبەگكە بەرەھمەننى ۋە ئۇنىڭ قوۋملىرىنى كۆرسەتتى-دە:

ــ جاناب بەگ، پادىشاھ ھەزرەتلىرى بىزگە تاپشۇرغان گەپلەرنى بۇلارغا تەرجىمە قىلىپ بېرىڭ، ــ دېدى، ــ بۇلارنىڭ دىنى باشقا. لېكىن بىز بارلىق غەيرىي دىندىكىلەرنى بىر خۇدانىڭ بەندىلىرى دەپ بىلىمىز. بىز ھىندىستانغا ياخشى نىيەتلەر بىلەن كەلدۇق. بۇ ئۇلۇغۋار ئۆلكىنى ھىندىلار بىلەن بىللە ئاۋات قىلماق-

چىمىز. كىمكى بىزگە ھەمكار بولسا، ھەمكارلىق قىلىمىز!

ھىندۇبەگ تەرجىمە قىلغان بۇ سۆزلەرنى بەرەھىمەن ۋە ئۇنىڭ قوۋملىرى باش لىڭشىتىپ، تەزىم قىلىپ ئاڭلاشتى. شاھزادە ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرى چىقىپ كەتكەندىن كېيىن بولسا بەرەھىمەن يەنە بۇددانىڭ ھەيكىلى ئالدىغا ئىبادەتكە كېلىپ، پۈتۈن مىننەتدار-چىلىقىنى ئۇنىڭغا ئىپادىلەشكە باشلىدى. مۇقەددەس ياقۇتنى ئالماقچى بولغان ناكەسنىڭ قولىغا ئوق يەپ جازالىنىشى بۇددانىڭ ئىرادىسى بىلەن بولغىنىغا بەرەھىمەن ئۆز قوۋملىرىنى ئىشەندۈرۈشى زۆرۈر ئىدى.

4

يىراق سىر دەريا ساھىلىدە لالە ئەمدى يوپۇرماق چىقىرىدىغان سالقىن ھەمەل ئىپىدا جەمنە بويلىرى خۇددى تومۇز مەزگىلىدىكىدەك ئىسسىق ئىدى. كۈن بويى ئاپتاپتا ئاتلىق يۈرۈپ بەدىنى مىستەك قىزىپ كەتكەن بابىر كەچتە سالقىنراق جاي ئىزدەپ جەمنە دەريا-سىغا بويىغا كەلدى.

كۈننىڭ ئىسسىقىدىن تاشقىرى پىشىندىن كېيىن ئىچىلگەن ھاراقنىڭ ھارارىتىمۇ ئۇنىڭ ئىچىنى ياندۇرماقتا ئىدى. كابۇلدا كۆپ ئىچىپ ئۆگەنگەن بەگلەر پەنىپەتتىكى غەلىبە شەرىپىگە ھەر كۈنى بىر-ئىككى جايدا زىياپەت بېرىشىپ، ئۇنى تەكلىپ قىلىشاتتى. ئىسسىق ۋە ناھايىتى نەم ھاۋادا ئۇستى-ئۇستىگە ئىچىلىۋاتقان مەي ۋە ھاراقلار بابىرنىڭ يۈرىكىنى بىسەرەمجان قىلىپ، كېچىلىرى ئۇيقۇسىنى قاچۇرۇۋېتەتتى. كۆپ ئىچىپ ياتقان كۈنلىرى ئەتىگەنده تۇرۇپ يۆتەلسە، بەلغەمگە گاھى قان ئارىلىشىپ چىقاتتى. بۇنى كۆرگەن

هراتلىق خاس تېۋىپ يۇسۇپىي:

ــ هەزرىتىم، ئۆتۈنىمەن، ئىچكۈلۈكىنى تاشلاڭ! ــ دەپ يېلىناتتى.

بابىرنىڭ ئۆزىمۇ ئۈيقۇسىز بىئارام بولۇپ ياتقان كېچىلىرى "ئەمدى تاشلىمىسام بولماس"، دەيتتى. لېكىن كۈندۈزى بىرەر تەشۋىشتىن كۆڭلى رەنجىسە ياكى ئەكسىچە كەيپىنى چاغ قىلىدىغان ياخشى ۋەقە يۈز بەرسە، يەنە ئىچكۈسى كېلىپ قالاتتى. خۇسۇسەن، بىرىنجى قەدەملەرنى ئىچىپ، كەيپى ئەمدى كۆتۈرۈلۈپ كېلىۋاتقان قىلىشسا، ئاسانلىقچە رازىلىق بېرىپ قويماتتى. بۇگۈن چۈشتىكى ئولتۇرۇشتىمۇ خۇددى شۇنداق بولغان، "كېچىسى كېمىدە بەزمە قىلارمىز" دەپ بەگلەرنى ئۆزى زىياپەتكە تەكلىپ قىلغانىدى.

هالبۇكى چۈشتە ئىچىلگەن مەينىڭ تەسىرى تېخىچە تارقالماستىن پۈتۈن ئەزايىنى بوشاشتۇرماقتا ئىدى.

بابىر مۇلازىملىرى ۋە خاس نەۋكەرلىرى بىلەن جەمنەگە يېقىنلاشقاندا دەريا بويىدىكى كۆكۈلمەيداندا دەپنە مۇراسىمى ئۆتكۈزۈۋاتقان بەرھەمەنلەر، ئايالار بولۇپ ياش-قېرى يۈزدىن ئارتۇق ئادەمنى كۆردى. بابىر دەپنە مۇراسىمىنى يېقىنراقتىن كۆزەتمەكچى بولدى-دە، ئېتىنى ئاشۇ تەرەپكە بۇرىدى.

پەنىپەتتىكى جەڭنىڭ دەھشەتلىك تەپسىلاتلىرىنى ئاڭلىغان ئادەملەر ئاتلىقلاردىن قورقۇپ، مۇراسىمنى بۇزۇپ قېچىشقا باشلىدى. بابىر يېقىن بارغاندا كۆيدۈرۈشكە تەييارلاپ قويۇلغان ئۆلۈكنى ئالدىدا بىر هازىدار كېلىنچەك، قېرى ئايال ۋە مۈكچەيگەن بىر بەرھەمەن بوۋاي قالغانىدى. ئوتۇن ئۈستىدە ئوڭدىسىغا ياتقۇزۇپ قويۇلغان

جەسەتنىڭ پېشانىسى ئارىلاش يۇزىدە چوڭقۇر قىلىچ يارىسى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بۇ ــ بابىرنىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن جەڭ قىلىپ ھالاك بولغان باتۇر رەجەپوت يىگىتلىرىدىن ئىدى. بابىر چاچلىرى يېيىلىپ يەلكىسىگە چۈشكەن گۈزەل كېلىنچەكىكە قارىدى ـ دە، ئۇنىڭ يۇزىدىمۇ ئۆلۈم ئالامىتىنى كۆردى. كېلىنچەك شۇ جەڭچىنىڭ خوتۇنى ئىدى. ئۆرپ ـ ئادەتكە بىنائەن، كېلىنچەك ئۆمۈرۋايەت تۇل ئۆتۈشى ياكى ئېرىنىڭ جەستى بىلەن بىللە كۆيدۈرۈلۈشى كېرەك ئىدى. قېرى بەرەھەمەن جەسەتنىڭ تەكتىدىكى ئوتۇنلارغا بىردىنلا ئوت قويۇۋەتتى. مەخسۇس ماي چېچىلغان ئوتۇن لاۋۇلداپ يېنىپ كەتتى. كېلىنچەك ئوت ئىچىدە قالغان جەسەتكە قاراپ بىر تەلپۈندى ـ دە، كېيىن قورقۇپ كەينىگە چېكىندى.

بابىر ھىندۇبەگكە يۇزلەندى:

ــ ئەجەبا، مۇشۇنداق گۈزەل كېلىنچەك ئۆزىنى ئوتقا تاشلىسا! بۇ نېمىدېگەن جاھالەت؟ بەرەھەمەنگە مېنىڭ نامىمدىن بۇيرۇڭ! كېلىنچەكنى ئېلىپ كەتسۇن!

ھىندۇبەگ ئېتىنى چۈھ ـ چۈھلاپ، ئوت ئالدىدىكى بەرەھەمەنگە يېقىن باردى ـ دە، پادىشاھنىڭ بۇيرۇقىنى ھىندىچىلاپ ئېيتتى.

كېلىنچەك بابىرغا ئۆرۈلۈپ قارىدى. ئۆز تىلىدا:

ــ ئىشغالىيەتچىلەرنىڭ پادىشاھى شۇمۇ؟ ــ دېدى ـ دە، ۋارقىراپ سۆزلەشكە باشلىدى، ــ ئېرىمنى نېمىگە ئۆلتۈرگۈزدۈڭ؟! نېمىشقا بۇ يەرگە كەلدىڭ؟ قولۇڭدىن كەلسە ئېرىمنى تىرىلدۈرۈپ بەر! ئۇنىڭدا مەنمۇ تىرىك قالىمەن!

ھىندۇبەگ ئۇنىڭ سۆزلىرىنى بابىرغا تەرجىمە قىلىپ بېرىۋېتىپ:

ــ ھوشى جايىدا ئەمەس، ــ دەپ قوشۇپ قويدى.

ـــ تۇتۇك، تۇتۇك، ئوتقا ئۆزىنى تاشلىمسۇن.

ھىندۇبەگ ئات ئۈستىدىن كېلىنچەك تەرەپكە ئىنتىلىپ، ئۇنى ئۆچكۈرۈپ ئالماقچى بولدى. ئەمما كېلىنچەك:

ـــ كەت، باسقۇنچى! كەت! يۇرتۇڭغا كەت! ـــ دەپ ۋارقىرىدى- دە، ئۆزىنى بىردىنلا ئوتقا ئاتتى ۋە ئېرىنىڭ كۆيۈۋاتقان جەسىتىنى قۇچاقلىۋالدى. لاۋۇلداپ يېنىۋاتقان ئوت دەرھال كېلىنچەكنىڭ يېپەك كىيىملىرىگە ۋە يەلكىسىدە يېيىلىپ ياتقان چاچلىرىغا تۇتاشتى. بابىر ئۇنىڭ ئوت ئىچىدە ئاغرىقتىن چىرقىراۋەتكەنلىكىنى ئاڭلىدى، شۇنىڭدەمۇ جەسەتنى قۇچقىدىن قويمايۋاتقىنىنى كۆردى- دە، تىترەك بېسىپ ئېتىنى ئارقىغا بۇرىدى.

* * *

جەمەنەنىڭ تىنچ بىر قولتۇقىدا ئىككى قەۋەتلىك كېمە بابىرغا ساقلاپ تۇراتتى. كېمىنىڭ تۆۋەن قەۋىتىدە باكاۋۇل ۋە سەۋدەرلەر كەچلىك زىياپەتكە ھازىرلىق كۆرۈۋاتاتتى، پادىشاھنىڭ بۇگۈن بەگلىرىنى مەي بەزمىسىگە تەكلىپ قىلغىنى ئۇلارغا ئاللىقاچان يەتكۈزۈلگەنىدى.

بىراق بابىر كېمىگە غەمكىن چىراي بىلەن چىقىپ كەلدى- دە، بەزمىنى ئەتىگە قالدۇرۇشنى بۇيرۇدى. كېيىن يالغۇز ئۆزى كېمىنىڭ شىپاڭغا ئوخشاش بالىخانىسىغا چىقىپ كەتتى.

ئۆزىنى ئوتقا تاشلىغان كېلىنچەكنىڭ ئۇنىڭ خىيالىدىن نېرى كەتمەيتتى. پەنىپەت جېكىدە ئېرىشكەن غەلىبىسىدىن بابىر قانچىلىك خۇشاللانغانىدى! ئەمما بۇ جەڭ قانچىلىغان بالىلارنى يېتىم، قاتىلىغان ئاياللارنى تۇل قالدۇرغىنىنى، بۇگۈنكى كېلىنچەككە ئوخشىغان قانچىلىغان تۇل خوتۇنلار ئۆرپ- ئادەت بويىچە ئۆزلىرىنى

ئوتقا تاشلىغىنىنى مانا ئەمدى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشكە باشلىدى... يىراقلاردا قالغان ماھىم بېگىم بۇگۈنكى دەھشەتلەرنى ئالدىن سەزگەندەك قانچىلىك ھاياجانغا چۈشكەنىدى!...

بايىقى كېلىنچەكنىڭ "كەت، باسقۇنچى! كەت!" دەپ ۋارقىرىغىنى ئۇنىڭ قۇلىقىغا قايتا ئاڭلانغاندەك بولدى. بابىر ئىچىدە "ياراببىم، بۇ نېمە كۆرگۈلۈك!" دېدى-دە، خىيالىنى باشقا بىرەر نەرسە بىلەن بەند قىلىش ئۈچۈن دەپتەر، قەلەم ئالدى. سۆيگەن يارىدىن ۋە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن دىيارىدىن يىراقتا ئۇ ئۆزىنى تولىمۇ تەلەيسىز، بەختسىز سەزگەن مەزگىللىرى كۆپ بولاتتى. ھازىرمۇ شۇ ئېغىر تۇيغۇ يۈرىكىنى ئورىۋالدى. بابىر كۆڭلىنى دەپتېرىگە بوشاتقۇسى كېلىپ بىرنېچى قۇرنى يازدى:

تالې يوقى جانىمگە بەلالىغ بولدى.

ئۇ كەڭ قىرغاقلار ئارىسىدىن ئاۋازسىز جىم ئېقىپ ئۆتۈۋاتقان جەمنەگە تىكىلدى. پېتىپ كەتكەن قۇياشنىڭ قويۇق شەپىقىدىن دەريا سۈيى قىزغۇچ كۆرۈنەتتى. بابىرنىڭ نەزىرىدە، دەريا سۈيىنى شەپەق ئەمەس، جەڭلەردە تۆكۈلگەن قانلار قىزارتىۋەتكەندەك تۇيۇلدى.

ئۇ ھاياجان بىلەن كېيىنكى قۇرلارنى يازدى:

ھەر ئىشنىكى ئەيلەدىم خەتالىغ بولدى.
ئۆز يەرنى قويۇپ ھىند ساری يۈزلەندىم،
ياربەب، نېتەيىن، نې يۈز قەرالىغ بولدى!

* * *

خىرە قاراڭغۇلۇقتا ئوڭ قىرغاقتىن چوڭ بىر قېيىق چىقىپ، كېمىگە قاراپ كېلىشكە باشلىدى. كېمىنىڭ ئاستىنقى قەۋىتىدىن قورچى

بېشىنىڭ:

— كىم ئۇ قېيىقتىكى؟ — دەپ سورىغىنىنى بابىرمۇ ئاڭلىدى-دە، قېيىققا تىكىلىپ قارىدى.

قېيىقنىڭ ئالتىمۇ، سەككىزمۇ پالىقى بار ئىدى.

— مىرزا ھۇمايۇن ھەزرىتى ئالىيلىرىنىڭ ھۇزۇرلىرىغا ئىجازەت سورايدۇ! — دەپ جاۋاب بەردى قېيىقىن يوغان بىر ئاۋاز.

ھۇمايۇن بىلەن كۆپتىن بۇيان يەككە-يېگانە سۆزلىشەلمىگەن بابىر بۇگۈن ئۇغلى بىلەن بىر دەردلەشكۈسى كەلدى-دە، پەستىن سەۋدەرنى چاقىردى:

— ئېيتىنىڭ، ھۇمايۇن قوبۇلخانىغا چىقسۇن!

كۆپ ئۆتمەي قوبۇلخانىنىڭ پەلەمپىيىدە ۋەزىر ئاۋازلىرى ئاڭلاندى، ھۇمايۇن ئىشىكتىن كىرگەندە بابىر ئۇنىڭ چاقىنىغان نەۋقىران كۆزلىرىگە، ئەمدى كالپۇك ئۇستىنى قاپلىغان نازۇك بۇرۇتىغا، كۈچكە تولۇپ تۇرغان ئىخچام، ساغلام گەۋدىسىگە ھەۋىسى كېلىپ تىكىلدى. بابىرنى قىيناۋاتقان يېقىمسىز، تۇيغۇلار، ئۇنى بىئارام قىلغان ئىسسىقلار ھۇمايۇن ئۇچۇن يوق ئىدى. "ئون سەككىز يىل بېشىمدا مەنمۇ شۇنداق يىگىت ئىدىم-ھە، ئەمدى نېمەم قالدى؟" دېگەن ئويدىن بابىرنىڭ كۆڭلى قاتتىق ئېزىلدى.

ئاتا-بالا كۆرۈشۈپ، ئەھۋال سوراشقاندىن كېيىن ھۇمايۇن ئاتىسىنىڭ ئۇدۇلىغا تىزلاندى-دە، كۈلۈمسىرەپ قويىنىدىن چىرايلىق سەدەپ قۇتا ئالدى.

— ھەزرىتىم، مۇشۇنى بىر ئېچىپ كۆرۈڭ.

بابىر قۇتىنى قولىغا ئېلىپ ئالدىرىماي ئاچتى. قارا دۇخاۋا رەخت ئارىسىدىن ئالماسقا ئوخشاش ناھايىتى جولالىق بىر تاش يۇلتۇز-

دەك پارقىراپ كۆرۈندى. لېكىن تاشنىڭ ياڭاقتەك چوڭلۇقىغا قاراپ، بابىر ئۇنىڭ ئالماسلىقىغا ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى. ناھايىتى كۆپ خەزىنىلەرنى ۋە خىلمۇخىل گۆھەرلەرنى كۆرگەن بابىر مۇنچىلىك چوڭ ئالماسنى تېخى ئۇچراتمىغان، ئالماس دانىسىنىڭ مۇنچىلىك يوغان بولۇشىنى تەسەۋۋۇرمۇ قىلمىغاندى.

— بۇ قانداق گۆھەر؟ — دەپ سوردى بابىر ئوغلىدىن.

— ئالماس ئىكەن.

بابىر نۇر چاقنىتىپ جىلۋىلىنىۋاتقان تاشنى قولىغا ئېلىپ سالماقلاپ كۆردى.

— ۋەزنى يەتتە-سەككىز مىسقال كېلىدۇ. شۇنچىلىك چوڭ ئالماسمۇ بولامدىكىنە؟

— مەن بىر مۇقايىيسىنى① چاقىرىپ كۆرسەتتىم. مەشھۇر كوھنۇر② ئالماسى بۇ، دېدى، ئالەمدە بۇنىڭدىن چوڭ ئالماس يوق ئىمىش. باھاسى ساندۇق-ساندۇق ئالتۇنلاردىنمۇ ئۈستۈنمىش.

— مەن بېنگاله پادىشاھى سۇلتان ئالاۋىددىنغا چوڭ بىر ئالماس بار دەپ ئاڭلىغانىدىم. ئاشۇ بىر ئالماس چوڭ بىر مەملىكەتنىڭ بىر ئايلىق خىراجىتىنى كۆتۈرىدۇ، دەپ تەرىپ قىلىشقان.

---

① مۇقاييىم — گۆھەرشۇناس زەرگەر.

② كوھنۇر — "نۇر تېغى" دېمەكتۇر. شۇ زامانىدا بۇ ئالماس ئىنسانلار تاپقان ئالماسلارنىڭ ئەڭ چوڭى بولغان. ئالىملار كوھىنۇر ئالماسنىڭ 1304 - يىلدىن بۇيان بارلىقىنى ئېنىقلىغان. ھازىر بۇ ئالماس لوندوندا ساقلانماقتا.

ـــ مۇقاييمنىڭ ئېيتىشىچە، مانا بۇ ئالماسنىڭ قىممىتى پۈتۈن دۇنيانىڭ ئىككى يېرىم كۈنلۈك خىراجىتىگە باراۋەر ئىكەن.

ـــ سەن بۇنى قەيەردىن ئالدىڭ؟

ھۇمايۇن ئوڭايسىزلىنىپ كۈلۈمسىرىدى ـ دە:

ـــ گۈزەللىك راجەسىنىڭ ئائىلىسىدە ھەدىيە قىلىشتى، ـــ دېدى.

ـــ نېمە ئۈچۈن؟

ھۇمايون ۋەقەنى ھېكايە قىلىپ بەرگىنىدە بابىر گۈزەللىك ۋىلايەتىدە يۈز يىلدىن بۇيان ھاكىملىق قىلىپ ناھايىتى چوڭ بايلىق ئاشۇرغان راجە بىكىرە مەدىنىيەتلىك ھەشىمەتلىك قەسىرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. بىكىرە مەدىنىيە ئىبراھىم لادىغا بويسۇنماستىن، ئۇنىڭ بىلەن ئۇزاق ۋاقىت ئۇرۇش قىلغان، ئاخىر گۈزەللىك ئىبراھىمغا بېرىپ، ئۆزى شەمسابادىگەن جايىغا كۆچۈپ كەتكەن ۋە كۆپ ئۆتمەي ۋاپات بولغانىدى. پەنىپەتتىكى غەلىبىدىن كېيىن ھۇمايۇن باشلىق ئىلغارلار دېھلىدىن ئۆتۈپ بېرىپ كۆپ قەسىرلەرنى ئىشغال قىلدى. شۇ قەسىرلەردىن بىرىدە ئۆلۈپ كەتكەن ئاشۇ راجەنىڭ بوي يەتكەن ئىككى قىز، بىر ئوغلى ۋە ئۇلارنىڭ ئانىلىرى ياشاپ تۇرغانىدى.

راجەنىڭ يىگىرمە ياشلاردىكى ئوغلى ھۇمايۇنىنى ياخشى قارشى ئالدى:

ـــ سىلەرنىڭ دۈشمىنىڭلار بولغان ئىبراھىم لادى بىزنىڭمۇ دۈشمىنىمىز ئىدى، ئۇنىڭ مەغلۇپ بولغىنىدىن بىز خۇشالمىز، ـــ دېدى، ـــ ئەمدى رۇخسەت بەرسەڭلار، بىز شەمسابادىن ئانا يۇرتىمىز گۈزەللىككە قايتىپ كېتەيلى.

ھۇمايۇنمۇ ياش راجە بىلەن سىلىق مۇئامىلە قىلدى-دە، لېكىن گىۋەلىئارغا كۆچۈپ كېتىش ئۈچۈن ئۆزى رۇخسەت بېرەلمەسلىكنى، پادىشاھنى كۈتۈش كېرەكلىكنى ئېيتتى. شۇ كېچىسى ۋەيس دېگەن بىر بەگ ئەللىكتەك يىگىتى بىلەن راجەنىڭ قەسرىدە قوندى. ھۇمايۇنىڭ ئۆزى قەسرىنىڭ ھۆيلىسىدىكى باغقا چېدىر تىكتۈرۈپ، كېچىسى چېدىردا ئۇخلاۋاتقاندا ئېچكىرىدىن كۆتۈرۈلگەن توپىلاڭنى ئاڭلاپ ئويغىنىپ كەتتى. قۇغدىغۇچىلىرىنى يېنىغا ئېلىپ، قەسىر ئېچىگە يۈگۈرۈپ كىرسە، ۋەيسەگنىڭ يىگىتلىرىدىن بىرى ئېچكى ئىشىك ئالدىدا قانغا مىلىنىپ ئۆلۈك يېتىپتۇ. قەندىللەردە شاملار يېنىپ تۇرۇپتۇ. ئىككىنچى قەۋەتتىنىڭ پەلەمپىيىدە تۇرغان ئون سەككىز ياشلىق گۈزەل قىز چۈۋۈلۈپ ياتقان يېپەك سەرىسىنى① تىترىگەن قوللىرى بىلەن ئېلىپ، يالىڭاچ يەلكىسىگە يېپىشقا ئۆرۈۋېتىپتۇ. راجەنىڭ ئوغلىنى بەش-ئالتىچە نەۋكەر ئوتتۇرىغا ئېلىپ، قولىدىكى قىلىچىنى ئۇرۇپ چۈشۈرۈپتۇ.

مەلۇم بولۇشىچە، ۋەيسەگ راجەنىڭ شۇ قىزىنى ياقتۇرۇپ قېلىپ، نەۋكەرلىرى ياردەمدە ئۆز بۆلۈمىگە زورلۇق بىلەن ئېلىپ كىرمەكچى بولغان. قىزنىڭ ئاكىسى قىلىچ يالىڭاچلاپ قوغداشقا چىققان. قىزنى كۆتۈرۈپ كەتمەكچى بولغان نەۋكەرنى قىلىچ بىلەن ئۇرۇپ يىقىتقان. ئەمدى بۇنىڭ قىساسىغا نەۋكەرلەر ياش راجەنىڭ ئۆزىنى ئۆلتۈرمەكچى ئىكەن.

ھۇمايۇن گەپ نېمىدە ئىكەنلىكىنى سوراشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، نەۋكەرلەرگە:

---

① سەرى — ھىند ئاياللىرى ئورنىۋالىدىغان ئۈست كىيىم.

ـــ راجەنى بوشۇتۇڭلار! ـــ دەپ بۇيرۇدى، ـــ ئۆز سىڭلىسىنى مۇنچىلىك مەردانە همماية قىلغان يىگىت هۇرمەتكە سازاۋەر. پادىشاھ هەزرەتلىرى بۇنداق كىشىلەر بىلەن ياخشى مۇئامىلىدە بولۇشنى بۇيرۇغاندى. پەرماني ئالىينى ئۇنتۇغان شۆھرەتپەرەس ۋەيسىبەگ قاماقتا ئېلىنسۇن! قىزنى ئېلىپ ماڭماقچى بولغان نەۋكەرلەرگە ئون دەررەدىن ئۇرۇلسۇن!

خاس نەۋكەرلەر بۇ بۇيرۇقنى بېجىرگۈچە هۇمايۇن ئۇلارنىڭ ئۇستىدىن كەتمەي تۇردى. بۇ ئارىلىقتا پەلەمپەيدىن ياش راجەنىڭ ئانىسى قولىدا كىچىككىنە سەدەپ قۇتا بىلەن چۈشۈپ كەلدى. ئۇ ئالىي تەبىقىنىڭ ئوقۇمۇشلۇق ئايالىرىدىن ئىدى. كۆپ تىللارنى بىلەتتى، هۇمايۇنغا پارسچىلاپ سۆزلىدى:

ـــ شاهزادە، مېنىڭ بىساتىمدىكى ئەڭ چوڭ بايلىقىم مانا مۇشۇ قۇتىنىڭ ئىچىدە. ماڭا پەرزەنتلىرىم دۇنيانىڭ هەممە بايلىقلىرىدىن ئەزىزرەك. سىز ئوغلۇمنىڭ جېنىنى قايتۇرۇپ بەرگەندەك بولدىڭىز. مانا بۇ قۇتىدىكى چوڭ ئالماسنى سىزگە هەدىيە قىلىمەن!

ـــ ...ۋەقەنىڭ تەپسىلىي ئەهۋالى مۇشۇ، ـــ دېدى هۇمايۇن ۋە ئاتىسىغا "بىر نەۋكەرنىڭ ئۆلگىنى ۋە ۋەيسىبەگنىڭ جازالانغىنى ئۈچۈن گەپ ئاڭلايمەنمىكىن؟" دېگەندەك تەلمۇرۇپ قارىدى.

بابىر ئېغىر تىنىۋالدى-دە:

ـــ جۇملىدىن، بۇ گۈزەل ئالماسمۇ زوراۋانلىق ۋە خۇنرىزلىق بالاسىنى كۆرۈپ كېلىپتۇ-دە؟ ـــ دېدى.

ـــ هەزرىتىم، مەندىن خاتالىق ئۆتكەن بولسا، ئەپۇ قىلىڭ. مەن ئويلىدىمكى، ئۆز ئار-نومۇسىنى شۇنداق بىباها ئالماستىنمۇ ئارتۇق قەدىرلەيدىغان ئادەملەر باشقا دىندا بولسمۇ...

ـــ راست، بۇ مەملىكەتتە شۇنداق ئار-نومۇسلۇق ئادەملەر بار-لىقىنى ئويلىسام، مېنىڭمۇ كۆڭلۈم كۆتۈرۈلىدۇ، ئوغلۇم! ئەمما بىزنىڭ نەزىرى پەس بەگ ۋە نەۋكەرلىرىمىز زوراۋانلىق ۋە بۇلاڭچىلىق بىلەن ھىند ئېلىنى بىزدىن چۆچۈتمەكتە. بىزنىڭ مەقسىتىمىز پەقەت مەملىكەت ئېلىش ئەمەس ئىدىغۇ، بىز ھىندىستاندا چوڭ دۆلەت قۇرۇش ئارزۇسىنى كۆڭلىمىزگە پۈكۈپ كەلگەن ئىدۇق. يېگانە قۇدرەتلىك دۆلەت بەرپا قىلىنىشىدىن ھىند خەلقىمۇ مەنپەئەتدار ئەمەسمۇ؟ بارلىق ئۆلكىلەر بىرلەشسە، ئەلنى ماغدۇرىدىن كەتكۈزگەن ئىچكى ئۇرۇشلار توختىماسمۇ؟ ئۇلۇس تىنچىپ، ئىلىم-سەنئەتنىڭ رونىق تېپىشى ئاسانلاشمامدۇ؟ بۇنى سەزگەن ھىندىستانلىقلاردىن دىلاۋەرخان، ھىندۇبەگ ئوخشاشلار بىز بىلەن ھەمكارلىق قىلماقتا. بىز ئەمدى پۈتۈن ھىند خەلقىنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشقا ئىنتىلىشىمىز لازىم، ئوغلۇم!

ـــ ھىند خەلقىنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش؟! ـــ تەئەججۈپ بىلەن سورىدى ھۇمايۇن، ـــ قانداق جەڭلەرنىڭ ۋەھىمىسىدىن قورقۇپ، شەھەر ۋە قىشلاقلىرىنى تاشلاپ قېچىۋاتقان مىڭلىغان ئادەملەرنىڭ كۆڭلىنى بىز قانداق ئالىمىز؟

بابىر پەنجابدا يول ئازغاشتۇرۇپ، ئىشغالىيەتچىلەرنى خاراب قىلماقچى بولغان پىلچىنى ۋە بايا "كەت، باسقۇنچى!" دەپ ۋارقىراپ ئۆزىنى ئوتقا تاشلىغان كىلىنچەكنى ئەسلىدى:

ـــ ھە، بۇ ناھايىتى مۇشكۈل تېپىشماق! ـــ بابىر مىز ئۇستىدە تۇرغان سەدەپ قۇتىنى قولىغا ئالدى، ـــ ئۇمىدۋارمەن، مۇرەككەپ بۇ تېپىشماقنى يېشىشكە مۇيەسسەر بولۇپ قالارمىز. مانا سەنمۇ بىرقانچە ھىندىستانلىقلارنىڭ كۆڭلىنى ئېلىپسەنغۇ؟ دېھلىگە كەلگەن كۈنۈڭ

ئىبادەتخانىدا بۇ ئەلنىڭ مۇقەددەس تۇيغۇلىرىنى ھمايە قىلىپسەن. بۇنىڭ ھەممىسىگە لايىق مۇكاپات مانا مۇشۇ ئالماستۇر! ئال، ساڭا قۇتسۇن!

ــ ھەزرىتىم، ــ دەپ ھۇمايۇن قۇتىنى ئالماي قولىنى كۆكسىگە قويدى، ــ بۇ ئالماسنى مەن سىزگە ئاتاپ ئەكەلدىم.

بابىر سەدەپ قۇتىنى يەنە مىز ئۈستىگە قويدى ـ دە، ئاۋازىنى سەل پەسەيتىپ:

ــ سېنىڭ بۇ ساخاۋىتىڭ ئۈچۈن خۇداغا شۈكۈرلەر قىلـ مەن، ــ دېدى، ــ پەنىپەت جېكىدە سەن ماڭا ئەڭ بىرىنچى بولۇپ غەلبە ئەكەلدىڭ، قوشۇننىڭ روھىنى كۆتۈرۈشكە سەۋەبچى بولدۇڭ. مەن تېخى بۇ خىزمەتلىرىڭنى كۆڭلۈمدىكىدەك تەقدىرلىگىنىم يوق.

ــ لېكىن سىزنىڭ ئاۋۋالقى ئىنئامىلىرىڭىز مېنىڭ پۈتۈن ئۈمـ رۇمگە يەتكۈدەكتۇر، ــ دەپ ھۇمايۇن ئاتىسىغا «مۇبەييىن»نى ئەسلەتكۈسى كەلدى، ــ مەنمۇ سىزگە ئەرزىگۈدەك بىر سوۋغا كەلتۈرۈش ئارزۇسىدا ئىدىم...

ــ ئۇنداق بولسا، مەيلى، مەن بۇ سوۋغاڭنى بىر نۆۋەت قوبۇل قىلاي. ئەمدى مۇشۇ ئالماس مېنىڭكىمۇ؟

ــ سىزنىڭكى!

ــ لېكىن تەقدىر ماڭا دۇنيادىكى بارلىق ئالماسلاردىن قىممەتـ لىكرەك بىر مۇكاپات بېرىپتۇ. بۇ مۇكاپات، مېنىڭ سەندەك ئوغـ لۇمنىڭ بولغانلىقى. تاجدار، تەختدار ئاتا ـ ئوغۇللار ئارىسىدا قانداق يامان بېخىللىقلار، قانداق رەزىل قانخورلۇقلار بولغانلىقى ساڭا سىر ئەمەس. مەن خالايمەنكى، بۇ بالالار سەن بىلەن ماڭا ھېچقاچان

يېقىن كەلمىسۇن. خۇدادىن تىلىكىم شۇكى، مەندىن ساڭا، سەلدىن ئەۋلادلىرىڭغا سەخىيلىك ۋە مەردلىك، پىداكارلىق ۋە ئالىيجانابلىق مىراس بولۇپ قالسۇن. بۇ پەزىلەتلەر بىزنى چوڭ تاغ تىزمىلىرىدەك دائىم بىر-بىرىمىزگە باغلاپ تۇرسۇن. مانا شۇنىڭدىلا بىز ھىندىستانغا كېلىپ كۆزلىگەن ئۇلۇغ مەقسەتلىرىمىزگە يېتىشەلەيمىز.

— سىز ئېيتقان ئۇلۇغ مەقسەتلەر ئۇچۇن ئوغلىڭىز جېنىنى بېرىشكىمۇ تەييار!

— بۇنىڭغا مېنىڭ ئىشەنچىم كامىل. شۇنىڭ ئۇچۇن كەم كۆرۈلىدىغان ئالماسنى مەن پەقەت ساڭا مۇناسىپ كۆرىمەن، ئال!

ھۇمايۇن ئەمدى ئورنىدىن سەكرەپ تۇردى-دە، سەدەپ قۇتىنى تەزىم بىلەن ئاتىسىنىڭ قولىدىن ئېلىپ، كۆزىگە سۈردى.

بابىرنىڭ بايىقى بىئارامىلىقى ۋە چۇشكۇن كەيپىياتى ئەمدى تارقاپ كەتكەن، كۆڭلىدە يەنە ياخشى ئىستىقبالغا ئىشەنچ تۇيغۇسى دولقۇنلىناتتى. ئۇ ھۇمايۇنغا:

— ئولتۇر، — دېدى-دە، چاۋاك چېلىپ سەۋدەرىبەشنى چاقىردى، — ھىندۇبەگنى چاقىرىڭ. خوجاخەلىفە بىلەن بىللە كىرسۇن.

چاقىرىلغانلار كەلگۈچە بابىر ھۇمايۇنغا ئەگرەدىكى ئەھۋال توغرىسىدا سۆزلەپ بەردى:

— قورغاننى ئىبراھىمنىڭ ئانىسى، ئوغلى، مەلىكىداد كارانىي ئاتلىق ۋەزىرى مىڭدىن ئارتۇق خاس ئەسكەرلىرى بىلەن ئېتەۋاپتۇ، "ئاخىرقى ئادىمىمىز قالغۇچە جەڭ قىلىمىز" دەپ ۋەدە قىلىپتۇ. بۇ ۋەدىنى بىزنىڭ قوشۇن بىر ھۇجۇم بىلەن كۆكىكە سورۇشى مۇمكىن. ئەمما يەنە قان تۆكۈلۈش بولىدۇ، شەھەر بۇزۇ-

لۇپ، بىزگە كېرەكلىك قانچىلىغان ئادەملەر زايە بولۇپ كېتىدۇ.

خوجاخەلىفە ۋە ھىندۇبەگ قوبۇلخانىغا تەزىم قىلىپ كىرىشتى. بابىر ئۇلارنى ئۇدۇلىغا ئولتۇرغۇزغاندىن كېيىن:

— سىلەر، ئەگەرەگە بىزدىن ئەلچى بولۇپ بېرىشىڭلار كېرەك، — دېدى، — مەقسەت قورغانىنى جەڭسىز ئېلىش. مال ۋە جانلىرى ئامان قالسۇن. ئىبراھىمنىڭ ئانىسى جەمنە بويىدىن پەرگەنە① سورىغانىمىش. مەيلى، بېرەيلى. ئىبراھىمنىڭ ئوغلى ئەرەبچە-پارسچە ئۆگەنگەن ئىلىملىك ئۆسمۇر ئىمىش، ئۇنى سارايدىكى ئابرويلۇق مۇلازىملىرىم قاتارىغا قوشاي، مەلىكداد كارانىينى تەدبىر-لىك ۋەزىر دەپ ئاتىلىدىم. ئۇنى ھىندىستان مەسىلىلىرى بويىچە ئۆزەمگە مەسلىھەتچى قىلىپ خىزمەتكە ئالاي. بېرىپ ياخشىراق سۆزلىشىڭ. يەنە قانداق مۇڭاپىق تەلەپلىرى بولسا قوبۇل قىلايلى. ئىشقىلىپ، قىرغىنچىلىق بولمىسۇن، تۇل خوتۇن-بىچارىلەر كۆپەيمىسۇن، دەپ مۇشۇ يولىنى تۇتۇڭاتىمىز...يەنى، سىلەرنىڭ ۋەزىر-پەڭلار قەلئە ئېلىش ئەمەس، بەلكى قەلئەدىكىلەرنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش!

ئېغىر جەڭلەرنىڭ ئالدىنقى سېپىدە قان كېچىپ يۈرگەن ھۇمايۇن بىلەن ھىندۇبەگ بابىرنىڭ بۇ تەدبىرىدىن يەڭگىلىشىپ، بىر-بىرلىرىگە مەمنۇن بولۇپ قارىشىۋالدى.

---

① پەرگەنە — كىچىكرەك ۋىلايەت.

ئەگر. تەقدىر تەقەززاسى

1

ئىبراھىم لادىنىڭ ئانىسى مەلىكە بەيدە پەنسىپەت جېكىدە ئۆلۈتۈرۈلگەن ئوغلى ئۈچۈن ھازا تۇتۇپ، باشتىن ئاياغ ئاق كىيىنىپ يۈرەتتى. ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئادەملەر ئۈنكىغا خالىغان پەرگەنە-سىنى بېرىپ، ئەگرەنى جەكسىز تاپشۇرۇشقا كۆندۈرۈشتى. مەلىكە قورغان دەرۋازىلىرىنىڭ ئاچقۇچىنى جەمنە بويىدا بابىرغا تاپشۇرۇۋاتقاندا كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ياش قۇيۇلۇپ كەتتى.

بابىر بۇ سالاپەتلىك مومايىنىڭ كەڭ پېشانىسى ۋە بىر-بىرىگە قوشۇلغان قاشلىرىنى قەيەردىدۇ كۆرگەندەك بولدى. كېيىن بىردىنلا پەنىپەت ئېسىگە چۈشتى. جەڭ تۈگىگەندىن كېيىن بىر بەگ مىكلىغان ئۆلۈكلەر ئارىسىدىن ئىبراھىم لادىنىڭ جەسىتىنى ئىز-دەپ تاپقان ۋە بېشىنى كېسىۋېلىپ، ئۇزۇن نەيزىگە سانجىپ، بابىرغا ئەكىلىپ كۆرسەتكەنىدى. ئەمدى قىرىق ياشلارغا بارغان ئىبراھىم لادىنىڭ كەڭ پېشانىسى ۋە قوشۇلما قاشلىرىمۇ خۇددى ئانىسى-نىڭكىگە ئوخشايتتى.

بابىرغا بىرەم گويا ئىبراھىم لادى توساتتىن تىرىلىپ، ئانىسى-نىڭ قىياپىتىگە كىرىپ كەلگەندەك تۇيۇلدى. بابىر بىئارام بولۇپ:

— مەلىكە، يىغلىماڭ، — دېدى، — بىزدىن يەنە قانداق تىلىكى-ڭىز بولسا ئېيتىڭ؟

مەلىكە بەيدە كۆز يېشىنى ئالىقىنى بىلەن تېز سۈرتتى:

— ماڭا باشقا ئازار بەرمىسەڭلار بولدى.

بابىر مۇلازىملىرى تەرەپكە يۈزلەندى:

ــ بۇنداىن كېيىن مەلىكىگە ھېچكىم ئازار بەرمىسۇن، ھەممە ئۇنى مۆتىۋەر ئانىمىزدەك ھۇرمەت قىلسۇن!

مۇلازىملار بۇ تاپشۇرۇقنى تەزىم بىلەن قوبۇل قىلدى. مەلىكىمۇ بېشىنى ئېگىپ، مىننەتدارلىق بىلدۈرگەن بولدى. ئەمما ئۇنىڭ يىغىدىن نەملەشكەن كۆزلىرى پولات تىغىنىڭ سوغۇق جۇلاسىنى ئەسلىتىپ نەپرەت بىلەن پارقىراپ كېتىۋاتقىنىنى ھېچكىم كۆرمىدى.

مەلىكە بەيدە ئوغلىنىڭ كۈشەندىسىنى كەچۈرىدىغان ئانىلاردىن ئەمەس. پەنىپەتتىن مۇدھىش خەۋەر كەلگەندە مەلىكە ئۇچۇن ئاسمان گۈمۈرۈلۈپ يەرگە غۇلىغاندەك بولغانىدى. ئۇ ئوغلىنى ئاخىرقى قېتىم كۆرۈشنى خالايتتى، ئۇنىڭ جەستىنى ئۆز قولى بىلەن تۇپراقتا قويۇپ، قەبرىسىنى قۇچاقلاپ يىغلىسا، كۆڭلى ئازراق ئارام تاپىدىغانغا ئوخشايتتى. شۇنىڭ ئۈچۇن مەلىكە ئەڭ ئىشەنگەن ئادەملىرىنى پەنىپەتكە ئەۋەتىپ، ئىبراھىمنىڭ جەستىنى تېپىپ كېلىشنى بۇيرۇغانىدى.

لېكىن ئەگرە بىلەن پەنىپەتنىڭ ئارىلىقى ئۇچ-تۆت كۈنلۈك يول. ئۆلۈم خەۋىرى ئەگرەگە يېتىپ كەلگۈچە، ئاندىن ئەگرەدىن مەلىكە ئەۋەتكەن ئادەملەر پەنىپەتكە بارغۇچە ئارىلىقتا بىر ھەپتىچە ۋاقىت ئۆتكەن، ئۇنىڭغىچىلىك ئۆلۈكلەرنىڭ بىر قىسمى كۆيدۈرۈلۈگەن، بىر قىسمىنى ئاچكۆز قۇزغۇنلار سۆڭەكلىرىگىچە تازىلاپ يەپ كەتكەنىدى...مەلىكە بەيدە ئەۋەتكەن ئادەملەر سۇلتان ئىبراھىمنىڭ جەستىنى تاپالمىدى، پەقەت جەڭ كۈنى ئۇستىگە كاللىسىنى نەيزىگە سانجىپ بابىرغا ئەكىلىپ كۆرسەتكەنلىكى ھەققىدە خەۋەر تېپىپ

كېلىشتى... ئوغلىنىڭ جەستى قانداق خار بولغىنىنى ئاڭلىغان ئانا-نىڭ دەرد-ئەلەملىرى دەسلەپكىدىن ئون ھەسسە ئاشتى. ئۇ ھەتتا جايناماز ئۈستىدە ناماز ئوقۇپ ئولتۇرغىنىدىمۇ "ئىبراھىمجان، ئەمدى بۇ ئالەمدە سېنىڭ قەبرەڭمۇ يوق، خۇدا مېنى جەستىڭدىنمۇ مەھرۇم قىلدى! — دەپ ناله قىلاتتى، — ئىلاھىم، ساڭا ئۆلۈم كەلا-تۇرگەن بابىرنىڭ ئۆزى ئۆلسۇن، بۇنىڭدىن مىڭ ھەسسە ئارتۇق خار بولۇپ ئۆلسۇن!" دەپ قارغايتتى.

مەلىكىنىڭ كېنىزەكلىرى ۋە خىزمەتكارلىرى كوچا-كويىلاردىن ئۇنىڭغا ئارام بېرىدىغان گەپلەرنى تېپىپ كېلىشەتتى. بابىرنىڭ ئەسكەرلىرى يەم-خەشەكتىن قېيىنلىپ، دېھقانلارنىڭ زىرائەتلىرىنى ئاتلىرىغا يېگۈزگەن ئىكەن، دېھقانلار غوۋغا كۆتۈرۈپ، نەۋكەرلەر-دىن بىرقانچىسىنى پالتا ۋە ئارىلار بىلەن ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپتۇ. ئىش-غالىيەتچىلەرنى ھىندىستاننىڭ ئىسسىقىمۇ ناھايىتى قىيناپ قويغا-نىمىش. سالقىن تاغ ھاۋالىرىغا ئۆگەنگەن ئات ۋە ئادەملەر بۇ يەر-نىڭ رەھىمسىز ئىسسىقىغا بەرداشلىق بېرەلمەي ئۆلۈۋاتقانىمىش. ۋابا ۋە قارا بەزگەكمۇ ئۇلارنىڭ سەپلىرىنى شالاڭلاشتۇرۇپ قويۇۋاتقا-نىمىش...

مەلىكە ئىغۋالارنىڭ قانچىلىك راستلىقىنى بابىرنىڭ ساراىيدا خىزمەتتە يۈرگەن نەۋرىسى باھادىر دىن سوراشتۇرۇپ بىلمەكچى بولدى. باھادىر ھەپتە-ئون كۈندە كېلىۋەرمىگەچكە، مەلىكە "ئۇنى سارايدىن چىقارمىسا كېرەك"، دەپ ئويلىدى-دە، كېنىزىكىنى پادا-شاھ مەھكىمىسىگە ئەۋەتتى. "مېنىڭ مىجەزىم يوق، نەۋرەمگە رۇخسەت بەرسۇن، مېنى كېلىپ كۆرۈپ كەتسۇن" دېگەن مەنىدە خەت ئەۋەتتى.

ئون يەتتە ياشلىق باھادىر پارسچىنى ۋە سانسكرىتچىنى ياخشى بىلەتتى، بابىر ئۇچۇن زۆرۈر بولغان بەزى ھۈججەتلەرنى تەرجىمە قىلاتتى. سارايدا باشقا تەرجىمانلارمۇ بار ئىدى، باھادىرغا كۆپ ئىش بۇيرۇشمايتتى، لېكىن ئۇنى ئۆز مەيلىچە ئەركىنمۇ قويۇشمايتتى. بابىر ئۇنى قاتتىق قورۇغداپ يۈرۈشنى بۇيرۇغانىدى. بۇ قوغدىغۇ-چىلار باھادىرنى تاشقى خەتەرلەردىن قوغداپ يۈرگەندەك كۆرۈنسىمۇ، ئەسلىدە ئۇلار شاھزادىنى "ئىبراھىمنىك تەرەپدارلىرى تەرىپىدىن ئۇيۇشتۇرۇلۇشى مۇمكىن بولغان بىرەر پىتنىگە قاتناشمىسۇن" دەپ ئاستىرتىن كۆزىتەتتى. شۇ سەۋەبتىن باھادىرنى سارايدىن كۆپ چىقارمايتتى.

بىراق ئىشىك ئاغا مۇھەممەد دولداي مەلىكە بەيدەنىك "كېسەل-مەن، نەۋرەم كېلىپ كەتسۇن" دېگەن مەزمۇندىكى خېتىنى ئېلىش بىلەن، بابىرنىك "مەلىكىنى مۆتىۋەر ئانىسىزدەك ھۈرمەت قىلىڭلار" دېگەن بۇيرۇقىنى ئەسلىدى-دە، باھادىرغا رۇخسەت بەردى. پەقەت ئۇنىك يېنىغا بۇرۇنقىدىن ئىككى باراۋەر كۆپرەك نەۋكەر قوشتى-دە، شۇ كۈنىلا قايتىپ كېلىشنى تاپشۇردى.

نەۋرىسى كەلگەندە مەلىكە بەيدە دەريا بويىدىكى مەرمەر سارايـ-نىك قارائىغۇراق ئېچكى ھۈجرىسىدا كېسەللەردەك تورۇسقا تىكىلىپ ياتقانىدى. يولدا ئىسسىقتىن تەرلەپ-پىشىپ كىرگەن نەۋرىسىگە يېنىدىن ئورۇن كۆرسەتتى-دە، زورغا ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇردى. نەۋرىسىنىك كۆيۈنگەن يۈزلىرىگە قاراپ ھال-ئەھۋال سورىدى. ياز بۇ يىل ھەر يىلقىدىن ئىسسىق كەلگەنلىكىنى ئېيتتى.

— ئىشغالىيەتچىلەر ئىسسىقتا بەرداشلىق بېرەلمەي ئۆلۈۋاتقىنى راستمۇ؟ — دەپ سورىدى.

ـــ بىرده ـ يېرىم ئۆلۈڭاتقانلىرى بار، ـــ دېدى باھادىر.

ـــ "ھىندىستاندا تۇرمايمىز، سالقىن جايلارغا قايتىپ كېتىمىز" دەڭاتقىنىچۇ؟

ـــ پادىشاھى كەتكىلى قويامدۇ؟ كۆپچىلىك ئۇنىڭ گېپىدىن چىقمايدىكەن، ئۆزىمۇ ناھايىتى گەپكە ئۇستا ناتىق ئادەم ئىكەن. "كېتىمىز" دەپ يۈرگەنلەرنى سارايغا توپلاپ، شۇنداق بىر سۆز-لەشتىكى، ھەممىسى جىم بولۇپ قالدى.

ـــ سەن ئاتاڭنىڭ قاتىلىنى...ماختاڭاتامسەن؟

باھادىر ئىشىكىكە ئەنسىرەپ كۆز تاشلاپ قويدى. ئۇ ئۆزى بىلەن بىللە كەلگەن ھەمراھلىرىدىن ئەنسىرەڭاتاتتى. بۇنى سەزگەن مەلىكە ئاڭازىنى پەسەيتىپ سورىدى:

ـــ كەينىگە ئادەم قويۇشتىمۇ؟

ـــ ھە، ھېچكىم بىلەن يەككە ـ يېگانە سۆزلىشەلمەيمەن. ھەمىشە ئەتراپىمدا مۇھاپىزەتچىلەر...يامانلىسام دەرھال يەتكۈزىدىغانلار كۆپ.

ـــ قورقما، بۇ ھۇجرىدا پەقەت بىز ئىككىمىزلا...بۇرۇن بىزگە خىزمەت قىلغان ئادەملەردىن سارايدا بىرەرسى بارمۇ؟

ـــ ئاتامنىڭ ۋەزىرى مەلىكداد كارانىي بار...كېيىن...بىزنىڭ كۈتۈپخانىدا ئىشلىگەن تۆت ئالىممۇ خىزمەتكە ئېلىندى. بىلىشىمچە، بابىر ھىندىستانلىقلارنى ئۆزىگە ئەل قىلماقچى، ئۇلارنىڭ ئىشەنچىنى قوزغىماقچى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئاتامنىڭ بارلىق ئاشپەزلىرىنى سارايغا توپلاپ، تۆتىنى ئۆزى ئۈچۈن تاللاپ ئاپتۇ.

ـــ ئاشۇ بىزنىڭ ئاشپەزلەر پۇشۇرغان تاماقلارنى بابىرمۇ يەمدىكەن؟

ــ هه، كۆرگەنلەردىن ئاڭلىدىم. بابىر ھىندىستانچە تاماقلارنى يېيىش بىلەنمۇ ئۆزىنى بىزنىڭ ئەلگە يېقىن كۆرسەتمەكچى بولسا كېرەك.

مەلىكە بۇرۇن ئۆزىنىڭ ئىتائىتىدە بولغان ئاشۇ تۆت ئاشپەزدىن بىرەرسىنى قولغا كەلتۈرۈش مۇمكىنلىكىنى ئويلىدى-دە، كۈتۈلمەگەن بىر قۇۋۋەت بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. ئۇنىڭ قەلبىنى كۆيدۈرۈپ تۇرغان قايغۇ-ئەلەملەر ئەمدى بىردىنلا يېڭى يول تاپقاندەك بولدى. زور ئىنتىقام تۇيغۇسى ئۇنىڭ خىياللىرىنى بىر نۇقتىغا توپلاپ، ۋۇجۇدىغا كۈچ-قۇۋۋەت بەرگەندەك بولدى. "ئەگەر بابىر ئۆلتۈرۈلسە، ئۇنىڭ ئادەملىرى بۇ يەردە تۇرمايدۇ، كېتىدۇ، مەملىكەت يەنە ئۆزىمىزگە قالىدۇ!" دېگەن ئويمۇ ئۇنىڭ ئاشپەزلەرنى قولغا كەلتۈرۈش ھەققىدىكى قارارىنى مۇستەھكەملىدى.

مەلىكە ئاغزىنى نەۋرىسىنىڭ قۇلىقىغا يېقىنلاشتۇرۇپ سورىدى:

ــ ئاشۇ ئاشپەزلەرنى سەن كۆردۈڭمۇ؟

ــ كۆردۈم.

ــ ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئەھمەد چاشنەگىر يوقمۇ؟

باھادىر مومىسىنىڭ ئوزايى ئۆزگەرگىنىدىن قانداقتۇر چۆچۈپ:

ــ ياق، ــ دېدى، ــ ئەھمەد چاشنەگىر ئەگرەدىن ئەتاۋەگە كەتكەن.

مەلىكە باھادىرنىڭ يەنە ئىشككە ئەنسىرەپ كۆز تاشلاپ قويغىنىنى كۆردى-دە، كىنايىلىك ھىجايدى: "بۇ نەۋرەم بوشراق، پايلاقچىلىرىمۇ كۆپ ئىكەن. پاش بولۇپ قالسا ياش ئۆلىدۇ، مەنمۇ نېيىتىمگە يېتەلمەيمەن" دېدى ئۆزىچە ۋە كۆڭلىدىكى قالتىس نىيىتىنى ئۇنىڭغا سەزدۈرمەي گېپىنى باشقا تەرەپكە بۇرىدى.

ـــ بىزگه شۇنچىلىك سادىق كۆرۈنگەن ئادەملەر ھازىر دۇشمەنـ
لىرىمىزگه خىزمەت قىلىۋېتىپتۇ ـ ھە! ئەي، بىۋاپا دۇنـيا! مەلىكداد
كارانىيمۇ، ئاشپەزلەرمۇ ھەممىسى سېتىلغان! لېكىن سەن... دۇشمەنـ
لەر بىلەن تىل ئۇچىدا مۇرەسـسە قىلغـىن، لېكىن دىلىڭـنى ئاتاڭغا
سادىق تۇت!

ـــ تېخىچە شۇنداق، موما! ـــ پىچىرلاپ دېدى باھادىر.

* * *

نەۋرىسى كەتكەندىن كېيىن مەلىكە بەيدە كېسەللىـك ئورنـىنى
يېغىشتۇردى، دەسلەپكى ئاھ ئۇرۇش ۋە قايغۇرۇشلارنىمۇ توختاتتى.
ئۇنىڭ پىكرى ـ خىيالى ئەڭ ساداقەتلىك ۋە تەدبىرلىك ئادەملىرىنى
ئىشقا سېلىپ، بابىرنى زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈشكه قارىتىلدى. مەلىكىنىڭ
ئەتراپىدا ئىشغالىيەتچىلەردىن قىساس ئېلىشقا تەشنا ئادەمـلەر كۆپ
ئىدى. بابىرنىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن بولغان توقۇنۇشـلاردا بىرنىڭ
ئاكىسى، بىرنىڭ ئىنىسى ئۆلگەن، بىرى بۇرۇنـقى ماكانى ۋە ئۇر ـ
نىدىن ئايرىلىپ خانۇەيران بولغان... مەلـكه ئەنه شۇنـداق قىساسـ
كارلارنىڭ ئەڭ ئىشەنچىلىكلىرىنى ئىزدەشـكه باشـلىدى. بابىر ئىشقا
ئالغان تۆت ئاشپەزدىن بىرىنىڭ يالغـۇز ئىنىـسى پەنـسەت جېكىدە
ھالاك بولغانىدى. مەلىكە ئاستىرتىن سـۈرۈشتـۈرۈپ بۇنى بىلگەندە
خۇشاللىنىپ كەتتى. بىراق ئۆزى بۇ ئاشپـەز بىلەن بىۋاسـتە ئالاقە
قىلىشنى لايىق كۆرمـىدى. چۈنـكى مەلـكىنى ھەممـىسى تونۇيـدۇ.
بابىرنىڭ ئادەملىرى سېزىپ قىلىشى مۇمكىن.

بۇرۇن سۇلـتان ئىبـراھىمـنىڭ سارىيىـدا بۇ ئاشپـەزلەر بىلەن
بىللە ئىشلىگەن ۋە ئۇلارغا قەدىردان بولۇپ قالغان ئەڭ ئىشەنچىلىك
ئادەم ـــ ئەتاۋەگه كېتىپ قالغان ئەھـمەد چاشنەگىر ئىـدى. مەلىكه

ئەگرەدىن خېلى يىراق بولغان ئەتاۋەگە مەخسۇس ئادەم ئەۋەتىپ، ئەھمەد چاشنەگىرنى ئۆز ھۇزۇرىغا تەكلىپ قىلدى.

ئەھمەد چاشنەگىر ئەگرەدىكى ھويلىسى ۋە مال-مۈلكىدىن ئايرىلىپ ئىشغالىيەتچىلەرگە قارشى غەزەپكە تولۇپ يۈرەتتى. مەلىكە بەيدە ئۇنى ئۆز بەرگەنەسىگە ئىشقا ئالدى، ئۆي-جاي ۋە ماتاش بەردى، كېيىن ئاستا-ئاستا كۆڭلىدىكى نىيىتىنى ئېيتتى. ئەھمەد چاشنەگىر ئاۋۋال "ھەددە ئالالمايمەن" دەپ قورقتى. لېكىن مەلىكە ئۇنىڭغا مەدەت بەردى، "ئىنسى پەنىپەتتە ئولتۇرۇلۇگەن ئاشپەز بىلەن گەپلىشىپ بەرسەك بولدى، قالغان ئىشنى ئۆزىمىز قىلىمىز"، دېدى. ئەھمەد چاشنەگىر سارايغا قانداق كىرىشنى بىلمەيتتى. بۇنىڭ يولىنمۇ مەلىكە ئۆزى تاپتى. مەلىكە بەيدە نەۋرىسىدىن خەۋەر ئېلىش ئۈچۈن سارايغا بېرىشى مۇمكىن ئىدى. مەلىكە نەپىس شايى ۋە زەرلىك يىپەك رەختلەردىن سوۋغىلار تەييارلاتتى، كېيىن بۇ سوۋغىلارنى ئەھمەد چاشنەگىرگە كۆتۈرتۈپ، سارايغا باردى...مەلىكە پادىشاھ قوبۇلىغا كىرىپ چىقىۋاتقان ئەھمەد چاشنەگىر كونا قەدىردانى بولغان ئاشۇ ئاشپەزنى تاپقان ۋە ئۇنىڭ بىلەن ئەتىسى كۈنى سارايىنىڭ سىرتىدا ئۇچرىشىشقا كېلىشكەنىدى. ئارىدىن بىر ھەپتىچە ئۆتۈپ، ئەھمەد چاشنەگىر ئاشپەز بىلەن تىل بىرىكتۈرگەنلىكىنى مەلىكىگە كېلىپ ئېيتتى.

— ئۇمۇ كەلداخۇنلارنى يوق قىلىشنىڭ يولىنى تاپالمايۋاتقان ئىكەن. پادىشاھى ئۆلسە ھەممىسى يوق بولىدۇ دەپ ئىشەنمەيۋاتىدۇم!

— ئەگەر ھەممە ئىش ئويلىغىنىمىزدەك بولسا، ئاتىسىنىڭ تەختىنى باھادىرجان ئالىدۇ. شۇ چاغدا سىزگە چوڭ بىر پەرگەنە بېرىمىز. ئاشپەزمۇ چوڭ مۇكاپات ئالىدۇ.

— ئىلاھىم شۇ نىيىتىمىزگە يېتەيلى! ۋەتىنىمىز رەھىمسىز ئىشغالىـ يەتچىلەردىن قۇتۇلسۇن!

— ئامىن!

ئەھمەد چاشنەگىرنىڭ ساراي ئاشپىزى بىلەن كېلىشىشىگە بىنائەن، بابىرنىڭ تامىقىغا سېلىنىشى لازىم بولغان زەھەرنى مەلـكە ئۆزىنىڭ ئەڭ ئىشەنچىلىك بىر كېنىزىكىـدىن ئەۋەتىشى كېرەك ئىدى. ئەمدى ئۇلار مانا شۇ نازۇك ئىشنى قايـسى كېنىـزەكـكە تاپـشۇرۇشـنى ئويلاشقا باشلىدى.

2

ئۇچ ئايدىن بۇيان ئۇزلۇكسىز كۆتۈرۈلۈپ بېرىۋاتقان تومۇزنىڭ ئىسسىقى ھىندىچە ئەشارە دەپ ئېيتىلىدىغان تۆتىنچى ئايغا① كېلىـپ ناھايىـتى ئەۋجىگە چىقىپ كەتتى. يامغۇر پەسلىـنىڭ باشـلىنىشـىغا تېخى سەل كەم بىر يېرىم ئاي بار. تۆت ئايـدىن بېـرى نەملـىك كـۆرمەي قاغجىرىـغان يەر ئىـسسىقـنىڭ زوريـدىن تارس-تارس يېرىلىپ كەتكەن.

جەمنە دەريـاسىنىڭ سول قىرغىقـىغا — ئىلگىرىـكى تاشـلانـدۇق يەرلەر ۋە چاتقاللىقـلار ئوردىغا قۇرۇلۇۋاتـقان زەرەپـشان بېـغىـدا تېخى سايە جايلار كەم. بابىر قۇرۇلۇشنى ئاتـلىق ئايلىنـىپ كۆرۈ-

---

① ئەشارە — جەۋزا ئېيىـغا توغـرا كېلىـدۇ. ھىنـدىـستاندا ياز پەسـلى باھاردا ھوت ئېيىدىن باشلىنـىپ تۆت ئاي داۋاملىـشـىدۇ. كېيـىـن "پەشگال" دەپ ئاتىلىدىغان يامغۇر پەسلى باشـلىنـىپ، بۇ پەسـل مىزان ئېيىغىچە داۋام قىلـىدۇ.

ۆپتىپ، ئۇزەكگە تۆمۇرنىڭ ئىسسىقى ئۆتۈكتىن ئۆتۈپ، ئايىغىنى پۈتۈلدىتۇاتقىنىنى سىزەتتى. ئالتۇن بىلەن قاپلانغان ئېگەرنىڭ ئاپتاپتا پارقىراۋاتقان قېشىنى تۇتقاندا چوغنى تۇتقانىدەك بولۇپ، قولى كۆيەتتى.

شۇنداق بولسىمۇ ئۇ ئىسسىقتىن بىئارام بولۇۋاتقانلىقىنى كەينىدىن ئەگىشىپ كېلىۋاتقان بەگلەرگە سەزدۈرمەيتتى. چۈنكى بۇ بەگلەرئولىجا چۈشكەن خەزىنىلەردىن چوڭ-چوڭ ئۇلۇش ئالغاندىن بېرى سالقىن جايلارغا كېتىپ، راھەت-پاراغەتتە ياشاشقا ئىنتىلىشەتتى، ئەگەر ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدا يېگىدىن ئىمارەت قۇرۇپ، باغ-ۋاران قىلىشقا تاقەتى يوق ئىدى.

كابۇل ۋە غەزنىدەك سالقىن جايلارغا تېزرەك قايتىپ كېتىشنىڭ يولىنى ئىزدەۋاتقان بەگلەردىن بىرى مەرغىلانلىق خوجاكالان-بەگ ئىدىڭ.

بابىر ئۇنىڭغا ئۇزۇن ئاق يەكتەك كىيگەن، كىچىككىنە ئاق سەللە ئورىغان مۇيسىپىت مېھمانى كۆرسەتتى-دە:

— تونۇدىڭىزمۇ؟ — دېدى.

— ئەنجانلىق مەۋلانا پەزلىددىنمۇ؟

— ھە، كابۇلدىن بىزنىڭ كەينىمىزدىنلا كەلسۇن دەپ تاپشۇر-غانىدىم. تاشتاراش ئوغلى بىلەن يېتىپ كېلىپ مانا مۇشۇ باغنىڭ لايىھىسىنى سىزدى. شۇنداق قېرى ئادەم چىدىغان ئىسسىقلارغا، ئەجەبا، بىز بەرداشلىق بېرەلمەيمىزمۇ؟

— لېكىن مىجەزىگە ئىسسىق توغرا كەلمەيدىغان ئادەملەرمۇ بار-دە، ھەزرىتىم. تۇنۇگۈنكى سەمۇم① شامىلىدا مېنىڭ نەۋكەرلە-

① سەمۇم — ئەگ ئىسسىق گىرىمسەن شامال.

رىمدىن ئۇچى پوك-پوك يەقلىپ جان ئۈزدى.

— ئەجىلى يەتكەن بولسا، سەمۇم بىر باھانە بولغان، خالاس، — دېدى بابىر ۋە تەزىم قىلىپ ئالدىغا چىقىقان، مەۋلانا پەزىلەتدىنگە يۈزلەندى، — ھارماڭ، مەۋلانا...قېنى ئەرزىڭىز بولسا ئاڭلىغىلى كەلدۇق.

— ئەرزىم شۇكى، ھەزرىتى ئالىيلىرى، بىزگە پىل بىلەن ئىشلەيدىغان پىلچىلار كېرەك، باغ ئوتتۇرىسىدىكى مەرمەر قەسىر ئۈچۈن دېھەلپۇردىن ناھايىتى ئېغىر تاشلارنى ئېلىپ كەلمەكچىمىز. بۇنداق تاشلارنى چوڭ ھارۋىلارغا پەقەت پىللار قاچىلاپ بېرىشى مۇمكىن.

بابىر پەنسىپەت جېگىدە پىلچىلىرى بىلەن ئەسىر ئېلىنغان توپ-توپ پىللارنى ئەسلىدى. كېيىن دىۋانخانىغا ئىشقا ئېلىنغان ھىندىستانلىق مەسلىھەتچىسى مەلىكداد كارانىيغا يۈزلەندى.

— جاناب كارانىي، ھەربىي پىللارنى ئەمگەككە ئۆگىتىش مۇمكىنمىكىن؟

— مۇمكىن، ھەزرىتىم. پىل ناھايىتى چېچەن جانىۋار. پىلچىلاردىن ئاڭلىغانىدىم، پىللار قانلىق جەڭلەردىن كۆرە خاتىرجەم ئەمگەككە تېزرەك ئۆگىنەر ئىمىش.

— بىزنىڭ قوشۇنلار پىل ياردىمى بىلەن جەڭ قىلىشقا ئادەتلەنگەن ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن پەنسىپەتتە ئولجا ئېلىنغان ھەربىي پىللارنى قۇرۇلۇشلاردا ئىشلىتىش مۇمكىن جاناب كارانىي، بۇ پەرماننى بۇگۈنلا بارلىق پىلچىلارغا يەتكۈزۈڭ!

— جېنىم بىلەن!

كارانىي بۇيرۇقنى تېزرەك بېجىرىش ئۈچۈن ھازىرلا كەتمەك-چىدى، بابىر ئۇنى توختاتتى:

— يەنە شەھەر ۋە قىشلاقلارغا مەخسۇس تەۋاچىلار ئەۋەتىلگە. بىز ئىبراھىمدىن ئولجا ئېلىنغان بايلىقلارنى ئاۋاتچىلىق يولىغا سەرپ قىلماقچىمىز. شۇنى بارلىق ۋىلايەتلەرگە مەلۇم قىلىڭ. قۇرۇلۇشلاردا ئىشلەش ئۈچۈن بىزگە ئون بەش مىڭ ئىشچى يېتەرمۇ، مەۋلانا؟

— يېتىدۇ. لېكىن ھەزرىتىم، مەرمەر قەسىر بىلەن ۋايىنىنى[1] بىر يىلدا قۇرۇپ چىقىشنى بۇيرۇغان ئىدىڭىز تاشچىلىق، تېز بولىدىغان ئىش ئەمەس...

— تاشتاراشلارنى كۆپەيتسەكچۇ؟ — دېدى بابىر.

— مەنمۇ شۇنى ئىلتىماس قىلماقچى ئىدىم. ھىندىستانىڭ ھاۋاسىغا ھېرات ۋە سەمەرقەندتىكى خىش ۋە كاشىندىن كۆرە تاش ۋە مەرمەر ماسراق.

— ھازىر قۇرۇلۇشلىرىمىزدا قانچە تاشتاراش ئۇستا بار، مەۋلانا؟

— ئەگرەنىڭ ئۆزىدە ئالتە يۈز سەكسەن تاشتاراش ئىشلىتىۋا-تىمىز. سېكرىدە، دېھەلپۇردا، يەنە باشقا جايلاردا جەمئىي مىڭ تۆت يۈز توقسان بىر تاشتاراش...

— بۇ ئاز ئەمەس! — دېدى بابىر، — ئەمىر تۆمۈر سەمەرقەندتە ئەڭ چوڭ ئىمارەتلەر قۇردۇرغاندا تۈرلۈك مەملىكەتلەردىن ئىككى يۈز تاشتاراش بېرىپ ئىشلىگەن ئىكەن. تارىخچى مولا

---

① ۋايىنى — تاشتىن ياسىلىدىغان چوڭ كۆل.

شەرەپددىن① بۇنى پەۋقۇلئاددە ماختاپ تەرىپلىگەن ئىكەن. لېكىن ھىندىستان ھۇنەرۋەنلەرگە شۇنچىلىك بايىكى، بىز يۇزلەپ ئەمەس، مىڭلاپ ئۇستا تاشتاراشلارنى ئىشقا تەكلىپ قىلىشىمىز مۇمكىن. جاناب كارانىي، بىزنىڭ قول ئاستىمىزدىكى بارلىق شەھەرلەرگە جارچىلار چىقىرىڭ. بىزنىڭ قۇرۇلۇشلىرىمىزغا كېلىپ ئىشلەيدىغان ئىشچىلار ۋە ئۇستىلارغا خالىغىنىدىنمۇ ئارتۇق ھەق تۆلىنىدۇ، ئىمتىيازلار بېرىلىدۇ دەپ ئېلان قىلىنسۇن. دىن ۋە مىللەت ئايرىش يوق. بارلىق ئۇستىلار ئاۋۋال خۇدانىڭ، ئاندىن قالسا بىزنىڭ ھىمايىمىزدا بولىدۇ!

كارانىي تەزىم بىلەن:

— پەرمانىي ئالىيغا جېنىمىز پىدا! — دېدى-دە، ئېتىنى بۇراپ، ئەگرە تەرەپكە يول ئالدى.

باشقا بەگ ۋە مۇلازىملار بارغانسېرى كۆچىيۋاتقان ئىسسىقتىن تاقەتسىزلىنىپ، دەريادا لەنگەر② تاشلاپ تۇرغان كېمىلەرگە قاراپ-قاراپ قويۇشاتتى. ئۇلار قۇرۇلۇشنى كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن پادىشاھ بىلەن بىللە شۇ كېمىلەرگە چىقىپ دەم ئېلىشى مۇمكىنلىكىنى بىلىشەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن قۇرۇلۇشقا ئائىد گەپلەرنىڭ تۈگىشىنى سەۋرسىزلىك بىلەن كۈتۈشمەكتە ئىدى.

لېكىن بابىر مېماردىن بولغۇسى قەسىر بىلەن دەريا ئارىلىقىغا چۈشىدىغان مەرمەر ھاممامنىڭ گۈمبىزى ۋە ئىچى قانداق بولۇشىنى

---

① يەنى شەرەپددىن ئەلى يەزدىي.

② لەنگەر — كېمىنى توختىتىپ تۇرۇش ئۈچۈن سۇ ئاستىغا تاشلايدىغان زەنجىرگە باغلانغان ئېغىر تۆمۈر.

سوردی.

ــ ئىچىگە خۇددى سەمەرقەندتىكى ئۇلۇغبەگ مىرزا ھامامىدەك تاش ياتقۇزۇلىدۇ، ــ دېدى مەۋلانا پەزلىددىن، ــ لېكىن گۈمبىزى مىرزا ھامامىنىڭ گۈمبىزىدىن خېلىلا چوڭ بولىدۇ. تاملىرى قىزىل تاشتىن ئىشلىنىدۇ...مەرمەرنىڭ بىر خاسىيىتى شۇكى، يازدا مۇزدەك سالقىنلىق بېرىدۇ.

ــ بولمىسا مەرمەر ئىمارەتلەرنى تېزرەك قۇرۇڭ، بىز بۇ تومۇز ئىسسىقىدا كۆيۈپ كۈل بولمايلى! ــ دېدى ئىسسىقتىن بوغۇلغان كالانبەگ.

ــ مەرمەر ئىمارەتلەر تېزرەك پۈتسۇن دېسىگىز ئاتتىن چۈشۈپ بىللە ئىشلىشىڭ جاناب بەگ! ــ دەپ چېقىشتى مەۋلانا.

بابىر ئۇنىڭ جاۋابىدىن مەمنۇن بولۇپ كۈلدى-دە:

ــ قانداق، مەۋلانا، ئىسسىق ئۆزىگىزنى كۆپ قىينىمىدىمۇ؟ــ دېدى.

ــ قىينىسىمۇ چىدايمىز-دە. مانا مۇشۇنداق چوڭ ئابىدە-لەرنى ئەنجاندا قۇرىمەن، دەپ قۇرالمىدىم. ھىراتتا قۇرىمەن، دەپ قۇرالمىدىم. سىزغان لايىھىلىرىم ئوتتۇز يىل سارغىيىپ ياتتى. قاراڭا، پۈتۈن ئۆمۈر قىلغان ئارزۇلىرىم يېراق ئەگرەگە كەلگىنىمدە ئەمەلگە ئاشىدىغان بولۇپ تۇرۇپتۇ. تەقدىر-نېسىۋەم شۇنى تەلەپ قىلسا، ئىسسىقى كۆزۈمگە كۆرۈنەمدۇ؟ ھىندىستانلىق ئۇستىلار، ئۇسسۇزلۇق باسىدىغان مېۋە شەربەتلىرىنى ئىچىدىكەن، يېنىڭ تاماقلارنى يەيدىكەن، مەنمۇ شۇنىڭغا ئۆگەنىدىم. ئەتىگەندە سالقىندا تۇرۇپ بىر پەخرە① ئىشلەيمەن. كۈن ئىسسىغاندا بىر

---

① بىر پەخرە ــ تۆت سائەت.

پەخرە يېتىپ دەم ئالمەن. ئىسسقىنىڭ تەپتى پەسەيگەندە، يەنە بىر پەخرە ئىشلەيمىز.

— بىز بولساق ئەتىگەندىن كەچكىچە گۆشلۇك تاماقلار، قېزا ۋە كاۋاپلارنى يەيمىز، — دېدى بابىر خوجاكالانغا قاراپ، — يەنە بۇ يەتمىگەندەك، هاراەتلىك مەيلەرنى ئىچمىز.

خوجاكالان ئات ئۈستىدە كۈننىڭ ئىسسقىدا تۇرۇپ شۇنداق تەرلىگەن ئىدىكى، يۈزى ۋە پېشانىسىدىن سارقىغان تەر تامچىلىرى ئاق ئاربلىغان ساقلىدىن ئېقىپ، كۆكسىگە تامماقتا ئىدى.

بابىرنىڭ ئۆزىمۇ هەر نەپەس ئالغاندا ئىچىگە هاۋا ئەمەس، ئوت كىرىۋاتقاندەك بولاتتى. ئۇ مېمار بىلەن گېپىنى تۈگىتىپ، ئېتىنى دەريادىكى كېمىلەر تەرەپكە بۇرىدى-دە، چاپتۇرۇپ كەتتى.

ئاتلار تېز يۈرگەندە ئۇدۇلدىن شامال چىقاندەك بولاتتى ۋە نەپەس ئېلىش يېنىكلىشەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بابىرنىڭ كەينىدىن باشقىلارمۇ ئاتلىرىنى تېز هەيدەشكە باشلىدى. شۇنداق قىلىپ دەريا ساهىلىغا يېقىنلاشقاندا خوجاكالانىڭ نەۋكىرى مىنگەن بەدەخشاننىڭ قارا ئېتى سۈرۈنۈپ يىقىلىپ چۈشتى. بەدەخشانلىق نەۋكەر ئايىغىنى ئاتنىڭ تەكتىدىن تارتىپ ئالدى-دە، يۈگىنىنى سىلكىتىپ، ئېتىنى تۈرغۇزماقچى بولدى. ئاغزىدىن قان ئارىلاش كۆپۈك كېلىۋاتقان ئات بىر-ئىككى تەلپۈنۈپ كۆردى، لېكىن ئورنىدىن تۇرالمىدى.

— بۇنىمۇ ئىسسىق ئالدى! — دېدى خوجاكالان ئەلەم بىلەن، — كاشكى بۇ مەملىكەتتە ئات تېپىش ئاسان بولسا!

— جانابىي بەگ، بىر ئات ئۈچۈن مۇنچە قايغۇرۇپ كەتمەڭ، مەن

بۇيرۇي، نەۋكەرلىرىڭىز بىزنىڭ ئاتىخانىسىدىن بىر ئات ئالسۇن، — دېدى بابىر.

— غايەت مىننەتدارمەن، ھەزرىتىم! — دېدى خوجاكالان- بەگ، — لېكىن گەپ پەقەت ئاتتا ئەمەس، مەن بۇ ئۆلۈمدە ئۆز ئىستىقبالىمىزنى كۆرۈپ قايغۇرماقتىمەن!

بابىر ئاتىتىن چۈشتى-دە، دەريادا لەنگەر تاشلاپ تۇرغان "ئاسايىش" ناملىق ئىككى قەۋەتلىك ھەشەمەتلىك كېمىنى خوجا- كالانبەگكە كۆرسىتىپ چاقچاقلاشتى:

— ھازىر سىزنى مانا بۇ ئىستىقبال كۈتۈپ تۇرىدۇ! يۈرۈڭ!

* * *

قېيىقلارغا ئولتۇرۇپ كېمىگە يەتكەندە بابىر خوجاكالانبەگنى كېمىنىڭ تۈمشۇق تەرىپىدىكى خاس خانىغا باشلىدى. كېمە دەريا بويلاپ كېتىپ باراتتى، سۈنىڭ شامىلى ئەك ئاۋۋال شۇ خانىغا تېگەتتى ۋە ئاجايىپ بىر سالقىنلىق بېرەتتى.

سەۋدەرلەر دەريادا سوۋۇتۇلغان نارىنج ۋە لىمون شەربىتىدىن ئەكەلدى. خوجاكالانبەگ مۇزدەك نارىنج سۈيىدىن بىر چىنە سۈمۈردى-دە، دېمىنى سەل رۇسلاپ، بابىرنىڭ يۈزىگە قارىدى:

— ھەزرىتىم، سىزمۇ قارىيەپ، ناھايىتى ئورۇقلاپ كېتىپسىز، — دېدى، — بىزگە بىلدۈرمەيسىز، لېكىن قانچىلىك قىينىلىپ يۈرگە- نىڭىزنى باشقىلار سەزمىسىمۇ مەن بايقايمەن.

— ھە، ئەمدى...سىز بىلەن بىز ئوتتۇز يىلدىن بېرى بىللە نۇرغۇن خاپىلىق ۋە نورغۇن مۇشەققەتلەرنى باشتىن كەچۈردۇق! ئاشۇ غەم ۋە ئەلەملەرگە نىسبەتەن ھازىرقى ئازابلىرىمىز داۋاسىنى تاپقىلى بولىدىغان دەردلەرغۇ؟

خوجاكالانبەگنى يەنە تەر باستى. ئۇ قوينىدىن يىپەك ياغلىقىنى ئېلىپ، پېشانىسىدىن كۆزىگە ئېقىپ چۈشكەن تەرلىرىنى سۈرتۈۋېتىپ:

— ئەپسۇسكى، يېشىم ئۆتۈپ كەتتى، — دېدى، — يىگىتلىكتە ئىسسىق-سوغۇقنى پەرق قىلمايتتۇق. ھازىر ئەللىكتىن ئاشتۇق... سېزىپ تۇرۇپتىمەنكى، ھىندىنىڭ ئاب-ھاۋاسىدىن بىر ھەپتىدە بىر ياش قېرىۋاتىمەن. كونا بەگلەردىن قاسىمبەگ قاۋچىن بار ئىدى. بۇ يىل قېرىپ، دۇنيادىن كۆز يۇمدى. بۇ ئەھۋالدا مەنمۇ ئۇزۇنغا بارماسمەن، ھەزرىتىم!

— ئۇنداق دېمەڭ، جانابىي كالانبەگ، ئىسسىقمۇ ئادەتلىنەرمىز!

— ماۋەرائۇننەھردەك سالقىن ئۆلكىلەردىن چىققان ئادەمنىڭ ھىند ئىسسىقىغا ئۆگىنىشىگە ئىشەنگۈم كەلمەيدۇ!

— نېمە ئۈچۈن! ئەسلى شەھرىسەبزىنىڭ لاچىن ئۇرۇقىدىن بولغان خىراۋ دېھقانىي ھىنددا يەتمىش يىل ئۆمۈر كۆرگەن. بۇنىڭغا نېمە دەيسىز؟

خىراۋ دېھقانىي خوجاكالانبەگنىڭ ياخشى كۆرىدىغان شائىرلىرىدىن ئىدى. دېھلىدىن ئۆتكىنىدە كالانبەگمۇ بابىر بىلەن بىللە خىراۋ دېھقانىينىڭ نىزامىددىن ئەۋلىيا مەقبەرىسىگە قويۇلغان قەبرىنى زىيارەت قىلغانىدى. شۇ يەردە كالانبەگ دېھقانىيىنىڭ "روي باھند ئاۋەردانى ساھىب دىلان ھىچ نېست!" دېگەن مەشھۇر مىسراسىنى ئەسلىگەن، "بىزمۇ ئەمدى ھىندقا كەلگەن ساھىب دىللاردىن" دېگەندەك مەغرۇلانغانىدى. ئۇ مەزگىلدە تېخى ئىسسىقنىڭ تەپتى مۇنچىلىك يۇقىرى ئەمەس ئىدى. خوجاكالان-

بەگنىڭ ھىندىستانـدىن قايتـىپ كېتىـش ئارزۇسـىمۇ ھازىرقـىدەك كۈچلۈك ئەمەس ئىدى. بابىر دېھلەۋىنى ئەسـلىتىش بىلەن كالاندـ بەگنىڭ ئاۋۋالقى ئەھدىدە تۇرالمايۋاتقانلىقىنى ئېيتماقچى ئىدى.

خوجاكالانبەگ بۇنى بايقاپ، گېپىنى قىردى:

ـــ ھەزرىتىم، دېھلەۋىي ئۇلۇغ ئادەم بولغان، ـــ دېدى، ـــ مېنىڭ ئۇلۇغ ئادەملەرگە تەڭلىشىدىغان قۇدرىتىم يوق ئىكەن...

ـــ سىز يەنە ئاۋۋالقى ئېتىقادلىرىڭىزغا زىت گەپ قىلىۋاتىسىز. مەقسەت ئۇلۇغ ئادەملەرگە تەڭـلىشـىش ئەمەس، بەلـكى ئۇلارنىڭ ياخشى ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇرۇش ئىدىغۇ؟ بىزنى مەپـتۇن قىلـغان ھادىسە خىسرەۋ دېھلەۋىينىڭ قەلبىدە تۇرکىي ئۇلۇسـنىڭ قۇدرـتى بىلەن ھىند ئېلىنىڭ رايونلىرى بىر-بىرىگە باغلىنىپ ئۇلۇغ نەتـىجە بەرگەنلىكى ئەمەسمىدى؟

خوجاكالانبەگ ئېتىـرازغا سـۆز تاپالماي تەسـتىق مەنـىـدە بېشىنى لىڭشىتتى ۋە داستـىخانـدا تۇرغان لـىمون شەربىتـىگە قول سۇندى. ئۇلار دېھلەۋىي ھەققىدە ئىلگىرىمۇ نۇرغۇن سۆزلەشكەنىدى. لەخور، دېـھلى ۋە ئەگـرەدە دېـھلەۋىيـنىڭ ھىنـد تـىلـىدا يازغان قوشاقـلىرىـنى مۇسۇلمانـلارمۇ، ئاتەشـپەرەس ۋە بۇتـپەرەسـلەرمۇ توي-تاماشـىلاردا كۈيـلەپ يـۈرگەنـلىـكىنىڭ گۇۋاھـى بولـدى. دېھلەۋىي بابىردىن ئىككى يۈز يىـل بۇرۇن ئۆتـكەن بولسىمۇ ئۇنىڭ غەزەللىـرى، كۈيلىـرى، قوشاقلىـرى خۇددى بۈگۈن يېزىـلغانـدەك يېڭى ۋە تەسـىرلىك ئىدى. بابىر دېـھلەۋىيـنىڭ ھىنـدىـستاندـكى بارلىق ئەلـلەرنى ئىناقلىقـقا دەۋەت قىلـىپ كەتكىنـىدە، ئەگەر بۇ مەملىكەت دىن ۋە مىلـلەت نىزالـىرـىدىن يۇقىرى تۇرسا ۋە تارىـخ مەيدانـىغا بىر جان-بىر تەن بولۇپ چىقـسا، جاھاننىڭ ئەڭ ئۇلۇغ

قىتئەسىگە ئايلىنىشى مۇمكىنلىكىنى ئېيتىشقا باشلىدى.

بابىرنىڭ بۇ گەپلىرىنى ئېيتىشتىكى مەقسىتى، خوجاكالانبەگنى ھىندىستاندا ئېلىپ قېلىش ئىدى. لېكىن خوجاكالانبەگ دوستلىرى ئارىسىدا ئىچىملىك ئىچىپ ئولتۇرغاندا "مۇشۇ يىل ھىندىدىن كەتمىسەم يۈزۈم قارا بولسۇن!" دەپ قەسەم ئىچكەنىدى. ئەمدى ئۇ قەسەمخور بولۇپ قالماسلىق ئۈچۈنمۇ ھىندىستاندىن كېتىشكە ئىنتىلمەكتە ئىدى. ئۇ بابىرنىڭ نۇتقى ۋە مەنتىقى ناھايىتى كۈچلۈكلۈكىنى ياخشى بىلەتتى، بابىر كەلتۈرگەن كۈچلۈك دەلىللەرگە جىم تۇرۇپ قۇلاق سالاتتى، لېكىن ئېتىراز بىلدۈرۈش ئۈچۈن نولاي پەيت ئىزدەيتتى.

— ھىندىنىڭ قەدىمىي مەدەنىيىتىنى بېرونىي قانچىلىك ئۇلۇغلاپ يازغىنىنى بىلىسىز، — سۆزىنى داۋاملاشتۇردى بابىر، — بۇ ئەلدە ئىستېدات ۋە سالاھىيەت كانلىرى ھازىرمۇ ھېسابسىز. پەقەت چېكىنىشلىك دەۋرلەر بۇ كانلارنى ئېتىۋەتكەن. بىز بۇ كانلارنى قايتىدىن ئېچىشىمىز مۇمكىن. ھۇنەرۋەنلەر بىھېساب، "ئىش تېپىپ بەرسىڭىز قىلىمەن" دەپ تەلمۈرۈپ تۇرغان قۇرۇر - قۇرۇر① زەخمەتكەشلەر بار. خەزىنىلىرىنى ئۆزىڭىز كۆردىڭىز. ئاھالىسى ۋە بايلىقىنىڭ زورلۇقىنى يەنە شۇنىڭدىن بىلىشكە بولىدۇكى، بىزدە يوق رەقەملەر بۇلاردا بار. يۈز قۇرۇر — بىر ئەرب② يۈز ئەربنى كەرب دېيىشىدۇ. يۈز كەربنى — نىل③ دېيىشىدۇ. يۈز نىل — بەدەم④.

---

① قۇرۇر — ئون مىليون.

② ئەرب — مىليارد.

③ نىل — تىرىليون.

④ بەدەم — تىرىليارد.

بىر دېهـلى ۋىلايىتـىدىن ھەر يـىلى دۆلەت خەزىنىسىگە چـۈشـىدىغان دارامەت ئۇچ قۇرۇقۇە ئاتمىش توققۇز يۈز ئەللىك مىڭ تەڭگىدىن ئارتۇق، بۇنـداق ۋىلايەتلەر ھىندىستاندا ئازمۇ؟ سىز شۇ ۋىلايەتلەردىن قايسى بىرىنى لايىق كۆرسىڭىز، شۇنى بېرەيلى.

ــ ھەزرىتىم، ماڭا غەزىنىنى ئىنايەت قىلسىڭىز، مەرھەمەتىڭىزدىن ئۆمۈرۋايەت مىننەتدار بولاتتىم.

ــ يەنە غەزنە دەيسىزا! غەزنىدە قانچىلىك قولى قىسقىلىق بىلەن كۈن كەچۈرگەنلىكىمىز ئېسىڭىزدىن چىقتىمۇ؟ مەھمۇد غەزنەۋىينىڭ بۇزۇلغان توسمىسىنى ياسايمىز دەپ ھۆددىسىدىن چىقالمىغان ئىدۇق. ئادەم تاپساق مەبلەغ تېپىلمايتتى، مەبلەغ تاپساق يەنە بىرەر نەرسە يېتىشمەيتتى بۇ يەردە ھەممىسى بار. كۈچ ـ قۇدرەت دېگىزدەك چەكسىز!

ــ لېكىن بۇ دېگىزنىڭ مەندەك...مۇساپىرنى نام ـ نىشان قالدۇرماي يۇتۇۋېتىشىدىن قورقمەن!

خوجاكالان "مەندەك مۇساپىرنى" دەپ پەقەت ئۆزى ھەققىدە سۆزلەۋاتقاندەك كۆرۈنسىمۇ، ئەسلىدە ئۇ بابىر بىلەن كەلگەن بارلىق ۋەتەنداشلىرىنى نەزەردە تۇتۇۋاتاتتى. "بۇ چوڭ مەملەكەتكە بىز قۇرۇقئۇنمۇ بولالمايمىز، كۆپ خەلقە ئارىلىشىپ يوق بولۇپ كېتىمىز، ئۇنىڭدىن كۆرە ئالدىڭغان ئولجىمىزنى ئېلىپ، شىمالغا تېزرەك قايتىپ كېتەيلى"، دەپ يۈرگەن بەگلەر يالغۇز خوجاكالان ئەمەس ئىدى. بابىر شۇنى ئويلىدى ـ دە:

ــ مەقسەت نام ـ نىشان قالدۇرۇش بولسا، ــ دېدى، ــ ئادەم شۇمەقسەتكە ئۆزىنى پىدا قىلىشى كېرەكمۇ، يوقمۇ؟ بىز ئۆگەنگەن سالقىن باغلار، راۋان ئېرىقلار بۇ يەردە يوق. ئۈزۈم يوق، قوغۇن

يوق،مۇز يوق، ياخشى ئات يوق. سۇلتان ئىبراھىمدەك پادىشاھنىڭ ساربىيدا شام ۋە شامدان ئىشلىتىلمەيدىكەن. يۇز-ئىككى يۈز چىراغچى دەۋتىيلەر تىرىك شامدان بولۇپ خىزمەت قىلىدىكەن. سول قولىدا ئۇچ پۇتلۇق بىر چىراغنى تۇتۇپ، ئوڭ قولىدا ياغ سېلىنغان قاپاقنى كۆتۈرۈپ، ئۇلۇغلىرىغا چىراغ كېرەك بولغاندا ئۇدۇلدا شامدانغا ئوخشاپ تۇرىدىكەن... مەن ھۇنەرۋەنلەرگە بىزنىڭ شامدان ۋە قەندىللەرنى كۆرسىتىپ، شۇنداقلىرىنى ياساتسۇن، دەپ بۇيرۇدۇم. بىر ئاي ئۆتمەيلا سارايغا يەتكۈدەك شامدان ۋە قەندىل تەييارلاندى، شامچىلىقمۇ جارى قىلىندى. تەك تىكتۇردۇم، نېسىپ بولسا ھىند ئۇزۇمىنىمۇ يەرمىز. بۇگۈن كۆرۈپ كەلگەن بېغىمىزنىڭ ئورنى قانچىلىك ناچار يەرلەر ئىكەنلىكىنى كۆرگەن ئىدىڭىز. ئۆلمىسەك، ئاشۇ يەردە سەمەرقەند ۋە ھىراتنىڭ ئەڭ مەشھۇر باغ ۋە چارباغلىرىدىنمۇ گۈزەللەرەك باغلار، سارايلار بەرپا قىلىنغانلىقىنى كۆرىمىز. سەمەرقەند ۋە ھىراتتا چېكىنىشكە يۇز تۇتقان مەدەنىيەتنى بىز ئەمدى ھىند مەدەنىيىتىگە قوشۇپ يۇكسەلدۇرەلىسەك...شۇنىڭ ھەممىسى بىزدىن نام-نىشان بولۇپ، ئەۋلادلار خاتىرىسىدە قالمامدۇ، بەگ؟

— ھەزرىتىم، نېيىتىڭىزنىڭ ئۇلۇغلۇقىغا ئاپىرىن ئېيتىمەن. لېكىن ۋەتىنىمىزدە قىلمىغان ياخشى ئىشلارنى يات يۇرتتا قىلساق، كىم بۇنىڭ قەدرىگە يېتەر؟ قانداق قىلساقمۇ بىز كەلداخۇن ئىشغالىيەتچىلەرمىز. "بۇلار يېگىتلىرىمىزنى جەڭدە ئۆلتۈرۈپ، مەملىكىتىمىزنى زورلۇق بىلەن ئالغان"، دەپ تەنە قىلمامدۇ؟ پەيتىنى تاپقاندا قىساس ئالمامدۇ؟

بابىر ئېغىر "ئۇھ" تارتتى-دە:

ـــ قانداق قىلاي؟ ـــ دېدى، ـــ مەن شۇ ئارزۇلارنى ۋەتىنىمىزدە ئەمەلگە ئاشۇراي دەپ ئاز ئېلىشتىممۇ؟

ـــ سىزدىن بۇرۇن ھىندىستاننى ئىشغال قىلغان مەھمۇد غەزنەۋىي چوڭ ئولجىلارنى ئېلىپ كېرەكلىك ھۇنەرۋەنلەرنى غەزنىگە ئەكىتىپ ئىشلەتكەن ئەنە!...

ـــ سىز مېنىڭ مەھمۇد غەزنەۋىيگە ئوخشىشىمنى خالامسىز؟

ـــ ھۇرمەتسىزلىكىم ئۈچۈن كەچۈرۈڭ!

ـــ بىز مەملىكەتنى بۇلاپ، بايلىقلىرىنى ھۇنەرۋەنلىرىنى ئېلىپ چىقىپ كېتىدىغان قاراقچىلار ئەمەسقۇ؟!

ـــ بىر شېئىرنىڭ ئۆز يېرىمىزنى تاشلاپ ھىند تەرەپكە قاراپ يۈزلەنگەنلىكىمىزنى يۇزى قارىلىق دەپ ئاتىغان ئەمەسمىدىكىز ھەزرىتىم؟

ـــ ئاتىغان بولسام، ئەمدى يۈزىمىزگە يۇققان قارىنى يۇيۇپ تاشلاش ھەرىكىتىدىمەن! ئەگەر بىزمۇ خىراۋ دېھلەۋىيدەك مۇشۇ مەملىكەتكە پەرزەنت بولساق، پۈتۈن ئەقىل-ئىدراكىمىزنى ئۇنىڭغا بەخش ئەتسەك، ئىشىنمەنكى، كېلەچەك ئەۋلادلار ئالدىدا يۈزىمىز يورۇق بولغۇسىدۇر!

خوجاكالانبەگ مۇنازىرە يولى بىلەن بابىرغا سۆزىنى ئۆتكۈزەلمەسلىكىنى ئەمدى ئېنىق سەزدى.

ـــ ھەزرىتىم، سىزنىڭ مېتىنىدەك ئىرادىڭىز بار، ـــ دەپ ئەمدى بابىرنى ماختاپ يۇمشىتىشقا تىرىشىشقا باشلىدى، ـــ سىزنىڭ بېشىڭىزغا چۈشكەن كۈلپەتلەر باشقا ئادەمنىڭ بېشىغا چۈشسە، بەرداشلىق بېرەلمەيتتى. لېكىن سىز ھەممىسىگە بەرداشلىق بېرىپلا قالماي، يەنە شۇنداق چوڭ ئىشلارنى قىلماقچىسىزكى،

بۇنىڭغا جاھان ئاپىرىن ئوقۇيدۇ. يىللار ئۆتكەنسېرى مەن سىزنىڭ ئۇلۇغ بىر سىيما ئىكەنلىكىڭىزنى بارغانسېرى ئېنىق سەزمەكتىمەن. مانا ھازىرمۇ سىزنىڭ يېنىڭىزدا خۇددى چوڭ تاغ چوقىسىنىڭ ئېتىكىدىكى كىچىك بىر دۆڭدەك ئۆزەمگە ئاجىز كۆرۈنۈپ كەتتىم.

خوجاكالانبەگ ئاۋازى ھاياجاندىن تىترەپ، كۆزى ئەلەمدىن-مىكىن، ئۆكۈنچتىنمىكىن، چاقناپ سۈزلىمەكتە ئىدى. بۇنى كۆرگەن بابىر ئۇنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرگۈسى كېلىپ دېھلەۋىيىنىڭ بىر مىسرا-سىنى ئەسلەتتى:

"ئەسلى كەس ئەزكەس نەباشەد كەم، چۇ جۇملەز ئادەمەند①"

— لېكىن بەش قول باراۋەر ئەمەس، ھەزرىتىم...مېنىڭ ئەھۋالىم ئۆزەمگە مەلۇم. سىز كۆتۈرگەن ئۇلۇغ يۈكىكە يەلكەمىنى تۇتسام مەيىپ بولىمەن. مېنى بەش-ئالتە يىل تىرىك يۈرسۇن دېسىڭىز، رۇخسەت بېرىڭ، غەزنىگە باراي. مەھمۇد غەزنەۋىيدىن قالغان ئاشۇ كونا توسمىنى ياستىپ چۆلىنى ئاۋات قىلاي. بۇ ئىشنىڭ پۈتۈن ساۋابىنى سىزگە بېغىشلاي.

بابىر بۇ سۆزلەرگە ئېتىراز قىلماي ئويلىنىپ قالدى. خوجاكا-لانبەگ كۆزلىگەن مەقسىتىگە يەتكۈزىدىغان يولىنى ئەمدى تاپقىنىنى سەزدى-دە، ئالدىراپ-تېنەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— ھەزرىتىم، ئىلتىماسىمنى قوبۇل قىلىڭ! ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىدا ئۆمرىڭىزگە دۇئا قىلىپ ئارام ئالاي. ئۆلسەم، جەسىتىمنى

---

① ئەسلىدە ئادەم ئادەمدىن كەم ئەمەس، چۈنكى ھەممىسى ئادەم ئاتا پەرزەنتىدۇر.

غەزنىگە قويسۇن. ھەر ھالدا ۋەتىنىمىزگە يېقىنراق بولىمەن.

بابىر خوجاكالانبەگنىڭ كۆزى ياشلانغانلىقىنى كۆردى-دە، ئۇزىنىڭ ھۇمايۇنغا تەيىنلىگەن بىر گېپى ئېسىگە چۈشتى: "ئۇرۇشتا قان كېچىپ يۈرۈپتىمىز، مۇبادا ۋاپات بولسام، مېنى كابۇلغا ئاپىرىپ كۆمگىن" دېگەنىدى بابىر. خوجاكالانبەگ كەتسە، ئۇلار يەنە دىدار كۆرۈشەلەمدىكىن؟ شۇ ئوي تەسىرىدە بابىرنىڭمۇ كۆڭلى بۇزۇلۇپ، ئاۋازى پەسىيىپ ئاڭلاندى:

— كەينىڭىزدىن باشقا بەگ-نەۆكەرلەر ئەگەشسە...مەن كىم بىلەن قالىمەن؟

— ھەممە بەگلەر بىلەن ئۇزۇم سۆزلىشىمەن، "پادىشاھ غەزىدىكى توسمىنى ياساش ئۈچۈنلا رۇخسەت بەردى"، دەرمەن. ھېچكىمنى ماڭا ئەگەشمەيدىغان قىلىپ كېتىمەن، بۇنىڭغا ئىشىنىسىڭ!

بابىر ھىراتقا، تەبرىزگە، بەلخگە، ئەنجان ۋە تاشكەنتكە ئادەملەر ئەۋەتكەن، "كىمدە كىم بىزگە خەيرىخاھ بولسا ھىندىستانغا كەلسۇن، ماڭاش بېرىمىز، نېمە تىلەكلىرى بولسا ئورۇندايمىز" دېگەن مەزمۇندا چاقىرىق خەتلەر يوللىغانىدى. كابۇلدىكى ھاكىملار كەلۈچىلەرنىڭ خىراجىتى ئۈچۈن مەخسۇس مەبلەغلەر ئالغانىدى.

— بولمىسا، سىزمۇ...قەيەردىكى قىزىل باشلار بىلەن شەيبانىيە-زادىلەردىن بەزگەن ئالىم ۋە ھۈنەرۋەن، بەگ ۋە نەۆكەرنى كۆرسىڭىز، بىزنىڭ ناممىزدىن ئېيتىڭ، كەلسۇن! - دېدى ئۇ خوجاكالانبەگكە.

— جېنىم بىلەن ئېيتىمەن، مەندەك كەتكەنلەرنىڭ بىرى ئورنىغا يۈزى كەلسۇن!

خوجاكالانبەگ بابىرغا بۇ گەپلەرنى چىن دىلىدىن ئېيتقاندەك كۆرۈنگەنىدى. ئەمما ھىندىستاندىن كېتىشكە ئىجازەت ئالغاندىن كېيىن بابىرغا ئۆزىنى بىچارە كۆرسىتىپ يېلىنغىنى ئۈچۈن ئۆزىدىن رەنجىدى. ئۇ بەگ دوستلىرى ئالدىدا ئىچكەن قەسەمدە تۇرۇپ ئۇنى بېجىرگەنلىكىنى ھەممىگە نامايىش قىلغۇسى، ھىندىتا قېلىۋاتقانلارنى ئېچىتىپ كەتكۈسى كەلدى-دە، ئەگىرەدە ياشىغان ئۆيىنىڭ تېمىغا بىر بېيىت شېئىر يېزىپ قالدۇردى:

ئەگەر بەخەيرى سەلامەت گۈزەر زى سىند كۈنەم،
سياروي شەۋەم، گەرھەۋايى ھىند كۈنەم![1]

خوجاكالانبەگنىڭ ئۆيىگە كۆچۈپ كىرگەن ھىندۇبەگ بىركۈن كېچىسى بۇ شېئىرنى يېزىپ كېلىپ بابىرغا كۆرسەتتى ۋە بېيتنى ئوقۇغان ئادەملەرنىڭ ھەممە يەردە شاۋ-شۇۋ قىلىپ سۆزلىشىپ يۈرگىنىنى ئېيتتى.

بابىر خوجاكالانىنىڭ "ھېچكىمنى ماڭا ئەگەشمەيدىغان قىلىپ كېتىمەن!" دېگەن سۆزلىرىنى ئەسلىدى-دە:

— بۇ نېمە كۆڭۈلسىزلىك؟ — دەپ ھەيران بولدى، — خوجا-كالان باشقا بەگلەرنىڭمۇ ھىندىتىن كېتىشىنى خالامدىغاندۇ؟!

— بىلمىدىم، بۇ يەردە قالغان بەگلەرنىڭ پىدائىيلىقى خوجا-كالانبەگكە ئەلەم قىلغانمىكىن؟

— ھە، ئۆزى شۇنداق پىدائىي بولالمىغىنىنىڭ خاپىلىقى بۇ! — دېدى بابىر ۋە چاۋاك چېلىپ كاتىپنى چاقىردى.

كاتىپ كەلگۈچە ئورنىدىن تۇرۇپ، خاس خانىنىڭ ئۇ بۇلۇڭىدىن

---

① ياخشىلىق ۋە سالامەتلىك بىلەن سىند دەرياسىدىن ئۆتۈۋالغاندىن كېيىن ئەگەر يەنە ھىندىنى ھەۋەس قىلسام يۈزۈم قارا بولسۇن.

بۇ بۇلۇڭنغا تىرىككەن بىر قىياپەتتە مېڭىشقا باشلىدى. بىر كۆڭلى خوجاكالاننىڭ كەينىدىن چاپارمەن ئەۋەتتىپ، ئۇنى غەزنى هاكىملىقىدىن بىكار قىلىشقا مايىل ئىدى. لېكىن شۇنچە يىللىق قەدىردانىدىن ئايرىلىش، كېيىن غەزنىدىكى ۋەيران بولۇپ ياتقان توسمىنى ياساش ئۈچۈن يەنە باشقا ئادەم ئىزدەش تەشۋىشى ئۇنى بۇ پىكىردىن قايتۇردى.

نېمە قىلىش كېرەك؟ خوجاكالاننىڭ شېئىرى ھىندىستاندىن كەلگۈسى كېلىپ يۇرگەن بەگ ۋە نەۋكەرلەرنى تېخىمۇ قوزغىتىپ قويۇشى ئېنىق. ئەگەر بېيىت ئۈچۈن خوجاكالان جازالانسا، شېئىرنىڭ تەسىرى يەنىمۇ ئېشىشى ئېنىق.

— بۇ بېيىت تامغا يېزىلغىنىچە تۇرۇپتىمۇ؟ — سورىدى بابىر ھىندۇبەگتىن.

— ئۆچۈرتۈۋەتتىم.

— بىكار قىلىپسىزبەگ، سىز ئۆچۈرگەندىن كېيىن بۇ بېيىت ئادەملەرنىڭ خاتىرىسىگە يەنىمۇ مەھكەمرەك ئورنىشىدۇ. شېئىرنىڭ تەسىرىنى پەقەت شېئىر بىلەن يوقىتىش مۇمكىن.

قولىدا قەغەز-قەلىمى بىلەن ئىنچىكە بويلۇق، ئوتتۇرا ياشلىق كاتىپ تەزىم قىلدى.

— يېزىڭ! — بۇيرۇدى بابىر ئۇنىڭغا.

كاتىپ گىلەم ئۈستىگە ئولتۇرۇپ، جۈزدانىنى تىزىغا قويدى، قەغەزنى ئالدىغا بىلەن تەكشىلەپ، يېزىشقا تەييارلاندى.

بابىر بەدىھە① ئاھاڭدا سۆزلىدى:

---

① بەدىھە — بىرەر ۋەقەنى مۇناسىۋىتى بىلەن توساتتىن ئېيتىلىدىغان شېئىر.

يۇزىشۇكر دې بابىركى، كەرىمۇ غاففار،
بېردى سېنگە سىندۇ ھىندۇكىشۇەرى بىسيار.

"كىشۇەر" سۆزى ۋەزىنگە چۈشمەي تومتاقلىق قىلغىنى سەزدى-دە، ئىككىنچى قۇرنى باشقىچە قىلىپ تەكرارلىدى:

بېردى سېنگە سىندۇ ھىندۇ مۇلكى بىسيار.
ئىسىقلىغىگە گەر سېنىدە يوقدۇر تاقەت.
ساۋۇق يۇزىن كۆرەي دېسەك غەزنى بار.

مۇشائىرەنىڭ نازۇك قائىدىلىرىگە ماسلاشتۇرۇپ بىرەمدىلا يارىتىلغان بۇ بەدىھە ھىندۇبەگنىڭ زوقىنى كەلتۈردى. ئۇ تامغا سوغۇق گەپ يېزىپ كەتكەن خوجاكالانبەگنىڭ ئەپتى-بەشىرىسىمۇ بابىرغا قانچىلىك سوغۇق كۆرۈنگىنىنى ئۆزىچە تەسەۋۋۇر قىلىپ، ئىختىيارسىز كۈلۈۋەتتى. بابىر ئاتقان ئوقنىڭ نىشانغا تەگكىنىنى شۇ زوقلۇق كۈلكىدىن سەزدى-دە، يېنىك بىر نەپەس ئېلىپ، كاتىپقا بۇيرۇدى:

— بەدىھەنى ئۇچ نۇسخا كۆچۈرۈڭ. بىر نۇسخىسىنى خوجا-كالانبەگنىڭ كەينىدىن ئەۋەتىڭ. ھىندۇبەگ، بىرنۇسخىسىنى سىز ئېلىپ، كالانبەگنىڭ بېيتىنى ئوقۇغان بەگ ۋە نەۋكەرلەرگە بېرىڭ. مۇشائىرەدە كىم غالىپ بولغىنىنى كۆرسۇن.

بۇ بەدىھەنى ئوقۇغان كۆپچىلىك بەگ ۋە مۇلازىملار خوجا-كالانبەگنى زاكىلىق قىلىشىپ، "سوغۇق يۇزىن كۆرەي دېسەك غەزنى بار!" دەيدىغان بولۇشتى. ئىسىقتىن تاقەتسىزلىنىپ ناله قىلىدىغانلاغىمۇ "سوغۇق يۇزىن كۆرەي دېسەك غەزنى بار!" دەپ زاكىلىق قىلىش ئادەت بولدى.

پەنىپەتتە ئىغىر ياردار بولغان تاھىر ئۇچ ئايغىچە ئورنىدىن تۇرالماي ياتتى. سارايدىن ئەۋەتىلگەن تېۋىپ ئۇنىڭ بەدىنىدىكى يارىلارنى توغرا داۋالىدى، لېكىن قوۋۇرغا ۋە قول سۆڭەكلىرىنىڭ پارچە-پارچە بولۇپ سۇنغان جايلىرىنى ئورنىغا كەلتۈرەلمىدى. سۇنغان سۆڭەكلەرنىڭ ئاغرىقى كېچە-كۈندۈز ئارام بەرمەيتتى. تاھىر ئەگىرەدە ئاشۇ كونا قەدىردانى مەمەت بىلەن كىچىك بىر ھويلىدا تۇراتتى، "ئەمدى بۇ يەردىن ئۆلۈكۈم چىقىدىغان ئوخشايدۇ"، دەپ ئويلايتتى.

شۇنىڭ ئۈستىگە مەۋلانا پەزلىدىن كابۇلدىن تاھىرنىڭ مۇھەندىس ئوغلى سەپەربەگنى باشلاپ كېلىپ قالدى. ئۇلار قۇرۇ-لۇشتا بىللە ئىشلەيدىغان ھىند تاشتاراشلىرىدىن سوراپ-سۈرۈش-تۈرۈپ، ئەگىرىلىك بىر جەررا ھىنى① كەلتۈردى. جەررا ھ كەمبەغەل-پەرۋەر ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغان مەۋلانا پەزلىدىن جىيەنىنى ئۇنىڭغا تونۇشتۇرۇپ:

— ساھىب بەيجۇ، — دېدى، — تاھىرمۇ ئەسلىدە مېھنەتكەش بىر دېھقان ئىدى...مەن بۇنىڭ نەۋكەر بولۇشىغا قارشى ئىدىم...

— ئۇشتا سىز ھەق سۆزنى ئېيتقان ئىكەنسىز، — دېدى تاھىر، — مەن رەھىمسىزلەر ئارىسىدا يۈرۈپ رەھىمسىز بولۇپ كەتكەن ئېكەنمەن... بولمىسا يىگىرمە يىللىق قەدىردانىم مەمەتكە شۇنچىلىك رەھىمسىزلىك قىلاتتىممۇ؟ مانا، ھەممىنىڭ قىساسى

---

① جەررا ھ — تاشقى كېسەللىكلەر دوختۇرى.

قايتتى. ھېلىمۇ مەمەت ئادەمگەرچىلىك قىلدى، بولمىسا ئاتىلارنىڭ ئايىغى ئاستىدا قېلىپ مىجىقلىنىپ كېتەتتىم!

مەۋلانا پەزىلەتىن مەمەتنىڭ بۇ ياخشىلىقىنى كەلگەن كۈنلىرى ئاڭلىغان ۋە ئۆنى باغ قۇرۇلۇشىغا ئىشقا ئالغانىدى. مەۋلانا بۇنى تېۋىپكە پارسچە ئارىلاش ئۇردۇ تىلىدا ھېكايە قىلىپ بەردى ـ دە:

ـــ جىيەنىمۇ ئەمدى بەگلىك ۋە نەۋكەرلىكنى تاشلىماقچى، ـــ دېدى، ـــ سىز ۋە بىزدەك تىنچ ئەمگەك بىلەن كۈن كۆرمەكچى. بۇنىڭغا ياردەم قىلايلى!

ـــ بىلمەن، سىز بىزنىڭ يۇرتىمىزغا ئاۋات قىلىش ئۈچۈن كەلگەنسىز، ساھىب، ـــ دېدى بەيجۇ، ـــ سىز ئىلتىماس قىلغىنىڭىز ئۈچۈن جىيەنىڭىزگە قولۇمدىن كەلگىنىچە ياردەم قىلىمەن!

تېۋىپ ئېيتقىنىنى قىلىپ تاھىرنى بىر ئاي ئەستايىدىل داۋالىدى. بەيجۇنىڭ سەزگۈر قوللىرى قايسى سۆڭەك قەيەردىن قانداق سۇنغىنىنى خاتاسىز ئېنىقلاپ ھەممىسىنى ماھىرلىق بىلەن جاي ـ جايىغا قويۇپ چىقتى. بىر ئاي داۋامىدا تاھىر ئۇنىڭ ئالىقىنى ئاقۇچ ـ كۆكۈمتۇل، ئۇستى قارا كەلگەن يۇمشاق قوللىرىغا خۇددى ئۆز قوللىرىغا ئۆگەنگەندەك ئۆگىنىپ كەتتى. كېيىن ئوڭشىلىپ ئورنىدىن تۇرغان كۈنى بەيجۇنىڭ شۇ پەنجىلىرىنى قوللىرىغا ئېلىپ كۆزىگە سۈردى:

ـــ ئېيتىڭ، ساھىب، مەن بۇ ياخشىلىقىڭىزنى قانداق قايتۇراي؟

ـــ جەرراھنىڭ قولىنى شۇنچىلىك ئىززەتلەپ كۆزگە سۈرگىنىڭىز ياخشىلىقمىنىڭ قايىتقىنى ئەمەسمۇ؟

ـــ ياق، مەن سىزدىن ئۆمۈرۋايەت قەرزدارمەن!

ــ كىم بىلىۇن، بەلكى مەن ئۆزۈم ھازىر بىر قەرزىمنى ئۇزگەندۇرمەن؟

مەۋلانا پەزلىددىنمۇ شۇ يەردە تۇرغانىدى. ئۇ تېۋىپنىڭ نېمىنىدۇر "ئېيتايمۇ، ئېيتمايمۇ؟" دەپ ئىككىلىنىۋاتقانلىقىنى كۆردى-دە:

ــ ساھىب بەيجۇ، سىز نېمە ئۈچۈن ئۆزىگىزنى قەرزدار سەزدىگىز؟ ــ دېدى.

ــ بۇنىڭ تارىخى ئۇزۇن...پەقەت ئىلتىماس قىلىمەن، باشقا ھېچكىمگە ئېيتمىساڭلار.

ــ ئىلتماسىگىزنى بەجاندىل قوبۇل قىلدۇق!

ــ مېنىڭ بىر پىلچى ئاكام بار. ئىبراھىم لادى زامانىدا ئاكام ئەگرەدىن ئىش تاپالماي پەنجابقا كەتكەنىدى. ئاشۇ يەردە قوشۇن-لىرىگىز قانچىلىغان ئادەملىرىمىزنى قىرغىنىنى ئاڭلاپتۇ. "بۇلارنى ۋەتىنىمگە كىرگۈزمەيمەن"، دەيدۇ-دە، قوشۇنلىرىگىزنى ئازغاشتۇ-رۇپ، چاتقاللىق، پاتقاقلىققا باشلاپتۇ.

ــ ھە، بولدى، بولدى! ــ دېدى تاھىر يولباشلىغۇچى پىلچى لەئل كۆمەرنى ئەسلەپ، ــ بىزنىڭ ئىككى نەۋكىرىمىزنى پىلىغا ئۇردۇرۇپ، مەيىپ قىلىپ كەتكەنىدى... ئەمما مەن شۇ چاغدا ئۇنىڭ يۈرەكلىكىگە قايىل بولغانىدىم... بىر ئۆزى بىر قوشۇنىدىن قورقماي ئېلىشقانىدى-ھە!... بىز ئۇنى چاتقاللىق، پاتقاقلىقتىن چىقالمايدۇ، دەپ ئويلىغانىدۇق. چىقىپتۇمۇ-ھە؟ ھازىر ھاياتمۇ؟

ــ ھايات، لېكىن ئەمدى ئەگرەگە كېلىشتىن قورقىدۇ. ئاكام ئاشۇ نەۋكەرلىرىنى مېيىپ قىلغىنى...ياخشى بولمىغان... ئېھتىمال، مەن ساھىبىنىڭ تاھىرنى داۋالىغىنىم ئاشۇ گۇناھىمىزنى يۇيۇپ

كەتكەندۇ؟

ــ سىز ئاكىڭىز قىلغان ئىشنى گۇناھ دەپ ئاتىماڭ، ساھىب بەيجۇ! ــ ئېتىراز قىلدى مەۋلانا پەزلىددىن، ــ ۋەتىنىنى بۇنداق باتۇرلارچە ھمايە قىلىش گۇناھ ئەمەس، بەلكى شەرەپتۇر!

ــ ياخشى سۆزلىرىڭىز ئۈچۈن رەھمەت، ساھىب! ئەما ئاشۇ ئىشى ئۈچۈن ئاكام ھازىرغىچە ئىشسىز. ئۆز ۋەتىنىدە تىقىلىپ قېچىپ يۈرۈپتۇ. بالا ـ چاقىسى ئاچ ـ يالىڭاچ.

ــ ئاكىڭىز قۇرۇلۇشتا ئىشلىگەنمۇ؟

ــ ھە، پىل بىلەن دائىم قۇرۇلۇشتا ئىشلەيتتى.

ــ بولمىسا ماڭا يولۇقسۇن، ئىش تېپىپ بېرەي. بىز ھەتتا ھەربىي پىللارنى ئەمگەككە ئۆگىتىۋاتىمىزغۇ!

ــ ئاكام بۇنىڭ ھەممىسىنى ئاڭلىغان. ئىبراھىم لادى بىلەن ياتقان ئالتۇنلارنى سىلەرنىڭ ئەمدى قۇرۇلۇشقا سەرپ قىلىۋاتقىنىڭلاردىن مەمنۇن. ئەما قولغا چۈشۈپ قېلىشتىن قورقىدۇ.

ــ بەلكى ئاكىڭىزنىڭ ئەگرەگە كەلمىگىنى توغرىدۇر. بۇ يەردە بەگ ۋە مۇلازىملار كۆپ، تونۇپ قېلىپ بىر بالاغا قېلىشى مۇمكىن. ئاكىڭىز مەنسەپدارلار كەم باردىغان چەت جايدىكى قۇرۇلۇشقا كەلسۇن. مەن جۈمە كۈنى دېھەلپۇرغا بارىمەن. خالىسا ئاشۇ جايغا بارسۇن.

ــ ساھىب، سىزنى پادىشاھىڭىز ھۈرمەت قىلىدىكەن، ئەڭ چوڭ قۇرۇلۇشلارنىڭ سەركارى ئىكەنسىز. پادىشاھتىن ئاكامنىڭ گۇناھىنى سوراپ، پاناھلىق ئېلىپ بېرەلمەمسىز؟ شۇ چاغدا بىز خاتىرجەم يۈرەتتۇق.

مەۋلانا پەزلىددىن ئويلىنىپ تۇردى ـ دە:

— سىزنى بۇنىڭغا ئىشەندۈرەلمەيمەن، بەيجۇ، — دېدى، — چۈنكى پادىشاھنىڭ جېنىغا قەست قىلغان ئادەملەرنى ئايماستىن جازالاش ھەققىدە مەخسۇس پەرمان چىقىرىلغان. بابىر مىرزا شۇ پەرمانغا ئىمزا قويغان. ئۆزى ئاق كۆڭۈل شائىر، مەرىپەتلىك ئىنسان بولسىمۇ پادىشاھلىق بىلەن ئىشغالىيەتچىلىك ئۇ كىشىنى مۇرەككەپ زىددىيەتلەرگە دۇچار قىلغان. شۇ چاغدا لەئىل كۆمەر ئۇنى ئەسكەرلىرى بىلەن ئازغاشتۇرۇپ، يوق قىلىۋەتمەكچى بولغىنى ئېسىگە چۈشسە، ئاچچىقىدا قەتل قىلغۇزۇۋېتىشى مۇمكىن.

— بۇ راست، — دېدى تاھىر تاغىسىنىڭ سۆزىنى ماقۇللاپ، — ھەتتا مەن... ئەمدى سارايغا خىزمەتكە قايتىشتىن چۆچۈيمەن. بابىر مىرزىنى چىن دىلدىن ياخشى كۆرسەمۇ ئۇنىڭ شەپقەتسىز مۇھتىدىن بىراقراق يۈرگۈم كېلىدۇ.

— ئۇنداق بولسا، ئەمدى مېنىڭ ئاكام نىجاتلىقىنى پەقەت سىزدىن كۈتىدۇ، مەۋلانا پەزلىددىن!

— مەن ئۇنىڭغا قولۇمدىن كەلگەن ياخشىلىقنى قىلىشقا تەييارمەن. كەلگۈسى جۇمە دېھقانلىرىغا كەلسۇن. پەقەت... ئۆزىنى... سىزنىڭ نامىڭىز بىلەن ئاتىسۇن... ئىلاجى بولسا قىيابېتىنى سەل ئۆزگەرتسۇن.

— ئاكامنىڭ ئۆزىمۇ چاچ-ساقال ئۆستۈرۈپ، تونۇش قىيىن بولغان قىياپەتكە كىرگەن.

— ناھايىتى ئوبدان. بالادىن ساقلان دەيدۇ. پىلى بىلەن قۇرۇلۇشتا ئىشلەپ ئۆزىنى ئوڭۇشۇالسۇن، ئاندىن يەنە مەسلىھەتلىشىپ كۆرەرمىز!

تېۋىپ بەيجۇ ئاكىسى لەئىل كۆمەرنى كەلگۈسى ھەپتىدە دېھقانلار

پەرگە، مەۋلانا پەزلىددىن ئالدىغا ئەۋەتىدىغان بولۇپ كەتتى.

4

ئەگرەدە داۋاملىق شامالىق يامغۇر پەسلى باشلانغان تومۇز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە تاھىر سارايغا ــ بابىرنىڭ ھۇزۇرىغا كەلدى.

دىۋانى خاسنىڭ مەرمەر ئايۋىنىدا ئولتۇرغان بابىر ئۇنى تەستە تونۇدى: تاھىرنىڭ چاچ-ساقىلى ئاقىرىپ كەتكەن. يۈزىدىكى تاتۇقتىن تاشقىرى، ئىگىكى ئارىلاش بويىغا گويا چوڭ بىر ياماق چۈشكەن.

ــ ياخشى، ساقىيىپ قاپسىز، ــ دەپ بابىر ئۇنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرىدىغان گەپ ئىزدىدى.

ــ ھە، موللا تاغام جېنىمغا ئارا كىردى...

ــ ئەمدى قانداق، ئاۋۋالقى خىزمەتكە قايتماقچىمۇسىز؟

تاھىرنىڭ ئوڭ قولى ئاجىز، بويىنىمۇ توغرا قايرىلمايدىغان بولۇپ قالغان، ئەتراپىغا قارىماقچى بولسا، پۈتۈن گەۋدىسىنى بۇراپ قارايتتى.

ــ مەن ئەمدى قورچىلىققا يارىمايمەن.

ــ بولمسا ئىچكى بەگلەر قاتاردا يۈرۈڭ.

ــ لېكىن مەن بەگلىكنى ئەپلىيەلمىدىم... پەنىپەتتە ئۆزەمدىن ئۆتتى.

ــ نېمە ئۈچۈن؟

تاھىر جەڭ بولىدىغان كۈنى ئەزان ۋاقتىدا ناشتىغا ئىچكىنىنى، ئاتتىن قانداق يىقىلغىنىنى ۋە قەدىردان نەۋكىرىنى قانداق شەپقەتسىزلەرچە ئۇرغىنىنى بىر-بىرلەپ ئېيتىپ بەردى.

ـــ بەگ بولـدۇم دەپ مەغـرۇرلـنـسـپ زالـم بولۇپ كەتـكەن ئىكەنمەن. ئۆلۈم تۆشكىدە يېتىپ ئۆزەمنى تونۇدۇم. ماڭا بەگلىك... توغرا كەلمەيدىكەن، ھەزرىتىم. ئۆزەمنۇ ئەمدى مېيىپ ئادەمـمەن. رۇخسەت بېرىڭ، موللا تاغام لايىھىسـنى سىزغان باغـدا سۇچـمۇ، گۈلچىمۇ بولۇپ قالاي...بىرچاغلاردا قۇۋادا كىچىككىنە باغچىمىزدىكى دەل-دەرەخلەرنى سۇغۇرۇشنى ياخشى كۆرەتتىم...

بابىر ئايۋاننىڭ پارقىراپ تۇرغان مەرمەر تۇۋرۇكلىرى كەينىدىن ئۇزۇپ كېتىۋاتقان يامغۇر بۇلۇتلىرىغا تىكىلىپ ئۇھ تارتـتى. ئۇ تاھىرغا ياخشىلىق قىلماقچى بولۇپ بەگلىك ئۇنۋانـىنى بەرگـىنى ئاقىۋەتتە يامانلىق بولۇپ چىققانىدى.

ـــ سـىزغۇ، بەگـلەرنىڭ كاساپەت مۇھـىتـىدىن سۇچـى بولۇپ قۇتۇلماقچىسىز، لېكىن مەن قانداق قۇتۇلارمەن؟

بۇ سوئال تاھىرنى ئالدىرىتىپ قويدى:

ـــ سىز... پادىشاھسىز، ھەزرىتىم. بەگلەر سىزنىڭ ئىتائىتىڭىزدە.

ـــ ئىتائىتىمدە بولۇپ ئىتائەت قىلدۇرىدۇ... بۇلارنىڭ شۇنـداق قاينىاملىرى بارکى، سەل خەۋەرسىز قالسـڭىز غەرق قىلۋېتىـدۇ... مەن ئىسپەرەدە سىزگە ئېيتقان گەپلەر ئېسىڭىزدىمۇ؟

ـــ مەن ئۇ سۆزلىرىڭىزنى ھېچقاچان ئۇنتۇماسمەن...

ـــ شۇ چاغـدا سىز، ئۆمۈرۋايەت ھۇزۇرىـڭىزدىن كەتـمەيـمەن، دېگەنىدىڭىزغۇ!

ـــ ھەزرىتىم، مەن ئۇ چاغـدا ساغـلام يىگىـت ئـىدىم... ھازىر ئەھۋالىم بۇ...

ـــ سارايدا مېنىڭ خىلۋەتخانامـغا قارايـدىـغان مۇڭاپـىق ئادەم يوق. شۇ ئىشنى سىز ئالسـڭىز.

خلۇەتخانا ــ بابىرنىڭ يالغۇز ئولتۇرۇپ ئىجاد قىلىدىغان جايى ئىكەنلىكىنى تاھىر بىلەتتى، بابىر ھاياتىنىڭ ئەڭ لەززىتى بار تەرىپى ئۇنىڭ ئىجادىدا ئىكەنلىكىنى سىزەتتى. لېكىن سارايىنىڭ مۇرەككەپ، بوغۇق مۇھىتىدىن كۆڭلى قالغان تاھىر باغدا، تاغسىنىڭ يېنىدا ئىشلەشنى خالايتتى.

ــ ھەزرىتىم، قۇلىڭىزنى كەچۈرۈڭ، مەن باغدا ئىشلەيمەن، دەپ ئەھد قىلغانىدىم...

ــ باغدىمۇ خلۇەتخانا بولىدۇ، ــ دېدى بابىر، ــ قۇرۇلۇپ بولسا ئۇنىڭغىمۇ سىز قارايسىز، ماقۇلمۇ؟

ئەمدى "ياق" دېيىشنىڭ ئىلاجى قالمىدى. بابىرنىڭ سۆزىنى يېرىپ ئۆگەنمەكەن تاھىر قولىنى كۆكسىگە قويىدى-دە، رازىلىق بەردى.

* * *

ئەگەر قەلئەسىدىكى خلۇەتخانا دىۋانى خاس بىلەن پادىشاھ ئاشخانىسىنىڭ ئارىلىقىدا ئىدى. بىر ئايدىن بېرى داۋام قىلىۋاتقان يامغۇر پەسلى يېقىن ئارىدا تۇگەيدىغانلىغا ئۇخشىمايتتى، بەزى كۈنلىرى بەش-ئون قېتىمدىن قاتتىق يامغۇر قۇيۇپ ئۆتەتتى. يامغۇر-يېشىنلىق كۈنلەردە بابىر كۆپرەك ئەگەردە ئىشلەيتتى. خلۇەتخانا ئىچكىرىمۇئىچكىرى قۇرۇلغان ئۇچ ئۆيدىن ئىبارەت. بۇ ئۆيلەرنىڭ پارچە-پۈرات ئىشلىرىنى تۆت سەۋدەر قىلاتتى. "ئاپتۇۋۇچى مۇلازىم" دەپ ئاتىلىدىغان تاھىر ئۇلارغا باشلىق. ئەڭ ئىچكىرىكى خانىدا قەغەز، قەلەم ۋە بابىر تەيىنلىگەن كىتابلار تۇراتتى. بېرىقى خانىغا داستىخان سېلىنىپ، بابىر ياقتۇرىدىغان

گۈلاب، نارىنج شەربىتى، ئەنبە① مېۋىسى، قەيلە②، تەنپۇل بەرگى③ ۋە مېغىزى قىزىل پۈپەل ياكىقى④ قويۇلغان.

بىر كۈنى تاھىر داستىخانغا ئەڭ پاكىز غەزنى ئىچىملىكىدىن بىر كوزىچە قويدۇرغاندى، بابىر:

— ئىچىملىك مەجلىسى خىرگاھتا بولدى، بەس، — دېدى.

شۇنىڭدىن كېيىن تاھىر خىلۋەتخانىغا ئىچىملىكنى يولاتمايدىغان بولدى.

بابىر ئىچكىرىكى ئۆيدە كېچىچە ئىشلىسە تاھىرمۇ تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلىماي، تىنچلىقنى قوغداپ چىقاتتى.

ئۇنىڭ سىرتقى خانىسىدا ئويغاق ئولتۇرۇشىنى بىلىدىغان بابىر گاھى ئىچكىرىدىن چىقىپ كېلىپ، غەلىتە سوئاللار بېرەتتى:

— بەدەخشاندا ئارچىزارلاردا نەپىس بىر ئوت بولاتتى، ئېسىڭىزدىمۇ؟ دەھكەت ئەتراپىدا، ئاسمان يايلاقتىمۇ جىق ئىدى. رەڭگى ھاۋا رەڭ. مەن بىر دەپتەرگە يېزىپ قويغانىدىم... كابۇلدا قالغانمۇ؟ يوق.

— ئات يەمدۇ؟

— ھە، ياخشى يەيدۇ. بويى پاكا-پاكا، يەردىن توپ-توپ بولۇپ چىقىدۇ.

---

① ئەنبە — ئانانا سىنىڭ بىر تۈرى.

② قەيلە — بانان.

③ تەنبۇل بەرگى — ئاپېلسىن بەرگىگە ئوخشاپ كېتىدۇ.

④ پۈپەل ياكىقىنى چايناسا كەيپ قىلىدۇ، چىشنى چېكىتىدۇ.

ـــ بېتەكەمىكىن؟

ـــ ھە، ھە، بېتەكەمۇ دەيدۇ، لېكىن ئەسلى بۇتەكە! تۆپ-تۆپ تۆۋسكىنى ئۇچۇن بۇتەكە دەيدىكەن. مەن بۇ ئىسمىنىڭ قانداق كېلىپ چىققانلىقىنى بەدەخشاندا ئاڭلىغانىدىم.

بابىر ئىزدىگەن سۆزنىنى تاپقىنىدىن مەمنۇن بولۇپ ئىچكىرىگە كىرىپ كەتتى. ئۇ تاھىر بىلەن بىللە كۆرگەن جايلىرى، بىللە بېشىدىن كەچۈرگەن ۋەقەلىرىنىڭ مانا شۇنداق تەپسىلاتلىرىنى سوراپ، ئېنىقلاپ ئالغان كۇنلىرى تاھىرنىڭمۇ كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ يۇرەتتى. ئۇ بابىرنىڭ ئۆزى كۆرگەنلىرى، كەچۈرگەنلىرى ھەققىدە چوڭ كىتاب يېزىۋاتقىنىنى ئاڭلىغانىدى. ئەمدى تاھىرمۇ شۇ كىتابنىڭ يېزىلىشىغا بىرقەدەر ئىشتىراك قىلىۋاتقىنى ئۇچۇن "ئىشقىلىپ، بۇ يەردە ئۆتكەن كۇنلىرىم زايە كەتمەيدىغانلىغا ئۇخشايدۇ"، دەپ قوياتتى. بىركۇنى تۇن يېرىم بولغاندا بابىر خىلۋەتخانىدىن خامۇش بولۇپ چىقتى-دە، مۇڭلۇق ئاۋاز بىلەن بىر تۆتلۇك ئوقۇپ بەردى:

كۆپدەن بېرىكسم يارۇ دىيارىم يوقدىر،
بىر لەھزەۋۇ بىر نەپەس قەرارىم يوقدىر،
كېلدىم بۇل ساری ئۆز ئىختىيارىم بىرلە،
لېكىن بارۇرىمدە ئىختىيارىم يوقدىر.

بۇ قۇرلار تاھىرنىڭ سېغىنىش تۇيغۇلىرىنى شۇنداق قوزغىدىكى، ئۇزۇندىن بۇيان كۆرمىگەن رابىسىنى سېغىنىپ، يىغلىغۇسى كەلدى.

ـــ باللار بىلەن قاچان دىدار كۆرۈشەرمىزكىن-ھە، ھەزرىتىم؟

ـــ يوللار تېخى تىنچ ئەمەس. ھەرەم ئۇچۇن خەتەر كۆپ. بۇ

تەرەپتە رەناسەنىگا بىزدىن نارازىلارنى ئەتراپىغا توپىلاپ كۆچ يىغۇبتىپتىمىش...

"بىزدىن نارازىلار" دېگەن سۆزلەر تاھىرغا مانا شۇ قەلئە ھويلىسىدا ئۆتكەن كۈنى يۈز بەرگەن بىر پاجىئەنى ئەسلەتتى.

ھىند ئۇستىلىرى پەشكال مەزگىلىدە يەر كولاشقا بولمايدۇ، ئىشنى توختىتايلى، دېيىشىدۇ. لېكىن سەركار بۇنىڭغا ئۇنىمايدۇ: "بىز ۋايىنىنى ئالتە ئايدا قۇرۇپ پۈتكۈزۈشكە ۋەدە بەرگەن، يامغۇر پەسلى ئىككى ئاي داۋام قىلسا، كېيىن قاچان ئۇلگۈرىمىز؟ پادىشاھ ھەزرەتلىرى بىزنى يالغانچى دېمەمدۇ؟ يامغۇر ھېچ گەپ ئەمەس! تېخى سالقىن بولدى! ئىشلەۋېرىڭلار!" دەپ، سەركار يەر كولىغۇچىلارنى مەجبۇر قىلىپ ئىشلىتىشكە باشلىدى.

داۋاملىق يېغىپ تۇرغان يامغۇرلار يەرنى ئۈتۈپ، مىچىلدىتىپ قويغانىدى. ئۆتكەن كۈنى يەر قازغۇچىلار ئون غۇلاچ چوڭقۇرلۇقتىكى گوداڭنىڭ تۆۋىدە ئىشلەۋاتقىنىدا ئۇنىڭ بىر چېتى گۆمۈرۈلۈپ چۈشتى-دە، تۆت ئادەمنى بېسىۋالدى. ئۇلارنى لاي ئارىلاش توپىنىڭ تېگىدىن كولاپ ئالغۇچىلىك ئۇچى ئاللىقاچان جان ئۈزگەن، تۆتىنچىسى تىرىك بولسىمۇ بېلى سۇنۇپ، مېيىپ بولغانىدى.

خىلۋەتخانىدىن سەل نېرىدا ــ ساراي ئاشخانىسىدا تاماق پىشۇرۇپ يۈرگەن بەھلۇل ئىسمىلىك ئوتتۇرا ياشلىق بىر ئاشپەزمۇ ۋايىنىڭ گودىكىدا جان ئۈزگەن يەر كولىغۇچىلارنى كۆرگەنىدى. بۇ پاجىئە ئاشپەزگە پەنپەت جېكىندە ئىشغالىيەتچىلەرنىڭ قىلىچىدىن ھالاك بولغان يىگىرمە ياشلىق قەدىرلىك ئىنىسىنى ئەسلەتكەن ۋە قەلبىدىكى ئىنتىقام تۇيغۇسىنى يەنە ھەرىكەتكە كەلتۈرگەنىدى.

ئەھمەد چاشنەگىر مەلىكە بەيدەنىڭ كېنىزەكلىرىدىن بىرىنى ئوتتۇرىغا سېلىپ، زەھەرنى شۇ بەھەلۇلغا يەتكۈزۈپ بەرگەندى. مەلىكە بەيدەنىڭ يەنە بىر كېنىزىكى كېلىپ، پىلانىنى ھازىرقى يامغۇرلۇق كۈنلەردە — بابىر بىرەر ياققا كېتىپ قالماستىن ئالدىن ئەمەلگە ئاشۇرۇش كېرەكلىكىنى ئېيتقانىدى.

تۆت پۈكلەنگەن ئاق قەغەز ئىچىدە زىرىگە ئوخشاپ تۇرغان زەھەر ئىككى مىسقاللا بولسىمۇ، بەھلۇلغا زور بىر پولات قورالدەك ئېغىر تۇيۇلاتتى. ئۇ جەڭدە ۋەتىنىنى ھىمايە قىلىپ جان بەرگەن ئىنىسىنىڭ ئۆچىنى شۇ قورال ئارقىلىق ئېلىشنى ۋە ئىشغالىيەتچىلەرنى بۇ يەردىن تېزرەك قوغلاشنى خالايتتى. ئەگەر بابىر ئۆلتۈرۈلسە، ئىشغالىيەتچىلەر ھىندىستاندا تۇرالمايى كېتىپ قېلىشىغا ئەھمەد چاشنەگىر بەھلۇلنى ئىشەندۈرگەنىدى.

پادىشاھ ئاشخانىسىدا ھەربىر تاماقنى تەكشۈرۈپ تېتىپ كۆرىدىغان مەخسۇس باكاۋۇللار بولاتتى. قاتتىق يامغۇر يېغىۋاتقان كۈنى كەچقۇرۇن شۇ باكاۋۇللار ھاراق ئىچىپ مەس بولۇپ قېلىشتى.

قازاندا كەرۋىندى دەرىخىنىڭ چۈچۈمەل مېۋىسى قوشۇپ تەييارلانغان مەززىلىك قەيلە① پىشىپ تۇرۇپتۇ. بابىر بۇ قەيلەنى ياخشى كۆرۈشىنى بەھلۇل بىلەتتى. ئۇ ئاستا قويۇن يانچۇقىغا قول سېلىپ، تۆت پۈكلەكلىك قەغەزنى ئالدى. ئاشخانىدا ھېچكىم يوق. باكاۋۇللار نېرىقى خانىدا مەس بولۇپ ناخشا ئېيتىشىۋاتاتتى، شامال ئارىلاش يامغۇر يېغىۋاتاتتى.

بەھلۇل زەھەرنى قازانغا سالمىدى — باكاۋۇللارنىڭ ھاراقىغا

---

① قەيلە — بىر خىل يېمەكلىك.

قەيلەنى گېزەك① قىلىش ئادەتتى بار، يەپ كۆرسە، زەھەرلىنىپ، سەزدۇرۇپ قويۇشى مۇمكىن. شۇنىڭ ئۈچۈن زەھەرنى بابىر تاماق يەيدىغان چىنە تاۋاقلا ــ يۇپقا ھەمەك نان ئۈستىگە سېپىشكە باشلىدى. بىردىن شامال سىرتقى ئىشكىنى قارسىلدىتىپ يايتى. بەھلۇلغا كىمدۇ كېلىۋاتقاندەك تۇيۇلدى ـ دە، زەھەرنىڭ قالغىنىنى قازان تېگىدە، يېنىپ تۇرغان ئوتقا ئاتتى. كېيىن چىنەتاۋاقتىكى زەھەر سېپىلگەن ھەمەك نان ئۈستىگە تېز ـ تېز قەيلەنى سالدى.

ئارىدىن سەل ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، مۇلازىم كىردى. توشقان گۆشىدىن قىلىنغان قورداقنى ۋە قەيلە سېلىنغان چىنەتاۋاقنى بابىر تاماق يەپ ئولتۇرغان تاماقخانىغا ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

ئەھمەد چاشنەگىر بۇ زەھەرنى تەمىدىن بىلگىلى بولماسلىقىنى، ئۇنىڭ تەسىرى ئاستا ـ ئاستا بىلىنىشىنى ئېيتقانىدى. بەھلۇل سىر ئېچىلغۇچە قورغان دەرۋازىسىدىن چىقىپ كېتىش ئۈمىدىدە ئىدى. ئامما ئۇ ئاشخانا ئىشكىدىن چىقىۋاتقاندا شىركەيىپ باكاۋۇللاردىن بىرىگە دۇچ كەلدى.

ــ قېنى، توشقان گۆشىدىن بىزگىمۇ قالدۇردۇڭمۇ؟

ــ قەيلە بار، ساھىب.

ــ ياق، توشقان قورۇقى كېرەك!

ــ قورداق ئاز ئىدى، ھەممىسىنى ھەزرەتكە بېرىۋەتتىم. قەيلە يېسىڭىزا، گېزەككە ياخشى.

ــ ياق! توشقان جىق ئىدىغۇ! نېمىشقا بىزگە قالدۇرمىدىڭ؟

ــ ھەممىسىنى قورۇمىغانىدىم...

---

① گېزەك ــ زاكۇسكا.

ــ بولمسا هازىر بىزگه توشقان گۆشىدىن قورۇپ بەر! تېز!
باكاۋۇلنىڭ يوغان گەۋدىسى ئىشكنى توساپ تۇراتتى.
ئاشپەز كەينىگە ياندى ۋە قورقۇپ ھودۇقۇپ ياغ داغلاپ، توشقان گۆشىنى قورۇشقا تەييارلاشقا باشلىدى.
يامغۇرلۇق كېچە سارايىنى قورشۇالغان. شۇ چاغدا بىردىنلا خاس نەۋكەرلەر تېۋىپقا يۈگۈرۈپ، باكاۋۇللار بىر-بىرىنى چاقىرىپ، ئاشخانىنىڭ ئىچى-تېشى مالىمان بولۇپ كەتتى. خىلۋەتگاھدا ئولتۇرغان تاھىرمۇ تاماقخانىغا يۈگۈرۈپ كەلدى. بابىر ئۇستى-ئۇستىگە ياندۇرۇپ، يۈزى كۆكىرىپ كەتكەن. ئۇ نەپىسى بوغۇلۇپ، تاشقىرىغا ئىنتىلدى، ئامما ئىككى قەدەم ماڭماي سەنتۈرۈلۈپ يىقىلىشقا باشلىدى. تاھىر يۈگۈرۈپ بېرىپ، ئۇنى قولتۇقىدىن يۆلىۋالدى، تېۋىپ يۈسۈپىي بابىرنىڭ نېرىقى قولتۇقىغا كىردى. ئالاقزادە بولۇپ قالغان سەۋدەرلەرگە بۇيرۇدى.
ــ ئىچكىرىسىگە ئورۇن تەييارلاڭ!
ــ راۋانغا! ــ دېدى بابىر گېلى قۇرۇپ.
ئۇنىڭ ئىچى قاراڭغۇلىشىپ، بېشى پىر-پىر ئايلىناتتى. نۇقۇل ھاۋا يېتىشمىگەندەك بولاتتى.
بابىرنى راۋانغا يۆلەپ چىقىرىپ ياتقۇزدى. تېۋىپ يۈرەكىكە قۇۋۋەت بېرىدىغان دورىدىن پۇراتتى.
ــ سىزگە نېمە بولدى، ھەزرىتىم؟ مەيىنى كۆپ ئىچتىڭىزمۇ؟ يا مەجۇن ئارىلاشتىمۇ؟
ــ تاماقتا بىر سىر بار! ــ دېدى بابىر ۋە يەنە كۆڭلى ئايىنىپ، پار-پۇر داس ئۇستىگە ئېڭىشتى، ــ ئاشپەز تەپتىش قىلىنسۇن!
شۇ چاغدا قەيلەدىن يېگەن يەنە ئىككى مۇلازىم بابىرغا ئوخشاش

قوسۇۋاتقانلىقى مەلۇم بولدى. باكاۋۇللار قەيلە پۇشۇرغان بەھلۇلنى تۇتۇپ، سارايىنىڭ ئەڭ قاتتىق قول سوراقچىسىغا تاپشۇردى. سوراقچى ئۇنى تۈرلۈك قىيناشلار ئارقىلىق سوراق قىلىشقا كىرىشتى.

بابىر كېچىچە ئۇخلۇم بىلەن ئېلىشىپ چىقتى. ھەربىر ياندۇرغاندا يۈرەك-باغرى ئۇزۇلۈپ، پارچىلىنىپ چىقىۋاتقاندەك ئاغرىيتتى، گاھى نەپىسى ئىچىگە چۈشۈپ كېتەتتى. تېۋىپ ئۇنىڭ ئۇستىدىن نېرى كەتمەي:

— شىپا تاپسىز، چىداملىق بولۇڭ! — دەپ تەسەللى بېرەتتى.

تاھىرمۇ تېۋىپكە قارىشىپ، كېچىچە كىرپىك يۇمماي چىقتى. ئۇ بابىرنىڭ بېشىنى تۇتاتتى، تەر باسقان يۈزىنى، بوينىنى يەلپۈيتتى. بابىرنىڭ زەھەر ئازابىدىن تولغىنىۋاتقىنىنى كۆرگەنسېرى، ئۆزىمۇ زەھەر ئىچكەندەك قىينىلاتتى. ئاڭ مەزگىلىدە بابىر جۆيلۇگەندەك بولۇپ، ھۇمايۇن بىلەن ماھىم بېگىمنى يوقلاشقا باشلىدى.

شىمالىي چېگرىلار يەنە تىنچسىز بولۇپ قالغىنى ئۈچۈن بابىر ھۇمايۇننى ئۆتكەن ئايدا بەدەخشانغا قايتۇرۇۋەتكەنىدى. ماھىم بېگىم تېخىچە كابۇلدا ئىدى.

— ھۇمايۇن مىرزىغا چاپارمەن ئەۋەتەيلىمۇ؟ — دەپ سورىدى تاھىر.

بابىر كۆزىنى ئېچىپ، سەل ئۆزىگە كەلگەندەك بولدى. چاپار-مەن كابۇل ۋە بەدەخشانغا يېتىپ بارغۇچە ئاز دېگەندە بىر ئاي ۋاقىت ئۆتەتتى. بۇ ئارىدا بىرەر ئەھۋال بولۇپ قالسا يا ھۇمايۇن، يا ماھىم بېگىم يېتىپ كېلەلمەسلىكى ئېنىق. بابىر غەمكىن بېشىنى چايقاپ:

— پايدىسى يوق، — دېدى.

ئۇنىڭ ئەھۋالى بارغانسېرى ئېغىرلىشىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن تاهىر:

ــ هەزرىتىم، غەيرەت قىلىڭ! ــ دەپ ئىلتىجا قىلدى، ــ بىز سىز بىلەن نەچچە ئۆلۈملەردىن قالغانمىز! دەردكە بوي بەرمەڭ، يېڭىسىز!

ــ لېكىن... بۇنداق پالاكەت... بىرىنچى قېتىم ئۇچرىشى!...

بابىر هالسىز قوزغىلىپ يەنە داس ئۇستىگە ئېگىلىشتى، ئاغرىق زەربىدىن كۆزلىرىگە لىققىدە ياش كەلدى. ئاندىن بېشىنى يەنە ياستۇققا قويۇپ كۆزىنى يۇمۇپ ياتقاندا راۋانغا سوراقچى كىردى.

يۇسۇپىي ئۇنىڭغا:

ــ قىسقا سۆزلەڭ، پەقەت ئاخبارات! ــ دەپ پىچىرلىدى.

سوراقچى بەيدەنمۇ سوراق قىلغىنىنى، قالغان ئۇچىگە مۇشۇ بەدبەخت مەلىكە باش بولغىنىنى، لېكىن سىرتقى دۇشمەنلەر بىلەن، جۇملىدىن، رەنا سەنگرىم سىنىخ بىلەن ئالاقىسى بارلىقىنى رەت قىلغانلىقىنى، باشقا سوئاللارغا جاۋاب بېرىشتىن باش تارتقانلىقىنى ئېيتىپ بەردى.

ــ مەلئۇنلار!... ــ دېدى بابىر ياتقان جايىدا غەزەپتىن ئاۋازى تىترەپ، ــ مەن ئۇلارغا شۇنچىلىك ئىشىنىپ... قولىدىن تاماق يېسەم... ئىززەت ـ ئىكرام قىلسام!...

ــ هەزرىتىم، بۇ ئىپلاسلارنى مېڭىر قىيناقتا سېلىپ ئۆلتۈرۈش كېرەك!

ــ قالغان ئۇچىنى... قائىدىگە بىنائەن قەتل قىلدۇرۇڭ!... بەيدە... كېيىن!

ــ باش ئۇستىگە! ــ دەپ سوراقچى چىقىپ كەتتى.

قائىدىگە بىنائەن، پادىشاھنىڭ جېنىغا قەست قىلغانلار ئەڭ ئېغىر قىيناقلارغا سېلىنىپ ئۆلتۈرۈلەتتى، ئاشپەز بەھلۇلنىڭ تېرىسى تىرىك پېتى شىلۈپلىنىدى. جاللاتلار ئەھمەد چاشنەگىرنىڭ ئاۋۋال قول-پۇتلىرىنى كېسىپ، كېيىن كاللىسىنى تېنىدىن ئۈزۈپ، ۋۇجۇدىنى پارچە-پارچە قىلىپ تاشلىدى. ئىككى ئوتتۇرىدا ۋاستىچى بولۇپ تۇرغان ۋە ئۇستىلىق بىلەن سارايغا زەھەر ئېلىپ كىرىپ ئاشپەزگە بەرگەن كېنىزەك قۇتۇرغان پىلنىڭ ئايىغى ئاستىغا تاشلاپ ئۆلتۈرۈلدى.

مەلىكە بەيدە ئەڭ قاتتىق قاماقتا ساقلىناتتى، ئەمدى ئادەملەر ئۇنىڭ قانداق قەتل قىلىنىشىنى كۈتەتتى.

تېۋىپ يۈسۈپىي بابىرنىڭ ھاياتى ئۈچۈن ئىككى كېچە-كۈندۈز تىنماي كۈرەشتى. تاھىرمۇ ئىككى كېچە-كۈندۈز بىمارنىڭ يېنىدىن مىدىرلىماي خىزمىتىنى قىلدى. ئاخىرى، ئۈچىنچى كۈنى تېۋىپ:

— خۇداغا مىڭ قاتلا شۈكۈر، ھەزرىتىم، بىر ئۆلۈمدىن قالدى- ڭىز! — دېدى، — ئاندىن قايتىدىن تۇغۇلغاندەك بولدىڭىز. ئەمدى ئازغىنا ئىسسىق سۇت ئىچىڭ. ئاندىن ئۇخلاڭ!

بابىر بىر پىيالە ئىسسىق سۇت ئىچكەندىن كېيىن، كۆزىنى يۇمۇپ، ياستۇققا بېشىنى قويدى. لېكىن بېشىدىن ئۆتكەن ئۆلۈم دەھشىتى ھامان خىيالىدىن نېرى كەتمەيتتى. ئۇنىڭ جېنى شۇنچە ۋاقىت قىل ئۇستىدە ئېسىلىپ تۇرغىنىنى ئويلىسا، ئىختىيارسىز قورقۇنچ باساتتى. ئاشۇ قىل ئۈزۈلسە، ئۆلۈم دەپ ئاتىلىدىغان زۇلمەت قەھرىگە غۇلاپ چۈشۈشىنى ئىككى كۈن داۋاملىق ھېس قىلىش ئۇنىڭدا ياشاش ئۇمىدىنى چەكسىز كۈچەيتىۋەتكەنىدى. ھاياتنىڭ بىر نەپىسى-بىر ئۇچقۇنى دۇنيانىڭ بارلىق بايلىقلىرى ۋە

تاج ـ تەختلىرىدىنمۇ ئەزىز ئىكەنلىكى ئۇنىڭغا ئەمدى ئەستايىدىل سېزىلدى. ئۇنىڭ ئازابتىن تالغان ۋۇجۇدى هامان هالسىز بولسىمۇ، روهىدا نېمىدۇ ئۆزگەرگەندەك ۋە دۇنيا كۆزىگە باشقىچىراق كۆرۈنگەندەك بولاتتى. هەربىر كىشىنىڭ پەقەت بىرلا ئۆمرى بار ئىكەن ۋە ئۆمۈرنىڭ هەر نەپىسى شۇنچىلىك تاتلىق ئىكەن، بابىر- نىڭ يېشىغا يەتمەي ئۆلۈپ كەتكەنلەرگە سەل قاراشقا بولامدۇ؟ ئىبراهىم لادى ئۇنىڭدىن تۆت ياش كىچىك ئىدى. مەلىكە بەيدە بۇنى ئۇنتۇشى ۋە بابىرنىڭ ياخشى مۇئامىلە قىلغىنى ئۈچۈنلا ئۇنى كەچۈرۈپ، پەرزەنتىنىڭ ئورنىدا ئىززەتلىشى مۇمكىنمىدى؟ جەڭدە ئېرىشكەن غەلىبىلىرى ئۇنىڭغا ئەڭ مۇشكۈل ئىشلارنىمۇ ئاسان كۆر- سىتىپ قويغىنى ئۈچۈن بولسا كېرەك، بابىر ئىبراهىم لادىنىڭ ئانىسىغا شۇنچىلىك ئىشەنگەن ۋە ئۇنىڭ ئەمرىدە بولغان ئاشپەز- لەرنى ئىشقا ئالغان ئىكەن ـ دە! بۇ ئاشپەزلەر تەييارلىغان هىندچە تاماقلارنى يېيىش بىلەن ئەل ـ ئۇلۇسنىڭ كۆڭلىنى ئالماقچى بولغە- نىمۇ ئۇنىڭ ئۆز كۈچىگە ئارتۇق دەرىجىدە ئىشەنگەنلىكىدىن كېلىپ چىقمىغانمىكىن؟ هالبۇكى، تۇنۇگۈنكى دۇشمەنلەرنى بۈگۈن دەرهال دوستقا ئايلاندۇرۇش ئاسانمۇ؟ خۇسۇسەن، بەيدەدەك پەرزەنت دېغىدا كۆيۈپ يۇرگەنلەر ياكى ئاشپەز بەهلۇلدەك ئىنسانىڭ ئىنتىقامىنى ئالماقچى بولغانلار بىلەن مۇئامىلدە ئېهتىياتلىقراق بولۇشى كېرەك ئەمەسمىدى؟ كابۇلدا ماهىم بېگىم ئېيتقان ئىزتىراپ- لىق گەپلەر يەنە ئۇنىڭ يادىغا چۈشتى. يات يۇرتتىن بارغان ئىشغالىيەتچىنى ئاسانلىقچە كەچۈرمەسلىكى، ئۇنىڭ قىلىچىدىن پەيدا بولغان يارىلار ئەسرلەر داۋامىدا ساقايماسلىقى راست بولسا... بابىرنىڭ بۇ مەملىكەت خەلقىنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشى ئۈچۈن قانچە

كۆپ يىللار كېرەك بولىدۇ؟ بۇنىڭغا ئۇنىڭ ئۆمرى يېتەمدىكىن؟ ئومۇمەن، بۇ ئۆزى ئېرىشىش مۇمكىن بولغان مەقسەتمۇ ياكى خىيالمۇ؟...

بۇ ئويلاردىن بابىرنىڭ بېشى يەنە تۇيۇق كوچىغا كىرىپ قالغاندەك بولدى، كېلەچەك كۆزىگە قاراڭغۇ كۆرۈنۈپ كەتتى.

پەقەت بەدىنىگە ئاستا-ئاستا قايتىپ كېلىۋاتقان ھاياتىي كۈچلەر شۇ زۇلمەتنى يېرىپ ئۆتۈپ كېلىۋاتقان نۇرلاردەك يىلىلىق تۇيۇلاتتى. مۇشۇ كېچە بابىر ياخشى ئۇخلىدى. ئەتىسى كۈنى تېڭىپ ئۇنىڭ تومۇرىدىن كۆپرەك قان ئالماقچى بولدى.

— زەھەرلەنگەن ھارام قاننى چىقىرىۋېتىمىز، ھەزرىتىم. يەنە بىرەر ھەپتە قىمىرلىماي يېتىشىڭىز كېرەك.

بابىر بۇنىڭغا قوشۇلمىدى. بۇنىڭسىزمۇ ئۇنىڭ دەرمانى كېتىپ قالغانىدى. ئەگەر تېڭىپ كۆپ قان ئالسا، ئۇزۇن يېتىشى ئېنىق. ھالبۇكى، "پادىشاھ ئۆلەي دەپ قالغانىمىش!"، "ئۈمىد يوق ئىمىش!" دېگەن پىتنە-پاساتلار تارقالغان، قولاي پۇرسەت كۈتۈۋاتقان دۈشمەنلەر جانلىنىپ قالغانىدى. بەگلەرمۇ بابىرنىڭ تېزرەك كۆپچىلىككە كۆرۈنۈشىنى خالايتتى.

ئارىدىن يەنە ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، بابىر تەنتەنىلىك مۇراسىملاردا كىيىدىغان كىيىملەردە دىۋانىئامغا چىقتى. ئېگىز تەختنىڭ ئىككى تەرىپىدە تىزىلىپ تۇرغان يۈزدىن ئارتۇق ئەمىرلەر، سەركەردىلەر، ۋىلايەت ھاكىملىرى تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ بوي ئېگىشتى. بابىر تەختكە ئالدىرىماي چىقىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئىككى نەۋكەر مەلىكە بەيدەنى پەگادىكى ئىشىكتىن ئېلىپ كىردى.

موماي تېخىچە باشتىن ئاياغ ئاق كىيىپ، ئوغلى ئىبراھىمغا ھازا تۇتۇپ يۈرەتتى. پەقەت قەددى ئاۋۋالقىدىن بىرئاز مۈكچەيگەن. لېكىن كۆزلىرى بابىرنىڭ يۈزىگە چۈشكەندە ئۇنىڭ ئېغىر كېسەلگە ئوخشاپ سارغىيىپ قالغانلىقىدىن قانائەت ھاسىل قىلغاندەك مەمنۇن پارقىرىدى.

ئىشىك ئاغا مۈھەممەد دولداي مەلىكىنى سوراقتا تۇتۇپ، سۈيىقەستكە يەنە كىملەرنىڭ ئىشتىراك قىلغانلىقىنى سوراشتۇرۇشقا باشلىدى.

— سۈيىقەست ئەمەس، بۇ ئىنتىقام! — دېدى مەلىكە، — پادىشاھىمىز تۆكۈكەن قانلارنىڭ قىساسى بۇ! ماڭا ياردەم بەرگەن ئاشپەزمۇ، ئەھمەد چاشنەگىرمۇ، كېنىزەكمۇ باتۇر قىساسكارلار ئىدى. ھەممىسى مەردلەرچە جان بەردى. ئەمدى نۆۋەت مېنىڭكى. مەن ئوغلۇمنىڭ دېغىدا كۆيۈپ كۈل بولغانمەن. ئەمدى قولۇڭلاردىن كەلسە كۈلۈمنى كۆككە سوروڭلار!

مەلىكە سارايدا ھەممە چۈشىنىدىغان پارسىي تىلىدا سۆزلىمەكتە ئىدى. مەنسەپدارلار دېمىنى ئىچىگە يۇتۇپ يەرگە قاراشتى. مەلىكە بىر ئۆلۈمنى بوينىغا ئېلىپ كەلگەن، ئەمدى ھەربىر سۆزىنى ئوققا ئايلاندۇرۇپ دۈشمەنگە دادىل ئاتاتتى، بابىرنىڭ غەزەپكە تولۇپ، جاللات چاقىرىشىنى، قورالسىز ئانىغا قارشى بارلىق قورالىلىرىنى ئىشقا سېلىشىنى خالايتتى. شۇ چاغدا مەنۇى غەلىبە مەلىكە تەرەپتە بولاتتى، ئۇنىڭ يۈرەكلىكىنى ئېغىزدىن ئۆتۈپ، ئادەملەرنىڭ ھۆرمىتىگە ئىگە بولاتتى. بۇنى بابىرمۇ سەزدى-دە، ئۆزىنى بېسىپ، مەلىكىداد كارانىيغا قارىدى.

ــ بۇ قانداق يەسۈمەنلىك![1] ــ دېدى مەلىكداد كارانىي بەيدەگە، ــ شۇنچىلىك ئۆچ ئىلىش نىيىتىڭىز بار ئىكەن، ئەلا ھەزرەتنىڭ ئىنايەتلىرىنى نېمىشقا قوبۇل قىلدىڭىز؟

ــ نىيىتىمگە يېتىش ئۈچۈن شۇنداق قىلىشىم كېرەك ئىدى!

ــ ئەلا ھەزرەت سىزنى "مۆتىۋەر ئانىمىزدەك ئىززەتلەڭلار!" دېگىنىدە يېغلاپ مىننەتدارلىق بىلدۈرگىنىڭىز بىزنىڭ يادىمىزدىن چىققىنى يوق!

ــ مەن ئۇ چاغدا نەپرىتىمنىڭ زوردىن يېغلىغانىدىم! ئوغلۇمنىڭ كۈشەندىسىگە ئانا بولۇشتىن قىينىلىپ كۆزۈم ياشلانغانىدى!

ــ يا، خۇدا پاناھ بەرسۇن! سىزمۇ مۇھەممەدنىڭ ئۇممىتىغۇ، مۇسۇلمانسىزغۇ! ئوغلىڭىز بۇلارغا قارشى نەچچە باراۋەر زور كۈچ بىلەن چىققانلىقىنى بىلمەمسىز؟ بۇلار مەغلۇپ بولسا، ئوغلىڭىز دۈشمەنلىرىنىڭ مىڭ جېنىدىن بىرىنىمۇ تىرىك قويماس ئىدى! سىز سۇلتان ئىبراھىمنىڭ قانچىلىك شەپقەتسىز بولغىنىنى بىلەتتىڭىز. ئەگەر سىزدە ئىنساپ ۋە ئىمان بولسا، قولىدا قىلىچى بىلەن ئوچۇق-ئاشكارا جەڭ قىلغان سەركەردىگە يوشۇرۇن زەھەر بەرمەيتتىڭىز!

ــ مەن ئايال كىشىمەن، قىلىچ كۆتۈرۈپ جەڭ قىلالمايمەن! ئەنە شۇ زەھەر مېنىڭ قىلىچىم ئىدى. ئىشغالىيەتچىلەر پەنىپەتىتە مىڭلىغان ئادەملەرنىڭ ئۆلۈمىگە سەۋەب بولدى! بۇ مەملىكەتنىڭ يەنە كۆپ جايلىرىغا ئەجەل ئۇرۇقىنى تېرىدى! مەندەك مىڭلاپ ئانىلار ھازىر ماتەم تۇتۇپ، كۆز يېشى تۆكۈپ يۇرۇپتۇ. قانچىلىغان

---

① يەسۈمەن ــ «پەرھاد ـ شېرىن» داستانىدا پەرھادنى ھىيلە بىلەن تۇتۇپ بەرگەن ئايال، بۇ يەردە مەككار مەنىسىدە.

كېلىنچەكلەر تۇل قېلىپ ئۆزلىرىنى ئەرلىرىنىڭ جەسەتلىرى بىلەن بىللە ئوتتا كۆيدۈرۈۋەتتى! مەن بەرگەن زەھەر ئەنە ئاشۇ ئەجەلـ نىڭ ئورۇقىدىن تەييارلانغاندى! ئۇنىڭغا تۇل ـ بىچارىلەرنىڭ ئاچچىق كۆز ياشلىرىمۇ قوشۇلغانىدى!

مەلىكىنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى ئىشغالىيەتچى بەگلەرگىمۇ تېگىپ كەتتى. سېرىق ساقال بىر بەگ ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ، بابىرغا تەزىم بىلەن مۇراجىئەت قىلدى:

ــ ھەزرىتىم، بۇ يالماۋۇزنىڭ تىلىنى ئاغزىدىن سۇغۇرۇپ ئېلىش كېرەك! شۇنداق مەلئۇنلۇقى ئۈستىگە يەنە مۇنچۇالا گەپ!

ــ مەيلى، مېنى قىيمىلاپ تاشلاڭلار! ــ دەپ ۋارقىرىدى بەيدە، ــ مەن قورقمايمەن!

بابىر بەيدەنى بەگلەر خالىغاندەك قىيناقلارغا سېلىپ ئۆلتۈرسە ئەل ـ ئۇلۇس نېمە دېيىشنى ئويلاپ، "لېپ" قىلىپ ھراتتىكى خەدىچە بېگىم ئېسىگە چۈشتى. مەككارلىقتا ئۇمۇ بەيدەدىن قېلىشـ مايتتى. نەۋرىسى مۇمىن مىرزانىڭ ئۆلۈمىگە سەۋەبچى بولغىنى كۆپچىلىككە مەلۇم ئىدى. شۇنىڭغا قارىماي، شەيبانىخان ئۇنى مەنسۇر باخشىنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرۇپ، دەھشەتلىك قىيناشلارغا سالغىنى ناھايىتى كۆپ ئادەملەرنىڭ نەپرىتىنى كەلتۈرگەنىدى. بابىرنىڭ ئۆزى بۇنىڭدىن بىر ھەپتىلا بۇرۇن خىلۋەتخانىدا خاتىرە يېزىپ ئولتۇرغىنىدا شەيبانىخاننىڭ بۇ ئىشىنى قەغەزگە يىرگىنىپ پۈتكەنىدى. "...بەش كۈنلۈك ئۆتەر دۇنيادا شەيبانىخان مۇنداق ئەبلەخلەرچە ئىشلىرى بىلەن يامان نام قازاندى" دېگەن قۇرلارنى ئۆزىنىڭ ئۆمۈر كىتابىغا يازغان بابىر ئەمدى مانا بۇ قورالسىز ئانىغا قانداق چارە كۆرۈشى كېرەك؟ قانداق قىلسا ئادەملەرنىڭ نەپرىتىگە

ئەمەس، ھۆرمەتكە سازاۋەر بولىدۇ؟

بەگلەر ھامان بەيدەنىك ئۆلتۈرۈلۈشنى تەلەپ قىلىۋاتاتتى.

ــ بۇ يالماۋۇزنى قۇترىغان پىلنىك پۇتى ئاستىغا تاشلاپ ئۆلتۈرۈش كېرەك!

ــ ياكى پۇت ـ قولنى چېتىپ باغلاپ، ئېگىز مۇنار ئۇستىگە ياتقۇزۇپ قويۇشقا تېگىشلىك، گۆشنى قۇزغۇنلار يەپ، كۆزلىرىنى چوقۇپ كەتسۇن!

مەلىكىگە ئاستىرتىن تىكىلىپ قاراپ تۇرغان بابىر ئاخىرقى تەكلىپلەردىن بەيدەنىك رەڭگى ئۆچۈپ، يۈزى كۆكۈش رەڭگە كىرگىنىنى كۆردى. شۇنىڭدا مۇھەممەد دولداينىك نىشارىسى بىلەن بەگلەر جىم بولۇشتى. بابىر مەلىكە چۈشىنىدىغان پارسىي تىلدا:

ــ جاناب بەگلەر تەكلىپ قىلغان جازالار بارلىقى ئاساسلىق، ــ دېدى، ــ بىراق خىيانەتچى مەلىكىگە بۇلارنىك ھەممىسىدىنمۇ ئېغىرراق بىر جازا بار. بۇ خانىمنىك گېپىگە قارىغاندا، ھەممە يېتىم ۋە يېسىرلەر ئۆچۈن جېنى ئېچىيدىكەن، زەھەرنى ئاشۇلارنىك كۆز ياشلىرىدىن تەييارلىغانمىش! بىراق بۇنىك ئوغلى ئىبراھىم لادىنىك ئەل ـ ئۇلۇسقا قىلغان زۇلۇمى ئازمۇ؟ يېتىم ۋە يېسىر قىلغان ئادەملىرى ئازمۇ؟ ئىبراھىم سەۋەبچى بولغان ئىچكى ئۇرۇشلاردا ھەر يىلى قانچە ئادەم ھالاك بولغانىدى، جاناب كارانىي؟ سىز بىلسىڭىز كېرەك؟

ــ ھەزرىتىم، مەندە ھېساباتى بار: ئاخىرقى ئۆچ يىل داۋامىدا سۇلتان ئىبراھىم باشلىغان ئىچكى ئۇرۇشلاردا بىزدىن يۈز يىگىرمە مىڭ ئادەم ھالاك بولغانىدى.

ــ ئۆچ يىلدا بىر يۈز يىگىرمە مىڭ! ــ خىتاب قىلدى بابىر ــ

ئىبراھىم لادى بولسا ئون يىلدىن ئارتۇق تەختىتە ئولتۇرغان! ھىندىستاندا ئادەم كۆپ. يۈز مىڭى ئىچكى ئۇرۇشتا ھالاك بولسا، ئىبراھىم يەنە يۈز مىڭنى پۇلغا يالىلىغان. ئەگەر ئىبراھىمنىڭ ئانىسى بولمىش بۇ خانىم ئۆلگەن نەۋكەرلەرگە ۋە ئۇلارنىڭ يېتىم-يېسىرلىرىگە ئەستايىدىل جان كۆيدۈرسە، نېمە ئۈچۈن يۈز مىڭلاپ ئادەملەرنىڭ بېھۇدە ئۆلۈپ كېتىشىگە يول قويغان؟ نېمە ئۈچۈن ئوغلىنى بۇنداق ئورۇنسىز قىرغىنلاردىن قايتۇرمىغان؟!

— مەن پەقەت ئانا ئىدىم، پادىشاھ ئوغلۇمغا ئەمىر-پەرمان بېرەلمەيتتىم! — دەپ مەلىكە بەيدە ئەمدى ئۆزىنى ئاقلاشقا باشلىدى.

— ئورۇنسىز ئىچكى قىرغىنلارنى توختىتىشقا ئەمىر-پەرمان بېرىش ئۈچۈن مانا، بىز بەل باغلىدۇق! — دېدى بابىر، — خۇدادىن ئۈمىدىمىز بارکى، بۇ ئۇلۇغ مەملىكەت ئەمدى يېگانە مەركىزىي دۆلەت ئەتراپىغا جىپسلاشقۇسىدۇر. بىز ھىندنى ئاۋات ۋە قۇدرەتلىك قىلىش ئارزۇسىدىمىز. بىزگە ھەمكار ۋە ھەمنەپەس بولىدىغان ھىند بەگلىرى، ئەقىل ئىگىلىرى، ھۈنەرۋەنلىرى كۆپ. بىزنى زەھەرلەپ ئۆلتۈرمەكچى بولغان بۇ مەككار خانىم ئۈچۈن ئەك ئىغىر جازا شۇكى، بىز مانا، تىرىك! بۇ خانىمنىڭ ئۆزى ۋە ئوغلى قىلالمىغان زور ئىشلارنى بىز قىلىۋاتىمىز!

مەلىكداد كارانىي بىردىن يېنىكلىنىپ:

— ھەزرىتىم ئىلتىپات قىلدىڭىز! — دېدى.

— بۇ مەلىكە، — دەپ داۋاملاشتۇردى بابىر، — تۈل خوتۇن-بىچارىلەرگە شۇنچىلىك جان كۆيدۈرىدىغان بولسا... ئابدۇكېرىمبەگ!

بەيدەگە يېقىن بىر جايدا ئولتۇرغان شىغاۋۇل سەكرەپ ئورنىدىن تۇردى. بابىر ئۇنىڭغا بۇيرۇدى:

ــ بۇ مەلىكىنىڭ بارلىق مال ۋە دۇنياسىنى مۇسادىرە قىلىپ، جەمنە بويىدا بىر بۇقئەئى خەير① قۇردۇرۇڭ. بارلىق خىزمەتچىلىرى شۇ بۇقئەدە خىزمەت قىلسۇن، مەلىكىنىڭ پۇتۇن بايلىقى، مال ۋە دۇنياسى يېتىم-يېسىرلەرگە خەير-سەدىقە قىلىپ ئولەشتۇرۇلسۇن.

ــ بېشىم بىلەن! ــ دەپ ئابدۇكېرىم بۇ پەرماننى تەزىم بىلەن قوبۇل قىلدى.

ــ مەلىكىنى تا ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە تىرىك ساقلاشمۇ سىزگە تاپشۇرۇلدۇ، جاناب ئابدۇكېرىمبەگ!

ــ تىرىك؟! ــ ھەيران بولۇپ سورىدى شىغاۋۇل.

باشقا مەنسەپدارلارنىڭمۇ تەئەججۇپلىنىشۋاتقانلىقىنى كۆرگەن بابىر ئاۋازىنى كۆتۈرۈپرەك سۆزلىدى:

ــ مەلىكە بىزنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى غەلىبىلىرىمىزنىمۇ كۆرسۇن. يامانلىققا ياخشىلىق قىلىش مەرد كىشىنىڭ قولىدىن كېلىشىگە ئىشەنسۇن. ئەگەر مەلىكىدە ۋىجدان بولسا، ئوغلى قىلماي كەتكەن ئىشلارنى بىزنىڭ قىلغىنىمىزنى كۆرۈپ ۋىجدانى ئازابلانسۇن. ئەگەر ۋىجدانى بولمىسا، ئىچىدە پەقەت كۆرەلمەسلىك چاياناىرى بولسا، بۇ چايانلار ئۆزىنى چېقىپ يېتىشەرسۇن. مەلىكىگە بۇنىڭدىن ئۆزگە جازا مۇناسىپ ئەمەس!

بەگ ۋە مەنسەپدارلارنىڭ پىچىر-پىچىرلىرى ئاڑىسىدا بىرسىنىڭ:

---

① بۇقئەئى خەير ــ خەير - سەدىقە ئۆيى.

ـــ هەزرىتىم مەردلىك قىلدىڭىز! ـــ دېگەن خۇشاللىق خىتابى ئاڭلاندى.

ئۆز ئۆلۈمىنىمۇ ئۆتكۈر بىر قورالغا ئايلاندۇرماقچى بولۇپ كەلگەن مەلىكە بەيدە ئەمدى بۇ قورالدىن ئايرىلغىنىنى سەزدى. شۇ كەمگىچە ئۇ ئەجىلى يەتكىنىگە شۈبھە قىلمايتتى. ئەمدى بىردىنلا يەنە ياشاش ئۈمىدى پەيدا بولدى. مەلىكىنىڭ ئۆلۈم سوغۇقىدىن مۇزلىغان قەلبىگە ھاياتنىڭ يىللىق نەپىسى تەگدى ـ دە، كۆڭلىنى بوشاشتۇرۇۋەتتى.

مەلىكە يۈزىنى قوللىرى بىلەن توسۇپ، يەلكىلىرى سىلكىنىپ ـ سىلكىنىپ، يىغلاشقا باشلىدى.

سېكرى. قايتا كۆز ئاچقان بۇلاق

1

بابىرنىڭ مەخسۇس تەكلىپى بىلەن ھىراتتىن ئەگرەگە كېلىۋاتقان مەۋلانا خانىدەمىر، شائىر شىھاب مۇئەممىي ۋە مۇدەررىس ئىبراھىم قانۇنىي ئۈچ ئايغا يېقىن يول يۈردى.

خەتەرلىك خەيبەر داۋىنىدىن ئۆتۈپ، سىند دەرياسىنى كېچىپ، چاتقاللىق ئورمانلارنى ئارىلاپ كېلىۋېتىپ، مەۋلانا خاندەمىر دۇنيانىڭ قانچىلىك چوڭلۇقىنى ئەمدى بىرىنچى نۆۋەت ئەستايىدىل ھېس قىلدى. ھەپتىلەر، ئايلار داۋامىدا ئاتلىق سەپەر قىلىپ ئاخىرىغا يېتىپ بولمايدىغان باغرى كەڭ ئۆلكىلەرنىڭ ھەممىسى

ئەمدى پۈتۈن بىر دۆلەت بولۇپ بىرلەشكەنلىكى، بەلختىن كابۇلغىچە، ئۇنىڭدىن لەخور ۋە دېھلىگىچە ھەممە جايدا بابىرنىڭ مۆھرى بېسىلغان پەرمانىنى شەرتسىز ئادا قىلىشىدىن سېزىلەتتى. بۇ پەرمانغا مۇۋاپىق خۇراسان ۋە ماۋەرائۇننەھردىن بابىرنىڭ تەكلىپى بىلەن كېلىۋاتقان ئىلىم-سەنئەت ئەھلىنى، ھۈنەرۋەنلەرنى بارلىق ۋىلايەت ھاكىملىرى، بارلىق قوغدىغۇچى ئەسكەرلەر ۋە بېكەت نازارەتچىلىرى قوشنا دۆلەت ئەلچىلىرىگە كۆرسىتىلىدىغان ئىززەت-ھۈرمەت بىلەن كۈتۈۋېلىپ، ئۇزىتىپ قويۇشلىرى كېرەك ئىدى، يولدا تېخى قاراقچىلار تۈگىمىگەن، تەرتىپ ئورنىتىلمىغان قالايمىقان شەھەر ۋە قىشلاقلار بار ئىدى. خانىدەمر ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنى بۇنداق جايلاردىن "بەدرەقە" دەپ ئاتىلىدىغان ئىككى يۈز-ئۈچ يۈز كىشىلىك قوغدىغۇچى ئەسكەرلەر ئۆتكۈزۈپ قويۇشاتتى.

كارۋان سارايلاردىمۇ ئۇلارنى "پادىشاھنىڭ خاس مېھمانلىرى" دېيىشىپ، ئەڭ ياخشى ئۆيلىرىگە جايلاشتۇراتتى، قوللىرىدىكى قەغەزلىرىگە قاراپ كۈندىلىك تاماقلىرى ئۈچۈن پۇلسىز گۈرۈچ، گۆش، ماي بېرىشەتتى، يەنە پارچە خىراجەتلىرى ئۈچۈن مەخسۇس تەمىناتمۇ بېرىلەتتى. چارچىغان ئات-ئۇلاغلىرىنى ئالماشتۇرۇش كېرەك بولۇپ قالسا، پوچتىكەشلەر بېقىۋاتقان ئات-ئۇلاغلاردىن ئۇلارغا بىرنەچچى نۆۋەتتە بېرىشەتتى. كابۇلدىن دېھلىگىچە بولغان مىڭلاپ چاقىرىم يول بويلىرىدىكى كارۋان سارايلار ۋە پوچتا بېكەتلىرى بابىرنىڭ ھەربىكەتلىرى بىلەن شۇنچىلىك ئاۋات ۋە شۇنچىلىك ياخشى ئىشلەپ تۇراتتى.

خانىدەمر يوللاردا، بېكەتلەردە ھىندىستانغا بېرىپ كېلىۋاتقان

ئەلچىلەر، ساياھەتچىلەر ۋە سودىگەرلەرنى كۆپ ئۇچراتتى. بۇلتۇر ئەگرەدىن ئەللىك چاقىرىمچە غەربتىكى سېكرى دېگەن جايدا بابىر رەناسەنگا بىلەن ئۇرۇشۇپ، پەنسىپەتتىكىدىنمۇ چوڭراق غەلىبىگە ئېرىشكەندىن كېيىن، ئۇنى ئەستايىدىل تەن ئېلىپ ئەلچى ئەۋەتىشكە باشلىغان پادىشاھلار كۆپىيىپ قالغاندى. خاندەمىر لەخوردا ئۇچراتقان قىزىل باشلارنىڭ ئەلچىسى شاھ تەخمەسپ I① نامىدىن غەلىتە سوۋغىلار ئېلىپ كېتىۋاتاتتى. بۇ سوۋغىلار ئارىسىدا ئاق تۆگىنىڭ ئۈستىگە قۇرۇلغان زەر ئۇقلىق كاجۇۋادا ئاۋايلاپ ئېلىپ كېتىۋاتقان ئىككى گۈزەل چېركەس قىزىمۇ بار ئىدى. شاھ تەخمەسپ بۇ قىزلارنى بابىرنىڭ ھەرىمىگە ئاتاپ ئەۋەتكەنىدى.

خاندەمىر دېھلىدىن شىمالراقتىكى بىر بېكەتتە سەمەرقەنىدىلىك ۋە تاشكەنتلىك ئەلچىلەرنىمۇ ئۇچراتتى. سېكرىدىكى غەلىبىنىڭ شۆھرىتى ئەتراپتىكى مەملىكەتلەرگە تارقالغاندىن كېيىن بابىرنىڭ ھىندىستاندا قۇرغان يېڭى دۆلىتىنى ئۇنىڭ ئەشەددىي دۈشمەنلىرى بولغان شەيبانىيزادىلەرمۇ تەن ئالغانىدى. ھازىر سەمەرقەند تەختىدە ئولتۇرغان كۆچكۈنچى خانىنىڭ ئەلچىسى بابىرغا سەمەرقەندنىڭ سايۇا ئۈزۈم كىشمىشلىرىدىن، كانىبادامنىڭ سۇبھانى ئۈرۈكلىرىدىن، بۇخارانىڭ كۈچلۈك مەيلىرىدىن، ماۋەرائۇننەھرنىڭ باشقا ئاز ئۇچرايدىغان نېمەتلىرىدىن يەتتە تۆگىگە سوۋغا-سالام ئارتىپ، يېنىغا ئىككى يۈز ياخشى ئاتنىمۇ تارتۇق قىلىپ قوشۇپ ئەۋەتكەنىدى. بابىر بۇ ئەلچىنى ئۆزىنىڭ جەمنە

---

① تەخمەسپ I — شاھ ئىسمائىلنىڭ ئوغلى. 1524 - يىلى شاھ ئىسمائىل ۋاپات بولغاندىن كېيىن تەخمەسپ ئۇنىڭ ئورنىغا شاھ بولغان.

بويدا قۇردۇرغان همشت بېهشت دېگەن يېڭى بېغدا خانلار ئولتۇ-
رىدىغان ئاق كىگىز ئۆستىگە ئولتۇرغۇزۇپ، كامالى ئېهتىرام بىلەن
قوبۇل قىلغانىدى. بابىرنىڭ قوبۇلىدىن ۋە سوۋغا-سالاملىرىدىن
مەمنۇن بولۇپ قايتىۋاتقان خان ئەلچىسى خانەمىرگە ماختاندى:

— هە، مەۋلانا، بىز هىندىستاندا كۆرگەن خامان-خامان
ئالتۇنلارنى تېخى هېچكىم كۆرمىگەندۇ. بابىر مىرزا قۇيما ئالتۇندىن
قىلىنغان تەختتە ئولتۇرۇپتۇ. تەختنىڭ تېگىگە زور گىلەملەر سېلىنغان
ئىكەن. ۋىلايەت هاكىملىرى هەر يىلى بېرىدىغان ئالتۇنلىرىنى شۇ
گىلەمنىڭ ئۆستىگە ئەكىلىپ تۆكتى. بىرەمدىلا ئالتۇندىن چوڭ
خامان بەرپا بولدى.

بابىر شەيبانىيزادىلەرنىڭ ئالتۇنغا هېرىس ئادەملەر ئىكەنلىكىنى
بىلگىنى ئۈچۈن ئەلچىنىڭ كۆز ئالدىدا ئاتايىن شۇنداق خامان
بەرپا قىلغانلىقىنى خانەمىر ئېچىدىن سېزىپ كۈلدى:

— جانابىي ئەلچى، بۇ خاماندىن كەپسەن ئالمىدىڭلارمۇ؟

— پادىشاه بىزگە قىممەت باها سەرپايىلار كىيدۈردى. گىلەم
ئۆستىدىكى ئالتۇندىن هەزرەت كۆچكۈنچى خانىغا ئاتاپ سوۋغا
بېرىلدى. ئالتۇن تەڭگىلەرنى ساناپمۇ ئولگۇرمىدى. ئىككى يۈز
ئەللىك مىسقالىنى بىر كۈمۈش تاش بىلەن تارتىپ بەردى.

— ئىككى ئوتتۇرىدا بىرەر شەرتنامە تۈزدىمۇ؟

— هە، بىمالال باردى-كەلدى قىلىدىغان بولدۇق. سودا-
سېتىق تىكلەنىدى. ئالاقىلەر ئىلگىرىكىدىن ياخشىراق روناق
تاپقۇسىدۇر. بىز بۇلاردىن يېپەك، دورا-دەرمەك ئالىمىز. بۇلارغا
هۆل ۋە قۇرۇق مېۋىلەر، ئات-ئۇلاغلار ساتىمىز...يولى يىراق
بولسىمۇ كارۋانلىرىمىز ئىشتىياق بىلەن كېلىپ-كېتىدۇ. چۈنكى

بابىرمىرزا ئۆز تەۋەلىكىدە تەمغە① سېلىقىنى بىكار قىلدى. ئۆزبېك، تۈركمەن، تاجىك، ھىند، ئەرەب، ئەجەم، پارس ــ ئىشقىلىپ، بارلىق ئادەم بالىسى بۇ ئىغىر سېلىقىتىن ئازاد بولۇپ، دارامەتلىرى ئېشىپتۇ. ھۈنەرۋەنلەر ۋە سودىگەرلەرمۇ شۇنىسىدىن ناھايىتى مەمنۇن. پەقەت بابىر پادىشاھنىڭ بىر ئەمرى بىزگە مۇۋاپىق كەلمىدى.

ــ قايسى ئەمرى؟ ــ قىزىقىپ سورىدى خانىمىر.

ــ پۈتۈن مەملىكىتىدە مەي ئىچىش مەنئىي قىلىنىپتۇ. بابىر مىرزىنىڭ ئۆزىمۇ "بۇنىڭدىن كېيىن ئىچمەيمەن"، دەپ پۈتۈن ئەل ئالدىدا توۋا قىپتۇ. مەي ئىچىلىدىغان ئالتۇن-كۈمۈش قاچىلارنى سۇندۇرۇپتۇ. غەزىنىدىن ئون تۆت تۆگىدە ئىككى ئاي ئاۋارە بولۇپ ئېسىل ئىچىملىكلەردىن ئەگرەگە ئېلىپ بارغان ئىكەن. ھەممىسىگە تۇز سالدۇرۇپ، سىركىگە ئايلاندۇرۇپتۇ. "پۈتۈن مەملىكەتتە ھېچكىم ئىچىملىك ساتمىسۇن، ھېچكىم چەتتىنمۇ ئېلىپ كەلمىسۇن!" دەپ قاتتىق مەنئىي قىلىنىپتۇ...بەزىلىرى ئىچكۈلۈكسىز...سوغۇققىنا!

كۆچكۈنچى خانىنىڭ ئەلچىسىنى كۆڭۈلسىزلەندۈرگەن بۇ يېڭىلىق خانىمىرنىڭ روھىنى كۆتۈردى. ھۈسەين بايقارانى ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرىنى ئىچكۈلۈك بالاسى قانچىلىك دەرىجىدە خاراب قىلغىنى تېخى مەۋلانانىڭ ئېسىدىن چىقمىغانىدى. بۇنىڭدىن توققۇز يىلچە بۇرۇن بابىر ھىراتقا ئىككىنچى نۆۋەت بارغاندا خانىمىر ئۇنىڭمۇ مەيخورلۇققا بېرىلىشكە باشلىغانلىقىنى كۆرگەن، "بۇ نادىر سىيامۇ باشقا نۇرغۇن تۆمۈرىيلەرگە ئوخشاش ئىستېداتىنى ئىچكۈلۈكە

---

① تەمغە ــ قوشۇمچە دارامەت سېلىقى.

سېلىپ بېرەرمۇ؟" دەپ تەشۋىشلەنگەندى. ئەلچىنىڭ ھېكايىسى ئۇنىڭ مانا شۇ تەشۋىشىنى تارقىتىۋەتتى.

خانەمىر بۇ ئۇزاق ۋە مۇشەققەتلىك سەپەرگە بابىرغا تايىنىپ چىققانىدى. يېشى ئەللىكتىن ئېشىۋاتقان ئالىم بۇ ئۇزاق يۇرتلاردىن ھىراتقا ساق-سالامەت قايتالامدۇ، يوقمۇ، تېخى ئۆزى ئۈچۈن قارىغۇ ئىدى. ئۇ بابىرنى دەپ مانا شۇ قارىغۇلۇقنى بوينىغا ئېلىپ كېلىۋاتاتتى. ئەمدى يوللاردا بابىرنىڭ ئىرادىسى ۋە ئەقىل-ئىدراكىدىن دالالەت بېرىدىغان نېمىلا ئۈچرىسا، ھەممىسى مەۋلانانىڭ قەلبىدىكى مۇدھىش قارىغۇلۇقنى قوغلاۋاتقاندەك بولاتتى ۋە يورۇق بىر ئىستىقبالغا ئىشەنچ ئويغىتاتتى.

خانەمىر ئەگرەگە كىرىپ كەلگەندە دەريا بويىغا قۇرۇلغان ھېشت بېھىشت ۋە زەرەپشان باغلىرىنى، مەرمەرلىرىگە چىرايلىق گۈللەر سېلىپ ئىشلەنگەن تاش ئىمارەتلەرنى، تاملىرى مايسىلار بىلەن بېزەلگەن، ئالتۇن بىلەن ھەل بېرىلگەن شىپاگىلارنى، توپ-توپ گۈللىرى كۆزنى قاماشتۇرىدىغان گۈلزارلارنى كۆردى. بۇ ئۇلۇغۋار گۈزەللىكلەر مەۋلانانىڭ يول بويى كۆرگەن ۋە ئاگلىغانلىرىغا قوشۇلدى-دە، ئۇ بابىرنى ئاۋۋالقىدىن باشقىچە پەۋقۇلئاددە قۇدرەتلىك بىر قىياپەتكە كىرگۈزۈپ تەسەۋۋۇر قىلىشقا باشلىدى...

* * *

لېكىن بابىر كېيىنكى يىللاردا كۆپ كېسەل بولۇپ، ناھايىتى ئورۇقلاپ كەتكەن، جۈغى خىلىلا كىچىكلەپ قالغانىدى. خانەمىر ئۇنىڭ ئۆزىنى قانچىلىك ئالدۇرۇپ قويغىنىنى سېكرى تېغىغا سەيلىگە چىققان چېغىدا كۈن يورۇقىدا ناھايىتى ئېنىق كۆردى. بابىر سېكرى تېغىنىڭ ئاجايىپلىقى ۋە تەكشى جايىغا چۈشكەنلىكى ئوشتىكى بۇرا

تاغنى ئەسلىتىدىغانلىقى ھەققىدە سۆزلەيتتى، تاغ ئېتىكىدىكى كۆل ئىچىگە قۇرۇلۇۋاتقان تاش سۇپىنى قولى بىلەن كۆرسىتەتتى، پەستە زىچ ئۆسكەن ياپيېشىل باغ ۋە دەرەخلەر ئارىسىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان يېڭى ئىمارەتلەر قانداق بەرپا بولغىنىنى ھېكايە قىلاتتى.

خانەمىر بولسا ئۇنىڭ سۆزىگە بۆرتۈپ قالغان ئورۇق يۈزىگە، كۆز ئەتراپلىرى ۋە پېشانىسىدىكى قەۋەت-قەۋەت قورۇقلارغا، ئۇيقۇسىزلىقتىن ئىچىگە پېتىپ كەتكەن قاپاقلىرىغا قاراپ، ئىچ-ئىچىدىن ئۇنىڭغا كۆيۈنەتتى.

تاغدىن كۆل تەرەپكە چۈشۈپ كېتىۋاتقىنىدا بابىر خانەمىرنىڭ بۇ كۆيۈنۈشىنى سەزگەندەك بولۇپ:

— مېنىڭ تەقدىرىم غەلىتە، مەۋلانا، — دېدى، — ئەتراپىمنى ئاۋات قىلغانسېرى ئۆزۈم سولىشىپ كېتىۋاتىمەن.

— ئۇنچىلىك ئەمەسقۇ...ھەر ھالدا، ئۆزىڭىزگىمۇ كۆپرەك غەمخورلۇق قىلىشىڭىز زۆرۈرمىكىن؟

— زۆرۈرلۈكىغۇ زۆرۈر، لېكىن مەملىكەت قانچىلىك زور بولسا، ئۇنى ئىدارە قىلىش شۇنچىلىك تەسلىشىدىكەن. مەن زور بىر دۆلەت قۇرۇش مەقسىتىنى زىممەمگە ئالغىنىمدا بۇنىڭ قانچىلىك مۇشكۈل ئىكەنلىكىنى تەسەۋۋۇر قىلمىغانىكەنمەن. كېچە-كۈندۈز مېھنەت، تەشۋىش، ئوت، يالقۇن...خۇددى ھەربىكەتتىكى ۋولقانلار ئارىسىغا چۈشۈپ قالغاندەك تۇرىمەن. كۆزلىگەن مەقسىتىم ئەمەلگە ئاشقۇچە ئۆمرۈم يېتەمدۇ، يوقمۇ، بىلمەيمەن.

— نىيەتنى پۈتۈن قىلىش كېرەك، ھەزرىتىم. سىز تېخى يېگىت يېشىدىسىز، ھازىر قىرىق ئالتە ياشتىسىز.

— ئەمما ھىندىغا كەلگىنىمدىن بېرى ھەر يىلى بەش-ئون يىللىق

ئۆمرۇم سەرپ بولغاندەك تۇيۇلىدۇ. قىزىتما، ئۇيقۇسىزلىق...

خانىمىر بابىرنىڭ ھىندىستانغا كېلىپ تۇزگەن يېڭى دۆلىتىنى بۇگۈن ئەتىگەندە ئوقۇغانىدى. شۇ دۆلەتچىلىكى بىر رۇبائىي ھازىر ئۇنىڭ ئېسىگە چۈشتى:

جىسمىمدە ئىستىما كۈندە مەھكەم بۇلادۇر،
كۆزدىن ئۇچادۇر ئۇيقۇ چۈ ئاخشام بۇلادۇر.
ھەر ئىككىلەسى غەمىم بىلە سەبرىمدېك،
بارغانسېرى بۇ ئارتەدۇر، ئول كەم بۇلادۇر.

بابىرنىڭ ئۇيقۇسىز كېچىلەردىن كىرتەيگەن كۆزلىرى سەل شامال تەگسە ياشاڭغۇ ايدىغان بولۇپ قالغانىدى.

— تېۋىپلار ئۇيقۇسىزلىقنىڭ داۋاسىنى بىلەتتىغو؟

— ھىراتلىق خاس تېۋىپىمىز يۈسۈپىي داۋالاپ كۆردى، بولمىدى. "سىزگە دەم ئېلىش كېرەك"، دەيدۇ. "دۆلەت غەملىرىنى ئۇنتۇڭ"، دەيدۇ. "كېچىلىرى شېئىر يازماڭ"، دەيدۇ. ئەمما... دۆلەت ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭ غېمىنى قانداق ئۇنتۇش مۇمكىن؟ پەقەت شېئىر يازغاندا، ئىجاد قىلغاندا بۇ غەم خىيالىمدىن كۆتۈرۈلىدۇ. لېكىن ئەگەردە بولسام ئىجادقىمۇ پۇرسەت تاپالمايمەن. كېچىسىمۇ، كۈندۈزۈمۇ دۆلەت غېمى... بىزار بولۇپ مانا مۇشۇ سېكرېتگە چىقىۋالدىم. ئىجاد ئۈچۈن بۇ يەر تىنچراق... خېلىدىن بۇيان مەسنەۋىي يازماقتىمەن. سانىسام، بىر كېچە-كۈندۈزدە ئەللىك بەيىت مەسنەۋىي يېزىپتىمەن.

بابىر كېسەللىكى ئۈستىگە كۆپ ئىشلەپ ئۆزىنى ناھايىتى چارچەتىپ قويغىنىنى، ئۇيقۇسىزلىقنىڭ بىر سەۋەبى شۇ ئىكەنلىكىنى، تېۋىپنىڭ كېچىلىرى شېئىر يېزىشنى مەنئى قىلىشى توغرىلىقىنى

خانده‌مىر سېزىپ باراتتىۇ، لېكىن بۇنى ئېيتىشقا ئەندىشە قىلاتتى. مىجەزىدىن ئارام ئىلىشىنىڭ نېمىلىكىنى بىلمەيدىغان بابىر ئۆزىنى ئايىماي ئىشلەپ ئۆگىنىپ قالغانىدى. ئۇ بىركۈندە شۇنچە شېئىر يازغىنىدىن مەنىۋى بولۇپ يۈرگەنىدە ئۇنى بۇ مەنىۋىيەتتىنمۇ مەھرۇم قىلىدىغان نەسىھەت گەپ ئېيتىش مەۋلانىغا ئورۇنسىز تۇيۇلدى.

— ئىشقىلىپ، خۇدا سىزگە قۇۋۋەت بەرسۇن، — دەپلا قويدى.

بابىر ماۋزۇنى يېڭىلىغۇسى كېلىپ:

— مەۋلانا، «ھەببب ئۇسسىيەر»نى[1] نەچچە يىل يازغانسىز؟ — دېدى.

— ئون بىر يىل. لېكىن تېخى تۈگەتمىدىم. خاتىرجەملىك بولغاندا ھىراتتا تۈگەتمەكچى ئىدىم. لېكىن يىگىرمە يىلدىن بېرى سۈنىيىپەرەسلەر بىلەن شىئەپەرەسلەر ھىراتنى بىر-بىرىدىن تارتىۋېلىپ، گاھى ئوتقا سالدى، گاھى سۇغا...

— ھە ئاشۇ چاغدا...ئۇنسىيەنىڭ مۇناردا تۇرۇپ سۆزلەشكىنىمىزدە "ھىراتنىڭ تەلەي قۇياشى ئۇۋۇلسىغا پېتىپ كېتەرمۇ؟" دەپ قايغۇرغانىدىڭىز. شۇ قايغۇرۇشلارنىڭ ھەممىسى ئورۇنلۇق ئىكەن-دە؟

— ھىراتنىڭ تەلەي كەتكەندە سەمەرقەند بىزگە قوچاق ئېچىپ

---

① ھەببب ئۇسسىيەر — "قەدىرلىك دوستىنىڭ تەرجىمھالى" دېمەكتۇر. خانده‌مىر ئۆزىنىڭ بۇ چوڭ ئەسىرىدە ئەرەب، ئىران، ئوتتۇرا ئاسىيا، خۇراسان تارىخىنىڭ ئالەم پەيدا بولغاندىن تا XVI ئەسىرگىچە ئۆتكەن ئەڭ مۇھىم دەۋرلىرى ھەققىدە سۆزلەيدۇ.

تۇرسكەن! شىئە-سۆزنىي ئاداۋىتى ماۋەرائۇننەھر بىلەن خۇراسان ۋە ئىرانىنىڭ مەدەنىي ئالاقىلىرىنى ئۈزۈپ تاشلىدى. بۇ ئالاقىلەردىن قانچىلىغان ئەۋلادلار بەھرە ئالغانىدى. قانچىلىغان ئىستېداتلار كامالەتكە يەتكەنىدى، جاھىل سۇلتانلار ماۋەرائۇننەھرنى يالغۇز-يېتىم ھالەتتە قالدۇرۇپ قارائخۇلوق ۋە خۇراپاتقا يەم قىلماقتا. سەمەرقەندتىن كەلگەن بىر ئالىم يىغلىغۇدەك بولۇپ ئېيتىپ بەردى، ئابىرەھمەت بويدىكى ئۈچ قەۋەتلىك ئۇلۇغبەگ رەسەتخانىسى ۋەيران بولۇپتۇ. شەھەر ھاكىمىنىڭ پەرۋايىغا كەلمەس ئىمىش. جاھىللار بۇزۇلۇپ ياتقان رەسەتخانىنىڭ خىشلىرىنى ئېلىپ كېتىپ، ئۆز ھويلىلىرىغا ئىشلەتمەكتە ئىمىش.

— بىز باشقا يۇرتقا كېلىپ ئىمارەتلەر قۇرغاندا ئۇلار ئۆز يۇرتىمىزدىكى ئابىدىلەرنى بۇزۇشماقتا! پەلەكنىڭ بۇنىڭدىنمۇ ئاچچىق كىنايىسى بولارمۇ، مەۋلانا؟ شۇنى ئويلىسام، ئۆز يېرىمىزنى قويۇپ، ھىندىغا كۆچۈل بەرگىنىم ماڭا خۇددى ياخشى نەتىجىلەر قازىنالمەغاندەك كۆرۈنىدۇ!

— بىراق پەلەكنىڭ گەردىشى شۇنى تەقەززا قىلسا، ئادەم ئىلاج تاپالمايدىكەن-دە! مانا، مەنمۇ سىزدىن ئىبرەت ئېلىپ، ھىندىغا كەلدىمغۇ! مۇئەررىخ بولغانلىقىم ئۈچۈن تارىخىي زۆرۈرىيەتنىڭ بىزدىن كۈچلۈك بولىدىغانلىقىنى كۆپ سەزدىم.

بابىر خانەمىرنىڭ ئاخىرقى گېپىگە قىزىقىپ، ئېتىنى ئۇنىڭ ئېتىغا يېقىنلاشتۇرۇشقا باشلىدى.

— دەرھەقىقەت، تارىخ ئالاھىدە شەخسلەر ئىرادىسىگە بويسۇنمايدىكەن، — دېدى بابىر، — ئايىغىڭىز ئاستىدىكى تاغ تۆۋەنگە قاراپ كۆچىسە، سىز ئېگىزگە قانچىلىك ئىنتىلماڭ، تاغ كۆچكۈنى

بىلەن بىلە تۆۋەنگە غۇلاپ كېتىدىكەنسىز. ئەمدى ئويلاپ كۆرسەم، ماۋەرائۇننەھرىدىكى كۆچكۈنلەر مېنى خۇددى شۇ كويغا سالغان ئىكەن. بىراق سىز قەدەم قويغان تاغ ئېچىدىن كۆتۈرۈلۈپ ئۆسۈپ بارسا، كۆزلىگەن ئېگىزلىكىگە قانداق كۆتۈرۈلگەنلىكىنى ئۆزىڭىزمۇ سەزمەي قالىدىكەنسىز. ھىندىستان ماڭا ئېچىدىن كۆتۈرۈلۈپ ئۆسۈپ بارغۇچى تاغدەك تۇيۇلىدۇ، مەۋلانا. شۇنىڭ ئۈچۈن سەمەرقەند ۋە ئەنجاندا قىلالمىغان ئىشلىرىمنى بۇ يەردە قىلىش ئۈمىدىدىمەن!

ــ مېنىڭ نەزىرىمدىمۇ ئەمدىكى يۈكسىلىش ئەسىرى ھىندىغا كۆچكەنگە ئوخشايدۇ. جاھالەت قوغلىغان ناھايىتى كۆپ ئىلىم ۋە سەنئەت ئەھلىنىڭ سىزدىن پاناھ ئىزدەپ ھىندىغا كېلىشى سەۋەبسىز ئەمەس. چۈنكى پەلەكنىڭ گەردىشى ئۆزگەردى. بىر چاغلاردا خۇراسان ۋە ماۋەرائۇننەھرىمۇ ئېچىدىن كۆتۈرۈلۈپ ئۆسىدىغان تاغدەك يۈكسەلگەن ئەمەسمىدى؟ خارەزمدە بېرونىي، بۇخارادا ئىبن سىنا، تۈستا فىردەۋسى، بالاساغۇندا يۈسۈپ خاس ھاجىب ــ بۇلارنىڭ ھەممىسى بىر-بىرىگە ئەسىرداش. شۇنچە زور سىيمالار چىقىقان ئەسىر ــ بىزنىڭ ئۇلۇغ بىر يۈكسىلىش ئەسىرىمىز ئىدى. چىڭگىزخاننىڭ كۆچمەنچى ئوردىلىرى بېسىپ كەلدى-ده، مەدەنىي تەرەققىياتىمىزنىڭ يىپلىرىنى بىرنەچچە ئەسىرگە ئۈزۈپ تاشلىدى. ئۇلۇغبەگ دەۋرىدە سەمەرقەنىدتە، ناۋايى دەۋرىدە ھىراتتا ناھايىتى كۆپ مەدەنىي ئىستېداتلار يەنە ئويغاندى. يېڭى يۈكسىلىشلەر ئەسىرى باشلاندى. لېكىن كاج رەپتار پەلەك بۇنىمۇ بىزگە ئوشۇق كەتتى دەپ ھېسابلىدى! يەنە كۆچمەنچى سۇلتانلار مەدەنىي تەرەققىيات يىپلىرىنى ئۈزۈپ،

چىگىشلەشتۇرۇۋەتتى،.. پېقىر ھىراتتا تاپالماي يۈرگەن كالدك يىپنىك ئۇچىنى مۇشۇ يەردە تاپقاندەك يېنىكلىك دېس قىلۋاتىمەن. مۇساپىرلىق ناھايىتى ئېغىر بولسىمۇ، لېكىن ئىنسانىيەت ياشاۋاتقان مۇشۇ كەك ئالەمدە يېڭى ئىستېداتلىرى ئويغانغان، ئىلىم ۋە سەنئەتكە ئەستايىدىل يول ئېچىلغان ھىندنىك بارلىقى قەلبلەرگە قۇۋۋەت بېرىدۇ...مەن ئەمدى «ھەبىب ئۇسسىيەر»نىك ئاخىرقى تەھرىرلىكىنى مۇشۇ يەردە، قانىتىگىز ئاستىدا تۇغتىش ئۇمىدىدىمەن.

— بەجانىدىل!...بىزدىن قانداقلىكى ياردەم زۆرۈر بولسا تارتىنماي ئېيتىك.

— پېقىر ھەزرەت مىر ئەلىشىرنىك كۇتۇپخانىسىدا كۆپ يىل ئىشلىدىم. ھۇسەين بايقارا ھەزرەتلىرىنىك كۇتۇپخانىسىدىكى نادىر قول يازمىلاردىنمۇ كۆپ پايدىلاندىم...ئەمدى...بۇ كۇتۇپخانىلار ھىراتتا قالدى.

خانەمىر بابىرنىڭمۇ ئەللىك كىشى ئىشلەيدىغان زور كۇتۇپخانىسى بارلىقىنى بىلەتتى، ھىراتتىن تېپىلمايدىغان نادىر مەنبەلەر بۇ يەردىن تېپىلىشى مۇمكىنلىكىگە ئىشىنەتتى. بىراق پادىشاھنىك خاس كۇتۇپخانىسىغا ئانداق-مۇنداق ئادەملەر يولىيالمايتتى. خانەمىر شۇنى ئويلاپ، گېپىنىك داۋامىنى ئېيتىشقا ئەيمەندى.

— سىز بىزنى دەپ شۇنچىۋالا يەردىن كېلىپسىز، بىز كۇتۇپخانىمىزنى سىزدىن ئايايمىزمۇ، مەۋلانا؟ — دېدى بابىر ئۇنىك ئەيمىنىش سەۋەبىنى سېزىپ، — ئابدۇللا كىتابدارغا بۇيرۇي، سىزگە قانداقلىكى ئەسەر زۆرۈر بولسا تېپىپ بېرسۇن. كۇتۇپخانىدا ھىندىستاننىك كىتابلىرىمۇ كۆپ. ئابدۇللا كىتابدارنىك ئىختىيارىدا سانسكرىت تىلىنى ياخشى بىلىدىغان تەرجىمان ئالەملار بار. شۇلاردىن بىر-

ئىككىسىنى سىزنىڭ ئىختىيارىڭىزغا بېرىمەن، قانداقلىكى خىزمىتىڭىز بولسا ئادا قىلىدۇ.

ــ تا ئەبەد مىننەتدارىمەن، ھەزرىتىم! ئەدەبسىزلىك سانالمىسا، يەنە بىر ئەركىلىگۈم بار...

ــ مەرھەمەت، مەۋلانا.

ــ ھىراتتا ئۆزبېگىز يازغان سەرگۈزەشتىلىرىڭىزدىن پارچە ئوقۇپ بەرگەنىدىڭىز، مېنى مەپتۇن قىلغانىدى. ئەگەر شۇ ئەسىرد-ىڭىزنىڭ تەييار قىسىملىرى بولسا، مەن ئوچۇن...ئەڭ ئەزىز، ئەڭ نادىر مەنبە بولاتتى. چۈنكى سىز باشتىن كەچۈرۈپ، تەتقىق قىلغان تارىخىي ۋەقەلەرنى باشقا ھېچكىم شۇنداق ياخشى تەتقىق قىلغان ئەمەس...

بابىر ئېتىنىڭ مىدىرلاۋاتقان قۇلاقلىرىغا تىكىلىپ بىرئاز جىم ماڭدى. ئۇ ئىككى يىلدىن بېرى «بابىرنامە»نى بېشىدىن قايتىدىن كۆچۈرۈپ، ئالاھىدە بىر ئەسەر ھالىتىگە كەلتۈرۈۋاتاتتى. بۇلتۇر ياز ئىسسىقلىرى تۈگەپ، يامغۇر پەسلى باشلانغاندا ناھايىتى قاتتىق شامال كۆتۈرۈلگەن. بابىر چېدىرىدا ئىشلەپ ئولتۇرغىنىدا يامغۇر ئارىلاش كەلگەن بوران ئۇنىڭ چېدىرىنى يېقىتىپ، قول يازمىلىرىنىڭ ئونلاپ ۋاراقلىرىنى ئۇچۇرۇپ كەتكەنىدى. پۈتۈن-پۈتۈن بابىرنىي يامغۇر، بوران ھالاك قىلغانىدى. ئۇلارنى تولۇقلاش ئۈچۈن ئالاھىدە بىر ۋاقىت تېپىلمايىتتى. قول يازمىنى مۇشۇ ئەھۋالدا خانده-مىرگە بەرسە توغرا بولارمىكىن؟

ــ مەن ئويلاپ كۆرەي، مەۋلانا.

بۇ ئاردىدا ئۇلار سېكرى تېغىنىڭ ئېتىكىدىكى بۇلاققا يېقىنلاشتى. ئەتراپى ئازادە ياساپ قويۇلغان سۇيى مۇزدەك بۇلاق بابىرنىڭ

ياخشى كۆرگەن جايلىرىدىن بىرى ئىدى. شۇ يەردە خانەمىر ئىككىسى ئاتتىن چۈشۈشتى.

سۈزۈك، بۇلدۇقلىشىغا پاكىز قۇملار قوشۇلۇپ چىقىۋاتقان بۇلاق جىمجىت گۈلزارنى ئارىلاپ، شىلدىرلاپ ئاقماقتا ئىدى.

ــ ئەتراپ شۇنداق جىمجىت، ــ دېدى خانەمىر، ــ كۆل بويىدا قۇرۇلۇشلار... بۇنىڭدىن ئىككى يىل بۇرۇن مۇشۇ سېكرىدە رەناسەنىگا بىلەن دەھشەتلىك جەڭلەر بولغىنىنى تەسەۋۋۇر قىلىش مۇشكۈل.

بابىر ئاشۇ قانلىق ئۇرۇشنىڭ قورقۇنچلۇق مەزگىللىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى ـ دە:

ــ مەن مۇشۇ ۋاقىتقىچە كۆرگەن جەڭلەرنىڭ ئەڭ دەھشەتلىكى شۇ بولدى، ــ دېدى، ــ بۇ جەڭ هارپىسىدا بولغان هادىسىلەرنى، ئۇرۇشنىڭ بارلىق تەپسىلاتلىرىنى مەخسۇس بابتا يازدىم. خەتتات كىتابىنىڭ تەييار قىسمىلىرى بىلەن بىللە ئاشۇ بابنىمۇ بۇگۈن كۆچۈرۈپ بولسۇن، ئاخشاملىققا هەممىسىنى سىزگە بېرەرمەن، مەۋلانا، ئوقۇپ پىكىر بېرەرسىز.

بايا جاۋابسىز قالغان ئىلتىماسىغا ئەمدى جاۋاب ئالغان خانەمىر قولىنى كۆكسىگە قويدى:

ــ سىز ماڭا تەڭسىز بىر ئىشەنچ بىلدۇردىڭىز، هەزرىتىم!

ــ سىزنى هىراتتىن چاقىرىپ كەلتۈرۈشتىكى مەقسەتمۇ ئىجادىي ئىشلار بويىچە مەسلىهەتلىشىزنى ئىلتىش ئىدى،

ــ ئىلتىپاتىڭىزغا مىننەتدارمەن!

شۇ چاغدا ئاتلارنىڭ ئاياغ تاۋۇشى ئاڭلاندى. تار يول ئاخىرىدا يىراقتىن ئات چاپتۇرۇپ كەلگەن چاپارمەن سەكرەپ يەرگە چۈشتى

ۋە تەزىم بىلەن بابىر تەرەپكە كېلىشكە باشلىدى.

ــ ئەگەردە بىرەر ئالدىراش ئىش چىققانغا ئوخشايدۇ، ــ دېدى بابىر، ــ مەۋلانا، ئەگەرمەن پايتەختكە كەتسەم، «ۋەقەئىي»نى سىزگە ئاخشامليقا ئەكىلىپ بېرىدۇ.

بابىر ئېتىنى تۇتۇپ تۇرغان تىزگىنچى تەرەپكە ماڭدى.

2

سېكرى تېغىنىڭ شىمالىي يانباغرىدا سالقىن باغنىڭ تۆرىگە جايلاشقان ئۇچ ئېغىزلىق كۆركەم خىلۋەتىخانا مەۋلانا خاندەمىرگە بېرىلگەنىدى. بابىر ئاشۇ كۈنى ئەگىرەگە مىڭىپ كەتتى. مەۋلانا خىلۋەتخانىنىڭ ئويما قىلىپ ئىشلەنگەن ئايۋىنىغا چىقىپ، ئۇنىڭدىن ياخشى كۆرۈنىدىغان ئەينەكتەك سۈزۈك كۆلنى تاماشا قىلىپ ئولتۇرغىنىدا خانائىي خاسنىڭ سەۋدەربېشى بابىرنىڭ قول يازمىسىنى ئۇنىڭغا ئەكىلىپ بەردى.

قول يازما خەتتات تەرىپىدىن زەرقەغەزلەرگە ناھايىتىمۇ چىرايلىق قىلىپ كۆچۈرۈلگەنىدى. خاندەمىر ئۇنى خانا ئىچىگە ئەكىرىپ، مىز ئۈستىگە قويىدى. تۆپىدە يېنىۋاتقان شامىلارنى مىز ئۈستىگە ياخشى يورۇق بېرىدىغان قىلىپ ئورناتقاندىن كېيىن، كۆزەينەكنى تاقىدى ۋە ئەسەرنى ئېھتىيات بىلەن ۋاراقلاپ ئوقۇشقا چۈشتى.

بۇنىڭدىن ئون يىل بۇرۇن بابىر ھىراتقا ئىككىنچى نۆۋەت بارغىنىدا خاندەمىرگە «ۋەقەئىي»دىن ئوقۇپ بەرگەن بابىنىڭ ئۇسلۇبى مەۋلانىنى سەل تەئەججۇپكە سالغانىدى. مانا بۇ قول يازمىدىمۇ بابىر بايان قىلغان ۋەقەلەر ناھايىتى مۇرەككەپ بولسىمۇ، مۇئەللىپ ئۇلارنى ئاغزاكى ھېكايىگە يېقىن بىر تەرىقىدە خېلى

ئاددىي ئۇسلۇبتا يازغانىدى. نۇرغۇن جايلاردا خانىدەمىز ھەتتا بابىرنىڭ سۆزلەش يوسۇنىنى، ئاھاڭى، بەزى بىر شەخسىي خىسلەتلىرىنى بايقاپ "غەلىتىغۇ!" دەپ قويدى. چۈنكى ئاتىسى مىرخاند خانەدەمىرنى ياشلىقىدىن باشقىچە ئېتىقادلار بىلەن تەربىيىلەپ ئۆستۈرگەنىدى. بۇ ئېتىقادقا بىنائەن نەسىر يازغۇچى مۇئەررىخ ئۆز شەخسىي ئۇسلۇبىنى دەۋر ئۇسلۇبىغا بويسۇندۇرۇشى، ئۆز "مەنپەئەتپەرەسلىكى"نى دەۋر دېگىزىغا قوشۇپ بىلىنمەيدىغان قىلىۋېتىشى كېرەك ئىدى. ئەگەر ئەسەردە مۇئەللىپ ئۆزىنىڭ نامايان قىلىۋەرسە، بۇ ــ كەمتەر بولمىغانلىقىنىڭ بەلگىسى ھېسابلىناتتى. چوڭ تارىخىي كىتابلار ھۆكۈمدارلار ئۈچۈن يېزىلاتتى، ئاساسىي تەرىپ ۋە تەۋسىپ شۇلارنىڭ ئىشلىرىغا بېرىلەتتى. نازاكەتلىك ئوخشىتىشلار، كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان مەجازى سۆزلەر ۋە شائىرانە كۆتۈرەڭگۈ ئۇسلۇب ھۆكۈمدارلارغا ياقاتتى ۋە بارلىق مۇئەللىپلەر بويسۇنىدىغان بىر قانۇن ھېسابلىناتتى.

بابىرنىڭ مانا مۇشۇ قانۇننى پۈتۈنلەي ئىنكار قىلغۇچى ئۇسلۇب بىلەن ئەسەر يازغىنى خانەدەمىرگە ئوشۇقچە بىر يەڭگىلتەكلىكتەك تۇيۇلدى. بابىر ئوغلى ھۇمايۇنغا يازغان خېتىنىمۇ كىتابىدا كەلتۈرگەنىدى:

"...خەت يېزىشتا تەكەللۇپ قىلاي دەيسەن، ئۇنداق قىلساڭ چۈشىنىكسىز بولىدۇ. بىتەكەللۇپ پاك ئەلپاز بىلەن ياز، ساڭىمۇ ئېغىرچىلىق ئاز بولىدۇ ۋە ئوقۇغۇچىغىمۇ".

"ئەجەبا! ــ ئويلىدى خانەدەمىر، ــ تەكەللۇپسىز تىل بىلەن ئەسەر يېزىش بابىر مىرزا ئۈچۈن پاك ئۇسلۇب بەلگىسى ھېسابلىنىدىكەن ــ دە!" خانەدەمىر ئۆزىنىڭ ئون يىلدىن بېرى يېزىۋاتقان

«هەبىب ئۇسسىيەر»دە نازاكەتلىك تەكەللۇپلار كۆپلۈكىنى ئەسـ
لىدى-دە، ئۆزىنى ئوڭايسىز سېزىپ، ئوقۇشتىن توختىدى ۋە
ئايۋانغا چىقتى.

ئاسماندا سەككىز كۈنلۈك ئاي ئۇزۇپ يۈرەتتى، ئۇنىڭ نۇرى
ئۇدۇلدىكى كۆلنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئايدىن تار يول ھاسىل قىلغانىدى.
كۆلنىڭ نېرىقى چېتىدىن تاغ ئېتىكىگىچە كەلگەن بۇنۇر يولىدا دولقۇنـ
لار چىمىر-چىمىر گۆھەر جىلۋىسىگە ئوخشاش كۆزنى قاماشتۇراتتى.
لېكىن خانەمىر شۇ نۇر ئويۇنىدىمۇ بابىر تەسۋىرلىگەن ۋەقەلەرنى
كۆرەتتى، ئۇلارنىڭ تەسىرىنى خىيالىدىن يىراقلاشتۇرالمايتتى، كۆپ
تەكەللۇپلۇق، كۆپ بېزەكلىك ئۇسلۇپ خانەمىردىن ناھايىتى كۆپ
كۈچ، ۋاقىت، ئەمگەك تەلەپ قىلاتتى. بۇنداق ئۇسلۇبتا ئەسەر
يېزىش قانچىلىك قىيىن بولسا، ئۇنى ئوقۇپ چۈشىنىشمۇ شۇنچىلىك
قىيىن ئىدى. بابىر ئىككى تەرەپنىمۇ قىينىچلىقتىن قۇتۇلدۇرۇشقا
ئىنتىلسە، نېمىسى يامان؟ ئوغلىغا يازغان خېتىدە "ساڭىمۇ ئېغىرچىلىق
ئاز بولىدۇ، ئوقۇغۇچىغىمۇ" دېگەنىدە ئۇ ھەقلىق ئەمەسمۇ؟ ئۇنداقتا
خانەمىرنىڭ يۈكسەك شائىرانە ئۇسلۇبقا ئائىد ئېتىقادلىرى بىكارغا
چىقامدۇ؟ ياق، بۇ مۇمكىن ئەمەس!

خانەمىر قايتىپ ئىچكىرىگە كىردى-دە، ئۆزىنىڭ ھەقلىقلىغە
دەلىل ئىزدەپ، ئوچۇق قول يازمىنىڭ داۋامىنى ئوقۇشقا چۈشتى.

تېخىمۇ ھېچبىر مۇئەررىخ بايان قىلمىغان غارايىپ ۋەقەلەر
شۇنچىۋالا كۆپ! خانەمىر كىتابىنىڭ مەزمۇنىنىڭ يېڭى ۋە زوقلۇق
ئىكەنلىكىگە تەن بەرمەي ئىلاجى قالمىدى. بابىر ئۆزىنى ئۆزى
ئوچۇقلا مۇھاكىمە قىلغان، ئۆز خاتالىقلىرىنى توپتوغرا يازغان
جايلىرىمۇ خانەمىرگە ناھايىتى يېقىملىق تۇيۇلدى. ئاخىرقى

بابلىرىدا يەنە ئاجايىپ بىر خەت ئۇچرىدى. بابىر ئەگرەدىن كابۇلغا ئەۋەتكەن بۇ مەكتۇپ ماھىم بېگىمگە ئاتاپ يېزىلغىنىنى خاندەمىر سەزدى. بابىرنىڭ زەھەرلىنىش تەپسىلاتلىرى مۇشۇ يەردە يېزىلغانىدى: "داستىخان ئۈستىدە ئىككى-ئۈچ قېتىم كۆڭلۈم ئاينىپ، قۇسۇۋۇەتكۈدەك بولدۇم. ئاخىر قارىسام بولمىدى، قورسىقىم كۆپتى...تاھارەت ئېلىش ئۈيىگە بېرىپ جىق قۇستۇم. ھەرگىز تاماقتىن كېيىن قۇسمايتتىم، بەلكى ئىچكەندىمۇ قۇسمايتتىم. كۆڭلۈمگە گۇمان كەلدى.

...جان شۇنچىلىك ئەزىز نېمە ئىكەن، مۇنچىلىك بىلەمەيتتىم، شۇنداق مىسرا بارىكى:

كىم ئۆلەر ھالەتكە يەتسە،

شۇ بىلۇر جان قەدرىنى.

خۇدايىتائالانىڭ ئىنايىتى بار ئىكەن، ماڭا يېگىباشتىن جان بېغىشلىدى.

بابىرنىڭ ئۆز ھاياتى ھەققىدە مۇنچىلىك ئوچۇقتىن-ئوچۇق يازغىنى خاندەمىرنى ھەيران قالدۇردى. كېيىنكى بابىتا يەنە بىر تەپسىلات ئۇنىڭ ئېتىبارىنى تارتتى. ئىچكۈلۈكىنى بۇنىڭدىن ئۇچ يىل بۇرۇن تاشلىغان بابىر ئۇنى ھازىرغا قەدەر ئاغزىغا ئالمايتتى. بۇنىڭ ئاسان بولمىغانلىقىنى خاندەمىر تۆۋەندىكى قۇرلاردىن بىلدى: "بۇ ئۆتكەن ئىككى يىلدا ئىچىملىك مەجلىسىنىڭ ئارزۇ ۋە خۇمارى چەكسىز ۋە كۈچلۈك بولدى، ھەتتا ئىچىملىك خۇمارىدىن بەزىدە يىغلاش دەرىجىسىگە يېتەتتىم".

ئۆز ئارزۇسىغا قارشى كۈرىشىپ، يىغلاش دەرىجىسىگە بارغىنىنى ئوچۇق يېزىش تاجدارلار ئارىسىدا مىسلى كۆرۈلمىگەن بىر ئاق

كۆڭۈللۈك ئىكەنلىكىگە خانىدەمىر ئىچ-ئىچىدىن تەن بەردى. ئوچۇقتىن-ئوچۇق ئېيتقان مانا شۇنداق ئاددىي تەپسىلاتلار سەۋەبىدىن بابىر ئۇنىڭغا ئۆزىدەكلا بىر ئىنسان پەرزەنتى بولۇپ تۇيۇلدى. ئەمما باشقا تاجدارلار تارىخىي كىتابلاردا ئاددىي ئادەم-لەرگە ئوخشاپ كۆرۈنۈشتىن قانچىلىك چۆچۈيدۇ! ئۇلار ئەل-يۇرتىتىن مۇمكىنقەدەر يۇقىرىدا بولۇشنى، ئاددىي ئىنسانغا قارىغاندا خۇداغا يېقىنراق تۇرۇشنى قانچىلىك ياخشى كۆرۈشىدۇ! شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ خانىدەمىردەك مۇئەررىخلەر پادىشاھلار ھەققىدە ئاددىي ئادەملەر چۈشەنمەيدىغان، ئەقىل يەتمەيدىغان، تەكەللۇپقا تولغان تىلدا كىتاب يېزىشقا مەجبۇر بولۇشىدۇ. بابىر ئۆزى پادىشاھ بولغاچقا، بۇنداق تەكەللۇپلارنى كىم ئۈچۈن يازىدۇ؟ ھەممە تەرەپتىن قوبۇل قىلىنغان دەۋر ئۇسلۇبىدىكى قانۇنلىرىنى بۇزۇپ چىقىپ، ئۆز ھاياتى ھەققىدە شۇنداق ئەركىنلىك ۋە راستچىللىق بىلەن ئەسەر يېزىشى، ھېچكىمگە قارام بولمىغانلىقىدىن ئەمەسمىكىن؟

بۇ پىكىر خانىدەمىرنى بابىرنىڭ ئۇسلۇبىدىكى ئۆزگىچىلىك بىلەن ياراشتۇرغانىدەك بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن بابىرغا خاس ئاددىيلىق-نىڭ چوڭقۇر بىر شېئىرىي گۈزەللىكىمۇ بارلىقىنى، بۇ گۈزەللىكنىڭ ئادەمنى سېھىرلەۋېلىشىنى سەزدى. تۈن يېرىمىدىن ئاشقاندا ئەسەردە تەسۋىرلەنگەن ۋەقەلەرگە قىزىقىپ، ئۇسلۇبىنى پۈتۈنلەي ئەستىنمۇ چىقاردى.

تاڭغا يېقىن ئازغىنا ئوخلاپ، كېيىن يەنە ئوقۇشىنى داۋاملاش-تۇردى-دە، قول يازمىنىڭ ئاخىرىغا يەتمىگۈچە ئۇنىڭدىن ئاجرالمىدى.

* * *

بابىر سېكرىگە ئۈچىنچى كۈنى ئەتىگەندە قايتىپ كەلدى،

كۈندۈزى ھاۋا ناھايىتى ئىسسىق بولغىنى ئۈچۈن يولىنى كېچە سالغىنىدا بېسىپ ئۆتكەنىدى. ئۇ خانەمىرنى يەنە باغدا ئۇچراتتى، ئىككىسى پىيادە ئاشۇ بۇلاق بويىغا كەلدى.

بابىر يول يۈرۈپ چارچىغان، ئۇيقۇسىز ئۆتكەن يەنە بىر كېچە يۈزىنى ناھايىتى سولاشتۇرۇپ قويغان بولسىمۇ، ئۇ ئۆزىنى خۇشال تۇتۇپ:

— مەۋلانا، مەنسىز زېرىكىپ قالمىدىڭىزمۇ؟ — دېدى.

— مەزرىتىم، مەن كېچە-كۈندۈز سىزدىن ئايرىلماي سۆھبىتىڭىزدە بولدۇم، سىز يازغان ئەسەر سەھىپىلىرىدە ئۇنتۇلماس ۋاقىتلارنى باشتىن كەچۈردۇم.

— تېخى ئاخىرىغا يەتمىگەنسىز؟

— تۈنۈگۈن پېشىندا ئاخىرقى بەتلىرىنى ياپقاندىن بۇيان ھامان ئۇنىڭ تەسىرى بىلەن ياشماقتىمەن.

— مېنى ئايماڭ، مەۋلانا، راستىنى ئېيتىڭ.

— راستىنى ئېيتسام، سىز مېنى سۈندۈرۈپ، چۈل-چۈل قىلىۋەتتىڭىز!

خانەمىر بۇ گەپنى شۇنداق جىددىي تۇرۇپ، ئىچكى بىر دەرد بىلەن ئېيتتىكى، بابىر تەئەججۈپلىنىپ توختىندى:

— نېمە ئۈچۈن سۈندۈرۈپتىمەن، مەۋلانا؟

— ئۇسلۇبىڭىزدىكى نەپىس بىر ساددىلىق ئالدىدا مېنىڭ يۈكسەك شائىرانە ئۇسلۇبۇم ئارتۇقچە بىر تەكەللۇپتەك تۇيۇلدى.

— ھە، تەكەللۇپمۇ؟ ئەمما مېنىڭ ئەھۋالىم ئۆزىڭىزگە مەلۇم. جۈملىلىرىنى تەكەللۇپ بىلەن بېزەشكە پۇرسىتىم يوق ئىدى.

— ئەسلى گۈزەل بولغان يۈزگە ئارتۇقچە زىبۇزىننەتنىڭ نېمە

هاجتى؟ هەزرىتىم، سىز ئەدەبىياتىڭىزدا تېخى ھېچكىم قىلمىغان ئۇلۇغ بىر ئىشنى قىلىپسىز. مۇبارەك بولسۇن!

ــ مىننەتدارمەن، مەۋلانا. بىراق تېخى مەن بۇ ئىشنىڭ يوقالغان سەھىپىلىرىنى تولۇقلىشىم كېرەك.

ــ تولۇقلىشىڭىزغا ئىشىنىمەن. ئاخىرى يەنە باشقا ياخشى ئىشلىرىڭىز يېزىلغۇسىدۇر. بىراق شۇ تۇرۇقتىمۇ مەن بۇ زور ئەسىرىڭىزنى تۇركىي تىلدا ئېيتىلغان يېڭى بىر سۆزدەك قوبۇل قىلدىم. مەن ئىشىنىمەنكى، ئەۋلادلىرىمىز سىزنىڭ بۇ شاھ ئەسىرىڭىزنى ئەلىشىر ناۋايىنىڭ «خەمسە»سىدەك ئىززەتلەيدۇ. چۈنكى مۇشۇ ۋاقىتقىچە تۇركىي تىلدا يېزىلغان ئەڭ ئۇلۇغ شېئىرىي ئەسەر «خەمسە» بولسا، مۇشۇ ۋاقىتقىچە تۇركىي تىلدا يېزىلغان ئەڭ ئۇلۇغ نەسرىي ئەسەر، مېنىڭچە «بابىرنامە» بولغۇسىدۇر.

ــ مەۋلانا، گەرچە مۇ بالىغە قىلغان بولسىڭىزمۇ يۈرەك سۆزلىرىڭىز ئۈچۈن تەشەككۈر. مەن بۇ ئەسەرنى ئاخىرىغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن بۈگۈن يەنە سېكرىگە قايتىپ كەلدىم. ئەگەر نۇقسانلىرى بولسا ئوچۇق ئېيتىڭ.

ــ پېقىر بەزى سەھىپىلەردىكى سانلار ۋە ناملاردا ئېنىقسىزلىقلارنى ئۇچراتتىم. خۇسۇسەن، ھىراتقا ــ ھۈسەين بايقارا سارىيىغا ئائىت بابلار ئازراق تەھرىرلەشنى تەلەپ قىلىدۇ.

ــ مانا ئاشۇ نۇقتىلاردا ماڭا سىزنىڭ ياردەمىڭىز لازىم.

ــ بەجانىدىل، ھەزرىتىم. قانداقلىكى ئېنىقسىزلىق بولسا، بارلىقىنى ئالاھىدە قەغەزگە يېزىپ قويىدۇم. ئەسىرىڭىز بىلەن بىللە بەرمەكچىمەن.

شۇ چاغدا يۇقىرىدىن ئۆتۈۋاتقان قۇشلارنىڭ جىددىي پۇشتەك

چالغانغا ئوخشاش يېقىمسىز ئاۋاز چىقارغىسى ئاڭلاندى. بابىر ئاسمانغا قاراپ، قارامتۇل-قىزغۇچ سارتوپى قانات قاقماي ئۇچۇپ كېتىۋاتقىنىنى كۆردى. ئاندىن ئۇلارنى خانەمىرگە كۆرسىتىپ:

— بۇ يىرتقۇچلار جەڭلەردىن كېيىن يەمىتۈك يەپ مەززە قىلىشىپتۇ، — دېدى، — رەناسەنگا بىلەن بولغان جەڭدىن كېيىن مانا مۇشۇ كۆل ئەتراپلىرىدا، باغنىڭ ئورنىدا ئۆلۈپ ياتقان ئادەملەر، ئاتلار، تۆگىلەر، پىللار ھېسابسىز ئىدى. سارلارنىڭ قان پۇرىقىنى سېزىپ، يىراقلاردىن توپ-توپ ئۇچۇپ كەلگىنى يادىمدا بار...

بۇ خاتىرە بابىردا يېقىمسىز تۇيغۇلار قوزغىنىنى سەزگەن خانەمىر:

— نېمە چارە، ھەزرىتىم؟ — دېدى، — ھازىرغىچە ھېچبىر ئۇلۇغ دۆلەت جەڭ ۋە جېدەلسىز بەرپا بولغان ئەمەس.

— سۆزىڭىز راست، ئەمما... كېيىنكى يىللارنىڭ ۋەقەلىرىنى قەغەزگە چۈشۈرگىنىمدە، بارلىق قۇربانلار، تۆكۈلگەن بارلىق قانلار كۆز ئالدىمدا شۇنداق تولۇق گەۋدىلەندىكى، ئۇيقۇلىرىم قېچىپ كەتتى...بەجۇر قورغىنىدا ئۇچ مىڭ كىشىنىڭ قىلىچتىن ئۆتكۈزۈلگىنى... پەنىپەتتە بىرنەچچە يۈز ئەسىرنىڭ تۇپەڭ بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگىنى... بىزنىڭ ئادەملەرمۇ كاللىدىن مۇنارلار تۇرغۇزغىنى...

— ھەممىسنى ئۆمۈر كىتابىڭىزدا توپتوغرا يېزىپسىز.

— چۈنكى ئەۋلادلار ھەقىقەتنى بىلسۇن، بىزنى پەرىشتە دەپ ئويلىمىسۇن. قىلغان گۇناھلىرىمىزنىڭ ئۆزىمىزگە قانچىلىك ئېغىر بىلىنگىنىدىن ئاگاھ بولسۇن.

بابىرنىڭ روھىدا ھېلىدىن-ھېلىغا سېزىلىپ قېلىۋاتقان ئىچكى

بىر دەردنىڭ پەقەت ئاغرىقلىقى ياكى چارچىغانلىقىدىن ئەمەسلىكىنى خاندەمىر ئەمدى سەزدى. بابىر ئىجادىي ئىشقا بېرىلگەنسېرى ئۇنىڭ قەلبىدىكى شاھ بىلەن شائىرنىڭ مۇرەسسە قىلىشى قىينىلىشىپ كېتەتتى.

خاندەمىر ئىختىيارسىز ھىراتنى ۋە ئەلىشىر ناۋايى بىلەن ھۇسەين بايقارا ئارىسىدىكى مۇرەككەپ مۇناسىۋەتلەرنى ئەسلىدى. بۇ ئىككى زات ياشلىقىدىن بىر-بىرىنى ياخشى كۆرۈشەتتى. ئەمما پادىشاھنىڭ شەپقەتسىز ئىشلىرى شائىرنىڭ نەپس تۇيغۇلىرىغا شۇنچىلىك زىت كېلەتتىكى، ئەلىشىر ناۋايى ھۇسەين بايقارا بىلەن بىر شەھەرگە، ھەتتا بىر مەملىكەتكە سىغمايدىغان ۋە خۇراسانىنى تاشلاپ چىقىپ كېتىشكە ئەستايىدىل ئىنتىلىدىغان پەيتلىرى بولغانىدى.

ھەتتا بىر شەھەرگە ۋە بىر مەملىكەتكە سىغمايدىغان چوڭ شائىر بىلەن پادىشاھنىڭ بابىرنىڭ قەلبىدە بىللە ياشاشقا مەجبۇر ئىكەنلىكىنى ۋە بۇنىڭ ئۇنى قانچىلىك قىيىن ئەھۋاللارغا سېلىشىنى خاندەمىر ھازىر يېقىندىن كۆرگەنىدەك بولدى. ئۇنىڭ يادىغا بابىرنىڭ:

يۈز ھەيفكى، زايە ئۆتەدىر ئۆمرى ئەزىز،
ئەپسۇسكى، باتىل① بارادىر ئۆمرى شەرىپ!

دېگەن قۇرلىرى چۈشتى. "شائىر بۇ قۇرلارنى پادىشاھلىق غەمىنى يېرىدىن تويۇپ كەتكەن مەزگىلىدە يازغان بولسا كېرەك!" دېگەن ئوي كۆڭلىدىن كەچتى.

بابىر بۇلاق بويىغا چوقچىيىپ ئولتۇرۇپ، ئالقىنىنى مۇزدەك

---

① باتىل ــ ساختا يول بىلەن مېڭىش، ئادىشىش.

ئىنتىق سۇغا تولدۇرۇپ ئالدى-دە، ئۇنى سۈمۈرۈپ، تەپتى ئازراق بېسىلغاندەك بولدى.

خاندەمىرنىڭ گەپنى يېقىملىقراق ماۋزۇغا بۇرىغۇسى كەلدى:

— ھەزرىتىم، ھىراتتا ئۇچراشقىنىمىزدا سىز ئۆز ھاياتىڭىزنى... كۆچكۈن باسقان بۇلاققا ئوخشاتقان ئىدىڭىز، يادىڭىزدىمۇ؟

— يادىمدا بار.

— پەقەر ھازىر تەخمىن قىلدىمكى، ماۋەرائۇننەھر دە كۆچكۈن باسقان بۇلاق بەلكى مۇشۇ يەرگە كېلىپ قايتا كۆز ئاچقاندۇ؟

— ئەقلى ئىشەنمەيدۇ. ئاردا شۇنچە يىراق مۇساپە بار.

— لېكىن ھەقىقىي زور ئىستېداتلار ئۆلمەس بۇلاقلارغا ئوخشايدىكەن. ئۇلارنىڭ كۆزىنى ئون يەردە ئەتسە، ئون بىرىنچى يەردىن يەنە يېرىپ چىقىدىكەن!

— ئىلتىپات قىلدىڭىز، مەۋلانا. ھازىر ئىجادىي ئىش مېنى خۇددى مۇشۇ پاكىز بۇلاقتەك ئۆزىگە تارتىدۇ. جەڭلەرنىڭ قانلىق كەلكۈنلىرى، سەلتەنەتنىڭ تاشقىن دەريادەك تىنىمسىز دولقۇنلىرى جېنىمغا تەگكەندى. تاجۇتەختىنىڭ بىۋاپالىقىنى ئۇزۇندىن بۇيان سېزىپ يۈرىمەن. ماڭا ۋاپا قىلسا، پەقەت يازغان ئەسەرلىرىم ۋاپا قىلىشى مۇمكىن. ۋەتىنىمگە ئۆزۈم قايتالمىسامۇ، ئەسەرلىرىم قايتىشى مۇمكىن. ئەمدىكى ئارزۇيۇم تۇغۇلغان يۇرتۇمغا قىلالمىغان پەرزەنتلىك خىزمىتىمنى ئەسەرلىرىم قىلسا...ئەنجان ۋە سەمەرقەندنى، مېنى ئۆستۈرۈپ شائىر قىلغان ئۆلكىلەرنى قانچىلىك سېغىنغانلىقىمنى بىلسىڭىز ئىدى، مەۋلانا!

بابىرنىڭ ئۇزۇندىن بېرى ئۇيقۇسىز يۈرگەنلىكىدىنمۇ ياكى سەپەرنىڭ ھېسسىياتىنىڭ كۈچلۈكلۈكىدىنمۇ كۆزلىرى ئىختىيارسىز ياشقا

تولدی.

— مەنمۇ ھىراتنى تولىمۇ سېغىنىپ يۈرىمەن، ھەزرىتىم. لېكىن...ئۆزىڭىز ھىندىمۇ ئەمدى بىز ئۈچۈن ۋەتەن، دەپ ئېيتقان ئىدىڭىز، يازغان ئەسەرلىرىڭىز ھىندىنىڭ شەۋكىتىگىمۇ شەۋكەت قوشىدۇ. ھىندىتا بەرپا قىلغان ئۇلۇغ دۆلىتىڭىز بولسا، سىزنى بالاغەتكە يەتكۈزگەن ماۋەرائۇننەھرگىمۇ شۆھرەت كەلتۈرىدۇ.

— قېنى ئەمدى شۇنداق بولسا! — دېدى بابىر.

ئۇ خانەمىر بىلەن كەچكىچە دەردلىشىپ يۈردى - دە، كۆڭلىنى بوشىتىپ، ئۆزىنى ئازراق يەڭگىل ھېس قىلدى. بىراق كېچىسى يەنە ئۇيقۇسى قېچىپ، تاڭ ئاتقۇچە كىرپىك قاقمىدى.

ئەگرە. يۇلتۇزلار گىردابى

1

يەنە يازنىڭ سەرەتان ئىسسىقلىرى باشلاندى. بابىر گاھى دىۋانىغامدا، گاھى كۈتۈپخانىدا ئىشلەيتتى، ئارىلاپ ئىچى كۆيۈپ، سوۋۇتۇلغان نارىنج شەربىتى ۋە سوغۇق چاي ئىچەتتى، لېكىن ئۇسسۇزلۇقى ھېچ بېسىلمايتتى.

بىر كۈنى چۈشتىن كېيىن تاھىر خىلۋەتخانىغا ئۇچ - تۆت ساپاق ئاق كىشمىش ئۈزۈم ئېلىپ كىردى. ھازىرلا ئۈزۈپ يۇيۇلغان ئالتۇن رەڭ كىشمىش ئۈزۈم دانىلىرى ئۈستىدە سۇ زەررىلىرى يالتىراپ تۇراتتى. ئۇزاقتىن بۇيان بۇنداق ئۈزۈمنى كۆرمىگەن بابىر تەئەججۇپ بىلەن:

— نەدىن ئالدىڭىز؟ — دېدى.

— ئۆزىمىزنىڭ ھىشت بېھىشت بېغىمىزدىن. سەمەرقەندتىن كەلتۇرۇلگەن كىشمىش ئۇزۇم كۆچىتىنى ئۆز قولىڭىز بىلەن تىككەن ئىكەنلىكىنى ياديڭىزدىمۇ، ھەزرىتىم؟

بابىر خۇش بولۇپ ئۇزۇمنىڭ بىر ساپىقىنى قولىغا ئالدى. بۇ يەرلەنىڭ تارىخىدا بىرىنچى قېتىم يېتىشتۇرۇلگەن ئاق كىشمىش ئۇزۇم سەل سۇلۇقراق بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ تەمى بابىرغا سەمەرقەندنى ئەسلەتتى. ئۇزۇم يېگەنسېرى ئۇسسۇزلۇقى بېسىلىپ، ئۆزىنى بىردىنلا تېتىك ھېس قىلدى.

— بۇنى ماھىمغا كۆرسىتىش كېرەك! — دەپ ئورنىدىن تۇردى.

بۇلتۇر كۈزدە كابۇلدىن ئەگرەگە كۆچۈپ كەلگەن ماھىم بېگىم بۇ باغنىڭ تۆرىدىكى مەرمەر سارايدا ئىدى. بابىر پەتنۇستىكى ئۇزۇمنى تاھىرغا كۆتۈرتۈپ، گۈللۈك يوللاردىن سارايغا قاراپ كەتتى.

ھاۋا تىنجىق ۋە نەم. يەنە پەشكال پەسلى باشلىنىپ، ئاسماندىن بۇلۇت ئۇزۇلمەيتتى. پەتنۇستىكى ئالتۇن رەڭ كىشمىش بابىرغا شۇ بۇلۇتلارنى يېرىپ ئۆتۈپ، يىراق سەمەرقەندتىن يېتىپ كەلگەن يورۇق بىر نۇردەك كۆرۈنەتتى.

ماھىم بېگىم سارايىنىڭ ئايۋىنىدىن مىز ئۇستىگە ئېگىشىپ بىرنېمىلەرنى يېزىۋاتاتتى.

ئايۋانغا تاھىرنى ئەگەشتۈرۈپ كىرگەن بابىر:

— ئۇزۇمىمىز پىشىپتۇ، ماھىم! — دېدى، — بىر تېتىپ كۆرۈڭ.

ماھىم بېگىم ئورنىدىن تۇرۇپ، بابىرنى ئادەتتىكىدەك تەزىم بىلەن قارشى ئالدى، لېكىن ئۆپكىسى ئۆرۈلۈپ، راۋرۇس سۆزلىيەلمىدى.

كېينكى ئىككى يىل ئىچىده يارىسىدىن قالغان ئاسارەتلەر ئوڭ-شىلىپ، قوللىرى ئاۋۋالقىدەك ھەربىكەتلىنىدىغان بولۇپ قالغان تاھىر ئۇزۇمنى تەزىم بىلەن ماھىم بېگىمگە سۇندى.

ماھىم بېگىم پەتنۇسىنى ئۇنىڭ قولىدىن ئېلىپ، مىز ئۈستىگە قويدى. ئۇنىڭ قاپاقلىرى ئىششىپ، كۆزلىرى يىغىدىن قىزارغىنىنى بايقىغان تاھىر كەينىچە ئاستا مېڭىپ چىقىپ كەتتى.

ئەر-خوتۇن يالغۇز قالغاندا بابىر:

— سىزگە نېمە بولدى؟ — دېدى، — يىغلىدىڭىزمۇ؟

— نەپسىم قىسىلدى...

ماھىم بېگىم قىرىق ياشقا كىرگەندىن بېرى يۈزلىرى تولۇپ، خېلى سەمرىپ قالغانىدى. كابۇلنىڭ يەڭگىل ۋە قۇرۇق تاغ ھاۋا-سىغا ئۆگەنگەن بېگىم جەمنە بوپسىدىكى ئىسسىق كۈنلەردە ناھايىتى نەم ۋە دىمىق ھاۋادىن نەپەس ئېلىش قانچىلىك قىيىن بولۇشىنى ئاۋۋالمۇ ئاڭلىغان، بىر تەرىپى شۇ سەۋەبتىن تۆت يىلغىچە ئەگرەگە كەلمەي يۈرگەن. ئاخىرى بابىرغا يۈز كېلەلمەي بۇلتۇر كەلگەنىدى.

— يامغۇر پەسلىدە مەنمۇ ناھايىتى قىينىلىپ نەپەس ئالمەن، — دېدى بابىر، — غەم قىلماڭ، ئۆگىنىپ كېتىسىز. قېنى، ئۇزۇمدىن ئېلىڭ!

ماھىم بېگىمنىڭ ھېچ نەرسە يېگۈسى كەلمەيتتى. شۇنداق بولسىمۇ كىشمىش ئۇزۇمدىن ئىككى دانە ئېلىپ ئاغزىغا سالدى-دە، بابىرنىڭ كۆڭلىگە يارىشا:

— ياخشى پىشىپتۇ، — دېدى.

— مەكتۇپ يازماقچىمىدىڭىز؟

— ھە، ھۇمايۇنغا... مېنىڭ نەپسىمنى يامغۇر ئەمەس، سېغىنىش

قسدۇ!

بوغۇلۇپ ئولتۇرغان ماهىم بېگىم سردىنلا يىغلىۋەتتى:

ــ مەن ھەمشە ھۇمايۇنىڭ دىدارىغا زارمەن. سىز داۋاملىق ئوغلۇمنى مەندىن يىراقلارغا ئەۋەتىسىز! كابۇلدىكى ۋاقتىمدا ھۇمايۇن جەمنە ۋە گانىگ بويىلىرىدىن بوشىمىدى. مەن ئەگرەگە كەلدىم، ھۇمايۇن بەدەخشانغا يۈرۈپ كەتتى. بەدەخشاننى تىنچىتىپ قايتىش بىلەنلا ئۇنى يەنە يىراق سەپبخەلگە ئەۋەتىتىڭىز. قەيەردە بىر خەتەر بولسا، شۇنىڭغا ھۇمايۇن تەيىار! قايسى يىراق يۇرتتا مۇشكۇل ئىش بولسا، يەنە ھۇمايۇن! مەن بۇ يەردە ئەنسىرەپ قان يۇتۇپ ھەسرەت چېكىمەن!

ــ مۇنچىلىك ئەنسىرەشنىڭ نېمە ھاجىتى بار، ماهىم!

ــ سىز ئەنسىرىمەيسىز، ھەزرىتىم، سىزنىڭ پەرزەنتلىرىڭىز كۆپ! مېنىڭ يالغۇز پەرزەنتىم قالغان! ئۇچىنى توپراققا تاپشۇرۇپ، مۇشۇ بىرلا ھۇمايۇن بىلەن قالغانمەن!

بابىرنىڭ باشقا خوتۇنلىرى ۋە ئۇلاردىن بولغان باشقا بالىلىرى ــ ھەممىسىنىڭ ماهىم بېگىمدە قانچىلىك مۇرەككەپ تۇيغۇلار قوزغىشىنى بابىر ھازىر يەنە بىر قېتىم سەزدى. شۇ ۋاقتىدا خانىغا سەككىز ياشلىق گۈلبەدەن يۈگۈرۈپ كىرىپ كەلدى. بويىندىكى كىچىككىنە مارجانلىرىنى شىلدىرلىتىپ ئاتىسىنىڭ ئۈدۈلىدا ئېگىلىپ تەزىم قىلدى. لېكىن ئانىسىنىڭ يىغلاپ، زارلىنىپ سۆزلەۋاتقىنىنى كۆردى ــ دە، ئەنسىرەپ توختىدى.

ــ ماهىم، ــ دېدى پەس ئاۋاز بىلەن بابىر، ــ ھىندال بىلەن گۈلبەدەنمۇ سىزگە پەرزەنتقۇ!

ــ كامران مىرزىچۇ ھەزرىتىم؟ ئۇ كىشى سىزنىڭ ئوغلىڭىز ئەمەس-

ممدی! ئۇ كىشى لەخوردا ئانىسى بىلەن تىنىچقىنا يۇرۇپتۇ! نېمە ئۈچۈن ھەممە بالا-قازانى بىر تەرەپ قىلىشقا ھۇمايۇن بېرىشى كېرەك؟

— چۈنكى ھۇمايۇن تەخت ۋارىسى! مەن قىلىشقا تېگىشلىك بولغان مۇشكۈل ئىشلارنى ھۇمايۇن قىلىپ ئۆگىنىشى كېرەك.

— مەن ئەنسىرەپ قان يۇتسام مەيلى! سىز بۇنىڭغا پەرۋا قىلمايسىز، چۈنكى باشقا خوتۇنلىرىڭىز بار!

گۈلبەدەن ئاتا-ئانىسىنى ھېچقاچان بۇنداق مۇشكۈل ۋە بىئەپ ئەھۋالدا كۆرمىگەنىدى. ئۇ كۆزلىرى پارىلداپ،، نېمە گەپ بولۇۋاتقىنىنى چۈشىنەلمەي ھاڭ-تاڭ بولۇپ تۇراتتى. ھەزرەت ئانىسى پادىشاھ ئاتىسىغا ناھايىتىمۇ مېھرىبان ئىدىغۇ. كابۇلدىن ئىككى ئاي يول يۈرۈپ كېلىۋاتقىنىدا ئۇنىڭ نامىنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەي ئىززەتلەپ سۆزلەيتتىغۇ! ھەزرەت ئاتىسىمۇ ئەگرەدىن ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ، جالالى كۆلىنىڭ يېنىدا كۈتۈۋالمىغانمىدى؟ چارچىغان ئېتىدىن چۈشۈپ، باشقا ئات كەلتۈرگىچە سەۋر قىلالمىغان بابىر ماھىم بېگىمنىڭ ئالدىغا پىيادە كەلگەن ئەمەسمىدى؟ ئاندىن قەدىردان خوتۇنىنى ئىززەتلەپ، ئۇنى ئاتتىن چۈشۈشكە قويمىغان، ئۆزى بولسا ماھىم بېگىمنىڭ ئېتى يېنىدا ئۇچ چاقىرىم يەرگىچە پىيادە بارغانىدىغۇ. بۇنى كۆرگەن ئادەملەرنىڭ "پادىشاھنىڭ ئۆز خوتۇنىنى بۇنچىلىك يۈكسەك ئىززەت-ھۆرمەت بىلەن كۈتۈپ ئالغىنىنى ئۆمرىمىزدە كۆرگەن ئەمەس!" دېگىنىنى گۈلبەدەن ئۆز قۇلىقى بىلەن ئاڭلىغانىدىغۇ، ھازىر بۇلارغا نېمە بولدى؟

بابىر قىزچىقىنىڭ ھاڭ-تاڭ بولۇپ تۇرغىنىنى سېزىپ، تېز ئورنىدىن تۇردى، پەتنۇستىكى ئۇزۇمدىن بىر ساپاقنى قولىغا

به‌ردی:

ــ مه، قىزىم، يه! ــ دەپ ئۇنىڭغا مۇلايىم گەپ قىلىپ، ئىشكتىن تاشقىرىغا يېتەكلەپ چىقتى، ــ بار، ئەمدى باغدا ئويناڭ.

ئۇ كۆز ياشلىرىنى هامان توختىتالمايۋاتقان ماهمىنىڭ ئۈدۈلىغا قايتىپ كېلىپ ئولتۇردى ۋە غەمكىن ئاۋاز بىلەن دېدى:

ــ ماهىم، سىز مەندىن هەرقانچە رەنجىسىڭىز هەققىڭىز بار. شەرەئىتىڭ رۇخسەت بەرگىنى بىلەن هەربىر مۇسۇلمان ئۈچ خوتۇن ئېلىشى شەرت ئەمەس ئىدى... مەندەك سەيياھ تەبىئەت ئادەم... ئۆمرىنىڭ يېرىمىدىن تولىسىنى سەپەرلەردە، جەڭلەردە ئۆتكۈزۈشنى بىلىپ تۇرۇپ، ئۈچ خوتۇن ئېلىشى... كەچۈرۈلمەيدىغان بىر خاتالىق بولدى. بۇ خوتۇنلارنىڭ هېچقايسى مەن ئارزۇ قىلغاندەك بەختيار بولالمىغىنى... بۇگۈن سىزگە قاراپ كۆرۈپ تۇرۇپتىمەن... كۈندەشلىك ئەلەمىلىرى... بىر-بىرىگە ئۆگەي بالىلارنىڭ رىقابىتى... ئاتا بوۋىلىرىمىزنى كۆيدۈرگەن بۇ جەهەننەملەر بىزگە دەخلى قىلماس دەپ ئويلىغانىدىم... ياق، مانا، هەتتا سىزدەك قەدىردان يارىمۇ... مۇشۇ جەهەننەم ئازابىدىن كۆز ياش تۆكۈۋاتىسىز. مەجرۇھ دىلىم سىزنى كۆرۈپ، تېخىمۇ بىئارام بولدى.

ماهىم بېگىم بابىرنىڭ سارغىيىپ قالغان كېسەلمەن يۈزىگە قارىدى-ده، كۆز يېشىنى ئوپۇل-توپۇل سۈرتۈشكە باشلىدى.

ــ هەزرىتىم، مەندىن خاپا بولماڭ. مەن بىر مۇڭلۇق ئايالمەن. سىز پادىشاهسىز. ئەرزىمنى سىزگە ئېيتمىسام، كىمگە ئېيتىمەن؟

ــ هە، مەن پادىشاهمەن، پۈتۈن بالا شۇنىڭدا. نېمىلىكى خاتالىق، نېمىلىكى گۇناه قىلغان بولسام، هەممىسىنىڭ بىرلەمچى سەۋەبى مېنىڭ پادىشاهلىقىمدۇر. ياشلىقىمدا پادىشاهلىق زەنجىرىدىن

قۇتۇلۇپ كەتمەكچى بولدۇم. لېكىن مېنى بۇ زەنجىردىن خالاس قىلىدىغان نىجاتكار تېپىلمىدى. ئەمدى مېنىڭ نىجاتكارىم ھۇمايۇن بولىدۇ، دەپ ئۈمىدىم بار.

ماھىم بېگىم بابىرنىڭ بۇ سۆزلىرىگە بىر ئىشنىپ-بىر ئىشەنمىگەندەك ئۇنىڭغا تەلمۇرۇپ قارىدى.

— ماھىم، مەكتۇپىڭىزنى داۋاملاشتۇرۇڭ. مېنىڭ نامىمدىنمۇ يېزىڭ، ھۇمايۇن ئەگەرگە تېزرەك قايتسۇن. كۆزۈمنىڭ تىرىكلىكىدە تاجۇتەختىنى قولىغا ئالسۇن. يېزىڭ، مەن ئىمزا قويىمەن!

— ھەزرىتىم، سىز ھۇمايۇننى تاجۇتەختكە بۇنچىلىك ئىنتىزار دەپ ئويلىماڭ! ھېچ ئۇنداق ئەمەس! مەن پەقەت ئوغلىمىز يېنىمىزدا بولسۇن دېمەكچىدىم. خالاس!

— يېزىڭ، كەلسۇن!... پەقەت پادىشاھ بولۇش شەرتى بىلەن كەلسۇن. بۇ مەخپىي گەپنى ھازىرچە سىزدىن باشقا ھېچكىم بىلمىسۇن.

بابىرنىڭ نىيىتى جىددىيلىكىگە ئەمدى ئىشەنگەن ماھىم بېگىم:

— سىز... كابۇلغا قايتماقچىمۇسىز؟ — دەپ سورىدى.

— مۇبادا، ئالەمدىن كۆز يۇمسام، كابۇلغا دەپنە قىلىڭلار.

— نېمە ئۈچۈن بۇنداق دەيسىز؟

— سىزدىن يوشۇرىدىغان سىرىم يوق، ماھىم. سىزكابۇلدا "ئىشەنگەلىيەتچىلىكىنىڭ قىساسى قايتسا يامان بولىدۇ" دېگەنىدىڭىز، شۇ گېپىڭىز راست چىقتى. پادىشاھلىق ۋە ئىشغالىيەتچىلىك بالالىرى مەلىكە بەيدە بەرگەن زەھەر شەكلىگە كىرىپ، مېنىڭ ئۆمرۈمنى غاجىلىدى. ئەگەر مەنمۇ بار كۈچۈمنى پەقەت ئىلىم ۋە ئىجادقا بەرسەم، بەلكى بېرۇنىدەك يەتمىشتىن ئاشاتتىمىكىن؟ ياكى ئەلىشىر ناۋايىدەك

ئاتمىشقا كىرەتتىممىكىن؟ بىراق مانا، قىرىق يەتتە يېشىمدا ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرى كۆرۈنۈپ قالدى.

— ياخشىلىقنى ئويلاڭ، ھەزرىتىم! خۇدا خالىسا تېخى ئۆمرىڭىز ئۇزاق بولىدۇ!

— نېمە بولسىمۇ، ئەمدى پادىشاھلىق بولدى! قالغان ئۆمرۈمنى ئىجادقا سەرپ قىلماقچىمەن! ماڭا سارايلار ۋە قەسىرلەرنىڭ كېرىكى يوق، مانا مۇشۇ زەرەپشان بېغىنىڭ بىر بۇلۇڭى بولسا بولىدى... ئارتۇقچە سەۋدەر ۋە مۇلازىملارمۇ لازىم ئەمەس. تاھىر ئاپتۇۋنچىنىڭ بىر ئۆزى ماڭا يېتەرلىك. ھۇمايۇنغا مۇشۇ قارارىمىنى ئېيتىپ، ئىككىمىزنىڭ ناممىزدىن يېزىڭ!

ماھىم بېگىم بابىرغا تولىمۇ ئېغىر تېگىدىغان ماۋزۇلاردا گەپ ئاچقىنىدىن ئەمدى قاتتىق پۇشايمان قىلدى-دە، ئېرىگە يالۋۇرۇپ:

— مېنى كەچۈرۈڭ! — دېدى، — مەن ھېچ خىيالىمغا كەلتۈرمىگەن گەپ...بۇ مۇمكىن ئەمەس! مەن بۇنداق مەكتۇپنى يازالمايمەن!

بابىر ئورنىدىن تۇردى.

— بولمىسا مەن ئۆزەم يازاي، — دەپ سارايدىن چىقتى. ئۇ باغ ئارىلاپ خىلۋەتخانىغا قاراپ كېتىۋاتقاندا گۈلزار يولىدا كىچىككىنە گۈلبەدەننى ئۇچراتتى. زېرەك قىزچاق ئاتىسىنى قىينىاپ يۈرگەن مۇشكۈللۈكلەرنى چۈشەنمىسىمۇ ئۇنىڭغا ئىچ-ئىچىدىن ئېچىنىپ، ھەمدەردلىك بىلدۈرۈۋاتقاندەك مۆلدۈرلەپ قاراپ تۇراتتى①.

2

ئاتىسىنىڭ مەخپىي مەكتۇپى بارغانسىرى ھۇمايۇن سەمبىخەلدە ئېغىر

① بابىرنىڭ پەرزەنتلىرى ئارىسىدا ئەڭ ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگەن ۋە

كېسه‌لـگه مۇپتالا بولۇپ ئورۇندا ياتقانـدى. مەكتۇپنى ئوقۇش بىلەن ئادەملىرىگە:

— مېنى تېزرەك ئەگرەگە يەتكۈزۈڭلار! — دەپ بۇيرۇدى.

دېھلىگە كەلگۈچە ھۇمايۇننىڭ قىزىتمىسى يەنىمۇ ئۆرلەپ، كېسىلى بارغانسېرى ئېغىرلاشتى. ئۇنى ئېلىپ كېـلىۋاتقان ھىنـدۇبەگ يولدا بىرەر ئەھـۋال بولۇشـدىن قورقۇپ، دەرھـال ئەگـرەگە خەۋەر ئەۋەتتى-دە، ئۆزى دېھلىدە قېـلىپ ھۇمايۇنـنى ئەڭ ياخشى تېۋىپـلەرگە داۋالىتىشقا باشلىدى.

لېـكىن دورا-دەرمان كار قىلـمايتـتى، قارا‌بەزگەكـكە ئوخشاش بىر كېسەل ھۇمايۇننى كېچە ۋە كۈندۈز بىئارام قىلىپ ئۇنى قورۇشتۇرۇپ قويۇۋاتاتتى.

ئەگرەدىن ئىككى كېـچە-كۈنـدۈز ئاتـلىق يول يۈرۈپ، ماھىم بېگىم يېتىپ كەلدى. دەريا يولى تىنچراق ۋە سالقىنراق دېيىشىپ، ھۇمايۇننى دېھلىدە كېمىگە سېـلىشـتى-دە، ئېـقىن بويلاپ ئەگرەگە ئەكىلىشتى.

ھۇمايۇننى تەختىراۋانـغا ياتـقۇزۇپ، سەكـكىز يىگىت زەرەپشان بېـغـىغا كۆتۈرۈپ كـىردى. بابىر رەڭگى يەردەك ئۆڭۈپ كەتـكەن ماھىم بېـگىمنى كۆرگەنـدىلا يۈرىـكى "جـىغىـدە" قىلىپ كەتتى.

سەكسەنگە كىرگەن گۈلبەدەن بېگىم بالا چېغىدا كۆرگەن بىلگەنلىرىنى «ھۇمايۇننامە»دە تەپسىلىي يازغان. ئۇ ئاتىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلدە تاجۇتەختىتىن ئەستايىدىل كۆڭلى قالغىنىغا، ھاكىمىيەتنى ھۇمايۇنغا بېرىـپ، ئۆزى تاھىر ئاپـتۇۋۇچـى بىلەن بىر بۇلۇڭـدا ياشىماقـچى بولغـىنىغا دەلىللەر كەلتۈرگەن.

يىگىتلەر كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقان تەختىراۋان ئۇنىڭ كۆزىگە تاۋۇتتەك سوغۇق كۆرۈندى.

ھۇمايۇن كېچىچە جۆيلۈپ بىھوش ياتتى. پەقەت سەھەر ۋاقتىدا كۆزىنى سەل ئېچىپ، تۆپىسىدە تۇرغان ئاتىسىنى تونۇدى، ئورنىدىن تۇرغۇسى كېلىپ قىمىرلىدى، لېكىن بېشىنى كۆتۈرۈشكىمۇ مادارى يەتمىدى. ئاتىسىنىڭ مەخپىي مەكتۇپىدا يېزىلغان گەپكە رازى بولالماسلىقىنى ئېيتماقچى بولۇپ:

— بىز... خىزمەتتە... سىزسىز... — "مۇمكىن ئەمەس!" دېگەندەك باش چايقىدى-دە، كېيىن يەنە جۆيلۈشكە باشلىدى، — غولغا ئۇرۇڭ... ئۇرۇڭ! كەتتى!... توختا!...

ھۇمايۇن نەپىسى بوغۇلغاندەك قىينىلىپ، ئۆزىنى ئۇ ياقتىن-بۇ ياققا بىر-ئىككى ئاتتى-دە، يەنە ھوشىدىن كەتتى.

ساراي تېۋىپلىرى بۇ ئېغىر كېسەلگە ھېچبىر داۋا تاپالمىدى. ماھىم بېگىم مۆل-مۆل يىغلايتتى. بابىر سۆيۈملۈك ئوغلىنى ئوتقا-سۇغا سېلىپ، مۇشۇ كېسەللىكە ئۆزىمۇ سەۋەبچى بولغاندەك ئېچىندى. ئېغىر پەيتلەردە بابىرغا يۆلىنىپ ئۆگىنىپ قالغان ئادەملەر بىرەر چارە تېپىشنى ئۇنىڭدىن كۈتەتتى. لېكىن ھازىر ئۇمۇ چارىسىز-لىقتىن ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قىينىلاتتى.

قېرىپ مۈكچىيىپ قالغان شەيخۇلئىسلام بابىرنىڭ يېنىغا كەلدى:

— ھەزرىتى ئالىيلىرى، كۆپ غەم يېمەڭ، پەرۋەردىگار غايىبتىن شىپا ئەۋەتكۈسىدۇر، — دېدى، — تېۋىپلەردىنمۇ نەتىجە چىقمىدى، ئەمدى خۇدا يولىدا دۇنيا مېلىدىن سەدىقە قىلىش كېرەك.

بابىر شەيخۇلئىسلامنىڭ نىيىتىگە چۈشىنەلمەي:

— قايسى مالدىن؟ — دەپ سورىدى.

ـــ جان ئامان بولسا گۆھەر تېپىلدۇ. ئاشۇ... ئالاھىدە ئالماس ياخشى سەدىقە بولىدۇ.

بابىر جەمنە ئۇستىدە كېمىدە ئولتۇرغاندا ھۇمايۇن ئەكىلىپ كۆرسەتكەن ئالماسنى ئەسلىدى.

ـــ كوھنۇرنىمۇ؟

شەيخۇلئىسلام تەستىق مەنىسىدە بېشىنى لىڭشىتتى. بابىر ھوشىنى بىر يەرگە يىغىپ:

ـــ تەقسىر، كىمگە سەدىقە قىلايلى؟ ـــ دەپ سورىدى.

قىممىتى زور ئالتۇن خەزىنىلەرگە باراۋەر كېلىدىغان بۇ ئالماسنى ئوغرىلاردىن قوروقلاپ تۇرۇش ئۇچۇنمۇ ناھايىتى كۆپ نەۋكەر كېرەك ئىدى. شۇنى بىلىدىغان شەيخۇلئىسلام "ماڭا" دېيىشكە تىلى بارمىدى.

ـــ مۇرتازا ئەلى مازارىغا، ـــ دېدى، ـــ دىن يولىغا.

مازار ۋە كوھىنۇر ئالمىسى بىر-بىرىگە مۇتلەق ئالاقىسىز نەرسىلەر ئىدى. دىندارلارنىڭ ئەڭ چوڭى شەيخۇلئىسلام بولغانلىقى ئۈچۈن ئالەمنى بېزەيدىغان بۇ گۈزەل ئالماس ئايلىنىپ كېلىپ ئۇنىڭ ساندۇقىغا چۈشۈشى ئېنىق. بابىر ھازىر مال ۋە دۇنيانى ئويلايدىغان ئەھۋالدا بولمىسمۇ، ھۇمايۇنغا تەقدىم قىلىنغان بۇ ئاز ئۇچرايدىغان گۆھەرگە مۇكچەيگەن شەيخۇلئىسلامنىڭ كۆز تىككىنى ئۇنى سەگەكلەشتۈردى. روھانىيلار ئىلاجنى تاپسا پادىشاھتىنمۇ يۇقىرى تۇرۇشقا ۋە ئۇلارنىڭ بېشىغا ئېغىر كۇن چۈشكىنىدىن پايدىلىنىپ ئۆز ھۆكۈملىرىنى ئۆتكۈزۈشكە ئىنتىلىشى بۇرۇندىن مەلۇم ئىدى.

ـــ تەقسىر، نەزىرىڭىزدە ئاشۇ ئالماس ئەزمۇ ياكى مېنىڭ جېنىم ئەزىز؟

شەيخۇلئىسلام ھاڭ-تاڭ بولۇپ:

— نېمە ئۇچۇن ئۇنداق دەيسىز، ھەزرىتىم! — دېدى، — ئۇنداق ئالماسلارنىڭ يۇزىدىن سىزنىڭ بىر مويىڭىز ئەزىزرەكتۇر!

— مىننەتدارمەن! ئۇنداق بولسا، مەن ھۇمايۇنغا جاھانداركى بارلىق ئالماسلاردىنمۇ ئەزىزرەك بىر نەرسەمنى قۇربان قىلماقچە-مەن. پەقەت بۇ قۇربانىنى سىز ۋە بىزگە ئوخشىغان بەندىلىرى ئەمەس، زۆرۈر بولسا، پەرۋەردىگارىمنىڭ ئۆزى ئالسۇن!

بابىر ئۆزىگە ئۇمىد بىلەن قاراپ تۇرغان ئادەملەرنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ، ھۇمايۇننىڭ ئورنى يېنىغا كەلدى.

— ھۇمايۇن، جىگەر بەندىم! — دېدى ئۇ ھەممىگە ئاڭلانغۇدەك ئاۋاز بىلەن، — سېنىڭ قىينالغانلىقىڭنى مەن باساي. سېنىڭ مۇشۇ ئېغىر كېسىلىڭنى خۇدا سەندىن ئېلىپ ماڭا بەرسۇن!

بەھوش ياتقان ھۇمايۇن بۇ گەپلەرنى ئاڭلىمايتتى. لېكىن بىمارنىڭ خابگاھىدىكى ئايالىلار، مۇلازىملار، تېۋىپلار، روھانىيلار — ھەممىسى بابىرغا قۇلاقلىرىنى دىڭ قىلىپ قاراپ تۇرۇشاتتى.

بابىر ئۇمۇمىي جىمجىتلىقتا ھۇمايۇنىنىڭ بېشىدىن ئۈچ قېتىم ئايلاندى-دە:

— ئەي پەرۋەردىگار! — دەپ ئىلتىجا قىلدى، — مەن بابىرمەن، ئەگەر جان بېرىش مۇمكىن بولسا، ئۆمۇر ۋە جېنىمنى ھۇمايۇنغا قۇربان قىلدىم! ئەزرائىل مېنىڭ جېنىمنى ئالسۇن ۋە خۇدا ھۇمايۇنغا شىپالىق بەرسۇن!

ماھىم بېگىم يىغىدىن توختاپ، بابىرغا قورقۇش ئارىلاش ھەيران بولۇپ تىكىلىپ تۇراتتى. قېرى شەيخۇلئىسلام بولسا شۇ زامانلا ھۇمايۇنىڭ ساقىيىپ كېتىشىنى ۋە بابىرنىڭ ھالسىزلىنىپ يېتىشىنى

كۈتكەندەك ئاز ۋاقىت ئاتا-بالىغا چەكچىيىپ قاراپ تۇردى.

لېكىن كۈتۈلگەن مۆجىزە يۈز بەرمىدى. بەھوش ھۇمايۇن جۆيلۈپ بىرنېمە دېدى-دە، يەنە جىم بولدى. بابىر بېشىنى تۆۋەن سېلىپ خابگاھىتىن ئاستا چىقىپ كەتتى. ئۇ يەردە ھېچقانداق ئۆزگىرىشنىڭ يۈز بەرمىگىنى بولسا شەيخۈلئىسلامنى گاڭگىرىتىپ قويدى.

3

يىگىرمە ئۈچ ياشلىق ھۇمايۇنىڭ يىگىت يۈرىكى كېسەللىكنى ئاخىر يەڭدى. ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇ كېسەل يوقلاپ كەلگەنلەرنى ئورنىدىن تۇرۇپ قوبۇل قىلدى. يەنە ئىككى كۈندىن كېيىن ئاتىسىنى كۆرۈش ئۈچۈن ئۆزى ئۆيدىن چىقتى.

بابىر كۈتۈپخانىنىڭ خاس خانىسىدا قەدىمىي بىر قول يازمىنى ئوقۇپ ئولتۇرغانىدى. ھۇمايۇن ئۇنىڭ ئۇدۇلىدا تىز چۆكۈپ:

— مەن سىزنىڭ ئىلتىجاڭىز بىلەن شېپا تاپتىم! — دېدى، — ئۆزەمگە كەلگەندىن بۇيان خۇدادىن سىزنىڭ مەن ئۈچۈن قىلغان سەدىقىڭىزنى دەرگاھىدا قوبۇل قىلمىسۇن، دەپ تىلەيمەن! بۇ ئۇلۇغ دۆلەتنى سىز بەرپا قىلدىڭىز، ھەممىزنىڭ تايانغان تېغىمىز ئۆزىڭىز! پەرۋەردىگار بىزگە رەھىم قىلسۇن!

— مانا، شۈكۈر، يۈرۈپتىمەنغۇ، ئوغلۇم. ھازىرقى قىزىتما، ئۇيقۇسىزلىق مەندە بۇلتۇردىن بېرى بار.

— روھانىيلار "ھەزرىتىم ئوغلىغا كەلگەن نەق ئەجەلنى ئۆزىگە ئالدى" دەپ كۆڭلۈمگە غۇلغۇلا سالماقتا!

— سەن نېمە ئۈچۈن ئۇلارغا ئىشىنىسەن؟ بېشىمىزغا ئېغىر كۈن چۈشكەندە شەيخۈلئىسلام ماڭا ئۆز ھۆكۈمىنى ئۆتكۈزمەكچى بولدى.

مانا خۇداغا شۈكۈر، ساقىيىپ كەتتىڭ. ئەگەر ئاشۇ چاغدا ئۇنىڭ گېپىگە كىرىپ، كوھنۇر ئالمىسىنى سەدىقە قىلسام، روھانىيلار غالىب بولماسمىدى؟ "ھۈمايۇننى بىز قۇتقۇزۇپ قالدۇق، پادىشاھىتىنمۇ بىز كۈچلۈك" دەپ تەنتەنە قىلماسمىدى؟ سېنى بىر ئۆمۈرلۈك قەرزدار قىلىپ قويماسمىدى؟

— ئىلاھىم، سىز توغرۇلۇق بولغان كارامەتلىرىمۇ يالغان چىقسۇن!

— ھەر ھالدا، سەن بىرنەرسىنى ئۇنتۇما. روھانىيلار پادىشاھىنىڭ تۆپسىگە چىقۋالسا تامام! سەمەرقەندتىكى ئابدۇللىتىپنىڭ چۈشكۈنلىشىنى ۋە ئاتىسىغا قارشى قىلىچ كۆتۈرۈشى شۇنىڭدىن باشلانغان.

— تىرىكلا بولسام بۇ نەسىھىتىڭىزنى يادىمدىن چىقارمايمەن!... ئەمدى... ھەزرىتىم، سەمبىل چېگرا ئىدا يەنە تاجاۋۇزلار بولۇپ تىپتۇ. مەن ئەتىگە مېڭىپ كېتەي، ئىجازەت بېرىڭ.

بابىر ھازىر ئېيتماقچى بولغان سۆزنىگە ئالاھىدە ئېتىبار بەرگەنلىكىدىن بىردەم جىم تۇردى.

— ھۈمايۇن، بەيدە ماڭا زەھەر بەرگەندىن بېرى ھېچ ئۆزەمگە كېلەلمەيۋاتىمەن، قالغان كۈچۈم ئىجاد قىلىشقا يەتسىمۇ چوڭ گەپ. ئەمدى دۆلەت يۈكىنى سەن ئۈستۈڭگە ئېلىشىڭ كېرەك. مەيلى، سەمبىلگە بېرىپ چېگرىنى تىنچىتقىن ۋە ئورنۇڭغا ھىندۇبەگنى ھاكىم قىلىپ دەرھال ئەگرەگە قايتقىن.

يامغۇر پەسلى ئۆتۈپ، ئاسمان يەنە بۇلۇتلاردىن تازىلاندى، كېچىلەر سالقىن بولۇپ قالدى. بابىر ئۇيقۇسىز كېچىلەردە باغقا چىقاتتى ۋە يۇلتۇزلارنى تاماشا قىلغۇسى كېلىپ ئاسمانغا قارايتتى.

لېكىن بەدىنىدە قىزىتمىنىڭ يۇقىرىلىقىدىن ئاسماندىكى يۇلتۇزلار جايىدىن كۆچۈپ، قايىنامغا چۈشۈپ ئايلىنىپ كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى، كۆڭلى بىئارام بولۇپ، ئاسماندىن دەرھال كۆزىنى ئالاتتى.

كۈندۈزى سارايدا دۆلەت ئىشلىرىنى قىلغان پەيتىدە گاھى شەيخۇلئىسلامنى، گاھى نوپۇزلۇق مەنسەپدارلارنى ئۇچرىتاتتى، ئۇلار بابىرغا ئاۋۋالقىدىنمۇ پەسرەك ئېگىلىپ تەزىم قىلىشاتتى، لېكىن ئۆلۈشى مۇقەررەر بولغان بىمارغا قارىغاندەك مۇسىبەتلىك كۆزلەر بىلەن قارىشاتتى، مۇئامىلىلىرىدىكى ئالاھىدە مۇلايىملىقمۇ شۇنىڭدىن دالالەت بېرەتتى. ئۇلارنىڭ ئېتىقادىغا بىنائەن، بابىر ئۆز ھاياتىنى ئوغلىغا قۇربان قىلغان، شۇنىڭ ئۈچۈن ھۇمايۇن ساقىيىپ كەتكەن، ئەمدى كۆزگە كۆرۈنمەس ئەجەل قىلىچى بابىرنىڭ بېشى ئۈستىدە ئېسىلىپ تۇراتتى.

ئوچۇق ئېيتىلمايدىغان، ھەددىدىن ئارتۇق يۇمشاق گەپلەر، تەزىم ۋە ئىززەت-ئېھتىراملار ئاستىغا يوشۇرۇلغان بۇ يامان ئىشەنچ بابىرغا تولىمۇ ئېغىر تەسىر قىلاتتى، گاھىدا ئەتراپىدا ئايلىنىپ يۈرگەن ئۆلۈم شەپىسىنى ئۇنىڭ ئۆزىمۇ سەزگەندەك بولاتتى.

مىزان ئۆتۈپ، قەۋس ئېيى كىرگەندە بابىرنىڭ كېسەللىكى بارغانسېرى ئېغىرلاشتى. بىرەر جايىدا يارا ياكى ئىششىق يوق، نوقۇل ئىچى قىزىيتتى، قىزىتمىسى كۆتۈرۈلۈپ، ئۇخلىيالمايتتى، رەڭگى كۈنسېرى سولىشىپ باراتتى. مەۋلانا يۈسۈپىي مەملىكەتنىڭ ئەڭ مەشھۇر تېۋىپلىرىدىن ئۇچ-تۆتىنى چاقىرتىپ مەسلىھەتلەشتى. بىمارنىڭ تومۇرىدىن قان ئېلىپ كۆرۈشتى. قاننىڭ رەڭگى ساغلام ئادەمنىڭكىدەك سۈزۈك ئەمەس، قانداقتۇر ئېرىپ قالغانغا

ئوخشايتتى.

تېۋىپلەر ئۆزئارا كېڭىشىپ، "مەلەكە بەيدە بەرگەن زەھەرنىڭ قاندا تەسىرى قالغان" دېگەن خۇلاسىگە كېلىشتى ۋە قانىنى تازىلايدىغان دورىلاردىن، ئانار سۈيىدىن كۆپرەك بېرىشنى بۇيرۇشتى.

لېكىن بۇ نەرسىلەرنىڭ ھېچقايسى كار قىلمىدى. بابىر ھالسىز-لىنىپ يېتىپ قالغاندىن كېيىن، ھۇمايۇنغا چاپارمەن ئەۋەتتى.

ھۇمايۇن كەلسە، ئاتىسى ئۆز خابگاھىدا ئېگىز ئاق كۆرپىدە تەرگە پېتىپ يېتىپتۇ. رەڭگى ساپسېرىق بولۇپ كەتكەن. بابىرنىڭ باش تەرىپىدە خانزادە بېگىم پەي يەلپۈگۈچ بىلەن ئۇنىڭ يۈزىنى يەلپۈۋېتىپتۇ. ئاياغ تەرىپىدە ماھىم بېگىم غەم-قايغۇغا پېتىپ، ھەيكەلدەك قېتىپ ئولتۇرۇپتۇ.

ھۇمايۇن تىز چۆكۈپ، ئاتىسىنىڭ كۆرپىسىنى قۇچاقلىدى، بابىر نىڭ ئورۇق قولىنى سۆيۈپ كۆرۈشتى، ئەھۋال سورىدى. ئاندىن ئاتىسىنىڭ بۇ ئەھۋالىغا ئۆزى سەۋەبچى بولغانلىقىدىن ئېچىنىپ سۆزلىدى:

— نېمە ئۈچۈن بىزگە بۇنچىلىك جان پىدا قىلدىڭىز، ھەزرىتىم؟

بابىر ھالسىز ئاۋاز بىلەن:

— سەن بۇنى ئۆزەڭدىن كۆرمە، — دېدى، — ئىللەت قاندا ئىكەن. بىلمىدىم... ھەرقانداق ئوتمۇ يېنىپ-يېنىپ ئاخىرى بىر كۈن...، — بابىر "ئۆچىدۇ" دېمەكچى بولدى-دە، لېكىن ئايالالارنى ئايىدى، — يالقۇنى پەسىيدۇ. مەن ئۆمۈر بويى ئايىغىسىز كۆيدۈم.

— بىز ئۈچۈنمۇ كۆيۈپ-يانىڭىز! ئەمدى بۇ قەرزلەرنى ئۈزۈشكە ھېنىڭ پۈتۈن ئۆمرۈم يەتمەيدۇ!

ـــ قەرزىڭنى ماڭا ئۇزەلمىسەڭ...باللىرىڭغا ئۇزەرسەن...

بابىر توختاپ ـ توختاپ سۆزلەۋاتقان بولسىمۇ، كۆڭلىدىكى گەپلىرىنى راۋان ئېيتىۋاتقىنى ھۇمايۇننى ئۇمىدلەندۇردى. ئۇ ئاتىسىنىڭ سۆزىنى بۆلمەي، جىم قۇلاق سېلىشقا باشلىدى.

ـــ تۆمۇرىيلەرنىڭ كۆپچىلىكى... پىدائىيلىقىنى ئۇنتۇپ... يوق بولۇپ كەتتى. ئوغۇل ئاتىنى ئۆلتۈردى...ئاكا ئىنىسىغا خىيانەت قىلدى...ئاقىۋەتتە...ھەممىسى رەزىللىكنىڭ قۇربانى بولدى...ئۇنىڭ دىن كۆرە...ياشلىقنىڭ پىدائىيسى بولغان ئەۋزەل ئەمەسمۇ؟...مانا ھامىمىڭ خانزادە بېگىم... سەمەرقەندتە مېنى قۇتقۇپ ئۆزىنى ئاسارەتكە سالدى. بۇ پىدائىيلىق مېنى ھەمىشە...شۇنداق بولۇشقا ئۇندەپ كەلدى... سەنمۇ ئەمدى ئىنىلىرىڭ ۋە... ئەۋلادلىرىڭنى مەردلىككە... پىدائىيلىققا ئۆگەتكىن.

بابىر تۆشەكنىڭ كەينى تەرىپىدىكى يېپەك ئاق پەردىنىڭ ئارقىسىغا بېشىنى بۇراپ قارىدى. پەردە ئارقىسىدا ئادەم بارلىقىنى ھۇمايۇن ئەمدى بايقىدى.

ـــ تاھىر بەگ، جۇزدانىنى كەلتۈرۈڭ، ـــ دېدى بابىر.

شۇ چاققىچە قىمىر قىلماي ئولتۇرغان تاھىر ئەمدى تېز ئورنىدىن تۇردى ـ دە، تەكچىدىكى چوڭ كۆن جۇزدانىنى ئېچىدىكى يېڭى مۇقاۋىلانغان قول يازمىسى بىلەن ئىككى قوللاپ كۆتۈرۈپ كەلدى.

ـــ بەدەخشاندا «ۋەقەئىي»نى سورىغانىدىڭ، ـــ دېدى بابىر ھۇمايۇنغا، ـــ مانا، يېزىپ تۆگەتتىم، ئال.

تاغلار ئارىسىدا بابىر "بۇكىتاب تۆگىگەندە مېنىڭ ئۆمرۈمۇ تۆگەيدۇ!" دېگىنى ھۇمايۇنىنىڭ يادىغا چۈشتى. ئۇ جۇزدان ئىچىدىكى كىتابنى ئېلىپ پېشانىسىگە سۈرۈپ سۆيۈۋاتقاندا كۆزىدىن

تارامىلاپ ياش چىقىپ كەتتى. چوڭ بىر ياش تامچىسى زەر ھەل مۇقاۋا ئۈستىگە تېمىپ چۈشكىنىنى بابىرمۇ كۆردى.

— سەندىن ئىلتىماسىم، — دەپ داۋاملاشتۇردى بابىر، — بۇنى ئەۋلادلىرىڭمۇ ئوقۇسۇن... خاتالقلىرىمنى تەكرار قىلمىغايلار. ياخشى ئىشلىرىم... ئاز بولسا... كۆپەيتىگىلار. بۇ كىتابتىن نۇسخىلار كۆچۈرتۈپ سەمەرقەندكە... تاشكەنتكە... ئەنجانغا... مۇناسىپ ئادەملەرگە ئەۋەتكىن... مەن تۇغۇلغان يۇرت بىلەن ئالاقىنى ئۈزمەيلا. ئېھتىمال مەن يازغان كىتابلار... ئىككى ئوتتۇرىدىكى ئالاقىنىڭ رىشتىلىرى بولۇپ قالار...

بابىرنىڭ ئوغلىغا ۋەسىيەت قىلىۋاتقىنىنى سېزىپ تۇرغان خانزادە بېگىم ئۆزىنى ئارتۇق تۇتۇپ تۇرالمىدى.

— بابىرجان، مەن ئېگىچىگىز!... مەن... مەن سىزدىن بەش ياش چوڭمەن! بۇ دۇنيادىن كېتىش نۆۋىتى ئاۋۋال مېنىڭكى! سىز تەسلىم بولماڭ! بابىرجان، ئىنىم!

خانزادە بېگىم ئۇنىڭ پادىشاھلىقىنى ئۇنتۇپ، "بابىرجان!" دېگەندە بابىر مەسۇم بالىلىقىنى ئەسلەپ كۆڭلى "جىغ" قىلىپ كەتتى. ئۇ بەگلەردىنمۇ، سەۋدەرلەردىنمۇ، ياتلاردىنمۇ، ھەتتا سۆيۈملۈك ئوغلى ۋە خوتۇنىدىنمۇ دائىم "ھەزرىتىم" دېگەن چاقىرىشنى ئاڭلايتتى، كۆپ ئىشلىتىلىۋېرىپ زېرىكىپ كەتكەن بۇ سۆز ئۇنىڭ تولىمۇ جېنىغا تەككەنىدى.

بۇقۇلداپ يىغلاۋاتقان ماھىم بېگىم ئالدىنقى ئىغىر سۆھبەتلەرنى ئەسلەپ:

— مېنىڭ خەقىشلىكلىرىمنى سىزنى كېسەل قىلدى، ھەزرىتىم! — دېدى، — مېنى كەچۈرۈڭ!

ــ ماهىم، سىز مېنى كەچۈرسىڭىز بولىدى... مەن سىزدىن رازىمەن... پەقەت ئەمدى مېنى ھەزرىتىم دېمەك...

ماهىم بابىرنى "كۆز ئېچىپ كۆرگەن تەنها يارىمسىز، جسمىمدىكى جانسىز!" دېمەكچى بولۇپ تەمىشلىپ كۆردى، لېكىن ئەترادىكى پىدىكىلەردىن ئۇيالدى. يىغا ئارىلاش:

ــ خوپ، ــ دېيەلىدى، خالاس.

بابىر ئۇنىڭ ئېيتالمىغان سۆزلىرىنى ئاۋازىدىن، كۆزلىرىدىن سەزدى. كېيىن ئوغلىغا يۈزلەندى:

ــ ھۇمايۇن، مەن سەندىنمۇ "ئاتا" دېگەن سۆزنى تېخى ئاڭلىغىنىم يوق.

"ئاتا" دېگەن ئاددىغىنا سۆزگە ئۆگەنمىگەن ھۇمايۇن:

ــ پەدەرى بۇزرۇكۋار! ــ دەپ باقتى. بۇنىڭدىن ئاتىسىنىڭ كۆڭلى كۆتۈرۈلمىگىنىنى سەزدى ــ دە، ــ ئاتاجان! ــ دېدى، ــ سىز سەلتەنەتنى ماڭا بەرمەكچى بولۇپسىز. لېكىن ئىشىنىڭ، مەن بۇ تاجۇتەختىتىن سىزنىڭ بىر نەپىسلىك ئۆمرىڭىزنى ئەۋزەل كۆرىمەن!

ــ مەن سەندىن رازىمەن... ئەمدى مەندىنمۇ رازى بولۇڭلار!

خانزادە بېگىم رازىلىق سوراشقا تىلى بارماي ئۆرتىنىپ يىغلىدى. ئۇنىڭ يىغىسىغا ماهىم بېگىم قوشۇلدى.

بۇ ئېغىر ئەھۋالنىڭ ئۇستىگە كىرىپ كەلگەن مەۋلانا يۈسۈپىي بابىرنىڭ كۆزلىرى بىسەرەمجان بولۇۋاتقانلىقىنى، ئۇنى قاتتىق تەر بېسىۋاتقىنىنى كۆردى.

ــ ئەمدى ھەزرىتىم ئارام ئېلىشى كېرەك! ــ دەپ قولىغا ئاق داكىنى ئېلىپ، بابىرنىڭ يۈزىدىن، بويۇنلىرىدىن تەرلىرىنى ئېرتىشقا

باشلىدى.

قىينلىپ نەپەس ئېلىۋاتقان بابىر باش تەرىپىدە تۇرغان تاھىرغا ئاڭلىنار-ئاڭلانماس:

— يەلپۇك!... — دېدى.

يىغا-زىرە بىلەن بابىرنى قىيناپ قويغىنىنى ئەمدى سەزگەن بېگىملەر ئاستا چىقىپ كېتىشتى، بابىر ھۇمايۇنغا:

— ئەمدى ئىشلىك ئاغا بىلەن...مەنسەپدارلار كىرسۇن، — دېدى، — كۆزۈم تىرىكلىكىدە... ھاكىمىيەتنى ساڭا تاپشۇراي.

تاشقىرىدا كۆتۈپ تۇرغان مۇھەممەد دولداي ۋە باشقا نوپۇزلۇق بەگلەر كىرىشتى. بابىر ئۇلارنىڭ ئالدىدا پادىشاھلىق تاجىنى ئوغلى ھۇمايۇنغا تاپشۇردى. رازى-رىزالىق سورىغاندا بەگلەردىن بىر-ئىككىسى كۆزىگە ياش ئالغاندەك بولدى. لېكىن چىقىپ كېتىۋاتقىنىدا ھەممىسىنىڭ ئەمدى ھۇمايۇنىنىڭ ئەتراپىدا پەرۋانىدەك ئايلىنىپ، يېڭى ئىنايەتلەرنى ئۈمىد قىلىپ كۆزلىرى تەمە بىلەن يانغىنىنى بابىر كۆرۈپ قالدى.

خاندا تاھىر بىلەن ئىككىسى قالغاندىن كېيىن:

— ئەمدى...بەگ ۋە سۇلتانلارغا مېنىڭ لازىمىم يوق، — دېدى، — تاھىربەگ، كەچكە...مەۋلانا پەزلىدىننى چاقىرتىڭ.

تاھىر بابىرغا تەۋىپ يۈسۈپىي بۇيرۇپ كەتكەن سۇيۇق دورىلاردىن ئىچۈردى، ئۇنىڭ قىينىسىپ قالغان ياستۇقىنى توغرىلاپ قويدى. كېيىن سەۋدەرلەر خانىسىگە ئۆتۈپ، تاغىسىغا ئادەم ئەۋەتتى.

ئېيتىلغان ۋاقىتدا يېتىپ كەلگەن مەلاۋنا پەزلىدىن بابىرنىڭ ئۆلۈم ئالدىدا ياتقىنىنى كۆردى-دە، ھەسرەت ئىچىدە:

ـــ هەزرىتىم، خۇدا سىزگە قۇۋۋەت بەرسۇن! ـــ دەپ قولىنى سۆيدى.

ـــ مەن...پادىشاھلىقنى ھۇمايۇنغا تاپشۇردۇم...بۇنىڭدىن كېيىن ھەزرىتىم، دېمەك، مەۋلانا. مۇناسىپ كۆرسىڭىز... مېنىمۇ مەۋلانا دەك.

ـــ بىز ناۋايىنى ئۇلۇغ ئىجادلىرى ئۈچۈن "ھەزرەت ئەلىشىر" دەيتتۇق. سىز تۈركىي تىللىق ئەدەبىياتىمىزنىڭ ناۋايىدىن كېيىنكى ئەڭ زور سىيماسى. شۇ سەۋەبتىن سىزنى شائىر ۋە ئەدىب سۈپىتىدە "بابىر ھەزرەتلىرى" دېيىشكە ھەقلىقمىز.

ـــ مىننەتدارمەن، مەۋلانا...سىز ئەگىرەدە، سېكرىسىدە، دېھەلىپۇردا سارايلار، ئارامگاھلار بەرپا قىلدىڭىز...خۇدا ئۆمۈر بەرسە، مەن...سەمەرقەندتىكى بىبى خانىم مەدرىسىدەك ئۇلۇغ بىر...مەدرىسىنىڭ لايىھىسىنى سىزگە...سىزدۇرماقچى ئىدىم...ئاچا-سىڭىللىرىمىزنىڭ قەددىنى بېشىمىزدا...كۆتۈرسەك ئەرزىيىتتى...

مەۋلانا پەزىلىدىن بابىرنىڭ ئاخىرقى كۈچلىرىنى توپلاپ، قىينىلىپ سۆزلەۋاتقىنىنى سەزدى-دە، ئۇنىڭ پىكرىنى ئۆزى داۋاملاشتۇردى:

ـــ دانا سۆزلەرنى ئېيتتىڭىز، ھەزرىتىم! ھەقىقەتەنمۇ خەلقىمىزدە بۇ ئادەت ئەزەلدىن مەۋجۇت...سەمەرقەندتە بىبى خانىم مەدرىسىدىن تاشقىرى شادى مۇلك بېگىم مەقبەرىسى بار. ھىندىلار-دىمۇ ئايال زاتىغا ھۆرمەت زور ئىكەن، ھەتتا سېغىنىدىغان خۇدالىرى ئارىسىدىمۇ ئاياللار بار...بىزنىڭ ھىرات ۋە سەمەرقەندتىكى ئەڭ ياخشى مېھمارچىلىق ئەنئەنىلىرىمىزنى ھىندىستانىنىڭ ئەڭ ئاجايىپ ئەنئەنىلىرىگە ئۆزئارا باغلاپ، ئايال زاتىنى ئۇلۇغلىغۇچى بىر

مەدرىسە قۇرۇش مېنىڭمۇ ئەڭ ياخشى ئارزۇلىرىمدىن!

بابىر مەۋلانا پەزلىددىننىڭ خانزادە بېگىمگە بولغان ياشلىق مېھرى زامانىنىڭ تەقەززاسى بىلەن قانداق قۇربان بولغىنىنى ئەسلىدى - دە:

— مەۋلانا، — دېدى، — مېنىڭ ئېگىچىم خانزادە بېگىم... ئىنسانىيەتچىلىكتە تەڭدىشى يوق!... ئەگەر سىز ئارزۇ قىلغان... مەدرىسىنى قۇرۇش بىزگە نېسىپ بولسا... ئۇنى "خانزادە بېگىم مەدرىسى..." دەپ ئاتىساق ئەرزىيىتتى...

مەۋلانا پەزلىددىننىڭ كۆزلىرىدە چاقماقتەك بىر ئوت چاقنىدى:

— ھەزرىتىم، سىز ھازىر مېنىڭ كۆزۈمگە مۇقەددەس بىر مەقسەتنى كۆرسەتتىڭىز! ئەگەر بۇ مەقسەتنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا مېنىڭ ئۆمرۈم يەتمىسە، ئۇنى پەرزەنتلىرىمىزنىڭ دىلىغا ئورنىتىپ كېتەمەن. ئۇلار ھىند مېمارلىرى بىلەن ھەمكارلىقتا خەلقلىرىمىزنىڭ ئايال زاتىغا بولغان ھۆرمىتىنى ئۇلۇغ بىر مېمارچىلىق ئابىدىسىدە ئىپادە قىلسۇن!

بابىرنى تەر باستى. ئۇنىڭ يىپەك ئاق كۆڭلىكى قارىيىپ بەدىنىگە چاپلىشىپ قالغىنىنى كۆرگەن تاھىر تەشۋىشلىنىپ ئورنىدىن تۇردى:

— مولا تاغا، ھەزرىتىمنى چارچىتىپ قويمايلى!... تېۋىپ "كۆپ ھاياجانلانمىسۇن!" دەپ تاپىلىغانىدى...

سۆھبەتنىڭ تەپتى راستىنمۇ يۇقىرى بولۇۋاتقىنىنى ئەمدى سەزگەن مەۋلانا پەزلىددىن ئورنىدىن تۇردى:

— ھەزرىتىم، ئەمدى ئارام ئېلىڭ! مەن كېيىن يەنە كېلىمەن!...

بابىر مەۋلانا پەزلىددىنگە قاراپ:

ــ يەنە بىر ئۆتۈنۈشۈم بار، ــ دېدى، ــ ئالەمدىن كۆز يۇمسام... كابۇلدا ئۆزىگىز لايىھەسىنى سىزغان باغ بار... تاغ ئۈستىدە... ئەبەدىي ئارامگاھىم... ئاشۇ گۈزەرگاھدا بولسۇن... ئارتۇقچە ھەشەمەتلىك ئەمەس... شائىرانە بىر لايىھە سىزىڭ...

مەۋلانا پەزلىددىنىڭ ئۆپكىسى ئۆرۈلۈپ، گەپ قىلالمىدى. تەستىق مەنىسىدە بېشىنى لىڭشىتتى-دە، كۆزىدىن ئاپئاق ساقىلىغا ئېقىپ چۈشكەن يېشىنى ئېرتىپ ئىشكىتىن چىقتى.

تاھىر بابىرنىڭ تەرىدىن ھۆل بولغان ئىچكى كىيىملىرىنى ئالماش-تۇردى. ئۇ ئۆزىنى ئادەتتىكىدەك خاتىرجەم تۇتۇپ، كۈندىلىك خىزمەتلىرىنى ئەستايىدىللىق بىلەن ئادا قىلاتتى. بابىر ئۈسسا سۇ بېرىدىغانمۇ، نەپسى قىسلىشقا باشلىسا يەلپۈيدىغانمۇ تاھىر ئىدى. ئۇ شۇ يەردە بولسا بابىر جىمجىتلىق يېتىشىنى مەۋلانا يۈسۈپىيمۇ بىلەتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن تاھىرنى كېچە ۋە كۈندۈز بىمارىنىڭ ئالدىدىن كەتكۈزمەيتتى.

بۈگۈن كېچىسى بابىر ئىچكىرىسىدە ھە دەپ بىئارام بولۇۋەرگەن-دىن كېيىن تاھىر سەۋدەرلەرنى چاقىرىپ، ئۈنى ئورنى بىلەن ھويلىدىكى ئۈستى ئوچۇق مەرمەر سۇپىغا ئاچتقتى.

ئەگرەنىڭ كەچ كۈزى خۇددى ئەنجانىنىڭ باھار مەزگىللىرىدە-كىدەك سالقىن ۋە مۇلايىم تۇيۇلاتتى. قاپقارا ئاسماندا يۇلتۇزلار پارقىراپ تۇرۇپتۇ. قىزىتمىسى ئۆرلىگەن بابىرغا يۇلتۇزلار يەنە قايىنامغا چۈشۈپ ئايلىنىۋاتقاندەك بىر-بىرىگە ئۇرۇلۇپ كېتىۋاتقاندەك كۆرۈندى. بابىر كۆزىنى يۇمدى:

— به‌دىنىمده... قاڭ ئۇيۇشۇپ قېلىۋاتقانده‌ك...، — دېدى تاهىرغا.
تاهىر ئۇنىڭ يه‌لكىلىرىنى، قوللىرىنى، كېيىن پۇتلىرىنى ئاستا-ئاستا ئۇۋۇلاشقا باشلىدى، بابىر بۇنىڭدىن سه‌ل يېنىكلىگه‌نده‌ك بولدى-ده، كۆزىنى ئېچىپ يه‌نه ئاسمانغا قارىدى.
يۇلتۇزلار ئه‌مدى جاي-جايىدا توختاپ، تىنچ نۇر چېچىشقا باشلىدى. ئه‌نه، ئالتۇن قوزۇق، ئۇنىڭ غه‌رب ته‌رىپىدىكى يه‌تته‌تىكه‌ن يۇلتۇزلىرى ئۇپۇققا ئېغىپ كېتىۋېتىپتۇ. شه‌رقتىن بولسا بىر توپ بولۇپ ئۆكه‌ر يۇلتۇزلىرى كۆتۈرۈلۈپ كېلىۋېتىپتۇ.
— بىزنىڭ قۇۋادىمۇ ئۇركه خۇددى مانا مۇشۇنداق بولۇپ چىقاتتى، — دېدى تاهىر.
بابىرمۇ بالىلىقى ئۆتكه‌ن ئه‌نجان ئاسمىنىنى ئه‌سلىدى. مانا شۇ يه‌تته-تىكه‌ن يۇلتۇزلىرى شۇ يه‌ردىمۇ ئالتۇن قوزۇقنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ، غه‌ربكه پېتىپ كېتەتتى، شۇ يه‌ردىمۇ يه‌تته‌تىكه‌ن ئۇپۇققا باش قويغان-سېرى ئۆكه‌ر يۇلتۇزلىرى ئاسمانىنىڭ يۇقىرى جايلىرىغا چىقىپ باراتتى. بابىر ئۆسمۈرلۈكىده ئۆكه‌ر يۇلتۇزلىرىنى ئالماستىن ياسالغان له‌گ-له‌ككه ئوخشىتاتتى. قويرۇقىنى يېقىملىق سىلكىپ ئۇچىدىغان ئالماس له‌گله‌ك ئۇنىڭ خىيالىنى يه‌نه پاك بالىلىق يىللىرىغا ئېلىپ كه‌تتى. ئاسمانىنىڭ دۇنيانىڭ هه‌مه جايىدا بىر ئىكه‌نلىكى، ئۆمرىنىڭ باشلىنىشىدا ئه‌نجاندا كۆرگه‌ن يۇلتۇزلار ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا ئه‌گىره‌دىمۇ چاقناپ تۇرغانلىقى ئۇنىڭغا ئاخىرقى بىر ته‌سه‌للىده‌ك تۇيۇلدى. بابىر ئاسمانغا قاراپ ياتقاندا يه‌نه ياش، ساغلام يىگىتكه ئايلىنىپ، ئه‌نجان چاربېغىنىڭ سۇپىسىدا ياتقانده‌ك بولدى.
بىرده‌ملىك بۇ شېرىن هېس كه‌يىنىدىن يه‌نه شه‌پقه‌تسىز بىر

تىترەك بېسىپ كەلدى-دە، يۇلتۇزلۇق ئاسمانـنى قاينامـغا ئېلىـپ،
پىر-پىر ئايلاندۇرۇشقا باشلىدى...
تـۇن يېرىمىدىن ئاشقاندا تاھىرنىڭ ھۆركىرەپ يىغلىغىنى قاراڭغۇ
باغنى زىلزىلىگە كەلتۈردى...

خاتىمە

مەۋلانا پەزىلىددىن كابۇلدا بابىرغا ھەر خىل رەڭلىك مەرمەرلەر بىلەن زىننەتلەنگەن تولىمۇ چىرايلىق بىر مەقبەرە قۇرۇشقا ئۇلگۈردى، لېكىن خانزادە بېگىم نامىغا مەدرىسە قۇرۇش ئۇنىڭغا نېسىپ بولمىدى. ئۇنىڭ بۇ ئارزۇسىنى ئاردىدىن يۈز يىللار ئۆتكەندىن كېيىن بابىرنىڭ چەۋرىسى شاھ جاھان قۇردۇرغان، مەشھۇر تاج-مەھەلدە ئۇلۇغ ھىند مىمارلىرى ئەمەلگە ئاشۇرغان بولۇشى ئېھتىمال.

تاھىر «بابىرنامە»دىن كۆچۈرۈلگەن نۇسخىلارنى ئەدىپنىڭ ئەنجاندىكى، تاشكەنت ۋە سەمەرقەندتىكى مۇخلىسلىرىغا ئەكىلىپ تاپشۇرغاچ، ئۇزى رابىيە بىلەن بىللە قۇۋاغا قايتتى. ئۇلار ئۆمۈرلىرىنىڭ قالغان قىسمىنى تۇغۇلغان يۇرتلىرىدا ئۆتكۈزۈشتى. بىراق ئوغلى سەپەربەگ مەۋلانا پەزىلىددىننىڭ پەرزەنتلىرى بىلەن بىللە ئەگىرەدە ئۆمۈرۋايەت قالدى ۋە شۇ يەردە ئائىلە قۇرۇپ ھىند خەلقىغە قوشۇلۇپ كېتىشتى.

بابىرنىڭ ۋاپاتىدىن ئون ئىككى يىل ئۆتكەندىن كېيىن ھۇمايۇن ھەمىدەبانۇ بېگىم دېگەن خوتۇندىن بىر ئوغۇل كۆردى-دە، ئىسمىنى ئاتىسىنىڭ ئېتىغا يېقىن قىلىپ جالالىددىن ئەكبەر قويدى. بۇ ئاردىدا ماھىم بېگىم ۋاباغا ئوچراپ دۇنيادىن ئۆتكەن، لېكىن خانزادە بېگىم تېخى ھايات ئىدى. ئەكبەر ئىككى ياشىمىدا خانزادە بېگىم ئۇنى ئۆز تەربىيىسىگە ئالغان، "پۇتۇنلەي بوۋىسىغا ئوخشايدۇ، مېنىڭ ئىنىم بابىر مىرزىنىڭ كىچىكلىكىدىمۇ قول-پۇتلىرى خۇددى مانا مۇشۇنداق ئىدى!" دەيتتى ئەكبەرنىڭ

قوللىرىنى، پۇتلىرىنى مەسلىكى كېلىپ سۆيۈپ.

ئەكبەر ئۇچكە كىرگەندە خانزادە بېگىم ئاتمىش سەككىز يېشىدا كابۇلغا دېگەن جايدا ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ كابۇلغا ئەكىلىپ بابىر مىرزا مەقبەرەسىگە دەپنە قىلىشتى.

ھۇمايۇننىڭ ئۆگەي ئىنىلىرى كامران مىرزا ۋە مىرزا ئەسكەرىيلەر مانا شۇ يىللاردا تەخت تالىشىپ، ئاكىسى بىلەن قاتتىق جەڭگە كىرىشكەنىدى. بۇ جەڭلەردە ئاۋۋال مىرزا ئەسكەرى يېڭىلدى، ھۇمايۇن ئۇنى ھەجگە ماڭدۇردى. مىرزا ئەسكەرى مەككە يولىدا ۋاپات بولدى. كامران مىرزىنىڭ ھۇمايۇنغا ئاداۋىتى بارغانسېرى ئەۋجىگە چىقىپ كېتىۋاتاتتى. بۇ ئارىدا چوڭ يىگىت بولۇپ كەتكەن ۋە يېشى ئوتتۇزدىن ئاشقان ھىندال مىرزا ئاكىسى ھۇمايۇنغا قاتتىق ساداقەتلىكىنى ساقلاپ كېلىۋاتاتتى. شۇ سەۋەبتىن ھىندال مىرزا ئۆگەي ئاكىسى كامران مىرزىنىڭ ئادەملىرى تەرىپىدىن كابۇلدا 1552-يىلدا ئۆلتۈرۈلدى. بۇ ھادىسىدىن كېيىن كامران مىرزىنىڭ يېقىن ئادەملىرىمۇ ئۇنىڭدىن يۈز ئۆرۈشتى، ئۇ ھۇمايۇندىن يېڭىلىپ، تاغلارغا قېچىپ كەتتى. لېكىن ئۇنى تاغلىقلار تۇتۇۋېلىپ، قول-پۇتىنى باغلاپ، ھۇمايۇنغا ئەكىلىپ بەردى. بارلىق بەگ ۋە مەنسەپدارلار ئۇكىسىنىڭ كۆشەندىسىگە ئايلانغان كامراننى ئايىماستىن قەتل قىلىشنى تەلەپ قىلىشتى. بىراق ھۇمايۇن بۇنى ئۆزىگە مۇۋاپىق كۆرمىدى. "ئاتام ھەزرەتلىرى پىداكار، مەرد، ئىناق بولۇڭلار، دەپ ۋەسىيەت قىلغانىدى. كامران شۇنى ئۇنتۇپ تۇزكورلۇق قىلدى، ئەمدى بۇنىڭ كۆزىگە مىل تارتىڭلار!" دەپ بۇيرۇدى. كۆزىگە مىل تارتىلغان كامران قالغان ئۆمرىنى پۇتۇنلەي كور بولۇپ ئۆتكۈزدى.

ئاكا-ئۇكىلار ئارىسىدىكى بۇ ئىچكى زىددىيەتلەر تاشقى دۇش-مەنلەر بىلەن ئېلىپ بېرىلغان ئېغىر جەڭلەرگە قوشۇلۇپ، ھۇمايۇن-نىڭ بېشىغا كۆپ كۈلپەتلەرنى سالدى، ئۇ ئاتىسى باشلىغان چوڭ قۇرۇلۇشلارنى ياخشى داۋاملاشتۇرالمىدى، پەقەت بابىر قۇرغان دۆلەتنى ساقلاپ قالالىدى-دە، ئۇنىڭ كۈتۈپخانىسىنى يەنىمۇ كېڭەيتۈرۈپ، نادىر كىتابلار بىلەن بېيىتتى.

ئونلاپ خەتەرلىك ئۇرۇشلاردا قىلىچ چېپىپ يۈرۈپ ئۆلمىگەن ھۇمايۇن قەدىرلىك كۈتۈپخانىسىنىڭ پەلەمپىيىدىن چۈشۈپ كېلىۋاتقىنىدا پۇتلىشىپ كېتىپ، ئىككىنچى قەۋەتتىن پەسكە يېقىلىپ چۈشتى-دە، شۇنىڭ جاراھىتىدىن ۋاپات بولدى، ئۇمۇ ئاتىسى بابىر مىرزىدەك ئەللىك ياشقا كىرمەي ئالەمدىن ئۆتتى.

ھەمىدە بانۇ بېگىم ئوغلى ئەكبەر بىلەن بىللە ھۇمايۇنىڭ خاتىرىسى ئۈچۈن دېھلىدە قىزىل مەرمەردىن ئۇلۇغ ۋار بىر مەقبەرە ياساتتى.

ئەۋلادلىرى ئارىسىدا بابىرغا ئالاھىدە ئاقىۋەت كۆرسەتكەن ئەكبەر بولدى. ئۇ «بابىرنامە»نى تۈركىي تىلدىن پارسچىغا ئىككى نۆۋەت تەرجىمە قىلدۇردى. ئەكبەر دەۋرىدىكى ئەڭ ئىستېداتلىق ھىند رەسساملىرى «بابىرنامە» ۋەقەلىرىگە ئاساسلىنىپ، بىر تۈركۈم ئاجايىپ سۈرەتلەرنى سىزدى. بابىر بۇ ئەسەرنى يېزىپ تۈگەتكەن سېكرى تېغىدا ئەكبەر بوۋىسىنىڭ خاتىرىسىگە ئاتاپ پەتھۇر-سېكرى شەھىرىنى قۇردۇردى. بىرقانچە ۋاقىت پايتەختىنى دېھلىدىن شۇ يەرگە كۆچۈرۈپمۇ كەلتۈردى.

ئەكبەرنىڭ بۇ پايتەختىدىكى سارايلار ھازىرغىچە پۈتۈن تۇرۇپتۇ. ھازىر بۇ پايتەختتە ھېچكىم ياشىمىسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدىن ئەتىدىن-

كەچكىچە ئادەم ئۆزۈلمەيدۇ. دۇنيانىڭ تۈرلۈك مەملىكەتلىرىدىن كەلگەن سایاھەتچىلەر تارىخىي ئابىدىگە ئايلىنىپ قالغان بۇ پايتەختنى كۆرۈپ، خىيالەن ئۆتمۈش دەۋرلەرگە بېرىپ كەلگەندەك بولىدۇ.

بابىر قۇرغان زور دۆلەت ئۆز قۇدرىتى ۋە مەدەنىي يادىكارلىقلىرى بىلەن جاھانغا تونۇلۇپ، سەل كەم ئىككى ئەسىر ئۆمۈرگۈزدى ۋە تارىختا قالدى. ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى بۇگۈنكى كۈنگە يېتىپ كېلەلمىدى — ئەڭ ئاخىرقى بابىرىيلار ئۆتكەن ئەسىرلەردە ئىنگلىز مۇستەملىكىچىلىرى دەۋرىدە يوق قىلىندى.

پەقەت بابىر ئۆز قولى بىلەن يازغان ئەڭ ياخشى ئەسەرلەر تېخىچە تىرىك بىر قەلبنىڭ ھارارىتىگە تولۇپ، ئادەملەرگە ھامان مەنىۋى ئوزۇق ۋە زوق بېرىۋاتىدۇ. توغرا، ئۇنىڭ بىر ئۆمرى قاراڭغۇ ئاسماندا ئوتلۇق ئىز قالدۇرۇپ ئۆچكەن يۇلتۇزدەك تېز ئۆچتى. لېكىن ئۆلمەس ئەسەرلىرى سەھىپىسىدە سەل كەم بەش ئەسىردىن بېرى داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان ئىككىنچى ئۆمرى — بۇ يۇلتۇزنىڭ تۇندىن تاڭغا قاراپ ئۆچكىنىنى ۋە ئۆز نۇرىنى كېلەچەككە ماڭدۇرغىنىنى ئېيتىپ تۇرۇپتۇ. بابىر قەلب ئوتىغا يۇغۇرۇپ يارىتقان مەدەنىي مىراس بۇگۈنكى نۇرلۇق ئەۋلادلارنى بەھرىمەن قىلغاندەك ئىككىنچى ئۆمرىمۇ قاراڭغۇ كېچىلەردىن كېيىنكى يورۇق كۈنلەردە ئەستايىدىل ئاۋات بولۇۋاتىدۇ.

1978 — 1969

本书根据苏联乌兹别克共和国塔什干阿甫尔哥拉木文学与艺术出版社1981年9月第1版第2次印刷版本翻译出版。

بۇ كىتاب سوۋېت ئۇزبېكىستان تاشكەنت غاپۇر غۇلام نامىدىكى ئەدەبىيات ۋە سەنئەت نەشرىياتىنىڭ 1981 - يىل 9 - ئايدىكى 1 - نەشرى 2 - باسمىسىغا ئاساسەن تەرجىمە ۋە نەشر قىلىندى.

تەرجىمە تەھرىرى: مىرسۇلتان ئۇسمانوۋ
مەسئۇل مۇھەررىر: سەمەت دۇگايلى
مەسئۇل كوررېكتور: رىشىت ۋاھىدى

يۇلتۇزلۇق تۇنلەر

(سوۋېت ئىتتىپاقى) پىرىمقۇل قادىروۋ

تەرجىمە قىلغۇچى: ئالىمجان

مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى
شىنخۇا كىتابخانىسى تەرىپىدىن تارقىتىلدۇ
مىللەتلەر باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى

1988 - يىل 11 - ئايدا 1 - قېتىم نەشر قىلىندى
1988 - يىل 11 - ئايدا بېيجىڭدا 1 - قېتىم بېسىلدى
باھاسى: 2.50 يۈەن